REVERENDI
PATRIS FRATRIS HIERONYMI AB OLEASTRO LVSITANI, PRÆDICATORII ORDINIS, AC SACRAE

Theologiæ Profeſſoris, atque hæreticæ prauitatis apud Inclytam Olyſsipponem Inquiſitoris Cõmentaria in Móſi Pentateuchum, iuxta .M. Sanctis Pagnini Lucenſis eiuſdẽ ordinis interpretationem: quibus Hebraica veritas exactiſſime explicatur: & quæ ad morum compoſitionẽ aptari poſſunt: ex ipſius literæ penetralibus ſeorſum annectuntur. Opus ſane, & doctis, & indoctis vſui futurum.

BIBLIOTECA ... ROMA

Subijt Sanctæ Inquiſitiõis examẽ.

Acceſsit præterea Reuerẽdi Patris .M. F. Iohannis à Salinis, eiuſdem Ordinis Portugalliæ Prouinciæ Prioris Prouincialis facultas.

Quæ autem toto opere contineantur, proxima à tergo pagina indicabit.

Olyſsippone apud Iohannem Barrerium Regium Typographum.
Anno à nato Seruatore noſtro Ieſu Chriſto.

M. D. L. VI.

OPERIS ELENCHVS.

AD Sereniſsimum Cardinalem Henricum Portugalliæ Infantem Legatum à latere, Autoris Epiſtola nuncupatoria.

AD Lectorem, eiuſdem Autoris Epiſtola, quæ & præfationis vicem tenet.

CANONES .XVI. eiuſdem Autoris ad Sacrarum ſcripturarum faciliorem intellectum.

HEBRAISMI, ſeu Phraſes hebrææ linguæ peculiares: quę paſsim lectori negotium facerent: ab Autore alphabetico ordine digeſtæ.

DE Numero, & ordine librorum, Autorum, & inſcriptionum, ſeu titulorum Sacrorum voluminum Anacephaléoſis.

PENTATEVCHI. totius contextus iuxta Sanctis Pagnini recentem editionem, cum Autoris ad ſingula capita expoſitionibus, atque ethicis exhortationibus, hoc eſt in Geneſim, Exodum, Leuiticum, Numeros, & Deuteronomion.

Adijcientur quoque ad operis colophónem Typographorum lapſus: Siqui, vt accidere ſolet, legentum oculos effugére, emendati.

δύσκολα τὰ καλά

SERENISSIMO Principi, ac pientiſsimo patri. D. Henrico Tit. Sanctorum quatuor Coronatorum Presbytero Cardinali.

ET AD SERENISSIMVM IOHANNEM Portugalliæ Regé, Sanctiſſimi. D. noſtri Papæ à latere Legato.

FRATER HIERONYMVS AB OLEASTRO Luſitanus, ordinis Prędicatorum Sacrę Theologię humilis profeſſor, & in Eborenſi diœcéſi hereticę prauitatis Inquiſitor Vtranque felicitatem.

PRÆVALVIT HIC MOS (clariſsime Princeps, ac Chriſtianiſsime Præſul) vt qui alicuius mométi libros in lucé eſſent edituri, tutellarem aliquem Deum eligerét: qui recentem fœtum à mordentium, & detractorum linguis (quas nunc non deeſſę credimus) ſua autoritate, & patrocinio tueretur. Quem ego ſatis laudabilem morem ſecutus, cum lucubrationes meas in Pentateuchũ edere decreuiſſem, de eligendo ad hoc munus patrono, mecum feci iudiciũ. Cui multis de cauſis primus occurriſti (Princeps Inclyte) & quod me à concilio Tridentino (cui ex imperio potentiſsimi Iohannis Regis fratris tui interfueram) redeunté, ad Inquiſitionis conſilium: cuius nũc ſupremam arcem tenes: aſciuiſti, vt aduerſus hæreſes, & hæreticos: qui noſtris temporibus in immenſum creuiſſe videntur: pro noſtra virili decertarem. In qua functione iam vltra quinquénium laboro: vtinam feliciter. Itaq; ad miniſterium tuum vocatus, dignum duxi: vt omnes noſtri labores ac vigiliæ tibi, velut iure dominij, deſeruirent. Nec non ob præclaras animi tui dotes: quæ ob raritatem, omnibus ſunt admiratiõi: & omnium oculos in ſe merito trahunt. Ob quas poſt adeptum Eborẽſem archiepiſcopatum, Paulus. 3. Pont. Max. cum ſummo omnium Cardinalium applauſu, te ad cardineum apicẽ ſublimauit. Quanta autem prudentia, integritate, & vitæ exemplo, tui muneris functionem adminiſtres, non tui ſubditi ſolum, ſed ipſe terrarum orbis teſtimonio eſt. Quis enim nõ miretur tuæ diœcéſis reformationem? Cui eo candidior

ſolito refulget facies, vt appareat denuo tua induſtria genita. Quam ho
neſti, vitijsq; purgati miniſtri? Quis altarium, eccleſiarum, vaſorū, om-
niumq; vtenſiliū ornatus? Quam nitida, & terſa omnia? Quámq; ſuo
loco, & ordine cuncta diſpoſita? Vt ſecularis eccleſia, quæ aut nihil, aut
parum & ordinis, & ornatus retinebat, iam te ſortita præſulem, vel cū
reformatiſsimorum monachorum monaſterijs, facile poſsit contēdere.
A qua licet aliquando à Sereniſsimo Rege fratre tuo, ad ardua regni ne
gotia vocatus, abeſſe cogaris: nō tamen ei diu deeſſe pateris. Sed vt pro-
uidus in filios Pater, ad prolem: quam ex cauſa ad tempus reliqueras: ſe-
dulo recurris. Ita, vt qui corpore aliquando abſens eſſe cōgeris, animo
tamen ſemper adſis. Quid tuam in pauperes largitatem commemorē:
quibus ſpiritale pabulum abunde procuras: & temporale non negligis?
Cum enim in tua diœcēſi, ſacerdotes animarum curæ aptos deeſſe vi-
detes: clericos pauperes vndecunq; ad tuam Sedem, tuiſque ſumptibus
accerſiſti. Quos ibidē ex ærario tuo ſuſtētas: quibusq; pręceptores ægre
gios: qui literario ludo præeſſent: præfeciſti. Cōcionatores etiā eximios
ad ciuitates, & oppida, verbo & opere potentes deſtinaſti. Quos omnes
tuo abundanti ſumptu paſcis ita: vt pater, doctor, & leuamē populi pr
dicēris. Neque omittam inſigne illud pædagogium: quod apud Eborā
tuæ diœcēſis metropolin reformatis clericis ſodalitij ſaluatoris conſtru
xiſti. Quo quidem & teneræ iuuentuti, & eccleſijs, vt in præſens, & in
futurū prædicatoribus abundarent, conſuluiſti. Ibi enim non tantū li-
teras diſcūt, ſed (quod lōge melius eſt) & defecatiſsimos mores cū lacte
carnis imbibunt. Præclarum etiam illud, piumq; opus cōmemorare li-
bet: quod cum periurij vitium inter tuos, quemādmodū & apud om-
nes frequentiſsimum eſt, pullulare in dies videres: præclara illa nomi-
nis Dei ſocietate, ſummis indulgentijs decorata, ita occurriſti: vt non
ſolum in vrbe, ſed in tota diœcēſi nemo, aut rarus ſit, qui iuret, ne dicā
periuret: atque ex ingenti prius numero, rariſsimi aleatores ſuperſint.
Quænam, obſecro, in toto Chriſtiano orbe vrbs eſt, in qua tot hominū
millia vtriuſque ſexus, exhomologeſin ſuorum peccatorum, ſingulis fa
ciant hebdomadis, & venerabile Euchariſtiæ ſacramentum ſingulis fe-
ſtis ſumant? Redijſſe certe vidētur priſtina illa naſcentis eccleſiæ tēpo-
ra: quibus Chriſti fideles dominicū corpus cōmunicabant frequentius.
Quæ omnia tibi: qui hæc ſumma diligentia fieri curas: deberi notū eſt.
Præfatus igitur domus dei reformationem, ad tuæ domus laudabilia
inſtituta tranſeo. Cum enim domus tuæ famulatus (qui tamen pro cel-
ſitudine, & ſanguinis ſplēdore nō erat) exceſsiuus videret: pauciſsimis;

eiſque

eiſque approbatiſsimis contentus, cæteros omnes, vt illorum tranquilli tati, & Chriſti ærario, tibi cōmiſſo conſuleres, non vt inuiſos repuliſti, ſed ſolutis ad plenum ſtipendijs, in ſuos quenque penates remiſiſti. Argentum, & aurum, ſiquod in tuo miniſterio erat: in ſtannum paupertatis mutaſti. Vnum ſupereſt, quod non præteribo: in quo & finem dicendi faciam: quod ita profecto Epiſcopatus imples munia: vt monachorū contemplationem nō abijcias. Quin ad Vallis viridis cœnobium: quod hac de cauſa (meo iudicio) cōſtruxiſti: inter cauſarum, & ſecularium negotiorum vertigines, ſemel in hebdomade ſaltem: quaſi ad aſylum confugias: ac Babylonem cogas ſuas angarías ſoluere Ieruſalém, & nobis Baſilium illum magnum Monachorum Patrem, Epiſcopúmque ſanctiſsimū referas. Quæ omnia, & cætera: quæ cōſulto prætereo, ne epiſtolæ tranſgrediar limites, Domini refero laudi: cuius te ſcimus auidiſsimum, non tuæ gloriæ. Quam quidem aut repellis, aut certe non ambitioſe requiris. Perge igitur religioſiſsime Princeps: & tuum munus abſolue feliciter: vt principio cónſonet exitus. Diſcant coepiſcopi pectus noſtri præſulis, ſcholam eſſe virtutis. Quem Dominus in multorum exemplum nobis diu ſeruet incolumem. VALE.

Eiuſdem fratris Hieronymi ab Oleaſtro Luſitani, ordinis Prædicatorum, ad lectorem Præfatio.

*OPERę preciũ arbitror (iucundiſſime lector) tibi rationẽ red-
dere, quare poſt tot doctiſſimorum virorum in ſacras literas
commentarios, hos noſtros qualesquales in lucem ediderimus.
Cum tibi, et omnibus notum ſit, multa adhuc in ſacris literis
adeo obſcura, & inuoluta exiſtere, vt multorũ ingenia, etiam
perſpicaciſſima in eis explicandis ſummo labore indigeãt. Li-
ga (ait Dominus ad Iſaiam) teſtimonium, ſigna legem in diſ
cipulis meis: & præſtolabor Dominum: qui faciem ſuam abſcon
dit à domo Iahacób. Et cap. xxix. Erit (inquit) vobis viſio om-
nium prophetarũ, ſicut verba ſignatę epiſtolę: quam ſcienti literas dabunt, dicendo, lege nunc
iſtam, & dicet, non poſſum: quia ſignata eſt. Et dabitur epiſtola ei: qui literas neſciuit, dicen
do, lege nunc iſtam: & reſpondebit, non poſſum: quia ſignata eſt. Quod ſi hæc in Iudæos di-
cta eſſe obiectes: memẽto apud ſolos Dei diſcipulos, ſcripturarum ſcientiam deliteſcere: quos
dignoſcere difficile eſt. Non enim (meo iudicio) vſque hodie fuit aliquis Chriſtianorum, aut
Iudæorum tam felicis ingenij: qui ita omnia: quæ in ſacris literis inuoluta ſunt: explicaret:
vt non ſequentibus amplum exercendi ingenij veluti campum reliquerit. Voluit enim ſum
mus ille omnium rerum diſtributor cunctorum deſiderio pro ſuo modulo ſatiſfacere, nequę
vni omnium locorum difficilium intellectum concedere, ſed alij plura, alij vero pauciora
intelligere donauit. Neque mortalium aliquem tam inſolentem, aut arrogantem puto: qui
ſe cuncta difficilia in ſcripturis ſanctis, aut intellexiſſe, aut explicaſſe glorietur: ſed gau-
deat potius aliorum ingenia in huiuſmodi explicandis deſudaſſe: vt aliorum laboribus, et vi-
gilijs nanciſcatur, quod ſuo marte non erat, tam facile ſaltem, aſſecuturus. Nam quemadmo
dum ego aliorum laboribus, et induſtria profeci, multáque mihi prius obſcura, intellexi: ita
poſſibile eſt alios (abſit verbo inuidia) noſtro labore proficere. Neque tamen me hac de cauſa
ad ſcribendum, & euulgãdum, quæ ſcripſeram, impulſum arbitreris: ſed cum à iuuene ſacris
literis fuerim deditiſſimus: ne quod collegeram, deperiſſet: ſcriptis mandare curabã. Quæ
cum penes me deliteſcerent: & ſtudioſis viris vſui eſſe poſſent: non meo, ſed amicorum conſi
lio perſuaſus, ea inuulgari permiſi. Non, quod ea typis digna arbitrer, his præſertim tem-
poribus: quibus & latiniſſima, & limatiſſima eſſe oportet: quæ in lucem prodeunt: qualia no
ſtra non eſſe video, & ingenue fateor: ſed quod arbitror viros doctos in ſciẽtijs, quæ nõ præ-
cipue de ſermone tractant, non tã phalerata verba, quam verum ſenſum quærere. Qui enim
ornatum ſermonem diligunt, Ciceronem quærant, non Móſem: qui de labiorum incircunci-
ſione, & balbutienti lingua apud Deum cõqueritur. Et Paulus ſe, & ſi imperitum ſermone,
non tamen ſciẽtia profitetur. Eſt etiã aliud: quod & te hic admonere volumus: quare omiſſa
vulgata editione, Sanctis Pagnini Lucenſis verſionem exponere maluerimus. Cuius rei cau-
ſam paucis accipe. Scito noſtri inſtituti eſſe, nõ aliquem interpretum (qui an literę mentem
in omnibus ſint aſſecuti, neſcio) ſed contextum ipſum Hebraicum, quantum mihi poſſibilę
fuerit, explicare. Et quoniam nõ omnes Hebraice ſciunt, & hæc Sanctis noſtri editio cæteris
omnibus (quas videre licuit) germanius Hebraicum fontem referre videtur: eam præ cæte-
ris interpretandam delegimus, non tam illam: quam in ea Hebraicum contextũ interpretan*

tes

*tes.Neq; me id deterruit,quod multis rudis,& dura videatur:quoniam, vt antea præfati
ſumus,in ſacris literis non tam verborum ornatum:quam literæ genuinum ſenſum quæri-
mus.Hoc enim me male in multis interpretibus habet:quod dum ſacra verba,ſua eloquentia
nimis ornare volunt,à germano literę ſenſu declinant. Feci etiam hoc,ne quod multis male
ceſſiſſe video,mihi accideret.Qui dum frequentiſſime vulgatam editionem,in ſuis cõmenta
rÿs caſtigare volunt,dicẽtes ſic,aut aliter in hebræo haberi, & lectorem remorãtur:& illi
perpetuo faſtidio ſunt.Qui meo quidem iudicio conſultius facerent: quando vulgata nõ pla-
cet:aliquam ex vulgatis;quam exponerent,deligere:ne in corrigenda veteri totam operam
abſumerent:& tempus ad meliora lectori relinquerent. Neque mihi obÿcias exemplaria he
braica omnia,à Iudæis eſſe vitiata.Si enim in ſolis locis illis:quibus nobis cum eis negotiũ eſt,
qualia ſunt illa:quæ Chriſti myſteria tractant,hebraica veritas à vulgata diſſentiret edi-
tione:facile crederem eos ibidem hebraica corrupiſſe.Cum autẽ non ſolum in illis:ſed in aliÿs:
quibus inter nos & illos nihil controuerſiæ eſt:hebraica à latinis diſcrepare videamus.prę-
ſentiſſimum mihi ſignum eſt,eos ſua Biblia non vitiaſſe. Quod vero in eiuſmodi locis ab eis
diſſentiat,manifeſtum eſt.Atque (vt è pluribus pauca proferamus in medium) illud quod
Gene.48.habetur,tibi exemplo ſit:vbi in vulgata editione habetur. Erat enim vernum tem
pus.Quod in hebraica veritate nuſquam eſt.Similiter illud Gene.8. quo loco vulgatus inter
pres de coruo dicit. Egrediebatur:& non reuertebatur:hebraica habet. Egrediebatur, &
reuertebatur.Quibus in locis quid myſterÿ Chriſti contineatur,me ignorare ingenue fate-
or.Ad hec.Non puto Iudæos huius temporis plus nunc eccleſię aduerſari: quam Diui Hie-
ronymi temporibus:quibus,ne lex,& legis ceremonię perirent,maxime certabant. Cum ve
ro tunc nõ omnia exemplaria hebraica eſſent corrupta, alióqui vir ſanctus non inueniſſet
exemplar hebraicum:ad cuius fidem ſuam tranferret editionem:alias nõ puram,ſed vitia-
tam,iuxta exemplaris corruptionem nobis tradidiſſet ſcripturam. Colligo igitur non omnia
nunc exemplaria hebraica à Iudęis eſſe vitiata.Neque id timeo: quod multos timere video:
magnum videlicet futurum ſcandalum:ſi vulgata editio nunc iuxta veritatem hebraicam
emendetur: quippe qua eccleſia tot iam ſeculis vſa eſt. Quoniam hoc ſcandalum Beatiſſimo
Dámaſo Papę pertimeſcendum erat:qui Diui Hieronymi tempore rexit Eccleſiam,ne olim
permitteret,ne dicam imperaret,vulgatam editionem,iuxta hebraicos fontes emẽdari.Cum
vero conſtet eum huiuſmodi ſcandalum non curaſſe,ſanctum exiſtimans, veritatem opinio-
nibus vulgi præferre: ſequitur nunc nullũ incommodũ eſſe,ſi ſanctiſſimus Dominus noſter
Paulus.4.Pontif.Max.prouinciam hanc viris catholicis,& linguarum peritis:qui hoc fa-
cile & incorrupte præſtare poſſent:demãdaret. Eſt etiam ad hoc aperta Auguſtini ſenten
tia,in Epiſtola ad Hiero.& habetur.d.9.vbi Auguſt.dicit ſic.Quemádmodum veterum li
brorum fides,ad hebręa volumina examinãda eſt,ita nouorum veritas, gręci ſermonis nor
mam deſiderat.Si enim (vt ille ait)ad ſcripturas ſacras admiſſa fuerint officioſa mẽdacia,
quid in eis remanebit autoritatis?Omitto in vulgata editione multa nõ interpretis,ſed Ty-
pographorũ oſcitantium vitio,vitiata:ſicut Prouerb.14.vbi ſeculum pro ſacculo habetur.Et
pſalm.26.&.41.fontem,pro fortem mutarunt.Item pſalm.149.Exultationes,pro Exalta
tiones,filiæ Sión,pro filÿ peruerterunt.Et apud Isáiam cap.40.Malitia,pro completa mi-
litia immutarũt.Sicuti in miſſa,Sãctus Dominus Deus ſabbaóth,pro Sebaóth,vbique cor-
ruperũt. Et multis aliÿs in locis:quæ longũ eſſet enumerare:quæ & Lyranus ſæpius.in ſuis
Cõmentarÿs notauit.Neque plus Diuo Hieronymo in ſua editione (ſi tamen illius eſt) à no-
bis tribuendũ puto,quam ſibi velit ipſe tribui.Ipſe vero útpote vir ſanctus,ſe aliquãdo ha-
lucinatũ ingenue fatetur: ſuámque verſionẽ in aliquot locis emẽdaſſe: vt eſt videre in eius
Cõmentarÿs ſuper illud Isáię.19.Erit terra Iehudáh AEgypto in pauorẽ.Vbi ſic habet.*

Melius

AD LECTOREM.

Melius reor, dum viuo, etiã propriũ errorẽ reprẽhẽdere: quã, dum erubeſco imperitiã cõfiteri, in errore perſiſtere. In eo, quod tranſtuli, in pauorẽ, in hebraico legitur (lechogá) quod interpretari poteſt, in feſtinitatem. Quæ non in eum finem adducimus, vt virum ſanctũ traducamus, ſed vt ſentiamus eum non prophetam, ſed hominem. Multitudinem autem editionũ damnare non audeo: cum ſemper eccleſia multis vſa ſit: & alius alio melius literæ mentem in multis locis aſſequitur. Hoc tamen in eis deſiderarem, ne quod de ſuo ſupplent, textui ſacro inſererent, quantuncunque illud virgulis, aut apicibus à textu diſtinguerent: cum facile typographorum incuria huiuſmodi apices, & virgulæ omittantur: & interpretum aſſuta verba pro vero textu recipiantur: ſed potius ad marginẽ, quæ eis addenda viderentur apponerent. Hæc ergo ſunt pie lector, quæ nos, omiſſa vulgata editione multis modis cõmendabili: ad hebraicam veritatem interpretãdam impulere. Verum in multis etiam locis à Sancte diſcedimus: aut vbi nobis aliter videbatur in hebraica veritate haberi, aut verba in alia ſignificatione interpretari poſſe. In explicandis autem locis obſcuris, non plus nobis autoritatis tribui volumus: quam aut ratio ſubiuncta, aut quæ ex alijs ſcripturæ locis adducimus, aut examinata nominis, aut verbi ſignificatio, aut literæ contextus probauerint. Tuum ergo (pie lector) erit, ſiquid bonum in opere videris, acceptare, ſiquid vero inſipidum refutare, aut boni conſulere. Omnia vero hæc Sãctæ matris eccleſiæ iudicio ſubmitto: librũque, & emendationem doctiſſimorum virorum non recuſabo. Quoniam autem hebraicum textum interpretari diſpoſuimus, placuit etiam libros veteris teſtamenti hebræorum more citare: quem quidem modum poſt canones tibi oſtendemus.

CANONES
AD SACRARVM LITERARVM
Lectionem: ac lucidiorem cognitionem perutiles.

AD ſacrarum literarum intelligentiam conquirendam, apprime neceſſaria eſt linguarum Hebraicæ videlicet, & Græcæ:quibus à ſuis autoribus primum editæ ſunt,peritia: quod vnaquæq; lingua ſua habeat idiomata, & loquendi phraſeis,quæ vix,aut improprie in alias linguas tranſferri poſſunt, aut ab eo: qui eas ignorat: intelligi. Neq; te putes in ijs perdiſcendis tempus terere, aut totá vitá ad id opus eſſe. Paruo enim tépore, & minori labore ex eis diſcere potes,quo natiuũ cõtextũ(ſi interpreti diffidas latino)cõſulas.Cui rei tibi argumento ſit,quantũ lucis ad ſacras literas germane intelligẽdas attulit linguarũ peritia:quarum ignorantia in cauſa fuerat, quod multi ex antiquis patribus, alióqui doctiſsimis, & ingenioſiſsimis,genuinum ſacræ ſcripturæ ſenſum aſſecuti non ſunt. Quamóbrem,ſi meo vtaris cõſilió:his linguis diſcendis operam dabis.Quod ſi eas,aut earum aliquid perdiſcere non vocat,aut non lubet,conſulerem:vt eum inter latinos interpretes deligeres:qui melius,& magis proprie Hebraicos, & Græcos fontes in ſua editione referat. Inter quos,venerádi patris fratris Sanctis Pagnini interpretationem cõmendo: qui quóad potuit, elaborauit Hebraica, & Græca ad viuum tranſferre: ac nobis tradere. Nullo tamen pacto vulgatam editionem reijciendá cenſeo: cuius autoritatem vetuſtás ipſa commendat.

SECVNDVS CANON.

ELaborandum ſecundo loco eſt: ſi hebraice noueris:vt terminorum propriam(ſi tibi poſsibile ſit)ſignificationẽ ſcias,hebraicã quidem, in veteri inſtrumento: græcam vero in nouo: quod magna difficultatis pars in ſacris literis,ex eorum cognitiõe,aut ignorantia pendeat. Quoniam multa vocabula hebraica non ſolũ nobis, ſed etiam hebræis ipſis ignota ſunt: quod videbis quandóque ex ſacræ ſcripturæ connexione,

(quam contextum vocãt) aliquãdo ex Chaldæis, & Harabicis linguis: nonnunquam vero ex alijs humanis coniecturis, eorum ſignificationes venari. Fatetur enim in primis ſe verorum nominum animalium, auiũ, arborũ, ac lapidum precioſorũ, ſignificationes ignorare. Leui. enim. 11. vbi de delectu ciborum ſermo eſt: tanta in dignoſcendis animalibus: quæ ibi ſcriptura interdicit: varietas eſt, vt vix duos: qui in eãdẽ ſignificatione concordẽt: reperias. Quod vero ab harabicis ſignificationes vocabulorum aliquãdo mendicẽt, ex verbis Rabbi Dauid Chimi in ſuis radicibus cognoſcere licebit: vbi de ſignificatione verbi (hahab) ſic dicit. Neſciebant magiſtri noſtri quid eſſet (Iehabecha) ſed audierunt mulierem Harabem dicentem viro ſuo (Sachol Iehabich) ideſt, libra onus tuum. Vnde didicerunt vocabulum illud, onus ſignificare. Idem dicit Rabbi Achibah de vocabulo (Cheſsitah) quod nummum ſignificare æſtimat. Quod dũ iret in Harabiã, audiuit eos vocare nummũ cheſsitãh. Multa etiam in ſacris literis interpretantur iuxta ſignificationes: quas illis Chaldæus paraphraſtes ſuppeditat. Quod vero ſignificatiões verorum nominum lapidum, & arborum ignoret, (Bedolach) tibi exemplo ſit: quod Gene. 2. aliqui iaſpidem, alij vnionẽ, alij margaritum, nonnulli nomen hebraicum (quia ſignificationem ignorabãt) ſine interpretatione reliquerũt, quemadmodum Chaldæus interpres. Sic (Theſſum) arboris nomen quidam vlmum, alij buxum, nonnulli abietem, quarti arborẽ in cõmuni ſignificare putant: quoniam in his nihil certi habent. Omitto ſignificationes (Thumim) & (Vrim) de quibus in radicibus ſuis dicit Rabbi Dauid, non eſſe apud eos notum, quid illa ſignificent: quod nullo pacto ignorarent: ſi linguam plene ſcirent. Vnde ortã puto tantam in vocabulis hebraicis ſignificationum varietatem: vt vix nomen, aut verbum reperias: quod non in decem diſtrahatur ſignificationes. Cum enim propriam ignorent, coguntur varias cuique vocabulo tribuere: prout literæ ſeries exigere videtur. Quod in verbo (naſſa) ad oculum videbis: quod omnia hæc ſignificare dicunt. ſ. portare, eleuare, parcere, vaticinari, & comburere. Sic etiam (Iad) ideſt, manus, manũ, poteſtatem, conſilium, vim, medium, robur, potẽtiam, locum, cardinẽ oſtij, partem, plagam, prophetiã, terminũ, & præceptum. Tu autem ad huiuſmodi æquiuocationem vitandam, ſequentem Canonem aduerte.

TERTIVS CANON.

OMnia ferè hebraica vocabula vnũ principaliter ſignificãt: & ſiqua alia, vt habẽt quãdã alluſionẽ, et côueniẽtiã ad principale. Quod in multis

multis exemplis cōmonſtrabimus. (bachár) enim inquirere ſignificat, aut verius diſcernere. Inde (bócher) ideſt, mane, quod videlicet tūc res adinuicem diſcernantur, aut perditæ quærantur. Sic (parás) verbum diuidere (parás) vero nomen equitem: quod videlicet dum equitat, diuiſus ſit, aut crura habeat diuiſa. Vnde hebraiſmus equitem hac dē cauſa diuiſum vocat. Idē videre licebit in (Háijn) quod oculos ſignificat, & fontem: quoniam fons è terra egreditur ad módum oculi. Vnde nos Luſitani vſque hodie dicimus (hum olho dagoa) ideſt, oculū aquæ. Eſt & alia alluſio, quod videlicet oculus, dum lacrymatur, quidam fons eſſe videatur: à quo lacrymæ, velut ex fonte aquæ prodeunt. Idem de nomine (Iad) quod manum principaliter ſignificat, poteſtatē vero, & robur: quod manu oſtendi ſoleat. Auxilium autem, quod manus extēſione fieri ſoleat. Locum autem, non quemcunq;: ſed qui à campo magno egreditur, vt vallis: mediterranea vero mária, quod ad módū manus ex magno Oceano egrēdientia, per terrā extendantur. Quam ob cauſam nos etiam vocamus Brachia maris. Vnde pſalm. 103. habes. Hoc mare magnum, & ſpatioſum manibus, ideſt, finibus, & brachijs. Et Deutero. 23. (Veiád) ideſt, & manus erit tibi, ſeu diuerticula quædam: dum in caſtris fueris: ad aluum purgandā. Sic Gene. 34. Et terra ecce lata eſt manibus, ideſt, vallibus, ſeu diuerticulis. Et in expendendis huiuſmodi alluſionibus negligentiores, quam par erat, inuenio hebræos, & noſtros: quas ſi expenderent, non ſic ſignificata vocabulorum multiplicarent. Cūm enim non ex natiua lingua: vt diximus: ſed coniecturis alijs, ſignificata venentur: néque curent huiuſmodi análogias inquirere: coguntur ſignificata multiplicare, facientes ex análogis, æquiuoca omnino: cum potius elaborandū eſſet conuenientias quærere: & non ſic vocabula hebraica diſtrahere. Qua in re nos maxime laborauimus, expendentes: an propria verbi, aut nominis ſignificatio locis alijs: quibus Rabini eam mutabant: conueniret: an ſaltem alluſionem vel conuenientiam ad eam haberet: quam in multis inueni: & in omnibus noſtri: ſi laborarent: inuenirent. Hoc ergo tibi: qui hebraicam calles linguam: curæ ſit: vt videas, an miliores quam hebræi, habeas coniecturas, ad propria ſignificata inuenienda: cum eos vides in huiuſmodi coniecturis potius, quam linguæ peritia agi. Hortor præterea, vt expendas: an annexa verbo vocabula, cum principali aliquam in ſignificatione conuenientiam habeant. Auſim enim hoc aſſerere, quod, ſi hebræi proprias hebraicorum vocabulorum ſignificationes plene ſcirent: & nobis traderent: non fore nobis tanti negotij, ſcripturas germane in-

 telligere

telligere: neque inter interpretes tanta varietas eſſet. Quoniam autem fere cæcos ſequimur duces: non mirum, ſi cum eis interdum cæcutiamus.

QVARTVS CANON.

ADuertendum quarto eſt, nihil melius eſſe, quam contextu, & ſerie in ſacris literis, textum obſcurum explicare. Quam ob rem cũ primum locus ſubobſcurus occurrerit: expende literæ contextum conſiderans, quid præcedat, quidque ſequatur: & coniunge ſequentibus præcedentia: & quod obſcurum antea fuerat: lucidius fiet. Vt autem ad intelligentiam loquamur: depræhẽdes priſtinos concionatores illud Iob. 21. (Ducunt in bonis dies ſuos: & in puncto ad infernũ, aut ſepulcrum deſcendũt) in eum ſenſum citare: vt velit ſanctus vir dicere, diuites (de quibus ibi eſt ſermo) omne tempus huius vitæ, in delicijs abſumere: poſtmodum vero ſubito mori: & perpetuas pœnas dare: cum, vt ex contextu apparet: non ſolum non velit hoc dicere: ſed oppoſitum: quod ex ſententiarum connexione facile monſtrabitur. Enumerat enim ibi vir ſanctus qualiter cuncta in hac vita malis ſuccedant. Cur (inquit) impij viuunt? Senuerunt: & roborati ſunt ſubſtantia: ſemen eorum ſtabile fuit coram eis. Et quæ ſequuntur. Quos non ſolum, dum hic agunt: fœlices prædicat: ſed etiam in exitu vitæ fortunatiſſimos affirmat. Quippe qui non, vt boni, longa ægritudine diſcruciantur, & tabeſcunt: ſed cum dies ſuos in delicijs abſumpſerint: in momento ad ſepulcrum deſcendunt. Arbitrabantur enim antiqui ad fœlicitatem huius vitæ pertinere: non longo morbo hic teneri: ſed ſtatim mori: quemadmodum apud Ieremiam Threno. 4. offendes: vbi dicit, maiorem fuiſſe pœnam iniquitatis ſanctæ ciuitatis ſubuerſione Sodomorũ: quoniam illi in momẽto ſubuerſi ſunt cum vrbe ſua: ciuitas vero ſancta multis diebus, & ferreis machinamentis euerſa. Quod etiam pſal. 72. approbari videtur: cum de reprobis dicitur: non eſſe ligamenta in morte eorum, ideſt, non longa eos infirmitate detineri. Sana eſt fortitudo eorum. ſ. dum obeunt. Ac ſi dicat. Non ligantur longa infirmitate: ſed viribus potentes, & quaſi ſani moriuntur. Huius ſimile inuenies Ierem. 31. vbi textus habet. Creabit dominus in terra nouum: quod fœmina circuibit virum (Sic hebraice eſt) Quem ſancti patres locum, & priſtini concionatores pie de beata Virgine interpretantur: quod Chriſtum ſeruatorem, à puero iam vſum rationis habentẽ, in ſua portauerit aluo. Quẽ ſenſum non niſi myſtice locus ille adũbrat: cum ex præcedentibus, & ſequentibus conſtet, de ſynagoga:

quæ

quæ antea Deum ſequenté fugiebat: & in nouiſsimis anxie ipſum Deũ quæſitura ſit: eſſe intelligendum. Præcedunt enim verba hæc citatum locum. Reuertere virgo Iſraél, reuertere ad ciuitates tuas. Quouſque vertes te huc & illuc filia vaga? Quoniam creabit Dominus in terra nouum: quod fœmina, ideſt, ſynagoga: quæ antea virum ſuum Deum fugiebat: anxio amore, & labore circumeundo virum quæret. Quem circuitum arbitror Salomonem in canticis ad viuum depingere. Quod multis alijs exemplis: niſi breuitati ſtuderemus: oſtenderemus tibi.

QVINTVS CANON.

EST etiam maxime aduertendum, morem eſſe ſcripturæ ſanctæ, & quidem frequẽtiſsimum, ſtatim explicare: ſiquid obſcure dixit. Cuius rei tibi multa exẽpla ob oculos ponemus: & infinita ponere poſſemus. Nam Gen. 11. habetur. Erat autem Sarái ſterilis: aut (vt hebraiſmus habet) eradicata. Quod quia vtcunque obſcurum erat: ſtatim explicuit dicens. Neque genuerat ſibi liberos. Vocat enim hebraiſmus filios, parentũ radices. Sic capite. 15. eiuſdem libri dicit Abram Deo. Ecce ego vado ſpoliatus, aut nudus: et filius gubernator domus meæ eſt damaſcus Elihézer. Quod ſtatim declarat, dicens. Ecce mihi nõ dediſti ſemen: & filius domus meæ hæreditat me. Et iterum cap. 11. Erat autem terra labij vnius: ſtatímque ſequitur. Et verborum eorundem. Itidem cap. 24. de Rebeca. Virgo: & ſtatim. Et vir nõ cognouit eã. Cap. etiã. 25. Fuit Eſáu gnarus venandi: & ſequitur. Vir agri. Sic Iſáie. 51. Aſpicite ad petram: vnde exciſi eſtis: & ad perforationem ciſternæ: vnde perforati eſtis. Quod ſtatim exprimit, dicens. Attendite ad Abrahám patrem noſtrum: & ad Sárah: quæ concepit vos. Et Ioſúah. 23. Ioſúah ſenuit. Et ſtatim. Et venit in dies. Et deutero. 21. Cum qua .ſ. vitula non eſt agricolatum: & poſtea. Quæ non traxit iugum. Cap. etiam. 7. eiuſdem. Nõ connubia iunges cum eis .ſ. Chenanæis: & ſequitur. Non dabis filiá tuam filio eius: neque filiam eius accipies filio tuo. Sic Exodi. 16. Maneat vir ſub ſe. Et ſtatim. Non egrediatur vir de loco ſuo. Sunt paſsim obuia huius Canonis exempla: ideo plura miſſa facimus.

SEXTVS CANON.

QVoniá locus alius, aliũ in ſcripturis explicare ſolet: cũ locus obſcurus in ſcripturis offenderit: vidẽdũ eſt, an alibi res eádẽ tractet: & magis explicetur. Quemadmodũ Zacháriæ. 9. cõſtat: vbi tractat pax vniuerſalis: quæ futura erat tẽpore Méſsiæ: ſed vtcũq; obſcure: dicit enĩ.

Succidere faciã quadrigas Ephráim:et equos de Ieruſalém:& ſuccident arcus belli. Per quod nihil aliud, quam perpetuam pacem, Méſſiæ tempore, voluit ſignificare. Quod Iſáiæ cap.2. explicatius poſuit, dicens. Non leuabit gens contra gentem gladium: neque exercebuntur vltra ad prælium. Clarius tamen cap.11. Ephráim (inquit) nõ emulabitur Iehudáh: & Iehudáh non anguſtiabit Ephráim. Et Hoſe.2. Percutiam eis fœdus in die illa cum beſtijs agri: & volucribus cæli, et reptilibus terræ: & arcum, & gladium, & bellum conteram: & dormire eos faciam confidenter. Eſt etiam pſalm.42. locus vtcunque obſcurus ille .ſ. Abyſſus abyſſum inuocat ad ſonitum fiſtularum tuarum: omnes inundationes tuæ ſuper me tranſierunt. Cuius ſenſus eſt. Nondum euaſi aliam tribulationem, cum me iam ad aliam de cælo vocas: neq; hoc ſolum ab hominibus patior: ſed tu de cælo tuas ſuper me immittis cum magno fragore, & ſonitu inundationes. Quod vtcunq; explicatius pſal.69. habetur: vbi ſic dicitur. Veni in profundum aquarum: & flumen .ſ. tribulationum à te deſcendẽs, operuit me. Et poſt pauca ſequitur. Quoniã eum: quem tu percuſſiſti: perſecuti ſunt: & ſuper dolorem vulneratorũ tuorũ addiderũt. Huius ſimile offendes Exod.3. vbi Dominus dicit. Ero qui Ero: & Erit miſit me ad vos: per quæ nihil aliud, quam ſe eſſe perpetuo duraturum: quod nulli aliorum deorũ accidit: ſignificate intẽdit: quod multis alijs ſcripturæ locis explicare nitit᷑, ſicut Iſáiæ.48. vbi dicit. Ego primus: & ego nouiſsimus. Et.43. apertius: &.44. Ante me non eſt formatus Deus: & poſt me non erit. Eſt.3. locus Gene.49. in quo tam noſtri: quam hebræi ſudant .ſ. Non auferetur ſceptrum de Iehudáh: & ſcriba de inter pedes eius: donec veniat Silóh, & ei obediẽtia gentium: quod aliqui vertunt, donec veniat cui illi. Quod vtcunque exponitur Ezechiel.21. vbi de Ieconiáh dicit propheta. Remoue cídarim, tolle coronam .ſ. a Iechónia: hæc .ſ. corona non eſt huic, ideſt, non debetur huic. Humilem .ſ. Méſsiam ſubleua, & ſuperbum .ſ. Iechóniã humilia. Subuerſionem ſubuerſionem ponam eam .ſ. coronam, ideſt, deijciam eam. Etiam hoc non fuit ei .ſ. Iechóniæ ad coronam, ideſt, ea priuabitur, donec veniat, cui eſt iudicium, ideſt, Méſsias: qui regnaturus eſt in domo Iaacób: & tradam eam .ſ. coronam illi. Quod multis alijs locis: quæ cauſa breuitatis omittimus: accidit.

SEPTIMVS CANON.

QVoniã vnaquæq; lingua ſuas ꝓprias prhaſeis, adagia, idiotiſmos: & id genus figuras habet: quæ ſępius ſenſum occultant: idẽ

ſæpiſsime

ſæpiſſime habet Hebraica lingua. Quare enitendum eſt: vt hos peculiares loquendi modos (quos vocant Hebraiſmos) perdiſcas: ne ob eorum ignorantiam, in loco etiam claro, te cæcutire cõtingat. Quos tibi inferius proponemus ob oculos: & explicabimus: quo facilius, cũ eos offenderis, intelligere valeas. Alios vero hic omiſſos, ſuis in locis explicabimus.

OCTAVVS CANON.

MVlta in ſacris literis iuxta Hebraicam veritatem deſunt, complura redundãt: quæ niſi addas: aut ſuppleas: locum obſcurum minime intelliges. Quorũ tibi exempla monſtrabimus. Nam. 2. Regũ 16. dicitur. Et Dauidi nunciauit: vbi nullus, qui nũciauerit, exprimitur: ſed ſubaudiendus eſt, nuncius. Sic primo Reg. 13. vbi ſic habes. Et ſecundum tempus, quod Samuél, quo loco neceſſe eſt ſubintelligere prædixerat. Et Capit. 24. eiuſdem libri. Et pepercit tibi. Vbi ſupplẽdum eſt, anima mea. Et. 2. Regum. 6. de Ozáh dicitur. Et miſit ad arcã. Subaudi manum ſuam. Secundæ verò partis exempla, ſi placet, adducamus. Exod. 25. dicitur de vaſis tabernaculi. Quibus libabit in eis. Vbi (in eis) quod ad ſenſum attinet: redundat. Sic Gene. 2. Quo in eo anima viuens .i. in quo eſt anima viuens: vbi (in eo) ſuperfluit. Inuenies etiam ſæpe conciſſas orationes in hebraiſmo: vt Gene. 45. vbi dicit Parhóh. Et tu iuſſus es. Poſtea ſequitur. Hoc facite. Vbi locutio conciſſa, & diminuta eſſe videtur: quoniam priora verba videntur directa ad Ioſéph: ſequẽtia vero ad fratres. ¶ Solet etiã ſcriptura in loco vbi hiſtoriam primo narrat: aliquid omittere: quod poſtmodum repetendo enarrat, & ſupplet: vt Gene. 42. vbi inter verba: quæ Ioſéph fratribus ſuis loquitur: non habetur, quod ponet ipſe oculos ſuos ſuper Biniamín: cum eum in Ægyptum induxerint: quod poſtmodum cap. 44. dum Iehudáh verba eius repetit: ſupplet.

NONVS CANON.

EST præterea aduertendum particulam orationis, non ſemper ligari cum proxima dictione, ſed cum remota. Sicut Cãticorum primo, vbi dicitur. Nigra ſum, ſed formoſa: ſicut tabernacula Chedár: ſicut pelles Salomonis. Quo in loco, ſi cũ priori ſentẽtia vtráq; particulã coniungas: non bene cohærebũt verba. Erit enim ſenſus. Nigra ſum, & formoſa: ſicut tabernacula Chedár. Quod ineptum eſt, cum tabernacula Chedár nigra, & fœda eſſent: útpote æſtu, & imbribus, atque aëris inclementiæ expoſita. Itidem, ſi vtranque cum pellibus Salomonis coniũgas: quæ pulcherrimæ erant. Vt ergo proprium, ac genuinum reddas

ſenſum:pulchritudinem cum pellibus,nigredinem vero cum tabernaculis Chedár cōiunges:& ſenſus erit.Nigra ſum,ſicut tabernacula Chedár:ſed cum hoc formoſa,ſicut pelles Salomonis: quæ rubricatæ erant. Sic Ezechiel.16.vbi dicitur.Opera tua ſunt,ac ſi habitationes tuæ,& cognationes tuæ fuiſſent de terra Chenanæorū, pater tuus fuiſſet Amorræus, & mater tua Chitæa. Vbi ſi cōiungas cognationes, cum de terra Chananæorum, aut habitationes cum patre Amorræo : ineptam reddas orationem. Quare, vt ſenſum genuinum reddas, vertendum erit. Habitationes tuæ de terra Chenanæorū:&cognationes tuæ:ac ſi pater tuus fuiſſet Amorræus:& mater tua Chitæa. Et quēadmodū particula non ſemper adiūgitur, & ligatur cum proxima:ita neq; ſentētia cū ſententia:ſed multis interiectis,adiungitur quæ erat īmediate connectenda, vt prouerb.1. vbi dicitur.Inſidiemur ſanguini, abſcondamus nos contra innocentem gratis. Cui ſtatim adiungēdum erat.Fruſtra enim ſpargitur rete āte oculos omnis auis.Quæ reddit rationē prioris. Quare .ſ. cum iuſtis velit inſidioſe agere: quoniā fruſtra illis aperte inſidiaretur: quemadmodum auceps:qui in oculis auiū extendit rete. Et tunc inter illas duas multæ aliæ ſententiæ inſeruntur:quibus non videtur bene cōnecti illa. Fruſtra ſpargitur rete. Aliud huius rei exemplum offendes Exodi.22.vbi in priori verſu capitis ponit' lex furti:et poſt duas aut tres ſententias aliud membrum illius legis.

DECIMVS CANON.

POnitur nōnunquā in ſacris literis vna negatio vice duarū, vt pſal. 9.videre licebit:vbi dicitur.Non in ſeculum erit in obliuionē pauper: patiētia pauperū peribit in ſeculum. Vbi negatio vna ponitur vice duarum: & cum vulgata editione legendum erit. Patientia pauperum non peribit in ſeculum. Idem pſal.49.vbi eſt. Nō ſuper ſacrificia tua arguam te:& holocauſta tua coram me ſemper. Vbi illa prior negatio alterius omiſſæ vicem ſupplet: & ſenſus ſecundæ ſententiæ eſt.Neque.ſ. arguam te,quod holocauſta tua non fuerint coram me ſemper.Sic Leuiti.19. Non iurabis in nomine meo mendaciter:etiam pollues nomen dei tui,pro,neque pollues nomen Dei tui.Neq; aliter legendum puto, quod Deutero.33. dicitur. Viuat Reuben, & non moriatur: & ſint viri eius numeri.i.pauci.Pro quo legendum arbitror:& virorum eius non ſit numerus.Sic in multis alijs ſcripturæ locis.

VNDECIMVS CANON.

EST

EST etiam in hac lingua ab una in aliam perſonam facilis tranſitus, vt Gene. 49. vbi ad ſecundã perſonam loquens Iaacób, dicit. A prę da aſcendiſti fili mi. Quam ſtatim in tertiam vertit, dicẽs. Accubuit vt leo, incuruauit ſe. Idẽ Iſaie. 22. expellã te de ſtatione tua, & de ſtatu tuo deſtruet te. Vbi primã in tertiã vertit. Loquitur etiam nõnunquã perſona: vt vna, in ſingulari numero: & ſtatim in plurali, vice plurium: quod in pſalmis frequentiſſimũ eſt, vt pſal. 55. vbi de vno inimico eccleſia conqueritur dicens. Quoniam non inimicus probris affecit me: quod ſuſtinuiſſem. Et paucis interiectis, plures eos eſſe oſtendit: cum dicit. Exiget debitũ mors ab eis, deſcendent in infernũ viuentes. Idẽ pſal. 108. Deus laudis meæ ne taceas: quia os impij, & os doloſi ſuper me aperuerunt ſe: & locuti ſunt mecũ lingua mendacij. Vbi de multis loquitur. Poſtea vero quaſi ad vnum, ſermonem dirigit, dicens. Cõſtitue ſuper eum impium, & Satán ſtet ad dexterã eius. Iterum vero ad pluralem numerũ redit, dicens. Sint coram Dño ſemper: & ſuccídat è terra memoriam eorum. Non coit etiam aliquando adiectiuum cum ſuo ſubſtantiuo in numero: vt patet Iſáiæ. 19. vbi habetur. Tradam Ægyptum in manum dominorum duri: pro durorum. Non concordat etiam ſæpius cum ſuo verbo ſuppoſitum, in numero, vt Zacháriæ. 2. Et paſtores eorum non parcet eis: pro, & paſtor eorum.

DVODECIMVS CANON.

SVnt apud Hebræos verba diuerſorum generum, quemadmodũ nomina: & cõiunguntur ſæpe ſæpius verba maſculina, nominibus fœmininis, & ècontra, vt primo Regũ. 23. Accipe (inquit Abigáil Dauídi) benedictionẽ hanc: quam attulit ancilla tua. Vbi ancilla in Hebræo eſt generis fœminini, verbum autẽ (attulit) cui adiũgitur, maſculinũ. Sic. 2. Reg. 13. vbi dicitur. Et deſiderauit Dauíd. Vbi nomen Dauíd ad maſculos pertinet: verbũ vero ad fœminas. Capitur etiã ſæpiſſime pluralis numerus pro vno è pluribus: vt pſal. 1. Erit (inquit textus) quaſi lignũ: quod plantatum eſt ſecus riuulos aquarum, ideſt ſecus vnum ex riuulis aquarum. Idem Iudicum. 12. de Gedeone: de quo dicit textus: fuiſſe ſepultũ in vrbibus Gilhad, ideſt, in vna ex vrbibus. Et Zacháriæ. 9. de Meſſiáh dicitur. Sedens ſuper pullum filium aſinarum, ideſt vnius ex aſinis. Ponitur etiam ſæpenumerus determinatus pro indeterminato. Prouerb. 24. vbi dicitur, iuſtum ſepties, ideſt, multoties in die cadere. ¶ Quod eſt etiam vnius ſenſus, alteri tribuitur: vt quod eſt viſus, auditui. Gene. 27. Vide (ait Iſchac) odorem filij mei: pro Olfac. Sic Exodi. 5. Fetére feciſtis

odorem noſtrum in oculis:pro in naribus Parhóh. Item Exodi.20. Omnis populus videbat: pro audiebat voces. Vtitur etiam quādoq; re ſenſata, pro ſenſu, volito, pro voluntate: vt patet Leuiti.13. vbi dicitur. Nō mutauit plaga oculum ſuum, pro colorem ſuum. Idem numeri.11. vbi de māna dicit textus. Et oculus eius, ideſt, color ſicut oculus, ideſt, ſicut color aut aſpectus Habbedólach. Et licet interpretes in locis citatis vertāt, vt expoſuimus: in Hebræo tamē eſt, vt retulimus. Vtitur etiā obiectis pro actibus: & vice verſa: vt Iiob.7. vbi habetur. Sicut mercenarius expectat opus ſuū: pro mercedem operis ſui. Et Cap.3. Timor: quem timebam, euénit mihi: pro malum: quod formidabam: áccidit.

TERTIVS DECIMVS CANON.

Accipitur frequētiſsime in ſacris literis peccatū, pro peccati pœna: quod in multis locis lectoribus negotiū facit. Nam Threnorū.4. habes. Maior eſt iniquitas, ideſt, pœna iniquitatis populi mei peccato, ideſt, punitione Sodomorum: quæ ſubuerſa eſt repente: & nō caſtrametata ſunt contra eam caſtra. Quanto enim pœna minori tempore hominem vexabat, tāto ſe reputabat fœliciorem: & quia Sodomæ ſubuerſio fuerat in momēto, deſtructio vero Ieruſalém multis durauit diebus, ideo pœnā, ſiue punitionem Sodomorū fœliciorem reputauit propheta. Iam enim alio Canone admonuimus, antiquos non longa ægritudine teneri ante obitum, inter fœlicia reputaſſe. Sic.2. Samuē.12. Dicit Nathán ad Dauíd. Dominus tranſtulit peccatum tuum, ideſt, pœnam, aut punitionem tuam, in filium: qui tibi natus eſt. Nō morieris tu: ſed ille. Non enim peccata ſolent ex vno in aliud ſubiectum migrare: punitur tamen vnus pro alio frequenter. Idem Threno.5. Patres noſtri peccauerunt: & non ſunt: & nos eorum iniquitates, ideſt, punitiones portauimus. Et Gen.15. Nondum completas dicit dominus iniquitates Amorræorum, ideſt, tempus ad puniendū. Et Cap.4. Maior eſt iniquitas mea, ideſt, punitio: quam vt feram, ideſt, eam ferre poſsim viuus. Sic apud Paulum. Eum, qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ideſt, pœnam, aut hoſtiam pro peccato. Ponitur etiam frequenter in libris legalibus peccatum pro immūditia legali. ſ. ſanguinis, aut ſeminis, aut contactus mortui: vt Leuiti.12. vbi fœmina pariens maſculum, aut fœminam, iubetur turturem pro peccato ſuo offerre, quod nullum in ea videtur præceſsiſſe. Non enim cōgreſſus viri cū propria vxore (prolis gratia) peccatum erat, aut parturitio: ſed ſola puerperij immunditia peccatum expiandum dicitur. Sic de leproſo: cui ſine vlla culpa ſua

lepra acciderat: qui cap.14.eiuſdem libri paſſeré pro peccato,ideſt,immunditia iubetur offerre.

DECIMVSQVARTVS CANON.

EST etiam aduertendum ijs, qui Hebraice ſciunt: aut ex Hebræo aliquid in aliam linguam interpretari volunt: idem verbum non ſolum multas: ſed etiam contrarias aliquando habere ſignificationes. Quod mihi aliquando magnum negotium fecit. Verbi gratia. Chatá, ideſt peccare. Significat non ſolum peccare, ſed à peccato expiari. Nam idem verbum Exodi.31. vbi dicitur peccauit populus iſte, peccare ſignificat. Leuiti.vero.14.accipit pro mũdari: vbi dicitur. Vechitaa, ideſt, & mundabit domum. Nachár etiã ſignificat claudere. Primo Samuél.23.vbi dicitur (Nichár othó) ideſt, clauſit illum Dominus in manu mea. Idem autem verbum. Thren.4.ſignificat cognoſcere: quod prius ſignificabat abſcondere, ſeu claudere. Ibi enim dicitur. Non (nicherú,) ideſt, fuerũt agniti in platæis. Et Gen.27. Non(hichiró,)ideſt, agnouit eum. Sic verbũ (Cadás) ſignificat ſanctificare, & ab immunditijs ſeparare ſe. Nomẽ vero Cadés: quod ab eo diriuatur: ſignificat ſcortum maſculum, ſeu cynædum: aut turpitudinem.

DECIMVSQVINTVS CANON.

NOn eſt ſemper Hebræis fidendum in interpretatione ſacræ ſcripturæ: præſertim Rabbi Scelomoni, qui ne ſuam imperitiã prodant: aut ignorantiam confiteantur, vbi locus difficilis: quem interpretari neſciunt: occurit: ad mẽdacia ſtatim cõfugiunt: & hiſtorias fingũt: è quibus hic aliquot citabimus, præſertim Rabbi Scelomonis. Nã Gen.1. vbi textus habet maſculum & fœminam Deum homines creaſſe, finxit Deum prius monſtrum quoddã produxiſſe: in quo mas & fœmina in dorſis colligabantur: poſtea vero alterũ ab altero diuiſiſſe: cum textus expreſſe dicat, Deum ex coſta viri ſeparatim ab eo produxiſſe fœminam. Contra quem ibi Lyranus abunde diſputat. Exodi etiam.4. vbi textus dicit, Moſéh: dum in Ægyptum rediret: vxorem, & filios aſino impoſuiſſe: inquirit ille Rabbinus, qualiter vnus aſinus tres ſimul potuiſſet deferre? Soluens autem quæſtionem, dicit illum aſinum fuiſſe eundẽ cum illo: in quo Abrahám ligna ad concremandũ Iſaác portauit Gen. 22. in quo etiam Méſsiam venturũ arbitratur: qui iuxta Zachariæ vaticiniũ, cap.9. aſino vehendus eſt. Itaq; aſinus ille à tẽpore Abrahæ, vſque ad Méſsiæ aduentum aſſeruandus eſſet: ideoque tantũ oneris tunc portare potuiſſe. Exodi etiam.32. vbi textus dicit vidiſſe populum moram

Moſéh

Moſéh in monte, aliud mendacium confinxit. Dicit enim Moſéh in diſceſſu pollicitum ſe infra. 40. naturales dies reuerſurum, populum vero numeraſſe diem receſſus eius: Satán vero áërem turbaſſe: feretrũq; mortui Moſéh iudæis oſtẽdiſſe: ac mortuum Moſéh prædicaſſe: ideóq; populum ad Aharón cucurriſſe: vt ſibi præceſſores deos faceret. Cũ textus infra expreſſe dicat, dixiſſe populum Aharóni, ſe neſcire quid Moſéh acciderit: quod minime dixiſſent: ſi eum mortuũ credidiſſent. Aliud affert cap. 13. eiuſdem libri de oſsibus Ioſéph. Vbi inquirit qualiter Moſéh in diſceſſu ex Ægypto potuerit ſcire, vbi eſſent oſſa Ioſéph: præſertim cũ Nilus fluuius illo tempore maxime inundaret? Et reſpondet, Moſéh ſcripſiſſe nomen Domini ineffabile in aurea lamina: eáque ſuper aquas proieciſſe: eamq; nataſſe, & ad locũ: vbi oſſa Ioſéph condita erant: perueniſſe: & ſic oſſa indicaſſe. Alij vero non inferiores huius rei artifices dicunt, ouem quandã nataſſe, vocéque humana locũ indicaſſe oſsium: ad quod illud pſal. adducũt. Qui deducis velut ouẽ Ioſéph. Offendes aliud Exodi. 34. ſuper illud. Præcíde tibi duas tabulas. Vbi expendẽtes verbũ (tibi) exponũt, ad vtilitatẽ tuam: quoniã ex reliquijs lapidis iaſpidis: quẽ illi Dominus ad faciendas tabulas, ad montis Sinái radicẽ oſtenderat: ditatum Moſéh valde fuiſſe arbitrãtur: ideóq; Deum dixiſſe, præcíde tibi. Cum phraſis ſit linguæ: vade tibi. Præcíde tibi. Fac tibi. Recitabimus ádhuc aliud: quod ponit Rabbi Elihézer in (midras) vbi exponit illud. 2. Samuẽ. 8. Tulit Dauíd frenũ aquædu ctus. Cum (inquit) Abimélech veniſſet ad Iſaác, ait illi. Nouimus Deũ tecum eſſe: & tibi & ſemini tuo daturum terras has. Iura ergo mihi ſemẽ tuũ non poſſeſſurum terrã piliſtinorum: quod Iſaác iurauit: & in ſignũ, præcídit cubitum capiſtri aſini ſui: & tradidit Abimélech. Cum autẽ poſtea Dauíd Piliſtæos voluiſſet debellare: oſtenderunt illi partẽ cami: quam ſeruauerant in ſignũ iuramenti: quare Dauíd eam ab eis vi auferens, debellauit eos. Ideo textus dicit Dauídẽ tuliſſe à Piliſtæis frenũ aquædu ctus, ſeu cubiti. Quo quid fœdius, aut abſurdius dici queat, ignoro. Vbi vides qualiter Rabbini cum ſacra ſcriptura ludunt: & miſeris iudæis imponũt. Si plura videre cupis: quoniam pudet hæc recẽſere: vide Lyram. 4. Regũ de cerua Iechóniæ, & in multis alijs locis.

DECIMVSSEXTVS CANON.

Sortitur etiam Méſsias in ſacris literis multa, ac diuerſa nomina. Nã Habacuc. 3. vocatur vnctus in ſalutem cum Chriſto, ſeu vncto tuo. Ezechiél. 37. & Hoſéhæ. 3. vocat̃ Dauíd. Zachárie. 3. & . 6. appellat̃ Germen,

men, Iſaie.9.multa fortit' nomina.ſ. Admirabilis. Conſiliarius.Fortis. Deus. Pater futuri ſeculi. Princeps pacis. pſalm .44. Elohim.Iſaie .7. Himmanuel.&.11. Flos.Iſaie.49.Iſraël. Sunt etiam quædam nomina: quæ ſæpius in ſcriptura inculcantur:quorum diſcrimen difficile eſt inuenire:quemadmodum Gene.26.& Deutero.11.vbi dicitur. Quoniam cuſtodiuit Abrahám cuſtodiam meam,præcepta mea,ſtatuta,leges,iudicia: & teſtimonia. Quæ viſis radicibus in hebræo,ſic diſtincta eſſe videntur:vt leges Domini dicantur cuſtodia:quoniam cuſtodiendæ ſunt: aut quia à negatiuis, ſeu prohibitiuis maxime cauendum nobis ſit. Præcepta vero:quoniam ore tradebantur.Statuta:quatenus ſcribebantur: aut arctabāt homines. Leges:quatenus in eis erat iugiter meditandum.Iudicia:quia inter homines dirigūt, & dirimūt lites. Teſtimonia: quoniam teſtificabantur pactum inter Deum & Iſraelitas. Eſt etiam hic aliud obſeruandum, Iudæos videlicet noſtri temporis omnia vaticinia:quæ mortem,aut paſsionem Chriſti prædicant:de populo Iſraelítico,nunc maximis anguſtijs afflicto, exponere:vt eſt pſalm'.22.&.69. Itidem caput Iſaiæ.53. Quem populum dicunt omnia illa perpeſſum: & nunc pati: quæ nos Chriſtum paſſum fuiſſe prædicamus. Nunc autem hebraiſmos ſeu phraſeis linguæ illi peculiares explicabimus.

HEBRAISMI ORDINE Literarum digeſti.

A.

ANIMAM in manibus ponere:ſeu habere. Eſt, eſſe in vitæ diſcrimine, ꝙ videlicet ea: quæ mani bus geſtamus: omnibus periculis occurrentibus obuia ſint. Omnibus enim periculis occurrẽti-bus manus obiectamus, pſal.118. Anima mea in manu mea ſemper,ideſt,vita mea eſt in continuo diſcrimine: ac ſi eam manu geſtarẽ: & periculis obijcerem.Primo Regũ.28.dicit Pythoniſſa Sauli. Poſui animam meã in manibus meis,ideſt,vitam meam in diſcrimine, propter te.

¶ Ambulare cum aliquo,eſt facere voluntatem eius:aut facere quæ ille imperat.Gene.6.dicitur de Nóach.Cum Deo ambulauit,ideſt,fecit vo luntatem Dei:aut quæ ille præcepit:quod,qui ſimul incedunt, cõmuni ter conueniat inter eos.

¶ Ambulare coram aliquo,eſt, illum cogitare præſentem:aut eum ti-mere:quod is:qui coram aliquo ambulat:maxime ſi vt ſeruus corã Do mino, timeat: & caute agat: vt Gene.17. dicit Abrahæ Deus. Ambula corã me .i. time me:aut caute incede:ac ſi me ſemper præſentẽ haberes. Qui hebraiſmus etiã.3.Regũ.8.cap. ponit͛. Aut melius. Miniſtra mihi: quod miniſtri,& ſerui ſoleant ante dominos ſuos incedere.Memẽto(ait Ezéchias)quómodo ãbulauerim corã te.i.tibi ſeruierim perfecto corde.

¶ Ambulare facere,pro detrahere,vſurpat hebraiſmus: quod detrahẽs venire faciat mala eius:cui detrahit:ad eum:apud quẽ detrahit:vt.2.Samuẽ.19.Dauídi dicit Miphibóſeth. Ambulare fecit ſeruũ tuũ ad Domĩ num meũ,ideſt,mihi apud te detraxit,vel me tibi cõmiſit.

¶ Ambulare ad pedẽ alicuius,eſt,nõ vrgẽre illũ in ambulando:ſed ſeſe illi accõmodare:quod ille,qui aliũ ſequitur: ſoleat ſeſe illi in ambulan-do accõmodare:vt Gene.33.dicit Iaacób fratri. Ego me ducã ad pedem gregis,ideſt,gregi me in incedendo accõmodabo.Non vrgebo.

¶ Auertere faciem alicuius,eſt,poſtulata negare: quod is, cui negantur quæ poſtulat:faciem confuſus auertat. Et non auertere,eſt ea cõcedere. 3.Regum.2.dicit Berſábe Salomoni.Ne auertas faciẽ meam,ideſt,poſtu lata non neges.

¶ Abſcondere oculos ab aliquo peccatore,eſt,non punire illũ: quod is: qui non vult aliquem punire:oculos ab eo auertat,& ſimulet ſe non vi-

dere:

dere:vt Leuiti.20. Si abſcondendo abſconderit populus terræ oculos ſuos à viro illo:qui de ſemine ſuo dederit idolo Molech,ideſt,ſi diſsimulauerit punire peccatum eius:fingens ſe non videre.

¶ Aperire aurē,hebræis eſt reuelare,aut indicare alicui aliquid. Iſaie.50. Dominus Deus aperuit mihi aurem,ideſt, reuelauit mihi: quod is: qui aliquid alicui reuelat:ad aurem ei loquatur.1.Samuē.9.Dominus aperuerat aurē Samuēlis.i.indicauerat,aut reuelauerat ei Saulis aduentū.

¶ Accingere lumbos,eſt viriliter,aut expedite aliquid agere: aut ſe expedire adminiſtrandum, quod is: qui expedite miniſtrare cupit: ſoleat ſe accingere:ne à veſtibus in miniſterio impediatur.2.Regū.4.Accinge lūbos tuos,ideſt, ſis expeditus ad opus: quod præcipio tibi. Iob etiā.40. Accinge nunc:vt vir,lumbos tuos,ideſt,eſto expeditus, aut fortifica te: quod viri,& nō fœminæ,ſoleant lūbos cingere. Et Lucæ.12.dicit Chriſtus.Præcinget ſe,ideſt,expediet ad miniſtrandū:& faciet eos diſcūbere.

¶ Animam facere:aut animas,eſt greges aut homines in poſſeſsionem acquirere: aut res animatas ſibi naſci,quod ea:quæ acquirim',induſtria: noſtra facere videamur. Gene .21. Et animas, quas fecerant in Aram, .i. acquiſierant,aut viua,quæ ſibi nata fuerant in Aram:tulerunt ſecum Abrahām,& Loth.

¶ Aſpicere, pro otiari,vſurpat nonnunquam hebraiſmus: quod otioſi aſpicere aliquid,aut ſe ſoleant. Quem loquendi modum nos Luſitani habemus:dicentes, cum aliquem otio torpēre videmus. Quid aſpicis? Sic Gēn.42. Cū Iahacōb videret filios nō curare alimēta domibus ſuis: dicit illis.Quid aſpicitis? .i. Quamōbrē otio torpetis?Quod noſter optime vertit. Quare negligitis?

¶ Aſcendere in cor,eſt cogitare,& non aſcendere, non cogitare. Quoniam cogitatio,actus eſt cordis:aut quia cogitationes ſoleant in cor aſcēdere. Vnde Lucę.24. Et cogitationes aſcendunt in corda veſtra, ideſt, apud vos cogitatis.

¶ Aqua pedum, hebræis eſt lotium. Et dicitur aqua: quoniam ex potu gignitur:aut quod vtcunque aquam ſapiat:licet ex potu vini procedat. Pedum vero:quod ad pedes demitti ſoleat.Aut dicitur aqua pedū:quoniam ex veſica, veluti ex fonte aqua,ad pedes deſcendat. Iſaiæ.36. Vt bibatis aquam pedū,ideſt,lotiū. Quod vulgatus vertit:vrinam veſtrā.

¶ Aperire vuluam, hebræis eſt,primogenitū naſci. Exod.13. & Lucę.2.

B.

¶ Benedicere: cum eſt hominis ad hominem, eſt bona precari: ſi vero hominis ad Deum, eſt laudare. Dei vero ad hominem, eſt bene facere:

cuius

cuius rei exempla per ordinem citabimus. Gen. 14. dicitur quod benedixit Melchiſedec Abrahæ, ideſt, bona illi præcatus eſt. Vnde ſequitur. Benedictus Abrahám Deo altiſsimo. Et clarius cap. 24. benedixerunt Rebeccę, ideſt, bona cõprecati ſunt illi. Et ſequit. Soror noſtra es. Sis in millibus. Secundi exemplum habes multis in pſal. Bénedic anima mea Domino, ideſt, lauda. Tertij vero Gene. 24. vbi ſeruus Abrahę dicit. Et Dominus benedixit dño meo .i. benefecit. Idem multis alijs in locis.

¶ Bonum eſſe in oculis alicuius, eſt illi placere. Malum vero eſſe, eſt diſplicere: vt habes Gene. 16. Fac ei quod bonũ eſt in oculis tuis, ideſt, quod tibi placúerit. Quod noſter úertit, vtere ea: vt lubet.

¶ Benedictionem accipere, pro accipere munus: & benedictionem, pro munere accipit hebraiſmus, quod videlicet ſoleat cum benedictiõibus, aut boni imprecatione offerri. Primo Samuélis. 25. Cum Abigáil Dauídi munus obtuliſſet: ait. Accipe benedictionem hanc: quã attulit ancilla tua, ideſt, accipe munus ab ancilla oblatũ. Aut dicitur benedictio: quia recipiens danti bona præcatur.

C.

¶ Contégere pedes hebræis, eſt aluum purgare, quod aluum purgans ſoleat pedes veſtibus defluentibus tegere, ne eius verenda videátur. Primo Samuélis. 24. Ingreſſus eſt Saúl ſpeluncam ad tegendos pedes. Vbi vulgatus vertit, ad aluum purgandam.

¶ Caput, aut in caput eſſe, eſt eſſe ſuperiorem, eſſe vero in caudam, eſt eſſe inferiorem, aut deſpicabilem: quod caput ſit pars ſuperior: & honorabilior in homine, cauda vero in animali ſit humilior, & deſpicabilior. Deutero. 28. Ponet te dominus in caput, non in caudam .i. ſuperiorẽ alijs populis, non inferiorẽ, aut honorabilẽ: non deſpectum. Iſáiæ. 9.

¶ Cognoſcere fœminã, eſt rem cũ ea habere: & vocatur ille acceſſus cognitio: quod tũc cognoſcatur fœmina, eſſe fœmina: aut quia tunc familiarius tractatur: quaſi res notiſsima. Gen. 24. de Rebécca. Vir nõ cognouerat eã, ideſt, non tractauerat eam familiariter, vt rem notam: aut non cognouerat eſſe fœminam. Sic Gene. 3. Cognouit Adám vxorem ſuam, ideſt, ea, vt re nota, vſus eſt.

¶ Cognoſcere quicquam cum aliquo, eſt illi non fidere: ſed ab eo rationem exigere: & non cognoſcere quicquam cum aliquo, eſt illi cuncta tradere: & ab eo rationem non exigere. Aut melius: ex fiducia erga illũ, nihil ſuorum curare. Vnde de hero Ioſéph dicitur Gene. 39. quod nõ cognoſcebat cũ eo quicquã, ideſt, ex fiducia erga illũ, ignorabat, aut non curabat ſcire quæ ſua erant, aut non exigebat ab eo rationẽ rerũ ſuarũ.

¶ Con-

¶ Conteſtando aliquem conteſtari, eſt illum coram teſtibus admonere. Exodi.19. dicit Moſeh.Conteſtando,conteſtatus ſum populum. Et Deutero.31.Conteſtatus ſum hodie contra vos cœlum,& terram:ideſt, ſimul mecum in teſtes contra vos vocaui.

¶ Cuſtodire cuſtodiam, eſt ſeruare quæ præcepta ſunt. Numeri.18. vt cuſtodiant ſibi ſacerdotium,ideſt,præcepta ſacerdotij:aut nō ſinant ſibi ſurripi ſacerdotium.

¶ Cadere aliquid de ſermonibus alicuius,eſt non impleri,ſicut non cadere,eſt impleri:quod ea,quæ non implentur,cadere videantur:& quæ implētur,ſtare.2.Regum.10.Nihil ſermonis Domini cecidit,ideſt, omnia:quæ prędixerat: ſunt impleta.

¶ Cingens cingulum hebræis,eſt maſculū eſſe: quod ſoli ipſi ſoleāt cingulo cingi.2.Regum.3.

¶ Claudum etiam vocat clauſum: quod claudus non poſsit:quo voluerit,ire:veluti clauſus.3.Regum.14.clauſum,& nouiſsimum.

D.

¶ Dare ceruicem,hebræis,eſt fugere,quod fugientes ſoleant ceruicem vertere perſequentibus.Quemadmodum latinis dare terga,eſt fugere. Exodi.23.Dabo omnium inimicorum ad te ceruicem, ideſt, faciam eos fugere te:Et pſal.7.Omnium inimicorum meorum dediſti mihi ceruicem,ideſt,feciſti eos fugere me.Aut dare ceruicē, eſt ponere in poteſtate alicuius ad iugulādum:vnde vltimus hebraiſmus reddi poſſet. Poſuiſti iugulum omnium inimicorum in mea poteſtate.

¶ Dare manum,pro percutere, vſurpat hebraiſmus. Exodi.7.

¶ Dare fœminam in ſinum alicuius, eſt eam illi dare in vxorem: quod vxor in lecto ſoleat eſſe ad ſinū viri.Geneſ.16. dicit Saráh. Dedi ancillā meam in ſinu tuo,ideſt,quaſi vxorem ad concubitum.

¶ Dare animam pro anima,ideſt, vitam pro vita,ſeu occidere occiſorem.Exodi.21.

¶ A diebus in dies aliquid ſeruare,eſt perpetuo ſeruare:quod perpetuū conſtet ex multiplicatis in infinitū diebus.Exo.22. ponitur hebraiſmus.

¶ Diei rem facere in die ſuo,eſt opus conſuetum ſingulis diebus repetere.Exodi.5. dicunt præfecti operum populo.Perficite opera veſtra,rem diei in die ſuo,ideſt,penſum ſolitum qualibet die fieri,ſoluite.

¶ Declinare iudicium,eſt illud peruertere: quod declinantes ſoleant à recto deflectere. Exodi.23. Non declinabis iudicium mendici tui,id eſt, non peruertes, aut non iudicabis iniuſte.

¶ Dare faciem in aliquem, eſt ira aduerſus eum moueri: quod irati ſoleant ſe vertere ad eos: ex quibus vindictam expetunt. Leuit. 20. Dabo faciem meam contra eum: qui comederit ſanguinē, id eſt, iraſcar illi: ſeu puniam eum.

¶ Deum eſſe cum aliquo, eſt eum iuuare in omnibus operibus ſuis. Geneſ. 21. Fuit Deus cũ puero: &. 39. Fuit Deus cum Ioſeph, ideſt, Iuuit eũ: & proſperauit cuncta, quæ ille agebat.

¶ Domo, pro intus, vtitur hebraiſmus: & domi eſſe: pro intus eſſe: & loco, intus & extra, dicit, è domo, & extra. Exod. 25. vbi noſtri vertũt: deaurabis eam intus & extra, hebraice eſt: è domo & extra.

E.

¶ Eſſe alicui in panem, eſt ab eo, veluti panem deuorari: quod panis ſcindatur dentibus: & deuoretur. Numeri. 14. dicunt exploratores de Chananæis. Sunt panis noſter, ideſt, ita eos deuorabimus, ac ſi eſſent panis.

¶ Eſſe intra portas alicuius, eſt cum eo intra vrbis mœnia habitare. Exodi. 20.

¶ Ecce ego, ideſt, adſum: quod qui adſunt, ſoleant ſe oſtendere. Qui hebraiſmus in ſacris literis frequentiſsimus eſt, vt. Geneſ. 22. Quo & nos Luſitani vtimur, dicentes. [Eiſme aquy] id eſt, hic adſum.

¶ Eſſe alicui in oculos, eſt illum dirigere, quod oculi ſoleāt nos dirigere in via. Et ponitur hic hebraiſmus. Numeri. 10.

¶ Eſſe alicui in pedes, eſt, quo ille erat itur: ire. Iob. 29. oculus fui cæco, ideſt, direxi illum in via: & pes claudo, ideſt, ibam quo ille ire non poterat. Numeri etiam. 10. dicit Moſeh ad Chobab. Fuiſti nobis in oculos. i. nos per deſertum direxiſti.

¶ Explorare poſt cor, eſt ſequi cordis concupiſcētias. Idē explorare poſt oculos, ideſt deſiderare viſa: quod cōcupiſcētia ſequatur cognitionem. Numeri. 15. ponitur hic hebraiſmus.

¶ Ædificare domum, eſt dare prolē: & poſteritatem, præſertim in copia: quod quemadmodum in ædificio, domus domui additur: ita in familia perſona perſonæ: aut filius patri: & ſic ſucceſsiue. Vnde (banah) hebræis eſt edificare. & (ben) filius, quaſi patris ædificium. Nam vſque hodie ſolemus dicere, domus regia, id eſt, familia. Domus Rechabitarum, ideſt, familia, ſic domus Reubēn, pro familia. Iſaiæ. 7. Audite domus Dauid, ideſt, familia. Et Exodi. 1. Quia timuerunt obſtetrices dominũ: ædificauit illis domos, ideſt, dedit poſteritatem: qua domus earũ, ſeu familia augeretur. Et Saràh. Geneſ. 16. & Rachēl. 30. dicunt ſe ex partu ancillarum ædificandas. Idem. 2. Samuēlis. 7.

¶ Extēdere

¶ Extendere lineam, pro extendere punitionem vſurpat ſæpius hebraiſmus: quod quemadmodum cementarij lineam ad opus extendunt: ita Deus punitionem: quæ fune ſolet fieri. 2. Regum. 19. Extendam ſuper eam lineam Samariȩ. i. puniam, quemadmodum puniui Samariã. Opus in ea faciam, ſicut feci in Samaria. Vocat autem hebraiſmus punitionẽ opus. Iſaiæ. 28. Alienum eſt opus eius ab eo, ideſt, punitio: & videtur accipere lineam pro opere: quod linea menſuratur: & dirigitur.

¶ Erigere pactum cum aliquo, eſt cum eo paciſci, aut pactum tenere, quod paciſcentes ſolebant aliquid eleuare, cum pactum inibant: vt patet. Gene. 31. de Labán, & Iaacób: & Gene. 20. quæ quidem lapidis, aut tumuli erectio ſignificabat pacti ſtabilitatem.

¶ Eſſe in gentem, eſt prolem in magna copia multiplicare. Idem eſſe in populum, ideſt, tantam habere progeniem: quod poſsit populũ conſtitúere. Gene. 17. & 48. & 12. faciam te in gentem magnam.

¶ Egreſſum eſſe cor, eſt animo deficere: ſeu admirari: quod qui admiratur, aut ſpaſmũ, ſeu ſyncopin patitur: videatur cor non habere. Gen. 42. cum fratres Ioſeph inueniſſent pecuniam in ore ſaccorum: dicit textus, cor eorũ egreſſum eſſe, quod videlicet corde defeciſſent, aut timuiſſent. Noſtri dicunt [Fiquéy morto.]

F.

¶ Facere aliquid in perfectione, vel integritate cordis, eſt nõ facere malitioſe, ſeu inſidioſe: quod inſidioſi malum bono mixtum in ſuo corde habeant.

¶ Facere vero in munditia manus, eſt nihil mali habere in opere exteriori. Nam idem eſt munditia manus, quod puritas in opere externo. Geneſ. 2. dicit Abimélech Domino. In perfectione cordis mei, id eſt, non habens malum aliquod in corde meo, & in munditia manuum, id eſt, nihil mali in opere exteriori habens, feci hoc. Ac ſi dicat. Neque corde, neque externo opére peccaui in hac re.

¶ Facere in manu eleuata, ſeu excelſa, eſt facere ex ſuperbia, quod ſuper bi ſoleant facile punire alios, aut loqui eleuata manu. Numeri. 15. anima, quæ fecerit eleuata manu, aut excelſa, ideſt, ſuperbe & contentioſe.

¶ Facere manum: eſt facere punitionẽ: quod ſoleat manu fieri percuſſio, & ponitur cauſa pro effectu. Exodi. 14. Vidit Iſraél manũ excelſam, ideſt, plagam: quam fecit Dominus in Ægyptios.

¶ Facere miſericordiam, eſt facere bonũ: ad quod non tenemur. Facere vero veritatẽ, eſt facere quod aliquo iure debitũ eſt, ſeu reddere æquale. Gene. 24. dicit ſeruus Abrahæ. Et nunc ſi facitis miſericordiam, & veri-

tatem cum Domino meo,id eſt,ſi miſeremini eius,& facitis quod iure conſanguinitatis debetis illi.

¶ Facere fœtére aliquem alicui, eſt facere ei illum odibilem: cui gratus erat:quod fœtor omnibus ſit ingratus.Gene.34.dicit Iaacób filijs.Turbaſtis me: vt fœtére rederetis me habitatoribus terræ, ideſt, vt abominabilem me illis redderetis.Et Exod.5.dicũt Iſrahelítæ Moſéh,& Aharón.Fœtére feciſtis odorem noſtrum coram Paraóh, id eſt, nos illi feciſtis abominabiles.

¶ Quemádmodum eſſe alicui bonum odoré, eſt eſſe illi gratum.2. ad Corint.2.dicit Paulus.Chriſti bonus odor ſumus, ideſt,grati ſumuš illi.

¶ Facere ire opprobrium,eſt diuulgare opprobrium,aut malum nomé alicuius:ſicut retrahere opprobrium,impedire malum nomen: ne amplius quis male audiat:quod ea: quæ diuulgãtur:ab vno in alium ire videãtur.2. Samuélis.13. dicit Thamár ad Amón.Ego ire faciam opprobrium meum,id eſt, non potero tacere, ſed diuulgato quod mihi iniurium feceris.

¶ Facere mendacium in animam: eſt vitam decipere,aut polliceri ſibi impunitatem:quam non habebit:& (vt vno verbo dicatur)eſt vitę mẽtiri:quod is, cui mentitur vita:ea priuetur.2.Samue.18.dixit miles quidam Ioáb.Si hoc feciſſem,ideſt,occiderem Abſalóm:facerem in animã meã mendacium.i. mentirer vitæ meæ,pollicendo illi impunitaté:quã non conſequerer apud regem.

¶ Facere labium,eſt pilos ſuperioris labij reſecare. Sicut facere pedes, eſt vngues pedum ſecare.2.Samuélis.19.de Miphibóſeth dicit textus: quod non fecerat ſibi labium, neque pedes.

¶ Facere ſtare faciem,eſt non turbari,aut non permittere mutationem in facie:quod qui ſtat:nõ mutetur.Primo Regum.8.de Eliſæo dicit textus,ſtare feciſſe faciem ſuã,id eſt,non permiſiſſe facié mutari in triſtitiã.

¶ Facere,pro ſacrificare,frequentiſſime vſurpat Hebraiſmus:quod immolans ex hoſtia fumum faciat. Vnde facere bouem,agnum,aut hircũ, eſt illum domino offerre. Qui loquendi modus in Leuitico frequentiſſimus eſt.Et Paulus prima ad Corinth.11.Hoc facite,id eſt,ſacrificate in mei memoriam.Quæ phraſis,& Græcis,& Latinis peculiaris eſt.

¶ Fieri alicui in Satán,eſt illi aduerſari,quod Satán omnibus bonis aduerſetur.2. Samuélis.16. dicit Dauíd Abiſái. Nolite mihi fieri hodie in Satán,id eſt,nolite aduerſari mihi.

¶ Fuit à fine dierum, id eſt, ãccidit completis aliquot diebus, ſeu finitis certis diebus.2.Regum.8.

Furari

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

¶Furari cor alicuius, eſt eo inſcio, aliquid facere, quod cor nonnunquã pro ſcientia accipiatur. Gene.31. dicit Labán Iaacób. Cur furatus es cor meum? ideſt, quare me inſcio abire voluiſti?

¶Significatur etiam hoc Hebraiſmo amabilem ſe reddere: quod cor amantis apud eum, quem amat: eſſe videatur. 2. Samue.15. de Abſalone dicitur, quod furabatur corda filiorum Iſraél, ideſt ad amandum ſe pro uocabat: & quaſi compellebat. Noſtri vſque hodie dicunt. Rapuit cor meum, ideſt, ad amandum compulit.

¶Famem, pro cibo vſurpat ſæpius Hebraiſmus: vt patet Geneſ.41. vbi Parhóh fratribus Ioſéph dicit. Et famẽ domorum veſtrarum accipite, ideſt, cibum ad famem ſedandam.

¶Filias vocat Hebraiſmus oppida: quæ alicui vrbi ádiacent: quod illi, ſicut matri, coniunguntur: & ab ea protegantur, & ſuſtentẽtur. Numeri 21. habetur. Habitauit Iſrael in Cheſbón: & in omnibus filiabus eius. i. vicinis oppidis, & pagis.

¶Filius: pro proximo, aut ſimili accipit hebraiſmus: ſicut Iſaię.5. Filius olei, pro vncto, aut oleo abundanti. Zachá.4. Hi ſunt duo filij olei, ideſt, vncti, aut oleatis, ſeu vnctis ſimiles.

¶ Filius areæ .i. triticũ, aut granũ: quod in ea excutiatur à palleis, ſicut puer Hamrán Iſáiæ.21. Qua ratione ſagitta dicit' filia Pháretrę. Thre.3. Et gladius filius vaginæ. Filius domus. i. ꝓpinquior, ſeu notior in domo. Gene.15. Filius Oriẽtis, id eſt, proximus. Gene.29. aut ibi natus. Filius aurorę. Iſaie.14. ideſt, ſimilis illi. Filius exercitus, ideſt miles: quod ſit intra exercitum, aut illi propinquus. Deut.3. Filius arcus. Iob.41. ideſt ſagitta, quia ei propinqua, aut quia ab eo egreditur, vt filius paruus à matre. Filius mortis, id eſt, proximus ſeu propinquus illi, aut ea dignus: quemádmodũ filius dignus eſt dignitate patris. Primo Samuelis.20. Dicit Saul Michól. Tolle eum. ſ. Dauíd ad me: quia filius mortis, id eſt, dignus eſt morte.

¶ Incipientes à .G. non extant (quod meminerim) Hebraiſmi.

H

¶Heri, & nudius tertius, id eſt, tempore præcedenti. Exodi.5. Non dabitis palleas populo, ſicut heri, & nudiuſtertius, id eſt, ſicut præcedenti tẽpore, aut ſicut conſueuiſtis.

¶Homo menſuræ, id eſt, magnus, numeri.13.

¶Homines numeri, ideſt, pauci: quod pauci facile numerentur. Gene.34. vbi dicit Iaacób. Et mecum ſunt viri numeri, id eſt, pauci: & qui facile poſſunt numerari.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

¶ Habitare in medio populi,eſt inter eos morari:qui facile poſſunt ſubuenire. Aut ad manū habere omnia neceſſaria.2.Reg.4. dicit Sunamítis Eliſæo offerenti operas apud regem. In medio populi mei habito .i. inter conſanguineos:qui mihi in cunctis facile ſubuenire poſſunt.

I.

¶ Interrogare os alicuiꝰ,eſt inquirere,quid dicat,vel ſentiat ille.Gen.24 Habet textus.Interrogemus os puellæ,ideſt,audiamus quid dicat.

¶ Ire per viam omnis terræ,eſt mori,aut eſt conſuetudo: per quam omnes homines terræ incedūt.Et dicitur via:quia frequēs eſt.Primo Regū 2.dicit Dauíd Salomoni.Ego vado per viā omnis terræ.i. morior: quēádmodum omnes alij homines terræ. ¶ Sic etiam, ingredior viā vniuerſæ carnis,ideſt,morior.3.Reg.2.& apud Ioſúe cap.23.

¶ Ire ad dextram,aut ſiniſtram,eſt a recto diuertere: quod declinantes in via,ad dextram,vel ſiniſtram diuertant.Deute.5.Non declinabitis ad dextram,aut ſiniſtram,ideſt,non peruertetis iudicium.

¶ Ingredi ad fœminam,eſt rem cum ea habere: quod congreſſus intra domū in cubiculo fieri ſoleat:aut in alio loco incluſo, ſeu occulto. Gen. 38. dicit Thamár ad Iehudáh. Quid mihi dabis, vt ingrediaris ad me?

¶ In medio aliquorum enutriri, eſt veluti vnum ex eis educari. Primo Regum.11.dicit textus de Ierobohám,quod in medio filiorum Paraóh fuerit enutritus, ideſt, ſicut vnus ex filijs eius. Sic in medio maris, ideſt, intra mare.Ioſúe.3. ¶ Sic in corde maris.

¶ Implere ab ore vſque ad os. Si ad ciuitatem referatur: eſt implere a porta vſque ad portam:quod porta ſit in vrbe velut os: per quod cōmedit:aut per quod impletur,ſicut ſaccus.2.Regum.21.vbi de Menaſéh dicitur,quod impleuerit Ieruſalém ſanguine innoxio,ab ore vſque ad os. Vbi aliqui vertunt à latere vſque ad latus.Idem cap.24.

¶ Incircunciſus labijs,eſt labia craſſa habens: & balbutiens.Exodi.6.dicit Moſéh Domino. Incircunciſus labijs ego ſum, ideſt, ſuperflua, aut craſsiora:quam decet,labia habens:aut ſum balbus: & labia mea circuncisione indigere videntur.

¶ Iudicare alicui,eſt in fauorem eius ius dicere.2.Samuē.18.Iudicauit te Dominus de inimicis tuis,ideſt,ius dixit in tui fauorē.

¶ Iudicet Dominus inter me,& te, ideſt, ius in fauorem meum dicat cōtra te: aut ius dicat, culpabilē puniendo.Gen.16.& primo Samuē.24.

¶ Integrū eſſe aliquē,eſt nihil illi deeſſe de ſuis.Quod noſtri vertūt,pacificū eſſe.2.Samuē.18.inquirit Dauíd.An ſit integritas puero Abſalon? ideſt,an illi aliquid deſit:quod noſtri vertunt.Eſt ne pax?

¶ Inue-

¶ Inuenire iniquitatem alicuius, eſt eum punire propter iniquitatem. Gene.44.dicunt his fratres Ioſeph, Deum inueniſſe iniquitatem eorũ, ideſt, voluiſſe eos punire.

¶ Inuenire gratiá corá aliquo, aut in oculis alicuius, eſt illi placere: quod gratia, aut fauor maxime oſtendatur in oculis. Gene.6.de Nóach.&.18. & frequenter in ſacris literis.

L.

¶ Loqui ad cor, eſt conſolari, aut blanda, & quæ cor deſiderat, loqui: quod cor nonnunquam pro deſiderio accipiatur. Iſáię.40. loquimini ad cor Ieruſalém .i. blande: & quæ cor deſiderat. Idẽ Gene.34. Et Ruth.2.

¶ Lucere facere faciem ſuam: aut vultum ſuper aliquem, eſt hilarem faciem illi oſtendere: quod lucida ſoleant eſſe grata videntibus. Pſal.61.. Illumina vultum tuũ ſuper nos, ideſt, hilarem faciem nobis oſtende.

¶ Loqui in auribus alicuius, eſt loqui eo audiente. Exodi.10. & Iſái.5. Loqui vero bonum ſuper aliquem, eſt bona illi promittere, aut ſeruare. Nume.10, Dominus locutus eſt bona ſuper Iſraél.i. promiſit ſe daturũ.

¶ Loqui contra animam, eſt dicere aut facere aliquid: cuius cauſa moriaris. Primo Regum.2. Contra animam ſuam locutus eſt Adónias, ideſt, verba: quorum ratione morietur.

¶ Loqui non poſſe bonum, neq; malum, pro, non poſſe mutare voluntatem Domini uſurpat hebraiſmus. Gene.24. Non poſſumus loqui bonum, aut malum: ideſt, non poſſumus mutare ſententiam Dei.

¶ Leuare caput alicuius, aliquando eſt eũ à malo liberare. Gen.39.&.2. Regum.25. Aliquando eſt numerare, aut accipere ſummam: quod res per capita numerari ſoleant. Exodi.30. Leuare vero manum contra aliquem, eſt illum percutere: aut ei aduerſari: quod percuſſio, eleuata manu, fiat. Primo Regum.11.de Ierobohám dicitur: quod leuauerit manũ contra regem Salomoné, ideſt, eum percuſſerit: aut illi fuerit aduerſus.

¶ Leuare in excelſum oculos, eſt ſuperbire: eo quod ſuperbi ſoleãt oculos eleuatos habere.2.Regum.19.

¶ Leuare faciem alicuius, eſt eius ferre importunitatem: aut eum honorare. Gen.19. dicit angelus Lóth. Ecce leuaui faciem tuam, etiam in verbo iſto, ideſt, tuli tuam importunitatem: aut non repuli tuam petitioné.

¶ Leuare manum, eſt aliquando iurare: maxime ſi ad cœlum leuetur. Gene.14. dicit Abrahám. Leuo manum meam ad Deum, ideſt, iuro per Deum. Et illa eleuatio manus probe teſtificabatur Deum eſſe in cœlo, & poſſidere cœlum. Sic Deutero.32. dicit Dominus. Leuabo ad cœlum manum meam: & dicam: viuo ego in æternum, ideſt, eleuata

ad cœlum manu, iurabo per vitam meam. Exod.6. Introducam vos in terram: pro qua leuaui manum meam, vt darem eam Abrahám, id eſt, pro qua illi iuraui, ſeu quam illi dare iuraui. Et in pſal. Qui non accepit in vanum animam meam. A quo (meo iudicio) inoleuit iurandi mos, per vitam Dei, eleuando manum.

M.

¶ Mouere caput ſuper aliquem, eſt de malo eius dolere. Iob.cap.16. Aliquando vero admirari. Ieré.18. Omnis qui prætererit, obſtupeſcet: & mouebit caput ſuũ, id eſt, admirabitur: aut condolebit. ¶ Mouere autẽ caput poſt aliquem, eſt illum capitis geſtu deridere: quod deridentes aliquem: cuius faciem verentur: ſoleant geſtibus, & nutibus poſt eum geſtire. 2. Regũ.19. & Iſáie.37. Caput poſt te mouit filia Ieruſalém, id eſt, geſtibus capitis deriſit.

¶ Mittere manũ in rem proximi, eſt furari: quod furta manibus fiant, Exodi.22. Iurabit, quod non miſit manum in rem proximi ſui. Eſt etiã percutere. Exodi.24. Ad principes Iſraél non miſit manum.

¶ Mundus manibus, eſt innocens a malis operibus. Mundus corde, à malis cogitationibus. Pſal.23. Innocens manibus, & mundus corde .i. non habens mala opera, neque malas cogitationes.

¶ Mingens ad parietem, eſt maſculus: quod ſoli illi ad parietem méiere ſoleãt. 2. Samué.25. & primo Regum.14.

¶ Manus Domini grauis, id eſt, punitio: quod manu fieri ſoleat. Primo Samué.5. Fuit manus Domini grauis ſuper Philiſtæos, id eſt, punitio.

¶ In manu eſſe, pro eſſe in poteſtate, vſurpat hebraiſmus: quod manib' inimicos ſubijciamus. Gene.16. Ancilla tua in manu tua eſt.

¶ Per manum alicuius loqui, idem eſt, ac ſi dicas, per eum: ſed dicitur loqui per manum: quod homines manu geſtiendo loqui ſoleant. Hoſæę 12. Haggæi.1.

¶ Manum Domini eſſe ſuper aliquem, idem eſt, quod virtutẽ eius eſſe ſuper eum. 2. Regum.3. Facta eſt manus Domini, id eſt, vis prophetiæ ſuper Eliſæum.

¶ Magnus nimis, id eſt, maximus: quem hebraiſmum aliquando ſcriptura effert per, valde valde, vel maxime, ſic enim illi ſuperlatiuum gradum explicant.

¶ Multiplicãdo multiplicabo, phraſis eſt linguæ, ſicut. Expectando expectaui. Loquendo locutus ſum.

¶ Multum vobis, id eſt, ſat eſt vobis. Deutero.3. Multum vobis, id eſt, ſat eſt, quod veniſtis vſque huc. Numeri.16. bis ponitur hæc phraſis.

N.

N.

¶ Non ipſe,ideſt,non compáret ipſe.Gene.5.de Chanóch.Et non ipſe, ideſt,non comparuit. Et capite.42.Minimus non ipſe,ideſt, non appáret,aut non eſt.

O.

¶ O S duplex,pro duplici portione vſurpant Hebræi: quod portiones iuxta comedentium ora ſoleant multiplicari.2.Regum.2.dicit Eliæ Eliſæus.Erit os duplex in me.Vbi nõ eſt ſenſus. Erit geminus ſpiritus prophetiæ, ad tuum,in me: ſed,erit mihi duplex prophetiæ portio cõparatione ad alios prophetas:ac ſi dicat. Ero tibi véluti primogenitus: cuius erat duplex portio ad alios filios in bonis paternis.

¶ Os,pro præcepto ſępiſsime accipit hebraiſmus. Vt Numeri.4.Ad os Domini,ideſt,ad pręceptum Domini.Ad os Moſéh, ideſt, ad pręceptũ eius.Accipitur etiam pro locutione.Gene.43.Vbi dicit Ioſéph. Interrogauit nos vir ſecundum os verborum iſtorum, ideſt ſecundum locutionem iſtam.

¶ Iuxta os, quod attigerit manus vouentis, ideſt, ſicut dixerit vouens manus ſuas poſſe:aut ſicut reſponderit manus vouentis. Leuiti.vltimo. Et cap.27.Erit æſtimatio tua ad os ſeminis.i. quantum ſeminis dixerint agricolę agrũ exigere:aut ſicut petierit ſemé. Nume.7.iuxta os miniſterij .i. próut miniſteriũ exegerit.Secundũ os annorũ .i. ſicut anni exegerint.Iudicare iuxta os alicuius,eſt iuxta quæſita ab eo reſpondere.

¶ Eſſe alicui in os,eſt pro eo loqui:quod ore loquamur. Exo.4.Aharón frater tuus erit tibi in os,ideſt,loquetur pro te. Tu eris illi in Deũ : quoniam miracula facies:quando ipſe dixerit. Et.7. Erit propheta tuus, vt noſter vertit,quod prophetę ſolerent eſſe os Domini.

¶ Os meum loquitur ad vos,ideſt, loquor vobis proprio ſermóne, aut non per interpretem.Gene.43.

¶ Operire alicuius ſanguinem, eſt morté eius celare: quod ſanguis ſit hebræis mors:iuxta illud.pſal.Libera me de ſanguinibus,ideſt,de occiſionibus.Gene.37.dicunt fratres Ioſéph.Quid proderit, ſi celauerimus ſanguinem fratris noſtri? Et.2.Samué.16.Egrédere vir ſanguinũ, ideſt, homicida.

¶ Onus Babylónis,ideſt, punitio ſeu pœna: quam debet Bábylon portare.Iſáię.23.quod dura mala ad módum oneris grauent.

P.

¶ Percutere fœdus,ideſt,pactum inire:& dicitur percuſsio: quod dum fieret,victimæ ferirentur.Aut quia fœderati manus mutuo iungebant.

Gene.15.& .21.

¶ Percutere animã, eſt occidere: quod anima pro vita accipiat. Gen.8. & primo Samuelis.24.

¶ Ponere cor ſuper aliquem, eſt illius curã gerere: aut illum cõſiderare. Iob.14. Quid apponis erga eum cor tuum? Sumitur etiam pro cogitare, & ſentire.2.Samuelis.13.Ne ponas ſuper cor, ideſt, ne cogites ſuper hac re:aut ne affligas te propter hoc.

¶ Ponere oculos ſuper aliquem, hebræis eſt diligere illum. Gene.44. dicit de Biniamin Ioſeph:ſe ſuper illum oculos poſiturum.

¶ Percutere in ore gladij, eſt ferire acie gladij. Vocatur autem acies gladij os:quod comedat homines veluti os .ſ. ſcindendo. Iudicum.18. Percuſſerunt eos in ore gladij, ideſt, gladij acumine.

¶ Populus formicarum, ideſt, multitudo, ad modũ populi. Prouerb.30. Formicæ populus non fortis.

¶ Ponere manum ſuper oculos alicuius, eſt eos illi morienti claudere. Gene.46.dicit Dominus Iaacob, quod Ioſeph ponet manum ſuam ſuper oculos eius, ideſt, morienti aſtabit:& oculos claudet.

¶ Patrem vocant hebræi non ſolum, qui generat, ſed primum alicuius rei inuentorem, aut præcipuũ. Gene.4. Fuit pater comprehendentis citharam, ideſt, inuentor illius inſtrumenti, aut præcipuus in ea arte. Serui etiam Nahamán, eum patrem vocant.

¶ Non parcere, aliquando eſt, non miſereri. Nonnunquam, non omittere. Gene.45.dicit Paraóh. Non parcat oculus veſter vaſis, ideſt, nullũ vas ex veſtra ſupellectili omittatis, quin afferatis illud vobiſcum. Ezechiel.16. Non pepercit tibi oculus meus, ideſt, non omiſi, quæ tibi erant neceſſaria, dare. Et capit.20. Pepercit oculus meus eis, ideſt, eorum miſertus ſum:aut diſsimulaui cum eis. Et.9. Percutite: non parcat oculus veſter, ideſt, non miſereamini: aut non omittatis præ miſericordia aliquem percutere.

¶ Proijcere aliquid poſt corpus, eſt illud vile æſtimare: quod ea: quæ poſt nos dimittimus, vilia æſtimamus, nolentes ea reſpicere. Primo Regum.12.dicit Dominus. Proieciſti me poſt corpus tuum, ideſt, corpore tuo, aut ijs:quæ poſt corpus reijcis: viliorẽ æſtimaſti. Proieciſti poſt tergum omnia peccata mea. Iſaię.38. ideſt, noluiſti ea ad vindictam videre. Nam quæ poſt terga proijcimus, videre nolumus.

¶ Ponere faciem ſuper aliquẽ, eſt illum, veluti aliquid ſpectabile, videre. Primo Regũ.2. dicit Adónias. Super me poſuerunt omnis Iſraél facies ſuas, ideſt, me deſignarunt, veluti aliquid ſpectabile.

¶ Petere

¶ Petere animę,vt moriatur, eſt mortem deſiderare. Primo Regũ. 19. Petiuit Elias animæ ſuæ,ideſt,vitæ: vt moreretur, ideſt, mortẽ optauit.
¶ Sub pedibus eſſe,pro ſubditum eſſe,vſurpat ſæpius hebraiſmus:vt patet Exodi.11.Omnis populus:qui eſt ſub pedibus tuis .i. tibi ſubditus.
¶ Pondus, & pondus,ideſt,diuerſa pondera.Deute.25. Non habebis in ſacco tuo pondus & pondus,ideſt,diuerſa,aut multa pōdera. Solet etiã hebraiſmus geminatione nominis multitudinẽ ſignificare: vt Gen.14. Vallis Siddím, putei putei,ideſt,multitudo puteorũ.Exod.8. Collegerunt ranas,aceruos aceruos,ideſt,in multos aceruos, & eſt frequens hebraiſmus.
¶ Pinguedo hebræis vocatur omne pręcioſum:aut primum. Num.18. Pinguedinem vini, & olei,ideſt,pręcipua:aut prima in his dedi tibi.
¶ Percutere cor,eſt remorſum in cōſciẽtia habere.2.Samuẽ.24.Percuſſit cor Dauíd eum,ideſt, cōſciẽtia momordit ipſum.
¶ Panem præbére ad os paruuli,eſt ſecundum numerum comedẽtium paruulorum panem miniſtrare,ſeu próut ora paruulorum exigebant, aut in copia.Gene.47.
¶ Ponere alicui reliquias, eſt dare ei poſteritatem:quod poſteritas relinquatur poſt patres.Gen.45.dicit Ioſéph,ſe miſſum ante fratres in Ægyptum:vt poneret illis reliquias.
¶ Ponere manũ, eſt iuuare: quod auxiliũ fiat appoſita manu. Exod.23. Ponere verbum in ore alicuius,eſt docere eum, quid loquatur.Exod.4.

Q.

¶ Quid mihi, & vobis? duo hebræis ſignificat. Alterũ,quid quæſtionis, eſt inter me & vos? Alterũ,quid vobis,aut ad vos pertinet? 2.Samuẽ.16. dicit Dauíd.Quid mihi & vobis filij Sáruiæ.ſ.quęſtionis:vt velitis mihi aduerſari: quẽádmodum Satán? Aut quid mihi, & vobis.ſ. cōmune eſt: vt.ſ.velitis vlciſci iniuriam,quam ego volo diſsimulare? Sic.2.Regũ.26. dicit Iehú. Quid tibi, & paci? ſ. cōmune eſt: vt pro ea ſoliciteris? Aut quid tua intereſt de pace? Matthæi.8.Quid nobis, & tibi Iéſu fili Dei? i. quid quæſtionis eſt inter nos, & te:vt torqueas nos ante tempus? Iohannis.2.Quid mihi, & tibi eſt mulier? ideſt,quid noſtra intereſt:an vinum deficiat,an non? ¶ Quid tibi hic eſt Elia? ſ. agendũ aut. Quid agas hic?

R.

¶ Reuelare turpitudinem alicuius, eſt rem habere cum ea: quod congreſſus viri & fœminæ fiat reuelatis pudendis eorum. Leuiti.18. ponitur ſæpius.
¶ Remouere poſteriora alicuius, eſt delere eius poſteritatem:quod filij ſint

ſint quaſi poſteriora patris. Primo Reg.20. dicit Dominus ad Achab. Remouebo poſteriora tua, ideſt, delebo poſteritatem tuam, ſeu filios, & nepotes.

¶ Reddere in faciem alicuius malum eius, eſt eum punire: quod qui punit aliquem, venit illi ex aduerſo. Deutero.7. dicit Dominus ſe reddere in faciem odio habentibus ſe, id eſt, quod ſit venturus illis ex aduerſo faciei: vt puniat. Sicut reddere in caput, eſt punire percutiendo caput: aut abſolute punire.

¶ Requirere ſanguinem alicuius de manu alterius, eſt homicidam puni re, quod iudices ſoleāt male acta à reis exigere ad puniendum. Gene.9. Sanguinem veſtrum requiram de manu hominis.

¶ Reddere aliquid in ſinū alicuius, eſt reddere illi occulte. Ieré.33. Reddens iniquitatem patrum in ſinum filiorum eorum, ideſt in occulto, vt neſciant ſe portare iniquitatem patrum ſuorum.

S.

¶ Suſcipere faciē alicuius, eſt precibus illius acquieſcere: aut benigne eū admittere. Eſt etiam ferre eius aſpectū. Gene.19. dicit Angelus ad Lóth. Suſcepi faciem tuam, id eſt, precibus tuis acquieui, aut honoraui faciē tuam, concedendo poſtulata. Gen.32. Forſitam ſuſcipiet faciem meam, ideſt, feret, aut honorabit. Sic, ſuſcipere faciem in iudicio, eſt gratia præſentiæ alicuius aliquid facere. Sic, accipere perſonam.

¶ Secundū non habere, eſt non habere prolem, aut hærédem. Eccleſ.4. Vnus eſt. i. ſolus, & ſecundum non habet, id eſt, legitimum hærédē, aut poſteros. Quod ſtatim explicat. Non filium.

¶ Sanctificare cœtum, eſt eum ab immunditijs ſeparare, & purgare. Sanctificare ieiunium, eſt homines etiam ſeparare ab immunditijs: vt ri te ieiunent, aut ieiunare propter Deum: qui ſanctus eſt. Iohel.2.

¶ Secūdum tempus vitę, id eſt, ſi hoc tempore vixero, aut vita comite. Gene.18. vbi Angelus Abrahæ dicit. Veniam ad te ſecundum tempus vitæ, id eſt, dúmmodo vixero.

¶ Sanguis eius in eo, aut ſuper eum, id eſt, ipſe fuit cauſa effuſionis ſanguinis ſui, aut ſibi imputetur effuſio ſanguinis ſui. Aliquādo eſt ſe reos cōſtituere ſanguinis alicuius, ut Leuiti.20. Sāguis eius ſuper nos, id eſt, rei erimus: & pœnas dabimus effuſionis ſanguinis eius. Sic Math.26. dicunt Iudæi de Chriſto.

¶ Suſcitare verbum, ſeu ſtare facere, eſt promiſſum implere: quod deiecta videatur promiſſio: dum non impletur. 2. Samuél.7. dicit Dauíd. Et nunc Domine ſuſcita verbum tuum.

Satur

¶ Satur dierum,ſeu plenus dierum:vt in vulgata editione,mortuus eſt, id eſt,completis diebus ſuis,obijt:quibus.ſ.homines viuere ſolent. Aut nolens plus viuere.Gene.25.Paralipom.24.vbi ad ſatur, additur, dierũ.
¶ Si ſic,aut ſi ita,Pro ſi opus eſt,vſurpat ſæpius hebraiſmus,aut ſi ſic oportet fieri.Gene.43.& multis alijs in locis ſcripturæ.

T.

¶ Tradere gladium in manũ alicuius,eſt dare illi cauſam ſęuiendi.Exo. 5.dicunt Iehudæi Moſéh,& Aharón,quod tradiderint gladium in manu Paraóh,id eſt,quod fuerint cauſa ipſi Paraóh ſæuiendi in eos.
¶ Tranſire facere peccatum,eſt transferre punitionem ab vno in alium 2.Samuél.12.Dominus trãſire fecit peccatum tuum,id eſt,pœnam peccati tui in filium.
¶ Tranſire facere vocem præconis,eſt proclamare.Exod.36.

V.

¶ Venditum eſſe aliquem,vt faciat malum,eſt eſſe alicui addictum ad mala facienda:quemádmodum de Acháb dicit ſcriptura primo Regũ. 21.Qui venditus eſt:vt faciat malum,ideſt,vxori, vt ſeruus, addictus.
¶ Vocari ex nomine,eſt præ alijs eligi.Sicut noſſe ex nomine,eſt cæteris familiarius aliquem noſſe.Exodi.32.de Moſéh: & de Beſeleél.31.
¶ Vmbrã,pro protectione vſurpat Hebraiſmus Numeri.14.quod ſub vmbra ab æſtu homines protegantur:vbi dicunt exploratores.Receſſit vmbra,id eſt,protectio eorum.
¶ Vide,verbo vtitur ocioſe ſępius hebraiſmus:vt Gene.27.Vide,Odor filij mei.Sic nos Luſitani(Olha,faze iſto).i. cõſidera.
¶ Verbũ eſſe à Domino egreſſum,eſt ita eueniſſe:vt optabatur.Gen.24. quod verbũ:quod à Domino egreditur:fiat,& impleatur:vt ipſe vult.
¶ Vir ſanguinũ,id eſt,homicida.2.Samuél.16.Egredere vir ſanguinũ.
¶ Vir Beliál,id eſt, ſine obedientia, ibidem. Vir pecoris, id eſt, paſtor. Gene.42.
¶ Vir agri, ideſt, venator.Gene.25. de Eſáu. Vir terræ, id eſt, agricola. Gene.9.
¶ Vir verborum,id eſt,eloquens.Exodi.4.Non vir verborum ego.
¶ Venire cum corpore,pro venire ſolum,vtitur hebraiſmus.Exódi.21. vbi de ſeruo dicitur.Si cum corpore ſuo venerit,cum corpore exibit.
¶ Vado quo vado,id eſt,quo neſcio: aut quo ire debeo. 2.Samuelis. 15. dicit Dauíd.Ego vado quo vado,id eſt,quo neſcio: aut quo debeo.
¶ Venire in dies,eſt ſenem fieri.Gene.24. & Ioſúæ.23.
¶ Poſt verba iſta, ideſt, poſt res.Nam ſæpius verbũ hebręis rem ſignifi-

cat atque alia multa.

¶ Verbum mihi eſt ad te,ideſt. Volo tibi aliquid dicere. Primo Reg.2.

¶ Vertere ſe ad aliquid,eſt complacentiam in eo habere, & non vertere,eſt habere diſplicentiam.Nume.16.dicit Moſch Domino.Ne te vertas ad oblationem eorum,id eſt,non ſuſcipias eorum munus: quod ſuſcipientes aliquid ſoleant ſe vertere ad offerentes.

¶ Via, pro conſuetudine frequenter vtitur hebraiſmus: quod per eam homines eant,quemádmodum viatores per viam. Via mulierum,ideſt, conſuetudo ſeu menſtruum.Geneſ.18. Via terræ,ideſt,mors, ſeu conſuetudo moriendi. Primo Regum .2. Via etiam (quam interpres vertit morem) Gene.19. Vbi de filiabus Lóth agit: ponitur pro copula cum fœmina.Non eſt(inquiunt) qui ingrediatur ad nos iuxta viam,ſeu morem omnis terræ.Gene.6.dicitur omné carnem viam corrupiſſe, ideſt, congreſſum maſculi cum fœmina.

Sunt etiam multi alij hebraiſmi quos omiſimus, & quia clari ſunt, & ne lectoré his grauaremus amplius: & quia ex hiſce reliquos facile quis conijcere poteſt. Si qui vero obſcuri occurrerint: ſuis quemque locis explicabimus. Vide principium Deuteronomij.

De numero librorum, autorũ, ET INSCRIPTIONVM SEV titulorum ſacrorum codicum.

SVPPVTANT Hebræi. xxiiij. ſacrę ſcripturæ libros: quos in quatuor ordines diuidunt. ſ. in legem, prophetas priores, poſteriores, & in Hagiógrapha, id eſt, ſancta ſcripta. In primo ordine collocant Bereſith. i. in principio: qui & Géneſis, Veéllehſemóth, quẽ nos Exodum dicimus. Vaijcrá, qui & Leuiticus. Vaiddabér, quẽ vocamus Numerorum. Ellehhadebarím, qui à noſtris dicitur Deuteronómium. In ſecũdo vero locant Iehoſúah. Iudicum. Samuélis duos priores. Melachim, id eſt, Regum duos poſteriores: quos nos tertium & quartum Regum appellamus. In tertio vero ordine. ſ. inter poſteriores prophetas, ſupputant Maîores, & minores prophetas. ſ. Iſáiam. Ierémiam. Ezechiélem. Minores vero vocant Hoſeam. Ioél. Hamós. Hobádiam. quem nos Abdiam appellamus. Iónam. Habacúc. Michęam. Nahúm. Sophóniam. Haggęü. Zachárıam. Maláchiam. In. 4. vero, ſcilicet, inter hagiógrapha enumerant. 11. videlicet Paralipoménon: quem vocant Verba dierum. Hebraice, Dibréhaiamím: quem vnicum faciunt. Thehelím: id eſt, pſalmorũ, ſeu laudũ. Mislé, id eſt, Parabolas. Iiób. Ruth. Cohelérh, ideſt, Eccleſiaſtén. Echáh, ideſt, Threnorum. Sic Haſsirím, ideſt, canticum canticorũ. Eſtér. Danielẽ. et Ezrã: quem nos Eſdram vocamus. Et nefas erat, de eorum fide dubitare. Ex quibus conſtat eos triplicem modum habuiſſe inſcribendi, ſeu titulandi libros. Primo ab inceptione ipſius libri, ſeu a primis dictionibus: quo módo inſcribunt quinque libros legis, ſcilicet Géneſin, Bereſith, id eſt, in principio, quia ſic liber incipitur in hebræo: & idem de alijs: vt iam diximus. Sic Paralipoménon, Dibréhaiamím, id eſt verba dierum. Mislé, id eſt parabolas Salomonis. Secũdo ab autore ipſius libri: quo titulo inſcribũt omnes prophetas. Tertio à materia: de qua tractãt, & hoc modo inſcribunt Ioſúah: quod de geſtis ipſius præcipue tractet. Iudicum, eádem de cauſa. Melachím, ſeu Regum. Paralipoménon: ſeu Verba dierum. Thehelím, ideſt, laudum: quod in eo laudes dei contineantur. Canticum canticorum. Ruth. Eſter. & Iiób. Non placet tamen multum hæc Hebræorum diuiſio: cum inter prophetas priores, enumerẽt Ioſúah. Iudicum: & Regum libros: in quibus parum, aut nihil prophetíæ continetur. Neque recte poſſumus dicere, Iudices, et Reges fuiſſe prophetas. Tum quia ab hoc ordine reijciunt librũ Pſalmorum. Danielem. Canticum canticorum: qui meras prophetías continere videntur. Neque video, cur libri Regum, inter priores prophetas numerentur: liber vero Paralipoménon inter hagiógrapha: cum omnino éadem, quæ libri Regum: contineat. Similiter quare Ierémiã, poſterioribus prophetis annumerent: Threnorum vero librum, inter hagiógrapha collocent. Latini vero melius (meo iudicio) ſecernũt ſacros veteris inſtrumẽti libros: in Legales. hiſtoriales. Prophetales. Sapiẽtiales. Legales: qui ſunt quinque libri Moſi. Hiſtoriales: qui Iehoſúah. Iudicum. Regum. Samuélis. Paralipoménõ. Eſtér. Iiób. Ruth. Prophetales: inter quos ſupputant quatuor maiores prophetas. ſ. Iſáiam. Ierémiam, cum Threnis ſuis. Ezechiélẽ, & Danielem, & duodecim minores: cum quibus liber Pſalmorum: Canticum canticorum complectendi ſunt: cum pręcipue prophetiam contineant. Sapientiales: qui ſunt prouerbiorum: & Eccleſiaſtæ. Fuit autem quondam dubitatum, de libris Tóbiæ. Iudíth. Eccleſiaſtici. Sapientiæ, & Maccabęorum: ſed iam nunc non licet in dubium reuocare, eos eſſe canonicos: quoniam antea concilium Carthaginenſe tertium cap. 47. ſuorum decretorum, eos omnes cũ cæteris

cano-

*canonizauit. Quod poſtea Innocentius Papa, huius nominis primus in ſuis decretis in Epi-
ſtola ad Exuperium Tholoſanū epiſcopum confirmauit. Vltimo vero concilium Tridentinū
generale: cui interfuimus, ſuis decretis dignatum eſt omnes approbare ita, vt iam de cæ-
tero nemini liceat illos auſu temerario reijcere.*

*Si vero de autore horum quinque legis librorum quæras, à quo videlicet ſcripti ſunt, Di-
cunt hebræi, Móſem virum Dei, ſcripſiſſe quinque libros legis, præter .8. vltimos verſus
Deuteronómij, ab eo loco: in quo dicitur. Et mortuus eſt Móſes: vſque ad finem libri: &
librum Iiób. Iehoſúah vero, ſcripſiſſe librum ſuum: & .8. verſus legis. Samuélem vero
edidiſſe duos: qui Samuélis inſcribuntur: item librum Iudicum, & Ruth. Iſaiam vero librū
ſuum, Prouerbia, Cantica canticorum, & librum Eccleſiaſtæ. Ierémiam autem librum suū,
item libros Regum, & Threnorum. Viros vero maioris ſynagogæ librum Ezechiélis, &
librum .12. Prophetarum, Daniélis, & volumen Eſtér. Dauidem vero, &. 10. prophetas,
librum pſalmorum. Ezram autem Genealógias verborum dierum, vſque ad locum illum.
Et fuerunt ſibi fratres: filij Ioſaphát. Numerum autē verſuum legis, ſupputant: quin
que millia octingentos. quadraginta quinque. Prophetarum vero nouem millia ducentos
nonaginta quatuor. Inuenitur itaque ſumma omnium verſuum lectionis bibliæ viginti
trium millium ducentorum trium. Sed ex ſacris literis non poteſt plene probari: Mó-
ſen omnes quinque libros legis ſcripſiſſe. De legibus conſtat Deutero. 31. vbi dicitur.
Et ſcripſit Moſeh legem hanc, & dedit eam ſacerdotibus filijs Leuí, portantibus ar-
cam: & Exod. 24. vbi habetur. Scripſit Moſeh omnia verba Domini, & omnia iudicia. Cre
diderim etiam: Moséh ſcripſiſſe librum bellorum Domini cuius ſacer textus meminit Nu-
meri. 21. ſ. ab exitu de AEgyptó, vſque ad mortem ipſius. In quo etiam ſcripſiſſe puto bel
lum Domini futurum contra Hamaléch, vt. ſ. deleret eum: de quo Exod. 17. Vide de hac re
Auguſtin. in quæſtionibus libri Numerorum. Sunt alij multi libri: quorum ſacra memi-
nit hiſtoria: qui temporum iniuria, aut hominum negligentia periére, quemádmodum eſt li
ber Iuſtorum, cuius ſcriptura meminit Ioſuæ. 10. &. 2. Regū Primo. Similiter liber Ver-
borum dierum Salomonis: de quo 3. Regum. 11. Eiuſdem etiam Salomonis libri de arboribus:
plantis: animalibus: & auibus: cantica quoque quinquies millia: quorum ſelectiora dūta-
xat habemus. Tria millia parabolarum: quas omnes non habemus. Non extat item liber
Regum Iſraél: & Iehudáh: de quo primo Parali. 29. Caremus & libris Gad. Nathan.
Haiæ Silonitæ, & Hado videntis. Secundo Paralipo. 10. Item deeſt liber Seméhiæ: de quo.
Secundo Paralipo. 13. Nominatur & expoſitio libri Regum Secundo Paralip. 25. Hiſtoria
Iſáiæ Regum Iehudáh. Eodem libro cap. 26. Item liber Chóziæ Secundo Paralipo. 5. Simili
ter liber hiſtorię poſt captiuitatem. Neémie. 11. Liber quoque Memorabilium. Eſtér 9. Cita
tur etiam in Maccabæorū libris, hiſtoria de ſparthiatis. Caremus libris Ieſú filij Amoní,
libris quoque Ierémiæ: & Henóch: & Samuélis: alijsque quāplurimis: quos amiſiſſe ma-
gna iactura fuit. Interim tamē euoluendi, atque amplexandi ſunt: qui relicti ſunt: in qui-
bus merito (Chriſto teſte) iudæi ſe putabant vitam æternam habere.*

Reuerendi Patris .F. Hieronymi ab Oleaſtro Luſitani, ordinis Prędicatorũ, Sacræ Theologiæ profeſſoris, & apud Olyſsipponenſes Inquiſitoris. Annotatiões, in Pentateuchum.

CREDIDERIM EGO iã olim ab huius mũdi exordio, apud homines, præſertim Hebræos, vulgatiſsimũ, et receptiſsimũ fuiſſe, viſibilem hũc orbem initiũ habuiſſe, modũ tamen, quo Deus res ipſas produxerit, eis ignotum extitiſſe. Cui rei argumẽto eſt, quod Deũ hoc priſcis illis patribus reuelaſſe cõſtat: quod etiã eos poſteris ſuis indicaſſe credẽdum eſt. Inferius enim. 7. cap. Deum Noách dixiſſe legimus. Adhuc dies ſeptem: et ego pluo ſuper terrã quadraginta dies, & totidem noctes: & delebo omnem ſubſtantiã: quam feci: à ſuperficie terrę. Quod etiam Abrahę indicatũ fuiſſe, ipſe poſtea his verbis fatetur. Leuo (inquit) manũ meã ad Deum poſſeſſorẽ cœli, & terrę. Quibus verbis Deum omnipotentem huius orbis autorem eſſe ſubindicare videtur. Nouerat etiam Laméch, vt infra. 5. cap. hẽtur, terrã à domino propter primi parentis pctũm eſſe maledictã. Quamóbrẽ Noách eos à labore manuũ conſolaturus, prophetabat de terra: cui Dominus maledixerat. Quia tamen huius rei cognitio ſucceſſu tẽporis apud homines neglecta eſt, hominibus ad idololatriã, et alia vitia declinantibus, voluit dñs Deus cúm rerũ productionẽ, tum etiã modũ, quo ab eo productę fuerunt: ſcriptis mandari: ne. ſ. populus eius philoſophorum, ac poëtarũ figmentis deceptus, mundũ ab æterno fuiſſe crederet: aut eo modo, & ordine res productas: quibus eorũ poëtę eas productas fabulabántur. Facile etiam in illorũ eo ſententiam: qui incorporeas ſubſtãtias: quas angelos appellamus: anteaquam corporeas, creatas aſſerunt cum quibuſdam corporeis, veluti terram informẽ, aquam ignem, ceteráſque: quarum productionẽ ſcriptura præterire videtur. His vero ſex diebus, ea: quę cœli ambitu cõtinẽtur: & produxiſſe, & digeſiſſe videtur. Sed iam ad ipſius literæ explicationem accedamus.

GENES. CAP. I.

IN PRINCIPIO creauit Deus cœlum & terrã. Et terra erat deſolata, & inanis: & tenebræ erãt in ſuperficie voraginis: & ſpiritus dei ſufflabat in ſuperficie aquarum. Et dixit Deus. Sit lux. Et fuit lux. Et vidit de⁹ lucem, ꝙ eſſet bona: & diuiſit Deus lucem à tenebris. Et vocauit Deus lucẽ diem, & tenebras, vocauit noctẽ. Et fuit veſpa: & fuit mane dies vnus. Et dixit Deus. Sit firmamẽtũ in medio aquarum: & diuidat aquas ab aquis. Et fecit Deus firmamentum, et diuiſit aquas: quę erant ſub firmamẽto, ab aquis: quæ erãt ſuper firmamẽtum. Et fuit ita. Et vocauit Deus firmamentum cœlum. Et fuit veſpera, & fuit mane dies ſecundus. Et dixit Deus. Congregẽtur aquæ: quæ ſunt ſub cœlo: in locum vnũ: & appareat arida. Et fuit ita. Et vocauit Deus aridam terrã: & congregationem aquarum appellauit maria. Et vidit De⁹, quod eſſet bonũ. Et dixit Deus. Germinet terra germen, herbã ſeminificantem ſemẽ: arborem fructiferã faciẽtem fructum in ſpecie ſua: in qua ſemen eius ſit ſuper terrã. Et fuit ita. Et protulit terra germẽ, herbam ſeminificantem ſemen in ſpecie ſua: & arborem facientem fructum, in qua

ſemen eius fuit in ſpecie ſua. Et vidit Deus, quod eſſet bonum. Et fuit veſpera, & fuit mane dies tertius. Et dixit Deus. Sint luminaria in firmamẽto cœli: vt diuidant diem à nocte: & ſint in ſigna, & tempora, & dies, & annos. Et ſint in luminaria in firmamento cœli: vt illuminẽt terram. Et fuit ita. Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare maius ad dominiũ diei: & luminare minus, ad dominiũ noctis: & ſtellas. Et poſuit eas Deus in firmamento cœli: vt illuminarent terram. Et vt pręeſſent diei, ac nocti: & diuiderẽt lucem, à tenebris. Et vidit Deus, quod eſſet bonum. Et fuit veſpera, & fuit mane dies quart⁹. Et dixit Deus. Repere faciant aquæ rẽptile animæ viuẽtis: & volatile volet ſuper terrã in ſuperficie firmamenti cœli. Et creauit De⁹ cetos magnos, et omnem animam viuentẽ repentẽ, quam repere fecerunt aquæ in ſpecie ſuã: & omne volatile alatũ, ſecundũ ſpeciẽ ſuã. Et vidit Deus, quod eſſet bonum. Et benedixit eis, dicendo. Creſcite, et multiplicate vos: & reple te aquas in maribus: & volatile mul tiplicet ſe in terra. Et fuit veſpera, & fuit mane dies quintus. Et dixit De⁹. Producat terra animã viuentẽ ſecundum ſpeciem ſuã, iumentũ, & reptile, & beſtias terræ ſecundum ſpeciẽ ſuã. Et fuit ita. Et fecit Deus beſtias terræ ſecundum ſpeciem ſuam: & iumentum ſecundum ſpeciem ſuam: & omne reptile terrę, ſecundũ ſpeciẽ ſuam. Et vidit deus, quod eſſet bonũ.

Et dixit Deus. Faciamus hominem ad imaginem noſtram, ſecundum ſimilitudinem noſtram: & præſit piſcibus maris, & volatili cœli, & iumẽto, & omni terræ, & omni reptili reptanti ſuper terram. Et creauit Deus hominẽ ad imaginem ſuã. Ad imaginem Dei creauit illũ: maſculũ, & fœminam creauit eos. Et benedixit eis Deus: & dixit ad eos Deus. Creſcite, & multiplicate vos: & replete terram: & ſubijcite eam: & dominemini piſcibus maris, & volatili cœli, & omni beſtiæ reptanti ſuper terrã. Et dixit Deus. Ecce dedi vobis omnẽ herbam ſeminantem ſemen: quæ eſt in ſuperficie omnis terræ. Et omnis arbor: in qua eſt fructus arboris ſeminans ſemen: vobis erit in eſcam. Et omni beſtiæ terræ, & omni volatili cœli, & omni reptanti ſuper terram: in quo eſt anima viuens: omne olus herbæ in eſcam. Et fuit ita. Et vidit Deus omne quod fecerat: & ecce bonum valde. Et fuit veſpera, & fuit mane dies ſextus.

In principio.

ANtequam huius prioris ſententiæ ſenſum reddam, operæprecium duxi, vocabulorum hebraicorũ: quæ in ea ponuntur: vim explicare. Quare aduertendũ, dictionem hebraicã (Ros) à qua (resith) diriuatur: nõ ſolum principium: ſed caput, & principẽ, ac primũ inter aliqua ſignificare. Ieremiæ enim. 14. pro capite ponitur, vbi dicitur. Operuerunt (Roſam) ideſt, caput ſuum agricolæ. Iudicum vero .11. pro principe, ſeu duce. Eris (inquit textus) nobis (le Ros). i. in ducẽ, vel principem. Hic vero

pro

*pro principio accipitur Bereſith. Habēt aūt om
nes ſecundæ huiuſmodi ſignificatiões, alluſionē,
& conuenientiam (vt moris eſt vocabulorum
hebraicorū) ad principalem: quæ. ſ. (Ros) caput
ſignificat. Dux enim populi, caput ipſius eſſe vi
detur: quod populum ſua prudentia veluti caput
cætera mēbra, dirigat: & gubernet. Et initiū
vniuſcuiuſque rei, caput ipſius appellari ſolet,
quemadmodum (Behemóth) apud Iob. cap. 40.
appellatur caput. i. initiū viarū Dei. Poteſt er
go hic dictio (Beresíth) accipi, aut pro principio,
ſeu initio mundi: aut vt ſignat primum. Poteſt
etiam ſignificare initium tēporis, ſeu olim: &
ſecundo initium operis domini: vt priori modo
ſit ſenſus. In principio, ideſt, olim quando Deus
mūdum produxit: creauit cœlum, & terram.
Secūdo vero modo ſenſus erit. In principio. i. in
capite productiōnis mūdi produxit Deus cœlū,
et terram. Ac ſi diceret. Prima, quæ Deus in
ſuo opificio produxit: fuerunt cœlum, & terra.
Poſſet etiam principiū, ſeu initium importare
initium mundi: vt ſit ſenſus. In principio. ſ. mū
di creauit Deus cœlum, & terrā: ac ſi apertius
dixiſſet. Non puteris hunc ſemper fuiſſe mun-
dum: quem videtis: habuit enim initium: et cum
Deus illum produxit: primum produxit cœlū,
& terram. Mihi autem primus ſenſus magis
probatur: quia ſimplicior eſſe videtur: vt ſit ſē
ſus. Ne decipiamini arbitrantes, hunc: quem ocu
lis cernitis: orbem, ab æterno fuiſſe. Non ſic res
habet: ſed Deus in principio, ſeu olim illum crea
uit: & creauit cœlum, et terrā. Non tamē ſecū
dū ſenſum reyció. ſ. Prima, quæ Deus creauit:
fuerunt cœlum, & terra: quia hic ſenſus nō ſo
lum explicat creationem: ſed etiam producendi
ordinem inſinuat: & textus ſequenti capit. de
diuino loquitur opificio: ac ſi vnicū opus eſſet:
quod his ſex diebus abſoluit. Compleuit (inquit
textus) Deus die. 7. opus ſuū: quod fecerat. Sūt
aliqui ex hebræis: qui dictionem (Resíth) in re
gimine genitiui poſitā hic aſſerunt: vt ſit ſen-
ſus. In principio creandi Deum, ideſt, quo Deus
creauit cœlum, & terram: tunc terra erat in-
anis, & vacua. Ad quod probandū citant illud
Hoſéah. 1. Principium loquēdi Dominū in Ho
séah. Itē illud Ierémię. 26. In principio regni
Ioachim. Quorū interpretationi nō ſubſcribo,
propter cōiunctionem (Et) quæ ante dictionem
(terram) ponitur. Dicendum enim tunc erat.
In principio: quo Deus cœlum, & terram crea
uit: terra erat inanis. In textu vero habetur.
Et terra erat inanis. Cum vero hic audis, olim
producta cœlum, & terram: aduerte ſcripturā
oſtendere productionem cœli, & eorum: quæ in
cœlo videntur: et idem de terra. Omittit vero
multarum rerum: etiam corporaliū productio-
nem: quemadmodum ignis, vēti, aquarū, aeris:
& id genus alia: aut quia inuiſibilia ſunt: aut
quia cum alijs producta eſſe intelligūtur. Omi-
ſit autem Moséh illorum productionē: quod nō
facile poſſet perſuadere Iudæis ea eſſe, aut eſſe
producta: quæ nullatenus illorum oculis quiret
oſtendere.*

Creauit

*Miror, cur theologi noſtri verbum hebrai-
cum (bará) ideſt, creauit, in eam vſurparint ſi-
gnificationem: qua ex nihilo aliquid facere ſi-
gnificat: cum apud latinos creare frequentius
ſignificet producere: quā ex nihilo facere. Ha-
bet enim Cicero in libro de fini. 5. Etenim om-
nium rerum: quas creat natura, & tuetur. Im-
poſſibile autem eſt naturā aliquid creare, ideſt
ex nihilo producere. Idē primo de Thuſcula. q.
Principiū (inquit) extinctū, neq; ab alio rena
ſcetur: neque ex ſe aliud creabit. Vbi etiā crea
re, pro producere ſumitur: nō quod idē ſit quod
ex nihilo facere. In eádē ſignificatione quoque
vtitur hoc nomine creator: quod à creare duci-
tur, in oratiōe pro Cornelio. B. princeps (inquit)
ille creator huius vrbis Romulus. Vbi creatoris
nomine nō eum: qui ex nihilo aliquid producit:
ſignificare poteſt: cum vrbes non ex nihilo: ſed
ex lapidibus, calce, & lignis fiant: ſed producto
rem: vel potius ædificatorē. Apud hebręos etiā
verbum (Bará) vt diximus, non ex nihilo ali-
quid facere: ſed qualitercūque producere ſigni
ficat: ſiue ex nihilo: ſiue ex aliquo. Nā et Rabbí
Dauíd ponens in libro radicū diſcrimen inter
(Bará) ideſt producere: et (Iaſár) quod eſt fin
gere, dicit quod (Iaſár) proprie ſignificat for
mare, aut fingere: quod cōmuniter dicitur de
re corporea: aut quę in corpore eſſe habet, vel ſu
ſceptiua eſt ſenſibilium potentiarū: aut de ip-
ſis ſenſibilibus potētijs, (Bará) vero dicitur de*

qualibet re: ſiue de innouatione cuiuſlibet rei. Quod vero hic ſignificet non ſolum ex nihilo facere: ſed producere, conſtat: quia, vt inferius cõmonſtrabimus: cœlum ex aquis productum eſt: licet primordia eius, ideſt, aqua ex nihilo facta ſint. Præterea nõ eſt credendum ſcripturã hoc capite æquiuoce accipere verbum (bará) vt. ſ. hic accipiat, vt idem eſt: quod ex nihilo facere: & paulo inferius, vt ſignificat, producere. Deſcribens enim hominis productionem, dicit: maſculũ & fœminam eos creaſſe. Conſtat autem nõ eos ex nihilo produxiſſe: ſed hominẽ è puluere terræ, fœminam vero ex viri coſta feciſſe. Neq; etiam in ſexus differentiam eos ex nihilo produxit: cum hæc ad corpus: quod non ex nihilo productum eſt, pertinere videantur. Omitto etiam quod ſcriptura indifferẽter in rerũ productiõe vtitur verbo (bará) quod eſt producere: et (haſſáh) quod eſt facere: & (ialád) quod gignere ſignificat: ac (iaßár) quod, vt diximus, fingere, importat. Infra enim. 2. cap. habes. Cõſũmauit Deus die. 7. opus ſuũ: quod (haßáh) .i. fecerat: vbi productũ ſeu creatũ opus, factum dicit. Et cap. eodẽ. Poſuit (inquit) ibi hominẽ: quẽ (iaßár) .i. finxerat: vbi etiã vtitur nomine (Tóldoth) à verbo (ialád) quod eſt generare. Iſtæ ſunt (inquiens) (Tóldoth) ideſt, generationes cæli, & terræ. Ex quibus conſtat ſcripturã hic vti verbis, & nominibus: quæ non ex nihilo fieri: ſed producere, gignere, aut fingere ſignificãt. Atq; ex his nihil aliud elicere volumus, quam nõ eſſe arctãdum hic verbum (bará) ideſt, creare, vt ſolum ſignificet ex nihilo facere: in quã ſignificationem Theologi illud hic accepiſſe videntur. Erit ergo huius loci ſenſus. In principio creauit, ideſt, produxit Deus cœlum, et terram, cõplectendo ſub verbo producere, ex nihilo facere, & ſimiliter, ex aliquo præiacenti. In quem ſenſum interpretes verbi ſignificatione vtuntur. Aduerte etiam hic verbum (bará) non ſolũ producere, vt iam diximus, ſed etiã ſeparare: & diuidere ſignificare: vt exẽplis mõſtrabimus. Nã Ióſue. 17. habes (V berethá) ideſt, ſuccides eũ, videlicet montẽ: & erunt tibi exitus. Itẽ Ezechi. 23. (vbará) .i. & ſuccidẽt, ſeu diuidẽt eas. ſ. duas fœminas gladijs ſuis: ſeu ſcindẽt eas. Sic Nume. 16. Si ſeparationẽ (Ibra) ideſt, ſeparauerit Dominus. Vnde hic etiã verti poſſet. In principio ſeparauit Deus cœlum, & terram. Neque tibi hic ſenſus abſurdus videatur: cum optime conuenire loco appareat. Nam licet hic (vt diximus) multarũ rerũ productionẽ ſcriptura deſcribat: nonnullarum tamen potius ſeparationẽ, & diuiſionẽ: quam productionem oſtendit. Deſcribit enim qualiter aquæ à terra ſint ſeparatæ: vt terra aquis exſiccata vocetur arida, ſeu terra: aquę vero terram operiẽtes, vocẽtur mária. Similiter qualiter cœlum ab aquis extractũ ſit. Quod vero loco optime quadret hic ſenſus, conſtat ex ſeqñtibus. Pulcre enĩ textus procedere videtur: ſi dicas. In principio ſeparauit Deus cœlum, & terram. ſ. ab aquis. Terra vero, ante quam eſſet ab aquis ſeparata: erat vana, & vacua: & quæ ſequuntur. Quod ſi obiectes, Deũ in principio creaſſe: poſtea vero digeßiße: aduerte: vt iam diximus: & infra probabimus, cœlũ non ex nihilo hic factum deſcribi: ſed potius ex aquis. Nõ enim prius Deus cœlum cũ terra informi ſeorſum fecit: ſed, vt diximus, tũc primũ factum eſt: cum à Deo fuit ex aquis productũ. Quod Petrus Apoſtolus aperte aſſerit. cap. 3. ſuę. 2. canõicæ Epiſtolæ. Latet enim eos (inquit) hoc volentes, quod cæli erant prius: & terra de aqua, & per aquam conſiſtentes Dei verbo: de aqua quidẽ quantum ad cœlos: per aquã vero .i. aquarũ diuiſionem: quod ad terrã attinet. Vnde ſequenti cap. habes. Iſtæ ſunt generationes cæli, & terræ, quibus cœlum, & terra genita ſunt: vbi cœlũ genitũ dicitur. Neque me propterea putes negare terræ, & cœli creationẽ: quod neque ſomniaui: ſed puto terram non ſub nomine terræ: quæ potius mare: quã terra vocatur: ſcriptura teſtante, quæ aſſerit Deum vocaſſe aridam terrã .i. exſiccatã: ſed ſub aquis prius ex nihilo productã. Similiter & aquam: poſtea vero ex aqua: quemádmodũ Petrus dicit, cœlũ ſeu firmamentũ fuiſſe productũ, ſeparãdo partem aquarũ: & firmando illas: vt cœlum, ſeu firmamentum eſſet. Vnde & cœli color: qui aqueus eſſe apparet: atteſtari videtur, quod ex aquis productũ ſit. Et ſicut hic non deſcribitur creatio aquarũ: quid mirũ, ſi neque deſcribatur creatio terræ illius: quæ ſub aquis erat? Et ſicut tenemus aquã prius creatã: poſtea vero a terra

in

in parte ſeparatã: ſic tenére poſſumus, terram illam informem, ſeu quæ erat ſub aquis, prius creatam: hic vero deſcribi digeſtam, ſeu ſeparatam. Hæc autẽ tibi ob oculos ponere volumus: nõ quod ita eſſe ſentiamus: aut vt te ita fuiſſe credere cogamus: ſed vt vi verbi (bará) bene inſpecta: expenderes: an ſententia felicius curreret: ſi pro creare, ſeparare, ſeu diuidere, verteres. Tuũ ergo erit, hoc examinare: & quod diximus, boni cõſulere. Verbum ergo (bará) meo iudicio, ſignificat proprie producere (vt diximus) 2. vero eligere, quod electio ex aliquibus fiat. Iſáiæ. 54. Ecce ego (bará) i. produxi fabrũ. Vbi non videtur quadrare, ſi creare, ſeu ex nihilo facere vertas. Faber enim ex homine fit, nõ creatur. Et. 45. Ecce ego (boré). i. produco Ieruſalém: vbi etiam non bene (creare) conuenit: cum vrbes, vt diximus, non creentur: ſed ex materie fiant. Et hic inferius: creauit Deus hominem. Quod ſi ad corpus referas, nõ eſt verũ illud ex nihilo productum: cũ ſit factum ex puluere. Quod ſi ad animam: ceti magni hic creati dicuntur: in quibus anima rationalis non eſt, & ex aquis producti ſunt. Sed iam ad ſequentia pergamus.

Deus

Ponitur hic in hebræo nomen (Elohím) de quo inter Hebræos duo in controuerſiam veniunt. Alterum, an ſingulare habeat: alterum vero, à qua ſit radice: quidq; proprie ſignificet. Dicit autẽ Rabbi Dauíd eius ſingulare in ſcriptura contemptus gratia inueniri. ſ. Habacúc primo. Iſta potentia (lelohó), ideſt, Deo eius: vbi contẽnendo dicit huiuſmodi verba. Et capit. 3. eiuſdẽ. (Elóha). i. Deus ab auſtro veniet. Vbi (elóha) videtur ſingulare nominis Elohím. Iob etiam 12. & 36. ponitur: vbi dicitur. Clamãs (lelóha) ideſt, ad Deum. Quibus locis nõ contẽptus gratia ponitur, meo iudicio. Cuius ſententiæ Sanctes in ſuo Lexico pagina. 81. ſubſcribere videtur. Sed quia cõmuniter in plurali inuenitur numero, tribuitur illi verbũ ſingulare, & plurale. De ſignificatione vero dicunt hebræi ſignificare Deum, quatenus iudicẽ. Sed ſi radix nominis. ſ. (aláh) recte expendatur: cõſtabit ſignificare Deũ, aut iudicẽ: quatenus ab eo mala alicui, aut nobis imprecamur. Nam (aláh) proprie ſignificat iurare execratorie, maxime & maledicere: vt patet Iudicũ. 16. Et tu (alith). i. adiuraſti, ſeu execratus es. Vnde etiam diriuatur (aláh). i. iuramentũ execratoriũ, aut execratio, & maledictio: vt pſal. 59. (vmealáh). i. & de execratione. Inde etiam (aliáh). i. cauda, ſic dicta ab execratione. Et (eláh). i. arbor execrabilis maledicta. Leuit. 7. Et (haaliáh). i. & caudã. Et Ezechi. 6. & ſub omni (eláh). i. arbore exacrata, maledicta: quales erant, quæ apud idolorũ lucos plantari ſolebant. Sunt aliqui ex hebræis: qui radicẽ nominis (elohím) arbitrãtur eſſe (El) .i. fortis: ſed propter (he) quod in fine ponitur, rectius ſentire videntur: qui (aláh) putant eſſe radicẽ. Ex quibus colliges, nõ recte illos de nomine ſentire: qui ex nomine (elohím) volunt rerũ diſtributionẽ in mundi creatione diriuare, dicentes, ideo hic poni (elohím): vt explicetur Deũ optime res in creatione diſtribuiſſe. Non enim, vt probauimus (elohím) ſignificat iudicẽ: quatenus diſtribuit: ſed quatenus punit, aut ab eo punitionẽ fieri precamur. Voluerunt ſancti patres noſtri ex hac ſentẽtia myſterium trinitatis eruere, dicentes: hac de cauſa hic dictũ (elohím). i. dij: & verbũ (creauit) in ſingulari: vt in plurali nomine deſignetur pluralitas perſonarũ: in verbo vero ſingulari eſſẽtiæ vnitas. Quod vtinã ex hoc loco, & ex alijs multis: quæ ad hoc citant: euincerent. Hebræi autẽ dicunt, quod ſi Moséh hoc illis hic vellet dicere: eos potius in errorẽ, quam in myſteriũ induxiſſet: cũ neque hic, neque alibi in Pentateucho hoc myſteriũ aperuerit. Vnde dicũt, quod quemadmodũ latini vtuntur nominibus carentibus ſingulari: & nominibus ſingularibus ſignificantibus multitudinem: ſic ſcriptura hoc nomine (elohím). Sicut enim dicimus populus clamat, & populus clamant: & Græci neutra nomina pluralia verbo ſingulari copulãt, ſic & hebræi vtuntur hoc nomine (elohím). Quod ex multis locis ſcripturæ conſtat: quæ breuitatis cauſa omittimus. Cum tu facile videre poſſis in Lèxico Sanctis Pagníni pagina. 81. Adiungitur etiã huic nomini aliquando adiectiuũ pluralis numeri: nonnunquã vero ſingularis. Nã Ióſuæ vltimo dicitur. Nõ poteritis ſeruire Deo: quia (elohím). i. dij ſancti ipſe. Et. 2. Regũ. 7. propter

quũ .ſ. gentẽ iuerunt (elohím).i.dij ad redimendum ſibi populũ. Vbi verbũ plurale illi adiungitur. Idẽ Ierémi.23. Peruertiſtis verba (elohím) .i. deorũ viuẽtiũ, Domini exercituũ, Dei noſtri. Apud Hoſẽam etiam capit.11. habes, Iudah ád hucerit dominãs cũ (elohím).i. ſanctis fideli. Vnde, meo iudicio, ſi Moséh hoc loco myſteriũ ſignificare voluit trinitatis: hoc nõ niſi velate nimis feciſſe videtur: fuit enim myſteriũ hoc velatiſſimũ Iudæis ſeruatũ, vt Méſſiæ tẽpore reuelaretur. Quare Chriſtus apud Iohannẽ dicebat. Pater manifeſtaui nomen tuũ hominibus. Non, quo vocaris Deus (vt habet Auguſti.) quia notus in Iudæa Deus: ſed quo vocaru pater meus. Vnde cũ contendendũ cũ Iudæo fuerit: non eſt hoc telo, vt firmiſſimo, vtendũ: ne putet nos non habere aduerſus eos ſolidiora. Quare autẽ Moſéh ſtatim à principio Deũ ſub nomine vindicãtis attulit, putarẽ, quod, vt Dei timorẽ, & prouidentiã, ſimul cũ creatiõe inculcaret. Ac ſi diceret. Ille res has: quas videtis: in eſſe produxit: qui non ſolũ omnium rerũ autor eſt: ſed etiam omniũ punitionũ: qui poteſt male geſta punire.

Cœlum

Duo hic admonebo, Alterũ, dictionem (Samáim).i. cœlũ: non inueniri in ſingulari in ſacris literis: quare verti poſſet. In principio creauit Deus cœlos. Pſal. enim. 113. habetur. Cœlũ cœli, aut cœlũ cœlũ Domino.i. duo cœli: quia tamen hoc capite, vnius cœli ſub extẽſionis nomine, mentio fit: potius hic cœlũ, quã cœlos vertendum putarẽ. De ſignificatiõe vero nominis (ſamáim) licet varie ſentiãt hebræi: putant tamẽ qui rectius ſentiũt, à (ſamám) diriuari potius, quã à (ſem) quod eſt nomen. Significat autem (ſamám) præter alia, admirari, obſtupeſcere: vt patet Isáiæ.52. Quemádmodũ (ſamému) .i. obſtupuerunt ſuper te multi: quia cœlũ ſit corpus ſtupore, et admiratione dignũ. Et ſecundum hoc, ſenſus eſſet. Creauit Deus cœlos.i. corpora admiratiõe, & ſtupore digna. Si vero radix ſit (ſem).i. nomẽ, tũc cœli dicẽtur (ſamáim): quod ſint corpora nõĩatiſſima, et famoſiſſima. Vocat eni hebraiſmus (vt cap. 6. inferius videbimus) viros celebres, viros nominis: ſeu nominatos. Hi ſunt potentes à ſeculo viri nominis: quod noſter vertit. Viri famoſi. Alterũ, quod te admonere vellẽ: eſt, quod nomini (ſamáim) in hebræo adiũgitur (he) litera notificatiua: quæ cũ nomini iũgitur: ſignificatũ eius inſigne reddit. Nam ſi dicas (Nabí).i. propheta, vulgarẽ ſignificabis. Si vero præponas (he) dicẽdo (hanabí) iam inſignẽ deſignabis. Nã ſenſus eſt, propheta, ille .ſ. inſignis. Si ergo hic, hoc diſcrimen obſerues: iã interpretaberis. In principio creauit Deus cœlos, illos inſignes, ac celebratos: quæ quidẽ litera (he) etiam additur ſequenti dictioni .ſ. (éres) ideſt, terram: vt ſit (haáres) vt vertere liceat.

Et terram illam *.ſ. inſignẽ magnitudine, & pulcritudine. Eſt etiã aduertendum: nomen (éres).i. terra: quod hic ponitur: ſignificare proprie apud hebræos terrã, eam habitabilẽ, quam inhabitabilẽ, & in hoc differre à (tébel) .i. orbis: nã hoc orbẽ habitabilẽ ſignificat. Sunt tamẽ inter hebræos: qui putant literã (áleph) in nomine (éres) eſſe addititiã: & non radicalẽ, & radicẽ nominis (éres) eſſe (rus) quod eſt currere, vt (éres) ſignificet terrã ſiccã, ſeu fluidã: qualis eſt arena, quorũ ſententiã textus ipſe iuuare videtur, qui hoc eodem capite dicit, appellaſſe Deũ aridã.i. exſiccatã partẽ terræ, terrã: eam vero: quæ ſub aquis erat: vocaſſe mária. Puto tamen (éres) eſſe per ſe radicẽ. Eſt ergo ſenſus integer huius ſententiæ. In principio .ſ. mundi, ſeu olim, dũ mundũ fabricaret Deus: creauit .i. produxit: (vt includamus ea: quæ facta ex nihilo ſunt: & quæ ex præiacẽti materia) Deus cœlos iſtos ſtupendos: & terram hanc admirabilem, & pulcram.*

¶ Et terra fuit vana: & vacua.

Deſcribit hic Moséh, qualis fuerit terra: ante ſeparationẽ: idẽ infra de cœlo facturus. Vbi aduerte tã hebræos: quã noſtros varie de duobus nominibus: quæ hic ponuntur (thóhu) .ſ. & (bóhu) ſentire. Omiſſis autem illorũ opiniõibus, nomẽ (thóhu) alterũ è duobus ſignificare videtur, videlicet deſolationẽ: aut vanitatẽ. Iudicio tamẽ meo, potius vanitatẽ ſignificat: quã deſolationem. Dicitur autẽ hic vanum, vel vanitas, quod ad aliquẽ finẽ: quẽ non cõſequitur ordinatum eſt: ſicut fundamentũ ſine parietibus, aut domo: labor ſine præmio: et tale vanum videtur nomẽ (thóhu) ſignificare: quod exẽplis mõſtrabimus. Isáiæ eni .49. habes. Laboraui (lathóhu)

.i. in

.i.in vanū. Poſui ex mea parte laborē: ſed nihil illi reſpondit: nihil ex labore cōſequutus ſum. Et 45. Nō (thóhu) .i. in vanū creauit illā .ſ. terrā: ad habitandū formauit eā. Vnde terra habitabilis, & non habitata, dicitur vana: quia nō conſequitur finē ſuum. Idē apud Isái. cap. 34. vbi loquēs de Boſráh ciuitate Idumæorū, ait. Extēdet ſuper eam .ſ. ciuitatē Dominus lineā (thóhu) .i. vanā: quam .ſ. nulli ſequētur lapides: loquitur enim de linea, ſeu lineis: quas extendūt cementarij: cū volunt ædificare. Et lapides (bóhu) .i. vacuitatis, ſeu vacuos: aut nullos. Sic primo Samué. 12. Non declinabitis (lathóhu) .i. poſt vanitatē: (Sic enim idóla appellat): quia quiſpē in eis habēt: nihil pro cultu ſuo ab eiſdē recipiunt. Aut dicūtur vana: quia vidētur eſſe dij: cū re vera non ſint. Et ſequitur: quia (thóhu) .i. vana, aut vanitas ipſa .ſ. idóla .i. quia non ſunt, quod eſſe vidētur: aut homines ex eis nō conſequūtur, quod ex eis ſperāt. Similiter Isáiæ. 24. Cōtrita eſt ciuitas (thóhu) .i. vanitatis, ſeu vana: quæ non eſt, quod eſſe videtur. Sunt tamē aliquot loca: in quibus hæc ſignificatio non videtur congruere: ſicut Ierémiæ. 4. vbi dicitur. Vidi terrā: & ecce (thóhu, vebóhu) vbi ſi vanitatē vertas: nō videtur (vt iſti dicūt) conuenire: ſed ſi rite expēdas: nullibi melius. Cū enim terra tunc ſuis habitatoribus careret: qui erant in captiuitatē ituri, aut ierant: erat terra vana: quia cū facta fuiſſet ad eorū habitationē: hoc fine deſtituta, vana eſſe videbatur. Quare optime vertas. Vidi terrā: & ecce erat vana, & vacua. Vana, quia facta ad hominū habitationem: qui tunc in ea non habitabāt. Vacua, quia neq; homines, neq; animalia in ea erāt. Vbi meo iudicio, non recte vertas, ſolitudo: quia ſolitudo dicit ſolā abſentiā: ſed nō cōnotat finē. Dicit̄ enī locus ſolitarius, nō ſolum cū caret habitatoribus: ſed etiam, ſi nunquā eos habuit. Sequēs vero dictio .ſ. (bóhu) quaſi idem ſignificare videtur: ſed ab ea, meo iudicio, differt: quia importat reſpectū ad locatū: cū vacuitatē ſignificet (thóhu) vero reſpectū ad finē: quicūq; ille ſit: vt ex locis citatis conſtat. Sicut cū dicitur, in vanū laboraui .i. finē, ſeu præmiū laboris nō ſum cōſequutus. Rabbí vero Dauíd de his dictionibus loquēs, ait. Sapientes noſtri dixerūt, quod (thóhu) eſt res informis, apta ad recipiendā omnem formam: quam Græci hylen vocant .i. materiā. (bóhu) vero eſt forma: quæ dat eſſe materiæ: & eorū cōiunctione ſecundū Dei voluntatē fuit mūdi creatio. Sed licet in explicatione prioris nominis ad veritatē accedat: in. 2. tamen toto errat cœlo, cū (bóhu) vt diximus, non formā: ſed potius vacuū ſignificet. Eſt ergo huius ſententiæ ſenſus. Et terra fuit .ſ. ante ſeparationē ab aquis, vana, & vacua. Vana (inquā) quia nondū erat finē conſecuta ſuū, habitatores .ſ. videbatur enim in vanū facta: quandiu non habebat ſuos habitatores, & cultores. Erat vero vacua, quia ſuis locatis, aut potius locandis animalibus .ſ. erat deſtituta. Aliquando tamen (thóhu) inuenitur deſertū ſignificare: vt Deute. 32. (vbethóhu) .i. & in ſolitudine, ſeu vanitate (ielél) .i. deſerti. Poteſt autē dici ſolitudo vanitas: quia locus eſt habitabilis, & non habitat̄. Omnis enim terra videtur facta ad hominum, aut animantiū habitationē. De. 2. nominis ſignificatione maius dubiū eſt: quia videtur etiā nihil ſignificare. Nam Hiero, loco Ierémiæ citato, pro, Erat vacua, vertit. Ecce vacua: & nihil: ſed prior interpretatio germanior eſſe videtur: quia terra nō erat nihil tunc. ſed ſuis habitatoribus deſtituta: vt diximus. Paraphraſtes Chaldæus. 2. loco etiā vacuā vertit. Erat (inquit) deſolata, & vacua. lxx. verterunt. 2. loco incōpoſita. Quidam Rabbinus: qui dicitur Haggaon: putat nominis (Thóhu) radicē eſſe (thehón) .i. abyſſus, ſeu profunditas: & hunc ſubeſſe ſenſum. Et terra fuit abyſſus, ſeu profunditas aquarū .ſ. Quæ quidē interpretatio optima eſſet: ſi probaret radicē nominis eſſe (thehón). Quod cū probare nequeat: prior interpretatio amplectenda eſt.

¶ Et obſcuritas erat ſuper ſuperficies voraginis. *Non puto eſſe neceſſarium nomē ſingulare (chóſech) .i. obſcuritas, vertere in plurale .ſ. tenebræ. Cū enim ſermo latinus habeat ſingulare reſpondens hebraico: nō arbitror eſſe neceſſariū plurale vſurpare. Ponit̄ etiā hic dictio (pené) .i. ſuperficies in plurali: quia ex quacūq; parte erat ſuperficies aquarū: in ea erat obſcuritas. Dicitur autē aqua habere multas ſuperficies: quia ſi aqua operiens terrā erat rotunda, alia videbatur inferius eſſe: & alia ſuperius. Nomē vero (thehóm) .i. vorago ſignificat proprie locum infimū profundarū aquarū: & nonnūquā pro-*

funditatē ipſam aquarū. Iſáiæ enim. 51. habes. Nónne tu ſiccare feciſti mare: aquas (thehóm) .i. abyſſi, ſeu profunditatis magnæ, ſeu multæ? Cap. etiam. 63. Ambulare faciens (bathehomóth) .i. in profunditatibus aquarum: ſicut in deſerto. Idem pſalm. 106. Erat ergo obſcuritas ſuper facies aquarum profundarum, ex omni parte. Nondū enim creata fuerat lux: ideo omnia erāt in obſcuritate.

¶ Et ſpiritus Dei ſufflabat ſuper ſuperficies aquarum.

Licet multi ex ſanctis: & nōnulli ex hebræis hic per dictionem (Rúach) ideſt, ſpiritum, Sanctum numen: ſeu Spiritumſanctum intellexerint: dictio tamē hebraica in ſacris literis etiam cum illo additamento (elohím) ideſt, dij, elementarem ventū ſignificare inuenitur: & loco huic magis conuenire videtur. Pſalm. enim. 147. dicitur. Flabit ſpiritus eius proculdubio Dei: & fluent aquæ. Præceſſerat enim. Qui dat niuem, ſicut lanam, nebulam, aut (vt hebraice habetur) pruinam, vt cinerem, ſpargit. Proijcit glaciem ſuam, ſicut buccellas, corā frigore eius quis ſtabit? Mittet verbum ſuum: & liquefaciet eas. i. præcipiet, vt liqueſcāt: flabit ſpiritus eius .ſ. Dei. Vbi ex contextu apparet ſpiritum ſumi pro vento: quē pluuia ſequitur. Sic Iſáiæ. 30. In pyra eius ignis, & ligna multa erūt: flatus Domini ſicut torrens ſulphuris ardentis in ea. Vbi flatus Domini non videtur Spiritumſanctū ſignificare. Et cap. 40. eiuſdē. Exſiccatū (inquit) eſt fœnū: quia ſpiritus Dei. i. ventus vrēs à Deo ĩmiſſus ſufflauit in eo. Et. 59. Cū venerit quaſi violētus fluuius: quē ſpiritus Dei. i. vētus à Deo miſſus cogit. Quod vero ſine additamento illo (Dei) etiā pro vēto accipiatᷣ, cōſtat. Pſal. 1. Sicut gluma, quā propellit (Rúach) .i. ventus. Nec tamen inficias imus (Rúach) inueniri pro Spiritu ſancto. cū legamus Iſáiæ. 11. Requieſcet ſuper eū .ſ. Meſſiā Spiritus Domini. Et cap. 61. Spiritus Domini ſuper me. Et. 48. Dominus miſit me: et Spiritus eius. In quibus locis cōſtat non poſſe pro alio: quā pro Spiritu ſancto accipi. Vnde ſancti patres putarūt Spiritūſanctū in mūdi initio, tā quam producturū ex eis: quæ producenda erant: ſuper aquas volitaſſe: aut ad módū gallinæ oua ſua fouentis: ex quibus pullos eſt productura: ſuper aquas incubuiſſe. Quia tamen aquæ erant ſtatim exſiccandæ à terra: & in locum vnum cogendæ: videtur potius ventum ad hoc fuiſſe à Deo immiſſum: vt coactis ad ſuum locum aquis, terra à vento exſiccaretur: vt ſiccum hominibus, & animantibus præberet habitaculum. Cuius ſimile habes. Exodi. 14. vbi: cum Dominus eſſet rubrum mare ad Iudæorum trāſitum exſiccaturus: ventum tota præcedenti nocte immiſit: quo terram: quæ mare antea fuerat: exſiccauit. Sic enim textus habet. Fecit Dominus abire mare per ventum orientalem fortiſſimum, tota illa nocte: & poſuit mare in ſiccitatē: & diuiſerunt ſe aquæ. Vbi audis Dominū vento vſum ad aquas exſiccandas: quod & hic feciſſe credo. Præterea: cū Deus eſſet terrā ab aquis diluuij exſiccaturus: hoc venti miniſterio feciſſe ſcriptura cap. 8. ſequenti cōmemorat, dicens. Et tranſire fecit Deus ventū ſuper terrā: & quieuerūt aquæ. Itidē Exo. 10. Cū locuſtas adduxit, et repulit. Aduertēdum etiā verbū (racháph) à quo (merachépheth) ſignificare proprie moueri, aut mouere ſe: vt patet Ieré. 23. Quia (Racháphu) i. mota ſunt, ſeu mouerūt ſe omnia oſſa mea. Idē Deuterono. 32. Sicut aquila ſuſcitabit nidū ſuum. i. pullos, ſuper pullos ſuos (ierachéph) .i. mouebit ſe. Solent enim aues: cum pullos ſuos volare docent: prouocare eos, vt nidū exeant volātes, & mouentes ſe ſuper illos: vt iuuent eos, ſi opus fuerit. Sunt qui propter hæc verba Deutero. putarūt verbū (merachépheth) ſignificare, incubare, quemádmodum cubat auis ſuper pullos, aut oua: ſed autoritas ad hoc non ducit: ſed oſtendit motū illum: quo auis nidū ſuum ſuſcitat, & ſuper pullos volitando. Iſti ſane videntur paraphraſten Chaldæum ſequi: qui hic vertit: ſuper filios ſuos tegmen facit: hoc eſt, pullos ſuos tegit. Eſt ergo locus iſte ſic ad literā reddendus. Et ventus, ſeu flatus Domini. i. à Domino immiſſus, mouebat ſe ſuper aquas: aut ſuper ſuperficies aquarū: vt .ſ. eas cogeret ad locū vnū: & terrā exſiccaret ad hominū, & animaliū habitationē: & vt herbas, & plantas ex ſe emitteret: quas aqua impediente, non producebat. Rabbi Salomón: ſic locū reddit. Soliū (inquit) gloriæ manebat in áere: & incubabat ſuper faciē aquarū ſpiritu oris Domini:

& eius

& eius ſermone.i.iuſſu,ſicut colūba incubat ſuper nidū:incubabat: ſed in hoc ſequitur Thargū .i.Chaldaū. Aliqui etiam hic per ventū Dei,ſeu ſpiritū Dei, intelligunt ventū vehementē: quod ſcriptura ſoleat vocare quæ vehemētia, magna, & eximia ſunt:Dei:Vt montes Dei.i.alti: cedri Dei.i.magni:Niniueh ciuitas Dei .i. magna, & placet interpretatio.

¶ Dixit Deus. Erit lux.

Putarem Dominū Deum in orbis initio aſſumpſiſſe humanā effigiem:& ore ſuo ſanctiſſimo hæc verba protuliſſe.Nā infra cap.3.habes,Deū veniſſe ad aurā poſt meridiē: & vocaſſe Adam ad iudiciū:quæ omnia humanā effigiē eum tunc aſſumpſiſſe oſtendunt. Dicere enim, ſpiritualiter eum homines primos conueniſſe, ac allocutum fuiſſe,videtur mihi nimiū literā torquere.Quod ſi tunc fatendū eſt,eum humano ore locutū: cur non modo? Erit, *licet in hebræo indicatiui ſit futurū(ichí).ſ.erit,optime tamē à noſtris per imperatiuū redditū.* Sit lux, *peculiare enim eſt hebræis huiuſmodi, & modi, & tēporis cōmutatio. Si tamen futurū tenere vis:ſenſus eſt.Erit lux, .ſ.ſtatī poſt verbi Dei prolationē.* Et fuit lux. *Incepit autē à luce: quia illa in tenebris:in quibus tunc mundus erat:magis opportuna,& neceſſaria eſſe videbatur.* Et vidit Deus lucem, quod eſſet bona, & diuiſit eā ab obſcuritate. *Complacuit artifici opus ſuū: poſtquā examinauit illud.* Et diuidere fecit(ſeu diſtinxit) eam à tenebris. *Nō quidem loco:ſed ſucceſſione.i.fecit, quod lux & obſcuritas noctis ſibi inuicem ſuccederent ita, vt nulla eſſet cōmixtio inter obſcuritatē & lucem: ſed altera, alterā pelleret. Poſſet tamen dici:eū lucem à tenebris loco diuiſiſſe:vt .ſ. lux eſſet in vno, tenebræ vero in altero hemiſperio.*

¶ Fuit veſpera, & mane dies vnus, aut primus.

Dictio hebraica(Héreb)quæ hic ponitur:& veſperā ſignificat,ab(Haráb) quod eſt ligare: obligare:ortū habet. Inferius enim.44. dicit Iudas Ioséph.Seruus tuus(Haráb).i.obligauit ſe, ſeu ligauit ſe pro puero.Sic Prouer. 11.Quia(haráb) .i.obligauit ſe pro extranea, vel extraneo. Inde(Héreb)proprie ſignificat colligationē,cōmixtionē:vt patet Exod. 12. Et etiā(Héreb).i. mixio multa aſcendit cum eis. Et Nechémiæ.13. Diuiſerunt omnē(Héreb) .i.mixionē ab Iſraél. Inde etiā ſignificat ſubtegmen: quod ſit ligatū, & cōmiſtum ſtamini .Leuiti.13.Inde(herabón) .i.pignus:quod liget,ſeu obliget datorē ad ſoluēdum,quod promiſit. Hac etiā ratione ſignificat veſperā:quod.ſ.liget diē cum nocte:& videtur proprie ſignificare illud tēpus:quod latini crepuſculum vocant. Hic tamen quidā ſignificare dicunt deſcenſum ſolis: quia ex deſcenſu ſolis, & mane:quod aſcenſum ſignificare videtur: integratū dies artificialis.Vnde ſecundū hos,ex veſpera & mane, factus eſt dies vnus artificialis. Tu autē aduerte:vt.12.cap.Exodi habetū: et cap. 16. duas eſſe veſperas in ſacris literis: quarum altera eſt occaſus ſolis:aut ab occaſu ſolis, vſq; ad noctem:altera vero nox ipſa. Iubentur enim Iudæi. Exodi. 12. immolare agnum Paſchalem inter veſperas .i. tēpore illo: quod eſt inter ſolis occaſum, & noctē. Vnde conſtat (vt iam diximus)duplicem eſſe veſperam,occubitum.ſ. ſolis: & noctem. Sic cap.16. inter veſperas(inquit)comedetis carnem:& mane ſaturabimini pane. Et licet veſpera(vt diximus) ſit occaſus ſolis, aut nox: ſumitur tamen nonnunquam in ſacris literis pro toto tempore illo: quod eſt a ſolis occaſu, vſque ad mane: vt videlicet includit crepuſculū, & noctem ipſam: quemádmodum mane nonnunquam accipitur pro tempore: quod eſt ante ortū ſolis:aliquādo vero pro luce diei:ſeu pro toto die ſequenti:quomodo nos Luſitani vſque hodie vocamus craſtinam lucem, mane: quo quidem modo hic accipi puto:cum dicitur. Fuit veſpera,& mane,dies vnus.i.fuit nox ab occaſu ſolis:& mane, ideſt lux diei a mane incipiens,dies vnus.ſ. naturalis. Voluit enim Dominus diem naturalem includere noctem ipſam,& diē artificialem. Denominat autem noctem ab initio ſui:quod eſt veſpera: diem etiam à mane:à quo ortum ſeu initium habet. Et hinc arbitror hebræos, dies feſtos celebrare à veſpera in veſperam, ideſt, a crepuſculo noctis præcedentis, vſque ad crepuſculum ſequētis. Proprie tamen appellari veſperam puto crepuſculū:quod eſt inter ſolis occaſū, & noctē:

*quod tēpus in ſacris literis dicit̄ inter veſperas:
quo immolare iubentur agnum paſchalē. Hinc
etiā ortū arbitror vſque hodie, noctē prçcedentē
cū die ſuo artificiali, vocari vnū diem. Eſt etiam
aduertēdū, verbū (bacár) à quo (bóquer).i. mane,
ſignificare proprie, diſcernere: vt patet Ezechi.
34. vbi dicitur (vbicartím).i. & diſcernā eas .ſ.
oues meas. Et Leui. 27. Nō (iebaquér).i. nō diſcer
net. Sic infra cap. 29. Et fuit (bóquer) .i. mane:
& ecce Leáh.i. diſcreuit eſſe Leáh. Vnde (bōq̄r)
.i. mane dicitur: quod tunc res ab inuicē diſcernā
tur: licet hebræi dicant, quod (bacár) ſignificat
quærere: & (bóquer) mane: quod tūc res quærā
tur. Diſputant etiā hic aliqui: an in mundi opifi
cio fuerit dierum ſucceſsio: an potius in momento
cūcta creata ſint. Et multi cū Auguſtino arbi
trantur cūcta momento vno creata: cum ob id:
quod dicitur Eccle. 18. Qui viuit in æternū, crea
uit omnia ſimul: tū quia cap. 2. ſequenti habetur.
Iſtæ ſunt generationes cœlorū, & terræ in die:
qua fecit Deus cœlū, & terrā. Quorū ſententiæ
non ſubſcribo: quia Dominus Exod. 20. Prçcipit
ſex diebus operari, die vero. 7. quieſcere: reddens
pro cauſa: quod ipſe ſex diebus fecerit cœlum, &
terrā: die vero. 7. quieuerit: ideoq; voluiſſe eos
ſex diebus operari. 7. vero die ceſſare ob operi-
bus. Deſcribuntur etiā hic tam diſtincte opera
vniuſcuiuſq; diei, vt non patiatur ordo, ac diſtin
ctio dierū confuſionem: cum etiā inter hæc creati
ſint dies: quos impoſsibile eſt eſſe ſimul. Potius
itaq; Chryſoſtomi, et aliorū: qui eius ſequuntur
ſententiā: mentē ſequendā puto: quā Auguſtini.
Ad illud autē: quod ex Eccleſiaſtico Auguſti.
citat: facile eſt reſpondere: quod .ſ. ea fieri ſimul
dicuntur: cū inter vnū & aliud nō eſt operis in-
terruptio: vt ſi quis inquirat ab eo: qui domum
cōſtruit, multis cubiculis, et alijs partibus neceſſa
rijs ornatā: an ſimul fecerit oīa illa? Reſpōdet, ſi
mul ſe omnia feciſſe. Quæ enim ſibi inuicē ſucce
dentia, ſine interruptione fiunt: ſimul fieri dicun
tur. Et hoc modo omnia ſimul à Deo facta eſſe
dicit Eccleſiaſticus: quod videlicet opus ſuū non
interpoſuit: ſed cōtinuauit, donec abſoluit. Infra
vero. 2. cap. dies pro tēpore ſumitur: quēádmodū
Deut. 32. dicitur. Iuxta eſt dies perditionis.i. tē-
pus. Idē Iob. 21. In diē perditiōis ſeruabitur.i. in
tēpus: et cap. 38. In diē pugnæ, & belli.i. in tēpus.*

Erit firmamētū, aut extēſio in medio
aquarū: & erit diuiſio inter aquas, &
aquas. *Ordine ſuo aufert Dñs informitatē
cōfuſionis illius: quæ erat in mundo, ante rerū di
uiſionē. Prius abſtulit obſcuritatē: quæ totū re-
plebat orbē: nūc ergo ad aquarū diuiſionē proce
dit: & prius diuidit eas ab inuicē: poſtea inferio
res, à terra ſeparaturus. Et videtur litera ſenti
re, quod aquæ, antequā cœlū fieret: aſcēderēt ſu-
pra locū: in quo nunc cœlū ſitū eſt: quamobrē vo
luit Dominus, vt pars media aquarū, ſeu mediū
inter ſuperficiē ſupremā aquarū: & profundū:
quod terrā tangebat: pro ſui parte fortificaret̄:
& firmaret̄: vt poſſet tenere ſuperiores, ne deſ
cēderēt: et inferiores: ne poſſet ſurſum aſcēdere.
Dictio autē (raquíah): quæ hic ponit̄ pro firma-
mento: extenſionē proprie ſignificat, ad módum
metalli extenſi. Nā verbū (racáh) ſignificat ex-
tēdere: à quo (raquíah): vt ex multis locis ſcri-
pturæ conſtat. Nam Iſáiæ. 42. habes. (Rocáh) .i.
extendens terrā. Et pſal. 136. lerocáh).i. exten-
denti cœlos ſuper aquas: & expreſsius Ezechi.
6. Percute manu tua (vrecah) .i. tere pede tuo.
Vbi vides verbū ſignificare, pede terere: aut pede
extendere: quemádmodū malleo extenditur res.
Et Ierémi. 10. Argentū (merucáh).i. extenſum
malleis de Tharsis adducetur. Significat ergo
hic (raquíah) extēſionē ad módū laminæ malleis
deducte. Et quod ſequitur (In medio aquarū,)
nō intelligas omnino mediū: vt .ſ. tanta aqua ſit
ſuper firmamentū, ſeu extenſionē: quāta ſub ea:
ſed idē eſt (In medio aquarū): quod inter aquas.
Nam (thoch) .i. mediū aliquādo pro vere medio:
nonnunquā pro (inter) in ſacris literis accipitur.
Et ex hoc loco colliges, quod ſuperius diximus: et
ex beato Petro probauimus .ſ. cœlum fuiſſe ex
aquis productū. Nā hic habes, Deū dixiſſe. Erit
extēſio in medio aquarū. Cum enim aquæ eſſent
fluidæ, et molles: nō poterat ex eis fieri cœlū: niſi
firmarētur: & extēderentur ad modū laminæ.
Indicat hoc, vt diximus, cœli color: quod videtur
aqueus, et colorē ſeruaſſe: & diaphaneitatem: vt
vocāt. Aduerte etiā nomen hebraicū (máijm) .i.
aquæ non inueniri in ſacris literis numero ſin-
gulari: ſed plurali, more nominum dualiū: quod,
vt hebræi dicunt: ideo fit: vt oſtendatur duplicē*

eſſe

eſſe aquam .ſ. ſuper firmamentũ: & infra firmamentum. Controuertunt hic aliqui, an vere ſint aquæ ſuper firmamentum, ſeu extenſionem: & cũ ſcriptura vbiq; clamet, eas ibidem eſſe: malunt multi Theologi cæcos philoſophos ſequi: quam ſcripturæ autoritatẽ. In pſal. enim legimus. Aquæ, quæ ſuper cœlos ſunt: laudent nomen Domini. Infra etiã cap. 7. habetur, cum de diluuio eſt ſermo: quod die illa rupti ſunt fontes voraginis magnæ: & feneſtræ cœli apertæ ſunt. Et Dani. 3. Bñdicite aquæ, quæ ſuper cœlos ſunt: Domino. Malim ergo cum ſcriptura errare (ſi illa errare poſſet) quam cũ philoſophis vera dicere. Quales autem ſint aquæ: quæ ibi ſuper extenſione ſunt: nollo definire. Puto tamen eas eſſe elementares: & eiuſdem naturæ cum inferioribus. Nam antea, vt ex textu conſtat: continue cũ inferioribus erant: facto vero firmamento, ſeu diuiſione, non videntur mutaſſe naturam. Præterea tempore diluuij deſcenderunt: vt citatum eſt: ſicut aliæ aquæ. Vocauit Deus extenſionem. *Nam antea cœlum erat aqua, ſed firmata, & extenſa aqua vocatur cœlum: ſicut antea erat obſcuritas: ſed quia illi nõ ſuccedebat dies, nõ vocabatur nox, poſtea vocata eſt nox. Sic terra antea mare vocabatur, ſed exſiccata, terra nuncupata eſt.* Congregentur aquæ: quæ ſub cœlis ſunt. *Putant hebræi verbum (cauáh) ſignificare, expectare, & congregare: ideoq; vertunt hic noſtri (congregentur). Sed cum: vt in Canonibus admonuimus: ipſi ex coniecturis vocabulorũ ſignificata venẽtur: videndũ eſt, an in cõiecturis fallãtur: & ſint aliæ meliores: quæ verius ſignificationẽ vocabuli oſtendãt. Quod aũt verbũ (cauáh) cõgregare ſignificet, ex hoc loco cõiectant: quia nõ videtur eis alia ſignificatio huic loco cõuenire. Si quis aũt recte expendat locos: videbit vnicam eſſe verbi ſignificationem .ſ. extendere: quod ex duobus conijcio. Alterum eſt quod ſperare, nihil aliud eſſe videtur, quam extendere animum: & expectatio, dilatio, & extẽſio. Alterum, quod (cáu) .i. linea: quod ab hac radice diriuatur: lineam ſignificat: eo quod extẽſa ſit. Iſáiæ. enim. 44. habes. Faber lignarius extẽdit (cáu) .i. lineam. Et. 2. Regum. 21. Extẽdam ſuper Ieruſalém (cáu) .i. lineam: vnde, meo indicio, locus iſtæ ſic reddendus eſt.* Extẽdantur aquæ ſub cœlo *.i. quæ ſunt ſub cœlo: ad locum vnũ: & apparebit arida. Et fuit ſic, ideſt, aquæ: quæ antea ſuper totam terrã extendebantur: nunc ſuper locum vnum expandant ſe: ſeu ad locũ vnum cogantur. Sunt qui putant verbum (cauáh) ſignificare colligare, ligare: & inde (cau) .i. linea, ſic à ligatiõe dicta, quod videlicet liget: & quia expectantes videntur pendére, & ſuſpenſi eſſe à re: quã ſperant: videtur ſignificare ſperare: & ſic vertũt hic. Colligentur aquæ: quæ ſub cœlo ſunt: in locũ vnũ. Neq; mihi expoſitio diſplicet. Et quod dicitur (Appareat) paſſiue in hebræo ponitur. & verti põt. Et videbitur arida. Vocatur aũt terra ſicca, ſeu arida à (iabás) quod eſt exſiccare. Dicitur aũt terra arida, ſeu ſicca, nõ quod ſit arena: quæ infructifera, & ſterilis eſt: ſed quia ab aquis exſiccata fuit à Deo.* Cõgregationes *vertẽdum eſt potius* extẽſiões, aut colligatiões aq̃rũ. *Quia (Micuéh) à (cauáh) ortũ habet: quod, vt diximus: aut extendere: aut colligare ſignificat. Ex hoc loco hebræi omnem aquarũ collectionẽ: mária vocant, ſeu mare.* Germinare faciet terram. *Hebraice eſt ad literam, herbificet, (ſi ſic lòqui latinis liceret) herbam. Ponunt autẽ hebræi diſcrimen inter (déſe) & (héſeb) quod (déſe) ſignificet herbam teneram, cum videlicet egreditur è terra: (héſeb) vero grandiuſculã herbam ſeminificantẽ. Volens enim Dominus ceſſare à nouis creaturis condendis, voluit terram herbam cum ſuo ſemine producere: vt poſtea ex ſemine oriretur. Sic etiam lignum fructiferũ terra cum ſuo ſemine produxit: vt ex ſe deinceps poſſet fructificare. Et hoc eſt, quod dicit.* Et lignum fructus. *id eſt, fructiferum faciens fructum ſecundum ſpeciem ſuam. Colligunt ex hoc loco hebræi mundum in Septembri: quando arbores fructu ſunt plenæ: eſſe productum: litera tamen non cogit ad hoc: quia tamen dicit. Cuius ſemen in eo ſit: videtur quod ſemen tunc fuerit in herba, & arbore: quod non eſt: niſi poſt fructus maturitatem: quod clarius inferius ex litera deducemus. Inferius enim herbas, & ſemina traduntur*

homini,

hominі, & animantibus in cibum: ergo tunc tam arbores, quam herbæ habebant fructum: ſiquidem fructus in cibum traditur. Porro (min): quod noſtri hic ſpeciem vertunt: (meo iudicio) ortum habet à (mun) quod eſt ſimilitudo, vnde verti poteſt. Secundum ſimilitudinē ſuam: ac ſi dicat: faciens fructum ſibi ſimilē, ideſt, generans arborem ſimilem ſeminificanti. Habes etiam exemplum illius regulæ: quod ſcriptura vt plurimum explicat quicquid obſcure dixit. Dixerat enim lignum fructus: et ſtatim explicat, faciēs fructū. Erit luminaria: (pro luminaria erūt) in extenſione cœlorum: vt diuidant, (ideſt, diſtinguát) inter diem, & noctem. Hoc enim videtur eſſe luminarium munus .ſ. diſtinguere diem à nocte: quia ſol die illuminat: luna vero, & ſtellæ noctu.

¶ Erunt in ſigna, & in tempora, & in dies, & annos.

Varie locus iſte tā à noſtris, quā ab hebræis intelligitur. Mihi vero hic videtur eſſe ſenſus. Erunt ſigna .ſ. hyemis, & æſtatis, autūni, & veris, & in tempora .ſ. ſementis, & meßis, & in dies .i. conſtituent dies ipſa luminaria, & conſtituent menſes: ſimiliter conſtituent annos. Sol enim ingreſſus certū ſignum, eſt ſignū æſtatis: aliud vero ingreſſus, hyemis. Sic de meſſe: & ſemēte. Sol etiam conſtituit ſua luce diē: luna, & ſtellæ noctē. Similiter luna ſuo circulo conſtituit menſem: ſol vero ſua reuolutione annum: & hoc eſt quod (meo iudicio) dicit Dominus ad Nóe cap. 8. huius libri. Adhuc (inquit) omnes dies terræ .i. tempora erunt diſtincta, ſemētis: & meßis: & frigus, & æſtus: et æſtas, & hyems: & dies, & nox non ceſſabunt. Significat autem: vt dicunt hebræi: (oth) .i. ſignū qualecunque: (mópheth) vero portentum: quod diſcrimen ſerua, quia amplius non repetemus illud. Similiter aduerte, quod (mohéd) aut (mohadím) ortum habet à (iahád): quod ſignificat congregare: maxime ad certum tempus: vnde (mohéd) videtur ſignificare collectionem, ſiue hominū ad certum locum: ſiue dierum. Quare poßet hic verti. Et erūt in ſigna, & collectiões, .ſ. certorum dierum, aut temporum, feſtorum, .ſ. & aliorum multorum. Exodi. 9. Et poſuit Dominus (mohéd) ideſt, tempus ſtatutū, & certum; aut certā collectionē dierū. Et Deute. 16. (mohéd) ideſt, tempore .ſ. ſtatuto: quo egreßus es ex Aegypto. Sic. 2. Samué. 24. Et dedit Dominus peſtem in Iſraél à mane vſque (ethmohed) ideſt, ad tempus ſtatutum, ſeu limitatum, aut collectū, & ſic in alys multis locis. Et ſint in luminaria, ſcilicet, ad illuminandam terram: vt ſtatim explicat: vt præeſſet, ſeu dominaretur diei. Nō eſt certū quid proprie ſignificet hebræis verbum (masal): quod hic noſtri vertūt dominari: tribuunt autē verbo duas ſignificationes: quæ nullam vidētur habere ad inuicem conuenientiam, quod raro contingit verbu hebraicu .ſ. dominari, & parabolice loqui. Putarē tamen verbū (masál) ſignificare adūbrare, & ex cōſequēti dominari: quod Dñs videatur adumbrare ſubditos ſuos: nondū tamen ſignificatio propria mihi ōnino cōperta eſt: ideo nondú rē definio. Interim igitur vtar ſignificatione tradita ab hebræis: vnde verti poßet hic. Vt ſuperemineat diei, véluti adumbrans: quod ſupereminet ei: quod adumbrat. Et ſtellas .ſ. fecit: aut fecit ſtellas etiā in dominium noctis. Et poſuit eas in extenſione cœli: vt illuminarent terram .ſ. nocte & die, licet earum lux nō videatur propter ſolem. Et vt præeſſent, (aut ſupereminerét) diei, & nocti. Quia ſtellæ ſemper ſunt in extēſione cœli fixæ die ac nocte. Similiter diuidunt lucem à tenebris: quoniam cū videntur: nox eſt: cum non videntur: dies. Melius tamen putarem, ſi legeremus. Dedit illa .ſ. ſtellas, et alia luminaria in extēſiōe cœli. &c. Fuit veſpera, & mane, id eſt, fuit continuatio veſperæ, & mane, dies quartus.

¶ Repere faciant aquæ réptile animæ viuentis.

Decorauerat ſummus artifex cœlum ſuis luminaribus. Nunc autem terrā herbis, & plātis decorat, aquas piſcibus, & auibus äërem. Vbi aduerte, quod verbum (Sarás): quod hic ponitur: hebræis eſt gignere in multitudine: quēádmodū gignūtur piſces, ranæ, et id genus alia.

Exodi.

Exodi.1. Filij Iſraél creuerunt(Vayſreſú) .i. et multiplicati, ſeu in multitudine geniti ſunt. Sic pſal. 105.(ſarás).i. genuit in multitudine terra eorum ranas, aut multiplicauit terra eorum ranas. Vnde(ſéres) aut multitudinem, aut animalia, ſeu reptilia: quæ in multitudine gignũtur: ſignificat. Vnde verti poſſet: gignere faciant aquæ in multitudine, vel multitudinẽ, aut aquatica animalia in multitudine. Bene tamẽ redditus eſt textus per, repere faciant reptile. Significatio tamẽ nõ plene nota eſt: quia neque proprie multiplicare ſignificat: vt patet Exod.1. vbi poſtquam dixerat. Et filij Iſraél fructificauerunt: & multiplicauerũt ſe: ſeu creuerunt: additur verbum (Rabáb): quod multiplicare ſignificat. Et coniectura non parua eſt ex hoc Exodi loco: quod ſignificet creſcere in multitudine: ſed in idem redit cum multiplicari. Et quod ſequitur. Aĩæ viuentis. aduerte quod(néphes) quod noſtri animam vertũt: ſignificat proprie halitũ: ſeu rẽ: quæ halitũ habet: quod aĩa ſit flatus Dei: vt patet Exo. 23. (vatinaphés) ideſt, reſpirabit filius ancillæ tuæ. Nos dicimus Luſitãice (Tomar folego) Iob.41. (naphsó) ideſt, halitus, aut flatus eius, carbones inflãmabit. Et pſal.105. Ferrũ ingreſſum eſt animam eius, ideſt, vincula afflixerunt ſpiritum eius. Et exinde ſignificat vitam: quod in halitu conſiſtat. Pſal.24. Qui non accepit in vanum (naphsí) ideſt, animam meã, ſeu vitam: acſi dicat. Qui non iurauit mendacium per vitam meam: & Ierémiæ.51. Iurauit Dominus exercituum (benaphsó) ideſt, per animã ſuam, ſeu vitam ſuam. Inde etiam ſignificat omne quod eſt, aut fuit viuum: vt Numeri.19. Cum fuerit immundus(lanéphes).i. ſuper animam. aut ſuper cadauer: in quo fuit anima. Tenendum eſt ergo verbum(naphás) ſignificare, flatum emittere ad quieſcendum: aut animo quieſcere. Quod nos dicimus Luſitane(reſſolegar) (néphes) vero halitũ, ſeu flatũ: in quo vita conſiſtit: & exinde omne quod eſt, aut fuit viuũ. Super faciem extenſionis cœli. ideſt, iuxta faciem cœli. Volant enim aues ſuper faciẽ cœli, ideſt, ante faciem cœli, in áëre ſcilicet. Creauit Deus cetos magnos. Ex hoc loco conſtat (Bará) verbum, quod hic ponitur: non ſemper ſignificare, ex nihilo facere: cũ huiuſmodi ceti ab aquis producti ſint: & non ex nihilo facti. Eſt etiam aduertendum, quod dictio hebraica(tanniním) ſignificat proprie dracones: aut ſerpentes magnos: vt patet Deut.32. Venenum(tanninim) ideſt, ſerpentum, vinum eorum. Neque ſolum marinos dracones: ſed etiã terreſtres ſignificat: vt patet Maláchiæ.1. Et hereditatem eius(letanóth) ideſt, ſerpentibus deſerti. Sic Exodi.7. Et fuit .ſ. virgã Moſéh, (letanin) ideſt, in ſerpẽtẽ. Quod vero marinos etiam ſignificet habes Ezechiel.26. Ecce ego ad te Paraóh Rex AEgypti (hataním hagadól) ideſt, draco magne: qui cubas in medio fluminũ eius. Quidam volunt Balenam ſignificari. Eſt tamen coniectura vna: quæ hoc prohibere videtur: quod Balena habet guttur ſtrictum valde: (Tanín) vero ſignificat animal: quod hominem viuum deglutire poteſt: vt patet Ierémiæ.51. Abſorbuit me(chatanín).i. ſicut draco. Quare potius magnos dracones, quam Balenam ſignificare puto. Animam viuentẽ, & repentem. aut melius, calcantẽ .ſ. aquas. Nam verbum (ramás) videtur ſignificare, calcare, conculcare: vt patet Isáiæ.16. Conſumpta ſunt (rémes) ideſt, calcantia de terra, ſeu tyramni: qui calcare homines ſolent. Vbi alij reptilia vertunt. Et clarius Isáiæ.63. (Ermeſſém) ideſt, calcabo eos in furore meo. Ezech.26. vngulis equorum ſuorum(Iirmós) ideſt, conculcabit omnes plateas meas:, quã creſcere, ſeu multiplicare fecerant aquæ. Alij repere fecerunt. Nam, vt diximus, ſignificatio propria verbi(Sarás) ignota eſt.

¶ Et benedixit illis Deus dicendo, fructificate: & multiplicate vos.

Significat (Baràch) ideſt, benedicere, varia apud hebræos. Nam cum de Deo dicitur: ſignificat benefacere: bona deſiderare. Cum vero eſt verbum hominis ad hominẽ: eſt bona illi precari, aut deſiderare. Et hominis ad Deũ, nonnũquam eſt laudare. Cum enim dicitur: Deus benedixit huic: ſenſus eſt, benefecit. auxit ſubſtãtiã eius: vt Gene.24. vbi ſeruus Abrahæ dicit Deũ domino ſuo benedixiſſe, ideſt, ſubſtãtiã augmentaſſe

taſſe

taſſe. Cum autem de homine ad alium hominem dicitur, benedixit illi .i. bona illi imprecatus eſt à Domino: vt Lucæ .2. benedixit illis Simeón .i. bona illis imprecatus eſt. Cũ vero dicitur benedixit homo Deum: ſenſus eſt, laudauit, quod in pſal. frequẽtiſſime occurrit. Significatio tamẽ propria verbi (Barách) eſt bona precari, aut incuruari: hic autẽ ſignificat benefacere. Vim multiplicandi ſet tribuit. Aduerte ſecũdo, quod omnes interpretes hic verterũt creſcite: et multiplicate vos: & (meo iudicio) non bene. Nam eis etiam autoribus verbum (paráh) quod hic ponitur: & ipſi multiplicare, vertunt: ſignificat proprie fructificare: & non multiplicare. Verbum autem ſequens, ſcilicet (rabáb) multiplicare. Et cum aliud ſit fructificare, aliud multiplicare fructũ: reddẽdus ſic erat textus. Fructificate: neque ſolum hoc, ſed etiam multiplicate prolem, ideſt, in magna copia fructum producite. Et præterea fecerunt inutilem repetitionem eiuſdẽ ſignificationis dicentes, creſcite, & multiplicate vos. Nam creſcere non poteſt hic accipi pro creſcere in magnitudinem: ſed in multitudinem: & cum creſcere in multitudinẽ ſit idem: quod multiplicari: ſequitur, eos feciſſe repetitionem eiuſdem ſignificationis. Et hac de cauſa, diximus maxime expẽdendas verborum, & nominum ſignificationes producat terra animam viuentem. i. animalia, & reptilia, & alia: quæ ſuper, aut ſubtus terram viuere ſolent. Secũdũ ſimilitudinẽ ſuã. Specificat modo quæ ſint illa: quæ terra producere debet. Ponũtur hic duo nomina beſtiam ſignificantia .ſ. (behemáh) & (chaiáh) inter quæ hebræi ſic diſcriminant: vt (behemáh) ſit iumentum, ſeu domeſticum animal, (chaiáh) vero ſit beſtia ſylueſtris. Sed, quod hoc diſcrimen non ſemper obſeruetur in ſacris literis, cõſtat. Nam Miche. 5. habes (bebahamóth) .i. in animalibus ſyluę. Et Deutero. 32. Dẽtem (behemóth) ideſt, beſtiarum mittam in eos. Vbi pro ſylueſtri accipitur. Idẽ Iſáiæ. 18. Nechémiæ vero. 2. et alijs multis in locis ponitur pro domeſtico (behemáh) ideſt, animal, in quo ſedeo. Vnde melius dicitur eſſe generale nomen. Sequens vero nomẽ .ſ. (chaiáh) à (chaiáh) verbo: quod eſt: viuere: ortum habet: & ſignificat omne viuens. Aliqui tamen dicunt (behemáh) eſſe beſtiam: quæ cruribus multum eleuatis incedit: vt bos, aſinus, camelus, equus, & ſimilia (Rémes) vero quæ paruos pedes habet: et reptare videtur: (Chaiáh) vero eſſe generale nomen. Sed neque hoc diſcrimẽ mihi multum probatur, diſcrimen tamen eſſe puto inter hæc tria vocabula .ſ. (behemáh, chaiáh, & rémes) ſed quod illud ſit, non facile eſt cognoſcere. Nam infra dicitur. Fecit Deus (chaiah) ideſt, beſtiam terræ ſecundum ſpeciem, ſeu ſimilitudinem ſuam. Et (habehemáh) ideſt, iumentum ſecundum ſpeciem ſuam, & omne (rémes,) ideſt, reptile ſecundũ ſpeciem ſuam: vbi videtur ea, quaſi diſtincta, numerare, & iam dixi (chaiáh) à vita ortum habere, (rémes) vero à conculcatione. Et vidit De⁹ quod bonũ ideſt, approbauit.

¶ Faciamus hominem in imagine noſtra, ſecundum ſimilitudinem noſtram.

Aduerte hic, quod dictio (Adám) ideſt homo, aliquando eſt proprium nomen primi hominis .ſ. illius: quem Deus formauit: vt plurimũ tamen eſt commune nomen hominẽ ſignificãs: & à terra: ex qua corpus eius fictum eſt: nomen accepit: quam rubram fuiſſe conſtat ex radice. (Adám) enim proprie rubeſcere ſignificat. Prouerb. 23. Ne intuearis vinum: quando (titadám) ideſt, rubeſcit. Sic Canti. 5. dilectus meus candidus (veadóm) ideſt, & rubicundus. Aſſumpſit autem Deus terram hanc rubram ad corpus hominis fingendũ: quod aqua mixta melius conglutinetur, & coniũgatur. Vnde figuli ex ea vaſa ſua cõmuniter fingũt. Aduerte ſecũdo, quod nomen (sélem) quod noſtri imaginem vertunt: ſignificat proprie ſimilitudinẽ vmbraticam: ſeu qualis eſt vmbra: quod ex duobus conijcio. Primum ex pſalm. 38. vbi dicitur. Quia (besélem) ideſt, in vmbram trãſibit vir, ideſt, tam cito finietur: quam cito pertranſibit vmbra. Quod enim ibi de velocitate, ſeu tranſitu breui dierum ſit ſermo, ex verſu præcedenti conſtat: præcedit enim. Ecce vt menſura quatuor digitorũ poſuiſti dies meos: & tẽpus meũ tanquã nihil corã te. Veruntamẽ vniuerſa vanitas, omnis homo ſtans .i. qui ſtare videtur. Et

ſequitur

ſequitur. Veruntamen (beſelem) ideſt, in vmbra, aut veluti vmbra, ideſt, tam breuiter, quã breui vmbra tranſit, trãſibit vir. Vbi ad oculum vides (Sélem) vmbram ſignificare: aut ſimilitudinem vmbraticam. Vnde pſalm. 101. Dies mei ſicut vmbra tranſierunt. Et. 108. Sicut vmbra, cum declinat, ablatus ſum. Secundo idem probatur ex nomine (Salmón) quod eſt ex eádem radice: & ſignificat tenebras. Similiter (Sél) vmbram ſignificat: & (Salál) obũbrare. Neque mihi obiectes, aliam eſſe radicem (Salál) aliam (Sélem) quia iã tibi ad oculũ oſtẽdi (Sélẽ) ſignificare vmbrã, in pſal. 38. & vere puto (sélem) eſſe à (ſalál) & (mem) finale eſſe literam addititiam, non radicalem. Illud etiam pſal. 68. Albeſcent (beſalmón) ideſt, in vmbra, aut tenebris. Cuius ſenſus: vt ex contextu patet: eſt, quod pennæ eorum: qui propter Deum cruciantur: tam albæ erunt, quod etiam in tenebris, ſeu vmbra lucebunt. Aliud vero nomen: quod hic ponitur, ſcilicet (demúth) incertæ eſt ſignificationis: quemádmodum radix: à qua deſcendit. Dicũt enim hebræi radicẽ eſſe (damáh) cui omnia hec tribuunt ſignificata. ſ. aſſimilare, ſuccídere, deficere, expectare, recogitare, & ſilére: & ideo tot ponunt: quia propriam ignorant. Hoc enim mihi certiſſimum argumentum eſt, eos propriam ignorare: cum multas, & varias verbo tribuunt: próut contextus exigere videtur. Sunt autem tria verba quaſi eiuſdẽ ſignificatiõis. ſ. (dum, damám, & damáh) quod plerunque verbis, & nominibus hebræis accidit: vt quieſcentia (hain) duplicantia vltimam radicalem: & quieſcentia, (lámed hé) ſint eiuſdem ſignificatiõis: vt patet in (barár, bará, & barah) quæ omnia eligere ſignificant: & in multis alijs facile probare poſſem: niſi breuitati ſtuderem. Significat autem (damáh) à quo (demúth) ideſt, ſimilitudo: aſſimilare, aut aſſimilari: & quia ſimilitudo cito tranſit: ſignificat cito tranſire, ſeu deficere. Ezechie. 31. nõ (damáh) ideſt, fuit ei ſimilis, in pulchritudine eius. Et pſal. 144. Homo vanitati (damáh). i. aſſimilatus. ſ. in tranſitu, ideſt, tam cito tranſijt, ſicut res vana: & in ſecunda ſignificatiõe. Hoſeę. 10. (Nidmóh nidmáh). i. tranſeundo tranſiuit Rex Iſraél, ſicut mane. Eſt ergo textus hic, ſic ad literam reddendus. Faciamus hominem in vmbra noſtra, ſecundũ ſimilitudinem noſtram. Et (meo iudicio) ſecundum nomẽ (demúth) eſt explicatio præcedẽtis: quia obſcure dixerat. Faciamus hominem in vmbra noſtra: explicat illud dicendo, ſecundum ſimilitudinem noſtram. Nam vt in Canonibus admonuimus: hec eſt conſuetudo ſcripturæ, vt ſtatim explicet, quod obſcure dixit: vt ibi multis exemplis oſtendimus. Vbi etiam aduerte, Deum ſimul voluiſſe oſtẽdere hominem ad ſui ſimilitudinem factum: & ſecundo quantũ hæc ſimilitudo à ſuo archétypo diſtaret. Eſt enim vmbra ſimilitudo illius: cuius eſt vmbra, imperfecta tamen, & longe ab eo diſtans. Sic, licet homo factus ſit ad ſimilitudinem Dei, eſt tamen ſimilitudo valde imperfecte Deum reprę̈ſentans. Et puto Deum, cum hominem produxit, ſicut & alia: formam humanam aſſumpſiſſe. Nam ſtatim cap. 3. colloquium habuit cum primis parentibus, & ſerpente. Quare non mirũ formam humanam præ ſe tuliſſe: cum hominẽ produxit: vt quod dicitur in vmbra noſtra, referatur ad corpus aſſumptum: quod vero ſequitur: ſecundum ſimilitudinem noſtrã, ad animam: niſi ſequens clauſula ſit pręcedentis explicatio: aut, ſecũdum ſimilitudinẽ noſtrã, ad vtrunq; corpus. ſ. & animã referatur. Nã infra cap. 5. habes Adám genuiſſe in ſimilitudine ſua: ſecundũ vmbrã ſuam, vbi ſimilitudo ad vtrunque refertur, maxime ad corpus: cũ anima rationalis non deſcendat per generationem in hominẽ. Cum ergo dicitur Adám genuiſſe, ſecundum ſimilitudinem ſuam: intelligendum eſt de eo: quod per generationem deducitur: ex conſequenti vero de anima: quæ conſtituit indiuiduum in ſpecie humana. Voluit ergo Dominus hominẽ ſe referre, & quantum ad corpus aſſumptũ, & quantũ ad ſpiritum: vt corpore corpus aſſumptũ, anima vero ſpiritũ: qui Deus eſt: mõſtraret. Quod etiã firmatur ex eo: quod infra capite. 9. Dominus Deus dicit. Qui effuderit ſanguinẽ hominis: per hominẽ effundetur ſanguis eius: quia ad imaginẽ Dei factus eſt homo: ac ſi dicat, occidẽdo hominẽ, imaginem Dei deſtruere videtur: & cũ animã nõ occídat, ſed totum cõpoſitũ: videtur totũ eſſe ad imaginem Dei.

Dei. Neque me arbitreris ſentire Deũ corporeũ, legi enim quẽadmodũ tu. Deus ſpiritus eſt. ſed cũ hoc ſcio, Deũ ſæpiſſime in humana effigie locutum Moſeh, & alÿs ſanctis veteris teſtamenti. Torquet autem locus iſte Iudæos: cum audiunt Deum dixiſſe in plurali. Faciamus. *Vbi, multas perſonas oſtendit: et ſtatim ſubdere,* ad imaginẽ, *ſeu* ſimilitudinẽ noſtram: *vbi ſimul vnitatẽ eſſẽtiæ: et iterum perſonarum pluralitatem inculcauit. Ad quod ipſi varie reſpondent. Quidam enim eorum dicunt Deũ angelis locutum: eóſque illi puluerẽ terræ, ad hominis figmentum adminiſtráſſe: etiam ſi nihil in opere diuino facerent, & ſermonem ad eos directum dicunt, ſicut pater familias ſuis miniſtris dicere ſolet. Cras faciemus hoc: etiã ſi illi nihil operis ſint facturi: ſed ſolus ipſe. Alÿ vero dicunt Deum more nobilium: qui in plurali numero loqui ſolẽt: locutum. Ad quod firmandum alia loca ſcripturæ citant, quemádmodum illud Iſaię.6. Quem mittam? & quis ibit nobis? Et illud.2. Samué.7. Quæ gens ſicut populus tuus Iſraél in terra: ad quam iuerunt Dÿ ad redimendũ ſibi in populum: & ad ponendum ſibi nomen: & ad faciendum vobis magnitudinẽ? Vbi Dauíd Deo dixit, vobis, in numero plurali honoris gratia: vt dicunt. Sic infra cap.11. Eamus, & confundamus ibi labium. Sed (ſi vacat) vide, quam pulcre eorum fundamenta Galatinus refellat. 2. libro. cap.8. Mihi enim nunc nõ vacat aduerſus eos diſputare. Poſtea, ſi Deus cœptis aſpirauerit: ex profeſſo facturus, libro ad hoc edẽdo. Si vero quæras, in quo conſiſtat huiuſmodi ſimilitudo animę hominis ad Deũ: ad Paulũ te mitto: qui ad Epheſios.4. optimè hoc depinxit, dicens. Induite nouum hominem: qui ſecũdum Deum, ideſt, ad Dei ſimilitudinem, creatus eſt. Explicans vero, qualis à Deo creatus ſit, addit. In iuſtitia, & in ſanctitate veritatis.* Et pręſit piſci. i. piſcibus maris, ſeu dominet᷑. *Verbũ hebraicum (radáh) videtur proprie ſignificare extendere, quemádmodũ (radád) primo Regũ.6. (Vaiardé) ideſt & extẽdere fecit ſuper cherubím, & ſuper palmas aurũ. Vnde (redíd) ideſt, velũ, vel extẽſio: quo fœmina operitur, aut caput operit. Canti.5. Tulerunt (redidí) ideſt velum meum, aut operimẽtum meum. Sic Iſáiæ.3. (Vehæredidím) ideſt, & vela. Putarẽ pãnum lineũ, ſeu velum: quo fœminæ nobiles Italę, & orientales operiũt ſe: cũ extra domũ egrediuntur. Et exinde ſignificat dominari: quod Domini potentia extendatur ſuper ſubditos ſuos. Vnde verti poſſet. Et extendat ſe in piſces maris, & cætera.* Et volucri cœli. *id eſt, áeris, aut dicuntur cœli: quia, vt dictum eſt: ante faciem cœli volant. An vero tunc tẽporis aues ad nutum homini obedirent: vt ſcilicet cum vellet: ad eũ venirẽt: neſcio. Hoc relinquo iudicio eccleſiæ, & rectius ſentientium definiendum. Hoc tamẽ ex hoc loco certum eſt, Deũ videlicet illi dominium tradidiſſe: vt poſſet vti: ſi vellet: ſed an ſua aſtutia, vt modo fit, an potius ad libitũ: mihi certũ nõ eſt: neq; an hoc eccleſia definierit, cuius non memini definitionis. Quod enim ad nutum illi nõ obtemperarẽt: quod cap. ſequenti dicitur, argumento eſſe poteſt. Habetur enim Deũ cuncta animantia adduxiſſe ad Adám: quod opus non eſſet: ſi cuncta ad nutum illi obedirent.* Maſculum, & fœminam creauit. *id eſt, produxit: de quo iam diximus. Et quod dicitur fœminam, aduerte nomẽ hebraicum (nequebáh) proprie ſignificare hebræis perforare, aut diuidere. 2. Regum.18. ingredietur manũ eius (vnecabah) ideſt, et perforabit, aut díuidet eam, ſcilicet manũ. Dicitur ergo fœmina (nequebáh). i. perforata, aut diuiſa, propter ſexum. Dicunt etiam ſignificare exponere, & maledicere: ſed vbi ipſi vertũt exponere, optime quadrat diuidere, ſeu diſtĩguere: vt Geneſ.30. vbi dicit Labán Iaacób (nocbáh) ideſt, expone mercedem tuam: optime quadrat, diſtingue mercedem tuam. Et Leuit.24. (Venoquéb) ideſt, & maledicẽs nomẽ Dñi, morte morietur. Vbi Iudæi dicunt non eſſe blaſphemũ reum mortis: niſi prius nomen Domini exponeret, antequam blaſphemaret. Quod ridiculum (meo iudicio) eſt: vbi melius vertas ſcindẽs, vel díuidens nomẽ domini. Vocat autẽ hebraiſmus blaſphemare, ſcindere, vel perforare, ſeu diuidere: quod blaſphemãs habeat ſe admódum ſcindẽtis, ſeu percutiẽtis dominũ: cum nomen eius be*

nedictũ

nedictũ blaſphemat. Vnde ſenſus illorum verborum legis eſt. Diuidens, ſeu ſcindens nomen Domini, ideſt, habens ſe ad módum ſcindentis, ſeu percutientis nomen Domini, moriatur. Maſculum, & fœminam creauit, ſeu, produxit eos. Omittit ſcriptura multa. ſ. modũ productionis maſculi, & fœminæ: de quo capite ſequẽti. Similiter nominis impoſitionẽ: de qua cap. 5. Benedixitq; illis Deus: & ait illis. Fructificate, et multiplicate vos: & implete terram. Sumitur hic, benedicere, pro eo, quod eſt, benefacere: dando virtutẽ, & licentiam multiplicandi ſe. Nã id, quod ſequitur. Fructificate: & multiplicate vos: videtur explicatio diuinę benedictionis. Vbi aduertе, quod non imponitur hic homini præceptũ coniugij: ſed libera facultas ad illud. Nam eodem modo præcipitur hic hominibus fructificare, et multiplicare ſe: quo cæteris animantibus: cum eiſdem verbis illis hoc dictũ ſit: quibus & homini. Cũ vero illis hoc non ſit præceptum: quod ex duobus probatur, altero: quia non ſunt præcepti diuini capacia: altero: quod peccaret qui auem, vel quadrupedem tota vita includeret: & qui bouem, hircum, aut agnum caſtraret: cum eſſet cauſa, quod illa non implerent dominicum præceptum: quod falſum eſt: ergo ſequitur, quod neque homini. Illud etiam probatur: quia ſicut homini dicitur, fructificate: & augete vos: ita ei dictum eſt: dominamini piſcibus maris, & volatilibus cœli: ſed hoc non eſt præceptũ: alias peccaret, qui nõ daret operã, vt piſcibus, & volatilibus dominetᷣ: ergo neq; prius præceptũ eſt. Et ſi præceptum eſt multitudini: nõ cuilibet ſingulari præceptũ eſt: vt Theologi dicunt. Nam vſq; hodie Iudæi dicunt, quod ſiquis ſtudio legis vacare cupiens, vellet a cõiugio abſtinere: licite poſſet. Sicubi tamen Eccleſia decreuit præceptum eſſe (quod vix credo): eius decreta amplector. Et ſiquis obyciat oẽs a coniugio abſtinere poſſe: ſi velint: admitto: ſed nego hoc futurũ aliquo tẽpore: cũ concupiſcẽtia vehemẽs multos nõ ſinat ſine vxore eſſe. Voluntatis tamẽ Dei eſſe puto: vt ſemper ſint aliqui: qui coniugio vacent. Et ſubijcite eam. Non dedit eam .i. terrã illi ſubiectam, ſed ſubijciendã tradidit: vnde nõ paruum argumẽtum eſt, ſic illi beſtias dediſſe, & aues: tradendo. ſ. poteſtatem ſubijciendi eas. Nam iſta terræ ſubiectio nihil aliud eſſe videtur: quam vindicatio terræ ab animãtibus, & beſtijs. Omnem herbam ſeminantem ſemen. Videtur ex hoc loco homini fuiſſe datas omnes herbas in cibum: cum omnes ſeminẽt ſemen ſuum: vnde ſequitur nullam tunc fuiſſe venenoſam: quod ſi hoc tibi abſurdum videtur: dic per herbã ſeminantẽ hic legumina, ſeu herbas, ex quibus legumina legunᷣ: homini datas in cibum: & textus ab hoc non abhorret, neque dictio (zérah) quæ aliquãdo granum ſignificat: non herbã. Idẽ de fructu arboris. Et ex hoc loco conſtat herbas, & arbores cum ſuis fructibus productas: alias nõ eſſet homini de cibo prouiſum à principio. Omni volatili terræ. Ex hoc loco conſtat per herbas ſeminantes: non eſſe intelligendas herbas ipſas ſolas, ſed ſemina: quia aues vt plurimum nõ ſolent herbas ipſas: ſed herbarum ſemina comedere. Omne olus herbæ in eſcam. Hebraice ad literã eſt. Omnem viriditatem herbæ. Nã (iarác) ſignificat proprie excreare, non qualitercunq;: ſed excreare viridẽ excreationẽ: vt patet Numeri. 12. Et ſi pater eius (iaréc, iarác) ideſt, excreando excrearet virulentum ſputũ in faciem eius. Vnde (iérec) ſignificat viriditatem. Et ex hoc loco videtur, quod cibus hominis fuerint ſemina herbarũ cum herbis: & cibus aliorum viuentiũ viriditas, ſeu viride terræ. Aut melius. Dedi vobis omnem herbá in eſcá, ideſt, poteſtatem, & libertatem: vt poßitis ex quibuſcunq; herbis: quas delegeritis: comedere. Vidit Deus omne quod fecit: & ecce bonum valde. Non ſolũ in ſe: ſed oĩa ſimul ſuo ordine digeſta, bona valde erant.

¶ Capitis huius primi collectanea, ad noſtrá eruditionem.

NE vero ſacrorũ Bibliorũ lector, ſacras literas, veluti Liuij: aut alterius chronógraphi, (cui nihil ſpiritus ineſſe videtᷣ)

hiſtoriam legeret, ſingulis capitibus, quæ ad morum emendationẽ nobis accõmoda videbãtur adiunximus, nihil ex noſtro confingentes cerebro, neque quoquo modo literam vrgentes: aut repugnantem trahentes: ſed quæ ipſa nobis ſua ſponte dare videbatur: accipientes, lectori minus perſpicaci oſtendimus. Non hæc in immenſum extendẽtes: ſed breuibus lectorẽ admonẽtes. Cuius partes erunt: ſi placuerit, trahere: & propoſito ſuo accõmodare. Noluimus autem literalẽ ſenſum ſimul cũ ſpirituali tractare: ne lector alteri intentus, alteri deeſſet. Sed iam ad rem ipſam.

¶ In principio creauit Deus cœlum, & terram.

ADmonet nos hac priori ſententia largiſſimus ille orbis terrarum pater, nõ eſſe ſteriles: neque apud nos retinere quæ proximis noſtris vſui eſſe poſſunt. Quando ipſe tam munifice in nos, quæ apud illũ deliteſcebãt: effudit. Nihil enim illi magis diſplicere poteſt: quã ſi quis dona eius abſcõdat. Cui rei exemplo eſſe poteſt illud: quod apud Lucã. 19. cap. legis: quam acriter ſeruum illũ arguerit: qui pecuniã ſuam in ſudario ſeruans, tradere nũmularijs neglexit: quam ipſe cum vſuris exigendam fuerat cõminatus. Et mirũ valde eſt: quod cum Dominus ſit tã largus ex proprijs: ſeruus ſit ex alienis (quæ detinere prohibetur) tam auarus. Et expẽde (quæſo) quæ ſint illa: quæ tã abunde pius pater diffundit. Nunquid æs? argentũ: aut aurum: aut præcioſi lapides? Abſit: ſed quæ? cœlũ: & terrã: & quæ cœli terręque ambitu continentur. Quibus neque aurum, neque argẽtum, neque margaritæ cõparari valent. Sed quibus? Nunquid amicis: aut domeſticis? nunquid ſolis iuſtis? Minime gentium. Sed quibus? Ipſum audi. Deut. 4. Caue (inquit) tibi, ne forte eleues oculos tuos ad cœlum, & videas ſolem, & lunã: & ſtellas, omnémque militiam cœli: & erres: & incurues te eis: & colas ea: quæ diuiſit Dominus Deus tuus in miniſterium cũctis gentibus. Nõ inquit amicis, non ſanctis: & iuſtis: ſed cunctis gentibus: etiam idololatris: etiam peccatoribus, etiam ijs: qui eo relicto: ea, quaſi numina colunt: & adorant. Et aduerte inſaniam: vt quẽ Dominus ſeruum noſtrũ fecit: eum nobis Dominum prætulerimus: & quæ nobis miniſtra cõſtituit: nos vice verſa illis in ſeruos nos vendiderimus: atq; illis tanquã vero Deo: cultũ præbeamus. Pudeat ergo te, ſeruum auarum, tam liberalis Domini exhibere.

Terra fuit vana, & vacua: & tenebrę erant.

Sunt peccatores ſuis inuoluti peccatis, vani, inepti ad finem: ad quem creati ſunt: vt nihil in eis appareat: quod gloriæ aptum eſſe videatur. Sunt etiam vacui omnium virtutum, & bonorum: quorum ſunt capaces. Sunt item tenebroſi: vt potius æſtimes eos tenebrarum: quam lucis filios eſſe. Sunt (inquã) terra informis: et quæ nullis vſibus apta eſſe videatur. Terra (inquam) qualis à principio fuit: vana, vacua: & tenebroſa: aquiſque peccatorum operta. Sed eſt ſpiritus Dei: qui vbi voluerit ſpirans: terrã peccatis exſiccat: & ex informi: formoſiſſimã reddit: ex vana, vtilẽ: & ex vacua, virtutibus implet. Docemur etiam hic, qualia ſunt opera noſtra ſine ſpiritu, & luce diuina. Opera (inquit) eorum, opera inutilia. Vacua, Quẽ fructũ (inquit) habuiſtis tunc in ijs: in quibus nunc erubeſcitis? Nam finis eorum mors eſt. Obſcura, quæ in abſcondito ab eis fiunt, turpe eſt etiã dicere.

Fiat lux: & fuit lux. Et vidit Deus lucem, quod eſſet bona.

Animaduerte, & cõſidera diligẽter (quæſo) Christiane lector locum hunc, qualiter non ſat fuerit Deo: lucem pulcherrimam creare: niſi & eam, poſt quam condita fuerat: examinaret. Nunquid opus tuum Domine malum eſſe poteſt: aut in eo defectus aliquis contingere: vt examine opus ſit? Et ſi alia opera tua examine indigerent: non tamen lux: quam puriſſimã: & ſpecioſiſſimam facere dignatus es: & ad quam omnia alia opera examinãtur. Quid quæſo me docere vis in hoc examine? Puto te hoc mihi dicere velle, vt examinem, & diſcernã ego tenebras meas: ſiquidem tu tam ſtudioſe examinas lucẽ tuam. Quid enim ſunt opera noſtra, ſi ad examen diuini iudicij veniant: niſi tenebræ? Nõ iuſtificabitur (inquit puer Domini) in conſpectu

omnis viuens. Non quod cum Lutheranis ſentiamus, iuſtũ in omni opere ſuo peccare: ſed operũ noſtrorum imperfectionem volumus indicare: ſi ad examẽ diuini iudicij conferantur. Fuimus (ait Iſaias) immũdi omnes nos: & quaſi pannus menſtruatæ, oẽs iuſtitiæ noſtræ. Quare quantumcunque opus tuum o homo purum, & bonum tibi eſſe videatur: confer illud ad ſpeculum diuinæ legis: vt emendes quæ in eo emendatione digna depræhenderis, præſenta diuinis obtutibus: & audi ſentẽtiam eius de opere tuo. Eſt & aliud hic aduertendum: pro quibus ſummus omnium parens lucem: & alia omnia opera ſua ſic impendiat. Solent enim artifices valde attendere: cum opus alicui magno Domino fabricant. Si vero plebeijs, aut pannoſis: nõ curant, quale ſit opus, paruipendentes, an illis placeat, an diſpliceat. Noſtrum erat: cum Dei opera facimus: ſolicitos eſſe: vt talia eſſẽt: quod illi merito poſſent præſentari: et cum facimus: ſemper ſuper hoc ſolicitari. O ſi opus hoc meũ dignabitur Dominus Deus meus intueri: ſi refutabit: & ego oleum & operas perdã. Sic enim (vt magnus ait Baſilius) ſolent ſolicitari, qui magnis principibus operantur. Sed indignum prorſus eſſe videtur, quod tanta maieſtas ſic ſolicitetur: ſic expendat: ſic examinet quod noſtris vſibus operatur. Expende cœlum, terram aduerte, lucem conſidera, aſtra cerne, herbas & fœnum: quod hodie eſt: & cras in clibanũ mittitur: vide, ſi quid illis deſit, ſi quis defectus in eis contingat. Nihil non omnibus numeris abſolutum: nihil deficiens ita: vt opus materiã ſuperet. Quibus voluit nos docere: vt quoniam ipſe, quæ nobis munera erat traditurus: tanta ſolicitudine expendit: nos etiam: quæ eo iubẽte, aut volente, facimus: talia fabricemus: vt nullus in eis defectus inueniatur. Sed ad hæc quis tã idoneus? Quis tam ſolicitus de Deo ſuo: vt hæc curet? Qualia (quæſo) ſunt noſtra ieiunia? Quales eleemoſynæ, orationes, vigiliæ, cæteráq; id genus bona opera? In operibus ipſius, artificiũ materiã, & ſubſtantiã ſuperat: in noſtris vero defectus, negligẽtiæ, omiſſiões operis ſubſtãtiã excedunt ita: vt ſi aliquod opus, eius ſubſtantiã animaduertens acceptare vellet: ab hoc ob modi faciendi defectum abhorreret. Et niſi amore nimio: quem erga nos gerit, ſéſe (vt ita dixerim) excæcare pateretur, nihil: quod noſtrum erat: acceptaret. Conemur ergo fratres mei talia facere opera: tam probata, toties examinata: vt Deus noſter læto corde, & lætiori oculo illa videat, & acceptet. Imitemur illum: qui omnia opera ſua verebatur Deo diſplicére.

Diuiſit lucem à tenebris. *Nihil, meo iudicio, eſt: quod ita oculos diuinæ maieſtatis offẽdat: quam confundere ea: quæ ipſe voluit eſſe diſcreta. Hinc (vt reor) prohibuit agrum diuerſo ſemine ſeminari, animalia diuerſarum ſpecierum coire, veſtem diuerſis licijs textam geſtare: ne aliquis auderet confundere, quæ ipſe tanta ſolicitudine curauerit diſcriminare. Arguit & beatus Apoſtolus valde confuſionẽ in Corinthijs: quod varijs linguis loquentes, ſine ordine loquerentur. Hac de cauſa lucem à tenebris, aquas ab aquis, & à terra aquas ſegregauit Dominus.* Vocauit firmamentum cœlum. *Res in melius commutatæ, indignæ ſunt: quæ prioribus nominibus appellẽtur. Hac de cauſa Abram, in Abrahám mutatus eſt. Iaacób in Iſraél: quo docemur, vt ſi quem ex peccatore iuſtũ: ex malo bonum, aut in melius commutatum viderimus: nominis priorìs ignominioſi obliuiſcamur. Sic Dominus lucem vocauit diem.* Cõgregentur aquæ: quæ ſub cœlo ſunt. *Quid aliud præ ſe fert locus iſte: quam, vt qui lata loca poſſident: eis cedant: & alios ſimul viuere ſinant. Sunt enim aliqui: qui tam ample viuere volũt: vt alijs non ſit ad habitãdũ relictus locus: qui verba Dñi apud Iſaiã cap. 5. audiant. Veh, qui coniungitis domum domui: & agrum agro copulatis: ádeo: vt non ſit locus alijs. Et nunc (inquit) habitabitis vos ſoli in medio terræ? Quibus ſtatim comminatur dicẽs. Si non domus multæ in deſolationem fuerint grandes, & pulcræ abſque habitatore. Quia enim proximis locum dare noluerũt: perdiderunt ſua. Audiant hoc diuites: qui magna palatia ædificare volentes, pauperes cogunt domus ſuas vendere: & ab aquis, & irrationabilibus diſcant, cæteris locum dare. Ceſſerũt enim aquæ ſuo loco: vt terra poſſet fructificare: tibi*

Vero nō præcipitur tuum locum relinquere: ſed
alienū non occupare. Germinet terra ger-
men, herbam ſeminificantem ſemē:
arborem fructiferā facientē fructū.
Sunt qui cū multa præſtare poſſint: paucis ex-
hibitis: contenti ſunt: quos hæc ſententia arguit.
Non ſat fuit terræ producere ex ſe herbam: ſed
quicquid producere potuit: ad noſtram produ-
xit vtilitatem. Herbam paruam, & grandē,
arbores, & ligna fructuoſa, & infructuoſa.
Sic & aquæ non ſolum piſces: & reptilia produ
xere: ſed vrgeri adeo videntur: vt quicquid
intra ſe continere videbātur: effundant. Piſces,
animalia aquatica, aues, & multa id genus.
Quid tu ſolus homo theſaurizas, ignorans cui
congregabis ea? Et ſi plura præſtare potes: cur
contentus es, cū parua, aut nulla effundis? Iſtuc
pertinet quod de luminaribus ſequitur: quibus
tot facere officia præcepit: quot poterant præ-
ſtare. Diuidant (inquit) diem à nocte: & ſint
in ſigna, tempora, dies, & annos: & illuminent
terram. Vbi vides quot, & quanta terræ lumi
naria præſtēt miniſteria, nihil lucri ex ea ſpe-
rantes, neque dedignantur: cum tam ſublimia
corpora ſint: tam lucida, tanque pulcra: infimo
elemēto terræ. ſ. tot præſtare miniſteria. Quo
exemplo docētur principes, nobiles, & ſublimes
inferioribus: cum opus ſit: miniſtrare. Quorum
præcipuum munus eſt, inferiores ſuo conſilio di
rigere: & illuminare. Sed proh dolor, non ſolū
non dirigunt: ſed deuorant pauperum bona: &
cogunt pauperes vice verſa, ſibi miniſtrare: ex
quorum ſudoribus viuunt: & deliciantur.
Fructificate: & multiplicate vos.
Hoc hic aduerte: non ſat fuit ſupremo cōditori,
ea: quæ nobis neceſſaria erant: producere: ſed plu
ra ſuperflua condidit: ne cauſaretur homo ſibi
neceſſaria deeſſe. Hoc mare (inquit Propheta
ſanctus) magnum, & ſpatioſum manibus: illic
reptilia: quorum non eſt numerus. Quæ Domi-
nus fecit propter te: ſine numero ſunt: quæ au-
tem tu propter eum: in paruo numero. Videbis
enim hominē, cum quadraginta dies ieiunaue-
rit: ſe exceſſiſſe putare: ſi tres dederit eleemo
ſynas: ſi ad certā numerum preculas decantaue
rit: ſe ſatis ſupérque feciſſe arbitratur, imme-
mor, quot millia animalium, volucrum, piſciū:
& id genus alia Deus in vſum eius fecerit.

¶ Faciamus hominem in imagine
noſtra, ſecundum ſimilitudinem
noſtram.

Arguit locus iſte hominum ſuperbiam: qui
nolunt ſibi ſimilem, aut æqualem habere: qui ſi
viderint vicinum creſcere: non ſolum inuident:
ſed deturbāt eleuatum: ſi poſſunt. Nunquid ma
ior es Deo: qui ſui ſimilem non ſolum patitur:
ſed facit? Nec hoc ſolū, ſed puluerē ita euehit:
vt omniū creaturarum ſuarum dominiū ei tri-
buat ita. vt fere ſibi æqualē feciſſe arbitreris.
Subijcite eam. *Non cōtentus Dominus do-*
minio: quod homini tribuerat: ſed occaſionem:
qua nomen, & famam augere poſſit: præſtare
dignatur. Neq; eum ociari voluit: ſed quod ſuū
erat: ab animantibus vendicare cōceſſit: vbi ſua
repetere cūctis licere docuit. Ecce dedi vo-
bis omnem herbā. *Commonet locus iſte*
eos: qui miniſtros habent: victum illis præſtare.
Quid (quæſo) miniſterij (bone Deus) abyſ: quos
tam ſumptuoſe alis: cōſequeris? Quid tibi aues,
quid bruta, quid homines præſtant? Tantum
abeſt ne iniurij ſint. Sed quia creaueras: prouide
re dignatus es. Quot ſunt homines, quot nobi-
les in mundo: qui cum multa miniſteria à ſer-
uis recipiant: indignos eos pane ſicco reputant.
Diſcamus ergo fratres tam liberalem, támque
pium in ſuos, Dominum habere: illique totis vi-
ribus miniſtrare: qui etiam eos: qui proprijs in-
ſeruiunt vtilitatibus: tam munifice, & large
alere dignatur. Cui gloria, & imperium per ſe
cula ſeculorum.

Capitulum Secundū.

ET perfecti ſunt cœli, &
terra, & omnis exercitus
eorum. Et perfecit Deus
die ſeptimo opus ſuum:
quod fecerat, & requieuit in die ſep-
timo, ab omni opere ſuo: quod fece-
rat.

rat. Et benedixit Deus diei ſeptimo, & ſanctificauit illum: quia in illo requieuerat ab omni opere ſuo: quod creauerat Deus, vt faceret. Iſtæ ſunt generationes cœli, & terræ: quando creati ſunt, in die, qua fecit Domin⁹ Deus cœlum, & terrã. Et omne virgultũ agri, antequã eſſet in terra: & omnẽ herbã agri, antequã oriretur: quia nõ pluere fecerat Dñs Deus ſuper terrã: & homo non erat, qui coleret terram. Et vapor aſcendebat, & irrigabat vniuerſam ſuperficiẽ terrę. Et formauit Dominus De⁹ hominẽ è puluere terræ: & inſpirauit in faciẽ eius ſpiraculũ vitæ. Et fuit homo in animã viuentem. Et plantauit Dominus Deus hortũ in Héden ab oriẽte: & poſuit ibi hominẽ: quem formauerat. Et germinare fecit Dñs Deus è terra omnẽ arborẽ concupiſcibilẽ viſu, & bonam ad veſcendum: & arborẽ vitæ in medio horti: & arborẽ ſciẽtiæ boni, & mali. Et fluuius egrediebatur ex Héden, ad irrigandum hortũ: & inde diuidit̃, & eſt in quatuor capita. Nomen vni Piſón. Ipſe circuit totam terram Chauiláh: vbi eſt aurum. Et aurũ terræ illius bonũ. Ibi eſt bdellium, & lapis onychinus. Et nomen ſecundi fluuij Ghichón. Ipſe circuit omnem terram Æthiopiæ. Et nomen fluuij tertij Chiddéchel. Ipſe vadit ante Aſſúr. Et flumẽ quartum eſt Peráth. Et tulit Dominus Deus hominem: & poſuit eum in horto Héden, vt coleret eũ: & cuſtodiret eũ. Et pręcepit dominus De⁹ homini dicẽdo. Ex õni ligno horti, comedendo comedes. At de ligno ſciẽtiæ boni, & mali, non comedes: quia in die, quo comederis ex eo, moriendo morieris. Et dixit Dominus Deus. Nõ eſt bonum eſſe hominem ſolum: faciam ei adiutoriuũ: quod ſit coram eo. Et formauit Dominus Deus è terra omnem beſtiam agri, & omne volatile cœli: & adduxit ad Adám: vt videret, quod vocaret illud. Et omne: quod vocauit Adám animæ viuentis: eſt nomẽ eius. Et vocauit Adám nomina omni iumẽto, & volátili cœli: & omni beſtiæ agri. Et Adæ non inuenit adiutoriũ: quod eſſet coram eo. Et cadere fecit Dominus Deus ſoporẽ ſuper Adám: & dormiuit. Et tulit vnam è coſtis eius: & clauſit carnem pro ea. Et ædificauit Dñs Deus coſtam: quam tulerat ex Adám: in mulierẽ: & adduxit eã ad Adám. Et dixit Adám. Hac vice os ex oſſib⁹ meis, & caro ex carne mea: & vocabit̃ viriſſa, quia ex viro ſumpta eſt iſta. Idcirco relinquet vnuſquiſq; patrẽ ſuum, et matrem ſuam: & adhęrebit vxori ſuæ, & erunt caro vna. Et erant ambo nudi, Adám & vxor eius, & non pudebat eos.

In cap. 2. Annotationes.

¶ Et perfecti ſunt cœli, & terra, & omnis exercitus eorum.

NON habent hebræi capitulorum diſtinctiones, quemádmodum latini: ſed pauſas, & interualla quædam inter vnam, et alteram ſentẽtiam. Eſt autem aduertendũ, quod verbum (chaláh) quod hic ponitur: ſignificat proprie implere, cõplere, & finire: Vnde etiã

verti.poſſet.Et finiti ſunt cœli,& terra.Iſáiæ
32.Cũ(chaláb).i.finita fuerit vindemia:&.20.
(véchaláb).i.& finietur omnis gloria(cedár).
Et quia prohibitus,videtur finitus,& limita-
tus,vt non poßit facere quod vult: ex conſequẽ
ti ſignificat prohibere: ſicut (chalá) cũ áleph in
fine.Pſal.39.Ego(chalíthi) .i.defeci.Dicuntur
autem cœli finiti,aut completi in ſe. Quod aũt
ſequitur.Et omnis exercitus eorum. Notandũ
dictionem (ſabá) hebræis ſignificare exercitũ,
finem,& tempus determinatũ. Sed re vera pro
prie exercitum,aut militiã ſignificat. Et quia
in Iſraél erat tempus certum ad militiã, ſicut
ad miniſteria templi:vt patet Nume.8.quia ab
anno.25.incipiebãt Leuitæ miniſtrare,& a.50.
ceſſabant.Dicitur enim ibi a filio.25.annorum,
& ſupra ingredientur ad militandũ militiam
in opere tabernaculi eccleſiæ:& à filio.50.anno
rum reuertentur à militia operis:& non opera
bitur vltra.Inde(ſabá) ſignificat etiam certũ
tempus,& determinatũ: quod exẽplis monſtra
bimus.Nam Nume.1.habes.Omnem,qui egre-
ditur(ſabá).i.exercitũ,aut militiã.Et pſal.68.
Earum,quæ euangelizant(ſabá ráb).i.exerci
tus multus:vbi militiã ſignificat.Quod vero ſi
gnificet tẽpus illud certũ militiæ,patet Iob.7.
vbi dicitur.Nonne(ſabá).i.militia,ſeu tempus
certum ad militandũ eſt homini ſuper terrã?
Neq; eſt ſenſus,quod vita hominis ſit pugná:
ſed quod homini ſit tempus vitæ decretum: quẽ
ádmodum ad pugnandũ erat. Vnde ſequitur.
Et ſicut dies mercenarij: ſunt dies eius .i.certi:
quemádmodum dies mercenarij.Capite etiam
Iſáiæ.40.habes.Loquimini ad cor Ieruſalém:
quoniã completa eſt militia(non malitia, vt ha
bent mendoſi codices)ipſius.i.tempus: quo mili-
tandum,& laborandũ ei erat. Vocantur autẽ
aſtra hic,exercitus:propter copioſam multitu-
dinẽ eorũ:quæ eſt veluti exercitus: vt in Deut.
cap.14.diximus.Dicuntur eciã exercitus: quo-
niam ordinate egrediuntur,quemádmodũ ex-
ercitus,ad munia ſibi à cõditore deſtinata. Vn
de videbis ea ſummo ordine,ſummáq; cõcordia
exire ad miniſteria ſua: vt vnum aliud nõ im-
pediat,aut retardet ita,vt merito Boetius eum
ordinem in eerris deſiderarit.Tertio vocantur
exercitus:quia eis,veluti Reges ſuis copijs, Do-
minus hoſtes ſuos debellet,& deſtruat: vt pa-
tet Ezechielis.38.Iudicabor cum eo.ſ.Gog,&
Magóg peſte,& ſanguine,& imbre inũdãte:
& lapidibus grandinis. Et Iohélis 2. Dominus
dedit vocem ſuam corã exercitu ſuo: quia mul
ta ſunt valde caſtra eius: quia fortia facientia
verbum eius.Iob etiã.38.Nunquid ingreſſus es
theſauros niuis,& theſauros grandinis vidi-
ſti:quos retinui ad tempus anguſtiæ:ad diẽ bel
li,& prælij? Idem Habacúc.3. & Ezechi.32.
Hac etiam de cauſa reor Deum vocari in ſcri
pturis,Deum exercituũ,propter multitudines
cum angelorum,tum etiã aſtrorũ: quæ eius im-
perio dimicãt aduerſus inſenſatos. Eádẽ de cau
ſa herbæ,arbores,& alia: quæ in terra naſcun-
tur:appellantur exercitus: quia ſunt in maxi-
ma copia,& ordine optimo diſpoſita. Et fini-
uit,ſeu compleuit Deus die ſeptimo.
Excluſiue hoc intelligendũ eſt: nihil enim ope-
ris die ſeptimo fecit.Tunc enim quis dicitur fi-
nire opus ſuum,aut complere,cũ ceſſat ab opere:
& quia Deus die ſeptimo ceßauit,ideo tunc fi-
nißе,aut perfeciſſe dicitur.Septuaginta hic ver
terũt (Die ſexto)hac moti ratione, qua aliquis
eis poßet obiectare : quod in textu dicitur: ſed
ſine vlla ratione mutarunt hebraicum textũ.
Vnde clarius verti poßit. Et ceßauit Deus die
ſeptimo.Et quod ſequitur. Opus ſuũ:quod
fecit. Animaduertes hic, quod priori capite
admonuimus:ſcripturam .ſ. vocare omnium re
rum productionẽ,vnũ opus:et quod ſummus ar
tifex cõtinuãdo vnũ alteri, produxerit cũcta.
Et requieuit. Melius. Et ceſſauit die ſepti
mo ab omni opere ſuo:quod fecie .i. nihil operis
fecit die ſeptimo. Quod vero verbũ hebraicum
(ſabáth)à quo(sábeth).i.ceßatio,ſignificet ceſ-
ſare,conſtat Ioſuæ.5. vbi dicitur(vayſbóth) .i.
et ceſſauit(man).Vbi nõ bene quadrat requi-
eſcere: licet ſit quaſi idem. Vbi etiam depreben
des,quod in Canonibus diximus, ſcripturam .ſ.
ſtatim explicare:ſi quid obſcure dixerit. Dixe
rat enim,Dcũ die ſeptimo,opus ſuum finiße:ne
autem putares eum tunc aliquid operis feciße,
addit. Et ceſſauit die ſeptimo ab omni
opere: quod fecit. Aduerte etiã dictionẽ
(melacháh):quã noſtri hic opus vertũt:ſignifi-

care

care primo angelũ,ſeu nunciũ: vt Iob.1.(vmalách).i.& nuncius venit ad Iob.Et Geneſ.16. inuénit eã(malách).i. angelus,aut nũcius Dñi. Secundo vero ſignificat opus: vt Leui.11.Omne vas:in quo fit (melacháh).i.opus.Et.16.Oẽ (melacháh) .i. opus nõ facietis.Sed meo iudicio, hæc ſunt à radice(malá)q̃ eſt ĩplere,et(melacháh) plenitudo.Et forte dictio ſignificat proprie plenitudinẽ,ſeu multitudinẽ:& ex conſequẽti angelos,q̃ ſint in maxima multitudine.Aut melius à(melacháh)q̃ eſt op⁹,deriuat̃(malách).i. ãgelus:quia De⁹ per eos opera ſua facere ſoleat.

Bñdixit diei ſeptĩo:&ſctĩficauit illũ: qm̃ in eo qeuerat,aut ceſſauerat ab oĩ ope ſuo:qđ creauerat De⁹, vt faceret.

Non eſt clarũ,in quo cõſiſtat huiuſmodi benedictio diei.7.ſed vt ſuperius priori cap.diximus,Deum benedicere,eſt benefacere: benefecit autẽ Deus diei.7.vt.ſ.eſſet dedicatus cultui eius præ ceteris dieb⁹:ſimiliter,vt oẽs alij dies eſſẽt laboris:.7.vero quietis:& vt ab eo oẽs alij denominarẽtur.ſ.prima ſabbathi,ſecunda ſabbathi, tertia ſabbathi,et ſic cõſequẽter.Sic vt expectaretur à mercenarijs & ſeruis:vt in eo quieſcerent: & hæc meo iudicio eſt benedictio diei .7. Quod vero ſequitur: Et ſctĩficauit illum. Aduerte quod ſanctificare:hebræis proprie eſt ſeparare,aut ſeparari a pollutionibus:& applicari cultui diuino.Cum enim Dominus dicit.Sãcti eſtote:quoniã ſctũs ſum, Dñs Deus veſter: nihil aliud dici puto.quam eſtote mundi: & ab ĩmunditijs ſeparari:quoniã talis ſum ego. Vnde diẽ ſeptimũ ſanctificare,nihil eſt aliud: quã ab alijs diebus:qui profani ſunt:ſibi ſeparare:et ſuo cultui applicare.Neque ſolum hoc,ſed ſeparauit ipſum ab alijs diebus: vt alijs laborare liceat:non tamen die.7. quaſi alij profani repuẽtur illius collatione.Cauſam vero huius ſanctificationis ſubdit:quod in eo ceſſauit, aut quieuit Deus ab omni opere ſuo:quod creauit,aut produxit Deus: vt faceret.i.quod produxit faciendo.

Iſtę ſunt generationes cœli, & terrę: dũ crearentur,aut producerent̃ ipa.

Cum textus hic vocet productiones cœli & terræ,generationes : non eſt improbabile, quod præcedẽti capite diximus, accipi poſſe(bara) vt ſignificat producere : & ſimiliter dici, cœlos nunc non eſſe creatos,ſed ſeparatos:aut ex præiacenti materia factos: cũ hic dicantur geniti: ſimiliter & terra.Eſt aũt iſte hebraiſm⁹ ſequẽtis ſentẽtiæ:quæ vtcunq; obſcura eſt. Iſte ſunt generatiões cœlorũ et terræ,dũ producerẽt̃ ipſa, in die faciẽdi.i.quo fecit Dñs terrã et cœlos.Et õne virgultũ agri.i.& iſtæ ſunt gñationes oĩs virgulti agri,ãtequã eſſet in terra.& oĩs herbæ agri,ãtequã oriret̃.Quia nõ pluere fecerat Dñs Deus ſuper terrã:& hõ non erat:qui coleret terrã.Duplicẽ vult nobis ſcriptura inſinuare rerũ generationẽ,alterã,ab ipſo omniũ productore.alterã naturæ beneficio: nempe pluuiæ, & aſtrorũ ſubſeruiẽte,hominis colentis labore. Dicit ergo.Iſtæ: quæ .ſ. dictæ ſunt præcedenti capite:ſunt generationes cœli,& terræ.i.quibus cœlũ,& terra ab omnium ſunt cõditore producta:non naturæ opere.Similiter,quibus virgulta,& herbæ,& omnia terrænaſcentia ſunt à Deo producta.Aſſignat autem rationẽ: quare iſtæ ſunt priores omniũ rerum generationes: quia nóndum erant ea : quorũ beneficio poſtea orta ſunt.ſ.cœlorũ pluuiæ, & hominis agricultura: & hoc eſt quod ſequitur. Quia non pluere fecerat ádhuc dñs De⁹ ſuper terrã:neq; hõ erat,qui ſuo labore humũ coleret. Sed ne ea: quæ à Dño erãt producta: exſiccarent̃: inundatio aſcẽdebat de terra: et rigabat õnem faciẽ terræ. Iſte eſt ſenſus hebraiſmi: ſed reddenda eſt ratio ſignificationis terminorũ.Vbi aduertendũ,quod nomen(Toldóth).i. generationes, à (Ialád) quod eſt parere, & generare, ortum habet: vnde(Toldoth) res ad modũ filiorũ genitas ſignificare videtur.Ruth.4.Iſtæ ſunt(Toldóth).i.generationes Pharés.Et infra.36.Iſtę ſunt(Toldóth).i.generationes Esáu.i. procedẽtes ex Esáu. Cœlorũ, & terræ. Sũt qui hic vertũt.Iſtæ ſunt generatiões cœli,& terræ .i. quibus cœlũ,& terra genuerũt alia terrænaſcẽtia.Sed hũc ſenſum exibilat id: quod ſequit̃. Dũ crearentur ea.i.quãdo creata ſunt:dum enĩ ipſa crearẽtur,alia non genuerũt,præſertim cũ nõ eſſet pluuia.Quod vero paſſiue ſit hic infinitiuus reddẽdus,ea quæ ſequũtur ſubindicãt: cũ dicit̃. In die quo fecit De⁹ cœlũ,et terrã. Aduerte etiã,quod hic primo ponitur illud ineffabile nomẽ(iehouáh)cuius hebræi mirabilẽ

virtutẽ eſſe tradũt: neq; illud noĩare ſine certis ceremonijs audẽt: cuius loco, vtuntur nomine (adonái) qđ Dominũ ſignificat: aut (elohím) qđ ortũ habuit ex eo, quod Rabbi quidã ſapiens (vt teſtaĩ liber (ehedusim): i. ſctificationũ cap. 10.) dixit qđ, Exod. 3. vbi nũc legiĩ. Hoc ẽ nomẽ meũ in ſeculũ. pro (leholã) quod eſt in ſeculũ, ſcriptũ erat (lehalã): quod eſt clauſũ: ac ſi diceret. Hoc ẽ nomẽ meũ clauſũ. Et ibi ſcribitur Deũ benedictũ dixiſſe. Nõ legor, vt ſcribor. Scribor cũ (iod, he, vau: & he). Et legor cũ (aleph: dáleth: nun: et iod) quæ cõſtituũt (adonái). Quare præceperunt magrĩ, loco eius, debere legi (adonái). Vnde in lib. (Sãhedrim) cap. (héler) diciĩ. Dixit Abbá Saúl. Qui pronũciat ipsũ nomẽ. 4. literarũ, vt literæ eiꝰ ſonãt, nõ habebit partẽ in ſeculo venturo. Quare putãt antiquiꝰ ſolũ legi, dũ ſacerdos in tẽplo aliquẽ benediceret (vt teſtatur Rabbí Moſſéh filius Maimónis) in. 61. cap. lib. (moré). Similiter dicunt, ſacerdotem ſemel tantum in hebdomade illius vim diſcipulos docuiſſe. Ego autem oĩa hæc figmẽta arbitror eſſe iudæorum, ĩdigna, quæ hic referãẽ. Quod ſi his delectaris, lege Petrũ Galatinũ. 2. lib. c. 10. Quod aũt hic expẽdendũ eſſet, à qua radice nomẽ oriaĩ: quidue ſignificet. Putãt aũt hebræi ab (hauáh) quod eſt, eſſe. Ego video in radice (hauáh) duo eſſe. ſ. (hauáh) quod eſt, eſſe: & (houáh) qđ ſecũdũ hebræos eſt accidẽs, aut euẽtus malꝰ: et cũ (houáh) maiorẽ ſimilitudinẽ habeat cũ (iehouáh) quam (hauáh) puto melius deriuari ab (houáh) quã ab (hauáh). Nã Eze. 7. habes (houáh hal houáh) .i. cõtritio ſuper contritionẽ. Idẽ ſignificat (hauáh) Miche. 7. et in alijs multis ſcripturæ locis. Sed qualiter inquies hæc ſignificatio Deo põt cõuenire? Aduerte: qđ Exod. 6. dicit Dominus Moséh. Ego Dominꝰ: & viſus ſum Abrahám, Iſaác, & Iaacób in fortẽ, ſufficientẽ: & in nomine meo (iehouáh) nõ ſum cognitꝰ eis. Ac ſi dicat. Ego me patribꝰ oſtẽdi ſub ratione ſufficientis, præbẽdo. ſ. illis neceſſaria, et terrã promiſſionis: ſed nõ illis oſtẽdi me ſub nomine (iehouáh) .i. punientis ſeu cõterẽtis: qualẽ me nũc vobis oſtẽdã, puniendo pharaonẽ veſtri gratia. Vbi vides ſignificationẽ (iehouáh): vt ſignificat cõterẽtẽ: optime loco cõuenire. Nõ ergo inepte diciẽ (iehouáh) ſignificare Deũ ſub ratione cõterẽtis: & deduci ab (houáh) quod, vt diximus, eſt contritio: & euẽtus malus. Dicẽdũ ergo eſt, quod nomen (iehouáh) à duobus poteſt diriuari. ſ. ab (hauáh) quod eſt, eſſe: & ſic ſignificat Deũ, quatenꝰ eſt fons, & principiũ: à quo ſunt oĩa. 2. ab (houáh) quod, vt dictũ eſt, ſignificat contritionẽ: & ſic ſignificabit Deũ: quatenꝰ eſt punitor: et cõterit inimicos ſuos: ſed de his fuſius Exodi. 6. Quod aũt ſequiĩ. Et õne virgultũ: aduerte, qđ (Syáeh) incertæ ſignificationis eſt hebræis. Putãt tamẽ ſignificare, aut herbã, aut arbuſtum, aut arborẽ. Coniectura tamẽ eſt ex textu, quod ſignificet arborẽ tenuẽ, ſeu virgultũ: non enim videĩ herbã ſignificare: quia ſequiẽ. Et oẽm herbá agri. Quod aũt tenuẽ, ſeu plantulã, ex eo conſtare videĩ: quod tũc arbores nouæ erãt. Secũdo quia puto (ſyach) cũ media iod. et (súach) cũ media vau eſſe eiuſdẽ ſignificationis: & eum (súach) ſignificet ſecũ loqui, ſeu muſſitare: quod eſt tenuiter loqui: arbitror (ſyach) ſignificare arborẽ tenuẽ. Illud vero quod ſequiĩ. Et oẽm herbá agri: anteq̃ oriretur: hunc habet ſenſum. i. Et omnẽ herbã agri, antequã oriretĩ, .ſ. virtute naturæ. Et aduerte, quod verbũ (ſamách) videĩ proprie ſignificare naſci, aut creſcere: vt patet. Leuiti. 13. Et pilus niger (ſamách) . i. natus fuerit, aut germinauerit in eo. Et. 2. Samuélis. 10. Manete in (Ierichó) donec (Ieſamách) . i. creſcat barba veſtra. Hic autem accipitur pro naſci. Anteq̃ naſceretur, aut germinaret. Virtute naturæ. ſ. Hõ non erat: qui coleret. Verbum (habád) proprie ſignificat ſeruire, & miniſtrare. Cultus enim terræ miniſteriũ eſt: quod hõ terræ impendit. Et inũdatio. Ignota eſt hebræis ſignificatio nominis (ed). Vnde Chaldæus vertit nubẽ: ſanctes vaporẽ: qui poſtea in pluuiã reſoluebatur. Sed mirũ valde eſt illos ponere pluuiã, antequã eſſet pluuia: cũ eni textus dicat has eſſe cœli, et terræ generatiões: ãtequã pluere faceret Deus: ponẽtes tũc fuiſſe vaporẽ, aut nubẽ: quæ in pluuiã reſoluta deſcenderẽt ſuper terrã, eſt ponere pluuiã ante pluuiã. Neq; ſatiſſacit, ſi dicaĩ, nõ eſſe à Deo ĩmiſſã tũc pluuiã: quoniã Deꝰ nõ aliter ſolet pluuiã demittere: quã reſoluẽdo vapores in pluuias. Loquiĩ ergo textꝰ de ſtatu terræ naſcẽtiũ antequã eſſet pluuia de cœlo demiſſa: & ponit fuiſſe tũc illã inũdationẽ: qua hæc inferiora,

feriora, ne areſcerent: in viriditate ſeruabant̃. Vulgatus interpres verius fontẽ arbitrat̃. Dicunt aũt hebræi (ed) ſignificare malũ euentum, ſeu accidẽs malũ. Alij fracturã & cõtritionẽ. Nã cũ propriã ignorẽt, varias inuenerũt. Qui vaporẽ, aut nubẽ ſignificare putant, ex illo Iob 36. effũdẽt pluuiã (leedó) .i. propter vaporẽ ſuũ (vt iſti vertũt) occaſionẽ ſumpſerunt. Sed meo iudicio, vnica eſt nõis ſignificatio .ſ. inundatio: quæ cõuenit oĩbus locis: in quibus nomẽ ponitur. Ieré. 48. Propinqua eſt (ed) .i. inũdatio Moáb. Et cap. 49. (ed) .i. inundationem Esáu adduxi. Prouerb. 27. In die (edécha) .i. inũdationis tuæ. Pſal. 18. in die (edí) .i. inũdatiõis meæ. Illud aũt Iob citatũ, ſic reddẽdũ eſt. Effundẽt .ſ. nubes pluuiã (leedó) .i. ad inundationem eius .ſ. terræ, aut Dei .i. qua Deus alluere facit terram. Vnde hic vertendũ puto. Sed inũdatio aſcendebat de terra: & rigare faciebat omnẽ faciẽ terræ. Neque intelligas vnicũ fontẽ de terra aſcẽdiſſe: ſed hebraico more inundationẽ, pro inũdationes ponit. Impoſſibile enĩ erat vnicũ fontẽ totã terrã rigaſſe: & alluiſſe: niſi intelligas Deum loqui de ſola terra illa: in qua hõ conditꝰ eſt: quod nõ eſt veroſimile. Eſt ergo germanꝰ huius literæ ſenſus iſte. Hæ ſunt generatiões cœlorũ et terræ, .i. quibus cœlũ, & terra genita, aut producta à Deo ſunt, dũ crearent̃, vel producerent̃ ipſa, in die: qua Dominus Deus fecit cœlos, & terrã. Et iſtæ ſunt generatiões omnis plãtulæ agri, ãtequã eſſet in terra .ſ. virtute naturæ. Et omnis herba agri, antequã gerĩaret, aut naſceret̃ naturaliter. Quoniã nõ pluere fecerat Dominꝰ Deus ſuper terrã. Et hõ non erat ad ſeruiẽdũ terræ. Et inũdatio aſcẽdebat de terra: & potũ dabat omni ſuperficiei terræ. Et finxit Dñs Deus hoĩem, puluerẽ de terra. *Diximꝰ ſuperiori capite (iaſſár) proprie ſignificare fingere. Isáiæ. 44. Quis (iaſſár, el?) .i. finxit Deũ? Et quia id quod fingitur, cõprimitur: ſignificat ex cõſequenti cõprimere, anguſtiari. Prouerbi. 4. Cũ ambulaueris: nõ (iesár) .i. arctabit̃, vel cõprimet̃ greſſus tuus. Dictio vero (Haphár) .i. puluis: licet nõnũquã terrã ſignificet: proprie tamẽ puluerẽ tenuẽ ſignificare videt̃: quod multa loca ſcripturæ: quæ citabimꝰ: oſtendũt. 2. Reg. 23. Et cõminuit (lehaphár) .i. in puluerẽ. Itẽ infra .13. Si poterit quiſpiã numerare & (haphár) .i. puluerẽ terræ? Et eodẽ cap. Ponã ſemen tuum (chahaphár) .i. ſicut puluerẽ terræ. Neq; ſolum puluerẽ terræ: ſed etiã auri, et cuiuſcũq; alterius rei: vt patet Nũeri. 9. Proiecit, et (hapharó) .i. puluerem eius .ſ. vituli aurei in torrentem. Inde (hophéreth) .i. plumbũ, quod ſit coloris puluerei. Similiter (Hópher) .i. hinnulus cerui: quod ſit ſimilis pulueri in colore. Eſt ergo ſenſus, quod Dominꝰ Deus finxerit è puluere terræ hoĩem .i. corpus hominis, ac ſi dicat. Fecit Dominꝰ Deus fictũ hoĩem de puluere.* Et exſufflauit, aut inſpirauit in nares eius halitũ vitę: & fuit hõ in aĩam viuã. *Verbũ (napách) proprie ſignificat inſpirare, flatũ emittere, ſiue, dũ quis viuit, ſiue, dũ moritur. Isáiæ. 54. (Nophéach) .i. ſufflantẽ in igne prunã. Et Ierém. 1. Ollam (napúach) .i. exſufflatã ego video. Ieré. vero. 15. ſignificat aĩam efflare (napéchah) .i. efflata eſt aĩa mea: ac ſi dicat, ferme expiraui, aĩam emiſi. Vnde (mapách) .i. efflatio aĩæ. Iob 11. Expectatio eorũ (mapách) .i. efflatio aĩæ. Sequens vero dictio .ſ. (aph) meo iudicio, eſt à radice (anáph) & ſignificat proprie irã: et ex conſequẽti naſum: quod in eo ira oſtendi ſoleat: vt infra. 27. Donec auertat̃ (aph) .i. ira fratris tui. Quod vero nares ſignificet, ex pſal. 115. cõſtat: vbi dicit̃. (Aph) .i. naſus eis: & non odorabũt. Videtur etiã faciẽ in multis locis ſignificare: vt infra. 19. Incuruauit ſe (apáim) .i. in faciẽ, ſed non ſignificat eã, niſi ratione nariũ: quæ in ea ſunt: (neſſamáh) vero halitũ ſignificare videt̃. Et hoc iudicio meo, intereſt inter (Rúach) .i. vẽtũ ſeu ſpiritũ: et (neſſamáh) .i. halitũ: quod ſpiritus, ſeu vẽtus nõ videt̃, neq; eſt coloratus, halitus vero, ſeu fumus videtur ad módũ nubis. Eſt ergo ſenſus, quod Deꝰ inſpirauit in nares hominis flatũ, ſeu anhelitũ vitarũ .i. quo corpꝰ illud fictũ, et exanime viuere fecit. Dicit autẽ (vitarũ) propter duas nares: quarũ utraq; ſpirat: et vitã oſtendit. Ex quo etiã conſtat Deũ humanã effigiẽ tũc præ ſe tuliſſe: et flatũ humano more in hominẽ immiſiſſe: quẽadmodũ Chriſtus in diſcipulos ſuos.* Et fuit homo, hoc .ſ. facto, in aĩam viuã *.i. habuit deinceps aĩam viuam, ſeu facientẽ eum viuere: ac ſi dicat: fuit deinceps viuus. Et hac de cauſa anima hominis ſæpe appellat̃ flatus, aut halitus Dei. Inde etiã*

 videmus,

videmus, quod emiſſo vltimo flatu, homo moritur. Neq; ſis adeo rudis: vt putes aĩam rationalẽ, eſſe hunc flatũ: cũ flatus hic corporeus ſit, et euaneſcẽs: aĩa vero rõnalis incorporea, & imortalis: vt habes Eccleſiaſ. 12. Sed halit⁹ hic ſignũ eſt præſentiæ animæ: et cũ deeſt: abſẽtiæ ipſius.

Plãtauit dñs De⁹ hortũ ĩ Hédẽ ab oriẽte: & poſuit ibi hoĩem: quẽ finxerat.

Parũ, aut nihil difficultatis eſt in hac ſententia. Cũ autem dicitur Deũ hortũ plantaſſe: per hortũ intellige produxiſſe, aut plantaſſe arbores horti. Neq; verbũ (natáh) arctes ad ſignificandã arborum plantationẽ: quia etiã de cœlis dicitur Iſáię. 51. (lintóha) .i. vt plantẽ cœlos. Vbi plãtare, videẽ pro figere, ſeu firmare poſitũ. Vnde & hic verti poſſet, firmauit Domin⁹ hortum in (héden) quia, vt diximus, hortus non plantatur: ſed arbores horti: vnde videtur eo modo hortũ: quo & cœlos plantaſſe .i. produxiſſe, & firmaſſe. **Hortum.** Eſt meo indicio, (gan) .i. hortus à radice (ganán) quod eſt protegere, abſcondere: vnde ſignificat, non qualẽcũq; hortũ, ſed in quo ſunt arbores protegentes, & obumbrãtes. Quod fit, cũ in magna copia ſunt: & abinuicẽ non diſtant: aut quia protegitur, & defendit̃ ab incurſu hominũ, aut beſtiarũ. Infra enim dicitur, Deum hominẽ in paradiſo collocaſſe: vt operaretur: & cuſtodiret illũ. Vnde (magén) .i. clypeus ſic à protectione dictus. Quod aũt ſequitur in (Héden). Aduerte, quod (Héden) eſt à radice (Hadán) quod hebræis eſt delectari. Nechẽ. 9. (vaÿthadenu) .i. delectati ſunt in bono tuo Domine. Inde (hednáh) .i. delectatio infra cap. 18. Poſtquã ſenui: erit mihi (hednáh) .i. delectatio? Vnde aliqui hic vertũt, hortũ deliciarũ. Poteſt tamẽ eſſe nomẽ propriũ loci: quod mihi vero ſimilius eſt: vt infra probabo. Nomẽ etiã (Héden): quod aliqui vertũt ab oriente, alÿ à principio, incertæ ſignificationis Hebræis eſt. Mihi vero magis arridet: quod ſignificet oriẽtẽ, vt .ſ. hortus ille fuerit plantatus plagã verſus orientalẽ loci: in quo homo cõditus eſt. Eſt ergo ſenſus huius loci hic. Et plantauit Dominus Deus hortũ in (Héden) .i. in loco ſic appellato, ab oriẽte .ſ. illius loci vocati (Héden): aut in (Héden) .i. in loco delicioſo: ſed primũ melius. **Et poſuit ibi hominẽ, quẽ finxerat.** Quærunt hic aliqui, in quo loco fuerit paradiſus hic terreſtris: cuius hic ſcriptura meminit. Et an (Héden) ſit locus proprius. Et licet varÿ varia de eo ſentiãt: puto tamẽ (Héden) nomen loci proprium eſſe: in quo paradiſus fuit: neq; longe à Chaldæa diſtare. Quod enim nomẽ loci ſit, conſtat ex cap. 27. Ezechié. vbi ſic habetur. (Charán, & Chãnéh, & Héden) negociatores (ſebbá) arabice (Aſſur, Chilmád) negociator tuus. Iſáiæ etiã. 37. habes. Nunquid eruerunt eas .ſ. terras dÿ gentiũ: quas ſubuerterũt patres mei Gozan, & Charán & Reséph, & filios Héden. Et Ezechi. 28. dicitur de rege Tyri, quod fuerit in Héden horto Dñi. Ex quib⁹ conſtare duo videntur. Alterũ, quod ſit proprÿ loci nomen coniunctũ Charán, & Aſſúr. Alterũ, quod nõ lõge ſit ab Aſſyrÿs. Sebbá vero in Harabia eſt. Gen. aũt. 12. locus: à quo Abrahã egreſſus eſt, vocatur Charán. Quare locus paradiſi non videtur multum diſtare à Charán: vnde venit Abrahã. Iſta enĩ loca apud. Eze. cap. citato ſimul coniungũtur .ſ. Charán, Channéh, & Héden: & Iſáiæ. 37. etiã Charán coniũgitur filÿs Héden. Videtur aũt arbores aquis diluuÿ fuiſſe deſtructæ. Eſt etiã cõiectura, quod fuerit in Chaldæa, aut prope: quia Euphrátes vnus de quatuor paradiſi fluminibus Chaldæã decurrit. **Germinare fecit: aut naſci.** Alterũ enim horũ, verbũ (ſamách) vt iam diximus, ſignificat. **Omne lignũ deſiderabile** .ſ. oculis: ac ſi dicat, pulcrũ viſu. **Et bonũ ad comedendũ.** Dupliciter poteſt hæc litera intelligi: vno modo, quod germinare fecerit omne lignũ pulcrũ aſpectu, & etiã lignum fructiferũ, acſi diceret: quod nõ ſolum fecerit arbores viſu pulcras, licet infructuoſas: ſed etiã fructiferas. Alio vero: vt oẽs fecerit viſu pulcras: & etiam fructiferas: & hũc ſecũdum ſenſum videtur litera prætẽdere. Et ſequitur. **Et lignũ vitarũ in medio horti. Et cognitiõis boni, & mali.** Triplicia, aut quadruplicia ligna plãtata in paradiſo eſſe oſtẽdit, .ſ. deſiderabilia aſpectu, & fructifera, arborem vitarũ: & arborẽ ſcientiæ boni & mali. Lignũ vero vitarũ fuit in medio horti. Dicit autẽ arborẽ vitarũ: quia in longũ tẽpus, aut perpetuo vitam conſeruabat comedentium. Quod autem

fructus

fructus illius arboris hāc haberet virtutem, ex ſequenti capite conſtat: vbi eiecto de paradiſo homine, conſtituit Dominus angelum: qui cuſtodiret viam illius ligni: ne forte Adám iterum extēderet ad illud manus: & viueret in ſeculū. Fuit autē hoc vitale lignum, tanquā nobilius: & maioris virtutis in medio paradiſi plantatum. Poßet etiā dici (vitarum): quia multorū: omnium .ſ. comedentiū vitam conſeruare poterat. Arbor vero ſcientiæ boni & mali dicebatur: quia eius guſtato fructu, homo experiebatᷣ mala huius vitæ. Et crediderim ego primū hominem, et vxorē eius fuiſſe in ſimplicitate puerili creatos: vt quemádmodū duo pueri conuerſantur ſine dolo, ſine fallacia: & licet ſint maſculus & fœmina, & in eodem lecto, nihil tamē mali cogitāt, nihil mali operantur: & quāuis nudi incedant: non erubeſcunt: ſic & ipſi. Non quod exiſtimē eos tunc non ratiocinari, quēádmodum pueri non plene ratiocināt ur: ſed quales ſunt iuuenes, & etiam viri aliqui: qui non norunt malefacere, neque dolos texere, ſed in maxima ſimplicitate degunt: quales nos Paulus hodie deſiderat, dicens, prima ad Cor. 14. Nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote. Et gauiſus ſum beatum Maximū tales primos parētes creatos exiſtimaſſe: ſunt etenim aliqui: qui non ſolum in pueritia, ſed poſtea iuuenes: hanc retinent ſimplicitatem. Poſuit autem Dominus, meo iudicio, in fructu arboris hanc virtutem: vt eo deguſtato, ceßaret huiuſmodi ſancta ſimplicitas. Poſſet tamen ſuſtineri, non fuiße in fructu talem vim: ſed ſic dici, quod fuit materia huius cognitionis: ſicut ſi iuueni in ſua ſimplicitate quaſi puerili manenti, & ignorāti, quid eſſet offenſa Dei, aliquis malus peccatum facere ſuaderet: útpote comedere vetitum, ille cibus interdictus diceretur illi fuiſſe ſcientia mali: non quod in eo fuerit ad hoc aliqua virtus: ſed quia materia fractionis præcepti, ex qua malum experientia didicit. Ille vero, qui hoc ſibi perſuaderet, eſſet vere autor illius ſcientiæ. Sic de primis parentibus dicere poſſemus. Sed quia textus vocat arborē ſciētiæ boni, & mali: videtᷣ prior opinio probabilior. Et fluuius egrediēs, ſeu egrediebatur de Héden ad irrigandū hortum. Significat (nahár) flumen à (nahár) quod eſt currere: vnde à curſu dicitur: & verti poſſet. Et defluxus egrediebatur. (Nearáh) vero ſignificat lucem, quod ſit ad módum aquæ ſplendens, aut quod fluat ſeu currat ad módū aquæ. Nā lux diei currit: & homines quaſi non ſentiunt curſū eius: ſicut neq; fluminis. Nomen vnius Piſón. Quem putant eſſe Gangē: cuius opinionis eſt Hiero. in lib. hebraicarū .q. Sonat (Piſón) à (pas) ſeu (pus) creſcere. Vnde ab aquarum incremēto ſic dicitur. Nam teſte Plinio. 5. lib. naturalis hiſtoriæ. 20. c. āmnes in eo ſeſe exonerare dicuntur. Circuit omnem terram (Chauilah). Ignoratur vbi ſit hæc terra (chauiláh): putant tamē docti Indiā eße, aut Indiæ partem aliquā: & recte dicunt: ſi Piſón eſt Ganges. nam Ganges magnā Indiæ partē circuit. Coniectura magna eſt, quod (chauiláh) ſit Æthiopia, ex. 10. cap. huius lib. vbi filij Chus dicūtur (Sebbá, Chauiláh, & ſabtáh.) Conſtat autem (Chus) AEthiopiam occupaſſe, illiq; nomen dediße. Vnde in ſacris literis ſemper AEthiopia vocatur (Chus): & eſt ſermo de orientali Aethiopia. Alia eſt (Chauiláh) denominata à (Chauiláh) filio Iectán, filij (Héber): quæ quidem (Chauiláh) etiam orientalis eſt, quia ibidem dicitur fuiße habitatio filiorum Héber à (meſáh) vſque ad (ſephár) montem orientis: quæ etiam auro abundat: cum ſit prope (Ophír). Nam (Ophír) fuit frater (Hauiláh): vt ibidem dicitur. Ideo poteſt textus hic de hac ſecunda AEthiopia etiā exponi: quia ſequitᷣ in textu. Quia ibi aurū. .i. In qua aurum. Conſtat autem ex multis ſacræ ſcripturæ locis in (Ophír) eſſe copiā auri. Vide. 3. Regum. cap. 22. & 2. Parali. 8. Et cum dicitur. In qua aurum: intelligo in ea eße auri copiā. Et aurū terrę illiꝰ bonū. Aurum: quod Regi noſtro ex Aethiopia vehitur: melius eſt: quā quod ab India: ſed ſat eſt, quod bonum ſit: vt in litera dicitur: licet ſæpiſſime hebræis (bonum) ſit idem, quod optimum. Ibi (habedólach), & lapis (haſóham) Admonui in Canonibus, hebræos ignorare quid propria nomina lapidū precioſorum, animaliū,

fluminũ,& auiũ,ſignificẽt:ideo nõ eſſe illis fidendũ in huiuſmodi. Eſt tamen coniectura magna ex cap. 11. Numerorum, eſſe margaritum, ſiue magnum, ſiue paruum: quod noſtri vocant (Pérola) ſi ſit magnum: grana vero parua vocant (Alióſar). Dicitur enĩ in loco citato, quod (man) erat ſicut ſemen coriandri: & color eius ſicut color (habedólach). Cum autẽ color (man) fuerit albus: ſequitur (habedólach) albi coloris eſſe. Vnde recta interpretatio huius nominis eſt, margaritum. Sequentem autem dictionẽ .ſ. (haſóham) aliqui vertunt onychinũ, qui eſt lapis precioſus, habens cãdorem humani vnguis, (vulgo Cornerina) cuius meminit ſcriptura. Exodi. 25. & 28. & 35. & Iob. 28: ex quibus locis nullam potui habere coniecturã ad ſciẽdum, quis lapis fuerit: & ſi eſſet à radice (ſauéh) ſignificaret lapidem, vndique æqualem: quoniã (ſauáh) eſt æquare, adæquare. Nomen fluminis ſecũdi (gichón). Ipsũ circuit totam terram (chus). Flumẽ (gichón) aliqui putant eſſe Nilũ: & (chus) Aethiopiã: quæ eſt nunc ſub ditione Precioſi Iohannis: quẽ aliqui corrupte vocant Preſbyterum Iohannẽ. Vocant enim eum ſui Iohannem (bellúl): quod eis precioſum ſonat: ſi præclariſſimo viro Damiano Goes conterraneo noſtro credimus: qui libellum de illius gentis moribus conſcripſit: in quo ea, quæ ab oratore illius Regis Matthæo ad Regem noſtrum Iohannem tertium deſtinato hauſit: literis mandauit. Et ſi per (chus) hanc: quam poſſidet Precioſus Iohãnes: terram intelligimus: proculdubio per (gichón) intelligendus eſt Nilus: quoniã ille circuit totam terrã illam. Sed quia multum diſtat ab alijs .ſ. à Tigri, & Euphráte: arbitror non eſſe Nilum. Cum vero certum ſit, quartum fluuium eſſe Euphrátem: intelligendi ſunt alij non longe ab eo diſtare: & cum Tigris non longe ab eo fluat: & vadat ante Aſſyrios, aut ad oriẽtem terræ Aſſyriorum: ſequitur eſſe illum: qui hic vocatur (Chidéchel). De alijs duobus maius dubium eſt .ſ. de Gange, & Nilo: & magis de Nilo dubito: quã de Gange: quia non tantũ diſtat Gãges ab Euphráte: ſicut Nilus. Vnde putarem alios duos fluuios minores: & paradiſum fuiſſe arbitror intra terminos Aſſyriorum: vt iam diximus.

Tã abſtruſæ enim ſunt res huiuſmodi: vt hoc ſolũ .ſ. nos incertos eſſe, certi habeam⁹. Aliqui cõtendũt corrupte à noſtris dici Euphrátẽ: cũ ſint duæ dictiões .ſ. (hu) & (peráth) .i. ipſe, & phrates. Vocatũ aũt Euphrátes in ſcripturis ſemper (Perath): à quo duces Ephratæi: aut poti⁹ Parthi: quoniã Eſthér primo dicit Aſſuerũ feciſſe cõuiuiũ principibus ſuis perſarũ, et medorũ haparthemim parthis. Et quia notus erat Iudæis: ideo dicit Moséh. Ipſe ẽ Euphrátes, ſeu (peráth) Poſuit eũ in horto Hédé. Verbũ hebraicũ (Ianách): quod noſtri hic vertũt, poſuit, ſignificat proprie relinquere. pſal. 105. nõ (Hiniách) .i. reliquit hoĩem nocere eis, ſeu opprimere eos. Et. 1. Reg. 8. Nõ erãt in arca, niſi duæ tabulę lapideæ: quas (hiniách) ideſt reliquit ibi Moséh. Vt coleret .i. ſeruiret illi: et cuſtodiret illũ. Ecce primũ hominis mun⁹ .ſ. agricultura. Voluit autẽ, vt coleret hortũ: & ab eo beſtias arceret. Vnde conſtat non habuiſſe muros. Ex omni ligno horti comedendo comedes. Non puto fuiſſe homini præceptum: vt de omni ligno comederet: ſed liberum illi eſſe. Præceptum erat de non comedendo de fructu arboris ſcientiæ boni & mali. Neque arbitreris aliquid myſterij latere in illa geminatione (comedẽdo comedes): quoniam phraſis eſt linguæ: vt infra frequentiſſime videbis. Sic, cum dicit moriẽdo morieris: nihil aliud ſignificare voluit: quam obnoxius morti eris. Nam comedẽdo de fructu ligni vitæ, poterat vitam perpetuo conſeruare: ſi non peccaret. Dixit autem Dominus homini, quod quacunq; die comederet de fructu arboris ſcientiæ boni & mali: eſſet moriturus: quia voluit eum deterrere: vt ſe putaret illico moriturũ: & nõ auderet comedere: ſed pœna erat, quod eſſet ſtatĩ morti obnoxius. Aut Dominus ex mĩa nõ voluit eũ, cũ peccauit: ſtatim mori: licet eam ſtatim pati mereretur.

Faciã illi adiutorium, ſicut corã ipſo.

Senſus horum verborũ eſt vtcunque difficilis. Quare aduertendum, quod verbũ (hazár) à quo (hézer) .i. auxiliũ, ſignificat opem ferre, auxiliari. 2. Parali. 18. Et Dominus (hazaró) .i. opẽ tulit illi, ſeu auxiliatus eſt ei. Et pſal. 118. Dominus (hazaráni) .i. adiuuit me. (Néguet) vero ſignificat ante, coram, à (nagád) quod eſt

nũciare,

nũciare,oſtẽdere: vnde(naguid).i. dux anteſi-
gnanus. Eſt autem aduertendũ: vt ſenſum per
cipias: duplicia eſſe inſtrumenta: quibus vtun-
tur artifices: atque etiam duplices eſſe nuncios
principum: quidam: qui ſemper ſunt corã eis:
& qui .ſ. ad manũ ſunt: vt facile eis vtãtur ad
quod voluerint. Alij ſunt ſeparati: qui .ſ. non
ſunt coram eis: & voluit Dominus Deus fœmi
nã eſſe viri ſui inſtrumẽtum ad manum: quod
eam ſemper coram ſe haberet: & mitteret ad
quæcunque voluiſſet. Eſt ergo fœmina veluti
nuncius: quẽ vir coram ſe habet: vt mittat quo
voluerit: ſeruato decore tamen: aut veluti in-
ſtrumentum: quod ad manum habet. Eſt ergo
ſenſus huius loci. Non eſt bonum homi-
nem eſſe ſolum. Quia erit ei laborioſum:
ſi omnia per ſeipſum debeat facere: neque ha-
beat cui conuiuat, ſimile ſibi. Faciam ergo illi
adiutorium: quod ſit veluti inſtrumẽtum corã
ipſo .i. quo facile vti poſsit: cum voluerit. Et ſi
teneamus (néged) etiam ſignificare nuncium,
ſicut (nagád): à quo deſcendit: nunciare: ádhuc
magis quadrat: vt ſit ſenſus. Faciamus illi ad-
iutorium, ſicut nunciũ ipſius .i. qui ſit ei ad ma
num veluti nuncius, vt mittat quolibuerit: &
iſte ſenſus eſt meo iudicio germanior. Et fin-
xit Dominus Deus de terra omnem
beſtiam agri. Forte quemádmodum corpus
hominis. Dicit autem de terra, vt videas diſcri
men inter materiam corporis humani, & beſti
arum: quod illud .ſ. noſtrũ ex puluere, beſtiarũ
vero ex terra groſſa. Quod teſtantur carnes
humanæ: quæ ſunt tenuiores: quam beſtiarum.
Aduerte etiam hic textũ explicare quod cap.
primo nõ declarauerat. Dixerat enim, beſtias,
& aues: & cũcta animantia ex terra produiſſe:
eſſe tamen à Deo facta. Producat (ait ibi Domi
nus Deus) terra animam viuentem ſecundum
ſpeciem ſuam. Iumentũ, & reptile ſecundũ ſpe
ciem ſuam: & beſtias terræ: vbi non explicuit
modum: quo eas produxerat: hic autem videtur
explicare, quod finxerit ea de terra: vnde &
capite præcedenti dicitur. Et fecit Deus beſtias
terræ: ſed hic oſtendit ex qua materia, quod .ſ.
ex terra. Poſſet tamen teneri, quod (Iaſár) hic
ſignificet producere: & quod ſola materia hic

explicetũ. Sic de volatilibus: quæ primo cap. tex-
tus dicit ex aqua producta. Et adduxit, ſeu
venire fecit ad Adam. Ex hoc eſt con-
iectura non parua: non fuiſſe aues, & beſtias
productas in omnimoda ſubiectione ad hominẽ:
alias non opus eſſet, quod Deus venire faceret
eas ad Adám: ſed eo vocante venirent. Vt vi
deret, quid vocaret illud. Puto hac de cau
ſa adduxiſſe Deum beſtias, & aues Adæ: vt
illis nomen imponeret: vt impoſitis rebus nomi-
nibus, videret, an aliquid ex eis conueniret cum
eo in nomine & natura: & quia non inuenit cõ
forme naturæ ſuæ: non impoſuit conforme na-
turæ nomen. Póſtmodum vero facta muliere:
cum eam ſibi vidiſſet in natura conformem:
nomen impoſuit: & in adiutorium acceptauit.
Sunt qui dicunt eum, quia Dominus erat eorũ
cõſtitutus, nomina indidiſſe illis. Oportet enim
Dominum ſcire nomina eorũ: quibus vti debet:
ſicut artificẽ inſtrumentorũ ſuorum: & quia
homo animantibus: tanquã inſtrumentis: vti de
bebat, veluti eorum Dominus: opus fuit, illis no-
mina indidiſſe. Vnde non impoſuit ſtellis: quia
pertinebant immediate ad vſum Dei: neque an
gelis eãdẽ ratione: vnde in pſal. dicitur. Et om-
nibus eis nomina vocat: vbi de ſtellis loquitur.
Aut quia debebat conuiuere eis: opus fuit nomi
na imponere: & ſcire. Omne, quod voca-
uit illi Adám animæ viuentis, ipſum
eſt nomen eius. Voluerunt quidam Theo
logi ex hoc loco facere Adám ſapientiſsimum
Philoſophum: quod .ſ. nomina rebus impoſuerit
iuxta earum naturas: quod meo iudicio ex hoc
loco non cõuincitur. Nõ enim dicit textus Adã
nomina rebus impoſuiſſe iuxta earũ naturas:
ſed quod nomen: quod ille illis impoſuit: in eis
permãſit: & ſic deinceps vocata ſunt: quãquidẽ
nominum impoſitionem, duraſſe ad diluuium
vſque: quo idiomata confuſa ſunt: credibile eſt.
Aliqui intelligunt hunc locum: quod Deus ad-
duxerit animãtia ad Adám, vt videret, an ea
eiſdem, quibus ipſe Deus, nominibus vocaret: ſeu
an approbaret nominũ impoſitionem: quam fe-
cerat ipſe: ſed ſenſus hic durus vt cunq; videẽ.
Et vſq; hodie in hominibus manet ſcientia hæc
vt .ſ. ſciant animaliũ, auiũ, & piſcium nomina.

Et

Et vocauit Adám nomina .i. impoſuit, omni iuméto. *Aut germanius. Poſtquam nomina impoſuerat: vocauit ad ſe, & non inuenit in vocatis animantibus, & auibus adiutorium: quod eſſet corā ſe: ſeu ſicut nunciū ſuum. quia nullum erat ſibi ſimile: neq; aliquod loquebatur, ſerpente excepto: ideo nullum erat conueniēs adiutorium homini.* Et cadere fecit Dominus ſoporem ſuper Adám. *Dictio (tardemáh) .i. ſopor: non ſolum ſignificat naturalem ſoporē: ſed etiā illum: qui metus cauſa fit: quē noſtri ſpaſmum vocāt. Danié. 8. Illo loquente mecū, (nirdámthi) .i. conſopitus ſum: ſeu ſyncopin paſſus. Pſal. 76. Ab increpatione tua Deus Iaacòb (Nirdám) .i. abſorptus eſt currus, & equus: & talem arbitror ſoporem Adæ immiſſum. Si enim eſſet naturalis ſopor: impoſsibile erat eum non ſenſiſſe quod ab eo Deus auferebat, niſi id miraculo fieret.*

¶ Tulit vnam è coſtis eius, & clauſit carnem pro ea.

Dictio hebraica (ſelah) duo, aut tria hebræis ſignificat .ſ. latus: quæ ſignificatio in multis locis ſcripturæ inuenitur: vt Exod. 26. Facies vectes è lignis (Sittím) quinq; pro tabulis (ſelah) ideſt, lateris vnius. Iere. 20. Cuſtodes (ſalhí) .i. lateris mei. Idē. 2. Samué. 16. Et (Simchi) ambulabat (beſélah) .i. in latere montis. Secūdo ſignificat coſtam, quod videlicet ſit pars lateris hominis, & animalis, & auis: ad quod citant locum hunc: vbi bis nomen ponitur. Significat etiā trabem: quod ſit quaſi coſta, aut latus in domo: & putarem non trabem magnam ſignificare: ſed gracilem: quas noſtri (aſinas) vocant: quia Ezechi. 41. dicitur. Et trabes, trabs ſuper trabem. 33. pedum: & ingrediētes parietem: quieſt domui (laſelhóth) .i. ad latera in circuitu. Claret enim trabes magnas non poni per circuitū ad latera. Aut ſi malueris dic ſignificare ligna, ſeu trabes: quas noſtri vocant (Frechâes) & ſunt ligna tantæ longitudinis: quanta eſt paries: & ponuntur ferme in parte ſuperiori parietis: & ſunt quatuor ad numerū parietū domus: quibus ligna: quas vocari (aſinas) diximus: affiguntur, & ſuper illas tectū domus innititur: & optime vocantur latera domus: quia ad latera domus ponuntur: & altera alteri coniungitur in angulis domus. Significat etiam claudicationem, quod claudus ad latus declinet: cum incedit: ad quod citant illud pſalm. 38. Quia ego ad (ſélah) .i. claudicationē paratus ſum. Quod autem dicunt thalamum ſignificare, nō recte meo iudicio ſentiunt: quia vbi ipſi apud Ezechi. Thalamū vertunt: melius quadrat, ſi latus vertas: vt patet cap. 41. Et oſtium (haſelah) .i. thalámi (vt ipſi vertūt) meliꝰ quadrat: et oſtiū lateris: vt Hieronymus vertit, vbi dictio ſæpius repetitur: quibus omnibus in locis Hieronymus latus vertit. Ex quibus cōſtat hoc nomē primū ſignificare latus. An vero hic latus ſignificet, vel coſtam, expendendum eſt. Si ergo latus vertas: dicendum eſt. Et tulit, ſeu accepit vnum .i. vnam coſtam è lateribus eius: & quia non poterat vnam ab vtroque latere accipere, intelligo, quod ab vtróque latere alteram accepit, ne etiā homo plures coſtas in vno, quam in altero latere haberet: tum, quia experrectus a ſomno Adám vocat fœminā os ex oſsibus ſuis: quod duo oſsa, aut forte plura ab eo ad formādā fœminā ſint ablata. Intelligo etiam, quod non nudas coſtas acceperit: ſed ſimul cū carne: quia etiā Adám dicit. Et caro de carne mea. Sunt qui intelligant alio modo. ſ. Tulit vnum è lateribus eius .i. totū latus: quibus non ſubſcribo: quia prior ſenſus ſimplicior, & germanior eſt. Locus autē, à quo huiuſmodi duæ coſtæ, aut plures cū carne ablatæ ſunt: videtur eſſe ille: qui prope aluum eſt: quem noſtri vacuum, ſeu (vazío) vocant: vbi apparet locus ſine coſtis. Clauſit autē loca illa: à quibus coſtas tulerat: carne: ne truncus remaneret homo. Verbū (ſagár) .i. clauſit: quod hic ponitur: dicunt hebræi in (Piél) ſignificare tradere: propter illud primo Samué. 26. (Sigír elohím) ideſt, tradidit illum Dominus in manu mea: vt iſti vertunt. Sed melius in propria ſignificatiōe. ſ. Clauſit illum Dominus in manu mea: ac ſi dicat: tam certo eum capiendū puto, ac ſi concluſus in manu mea eſſet: quia erat in certo loco: vbi arbitrabatur euadere nō poſſe. Sic. 2. Samuélis. 18. vbi iſti vertunt. Benedictus Dominus Deus tuus: qui (ſigár) ideſt, tradidit viros: melius legas: qui concluſit viros. Sic 1. Samuélis. 24. (Sigarni) .i. tradidit me Dominus

nus in manu tua: melius legas, concluſit me in manu tua, ideſt, in tua poſuit poteſtate: ac ſi me in manu tua cõcluſum haberes. Admonere aũt volui hæc: ne cum hebræis facile multiplices vocabulorum ſignificationes. Et ædificauit Dominus coſtam, ideſt, coſtas: quas tulerat ab Adám: in mulierem. *Nõ conſtat qualiter ædificauerit: ſed intelligendũ eſt, quod adiungendo neceſſaria alia: quemádmodum cementarius fundamẽto domus alia adiungit: oſſa enim ſunt in homine, quaſi fundamenta in domo. Formata autẽ eſt ex latere viri: quia ſemper debet eſſe ad viri latus, tanquam ſocia, iuxta illud pſal. Aſtitit regina a dextris tuis.* Adduxit eam ad Adám. *Quia enim adductis animantibus, nullum inuentũ eſt ſimile ipſi Adæ, adducit modo ad eum fœminam: vt videat ſi placeat ſibi: & vt illi ſocia ſit.* Hac vice. *Significat verbũ (pahám) à quo (páham) ideſt, vice frequentatis ictibus calcare, aut pedibus conculcare: pſalm. 77. (Niphánthi) ideſt, cõculcatus eſt ſpiritus meus, aut contritus. Et infra. 41. Fuit mane, & (tipácm) ideſt, cõculcatus aut cõtritus eſt ſpiritus meus. Quod autem conteritur, iteratis percuſſionibus contunditur. Inde (páham) vicem vnam ſignificat. Ioſúah. 6. Circundãdo vrbem (páham) .i. vice vna. Videtur hic, vice hac, idem eſſe, ac ſi diceret, nunc, & eſt phraſis linguæ, quemádmodum nos Luſitani dicimus (Deſte ferro, deſta feyta) per hoc ſignificãtes idẽ, quod hoc facto, ſeu nunc, aũt hac vice. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Hoc: quod nunc factum eſt, os ex oſſibus meis eſt: nõ quod tota fœmina ſit os: ſed quod ſic poſſit vocari, propter fundamentũ: quod ſunt oſſa mea. Et hoc videtur diuina reuelatione cognouiſſe: quoniam dum hoc fiebat: fuerat ſoporem paſſus: neque nouerat quod eo abſente, factum eſt.* Hoc vocabitur viriſſa: quoniam de viro acceptũ ipſum: aut accepta ipſa: propter quod: *quia .ſ. de viro ſumpta eſt ipſa: & quaſi idem cum eo.* Derelinquet vir patrem ſuum, & matrẽ ſuam: & adhærebit, aut coniunget ſe cum vxore ſua: & erunt ad carnem vnam. *Senſus eſt, & quia fœmina eſt os ex oſſibus: & caro de carne .i. tam coniuncta viro: vt videatur eadem caro, & idem os: derelinquet homo patrem ſuum: & matrem ſuam, quantũ ad cohabitationẽ, & aſſociationem, ſeu ſocietatem: quæcunq; illa ſit: & amorem: & cõiungetur cum vxore ſua: & ita erunt in amore coniuncti: ac ſi vna caro eſſent. Nam homo magis gaudet cohabitare vxori, cõfabulari cũ ea: & illi ſociari: quam patri, & matri: quocũque genere ſocietatis.* Et fuerunt ambo, aut, duo ipſi nudi, Adám, et vxor eiꝰ: & non pudebat eos. *Verbum (harám) à quo (harumím) .i. nudi, proprie ſignificat inuolutum eſſe, & calidum: quod calidus ſit inuolutus. 1. Samuélis. 23. Dixit enim mihi .ſ. quiſpiam (Harõm, Iarím) .i. inuoluẽdo inuoluetur ipſe .i. abſcondendo abſcondetur: aut calide agendo calide aget ipſe. Exodi. 15. In ſpiritu furoris tui (Nehermú) ideſt, inuolutæ ſunt aquæ, ſeu reuolutæ. Pſal. 83. Super populum tuum (Iaarímu) inuoluerunt conſilium, ideſt, abſcõderũt. Inde (harúm) nudus, quod ſoleat ſe inuoluere, vt abſcondatur. Inde etiã (haremáh) .i. aceruus, præcipue multarũ rerum, ſic dictus ab inuolutione: quod in eo multa ſint inuoluta. Hic vero nuditatẽ ſignificat. Eſt ergo ſenſus quod Adám, & vxor eius erant ambo nudi: & non pudebat eos, ſic eſſe, quemádmodũ pueros: quia nihil curabant, quod nudi eſſent: propter ſummam illius ſtatus ſimplicitatem.*

¶ Capitis ſecundi ad noſtram eruditionem annotata.

PErfecti ſunt cœli & terra, & omnis exercitus eorum. *Nõ ſolet potẽtiſſimus artifex, & bonus, opera ſua bona inchoare, et nõ perficere cuius: perfecta sũt opera. Admonet nos primũ locus iſte bona opera noſtra nõ ſolũ inchoare: ſed etiam ad perfectũ perducere. Sed proh dolor, quod opera noſtra mala abſoluimꝰ, ita vt nihil malo operi deſit: bona vero infecta, aut ĩperfecta reliquimꝰ. Hoc videbis inter bonos & malos intereſſe, in bonis, et malis*

operibus perficiēdis: quod boni omnia bona abſoluunt, mala vero imperfecta relinquūt: cuius rei ex ipſa ſcriptura exēpla accipe. Cœperat ſāctus

2. Samuelis. 7. cap. Rex Dauid cogitare, & cum propheta tractare, quod ipſe habitaret in domo cedrina: arca vero Dei ſub pellibus eſſet: tentauit adducere in domum ſuam, ſed videns (Hozáh) pœnas dediſſe: quod eam tetigiſſet: opus depoſuit. Sed nuſquā quieuit, quouſque, quod cœperat, abſoluit. Vnde et in pſal. de eo dicitur: votum Domino vouiſſe: quod non eſſet cubiculum ad requiem intraturus, neque in ſtratum lectum aſcenſurus, neq; ſomnum oculis ſuis daturus: niſi inuēto loco tabernaculo dei Iaacób. Vides quid negotij fuerit ſancto Regi imperficiēdo bono opere. Quod vero raro, aut nunquā malum opus inchoatū perficiant, eius ſancti Regis exemplo probabimus, cui cum rex Saul perſequens in antro occurriſſet: & milites ſanguinis ſitibundi, vindictā ex hoſte cōſulerent: non ſolū non ſumpſit, ſed quod orā chlamydis regis præcidiſſet: vehemēter doluit, ægre ferēs, quod ſeſe vindicare cœpiſſet. Et quia Dominus nouit bonos raro, aut nūquā ſua mala perficere: ſi quādo velint, ſua infinita bonitate occurrit. Cum enim præfatus rex acceptam à Nabál iniuriā vindicandā iuraret: ita vt nec mingentem ad parietem ſe relicturum promitteret, & iam iam vindicta ad manus eſſet: occurrit illi prudens Abigáil ſuadens, ne cuius póſtmodū pœniteret, efficeret. Sciens aūt prudentiſſimus rex hoc dei munus eſſe, in benedictionem prorupit. Benedicta (inquit) tu: quæ me iam in ſanguinē euntē prohibuiſti: & benedictus Dominus: qui hac de cauſa te miſit in occurſum mihi. De malis vero, quā anxij ſint de perficiendo malo opere, audi quid de illis Dominus infra. 11. cap. dicat. Cum enim famoſam illā fabricaſſēt turrim: qua ſéſe ab aquis diluuij liberandos putabant: deſcendens Dominus, vt filiorū Adám opus inſigne videret, ait. Ecce cœperūt facere: neq; opus prohibebitur eis: aut (vt vulgata editio habet) neque deſiſtent à cogitationibus ſuis. Nouerat quippe hominum factor, hanc malorum conditionem eſſe, vt à malo incœpto raro deſiſtāt: & ideo ſua ineffabili miſericordia opus deſtruxit, aut impediuit incœptum. Quod vero mala ſuis numeris abſoluūt, ſatis, cum ſe vindicant: conſtare poteſt, quā graue eis ſit, ſi quis vindictam: quam ab inimico cupiūt: prohibeat, aut impediat, quod improbe cupiunt. Et occulto Dei iudicio accidere ſolet, vt nonnunquam ſolū mala incipere cupientes, perficiant. Quoties malus hominem ſolum percutere, & vulnerare diſponens, iuſto Dei iudicio occídit: vt pœnas homicidij det. Diſcamus ergo ex hoc loco ab omniū rerū conditore, bona opera nō relinquere inchoata, ſed ad ſuā vſq; perfectionē perducere: quemádmodū ipſe opus creationis, & redemptionis ſuis numeris abſoluit: mala vero, aut non incipere, aut incœpta non ad finem vſq; perducere. Requieuit die ſeptimo ab opere ſuo: quod fecerat. Arguit locus iſte auaros: qui: etiāſi ſuppetant neceſſaria: non quieſcunt: quos etiam Salomon Eccleſiaſtæ. 5. vituperat dicens. Dulcis ſomnus operátis, ſiue par, ſiue multū comedat. Saturitas aūt diuitis non ſinit eū dormire. Eſt tertio quod hic aduertas, non eſſe. ſ. quieſcendum, niſi prius ſatis laboraueris: quemádmodum & creator tuus. Similiter pluribus diebus laborandū: paucis quieſcendum. Operatus eſt enim rerum omnium artifex ſex diebus: & vno ſolo quieuit: quo exemplo eos arguit: qui parum, aut nihil laborantes, quaſi toto tempore vitæ ſuæ otiari volunt. Priores apoſtolus arguit præcipiens, non laborantem, neq; manducare. Benedixit Deus diei ſeptimo. Quid aliud locus hic quam gratitudinē docet? Vt poſtquā Deus ita gratificatur diei: in quo ſolum ab opere ſuo quieuerat: totque illi bona contulerit: diſcamus & nos grati eſſe illis: qui in nobis beneficia collocarunt: maxime illi à quo bona cūcta procedūt. Iſtę ſunt generationes cœli, & terrę. Admonet locus hic diſtinguere inter beneficia Dei, & quæ ab eo opere, & miniſterio naturæ conſequimur: vt vnūquodque in ſuum referamus autorem. Quia nō pluere fecerat Dominus Deus. Ne putares ea: quæ a natura habes: bona, non eſſe Dei munera: oſtendit oīa hec egére pluuia ab eo demiſſa. Nihil enim hominis labor, nihil natura ipſa omniū parens promoueret: ſi autor naturæ pluuiam ſuam &

cœlorū

cœlorũ influentias denegaret. Ad idẽ pertinet quod ſequitur. Inundationem égredi de terra ad faciẽ omnis terræ irrigandã. *Vbi te litera docet omnium patrẽ, naturæ defectus ſupplére. Cũ enim cœleſtis pluuia deeſſet: ipſi curæ fuit, fontẽ de terra facere ſcaturire: qui ſuis copioſiſſimis aquis terræ naſcentia genita, perire ſiccitate non ſineret.* Formauit Deus hominem. *Diſce quanti te o homo fecerit Deus: qui te poſt omnia creauit, tãquã Dominum omniũ: quæ ipſe produxerat. Similiter qualiter in te, & ſuperbiã, & deiectionem tẽperauerit. Fecit enim te è puluere terræ, ſuiq; imaginem dedit: vt ſiquãdo Dei imago te inaniter extolleret: puluis reprímeret. Si autẽ tenuis puluis deijceret: deiectũ, nobilis Dei imago ſubleuaret. Vbi ſimul aduerte: qualiter Dominus tuus ex intimo ſuo flatu vitam tibi cõmunicauit. Potuit enim dicere: fiat homo in animam viuentẽ: ſed hoc non contentus, quaſi ex ſuis præcordijs vitam eduxit. Cui non ſat fuit vatibus ſpiritum ſuũ cõmunicare: ſed noluit vllum hominẽ ſpiritus ſui expertẽ: ideoq; in faciẽ ipſius ſpiraculum vitæ protulit. Quod ſi Dei vita viuis: quid tibi cũ brutis eſt: vt belluinam ducere vitam velis? Neq; ſolum humanam naturam à nobis accepit: ſed aliam etiam naturalẽ, & ſpiritualem contulit meliorem. Quod ſi intra præcordia tua, vitalis Dei flatus particeps es: quare ferinum ſpiritum iratus, vt fera, emittis?* Plantauit Domin⁹ Deus hortum in Héden ab oriẽte: & poſuit ibi hominem: quẽ formauerat. *Quid eſt homo, quod ſic magnificas eũ Domine: vt hortũ tãto apparatu diſpoſitũ ad eũ locandũ, plantare digneris? Hic Conſidera Dei dignationẽ: cui nõ ſuffecit arborem: cuius fructus hominis palatũ alliceret: in horto plantare: ſed & concupiſcibilem aſpectu: quo viſus eius oblectaretur: produxit. Et mirũ valde eſt, quas homini à principio Dominus Deus parauerit delicias: vt oculos paſceret: guſtum oblectaret: & fœminã ad ſolatium cõferret, & flumina.* Inde diuiditur in quatuor capita. *Docet locus iſte bonorum noſtrorum diuiſionẽ: vt non ea ſoli poſſidere velimus. Vbi & aliud conſidera, quod præcipuos hoſtes ſuos prius irrigat. Nouimus quid populo eius fecerit Aſſúr, et alij vicini terræ promiſſionis: ad quos paradiſi flumen tam copioſe mittit.* Poſuit eũ in horto: vt coleret, & cuſtodiret. *Non vult Dominus hominem ſeruum ociari: nouerat enim quot mala docuit ocioſitas: neque tamen laboribus vrgere voluit: & poſuit eum horti cuſtodẽ: qui ſeipſum noluit cuſtodire. In quo duo nobis eſſe neceſſaria docet. Alterum, vt hortos: qui nos ipſi ſumus: excolamus: alterũ, vt cuſtodiamus quæ colimus. Quid enĩ prodeſt, ſi ſummo ſtudio nutrias, & colas virtutem: ſi eam ab impetu furari volentium non cuſtodias?* Ex omni ligno paradiſi comede: de ligno vero ſcientiæ boni, & mali ne comedas. *Admonuit Paulus Corin. 1. cap. 1. omnẽ pecudũ cuſtodem ſuo iure de lacte earum manducare. Sic oportet cultorem horti, de fructu arborum comedere. Vbi ſimul aduerte omnem patrẽ familias debere ſuis agricolis de victu prouidere, quemádmodum Deus Adæ. Expende etiã Domini liberalitatẽ: qui nihil ſibi de fructibus reſeruauit: ſed vno excepto, omnes alios ei conceſſit ita: vt potius hominem Dñm horti, quã cultorem inſtituiſſe putes. Nec ſolũ comedere permiſit: ſed præcepiſſe videtur: quod dominos docet, non ſolũ neceſſaria ſuis prouidere: ſed etiã, ſi opus ſit, cogere ad percipiendum.* Ex ligno ſcientiæ boni, & mali ne comedas. *Multa locus iſte ſuádet. Primum muneris domini eſſe prohibere nocitura ſuis. Secundũ ſeruos eſſe probandos, ſint ne fideles nécne. Tertiũ multa eſſe: quæ melius eſt neſciſſe, quam ſcire. De qua re vide Bernardum in Cãticis ſuper illud. Si ignoras te.* In die, quo comederis ex eo, moriendo morieris. *Mirum valde videtur, quod tam leue (vt videtur) delictum tam grauis ſequatur pœna: cũ videamus Deũ ſæpius grauiſſima delicta parua pœnitẽtia cõdonaſſe: quẽadmodũ in Daníd, in Magdalena adultera, Latrone, & multis alijs feciſſe ſacra docet hiſtoria. Quo nos voluit Dominus docere, vitandã eſſe cum præſumptione deſperationẽ. In punitione graui Adæ, docuit nullũ peccatũ in eum cõmiſſum, eſſe leue: in cõdonatione vero*

grauiū,nullo pacto eſſe deſperandū: omnia etiā
leuia grauiſſime punit : & oīa etiā grauiſſima
facile cōdonat. Quis non timebit peccata,quæ ſe
cit : cū videat leuiſſimū,(vt videt̄) peccatū tan
ta ſeueritate puniri? Quis autē deſperabit,vi-
dens tā grauia,tāta celeritate condonari ? Vbi
ſimul aduerte mali conditionem: vt non ſolum
factum,ſed cognitū noceat. Non eſt bonū,
hominē eſſe ſolum. Etiam ſi aliquando
noceat,bona eſt ſocietas. Nā ſi bonꝰ permaneas:
& malorum ſit : non nocebit:ſi vero bonorum,
iuuat quam maxime. Faciamus ei adiuto
riū:quod ſit corá eo: aut ſicut nūcius
ipſius. Audiant hec vxores: & diſcant non
eſſe virorum dn̄as:ſed miniſtras:libido tamen
virorum ex miniſtris,dn̄as fecit. Nec ſolū mi-
niſtra eſt mulier:ſed etiā ſocia. Adduxit ad
Adam:vt videret,quid vocaret illud.
Arguūtur hoc loco Domini,qui ſeruorū ſuorū
nomina ſcire dedignantur: & illorum curam
negligunt. Tam peculiaris enim debet eſſe ſer-
uorum apud Dominū cura : vt nō modo ſeruo-
rum:ſed omniū etiā iumentorum nomina ſciat.
Quod ſi Dominus voluit Adám animaliū, &
pecorum nomina ſcire, quid facient paſtores:
qui hominum ſcire nomina negligant, oueſque
ſibi commiſſas vix in vita ſemel viderunt?
Adæ vero non inuenit adiutorium.
Noluit inuenire : vt daret ipſe : & hominē ſibi
ex hoc beneficio deuinceret. Inter conuiuentes
aliqua ſimilitudo eſſe debet : quæ ſi nō ſit : defi-
ciet cito. Cadere fecit Deus éxtaſin in
Adam. Quid hoc opus eſt Domine? Nūquid
deeſt figulo lutum:aut non potes,eo vidente, illi
facere adiutorium: vt opus ſit ſoporē inducere?
Abſit. Nouerat ſapientiſſimus artifex amabi
le bonum vnicuique proprium: ideo ex propria
carne adiutorium fecit: vt véluti quid ſuum di
ligeret. Oſtendit etiam quam difficile ſit ab ho
mine auferre, quod etiam in eius cedit vtilita-
tem. Filij Adám genus auarum,non ſinit ſibi
auferri, etiā quod ſibi vtile eſt : quāobrē opus
eſt ab eo ſubripere: quod ipſe concedere negli-
git. Clauſit carnem pro eo. Reſtitutionē
faciendam eſſe docet locus iſte. Adduxit ad
Adám. Colligo hoc ex loco matrimonia male
fieri per nūcios: aut inter abſentes. Debet enim
vir videre vxorē : an placeat,ex cuius defectu
multa, vt videmus, oriuntur mala. Similiter
ſadet matrimonia debere eſſe libera,non coa-
cta. Similiter debere inter pares fieri. Os ex
oſſibus meis. Qualis inter virum, & vxo-
rem amor eſſe debeat,admonemur hic : vt quaſi
os, & carnē ſuam diligat eam : & propter eā
omnē parentum ſocietatē deſerat,ſocietate vxo
ris contētus vir. Erant ābo nudi, & non
pudebat eos. Fœtum peccati cōſtat eſſe ve
recūdiā : vnde iuſti non habēt,quod verecūdet̄.

Capitulum tertium.

ET ſerpens erat callidior
omni beſtia agri:quā fe-
cerat Dominus Deꝰ. Et
dixit ad mulierē. Vere di
xit Deus,non comedetis ex omni ar
bore horti? Et dixit mulier ad ſerpē
tem. De fructu arboris horti veſci-
mur. At de fructu arboris:quæ eſt in
medio horti,dixit Deus. Non come
detis ex ea:& non contingetis eā: ne
forte moriamini. Et dixit Serpens ad
mulierē. Non moriēdo moriemini.
Scit enim Deus,quod in die,qua co-
medetis ex ea:aperiētur oculi veſtri:
& eritis ſicut Dij, ſciētes bonum, &
malū. Et vidit mulier, ꝙ bona eſſet
arbor ad veſcendū:& quod deſidera
bilis eſſet oculis, & concupiſcibilis ar
bor ad intelligēdum: & tulit de fru-
ctu ipſius:& comedit:deditq; etiam
viro ſuo ſecum:& comedit. Et aper-
ti ſunt oculi amborum ipſorū, & co-
gnouerunt,quod nudi eſſent:& con
ſuerūt folia ficus : & fecerūt ſibi cin-
gulos. Audierúntq; vocem Domini
Dei

Dei ambulantis per hortũ, ad aurã diei: & abſcõdit ſe Adam, & vxor eius à facie Domini Dei, ĩ medio arboris horti. Vocauitq; Dñs Deus Adam: & dixit ei. Vbi es tu? Et ait. Vocem tuã audiui in horto: et timui, quia nudus eram: & abſcondi me. Et dixit. Quis indicauit tibi, ꝙ nudus eſſes? Nónne ex arbore, quam præcepi tibi, vt non comederes: comediſti? Et ait Adã Mulier, quã dediſti: vt eſſet mecum: ipſa dedit mihi de arbore: & comedi. Dixítq; Dominus Deus ad múlierem. Cur hoc feciſti? Et ait mulier. Serpens errare fecit me: et comedi. Et dixit Dominꝰ ad ſerpenté. Quia feciſti hoc, maledictus eris prę omni animali: & præ omni beſtia agri. Super vẽtrem tuum gradiéris: & puluerem comedes omnibus diebus vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te, & inter mulieré: & inter ſemen tuũ, & inter ſemen eius: ipſum conteret tibi caput: & tu conteres ei calcaneũ. Ad mulierem dixit. Multiplicãdo multiplicabo dolorem tuũ, & conceptũ tuum: cũ dolore paries filios: & ad virum tuum erit deſiderium tuũ: & ipſe dominabitur tibi Adę vero ait. Quia paruiſti voci vxoris tuæ: & cõcediſti ex arbore: de qua præcepi tibi dicens, non comedes ex ea: maledicta terra propter te. In labore comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ. Et ſpinam, et tribulum germinabit tibi: & comedes herbam agri. In ſudore vultꝰ tui, veſcéris pane, donec reuertaris in terrã: quia ex ea ſumptus es: quia ex puluere es: & in puluerem reuerteris. Et vocauit, Adam nomen uxoris ſuæ Chauuah: quia ipſa erat mater omnium viuẽtium. Fecítq; Dominus Deus Adæ, & vxori eius, tunicas pelliceas: & induceret fecit eos. Dixítque Dominus Deus. Ecce Adam fuit ferme vnus ex nobis, ſciendo bonum, & malum. Et nũc, ne forte mittat manum ſuã, & ſumat etiam de arbore vitę: & comedat: & viuat in ſęculum. Emiſit eũ Dominus de horto Hédem, ad colẽdum terram: ex qua ſumptus fuerat. Et eiecit Adam: & collocauit ab oriente horti Hédem Cherubím: & flammeum gladium, verſatilem, ad cuſtodiendum viam arboris vitę.

Capitis .3. annotatiões ad literam

Summa.

Serpens ſeducit hominem. Maledicitur homo. Promittitur ſemen: qui eſt Chriſtus.

ET ſerpẽs fuit callidior omni beſtia agri: quã fecerat Dñs Deus.

Verbũ hebraicũ (nachás) à quo (nachás) ideſt, ſerpens, proprie ſignificat incantare, maxime ſonitu, ſeu diuinare ex ſono alicuius: ſiue ſit verbũ: ſiue cãtus, ſiue hominis, ſiue auis: vt patet primo Regum. 20. vbi ſerui Benadáb audientes Regem Acháb vocaſſe fratrem, Regẽ Syriæ, omen, aut augurium ex verbo ſumẽtes dixerunt. Frater tuus Benadáb viuit: vbi textus habet. Et viri (Ienachasú). i. augurati ſũt, ideſt, omen accepere ex verbo regis. Inde ſerpens vocatur (nachás) quaſi incantata, quod. ſ. muſsitãdo incantetur. Vnde etiam (nechóſeth) ideſt, æs vel chalybs, à ſonitu ſic dictus. Poſſet tamen dici, quod verbũ ſignificet inuoluere, ſeu inuolui, & exindi ſerpẽtem ab inuolutione, &

æs, quod facile inuoluat, & (nechuſ͂ïs) cõpedẽ, quod ſit inuolutus: & (nechuſáth) viſcera, eádẽ ratione. Non enim plane conſtat, quid proprie ſignificet: alterũ tamen horum ſignificare videtur. Vnde illud Gene. 44. Et ipſe (nachés ienachés) .i. augurando auguratur ex illo, aut in illo. Reddi poſſet. Et ipſe circũeundo circuit in illo. Et forte hoc diuinãdi genus erat in figura circulari, vt in ore rotũdo vaſis, aut in baculo. Hoséah enim. 4. habes. Populus meus lignũ ſuum interrogabit: & baculus eius annunciabit ei. Nondum tamen propriam ſignificationem definio: quia nóndum mihi certa eſt. Quod vero ſequitur. Callidior omni beſtia agri. Iam capite præcedenti admonuimus, verbum (harúm) ſignificare proprie inuolutũ eſſe, ex inde eſſe callidum, quod callidus videatur inuolutus, vt ignores, quid lateat in eo. Talis hic deſcribitur ſerpens. Sunt qui putant non fuiſſe verum ſerpentem: quorum ſententiam pœna ſerpenti inflicta exibilat. Videmus enim vſque hodie verum ſerpẽtem ſuper ſuum pectus gradi, terrã comedere, homini maxime inimicari, & illa omnia perferre: quæ illi Dominus in peccati pœnam inflixit. Quamóbrem verum æſtimo fuiſſe animal, ſed non à principio ſuæ creationis locutum humana voce: putarem tamẽ eum erectus pedibus gradientem, quemadmodum quedam alia animalia: quod inde conijcio, quia in pœnam illi datum eſt ſuper pectus ſuum gradi, non eſſet autem hoc illi pœna, ſi hæc illius natura fuiſſet crediderim etiã eum non ſua natura loquutum, quoniam locutio ſolis illis natura ineſt, quibus ratio, et vis diſcurſiua in eſſe contingit credibile vero eſt, ſoli homini inter corporeas ſubſtantias creatas hæc à Domino fuiſſe donata, licet quibuſdã animãtibus, quedam particularis vis ad hoc in eſſe videatur. Quare credendũ eſt demonem: ſerpẽtis intraſſe et occupaſſe corpus, et ad loquendũ humano more, linguã ipſius mouiſſe: fœminamq; tunc adeo deſertam blandis ſermonibus decepiſſe. Neque mirandum quod fœmina non miretur inſolitam in ſerpente humanam loquellã: quoniam recenter creata, non nouerat, quas virtutes Deus alijs animantibus contuliſſet.

¶ Vere dixit Deus, non comedetis ex omni ligno horti.

Varie locus iſte redditur: & intelligitur, tam ab hebræis quam à noſtris: quia ſignificatio dictionis (aph) nõ plene nota eſt: dicitur enĩ ſignificare adhuc, amplius, etiam, quanto magis, vero. Deniq; interpretes tribuũt illi ſignificationem, próut vident, loco congruere. Significat etiam iram: vt capit. 1. admonuimus: & meo iudicio hæc ſignificatio magis huic loco congruit. Nam in hebræo habetur (aph chi) & ſenſus, meo iudicio, eſt, quod ſerpens dixerit. Ira, quoniam dixit Deus: non comedetis de omni ligno horti. Ac ſi apertius dicat. Ira eſt Domino aduerſum vos: aut iratus eſt vobis. Cuius rei indicium eſt, quia dixit: vt non comederetis de omni ligno horti: ſeu quod aliquod lignũ vobis interdixerit: debuit enim omnem fructũ concedere vobis, & nullũ prohibere. Neque eſt ſenſus, quod ſerpens mentitus dixerit, omne lignum prohibitũ: quia manifeſte conſtabat licuiſſe ex omni, vno excepto, comedere: de cuius prohibitione quærit ſerpens. Non tamẽ eſt abſurdius alter ſenſus: quem reſponſio mulieris firmare videtur. Dicit enim. Ex omni fructu eos veſci. Rabbi Dauid exponit, quanto magis: & dicit ſerpentẽ ante hoc dixiſſe mulieri alia verba, nempe hæc. Deus odio habet vos: quãquã ſitis cunctis alijs creaturis nobiliores: quia non dedit vobis gradum talis, ac talis animalis. Nẽ pepulchritudinẽ Pauonum, fortitudinẽ Leonũ, velocitatem Ceruorum, aut auium, quanto magis cum dixerit vobis: non comedetis. Ex quo agnoſcere poteſtis, quod odio vos habeat. Neque additio hæc (inquit) debet dura videri: tũ quia dictio (chi) ſemper aliquid addit ſuper illud: quod dicitur: tum quia mos eſt diuinæ ſcripturæ, ex fine verborum facere principia eorũ intelligere: vt de exploratoribus patet: qui dixerunt. Dedit Dominus in manu noſtra omnem terram: & etiam, quia diſſoluti ſunt habitatores terræ à facie noſtra. Neque eſt rectum, vt hoc fuerit verborũ initiũ: quia dictio (chi) .i. quia, reddit rationem eorum, quæ prius dixerat. Hæc ille: qui à noſtra ſententia non longe abeſt. Si vero quæras, quare ſerpẽs voluit fœ-

minam

minam ſeducere: & inducere ad tranſgrediendum diuinum mandatum? Dicunt Hebræi, quod quia vidit homines in ſuperiori gradu conditos, quã eſſet ipſe: & pluris quam ſe, à Deo fieri. Sed veritas eſt, opus hoc diaboli, potius quã ſerpentis fuiſſe: qui etiam ex inuidia humanæ dignitatis incitatus eſt ad eos decipiendos. De fructu ligni horti comedimus. Ideſt, de omni fructu comedimus: ſed non de fructu: qui eſt in medio horti. Reſpõſio hæc videtur probare, quod ſupra diximus dixiſſe, ſcilicet ſerpẽtem ad mulierem: quare Deus prohibuiſſet eis eſum omnis fructus. Poteſt tamẽ ſtare primus ſenſus: & forte ſerpens ambigue loquutus eſt: & fœmina ſicut intellexit, reſpondet. Non tãgetis in eo. Hoc ex ſuo addidit fœmina, ad exagerendam prohibitionem. Aut potius pius pater præcepit non tangere, licet ſcriptum non ſit: ne contingeret edere. Solet Dominus vias ad peccandum, ſeu initia præcludere: ne contingat peccare. Sic Exodi. 21. mandat ſepẽ ad mõtis radicem ponere: ne contingeret aſcendere. Ne forte moriamini. Putabat mulier, non eſſe Deum tam ſæuum: vt pro vnius pomi eſu vellet eos perdere: ideo dixit: ne forte. Sunt tamen qui hoc nõ dubitatiue dictum exiſtimẽt: ſed quod idem ſit, ac ſi dixerit. Ne forte comedatis, & ne moriamini. Quoniã ſcit, quoniam in die comedere veſtri, ideſt, qua comedetis ex eo: aperientur oculi veſtri: & eritis ſicut Deus, cognoſcetis bonum & malum. Ideo, ſcilicet, prohibuit eſum. Niſi enim hoc ſuppleatur: conſciſſa videtur eſſe locutio. Oſtendit ſerpens fœminæ Deũ inuidum fuiſſe: & ex inuidia noluiſſe illis cõmunicare ſcientiã boni & mali. Iam ſupra admonui primos parentes fuiſſe in ſumma ſimplicitate creatos: quales ſunt pueri, & etiam iuuenes aliqui: qui neſciunt aliquem decipere, aut ei dolos texere: & arbitrata eſt mulier quid magnũ eſſe huiuſmodi ſciẽtiã: qua vtinã perpetuo caruiſſet: vt non eſſent tot deceptiones, tot fraudes: quot in mũdo quotidie fiunt.

Vidit mulier, quod bonũ eſſet lignũ, ideſt, fructus ipſius ad comedẽdum. Nóndum guſtauerat: ſed ex aſpectu iudicauit guſtum, ignorans quot fructus ex aſpectu, boni ad cibum, & ſuaues apparent: & tamẽ ſunt omnino inſipidi. Et quod deſiderabilis eſſet, aut arbor, aut fructus oculis. ideſt, pulchra ad videndum. Et cõcupiſcibilis arbor ad faciendum intelligere. Hebraice eſt. Et deſiderata ad faciendũ intelligere. ideſt, etiam hanc habebat deſiderandi rationem: aut quod deſiderabilis eſſet, ſcilicet, ad faciendũ ſcire. Ex quo videtur, hanc vim faciendi ſcire fructui infuiſſe. Verbũ (ſachál) à quo (lehaſchil) ideſt, ad ſciendũ, videtur ſignificare caute, & prudenter agere, ſeu ſcire ad operandum. Significat tamen cognoſcere qualitercunque. Quod vero caute, & prudẽter agere ſignificet, patet infra. 48. (Sichél) ideſt, prudenter, ſeu caute agere fecit manus ſuas, ponens. ſ. dextram ſuper Ephráim: ſiniſtrã vero ſuper Menaſſeh: qui erat primogenitus. Idem primo Samuélis. 18. Et fuit à tempore: quo egreſſi ſunt Piliſtim (ſachál). i. caute, ſeu prudenter egit Dauid præ omnibus ſeruis Saulis. Et videtur, quod hoc voluerit Deus primis parẽtibus occultare: vt. ſ. aſtutias, & cautelas ignorarent: & hoc eſt quod fœmina appetere videtur: & ſerpens: qui hæc nouerat: ſuadere: quod ex conſilio: quod ei dedit omnibus technis plenum: cõſtare videtur. Quod vero etiã ſignificet qualitercũque intelligere, patet Danie. 1. (Vmaſchilim). i. & intelligentes in omni ſapientia. Dedit viro ſuo ſecum: & comedit. Duplex eſt horum verborum ſenſus. Alter, quod dederit viro ſuo: qui ſecum erat. Alter, quod dederit viro ſuo: vt ſimul ſecũ comederet: qui comédit eum ea, ex eo. Prior tamen ſimplicior videtur. Cognouerunt, quoniam nudi ipſi. Nulla eſt melior ſimilitudo, ad hoc intelligendum, illa: quam de pueris adduximus: qui & ſi nudi ſint: & ſe nudos videant: non tamen curant, neque verenť. Sic primos parentes intellige. Neque putes eos antea fuiſſe cæcos, vt non viderent ſe nudos: cũ fœmina fructum arboris pulchrum videret ad

veſcendum: ſed non ſe nudos cognouerant, ad erubeſcendum: quemádmodum de pueris diximus, & hoc modo cognouerunt ſe eſſe nudos: quia cœperunt erubeſcere: quemádmodum iuuenis, cum venit ad vſum rationis. Conſuerũt folium ficus. Hoc eſt, folia ficus. Aduerte quod (tapár) hebræis eſt ſuere: ſed meo iudicio, potius ſignificat coniungere quocunque modo, quam ſuere: tum quia illo in tempore nóndum erat acus, neque ars aliqua fabrilis inuenta: niſi dicamus, vepribus conſuiſſe. Tum quia vbicũq; hoc verbum in ſacra ſcriptura ponitur: tam bene quadrat cõiungere: ſicut ſuere: vt Iob. 16. (Sach tapárthi) id eſt, ſaccum cõſui, aut melius, coniunxi ſuper cutem meam. Non enim ſaccus conſuitur ſuper cutem: ſed conſutus ſuper cutẽ ponitur. Sic Eccleſiaſt. 3. Tempus ſcindendi, & tempus (litpór) id eſt, conſuendi: melius, coniungendi, quod ſciſſum eſt. Idem. Ezechi. 13. Veh (lintaperóth) id eſt, ſuentibus puluillos: vbi melius vertas, coniungentibus: non enim ſolemus puluillos conſuere ſub cubitis, ſed adunare, & cõiungere, ideo melius interpretandum puto. Cõiunxerunt folia, vel manu, aut ligãdo vnũ alteri: aut vepribus ſuendo: & putarem ligaſſe folia: & feciſſe ſibi cinctoria: vt ſtatim ſequitur. Dictio etiam (haléh) id eſt, folium ab (haláh) ortum habet: quod ſignificat aſcendere: vnde (haléh) id eſt, folium, quod vento aſcẽdat, dictum puto. Dictio vero (theenáh) ficũ ſignificat, tam fructum, quam arborem. Arborem hic ſignificat, & Numeri. 20. verſu. 5. & Iudi. 9. verſu. 11. Fructum vero Ierémiæ. 8. Non ſunt (theením) id eſt, fici, aut ficus. Et coniectura nõ parua eſt, fructum prohibitum, fuiſſe ficum: aut non longe ficum abeſſe: cuius folia coniunxerunt. Dictio vero ſequens, ſcilicet (chagoróth) aut cingulos, aut indumẽta ſignificat. Nã (chagár) eſt hebræis cingere: ſunt tamen loca, in quibus videtur ſignificare induere, aut operire: vt primo Samuelis. 2. Puer (chagúr) id eſt, indutus ephód lineo: vbi alij vertũt accinctus. Primo etiam Regum. 20. Non iactet ſe (chogér) id eſt, induens, vt ſolutus, id eſt, non ſe iactet de victoria, qui arma induit: ſicut qui diſcingit, aut deponit poſt victoriam. Sunt tamen aliquot loci: in quibus nullo modo cónuenit induere: vt pſalm. 45. (chagór) id eſt, accinge gladium tuum: & primo Samué. 25. (chigrú) id eſt, accingite vnuſquiſque gladiũ ſuum. Vnde illud primo Regum. 20. ſecundum hanc ſignificationẽ verti poſſet. Non ſe iactet, cingens ſe, ſcilicet, armis, ſicut diſcinctus: ſed ſenſus eſt idem. Fecerũt ergo ſibi cinctoria, vt pudẽda tégerent. Audierunt vocem Domini Dei ambulantis in horto ad vẽtum diei. Cõſtat ex hoc loco, Deum in humana effigie apparuiſſe: & in horto ambulaſſe. Et quod ſequitur. Ad vẽtum diei: Loquitur ſcriptura de Deo ad módum magni Domini: qui in æſtiuo tempore ſolet hortum adire, cũ iam vẽtus cœperit flare, ad refrigerium. Aduerte etiam hic, quod (Iom) id eſt, dies, aliquando ſignificat diem, aliquando tempus. Exemplum primi habes capite primo huius. Vocauítque Deus lucem (Iom) id eſt, diem: vbi ſignificat diem artificialem. Secũdi vero exemplum eſt Nume. 3. (beïom) id eſt, in tẽpore: quo percuſſi omne primogenitum: ſed ibi etiam poteſt diem ſignificare. Sic Iſaiæ. 30. (beióm) id eſt, in tempore occiſionis, aut in die. Dicunt etiam ſignificare quotidie, cum geminatur: vt Gene. 39. Cum loqueretur ipſa ad Ioséph (Iom Iom) id eſt, cotidie, aut per ſingulos dies. Exodi. 16. ſuper illud. Quod colligent (Iom Iom) id eſt, die & die, ſeu cotidie. Dicunt inſuper plurale, ſcilicet (iamím) ſignificare dies, & annos: vt infra cap. 24. Maneat puella nobiſcum (iamím ò haſſór) id eſt, per annum, vel decem menſes. Sed ſine vlla ratione hoc dicunt: vnde cum Hieronymo vertendum eſt. Diebus vel decem, aut aliquot diebus, vel ad minus decem. Hic pro die artificiali ſumitur: & hæc eſt propria ſignificatio eius. Nã primo capite dictũ eſt, vocaſſe Deũ lucem diẽ: & tenebras noctem, vnde conſtat ſolum tunc, cũ lux eſt, vocari proprie diẽ. Dixit illi. Vbi tu? Dictio hebraica (aiécha) videtur eſſe compoſita ex (ái) quod eſt heu: & (éi) quod eſt tu, id eſt hei tibi, aut hei vbi tu? In multis tamen ſcripturæ locis ſignificat quomodo: vt Ieremiæ. 2. (eiach) id eſt, quomodo dicis: nõ ſum polluta? & Thre-

Threnorum primo Echáh, ideſt, quomodo ſedet? Timui: quoniam nudus ego. *i. veritus ſum faciem tuam.* Mulier: quã dediſti mecum, *ideſt, vt mecum eſſet:* dedit mihi. Serpens ſeduxit me. *Incerta eſt ſignificatio verbi (naſſá) vt plurimũ tamẽ ſignificat ſeducere, decipere, Iſaiæ. 19. (niſſeu) .i. ſeducti ſunt principes Noph. Quæ autem deſolare ſignificant, nõ videntur ex hac radice: ſed à (ſcaah).* Maledictus tu. *A primo autore ſibi oblato cœpit vindicare peccatũ, & pœnæ vero ſerpenti inflictæ, præſeferũt verũ fuiſſe ſerpentẽ. Et cũ dicit.* Maledictus tu. *ſ. ſis eſt. Mala tibi homines imprecabũtur: aut abominabilis eris hominibus, præ cunctis beſtijs, & feris agri. Nõ inquirit à ſerpẽte, cur hoc fecerat: quia nouerat eſſe callidũ, & malitioſum: ac ſi quod ſuũ erat, feciſſet, nõ tamẽ impune.* Super pectus tuum ambulabis. *Dictio (gachón) incertæ eſt ſignificationis: & ſequẽtes chaldæũ paraphraſten, vertunt: ſuper ventrem. Hieronymus vero, & qui eum ſequuntur: pectus: & ſententia Hiero. videtur probabilior: quia, vt videtur, antea ſerpens ſuper ventrem ſuum gradiebatur: ſed non ſuper pectus: quod eleuatum habebat: nunc vero ſuper pectus ambulat: ſed parum refert, ſiue vertas pectus, ſiue ventrem. Dictio ponitur etiam Leuitici. 11. vbi dicitur. Omne ambulans ſuper (gachón) ideſt, ventrem, aut pectus.* Et puluerem comedes. *Nam antea comediſſe herbas videtur, quemádmodũ alia animantia. Quatuor ponũtur hic mala inflicta ſerpenti, ſcilicet, eſſe maledictum præ omni beſtia agri, gradi ſuper ventrem, comedere perpetuo puluerem: quarto inimicari mulieri, & ſemini eius: quod Dominus fecit, ne iterum deciperet: ſi colloquia cum homine miſceret: & ita factũ eſt, vt fœmina maximè ſerpenti inimicetur.* Et inter ſemen tuum. *ſ. ſerpentis, & mulieris.* Hu, *ideſt, ipſum ſcilicet ſemen mulieris, ſeu* homo conteret tibi caput: aut percutiet tibi caput: & tu illi calcaneum. *Et ita re vera eſt, quod homo, quia nouit ſerpentem per medium ſciſſum viuere: non curat ſcindere corpus: ſed conterit caput eius: ſi poſſit. Serpẽs vero: quia non poteſt corpus leuare: quantum in ſe eſt, calcaneo inſidiatur, vt mordeat. Aduerte hic tamen, quod dictio (haquéb) .i. calcãeus ab (hacáb) diriuatur: cuius ſignificatio non eſt plene certa hebræis. Dicunt autem ſignificare ſeducere, ſupplantare, retardare: & denique illud vertunt, prout videt loco: in quo ponitur: congruere. Mihi vero videt ſignificare, inſidiari, maximè à tergo, aut à tergo tenére. Hoſe. 12. In ventre (hacab) ideſt, à tergo tenuit, ſeu ſupplantauit fratrem ſuum. Ierémiæ. 9. Omnis frater (Hacób Iahcób) ideſt, ſupplantando ſupplantabit, aut inſidiando inſidiabitur. Idem infra. 27. Vere vocauit nomen eius (Iahacób) & (vaiahquebéni) ideſt, ſupplãtauit me, aut inſidiatus eſt mihi. Iob. 37. Tonabit voce maieſtatis ſuæ: & non (Iehaquebém) ideſt, ſupplantabit, ſeu à tergo tenebit ea. ſcilicet fulgur, & tonitru. Et nomẽ (hacbéb) Ierémiæ. 17. (hacbéb) ideſt, inſidioſum eſt cor hominis, præ omnibus. Iſai. 40. Erit (hehacób) ideſt, inſidioſum peruerſum tortuoſum, in rectitudinem. Inde (haquéb) ideſt, merces: quod quaſi à tergo ſequatur opus. Hic autem videtur ſignificare, inſidiari à tergo. Sic enim ſerpens homini inſidiatur: & ſerpenti hõ.*

¶ Multiplicãdo multiplicabo anguſtiam tuã: & cõceptũ tuũ. In ãguſtia paries filios: & ad virũ tuũ decurſus, aut appetit⁹ tu⁹: & ipſe domi. in te.

Non eſt plene certũ quid ſignificet (héſeb) quod anguſtiam vertimus, expenſis tamen locis, in quibus ponitur verbum (haſab) videtur ſignificare comprimere, ſeu comprimi: & anguſtiari, quod anguſtia affectus, ſit quaſi cõpreſſus. Primo Regum .1. Et non (haſaló) .i. cõpreſſit, anguſtiauit eum, ſcilicet Hamòn pater ſuus. Iſáiæ. 54. quia ſicut mulierem derelictam (vahaſubáth) ideſt, compræſſam ſpiritu, vocauit te Dominus. Et. 63. (ihſebú) ideſt, compreſſerunt ſpiritum ſanctitatis eius. Et clarius Iob. 10. Manus tuæ (haſebúm) ideſt, compræſſerunt me: quemádmodum figulus lutum: ex quo facit vas. Eccleſi. 10. Qui trãſſert lapides

veſcendum: ſed non ſe nudos cognouerant, ad erubeſcendum: quemádmodum de pueris diximus, & hoc modo cognouerunt ſe eſſe nudos: quia cœperunt erubeſcere: quemádmodum iuuenis, cum venit ad vſum rationis. Conſuerũt folium ficus. Hoc eſt, folia ficus. Aduerte quod (tapár) hebrais eſt ſuere: ſed meo iudicio, potius ſignificat coniungere quocunque modo, quam ſuere: tum quia illo in tempore nóndum erat acus, neque ars aliqua fabrilis inuenta: niſi dicamus, vepribus conſuiſſe. Tum quia vbicũq; hoc verbum in ſacra ſcriptura ponitur: tam bene quadrat cõiungere: ſicut ſuere: vt Iob. 16. (Sach tapárthi) id eſt, ſaccum cõſui, aut melius, coniunxi ſuper cutem meam. Non enim ſaccus conſuitur ſuper cutem: ſed conſutus ſuper cutẽ ponitur. Sic Eccleſiaſt. 3. Tempus ſcindendi, & tempus (litpór) id eſt, conſuendi: melius, coniungendi, quod ſciſſum eſt. Idem. Ezechi. 13. Veh (lintaperóth) id eſt, ſuentibus puluillos: vbi melius vertas, coniungentibus: non enim ſolemus puluillos conſuere ſub cubitis, ſed adunare, & cõiungere, ideo melius interpretandum puto. Cõiunxerunt folia, vel manu, aut ligãdo vnũ alteri: aut vepribus ſuendo: & putarem ligaſſe folia: & feciſſe ſibi cinctoria: vt ſtatim ſequitur. Dictio etiam (haléh) id eſt, folium ab (haláh) ortum habet: quod ſignificat aſcendere: vnde (haléh) id eſt, folium, quod vento aſcẽdat, dictum puto. Dictio vero (theenáh) ficũ ſignificat, tam fructum, quam arborem. Arborem hic ſignificat, & Numeri. 20. verſu. 5. & Iudi. 9. verſu. 11. Fructum vero Ierémiæ. 8. Non ſunt (theením) id eſt, fici, aut ficus. Et coniectura nõ parua eſt, fructum prohibitum, fuiſſe ficum: aut non longe ficum abeſſe: cuius folia coniunxerunt. Dictio vero ſequens, ſcilicet (chagoróth) aut cingulos, aut indumẽta ſignificat. Nã (chagár) eſt hebræis cingere: ſunt tamen loca. in quibus videtur ſignificare induere, aut operire: vt primo Samuelis. 2. Puer (chagúr) id eſt, indutus ephód lineo: vbi alij vertũt accinctus. Primo etiam Regum. 20. Non iactet ſe (chogér) id eſt, induens, vt ſolutus, id eſt, non ſe iactet de victoria, qui arma induit: ſicut qui diſcingit, aut deponit poſt victoriam. Sunt tamen aliquot loci: in quibus nullo modo cónuenit induere: vt pſalm. 45. (chagór) id eſt, accinge gladium tuum: & primo Samué. 25. (chigrú) id eſt, accingite vnuſquiſque gladiũ ſuum. Vnde illud primo Regum. 20. ſecundum hanc ſignificationẽ verti poſſet. Non ſe iactet, cingens ſe, ſcilicet, armis, ſicut diſcinctus: ſed ſenſus eſt idem. Fecerũt ergo ſibi cinctoria, vt pudẽda tégerent. Audierunt vocem Domini Dei ambulantis in horto ad vẽtum diei. Cõſtat ex hoc loco, Deum in humana effigie apparuiſſe: & in horto ambulaſſe. Et quod ſequitur. Ad vẽtum diei: Loquitur ſcriptura de Deo ad módum magni Domini: qui in æſtiuo tempore ſolet hortum adire, cũ iam vẽtus cœperit flare, ad refrigerium. Aduerte etiam hic, quod (Iom) id eſt, dies, aliquando ſignificat diem, aliquando tempus. Exemplum primi habes capite primo huius. Vocauítque Deus lucem (Iom) id eſt, diem: vbi ſignificat diem artificialem. Secũdi vero exemplum eſt Nume. 3. (beiôm) id eſt, in tẽpore: quo percuſſi omne primogenitum: ſed ibi etiam poteſt diem ſignificare. Sic Iſaiæ. 30. (beióm) id eſt, in tempore occiſionis, aut in die. Dicunt etiam ſignificare quotidie, cum geminatur: vt Gene. 39. Cum loqueretur ipſa ad Ioséph (Iom Iom) id eſt, cotidie, aut per ſingulos dies. Exodi. 16. ſuper illud. Quod colligent (Iom Iom) id eſt, die & die, ſeu cotidie. Dicunt inſuper plurale, ſcilicet (iamim) ſignificare dies, & annos: vt infra cap. 24. Maneat puella nobiſcum (iamím ò haſſór) id eſt, per annum, vel decem menſes. Sed ſine vlla ratione hoc dicunt: vnde cum Hieronymo vertendum eſt. Diebus vel decem, aut aliquot diebus, vel ad minus decem. Hic pro die artificiali ſumitur: & hæc eſt propria ſignificatio eius. Nã primo capite dictũ eſt, vocaſſe Deũ lucem diẽ: & tenebras noctem, vnde conſtat ſolum tunc, cũ lux eſt, vocari proprie diẽ. Dixit illi. Vbi tu? Dictio hebraica (aiécháh) videtur eſſe compoſita ex (ái) quod eſt heu: & (éi) quod eſt tu, id eſt hei tibi, aut hei vbi tu? In multis tamen ſcripturæ locis ſignificat quomodo: vt Ieremiæ. 2. (eiach) id eſt, quomodo dicis: nõ ſum polluta? &

Thre-

Threnorum primo Echáh, ideſt, quomodo ſedet? Timui: quoniam nudus ego. i. veritus ſum faciem tuam. Mulier: quã dediſti mecum, ideſt, vt mecum eſſet: dedit mihi. Serpẽs ſeduxit me. Incerta eſt ſignificatio verbi (naſſá) vt plurimũ tamẽ ſignificat ſeducere, decipere, Iſaiæ. 19. (niſſeu) .i. ſeducti ſunt principes Noph. Quæ autem deſolare ſignificant, nõ videntur ex hac radice: ſed à (ſcaah). Maledictus tu. A primo autore ſibi oẽſo cœpit vindicare peccatũ, & pœnæ vero ſerpenti inflictæ, præſeferũt verũ fuiſſe ſerpentẽ. Et cũ dicit. Maledictus tu. Sẽſus eſt. Mala tibi homines imprecabũtur: aut abominabilis eris hominibus, præ cunctis beſtijs, & feris agri. Nõ inquirit à ſerpẽte, cur hoc fecerat: quia nouerat eſſe callidũ, & malitioſum: ac ſi quod ſuũ erat, feciſſet, nõ tamẽ impune. Super pectus tuum ambulabis. Dictio (gachón) incertæ eſt ſignificationis: & ſequẽtes chaldæũ paraphraſten, vertunt: ſ. per ventrem. Hieronymus vero, & qui eum ſequuntur: pectus: & ſententia Hiero. videtur probabilior: quia, vt videtur, antea ſerpens ſuper ventrem ſuum gradiebatur: ſed non ſuper pectus: quod eleuatum habebat: nunc vero ſuper pectus ambulat: ſed parum refert, ſiue vertas pectus, ſiue ventrem. Dictio ponitur etiam Leuitici. 11. vbi dicitur. Omne ambulans ſuper (gachón) ideſt, ventrem, aut pectus. Et puluerem comedes. Nam antea comediſſe herbas videtur, quemádmodũ alia animantia. Quatuor ponũtur hic mala inflicta ſerpenti, ſcilicet, eſſe maledictum præ omni beſtia agri, gradi ſuper ventrem, comedere perpetuo puluerem: quarto inimicari mulieri, & ſemini eius: quod Dominus fecit, ne iterum deciperet: ſi colloquia cum homine miſceret: & ita factũ eſt, vt fœmina maximè ſerpenti inimicetur. Et inter ſemen tuum. ſ. ſerpentis, & mulieris. Hu, ideſt, ipſum ſcilicet ſemen mulieris, ſeu homo conteret tibi caput: aut percutiet tibi caput: & tu illi calcaneum. Et ita re vera eſt, quod homo, quia nouit ſerpentem per medium ſciſſum viuere: non curat ſcindere corpus: ſed conterit caput eius: ſi poſſit. Serpẽs vero: quia non poteſt corpus leuare: quantum in ſe eſt, calcaneo inſidiatur, vt mordeat. Aduerte hic tamen, quod dictio (haquib). i. calcãeus ab (hacáb) diriuatur: cuius ſignificatio non eſt plene certa hebræis. Dicunt autem ſignificare ſeducere, ſupplantare, retardare: & denique illud vertunt, prout videt loco: in quo ponitur: congruere. Mihi vero videtur ſignificare, inſidiari, maxime à tergo, aut à tergo tenere. Hoſe. 12. In ventre (hacab) ideſt, à tergo tenuit, ſeu ſupplantauit fratrem ſuum. Ieremiæ. 9. Omnis frater (Hacób Iahcób) ideſt, ſupplantando ſupplantabit, aut inſidiando inſidiabitur. Idem infra. 27. Vere vocauit nomen eius (Iahacób) & (vaiahquebéni) ideſt, ſupplãtauit me, aut inſidiatus eſt mihi. Iob. 37. Tonabit voce maieſtatis ſuæ: & non (Iehaquebém) ideſt, ſupplantabit, ſeu à tergo tenebit ea. ſcilicet fulgur, & tonitru. Et nomẽ (hachéb) Ieremiæ. 17. (hachéb) ideſt, inſidioſum eſt cor hominis, præ omnibus. Iſai. 40. Erit (hehacób) ideſt, inſidioſum peruerſum tortuoſum, in rectitudinem. Inde (haquéb) ideſt, merces: quod quaſi à tergo ſequatur opus. Hic autem videtur ſignificare, inſidiari à tergo. Sic enim ſerpens homini inſidiatur: & ſerpenti hõ.

¶ Multiplicãdo multiplicabo anguſtiam tuã: & cõceptũ tuũ. In ãguſtia paries filios: & ad virũ tuũ decurſus, aut appetit⁹ tu⁹: & ipſe domi. in te.

Non eſt plene certũ quid ſignificet (heſeb) quod anguſtiam vertimus, expenſis tamen locis, in quibus ponitur verbum (haſáb) videtur ſignificare comprimere, ſeu comprimi: & anguſtiari, quod anguſtia affectus, ſit quaſi cõpreſſus. Primo Regum. 1. Et non (haſal·ó). i. cõpreſſit, anguſtiauit eum, ſcilicet Hamón pater ſuus. Iſaiæ. 54. quia ſicut mulierem derelictam (vahaſubath) ideſt, compreſſam ſpiritu, vocauit te Dominus. Et. 63. (ihſebú) ideſt, compreſſerunt ſpiritum ſanctitatis eius. Et clarius Iob. 10. Manus tuæ (haſebúm) ideſt, compreſſerunt me: quemádmodum figulus lutum: ex quo facit vas. Ecclaſi. 10. Qui trãſfert lapides

(iehaſéh) ideſt, cõprimetur, aut anguſtiabitur abeis. Hinc (hóſeb) .i. idólum, ſic dictum, quod ſit cõpreſſum velati vas figuli. Isáiæ. 48. Ne forte dicat (haſibi) ideſt, idólũ meũ, compreſſio mea fecit hoc: & hac de cauſa, meo iudicio, dictio hic ſignificat anguſtiam, compreſſionem: ideóq; vertimus, multiplicabo anguſtias tuas: ſeu compreſſiones tuas: & conceptum tuũ. Nõ intelligas, quod multiplicabit prolem: quia hoc pro magno munere Dñs fœminis illo tempore cõcedebat, & hoc malũ infligendum erat omnibus fœminis: non aũt omnibus fœminis multiplicatur fœtus, ſed ſermo eſt de tẽpore conceptus. Decreuerat enĩ Dominus, vt fœmina ſuſcepto ſemine, & formato fœtu, ſtati illũ emitteret: & non geſtaret in aluo ad nouem menſes, cum maxima moleſtia: ideo in pœnam peccati multiplicauit tẽpus: quod etiam nomẽ (harón) innuere videtur, quod, non ſolum conceptũ, ſed grauidationem ſignificat: ſicut verbũ (haráh) etiam grauidare. Vnde verti poſſet, & grauidationẽ tuam: & vltra hoc voluit in anguſtia, ſeu cõpreſſione parere filios. Nõ ſolũ igitur in geſtatione anguſtiaberis, & cõprimẽris: ſed etiã in partu: neque cum primũ filiũ emiſeris: ſed omnes cum anguſtia emittes. Et ad virũ tuum appetitus, aut decurſus tuus. Non eſt ſenſus, quod fœmina in pœnam peccati habebit appetitum ad virum ſuum, ideſt, appetet abſentem: ſed omnia deſideria, & diſcurſus eius erũt ſub ptãte viri: ac ſi dicat in ptãte viri erit deſiderium tuũ: & diſcurſus tuus: & ſtatim explicat: ita, quod ipſe dominabitur in te. Nã antea, multa poterat fœmina deſiderare cum effectu, abſque cõſenſu viri, ſimiliter poterat huc illuc diſcurrere: ſed propter peccatum, huiuſmodi libertas ei adempta eſt. Aduerte etiam, quod ideo hic vertimus, deſiderium, aut defluxum, quia verbum (ſuch) deſiderare, & decurrere ſignificat. Nam verbũ proprie currere, & fluere ſignificat: & ex conſequenti deſiderare: quod deſideriũ huc illuc diſcurrat. Quod exemplis monſtrabimus. Nam pſal. 65. habes. Viſitaſti terram (vateſucquéah) ideſt, decurrere feciſti eam, ſcilicet, aquis, aut fluere feciſti eam. Iohélis. 2. (veheſicu) ideſt, decurrere facient torcularia vinũ. Hinc (ſoc) .i. platéa, ſic à concurſu hominum dicta. Inde etiam coxa, aut tibia, quod ea currat animal. Nachúm etiã. 2. (iſtaqueſcún) ideſt, current per platéas. Conſtat etiã hoc ex ſignificatione verbi (ſacác) quod eſt eiuſdem ſignificationis cum (ſuc): & ſignificat diſcurrere: vt patet Ioélis. 2. Per ciuitatem (iaſcú) ideſt, diſcurrent. Similiter (ſacáh) irrigare: quod eſt quaſi idem, quod facere aquas currere. Neque mireris, ſi in huiuſmodi ſignificatiõibus nõ ſequamur hebræos: quia cum ipſi ex coniecturis ſignificationes venentur: ſi meliores inueniamus: non mirum, ſi ſuas non acceptemus. Conamur tamen quoad poſſumus, vnam ex eis: quas ipſi verbo tribuunt: deligere: & non facile, vt ipſi faciunt, multiplicare. Quod autem (Theſucáh) ſignificet deſiderium: probabitur infra. 4. capite: vbi dicitur. Tibi erit (Theſucathó) ideſt, appetitus, ſeu deſideriũ eius, ſcilicet, ſubditum: quod Hieronym⁹ vertit: ſubter te erit appetitus tuus. Item Canti. 7. Ego dilecto meo, & ſuper me (Theſucathó) ideſt, deſiderium eius. Poſſet tamen verti. Et ſuper me, ſeu propter me diſcurſus eius. Quoniam audiſti .i. obedijſti. Vſurpat hebraiſmus frequẽtiſſime audire, pro obedire: quod præceptum audiatur, vt fiat. Maledicta terra propter te. In quo cõſiſtat iſta maledictio, ſtatim explicat. Nãm, vt diximus, maledicere Dei, eſt malefacere, ſeu punire, quẽadmodũ benedicere eius, eſt benefacere. In anguſtia, ſeu compreſsione comedes eam omnibus diebus vitæ tuæ. Poteſt anguſtia hæc ad hominem: & ad terrã referri. Et ſi ad hominem referas: ſenſus eſt: in anguſtia tua, ideſt, arctatus, & anguſtiatus ſcilicet, ex labore comedes terrã, ideſt, fructũ eius. Si vero ad terram: (quod mihi magis arridet) referas: ſenſus eſt. Comprimendo, & anguſtiando terrã, comedes eam: ac ſi dicat. Nõ te ſua ſponte paſcet, & nutriet: ſed compreſſa, & arctata à te, dabit tibi cibum. Videtur aũt iſte ſenſus germanior ex eo, quod maledictionẽ ſuper terram erat comminatus. Spinam, & tribulũ germinabit tibi. Dictio hebráica (cós) ideſt, ſpina, eſt à (cus) quod Hebræis ſignificat anguſtijs affici, expergiſci, ſeu euigilare,

lare, æſtiuare, & alia: & hæc ideo, quia propriam ignorant. Ex coniecturis autem videtur verbum ſignificare finire, deficere, quod qui deficit, finiatur: & præcidere: quod eſt finem facere rei præciſæ. Ex tribus autem hanc ſignificationem cõiector. Primo, ex (qués) quod ſignificat finem. Secũdo, ex (caſás) & (caſáh) quæ videntur eiuſdem ſignificationis: quia ambo ſignificant deficere, & præcidere: quod, vt diximus, eſt finem facere. Tertio, quia hæc ſignificatio, aut altera earũ quadrat omnibus locis: in quib9 verbum ponitur: quod exemplis monſtrandũ eſt. Et primo Iſáiæ. 7. Antequam puer ſciat vocare patrem, & matrem: relinquetur terra: quam tu (cás) ideſt, ob quã finis te, aut ob cuius metum deficis, à facie duorum regum. Vbi vulgatus vertit. Quam tu deteſtaris. Item Gene. 27. (cáſth) ideſt, deficio, aut finio me: quod nos (ad hoc proprium verbum habentes) Luſitane dicimus (Finome) propter filias Cheth. Sic Numeri. 21. Anima noſtra (caſáh) ideſt, deficit, finitur propter panem leuiſſimum: ac ſi dicant. Panis iſte non implet ventrem noſtrum: ſed deficimus cum eo. Leuiti. 20. Omnia hæc fecerũt (vaacús) .i. deficere feci eas .ſ. gentes, aut finiui illas. Idẽ Prouer. 3. et multis alys in locis. Quia etiã æſtas eſt finis anni, aut quia eo tẽpore homines propter æſtũ deficere vidẽtur, ſignificat æſtiuare: & (cáys) æſtatẽ. De verbo patet Iſá. 18. (vecás) ideſt, æſtiuabit ſuper eã volucris: & omnis beſtia terræ ſuper eam hibernabit. In (piél) vero, vbi ipſi dicũt ſignificare, expergiſci, poſſumus etiã vertere, finire: vt patet Ezechi. 7. Finis venit, venit finis (hequis) ideſt, euigilauit, vel experrectus eſt aduerſum te. Potes vertere, finem fecit aduerſus te. Item. 2. Regum. 4. Non (hequís) ideſt, experrectus eſt puer: vbi vertere potes. Non finiuit puer, ſcilicet, ſomnũ mortis. Sic Iſáiæ. 29. (vehequís) ideſt, expergiſcetur, aut finiet ſomnum: & vacua erit anima eius. Significat ergo (cos) ſpinã, quod in æſtate exſiccetur, aut pungat: quia tunc durior eſt. Dicit autem Rabbi Abrahám (cos) eſſe ſpinã maiorẽ: (dardár) vero: quod hic ſtatim ſequitur, minorem: & naſci intra ſegetes putat: & merito, quia, vt hic dicitur, terra loco ſegetum, emiſſura erat ſpinas, Sequens vero dictio ſcilicet (dardár) ignotæ ſignificationis eſt apud hebræos. Nam nominum propriorum ſignificationes omnes fere ignorãt. In libro Bereſit (rabbah) exponitur carduus. Hiero. tribulum vertit. Ponitur nomen Hoſe. 10. vbi dicitur. Spina (vedardár) .i. et tribulus, vel cardu9 aſcẽdit. Et quod ſequitur. Germinabit tibi: põt verti. Naſci faciet tibi. Comedes herbam agri. Videtur ex hoc loco, quod antea licuerit grana, & ſemina comedere: nunc vero arctatur ad comedendum herbas. Aut germanius. Antea comedebat ex fructibus delicatis horti: nunc vero iterum ad herbas comedendas mittitur. Nam antea capite præcedenti dictum eſt ei. Ex omni ligno, ſeu arbore horti comedes. In ſudore vultus tui, aut naſi tui, comedes panem tuum. Ignorant hebræi, quid proprie ſignificet (zeháth) Putant tamen radicem nominis eſſe, (iazáh) quod ſignificat ſudare. Vnde (iázah) ideſt, ſudor. Ezechie. 44. Non accingent ſe in (iázah) ideſt, ſudore: verbi ignota eſt ſignificatio. Neque eſt coniectura: quia ſolis his locis dictio inuẽitur in ſcriptura: & eſt ſenſus, quod in multo labore comedere debeat panem, cum ſudor non niſi ex multo labore cauſetur: aliqui laborem vertunt. Si radix eſſet (zauáh) ſignificaret commotionem: & ſenſus eſſet: in commotione, ſcilicet magna faciei tuæ, aut naſi tui comedes panem. Cum enim homo multum laborat: fit magna cõmotio interioris ſpiritus: qui per nares egreditur. Nam (zauáh) eſt cõmoueri. Vſq; reuerti tuum ad terram, quia ex ea acceptus es. Quod ſtatĩ explicat. Quia puluis es. Vbi nota, quod in canone admonuimus, ſcripturã .ſ. ſtatim explicare, quod obſcure dixit. Aduerte etiã hic ſex genera pœnarũ homini propter peccatum inflicta. Primũ, quod propter ipſum terra maledicitur. Secundum, comedere ex ea in anguſtia. Tertium, quod ſpinas, & carduos ſit illi germinatura. Quartum, comedere herbas agri. Quintũ, in ſudore comedere panẽ. Sextũ, in ſuum puluerem redire. Vocauit Adam nomen vxoris ſuę Chauuáh. Quã nos corrupte vocamus Euam. Et aduerte, quod po-

 nitur

nitur Chauuáh pro Chaiáh. Nam ratio nominis eſt. Quia ipſa erat futura mater omnium viuentium. Chauuáh autem nõ ſignificat viuere: ſed nunciare: (Chaiáh) vero viuere: & literæ (Eui) ſunt ad inuicem permutabiles, vt ex grammatica conſtat. Tunicas pellis. Ideſt, ex pellibus, ad quas faciẽdas neceſſe fuit animalia occidere. Fuit, vt vnꝰ ex nobis. Verba hæc niſi honoris gratia dicantur, ad angelos dirigũtur: mihi tamẽ appareret, ea honoris gratia dicta, quẽadmodũ illa cap. 11. Ds, cõfundamus labiũ. Ad ſcié. bonũ, & ma. Iam enim erat ſimilis Deo in anima. Et nũc, ne for. mit. ma. ſuá: & acci. etiá ſcilicet nunc, vt antea: de ligno vitarum. Voluit Dominus Deus Adám luere pœnam impoſitam, ſcilicet, mortem comminatam: ne de cætero putaret Deum non vere ſibi comminari. Sunt qui dicunt Deum ex maxima miſericordia noluiſſe Adám vitam perpetuam habere: ne miſeram vitam continuaret: quia tamen ſunt qui eam, quantuncunque miſeram prolongare volunt: verius puto noluiſſe eam quomodocũque perpetuari. Aduerte hic quod dictio (holám) ideſt, ſæculum, ſignificat vt plurimum perpetuum. Sed ſi radicem ſpectes: quæ ſignificat latére: videtur ſignificare tempus abſconditum, ignotum: quale eſt perpetuum, aut longum. Emiſit eũ Dominus Deus de horto Héden, ad ſeruiendũ terræ. Ideſt, ad colendam terram: de qua ſumptus fuerat. Eiecit Adám. ſ. de horto. Verbum (garás) ſignificat eycere, & (guéres) eiectionẽ, & fructũ: qui ex gemma eijcitur. Deutero. 33. De pomo (guéres) ideſt, eiectionis lunarũ, ideſt, quod luna eycere facit, ſeu producere. Et collocauit ab oriente horti, aut à parte anteriori horti Héden Cherubím. Verbum (ſachán) ſignificat proprie habitare: & ſenſus eſt, quod fecit habitare (Cherubím) ante hortũ: vbi erat ingreſſus horti: vt ſtatim ſubditur. Cherubim. Plurale eſt nomẽ: vnde videtur, quod non vnicum: ſed multa collocauerit. Eſt etiam aduertendũ, vt dicit Habén Hezrá, quod (cherúb) genus eſt, & vniuerſale nomen ad omnẽ figuram, niſi quod ea: quæ ſunt in lege: humanam habebãt effigiem: quo pacto modo depinguntur: quæ vero ſunt in Ezechiele quatuor animalium, ibi deſcriptorũ: figuram habebant. Putarunt autem doctores Hebræorum literam (caph) non eſſe radicalem in nomine (cherúb) ſed radicem putant (Rabia) quod puerum ſonat: & putabant huiuſmodi (Cherubím) eſſe ad modum puerorum: quod nõ credo: cum apud Ezechiélem aliquot illorum non haberent hominis figuram: vt ibidem dicitur, ſed vnũquodque quatuor habebat facies. Interpretatur autem (Cherúb) pictus, & (Cherubím) picti. Hiero. interpretatur multitudinem ſcientiæ, à (nachár) quod eſt agnoſcere, & (rab) multitudo. Mihi melius videtur, quod dicantur (cherubím) Charabím, ideſt, quaſi multi, ideſt, multitudo: quod videlicet ſint in maxima copia. Et flammam gladij. Aut, vt Pagninus vertit. Flãmeum gladium. Verbum (lahát) ſignificat inflãmare: vt patet pſal. 104. Et miniſtros ſuos ignem (lohét). i. flãmantem, aut ardentem. Vnde (láhat) ideſt, acies gladij: quod luceat quaſi flamma. Quare Thargũ hic vertit. Et aciẽ gladij. Quare illud Exo. 7. Fecerũt ſic magi Aegypti (belatehím) .i. in incãtationibus ſuis: vertendum puto inflãmationibus, aut ſplendoribus ſuis. Faciebant enĩ huiuſmodi incantationes in acie gladij: vt dicit Rabbi Dauid. Verſatilis, ideſt, qui facile verti poſſet: aut meliꝰ: quæ acies erat verſa ad vtranq; partẽ: vel ex vtráque parte aciẽ habebat. Poſſet tamẽ litera hæc meliꝰ ſic verti. Et acies gladij verſa, ſeu vertẽs ſe ad cuſtodiendã viã ligni vitarũ. Vnde gladius videtur fuiſſe vnius acuminis: ſed illud erat verſum ad viam ligni vitæ. Diſce etiam hinc: quam toto cælo errent, qui dicunt hortum hunc, eſſe totum orbem: cum hic legas hominẽ ibi incluſum prius, poſtea eiectum. Conſtat etiam arborem vitæ nõ illico euulſam, neque deſtructum hortum, imo longo tempore duraſſe, nam ſi ibi homo permãſiſſet: perpetuo de illa edere poſſet. Et mirandum valde, quod locus ille non ſit amplius cognitus, aut inuẽtus. Et potuit fieri: vt aquis diluuij arbores illius ſint euerſæ.

¶ Capitis tertij, ad noſtram eruditionem adnotata.

SErpēs fuit callidior omni beſtia agri. *Fuit à principio non ſolum in homine, ſed in brutis inuidiæ motus, & dolor: ſiquid aliud ſibi prælatum viderēt. Audis etiam, quam antiquum ſit inuidiæ peccatū, vt ſimul cum mundo incæperit. Vbi ſimul adnotare licebit, quam noſtra ſponte peccata committimus. Non enim, vt ait Bernardus, ſerpens omni animali fortior: ſed callidior deſcribit̃: ne homo cauſaretur, ſe potentia ſuperatum, nō aſtutia. Admonet etiam locus hic illos, non homines, ſed ſerpentes eſſe dicendos: qui arte, & alijs miris modis proximos ad peccata trahere conantur. Similiter, quam ſint fugiendi: qui ſuadent ambire honores.* Quę dixit ad mulierem. *Admonet locus iſte fœminas, ne maritis inſcijs, & abſentibus, cum aliquo colloquiū habere præſumant: præſertim cum aſtutis, et callidis: ſed cognoſcāt ſe facile poſſe decipi: & ideo omne eiuſmodi colloquium ſuſpectum habeant. Quærit beatiſſimus Bernardus, ex virgine: de qua dicitur cogitaſſe, qualis eſſet illa ſalutatio: cur angeli colloquiū haberet ſuſpectū? Reſpondet autem. Vis (inquit) ô homo in periculo eſſe ſecurus, time ſecuritatem. Vis eſſe à dæmone liber: angelos de cælo time. Audiſti enim Satánam ſe in angelum lucis trāſtuliſſe: vt homines deciperet. Quis dicere queat, quot Virgines, quot viduæ, & coniugatæ turpiter ſunt deceptæ, & pollutæ: quia colloquia, & familiaritates etiam cum cōſanguineis, veritę nō ſunt. Conſanguineus (inquiunt) eſt. Frater eſt. Quid inſidiarum moliri poteſt? Multū certe & diuerſimode. Nonne audis innumerabiles hac ſola fiducia ſeductas? Caue ergo, Virginis matris exemplo, talia: quæ etiam bonorum angelorum non colloquia ſolum, ſed etiam ſalutationem ſuſpectam habuiſſe deſcribitur.* Ita: quia dixit Deus, non comedetis ex omni arbore horti. *Si vulgatū legas textum, ſcilicet. Cur præcepit vobis Deus? Myſterium latet. Oſtendit enim, rarum, aut nullum peccare: cui non occurrat præceptum: & recordetur malum: quod eſt facturus: eſſe prohibitum. Quam quidem memoriam Deus ipſe, & dæmon, diuerſo tamen fine, nobis inculcāt. Deus tanquam benignus: vt à peccato retrahat, diabolus vero, ne poſtmodum aut ignorātiam, aut obliuionem prætendere poſſis, qua peccatum excuſes. Si enim Eua, quando à Domino de peccato conuicta eſt: dixiſſet, ſe tunc Domini iuſſionis oblitam: ſtatim oſtenderet dæmon, ſe ante peccatum ad memoriam adduxiſſe præceptū. Si autem noſtram legas verſionem, adnotabis hoc malum fere omnes ſubditos inuaſiſſe, vt arbitrentur præcipientes, eos odio habere: quaſi qui eorum libertatem reſtringant: ſeſeque minus liberos arbitrentur: ſi ſuperiorū præcepto præpediantur. Neſcientes nullam deteriorem eſſe ſeruitutem mala libertate: neque vllam maiorem libertatem bona ſeruitute. Seruire enim Deo, ſumma libertas eſt. Hoc eſt ergo illud: quod ſerpens fœminæ perſuadere nititur: vt credat, Deum crudelem potius Dominum, qui libertatem auferat: quam pium patrem: qui mala velit filium vitare: & ex odio, aut ira Deum feciſſe mentitur: quod ex eius ſummo amore profectum eſt.* Non comedetis ex omni arbore horti. *Audis hic nullo pacto eos eſſe audiendos: qui leges, & præcepta prælatorum grauiora faciunt: quam ſint: longe enim hæc ſuaſio ab illa abeſt: qua ſanctiſſimus Apoſtolus Iohannes docet, præ-* 1. Iohannis.
cepta eius grauia non eſſe: quin etiam ab illius 5. Mat. 11.
ſentētia: qui iugum ſuū ſuaue eſſe aſſerit, & onus leue. Neque contentus eſt ille maligniſſimus inſidiator, Deum crudelem, & inhumanū ſuadere: quinimo ſuadebat, & parcum: qui parce potius, quam copioſe miniſtraret ſuis. Non comedetis, neq; cōtingetis eā. *Expēde amoris, & timoris diſcrimē. Amor ex multis præceptis, imo ex tota lege, vnū præceptū facit: & leuiſſimū timor vero ex vno, multa.*

Videbātur

Videbantur (ait ſcriptura de Iaacób loquens) ei ſeptem anni: quibus pro vxore dilecta ſeruierat: pauci dies: quoniam diligebat eam. Et Dauid. Quomodo dilexi legem tuam Domine. Nũquid non ſexcentæ trédecĩ leges erãt: quas ſeruare tenebaris bone rex? Cur ergo legẽ vocas. 613. præcepta? Quoniã dilexi legem tuam Domine. Cur mulier mẽtiris dicens, Deũ prohibuiſſe comedere, & tangere: cũ Deus ſolũ prohibuiſſet eſum? Quoniam nõ ex amore, ſed timore mortis potius legem ſeruandam arbitrabaris: quam timor ex vna, duas feciſſe viſus eſt. Quamóbrem Seruator noſter Chriſtus volens legẽ ſuam cuſtodiri, ait. Siquis diligit me: ſermonem meum ſeruabit: & qui non diligit: ſermones meos non ſeruat. Ac ſi dixiſſet explicatius. Sermones, ſunt & leges ijs: qui non diligunt me: qui vero diligit: ſermonem meũ ſeruabit, ideſt, multos ſermones, vnicum ſermonẽ, & leuem reputabit. Non moriendo moriemini. Cognouit aſtutus ſerpens, fœminã, ex timore inductã ad cuſtodiam legis: ideo nititur, quantum valet, auferre timorem. Non illi dixit. Nõ præcepit Dominus, ne fœmina peccatum, vt diximus, excuſaret: ſed nequaquam moriemini: quia nouerat vt plurimum timore potius, quam amore nos ſeruare præcepta. Cum enim ſuadere nobis peccatum nititur: non illi obijcimus præceptoris amorem: ſed potius vindictæ timorem. Quis mihi daret, vt cum quis peccatum ſuaderet, reſpõderes. Diligo Deum meũ ſuper omnia: ideo nolo illum vllo modo offendere: qualiter reſpondiſſe nouimus ſanctũ Ioſeph impudicæ fœminæ, adulterium ſuadenti. Quomodo hoc (inquit) facere potero: & peccare in Dominum meum: qui in me tot beneficia cõtulit? Quot fœminæ hodie in grauiſſima prolaberentur peccata: niſi infamiam (qua maxime deterrẽtur) timerẽt? Quã ob cauſam impudiciſſimi illi ſenes: quorũ hiſtoria Daniélis meminit: cum Suſannæ illi pudicitiæ ſpeculo ſtuprum conſulerent: dicebãt. Ecce oſtia pomerij clauſa ſunt: & nemo nos videt: & in concupiſcentia tui ſumus. Quod ſi nobis commiſceri nolueris: contra te falſum dicemus teſtimonium. Sic & ſatánas: cum ſaluatori ſuaſiſſet apud Matthæum ex pinna templi deiectionem, putãs, quod fracturam timens, nollet conſilium eius accipere: ait ſcriptum eſſe, Deum angelis ſuis ſuper eo præcepiſſe: vt manibus ſubueherent: ne ad lapidẽ pedes offenderet. Quicũque ergo ô homo te peccatum impune facturum dixerit: etiam ſi ouina pelle, aut angelico ſplendore circúndatus ſit: noli credere, noli aſſentiri: quando audis, eos eſſe graui pœna punitos: quibus promiſerat ſe impune peccaturos. Eſt enim Deus: qui pœnam peccatoribus cõminatur: verax: diabolus vero: qui impunitatẽ promittit: mẽdax, & mẽdacij pater. Scit Deus, quod in die: qua comederitis: aperientur oculi veſtri: & eritis ſicut Deus. Oſtẽdere nititur verſipellis Deum inuidum: qui. ſ. nollet in ſcientia conſortem. Sunt hodie tales in orbe: qui in deteriorem interpretãtur partem: aut malo animo feciſſe temere iudicant, quæ ſuperiores ex ſumma charitate præcepiſſe dignoſcuntur. Quo docemur, non eſſe noſtrum ſuperiorum præcepta diſcernere: ſed obtemperare: modo non ſit malum: quod præcipitur. Obediendum eſt, non diſcernendum. Quid ſi propter mortiferum venenum: quod in pomo latitaret: illud prohibuiſſet? Nónne bonum erat obtemperaſſe, nec diſcreuiſſe? Cogitaui ſæpius apud me, quare tantopere ſuadere niteretur dæmon homini appetitum ſciẽtiæ boni & mali: aut aſtutiam & calliditatem. Iſtuc enim tendere videtur verba eius, vt ſcilicet ſimplicem, callidũ faceret: & aſtutum. Nouerat quippe maligniſſimus inſidiator, nulla eſſe deteriora peccata: quã quæ ex aſtutia, & malitia fiunt. Ideo voluit homines de cætero ex malitia peccare, vt minus digni venia eſſent: quam ſi ſimplicitatem prætenderẽt, aut infirmitatẽ. Vidit mulier, quod bona eſſet arbor ad veſcendum. Attende hic ſerpentis fragilitatem: cuius ſuaſio non ſuffecit ad fœminam in peccatum deijciendã. Sed pulchritudinem fructus, guſtúmque obiectauit: vt quod non faceret conſilium: pulchritudo perficeret pomi. Similiter docemur, non affici malis: quoniam, vt Ariſtoteles dixit, qualis vnuſquiſque eſt: talis

talis finis videtur ei: & qualis apparet finis, talia omnia videntur: quæ ad illum conſequēdum conducūt. Cū enim fœmina cœpit affici ſcientiæ deſiderio: ſtatī pomū oculis apparuit deſiderabile: & quod mirabilius eſt, guſtui ſuaue. Nunquam guſtauerat, aut ſenſerat: vnde ergo nouerat fructum bonum ad veſcendum, niſi ex corrupto affectu: quo afficiebatur ſcientiæ boni, & mali? Dedit viro ſuo. Hoc malum vſque hodie graſſatur in orbe: vt omnis malus velit habere conſortē, & quod deterius eſt, etiam amicos. Vtinam ſic eos velimus habere ad bonum ſocios, quemadmodum ad malū. Hoc autem ex amore: quē erga nos gerimus: accidere reor, vt amicos in malo velimus habere conſortes: ne ſi contingat ex hoc malū aliquod, ſine cōſortio, & ſolatio in ſupplicio ſimus. Nihil enim eſt peccatore timidius: ſicut neque iuſto audacius. Iuſtus (ait Sapiēs) vt leo confidit: ideo peccator multitudine armat ſe. Audi Pſaltem pulchre rem depingentem. Super populum tuum (inquit) malignauerunt conſiliū: cogitauerunt aduerſus ſanctos, aut (vt habet hebraica veritas) abſconditos tuos. Dixerūt, venite, diſperdamus eos de gente: & non memoretur nomen Iſraël vltra. Vbi vides aduerſus quos bellum eſt. Nempe contra abſcōditos. Sed qui ſunt iſti: qui ſic aduerſus abſconditos congregātur? Tabernacula (inquit) Idumæorum, & Iſmaelitæ, Moab, Hagareni, Gebal, & Hāmon alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Cū quibus etiam venit Aſſur: & filij Loth facti ſunt illis in adiutoriū. Cōtra vnicū Iſraëlē, & adhuc ex metu abſcōditū, totus fere orbis aduerſus bonos cōiuraſſe videt̄, propter malorū timiditatē. Et comedit. Hoc primū in amicitia præceptū Cicero ſtatuit: vt nullus amicus propter alterum peccaret: neque alter alteri: rem cui peccatum ineſſet: ſuaderet. Aperti ſunt oculi amborum: & cognouerunt, ꝙ nudi eſſent. Ecce quid pariat peccatum, claudit peccati affectus mala: quæ peccatum ſequūtur: quæ eius executio aperte oſtendit. Quem fructū (ait Apoſtolus) habuiſtis in iis: in quibus nunc erubeſcitis? Vocauit De⁹ Adā. Non ſola nuditas, & verecūdia: ſed etiam iudiciū Dei, et multa alia mala peccata ſequunt̄. Vbi es tu? Hoc malum peccatum ſequitur, quod faciat peccatorē, quaſi à Domino ignorari: non quod neſciat vbi ſit, vt puniat: ſed neſcire dicitur, vt faueat. Vocem tuam audiui in horto: & timui. Audis hic, quā timidos faciat homines peccatū? Ad Roma. habet Paulus. Si malum egeris: time. Abſcondi me. Volunt peccatores abſcōdere ſe à Deo: ſed quocunque ierint: eos diuina ſequitur ira, & vltio. Eſt etiam hic aduertere, qualiter peccatum peccatores nudet: & bonis ſpoliet. Quis indicauit tibi, quod nud⁹ eſſes? Innumerabiles defectus culpa detegit: quæ iuſtitia occultabat. Si iuſtus: qui quaſi innumerabilia perpetrauit peccata: nemo tamen conſiderat illius peccata, quin potius ſunt illi ad gloriā. In peccatore vero etiam virtutes vertūtur in vitia. Nam, & ſi innumera ſit opera virtutis operat⁹, nemo videt: nemo cōſiderat. Mulier: quam dediſti mihi. Pulcre hunc locum expendit diuus Bernardus: qui arguit hominē male amicitiæ erga coniugem: qui voluit propter eam peccare: & noluit propter eā pœnas ſubire. Boni amici eſt non peccare propter amicum: pœnas tamen libēter dare propter ipſum: Adā vero voluit propter vxorē, Deū offendere: nō tamē propter eā voluit pœna affici. Tuū (inquit) erat ò Adām Deo irato occurrere: & corpus obiectare vindictæ: et ſeueritati diuinæ: et dicere cū Dauide. Ego peccaui, ego inique egi, iſta ouis eſt. Vertat̄ (obſecro) manus tua in me. Quot ſunt homines hodie in mundo: qui non ſolum propter amicos, ſed propter eos: qui ſolum eos ad malum inuitant. mille peccata committunt: qui tamen illis: propter quos tot peccata perpetrant: non darent vnum ducatum, ne obolum dicam. Vt etiam peccatū excuſet: in Deū: qui vxorem dederat: peccatum obiecit ſuum. Doceris etiam hic prælatos eſſe à Deo conueniendos in iudicio, quod ſubditos non cuſtodierint: ſimiliter teneri viros, vxores in officio continere. Serpens errare fecit me. Docemur

mur hic,inueſtigandam eſſe primam malorum cauſam : & quam graue ſit aliquē in peccatum impellere. Similiter docemur,quam parum valeat excuſare peccata apud Dominū : cum poſt excuſationes,tam homo, quam vxor eius dent pœnas. Ad ſerpentem nihil dicitur, neq; interrogatur : quoniā peccatū : quod ex malitia procedit : nihil habet, quod illud poßit excuſare. Dixit Dominus ad ſerpentē. Qui prior fuit cauſa peccati, prius det pœnas. Vbi ſimul conſidera, quam verum ſit proverbium illud, Malum .ſ. velle ſibi duos oculos frangi : vt altere frangatur alter oculorū. Expoſuit ſe ſerpens tot malis: quot illi hic inflixit Deus: vt videret homines ſua dignitate priuatos Maledictus eris ſuper omni beſtia agri. Vides hic quanti faciat Deus, decipere ſeruos eius? Nouit quippe quam facile decipi poſſunt. Charitas (ait Paulus) omnia credit, omnia ſperat,omnia ſuffert. Vbi pulcre rationē reddit, quare charitas omnia credat : & eſt, quia omnia ſperat : ſperat autem, quia ſuffert. Homo enim : qui magna, & grauia mala patitur : quidquid ei de ſua liberatiōe dicitur : facile ſperat,quiſquis autem ſperat: facile narranti credit, quod ſperat. Puluerem comedes. Adnotauit Auguſtinus verbū iſtud: aſſerens hominem in peccati pœnam, factum fuiſſe diaboli cibum. Quando enim ſerpenti dictū eſt. Terrā comedes : dictum etiam homini eſt. Puluis es. Si ergo homo peccator puluis, & puluis ſerpētis cibus : ergo homo peccator ſerpentis eſt cibus. Vbi etiā ſimul vides, quot pœnas dat peccator, propter vnicum peccatū, aut potius peccati ſuaſionem. Super vētrem tuū gradieris. Ecce quid pariat excellentiæ appetitus, nempe deiectionem : & qui ſupra ſe ſine Deo extollitur : infra ſe deijcitur. Serpens voluit eſſe vt homo : & effectus eſt omni beſtia agri inferior. Sicuti & homo, cum vellet ad Deum aſcēdere : ad beſtias deſcendit. Inimicitias ponam inter te, & mulierem. Docet locus iſte, quanto odio proſequēdus ſit, qui nos ad peccatū inducit : ſit pater, ſit mater, aut frater. Admonemur etiam hic, imponendum eſſe ſilentiū illis qui mala colloquia miſcere ſolēt. Vbi ſimul vides, Deum diſcordiæ autorem : vt diſcas, non eſſe minoris virtutis malos amicos, ſeu illorum amicitiā diſſoluere, quā bonā fouēre. Non veni (ait Saluator Luc.12.) pacē mittere : ſed gladiū. Multiplicabo dolorem : aut anguſtiam tuam : & conceptum tuum. Graue (ait Bernardus) iugū ſuper filias Heuæ : quoniam ſi pariunt, cruciantur : & ſi non pariunt, maledicuntur. Similiter aduerte Deum cōmuniter peccatorē punire in ijs : quæ magis diligit. Nā ſerpens : quoniam dilexit ſuperioritatē ad homines : infra beſtias deijcitur : mulier vero in fructu veneris : propter quē ipſa in precio habetur. Similiter in deſiderio : in quo vehementißima eſt. Quia paruiſti voci vxoris. Diſcāt hic viri, non eſſe fœminis in ijs : quæ appetunt : obtemperandū : ſed potius fœminæ viris obtēperent. Maledicta terra ꝓpter te. Ad ſerpentem dictum eſt. Maledictus tu : homo vero non maledicitur : ſed terra propter eū. Nouerat omnipotens Deus, quod aliquādo eſſet naturam humanā aſſumpturus : ideo noluit eā maledicere. Similiter aduerte hominem in cibo punitum : quia in cibo peccauerat : vt vera ſit illa ſententia. Per ea : quæ quis peccat. Vocauit Adám nomen vxoris ſuæ Chauuáh. Admonet locus iſte, viros debere vxores conſolari in triſtitia, infirmiori vaſculo miſericordiam oſtendentes : & ſolatur partus difficultatem, prolis numeroſitate. Fecit illis Dominus tunicas pelliceas. Docet locus iſte prælatos non ſolum caſtigare ſubditos ſuos ob peccata, ſed etiā amoris ſigna caſtigatis oſtēdere : neque propter ea : illa quæ ſibi neceſſaria ſunt : auferre. Nā & ſi peccator puniēdus ſit, homo tamen fouendus eſt : qui modus Domino peculiaris eſt : vt Iſaiæ. 40. videre licebit. Conſolamini, conſolamini populum meum o Prophetæ (dicit Dominus veſter) loquimini ad cor Ieruſalém : & aduocate eam : quoniam completa eſt militia illius : dimiſſa eſt iniquitas ipſius. Contēplatur hic Bernardus, quanto maiorē miſericordiā Deus ſeruis : quā filio oſtēderit : vt iſtis fecerit pelliceas tunicas : virgo vero

filium

filium pãnis in præſepio inuoluat itai vt dicere liceat illud Gregorij. Vt ſeruum induceres: filiũ exuiſti. Ecce Adá ferme vnº ex nobis. *Digans eſt, qui rideatur peccator: quod non ſit aſſecutus quod voluit.* Ne forte mittat manum. *Docet locus iſte legiſlatores, et iudices debere imponere reis pœnas à legibus comminatas. Deridentur enim leges: cũ comminantur, neq; tamen imponuntur. Ideo enim noluit de ligno vitæ comedere: vt mortẽ comminatam incurreret. Similiter hac de cauſa de paradiſo eiecit: vt in ſudore vultus cibum quæreret ſibi.* Collocauit illic Cherubím. *Oſtẽdit locus iſte legibus adiungendos eſſe miniſtros: qui cogãt nolẽtes eas cuſtodire. Et aduerte Deum poſt peccatum, hominem extra paradiſum, & ante nõ longe collocaſſe: vt quoties ante ſe locũ videret amœniſſimum: & ſe eo priuatum: ingemiſceret: & peccatum ſuum ante ſe poneret.*

Capitulum quartũ.

ET Adám cognouit Chauáh vxorẽ ſuam: & concepit: & peperit Cáin: & dixit. Acquiſiui virũ à Domino. Et addidit, vt pareret fratrem eius Hébel. Et erat Hébel paſtor pecudum, & Cáin erat colens terram. Et fuit, in fine dierum adduxit Cáin de fructu terræ oblationem Dño. Et Hebel etiã ipſe adduxit de primogenitis pecudũ ſuarũ, & de adipe earũ. Et reſpexit Dominº ad Hébel, & ad oblationem eius. Et ad Cáin, & ad oblationem eius non aſpexit. Et iratus eſt Cáin valde: et cõcidit vultus eius. Et dixit Dominus ad Cáin. Vt quid eſt ira tibi? Et, vt quid cõcidit vultº tuus? Nõnne ſi benefeceris: venia erit? Et ſi non benefeceris: in porta peccatum cubat? Et in te erit appetitus eius: & tu dominaberis ei. Et dixit Cáin ad Hébel fratrem ſuum. Et fuit, cum eſſent in agro, ſurrexit Cáin contra Hébel fratrem ſuum: et occidit eum. Et dixit Dñs ad Cáin. Vbi eſt Hébel frater tuus? Et ait. Nõ noui. Nũquid cuſtos fratris mei ſum ego? Et dixit. Quid feciſti? Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me è terra. Et nunc maledictus eris ſuper terram: quæ aperuit os ſuum, vt ſuſciperet ſanguinẽ fr̃is tui è manu tua. Quando coles terram: nõ addet, vt det fructum ſuũ tibi. Vagus, & ꝓfugus eris in terra. Et dixit Cain ad Dominum. Maior eſt punitio mea: quã vt feram. Ecce eieciſti me hodie à facie terræ: & à facie tua abſcondar: et ero vagus, et ꝓfugus in terra. Et erit. Oĩs, qui inuenerit me: occidet me. Et dixit ei Dñs. Propterea omnis, qui occiderit Cáin: ſeptẽpliciter vindicabitur. Et poſuit Dominus ſignũ in Cáin: vt non percuteret eum omnis, qui inueniſſet eũ. Et egreſſus eſt Cáin à facie Domini: & habitauit in terra Nód, ad orientẽ Héden. Et cognouit Cáin vxorem ſuam: & concepit: & peperit Chanóch. Et ędificauit ciuitatem: & vocauit nomen ciuitatis, nomine filij ſui Chanóch. Et natus eſt ipſi Chanóch Hirád: & Hirád genuit Mechuiaél. Et Mechuiaél genuit Methuſaél: & Methuſaél genuit Lémech. Et accepit ſibi Lémech duas vxores: nomẽ vnius Hadáh, & nomen ſecundæ Silláh. Et genuit Hadah Iabal. Ipſe fuit pater inhabi-

inhabitantis tentorium, & iumenti. Et nomen fratris eius Iubál. Ipſe fuit pater omnis tenentis citharam, & organum. Et Sillàh etiam ipſa peperit Túbal cáin malleatorem acuentem omne opificium æreum, & ferreũ, & ſoror Túbal cáin fuit Nahamàh. Et dixit Lémech vxoribus ſuis Adáh, & Sillàh. Audite vocem meã vxores Lémech. Auſcultate eloquiũ meum. Si virum occidero in vulnere meo, & puerũ in liuore meo. Quia ſeptẽplicitet vindicabit̃ Cáin, & Lémech, ſeptuaginta & ſeptem. Et cognouit Adám ádhuc vxorem ſuam, & peperit filium: & vocauit nomen eius Seth. Quia poſuit mihi Deus ſemen alterum pro Hébel. Quia occídit eum Cáin. Et ipſi Seth etiam natus eſt filius: & vocauit nomen eius Enós. Tunc cœptum eſt inuocari nomen Domini.

Capitis quarti annotata ad literam.

ET Adàm cognouit Chauáh vxorem ſuam. *Eſt aliquando, vt diximus, Adám nomen proprium illius viri: quem Deus in initio produxit: aliquando vero cõmune. Eſt autem regula hebræorum, quod nominibus proprijs non addit̃ (He) notificatiuũ: cum vero addit̃ nomini Adám ſæpius, vt hic, conſtat aliquando eſſe nomen cõmune: vt conſtat ex multis ſcripturæ locis: in quibus nõ poteſt eſſe proprium: quemádmodum Leuiti. 13. vbi dicitur. Plaga lepræ cũ fuerit in Adám. i. in homine: vbi non poteſt eſſe nomen propriũ. Idem cap. 23. eiuſdem lib. Sic Prouerb. 23. Præuaricatores (be Adám). i. in homine. Si plura exẽpla videre lubet: vide Pagninum in Lexico pagina. 21. Quod autem ſequitur.* Cognouit vxorem ſuam. *Diſquirẽdum eſt: cur hebraiſmus concubitum, appellet cognitionẽ fœminæ. Et meo iudicio, hoc ideo eſt: quia in nullo alio cognoſcitur fœmina, eſſe fœmina, quam in congreſſu. Nam in omnibus alijs, excepto ſexu: fœmina viro ſimilis eſt: ſicut in corpore, & alijs membris omnibus. Vnde, vt diximus, Hebraiſmus vocat fœminam perforatam, aut diuiſam, quod in hoc à viro diſcernatur. Secundo dicitur cognitio: quoniã illo actu tractatur fœmina, vt nota, familiariter valde. Solemus enĩ amicos, & familiares tractare amplexãdo, & oſculando. Addit tertiam rationem Lyranus, quod. ſ. ſemẽ: quod eſt principiũ generatiõis: ex cerebro deſcendere Philoſophi dicunt. Sed prior ratio mihi conuenientior videtur. Similiter eſt hic aduertendũ, quod honeſtis verbis ſcriptura nominat coitum: vt nos doceat ſimilibus vti: inuenitur tamen ſæpius proprijs vti: vt patet Iſáiæ. 36. Vt comedant ſtercus ſuum, & bibãt aquam pedum ſuorum. Maxime autẽ ad exagerandam impudicitiã alicuius: vt patet Ezechi. 16. & . 23. vbi improperãs fornicationẽ Iudææ ait. Adamauit ſeruos eorum, quorũ membra, vt mẽbra aſinorũ ſunt: & vt fluxus equorũ, fluxus eorum. Et cap. 16. dicit. Pro eo, quod effuſa eſt turpitudo tua.* Concepit, & peperit Cáin. *Verbũ (haráh) ſignificat cõcipere, & grauidam fieri. Hoſæh. 14. (veharitotháu) .i. grauidas eius ſcidit. Cáiin. Primũ (Iod) in nomine Cáiin non debet eſſe vocale, ſed conſonans. Nam vnicũ, quod in hebræo eſt, mouetur: ſicut in nomine Mária: quæ hebraice dicit̃ miriám: vbi, ſecundũ (Iod) eſt cõſonãs, nõ vocale. Eſt aũt aduertendũ Cáiin ſonare poſſeſſionem, aut emptionem. Nam (canáh) à quo Cáiin: ſignificat proprie emere: & quia emptores poſſidẽt quæ emũt: ſignificat etiam poſſidere: vt infra. 25. Agro: quẽ (Canáh) .i. emit Abrahám á filijs Cheth. Item Leui. 25. reuertetur ager ad eum: à quo (canáhu) .i. emit eum. Quod vero ſignificet poſſidere, patet. Pſal. 139. Quoniam tu (canítha) .i. poſſediſti renes meos: & . 78. Mõtem hũc: quẽ (canth//áh) .i. acquiſiuit dextera eius. Infra etiã. 14. Benedictus Abrahám, Deo excelſo (conéh) .i. poſſidẽti cælum, & terrã. Hinc*

est

eſt (micnéh) ideſt, pecus: quod quondã omnis ferè poſſeſſio eſſet in pecoribus. Significat etiam (micnéh) emptionẽ, & poſſeſſionem. Cum ergo Chauáh peperit Cáin, vocauit illum poſſeſſionem, dicens. Poſſédi virum à Domino: ac ſi dicat. Dedit Dominus mihi poſſeſſionẽ, filium, ſcilicet, & fortè vocat filium poſſeſſionẽ: quia quõdam magna poſſeſſio erat multitudo filiorum. Aduerte tamẽ, quod in hebræo nulla præpoſitio coniuncta eſt dictioni (Domino) ſed videtur neceſſario ſupplenda: & eam ſupplet Thargũ. Rabbí tamen Selomóh ſupplet (cum) vt ſit ſenſus. Poſſédi virum cum Domino. Hieronymus (per Dominum). Quia tamen tunc primum acquirebat filium: potius quã poſſideret: melius vertendũ puto. Acquiſiui virũ à Domino. Neque abhorreo, ſi vertas. Emi virum à Domino: quia fortè Dominum pro filio deprecata eſt: & precibus emit. Neq; improbo eos: qui vertunt (acquiſiui, ſeu poſſédi virum, & Dominũ) quoniã iam videbatur Domino recõciliata: cuius ſignum fuit, dare prolem maſculam illi. Addidit, vt páreret fratrẽ eius Hébel. Sonat autem Hébel vanitatẽ: non conſtat autẽ, quare eum vanitatem vocauerit, niſi dicamus, quod cõſiderãs vanitatẽ preſentis vitæ, vocauerit eum vanitatẽ. Solebãt autem matres quondã ex euentis nomina filijs imponere: vt patet infra. 30. de Lia, & Rachél. Fuit a fine dierum. Hebraiſmus ſonat, accidit, finitis aliquot diebus: aut poſt finem aliquot dierum: vel in fine dierũ, ſcilicet aliquot, & ſumuntur hic dies pro annis: quia non poterat alter terram colere, & alter paſcere oues, niſi in ætate iam prouecta. Adduxit Cáin de fructu terræ. Non explicat textus, quẽ fructum adduxerit: quia tamen dictum eſt eum fuiſſe terræ cultorem: credendum eſt adduxiſſe de pomis arborum: nam tunc, meo iudicio, nõ erat inuentus modus ſerendi frumentũ: niſi dicamus alium tunc fuiſſe colẽdi modum, aut terram illud ſponte genuiſſe. Sed quia tunc herbæ datæ ſunt homini in cibum: priorem interpretandi modum magis ápprobo: quod videlicet obtulerit poma arborum: quas ſuo labore colebat. Munus Domino. Significat (mincáh) munus quodcunque, etiam ſi ſit oratio: vt patet infra. 32: vbi dicitur: Miſit Iaacób (mincáh) ideſt, munus ad Eſáu. Et eodem capite. Et tranſiuit (hamincáh) ideſt, munus ante illum. Et ibidem iterum. Placabo (inquit) faciem eius, (mincáh) ideſt: munere. Sic. 2. Regum. 8. Accipe in manu tua (mincáh) ideſt, munus. Et primo Samuelis. 10. Et non attulerunt ei, ſcilicet Saúli (mincáh) ideſt, munus. Aliquando vero accipitur pro eo, quod eſt peculiare ſacrificium: de quo áffatim Leuitici. 2. dicitur. Et dicunt hebræi eſſe ſacrificium ex ſimila: ex qua fiebant placentæ in fornace decoctæ. Aliquando vero frigebatur illa maſſa in patella: quandóque in craticula: aut in caldario profundo: vbi in pinguedine coquebatur: de quo fuſius dicemus loco citato. 2. Sat ſit modo ſcire, aliquando accipi pro munere placatiuo quodcũque illud ſit: aliquando pro peculiari, quod ex ſimila triticea fiebat: aut ex granis. Dicunt enĩ hebræi tres fuiſſe huius ſacrificij ſpecies. Prima, ex farina ſimplici, non mixta aqua. Secunda, ex panibus coctis, aut clibano, aut ſartagĩe, aut craticula. Tertia, ex ſpicis, ſeu granulis primitiarum. Si ergo teneamus munus Cáin fuiſſe ex ſpicis, aut granulis frumenti: tunc (mincáh) accipitur pro peculiari ſacrificio: ſi vero poma: tunc (mincáh) ſignificabit munus placatiuum quodcunque. Non conſtat etiam quomodo offerebant tunc homines munus Domino. Sed crediderim tunc eos conſtruxiſſe aliquem altaris modum: cui ſuperponebánt ignem: quo cremabant munera: quæ Deo offerebant. Et putarẽ Adám ſimiliter Domino obtuliſſe: ex quo iuuenes didicerunt colendi ritum, quod & Euſebius in Eccleſiaſtica teſtatur hiſtoria. Adduxit de primogenitis ouium ſuarum, & de adipe earum. Credibile eſt ex Dei inſtinctu, aut Dei verbo primos parentes obtuliſſe Deo primogenita, & adipem: quod poſtea lege ſancitum eſt. Voluit enim Dominus eos ſuis legibus aſſuefacere: ne cum promulgaret: tanquam nouitias acciperent: quemádmodum oſtendiſſe credendũ eſt, quæ mũda: & immunda ad ſacrificiũ eſſent. Quod Nóe quoq; ſciuiſſe conſtat inferius cap. 7. & 8. Vbi etiam aduerte, quantũ exceſſerit ſacrificiũ Hébel munus

ipſius Cáin. Nam Cáin obtulit de fructu terræ: Hébel vero de ouibus. Cáin non elegit meliores fructus ad offerendum. Hébel vero ſelegit meliora: nempe primogenita. Tertio, quod Cáin nō obtulit pinguedinē: ſed bene Hébel: ex cuius munere credendum eſt poſtea deſcendiſſe pinguedinem Deo offerri iuſtam. Reſpexit Dominus ad Hebel. *Varia, & multa ſignificata tribuūt Hebræi verbo (ſaháh) ideſt, reſpicere: quod hic ponitur: ſcilicet, aſpicere, ſperare, fidere, terrere, deſinere, & narrare, & hoc ideo, vt ſæpius admonui: quia proprium ignorant. Sed omnibus ſignificatis penſatis, & examinatis locis: vbi verbum ponitur: videtur proprie ſignificare, deſinere, ſeu quieſcere: quod patet primo Iob. 14. (ſeháh) ideſt, quieſce, ſeu deſine, ab illo: & Iſáiæ. 22. (ſehéu). i. deſinite, ſeu quieſcite à me. Iob. 7. quouſque nō (tiſhéh) id eſt, quieſcis à me, ſeu à percuſſione mei: & in alijs multis locis. Quare oſtendendū eſt, quod vbi ipſi vertunt reſpicere: tam bene quadret quieſcere, requieſcere: quod probatur primo Iſaiæ. 31. vbi ipſi vertunt illud. Et non (ſehabu) ideſt, reſpexerūt ad ſanctum Iſraél, ſed ibi tam bene quadrat, & non requieuerūt in ſancto Iſraél, ſed alios deos quæſierūt. Pſal. vers. 117. vertunt (veeſháh) ideſt, delectabor in præceptis tuis, vbi melius vertas, & requieſcam in ſtatutis tuis ſemper: non hinc inde vagabor. Item Iſáiæ. 17. vbi vertūt (yſhéh) ideſt, reſpiciet homo ad factorē ſuum, tam bene vertas, & quieſcet, ſeu requieſcet homo in factore ſuo, & non amplius mutabit deos. Vbi Hiero. vertit, inclinabitur. Rabbi Dauid, reſpiciet, vel ſperabit. Thargū, innitetur. Rabbi Abrahā, ſperabit, aut fidet. Rabbi vero Salomon, reſpiciet. Exod. 5. vertūt ne (Iiſhú). i. reſpiciāt in verba mendacij: vbi tam bene quadrat, ne quieſcant, ſeu acquieſcant: & ſic in alijs locis. Quod vero etiam in hoc loco quadret, ſi vertas. (vayſháh) i. & quieuit, ſeu requieuit Dominus in Abel, & in munere eius: cōſtat, quia vt in Exod. & Leuitico probabimus, ſacrificia fiebant: vt textus dicit: in odorem quietis: vbi noſter vertit, ſuauitatis: & e[st] ſermo metaphoricus ſumptus ab homine irato, aut etiam non irato, cuius naribus ſi apponas odoriferum fumū: requieſcit. Sic Domino Deo noſtris peccatis irato, & accedēti, quaſi ad punitionem peccatoris, occurrebat fumo offerēs victimæ ſuæ, quo quaſi odore Dominus delectatus, quieſcebat ab ira furoris ſui: neque ad punitionem ſumendam deſcendebat: ita quod quies hæc erat quædam delectatio ex fumo oblationis: qua quieſcebat Domin⁹. Sic ergo hic intelligendum eſt, quod quieuit Dominus, ſeu requieuit in Hébel, & in muneribus eius delectat⁹, ſcilicet in bona volūtate Hébel, & etiam in fumo ſacrificij eius: & ſi illud pro peccato fiebat: intelligendum eſt Deum ab ira quieuiſſe: ſi autem ad laudem, aut pro integritate, & incolumitate, delectatus eſt Dominus in ſacrificio eius. Non ſic autem requieuit, ſeu delectatus eſt Dominus in ſacrificio Cáin, neque in ipſo Cáin, quod non meliora ad offerendum Deo elegerit. Si autem quæras, quomodo Cáin cognouit Deum delectari in ſacrificio Hébel: non autem in ſuo: textus non explicat. Crediderim tamē, quod in abſumptiōe ignis de cœlo miſſi: ſolebat enim Domin⁹ hoc ſigno oſtēdere ſibi placere ſacrificium: vt patet Leuiti. 9. de ſacrificio primo Aharón, & Iudicum. 6. de imolatione Gedeonis, & Salomonis in tēplo. 2. Paralipome. 7. & Heliæ. 3. Regum. 18. ſimiliter Iudicum. 13. de ſacrificio Manoach.* Et iratus eſt Cain valde. *Ideſt, ira illi fuit, quia verbū in actiua voce ponitur, ſcilicet, propter fauorem: quem Dominus fratri oſtendit: & non ſibi, acceptando ſacrificium fratris: & oſtendendo complacentiam in eo.* Et ceciderunt vultus eius: *ſeu facies eius. Nos huiuſmodi homines vocamus (Carrancúdos). Solent enim homines irati, aut odientes aliquem, oculos, & vultum demittere, cum eum vident, & etiam cum triſtantur. Eſt autem hic vultum vel faciem cadere, demittere caput: vt facies ſolito demiſſior terrā reſpiciat. Et ideo forte demiſit vultum: ne ad cœlum: vbi erat Deus: reſpiceret: à quo ſe læſum arbitrabatur.*

¶ Nónne ſi benefeceris: portare, ſeu leuare: & ſi non benefeceris ad oſtiū

peccatum

peccatum cubans: & ad te appetitus vel decurſus eius, & tu dominaberis in eo.

Obſcurus eſt locus iſte, & varie ab interpretibus redditur, & à Doctoribus exponitur. Verbum (tob) ſignificat bonum eſſe, in (hiphíl) autem benefacere. Numeri. 24. Quam (tóbu). i. bona, aut pulchra tabernacula tua Iaacób: & indicio meo, hoc, ſecundo ſignificat (tob) ſcilicet, pulchrum eſſe, & de priori ſignificatione dedimus exemplum. De ſecunda vero illud exemplo erit, quod habetur Canti. 4. Quam (tóbu) ideſt, pulchri ſunt amores tui. Exodi. 2. Vidit illum quod (tob) ideſt, pulcher. Communiter tamen ſignificat benefacere, aut bonum eſſe. Sequens vero verbum, ſcilicet, (ſeéth) à (naſſá) ortum habet: quod multa ſignificat: proprie tamen videtur ſignificare portare, leuare, & eleuare. Dictio vero (chattáth) peccatũ ſignificat, & pœnã pro peccato inflictam, ſicut Zacha. 14. Hoc erit (chattáth) .i. pœna peccati Aegy. (vechattáth) .i. pœna peccati, ſeu punitio omnium gentium. Significat etiam oblationem pro peccato frequẽter in Exodo, & Leuitico: vt Leuiti. 4. Omnem adipem iuuenci (hachattáth) id eſt, peccati, ſeu oblationis pro peccato, quo capite ter, aut quater in eádem accipitur ſignificatione. Sequens vero dictio, ſcilicet (robés) quam vertimus cubans: ſignificat iacere, cubare: vt patet infra 49. Curuauit ſe (rabás) ideſt, accubuit, ſeu iacuit: vt leo. Sic Iob. 11. (verabáſtha) ideſt, & accũbes, aut iacebis, & nõ erit exterrẽs. Poteſt ergo hic (chattáth) ſignificare punitionẽ peccati, & peccatum ipſum: & ſi pœnam, aut punitionem ſignificet: tunc ſenſus eſt. Nónne ſi bene egeris: portare *.i. portabis premium.* Si autem non bene egeris: ad oſtium peccatum iacens: *ideſt, prope te eſt punitio peccati.* Et ad te deſiderium eius .i. *cupit te tenere pœna peccati tui:* ſed tu, ſi vis, dominaberis illius: *ideſt, apud te ſitũ erit declinare pœnam eius, ſeu punitionem. Loquit̃ autem hic Dominus metaphorice comparando peccatum, ſeu punitionẽ peccati, cani: qui ad oſtium cubat, cupiens ingredi: ſed in poteſtate Domini eſt claudere ianuam, ne ingrediatur: aut aperire, vt intret. Nouerat enim cordium ſcrutator, Cáin inique aduerſus fratrem cogitare, ideo illi dicit punitionem ad oſtium iacere. Videtur enim, quod quam primum aliquis peccatũ committit, pœna, ſeu punitio deſideret eum tenere: & iſte, meo indicio, eſt ſenſus huius loci. Si autem peccatum pro peccato, & non pro punitione accipias: tunc ſenſus erit. Si bene egeris leuare, ideſt, erit leuatio peccati, ſeu cõdonatio, ideſt, ſi bene egeris: facilis erit condonatio peccati. Alij. Si bene egeris: erit leuatio animi, & vultus: qui concidit: ac ſi dicat: erit hilaritas. Si nõ bene egeris: peccatum ad oſtium cubat, ideſt, deſiderium occidendi fratrem prope te eſt: & cupit ad te ingredi: ſcilicet, ad exequendum homicidium: ſed in poteſtate tua erit acceptare. Praefert autem priorem ſenſum ſecundo, contextus literae. Praecedit enim. Nonne ſi bene egeris: portabis, ſcilicet, praemium? Vbi nõ de bono opere, ſed de praemio illius eſt ſermo. Cum ergo ſequitur: ſi autem male: ad oſtium peccatum cubat: videtur etiã de pœna, ſeu punitione peccati eſſe ſermo: ac ſi dicat. Si bene egeris: portabis praemiũ: ſi vero male: pœnã: quoniã punitio e veſtigio peccatum ſequitur. Secundo probatur iſte ſenſus: quoniam peccatum iam inerat ipſi Cáin: iam enim iratus in fratrem erat: punitio vero nondum, ſed ad fores erat: quia ſtatim perpetrato peccato, à Deo punitus eſt: vt ſtatim ſequitur.*

Et dixit Cáin ad Hébel fratrẽ ſuum. *Non explicat ſcriptura, quid ei dixerit: quare licuit interpretib⁹ verba fingere, aut ſupplere. Vulgat⁹ putat illi dixiſſe. Egrediamur foras, propter id: quod ſequitur.* Et fuit, cũ eſſent in agro. *Et in hoc ſecutus eſt .70. & Paraphraſtẽ Chaldæũ, Hieroſolymitanũ: qui putat illi dixiſſe. Veni, & egrediamur in agrum. Aut dixit illi verba Domini, qualiter ſcilicet eũ obiurgauerit: vel dixit illi iniuria verba. Et ex hoc loco aduertes multa deeſſe in textu, neceſſario ſupplẽda. Mihi tamẽ magis arridet id: quod ſubaudit vulgatus interpres, propter id: quod ſequitur.* Cum eſſent in agro: occídit eum. *Multi ex hoc loco, & ex eo: quod*

 inferius

inferius dicit Cáin. Omnis qui me inuenerit, occidet me: putant genus humanum iam propagatum, ſimiliter extitiſſe oppida, & pagos, quare Cáin timens aliquos fratri opem laturos, aut prodituros facinus patratum, in agrum egreſſus eſt, ibíque fratricidium perpetrauit: quorum ſententiã non aſpernor: quia vero ſimilis eſt. Quare credendum eſt Cáin prope patris interitum, hoc facinus commiſiſſe, quando, vt diximus, humanum genus erat ſatis multiplicatum. Non conſtat etiam, quo inſtrumento eum occiderit: & quia nõ videtur ádhuc fuiſſe armorum vſus, arma miniſtrauit furor: vnde ligno aliquo, aut pertica crediderim eum occidiſſe. Vbi eſt Hébel frater tuus? *Credibile eſt Cáin occiſum occultaſſe fratrem, putãtẽ Deũ facinus ſuũ poſſe latere.* Quid feciſti? *Emphaſi omnia verba hæc plena ſunt: & cũ maxima indignatione à Deo dicuntur, ac ſi dicat. Quare tam graue facinus perpetraſti?* Vox ſanguinũ fratris tui clamat ad me de terra. *Dicit ſanguines, propter ſanguinis copiam, ac ſi dicat. Abundantia ſanguinis: aut propter vulnerum multitudinem: aut, vt hebræi dicunt, ob copiam futuræ ſobolis cum fratre interfectæ. Prior tamẽ cauſa ſimplicior & verior eſt. Aduerte hic, quod in hebræo habetur clamantes, ſeu clamare faciẽtes ad me de terra, quare poſſet verti. Voce ſanguines fratris tui clamantes, ſeu clamare facientes ad me de terra. Aduerte etiam, quod, vt ſuperius hoc capite dictum eſt, punitio è veſtigio peccatũ ſequitur: quare ſanguines effuſi clamare videntur, & petere vltionem, quemádmodum infra cap. 18. dicit Dominus. Clamor Sodomorum .i. peccatorum eorum venit ad me. Et nota quod grauia peccata clamare dicũtur in punitionẽ, leuia vero loqui: ita, quod qualia ſunt peccata: ſic clamare, aut loqui dicũtur. Aduerte etiã, quod verbũ (ſahách) à quo (ſohachim) ideſt, clamãtes ſignificat clamare, & dicunt hebræi ſignificare etiã congregare, propter illud primo Reg. 10. (vaiashéc) ideſt, congregauit Samuél populũ, ſed propriam ſignificationẽ retinendo, melius vertas. Et proclamauit Samuél, populum vocãdo. ſ. ad ſe. Sic Iudicũ. 7. vbi vertunt (vaiiſaech) .i. & congregatus eſt vir Iſraél, tã bene quadrat. Et proclamatus ẽ (vt ſic dicã) vir Iſraél.* Maledictus es tu, è terra, quæ aperuit os ſuum, ad accipiendum ſanguines fratris tui, de manu tua. *Senſus eſt. Maledicet tibi terra, ſeu execrabitur te, ac ſi dicat. Terra eódem ore, quo ſanguinem fratris tui bibit de manu tua: eódem petit ex te vltionem à me. Vbi aduerte, quod terra videtur homicidã execrari, & ex ſe eiycere: in qua homicidiũ perpetratum eſt. Hinc ortum habuere meo iudicio, ciuitates refugij. Tantũ enim terra execratur homicidium, vt ex ſe eiycere videatur homicidã: & cauſa eſt, quia cum quis hominẽ occidit: perdit terra vnum habitatorem, & cultorem, & filium: quia homo puluis eſt, aut quia fœdatur occiſi ſanguine, aut idem dictu eſt. Maledictus tu de terra: ac ſi diceret eiectus, tanquam res execrabilis, quod ſtatim explicat.* Cum colueris terram. *Non ſolum (inquit) ex ſe te terra eiyciet, ſed etiam cum eam colueris: non dabit vim ſuam tibi, ideſt, fructum: qui ex terræ vi naſcitur: aut non dabit fructum iuxta vires, ideſt, non tantum: quantum poteſt. Dictio (choach) ideſt, vis, ſignificat etiam virorem, ſeu viriditatem. pſal. 22. Aruit tanquam teſta (cochi) .i. viror meus. Significat & fructum, eo quod ex fortitudine terræ producatur: vt Iob. 6. (vmichochachem) ideſt, de fructu veſtro donate mihi.* Vagus, & profug⁹ eris in terra. *Prior dictio ſcilicet (náh) ſignificat proprie commoueri in ſe, ſiue intus, ſiue extra, ad módum ebrij, aut tremuli, ſeu qualiter mouẽtur timidi. Iſáiæ. 29. Moti ſunt, ſeu titubarũt: & nõ (ſechár) ideſt, à ſicera, &. 7. (vaianah) .i. & motum eſt cor eius, pſalm. 107. (ianúhu) .i. titubarunt, ſicut ebrius. Eſt ergo moueri ad mòdũ nutãtis, ſeu tremebũdi. Hinc (menahaním) ideſt, ſiſtri, ſic à tremore dicti. 2. Samuélis. 6. Sequens vero dictio, ſcilicet, (nad) ſignificat moueri, vagari hinc inde. Ierémiæ. 50. (nudú) ideſt, migrate è medio Babel. Et pſal. 11. (nudí) ideſt, trãſmigra in montem, ſicut auis. Significat etiã caput mouere ſuper aliquẽ: quemádmodum ſolebant facere, qui aliquẽ conſolabantur: vt pſal.*

vt pſal.69. Expectaui (lanúd) ideſt, ad commouendum, ſeu qui commoueretur ſuper me, conſolando, mouendo. ſ. caput ſuum. Vnde & Iob dicebat. Vtinã eſſet anima veſtra, pro anima mea: cumularem ſuper vos ſermones, & mouerẽ caput meum ſuper vos. Sic Isái. 51. Quis (ianúd) ideſt, mouebit tibi: ſcilicet caput, condolẽdo? Eſt ergo ſenſus. Eris tremulus, aut cõmotus, ſcilicet intus, ideſt, timidus, & etiam vagus, ſeu motus extra, quia hinc inde diſcurres, ſine vlla requie. Nam terra ſua eiecit eum: & ſimiliter aliæ, & forſitã patiebatur reipſa corporis tremorẽ.

¶ Ait Cain. Magna iniquitas mea à portare.

Gemũt hic ſub mole gigantes. Sed, vt iam hoc eódem capi. dixi, & in canonibus admonui: quemádmodum ſæpiſſime in ſacris literis ſumitur peccatũ pro peccati punitione: ita & iniquitas pro pœna iniquitatis: & dictio (hauón) ſignificat proprie curuitatẽ, ſiue quis curu⁹ ſit, ideſt, iniquus, ſiue ex pœna incuruetur, quemádmodum verbum (hauáh) à quo deſcendit, ſignificat curuum eſſe, ſiue culpa, ideſt, iniquum, ſiue pœna incuruetur, quod exempla monſtrabunt. Danie. 9. Peccauimus (vehauínu) ideſt, inique ſeu curue egimus, non conformantes nos legibus tuis. Similiter Heſter. 1. Non contra Regem tã tũ (hauthah) ideſt, inique egit vaſthi. Quod vero pœna incuruari ſignificet, patet Isáiæ. 21. (nahauethi) .i. incuruatus ſum, cũ audirem. Itẽ pſal. 38. (nahauethi) .i. incuruaui me, humiliaui me. Quod vero (hauón) ſignificet pœnã iniquitatis, ſeu incuruationem, primo patet. 2. Reg. 7. inueniet nos (hauón) ideſt, pœna iniquitatis. Et primo Parali. 21. tranſire fac quæſo (hauón) .i. pœnã iniquitatis ſerui tui. Sic Prouerb. 5. (hauonothau) .i. pœnæ iniquitatis capiẽt impium. Quod autẽ iniquitatẽ ſignificet, illud Num. 14. exẽplo eſt. Parce quæſo (lahauón) .i. iniquitati populi huius, licet etiã ibi poſſet in priori ſignificatione accipi: vt ſit ſenſus, ne punias. Si ergo hic accipias (hauón) vt pœnã iniquitatis ſignificet, clariſſimus eſt textus. ſic vertendo. Maior eſt punitio, ſeu pœna iniquitatis, quam vt portẽ, ideſt, portare, ſeu ferre poſſim cum vita: & ſic Pagninus textũ optime vertit. Quod vero iſte ſit ſenſus, quẽ litera prætendit, contextus ipſe manifeſtat. Sequitur enim. Ecce eijcis me hodie à ſuperficie terrę: & à facie tua abcondar: & omnis qui me inuenerit, occídet me. *Vbi vides eum putaſſe, nõ poſſe punitionẽ ferre, ſine vitæ diſcrimine. Hũc etiam ſenſum præcedentia probant: inceperat enim Dominus punire Cáin, dicens. Maledictus tu è terra, Cáin vero occiſionem metuens, ait ſubiuncta verba. Maior eſt punitio mea à ferre, ideſt, quam vt ferre eam poſſim viuus. Quẽ ſenſum etiam Rabbí Dauíd amplectitur. Caietanus autem, & multi alij accipiẽtes (hauón) in alia ſignificatione, prôut, ſcilicet, iniquitatem ſignificat, vertunt. Maior eſt iniquitas mea, ſeu magna eſt iniquitas mea à leuari .i. quam vt leuari, ſeu condonari poſſit. Ex quibus verbis antiqui Sancti arbitrati ſunt, deſperaſſe: quod litera non expreſſe dicit, ſed videtur Cáin ſentire tam graue eſſe peccatum ſuum: vt quicũque eum inuenerit: occídet. Sed re vera, primus ſenſus eſt germanus literæ, et ex hoc loco diſces, quid valeat linguarum peritia. Nam ſi hæc nõ eſſet: perpetuo locus iſte maneret occultus: ſicut & præcedens.* Ecce eiecisti me hodie à ſuperficie terræ. *Non quidem omniũ, ſed natiuitatis meæ.* Et à facie tua abſcondar. *ideſt, à præſentia: tanquã reus à iudice.* Eróq; timidus, & commotus, ſeu vagus: & quicũque inuenerit me: occídet me. *Aut quia me fratricidã agnoſcent, aut tanquã vagum, ignorabunt me. Ex quo loco, vt iam diximus, colligitur: multiplicatum tunc humanũ genus: alias non timuiſſet Cáin occiſionem ab inueniente. Et pœna ſequens, occiſori Cáin impoſita, idẽ indicare videtur.* Propterea oĩs occídens Cáin, ſepties vindicabitur, aut ſumetẽ vltio de eo *.i. vſque in ſeptimã generationem punietur, aut ſeptem pœnis afficietur, vel perfecte vindicabitur, ſicut ſeptima dies complet hebdomadam. Aduerte hic, quod licet verbum (nachám) quod hic ponitur: ſignificet vindicare, & punire, etiam ſignificat iudicare.* Et poſuit Domin⁹ ipſi Cáin

ſignum:vt nõ percuteret illum omnis inueniens eum. Non ſolũ, vt non occiderẽt eum, ſed etiam ne percuteretur. Quod ſignum hoc fuerit, textus nõ explicat: neque eſt aliqua coniectura ad hoc ſciendum, neque libenter in ſacris literis hiſtorias fingo. Egreſſus eſt Cáin à facie Domini. Oſtẽdit textus iſte, Deum humana effigie ſæpius apparuiſſe, et familiariter cum primis parentibus conuerſatum: ideo textus dicit, Cáin à facie Dñi egreſſum, ideſt, ab illa conuerſatione, & familiaritate: qua antea cum eo ipſe pater, & frater cõuerſabãtur. Habitauit in terra Nód, ante Hédẽ. Aliqui arbitrantur nomẽ (Nód) eſſe proprij loci nomen, alij vero appellatiuum: quod mihi magis placet, propter ſententiam Domini: licet enim in aliquo loco ad tempus habitaſſet, ſtatim tamen inde migrabat ad alium locum: quia vltio Domini non ſinebat eum quieſcere. Et quod ſequitur, ante Héden: ſenſus eſt, quod verſus orientem horti deliciarũ migrauerit. Vocauit ciuitatem iuxta nomen filij ſui Chanóch. Huius ciuitatis Beroſus meminit, eámque monti Libano proximã ex Chaldæorum relatu dixit. An vero Cáin ante fratris cædem extruxerit eam, certum non eſt: ſequendo tamen ſeriẽ huius literæ, videtur poſtea extruxiſſe. Accepit ſibi Lémech duas vxores. Vſque ad hoc tempus vnica vxore viuebantur homines contenti: alias non narraſſet hoc, tanquã peculiare, & rarum quid ſcriptura. Potuit tamen fieri, vt hoc enarret propter ſequentia. Ipſe fuit pater habitãtis tabernaculum. Ideſt, paſtorũ præcipuus, aut primus qui docuit rem pecuariam curare, vel quod verius puto, docuit in tẽtorijs habitare paſtores. Iã enim antea paſtores erant: vt pater de Hébel: ſed nondum erat vſus habitãdi in tentorijs paſtoribus, ſed iſte inuenit. Et etiam fuit pater pecudis, id eſt, magnus artifex in re pecuaria. Aduerte etiam hic (óhel) ſignificare proprie tẽtoriũ paſtorum, licet aliquando omne habitaculũ ſignificet: quod adnotauerim pro lib. Exodi. & Leuiti. vbi de tabernaculo Domini agendũ eſt. Ipſe, ſcilicet, Iubal fuit pater: ideſt, primus, aut præcipuus. Omnis comprçhédentis citharam, & organum. Verbũ (tapás) quod hic vertimus, cõprahendere, ſignificat proprie complecti, & comprahendere: vt patet. 2. Regum. 12. (tapás) ideſt, comprahendit Ioás Regem Iſraél. Idem Ióſua. 8. Et Regem Habai (tapeſ?ú) ideſt, comprahenderunt. Duo autem nomina: quæ ſequuntur, ſcilicet, (chinór) & (hugáb) prius. ſ. (chinór) dicitur citharã ſignificare: ſed ſignificatio non eſt omnino certa. Hoc certum eſt, quod ſignificat muſicũ inſtrumentum: quod pulſans complectitur: & quod poteſt ſuſpendi: quarũ ſignificationũ prior coniectura ex hoc loco ſumitur: quia dicitur fuiſſe pater cõprahendẽtis, ſeu amplexantis citharã. Secũda vero ex pſal. 137. vbi dicitur. Suſpendimus (chinorothénu) .i. citharas, aut tibias noſtras, vbi vulgatus vertit, organa. Sed quia organa nõ ſolent ſuſpẽdi: videtur melius vertere, citharas noſtras. Sequens vero dictio eſt ab (hagáb) cuius ſignificatio dubia eſt hebræis. Dicunt tamen ſignificare, amare, & loqui amatoria: vt Ezechi. 23. Et in omnibus, vel cum omnibus, quos (hagebáh) ideſt, adamauit: vbi Hieronym. vertit. In quos inſaniuit, & quaſi vbiq; verbum in hac ſignificatione vertit. Mihi vero verbũ videtur ſignificare ſuſpirare, ſeu ſuſpiriũ emittere. Moueor ad hoc, quia video (hugáb) ideſt, organum, nullam alluſionem habere ad ſignificationem verbi, ſcilicet, amare. Secundo, quia Ierem. 33. habetur. Quia (haſabím) ideſt, flatus, ſeu ſufflationes, ore ſuo ipſi faciunt, quod videtur idem eſſe, ac ſi quis ore óppedat alicui ignominioſe: quod apud nos ſignum eſt ſubſannationis magnæ, aut ſibilet. Tertio, quia tunc (hugáb) ideſt, organũ cum ex flatu ſonum mittat: conuenientiam habet cum ſignificatione verbi: & ádhuc potius putarem tibiam, quæ etiam flatu ſonat, quam organum: quia pulſans organa, non complectitur illa: quemádmodum facit canens tibia, & textus dicit quod fuit pater comprahendentis, ſeu complectentis. Quarto, quia hæc ſignificatio toleratur, imo quadrat omnibus locis: in quibus verbũ ponitur. Nam locũ Ezechi. citatum vertere potes. Et in omnibus: pro quibus ſuſpirauit. Et códẽ cap. vbi noſtri vertunt. In manu filiorum Aſſúr,

quo-

quos adamauit: verti poteſt, quibus ſuſpirauit. Solent enim amãtes ſuſpiria emittere in abſentia amati. Et iterum eódem capite, vbi dicitur. Filios Aſſúr adamauit: tu verte, & ad filios Aſſúr ſuſpirauit. Sic Iere. 4. (maaſſú) id eſt, contempſerunt te amatores tui: tam bene vertas, ſuſpiratores tui: ſeu qui antea propter te ſuſpirabant, amorem ſimulantes, aut amatorem agentes. Sic Ezechiélis. 23. Suſpirauit ſuper ſuſpiratores ſuos, pro adamauit amatores ſuos, & ſic in alijs locis. Illud vero eiuſdem cap. Ecce tu es illis, ſicut canticum amatorum: potes vertere, ſicut canticum organorum: & ſic vertit Chaldæus, aut ſicut canticũ ſufflantiũ ore, vel ſibilantium: vt ſuperius diximus. Nondũ tamen rem definio, quia coniecturis moueor.

Túbalcáin acuentem omne opificiũ æreum, & ferreum. *Verbũ (latás) ſignificat acúere: vt patet pſalm. 52. Sicut nouacula (melutṫás), ideſt, acuta faciẽs doloſe: & pſal. 7. Gladium ſuum (Iiltós) ideſt, acuet. Et quod ſequitur. Omne opificium: aduerte, quod verbũ (charás) à quo (chorés) ideſt, opificium: ſignificat multa hebræis, quia proprium ſignificatũ ignorant. Significat enim ſilére, obſurdeſcere, tacitum cogitare, & arare. Sed ſi quis recte locos, vbi verbum ponitur: expendat: deprehendet verbum ſignificare proprie fabricare, & exinde arare. Nã nos Luſitani omne fabricare, præſertim alicuius metalli, vocamus arare. Nam ſi videmus aliquod auri, aut argenti vas optime fabricatum, dicimus (Quam bem laurádo está eſte vaſo) Quam bene exaratum eſt hoc vas: & quia cogitans aliquid, intus fabricare videtur, ſignificat etiam cogitare. Similiter tacere, aut melius ſurdeſcere, quia fabri loquẽtibus ſibi ſurdi videntur. Nam pſalm. 129. habes. Super dorſum meum (chárſu) ideſt, arauerunt arantes, ideſt, ita ſciderunt, ac ſi vomere proſcinderent terrã. Sic Iudicum. 14. Niſi (charaſtlém) ideſt, araſſet in vitula, ſeu cum vitula mea. Prouerbio. 6. Videtur ſignificare, cogitare: vbi habetur (chorés) ideſt, cogitans malum. Sed ibi verti poteſt, arans, ſeu fabricans malum, videlicet corde. Sic eõdẽ capite, cor (chorés) .i. cogitãs cogitationes impietatis, vbi ſimiliter poſſet verti, cor fabricans. Ratio autem, quare ſignificat ſurdeſcere, eſt, quia fabri ob malleatione quaſi ſurdeſcunt, non audientes: ſimiliter cogitantes, non aduertũt ad ea, quæ ſibi dicuntur: operi, aut cogitationi intenti. Vnde noſtri in prouerbium habent, cum quis non vult audire, aut attẽdere. Agit (inquiunt) mercatorẽ. Pſal. 28. Ne (thecherás) ideſt, ne taceas, aut ne ſurdũ agas: vt artifex, vel ne cogites. ſ. alia, non curando mea. Et. 35. Vidiſti Domine, ne (techerás) ideſt, cogites, non curando me. Noſter vertit, ne taceas. Miche. 7. Aures eorum (techeráſnah) ideſt, obſurdeſcent, ſeu ad módum fabricantium ſe habebunt: qui non audiunt, quæ dicuntur, propter malleorum ictus. Significat ergo hic (chorés) artificium, aut potius artificio elaboratum.*

Et ait Lémech vxoribus ſuis. Si virũ. *Veritas hebraica ſic habet.*

¶ Quia virum occídi in vulnere, ſeu attritione mea, & puerum ad liuorem, aut colligationem, ſeu coniunctionem meam: quia ſepties vindicabitur Cáin, & Lémech. 77. Iſte eſt Hebraiſmus.

Inter locos difficiles huius libri, iſte eſt vnus: & difficultatem facit ignorantia huius viri, & pueri: de quo in textu eſt ſermo: ideo licuit Hebræis fingere hiſtoriam Cáin, & filij. Et dupliciter iſte textus exponi poteſt. Primo modo tenendo, Lémech fuiſſe homicidam: & videtur quod fuerit homicida viri, aut pueri: neque ſum lõge ab hoc, quod puerem Lémech occidiſſe puerũ filiũ ſuum ex aliqua ex ijs vxoribus, propter duo. Primo, quia verba ad vxores dirigit. Secundo, quia dicit, & puerum ad liuorem meum: vbi videtur loqui de puero: qui pertineret ad mulieres, aut ad alteram earum. quem caſtigãdo occíderit: percutiens enim puerum, occídit. Qua de cauſa vxores obiurgabãt eum, quod ſcilicet ipſe eſſet daturus pœnas homicidij. Quam obrem volens eas deterrere, dicit. Quia occídi virum in vulnere meo, *quod. ſ. illi inflixi,* & puerũ ad liuorẽ meũ *.i. liuidum eũ reddẽdo: nõ putetis me impune occidẽdum.*

quoniam ſi Cáin vindicabitur ſepties: qui fuit fratricida: multo magis Lémech: qui eſt ſimplex homicida: vindicabitur ſeptuaginta ſeptem. Tenendo ergo quod Lémech virum, & puerum occiderit, quicunque illi ſint, & vxores dixiſſe ei, quod homicidiorum eſſe pœnas daturus: ipſe dicit, quod licet ſit homicida, non tamen eſt impune occidendus, quoniam ſi occiſor Cáin erat pœnas daturus vſque in ſeptimam generationem: multo magis occiſor eius. Potuit etiam fieri, quod vxores illi mortem intentarẽt: & ipſe ad eas ab hoc deterrendas dixerit verba hæc: ſed prior ſenſ9 eſt germãior, ſi Lémech fuit homicida. Aliter ſenſus eſt, quod vxores eius ei mortem timerent, poſtquam filius Tubalcain arma inuenit: quas ipſe ſolatur dicens. Non mihi timeatis: quoniam ſi virum occidiſſem in vulnere meo, & puerum ad liuorem meum, id eſt: etiam ſi occidiſſem hominem integræ ætatis, aut puerum innocentem: qui me occideret, non euaderet pœnas: quoniam ſi Cain vindicabitur ſepties: Lémech vindicabitur .77. & hic ſenſus nullam ſupponit hiſtoriã, & hunc ſenſum Paginus prætẽdit: qui hic vertit. Si virum occidero in vulnere meo. *Omnes ferè noſtri intelligunt hunc textum, quod Lémech debeat puniri ſeptuagies ſepties, & quod Cáin ſit ſepties puniendus. Dicunt inſuper Lémech occidiſſe Cáin: cum vtrúnque ſit falſum, vt ex ipſo textu oſtẽdemus. Nã quod Cáin non ſit ſepties daturus pœnas, cõſtat: quia textus nõ dicit, quod Cáin ſit ſepties puniẽdus, ſed quod vindicabitur, .ſ. ipſe de occidẽte ſe. Cũ enim ipſe punitioni Domini opponeret, quod omnis qui eũ inueniſſet, occideret, Dominus volens eum ſecurum reddere, dicit, non ſic futurum eſſe: imo ſi quis eum occideret: ſepties puniretur. Ex quo manifeſte conſtat, quod non Cáin, ſed occidens ipſum erat ſepties pœnas daturus. Vnde cum dicit Lémech, quod* Septies vindicabitur Cáin: *nõ debet eſſe ſenſus, quod ſit ſepties pœnas daturus: ſed potius is: qui eum occidiſſet, quemádmodum Dominus fuerat pollicitus ipſi Cáin. Quod autem hic occaſionẽ errandi dedit, fuit præpoſitio (de): quæ ponĩt in vulgata editiõe. Dicit enim,* Q m̃ ſeptuplũ vltio dabit̃ de Cain. *Quibus verbis oſtendit pœnas daturum Cáin, & etiam Lémech, cum, vt diximus, textus oppoſitum dicat: & meo iudicio, etiã vulgata editio: ſed fuit male intellecta. Nam cum dicit,* Septuplum vltio dabitur de Cain, *ſenſus eſt, de occidente Cáin. Conſtat autẽ Cáin quadruplices tantũ dediſſe fratricidij pœnas. Primo, quod fuit à Deo maledictus. Secundo, quod terra non erat datura colenti vim ſuam, ſeu fruct9. quos dare poterat. Tertio, quod eſſet commotus. Quarto, quod eſſet profugus, & poteſt quinto addi, quod eijciẽdus à facie Domini. Neque conſtat poſtmodum alias dediſſe. Quod vero iſte vir: quẽ occidit Lémech: ſi tamen eũ occidit: non fuerit Cáin, probabitur: quia vir occidens Cáin daturus erat pœnas in ſeptulum: vt textus dicit: ſed Lémech nõ legimus tot pœnas dediſſe. Conſtat ergo, quod Lémech non occidit Cáin. Secundo, quia ſi Cain eſſet à Lémech occiſus: Deus non impleſſet verbũ ſuũ ipſi Cáin. Pollicitus enim illi fuerat, quod non eſſet occidendus ab eo: qui eum inueniret. Vnde credendum eſt eum obijſſe: non autẽ fuiſſe à quoquã occiſum. Tertio, quia eódẽ modo, & in eádem ſignificatione accipiendum eſt verbum (nachám) ſeu vindicabitur: cum dicit Dominus ad Cáin, quod omnis occidens Cain, ſeptempliciter vindicabitur: & cũ Lémech dicit, ſeptempliciter vindicabitur Cáin. Sed in priori loco ſignificat, quod vltio ſumenda eſt de occiſore Cáin: vt etiã ipſi fatentur: ergo, & in ſecundo loco. Nullo ergo eſt modo intelligendum, quod Cáin dederit ſepties pœnas: neq; quod Cáin fuerit à Lémech occiſus. Vbi vides quæ mala pariat vna dictio addita, vel ablata à textu, aut ſententia male intellecta. Eſt ergo ſenſus huius loci iterum repetitus.* Audite vocem meam vxores Lémech. Auſcultate eloquiũ meũ: licet enim virum occiderim in vulnere meo, & puerum in liuore meo, *non tamen erit à pœna immunis, qui me occiderit. Quoniam ſi Cáin vindicabitur, id eſt, vltio illi dabitur de occiſore ſepties, iuxta verba Domini: qui quidem fuit fratricida: Lémech qui eſt ſimplex homicida vindicabitur .77. Aut*

ſi

ſi non fuit homicida: ſenſus erit. Si virum occidiſſem in vulnere meo, & puerū in liuore meo: adhuc daret pœnas, qui me occideret. 77. Et ſi hūc ſecundū amplectaris ſenſum: videtur, quod Lémech puerum filium ſuum caſtigauerit: ob cuius verbera fuit ab vxoribus redargut⁹: quibus ipſe dicit, quod non ſolum non punietur, ſi verberet: ſed etiam ſi occidat virum, aut puerum: quicunque eū propterea occiderit: graues dabit pœnas. Si vero meliorem habeas ſenſum huius loci: amplectar recē. Vocauit nomen eius Seth. *Sonat (Seth) poſitionē, & cauſam ſubdit, quare ſic eū vocauerit, quod videlicet poſuiſſet ei Dominus ſemen aliud pro Hébel occiſſo à fratre.* Vocauit nomen eius Enós. *Sonat Enós hominem, aut potius hominē maſculū. Sunt tamē qui dicunt (Enós) ſonare dolorem, & exinde hominem, quod omnibus diebus vitæ ſuæ doleat: ſignificatio tamē nominis, neq; nobis, neq; hebræis plene nota eſt.*

¶ Tunc cœptum eſt vocari in nomine Iehouáh.

Verbum hebraicum (chalál) cuius præteritum paſſiuū hic ponitur, ſcilicet, (huchál) ſignificat proprie polluere, profanare, & quia cadauer tangentem polluebat, & ſanguine occiſi polluebatur, ſignificat ſecundo, occidere, tertio, ſignificat incipere, præſertim in tertia coniugatione, ſeu cōmune facere, quemádmodū fructus noue arboris quarto anno incipiebat communis fieri, ſeu profanari. Et prioris ſignificationis vbíque obuia ſunt exempla. Et primo Leui. 19. vbi dicitur. Sanctificationem Domini (chilél) ideſt, polluit. Item Malachi. 2. Quia (chilél). i. polluit (iehu láh) ſanctificationē Domini. Quod vero occidere ſignificet, conſtat Deute. 21. De ſanguine (chalal) id eſt, occiſi, aut polluti. Sic Numeri. 31. Omnis qui tetigerit (bechalál) ideſt occiſſum, vel fœdatum. Tertiæ vero ſignificationis exempla habes infra. 6. cap. vbi dicitur cum (hechél) ideſt cœpiſſet homo multiplicari ſuper terram. Et cap. 10. ipſe (hechél) id eſt, cœpit eſſe potens in terra. Item Deute. 3. Domine Deus (hachilóthá) ideſt, cœpiſti oſtēdere ſeruo tuo. Secundū ergo duas verbi ſignificationes poteſt textus dupliciter reddi. Nā alia, ſcilicet occidere, nullo modo cōuenire videt̃. Primo ſic. Tūc, ſcilicet tempore Enós, cœptum eſt inuocari in nomine Domini. Secundo ſic. Tunc profanatum, aut pollutum eſt nomen Domini. Videtur autem prior interpretatio conuenientior, quod ſcilicet tempore Enós, cœperit nomen Domini (Iehouah,) inuocari, quādo Seth, & Enós viri religioſi vixerunt. Vbi aduerte, quod tēpore quo vixit Cáin, & Hébel, & Adam, nomen Domini inuocatum eſt: ſed mortuo Hébel, cum Cain eſſet à Domino elongatus, & eum vt pote punitorē exoſum haberet: non curabat inuocare eū: ſic ſemē ipſius. Poſtea vero cū natus eſſet Seth vir bonus, & ſemē ipſius propagari inciperet: iterū cœptum eſt inuocari nomē veri Dei: quod obliteratū erat, hominibus ad idolatriam declinantibus. Si vero ſecundo modo legas, ſcilicet, tunc profanatū eſt nomē Domini: ſenſus erit, quod generatio Cáin tunc, id eſt, tempore ſuo polluit nomen Domini, faciendo mala. Aliqui putant tunc homines cōmuniter incœpiſſe inuocare nomen Domini paſſim, videntes Deum curare res humāas, & puniſſe Cáin. Sed prior ſenſus mihi apparet verior, & germanior. Neque dicit textus, quod tunc cœperit agnoſci, quia iam antea cognitum erat: ſed vocari, aut inuocari: ac ſi dicat, tūc cœperūt Deū colere fundendo preces, faciendo ſacrificia, & id genus alia. Vnde infra cap. 13. de Abrahám dicitur, quod venerit ad locū altaris: & vocauerit, aut inuocauerit nomē Domini. ſ. (Iehouáh.)

¶ Capitis quarti, adnotata ad noſtrá eruditionem.

ADám cognouit vxorem ſuam. *Credendum eſt eam, quā diu in paradiſo fuit, nō cognouiſſe: quoniā cum virgo tunc eſſet: & ambo in ætate ad generandum aptiſſima, & ad hoc à Deo ipſo producti, genuiſſe.ta: ſi inter eos eſſet ibi congreſſus. Quo facto docemur, quāta veneratione, & reuerentia à nobis habenda ſint loca ſacra: vt ſcilicet, ibidem nullam turpitudinē operemur: quia locus ſacer fœdari poſſit. Si enim domus Dei domum negotiationis facere prohibemur: multo magis domum turpitudinis. Vbi ſimiliter in verbo cognouit, docemur,*

 quanta

quanta vocabulorũ honeſtate, in turpibus rebus nominãdus, vti debeamus. Quare Paulus Epheſios admonẽs, ait. Fornicatio, & omnis immũditia, aut auaritia, neque nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos: aut turpitudo, aut ſtultiloquium, aut ſcurrilitas: quæ ad rem nõ pertinet. Sanctorum enim eſt ab immunditiarum colluuie eſſe exemptos, illorum vero: qui ſumme ſunt ſancti, non ſolum non facere, ſed neque nomina re talia. Acquiſiui virum à Domino. Admonet nos locus iſte, quanti faciẽda ſint beneficia Dei, præſertim ſoboles: tanti enim Eua æſtimauit hunc filium, ac ſi Dominus illi magnam dediſſet poſſeſſionẽ. Non conſiderauit, filium ſecundum naturæ ordinem genuiſſe, aut beneficium eſſe naturæ, ſed illud totum in Deũ refert, ac ſi nullæ in beneficio eſſẽt naturæ partes. In quo nos vehementer arguit, qui non niſi miraculoſa Deo damus, neque illi accepta ferimus beneficia naturæ. Quis enim nunc cum filiũ genuerit, aut fructum terræ in copia habuerit, gratias Deo agit? Omitto interim alia immenſa Domini beneficia. Vnde, vt Baſilius ait, cogitur Deus à nobis ſua beneficia auferre: vt ea cognoſcamus: quod ingratiſſimi animi eſt cognoſcere. ſ. beneficium: dum aufertur. Dedit mihi Dominus vitam, & ſalutem, & opes ad duos, & tres annos: & non ſolum non egi illi gratias, ſed neque vnquam eius beneficia eſſe cognoui: & ſi ad vnũ diem auferat ſalutẽ: aut ad annũ opes, ſtatim murmuro, blaſphemo, & multa alia conuitia in eum obiecto. Eſt etiam quod hic conſiderare queas, videlicet quam patienter Eua, & Adam Domini punitiones ſuſtinuerint, licet enim Deus homini tot mala inflixerit, tacuit, acceptauit, neque cogitauit leuiſſimum fuiſſe peccatũ, nempe vnius pomi interdicti eſum: pro quo tot mala ſubibat. Nõ vocauit Deum iniuſtum, non crudelem. Neque cũ Cáin dixerunt, maior eſt punitio noſtra, quam vt ferre poſſimus. Neque ſolum tacuerunt, ſed vides hic mulierem gratiſſimam Domino, filij munus in eum collocaſſe. Si enim mala inflicta cõſideraſſet, abhorreret à conceptu prolis, quã cũ vitæ diſcrimine in partu eijciebat, ſed omniũ malorum oblita, filium quẽ tãta cũ moleſtia in vtero ad nouẽ menſiũ tempus geſtarat, eúmq; tanto cũ dolore pepererat: in Deũ, cũ gratiarũ actione referebat, dicens. Acquiſiui virum à Domino. Quo arguit eos: qui cum à ſuis prælatis arguuntur: vultum demittunt, vertúntque alio, nolentes reſpicere arguentem, aut punientem: & ſi quid poſtea prælatus concedat, reſpuunt: & accipere cum indignatione recuſant. Nõ ſic patres noſtri. qui neque puniti à Deo diuertunt: ſed munus cum gratiarum actione ſuſcipiunt. Vnde ſequutum eſt, vt quaſi gratus de beneficio conceſſo, Deus ſecundum addiderit, & melius: ſequitur enim. Et addidit, vt pareret fratrem eius Hébel. Eſt etiam hic aduertenda Domini conditio, vt neminem affligat, quin ſtatim ſequatur conſolatio, ſi peccator reſipiſcat: quemádmodum hic videmus. Poſtquã enim fœminã tam grauibus legibus aſtrinxit: ſtatim, vt conſoletur deiectã, ſobolẽ tribuit. Erat autem Hebel paſtor ouium: & Cain agricola. Admonet nos hic iuſtus Hébel, illud munus eſſe ſubeundum, quo melius poſſis ſummo Deo miniſtrare: & quo ſecuriori conſcientia viuere poſſis, quale eſt munus paſtoris. Crediderim enim Hébel ideo paſtoris ſubijſſe munus: vt ex ouibus agnos, & ex agnis adipem, quem Deo offerre poſſet: haberet. Adduxit Cain de fructu terræ oblationem Domino. Admonet locus iſte, quali oculo, et examine pẽſanda ſint, quæ a nobis Deo offeruntur: licet enim Cáin prius obtulerit, quã frater eius: quia tamen non tam exacte librauit munera, vt frater: reiectum eſt a Domino munus eius. Vbi etiam arguũtur Lutherani noſtri temporũ, qui nihil ſine expreſſo verbo Dei in eius cultũ admitti volunt. Sed dicant nobis, quo verbo expreſſo, quo ſermõe, quóue præcepto Dominus præceperit Cáin, aut Hébel munera hæc ſibi offerre? Vnde etiam Nóe, & multi alij ſancti patres ſuis ſacrificijs Deum ſine expreſſo verbo coluerunt? Voluit, & ſanctus Dauid templum Domino conſtruere: ſed vbi expreſſum ad hoc verbũ? Solum, quia putauit Deo gratum. Cur ergo Eccleſiæ non licebit in cultum inſtituere Domini: ſi putauerit aliquid Deo gratum eſſe? Faciunt ipſi ſine Dei verbo, imo contra Dei verbũ ſua ſchiſmata, & diuiſiones

ſiones

ſiones,ſuáſque ceremonias,& arctabitur Eccle
ſia: vt non faciat ſuas oblationes? Sed hæc ali
bi fuſius diſeremus. Reſpexit Dominus
ad Hébel, & ad oblationem eius.
Docet nos litera hæc munera non eſſe grata, ni
ſi ex animo. Abhorret enim Dñs: à muneribus
quæ nō exporrecta fronte illi offeruntur. Quo-
modo (dicebat ſummus ſacerdos Aharón Moſ-
ſeh) potui Domino in ceremonijs placere mente
lugubri? Eſt aliud, quod hic aduertas: videlicet
quam oculate principes, & ij: qui ſeruos habēt:
debeant oſtendere alicui ſuam dilectionem, &
quam occulte, ne ſcilicet alios ad inuidiam pro-
uocent: quare videbis Deum infra cap. 13. cum
terram Chenahán eſſet Abrahæ promiſſurus,
& ipſe eſſet ſimul cū Lóth: expectare, et differ
re hanc promiſſionem quouſque ab eo ſepararē
tur Lóth. Habet enim textus. Et Dominus di-
xit ad Abrahám: poſtquam ſeparauit ſe Lóth
ab eo. Leua nūc oculos tuos, et vide à loco: vbi es:
ad aquilonem, & meridiem: ad orientem, & oc
cidentem: quia omnem terram: quam tu vides:
tibi dabo, & ſemini tuo vſque in ſeculum. Sed
habet Dominus hoc peculiare: vt defectū hono
ris ſui inuidentia puniat. Cum enim Helí filios
plus æquo diligens, non: vt par erat: argueret,
quod primitias carnis ab offerentibus tollerent:
antequam Domino conſecrarentur: audiuit. Vi
debis (ait Dominus) æmulum tuū in templo in
vniuerſis proſperis Iſraél, & non erit ſenex
in domo tua. Nos cum ſæui, & crudeles ſimus,
illato inimicis malo, ex eis vindictam ſumimus.
Deus vero faciendo bonum illis: qui nobis inimi
cantur: aut vicinis noſtris: quo vindictæ genere,
licet nihil mali facere videatur: conſumit tamē
inuidi præcordia: cū ante eius oculos æmulū ex-
altat. Huiuſmodi vindictæ genere vſus eſt ali
quādo Paulus: cū Romanis dicit. Quándiu ſum
gentium Apoſtolus: miniſterium meum hono-
rificabo: ſi quomodo ad æmulationem prouocem
carnem meam: & ſaluos faciā aliquos ex eis.
Sic, et hic Dñs volēs prouocare Cáin: vt de cæte
ro: cū illi vellet munꝰ offerre: meliora ſeligeret:
nō illi nocuit, ſed munus fratris acceptauit: vt
eū ad fratris mentem reuocaret: ipſe vero vice
verſa in deterius mutatus eſt: vnde debuit me

lior fieri. Arguit etiā locus iſte eos: qui cū bona
habeant, deteriora Deo offerunt: quos apertie-
ribus verbis Deus ipſe Malac. 1. detectauit. Ma
ledictus (inquit) doloſus, in cuius grege eſt maſ
culus: ipſe vero votū vouens maculoſum offert:
quia Rex magnus ſum: dicit Dominus. Iratus
eſt Cáin valde: & cécidit facies eius.
Oſtēditur hic, quam cæca paſſio, ira ſit: quæ nō
ſolum in eos, vnde ſibi mala veniunt: ſed etiam
in innocentes ſæuit. Quid enim mali illi fecerat
frater, Deo ſuo offerendo ſe lectiora, aut quomo
do poterat Dei fauores prohibere, qui, an munus
ſuum illi gratum foret, ignorabat. Aduerte
etiam, qualiter animum deijciat negatus prin-
cipis fauor. Sicut enim maxime euehit, & lęti-
ficat hilaris Domini vultus ſeruum, ita omni-
no déijcit: ſi eum ſentiat non affectū ſibi ea: qua
ſolitus erat: hilaritate. Vt quid eſt ira tibi?
Docetur hic principes, ſeruos: quos viderint tri
ſtitia affectos: ſubleuare: vt vnde malum pro-
ceſſit, inde prodeat medicina. Sunt multi præla
ti: qui ſiue ſubditi triſtes ſint, ſiue hílares, non
curant, etiā ſi ipſi ſint illis cauſa triſtitiæ. Non
ſic Dominus Deus, ſed licet viderit Cáin ſine
vlla cauſa iratum erga fratrem, & triſtē, cau
ſam triſtitiæ inquirit, ſubleuat, verbíſque ſola
tur. Pollicetur bona: ſi mentem, & opera emen
det. Si non benefeceris: ad oſtium pec
catum cubat. Quemádmodum opus bonum,
ſuum ſequitur præmium: ita malum, e veſtigio
punitio. Nullus ergo male agens ſibi promittat
impunitatem: quoniam omne malum ſua vindi
cta ſequitur. Admonemur etiā libertatis no-
ſtræ aduerſus eos: qui eam negant: in quorum
poteſtate quemádmodum eſt peccare, aut non
peccare: ita, & pœnas dare, aut non puniri.
In te erit appetitus eius. Statim peccator
pœnas ſui peccati daret, niſi Dñs prohiberet.
Fuit, cum eſſent in agro. Vtinā qui bo-
na agunt, ſic opportunum ad hoc tempus quære
rent: quemádmodum peccatores. Poſtquā enim
perditus ille Iudas Saluatorē vendiderat: ſta-
tī: (vt ait Lucas:) quærebat opportunitatē, quo
modo illū opportune traderet. Oculus adulteri
(ait Iob) obſeruat caliginem. Norūt ergo pecca
tores

tores ſuam opportunitatẽ malis operibus quærere: quam boni vix ad bona opera curant. Obſeruauit ergo nequã iſte Cáin tempus: quo fratrem ſolum inueniret in agro incautũ: vbi qui prohibéret, non inuenireẽ: neque qui accuſaret, adeſſet. Hanc Dominus ab iniquis expetit vltionem: vt eo loco, & tẽpore mala faciant: quibus non ſit qui prohibeat. Surrexit in Hébel fratrem ſuum: & occídit eum. Audis, quantum malum ſit inuidia: quæ neque fratribus parcit: ſed occídit, & recole quid fecerint fratres Ioséph: quos inuidia compulit fratrem in Aegyptũ vendere. Vbi eſt Hébel frater tuus? Vnicuique mandauit Deus de proximo ſuo, & in iudicio Dei, reddenda eſt ratio fratrum. Solet etiam Dominus occaſionem petendi veniam peccatoribus dare: ſed vltio non ſinit eum petere. Vbi ſimul vides, quam annexum ſit peccatori occultare peccata. Quid feciſti? Exigit Dominus ab eo peccati confeſſionem: ipſe vero excuſationem, & ignorantiam prætendit. Pater Adám peccatum quidem in ſociam reiecit: non tamen negauit: iſte vero Deo peccatum ſuum occultũ arbitratur. Vox ſanguinum fratris tui clamat ad me de terra. Habent, vt diximus, vocem ſuam peccata: quæ ad Dominũ pro vindicta clamãt: maxime homicidiũ: quod expendere homicidas velem: qui, vt hebræi dicunt, tãtã cũ homine prolẽ occidunt: quãtã viuẽs poterat generare. Omitto interim vxorem, & quos genuerunt: liberos, quibus qui patrem occídit: ſubuenire tenetur. Maledictus eris ſuper terrã: quę aperuit os ſuum. Tanta eſt homicidij vis, vt terra nolit ſuſtinere ſuper ſe homicidam: ſed ex ſe, quantũ poteſt, eijciat: ſimiliter inuita dat homicidæ cibũ. Vagus, & profugus eris in terra: aut timidus, & vagus. Iudices noſtros hic admonebo: quoniam video inter nos homicidia fieri: neque tamẽ video homicidas puniri. Sunt hodie mille modi excuſandi homicidam: quorũ vnus eſt, Eccleſiam appellare, clericum ſe dicere: & ſtatim iudices: quos volunt, à Summo Pontifice impetrare: qui eos parua, aut nulla pœna impoſita, abſoluũt: & ſic homicidia multiplicantur. Alter eſt reddere contentos, vtcunque parentes occiſi: vt ius ſuum relinquant: & cum iuſtitiæ de cætero litigent miniſtris: qui ſeueriores eſſe deberẽt, quam propinqui occiſi. Sed proh dolor tam debiles hodie ſunt qui partes iuſtitiæ agunt: vt gaudeat homicida ſibi cum iuſtitiæ miniſtris congrediendum eſſe. Tu noſti (ait Dauíd Salomoni) quid fecerit mihi Ioáb: qualiter duos viros occiderit meliores ſe: prius ſe offenſum quæritur, quã mortuos: quia cum regum ſit homicidia prohibere, & rem publicam cuſtodire: prius homicida iuſtitiam, quam partem lædit. Seuerius ergo iuſtitiæ miniſtri agere cum homicidis deberent, quam parentes, ſeu conſanguinei occiſi, quia cõmune bonum priuato præſtat. Vnde multa mala ſæpius reſpublica patitur propter impunita homicidia. Sentiãt igitur, & ſciant occiſſorum ſanguines à Deo vindictã expetere: & eos reos mortis eſſe: qui cum vindicare poſſint: non curant. Habes etiam hic quatuor mala: quæ communiter peccatum homicidij ſequuntur. Eſſe. ſ. maledictum ſuper terram. Penuriam fructuũ terræ pati. Agere in continuo timore: & eſſe vagum ita: vt nullibi requieſcat. Maior eſt punitio mea, quam vt feram. Quẽádmodũ boni pœnitentis conditio eſt, cogitare peccata, punitionẽ excedere: ita mali, ſuperare punitionem, mala quæ fecit. Depinxit hic ſcriptura in Cáin, impœnitentem hominem: qui primo peccata excuſat, ſe peccatorẽ negat. Secundo pœnã inflictã nõ ſpõte, ſed inuitus ſuſtinet. Tertio ſe plures dare pœnas, quam mereatur, cõqueritur. Quarto enumerat mala: quæ patitur oblitꝰ, quot mala egerit. Oĩs qui inuenerit me, occidet me. Docet locus iſte, quam ſit cauendum, habere Deum iratũ: & quam iocũdum, habere propitium. Sicut enim ſeruum: quẽ princeps torue reſpicit: omnes perſequũtur: & vno principe offenſo, omnes ſerui ſe offenſos eſſe oſtẽdunt, & ſuo modo puniunt: ita vt ianitor eo viſo, ianuam claudat: alius qui arridebat, iam nõ amplius rideat: ita, eum, qui Deum offendit, aut cui iratus eſt: omnes perſequuntur, illi que iraſcuntur: & ſi Dominus permitteret: omnes de eo

vindictã

vindictam ſumerent. Sicut enim Deus habet oculos ſuos, & frontẽ hilarem: quã iuſtis oſtendit: ita & naſum ſuum, vultúſque ſuos: quibus malos deterret: Vnde, & Dauíd dicebat, oculos Domini ſuper iuſtos, letos profecto: auréſq; ei⁹ ad preces eorũ apertas: ita vultus ſuos ſuper faciẽtes mala: vt perdat de terra memoriã eorũ. Hac de cauſa, vt reor, ſol ãte iudicij diem obſcurabitur, & luna nõ dabit lumen ſuum, & ſtellæ de cælo cadent, vt naſum ſuum, & irã oſtẽdant illis, quibus tunc Dominus iraſcetur. Summe ergo fratres cauendum eſt, ne Deum offenſum habeamus: quoniã non ſolum eum, ſed oẽs creaturas eius habebimus aduerſarias: terra nõ dabit fructum, mária piſces, deníque quæ ſua ſunt, nobis cuncta negabunt, etiam ſol, & luna, & aſtra omnia: quæ ad miniſterium noſtrum creata eſſe videntur: & niſi Dominus poneret ſignum: quod cuſtodiret Cáin, quicunque illi occurreret, occideret, imo cuncta creata decertarent, quod eorum primũ in eum manum mitteret. Omnis qui occiderit Cáin, ſeptempliciter vindicabitur. Docemur hic non addere afflicto afflictionem, neq; eſſe moleſtandum, quem videmus à Deo punitum, aut ab alio: conqueritur enim Chriſtus in pſalm. de hoc dicens. Quoniam quem tu percuſſiſti, perſecuti ſunt: & ſuper dolorem vulneratorũ tuorũ addiderunt. Deleantur iſti de libro viuentium, & cum iuſtis non ſcribantur. Et in alio pſalm. Perſecutus eſt hominem inopem, & mendicũ, & cõpũctum corde mortificare. Cognouit Cáin vxorem ſuam. Benedictus Domin⁹: qui etiam in media ira, miſericordiæ recordatur. Nã quia punierat Cáin, quodãmodo ipſum conſolatur, dando prolem, & permittẽdo ædificare ciuitatẽ. Accepit ſibi Lémech duas vxores. Sunt peccata quædam: quæ pœnã perpetranti imponunt. Quia iſte non fuit vnica coniuge contentus: voluit Dominus, vt illæ ſibi graues eſſent. Audite vocẽ meam vxores Lémech. Tenetur vir vxorem ſuam: cũ inſolens eſt: obiurgare. Quia ſeptempliciter vindicabitur Cáin. Pulcre oſtẽdit locus iſte, nõ eſſe omnium punire malefactores, ſed Dei, & eius: qui eius fungitur officio in terris: non enim eſt alicuius priuatæ perſonæ, aut autoritatis. Quod hic duplici oſtenditur exẽplo. Altero ipſius Cáin: quem noluit Dominus ab aliquo occídi, vel puniri: altero ipſius Lémech: quem qui occidiſſet, puniendus erat. 77. Quia poſuit mihi Dominus ſemen aliud pro Hébel. Non permittit Dominus aliquod malum fieri, niſi ob aliquod bonum: neque priuat bonum aliquo bono, niſi loco eius, melius ſubroget. Perdidit enim Eua Hébel iuſtum, & ſanctũ: ſed acquiſiuit eius loco Seth: qui pater fuit populi ſui: in quo diuiſa eſt gñatio electorũ, à generatione reproborum. Tunc cœptũ eſt inuocari nomen Domini. Quemádmodum filij Cáin muſica inſtrumenta: quibus deliciarentur, & artem alendorum gregum: qua opes augerent. & arma, quibus inter ſe dimicarent, inuenerunt: ita filij Seth modum inuocãdi Deum. Nam ſicut filiorum huius ſeculi ſtudium eſt, inuenire modos: quibus diteſcant, & deliciẽtur: ita filiorum Dei eſt, inuenire modos: quibus Deum ſuum colant. Sed hoc intereſt inter huiuſmodi malorum, & bonorum inuentores: quod bonorum pauci ſunt, malorum vero in immenſum creuerũt: imo vnus ſufficit ad mille malorum artes inueniendum: multi vero boni vix ſufficiunt ad inueniendum vnum bonũ.

Capitulum quintum.

ISTE eſt liber generationum Adám, in die: qua creauit Deus hominem. Ad ſimilitudinẽ Dei fecit illum. Maſculum, & fœminã creauit eos: & benedixit eis: & vocauit nomen eorum Adám in die: qua creati ſunt. Et vixit Adám triginta & centum annos: & genuit ad ſimilitudinem ſuam, ad imaginem ſuam: & vocauit nomen eius Seth. Et fuerũt dies Adám, poſtquam genuit Seth,

octingẽti

oċtingẽti anni: & genuit filios, & filias. Et fuerũt oẽs dies Adám, quibꝰ vixit, nongẽti anni, & triginta anni: & mortuus eſt. Et vixit Seth quinq; ãnos, & centũ ãnos: & genuit Enós. Et vixit Seth, poſtquã genuit Enós, ſeptem annos, & oċtingẽtos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Seth duodecim anni, & nongenti anni: & mortuus eſt. Et vixit Enós nonaginta annos: & genuit Chenán. Et vixit Enós poſtquam genuit Chenán, quindecim annos, & oċtingentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerũt omnes dies Enós quinq; anni, & nõgenti anni: & mortuus eſt. Et vixit Chenán ſeptuaginta annos: & genuit Mahalalél. Et vixit Chenán poſtq̃ genuit Mahalalél, quadraginta annos, & oċtingentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt oẽs dies Chenán, decem anni, & nongenti anni: & mortuus eſt. Et vixit Mahalalél quinq; annos, & ſexaginta annos: & genuit Iéred. Et vixit Mahalalél, poſtquã genuit Iéred, triginta annos, & oċtingentos ãnos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Mahalalél quinq;, & nonaginta anni, & oċtingenti anni: & mortuus eſt. Et vixit Iéred duos, & ſexaginta annos, & cẽtum annos: & genuit Chanóch. Et vixit Iéred poſt quam genuit Chanóch, oċtingẽtos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Iéred duo, & ſexaginta anni, & nõgenti anni: & mortuus eſt. Et vixit Chanóch quinque & ſexaginta ãnos: & genuit Methuſélach. Et ambulauit Canóch cum Deo, poſtquam genuit Methuſélach trecentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt oẽs dies Chanóch quinque & ſexaginta anni, & trecẽti anni. Et ambulauit Chanóch cum Deo, & nõ fuit, quia tulit eũ Deus. Et vixit Methuſélach ſeptẽ, & oċtoginta ãnos, & cẽtũ annos: & genuit Lémech. Et vixit Methuſélach poſtq̃ genuit Lémech, duos, & oċtoginta ãnos, & ſeptingẽtos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Methuſélach nouẽ, & ſexaginta anni, & nongenti anni: & mortuus eſt. Et vixit Lémech duos, & oċtingentos annos, & centũ annos: & genuit filium. Et vocauit nomẽ eius Nóach dicendo. Iſte conſolabitꝰ nos ab opere noſtro: & à dolore manuũ noſtrarum de terra: cui maledixit Dominꝰ. Et vixit Lémech poſtquam genuit ipſe Nóach, quinque, & nonaginta annos, & quingẽtos ãnos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Lémech ſeptẽ, & ſeptuaginta anni, & ſeptingenti anni: & mortuus eſt.

¶ Hic eſt liber generationũ Adám: in die quo creauit Deus Adám. Ad ſimilitudinem Dei fecit illum. Maſculum, & fœminam creauit illos.

OMnes ferè tam noſtri, quam Hebraei verterunt hic. Iſte eſt liber. Rabbí tamen Dauíd addit aliam expõnem. ſ. haec eſt narratio generationum. Eſt autem aduertendum verbum (ſaphár) à quo (sépher) id eſt,

liber

liber ſignificare proprie, numerare: vt patet 2. Samuelis. 24. Poſt quam (ſaphár) ideſt, numerauit populum. Sic Leuiti. 15. Cum mūdabitur fluens à fluxu ſuo, (veſaphárlo) .i. numerabit ſibi ſeptem dies. Idem. 25. capite eiuſdem libri (veſapharthа) ideſt, & numerabis tibi ſeptem ſabbatha. Et in multis alijs ſcripturæ locis. Et quia narrans aliquid, enumerat res: quæ acciderunt, vnā poſt aliam: ſignificat exinde narrare: vt patet Pſal. 44. Patres noſtri (ſiperú) ideſt, narrauerunt nobis. Et pſal. 75. (ſiperú) .i. narrauerunt mirabilia tua. Iudicū. 7. Ecce vir (meſaphér) ideſt, narrabat amico ſuo ſomniū. Et multis alijs locis. Nos quoque Luſitani vſq; hodie vtimur verbo numerare, in ſignificatiōe, qua ſignificat, narrare. Dicimus enim (Contame iſſo) ideſt, computa, ſeu numera mihi hoc: pro narra mihi hoc. Inde (miſpár) ideſt, numerus, & (ſephur) ideſt, litera, ſeu liber. Et nota, quod Hebræi per literas numerare ſolent hoc modo (áleph) ideſt, vnum, (beth) duo, & ſic cōſequēter: vt in hebraicis inſtitutionibus videre licebit. Quoniā ergo literæ ſunt numerus hebræis: per quas ſupputant: extenditur ſignificatio verbi (ſaphár) quod eſt numerare ad literas: per quas numerant. Vnde (ſépher) nō tam proprie librum, quā literas ſignificat: vt patet. 2. Regum. 5. Et mittam (ſepher) ideſt, literas ad Regem Iſrael: aut numeros, intelligendo per numeros, literas. Idē verſu. 6. eiuſdē cap. Attulit (haſepher) .i. literas. Quia tamē liber continet literas: etiā librū ſignificare inuenitur: vt patet Ióſuæ. 8. (beſépher) ideſt, in libro legis. Poſſet tamen verti, in literis legis. Item. 2. Regum 22. Super verba (haſipher) .i. libri huius. pſalm. etiam. 69. Deleantur (miſepher) ideſt, de libro viuentium. Hinc etiā (ſópher) ideſt, numerans, aut ſcriba. Poteſt ergo hic (ſepher) librum ſignificare, & numerum. Et magis loco quadrare videtur, ſi vertas. Iſte eſt numerus generationum Adam: quàm iſte eſt liber: cum hoc caput non ſit liber. Neque bene totus liber Geneſis, diceretur liber generationum Adám. Sic infra. 36. dicit̄. Iſtæ ſunt generationes Eſáu: vbi nulla libri fit mētio. Aut vertenda eſt litera, vt diximus, cum Rabbi Dauīd. Hæc eſt narratio generationum Adám. Numerantur ergo hic generationes ipſius Adæ. Et bene aduerte alluſionem illā: qua à (ſaphár) quod eſt numerare: eſt (ſépher) .i. litera: quod per literas hebræi numerent: quia mihi res hæc negotium fecit. Cum enim vt plurimum nominum ſignificata alluſionem aliquam habeant ad verbi: à quo deſcendunt: ſignificationem: non videbam, quid conuenientiæ eſſet literarū, ad numeros: ſed Dominus dedit tandem alluſionem inueniſſe. Eſt ergo ſenſus horum verborum. Iſte eſt numer⁹ generationum, ideſt, hominū generatorum ab Adám. Et quod ſequitur. In die, quo creauit eū Deus. Sumitur ibi dies, pro tempore. Non enim in die, quo creatus eſt, genuit: & dato, quod genuiſſet, non potuit illo die tot generare: quot hic deſcribuntur, & numerātur. Eſt ergo ſenſus. In die, ideſt, in tempore: quo Deus illum produxit. In ſimilitudinē Dei fecit illum. Diximus primo capite de dictione hebraica (demuth) .i. ſimilitudo: quæ videtur ſignificare ſimilitudinem cito tranſeuntem, non diu durantem: vt pſal. 144. Homo vanitati (damáh) ideſt, aſſimilatus eſt. Dixi etiam hominem ad ſimilitudinem Dei, non ſolum quantum ad animam, ſed etiam quantum ad corpus: ſi tunc Dominus in effigie humana apparuit. Ponitur autem hic: in ſimilitudine, & non in vmbra: vt ſuperius: quod eſt ſignum in primo capite, vnum nomen fuiſſe expreſſionē alterius: vt ibidem diximus. Quia autem dicit textus. Ad ſimilitudinē Dei fecit illum: & non illos: multi dixerunt, fœminam non eſſe ad imaginē Dei: quod beatus Auguſtinus ſæpius inculcat. Sed quantum ad animam, indubie fœmina eſt imago Dei. Non dicitur autem Dei imago hic: quoniam ex viro formata eſt, quantum ad corpus: ſed potius dicitur imago viri, qam Dei. Quemádmodum ſtatim hic dicitur, Adám genuiſſe ad imaginem ſuam, & ſimilitudinē. Dicit tamē Auguſtinus fœminam non eſſe ad imaginem Dei, quantum ad præſidentiam omnium rerum, quēádmodum vir. cum fuerit in ſubiectione creata. Vocauit nomen illorum Adam: id eſt, homo. Deus nomen fœminæ impoſuit, quemád-

quemádmodum viro: quoniã ex eádem maſſa erant. Homo vero etiam illi nomen impoſuit: quatenus ex eo corpus illius fuerat deſumptũ. Quod autem dicitur. Et benedixit illis, *.i. vim producendi filios cõtulit. Iã enim primo capite diximus benedicere Dñi, nihil aliud eſſe, quàm bene facere. Quid Adám ſonet, iam priori cap. diximus. Sonat autem rubeſcere, & cauſa ibi data eſt, quare nomenclaturam à rubedine ſumat.* Genuit in ſimilitudinem ſuã: ſecundũ imaginem ſeu vmbrã ſuã: *ideſt, genuit ſibi ſimile: & quantum ad animam, & quantum ad corpus. Habes etiam hic verbum (bará) ideſt, creauit, non ſemper ſignificare ex nihilo facere: ſed producere: vt in hoc loco. Maſculum, & fœminam produxit eos.* Fuerunt omnes dies Adam: quibus vixit: nongenti & triginta anni. *Diſquirunt hic multi, cur patres illius ſæculi tanto tẽpore vixerint: noſtro autẽ ſeculo tam parum, & quidam hoc ad cibos referũt: quod illo eſſent tempore ſalubriores. Ego autem puto ad multiplicandum generationem hoc factum. Cũ enim tunc propagandũ eſſet genus humanum: opus erat primos patres diutius viuere. Aut quia tunc natura, vt pote recẽs nata, robuſtior erat. Quando autem Adám cœperit generare, ſcriptura nõ explicat: & fortè cœpit ãno quinquageſimo: ſi creatus eſt quadragenarius, aut quinquagenarius, & de Seth conſtat genuiſſe, poſt centum quinque annos. Numerantur autẽ hic. 10. generationes. ſ. Adæ: qui vixit. 930. & Seth: qui. 912. Enós. 905. Chenán. 910. Mahalalél. 895. Iéred. 662. Chanóc. 365. Methuſela. 969. Lémech. 777. Nóach vero ãno. 500. gẽuit Sem, Cham, & Iapheth.* Ambulauit Chanoch cum Deo, poſtquam genuit Methuſelach. *Admonui in hebraiſmis, idẽ eſſe ambulare cũ aliquo, & conformare ſe illi: & velle quod ille vult. Et præſefert textus iſte, quod ante generationem Methuſelach, nõ ambulauerit Chanóch cum Deo, forſitam male vixit. Poſtquam vero filium habuit: ambulauit cũ Deo trecẽtis annis.* Ambulauit Chanóch cum Deo, & non ipſe: quia accepit eum Deus. *Sunt qui arbitrantur, eũ per mortem ablatum: mihi vero probabilius videtur, eum à Domino Deo acceptum, quemád modũ Elias. Moueor ad hoc. Primo, quia de omnibus præcedentibus dicitur: & mortuus eſt, ſicut de Adám, & ſequentibus. Quare ſi Chanóch obijſſet: quemádmodum alij: de eo, ſicut de alijs, ſcriptura diceret. Et mortuus eſt: quod non dicit: ſed acceptus eſt à Deo. Secundo, quia de eo dicit textus. Cum Deo ambulauit, & vult inſinuare cauſam, quare eum acceperit Deus. Tertio, quia ſcriptura dicit. Et non ipſe: quia accepit eum Deus, ſcilicet ad ſe. Sunt etiam ad hoc authoritates id probantes: quarũ prior eſt. Eccleſiaſti. 44. Chanóch placuit Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum: vt det gentibus ſapientiam. Alia eſt Sapientiæ. 4. vbi habet͂. Placens Deo factus eſt dilectus, & viuens inter peccatores, tranſlatus eſt, raptus eſt: ne malitia immutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Eſt etiam ad hoc ſententia Pauli, ad Hebræ. 11. Fide Chanóch tranſlatus eſt: ne videret mortem: & non inueniebatur, quia tranſtulit illum Deus. Eſt autẽ eius tranſlatio, ſicut & Eliæ, non paruum argumentum, quod ſit alia vita apud Deum: in quam pij, ab hac miſera tranferuntur. Quod & Iſáias. 57. firmare videtur: vbi ſic habet. Iuſtus perijt, & non eſt qui ponat ſuper cor: & viri miſericordes congregãtur: & non eſt qui intelligat. Quia propter malum mundo venturum congregatur iuſtus. Ingredietur in pacem, requieſcent in cubilibus ſuis, qui ambulauerunt coram eo. De Ioſeph quoque dicunt filij Iaacób. Frater eius non ipſe, ideſt, non cómparet, aut mortuus eſt, infra. 42. ex quo loco priores ſuam expoſitionem accepere.*

¶ Vocauit nomen eius Nóach, dicens. Iſte conſolabitur nos ab opere noſtro: & à dolore manuum noſtrarum de terra: cui maledixit Dñs.

Prædiximus antiquos patres ab euentibus filios denominaſſe: ſicut & hic Lámech: ſonat enim Nóach, requiem, ſeu quietem, à verbo (nóach) quod eſt quieſcere. Secundo Regum. 2. (nacháh) ideſt, requieſcet ſpiritus Elyáhu ſuper

Eliſæum

Eliſæum. Verbum autem (nachám) proprie ſignificat conſolari: vt .2. Samué.13. Quia (nichám) ideſt, cōſolatus fuerat ſuper Amon. Itē pſal.76. Renuit (binnachém) ideſt, conſolari aīa mea. Secundo vero ſignificat pœnitere, ſiue culpæ, ſiue pœnæ, quod .ſ. flagellauerit, quod pœnitens videatur conſolatus ſuper malo facto: vt primo Samuélis.15. Dominum (nichám) ideſt, pœnituit, quod regnare feciſſet Saúlem. Nomē vero ſequens .ſ. (hiſebón) ab (haſab) ortū habet: quod proprie ſignificat premere, comprimere, anguſtiari: quod anguſtia affectus, ſit quaſi compreſſus. Vnde (héſeb) ideſt, idolum, ſic à cōpreſſione: qua comprimitur: dū fit ab artifice: dictum .1. Regum.1. Non (haſabó) ideſt, compreſſit, ſeu repreſſit eum pater ſuus. Vnde nomen (hiſebón) videtur ſignificare compreſſionem, potius quam dolorem: vnde vertendum puto. Et à compreſsiōe manuum noſtrarum de terra. Si ergo volumus verbum (nachám) in priori accipere ſignificatione: ſenſus erit. Iſtum .ſ. Nóach pœnitebit noſtri propter opus noſtrum, & compreſſionē manuū noſtrarum de terra: id eſt, qua comprimimur, colendo terram. Si vero in ſecūda: tunc ſenſus eſt. Iſte conſolabitur nos ab opere noſtro: quo .ſ. terram operamur: & à compreſſione manuum: qua terram colendo, comprimimur. Non video vero aliam meliorem cauſam: ob quam hoc dicat: quam communē, ſcilicet, quod inuenerit artem, ſeu inſtrumenta: quibus terra minore labore coleretur, quam antea. Nam antea lignis, & manibus, aut ligonibus colebatur. Iſte forſitan inuenit aratrū: quo boues ad iugū tracti proſcinderēt terrā, & ſic ceſſauit manuū labor. Nam infra cap.9. dicit Nóach fuiſſe cultor terræ. Sūt qui putāt, eum conſolaturum homines illius temporis: quod vinum inuenerit: cuius guſtu homines maxime à laboribus leuantur. Alij dicunt patrē Nóach Dei ſpiritu didiciſſe, filio ſuo Nóach eſſe eſum carnium concedendum: quo conceſſo, non eſſet opus tanto labore terram colere. Sed inter has, prior videtur ſimplicior, & verior. Eſt & alius ſenſus: qui mihi modo occurrit, nō contenēdus. Quod .ſ. ideo pater hoc dixerit, quod tāquam Propheta noſſet Deum terræ: cui propter Adæ peccatum maledixerat: propter Nóach iuſtitiam benedicturum: & tunc eam minori negotio colendā: útpote benedictam de cætero maiori copia fructum edituram, quam antea à Deo maledictam, non ſolum propter Adæ peccatum, ſed propter Cáin homicidium. Fuit Nóach filius quingētorum annorū. Hebraiſmus eſt, ideſt, quingentos annos natus: vbi ſimul aduerte maximam ipſius Nóach continentiam: qui alijs incipiētibus generare ante centeſimum annum, ipſe ad hoc quingenteſimum expectauerit.

¶ In caput. V. quæ ad mores aptari poſſunt.

HIC eſt numerus generationum Adám. Licet Domin⁹ voluerit aliquot generationes Cáin numerare: non tamē omnes: neque de eis librum fieri, quemádmodū de generatione iuſtorum. Vbi aduerte, quod à principio mūdi, vſque ad Saluatoris aduētum, ſolus popul⁹ Iſrahelíticus à Deo numerari iuſſus eſt, & frequenter: vt oſtenderet, ſolum illos curare, ac ſi ad eū non pertinerent aliæ nationes: id quod expreſſit Hamós cap.3. Vos (inquit) tantū cognoui ex omnibus cognationibus terræ. Quare veluti bonus paſtor, voluit cognoſcere oues ſuas. Vnde ſæpius eas numerari præcepit. At vbi venit plenitudo temporis, in quo omnium miſereri diſpoſuerat: Cæſarem impulit Auguſtum, vt faceret totum orbem deſcribi. Exijt enim (vt Lucæ.2. habetur) edictum à Cæſare Auguſto, vt deſcriberetur vniuerſus orbis. Quamóbrem per puerum ſuum Davíd dicebat. Memorare faciam Aegyptum, & Babél ſcientibus me. Ecce Paleſtina, & Tyrus cum Aethiopia, iſte natus eſt ibi. Dominus numerabit, quando ſcribet populos: iſte natus eſt ibi. Ac ſi apertius diceret. Qui antea non recordabar Babél, nec Aegypti, quia ignorabant me: iam nunc illorum memor ero: quia cognouerunt me. Et filij Philiſtinorū, & Tyrij, atq; Aethiopes: qui antea in ciuitate mea erant hoſpites, & aduenæ: iam nūc vocabuntur Ieroſolymitæ, ac ſi

ibidem nati dent. Expende etiam hic, quanti faciat Deus hominis generationes: vt ſcilicet, velit earum librum ſcribi. Sic etiã voluit quatuor Chronographos ſumma cum diligentia generationem humanam ipſius enarrare: præclara vero geſta ſua: quæ in deitate operatus eſt, voluit perpetuæ obliuioni tradi. Vbi enim liber Bellorum Domini, & alijs: quibus geſta quæ fecit ad rubrũ mare, & ad torrentes Arnon? Oĩa perire voluit: ſolius vero humanæ generationis librũ ſeruari. Vocauit nomen eius Seth. Docet locus iſte, quanta concordia inter virũ, & vxorem eſſe debeat. Nam nomen quod vxor impoſuerat: vir confirmauit. Sic cum cognati Iohannis Baptiſtæ eum Zachariam vocare propter patrem voluiſſent: ait mater eius. Nequaquam, ſed vocabitur Iohannes. Innuebãt vero patri, quem vellet eum vocari: qui poſtulato pagillari, ſcripſit dicens. Iohannes eſt nomẽ eius: vt oſtenderet quanta concordia ipſe, & vxor eius præditi eſſẽt: vt vxoris ſanctæ ſententiam, vir etiã iuſtus cõprobaret. Fuerũt dies Adàm nongenti triginta anni. Oſtendit hic Deus, quantum diligat iuſtorum generationem cui benedicit: & quam velit eos multiplicari: quorum parentes tot annorũ centenarios viuere conceſſit. Seth vixit centum quinque annis: & genuit. Habes hic quantæ cõtinẽtiæ, & caſtitatis fuerint primi patres: vt non niſi centenarij, aut ferè, generationi operam darent. Cum tamẽ tunc multiplicandum eſſet humanum genus: & tam largam à Domino haberent licentiam generandi. Homines vero huius tempeſtatis: imo iuuenes, & puelli iam de carnalibus cogitant: & antequam bonum à malo ſecernere ſciant: matrimonia intrare volunt: filios procreare, patres, & matres familias fieri: qui vix filios agere ſciunt. Et vſque adeo in hac rececidit omnis pudor: vt fœminæ viros ad libidinem prouocent, abſq; vlla pudoris ratiõe. Ambulauit Chanóch cum Deo, poſtquã genuit Methuſélach. 300. annis. Multa bona nos docet ſentẽtia hæc. Primum nõ ſolum monachos, ac monachas Deo placere, & cum Deo ambulare: ſed etiam eos: qui liberis educandis, & procreandis dant operam. Tum docentur coniugati non totam vitam eſſe abſumendam in operibus carnis: ſed etiã cum Deo ambulandũ eſſe. Ambulauit Chanóch cum Deo, & non ipſe: quia tulit eum Deus. Audis ad quem perfectionis gradum aſcendere poſſit homo coniugatus: vt Dominus eum è medio tollat, & apud ſe condat. Duos in veteri teſtamento homines, ſic ſublatos legimus quorum, prior .ſ. iſte Chanóch coniugatus fuit. Alter vero .ſ. Elias cælibem duxiſſe vitam creditur: vt in duobus nobis adumbraret coniugatos, & cælibes ſaluandos à Dño eſſe. Si ergo (vt Paulus ait) ſis cõiugatus: non ſit tibi curæ: neque putes te in eo ſtatu nõ poſſe ſaluari. Ambula cum Deo: fac quod vult ipſe: ſequere eum cum Chanóch, & ſaluus eris. Idem ſi religionem intraſti, cum Deo ambula: quoniã non ſolum ſaluaberis, ſed cum Elia penetrabis cœlos. Similiter hinc diſce, quantum Deus probos viros diligat: vt etiam eos auferat de medio nationis prauæ, ne malitia intellectũ imutare poſſit. Eſt & aliud quod in citatis Iſaiæ verbis diſcere poſſis: eſſe .ſ. euidẽtiſſimum ſignum punitionis mundi, iuſtorum ablationem: neque hoc mundus cogitat: ſed putat eos caſu eſſe ſublatos. Similiter, quid iuſti mundo valeant: nam ſicut nihil eſt patriæ, & mũdo pernicioſius impijs: ita nihil vtilius iuſtis. Vſquequo (ait Ierémias) lugebit terra: & herba omnis regionis ſiccabitur? Propter malitiã (inquit) habitantium in ea, conſumptum eſt animal, & volucre. Et apud Dauid legis, terram fructiferam, in ſalſuginẽ verſam, propter malitiam inhabitãtium in ea. Quid vero iuſti mũdo ſint, parabola illa Zizanior apud Mathæũ optime docet: qua pater familias venenoſas, & nociuas herbas eradicari non ſinit, vſque ad meſſem: propter triticum. Nullum enim præſentius venenum mundo eſſe poteſt iniquis hominibus. Quot mala propter vnũ ſolũ iniquũ mũdus patiatur, & quot bona ob vnũ ſolum iuſtũ, tam euidens omnibus eſſe exiſtimo: vt lucẽ ſoli addere vellit: qui hoc probare nitatur. Iſte conſolabitur nos. Docet locus iſte, quanti faciendi ſunt inuentores artium: quibus homi-

nes

*nes à ſuis laboribus ſubleuentur. Luce enim cla
rius eſſe puto quid induſtria, & ars valeant,
facile enim arte, & industria fit: quod alias
non niſi magno negotio fieri ſolebat. Et quemád
modum de mundo optime meriti ſunt, qui bonas
artes inueniunt, ita omni peſte deteriores ſunt,
qui malorum primos artifices ſe eſſe gaudent.
Admonentur etiam filij, debere ſuis bonis arti-
bus, & moribus conſolari parentes: & conari,
vt eorum labores leuare poſſint: & eos ſuo ar
tificio nutrire.* Nóach fuit filius quingé
torũ annorũ, & genuit Sem, Chám,
& Iápheth. *Cõmendat valde caſtitatẽ, &
cõtinentiã Nóach, qui quingentis annis cælibem
vitã duxit: & ideo fortè tam gratus Deo eſſe
meruit: vt in toto terrarum orbe, ſolus in ocu-
lis Dei iuſtus videretur. De nullo enim alio le-
gimus tandiu generationẽ diſtuliſſe: quo ex-
emplo diſcimus Deo ſemper continentiam pla-
cuiſſe: quam ipſe nobis concedere dignetur: qui
per omnia ſecula viuit, & regnat.*

Capitulum ſextum.

ET erat Nóach quingen
tenarius: & genuit Nó-
ach, Sem, Cham, & Ié-
pheth. Et fuit, cũ cœpiſ-
ſent homines multiplicari in ſuperfi
cie terræ: & filiæ natæ eſſent eis. Vi-
derũt filij principum, filias hominũ,
ꝙ pulchræ eſſent: & acceperunt ſibi
vxores, ex omnibus, quas elegerant.
Et dixit Dominus. Non erit vt in va
gina ſpiritus meus in homine in ſecu
lum: eo quod ſit etiam caro. Et erunt
dies eius cẽtum, & viginti anni. Gi-
gantes fuerunt in terra in dieb⁹ ipſis.
Et etiam poſtq̃ ingreſsi ſunt filij prin
cipũ, ad filias hominũ, genuerũt eis.
Iſti ſunt potẽtes, quia à ſeculo fuerũt
viri nominati. Et vidit Dñs, ꝙ mul
ta eſſet malitia hominũ in terra: &
quod omnis imaginatio cogitationũ
cordis eoꝝ, tantũmodo eſſet malum
omni die. Pœnituit Dñm, ꝙ feciſſet
hoĩes in terra, & doluit in corde ſuo.
Et dixit Dñs. Delebo hoĩes, quos cre
aui à ſupficie terrę, ab hominib⁹ vſq;
ad iumẽtũ, vſq; ad reptile, & vſq; ad
volatile cœli: quia pœnitet me, ꝙ fe-
cerim ea. Et Nóach inuenit grãm in
oculis Dñi. Iſtę ſunt generatiões Nó
ach. Nóach vir iuſtus, perfect⁹ fuit in
generatiõnibus ſuis. Cũ Deo ambu-
lãuit Nóach. Et genuit Nóach tres
filios, Sem, Chã, & Iépheth. Et corru
pta eſt terra corã Deo. Et repleta eſt
terra iniquitate. Et vidit De⁹ terrã, et
ecce corrupta erat: quia corruperat
omnis caro viã ſuã ſuper terrã. Et di-
xit De⁹ ad Nóach. Finis om̃is carnis
venit corã me: quia repleta eſt terra
iniquitate à facie eoꝝ, & ecce ego diſ
perdõ eos cũ terra. Fac tibi arcã è li-
gnis ghópher. Nidos facies in arca:
& bituminabis eã intrinſecus, & ex-
trinſecus bitumine. Et hoc modo fa
cies eã. Trecentorũ cubitorũ erit lon
gitudo arcę, quinquaginta cubitorũ
latitudo eius: & triginta cubitoꝝ alti
tudo ei⁹. Feneſtrã facies arcę, & in cu
bito cõſumabis eã ſuperne: et oſtium
arcę in latere eius pones. Inferiora, et
ſecunda, & tertia facies. Et ego ecce
ego adduco diluuiũ aquarum ſuper
terrã, vt diſperdã omnẽ carnẽ, in qua
eſt ſpirit⁹ vitę ſub cœlo. Om̃e, quod ẽ
in terra, morietᷣ. Et ſtatuã pactũ meũ
tecum: & ingredieris arcã tu: & filij
tui, & vxor tua: & vxores filiorum

tuorum tecum. Et ex omĩ viuẽte, ex omĩ carne, bina ex omnibus introduces in arcã: vt viuant tecũ. Maſculus, & fœmina erũt. Ex volatili ſecundũ ſpeciẽ ſuã, & ex omni iumẽto ſecundum ſpeciẽ ſuã. Ex omĩ reptili terræ ſecundũ ſpeciẽ ſuã, bina ex omĩbus ingredient̃ ad te: vt viuãt. Et tu cape tibi ex omni eſca: quæ comedit̃: & cõgregabis tibi: & erit tibi, & eis in eſcã. Et fecit Nóach ſecundũ omnia: quæ præcepit ei Deus: ſic fecit.

¶ In Cap. 6. adnotatiões ad literã.

ET fuit, qñ cœpit hõ multiplicari ſup faciẽ terræ, & filię natæ ſunt eis: viderũt filij Dei filias hoĩum: quod bonę, aut pulchræ ipſę. Et acceperunt ſibi vxores ex omnibus, quas elegerunt. *Videt̃ ſcriptura rationẽ reddere, quare fuerit filijs Dei tam libera optio vxorum: quoniam. ſ. cœperat iam genus humanum multiplicari: maximè in fœminis. Antea eni, quoniam humanum genus non erat tam propagatũ: non erat tam libera vxorũ optio: neque ſic homines vxores multiplicabant: ſed, quemádmodum Adám, quiſque ſua fœmina contentus erat: quod de Nóach conſtat infra cap. 7. qui cũ vxore, non vxoribus in arcã ingreſſus eſt: ſimiliter filij: qua de cauſa ſcriptura notauit Lémech bigamiæ. Neque mihi obiectes: tũc genus humanum fuiſſe propagandum, ideo à principio homines habuiſſe plures vxores. Quoniam tantum temporis tũc homines viuebant, vt ex vnica vxore poſſent quaſi innumeros filios ſuſcipere. Quod etiam Saluator Matth. 19. firmare videtur: cũ Iudæis dicit: non ſic à principio fuiſſe: vt. ſ. homines vxores multiplicarent: aut facili de cauſa eas à ſe reijcerent. Non conuenit inter expoſitores, quid hic ſcriptura per filios Dei intelligat. Vocãt̃ in ſcripturis. Iob. 1. & 38. angeli, filij Dei: quos ante Deũ veniſſe, & corã eo iubilaſſe liber ille aperte demõſtrat. Vocantur & homines iuſti, filij Dei: vt patet. 1. Eſdræ. 9. Cõmiſcuerunt (inquit) ſemen ſanctũ. Et Deute. 32. ait Moſéh, nõ ſe debere filios Dei ſordibus miſcere. Et in pſalm. legis. Ego dixi, Dij eſtis, & filij excelſi omnes. Vocantur etiã viri magni, filij Dei: quemádmodũ dicimus, mõtes Dei, & cedros Dei. Ideo quidã hic per filios Dei ãgelos, ſiue malos, ſiue bonos intellexerũt: quod videlicet illi filiabus hominũ ſeſe cõmiſcuerint: vnde Gigantes orti ſunt. Sed hæc opinio tanquã irrationabilis ab omnibus exibilatur. Quare ſunt alij: qui per filios Dei, magnates intelligunt: & homines proceræ ſtaturæ: quorum ſententiam non reijcio: imo tanquã probabiliorẽ amplector. Nã cum textus ortũ Gigantũ hic ſtatim deſcribere intendat: eos ex hac filiorum Dei cũ filiabus hominũ coniunctione natos eſſe oſtendit. Videtur ergo quod hoĩes proceræ ſtaturæ illius tẽporis volentes ſibi ſimiles, aut etiã maiores producere: elegerint ſibi vxores: quæ corpore maiores cæteris eſſent: ex quibus orti ſunt Gigantes. Vnde vertendum puto.* Et viderunt filij Dei. *i. homines proceræ ſtaturæ.* Filias hominum. *Et per filias hominũ, intelligo filias omniũ hominũ illius tẽporis. Vnum tamen eſt, quod hanc expoſitionẽ excludere videtur: quia tunc dicendũ erat filios Dei, filias hominũ nõ bonas, aut pulchras, vt text⁹ habet: ſed magnas vidiſſe: quod tamẽ textus nõ dicit. Sed hoc nullo modo obſtat. Quod enim (tob) non ſolũ bonũ, aut pulchrũ hebræis ſignificet: ſed magnũ conſtat ex. 9. cap. prioris libri Samuélis: quem nos Regũ primũ appellamus: ibi enim de Saúle dicitur, quod erat electus, & bonus, & nõ erat de filijs Iſraél melior illo. Sed quod ibi non ſit vertendũ melior, ſed maior, ſeu procerior, cõtextus ſequẽs, & ratio ſubiuncta conuincit: nã ſequitur: quod ab humero, & ſurſum altior erat omni populo. Non enim ideo erat melior cæteris, quoniã cæteris altior, aut pulchrior: ſed eo non erat alter procerior, quoniã ab humero, & ſurſum oẽs præcellebat. Vnde ſuauis textus decurſ⁹ exigere videtur, vt intelligam⁹, quod Saúl erat electus, & bonus, & in filijs Iſraél nõ erat maior illo: quoniã ab humero, & ſurſum oẽs ſuperabat. Vnde optime hic verti poſſet. Videntes*

filij

filij Dei .i. homines procera ſtatura filias hominum.ſ.aliorũ,quoniã magnæ,ſeu proceræ ſtaturæ eſſent.ſ.inter eas: hac de cauſa elegerunt ex eis vxores,quæ.ſ.erãt inter cæteras procerioris corporis. Et hunc ſenſum videtur litera præſeferre. Tertio,per filios Dei intelligitur ſemen ſanctum,ſcilicet,filij Seth : & per filias hominum, filiæ Cáin. Et licet iſte ſenſus bonꝰ ſit, non tamen ita contextu literæ iuuatur, quemádmodum præcedens. Viderunt ergo filij Dei ideſt,homines magni,aut iuſti (ſi tertium amplectaris ſenſum) filias hominum,ſcilicet,aliorum,aut Cáin,quod eſſent pulchræ,aut magnæ: & elegerũt ex eis vxores. Duo mala feciſſe videntur: alterum, quod multas vxores acceperunt : alterum, quod ex omnibus, quæ proceriori erant ſtatura, aut pulchriores, elegerunt. Et videtur quod illi: qui proceriores elegerunt: hac ratione fecérint: vt ex eis naſcerẽtur magni:qui alios homines ſubijcere,& in eos tyrãnidem exercere poſſent: quod Deo valde diſplicere manifeſtum eſt.

¶ Non litigabit ſpiritus meus cum homine, cum quo etiá ipſam carné.

Difficilis intellectu eſt locus iſte: & antequam ſenſum illius reddamus,operæpretiũ duxi vocabulorũ: quæ hic ponuntur: ſignificatiões examinare. Eſt aũt aduertendũ verbũ (iadón) quod hic ponitur: poſſe diriuari à (néden): quod eſt vagina: & qui hoc etymon ſequuntur, vertunt hic. Nõ vaginabit ſpiritus meus.i. non includetur anima: quæ eſt portio ſpũs mei : in homine, veluti in vagina gladius in perpetuo; cum quo.ſ.ſpũ meo homo verſus eſt in carnẽ .i. carnalis effectus eſt, & hunc ſenſum ſequitur Pagninus noſter in ſua editiõe Arameos ſequẽs: qui vocant corpus vaginã animæ: vt deducũt ex verbis Daniélis.7.capit. vbi dicit. Territus, vel abbreuiatus erat ſpũs meus, ego Daniél in medio (nidnéh).i. vaginæ .i. ita arctatus erat ſpũs meus in corpore, ſicut in vagina gladius. Alij vero putant verbi radicẽ eſſe (dun) quod eſt iudicare, litigare: cuius ſignificationis ſunt multa in ſcripturis exempla.ſ.Gene.15.Gentẽ: cui ſeruient (dan).i. iudico ego. Et Ierém.22.(Dan).i. iudicauit iudicium pauperis. Et potius, meo iudicio, ſignificat litigare, quam iudicare: vt patet.2.Samué.19. Omnis populus (nadón) ideſt, certabat, contendebat. Poteſt etiam ſpiritus dupliciter accipi, vno modo pro Spũ: qui ẽ ipſemet Deus, alio modo pro ſpiritu: qui eſt anima: quã homini infudit. Si ergo accipiatur (iadón) vt ſignificat litigare, vel iudicare, & ſpiritus pro Spũ: qui eſt ipſe Deus: ſenſus erit. Nõ litigabit ſpiritus meus .i. ego qui ſum ſpũs cum homine quoniã ipſe effectus eſt caro .i. carnalis. Ac ſi dicat. Non contendã iam amplius cũ homine, arguẽdo ipſum: vt.ſ. non ſequatur ſuas cõcupiſcẽtias: quoniã iam in carnalẽ conuerſus eſt. Si vero accipiatur verbum, vt ſignificat litigare: & ſpũs, vt ſignificat animã: ſenſus eſt. Non litigabit ſpũs meus .i. anima: quæ eſt pars ſpũs mei, aut quæ ſpiritualis eſt, cũ homine .ſ. cũ corpore humano. Arguit enim continue ſpũs carnẽ: cũ eam videt ſequi brutales concupiſcentias, iuxta illud Apoſtoli. Caro concupiſcit aduerſus ſpũm: & ſpiritus aduerſus carnẽ. Cum quo .ſ. homine iſpe ſpiritus eſt caro .i. videt in carnẽ verſus. Mihi vero magis arridet ſecũdus ſenſus, ſic explicatus. Non litigabit ſpiritus meus.i. ego cum homine .ſ. arguendo eum, ob peccata ſua : cum quo.ſ. homine etiam ipſam carnẽ.ſ. omnẽ delebo. Infra enim dicit Dominus ad Noach. Delebo hominẽ: quẽ creaui: à ſuperficie terræ, ab homine, vſque ad iumenta, vſque ad reptile, & vſq; ad volatile. Poteſt, etiã (iadón) eſſe à (nadáh) quod eſt elongare: & ſi ab hac eſſet radice: ponitur enim ſæpius (nun) pro (he) nulla eſſet in loco difficultas, quoniã ſenſus eſſet. Non prolongabit.ſ. dies ſpiritus meus.i. anima: quæ à meo ſpũ orta eſt: in homine: quoniã ipſe ſpiritus in carnẽ verſus videtur: ſed erunt dies eorum.120.anni, ac ſi apertius dicat. Non tandiu viuent cũcta, quemádmodum decreuerã mundũ durare : ſed hinc ad.120.annos dabunt pœnas : & deſtruentur. Hierony. vertit. Non permanebit. Sed non video alicubi verbum (iadón) ſignificare permanere : vnde ipſemet Hieronymus in libro Hebraicarum quæſtionum dicit: in hebræo haberi. Non iudicabit ſpũs meus homines iſtos in ſempiternum, quia caro ſunt, hoc eſt, quia fragilis eſt in homine cõditio: non eos ad æternos ſeruabo cruciatꝰ, ſed hic illis reſtituã quod merentur.

Et Gigantes fuerunt ſuper terram in diebus illis. Verbum (naphál) à quo (nephilím) ideſt, Gigantes, ſignificat proprie cadere: & non plenè conſtat quam alluſionem, vel conuenientiam habeat ſignificatio nominis, cũ verbo. Dicit tamen Rabbi Abrahám hic, Gigantes dictos (nephilím) à cadẽdo: quod homines eos videntes, timore oppreßi, caderẽt. Nume. 13. de eis dicunt exploratores. Ibi vidimus, & (hanephilím) ideſt, Gigantes filios hãnach de Gigantibus: & fuimus in oculis noſtris tanquam locuſtæ. Poßunt etiam dici cadentes: quod in diluuio ceciderint. Videtũ enim propter eos diluuiũ immißum. Nam Iob. 26. aliqui vertunt, Gigantes gemunt ſub aquis. Sequitur autem in textu. Et etiam poſtea ſic. Vbi aduerte, quod litera hæc ſic legenda eſt. Gigantes fuerũt in terra illis diebus: & etiam poſt ſic, ideſt, poſtea, & ſtatim oſtendit, vnde ſint orti ipſi. Quod, aut quoniam: (ſumitur enim non raro in hebraiſmo (quod) pro quoniã) vt patet. 1. Samuẽ. 15. Tulerũt (caaßér) ideſt, quod, pro eo quod pepercit populus melioribus. Geneſ. etiam. 39. præter te (baaßér) ideſt, quod, pro, eo quod vxor eius ſis: vbi bis ponitũ in ea ſignificatione. Intrauerunt filij Dei, ideſt, magni hoĩes, ad filias hominum. ſ. aliorum: ad illas. ſ. quas ex omnibus elegerant proceriores, & pulchriores: vbi vides textum, quoniam Gigantum meminerat, oſtendiße nobis eorum originẽ, quod videlicet deſcenderint a filijs Dei, ideſt, hominibus proceræ ſtaturæ, & a filiabus hominũ magni corporis, ſeu electis ad hoc. Et illæ genuerũt eis. Iſti ſunt fortes: qui a ſeculo ſunt viri nominis, ideſt, qui à principio mundi fuerunt famoſi. Aduerte hic, quod (gabár) à quo (gibborím) .i. fortes, ſignificat proprie viribus præualere: vt patet Exod. 17. Quãdo leuabat Moſch manum ſuam (vegabár) ideſt præualebat Ioſúah: vnde (gubbór) ſignificat fortẽ: qui viribus alijs præualet. Eſt etiã notandum nomen (holám) .i. ſeculũ, eße à verbo (halám) quod eſt abſcondere, tegere, vnde (holám) proprie ſignificat tẽpus abſconditũ, ſeu ignotũ, cuius nõ eſt memoria. Quando ergo Moſeh hæc ſcripſit: dicebãtur Gigãtes, potẽtes a ſclo, .i. à tempore: cuius initij non erat memoria: ac ſi dicat. Iſti ſunt, qui à principio mũdi, ſeu à tẽpore, cuius non eſt memoria, fuerũt potentiores cæteris: & viri nominati, ſeu famoſi. Et vidit Deus, quod multa malitia hominis in terra. Significat (rahah) malũ culpæ. Iere. 4. laua (merahah) .i. à malitia cor tuũ, & frequentius malum pœnæ, vt patet Ezechi. 7. (rahah) .i. malũ poſt malũ ecce venit .i. punitio, poſt punitionẽ. Sic infra. 26. Si feceris nobiſcum (rahah) .i. malũ. Item Iere. 1. Ab aquilõe ſoluetur (harahah) .i. malũ pœnæ. Hic vero malum pœnæ etiã ſignificare videtur: ſeu violẽtiã, & cõtritionẽ: quam fortiores in alios faciebãt.

Et omne figmentũ cogitationũ cordis eius. ſ. hominis, tantum malum omni die. Non ſolũ potẽtiores mala faciebãt inferioribus: ſed omne quod cogitabãt, & fabricabant in corde ſuo, erat tm̃ malum. i. qualiter malefaceret vnus alteri: & hoc nõ alternatis ſaltẽ diebus, ſed omni die. Si autẽ (rahah) in priori accipias ſignificatione, prout. ſ. malitiã, & dolum ſignificat: tũc ſenſus erit. Et vidit Deus, quod multa malitia hominis, .i. quod decidißet homo ab illa ſimplicitate priorũ hominũ: & quod omne figmẽtum cogitationum cordis eius tm̃ malũ. De dictione (ieſer) ideſt, figmentum, diximus Gene. 2. Significat enim (iaſár) fingere, quẽadmodũ figulꝰ vas. Significat (ieſer) id: quod intꝰ fingimus, ſeu fabricamus in cogitatiõe: & etiã extra. Sequens vero dictio. ſ. (machſcebóth) .i. cogitationes à (chaßáb) ortum habet: quod eſt cogitare, & putare. Ieremiæ. 49. Audite cogitationes: quas (chaßáb) ideſt, cogitauit Dominus. Pœnituit eũ. Non eſt Deus, vt homo, vt eũ pœniteat: ſed ſenſus eſt. Ad modũ pœnitẽtis ſe habuit, qui deſtruit, quod feciße pœnitet. Diximus præcedenti Cap. qualiter verbũ (nachám) ſignificaret cõſolari, & ex cõſequẽti, pœnitere. Et anguſtia affectus eſt ad cor ſuum. Significat verbũ (haſab) vt iam diximus, premere, cõprimere, & anguſtiari: & ſenſus eſt,

quod

quod Deus habuit ſe ad modum hominis: cuius cor anguſtia afficitur, aut anguſtijs premitur. Delebo hominẽ: quẽ creaui: à ſuperficie terræ. *Significat verbũ (macháh) proprie eradere, & abſtergere: ita vt nihil veſtigij remaneat in re abſterſa. Ita decreuerat Dominꝰ terrã diluuio alluere: vt nihil veſtigij hominũ, animantiũ, aut volatilis in ea remaneret. Nõ caret ſcrupulo, quare Dominꝰ cũ hominibus voluerit omnẽ carnẽ diſperdere. Quid enĩ mali iumenta, & aues, aliaq; animãtia terræ fecerant, vt ſimul cũ hominibus perirent? Et dicendũ, quod quia propter hominẽ erãt facta: eo deleto, perire debebãt: aut, quod verius eſſe credo, quia ſimul cũ homine corruperãt viam ſuã: vt, ſcilicet nefandis cõgreſſibus ſeſe macularent: aut hoĩes cũ eis: & ad nihil aliud, niſi ad carnis opera vacabãt: ad quæ nimis effrenate operã dabant: aut quia ſeſe mutuo interficiebãt: voluiſſe Deũ animantia cũ homine perire. Infra enim textus dicit omnẽ carnẽ, non ſolũ hominẽ, viam ſuã corrupiſſe.* Nóach inuenit grãm in oculis Dñi. *Dictio hebraica (chen) non ſolũ gratiã, ſed mĩam ſignificat: quẽádmodũ (chanán) miſereri. Et ſenſus eſt, quod omnibus alijs hominibus deletis, Dñs Nóach miſertꝰ eſt: aut, ſi pro gratia accipitur: hebraiſmus eſt: cuius ſenſum in hebraiſmis explicuimꝰ: ac ſi dicat, gratꝰ Deo fuit: & quia gratia, ſiue fauor cõmuniter in oculis oſtendit̃: cũ quis .ſ. hilari vultu, & oculo aliquẽ reſpicit: ideo dicitur, in oculis Domini gratiã inueniſſe. Prior tamẽ ſenſꝰ mihi magis arridet.* Iſtę ſunt generatiões Nóach. *i. iſti ſunt: quos genuit.* Nóach vir iuſtꝰ, integer fuit in generationibꝰ ſuis. *Dicit̃ aũt homo iuſtus: qui conformatur legibus Dei: quẽádmodũ enĩ res dicitur iuſta regulã, cũ illi conformis eſt: ita & hõ iuſtus, cũ eſt conformis regulæ ſuæ: quæ eſt lex Dei. Sequẽs vero dictio .ſ. (tamím) quã integer vertimus, eſt à verbo (tamám); quod ſignificat perficere, cõplere, ſeu finire. Eſt ergo (tamím), integer, perfectus, cõpletus, omnibus ſuis nũeris abſolutus. Fuit ergo Nóach vir per oĩa conformis volũtati diuinæ: ita quod nihil perfectionis illi deerat.* In generatióibus ſuis. *i. inter hoĩes illius tẽporis: & ætas viri dicitur gñratio, iuxta illud Eccleſi. 1. gñratio præterit, & gñratio venit: terra aũt, & infra. 18. generatiõe quarta reuertẽtur huc .i. quarta ætate hominũ. Quod aũt ſequitur .ſ.* cum Deo ambulauit Nóach. *Poſſet legi.* Deꝰ ambulare fecit Nóach *.ſ. ſecũ. Non enĩ eſt in hebræo aliqua præpoſitio, ſed ſupletur. Si vero legas* cum Deo, *ſenſus eſt: cõformauit voluntatẽ ſuã voluntati diuinæ. Hoc eſt enim cũ Deo ãbulare, aut cũ aliquo: cũ quis illũ e veſtigio ſequit̃, aut pari cũ eo paſſu ĩcedit.*

¶ Corrupta eſt terra corá Dño: & impleta eſt violẽtia, aut ſubuerſióe.

Incerta eſt hebræis, & noſtris ſignificatio verbi (chamás) à quo (chamás) nomen, quod violentiã vertimus. Dicunt aũt ſignificare rapere, remouere, transferre, cogitare, & contẽnere. Ideo aũt illi tot tribuũt ſignificatiões, quia tot exigere putãt locos, quibus verbum inuenitur: quod euidens argumentũ eſt, eos ex coniecturis agere, in venãdis ſignificationibus: vt in regulis admonuimus. Mihi vero videtur verbũ proprie ſignificare ſubuertere, ſuccidere, aut frangere: quod hæc ſignificatio ferè omnibus locis, quibus verbũ ponitur, cõuenire videatur. Nã Ezechi. 22. vbi ipſi vertũt. Sacerdotes eiꝰ (chaméſu). i. contẽpſerunt legẽ: poſſes vertere, ſubuerterũt, aut fregerunt. Sic Sepho. 3. pro, Sacerdotes eius polluerũt ſanctitatẽ, (chaméſu). i. contẽpſerunt legẽ: legendũ puto, ſubuerterũt, vel ſuccidérunt legẽ. Sic Prouerb. 8. Peccãs contra me (chomés) i. rapit animã ſuã, vt iſti vertũt. Tã bene vertas, ſubuertit, ſeu ſuccidit animã ſuã. i. vitã: ac ſi dicat, deſtruit vitã ſuã: quia propter peccatũ morietur. Sic etiã. Iob. 15. (iachmós). i. perdet, vel deſtruet, ſicut vitẽ, uuã acerbã eius. i. quẽadmodũ vitis deſtruitur, & ſucciditur: aut ſicut deſtruitur uua acerba in vite. Idem Threno. 2. (vaiachmós). i. & deſtruxit, ſicut hortũ, tẽtoriũ ſuũ. Vbi aliqui vertunt, tranſtulit. Illud vero Iob. 21. Et cogitatiões, quas ſuper me (thamóſu) i. cogitatis. Meliꝰ vertas, quas ſuper me deſtruitis. i. ſuper me deſtruẽdo cogitatis. Sic illud Ieremiæ. 13. quod ipſi vertũt, (nechméſu). i. diſcopertæ ſunt plantæ tuæ: tu meliꝰ vertas, ſubuerſæ, vel deſtructæ. i. terra ſuper quam plantas ponis: ſubuerſa eſt, vt cadas: ne poſſis te ſuper pedũ plantas ſuſtinere. Vnde (chamás) videtur

ſignificare deſtructionẽ,ſeu ſubuerſionẽ. Similiter aduerte verbũ (ſacháth) quod noſtri, corrũpere vertũt, non eſſe apud hebræos certæ ſignificationis: licet in infinitis fere locis, in ſacris literis inueniatur. Non deſunt tamẽ coniecturæ: ex quibus videtur ſignificare deſtruere, aut diſſoluere. Nam Prouerb.25. habes. Et vena (moſcháth).i. corrupta. Sic Ieré.13. (niſcháth).i. corruptũ erat cingulũ. Nóndũ tamẽ propriã ſignificationẽ. definio, quoniã nóndũ mihi plenè cõperta eſt. Qua aũt corruptiõe terra fuerit corrupta, textus non explicat. Duo tamẽ dicũtur: alterũ, quod impleta eſt ſubuerſione, qua.ſ. vnus alterũ opprimebat: alterũ, quod omnis caro corruperat viá ſuá. Quid autem hic per viã omnis carnis ſignificetur, videndũ eſt. Vocatur aũt via in ſcripturis, cõſuetudo. Infra enĩ cap.19. dicit altera filiarũ Loth alteri: pater noſter ſenex eſt: & vir non eſt in terra: vt ingrediaẽ ad nos, ſecundũ viã omnis terræ. Sic Dauid.3. Regũ.2. dicit Salomoni. Ego vado per viã omnis terræ. Sic etiã lex, via dicitur: quod videlicet hoĩes debeant in ea ambulare, & in ea aſſueſcere, quemádmodũ in via. Vnde in pſalm. habes. Viã mandatorũ tuorũ cucurri. Deus etiã Moſéh dicit Exod.32. Viã ſuã corrupit popul⁹ tuus.i. legẽ: quã illis dedi. Cũ ergo dicitur, omnẽ carnẽ viã ſuã corrupiſſe: dupliciter intelligi poteſt. Aut quod leges ſibi à Dño traditas naturales, maxime concubitus non obſeruarent: quia videlicet hõ iumentis cõmiſcebat ſe: & ſimiliter faciebat animalia diuerſarũ ſpecierũ coire. Homines etiã non curabant an mater, an ſoror, an filia eſſet illa: cũ qua congrediebãtur. Multiplicabãt etiã ſibi fœminas, poti⁹ ad delectandũ ſe, quã ad multiplicandũ humanũ genus. Vnde Beroſus lib.1. de Gigãtibus loquens, ait. Hi vaſtitate corporis, & robore confiſi, inuentis armis, oẽs opprimebãt, libidiniq; inſeruiẽtes, inuenerũt papiliones, & inſtrumẽta muſica, & oẽs delicias. Manducabãt homines, & procurabãt aborſus, in eduliumq; præparabãt: & cõmiſcebanẽ matribus, & filiabus, ſororib⁹, & maſculis, brutis, & nihil erat ſceleris: quod non admitterent contẽptores religionis, & deorũ. Aut quod homo opprimebat aliũ, contra naturæ leges, quia tñ textus dicit nõ hoĩes ſolũ, ſed omnẽ carnem viã, ſeu modũ ſuũ naturalẽ corrupiſſe: ideo prior ſenſus germãior eſt. Sumiẽ ergo hic via, pro conſuetudine, aut conſuetudinibus: quæ ex naturali lege prodibant: ac ſi dicaẽ, quod omnis caro corruperit naturales conſuetudines. Vnde colligimus tres vniuerſalis diluuij cauſas: quarum prior eſt malitia hominũ: qua quiſque in malũ alterius omnĩ tẽpore machinabatur. Secũda, quia impleta erat terra ſubuerſione, ſeu oppreſſione. Tertia, corruptio viæ vniuerſæ carnis, ſeu naturalis modi in re carnis. Quod aũt terra corrumpatur his promiſcuis congreſſibus, conſtat Leui.18. vbi Dominus, poſtquã prohibuerat huiuſmodi fœdas coniunctiones, dicit. Ne polluãini in omnib⁹ his. In his enĩ omnibus polluerũt ſe gentes: quas ego à facie veſtra emitto, & polluit ſe terra, & viſitabo iniquitatẽ eius ſuper eam, & éuomet terra habitatores ſuos. Et paulo inferius. Oẽs abominationes iſtas fecerũt homines terræ, ante vos: & polluit ſe terra. Corrupta eſt terra corá Deo.i. eo inſpiciẽte, & conſiderãte. Sic infra dicitur. Repleta eſt terra iniquitate à facie eorũ.i. eis vidẽtib⁹, & cõgnoſcẽtibus. Finis omnis carnis venit corá me.i. iam ante me repræſento, qualiter finiã omnẽ carnẽ. Perdo eũ cũ terra, aut, perdo eos, & terrá. Nam terra videẽ perdita, cũ non conſequitur id: ad quod facta ẽ: fuit aũt facta, vt habitaculũ hominũ, beſtiarũ, & volucrũ eſſet. Fac tibi arcam è lignis (gópher) aut pini. Ignota eſt hebræis ſignificatio nominis (gópher), coniectura tamen eſt, quod ſignificet, aut picem, aut pinum, ex qua fit pix. Nã infra Cap.19. ponitur nomẽ (gophrith) quod eſt eiuſdẽ radicis, pro pice, vel ſulphure: vbi diciẽ. Et Dominus pluere fecit ſuper (Sedóm) & ſuper (hãmoráh) picẽ, aut ſulphur, & ignẽ; Pro eodẽ ponitur Ezechi.39. & Iſáiæ.38. vnde arbitror, aut pinũ: ex qua fit pix: aut picẽ ſignificare: & hũc ſubeſſe ſenſum. Fac tibi arcá lignorum pini.i. ex lignis pineis: aut fac tibi arcá lignorum bitũinis.i. bituminatorũ: prior tamẽ ſenſus videtur verior: & germanior. Quod ſi obycias, ligna pinea inepta ad nauigandum: quia facile corrũpunẽ aqua: dicendũ, interiora pini eſſe fortiſſima: quæ noſtri vocant, (Cérne) quod eſt medulla ipſius pini. Aduerte

etiam

etiam quod ſignificatio dictionis (tebáth) .i. arca, non eſt vſquequaq; nota. Et quod ſequitur. Nidos facies arcæ. *Hunc habet ſenſum .i. domunculas, aut re vera nidos ad aues in eis ſeruandas. Prius tamẽ videtur verius.* Bituminabis eam intus, & extra. *Non certo cõſtat apud hebræos, quid proprie ſignificet (caphár) Ex hoc loco videtur ſignificare, bituminare. Sunt aũt multi alij loci: quibus dicunt ſignificare expiare: vt Exod. 30. & Leui. 4. Sed meo iudicio, vnica eſt ſignificatio verbi .ſ. operire, ſeu linire bitumine: & vbicunque iſti vertũt, expiare, tam bene quadrat linere: quaſi tegendo. Nã quemádmodum res: quæ linitur, non amplius in ſe videtur, ſed linitio, ita poſt linitionẽ: quæ ſanguine fiebat, liniendo quod erat expiandum: non videbatur amplius eius immunditia, aut peccatum. Nam Exodi. 30. vbi noſtri vertunt. Expiabit Aharón: melius vertas, & bituminabit, ſeu liniet .ſ. ſanguine Aharón cornua ipſius .ſ. altaris, ſemel in ãno. Sic Leui. 4. liniet ſuper eos, pro expiabit ſuper eos. Sed de verbõ fuſius in libris Legalibus diſputabimus. Quia etiam expiatio, aut deletio peccati, erat effectus huius linitionis, ſumitur aliquando pro expiatione, & deletione peccati. Aduerte etiam in hebræo hic haberi, bituminabis eam à domo, & extra. Nam (báiith) hebræis eſt domus. Vocat autem Hebraiſmus, quæ intra ſunt, ſeu intrinſeca, domum: quod ea, quæ in domo ſunt, intus ſint: vt Leuiti. 18. dicitur. Quænata eſt domi, vel extra: vbi extra, & domi eſſe, opponuntur. Vocat aũt hebraiſmus hanc arcam, domum: & dicit, bituminabis eam ex parte domꝰ, .i. intrinſecus, & extra: & memẽto hebraiſmũ ſeruare, pro libris legis: in quibus frequens eſt.* Hoc modo facies eam. *Hebraice eſt. Et hoc quod facies illi: aut hic .ſ. modus: quo facies eam: ſed ſenſus bene redditus eſt.* Trecentorum cubitorum longitudo arcæ. *Maxime hic aduerte, quod dictio (ammáh), quã hic alij cubitum, alij verò brachium vertunt, ſignificat proprie aliquid, vnde multa oriũtur: aut quod cõtinet in ſe multa, procedẽtia ex ſe. Hinc (em) ſignificat matrem, quod ex ea multitudo filiorum oriatur: qui patre, aut matre minores reputantur: vt ſupra. 3. Quod ipſa ſit (em) .i. mater omnium viuentium: vbi de dictione hac diximus. Significat etiam (vmáh) (quod ab hac eſt radice) familiam, aut melius principium familiæ, aut familiarum, vnde multi oriuntur: vt infra. 25. 12. principes (hũmothám) ideſt, per familias ſuas, aut per origines ſuas. Significat etiã (em) viam: à qua multæ ſemitæ oriuntur, nempe biuiũ, aut triuiũ: veluti filiæ à matre. Nam Ezechi. 21. habes: Regẽ Babél ſtetiſſe ad (em hadérech) .i. ad matrẽ, vel iuxta matrem viarum: quod Hieronymus vertit in biuio. Et iuxta hanc alluſionẽ, ſignificat menſuram magnã, in qua aliæ paruæ, veluti filiæ continẽtur: ſiue ex qua oriũtur: quemádmodũ in cubito, eſt media pars cubiti, & .3. 4. 5. & .6. Dictio hic non arctatur ad cubitum, licet poſſit ipſum ſignificare: ſed vt diximus, ſignificat menſurã: a qua aliæ quaſi filiæ oriuntur. Et quæ hic de hac dictiõe dicimus, obſerua: quia nõ repetemꝰ.*

Feneſtrá arcæ facies: & ad cubitũ finies eá, ſeu cõſummabis eá ſuperne. *Dictio hebraica (ſóhar) ideſt feneſtra, ſignificat proprie lucem, præſertim meridianam: vt pſal. 55. Veſpere, & mane (veſahoráym) ideſt, & meridie narrabo: aut meridiebus. Nam dictio venit ſecundum formam dualium: vt dicit Rabbí Dauid: eo quod dies diuiditur in duo .ſ. à mane vſque ad meridiẽ, & à meridie vſque ad veſperã. Ex quo ad oculũ colligitur, non proprie ſignificare meridiẽ, ſed omne tempus diei, præter mane, & veſpere: & ex conſequenti maiorẽ lucem diei. Vnde illud pſal. citatũ vertẽdum potius eſſet. Veſpere, & mane, & alijs duobus tẽporibus lucis, ſeu reſiduo diei narrabo. Et ſi mane, & veſpere formaliter ſumpta, nõ ſunt partes diei artificialis, ſed termini: vt cap. primo annotauimus: tunc (veſahoráim) ſignificabit totam diem, præter mane, & veſperã: vt iam diximus. Quod autẽ veſpera ſtricte ſumpta, non pertineret ad diem artificialem, ex eo conſtat, quia tunc incipiebant Iudæi feriari, & feſtꝰ dies tunc terminabatur. Etiam ibi diximus ſenſum horum verborum. Factum eſt veſpere, & mane dies vnus, id eſt, à veſpera, vſque ad mane: & eſt ſermo, de naturali.*

Cum autem meridies ſit pars temporis ſignificati per dictionem (ſaharáiim), ſignificatur aliquando per illam, quemádmodum infra. 43. vbi dicit Ioſéph. Quia mecũ comeſturi ſunt viri (baſahoráiim) .i. meridie, aut in coniunctione duarum partium dici: quæ eſt meridies. Hinc etiam eſt (Iishár) .i. oleũ, eò quod lucidũ ſit: vt patet .2. Regum. 18. Terrã oliuæ (Iishár) .i. & olei, ſeu oliuæ olei. ſ. quæ oleum producit. Exinde ſignificat feneſtrã, aut potius lucernã, quod per eam lux ingrediatur domũ. Quare aliqui hic, et germane (meo iudicio) lucernã vertũt. Quod aũt ſequitur. Et in cubito cõſummabis eam. *Aliqui ad arcã referũt, alij vero ad feneſtrã: quod videlicet eſſet vnius cubiti: neque vnicã feneſtrã, ſed plures, more hebraico putãt ſignificari. Qui vero ad arcam: putãt eam non fuiſſe æqualẽ, ſed ſtrictiorẽ in ſuperiori parte, vniꝰ videlicet cubiti: in inferiori vero latiorẽ: et iſti ádhuc nõ conueniũt: quia aliqui putãt mẽſurã hãc cubiti, diffuſã per totã lõgitudinẽ ſuperioris partis: alij vero nõ diffuſã, ſed ex omni latere conſũmari, ad cubiti mẽſurã in parte ſuperiori. Et videtur contextus innuere, feneſtram fuiſſe in ſuperiori parte arcæ: & forte arca erat in parte ſuperiori vnius cubiti, & illa cubiti menſura in parte ſuperiori fuit arcæ feneſtra: vnde melius, meo iudicio, ſentire videntur, qui ad feneſtrã referũt, cũ dicitur.* Ad cubitũ cõſummabis eã ſuperne. *Qui ſenſus etiã quadrat, ſi ad arcã referas, tunc enim ſenſus eſt. Et ad cubitũ conſummabis eã. ſ. arcã ſuperne: quæ quidẽ cubiti menſura erat longitudo & latitudo feneſtræ: quæ erat in parte ſuperiori. Eſt ergo ſenſus huius loci.* Lucernã in arca facies, & ad cubitũ .i. *ad mẽſurã cubiti finies, aut conſummabis illam.* Oſtium vero arcę in latere eiꝰ pones. *Etiã iſte locus arguit, quod relatiuũ præcedẽs debeat ad feneſtrã referri: ac ſi dicat. Feneſtrã facies ſuperne, oſtiũ vero ad latus arcæ.* Inferiora, & ſecũda, & tertiã facies. *Debebat arca habere tres diuiſiones in altitudine. Nam cũ eſſent diuerſa animantiũ genera, opus fuit eſſe huiuſmodi diuiſiones: præter quas, in lõgitudine erãt nidi: vt dictum eſt .i. domũculæ ad locanda animalia, & aues, ſecundũ ſpecies ſuas.* Et ego, ecce ego adduco diluuiũ ſuper terrã. *Modus loquẽdi eſt, quẽ habent Hebræi. Et ego, ecce ego: & videtur ſonare. Et ego, ecce ego .i. iam, iam ego: aut vere ego. Nomen vero (mabbúl) .i. diluuiũ à (nabál) quod eſt cadere, & turpari, ortum habet. Iſáiæ. 40. Aruit herba (nabál) .i. cecidit flos. Et Iere. 8. Et foliũ (nabál) .i. cecĩdit: vnde verti poſſet.* Ecce ego adduco deſcẽſum aquarũ ſuper terrã. *Licet enĩ in diluuio rupti fuerint fontes abyſſi: maior tamen pars aquarũ fuit è cœlo. Sunt tamen qui putãt (mabúl) eſſe à radice (baláh), aut (balál) quod eſt miſcere, confundere: & ſic diluuiũ dicetur (mabúl), quod omnia confuderit, & miſcuerit: præſertim aquas ſuperiores, & inferiores.* Omne: quod eſt in terra: moriet̃. *Significat verbũ (gauáh) leniter mori: quod nõ eſt in longa ægritudine, vt dicit Rabbí Dauid, & patet Nume. 21. Et viderũt omnis congregatio, quod (gauáh) .i. obijſſet Aharón.* Et erigã pactũ meũ tecũ. *Verius ſignificat verbum (chum) ſtare firmiter, quam ſurgere: licet vtrúnque ſignificet. Cui rei argumento eſt, id quod primo Regũ. 14. dicitur. Quia (chamú) .i. ſteterunt, ſeu riguerũt oculi eius. Solent enim oculi ſenũ rigeſcere, neque bene moueri: vbi nullo modo quadrat ſurgere. Hic vero melius conuenire videtur.* Stare faciã pactum meũ tecũ, q̃ erigã, *& eſt ſenſus. Ego firmabo, ſeu firmũ faciã pactũ tecũ. ſ. de non delẽdis animantibus, & hominibus aquis diluuij: vt patet infra. 9. Nam pactũ cum tenetur, ſtare dicit̃: cum vero frangitur: cadere, quemádmodũ res fracta. Si vero vertas erigã, ſeu ſtare faciã: ſenſus eſt. Inibo fœdus firmũ tecũ: & dicitur erigi, quia in pactis faciendis ſolebant paciſcentes aliquid eleuare, ſiue ſtatuã, ſiue lapidẽ, ſiue lapidum acerũ: vt patet infra. 28. & .31. Nõ eſt aũt iſte ſecũdꝰ ſenſus tã conueniẽs ſicut primꝰ, quia non dicitur proprie erigi, niſi quod prius ceciderit. Nullũ autẽ pactũ inter Deum & hominem præceſſerat, quod cecidiſſet, & eſſet de nouo erigendum. Dictio vero (berith) .i. pactũ*

à firmitate nomen ſortitur: vnde (beróth) nomen arboris firmæ, & fortis: vt patet Canti. 1. Laquearia noſtra (berothim) ideſt, abiegna, aut firma. Videtur enim eſſe nomen alicuius ligni fortis, ex quo laquearia fieri ſolent: apud nos, vt plurimũ ſunt caſtanea. Ex omni viuẽti, ex omni carne, ideſt, ex omni carne: quæ viuit, *aut, vt alij vertunt,* Ex omni beſtia, & omni carne: aut ex beſtia omnis carnis. Bina ex omnibus intro duces in arcam: vt viuãt tecum, *ideſt, ex omnibus tam mũdis, quam immundis. Infra tamen præcipit de mundis ſeptem & ſeptem .i. ſeptem mares, & totidem fœminas. Piſces aũt, quia in aqua viuunt, non iubet aſſeruari. Ponũtur hic tria nomina hebraica .ſ. (hoph) ideſt, volucre, (behemáh) ideſt, beſtia, & (rémes) ideſt, reptile: de quibus primo capite diximus.* Et fecit Nóach ſecundũ oĩa: quę pręcepit illi Dñs. *Importat verbum (ſauáh) præcipere præſertim verbo: de quo diximus in Canonibus.*

Cap. 6. ad nr̃am eruditionẽ adnotata.

CVm cœpiſſent homines multiplicari ſuper terram: viderunt. *Commune ferè eſt, vt vitia multa, multitudinem ſequantur: quoniam multi inueniuntur imperfecti in congregationibus magnis: tũ quia magna multitudo vix poteſt in officio contineri: vnde vulgus promiſcuum, quod cum iudæis ex Aegypto aſcendit: eos ad deſideriũ carnium prouocauit contra legem Dei: vt dicitur Numeri. 11. Et vix potuit ſanctus Moſeh illam multitudinem bene gubernare: quare petijt ſibi aliquem in auxilium dari. Hinc ſancti viri ſcientes, quod vitia huiuſmodi hominum copiã ſequi ſoleant, loca deſerta petebant. Et Dominus Oſęhæ. 2. ſe ducturum Iſraél in ſolitudinẽ pollicetur, ibique ad cor eius locuturum. Quod ſctũs Propheta Iſáias conſiderans dicebat. Multiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam: quoniam gẽtis copiam vitia ſunt ſecuta.* Viderũt filij Dei filias hominum, quód pulchræ ipſæ. *Audiant hoc ſancti. Audiãt qui ſibi ipſis fidentes, inter medios fœminarũ choros ſe ſecuros eſſe arbitrantur. Nunquid ſanctior tu filijs Dei: quos ex fœminarum pulchritudine offenſos hic ſcriptura cõmemorat? Vnde & Salomon Prouerb. 6. Non concupiſcat (inquit) cor tuum pulchritudinem eius .ſ. fœminæ, neq; capiaris nutibus illius. Precium enim ſcorti vix eſt vnius panis: mulier aũt, viri precioſam animam capit. Et Eccleſi. 9. hoc idẽ admonet. Virginem ne conſpicias (ait) ne forte ſcandalizeris in decore illius. Auerte autem faciem tuam à muliere compta, & ne circunſpicias ſpeciẽ alienam. Propter ſpeciem mulieris multi perierũt, & ex hoc concupiſcentia quaſi ignis exardeſcit.* Acceperunt ſibi vxores. *Cũ enim copiam fœminarum vidiſſent: ſtatim ſibi vxores elegerunt. Vbi duo aduerte. Alterum eſt, quam difficile ſit in copia rerum deſiderabiliũ continere. Alterum, quam mala ſit vxorũ multitudo: præſertim ad deliciandum. Sicut enim difficile eſt, inter multas & precioſas veſtes algére, intérque multas epulas eſurire, in copia diuitiarum cor liberum ab auaritia ſeruare: ſic in copia fœminarum continentiam cuſtodire. Quamóbrem ſancti viri malũt illis potius aliquid deeſſe, quam ſuperfluere. Melius inquit Auguſtinus eſt minus egere, quã plus habere.*

Acceperunt ſibi vxores ex omnib⁹, quas elegerunt. *Videtur locus iſte taxare eos: qui ob pulchritudinem vxorem eligunt: cũ conuincantur fœminam potius ad delicias, quã ad prolem in vxorẽ deligere: ad quã, tantum fœdæ ſicut pulchræ, valere dignoſcuntur. Cum enim Deus omnes fœminas ad hoc munus procreauerit: qui fœdas, aut non pulchras reſpuũt, Dei placitum inuertere conantur. Omitto interim quã difficile ſit pulchram fœminam ſeruare. Nihil enim difficilius exiſtimo, quã ſeruare quod omnes cupiunt: quemádmodum retinere, à quo omnes abhorrẽt: quod non ſolum viro, ſed etiã fœminæ ipſi quantũcunque pudicæ difficillimũ eſt, cũ, vt ait poëta, lis magna ſit pudicitiæ cum forma.* Non litigabit ſpũs meus cũ hoĩe perpetuo, in quo etiã ipſe caro. *Audis quã abhorreat De⁹ à carnis ĩmũditia: vt*

ſpiritus

*ſpiritus eius ſemper litiget cum ea: & cupiat
eam punire. Similiter docemur, non eſſe peccan
dum: ne huiuſmodi rixam inter ſpiritum, &
carnem patiamur. Diſcant etiam ex hoc loco iu
dices, quod, & ſi vitia ad tempus diſsimulanda
ſint, non tamen perpetuo: ſed tandem in ea ani-
maduertendum eſſe. Similiter diſcant peccato-
res, quam vtile eis ſit à Domino de peccatis ar-
gui, ne poſtea diluuium, ſeu multitudinem ma-
lorum patiantur.* Erunt dies eius .120.
*Audis hic, quod in multis ſcripturæ locis legis,
Deum, ſcilicet peccatoribus, & eorum punitioni
certum tempus ſtatuere: vt quanto citius pot u
eris: delicta emendes. Hinc illud. Nondum com
pletæ ſunt iniquitates Amorræorum, id eſt,
tempus: quo eorum mala punire decreui. Hinc
etiam illud Saluatoris, donec compleantur tem-
pora nationum. Et illud. Vos implete menſurã
patrum veſtrorum. Quamóbrem ſanctus Da-
uid peccatores pſal. 20. admonet, apprehendere
diſciplinam: ne quando Dominus iraſcatur, &
à via pereant. Voluit etiam Deus ſua infinita
bonitate vitam illam belluinam minuere: ne quã
to diutius agebant, ſæuius punirentur. Sicut enĩ
vita ſancta & bona prolonganda eſt: vt meri-
ta augeas: ita mala breuianda, ne ſeuerius puni
aris.* Gigãtes tunc fuerunt ſuper terrã.
*Nihil eſt, quod non humana malitia in malum
vertat. Nam vires: quas Dominus illis dederat
ad excolendam terram, & ad iuuãdos homines:
in hominum oppreſsionem conuerterunt. Nihil
enim deterius eſſe poteſt in homine, cui Deus vi
res dedit ad bona facienda: quam eas ad mala
conuertere. Hoc vnum Chriſtus obſeruare vo-
luit, vt poteſtatem: quam habebat: nunquã vo-
luerit, aut ad mala, aut ad curioſa conuertere.
Cum ſemel diſcipuli eius in ſamaritas incenſi,
quod eos in ciuitate ſua non receperint: iniuriã,
ciuitatem exurendo vindicare voluiſſent, acri-
ter eos arguens, dixit. Neſcitis (inquit) cuius
ſpiritus eſtis. Filius enim hominis nõ venit ani-
mas perdere: ſed ſaluare: neque potuerunt vn
quam phariſæi eum adducere, vt ignem de cæ-
lo ſine vlla neceſsitate, ſed ſola curioſitate deſcẽ
dere faceret. Sanctus etiam Dauid à Domino
edoctus, dixit. Fortitudinem meam ad te cuſto-
diam. Ac ſi apertius dicat. Et ſi potens, & vi-
ribus fortis ſim, non tamen vires in opprimen-
do alios exeram: ſed in te placando, & mutan
do ſeueritatis ſentẽtiam, vires meas exercebo,
& neruos extendam. Cum enim te in me, aut in
populum iratum videro, tunc vires meas ad te
placandum oſtendam. Vim enim, vt ait beatus
Ambroſius, Deo facimus, non litigando: ſed
flendo, dum cogimus eum cotidie mutare ſentẽ
tiã.* Vidit Deus, quod multa malitia
eſſet hominum in terra. *Iuſtificat Cre-
ator hominum Deus ſemper cauſam ſuam: ne-
que ſæuit, niſi nos eum malitia multa ſæuire co
gamus. Niſi enim multã videret in terris ma-
litiam, gladium ſuæ ſeueritatis non exereret.
Ex quo diſcant peccatores mala ſua non multi-
plicare, ſi in ſe Deum prouocare nolunt.*

Omne figmentum cogitationum
cordis eorum tantum malum omni
tempore. *Quemádmodum in fabris ſunt
artifices: qui continue noua excogitent in ope
ribus artis: ita ſunt qui noua continue cogi-
tent in operibus impietatis: vnde noua, & qua-
ſi inexcogitata vitia creſcere in mundo vi-
demus. Videre licebit hominem alteri iniu-
riam facturum, tempus ſeligere: vt ſcilicet,
in media die in platea, aut foro: vbi maior fu-
erit hominum conuentus: arundine, aut ligno
potius, quam gladio percutere eum velit: ita vt
ſentias eum dumodũ: qui iniurius alteri ſit:
aut illatam iniuriam propulſandam: excogi-
taſſe. Vnde aliquando non ſatis miror, cur tam
imperfecta faciamus opera bona: vitiorum ve
ro geſta, tam præclara, tam omnibus numeris
abſoluta faciamus, putarem certe hoc propterea
cõtingere, quod opera mala faciamꝰ nobis ipſis:
bona vero Deo. Et cum potius nobis, quam illi
placere cupiamus: quæ illius ſunt, imperfecta:
quæ vero noſtra, omnibus numeris abſoluta eſſe
volumus. Quis daret, vt ſic homo iuſtus in ſuis
operibus laboraret, vt placeat Domino: quam
laborat impius, vt aut illi diſpliceat, aut ſibi pla
ceat? Memini de quodã ſctõ Sene legiſſe, qui cũ
videret publicã meretricem, varia, & peregri
na veſte: vt oculos hominum ad ſe cõuerteret:*

inductam, per mediam platæam incedere: in
lachrymarum profluuium irrupiſſe: quod non
ſic conaretur Deo ſuo: quam iſta amantium
oculis placere. Docemur etiam hic bonas cogita
tiones aliquando habere. Sed difficile valde eſt,
vt coſciētia malis aſſueta cogitationibus, bonas
aliquando admittat. Pœnituit Dn̄m ho-
mines feciſſe. Hinc diſce Deum toties pœni
tere feciſſe te, quoties te peccatorem intuetur.
Similiter quantum malum peccatum ſit, vt fa
ciat Deum corde dolére. Eſt enim dolor cordis
inter ceteros acutior: vnde & apud Iſáiam
conquerentem Deum legis. Laborare me feciſti
(inquit) in peccatis tuis. Delebo homines:
quos creaui. Habes hic quanto dolore Deus
vaſa ſua deleat, & confringat: nihilominus ta
men perdit. Licet enim pluris hominem faciat,
quam cætera: quæ condidit: tamen ſi peccator
eſt: nihilominus perdit. Quemádmodum apud
Ierémiā, de Iechónia dicebat, eum à digito ſuo,
etiam ſi anulus eſſet: auulſurum: & proie-
cturum. Ab homine, vſq; ad iumétū.
Etiam hic diſce peccatorum grauitatem: quod
ob ea non ſolum peccatores ipſos: ſed etiam iu-
menta, & aues perdat omnium Creator. Vbi
etiam doceris, quam malum ſit, peccatoribus in
peccatis commiſceri. Nóach inuenit gra-
tiam in oculis Domini. Et ſi in poteſta-
te Domini ſitum ſit, hominem, nullis præuijs me
ritis, diligere: commune tamen eſt, vt iuſtos pro
pter opera iuſtitiæ diligat: infra enim habes
Deum ipſi Nóach dixiſſe, eum ſolum in illis ge-
nerationibus iuſtum inueniſſe. Similiter diſce
iuſti iuſtitiam non obſcurari, aut delitеſcere:
imo magis ſplendere, ſi in medio ſit nationis
prauæ. Vnde etiā cognoſcimus non eſſe cauſan-
dum, ſi in medio habites ſcorpionum: cū audias
Nóach non ſolum iuſtum, ſed perfectum eo tē-
pore: quo omnes ad vitia declinauerāt. Cum
Deo ambulauit. Hinc noſſe licebit, vnde
oriatur hominis perfectio, nempe ex eo: quod
cum Deo ambulas ſequendo, ſcilicet, eius volun
tatem. Vnde & Iob dicebat, pedes ſuos ſecu-
tos veſtigia Dei. Corrupta eſt terra co
ram Deo. Et ſi malum ſit omni in loco pec-
care, peſſimum tamen eſt in oculis Dei, ante tā-
tam munditiam immundum eſſe. Mundi (ait
Propheta) ſunt oculi tui: ne videant malū. Pec
care, ſeu corrumpi in oculis Dei, nihil aliud eſſe
puto, quam memorem Dei, ipſum offendere.
Omnia enim vident oculi eius: ſed nos peccan-
tes non ſemper illius memores ſumus. Sperat
autem ipſe, quod nemo eius memor, poſſit pecca-
re: cum enim meminerit plaſmatoris benefici,
& redemptoris munifici: quomodo non retine-
bitur, ne eum offendat? Ego diſperdo eos
cum terra. Etiam ex hoc loco perpende, quan-
tum malum ſit peccatum: vt non ſolum hominē:
per quē cōmititur: deturpet, & corrūpat: ſed
& locum: in quo fit: & qualiter ad eius de-
teſtationem non ſolum homo, ſed & terra diſ-
perdatur. Fac tibi arcam. Docet Dominus
iuſtos media: per quæ ſaluentur à malis: vbi
docemur, non poſſe mala: quæ nobis imminent:
effugere: niſi ipſe: qui ea immiſſurus eſt: doceat,
quopacto fugienda ſint. Statuam pactum
meum tecum. O immenſa, & inenarrabilis
pietas Dei: cui non ſuffecit iuſtū à diluuio libe
rare, ſed ſciēs hoīes peccaturos: & mille diluuia,
& ſubuerſiones merituros: voluit ſe pacto aſ-
tringere: vt poſtea non deleret. Vnde, cū videt
mala noſtra: & ad ea vindicā da cōmoueī, recor
datur fœderis: quod nobiſcū pepigit: & vindi-
ctā retinet. Voluit enī Dn̄s, vt optime adnota-
uit Paulus ad Rom. 4. quod bona promiſſa non
inniterentur meritis, aut demeritis noſtris: ſed
bonitati ſuæ. Si enim promiſſa Dei, noſtris bo-
nis operibus reſpōderent: cum opera noſtra ſint
mala: quando pollicita redderet ipſe? Ideo ex fi
de, & non ex operibus, vt firma ſit promiſſio
omni ſemini. Quamóbrem, & ſi ſæpiſſime cō-
ditionem cuſtodiendæ legis, appoſuerit pollicita-
tionibus ſuis: tandem: vt ipſe ſit verax: omnis
autem homo mendax: non extantibus conditi-
onibus: ſub quibus ipſe promiſerat: promiſſa red
didit: & ſe redditurum iurauit. Iurauit (ait
Dauid) Dominus Dauídi veritatem, & non
auertetur ab ea: de fructu ventris tui ponam
ſuper ſedem tuā. Sed ſtatī conditionē promiſſi
oni addidit, dicens. Si cuſtodierint filij tui pactū
meum. Cum aūt ſciret Dauídis filios fracturos

leges

leges ſuas: neque pactum ſeruaturos: pſalm. 88. ſine vlla conditione iurauit. Si (inquit) dereliquerint filij eius legem meam: & in iudicijs meis non ambulauerint: viſitabo virga prævaricationem eorum: & plagis iniquitatem eorum. Miſericordiã autem meam non auferam ab eo: neque mentiri faciam veritatem meam. Semel iuraui per ſanctitatem meam: ſi Dauidi mentiar. Sic & hic paciſcitur & pollicetur ſe vltra non diſsipaturum diluuio terram, ſine vlla conditione; ita quod etiam ſi vitia noſtra in immenſum creſcant: iurat tamẽ ſe vlterius non deleturum omnem carnem.

Ex omni viuenti: & ex omni carne. *Docet hic dominos eſſe ſollicitos de famulis, bobus, & reliquis animalibus ſuis: vt .ſ. illis, & vitam, & vita neceſſaria prouideant.*

Capitulum ſeptimum.

ET dixit Dñs ad Nóach. Ingredere tu, & oĩs domus tua arcã: quia te vidi iuſtum corã me in generatiõe iſta. Ex omni iumẽto mundo capies tibi ſeptena ſeptena, virũ, & vxorem eius. Et ex iumentis, quæ non mũda ſunt: bina, virum & vxorem eius. Etiam ex volatili cœli ſeptena, ſeptena, maſculum, & fœminã, vt viuificent ſemen in ſuperficie oĩs terræ. Quia poſt dies adhuc ſeptem ego pluo ſuper terram quadraginta dies, & quadraginta noctes: & delebo omnem ſubſtantiam, quam feci, à ſuperficie terrę. Et fecit Nóach ſecundum omnia: quę pręcepit ei Dominus. Et Nóach erat ſexcentẽariꝰ, & diluuium fuit aquarum ſuper terram. Et ingreſſus eſt Nóach, & filij eius, & vxor eius, & vxores filiorum eius ſecum in arcam propter aquas diluuij. Ex iumento mundo, & ex iumento, quod non erat mundum, & ex volatili, & omni quod reptat ſuper terram: bina, bina ingreſſa ſunt, ad Nóach in arcam, maſculus, & fœmina, quẽádmodum præcepit Deus Nóach. Et fuit poſt ſeptẽ dies, aquæ diluuij fuerunt ſuper terram. In anno ſexcẽteſimo annoꝝ vitæ Nóach, in mẽſe ſecundo, in ſeptimadecima die menſis, in die hac, rupti ſunt oẽs fontes voraginis magnæ: & feneſtrę cœli apertę ſunt. Et fuit pluuia ſuper terram quadraginta dies, & quadraginta noctes. In ipſomet die ipſe ingreſſus eſt Nóach, & Sem, & Cham, & Iépheth filij Nóach, & vxor Nóach, & tres vxores filiorum eius ſecũ in arcam. Ipſi, & omnis beſtia ſecundum ſpeciem ſuam, & omne iumentum ſecundum ſpeciẽ ſuã, & omne reptile, quod reptat ſuper terrã ſecũdum ſpeciẽ ſuã: & omne volatile ſeſecundũ ſpeciẽ ſuã, omnis auis, omñe alatum. Ingreſſa ſunt ad Nóach in arcã bina bina ex omni carne in qua erat ſpũs vitæ. Et ingreſſa ſũt maſculus & fœmina ex omni carne ingreſſa ſunt: quemádmodum præcepit ei Deus. Et clauſit Dominꝰ ſuper eum. Et fuit diluuiũ quadraginta dies ſuꝑ terram: & multiplicatę ſunt aquę: & eleuauerunt arcam, & eleuata eſt ſuper terram. Et roborauerũt ſe aquę, & multiplicatæ ſunt valde ſuper terram, & ambulauit arca ſuper faciem aquarum. Et aquæ roborauerunt ſe

valde ſuper terrá: & operti ſunt omnes montes excelſi, qui erant ſub toto cœlo. Quindecim cubitis ſuperne roborauerunt ſe aquæ, & operti ſunt montes. Et mortua eſt omnis caro, quę reptat ſuper terram, tam de volatili, quam de iumento, & beſtia, & omni reptili: quod reptat ſuper terram, & omni homine. Oĩa in quorũ facie erat an helitus ſpiritus vitæ, ex omnibus quæ erant in ſicco, mortua ſunt. Et deleuit omnem ſubſtãtiam, quæ erat ſuper faciem terræ, ab homine vſque ad iumentum, vſque ad reptile, & vſq; ad volatile cœli, & deleta ſunt è terra, & remanſit tãtum Nóach: & qui cum eo erant in arca. Et roborauerunt ſe aquæ ſuper terrá quinquaginta, & centum dies.

¶ In. Capite. VII. adnotatio ad literam.

TV & omnis domus tua. *Hinc cõſtat, Nóach à congreſſu abſtinuiſſe: vſque ad tempus: quo genuit iſtos: quoniã non plures habuiſſe filios deſcribitur, quã iſtos tres.* Te vidi iuſtum coram. *Sunt qui in oculis aliorum iuſti ſunt: aut apparẽt, coram Deo vero iniuſti. Illi vero coram Deo iuſti dicuntur, quorum opera approbat Deus: & qui illi ſoli placere deſiderant: & vt diximus tũc dicitᷣ aliquis iuſtus, quãdo opera eius ſunt cõformia legi Dei. Et quod ſequitur.* In generatione hac: *ideſt, inter homines huius ætatis ſeu temporis. Et aduerte quod huiuſmodi generationes extendebantur ſecundum annos vitæ: ita quod quando homines communiter viuebant ſexcentis annis, vna generatio durabat ad ſexcentos annos. Poſtquam vero ætas hominũ breuiata eſt, & diminuta, ad centeſimũ vſque annum, generatio extẽdebatur ad centum annos. Vnde cum infra. 18. Dominus dicit Abrahæ. Generatiõe: quarta reuertẽtur huc: ſenſus eſt, finitis quadringentis annis: quia tũc temporis vna generatio durabat ad centum annos: quæ tunc communiter erat hominis ætas. Nam antea dixerat. Et ſubijcient eos quadringẽtis annis.* Ex omni animali mundo. *Vnde tũc nouerat Nóach, quæ eſſent munda, quæ ve immunda, ſcilicet, ad ſacrificium: quia tunc non dum conceſſus erat eſus carnium? Etiam admonui ſupra capit. 4. homines illius temporis à Deo didiciſſe, quæ erant munda, & quæ immũda ad ſacrificia: neque ſum longe, vt putem etiam illis oſtẽdiſſe, quæ eſſent munda, vel immunda ad eſum: quia non legimus eſum carnis prohibitum ante diluuium. Neq; ratio Caietani cogit dicentis, quod infra capit. 9. Omnia animantia in cibum conceduntur: imo ſi omnia tunc conceduntur: ſignum eſt aliqua prius fuiſſe prohibita: Verius eſt tamen hic de munditia ad litandum eſſe ſermonem: quã ad eſum. Ex quo conſtat multa legalia fuiſſe ante ſcriptam legem ſeruata: vt de animalibus mũdis, & immundis ex hoc loco, & ex capite ſequenti conſtat. De prohibitione eſus ſanguinis capit. 9. ſequenti. De circuncisione capite. 17. De ſemine fratris ſuſcitando. 38. Quod vero etiã ſabbathi obſeruantia fuerit ante legẽ: cõſtat Exodi. 16: vbi dicit Moſeh. Quod cocturi eſtis, coquite: & comedite illud hodie: quia ſabbathum eſt hodie Domino, hodie non inuenietis illud in agro. Sex diebus colligetis illud, die autẽ ſeptimo ſabbathũ eſt. Conſtat autem nõdum datam fuiſſe legem. Vnde ſunt aliqui ex Rabbinis, qui totam legem arbitrantur à pijs obſeruatam ante promulgationem: ex eo quod infra. capit. 26. dicitur argumentum ſumentes: vbi habetur, dixiſſe Dominum Iſaách. Benedicent ſe in ſemine tuo omnes gentes, eo quod obedierit Abrahám voci meæ: & cuſtodierit cuſtodiã meam: præcepta mea: ſtatuta mea, & leges meas. Quod autem non omnia ſint ab eis ſeruata, ex eo conſtare videtᷣ: quod Iaacób duas ſorores in vxores habuerit: quod poſt ea lege cautũ eſt. Leui. 18. Sed ad hoc dicũt, non fuiſſe prohibitũ duas vxores*

habere:

habere: ſed ad laceſſendum, hac. ſ. intentione, vt alteram in alteram prouocarent: quia textus habet. Vxorem cum ſorore ſua non accipies ad laceſſendum. An vero aliqua animalia ſint iure naturali, aut naturali inſtinctu immunda: quæ poſtea fuerunt in lege prohibita: dicendũ eſt, quod non propter illud Chriſti, Mathei. 15. Omne quod intrat per os, non coninquinat hominem. Quod & Apoſtolus ad Roma. 14. approbat. Omne: quod in macello venit, comedite: & nihil eſt immundum iis: qui cognouerunt veritatem. Et infra. 9. omne animalium genus in eſum conceditur. Sed mirum valde eſt, quod vſque hodie ſint quædam animalium, & auiũ genera: quæ nullus comedere vult: quemádmodum aſinus, equus, camelus, leo, & id genus multa. Similiter de auibus: nemo eſt qui comedat miluum, accipitrem, & ferè omne genus auiũ rapaciũ, graculũ, picam: & multa alia quaſi innumera: ad quorum eſum quendam horrorẽ, ferè omnes habemus quaſi à natura. Neq; eſt dicendum, quod quia inſaſuia, ideo in eſum non veniant: nã caro equina, & humana (vt aiũt) ſuauiores ſunt multis aliis: quibus veſcũtur homines. Ex omni iumento mundo accipies tibi ſeptem, & ſeptem: virum & vxorem eius: ideſt, maſculum, & fæmellam eius. Ex hoc loco videtur, quod præceptum fuerit Nóach, vt ex mundis animalibus, & auibus tolleret ſeptem paria, ſcilicet, maſculum, & fœminam eius. Nam textus dicit, virum, ſeu maſculum, & vxorẽ eius: quod non diceret: ſi ſolum ſeptem, ex qualibet ſpecie eſſent accipiẽda: cum numerus ſeptenarius ſit impar. Secundo, quia textus dicit ſeptem, & ſeptem: ac ſi dicat, ſeptem paria. Tertio, quia cum ex mundis animantibus faciendum eſſet ſacrificium, & illa erant apta ad eſum: opus erat magis multiplicari, quam immunda: ex quibus neque ſacrificium fiebat, neque erant ad eſum apta: ideóque voluit Dñs in maiori numero ſeruari. Neque rationes Lyrani oppoſitum dicentis cogunt. Nã quod primo obiectat, oportere ſcilicet, ex eis arcam implere, vt ſcilicet, non eſſet locus aliis: parum valet. Nam aues non multũ loci occupãt, animalia vero, & ſi occuparent, non erat tam arcta arca, quin poſſet ex qualibet ſpecie mundorum. 14. capere. ſ. ex bobus, ouibus, & capris. Quod vero ſecundo óbiicit non eſſe opus, tot ad ſpeciem conſeruandam: diluitur dicendo, quod non ſolum ad ſpeciem ſeruandam, ſed ad ſacrificium, & etiam, quod cum eſſent in æſum concedenda: opus erat, ea in maiori numero multiplicari. Et ſi eius ratio eſſet efficax, in eum militaret. Nam ad ſpeciem conſeruandam, ſat eſſet ſeruare vnum par: ipſe vero dicit tria paria fuiſſe ſeruata. Quod vero vltimo adducit, eádẽ ratiõe debere dici, duo paria ſeruata ex immũdis: quia textus dicit duo, & duo: parũ probat. Qm̃ textus hebraicus non habet duo, & duo, ſed ſemel duo, maſculum, & fœminã eius, licet Vulgatus Septuaginta ſecutus, duo, & duo habeat. Hebraica tamen veritas, & Chaldæus Paraphraſtes ſemel duo habent: vt iã diximus. Sed eſſet merito diſquirendum, cur de animalibus loquẽs, dicit virum, & vxorem eius: de auibus vero, maſculum, & fœminam eius: & crediderim hoc ideo eſſe, quod membra coitus in animalibus ſint ſimilia genitalibus hominis: non ſic autem in auibus. Vocat autem volucres cœli, quod iuxta ſuperficiem cœli volent, aut vocat áërem cœlum, vt iam diximus primo cap. huius libri: Quoniam diebus ádhuc ſeptem .i. poſt ſeptem dies delebo omnem ſubſtantiam. Dixi de verbo (machâh) ſupra cap. 6. quod ſcilicet ſignificet radere, & delere: ita vt nullum appareat rei veſtigium: & pro omni ſubſtantia, poſſet legi. Oẽ quod ſtat: quia (chum) proprie ſtáre ſignificat. Nóach fuit filius ſexcẽtorum annorum: ideſt, ſexcentos annos natus. Et diluuium fuit aquarum ſuper terram: i. cũ compleſſet, aut, vt alii volunt cũ incœpiſſet ſexcenteſimũ annũ: fuit diluuiũ. Filij eius, & vxor eius. Nominat Beroſus vxorẽ Nóach, ſcilicet, Titeã magnam, & vxores filiorum, ſcilicet, Pandóram, Noelam, & Noeglã: aſſeríteque Nóach ex Gigantibus fuiſſe. A facie aquarum diluuij: ideſt, propter aquarũ præſentiã. Duo, & duo venerũt ad Nóach. Domini præcepto:

cepto: et quilibet maſculus veniebat cũ fœmina ſua. Fuit à ſeptem diebus.i.poſt.7.dies.ſ. a colloquio diuino. In anno.600.annorũ vitæ Nóach,in menſe.2. Conſtat ex hoc loco ad centum annos duraſſe arcæ fabricã,quo tẽpore Deus expectauit hominũ reſipiſcentiã,ſeu pœnitentiã,& Nóach prædicauit futurũ diluuium ſuper terrã. Veriſimile enim eſt homines illius tẽporis,cũ vidiſſent Nóach tantæ molis arcã fabricare, interrogaſſe: ad quid molẽ illã fabricaret: & credibilius,eum nõ reticuiſſe, ſed prædicaſſe illis futurũ malũ,quod eos expectabat: ſimiliter totũ orbem tunc audiuiſſe futuri diluuij famã: neque tamen mores in meliꝰ mutaſſe. Et quod ſequitur, in menſe.2. 17. die menſis. Dubium habet,quis.ſ.tunc fuerit primus anni mẽſis, ſed cap.1.huius tanquã probabilius diximus, mundũ in menſe Septembri fuiſſe productũ: & credibile eſt illũ fuiſſe primum anni.quẽ Hebræi vocant (tiſri) qui incipit a nouilunio propinquiori æquinoctio autũnali: & ſi hoc eſt verũ,diluuiũ incepit.17.menſis (mareſúan) qui pro parte reſpondet noſtro Octobri: ſicut (tiſrí) Septẽbri, & credendũ eſt. huiuſmodi anni inceptionem duraſſe, vſque ad exitũ Iſraél de Aegypto: quãdo Dominus inſtituit menſem (niſſán) fore eis primũ in menſibus anni: qui (niſſán) ſaltẽ pro ſui parte reſpondet Martio noſtro, & eſt vicinior æquinoctio vernali. Cũ enim Iudæi de Aegypto egrederentur: dixit Dominus Moſch. Menſis iſte vobis caput,ſeu initiũ menſiũ, primus erit in menſibus ãni. Iudæi vero poſtea,vt ſeruarẽt vtrũque mẽſium initiũ, inſtituerunt initiũ menſiũ in contractibus, & rebus profanis,à (tiſri) quemádmodũ fuerat ab initio mũdi: in ſacris vero, & ſolennitatibus à (niſſán) quemádmodum Deus Exodi.12 præceperat, & ſic vſque hodie habẽt duplex ãni initiũ. Alterũ pro rebus prophanis: alterũ ad celebrandas ſolẽnitates, vt diximus. Aduerte etiã hic, Lyranũ putare, diluuiũ incepiſſe menſe.2.anni ſexcẽteſimi vitæ Nóach: inde occaſionẽ ſumens,quod hic dicatur anno.600. annorũ vitæ Nóach,in menſe.2.17. die menſis, & cæte. Supra vero dictũ eſt Nóach fuiſſe ſexcentenariũ,quãdo diluuiũ fuit ſuper terrã. Ad quod reſpondet,fuiſſe quidẽ ſexcentorũ annorũ inchoatorũ,et opinio eſt valde probabilis. Quæ ſi teneatur, videtur fatendũ arcæ fabricã ad menſem cũ dimidio tantũ duraſſe: quod vix eſt credibile tam magnã.ſ.molẽ, poſſe tam paruo tẽpore fabricari. Similiter non tam mitem facit Deũ,quod videlicet tam paruo tẽpore expectarit hominũ pœnitẽtiã. Quod vero hoc ſequatur, manifeſte ex textu colligitur. Quoniã quando ei facta eſt reuelatio de fabricanda arca, erat quingentorũ annorum: & vt videtur completorum: anno vero ſequenti,quando ſexcentenarius eſſe cœpit, menſe.2.aquæ diluuij inundauerunt. Sed ad hæc facilis eſt reſponſio,tenendo reuelationem factam Nóach anno.500.inchoãte,aut fere. Quam etiã opinionem,quod repente diluuiũ eruperit Chriſti ſentẽtia apud Mathæi 24.cap.iuuare videtur dicentis, diẽ iudicij repẽte eſſe venturũ,quemádmodũ diluuiũ in diebus Nóach. Quare opinio mihi valde probabilis videtur. Quod vero ſequitur. Rupti ſunt fontes voraginis multæ. Explicandũ reſtat. Pro quo aduerte (ehchóm) vt diximus.1.capit. huius libri ſignificare aquã magnæ profunditatis: aut locũ profundũ, vbi fuit aqua profunda: vt ibi exemplis monſtrauimus. Vocat autẽ hebraiſmus voraginẽ multã,illam aquarũ profunditatẽ,quæ eſt ſub terra: quæ videtur eſſe immenſæ profunditatis, & rupta terra,in fontes erũpit: ſed tempore diluuij maioribus hiatibus terram rupit, & terram alluit: & operuit. Non puto autem hic per abyſſum,ſeu voraginem,poſſe Oceanum intelligi: quoniam non eſſet opus,vt ipſe terram operiret,ſed eius aquas extendere, aut ſinere,operire terram: vnde videtur diluuium ex aquis: quæ de cœlo deſcendebant, & de terra ad módum fontium erumpebant: proceſſiſſe: ita quod quemádmodum firmamentum ruptũ eſſe perhibetur: vt aquæ: quæ ſuper illud erant: deſcenderent: ita terra: quæ firmamentũ eſſe videtur infernos, & aquas: quæ ſub ea ſunt: rupta ſit: vt aquæ inferiores aſcẽderẽt, ad terram ſubmergendã. Et quod dicitur, feneſtræ cœli apte ſunt. Nõ poſſũ aliter,quam vt litera habet intelligere: ſupponit enim veras et elemẽtares,aquas ſuper firmamentũ eſſe: vt tã Baſilius quã Chry.

ſentiunt: nihil mirũ, ſi Dñs feneſtras in firmamẽto ruperit: vt aquæ illæ deſcẽderẽt: neq; hic locũ eſſe methaphoris puto. San̄. vero Thom. dicit fatendũ omnino eſſe, ibidẽ aquas fore: ſub dubio vero verti, quales ſint: an videlicet elemẽtares, an craſſæ poti⁹ ad módũ cryſtalli. Quare taxandi ſunt, qui potius volunt ſacram ſcripturam philoſophiæ regulis ſubdere, quã, vt magis decet, philoſophiam, tanquã ancillam, illi deſeruire. Aduerte etiam hic verbum (aráb) à quo (arubbah) id eſt, feneſtra, ſignificare proprie inſidiari, vidẽdo per foramina: vt patet Deute. 19. (vecaráb ló) .i. inſidiatus fuerit illi. Sic Iob 31. Et ſuper, aut iuxta oſtium amici mei (arábthi) .i. inſidiatus ſum. ſ. per oſtij foramen. Vnde (éreb) .i. foramẽ. Iob. 37. Ingredietur beſtia in (áreb) .i. foramen: vbi alij vertunt in inſidijs, ſeu locum inſidiarum: & 38. manebunt in latibulo ad (áreb) .i. ad foramen, aut ad inſidias: vt alij vertũt. Sic (maaráb) potius foramen, quam inſidias ſignificare puto: vt patet ex pſal. 10. Manbit (bemaaráb) .i. in foraminibus atriorũ: vbi alij vertunt, in inſidijs atriorum: ſed quia atria cancellos habere ſolent, quibus qui intus ſunt inſpiciunt, videtur potius vertendũ, in foraminib⁹. Ex hac radice eſt (óreb) quod noſtri & hebræi. Iſaiæ. 25. ſine vlla ratione vertunt, inſidias: vbi ſic habetur. Extẽdet. ſ. Moáb manus ſuas in medio ſui, quemádmodũ natans ad natandũ: & humiliabit altitudinẽ ſuam cum (orbóth iadáu) .i. inſidijs manuũ. Quæ interpretatio nullo modo mihi conuenire videt̃, ſed melius cũ digitis manuũ eius. Vocantur aũt digiti foramina, quod ſint ad módum cancellorũ, per quorũ interſtitia, quaſi per foramina cãcellorũ, videre ſolent homines. Poſſet etiã verti cũ cancellis manuũ eius, intelligendo per cancellos digitos. Hinc etiã eſt (arubbah) .i. foramen, quod eo inſidiemur. Significat ergo verbũ inſidiari: & nomina ab eo diducta, ea: per quæ inſidiamur: quemádmodũ ſunt cãcelli, foramina, & digiti: cũ aperta manus ori, aut vultui ſuperponitur. Fecit ergo Dominus Deus foramina in firmamento, quo aquæ ſuperiores deſcenderent. Sunt qui putant corpus firmamenti poroſum eſſe, Deũq; illos poros dilataſſe, ad aquas demittendas, quam expoſitionem libenter admittimus.

Fuit pluuia ſuper terram. *Sunt qui dicũt (géſſem) ſignificare pluuiã vehementẽ, quæ latine dicitur imber, ex multis tamen locis conuincitur ſignificare abſolute pluuiã: ſicut ex Iſaia 44. Plantauit pinũ (vegéſſem) .i. & pluuia nutriet. Ezechi. 34. (guiſmé) .i. pluuiæ benedictionis erunt.* In robore diei huius. ſ. 17. mẽſis ingreſſ⁹ eſt Nóach. *Verbum (haſám) à quo (heſem) .i. robur, ſignificat roborare, fortificare. Danié. 8. (vehaſám) .i. roborabitur fortitudo eius, infra. 26. Quia (haſamtha) .i. fortior aut robuſtior es nobis valde. Vocatur aũt robur diei, quando dies eſt inter mane, & veſperã, et proximum meridiei: quia tunc lux fortior eſſe ſolet: ſed hic accipitur pro die ipſo, ac ſi dicat hac eádẽ die.* Omnis beſtia ſecundũ ſpeciem ſuã. *Ponũtur hic tria nomina: quorum diſcrimẽ tractaui ſuper cap. primũ. ſ. (chaiáh) (behemáh) & (rémes) vide ibi.* Omne volátile ſecundũ ſpeciẽ ſuam, omnis auis omne alatum. *Significat (oph) volátile ab (uph) quod eſt voláre, (ſippór) vero, aliquando eſt nomẽ propriũ ſpeciei, & ſignificat paſſerẽ: aliquando vero commune eſt, ſignificans omne quod habet pennã: ſiue volet, ſiue nõ. (chanáph) vero alatũ. Nam (chanáph) ſignificat alam, ſiue quæ re vera ẽ, ſiue quæ modũ alæ habeat: vt eſt fimbria veſtis. Significatio tamẽ verbi (ſapár) non dũ eſt plene nota Hebræis.* Venerũt ad Nóach. *ſ. ex imperio Dñi.* Et clauſit Dñs circa ipſum, vel in vſq; ad ipſum. *Senſus eſt. Et clauſit Dñs oſtiũ arcæ ſuper ipſum: vel expectando quouſque ipſe ingrederet̃. Nã præpoſitio (had) aliquando ſignificat ſuper: vt Ioélis. 2. (vbehád) .i. ſuper gladiũ proijcient ſe, & Ieré. 11. Nõ audiã in tẽpore, quo clamauerit ad me (behád) .i. ſup malo ſuo. Et clari⁹. 2. Reg. 4. Claudes oſtiũ (behádcha) in vſq; te .i. poſt te: & in vſq; filios tuos .i. poſt filios tuos: qui texi⁹ eſt õnino huic ſimilis. Poſſet etiã eſſe ſenſ⁹, quod De⁹ clauſerit forãina firmamẽti, & eruptiões terræ vſque quo ipſe Nóach arcã ingreſſ⁹ eſſet.* Et fuit diluuiũ. 40. dies ſuper terrã. *Hoc intellige, antequam arca eleuaret̃. Nam, vt patet*

vt patet cap. ſequenti, diluuium durauit. 150. dies accipiendo diluuium pro demiſſione, & eruptione aquarum. Fuit ergo diluuiū. 40. dies & aquæ roboratæ ſunt, & in fine iſtorū dierū cœpit arca natare: quare ſtati ſequit̃. Et creuerunt aquæ: & portauerunt arcá, aut leuauerunt arcá, & eleuata eſt ſuper terram. *Ponuntur hic duo verba. ſ. (naſſá) & (rum): quorum primū ſignificat portare, leuādo maxime. Secundū vero eleuare: primum tamen ſæpe etiam eleuare ſignificat. Ezechie. 18. Oculos ſuos non (naſſá). i. eleuauit ad idóla domus Iſraél.* Et prçualuerunt, ſeu fortificauerunt ſe aquæ: & multiplicatæ ſunt valde, *ideſt, fuerūt fortes, et multæ: ita vt terræ dominarētur.* Ambulauit arca, *ſ. hīc inde,* ſuper faciē aquaꝝ. Et aquæ prçualuerūt valde. i. multū ſuper terrā. Operti ſunt oēs mōtes excelſi: qui erant ſub omni cœlo. *Conſtat ex hoc loco fabuloſum eſſe, quod aliqui dicūt. ſ. in quodam alto monte homines relictos: aut montē Olympum non fuiſſe aquis opertū: cum textus dicat, oēs montes excelſos opertos aquis: qui ſub omni cœlo ſunt.* Quindecī cubitis ſupne prçualuerūt aquæ: & operti ſunt mōtes. *Iſta fuit menſura: qua aquæ mōtes exceſſrūt.* Obijt omnis caro calcans ſup terrā. *Ex hoc loco conſtat verbum (ramás) nō ſolum reptare: ſed calcare, & cōculcare pedibus terrā, ſignificare.* In omni réptili: quod reptat ſup terrā. *Primo cap. hui⁹ libri admonui, ignotam eſſe ſignificationē verbi (ſarás): quod hic noſtri reptare vertunt. Dixi autē ſignificare creſcere, aut multiplicare ſe: vnde hic verti poſſet.* Et in omni multiplici, quod multiplicat ſe ſuper terrā. *Significatio tamen nondū mihi plene cōperta eſt.* Omne, in quo erat halitus ſpūs vitæ in narib⁹ ipſi⁹, ab oī quod erat in ſicco, mortua ſūt. *Senſus eſt. Omne, quod per nares flabat, ſeu emittebat ſpiritū vitæ. i. quo viuimus: & erat in ſicco, vel in terra exſiccata, & euacuata aquis mortuū eſt. Dicit autē.* Omne, quod erat in ſicco: *propter piſces: qui nō ſunt mortui: quia non viuunt in ſicco. Et aduerte, quod (charáb) à quo (charabáh). i. ſiccum ſignificat, deſolare, & exinde exiccare: quod id, quod deſiccatur, aquis deſoletur. Dicunt autē hebræi ſignificare exſiccare, deſolare, & gladio occídere. Nam, vt ſæpius admonuimus, quia proprias ignorant, ſignificationes multiplicant: prout loco: in quo verbū ponitur: conuenire arbitrātur. Mihi vero expenſis locis, quibus verbū ponitur: & ex alijs coniecturis videtur verbum ſignificare proprie deſolare, & exinde, vt diximus, exiccare: quæ ſignificatiōes videntur omnibus locis, quibus verbū ponitur, cōuenire. Et. 1. Gene. 8. vbi aliqui vertūt (chárbu). i. exiccatæ ſunt aquæ: quo in loco etiā bene vertas deſolatæ ſūt aquæ. i. loc⁹, in quib⁹ erāt. Et ibi iterū (chárbu). i. ſiccatæ erant: etiam verti poſſet deſolatæ erāt ſuperficies terræ. Itē Iſáiæ. 19. Attenuatæ ſunt (vechárbu) ideſt, exſiccabūtur flumina Aegypti. Et iterū. 44. qui dico profundo (chorábi). i. exſiccare. Clarius Iob. 14. Et fluuius (ieche ráb). i. exſiccabitur, & areſcet. Itē Hamós. 7. Sanctuaria Iſraél (iecherábu). i. deſolabuntur. Idem Ezech. 12. Et ciuitates: quæ habitantur: (thecherábnah). i. deſolabuntur. ſ. ſuis habitatoribus. Sic Sopho. 3. (hecherábthi). i. deſolare feci plateas eorum. Quod vero occidere ſignificet: conſtat Ieré. 50. (chírbu). i. occídite vniuerſos vitulos. Et. 2. Reg. 19. (necherbu). i. occíderunt ſe Reges. Et poſſibile eſt, quod ſignificet ſanguine aliquē euacuare: quod fit, cū quis occíditur. Inde (chéreb). i. gladius, quod loca ſuis habitatoribus deſolare ſoleat, homines occidendo, aut exſiccet ſanguine. Et tamē (chóreb) in multis ſcripturæ locis ſignificat ſiccitatē, & æſtū: vt infra. 31. In die cōſumebat me (chóreb). i. ſiccitas, ſeu æſtus. Vnde admittēda eſt illa ſignificatio: qua areſcere, & exſiccare ſignificat. Colligo ergo verbū ſignificare deſolare, aut exiccare, & exinde occídere: quod occiſio, hominem exiccet ſanguine, aut occiſio deſolare ſoleat loca: in quibus fuerunt homines. Nondū tamen rē definire audeo, quia coniecturis ducor. Eſt ergo hic vertēdum.* Ab omni: quod eſt in ſicco. i. ab

 anima-

animali: quod in ſicco moratur: mortua ſunt. Deletúmque eſt omne quod ſtabat, quod erat in ſuperficie terrę. *Et eſt ſermo de animalibus, & auibus: non de arboribus. Licet enim multa delerentur: multa tamen remanſerunt: vt de oliua conſtat, cuius ramũ columba in ore ſuo poſtea detulit.* Et pręualuerunt aquę ſuper terram (.i. terræ) centum quinquaginta diebus. *Conſulto hic omittimus Rabbinorũ fabulam: quod videlicet aquæ diluuij fuerint calidæ, piſcéſque occiderẽt. Nã vt text⁹ expreſſe dicit:* Oĩa, in quibus erat anhelitus ſpiritus vitarum: quæ erant in ſicco: mortua ſunt. *Quod, vt diximus, addidit: vt piſces exciperet. Etiam in Canonibus præmonuimus, valde cauendum eſſe à Rabbinorum figmentis, & mendacijs. Neque putes, illa duo aduerſari ad inuicem, quod. ſ. fuerit diluuium. 40. diebus: & quod aquæ præualuerunt terræ cẽtum quinquaginta: quia pluuia, & fontium eruptio durauit. 40. dies ante arcæ eleuationem: vt diximus, terra vero fuit aquis operta. 150. dieb⁹: quibus durauit diluuiũ.*

¶ In Cap. VII. adnotatio ad mores.

Dixit Dominus ad Nóach. Ingredere tu. *Admonet locus iſte, qualiter bonus Domin⁹ nouit pios, ab impijs in punitionibus ſegregare, quemadmodum ex Loth à Sódomæ ſubuerſione liberauit, & Ieremiã Prophetã, à Chaldæorũ captiuitate: quãdo cæteri in Babylonem deducti ſunt. Licet enĩ Deus nonnunquam iuſtos, cum iniuſtis ſuo occulto iudicio inuoluat: vt plurimũ tamen eos liberat. Similiter aduerte, qualiter propter iuſtum vnum tota eius domus ſalua fiat: & quid valeat iuſtis adhærere. Nam ſicut terræ, domui, et [illegible] nihil eſt malis pernicioſius: ob quorum p[illegible] Dñs in oẽs coniunctos ſæuire ſolet: ita n[illegible] bonus, & iuſtus vtilius, quod propter [illegible] ſæpius iniuſtis, et peccatoribus parcat Deus. Nam propter Nóach iuſtitiam, ſaluos filios, et [illegible] ores fecit. Sic, quia diligebat Iéſus Mariã, et Marthã, fratrẽ Lazarũ à mortuis ſuſcitaſſe perhibetur. Ioh. 11. Nouimus quippe quot mala Iſrahéliticus populus pertulerit propter malitiam Manaſſéh, Achâb, Ieroboám, & aliorum impiorum Regũ.* Te vidi iuſtũ corã me. *Hinc perpẽde, quanta fuerit illius ſeculi malitia, quando in toto orbe, vnica domus: quæ iuſtitiam coleret: inueniebatur: ſimiliter, quam facile peruertãtur homines. Quod aũt ſequit.* Corã me, *Admonet eſſe iuſtos in oculis vulgi: de quibus Chriſtus dicit Math. 6. recepiſſe mercedẽ ſuã. Alios vero in oculis ſuis: qui miſeri, & miſerabiles: & cæci prædicantur: quare illi ſoli vere iuſti dicendi ſunt: qui in oculis Domini iuſti inueniuntur. Quamóbrem dicebat Paulus. 1. Corint. 4. Mihi pro minimo eſt, vt à vobis iudicer, aut ab humano die: qui aũt iudicat me, Dominus eſt. Ac ſi dixiſſet apertius. Parũ mihi eſt, qualis à vobis, aut ab humano die, aut etiam à me ipſo iudicer: multum vero, ſi Deus: qui neque falli, neque fallere poteſt: me bonum decernat. Si enim mundi, aut noſtro iudicio, in illa tremenda die aſtandum eſſet: merito tunc curarem vulgi, aut veſtra iudicia: ſed cum ſolius Dei tribunali aſtandum ſit: illius bonum iudicium quærendum mihi eſt.* Ex omni iumento mũdo capies tibi ſeptem, & ſeptem. *Audis hic quantũ Deo mundicia placeat: vt non ſolum in hominibus: ſed etiam in brutis bonis eã afficiat: & a perditione liberet. Vnde Prouerb. 22. dicit Salomon. Qui diligit cordis munditiã: diligetur à Rege. Et in pſal. eum in mõte Domini habitaturũ legimus: qui fuerit manibus, & corde mundus. Similiter docemur, Deum velle iuſtos in infinitũ multiplicari, malorum vero ſemen deleri. Perdite (inquit Dominus apud Iſai. 14. de Babylone) germẽ, et reliquias. Sic cult⁹ Dei nobis curæ eſſe deberet. Neque malos, ſeu immũdos omnes eſſe delẽdos: quod ſæpe ex eis boni fiãt. Vbi etiam ſimul aduertendum, non ita eſſe in hoſtes ſæuiendum, vt omnia deleas: ſed miſericordia erga eos vtẽdum, vt aliquid ſeminis illis relinquas.* Delebo omne, quod ſtat, quod feci. *Etiam quantũ peccata Deo diſpliceant docet locus iſte: vt ea quæ pulcherrima fecerat, tã facile deleat. Et quid mirũ ſi hæc deſtruat: qui tam ſæuit in tẽplũ ſuũ: vt in eo nõ relinqueret lapidẽ ſuper lapidẽ. Quod ideo feciſſe puto, ne nos immunes à puni-*

à punitiõe putemus, ſi quid eius apud nos habeamus. Sunt enim multi peccatis onuſti, qui ſe impune peccare putant: quod preces horarias non omittunt: quod horas beatæ Virginis omni die deuote legũt, ſi eleemoſynas faciãt, aut quid ſimile: quos apud Ieré. 7. admonet dicẽs. Nolite cõfidere in verbis mẽdacibus, dicentes, templũ Domini, templũ Domini. ſ. eſt apud nos. Non permittet illud deſtrui: & propter illud parcet iniquitatibus noſtris. Nõ ſic erit: ſed à ſanctuario meo incipite. Nunquid ſpelũca latronũ, domus mea eſt (dicit Dñs) Rupti ſunt fontes voraginis multę: et foramina cœli apta ſunt. *Pugnãt oẽs creaturæ pro Deo ſuo cõtra inſenſatos: neque ardori libidinis cõueniẽs pœna defuit: qua frigéret illa nequiſſima, flãma vt quos luxuria incenderat, infrigidaret aqua* In ipſomet die. *Oſtẽdit locus iſte, qualiter iuſti curent ſeruare præcepta: vt non ſolũ ſeruandi illis ſit cura: ſed certis, & decretis tẽporibus, quibus Deus illa præcipit: obſeruare. Quẽadmodum illi proprijs diebus, parent diuinis mãdatis: ita & Deus certis, & ſtatutis diebus, nititur illis ſua promiſſa complere. Infra enim 17. Cap. legimus, ea die Abrahám circunciſum cum omni domo ſua, qua illi præcepta fuerat circunciſio: in robore diei huius (ait ſcriptura) qua datum eſt de circunciſione præceptum, eádem Abrahã, & Iſmahél filius eius circũciſi ſunt. Vnde poſtmodum Exod. 12. Dominus pollicitationes Abrahæ factas complens: ipſamet die, qua finiti ſunt captiuitatis, & peregrinationis anni quadringenti: eos liberauit. Quare textus ibi habet. Et fuit in fine. 30. annorũ, & quadringentorum annorũ, in robore diei huius, egreſſi ſunt omnes exercit⁹ Domini è terra Aegypti. Qui ergo ſtatutis diebus legem implent: ſtatutis diebus promiſſa Domini recipiunt.*

Vxor Nóach, et tres vxores filiorꝝ ei⁹. *Vides hic qualiter Sancti Patres, vnica erant vxore contenti: vt merito apud Matthæ. Saluator dicat, à principio non ſic fuiſſe. Non ſic autẽ qui ex Cáin originem ducebant, qui non ſolum multas: ſed pulchriores ad explendam libidinẽ ſuam acceperunt.* Omnis beſtia ſecundũ ſpeciẽ ſuam. *Hinc perpendere licebit, quemadmodum multiplicat Dominus miſericordiã ſuam: vt quemádmodum homines, & iumenta deleuit ex ira, ita homines, & iumenta ex ſua miſericordia ſaluauerit, quo exemplo nos docet ad ea reparanda. quæ corruunt: neque minoris eſſe virtutis facta conſeruare, quam noua producere, neque Deum fuiſſe inuidum: qui quæ opere naturæ fieri poſſũt, noluit per ſeipſum de nouo producere.* Clauſit Dñs ſuper eum. *Nihil noſtra diligentia prodeſt ad nos ſeruandos, niſi Dominus manũ ſuam apponat, & claudat. Niſi enim Dominus ciuitatẽ cuſtodierit: in vanũ labores, ſi putes eã per te poſſe ſeruare.* Fuit diluuium quadraginta dies. *Sex diebus cuncta creauerat: quæ quadraginta diebus delet: vt oſtẽdat, quã difficile illi ſit peccato reſpmire.* Multiplicatæ ſunt aquę, & leuauerunt arcã. *Eiſdẽ aquis impij ſuffocãtur, ac demergunt̃: quibus piorũ nauis eleuat̃: vt quod impijs eſt in ruinam: bonis ſit in ſubleuationem: quemádmodum (vt inquit Grego.) eódem igne palleæ fumant, & aurum rutilat.* Operti ſunt omnes montes excelſi. *Nullum eſt impijs latibulum: quo Dei iram effugere, aut vitare poſſint.* Ex omnibus, quę erant in ſicco, mortua ſunt. *Mirũ valde eſt, quod ſæuiret Dominus in homines, & cætera animantia: non aũt in piſces. Quid enĩ plus mali fecerant oues, & boues, quam piſces: vt illa delerentur, iſti ſaluarẽtur? Crediderim ego animantia, vt dixi, fœdis ſéſe congreſſibus polluiſſe: aut ad inuicem, aut etiam cum hominibus: in cuius deteſtationem Dominus tam homines, quam cætera terreſtria deleuit. Non ſic autẽ piſces: qui aliũ habent modũ multiplicandi ſe: neque tã faciles ſunt ad huiuſmodi nefandis cõmixtionibus.* Remáſit tm̃ Nóach, & qui cum eo erant. *Non poſſum ſatis mirari, qualiter ſine lacrymis, & ſuſpirijs vir iuſtus Nóach potuerit videre omnium hominũ cladẽ, iumentorum, & volucrum extinctionem: quare iræ diuinæ precibus nõ occurrerit. Quod ex timore feciſſe non dubito. Licet enim Domini ſentẽtia pronũciatus ſit iuſtus: ſe tamen talem non arbitrabatur: vt fideret ſuis*

precibus diuinam iram poſſe reuocare: tum etiã quia videbat Deum omnino decreuiſſe: Vniuerſum delere. Nam de Abrahám: qui maximæ charitatis eſſe probatur: legimus, non oraſſe Deum pro ſuo nepote Loth: cum videret angelos euntes ad vrbes ſubuertendas. Cum enim ſibi ipſis timeant iuſti: non mirum ſi pro alijs etiam conſanguineis non deprecentur: & miſericordior inuenitur Dominus in conſanguineos iuſtorum, quam ipſi: cum Dominus Abrahæ memor, liberauerit Loth: quẽ Abrahám, quaſi ſuorum immemor, nõ petierat liberari.

Capitulum octauum.

ET recordatus eſt Deus Nóach, & omnis beſtiç, & oĩs iumenti: quæ erát cum eo in arca: & tranſire fecit Deus ventum ſuper terram, & quieuerunt aquę. Et clauſerunt ſe fontes abyſſi: & feneſtrę cœli, & prohibita eſt pluuia de cœlo. Et reuerſæ ſunt aquæ: quæ erant ſuper terram: eundo, & redeundo, & defecerunt aquæ in fine quinquaginta & centum dierum. Et requieuit arca in mẽſe ſeptimo, in ſeptima decima die menſis ſuper montem Ararách. Et aquæ ibant, & deficiebant vſque ad mẽſem decimum. In decimo, in vna menſis viſa ſunt cacumina montiũ. Et fuit, in fine quadraginta dierum, aperuit Nóach feneſtram arcæ, quã fecerat. Et miſit coruum: & egreſſus eſt, egrediendo, & redeundo, donec ſiccarentur aquæ: quæ erant ſuper terram. Et miſit colũbam a ſe, vt videret, an alleuiatę eſſent aquæ: quę erant ſuper faciem terræ. Et non inuenit colũba requiem plantæ pedis ſui, & reuerſa eſt ad eum in arcam, quia aquę erant in ſupficie oĩs terrę. Et miſit manũ ſuam: & accepit eam, & introduxit eam ad ſe in arcam. Et expectauit ádhuc ſeptem dies alios, & addidit, vt mitteret colũbam ex arca. Et venit ad eum colũba tẽpore veſpertino, & ecce folium oliuæ raptum erat in ore eius. Et cognouit Nóach, quod alleuiatæ eſſent aquæ quæ erant ſuper terram. Et expectauit ádhuc ſeptem dies alios, & miſit columbam: & non addidit, vt reuerteretur ad eum amplius. Et fuit in vno & ſexcenteſimo anno, in primo, in vna menſis, ſiccauerunt ſe aquæ: quæ erant ſuper terram: & remouit Nóach operimentum arcæ. Et vidit, & ecce ſiccauerũt ſe facies terræ. Et in mẽſe ſecũdo in ſeptima & vigeſima die menſis, aruit terra. Et locutus eſt Deus ad Nóach dicẽdo. Egredere ex arca, tu, & vxor tua, & filij tui, & vxores filiorum tuorũ tecum. Omnem beſtiam, quæ eſt tecum: ex omni carne, tam de volatili, quam de iumento, & omni réptili: quod reptat ſuper terram, éduc tecum: & repant in terram, & creſcãt, & multiplicentur ſuper terram. Et egreſſus eſt Nóach, & filij eius, & vxor eius, & vxores filiorũ eius ſecũ. Omnis beſtia omne réptile, & omne volátile, omne quod mouetur ſuper terrã ſecundũ familias eorũ, egreſſa ſunt ex arca. Et ædificauit Nóach altare Dño, & tulit ex omni iumẽto mũdo, & ex omni volátili mũdo, & obtulit holocauſta in altari. Et odoratus

ratus eſt Dñs odorem quietis. Et dixit Dominus in corde ſuo. Non addam, vt maledicam vltra terræ propter hominẽ: quia cogitatio cordis hominis mala eſt à pueritia ſua: & nõ addã vltra, vt percutiã omne viuens, quemádmodũ feci. Adhuc omnes dies terræ, ſementis, & meſſis, & frig', & æſtus, & æſtas, & hyems, & dies, & nox non ceſſabunt.

¶ In Cap. VIII. adnotatio ad literã.

ET recordatus eſt Deus Nóach. *Non quia antea fuiſſet oblitus: ſed cum Deus alicuius de nouo miſeretur, eius recordari dicitur: infra enim cap. 30. habes, quod cum Rachél antea eſſet ſterilis: et Dominus noluiſſet illi prolem dare: dicit textus, Deũ Rachelis recordatum: eámque exaudiſſe, ac dediſſe illi conceptum. Sic ſequenti cap. ſe dicit recordaturum fœderis ſui: vt nõ alluat amplius terrã. Idem Ezechie. 16. & multis alys ſcripturæ locis. Neque ſolum ad miſerendum, dicitur de nouo recordari: ſed etiam ad puniendum: quod antea diſſimulauerat: vt patet primo Regũ. 17. de vidua Eliæ: cuius cum Dominus filiũ occidiſſet: illa ſiccum Elia expoſtulat. Quid mihi, & tibi vir Dei? Veniſti ad me, vt memorare faceres peccata mea.* Tranſire fecit Dñs ventũ ſuper terrã: *Conſtat ex hoc loco, quod primo huius libri capite admonuimus, Deum. ſ. vti vehementi vento: cum vult aliquid exiccare: & ideo illud: Spũs Domini ferebatur ſuper aquas, de vento elementari eſſe interpretandum aſſeruimus. Verbũ autem (Habár) ideſt trãſire, ſignificat quocunque modo trãſire: ſiue corpore, ſiue mente. Nam cum quis pactũ trãſgreditur, aut legẽ: etiam tranſire dicitur: vt patet Iehoſúah. 7. Quia (Habár) ideſt, tranſiuit pactũ Domini, id eſt, tranſgreſſus eſt. Significat etiã diſſimulare cum aliquo: quoniã qui diſſimulat alicuius peccatum, videtur illud pertranſire: ac ſi nõ videret: vt patet. 2. Samue. 24. (Haabérna) id eſt, tranſire fac (quæſo) iniquitatem ſerui tui, ideſt, diſſimula punitionem, ſeu tranſire fac punitionem: quam eras nunc inflicturus: ne me tangat. Et cap. 12. eiuſdem. Etiam Dominus (Habebír) ideſt tranſire fecit, ſeu diſſimulauit peccatum tuũ, ideſt pœnã peccati tui.* Et quieuerunt aquæ. ſ. ſuperiores, & inferiores a fluxu ſuo. *Hoc autẽ fuit poſt. 150. diẽ quando iã pluuia, & fontiũ eruptio ceſſauerãt. Vnde tenendum eſt, diluuiũ duraſſe iſtos. 150. dies: ita ut nunquã pluuia deſuper, nec fontium eruptio inferius ceſſauerint. Et quod cap. præcedenti dictum eſt fuiſſe diluuiũ. 40. diebus, & noctibus: intelligendum eſt, antequã aquæ roborarentur ad arcam eleuandã. Nam ante illos. 40. dies, licet eſſet pluuia, et inũdatio: nõ tamẽ tãta fuit, ut arcam eleuaret. Vnde textus ibidẽ dicit fuiſſe diluuium. 40. diebus ſuper terrã, aquáſq; multiplicatas, & arcam eleuatã. Et poſtea ſequitur. Et roborauerunt ſe aquæ, & multiplicatæ ſunt valde ſuper terram: & ambulauit arca ſuper faciem aquarũ. Vnde conſtat diluuiũ ad quinq; mẽſes duraſſe. Incœpit enim, vt cap. præced. dictũ eſt. 17. die mẽſis. 2. & . 17. die mẽſis ſeptimi quieuit arca. Cõputãdo aũt. 30. dies. pro mẽſe, 150. dies cõficiũt. 5. mẽſes. Bis enim. 60. cõficiũt. 120. quibus ſi addas. 13. qui deerãt ad finẽ ſecundi menſis, & . 17. ſeptimi menſis: qui conficiunt. 30. conficies. 150. dies: & per conſequens. 5. menſes.* Et clauſerũt ſe fontes abyſſi, ſeu voraginis. *Intellige finitis iſtis. 150. diebus. Aduerte hîc verbum (ſachár) ſignificare claudere vbique: vt patet pſal. 63. Quia (Iiſachér) . i. obſtruetur, vel claudetur os loquẽtium mendacium. Vnde (ſécher) ideſt clauſura Iſaiæ. 19. Omnes facientes (ſécher) id eſt, clauſurã ſtagnorũ animę, ideſt, faciẽtes ſepem in fluminibus, ad capiendã animã. ſ. piſcium. Solent enim apud nos fluminum piſcatores, flumen fere totũ claudere ſepe ex cannis, aut viminibus contexta, relinquẽtes tãtum oſtij, quantum eſt os naſſæ, aut retis, vt piſces aſcendentes, aut deſcendẽtes, naſſa capiant. Noſtri vocant (caneiros) latine canales, & vt plurimũ ex cannis fiũt. Et quod dicitur.* Fontes abyſſi, ſeu voraginis. *Aduerte quod (Haiín) proprie ſignificat oculũ & ex conſequẽti fontẽ: quod fons è terra egrediatur ad modũ oculi: vnde et nos Luſitani vſij;*

hodie vocamus fontem, oculum aquæ (hũ olho
dá gos.) Eſt præterea alia cõueniẽtia inter fon
tem & oculum: quod ab oculo, quaſi a fonte la-
crymæ egrediantur: quam alluſionem ſerua.
Prohibita eſt pluuia de cœlo. Præ ſe
fert iſte locus non ſolum foramina aperta in
firmamento ad pluuiam, ſeu aquam inde dimit
tendã: ſed fuiſſe, ſeu deſcendiſſe pluuiã ab áëre
naturali modo. Dicit enim textus, fontes abyſſi
fuiſſe obſtructos: ſimiliter foramĩa cœli: tertio
prohibitã pluuiã de cælo: & cap. precedẽti dictũ
eſt. 17. die ſecũdi mẽſis anni. 2. ruptos fontes vo
raginis multæ: & feneſtras ſeu foramina cœli
aperta. i. fuiſſe pluuiam ſuper terrã. 40. diebus.
Quod ſi verũ eſt: veriſſima quoque eſt opinio:
quæ tenet in firmamẽto fuiſſe foramina à Deo
facta ad demittendam aquam. Non enim per
hoc poteſt intelligi pluuia naturalis: quæ tertio
loco numeratur. Poſſet tamen intelligi id: quod
dicitur. Et prohibita eſt pluuia de cælo, quod il-
la: quæ a foraminibus firmamẽti dimittebatur:
prohibita eſt. Verbum autem (Chalá) ſignifi-
cat prohibere, et claudere: quod clauſa prohibeã
tur exire: vt patet Ieré. 32. Quẽ (Cheláu). i. cla
uſerat, aut prohibuerat. Et Aggéi primo. Pro
pterea ſuper hoc (chaléu) ideſt clauſerũt ſe, pro
hibuerũt ſe cœli. Et ex hoc (chéle). i. carcer, quod
prohibeat homines vinctos inde exire: aut quod
claudat homines. Hinc etiã (michlá) ideſt cau-
la ſic appellata, quod claudat pecora, neq; ſinat
exire. Ab hoc etiam verbo eſt duale (chilaiim)
ideſt mixtũ: quod vnum ſit in altero clauſum,
ſicut eſt veſtis mixta ex lana, & lino: & alia
mixta, quod ſint inuicẽ incluſa. Reuerſę ſũt
aquæ dè ſúper terra. i. ne eſſent ſuper
terram ambulando, & redeũdo. ſ. ad
locum ſuum. Cum enim totũ fuerit mare,
aquæ maris redierunt ad locum ſuum, ambulã
do, & redeũdo. Aut reuerſæ ſunt ad loca ſua. ſ.
flumina, fontes, & ſtagna: & aliæ aquarũ con
gregationes: quæ ad alluendã terram a ſuis lo
cis eruperãt: ad quæ reuerſæ ſunt. Et defece
runt, aut diminutæ ſunt aquæ a fine
150. dierum. i. finitis. 150. diebus. Vbi
aduerte verbum (chaſár) Hebræis ſignificare
deficere, et indigere, quod deficiẽs egeat ijs, quæ
ſibi deficiunt. Cum autem dicit textus aquas de
feciſſe: intellige, quod cœperũt deficere: nõ quod
tũc omnino defecerint. Requieuit arca mé
ſe. 7. 17. die mẽſis. Conſtat hinc à mundi
ipſius exordio fuiſſe menſes, & annos, vt dictũ
eſt cap. primo: & cœpiſſe homines numerare an
nos, & menſes: mẽſemq; ſemper continuiſſe. 30
dies, aut circiter Super montes (Ararát)
. i. ſuper vnum è montibus (Ararát.)
Incertum eſt, quẽ montẽ ſignificet dictio (ara
rát) aut in qua regione ſit. Sed ſi Beróſo fidem
adhibeas: qui aſſerit arcã in Gordiéi mõtis ver
tice: qui mons eſt in maiori Armenia, Caſpijs
collibus adiacens: quieuiſſe: optime dixit Vulga-
tus interpres: qui hîc mõtes Armeniæ interpre
tatur. Cũ igitur portio illa maioris Armeniæ:
quæ Aráxi fluuio vicina eſt: Aramæa lingua,
Araxia nominetur: eandem ab Hebræis (Ara
rát) nominatam crediderim, in eaq; arcam ſub
ſediſſe: cuius arcæ partem ante ſua tempora ex
titiſſe refert Beróſus: qua homines ad expiatio
nem vtebantur. Chaldæus vertit hîc ſuper mon
tes (Cardú) ſeu Carduenorũ: quos Quintus Cur
tius Cardæos appellat Ptolemæus vero Gordæos
montes in Armenia ponit. Sed dubiũ eſt quod
dicitur hîc diluuiũ. ſ. duraſſe. 150. dies: qui quidẽ
dies centeſimus quinquageſimus, vt videtur
fuit. 17. ſeptimi mẽſis: in quo arca dicitur requi
euiſſe. Videtur autem impoſſibile, quod vna die
quindecim cubitis aquæ deſcenderint: vt. ſ. arca
poſſet ſuper montes requieſcere. Sed dicẽdum,
textum nõ dicere arcam requieuiſſe in fine. 150
dierũ: ſed habet, aquas roboraſſe ſe ſuper terrã.
150. diebus: & poſtea Deum ventũ exſicantem
emiſiſſe, fõteſq; , et aquas cœli prohibuiſſe: eaſq;
defeciſſe, ideſt incœpiſſe deficere, finitis illis. 150
diebus. Poſtea ſequitur, arcam menſe. 7. 17. die
menſis requieuiſſe ſuper montes (ararát) vnde
videtur diluuiũ ceſſaſſe finitis centũ quinqgĩta
diebus: arcam vero. 17. quieuiſſe. Tenendo tamẽ
eádem die diluuium ceſſaſſe, & arcã quieuiſſe:
dicendum eſt: uentũ à Deo immiſſum: & retra
ctionem aquarũ, talia fuiſſe, vt aquæ multum
decreſcerent, non quidem ad quindecim cubitos:
ſed ſaltem ad. 8. Tãte enim mollis erat arca, vt
fundũ

fundũ acquireret etiam in profunda aqua. Nã de ea dicitur, non niſi poſt quadraginta diluuij dies nataſſe. Sicut ergo magna aqua opus fuit ad eam eleuandam propter pondus: ita in magna aqua potuit conſidere ſuper montes. Videmus etiam huiusmodi inundationes facile ceſſare: cum pluuia ceſſat: & multo plus, ſi flauerit ventus vehemens: qualẽ fuiſſe puto illum à Deo tunc immiſſum: manere tamen ádhuc videtur ſcrupulus vnus, quomodo. ſ. verum ſit aquas diminutas ad. 7. vel. 8. cubitos vna die: cum poſtea opus fuerit duobus menſibus & .13. diebus ad diminutionem: quo apparérent cacumina montiũ Sequitur enim in textu, prima die menſis. 10. cacumina, ſeu capita montium apparuiſſe. Sed dici poteſt, quod quã primũ cœperunt aquæ minui, ſtatim quieuit arca ſuper mõtes (Ararát) qui forſitam cæteris erant altiores. Poſtea vero illis duobus menſibus, & .13. diebus reſiduum aquarum, vſque ad cacumina montiũ defeciſſe. Si vero teneamus, menſem ſeptimũ fuiſſe poſt illos. 150. dies: tunc nulla erit difficultas: primus tamen dicendi modus mihi verior apparet: quẽ in fine capitis magis explicabimus. In .10. ſ. menſe in vna. i. in prima die menſis. Et patet ex hoc loco illud: quod admonuimus capit: primo: vbi dictũ eſt, fuiſſe veſperã et mane diem vnum, ideſt, primũ. Vſurpant autem hebræi vnum pro primo. Et fuit a fine. 40. dierũ. i. finitis. 40. dieb⁹. ſ. poſt decimũ mẽſẽ: quando cacumina montium apparuerunt. Aperuit Nóach feneſtram arcę. Ex quo videtur, quod non ſenſerit, qñdo montiũ cacumina apparuerunt. Aperuit Nóach feneſtrã. Dictio (chalón) à (chalál) ortũ habere dicitur: quod, vt in fine. 4. capitis diximus, ſignificat proprie occidere: & polluere: ſiue ſit homo, ſicut cũ occiditur, ſiue quæcũq; alia res: vnde pro occidi accipitur. Et quia ſciſi, vel occiſi polluũt tangẽtẽ, aut polluuntur ſuo ſanguine, aut luto: in quẽ cadunt extenditur ad ſignificandum fœdari, profanari. Vide quæ ibi diximus. Vnde (chalón) non quancunque feneſtram ſignificat: ſed fiſſuram, ſeu rimulam, aut foramen: vt patet Prouerbi. 7. (bechalón. i. per rimulã, vel foramẽ domus meæ: vbi nõ tam bene quadrat feneſtra: quoniam qui ſpeculantur ex inſidijs, non per feneſtras, ſed per rimulas inſidiantur. Sic infra 26. dicitur. Reſpexit Abimelech rex Peliſtim per (hachalón) ideſt per rimulam, ſeu foramen: & hunc ſenſum textus ſequens prætendere videtur. Nam ſequitur: quam fecit: quaſi Nóach fecerit de nouo fiſſuram, vel rimulã illam: per quam videret, an aquæ diluuij ceſſaſſent. Nam portam inferiorem: quam clauſerat Dominus: non auſus eſt aperire: ne aquæ intrarent: feneſtra vero arcæ, erat in parte ſuperiori arcæ: per quam non poterat videre, niſi cœlũ verſus, niſi ad eam conſcéderet: quare videtur feciſſe aliquod foramen in ſua ſtatione, ſeu manſione: qua videret, an aquæ ceſſaſſẽt. Poſſumus tamẽ tenere, eum aperuiſſe feneſtrã: quã fabricãdo arcam fecerat. Et emiſit coruum. Memento hic aduertere, dictionẽ hebraicam (horéb) .i. coruus, diriuari ab (haráb) quod eſt miſcere, coniũgi: vnde (héreb) ideſt, veſpera, ſic dicta à cõmixtione, quod. ſ. in ea miſceatur parum lucis cum tenebris: & quia coruus eſt fuſcus, & videntur in eo miſceri lux cũ nigredine: inde vocatur (horéb) quaſi mixtus ex luce, & tenebris: de quo etiam diximus Capite. 1. huius libri. Et egreſſus eſt egrediẽdo, & reuertẽdo: vſquequo ſiccarentur aquæ a ſuper terra. Vertit hic Vulgat⁹ interpres: qui egrediebatur, & non reuertebatur, ſcilicet tandẽ, poſt quã enim exſiccatæ ſunt omnino aquæ, non fuit amplius reuerſus: quem ſenſum hebraica ſubindicant, dum dicunt, quod egrediebatur, & reuertebatur, donec ſiccarentur aquæ ſuper terrã: quia. ſ. tunc non eſt ãplius reuerſus. Sed eſſet hîc merito diſquirẽdum, qualiter feneſtra: quã fecerat: et cubito ſuperne cõſũmauerat, lucẽ arcæ præbere potuerit. Nã ſi erat lignea: et clauſa: nõ potuit lucẽ præſtare: ſi vero aperta: aquæ diluuij in arcam intraſſent: neque eſt veriſimile fuiſſe vitream. Similiter dubitatur, qualiter illa lucerna potuerit illuminare ſecundam, & tertiam diuiſionem, ſeu mediam, & inferiorem arcæ portionem. Et neſcio aliter priorẽ ſoluere, niſi quod Dominus prohibuit, ne aquæ de cœlo deſcendẽtes intrarent per feneſtram in arcam:

aut quod parum, aut nihil aquæ per feneſtram vnius cubiti intrauerit. Ad ſecundam vero dicitur, ſecundam & tertiam diuiſiones fuiſſe obſcuras, aut foramina fuiße in tabulatis, vt ad inferiora lux poßet intrare. Melius tamen puto dicēdum, eam obſcuram toto tēpore diluuij, et Nóach lucernis vſū eſſe. Et emiſit colūbā Poſtquam enim vidit coruum non rediјße, colūbam, aut colūbū miſit. Vt videret, an alleuiatæ eſſent aquæ, aut an alleuiarent aquæ terrā, ſeu terræ ſupficié. ſ. totá Aduerte hic incertam eße Hebræis, & noſtris ſignificationem verbi (calál) dicunt vero ſignificare contemnere, leuem ac velocem eſſe, vileſcere, & maledicere. Sed meo iudicio, verbū ſolum ſignificat leuem eße, aut reputare, & vilipēdere potius, quam maledicere. Nam quæ leuia reputamus, contēnimus, & vilipendimus. Iob. 7. Dies mei (cállu) id eſt, velociores, ſeu leuiores in currendo fuerunt radio textoris. Et cap. 9. Dies mei (cállu). i. velociores fuerunt curſore. Habacúc primo (Veſcállu) ideſt, & velociores erunt pardis equi eius. Item. 2. Samuelis. 2. Et Haſahél (cal) id eſt, leuis pedibus ſuis, vt vnus è capreis. Quod vero ſignificet leuē reputare, ſeu contemnere: patet primū Nachúm. 1. Quia (calótha) id eſt, leuis reputatus, ſeu contemptibilis fuiſti. Sic Iob. 39. Ecce (calóthi) id eſt, leuis reputatus ſum, aut contemptibilis. Quid reſpōdebo tibi? Vbi vero ipſi in (piél) vertunt blaſphemáre, aut maledicere: tu verte deſpicere, & contemnere: vt Leuiti. 20. Patrem ſuum, & matrē ſuam (quilél) id eſt, deſpexit, aut cōtempſit, vbi alij vertūt blaſphemauit. Sic. 2. Samu. 19. Quia (quilél) id eſt, deſpexit, leuē reputauit Chriſtū Domini. Et quia quæ ſicca ſunt, leuiora fiunt, ſignificat exiccare: quod inde coniector, quia (caláh) quod videtur eſſe eiuſdem ſignificationis, hoc ſignificat: vt patet Iere. 29. (calám) id eſt ſiccauit eos Rex Babel igni. Et Leuiti. 2. ſpicam (calúi) id eſt ſiccatā igni. Vnde hîc poteſt verti, vt videret, an alleuiatæ eſſent, aut an exiccatæ eſſent aquæ. Et non inuénit columba requiem palmę pedis ſui. Vocat palmā pedis, extenſionem illam: qua auis pedis plantā extendit. Vbi aduerte hebræos dicere, verbum (chapháph) ſignificare curuare (chaph) vero volā manus, ſic à curuitate dictā. Sunt qui dicūt ſignificare, extēdere: quod ex nōie (cháph) probant: quod ſi volam ſignificat: cum vola nō ſit curua, ſed extenſa: ſequitur (chapháph) ſignificare extendere. 2. quia hîc de colūba dicit̄, quod non inuenerit vbi requieſceret plāta pedis eius: & conſtat plantam pedis auium non requieſcere, niſi dum extenditur. His tamen non obſtantibus: tenenda eſt prior ſignificatio: quoniā vola manus curuitatē quandam habet: & planta pedis auium curuatur, ſi in ramo quieſcant: quæ quidē ſignificatio ēt verbi pſal. 57. probat̄, vbi dicit̄ (Chapháph). i. incuruauit ſe anima mea. Vbi alij vertūt expādit ſe admódū palmæ, ſeu volæ manus anima mea: quo in loco anima, pro corpore ponitur. Sic Pſal. 146. Dn̄us erigit (chephuphím). i. incuruatos, iſti vertūt, extēſos ſuper terrā admódū palmæ manus. Maius enī, et melius eße dicūt extēſos omnino ſuper terrā erigere: quam curuatos. Idem pſal. 145. Erigit omnes extenſos, ſed melius omnes curuatos. Sic Miche. 6. pro incuruabo me Deo excelſo, vertūt Extēdam me Deo excelſo: aut palmas extendā Deo excelſi: ſed germanius curuabo. Inde (chipháh) ideſt, ramus, ſic à curuitate dictus, Iſáia 9. Succidet (chupháh) id eſt, ramū, & iuncum. i. magnum & paruum. Nam ramus eſt curuus. iuncus vero rectus: ideo dicit ſe ſucciſurum ramū: & iuncum, id eſt, curuum, et rectum. Sic infra. 32. tetigit (becháph) id eſt curuitatem femoris eius. Vocat autem curuitatē femoris, partem inferiorem femoris, ſeu curuitatē: quæ extenditur, cum homo incedit: quæ videtur eße vola femoris, ac ſi dicat: tetigit coxam eius in ea parte: quam homo extendere ſolet: dum ambulat. Significat etiā (chaph) cóchlear: quia modum volæ habet in fine, & recuruatum eſt. Vnde illud Thren. 3. Leuemus cor noſtrū ad (chapháijm). i. ad nubes ad Deū (vt noſtri vertūt) melius vertendū puto, leuemus cor noſtrū & volas: ſeu manus ad Deū: aut cum manibus. Hinc etiā rami palmarum dicuntur (caphóth) quod. ſ. modū habeant volæ manus. Eſt ergo, vt diximus, hic vertendum. Et non inuenit colūba requié palmę, ſeu volæ pedis ſui. Quoniam aquæ ſuper facié omnis terræ. Licet enim

enim cacumina montium iam apparerent: nondum tamen erant exiccata, ita: vt auis poſſet requieſcere. Aut eſt ſermo de terra proxima arcæ. Non enim columbæ ſolent longe volare. Ecce foliũ oliuæ raptum erat in ore eius. Melius hic vertas folium, quam ramum: quia dictio (haléh) ideſt, folium ab (haláh) quod proprie ſignificat aſcendere, ortum habet: & ſignificat (haléh) folium, quod vento aſcendat in altum. Nam imbecillitati roſtri columbæ multũ videtur, ramum ex arbore diſcerpere: non ſic autem folium. Quod vero folium ſignificet, cõſtat primo Iſáiæ.34. Quemádmodũ cadit (haléh) ideſt, folium. Item Iob.13. (hehaléh) ideſt, nonne folium propulſatum conteres? Sed de hoc nomine diximus ſupra Cap.3. Eſt etiam aduertendum: quod nomen (taráph) ideſt, raptũ, diriuatur à (taráph,) quod eſt rapere, aut potius diſcerpere. Hoſch.6. Quia ipſe (taráph) ideſt, diſcerpſit, & curabit nos. Eſt tñ locus Prouer.30. vbi tam noſtri, quam Hebræi vertunt (hatriphéni) ideſt, ale me pane congruentiæ meæ. Putarunt enim loco nullomodo conuenire propriam verbi ſignificationem: ideo eam mutarunt, proút textus ſeries exigere videbatur. Sed ſiquis expendat: videbit propriam ſignificationem optimè conuenire: ſi vertas. Diſcerpere fac me panem congruentiæ meæ, ideſt qui conuenit mihi. Vocat autem comedere panẽ diſcerpere: quod ille qui panem mordet, ex eo morſus extrahat: ac ſi diſcerperet: & hoc obſerua, ne temere verborum hebraicorum mutes ſignificationes. Eſt etiã hic notandũ, Hebræos errаſſe in aſſignanda radice nominis (heth) ideſt, tẽpus: quod hic ponitur. Ponunt enim nomen, ad radicẽ (hauáth) dicũtque (hauáth) ſignificare peruertere: cum re vera (hauáth) non peruertere ſignificet, ſed curuare, quemádmodũ (hauáh) Eſt enim (hauáh) curuare, aut curuari, ſeu curuum eſſe, ſiue ex dolo, ſiue pœna aliqua quis incuruetur: vt patet Daniélis.9. Peccauimus (vehauínu).i. et curuati ſum⁹, ſeu peruerſe egimus. Item Heſter.1. Non contra Regem tantũ (hauéhah) id eſt, iniquè, ſeu curuè egit Vaſtí Regina. Sic Prouerb.12. (venahauéh) ideſt, curuus, ſeu peruerſus corde, erit contemptui. Quod vero (hauáth) idem ſignificet, exẽplis monſtrandum eſt. Et patet primo Eccleſi.7. Quis poterit dirigere, quem (hiuethó) ideſt, curuauerit ipſe? Vbi noſtri vertunt. Quem peruerterit ipſe. Et primo Cap. eiuſdem libri, (meuuath).i. curuũ non poterit dirigi, ſeu rectificari. Vbi noſtri vertunt (Peruerſum) pro curuo. Vnde in omnibus his, meo iudicio, ponitur (thau) pro (he) ab (heth) vero: quod eſt tempus, fit verbum (hauáth:) quod proprie ſignificat temporare (ſi ſic loqui ad latinas aures liceret) ideſt, tempore ſuo aliquid facere, aut dicere: quod quidẽ verbum ponitur Iſáiæ.50. vbi dicitur. Dominus dedit mihi linguam eruditorũ, vt ſciam (lahúth) ideſt, temporare, ſeu tẽpore ſuo laſſo dicere verbum, ſcilicèt conſolationis. Poſt quã ergo Nóach columbam ſecundo emiſit. Redijt veſperi, ideſt, poſt ſolis occaſum, ante noctem tamen ad eum in arcam. Deferens ore foliũ oliuæ raptum, aut diſcerptum ore ſuo. Ex quo loco coniectari licebit non omnes arbores diluuio perijſſe. Conſulto omittimus hic iudæorum fabellas: qui putant montem Sión, & oliuarũ, non fuiſſe opertos aquis diluuij: & ex monte oliuarum columbam folium oliuæ attuliſſe. Alij vero foliũ oliuæ ex terreſtri paradiſo eam attuliſſe nugantur: quos omnes merito Gerundẽſis redarguit. Et expectauit ádhuc ſeptem dies poſteros. Verbum (iachál) ponitur hic in paſſiua coniugatione: & verti licéret. Et expectatum eſt ádhuc. Et fuit in vno &.600. anno, in primo .ſ. menſe, in vna .i. prima menſis, ſiccauerunt ſe aquæ: quæ erant ſuper terram. Et amouit, ſeu recedere fecit Nóach operculum arcæ. In menſe.2.27. die menſis aruit terra. Cõſtat ex hoc loco Nóach manſiſſe in arca vnum annũ & decem dies. Nam intrauerat.17. die.2. menſis, anni.600. vitæ ſuæ. Egreſſus autẽ eſt anno.600. primo vitæ ſuæ, menſe.2.27. die menſis: quare conſtat manſiſſe in arca vnum annum, & decẽ dies, vt iam diximus. Durauit autem aquarum inundatio 150. diebus. ſ.40. vſque ad eleuationem arcæ: centũ vero & decem vſque ad inceptionem ceſſationis

tionis aquarum: quibus aquæ creuerunt. Et videtur, quod menſe. 6. fuerit iſta ceſſatio, & inde ad. 17. dies fuerit quies arcæ, & inde ad duos menſes, & .13. dies apparuerunt cacumina montium. ſ. menſe decimo prima menſis. Exinde ad dies. 40. emiſit coruum, poſt ſeptem vero emiſit columbam: quæ reuerſa eſt: poſt alios vero ſeptem, iterum columbam emiſit: quæ non eſt reuerſa. Dies vero. 40. cum .14. conficiunt .54. qui conficiunt duos menſes minus ſex diebus.

Omnis beſtia, aut omne viuens. *Videtur ex hoc loco (chaiáh) eſſe nomen generale ad omnem beſtiam, & etiam ad aues, utpote ſignificãs omne viuum. Nam ſequitur, quaſi explicãdo.* Ex omni carne in volatili, & iumẽto, & in omni calcanti: quod calcat ſuper terram, & repát in terra. *Melius.* Et calcabũt in terra, & fructificabũt, & multiplicabunt ſe ſuper terram. *Memẽto hic illius, quod primo cap. admonuimus, quod verbum (paráh) non creſcere, ſed fructificare ſignificat: ſicut (Peri) fructus: & eſt ſenſus. Non ſolum fructum faciant, ſed in magna copia multiplicãdo ſe.* Omne réptile, om̃e volátile: omne quod mouet ſe ſuper terram. *Hebraice vbi Pagninus vertit. Omne quod mouet ſe: eſt verbum (ramás), quod (vt diximus) ſignificat calcare, & ponitur hic nomen (rémes) quod noſtri réptile vertunt. Vnde coniectari licet verbum (ramás) ſignificare calcare ſuper terram: nomen vero (rémes) ſpeciem aliquam calcantium ſuper terrã: ſed quod illud ſit ignoratur: vnde hic vertendum eſt.* Omne calcans, ſeu conterẽs terram, & omne volátile, & omne quod calcat ſuper terram. *Vt prius ſit nomen: ſecũdum vero, ſcilicet (rómes) verbum.* Secundum familias eorũ. *Vocat familias maſculum, & fœminam. Cum pullis, ſiue ſint homines, ſiue beſtiæ. Vnde cõiectari licet, animalia in arca multiplicaſſe ſe: niſi per familias ſolum maſculum cum fœmina ſua, velis intelligere: nos noſtro idiomatæ vocamus (Caſáes,) Hum caſál de pómbas) ideſt, maſculum & fœminã. Dictio (ſapách) duo nomina ex ſe gignit, ſcilicet (ſiphcáh) ideſt, ancilla: & (miſpacháh) ideſt, familiã: ſic dictã, meo iudicio, quod famuletur, & ſeruiat patrifamilias domus, quaſi famulatus domus, ſeu famulitium.* Et ædificauit Nóach altare Domino. *Significat (banáh) ædificare: vnde (ben) .i. filius: quod ſit quaſi patris ædificium (Mizbéach) vero .i. altare a radice (zabách) quod eſt mactare, diriuat*[ur]*: quod victime mactatæ, ſuper illud offerantur* Ex iumẽto mũdo, & ex volatili mũdo *Iam diximus cap. 7. ex Dei reuelatione, vel inſtinctu cognouiſſe, & diſcriminaſſe Nóach inter mundũ & imundum, in iumẽtis, & auibus.* Et aſcẽdere fecit holocauſtũ in altare *Perſuaſum eſt fere omnibus Theologis, holocauſtum idem eſſe: quod totum incenſum, cum verbi hebraici (haláh) & nominis (holóth) pro quo redditum eſt holocauſtũ, étymon non conſentiat. Nam (haláh) non incendere, ſed aſcẽdere ſignificat: vnde (holóth) non incenſum, ſed quod aſcẽdit, vel leuatur ſuper altare ſignificat. Dicitur ergo (holóth) ideſt, holocauſtum, quaſi aſcendens, quod. ſ. totum in fumum ad Dominũ aſcenderet. Fecit ergo Nóach nõ incendere, ſed aſcendere holocauſtum, ſeu aſcendens ſuper altare, ideſt, victimam: cuius odor per modũ fumi incenſi ad Dominum aſcendit.* Et olfecit Dominus odorem quietis. *Verbũ (réiach) ſignificat odorari, ſeu olfacere: vt patet Exodi. 30. Vir, qui fecerit ſimile. ſ. thymiama (lehariach) .i. ad olfaciendũ illud. Sic Iſaiæ. 11. (veharícho) ideſt, olfaciet ipſe, ſcilicet Méſſias timorem Domini, ideſt, paruo indicio cognoſcet eum: qui eſt timoratus, aut placebit illi timor Domini, quẽádmodũ bonus odor odorãti. Quod autem ſequitur.* Odorem quietis: *Vulgat*[us] *vbique vertit Suauitatis. Sed (Nóach) non ſuaue olere, ſed quieſcere ſignificat. Et iam ſupra dixi myſteriũ huius rei. Dicebatur enim fumus adipũ, ſeu odor: qui cum fumo aſcendebat: odor quietis, quod faceret Dominũ quieſcere, ſeu quietum eſſe, & placatum offerenti. Peccata enim noſtra, & immunditiæ noſtræ male Deo olent: ideo nobis aliquando iratus occurrit, vt puniat.*

Cuius.

Cuius furori, fumo illo, ſeu ſuaui odore occurrebatur: vt .ſ. à furore quieſceret. Sicut enim bonus odor delectat, & ſuo modo quieſcere facit olfacientem: ſic fumus iſte boni odoris. Et huius interpretationis meminiſſe in ſequentibus oportebit: vbi ſimilia verba occurrerint: quia non oportet eadē vbique repetere. Et dixit Dn̄s ad cor ſuum. *Sic eſt in hebræo: ſed ſenſus bene redditur vertendo,* in corde ſuo: *& ſenſus eſt. Decreuit apud ſe.* Non addam, vt maledicam. *Dixi de ſignificatiōe verbi (calál) hoc eódē cap. quod non propriè maledicere: ſed alleuiare, leuē reputare ſignificet, & exinde deſpicere, & contemnere: vt exēplis ibi monſtrauimus. Vnde hic vertendum potius puto.* Non addam, vt deſpiciam amplius terram propter hominem. *Aut germanius.* Nō addā alleuiare terrā ampliꝰ. *.ſ. hominibus, & iumētis. Vocat autem alleuiare terram: ab ea homines, & animantia auferre, quod terra nunc videatur hominibus, & animantibus onerata. Iſáiæ enim. 9. habes (hecál) ideſt, alleuiare fecit .ſ. (tiglathpileſer) terram Zebulum, ideſt, hominibus in captiuitatem reductis, leuiorem reddidit.* Quoniam figmentū cordis hominis malū à pueritia ſua. *Ideſt, id quod homo cogitat, & fabricat intra ſe, eſt malum. Nam poſt peccatū, homines à pueritia ſua machināt ur mala · vt ad oculum videmus. Videbis enim pueros ad deceptionem prónos, & ad malefaciendū.* Adhuc omnes dies terræ .i. tēpora diſtincta. *Quemádmodum fuerunt: vt dictum eſt cap. 1. quod explicat dicens.* Sementis, & meſſis, frigus, & calor, æſtas, & hyems, & dies, & nox nō ceſſabunt. *Sonat (cháÿs) æſtatem, ſeu tempus æſtiuū: aut fructum: qui venit, ſeu matureſcit in æſtate. Iſáiæ. 28. Sicut primitiuum eius, ante (cháys) ideſt, æſtatē. Significat etiam fructū, qui in fine æſtatis venit. Significatio autem ſequentis dictionis .ſ. (chóreph) non plenè nota eſt hebræis, neque noſtris. Videtur autem ſignificare deturpari, dehoneſtari, aut deturpare, & inde (chóreph) .i. hyems ſic dicta, quod turpis ſit, & deturpet pedes propter lutum, & pluuiam illius temporis. Dictio tamen non eſt plenè nota, vt diximus. Videtur ergo eſſe ſenſus: quod non ceſſabit tempus ſemētis ideſt, ſeminandi, & metendi. Similiter non ceſſabit frigus .ſ. magnū, & calor .ſ. magnus. Itidem non ceſſabit æſtas, & hyems, intelligēdo per hyemem tempus pluuioſum, ſeu quo ſolet pluere. Et ſignificatio omnium dictionū nota eſt præter (cháys) ideſt, æſtas, & (chóreph) ideſt, hyems. Tribuunt autem hebræi, & noſtri verbo (chus) varias ſignificationes .ſ. anguſtijs affici, expergiſci, æſtiuare, finire: quod præſentiſſimum mihi ſignum eſt, quod eius propriam ſignificationem ignorent. Quantum autem ex coniecturis conijcere datur, videtur verbum ſignificare finire, & deficere: nā (chiſonáh) quod ex hac eſt radice: ſignificat, extremitatem, ſeu finem alicuius rei. Exo. 26. Et ſic facies in ora cortinæ (hachiſónah) ideſt, extremæ, tum quia harum ſignificationū altera videtur conuenire omnibus locis, quibus verbum ponitur: vt infra 27. (cháſti) ideſt, finior, ſeu deficio propter filias Cheth. Sic Iſáiæ. 7. Derelinquet̃ terra: ob quā tu (chaſs) ideſt, deficis, ſeu finis te. Quem loquēdi modū nos Luſitani habemus, cū anguſtijs magnis afficimur: dicimus enim. Si hoc fiat (Finárme éy) ideſt, finiā me. Vnde etiam (cháys) .i. æſtas, quod ſit finalis, ſeu vltima pars anni, aut tēpus quo finiūtur fructus terræ. Michæ. 7. dicit. Dominus veh mihi, quia fui ſicut fructus (cháys) ideſt, æſtatis, ſeu extremus, qui à pauperibus colligitur. Sequēs vero dictio eſt à (charáph) quod hebræi dicūt ſignificare probris afficere, quia hæc ſignificatio videtur omnibus ferè locis, vbi verbū ponitur, conuenire: ſed quod non conueniat, conſtat Leuiti. 19. Et ipſa (necherépheth) .i. (vt noſtri vertunt) deſponſata viro. Sed hic locus mihi non paruam coniecturam præſtat, quod verbū ſignificet deturpare: turpem, & vilem reputari, aut fieri: vnde vertēdum locum ſic puto. Et ipſa deturpata eſt à viro, aut vilificata. Noſtri vocāt (Enxoualhár) Nam virgo poſtquā cognita eſt, videtur iam vilis, & turpis. Nondū tamē rem definio, quia non ſum de propria ſignificatione plenè certus.*

Colligūt

Colligunt hebræi ex hoc loco mundum perpetuò duraturum: quod etiam ſe habere putant ex eo, quod dicitur Ieremiæ .33. vbi Deus dicit. Si erritare poteſtis pactum meum diei, & noctis: quod pepigi cum Nóach: vt nõ ſit dies, & nox in tempore ſuo. Ad quod dicimus, quod mũdus non peribit omnino, ſed renouabitur.

¶ Capitis .8. ad mores.

RECORDATUS eſt Domin⁹ Nóach. Putant ſe iuſti a Domino in medijs tribulationũ vndis, derelictos: Dominus tamẽ illis auxilio eſt, in tempore oportuno: quare ſi te aliquando ab eo putaueris derelictum, recole nõdum eſſe tẽpus: quo opus habes auxilio eius: quod cum fuerit, non defuturum ſcito. Similiter recole, cum tibi Dominus de nouo benefert, aut te viſitauerit, eſſe tui memorem: & cũ Agatha gratias age Domino: qui tui memor eſt. Et oĩs beſtię. Nouit Dominus propter iuſtos beſtias ſaluare: vbi mali diſcant, quid eis valeant boni, qui tantũ beſtijs prodeſſe dignoſcuntur: vt Dominus gratia eorum ſit memor beſtiarũ. Diſcamus etiam iumentorum noſtrorũ eſſe memores, quemádmodum de iuſto ſcriptum eſt, quod nouerit iumentorum ſuorum animas, & quod diligẽter agnoſcit vultum pecoris ſui. Vbi etiã diſcimus illos non vere dici pauperum, aut miſerorum memores: qui eis manus non porrigunt adiutrices. Quid enim proderit, ſi miſerias illorum noueris: & clauſeris viſcera tua: & man⁹ ad eorum auxilium? Tranſire fecit Deus ventum ſuper terram. Sunt multi Domini: qui omnia per ſe ipſos facere volunt, non ſinentes ſuos miniſtros, miniſteria deputata ſibi operari: non ſic autem Deus, qui ſuos miniſtros ſua munia implere, non ſolũ permittit, ſed præcipie: qui tamẽ omnia per ſe melius facere poteſt. Sic Capite primo terram herbas, arbores, cæteráque id genus producere præcepit. Nobiliora nanque per ſeipſum produxit, cætera vero à ſuis naturalibus cauſis gigni permittit. Licet enim aſtra, cœli perfectiones eſſe dignoſcãtur: quia tamen nobilia valde ſunt, non permiſit à firmamento produci, quemádmodum herbas, & arbores à terra, aues, & cuncta aquatica ab aquis. Clauſerũt ſe fontes abyſſi, quaſi oſtendentes, quod inuiti, & non ſua ſponte homines afflixerint: á quibus miniſtri iudicum diſcant, non ſua ſpõte, ſed quia parere opus eſt iudici: ſententiam exequi damnationis. Aquæ ibant, & deficiebant vſque ad menſem decimum. Centum quinquaginta dies diluuiũ durauit: paucioribus aũt diebus aquæ defecerũt, vt oſtẽderet Dominus quod pronior ſit ad miſerendum, quam ad flagellandum, & quod vix ferre poſſit continuare punitionem. Hoceni illi peculiare eſt: vt ad momentũ affligat: & ad multos centenarios annorum conſoletur, id quod de eo pulchræ ſanctus Iſáias aſſerit capit. 41. Prædicate annum placabilem Domino, & diẽ vltionis Deo noſtro. Vbi vides vltionem die claudi placationem vero ad annum vſque durare. Quod etiam cap. 54. confirmauit dicens. In momento indignationis abſcondi faciem meam à te, & in miſericordijs ſempiternis congregabo te. Miſit coruum. Docemur hic non ingerere nos periculis, ſed ſi poſſum⁹ aliquẽ minoris, aut vilioris conditionis præmittere: qui pro nobis periculum faciat: demittamus. Hac etiam de cauſa prius coruum, quam columbam emiſit. Vbi etiã docentur ſubditi ſe libenter pro dominis ſuis periculis exponere, quemádmodum fecit coruus, & columba. Egreſſus eſt egrediendo, & redeundo. Præſefert coruus iſte illos: qui domũ frequentant alicuius quãdiu ea opus habent: cum vero quæ ſibi ſunt neceſſaria acquirũt, neminẽ nouerunt. Similiter admonet eos, qui ſuo labore viuere poſſunt, nõ expectare alterius prouiſionem, vel eleemoſynam, ac prætereà familiares non facile dimittere domum: in qua paſcuntur, neque ſeſe extraneos illi exhibere, ſed frequentare, cum opus ſit.

Miſit manũ ſuá, & introduxit eam. Pulchre nos admonet locus iſte, vt cum viderimus familiares noſtros ſe perditum ire, inuitos etiam ſaluemus eos. Sunt enim aliqui tam aſperi: vt vix ſeſe etiam ad ſuã tractare ſinant vtilitatem. Attulit folium oliuæ. Docentur domeſtici bona dominis ſuis nunciare: quæ nouerint. Egredere ex arca. Admonemur hic non egredi clauſuram: in qua nos Deus incluſit

incluſit, niſi de mandato eius: Vnde de quodam recluſo a beato Remigio legimus, quod ab ãgelo monitus, vt recluſoriũ exiret, reſponderit: Dominus meus Remigi⁹ me incluſit, & eo non iubente: minime egrediar. Similiter docemur, etiã in manifeſtis, Dei præceptum expectare. Tertio ſuadet nos litera hæc otioſos eſſe auidis expellendos, & ad laborem mittendos. Ædificauit Nóach altare Domino. *Docet pulcre litera hæc: vt cum primũ beneficiũ aliquod acceperis, ſtatim gratias agas.* Obtulit ex iumento mundo. *Mundiora, & precioſiora, ſunt Dño Deo offerẽda: vt iam admonuimus ſupra capite. 4. Quoties ſumme Deus mihi magna, & præclara exhibuiſti beneficia: neq; tamen altare conſtruxi, aut ſaltẽ gratias egi.* Odoratus eſt Dñs odorem quietis. *Arguuntur hic nobiles, & magnates, qui miniſtrorum, & ſeruorum munera non libenter acceptant, neque muneribus, aut ſatiſſactionibus quibuſuis placantur: cum Dominus tam libenter fumũ adipũ acceptauerit.* Dixit Dñs ĩn corde ſuo. Non addam, vt maledicam vltra terræ. *Audis hic, quod tãtũ, imo plus valeat opus bonum ad remiſsionem, quam culpa ad damnationem: commotus enim Dominus hominum peccatis dixerat. Delebo hominẽ: quem formaui: modo vnius iuſti ſacrificio delectatus, ſtatuit ſe amplius hominem non deleturum aquis. Habent hoc viri iuſti: vt non ſolũ Deum à malo reuocent, ſed factæ punitionis eũ faciant pœnitere: quemádmodum ſanctus Moſéh Exodi. 32. fecit Deum non ſolum populo parcere, ſed punitionis iã factæ pœnitere. Similiter docentur principes, non facere vindictam: cuius poſtea pœnitere oporteat. Similiter raro ſæuiẽdum eſſe in multitudinẽ. Nã antea propter peccatũ pœnituerat ſe feciſſe, nunc iam eum pœnitet deleuiſſe: vbi vim peccati expende, & boni operis virtutẽ. Et ſimul aduertes, prælatos ſibi debere leges ponere non ſæuiendi in ſubditos, ſi ſe aliquando exceſſiſſe deprælienderint: quemádmodum de Theodoſio legimus, & de Deo hic. Mirum valde eſt Deum ſibi leges non puniẽdi præfigere: hominem vero nõ apud ſe ſtatuere, eum perpetuo non offendere.* Quoniam cogitatio, ſeu figmentum cordis hominis malum à pueritia ſua. *Audiant hoc prælati: vt diſcant quærere parcendi cauſas, quemadmodum inueniunt puniendi: ſimiliter malas inclinationes, quas quaſi à natura habemus, eſſe ſupportandas: ſæpe enim eas vix, aut ſuperare, aut domare poſſumus: Vnde in pſalm. legis Deũ timentium ſe miſertũ, quod noſtrum figmẽtum ipſe cognouerit.* Adhuc omnes dies terræ. *Quæcunque mala peccatũ intulit, pœnitẽtia aufert. Vbi ſummo ſtudio conſidera, quot bona faciat vnũ iuſti ſacrificiũ, quod propter illud tot mala tollantur, & bona Dominus largiatur. Cui laus, & honor in ſecula. Amen.*

¶ Capitulum nonum.

ET benedixit De⁹ Nóach, & filijs eius, & dixit ad eos. Creſcite, & multiplicamini, er replete terram. Et timor veſter, & pauor veſter erit ſuper omnem beſtiam terræ, & ſup omne volátile cœli. Omnia quę mouere faciet terra, & omnes piſces maris manui veſtræ tradita ſunt. Omne réptile, quod eſt viuens, vobis erit in eſcam: ſicut germen herbæ dedi vobis omnia. Veruntamẽ carnem cum anima eius, ſanguinem eius, non comedetis. Et ꝑfecto ſanguinẽ veſtrũ, animarum veſtrarum requiram, de manu omnis beſtię; requiram illum, & de manu hominis, & de manu viri fratris eius, requiram animam hominis. Qui effuderit ſanguinem hominis in hõine, ſanguis ei⁹ effundet: quia ad imaginẽ Dei fecit hominẽ. Et vos creſcite, & multiplicamini generamini in terra, & multiplicamini in ea. Et dixit Deus ad Nóach, & ad

fili[illegible].

filios eius ſecum, dicendo. Et ego, ecce ego ſtatuo pactum meũ vobiſcũ, Et cum ſemine veſtro poſt vos, & cũ omni anima viuẽte: quæ eſt vobiſcũ, tam de volátili, quã de iumento, & omni beſtia terræ vobiſcũ ex oĩbus egreſſis arca, & omni beſtia terræ. Et ſtatui pactum meũ vobiſcũ: & nõ excidetur omnis caro vltra ab aquis diluuij: & non erit vltra diluuiũ, vt diſperdat terrã. Et dixit Deus. Hoc eſt ſignum fœderis: quod ego do inter me, & inter vos, & inter omnẽ aĩam viuẽtẽ: quæ eſt vobiſcũ in generationes ſeculi. Arcum meũ ponam in nube: & erit in ſignũ fœderis inter me, & inter terram. Et erit: cum obnubilauero nubẽ ſuper terrã: apparebit arcus ĩ nube. Et recordabor fœderis mei: quod eſt inter me & inter vos, & inter omnem animã viuentẽ cum omni carne: & nõ erit vltra aqua ad diluuium, vt diſperdat omnem carnẽ. Et erit arcus in nube: & videbo illum: vt recorder pacti perpetui inter Deum, & inter omnem animã viuẽtem cum omni carne, quæ eſt ſuper terrã. Et dixit Deus ad Nóach. Hoc eſt ſignum fœderis: quod ſtatui inter me, & inter omnẽ carnẽ, quæ eſt ſup terrã. Et fuerũt filij Nóach: qui egreſſi ſunt de arca, Sem, Chã, & Iépheth. Et chã eſt pater Chenáhan. Tres iſti filij Nóach. Et ab iſtis ſparſa eſt om̃is terra. Et incœpit Nóach colere terram, & plãtauit vineam. Et bibit de vino, & inebriatus eſt: & diſcoopernit ſe in medio tabernaculi ſui. Et vidit Cham, pater Chenáhan, turpitudinem patris ſui: & nunciauit duobus fratribus ſuis in platea. Et tulerunt Sem, & Iépheth veſtimentum, & poſuerũt ſuper humerum ſuum: & euntes auerſa facie, operuerũt turpitudinem patris ſui. Et facies eorũ erant auerſæ, & turpitudinem patris ſui non viderunt. Et expergefactus eſt Nóach à vino, & cognouit, quod fecit ſibi filius eius minor. Et dixit. Maledictus Chenáhã, ſeruus ſeruorũ erit fratribus ſuis. Et dixit. Benedict9 Dominus Deus Sem: & ſit Chenáhan ſeruus eis. Dilatet Deus Iépheth, & habitet in tabernaculis Sem: et ſit Chenáhan ſeruus eis. Et vixit Nóach poſt diluuium trecentos annos: & quinquaginta annos. Et fuerunt omnes dies Nóach nongenti anni, quinquaginta anni, & mortuus eſt.

¶ Capitis. IX. ad literam adnotata.

ET benedixit Deus Nóach. *Admonui priori cap. huius libri, benedicere Dei nihil aliud eſſe, quam benefacere: & in quo cõſiſtat huiuſmodi benedictio, textus ſubindicat: dixit enim illis.* Fructificate, & multiplicate vos, *ideſt, producite in copia prolẽ,* & implete terram, *quæ .ſ. ob diluuiũ vacua eſt.* Timor veſter, & terror vr̃ in omni, quod calcat terrã, aut reptat. *Quemádmodum dixerat Adæ. Dominamini piſcibus maris, & volatilibus cœli: ita nũc Nóach, præficere videtur omnibus brutis. Aduerte hic, quod verbum (catháth) à quo (cathíth). i. terror, ſignificat proprie cõterere, ſiue confringere, ſiue quis frangatur animo, ſiue rem aliquis cóterat, vel confringat: vt patet Ieré. 50.*

(cath)

(cath) .i.fractus eſt.ſ.animo.& cap.8.(chátu) ideſt,fracti ſunt animo.ſ.Quod vero ſignificet rem aliã contererc,conſtat cap.5.(chátu).i.fracta ſunt,vel contrita omnia idóla eius.Sic pſal. 18.(Venicharah).i.et cõfringetur arcus æreus Hîc vero ſignificat omnẽ animi conſternationẽ. Et in omni, quod calcat terrá. Sic melius vertendum puto,quã ſi vertas,quod repat,aut quod ebullit in terrã,vt alij vertunt. In manu vr̃a.i. poteſtate tradita ſũt. Omne calcans:quod viuit:vobis erit in eſcam. Nullo modo aßentiri poßum, hîc Nóach omne viuens ad eſum cõceſſum,aut omne,quod ſe mouet:vt.ſ.liceret ei ſerpentes, talpas,mures,& id genus alia comedere:& ſi ſignificatio nominis(rémes)eſſet nobis plenè nota: ſciremus animalia ſibi conceſſa.Et iam dixi aliquando eſſe peculiare nomen aliquorum animãtium,nonnunquam vero ſignificare omne,quod terrã calcat. Hîc vero,iudicio meo,ſignificat non,quod repit,ſed quod pedibus terrã fortiter conculcat. Nam verbũ (ramás) fortiter cõculcare,vt plurimũ ſignificat:vt patet Ezech.26 vngulis equorum ſuorum(yrmós).i. cõculcabit omnes platéas tuas.Sic Danielis.8.proiecit eũ in terra(Vayrmeſehu)ideſt,& cõculcauit eũ. Idem Isáiæ.41.ſicut figulus (yrmós).i.calcat lutũ. Quaſi germen herbæ,aut quaſi olus herbæ. Verbum (Iarác) a quo(iérec) .i.olus proprie ſignificat excreare,ſeu ſpuere: non quancunq; excreationẽ,ſed viridem & virulentã:vt patet Numeri.12.Si pr̃ eius(iaróc iarác) .i. excreando excreaſſet in faciem eius: inde nomen(iaróc).i.viride Iob.39. Omne(iaróc) .i.viride quæret.i.omnem herbã viridem. Inde etiam(ieracón).i.rubigo,ſic a viriditate dicta:quare hic vertendum putarẽ:quaſi viridẽ herbam, aut quaſi viriditatem herbæ,dedi vobis omnia. Neque hic putarem per (héſeb) omnẽ herbã ſignificari,ſed aptam ad humanum cibum:cum multæ ſint venenoſæ,ac mortiferę.Poſſunt tamen õnes intelligi:quia primo capite conceditur viridis herba non ſolum homini,ſed brutis: & patet multas herbas pecora comedere,à quib⁹ homo abhorret. Aliqui volũt(iérec)ſignificare omnẽ herbam ſatiuam: quæ in vſu cibario eſt. Quare Rabbi Dauid in libro radicũ dicit, ſignificare herbã: quæ eſt cibus hominis.Mihi vero,vt dixi,melius videtur non ſignificare herbã,ſed herbæ viriditatẽ. Si tamẽ velis hic õem carnem conceſſã: non prohibeo. Eſt ergo ſenſus horũ verborũ. Sicut viriditatẽ herbæ,dedi vobis omnia.i.tã munda vobis erunt,quẽadmodum herbæ viridis. Attamen carnẽ in anima,ſeu cũ aĩa ſua,ſanguinẽ ipſius nõ comedetis.

Aduerte hîc primo dictionem (ach) non ſolũ attamen,verũtamen:ſed etiam,tantum ſignificare:quare hic aliqui(tantũ)vertunt,vnde iſti hũc ſubeſſe ſenſum putant.Concedo vobis eſum omnis carnis,niſi viuæ,aut cũ ſanguine:qui etiã infra vertunt.Tantum ſanguinem veſtrũ requirã de manu õnis beſtiæ.Sed melius videtur, ſi attamen,aut verũtamen,vertas. Textus vero iſte dupliciter poteſt intelligi:vt ſit hic duplex prohibitio. Altera,qua comedere prohibemur animal viuum, altera vero,qua eſus ſanguinis interdicitur.Primũ,cum dicitur:verũtamẽ carnẽ cum anima eius.i. viuã non comedetis.Secundũ,cum dicitur.Sanguinẽ eius nõ comedetis.Mihi vero germanius videt̃, quod ſit vnicum præceptum:quo eſus ſanguinis prohibetur:& quod ſecundum ſit prioris explicatio, et appoſitiue legatur:vt ſit ſenſus.Attamen carnẽ cum anima ſua.i.cum ſanguine: qui eſt animalis anima:non comedetis:quod ſtatim explicat,ſanguinẽ eius nõ comedetis. Poterant enim dubitare,quæ nam eſſet carnis anima, ideo addidit:ſanguinẽ eius.Coniector autem ſic debere intelligi.Primo,quia in textu inter animã eius, et ſanguinẽ,nulla ponitur cõiunctio:ſed hẽtur. Carnẽ cũ anima eius. Sãguinẽ eius nõ comedetis. Secundo,quia pro eodẽ reputatur caro cum aĩa,& caro cũ ſanguine. Nã quándiu ſanguis eſt in animali: viuit animal:quo extracto,moritur.Leuit.autẽ.17.dicitur.Anima carnis in ſanguine eſt,aut ſanguis eius eſt. Et Deute.12 hẽtur.Q'm̃ ſanguis ipſe eſt anima:& nõ comedetis animã.Tertio,quia ſeq̃r.Sanguinẽ veſtrũ,aĩas veſtras reqrã de manu hoĩs. Vbi pro eodem accipere videtur ſanguinem &

animã. Eſt ergo ſenſus: quaſi viriditatẽ herbæ dedi vobis oĩa, tantũ ſeu attamen carnẽ viuã. i. ſanguinẽ non comedetis: quoniã idẽ apud me eſt comedere ſanguinem, quod occidere: cum anima animalis ſit ſanguis eius. Sequitur autem.
Verũ tñ ſanguinem veſtrũ animabꝰ veſtris, ſeu animas veſtras requiram. De manu oĩs beſtiæ requiram eũ, & de manu hoĩs. De manu viri fr̃is ſui requirã animã hoĩs. *Difficile intellectu videtur, qualiter Dñs ſit ſanguinẽ hominis re quiſiturus de manu beſtiæ: & varia hic ſcribũt doctores: ſed locũ explicat illud: quod ſcribitur Exod. 21. Si cornupetierit bos virũ, vel mulierẽ: & mortuus fuerit: lapidãdo lapidabitur bos: et nõ comedetur de carne eius. Et ſi bos cornupeta fuerit ab heri, & nudiustertius: & conteſtatio facta fuerit domino eius: & non cuſtodierit eũ: & occiderit virũ vel mulierẽ: bos lapidabitur: & etiã dñs eius morietur. Ex quibus locis mani feſtè cõſtat, Deũ requirere ſanguinẽ: et punire bouẽ: qui hominem, vel mulierem occiderit: & hoc eſt quod meo iudicio hic dicere intẽdit: quod .ſ. requiret ſanguinem hominis de manu beſtiæ puniendo .ſ. eam modo prædicto, hac de cauſa. Quod vero ſanguinẽ hominis, requiſiturus ſit de manu hominis, eodẽ Exod. cap. conſtat: vbi di citur. Qui percuſſerit virum, & mortuus fue rit: moriendo morietur homicida. Sicut enim re quirit ſanguinem hominis, de manu alterius ho minis, puniendo eum pœna à lege ſtatuta: ita de manu beſtiæ. Nã requirere ſanguinẽ de manu alicuius, eſt punire illum: & eſt Hebraiſmus. Dicitur autem requiri de manu, quia manu ho micidium fieri ſolet: aut idem eſt dicere, de ma nu, quod de poteſtate: aut melius: quia id quod requiritur ab aliquo, prius traditur in manu, aut poteſtate illius, ideo de manu eius requiri perhibetᷣ quod illi traditum eſt. Nam infra. 34. dicit Iudas patri ſuo. Trade mihi puerum, et de manu mea require illum. Quod vero ſequitur.*
De manu viri fr̃is ſui requirã aĩam hoĩs. *Sic intelligendũ puto. Poterat enim acci dere, vt fratrẽ frater occidiſſet, quemadmodũ Cain Hebel: et conſanguinei defuncti vellẽt illi cõdonare defuncti fratris cædẽ: vt nõ moreretᷣ: quẽadmodũ Dñs pepercit Cain. Quare voluit Dominus hoc prohibere: eũq; õnino mori. Eſt er go ſenſus horũ verborũ.* Attamẽ ſanguinẽ veſtrum, *nẽpe animas veſtras* requiram *modo prædicto .ſ. puniẽdo.* De manu omnis beſtiæ requiram illũ: & de manu ho minis. De manu viri fratris ſui requi ram animã hominis. *i. puniam beſtiã & hoĩem, etiam fratrem, ſi contingat hominẽ oc cidere. Cauſa autẽ, quare Dominus tam ſeuerẽ eſum ſanguinis prohibuit, fuit vt homines ab ho micidiis deterreret. Cum enim, vt diximus, ſan guis ſit anima carnis, idem eſt ſanguinẽ prohi bere effundi, quod prohibere hominis occiſionẽ. Cum aũt dicitur, animã carnis, ſeu animalis in ſanguine eſſe, aut eſſe ſanguinẽ, ſermo eſt de anima ſenſitiua, non rationali: neque eſt intelli gendum, quod etiã ſenſitiua ſit formaliter ſan guis, ſed quod cum ſanguine effundatur: & ſan guinis effuſionem ſequatur. Si autem homini bus liceret ſanguinem edere, ſitirẽt cõmuniter ſanguinẽ: & ſic homicidia frequentarent. Si militer hic aduerte id: quod dicitur.* De manu beſtiæ requiram illũ *.ſ. ſanguinẽ: & quod poſtea ſequitᷣ.* De manu viri fratris ſui requirã aĩam hoĩs, *quod quaſi idẽ re putat, ſanguinẽ & animã: vt videas quam bene dictum ſit, legendũ eſſe.* Attamen carnem cũ anima ſua, nẽpe ſanguinẽ ipſius. ſeu quæ ẽ ſanguis eiꝰ, nõ comedetis. *Leuit. 17. aliam cauſam aſſignat Dominus, qua re eſum ſãguinis prohibuerit, vbi facta hac pro hibitione ait. Quoniam anima carnis, ſanguis, aut in ſanguine eſt. Ego autem dedi vobis eum ſuper altare ad expiandũ animas veſtras: quia ſanguis ipſe animã expiabit.* Effundẽs ſan guinẽ hominis in hoĩe, ſanguis eius fundetur. *i. qui fœdauerit hominẽ ſanguine ſuo, occidẽdo ipſũ, ſanguis eius effundetᷣ. Aliter poteſt litera ſic legi, et germanius, meo iudicio.* Qui effuderit ſanguinẽ hoĩs, in hoĩe, ſeu per hominem: fundetur ſang-

nis illius. *Statuit enim lex, vt proximus ſanguinis, ideſt, occiſi, effunderet ſanguinem homicidæ: quaſi iuſti doloris vindictam ſumpturus.* Quoniam ad ſimilitudinem Dei fecit .ſ. *Deus* hominem. *Admonui.1.capit.(ſélem) ſignificare imperfectam ſimilitudinem, qualis eſt vmbra. Aſsignatur pro cauſa homicidij non perpetrãdi, hominem eſſe Dei ſimilitudinẽ: & quẽadmodum Imperatori, aut Regi iniurius eſt, qui eius imaginem deſtruit: ita & qui Dei imaginem, occidendo hominem, perdit. Ex quo conſtat, hominem non ſolum in anima, ſed etiam in corpore eſſe ad ſimilitudinẽ corporis humani à Deo aſſumpti: alioqui hominẽ qui occideret, non diceretur Dei imaginẽ deſtruere. Nõ enim deſtruit animam rationalẽ: quæ incorporea eſt, atque integra manet, homine occiſo: ſed totum compoſitum: vnde videtur quod etiam totum compoſitum ſit ad ſimilitudinem Dei. De hac tamen re non multum diſceptandum eſſe arbitror.* Vos autem fructificate, & multiplicate vos. Calcate in terra: & multiplicate vos in ea. *Aliqui pro calcate, vertũt Prolificate, ſed quia iã dixerat, Fructificate, videt melius vertẽdũ calcate eam. Poſſemus tamen vertere ad modum reptilium, multiplicate vos. Iam enim ſæpius admonuimus ſignificationem verbi (ramás) eſſe ignotam.* Et ego, Ecce ego ſtare faciam. *Melius vertendum puto: ſtare faciam, quam erigam: ac ſi dicat.* Firmabo pactum meũ vobiſcum. *Si enim fuiſſet pactum aliquod: quod eſſet fractum: optime congrueret, Erigam: ſed quia nullum de hac re præceſſerat, melius quadrat, ſtare faciam, ſeu firmabo .i. firmũ faciam. Quod autẽ ſequitur.* Et cum ſemine veſtro poſt vos. *Non ſic eſt in hebræo, ſed ſine vlla coniunctione & præpoſitione. Vnde verti poſſet.* Et ſemẽ veſtrum poſt vos. *ſ. ſtare faciam. Ac ſi apertius diceret. Non ſolum pactum meum vobiſcũ ſtare faciam: ſed etiam ſtare faciam ſemen veſtrum poſt vos. Primum tamen mihi germanius videtur. Quod vero poſtea dicitur.* Cum omni anima *etiam his duobus modis exponi poteſt.* Ex omnibus egreſſis ex arca: & omni viuenti terræ. *Non puto bene verti. Et omni beſtiæ, quia iam de beſtia dixerat: ſed ponitur nomen (chaiáh,) vt eſt commune omni viuenti.* Et non ſuccidam. *Verbum (charáth,) proprie ſignificat ſuccidere, pãgere vero, rõe ſuccisionis, ſeu iugulationis victimæ: quæ in ſignum fœderis percuſſi, ſeu initi fieri ſolebat. Et meo iudicio, huiusmodi ſuccisio victimarum, fiebat, ad ſignificandum, ſic fore ſuccidendum, qui pacto inito non ſtaret.* Neque erit diluuium. *Duo hic pollicetur. Alterũ, quod amplius non ſuccidetur omnis caro aquis diluuij. Alterum, quod nõ erit amplius diluuiũ ad perdendã terrã. Dicitur autem caro ſuccidi, cum eliminatur. Et terra dicitur perdi, cum omnia, quæ ſunt in ea, deſtruuntur: quẽadmodum in diluuio accidit.* Hoc ſignum pacti *Solebant quondam fœdera aliquo ſigno firmari, quemadmodũ pactum inter Deum, & Abrahám firmatum eſt ſigno circuncisionis: infra cap.17. quod quidem ſignum communiter erat indelebile, aut perpetuũ, in ſignum ſtabilitatis pacti. Nam circuncisionis ſignum, perpetuò manebat in circunciſo: & arcus: qui hic fuit fœderis ſignum, inter Deum & Nóach: perpetuo manet. Aliquando fiebat, ſanguinis aſperſione, quod difficile deleatur ſanguinis nota. Sonat autem (beríth) ideſt, pactum, firmitatem: vnde (beróth,) quod aliqui putant abietem ſignificare, citãtes illud Cantico.1. laquearia noſtra (berothim) ideſt, abiegna, aut potius firma. Si autem lignum ſignificat: illud erit ſolidũ & firmum: qualia ſunt illa: è quibus laquearia fiunt, ſeu trabes: quæ domus tectum ſuſtentãt.* Ad generationes ſeculi. *Dictio (Dur) à qua (dor) ideſt generatio: quando eſt verbum, hebræis eſt peregrinari, habitare: iuxta illud pſal.8. Elegi potius in limine eſſe in domo Dei mei (midur,) ideſt, quam habitare, aut peregrinari in tabernaculis impietatis. Mihi vero videtur verbum potius ſignificare congregare, aut congregari: & (Dor) congregationem, ſeu generationem, potius quã habitare.*

Nám vbicunque iſti vertunt habitare, tam benè quadrat congregari: & generatio magis conuenit cum collectione, ſeu cõgregatione, quã cum peregrinatione: licet bene conueniat cum habitatione. Nam citatum textum optime ſic vertas. Elegi potius in limine eſſe in domo Dei mei, quam colligi, vel congregari in tabernaculis impietatis: quod clarius apparet Ezech. 24. Et etiam (Dur) .i. congrega ſtruem oſſiũ: vbi noſtri vertunt cõpone ſtruem oſſium. Sed mirum eſt, quam facile iſti ſignificationes ſine vlla ratione mutent. Vnde (dor) potius ſignificat cõgregationem, quam generationem: potes tamen vertere, generationẽ pro collectione: quia vna generatio nihil eſt aliud, quã vna collectio hominum, ſeu una congregatio. Arcũ meũ dedi, pro dare decreui in nube. Dictio (hanàn) aut nubem, aut nebulam potius ſignificare videtur. Recordabor fœderis .ſ. videndo arcum: qui illius ſignum eſt. Dicitur autẽ Iris arcus, quod videlicet figurã arcus præſeferat. Cum obnubilauero, aut cum nebula operuero, ſeu nebulauero (ſi ſic loqui liceret) nubẽ ſeu nebulã ſup terrã. Inter omnẽ animam viuentẽ cũ omni carne. ideſt, & cum omni carne, aut inter animã viuentẽ cum carne. Aut cum omni anima beſtiæ, cũ omni .i. & cum omni carne. Chã ipſe pr̃ Chenáhan. Poteſt hic accipi (Chenáhan,) pro nepote ipſius Nóach: qui fuit filius Cham: & pro Chenanæis: ac ſi diceret: ipſe eſt pater Chenanæorum: qui .ſ. poſſederunt promiſſam terrã, ante Iudæorũ ingreſſum. Ab eis ſpariã eſt omnis terra. Dicũt Hebræi verbũ (napás) ſignificare diſpergere, & quandoque cum fractione, ſeu cõtritione: quia vident quibuſdam locis: in quibus verbũ ponitur: conuenire illam ſignificationem: quemadmodum primo Samuelis. 13. Vidi (inquit Saul) quod (napás) ideſt diſpergeret ſe populus. Et Iſaiæ. 33. (Napéſu) ideſt, diſperſerunt ſe gentes. Sed ſi quis rectè expendat, deprehendet, vnicam eſſe verbi ſignificationem .ſ. diuidere, & conterere: quia quod conteritur, in minutas partes diuiditur. Quod exemplis probabimus. Et primo Iudicum. 7. dicitur. Clanxerunt tubis (venapós) ideſt frangere pro confregerunt, ſeu contriuerunt lagenas, ideſt, in paruas partes diuiſerũt. Sic pſal. 137. (Venipés) ideſt conteret, ſeũ diuidet paruulos tuos ad petram. Item Iere. 13. (Venipaſthím) .i. diuidam eos, virum in fratrem ſuum. Quod vero hæc ſignificatio conueniat alijs locis, quibus (ſpargere) vertunt: patet. Nã in loco ex Iſáia citato, optime vertas. Diuiſerunt ſe gentes. Similiter illud ex libro Samuelis verti poteſt. Vidi, quod diuideretur à me populus. Sic illud. 1. Regum. 22. Vidi vniuerſum Iſraél diſperſum: æque bene vertas, diuiſum ſuper montes. Et diſpergere, quaſi in idem redit cum diuidere. Nam quod ſpargitur, diuiditur. Vnde (mapés) & (mapás) ſignificant ſecurim: quam alij malleum interpretantur, ſic a contritione dictum. Hîc ergo vertendum melius puto. Ab iſtis diuiſa eſt terra. aut quod eam inuicem diuiſerint: aut eſt ſenſus: iſti diuiſi ſunt per terram. Non tamen prohibeo, ſi ſpargere vertas. Sat enĩ mihi eſt, tibi vim verbi indicare. Cœpit Nóach eſſe vir terræ .i. agricola. Diximus de ſignificatione verbi (chalál:) quod hîc ponitur: ſupra cap. 4. Et quod dicitur (vir terræ) hebraiſmus eſt, ſicut Vir belli .i. Miles, aut ſequens bella. Vidit Cham pater Chenáhan nuditatẽ patris ſui. Varia ſignificata tribuunt hebræi verbo (haráh,) a quo (heruáth) .i. nuditas. Dicunt enim ſignificare effundere, euacuare nudare, adhærere, & coniũgere. Sed præcipua verbi ſignificatio eſt, nudare, diſcooperire: & forte nihil aliud ſignificat: quia omnibus ferè locis: quibus verbũ ponitur: conuenit. Nam vbi Iſai. 22. iſti vertunt. Parieti adhæſit clypeus: tam bene quadrat. Et parietẽ nudauit clypeo, pro clypeis Helã ſeu Perſa: de quo ibi eſt ſermo. Solent enim ſcuta parieti affigi, & ſuſpendi ſuo ordine: & cum inde tolluntur, nudatus videtur paries ſcutis: quæ ſibi erant quaſi tegumentum. Et hoc eſt quod doleo, hebræos noluiſſe expendere, an propria ſignificatio loco congrueret, antequam nouam ipſi cuderent. Sic Thren. 4. vbi noſtri vertunt, inebriaberis, (vethithari,) ideſt, euacuaberis, melius vertas

Et nu-

Et nulaberis,ſeu diſcooperies te,quemadmodũ ebryſacere ſolẽt: vt hic textus dicit de Noach Et quod dicitur Patris ſui. *Aduerte,quod (Ab) ideſt,pater ab (abah) quod eſt concupiſcere,deſiderare ortum habet: quod .ſ.pater ſemper concupiſcat,ſeu deſideret bona filijs ſuis,aut filios ipſos: iuxta illud Dauidis.2. Samuel. 7. Hæc eſt lex Adàm Domine Deus: vt.ſ. bona quæ filijs cupiat. Et quod dicitur Cham vidiſſe patris ſui nuditatem, per nuditatem verenda intellige. Solet enim, vt ſupra diximus,hebraiſmus pudice de inhoneſtis loqui.* Indicauit fratribus ſuis extra.*ſ.cubiculũ: vbi pater iacebat diſcoopertus. Et nota, quod dictio (Simlàh) ideſt, veſtimentum, dicitur eſſe à radice (Samal) ideſt, dextrare (liceat mihi gratia explicãdi ſic loqui) ſed meo iudicio alia eſt radix (Semòl) ideſt dextera,& alia (ſimlàh).i. veſtimentum. Nam (Semòl) habet tertiam (áleph) quam non habet (ſimlah) & vltra hoc ſignificationes ſunt diuerſæ.* Et poſuerunt ſuper humerum duorum ipſorum.*i. ſuper humeros ſuos,ambo poſuerunt operimentum: quo volebant patrẽ contegere ſuper humeros ſuos, vt.ſ. verſis faciebus, illum operirent. Vnde ſequitur.* Et ãbulauerũt retrorſũ. *i. verſis poſterioribus partibus ad patrem. Dictio (ſechém,) ideſt, humerus, à (ſachím) ortum habet, quod, vt hebræi dicunt, eſt mane ſurgere,ſeu manicare: ſi ſic licet loqui: quemadmodum vulgatus interpres Lucæ.21. locutus eſt dicens, Omnem populum manicaſſe. Mihi tamẽ verbum videtur ſignificare etiam eleuare, & (Sechém) humerum, ſic ab eleuatione dictum: quod videlicet in homine ſit pars eleuata. Moueor autem ad hoc & quia video hanc ſignificationem, omnibus locis: quibus verbũ ponitur: cõuenire. Tũ,quia aliquãdo verbo coniũgitũ mane: & tunc nõ licet vertere, mane ſurgebat, ſed ſurgebat aut leuabat ſe mane: vt patet Iob.1. (Vehiſchím babócher) ideſt, leuabat ſe in mane: vbi inepte vertas mane ſurgebat mane. Sic Iſaiæ .5. Veh (maſchim) ideſt, leuantibus ſe mane: & non, veh mane ſurgentibus mane. Idẽ Exodi.8.* Maledictus Chenahã. *Verbũ (arár) à quo (arúr) ideſt maledictus, iudicio meo, ſignificat cõtrahere, aut cõtrahi: ad quod duobus moueor. Altero, quia hic ſequitur, Dilatet Dominus (Iápheth): quod oppoñit huic, quod eſt contrahere, potius quam maledicere. Secundo, quod magis vrget: quoniam (aráh) quod videtur eſſe eiuſdem ſignificationis cum (arár) ſignificat colligere, & contrahere: vt patet canti.5. (Aríthi) .i. collegi, ſeu contraxi myrrham meã. Vnde (vraiáh), ideſt præſepe, ſic dictum à collectione equorum: quod.ſ. ibi equi colligantur, & contrahantur. Et ſicut eſt maximum bonum, dilatatio, & multiplicatio: ita maximum malum contractio, & collectio. Vnde (meerah) ideſt, maledictio, potius cõtractionem, quam maledictionẽ ſignificare puto.* Seruus ſeruorum erit fratribus.*i. minimus inter ſeruos fratrum ſuorum. Atq; ita euenit: nam Aethiopes propter ingenij hebetudinẽ ſunt minores inter õnes alios ſeruos: qui à (Chenáan) orti ſunt. Aliter poſſet exponi hæc ſentẽtia, quod.ſ. Chenáhan .i. poſteri eius erunt ſerui ſeruorũ. Nõ erit ſeruus fratrũ, ſed ſeruorum fratrũ.* Benedictus Dominus Deus Sem. *Quoniam in iſto manſit veri Dei cognitio, ideo illum benedicit. Non tamen putarem longe à literæ mente ſi interpretaremur, benedictus a Domino Deo ſit Sem. Nã antea de Chenáhan dixerat . Maledictus Chenahan.* Dilatet dominus Iépheth, & habitet in tabernaculis Sem. *Incerta eſt Hebræis, et noſtris propria ſignificatio verbi (pathàh) ideſt, dilatet. Dicunt enim ſignificare primo inclinare: declinare cor ad ea, quæ ſunt præter rationẽ, & veritatem. Secundo perſuadere. Tertio dilatare. Neque deſunt qui dicãt, radicẽ eſſe (Iapáh,) non (pathàh.) Significat autem (Iapáh) pulcreſcere, ſeu pulcrum eſſe. Rectius tamen dicunt, qui (pathàh) radicem putant. Omnibus autem locis: quibus verbum ponitur: viſis, videtur verbũ ſignificare extendere, dilatare, maxime d ſyderiũ. Et in tertia cõiugatione .ſ. (hiphil) in cõfeſſo eſt hoc ſignificare. Secundo quia alijs locis cõgruit ſignificatio. vt patet Iob 5. vbi noſtri vertunt. Quia ſtultum occídit ira (vpothéh).i. et declinãte interficiet inuidia, aut zelus. Vbi melius vertas. Et extendentẽ ſe, aut*

 deſy-

deſyderia ſua occidet inuidia. Cum enim deſiderium extendit ſe ad ea: quæ non habet, & alij habent: tabeſcit inuidia. Aut extendentem ſe ad opes aliorum, videndo, & conſiderando eas: talis inuidia tabeſcet. Sic Prouerbiorum. 20. vbi noſtri vertunt (V lipothéh).i. & declinãti labijs ſuis, potes vertere & extendẽti labia ſua, ne miſceas te. Idem Hoſeh. ſeptimo. Fuit Ephráim ſicut columba (pothâh) ideſt extendens, ſeu elongans ſe, abſque corde, ideſt, abſque conſideratione: quod facile cum receſſerit, capietur. Sic Iob. 31. Si (niphtháh, ideſt, extendit ſe cor meum, ſuper mulierem, id eſt, ſi deſiderium meum ſe extendit ad mulierem alte rius. Cor enim in ſacris literis, pro deſyderio accipitur frequenter. Rem tamen non certo aſſero, quia nondum veritatem plene ſum aſſecutus. Sed nunc ſenſum verborum explicemus. Cum ergo dicitur. Dilatet, aut extendat Dominus Iépheth: & habitet in tabernaculis Sem *ſenſus eſt. Tam dilatatus ſit, in filijs Iépheth, vt non capiant propria tabernacula prolem eius, ſed opus ſit accipere habitacula filiorum Sem, & ſimul cũ eis habitare. Mihi tamen videtur ſenex prophetare, quẽ admodum de filijs Cham, quod eſſent futuri ſerui fratrum ſuorum: & quod prætendat dicere Gentiles, qui intelliguntur per Iépheth: eſſe cõiungendos Iudæis: qui proceſſerunt à Sem: quẽadmodũ Iſaias. 11. cap. dicit. Habitabit Lupus cum agno. Eſt tertius ſenſus. Dilatet Dominus Iépheth, & habitet. i. coniungatur ipſi Sem, in amicitia: & ſit Chenáhã eorũ ſeruus. Poteſt et addi ſenſus quartus. ſ.* Dilatet Dominus. *in tantum Iépheth, vt expulſis Ichudæis filijs Sem, habitent filij Iepheth in domibus eorum: quod vſq; hodie videmus, vt ſedibus ſuis pulſis Iudæis, Gentiles incolant eorum tabernacula. Sunt etiam qui non inepte interpretantur. Dilatet Dominus Iépheth, ſed ipſe Deus habitet in tabernaculis Sem: quia Dominus apud Iudæos: qui à Sem ortum habent: tabernaculũ, & habitationem elegit.*

In Caput. I X. Ad mores adnotationes.

Benedixit Deus Nóach. *Conſidera hic, quot bona acquirat iuſtus vno opere bono. Omnia enim hæc fecit holocauſtũ Nóach. Primum fecit Deum promittere, quod amplius non eſſet aquis homines, aut terram perditurus. Secundo reſtituit tempora iam cõfuſa, & quodãmodo inuerſa. Tertio fecit Deũ ſibi benedicere, et filijs ſuis.* Fructificate: & multiplicate vos. *Omnia bona: quæ peccata ab hominibus abſtulerunt: Dominus propter iuſtos reſtituit. Apud Iſaiam. 30. legis Dabie Dñs vobis panem anguſtiæ, ideſt, quẽ in anguſtia abſtulit, & aquas oppreſſionis. Et non elõgabitur vltra pluuia tua. Et apud Iohélem. Reſtituã vobis annos: quos comedit locuſta.* Timor veſter erit ſuper omnẽ beſtiã terræ. *Ingratiſſimus es: ſi horum beneficiorum immemor ſis: quod videlicet animalia magnarum virium, ac ferociſſima paueant, & tremant ante te. Vtinam talem te Deo ſubditum exhiberes, qualia tibi ſe exhibent bruta. Et mirum valde eſt, quod leo, taurus, & quæque natura ferociſſima paueant ante te, & ad vocem tuam: tu vero non paueas ad vocem tremendã Dei.* Omne calcans, quod eſt viuens, erit vobis in eſcam. *Egit medicum noſtrũ Dominus a mundi initio. Cum enim homines eſſent ſani, et iuſti, omnia conceſſit: cũ vero ægrotare cœperunt: multa nobis animalia interdixit. Videns autem Iudæos ipſa prohibitione, & ciborum abſtinentia grauius infirmari, iterum laxauit omnia.* Carnẽ cum anima eius non comedetis. *Admonet nos locus iſte, quantum Deus homicidium deteſtetur, & ſanguinis effuſionem. Docentur etiam prælati leges mutare, et relaxare rigorem, ſecundũ temporum viciſſitudines.* Sanguinẽ veſtrum de manu beſtiarum requiram. *Audiant hoc homicidæ, & qui humanum ſanguinem ſitire videntur, quanti faciat Deus vitam hominis: vt non ſolum ab hoĩe, ſed etiam a beſtia, ſanguinẽ ipſius requirat. Quã cuperẽ iuſtitiæ miniſtros huius Regni audire, vbi tot ſunt quotidie cædes, tot ſanguinis effuſiones: vt pro re mi*

nima

nima homo hominem occidat:et impune euadat. Vbi aduerte tria eſſe: quæ nos à ſanguinis effuſione deberent arcere. Primum, quod a Brutis exigit Deus ſanguinem hominis. Secundū, quod ſanguis ad peccati expiationem, nobis datus eſt in ſacrificio. Tertio, quod ad imaginem Dei factus ſit homo: vt quaſi idem ſit, hominem occidere, ac ſi Deum ipſum occidiſſes. Qui effuderit ſanguinem hominis, per hominē effundetur ſanguinis eius. *A principio mundi, occiſio occiſione homicidæ vindicatur. Similiter aduerte iuſti iudicis æquitatem, vt illū voluerit vindictam de homicida ſumere: qui propinquior eſſet ipſi occiſo: vt iuſtum dolorem, hac vindicta placaret.* Ecce ego ſtatuo pactum meum vobiſcum. *Audis hîc Dei immenſam & ineffabilem clementiam, vt non illi ſat ſit, non punire crimina noſtra, ſed quodāmodo obligat, & ſacramento conſtringit ſe, ne poſſit punire, Et aduerte, quod ſicut propter homines animaduertit in bruta: ita propter eos paciſcitur cum brutis.* Non erit vltra diluuium ad diſperdēdā terrā. *Docētur hic prælati, ne in totam cōmunitatem ſæuiant. Vnde & iure prohibetur cōmunitas excōicari. Et aduerte, quod hoc in loco præclare docemur, qualiter humanis paſſionibus noſtris præcipue iræ, medeamur. Et primū remedium eſt, firmiter ſtatuere apud nos, & ſi opus ſit iurare, aut promittere, vt non vltra iraſcamur, aut iniurias vindicemus. Secundum eſt ligare filum coccineum in digito, vel ſignum aliud manui, vt cum nos ira, aut aliqua humana paſſio petierit: videamus ſignū: & recordemur nō eſſe vindicandam iniuriam. Sic de non iurando de nō fornicando. Neque dedigneris eo remedio vti, quo Deus ipſe vtitur. Si enim ipſe ſignum coram ſe ponit: ne te propter ſcelera tua deleat: nonne æquum eſt, vt tu ſimiliter facias: ne eum offendas? Et conſidera an hoc tibi voluerit præcipere. Deutero. 6. vbi de præceptorū ſuorum obſeruantia loquens ait. Ligabis ea (proculdubio præcepta) in ſignū, in manu tua, & erunt ſpecilla, ſeu ocularia inter oculos tuos. Et cōſidera quam pulcre & rōabiliter voluerit te habere præcepta, veluti ſpecilla ſuper oculos. Qui enim per ocularia, ſeu ſpecilla videt, quæcūque videt, medijs ocularibus videt: & talia, qualis fuerit ocularium, ſeu vitri color. Sic ſtatuit Dominus, vt nihil videres ad concupiſcendum, niſi medio præceptorum eius: neque deſideres, niſi quæ præcepta Domini te deſiderare permittunt: & talia iudices, qualia tibi dixerint mandata eius. Illud demum iudices bonum ad appetendū: quod Dei præcepta tibi dixerint bonū eſſe, ſic de malo. (Tunc ait pſal.) non confundar, cum perſpexero in omnibus mandatis tuis, & conſilium meum iuſtificationes tuæ. Similiter iubet ea in manibus ligari: vt quodcunque feceris, aut volueris operari, ſcias te Dei legibus ligatum, & aſtrictū eſſe: vt nihil quod illæ prohibent, facias neque quod præceperint, omittere velis. Neque ſolum ad hoc, quod te non puniret, aut leuiter, ſibi ſignum ante oculos ſtatuit: ſed vt ſemper benefaceret, in manibus deſcripſit: murósq; tuos coram ſe poſuit: vt ſcias eum ſemper de tua cuſtodia cogitare. Aduerte etiam hîc qualiter Dominus docuerit homicidia vitare, cogitando ea quæ te ab homicidio retrahere poſſunt. Si enim aliquando voluntas tibi, aut animus occidēdi occurrerit, cogita hominem eſſe ad imaginem creatoris tui, & quemadmodū non auderes in Deū malum illatū vindicare, aut in eum manū mittere: ita eam extendere timeas in eam imaginē: quæ ad viuum refert ipſum Deum. Secundo cogita eum à brutis ſanguinem hominis exigere. Qui enim a bruto: qui ſine intellectu, & voluntate, ſed neſciens quid agat, occiſi: hominis occiſionem exigit: nonne petet ab eo: qui ſciens & volens proximum interficit. Et ſi expendas, raro videbis bouem, bouem occidere, arietem alium. Solus homo incomparem, & proximum ſæuire ſolet.* Ab iſtis ſparſa eſt omnis terra. *Bono ſemine ſeminauit Deus mundum: ſed ſtatim terræ mandatum, in zizania verſum eſt, malo homine ſuperſeminante. Vbi aduerte, quam malus ſit ſuperſeminator iſte non enim voluit in purganda terra laborare, neque ſaltem arare: ſed in laboribus boni agricolæ introiuit: vt terram: quam ille aptauerat: adulterino ſemine ſuperſeminaret: & ferè totum fructum colligeret: niſi cæleſtis pa*

 ter mun

ternum daret meſſem ſuam. Dolendum valde eſt, quod diabolus ſine vllo ſudore, et labore metat animas pene innumeras: in quarum creatione, et redẽptione, ſolus laborauerit creator. Neque ſolũ nunc Deus voluit bono ſemine terram ſerere, ſed etiam cum mundum creauit. Cœpit Nóach eſſe vir terrę. Quã bene iuſti illi priores voluerunt taxatam ſibi pœnitentiam à Domino facere: vt in labore & ſudore panem ſuum, quemadmodum Deus præceperat: comederẽt. Vnde qui ocio torpẽt, aut laborare contemnunt, ſed in aliorum ſudores luxuriare volunt, impoſitum ſibi onus reijcere videntur. Plantauit vineam. Noluit eam Dominus à principio plantare: licet eſſẽt vites, & vuæ agreſtes, quia nouerat futura ex vino mala: ſed plantauit eam Nóach: & iuſtã retributionem conſequutus eſt ex huiuſmodi plantatione. Sunt peccata, quæ mercedem ſuis autoribus retribuunt: quemadmodũ curioſitas. Nã multi ſunt, qui dũ curioſe aliorũ peccata quærunt: in ſua impingunt: quemadmodum Phariſæis ſæpe cum Chriſto accidit. Dum enim ſemel ab eo quærerent, quare diſcipuli eius tranſgrederentur ſeniorum traditiones, de lauandis ante cibum manibus: audierũt grauiora propria. Quare (inquit) vos tranſgredimini præcepta Dei, propter traditiones veſtras? Similiter admouentur hîc homines, ne inueniãt, quæ vt plurimũ ad malos vſus eſſe poſſunt, aut facile in eos conuerti. Bonum eſt matrimonium: ſed prohibuit Dominus ſanè ne cum Chenanæis connubia iungerent: quod facile eos in idolorum peſſimam culturam eſſent inductari. Bibit de vino: & inebriatꝰ eſt: & diſcoopuit ſe. Ecce quæ mala ebrietatem ſequũtur. Nihil occultũ eſt: vbi regnat ebrietas. Docemur hic ebrietatẽ fugere: ſimiliter, quam indigni venia ſint, qui ſua ſpõte inebriantur, cum virũ iuſtũ tanta ſequatur infamia: qui vim inebriati vini potius ignorans, in ebrietatem lapſus ſit. Multa ſunt, quæ Deus nobis voluit occultare, ſciẽs, quæ mala ex horũ inuentione ventura nobis eſſent. Sed itũ eſt, (vt ait poeta) in viſcera terræ: vt inde precioſa pericula eruerentur. Vidit Cham, pr̃is tùrpitudinem. Docet locus iſte occulta dedecora parentum, & proximorũ eſſe omnino celanda: cum ſciamus, quã ſeuere vindicatũ ſit peccatũ huius pueri: qui fratribus in loco publico ſe vidiſſe verenda patris reuelauit. Maledictus Chenáhã. Admonet locus iſte, quanta diligentia parẽtes à peccatis cauere debent, nõ ſolũ ne Deum offendant, aut ipſi meritas dẽt pœnas: ſed ne in eorum filijs aut poſteris peccata ſua vindicentur. Solet enim dominus filios pro parẽtum peccatis punire in tertiam & quartam progeniem. Cum enim ſemel ſaluatoris diſcipuli hominem natura cęcum vidiſſent: quærere cœperunt: quiſnam peccaſſet, ille, an parentes eius: non immerito arbitrãtes, peccata parentum cæcum filium luiſſe. Non ſolum enim videntes pœnam, de culpa cogitant: ſed vbi filium oculis priuatum vident: de parẽtum peccatis magna ſolicitudine inquirunt. Neque abſque oculis tranſeas, vnde ſeruitus inter homines originem habuerit. Nullus enim (ait Auguſtinus) in natura: qua Deus hominẽ condidit. ſeruus eſt hominis, aut peccati. Neque ante peccatũ, nomen ſeruitutis vnquã audiuimus. Sed mirum eſt valde, quare peccantem filium non maledixerit: ſed nepotem. Et ſunt qui arbitrantur nepotem hic, filium vocari ſcripturæ more: vt ſit ſenſus. Cognouit quod fecerat filius ſuus minor. i. nepos. Mihi vero videtur ideo nepotem, aut filiũ in nepotẽ maledixiſſe: quod homines ſoleant magis de poſteris: quam de ſe ſoliciti eſſe: aut quod maledictio à nepote incipienda eſſet. Audis etiam hic quanti faciant parentes filiorum vituperia ſibi illata, vt non reputauerit filium: quem in ſeruitutis redegerit conditionem. Et ſi tantas pœnas dat puer, quod fratribus patris verenda indicauit: quid illis fiet: qui in faciem iniurij ſunt: quique percutiunt, aut occidunt. Benedictus Dominus Deus Sem. Non benèdicit filium: ſed filij Deum (vt diſcamus bona opera noſtra potius Dei eſſe: qui ad ea facienda, & animũ, & vires dedit. Habitet in tabernaculis Sem. Ignorant homines quantũ bonum ſit bonis cõiungi: quod tanquam magnum bonum hic Nóach filio optat.

¶ Capitulum decimum.

ET iſtę ſunt generationes filiorum Nóach, Sem, Chám, & Iépheth. Et nati ſunt eis filij poſt diluuium. Filij Iépheth Ghómer, & Maghóh, & Madai, & Iauán, & Tubál, et Méſech, et Tirás. Et filij Ghómer, Aſchenáz, & Ripháth, & Tóghirmah. Et filij Iauán, Eliſáh, & Tarsís, Chittím, & Dodaním. Ab iſtis ſeparatæ ſunt inſulæ gentium ſecundum terras ſuas, ſingulæ ſecũdum linguam ſuam, ſecundum familias ſuas in gentibus ſuis. Et filij Cham, Chus, & Miſraim, & Puth, & Chenáhan. Et filij Chus, Séba, Chauiláh, & Sabthah, et Rahamah & Sabthecah. Et filij Rahamáh, Sebá, & Dedan. Et Chus gẽuit Nĩród. Ipſe cœpit eſſe potens in terra. Ipſe fuit potens venator corá Dño. Idcirco dicitur. Sicut Nimród potens venator coram Domino. Et fuit principium regni eius Babél, & Eréch, & Achád, & Chalnéh in terra Sinhár. E terra ipſa egreſſus eſt Aſſur, & ædificauit Ninuéh, & Rechobóth, ciuitates, & Chalach. Et Réſen inter Ninuéh, & inter Chálach. Ipſa eſt ciuitas magna. Et Miſráim genuit Ludim, & Hanamim, & Behabĩ, & Naphthuchim, & Pathruſim, & Chaſluchim. Vnde egreſſi ſunt Peliſtim, & Chaphthorim. Et Chenahan genuit Sidón primogenitum ſuum, & Cheth. Et Iebuſi, et Emori, & Ghirghaſi. Et Chiuui, & Harchi, & Sini. Et Aruadi, & Semari, & Chamathi. Et poſtea ſparſæ ſunt familię Chenahauęi. Et fuit terminus Chenahnęi à Sidón ingrediẽte te Gherár vſque ad Hazzáh, donec ingrediaris Sedóm, & Hamoráh, Admáh, & Seboím vſque ad Láſah. Iſti filij Chã per familias ſuas, per linguas ſuas in terris ſuis in gentibus ſuis. Et ipſi Sem natus eſt. Etiam ipſe eſt pater omnium filiorum Héber, frater Iépheth maior. Filij Sẽ, Helá, & Aſſúr, & Arphachſad, & Lud, & Arám. Et filij Arám, H', & Chul, & Ghéther, & Mas. Et Arphachſad genuit, Sélach, & Sélach genuit Heber. Et ipſi Héber nati ſunt duo filij, nomen vnius Péleg. Quia in diebus eius diuiſa eſt terra, & nomen fratris eius Iochthan. Et Iochthán genuit Almodád, et Séleph, & Chaſarmáueth, & Iárach. Et Hadorám, & Vzál, & Dichláh, & Hobal, & Abimaél, et Sebá. Et Ophír, & Chauilah, & Iobáb. Omnes iſti filij Iochthán. Et fuit habitatio eorum à Meſáh, donec ingrediaris Sephár montẽ oriẽtis. Iſti filij Sem per familias ſuas, per linguas ſuas, in terris ſuis, in gentibus ſuis. Iſtę familiæ filiorum Nóach per generationes ſuas, in gentibus ſuis. Et ab iſtis diuiſæ ſunt gentes in terra poſt diluuium.

¶ In caput. X. Ad literam expoſitio.

Et iſtæ ſũt gñationes filiorum Nóach.

LICET caput hoc nihil aliud contineat, quam nomina filiorum, & poſteritatis Nóach eſt tamen memoriæ commendandum:
vt cum nomina harum gentiũ in prophetis, &
alijs libris offenderis: ſcias, vnde ortum habuerint, qui ibi nominantur: quemadmodum ad oculũ videbis. Ezechié. 27. vbi fit mentio (Aſſurim) de inſulis (Chithim, Sidon, & Aruád, Gebál, Parás, Lúd, & Puth, Tharſis, Iauan, Thubal, & Meſſech, Thógarmah. Dedan, Aram,
Minuith, & Panhàh. Daméſec, Meuzál, Charám, & Cãneh, & Héden: quorum ferè omniũ
primi patres hic deſcribũtur Filij Iepheth.
Hunc ego fuiſſe primogenitum arbitror: cuius progenies primũ deſcribitur. Sunt tamen qui arbitrantur Sem fuiſſe maiorem, quod hucuſque primũ fuirit: nominatus inter filios Nóach. Nam capit. 6. dictum eſt, Nóach fuiſſe quingentenarium, cum genuit Sem, Cham, &
Iépheth. Idem cap. 7. & . 9. Secundo quia infra dicitur. Et Sem natus eſt. ſ. filius. Etiam ipſe eſt pater omnium filiorum Héber: & frater
Iepheth maior. Multi tamen: qui priorẽ habent opinionem pro (Maior) Maioris vertunt, & inde argumentum pro ſua opinione ſumũt. Quod vero Iépheth generatio prius enumeretur, ex eo accidit, quod poſteritas Sem hîc præcipue deſcribere intẽdebat: a quo orti ſunt Hebræi: & ideo vltimo recenſetur. Tum quia ſoboles Iépheth fuit numeroſior inter õnes fratres. Sed de hac re non puto multum curãdum. Arbitror tamẽ
Iéphet fuiſſe primogenitum, Sem vero ſecundo genitum, & Cham tertio. Et obiecta ad oppoſitum facile diluuntur. Nam ſi ordo. 6. capitis tenẽdus eſt: ſequitur Cham fuiſſe ſecundo genitũ: cuius oppoſitum textus. 6. capite aſſerere videtur, vocando eum filium minorem. Nam cap. 6 dicitur genuiſſe Sem, Chã, & Iépheth: vbi ſecũdo loco ponitur Cham: ſecundũ vero diluuũ eſt.
Filij Iéphet Gomer. Scribit Hieroli. queſ. Hebra. filios Iépheth, in Aſia poſſediſſe, ab Amáno & Tauro montibus, vſque ad flumen Tanaim, in Europa vero, vſque Gadiram nomina ſua locis, & gentibus relinquentes. Quorũ quedam vſque hodie permanent: alia vero mutata ſunt. Sem vero filios aliqui putant eam Syriæ occupaſſe partem: quæ Orientem ſpectat: quorũ
opinionem textus ipſe in fine huius capitis approbare videtur, dicens, habitationem filiorum Sẽ à Meſſá pergente te in Sephár montem Orientis. Ex filio enim eius Arám, Syri venerunt, ex Aſſúr, Aſſyrij: ex Arpacſad, Chaldæi: ex Helám, vero Perſæ. Cham vero eam regionẽ obtinuit: quæ ad meridiẽ tendit: vnde ex Chanahám Chenanæi: ex Miſráim Aegyptij: Ex Chus AEthiopes: Ex Seba Hárabes. Iépheth, vero ad Occaſum & Septentrionẽ ſe contulit. Ex cuius primogenito. ſ. Gómer, nati ſunt Aſchenã, Ripháth, & Tógarmah. Ab Aſchenám aliqui dicunt Tuiſcones deſcẽdere, qui ſunt Germani. Qui vero a Ripháth orti ſint, non conſtat: niſi quis dicat Riphæos. Ego autẽ arbitror aliquos populos Septentrionales. Sic etiam puto filios Tógarmah Germanos, aut prope Germanos morari. Quod enim filij Togarmah ſint Aquilonares, conſtat ex. 38. cap. Ezechie: vbi ſic habetur deſcribendo ſocios God venturos ad diſperdendos Iudæos in nouiſſimis diebus. Parás Chus & Puth, cum eis omnes ipſi cum ſcutis et galeis Gómer & vniuerſa agmina eius. Domus Tógarmah incolens latera Aquilonis: & omnia agmina eius. Vbi vides Tógarmah eſſe ad latera Aquilonis. Fit etiam mentio Tógarmah, Ezech. 27. vbi habetur. De domo Tógarmah equos, & equites, & mulos dederunt in foro tuo. Videtur etiã filij Gómer Germani: quia cap. 38. Ezech. cõiunguntur domui Tógarmah: quam diximus in Germania, aut partibus Aquilonaribus eſſe. Nam ibi dicitur Gómer: & vniuerſa agmina eius, & ſtatim ſequitur domus Tógarmah. Magóg etiam arbitror eſſe
Germanos: quorum ſcriptura meminit. cap. 38. & . 39. Ezech. Madái vero perſæ dicũtur à vulgato interprete. cap. 27. Ezechié. Iauan arbitrãtur multi, & meo iudicio vere, Græcorum patrem & ex iſto omnes Græcos originem ducere. Vnde Ionía vſque hodie Grætia vocatur. Quare aliqui putãt hunc Iauan eſſe Iápetum, & Ianum à Poëtis celebratum. Coniunguntur autem Iauán Ezech. 27. ſemel Tubal & Méſſech: qui ad Núndinas Tyri afferũt, animas hominum, & vaſa ærea. Secundo vero iungũtur Dan & Meuzál: qui afferunt ſimiliter ferrũ & aromata. Sunt autem Túbal & Méſech po-

puli

puli Aquilonares, cuius caput dicitur Góg: vt patet Ezech.39. vbi dicitur. Aſcẽdere faciã te è lateribus Aquilonis: et venire faciã te ſuper montes Iſrael: & ſecundum hoc tenẽdum eſſet Iauán eſſe populos verſus Aquilonem: ſed melius dicitur eum cũ Tubal, & Méſech, ad Nũdinas venire, quemadmodum ex omnibus alijs partibus veniebant. Niſi dicamus Iauán, quod coniungitẽ Túbal et Méſech, eſſe populos Aquilonares: Iauan vero, cui coniungitur Dan, & Meuzál, eſſe Græciam. Ab Eliſáh putãt Aeolides ortos in Græcia. A chitím Macedonas. Alij Scythas: quod veri9 puto. a Tharſis Cilices vnde Tharſum Ciliciæ. A Dodanim, Dodonæi populi in Græcia. Ab his.ſ. filijs Iauán, diuiſæ ſunt inſulæ gẽtium. ſ. maris mediterranei: vt eſt Cyprus, Rhodus, Samos, Leſbos, Chios, & aliæ. Tu tamẽ aduerte ex cap. 27 Ezechié. haberi, Eliſáh & Chitím eſſe inſulares. Nam ibi dicitur. Tabulatum tuum fecerũt eburneum: congregatio Aſſurím de inſulis Chitim. Et paulo inferius. Et hyacintho et purpura de inſulis Eliſáh fuit operimentũ tuũ. De Tharſis vero, nõ paruum argumẽtum eſt, fuiſſe inſulã: illud pſal. Reges Tharſis, & inſulæ. Illud etiã alterius Pſal. In ſpũ vehementi conteres naues Tharſis: & Iſáiæ.23. Vlulãt naues Tharſis: et paulo inferius. Trãſite ĩ Tharſis vlulate habitatores inſulæ. Arbitror tamen ex ſcripturis colligi, duplicem fuiſſe Tharſis: alteram inſulam, alteram vero nõ. Ex Ieré. etiam.2.cap. conſtat Chitim eſſe inſulares: vbi dicitur. Tranſite in inſulas Chitím: Similiter Iſáiæ.23. dicitur. Vlulate naues Tharſis, quia vaſtatus eſt, vt nõ ſit domus introitus. De terra Chitim reuelatus eſt eis. Silete habitatores inſulæ. Videtur autem Tharſis, quæ eſt Cilicia, non multũ diſtare à Sidone: quia eodem cap. dicitur. Filia Sidonis. Solet autẽ hebraiſmus finitimas ciuitates, aut oppida alicui magnæ adherentes, vocare filias eius. Ex hoc loco etiã omnes iſti filij Iauán vidẽtur populi inſulares: quia dicit textus, ab eis eſſe inſulas diuiſas. Eſt autem hic ſumme aduertendum, dictionem (yé) quã hic noſtri vertunt inſulæ, incertæ aut ignotæ eſſe ſignificationis apud Hebræos. Dicũt aũt (Ei) a quo originẽ trahit: ſignificare (vbi) vt ſupra 4.cap. Ei.i. Vbi Hébel frater tuus? Mihi vero potius videtur eſſe aduerbium vocandi, quãad modũ (heus) apud latinos: quia aliquando coniungitur ei (zeh) quod eſt, vbi: vt .2. Samue.1. (Ei Mizéh).i. heus vbi es? Inde (I) quod dicũt inſulam ſignificare, aut prouinciã: vt Iſáiæ.23. Vlulate habitatores. I, ideſt, inſulæ. Ego autem puto eſſe vt plurimũ interiectionem dolẽtis, aut vocantis: vt diximus. vt patet Eccl.10 (I) ideſt veh tibi terra. Et ſi locum ſignificat, erit locus vt plurimũ deſertus: aut vbi vlulæ cantãt emittentes voces lugubres. Nam & vlulas ſignificare inuenitur Iſáiæ.13. Et reſpõdebunt (iiim) ideſt, vlulæ in ædibus eius. Quod vero inſulam ſignificet, ſunt duo loca: quæ hoc probare videntur. Eſter.10. (Veyé), ideſt, & inſulas maris: Et Iſaiæ.11. (umeiyé), ideſt, ab inſulis maris. Sed etiam hic poſſet verti. Et a deſertis maris. Quod autem ad rem noſtrã attinet, eſt oſtendere, qualiter nõ ſolum inſulam, ſed prouinciã ſignificet. quod patet Iſáiæ.20. Et dicet habitator (hái) ideſt, inſulæ huius. Vbi nullomodo põt inſulã ſignificare: cũ cõtextus loquatur de Ieruſalém: quæ nullomodo eſt inſula. Quam obrẽ hebræi, & noſtri dixerunt, non ſolum inſulam, ſed prouinciam ſignificare. Vnde hîc meo iudicio, non eſt vertẽdum, Ab his diuiſæ ſunt inſulæ, ſed prouinciæ Gentium. Non enim veriſimile eſt omnes filios Iauán habitaſſe inſulas, & non alias terras: licet, vt iam diximus, multi illorũ inſulas incoluerint. Quia tamen nominis ſignificatio nõdum plenè mihi nota eſt: admittam ſignificationem: quã nobis hebræi tribuunt. Eſt etiam aduertendum, de duplici Tharſis fieri in ſacris literis mentionẽ .ſ. de ea: quæ aut eſt Cilicia: in qua eſt Tharſus ciuitas: & hæc non eſt inſula, ſed terra mari adiacens: ad quam confúgit Iónas a facie Domini. Alia eſt apud Indos: ad quam ſemel in tribus annis mittebat Salomõ ad deuehendũ inde aurũ: cuius meminit ſcriptura.2. Paral.9 & primo Regum.10. Quod autem hæc Tharſis non fuerit illa: ad quam Ionas confúgit, cõſtat ex.20.cap.2. Parali. vbi dicitur Ioſaphát, fabricaſſe naues in Heſión Gáber ad mittẽdum Tharſis. Eſt autem Heſion Gáber ad oram maris Rubri: ad quod nullomodo poterat Ionas na

nigare

uigare à Ioppé: quæ eſt portus maris mediterranei, propter interiacentem terram. Vnde cõſtat Tharſis: ad quam Iónas fugit, nõ eſſe inſulam, ſed portum maris mediterranei: Tharſis, vero: ad quam miſit Ioſaphát, eſſe apud Indos: ad quos per rubrum mare nauigatur. Vbi etiam ſunt diuitiæ, Gemmæ: & multa alia precioſiſſima: quæ nũc inde ad nos deuehunt. Quod vero (Heſión Gabér) ſit ad oram maris rubri, conſtat ex primo Regum: quem nos tertiũ vocamus: cap. 9. In terris ſuis vir ſecundũ linguã ſuã. *Ex hoc loco colligi videtur, diuiſionem linguarũ fuiſſe ante turris ædificationẽ: de qua ſequenti cap. Quia tamen ibi dicitur terram fuiſſe labij vnius: melius videtur dicere. Ab his eſſe terras diuiſas ſecundum linguam ſuam .ſ. poſtea.* Filij Cham, Chus. *à quo Æthíopes: qui in ſcriptura Chus vocantur. Ieré. 13. Nun mutabit (Chusí), ideſt, Æthyops pellẽ ſuam? (Mizraim:) à quo Ægyptij, qui ẽt frequẽter dicũtur in ſcriptura (Mizráim.) Phut, a quo Libes: qui prius phutæi dicebãtur, de quib9 Ezech. 27. dicitur: Parás. i. Perſa, et phut .i. Libes fuerunt in exercitu tuo. Similiter à Chenáhan Chenanæi.* Filij Chus Sebbá. *à quo Sabbæi, Harabes, Hauiláh, a quo aliqui Getulos deducunt. Infra nominatur alia Chauiláh prope Ophír. Sabtá, à quo Sabbateni. Rama Ignoti ſunt, qui ab iſto deſcendunt: ſimiliter: qui a Sabtechá. Videntur tamẽ eſſe Æthiopes, quoniam illis coniunguntur. Dedan vero apud Ezechie. 27. nominatur bis, quod .ſ. ad forum Tyri attulerit precioſos pannos ad currus componendos: & omnes iſti incolere videntur partẽ meridionalem terræ ſanctæ, quemadmodũ Ægyptij.* Ipſe cœpit eſſe potens in terra. *Nõ plene cõſtat, quid proprie ſignificet Guibbór .i. potens. Verbum tamẽ Gabbar videtur proprie ſignificare, fortificare, præualere, vt patet Exodi. 17. vbi dicitur. Quãdo eleuabat Moſéh manũ ſuam, (vegabbár), ideſt, fortificabat ſe, aut præualebat Iſraél. Vnde (guibbor) .i. fortis aut præualens. Sequens vero dictio (said) .i. venatio, etiam non plene nota eſt hebræis. Dicunt vero ſignificare venationem: quia verbũ (ſúd.) ſeu (ſadah) dicitur ſignificare venari, aut inſidiari. Nam venatores inſidiantur feris Threno. cap. 3. (Sod Sadúni) .i. venando venati ſunt me, aut inſidiando inſidiati ſunt mihi. Eſt ergo ſenſus huius loci. Ipſe Nimród cœpit eſſe potẽs, aut præualens .ſ. alijs in terra. Et qualiter alijs præualuerit, explicat dicens. Ipſe (inquit) fuit fortis, aut præualens venatione, aut inſidijs coram Domino. Et quod dicitur, coram Domino, videtur eſſe phraſis lĩguæ: ſicut quod infra. 27 dicitur. Benedicam tibi corã Domino. Et ſupra 6. inuenit gratiam coram Domino. Si vero aliter explicare vis: dicito eum fuiſſe fortem venatorem coram Domino .i. Domino inſpiciente. Sed dubium eſt, an iſte (Nimród) fuerit ferarum venator, & inſidiator: an potius hominũ, vt .ſ. eos oppreſſerit. Quod enim verbum (Sadáh) non ſolum feras, ſed etiam homines venari ſignificet, & illis inſidiari, patet loco Threnorum citato: & Ieré. 16. vbi dicitur. Mittam ad eos multos (ſaiadím veſadúm) .i. venatores: & venabuntur eos. Planus tamẽ literæ cõtextus innuere videtur, eum fuiſſe ferarum venatorẽ: licet coniectura nonnulla ſit ex eo, quod infra dicitur eum fuiſſe Regem, quem tempora illa ignorabant, & fuiſſe dominum, aut potius tyrannũ: qui alios vi opprimebat.* Propter quod dicetur, quoniam .ſ. fuit fortis venator. Sicut Nimród fortis venatione coram Dño. *Quem loquendi modũ latini habent. Cum enim aliquem à fortitudine cõmendare volunt: dicere ſolẽt. Eſt vnus leo, aut vnus Hector. Cũ de liberalitate. Eſt alter Alexander. Neque inepte interpretaretur, qui verteret. Ipſe cœpit eſſe Dñs in terra. Nam fuit Dominus inſidioſe alios opprimendo: corã Domino .i. Domino vidente. Nam a (Guibbór) eſt (Gebbír,) quod Dominum ſignificat infra. 27. Eſto (Gebbír) Dominus fratrũ tuorũ. Prior tamen expoſitio ſimplicior eſt.* Fuit autem principiũ Regni eius. *Verti etiã poteſt.* Et fuit caput regni eius Babél, *Licet dictio* (reſith) *vt plurimũ principiũ ſignificet: vt ſupra primo cap. adnotauimus.* Erech Achad, atque Calnéh. *Nomina ſunt vrbium & (Calnéh) nominatur Iſaiæ. 10.* In ter

ra ſinhár. *per quam hebræi Babyloniam intelligant, & Chaldæã: quia ſequitur.* De terra illa egreſſus ẽ Aſſur. *i. Aſſyrij: qui tã infẽſi fuerũt Iudæis.* Ædificauit Ninuéh *Fuit hæc ciuitas Aßyriorum metropolis à Nino denominata, & extructa, iuxta fluuiũ Lycum in campis Aturiæ. Vt Straboni placet. Cuius area. 400. ſtadia habuiſſe dicitur: cõplexa autẽ in orbem. 11500. turres, mœnia vero in altitudine. 100. pedes, in latitudine trib⁹ plauſtris peruia.* Et Rechobóth ciuitatem. *Aliqui putant (Rechobóth) eße nomen appellatiuũ: et vertunt hic. Plateas ciuitatis. ſ. Ninuéh. Mihi tamẽ prior lectio magis placet.* Ipſa. ſ. Ninuéh ciuitas magna. *Quod firmat primũ Ionæ caput.* Genuit Ludím. *A quo Lydij. Lud meminit ſcriptura Isáiæ. 66. dicens. Tharsís, Pul, & Lud trahentes arcum: vnde conſtat fuiſſe in arte ſagittãdi præclaros: quẽadmodũ ſunt Perſæ. Similiter Ezech. 27. Parás, et Lud & Puth fuerunt in exercitibus tuis viri bellatores. Ex quo etiam cõſtat fuiße viros bellatores. (Iehabím) à quo Libyi. Alij ignoti ſunt. Pathusím: de quibus Isáiæ. 11. Chenáhan: à quo Chenanæi. Genuit (Sidon:) à quo Sidonij.* Venientc te in Guerár. *Eſt Guerár pars terræ ſanctæ: cuius rex fuit Abimélech, vt infra. 20. cap. dicitur. (Hazáh) vero ciuitas fuit Peliſtinorum.* In gentibus ſuis. *melius* in peregrinationibus ſuis: *quia hoc verbũ (gur) ſignificat peregrinari.* Et ipſi Sẽ natus eſt *ſubauditur filius. Non fuit ſterilis inter fratres. Nã fuit pater filiorũ (Héber). Debet aũt litera ſic legi.* Et ipſi Sẽ fratri Iépheth maioris, natus eſt filius. *Poſſet etiã legi.* Et Sẽ natus eſt. ſ. filius. Ipſe. ſ. fuit pater omniũ filiorũ Héber. *Sed frater. ſ. eius Iépheth, fuit maior in copia filiorũ. & iſte mihi videtur germanus literæ ſenſus. Alij qui volunt ab hoc (Héber) hebræos poſtea denominatos. Rabbi Salo. dicit hic (Héber) nõ eſſe propriũ nomẽ, ſed præpoſitionem: quæ ſonat, trãs, & à præpoſitione Hebræos dici arbitratur, quod videlicet patres eorum. ſ. Abrahám habitauerit trans flumẽ Euphratẽ, ſed prior ſenſus verior eſt, quod. ſ. (Héber) ſit nomen propriũ, licet ſit poſſibile hebræos à præpoſitione (trans) denominari.* Filij Sẽ Helam. *A quo Helamitæ: de quibus in multis locis mẽtio in ſcriptura fit: vt Iſái. 11. & Ieré. 49. Lud, a quo Lydij. Arám, a quo Syrij. Huz, à quo regio Traconitis: aut Idumæa: de qua erat Iob: quæ dr̃ terra Huz. Thren. 4. Lætare Edom: quæ habitas in terra Huz. Hul, a quo Armenij. Géther, à quo Getúli. Mas, à quo Meones. Sed eſt hic nõnihil ſcrupuli, quia videtur (Aſſúr) numerari inter filios Chus: & inter filios Sem. Sed dicendum, alium eſſe Aßúr, filium Sem, alium vero: qui egreßus eſt à Ninuéh. & hæc confuſio non paruam aliquando parit difficultatem in ſcripturis. Puto tamen Aßúr ſeu Aßyrios illos, qui Iudæos infeſtarunt, eos fuiße: qui a Ninuéh egreßi ſunt. Similiter arbitror non eſſe idem Ludím, et Lud.* Péleg. *Sonat (péleg) diuiſionẽ. Nam tempore huius facta eſt diuiſio. ſ. terrarum & linguarum, poſt primã diuiſionẽ: quæ fuit tempore Adæ.* Ophir, & Chauiláh. *Crediderim ego ab iſto (Ophír) fuiſſe denominatam terram illam auri copioſiſſimã in ſcripturis celebratam. De (chauiláh) vero iam diximus cap. 2. & aliqui putant Ophír eſſe Zephalã Indiæ partem: neque immerito: quia ad Ophír per mare rubrum iter erat, vt iam diximus.* In Sephár montẽ Orientis. *Quem Annius in Thracia, Eugubinus in Arabia collocat: & probatur magis Eugubini ſententia.*

¶ In Cap. X. Adnot. ad mores.

HÆ ſunt generationes. *Habes hic, quanti faciat Deus iuſtos, & eorũ progeniẽ: quod. ſ. tanquam peculium eos numerari velit, & propter iuſtorum progeniẽ enumerari voluit ſemen reproborũ. Neque mirũ, ſi filios enumerat: qui capillorum numerum optime nouit: neque vnum ex eis perire ſinit. Et gentibus ad idololatriam declinãtibus: omiſiße videtur Deus computum illarum. Vos tantum noui (ait Dominus Iudæis) ex omnibus cognationibus terræ, Sed poſtquam etiam Iudæi ipſi* deteri-

deteriores nobis in hoc fuerunt, Dominus Deus Gentiles per Cæſarem voluit numerare: qui edicto, ad hoc edito, mandauit tempore natiuitatis Chriſti mundũ totum deſcribi. Et hoc eſt, quod meo iudicio Pſal.86. innuere vult, cũ dicit. Memorare faciam Babél, & Ægyptum ſcientibus me. Dominus numerabit: quando ſcribet populos: iſte natus eſt ibi. Quæ omnia.5.capit. diffuſius tractauimus. Docet nos etiam hic curare progenies noſtras, & ſcire, vnde orti ſumus: vt ex parentum imitatione: ſi boni fuerunt: ad bonũ prouocemur: ſi vero mali, ab eorũ moribus deflectamus. Iſáiæ.51. Attendite ad Abrahám patrem veſtrum. Tertio, fraternitatis admonemur. Si enim õnes à tribus fratribus orti ſumus: cur non erit inter nos ſumma fraternitas? Et vt magis vnitatem cõmendaret, nos omnes ab vno patre ortos oſtendere prius voluit. Ipſe cœpit eſſe potés in terra. *Quemadmodũ diuitijs ſuperbia coniuncta eſt: ita fortitudini violentia, & oppreſſio aliorum. Quare inter dona Dei computandæ ſunt mediocres diuitiæ, & vires. Quamobrem merito petebat Salómon, non ſibi dari diuitias: ne forte in ſuperbiam elatus, prorumperet in illã ſuperbiæ vocem. Quis eſt Dominus? Et Dauid Domino dicebat. Fortitudinem meam ad te cuſtodiam. Ac ſi apertius diceret. ſi viribus fortis ſum, non in alijs opprimẽdis, vires meas exercã: ſed in mutãdis decretis tuis, ſi quando ſuper me ſententiam mortis tuleris. Colligimus hinc, Dominũ à principio noluiſſe reges inſtituere: quoniam optime nouérat eos ſtatim in tyrãnos conuertendos: quemadmodum inter Iudæos factum eſt. Similiter diſcimus, vnde orti ſunt Reges: nempe ex tyrannis.* De terra iſta egreſſus eſt Aſſúr. *Quid mihi eius patriam dicis? vtinam & ipſum ignorare licuiſſet. Male ſæpius audit propter impios patria: quemadmodũ bene, propter bonos.* Ædificauit Ninuéh. *Quemadmodũ mali ædificant terreſtrẽ ciuitatem: ita & boni cœleſtem. Sic de Cáin audiuimus, vrbem extruxiſſe: quod putauerit ſe hic manẽtem habere ciuitatẽ.* Chenáhan autem genuit. *Audis quid mali faciat ſoboli, parẽtes malos habere. Nã filij Cham omnes ferè mali fuerunt patrizantes, ideo cum patrẽ maledicuntur.* Nomen vnius Péleg. *Docet locus iſte aliquo ſigno, aut re, memoriæ tradere res memoria dignas: quas antiqui ſuorum filiorum nominibus præferebãt. Diſcimus etiam in hoc capite quantum debeatur Chronographis: qui res memoria dignas perire non ſinunt.*

Capitulum. XI.

ET erat omnis terra labij vnius, & verborum eorũdem. Et fuit, cum proficiſcerentur ipſi ab oriente: inuenerunt cápũ in terra Sinhar, & habitauerunt ibi. Et dixerunt ſingulus ad proximũ ſuum. Affer, lateꝛificemus lateres, & còburamus ad combuſtionem. Et fuit eis later pro lapide, & lutum fuit eis pro cemẽto. Et dixerũt. Affer, ædificemus nobis ciuitatem, & turrim, & caput eius in cœlum: & faciamus nobis nomé, ne forte diſpergamur ſuper faciem omnis terræ. Et deſcendit dominus, vt videret ciuitaté, & turrim, quã ædificabant filij hominum. Et dixit dominus. Ecce populus vnus, & labiũ vnũ eſt omnibus ipſis. Et hoc eſt incipere eorum, vt faciant. Et nunc nõ prohibebitur ab eis, qđ cogitauerũt vt facerent. Affer, deſcẽdamus, & cõfundamus ibi labium eorum: vt non audiant vnuſquiſque labium proximi ſui. Et diſperſit dominus eos inde ſuper faciem omnis terræ: & ceſſauerunt ædificare ciuitatem. Propterea vocauit nomé eius Babél: quia ibi cõfudit Dominus labium omnis terrę,

& inde

& inde diſperſit eos ſuper faciē omnis terræ. Iſtæ generationes Sem. Sē filius centum annorum genuit Arphachsád duobus ānis poſt diluuiū. Et vixit Sem, poſtquā genuit Arphachſad, quingentos annos: & genuit filios, & filias. Et Arphachſad vixit quinque & triginta annos: et genuit Sélach. Et vixit Arphachſad, poſtq̃ genuit Sélach, tres annos, & quadringentos ānos: & genuit filios, & filias. Et Sélach vixit triginta annos, & genuit Héber. Et vixit Sélach poſtquā genuit Héber, tres annos, & quadringentos ānos: & genuit filios, & filias. Et vixit Héber quatuor, & triginta annos: & genuit Pélegh. Et vixit Héber, poſtquam genuit Pélegh, triginta annos, & quadringētos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Pélegh triginta annos, & genuit Rehú. Et vixit Pélegh, poſtquam genuit Rehú, nouem annos, & ducentos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Rehú duos, & triginta annos: & genuit Serúgh. Et vixit Rehú, poſtquam genuit Serúgh, ſeptem ānos, & ducentos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Serúgh triginta annos, & genuit Nachór. Et vixit Serúgh, poſtquam genuit Nachór, ducētos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Nachór nouem, & viginti ānos: & genuit Térach. Et vixit Nachór, poſtquam genuit ipſe Térach, nouem, & decē annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Térach ſeptuagīta annos: & genuit Abrám, Nachór, & Harán. Et iſtæ ſunt generationes Térach. Térach genuit Abrám, Nachór, & Harán. Et Harán genuit Loth. Et mortuus eſt Harán coram Térach patre ſuo ī terra natiuitatis ſuę, in Vr Chaſdím. Et accepit Abrám, & Nachór vxores. Nomē vxoris Abrám Sarái: & nomē vxoris Nachór Milcháh filia Harán patris Milcháh, & patris Iſchác. Et fuit Sarái ſterilis. Non erat ei natus. Et tulit Térach Abrám filium ſuum, & Loth filium Harán, filium filij ſui: & Sarái nurū ſuam, vxorem Abrám filij ſui. Et egreſsi ſunt cum eis de Vr Chaſdím: vt pergerent in terram Chenáhan: & venerunt vſque ad Charán, & habitauerūt ibi. Et fuerūt dies Térach quinq; anni, & ducenti anni: & mortuus eſt Térach in Charán.

Capitis. XI. adnotationes ad literā.

Et fuit omnis terra labij vnius.

Solet hebraiſmus noīare effectū ex cauſa: vt idióma, labiū, ſeu linguam, quod ex labijs cauſetur ſermo. Quē loquēdi modū etiā latini habent, vocantes ſcripturam manū. Aduerte etiam dictionē (ſaphah) non ſolum labiū, ſed omne, quod modum labij habet: ſignificare: quēadmodum eſt ora fluminis, aut maris. Infra enim cap. 22. habetur. Et ſicut arena: quæ eſt iuxta (ſephàth) ideſt, labiū maris. Mare enim videtur os, quod. ſ. vorat quæ in eo proijciuntur: cuius labia ſunt littora: quæ finiūt illud. Significat etiam cuiuscūq; rei extremitatē: vt Exo. 26 Et ſic facies (biſphàth) ideſt in labio, aut extremitate cortinæ alterius. Cum autē textus dicat totam terrā fuiſſe vnius linguæ, ante huiuſmodi diuiſionem, diſquirendum eſt, quenam fuerit illa: & facile crediderim fuiſſe Chaldaicā, aut hebraicā: quas vnā & eādē a principio fuiſſe

puto:

puto: nam valde vicinæ ſunt. Ad quod non deſunt rationes. Prima, quoniam noīa primis parentibus impoſita, vt (Adám, Chauáh) a verbis hebraicis originem habent. Sunt etiam aliquot nomina: quæ ab hebræis aliæ linguę mutuaſſe videntur: vt (Sac), ideſt, ſaccus, Babel & Tharſis nomē lapidis precioſi. Secūda quia credibile eſt priorem linguam, ſeu cōmunē ibi relictam: vbi fuit linguarū prima diuiſio: quod cōſtat fuiſſe in Chaldæa. Habet enim textus, fuiſſe in terra (Sinhár). Tertia, quia Abrahám: qui Chaldæus fuit: hanc linguam loquebatur: a quo eam hebræi mutuarūt. Quarta, quia textus dicit eos ab oriente veniſſe: qui vnius linguæ erāt: & cū lingua Chaldaica, aut Harabica in Oriēte māſerit: videtur fuiſſe illa prima. Et quod ſequitᵘ̃ verbo℞ eorūdé, explicationē eſſe arbitror illius: quod dixerat, labij vnius. Iam enim in regulis admonui, moris eſſe ſcripturæ ſtatim explicare, ſi quid obſcure dixerit. Et fuit cum ꝓficiſcerētur, ſeu abitent ab oriēte. Non putes ōnes, ſed magnā multitudinē: quia terra non poterat oēs alere, aut capere. Manſerunt enim multi in oriēte. Inuenerūt vallē Non verti campū: quoniā verbū (bacah) rūpere, & ſcindere ſignificat Hamos. 1. (hal bichā). i. eo quod ſciderit ipſi prægnātes. Inde (bicháh). i. vallis ſciſſio. Deut. 11. terra montiū (vbcahórli). i. valliū, quod vallis nihil aliud eſſe videatur, quā diuiſio inter mōtes. Affer, laterificemᵘ lateres: & comburamus cōbuſtioné. Sūt qui hìc pro, affer, vertunt, eia, vt (hábab) ſit exhortātis aduerbiū. Sed melius ſentiūt, qui verbum putant à radice (Iaháb) quod eſt dare, afferre: vt patet Prouerb. 30. vbi dicitur. Sanguiſūgæ duæ ſunt filiæ dicētes (habhab). i. affer affer. Et īfra. 30. (Hababli). i. da mihi liberos quod etiā hic ſignificare puto: ſed qualiter quadret, attendēdū eſt. Quocirca aduerte. nos Hiſpanos vſque hodie hunc habere loquendi modū. Cum enim nobis aliquid velociter faciendū eſt: ad quod alterius auxilio indigemus, et materia: dicimus, affer, affer. (Dacaa, Dacaa.) Et ſepius hoc dicimus: etiam ſi nulla alia re opus ſit. Poteſt ergo hic (affer). eſſe phraſis linguæ, quē ad modum apud Hiſpanos. (Dacá façamos iſto,) Et infra hoc eodē capite habes. Affer, deſcendamus. & confundamus labium: & iſte procul dubio eſt huius loci ſenſus: aut ſenſus eſt. Affer. ſ. quæ neceſſaria ſunt, aut adiutoriū. Vnde illud Pſal. 55. Proijce ſuper dominū (Iehábcha). i. curam tuam: potius vertendum puto, adiutoriū tuū. Ac ſi diceret. Proijce ſuper Dn̄m. (Affer tuum) quod eſt adiutorium. Eſt etiam aduertēdum, Hebræos cōfundere ſignificationem (lebenáh), ideſt, lateris. Nam verbū (Labā) proprie ſignificat dealbare: vt patet pſal. 51. Et præ niue (albín). i. albeſcā, albus fiā. Et Iſai. 1. Sicut Nix (ialbínu). i. albeſcēt, ſeu alba fiēt. ūde meo indicio (lebenáh) non quēcunque laterē ſignificat, ſed album, aut pallidi coloris: quem nos vocamᵘ (adobe). Ad quod ex duabᵘ cōiecturis moueor. Altera, quia huiuſmodi (lebenī), vt patet Exodi. 5. fiunt ex luto mixto palleis: cuiuſmodi mixtura non eſt in maſſa laterum paruorum. Secundo quia. 2. Semue. 12. dicitur Dauid feciſſe quoſdā rebelles: quos ceperat: trāſire (bamalben). i. per formā laterū: quod nullomodo fieri poterat per formā laterū paruorum: quæ hominem capere nō poteſt tranſeuntem. Vbi alij, ad hoc inconueniens vitandum, vertunt, per fornacem laterum: quod nullomodo ſuſtineri poteſt: cū fornax vnicū foramen habeat: per quod non proprie tales tranſirent, ſed intrarent. Forma vero laterum aperta eſt. vt per eam, quaſi per circulum, poſſit quis tranſire. Poſſet tamen dici, omnem laterem ſignificare, proprie tamen magnos: quos noſtri vocāt (tijolos). Paruos vero (ladrilhos) ideſt, lateres, qui ōnes antequā decoquantur: ſunt albi, aut ſaltem pallidi. Et bitumen fuit eis pro cemento. Eadem eſt dictio, mutatis tamē punctis: quam noſtri vertūt vno loco, bitumē: et alio, cemētū. ſ. (chémer) quod bitumen, & (chémer) quod cementū. Verbum (chamár): à quo vtrunq; nomen ortū habet: ſignificat rubeſcere: vnde meo iudicio (chemar) lutum ſignificat rubei coloris: quem noſtri greda, aut cretam vocant: quo foramina vaſorū liniuntur, ne liquor exeat. Aliud vero nomē. ſ. (chómer), ſignificat bitumen rubrū, aut potius eſt verbum: quod linire luto rubro ſignificat. Quare vertendum eſt. Et fuit eis later pro lapide: & lutū rubrū ad liniendum, ſeu coniungēdū

lateres. Noſtri Hiſpani ſignificātius locutionẽ efferunt, dicentes (Vſáram do barro para barrar), id eſt, vſi ſunt illo genere luti, ad liniendum, aut coniungendum lateres. Vnde textus hebraicus habet (Vehácheinar, haiáh, lahém, lachómer) id eſt. Et bitumen fuit eis pro cemẽto. Poſſet etiam (chemár) ſignificare rubeum bitumen: quod noſtri uocāt (titím), & ſi rex calce & puluere laterum: quod ex rubedine laterum eſt rubei coloris. Et tunc vertendũ eſſet. Et bitumẽ fuit eis ad bituminádum. Puto enim eo tempore non fuiſſe calcis uſum, ideoq; eos vſos fuiſſe luto: neq; eo in loco fuiſſe lapides: ideo pro eis, lateribus vſos fuiſſe. Sed quia huiuſmodi bitumine nõ ſolent vaſa: quæ in aquam mittuntur: liniri: ſed potius illo luto rubro ſimplici: arbitror priorem ſenſum ſecũdo præferendum. Exodi enim. 2. habes matrem Moséh arcam: qua puerum incluſit: bituminaſſe, aut potius liniſſe huiuſmodi luto: vbi ſimul hoc nomẽ & verbum ponitur. Ædificabimus nobis ciuitatem, & turrim. Nomen (migdól) turrim ſignificat, ab eleuatione. Eſt enim (gadál) creſcere, eleuari. Faciemus nobis nomen, ne forte diſpergamur ſuper faciem omnis terrę. Duplex poteſt eſſe horũ verborũ ſenſus. Primus, quod volentes ibi manere, neque inde diſpergi, voluerint ciuitatem munitiſſimã extruere: cuius arx ſuo cacumine cœlum tangeret: vt eſſet inexpugnabilis: neque etiam aquis diluuij poſſet obrui, propter cretæ ſeu bituminis linitionem. Neque ſolum ad hoc: ſed etiã, vt ex ædificio ſibi famã compararẽt: quæ duo dicit textus eos mouiſſe, ad ædificij fabricationem. Secundo modo poteſt intelligi, quod ſciẽtes ſe diſpergẽdos, & ſeparandos, ex vanitate celebrandi nominis, voluerint ciuitatem, & turrim ædificare: ſed cõtextus ſequens, priorem ſenſum approbare videtur: quia dicit, Deum inde eos diſperſiſſe in ſuperficiem omnis terræ: quaſi eos ibidẽ manere volentes, inuitos in totum orbem diuiſerit: tum quia, ſi nõ illis eſſet ibi habitandi animus: non vrbem, ſed ſolam turrim ædificaſſent. Ad quid enim, vrbem ſtatim relinquendã conſtruerent? Et deſcẽdit Dñs, meo iudicio aſſupta humana forma. Ecce populus vnus .i. non diuiſus in partes: ſed vnius mentis. Et nũc nõ ꝓhibebitur ab eis. ſ. opus. Adeo varias ſignificationes hebræi tribuunt verbo (baſár,) vt etiã cuilibet loco: quo in ſcriptura inuenitur: aliam ab alia diſtinctam cõcedant. Significat enim (vt aiunt) vĩdemiare, munire, roborare, prohibere, & excidere: quod mihi (vt ſæpius dixi) præſentiſſima cõiectura eſt, eos propriã ignorare. Mihi vero, omnibus locis viſis, & expẽſis, videtur proprie ſignificare, includere, vel includi. Et quia ea, quæ includuntur: exire prohibẽtur: ſignificat prohibere: & ſi munire ſignificat: eſt, quoniam munita videtur eſſe muris incluſa. Ieremiæ. 6. Sicut (bosér) .i. includẽs. ſ. vuas in caniſtris: vbi pro vindemiante, ſeu includente vuas, ponitur. Et. 49. Si (boſrím) .i. includentes, ſeu vindemiantes venerint ad te: nõ relinquent racemos. Hîc ergo ſignificat prohibere: vt vertunt ferè omnes. Quod cogitauerunt facere. Aſſer: deſcendamus. Aut eſt phraſis linguæ, vt diximus: aut ad angelos loqr̃: quorũ miniſterio vtitur in multis. Et miſceamus, ſeu cõfundamus ibi labiũ idest, idiomata: ac ſi dicat: faciamus ibi linguarum diuerſitatem. Quo non audiat .i. intelligat vir labiũ. ſeu idioma ſocij ſui. Vocatum eſt nomen eius Babél. ſonat Babél in confuſione (à Balál) quod eſt confundere, & cõmiſcere: & hic redditur vocabuli etymologia. Ex quo cõſtat hæc apud Babylonios contigiſſe: vbi erat terra Sinhár, vt dictũ eſt capite præcedẽti. Quoniam ibi confudit, aut miſcuit Dñs labiũ .i. linguas. Genuit Héber a quo aliqui ex hebræis putant nomen Hebræorum diriuatum: & non a (Héber) de quo capite præcedenti: qui fuit filius Sem. Genuit Abrám. Putarẽ omnes has generationes ſupputari, propter (Abrám) cuius hiſtoriã inſequẽtibus texere intendit.

¶ Mortuus eſt Harán ſuper faciem Térach patris ſui.

Obſcura eſt vtcunque locutio hæc: cuius ſimilem habes infra cap. 25. vbi de Iſmahéle habetur

betur: coram facie omnium fratrum ſuorum corruiſſe. Eſt autẽ ſenſus, quod ſit mortuus, patre vidẽte, & ſuperſtite adhuc. Sic de Iſmahéle dicendum eſt, eum ſcilicet mortuum, videntibus fratribus & viuẽtibus. Et forte hebraiſmus per (obire coram facie alicuius) intelligit, mori eo ſuperſtite. Noſtri vſque hodie dicunt, Faxit Dñs, vt non videam mortem tuam. i. vt non, me ſuperſtite, moriaris. Et ex hoc capi. videtur Sem manſiſſe in Chaldæa cum ſua progenie. Fuit Sarái ſterilis. *Hebraice eradicata. Filij enim vidẽtur eſſe parentũm radices, quibus ſuſtentantur, quẽadmodũ in radicibus arbor: quod ſtatim more ſuo explicat dicẽs* Non illi filius. *Quod vero filii dicantur parentũ radices habes Iſaiæ. 11. Erit radix Ieſſe, id eſt, filius Ieſſe qui ſurget regere gentes. Et. 53. Aſcẽdet ſicut radix de terra ſitiẽti. Item Apocalypſis. 5. Vicit Leo de tribu Iehudáh radix Dauid.* Et Sarái nurum ſuam. *Verbũ (calál), à quo (caláh) i. nurus, ſignificat complere, perficere. Vnde, vt Hebræi dicunt, nurus ſeu ſponſa filij, dicitur (caláh), id eſt perfecta, completa: quod tẽpore deſponſationis ſuæ conſpiciatur omnis pulchritudo eius, & omnia ornamenta. Vbi vides, quam ſolicite Hebræi alluſiones quærant, ſcientes omnia fere nomina in ſua ſignificatione aliquam conuenientiã habere ad principalem ſignificationem.* Vt irent in terrã (Chenáhan) *Non conſtat ad quid illuc irent: forſitan propter famẽ, aut penuriam, aut quia reuelatio iam facta fuerat Abrahæ. Nam ſequenti capite dicitur: dixiſſe Dominũ Abrahæ. Egredere de terra tua: quæ videtur eſſe (Vr) Chaldæorũ: quia tamẽ additur, & de domo patris: poteſt dici primã reuelationẽ ſibi factam in Vr Chaldæorum: ſecundam vero in Charã, & hæc eſt proculdubio veritas.* Venerunt (Charán) *Nomẽ ciuitatis eſſe dicitur (Charán), & Act. 7. duplici r ſcribitur Græcorum more, ſcilicet (Charrán.)*

¶In Cap. XI. ad mores *annotatio.*

ERat omnis terra labii vnius. *Magna, & grauia mala ſuperbia ſemper peperit. Quemadmodum enim Dominus voluit homines ſine domino temporali gubernare ſciens, quam facile reges in tyrannos vertantur: ita voluit vnam & eandem eſſe linguam in orbe: qua omnes vterentur. Et quantum hoc attineat ad concordiam orbis, teſtatur diſcordia inter eos: qui ſunt diuerſarum linguarum. Eſſet enim maior vnitas inter homines: ſi vnuſquiſque linguam alterius intelligeret.* Ædificemus ciuitatem. *Facillimè coniunguntur homines, ad ea: quæ ſunt vanitatis: neque in rebus vanis curant dignitatem ſuam. Vbi ſimul conſidera hominis ingenium, & quàm facile inuenire ſcit modum, ad ea quæ deſyderat. Nam iſti inuenerunt modum laterum, & cæmenti: cum nondum eorum vſus eſſet: illo enim tempore domus antra fuiſſe videntur.* Caput eius in cœlum. *Voluit ſemper Dominus nos diuellere à fiducia in rebus vanis, & oſtẽdere nihil ciuitatem noſtram poſſe cuſtodire, ſi nõ dominus ipſe cuſtodiat eam. Nam quia iſti mœniis, & turribus fidebant: diſſolutum eſt opus eorum.* Faciamus nobis nomen. *Iam ab ipſo orbis initio, dilexerunt homines vanitatẽ: & vani facti ſunt.* Deſcendit Dominus vt videret ciuitatẽ, & turrim. *Docet locus iſte operarios eſſe videndos. Nam ut plurimũ mercenarij ad oculũ ſeruiunt. Vnde vulgatũ illud Prouerbij (oculũ domini, equum impinguare: eſſeq; terræ ſtercus pedes Dñi ſui. Sed mirũ valde eſt, quod omnes ſeruiamus ad hominis oculum: pauciſſimi vero ad oculum Dei. Hoc enim etiam apud eccleſiaſticos videas, vt ſi prælatus diuinis officiis interſit: omnes cõpareãt: ſin minus chorus vacuus eſt: & Eccleſia deſerta. Nunquid fratres mei, minus perſpicaces ſunt oculi Dei, quam hominis ſuperintẽdẽtis, aut grauius quàm Deus in nos ſæuire poſſunt: quia cõuenimus ad hominis oculum: & nõ ad oculum Dei? Minime gentium. Meminerimus (quæſo) illius ſerui: qui in abſentia Domini tam ſedulo cum pecunia ſibi tradita negotiatus eſt: quẽ Dominus rediens talibus encomiis euexit, dicens. Euge (inquit) ſerue bone, & fidelis*

delis. Similiter qualiter illum redarguerit: qui abeũte domino, pecuniam eius ſuffodit: neque curauit augere. Vbi ſimul admonentur domini examinare ſuorum ſeruorum opera, qualia ſ. ſunt: ſint ne bona, an mala: & quæ ad malum finem, aut vanitatem incœpta eſſe deprehenderint: deſtruant: & ceſſare faciant: cuius ſimile infra. 18. cap. habes: vbi deſcendit, vt videret, an clamores opere cõpleſſent. Ex quo loco diſcãt dñi non facile credere: quæ de ſubditis audiunt: niſi prius oculis ſuis viderint. Aduerte etiã, quàm pie Dominus vanitates noſtras caſtigat. Non deſtruxit turrim: non euertit ciuitatẽ: ſed labia confudit: vt nos doceat non ſæuire. Ecce populus vnus eſt: & labium vnum. Communis modus impediendi opera mala eſt, diſſoluere malorum congregationes. Qui enim ad mala cõueniunt, multa arte diſſoluẽdi ſunt, ne mala perficere poßint: quemadmodũ hic Dominus fecit. Hoc eſt incipere eorum: neque prohibebitur eis. Diſce hic, cuius muneris ſit opus malũ nõ perficere: malorũ enim eſt, non relinquere mala incœpta: Dei vero eſt prohibere, ne perficiamus. Suaſor defuit: ſed vt deeſſet, Dñs fecit. Et recole quæ ſuperius diximus, qualiter videlicet homines bona inchoare ſoleant, ſed non perficere: mala vero ad finẽ perducere. Diſperſit eos inde. Optimũ eſt malos ſeparare. Non enim norunt eſſe occioſi: cum ſunt coniuncti. Hinc Iacob inferius capite. 49. Videns Simeonis, & Leui ad malum concordiã: diuidam (inquit) eos in Iaacob. Fuit Sarái ſterilis. Vult Dominus oſtẽdere opera ſua eſſe miraculoſa: ita vt nemo eis inficias ire poßit. Ne poſtea quis, diceret Sarám naturaliter genuiſſe, oſtendit hic eam fuiſſe ſterilem.

¶ In Cap. XII. ad literam.

Vade tibi. Admonuimus ſupra inter regulas, qualiter Rabbi Salomon, huiuſmodi locutiones, ſeu phraſes malè interpretetur: vt ſcilicet idem ſit dicere (Vade tibi) quod vade ad tuam vtilitatẽ, & (præcede tibi) id eſt, ad profectum tuum: quod falſum eſſe cõſtat. Infra enim cũ Dominus præciperet Abrahæ filium immolare: dicit. Vade tibi. Quod ſi contendas, eum ad vtilitatem ſuam voluiſſe filium immolare: lege eodẽ capite: quod Abrahám ſeruis dicit. Manete (inquit) vobis hic. Quid enim vtilitatis (niſi fingere velis) eis accidere poterat ex eo, quod illic Dominũ ſuum expectarent? Sic Numeri. 10. vbi Dominus Moséh dicit. Fac tibi duas tubas argenteas. Vbi quid vtilitatis habuerit, ex tubis Moſeh: non facilè aparet. Melius ergo eſt cum Gerundenſi dicere, eſſe linguæ phraſin: quàm cum Rabbi Salomone fingere: ſine neceßitate. De terra tua. Si in Vr facta fuit reuelatio hæc, nihil in loco eſt difficultatis: ſi vero in Charán: dicendum eſt, hebraiſmum vocare terram alicuius, illam: in qua habitat: maxime ſi eam diu incoluerit. Vocat autem Domum patris familiam patris. Actuum ſeptimo. Stephanus dicit, reuelationem ſibi factam antequam moraretur in Charán: quod tenendum eſt, quia capi. præcedenti dictum eſt Térach exiſſe de Vr, vt iret in terrã Chenáan. Et iam diximus ſuperiori capite priorẽ fuiſſe in Vr, ſecũdã vero in Charã. Et quod ſequitur. Et de cognatione tua. Id ẽ eſt, ac ſi dicat à cõſanguineis & cognatis tuis. Ad terram: quàm videre faciam te: Aut oſtendam tibi. Sed quomodo poterat Abrám ſcire terram: quàm Dominus illi erat monſtraturus? Et dicẽdum Dominũ ſibi præcepiſſe ire in terram Chenáhan: poſtea vero eã illi monſtraſſe, & promiſiſſe: vt patet capite ſequenti. Paulus tamen ad hebræos. 10. dicit eum neſciſſe, quo iret: quare dicendum eſt, receſſum à patria in terrã Chenáhan fuiſſe præceptum: & Abrám verſus terrã promiſſam cõtẽdiſſe. Poſtquã autẽ ibi fuit. Dñs illi eam oſtẽdit, ac promiſit. Ne ergo Paulus cum Stephano contendere videatur: dicendum eſt: re vera reuelationem fuiſſe Abraæ factam in Vr Chaldæórum, vt iret in terram Chenáhan: & ſtatim eos eam verſus contendiſſe: non tamẽ tanquã in ſuam, aut ſibi tũc promiſſam: & quantum adhoc neſciebat quo iret. Neſciebat enim ire ad terram ſibi dandam, & ſemini eius: vnde Paulus loco citato dicit. Fide vocatus Abrahám, obediuit in locum

exire, quem accepturus erat in hereditatem: & exijt neſciens, quo iret, id eſt, neſciens quod iret ad locum, quem erat in hereditatem accepturus. Cum ergo hîc dicit. Vade ad terram: quam videre faciam te. ſ. oculis corporalibus ad dandam eam tibi tanquam tuam. Faciam te in gentē magnam. Non ſignificatur hîc meo iudicio, multitudo filiorum Abrahæ, ſed excellentia: ac ſi diceret. Faciam te in gentem excelſam, ſeu cæteris excellentiorem. Nam infra dicit illi. Et multiplicabo te. Et benedicam tibi, id eſt, benefaciam. Multa bona tribuam. Iam enim diximus benedicere dei, nihil aliud eſſe, quā benefacere. Et exaltabo nomen tuum, id eſt, faciam celebre: vt ſcilicet toto orbe nomineris, & cognoſcaris. Et eris benedictio, aut Eſto bñdictio. Senſus eſt. Eris benedictio, qua alij ſeſe, & ſuos benedicāt dicentes. Ponat te Dominus, ſicut Abrahám. Aut melius. Eris benedictio, qua poſteri tui, filios ſuos benedicent. Nam infra. 28. dixit Iſaách, Iaacób. Det tibi dominus (birchách) id eſt, benedictionē Abrahám. & capite. 48. dicit Iaacób, de filijs Ioſeph. Vocetur in eis nomen meum: & nomen patrum meorum Abrahám & Iſaác. Nihil ergo aliud eſt. Sis benedictio: quàm qui ſibi, aut ſuis benedixerint, dicent: faciat tibi Dominus quod fecit Abrahæ, aut talem, qualem fecit eum. Et aduerte quod à (baruch) benedicere, eſt (bérech) id eſt, genu, quod homo, qui bñdicitur, ſoleat genua flectere benedicēti. Similiter (berecháh) id eſt, piſcina, quod nihil aliud ſit, quàm defluxus aquarum: quemadmodum benedictio eſt defluxus bonorum à deo. Benedicam benedicentibus tibi, id eſt, benefaciam ijs: qui tibi bona imprecati fuerint, aut fecerint. Iam enim primo huius libri capite diximus, benedicere dei, eſſe bona facere, benedicere vero hominis, ad hominē eſſe bona precari, aut facere: hominis vero ad Deum, laudare; aut etiam bona precari, vt ſcilicet ſit cognitus, & laudatus ab omnibus. Et maledicenti tibi maledicam. Duo verba ponuntur hîc, ſcilicet (calál) & (arár) quibus hebræi, & noſtri eandē tribuūt ſignificationē. Dixi tamē ſuperius, & probaui (calál) ſignificare deſpicere, leuem reputare (arár) vero contrahere, aut contrahi. Vnde hîc ad literam vertendum eſſet. Qui deſpexerit te, aut leuē reputauerit, cōtrahatur. i. non extendatur in bonis, neque in prole, neque in alijs. Et benedicentur in te, id eſt, te pro ſua benedictione accipient dicentes, vt diximus. Ponat te Deus ſicut Abrahám: aut benedictio Abrahæ ſit ſuper vos. Et dicit omnes familias, aut cognationes terræ: quia omnes venerantur patrem Abrahám, tam Iudæi, quàm Sarraceni, & Chriſtiani. Sed quia non legimus Abrahám ſic generaliter ab omnibus benedici: dicendum eſt eum ratione Meßiæ ab omnibus benedicī dum.

Filiꝰ ſeptuaginta quinque annorum, id eſt, ſeptuagintaquinque annos natus. Enumerat enim hebraiſmus hominis ætatem, ab eo tempore: quo filius eſſe cœpit: quemadmodum latini à natiuitate. Omnem ſubſtātiam, quam acquiſierant. Dubia eſt ſignificatio verbi (rachás) hebræis, & noſtris. Videtur tamen ex coniecturis locorum: quibus tam nomen, quàm verbum ponitur, ſignificare acquiſitionem, ſeu acquirere, omne quæſitum, præter homines, Opes, ſcilicet, & ſubſtantiam. Quamobrem ad literam vertendum erat (ſi latinus ſermo hoc permitteret) Omnem ſubſtantiam: quam ſubſtantiauerant in (Charán) id eſt, quàm acquiſierant, aut poſſederant. Hinc (réches) id eſt, mulus, aut animal onerarius, quod opes deferre ſolet hinc inde. Heſter octauo. Et animas quas fecerant in (Charán) id eſt, homines: quos ibi genuerant. Et videtur eſſe hebraiſmus facere animas, id eſt, homines procreare, aut gignere: vel ſeruos, quos acquiſierant in (Charán). Et anima ponitur in ſingulari, quod pro plurali accipiendum eſt, hebraico more. Infra capite decimoquarto dicit. Rex Sodomæ. Da mihi animam, ſubſtantiam tolle tibi. Vſque ad locum Si-

dhēm.

chém. *Erat (Sichém) ciuitas: quã poſtea filij Iaacób depopulati ſunt propter ſororis ſtuprũ: & non dicitur vſque ad vrbem Sichém: quia non intrauit Abrám vrbem. Eſt autem ciuitas hæc propè montes Hebál, & Garizím: quorum meminit ſcriptura. Deutero. 11. Venientibus autem ex Charán in terram Chenáhan, per Sichén tranſeundum erat: quandoquidem: & Iaacób redeundo à Meſopotamia illac præteriſſe legimus infra. 33. Et aduerte quod (habár) ſignificat propriè tranſire, mente aut re: & ſecundo diſsimulare: quod qui diſsimulat, videtur tranſire, & præterire rem: quam non punit. Pſal. 89. hic (habártha) id eſt, tranſiſti, aut diſsimulaſti cum Chriſto tuo. Et Prouerbio. 20. (Mithaberó) id eſt, qui tranſit ſeu diſsimulat cum eo: peccat contra animam ſuam.* Vſque ad quercum (Moréh). *Si radix (elón) ſit (eiál) quod eſt fortitudo: Significabit (elón) arborem fortem: qualis eſt quercus. Si vero (aláh) aliqui pinum interpretantur: ſed puto vtranque, ſignificare arborem fortem, quæcunque illa ſit. Et quod ſequitur (Moréh) nomen eſt viri, vt Iudæi dicunt: non tamen hoc certũ eſt. Vocatur ergo quercus (Moréh) quod ſcilicet plantata eſſet iuxta domum huius viri.* Semini tuo dabo terram iſtam. *Iſta eſt prima promiſsio terræ, facta Abrahæ.* Et eradicarunt inde, *ſcilicet tabernaculũ ſuum. Paſtores enim, & pauperes figebant tentoria in campo: quæ eradicabant, cum inde migrandum erat. Et aduerte, quod noſtri, & hebræi, varias ſignificationes tribuunt verbo (hathách) ſcilicet veteraſcere, craſſeſcere, remouere, trãsferre, & indurare: & hoc ideo, quia nolunt conſiderare, an propria vbique conueniat. Ad oculum autem oſtendam, omnibus locis conuenire, radicare, & eradicare. Et primo Iob. 21. vbi vertunt. Cur impij viuent (háthcha) id eſt, veterauerunt. Melius vertas: radicauerunt, ſeu radices miſerunt. Iam enim dixi ſuperiori capite, Hebraiſmum vocare filios, radices: vnde hominem, qui filiorum copiam habet: hebraiſmus radicatum vocat: quemadmodum orbum, eradicatum: vt de Sarái dixit. Vnde Dauid. Senem radicatum vocat, aut propter copiam filiorum, aut quod in capite multos habeat capillos canos: qui ſunt veluti radices. Sic Pſalm. 6. háthcah) id eſt, eradicatus, ſeu effoſſus eſt oculus meus: propter inimicos meos. Idẽ Prouerb. 25. Iſtæ ſunt parabolæ quas (hethíchu) id eſt, eradicauerunt, eruerunt, ſcilicet ex ſterquilinio, vel ex locis abditiſsimis, viri (Chizchijáh) ſeu Ezechiæ. De alijs vero locis in confeſſo eſt, ſignificare radicare, & eradicari: vt Iob. 18. (Veiehthác) id eſt, eradicabitur ſaxum de loco ſuo. Idem capite. 32. Et Iſaiæ. 28. Ablactatos à lacte (hathicé) id eſt, eradicatos, ſeu auulſos ab vberibus.* Bethél à mari, *id eſt, ab occidente. Quoniam mare mediterraneum eſt ab occidente terræ ſanctæ: vocat hebraiſmus plagam occidentalem, mare. De his autem ciuitatibus: ſcilicet (Bethél) & (Hái) dicemus in libro (Ioſúah) Eſt autem Bethél ciuitas in ſorte Biniamin: vt patet Ioſúah. 18. Fuit etiam locus: in quo Iaacob vidit ſcalam: vt infra. 28. Mons vero Bethel erat in ſorte filiorum Ioſeph: vt patet Ioſúhæ. 16. (Hái) vero ciuitas erat ad latus Bethel. Ioſuhæ. 8. & 12.* Vocauit ĩ nomine (Iehouáh) *id eſt: inuocauit ipſum, dum ſacrificaret: forte dicendo (Iehouáh) accipe munus, ſeu ſacrificium meum.* Vt bene ſit mihi ꝓpter te, *id eſt, bene me tractes, præbeanque neceſſaria mihi: tui gratia.* Viuat obſecro anima mea propter te. *Dictio hebraica (galál) à qua hic (biglalécha) ſignificat inuoluere: & forte (biglál) ſignificat potius inuolutionem, quam (propter). Vnde melius hic vertendum puto. Et viuat anima mea inuolutione tua, id eſt, ſecreto tuo, aut fictiõe tua: qua me fratrẽ vocabis. Si enim ſecretum tenueris, vt non me maritum, ſed fratrem dicas: viuet anima mea propter ſecretum tuum, non tamen prohibeo, ſi (propter) vertas: quoniam in alijs locis videtur ſignificare propter.* Laudauerunt eam apud Parhóh. *Verbo (halál) varias ſignificationes tribuunt, tam Hebræi, quàm noſtri. Di-*

cunt enim ſignificare, laudare, lætari, inſanire, & illuminare. Sed re vera ſignificat proprie eleuare, aut eleuari. Et quia inſanus videtur eleuatus, aut elatus: ſignificat ex conſequenti inſanire: & præterea nihil. Vnde illud Pſal. 78. Virgines eorum non (hilálu) id eſt, fuerunt lamentatæ, aut laudatæ. Melius vertas exaltatæ, ſcilicet canticis, & laudibus. Solent enim virgines, cum deſponſantur, laudari, & extolli. Illud etiam Iob. 41. ſternutationibus eius (tháhelor) id eſt, accendetur ignis. Melius eleuabitur ignis, vertendum puto: ſicut eleuatur, cum ſufflatur. Sic capi. 40. In angelis ſuis ponet (thaholáh) id eſt, eleuationem, ſeu inſaniam. Vertendum eſt ergo hîc, Et extulerunt, aut eleuauerũt apud Parhóh pulcritudinem eius, ſeu laudibus extulerũt. Et Abrám benefecit, *ſcilicet* Parhoh propter eam. Et percuſsit Dominus Parhoh. *Verbũ (nagáh) proprie tangere ſignificat: infra. 32. (nagáh) tetigit neruum fœmoris. Sumitur tamẽ pro percutere. Non explicat hic textus quales fuerint huiuſmodi percuſsiones: ex capite tamen ſequenti videntur fuiſſe impotentia ad congreſſum: clauſura vuluarum: ne ſcilicet concipere, aut parere poſſent vxores eius.* Super verbum Sarai, *id eſt,* ſuper rem: *ſeu* cauſam Sarái. *Vocat enim hebraiſmus omnem rem, verbum.* Præcepit ſuper eũ viris, *ne. ſ. aliquis illi, aut vxori quid moleſtiæ inferret. Diſquirunt hic noſtri, an Abrám peccauerit mortaliter, conſulendo vxori, vt ſe ſororem eius diceret. Et videtur non peccaſſe, quia tantum conſuluit: quod verum erat, ſcilicet dicere ſe ſororem, quod re vera erat: vt infra capi. 20. patet: neque docuit eam mentiri. Sed vbi periculum peccandi imminet, non licet veritatem occultare, ſicut de beato Sebaſtiano legimus, quod quandiu non imminebat periculum, occultandi fidem, occultauit ſe Chriſtianum: cum tamen vidit fidem in iuuenibus periclitari, prodidit ſe Chriſtianum eſſe. Sic quandiu nemo vxorem Abrae ſolicitabat ad concubitum, licitum erat dicere ſe ſororem. Si tamen aliquis vrgeret ad hoc, putans eam ſororẽ: ipſa teneretur confiteri ſe eſſe coniugatam. Si quis enim vellet contrahere cum coniugata, neſciens: ego ſciens tenerer eum admonere ſub pœna peccati mortalis. Ergo à fortiori ipſa contrahens: quia vnicuique mandauit Deus de proximo ſuo. Præcipit etiam eccleſia cum vult celebrare inter aliquos matrimonium: vt ſi quis eos impedimentum aliquod habere nouerit reuelet. Vnde Abrám niſi hoc Dei inſtinctu fecerit, non excuſatur à peccato: neque Sarái dicens ſe ſororem, in caſu, quo imminebat periculum congreſſus cum alieno: niſi eam ignorantia excuſaret: credere ſibi licere, quod vir ſuadebat. Vnde non paruum argumentum eſt in ijs quæ ſunt fidei: niſi ſint talia: quæ vxor teneatur ſcire: vxorem excuſari, ſi vir aliter doceat: quã fides teneat. Nuper enim apud nos erat quæſtio an vxor edocta à viro, quod non tenebatur ſacerdotibus confiteri: ſed Deo: eſſet de hæreſi excuſanda: ſi hoc crederet. Et contra eam iudicatum eſt. Quidam eos excuſant, ex fiducia: quàm vterque habebat in Deum, quod prouideret, antequam ad copulam veniretur.*

In Cap. XII. ad mores annotatio.

VAde tibi è terra tua. *Quid impedimenti perfectioni afferat paterna domus, patria, & conſanguinei ad viuum locus hic depingit. Vnde quos Dominus erudire vult: ſegregat ab huiuſmodi. Hoſeæ enim. 2. dicitur. Ecce ego ſeduco eam: & ire faciã eã in deſertum: & loquar ad cor eius. Vbi expende verbum (ſeduco) & conſidera quod etiã ad ea: quæ nobis maxime vtilia ſunt: oportet Deum nos ſeducere. Et vide quam bene Dominus cum Abrahám commutet. Præcipit terram deſerere: ſed confert meliorem Veni (inquit) in terram: quàm monſtrauero. Conſanguineos relinquere ſuadet, ſed ſe eum in gentem magnam facturum pollicetur: vt pro conſanguineis ruſticis, magnos habeat. Exire de domo patris ſuadet: ſed eum patrem multarum gentium conſtituit: vt pro filio patrẽ fa-*

faciat; & pro patris benedictione conſequatur benedictionem Dei. Expende hic, quid lucri ſit, aut perdere: aut periculo aliquid propter Deum exponere. Nam, vt ait Bernard. Quia virgo ſe expoſuit propter Deum vouendo caſtitatem, illo tempore vitio datam: vt ab omnibus mulieribus eſſet maledicta: dedit illi, vt inter mulieres eſſet benedicta.

Benedixi benedicentibus tibi: & maledicam maledicentibus. *Audis, quanti Deus faciat iuſtos: vt velit nos illis benedicere: & maledicat ijs: qui maledicunt. Similiter quid piaculi ſit, ſi iuſto maledicas. Quomodo (ait Balaã Nume. 23.) maledicã cui Dñs benedixit? Et Pſal. Maledicent illi: & tu benedices.* Sis benedictio. *Non ſolũ ſibi proſunt bñdicti, ſed etiã alijs ſũt bñdictio. Nõ ſolũ ſũt ſalſi: ſed etiam ſal, quo alij ſaliuntur. Neque ſolũ illuminantur: ſed alios illuminant. Non ſolũ ſaluãtur: ſed & alios ſaluãt. Vos (inquit Chriſtus) Matth. 5. eſtis ſal, vos lux mũdi. Et Iſaiæ. 49. Dedi te in lucẽ gentium: vt ſis ſalus mea, vſque ad extremam terræ. Et capi. 60. Ambulabunt gentes in lumine tuo.* Perrexit ſecũ Loth. *Admonemur hic curare conſanguineos pupillos, & orphanos.* Filius. 75. annorũ erat: cum egrederetur. *Nõ eſt ſenium cauſatus: dum ſenex vagare præcipitur. Quo nos docet obedire Deo: etiam ſi nobis ſenibus patria relinquenda ſit.* Ædificauit ibi Altare; *Gratiores erãt, & ſunt ſancti promiſſu Dei, quàm nos ſimus beneficiorum exhibitioni. Norunt enim ſancti: Dei promiſſiones, eſſe beneficiorum exhibitiones, quemadmodum hominũ exhibitiones vix ſunt promiſſiones. Et qui ſic gratus eſt promiſſionibus, quid faciet exhibitionibus? Vbi ſimul conſidera, quod eádem parte, qua cœpit promittere, cœpit & præſtare: & forte ideo duxit ſemen Abrahæ ad Iericho, vt in principio ſubijceret ſibi Hai ciuitatem: quo in loco (vt hic dicitur) fecerat promiſſionem.* Deſcendit in Aegyptũ. *Quã bene nouerat verã iuſſerre fortunã iuſtus ſenex: & quã æquo animo ferebat inopiam, conſidera.* Dic quod ſoror mea ſis. *Docet veritatem occultare licere, non tamen mentiri, & quantum ſancti patres mendacium deteſtabantur.*

Occident me: & te viuificabunt. *Mirum valde eſt, quod pluris homines primi faciebant adulterium, quàm homicidium. Sic multi peccatores hodie pluris faciunt minora peccata, quã grauiora: cuius rei tibi exẽplo ſit David. Samue. 12. qui inquirit: an mulier: quã adulterio polluit: ſanctificauerit ſe ab immũditia: & non curat, an ſit coniugata: ac ſi pluris eſſet: faciendum coire cum immunda legis immunditia, quàm cum coniugata.* Noui, quod pulchra ſis aſpectu. *Nõ debet vxor cognoſcere ſe pulchram, ſed vir eius.* Bene ſit mihi propter te. *Tales debent eſſe vxores, vt propter eas laudentur viri: & bene ſit illis.* Laudauerunt eam apud Parhoh. *Audiant qui coram principibus, aut proximis aliquid laudant: quod princeps, aut proximus poſſit male cupere. Vnde & Paulus ad Ephe. cap. 5. Fornicatio, aut immũditia, neque nominetur in vobis: vt decet ſanctos. Cũ ſemel legati iudæorum ad Iohannem miſſi interrogarent eũ, Matth. 11 Tu quis es: mirabar, cur nõ peterẽt, an ipſe eſſet Meſſias: deprehẽdi eos hoc ideo feciſſe, ne Iohãni præberẽt occaſionẽ ambiendi nomen, ac munus Meſſiæ, ſi ipſe non eſſet: quo facto, vt dixi, nos docent, non proponere proximis, quæ ipſi ambire: aut male poſſint deſiderare.* Ipſi Abram benefecit propter eam. *Quàm bene principes operas ſoluant illis: qui eis in ſuis cupiditatibus deſeruiunt, & melius quàm ijs: qui cõmunitati i bello, aut in alijs: quæ ſunt cõmunitatis. Apud Lucã legis capite. 10. Martham ſolicitam, vt Chriſto neceſſaria miniſtraret Mariam vero otioſam ad pedes Domini ſediſſe, & à Domino cõmendatam, Martham vero redargutam. Sed quare? Quoniam Martha ſeruiebat Domino in ijs: quibus ipſe nõ delectabatur: nẽpe in cibo, & potu. Maria vero in audiendis verbis illius: quod illi maximè cordi erat. Similiter docent nos hic, qui alicui iniuriaſſent, iniurias compenſare.* Percuſſit Parhoh percuſſionibus magnis. *Nolite (inquit) tangere Chriſtos meos, & qui ſic punit*

innocentes, quid faciet peccatoribus? Similiter expēde, qualiter Dñs Deus vindicat iuſtorū iniurias: quas illi nolūt vindicare. Vt quid nō indicaſti mihi, quod vxor tua eſſet? *His qui aliena detinent, ſufficere deberet ad reſtituēdū, noſſe ſe aliena detinere. Similiter ad peccatū relinquendū ſufficere nobis deberet ſcire eſſe peccatū. Mirū valde eſt quā ingenue, quàm viriliter bonus princeps ſuis cupiditatibus reſtitit: vt cum audierit eam eſſe alienam: noluerit tangere: & hoc quidem fecit ethnicus Rex: quod vtinam pius Dauid in facto ſuo conſideraſſet.* Præcepit ſeruis ſuis, *tenētur principes pauperes reddere ſecuros: præſertim cum timent, aliquos illis nocituros.*

In Cap. XIII. Adnotatio ad literam.

Et aſcendit Abrám ex Ægypto. *Oībus vicinis terminis altior eſt terra ſāncta: ideo ad eā ex ægypto aſcēdiſſe Abrā dicit hic ſcriptura. Nā cap. ſuperiori dictū eſt, Abrā deſcendiſſe in Aegyptū, vt oſtēderet Aegyptū īferiorē, terra Iſrael.* Et Loth cū eo. *Quia nō dixerat Loth cū eo deſcēdiſſe, vult nūc ſupplere, narrādo aſcēſum.* Ad auſtrū. *Non intelligas, quod ab Aegypto aſcēdēdo: ad auſtrū ōtēderit: cū ægyptus ſit ad Auſtrū terræ ſanctæ: & aſcendentes ex Aegypto ad terrā ſanctā, oportet ōtēdere versus Aquilonē: ſed aſcēdit ad Auſtrum. i. ad locū: in quo antea fuerat qui: erāt ad Auſtrū terræ ſanctæ. Nam infra dicitur, quod iuit ab Auſtro vſque Bethel per profectiones ſuas.* Abrā erat diues valde. *Verbum (chabár) ſignificat proprie grauare: vnde hebraiſmus, vocat diuites graues, aut grauatos: quod diuitijs, & bonis alijs onuſti ſint. Significat etiam munus offerre: quod qui offert, videtur illum onerare, & ditare cui offert. Vnde Iſái. 43. Victimis tuis non onerāſti me.* In pecore. *ſignificat (chanáh) à quo (miclnéh) poſſidere, & (miclneh) poſſeſſionē: & quia illo tempore fere omnis poſſeſſio erat in pecoribus, vocantur pecora poſſeſſio.* Et vocauit ibi Abrám in nomine Dñi; *id eſt, litauit ibi Domino, quemadmodum antea fecerat: inuocando ibi nomen Domini: cui ſcilicet offerebat victimas. Verbum (cará) ſignificat clamare: ideo intelligendum eſt, quod clamore Deum ibi inuocauerit. Et ſic puto fuiſſe tēpore Enos: quādo, vt dictū eſt. 4. cap. cœptū eſt clamare in nomine Dñi.* Et tabernacula *id eſt, tentoria paſtorū.* Non portauit eos terra. *ſ. ſuper ſe, ac ſi dicat, Arcta erat terra ad pecora, q̄ multa.* Quoniā viri fratres nos. *Omnes conſanguineos vocat hebraiſmus fratres.* Separare quęſo a me. *Hebraice à ſuper me: aut à iuxta me.* Si ſiniſtram tenueris. *Hebraice. Si ſiniſtraueris: dextrabo: ſi dextraueris: ſiniſtrabo, ſi ſic loqui latinis permitteretur.* Vidit oēm planitiē. *ſignificatio (chichár) quod noſtri planiciē vertunt, non eſt bene nota Iudæis. Dicūt enim ſignificare partē planitiem; & talentum: propria tamen ſignificatio videtur eſſe pars, fruſtum. Prouerb. 6. vſque (chichár). id eſt, fruſtum panis. Et quia paulo inferius dicit textus, Loth habitaſſe in ciuitatibus (bachichár) vbi nullo modo videtur quadrare partem: planitiem verterunt. Non enim illis conuenire videtur: ſi vertas: Et habitauit in ciuitatibus partis, ſeu portionis. Sed in hoc nihil incōmodi video, ſi ſubaudias, illius: quod ſcilicet habitauerit in ciuitatibus partis illius, ſeu Iarden: vbicunque autem ipſi talentum vertunt: optime quadrat fruſtum, aut pars.* Sicut hortum Domini, *id eſt, ſicut paradiſus terreſtris: qui Geneſis tertio vocatur hortus. Ex quo conſtat celebrem fuiſſe hortum illū, apud priſcos.* Sicut terra Ægypti: *in qua non pluit, ſed tota terra à Nilo flumine irrigatur:* Intrāte, *ſeu* ingrediēte te Sóhar. *Oſtēdit terrā Aegypti verſus ciuitatē Sóhar eſſe amœniſſimā. Eſt autem ciuitas Sóhar in terra ſancta nō lōge à Sodomis: ī qua ſaluatus eſt Loth: vt dicitur infra capite. 19. Aut veniente te in Sóhar. ſ. à loco in quo erat Loth: vel à Sodomis veniēdo Sóhar: terra erat amœniſſima, et irrigua.* Abram habitauit in terra chenahā. *Ne. ſ. relinqueret poſſeſſionē promiſſæ terræ. Vnde infra. 24. capi. præcepit ſeruo, ne filium ſuum à terra promiſſa abducat:*

ducat: ſi vxor nolit ad eum venire. Et tetendit tabernaculum. *Hebraice eſt, tabernaculauit (Si ſic liceat loqui) vſque (Sedóm) id eſt, multiplicatis manſionibus, peruenit ad (Sedom). Solent enim paſtores manſiones multiplicare propter victũ pecoris. Vnde tabernaculare (ſi ſic loqui latine liceret) eſt tabernacula mutare.* Viri Sedóm mali, & peccatores Dño valde. *(Róah) à quo (Rahím) id eſt, mali, videtur ſignificare id, quod oculis videri non poteſt, quaſi abhominabile: vt patet Numer. 11. Et in oculis Moſéh (Rah) i. malũ apparuit, ſeu viſũ eſt. Sic Prou. 24. Ne forte videat Dñs (verah) i. diſpliceat, aut malũ illi videatur (chata) vero videtur importare tranſgreſſionẽ, & rẽ dignã punitione: vnde (chetá) punitionem etiã ſignificat. Et ſenſus eſt. Viri Sedom mali, & peccatores. i. abhominabiles, & punitiõe digni, corã Dño valde.* Tibi dabo eã. *Hæc eſt ſecũda promiſſio terræ facta Abrae: vbi etiã promittitur illi proles, ſicut puluis terræ.* Surge: ambula. *Hoc, meo iudicio, fecit Deus: vt ipſe poſſeſſionẽ acciperet: et videret bonitatẽ terræ.* Et tabernaculũ mouit. *Hebraicè tabernaculauit, vt iã diximus: & ſignificatur eũ ſæpius mutaſſe tabernaculũ, vſque ad (Chebrón) Et quod dicitur,* in quercubus Máré, *de dictiõe Elon, iã diximus cap. ſuperiori ſignificare arborẽ eſt fortẽ. Si radix ſit: quã illi hebræi aſſignãt. Márè vero viri nomẽ ẽ: vt ſequẽti ca. dicitur. Ciuitas vero (Chebrón) capta dicitur Ioſué. 10. Et fuit ciuitas tribus Iudæ. in qua regnauit Dauid antequã eſſet rex totius Iſrael.*

In Cap. XIII. adnotatio ad mores.

AScédit Abrám ex Ægypto. *Docet nos hic ſanctus pater nõ relinquere ea quæ nobis à Deo donãtur: niſi forte ad parũ tẽporis: & cũ omnino opus ſit. Noluit enim Abrã in Aegypto morari: ſed ſtatim ad promiſſam ſibi terrã rediit.* Abrám erat diuẽs valde. *Vide ſanctorũ viciſſitudines. Modo diuites, modo pauperes: & qualiter ſciũt deficere: & abũdare: cõſidera etiã quomodo Deus voluerit vxorũ medio maritũ ditare: vt pax eſſet inter eos.* Ad locũ Altaris. *Sicut Deus bñficia ſãctis multiplicat: ita ipſi gratiarũ actiones.* Etiã ipſi Loth ambulãti cũ Abrám fuerũt pecudes. *Notum⁹ hic, quid valeat, iuſtis cõiungi. Nã qui ſociãtur illis, cũ illis ſimul ditãtur à Deo: Quẽadmodum enim qui malis coniunguntur, cum eis eſuriunt: ita ditantur, qui bonis adhereſcunt: & manifeſte hic oſtendit Deus diuitias dediſſe Loth, gratia ipſius Abrae.* Non ferebat eos terra. *Ecce quæ mala pariant diuitiæ. Nempe diſcordias, etiam inter cõſanguineos iuſtos. Vix enim põt ciuitas duos diuites ferre.* Dixit Abrám ad Loth. *Non poſſunt iuſti lites, & contentiones ferre: & malunt de ſua ſubſtantia perdere, quàm cõtentionibus miſceri. Senis debuerat eſſe electio: ſed ne iterũ ſuper hac re contẽderẽt: optiõnẽ illi dedit, & ceſſit iuniori ſenex.* Vidit oẽm planitiẽ Iardén. *Docet loc⁹ iſte, quo terra fuerit vberior: et frequẽtius hoĩes ibi deteriores eſſe: & docet locus iſte falli eos: qui quod pulchrius, & amœnius eſt, eligũt: & vt plurimũ vbi terra delitioſior eſt, cultores vicioſi ſunt.* Abrã habitauit in terra Chenahan. *Ne vt diximus relinqueret promiſſũ ſibi locũ: patitur iuſtus ſenex inter idololatras habitare.* Viri Sedón peccatores & mali, *latenter vult hic ſcriptura arguere Loth, quod cum malis & peccatoribus ſibi habitaculum elegerit.* Dixit Dominus ad Abram, poſtquã ſeparauerat ſe ab eo Loth. *Quid hoc eſt Domine Deus quod ad donandam terram Abrae, expectas receſſum nepotis? Nunquid non poteras eo præſente donare? Sicut pius inuidiã aut odium nepotis timuit ipſi Abrae. Admonui ſupra. 4. cap. quã oculati eſſe debeãt Dñi, in diſtribuẽdis bonis, aut oſtẽdendis fauoribus: ne ſcilicet ex hoc alios ad inuidiã prouocẽt. Quia enim viderat Dñs Chaym, ex inuidia fraterna gratia fratri occidiſſe: ad promittendã terrã Abrae: expectauit conſobrini ſeparationem.* Leuã nũc oculos tuos. *Pulchre admodum admonet nos locus iſte, quã velit Deus nos dona eius ſpeculari, & cõtemplari. Vnde. 2. Samu. 7. quia viderat Dauidẽ nõ curaſſe beneficia ſibi collata, ea cõmemorat, & enumerat. Ego inquit*

te tuli

tetuli & tugurio euntem poſt oues, & cætera.
Et ſemini tuo vſque i ſeculũ. *A ſeculo enim Dominus terram hanc Iſraelitis elegit ut conſpectu. Deutero. 32. Quando diuideret faciebat altiſſimus gentes: conſtituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Iſrael. Etiam hic locus admonet, quid conſanguineis ſuis valeant iuſti: & implet Dominus hic, quod poſtea dicit Exodi. 20. Faciens miſericordiam in millibus ijs: qui diligunt me. Sicut enim impij filij portant iniquitates parentum impiorum: ita pij portare ſolent iuſtitiam piorum*
Sicut puluerẽ terrę. *Lateter hic Dñs oſtendit Abrahæ, quales filij eius futuri erant. Nẽpe terreni, & carnales: ſimiliter, qualiter erant in orbem diſpergendi, quemadmodum puluis: quem ventus propellit à facie terræ. Aliud tamen futurum erat ſemen eius ſicut ſtellæ cæli: quorum conuerſatio in cœlis, quod nihil terrenũ ſaperet: ſed alios illuminaret, ſicut aſtra de cælo terram. Et aduerte hic, Deum nunquã voluiſſe omne ſemen Abrahæ numerari: quoniam promiſerat innumerabile: ideo à. 20. annis & infra, non fuit numeratus: & tentauit Dauid hoc ſemel facere: ſed peſte ea de cauſa graſſante, perficere nõ potuit: vt habes. 1. Paral. 27.*
Ambula terram. *Admonui ſupra, vt cum primum nobis aliquid à Deo donatur: ſtatim illius poſſeſsionem accipiamus. Poſſunt enim huiuſmodi promiſsiones multipliciter impediri. Et ex hoc loco iura illa proceſsiſſe credo; quæ ſtatuunt neceſſariã rei poſſeſsionẽ, ad hoc quod dominiũ rei donatæ, aut emptæ transferatur.*

In Cap. XIIII. ad literam.

FVit in diebus Amraphél regis Sinhár. *Si hæc (Sinhár) ſit illa cuius ſcriptura meminit ſupra. 10. capite, cuius rex fuit Nimrod: conſtat hunc fuiſſe Babiloniæ Regem: cũ ibi Babel deſcripta fuerit in terra Sinhár: Similiter dubiũ eſt an (Elaſar) et (helam), ſint nomina prouinciarũ, vel potius ciuitatũ. Et de (Sinhar) iam diximus, eſſe nomen prouinciæ. Similiter Helam, nomen prouinciæ eſſe conſtat: cuius mentio ſit Iſaiæ. 11. Ierẽ. 49. & Ezech. 32. & in loco Iſaiæ citato cõnumeratur terræ Sinhár; apud Ezechie. vero coniũgitur Aſſur. Ex quibus cõſtare videtur, omnes iſtas prouincias eſſe coniunctas, neque longè diſtare à terra promiſsionis. Vnde Ioſephus dicit omnes iſtos fuiſſe reges Syriæ, quæ vicina eſt terræ promiſsionis. Potuit tamen eſſe, quod ſint nomina ciuitatum: à quibus prouincia denominata eſt. Nam, vt conſtat ex libris Ioſuæ, quælibet ciuitas populoſa ſuum habebat regem ab ea denominatũ: ſicut rex Ierechó, Rex Hái, Rex Chebrón: quẽ modum Harabes vſque hodie in Aphrica obſeruare dicũtur: Neque difficultate caret: quare (Tidhal) dicatur hic rex gẽtium: cum omnes hi fuerint gentilium reges. Iſaiæ. 9. habes. Non erit ei obſcuratio, ſecundũ anguſtiam: quæ fuit in tẽpore primo, ab eo qui alleuiare fecit terram Zebulum, & terram Naphthalim. Et vltimo ab eo qui aggrauari fecit viã maris trans Iarden Gilil gentium. Quare potuit fieri, quod eſſet nomen proprium gentis, vicinæ terræ promiſſæ quod Iudæi ſentiunt. Poſſet etiam dici ſcripturam hunc regẽ gentium vocare: quod præcæteris abundaret gẽtibus: aut quod eius terra magis diſtaret à terra Iſraelitarum. Lyra dicit eum ſic vocatum, quod in regno ſuo haberet homines diuerſarũ nationũ: nihil tamẽ certi huius rei inuenio, neque libenter diuino, aut mẽdacia fingo. Aduerte etiam Hebreos dicere hunc Amraphél fuiſſe Nimrothum: ſed melius meo iudicio ſentiunt, qui cum Beroſo putant fuiſſe Ninum filium Semiramidis. Nam Nimrod diu præceſſerat tempus Abrahæ.* Rex Sẽdom. *conſtat Hanc ciuitatem fuiſſe in ſcripturis notiſsimam: quæ tamen multa oppida ſub ditione ſua continebat.* Ipſa eſt (Sóhar) *id eſt quæ nũc dicitur Sóhar. Capite enim. 19. legitur hæc nomine inſignita: cũ antea diceretur Vela.*
In valle (Siddim) ipſa eſt mare ſalis. *Dictio (hemech) i. vallis ab hamách ortũ habet, ſic à profunditate habet: quod eſt profundũ eſſe: inde (hémech) i. vallis ſic à profunditate dicta. Dictio vero ſequẽs. ſ. (Siddim) nõ plenè nota eſt hebreis. Nam quidam putant eſſe proprium nomen loci. Alij ſignificare dicunt agros. Alij verò bitumen, aut calcẽ. Si quis tamen recte radicẽ examinet, deprehendet tria hæc verba, ſcilicet*

cet(ſadád)& (ſud)eſſe eiuſdem ſignificationis. Nam(Sadád)ſignificat agrum colere, ſeu adequare: qualis manere ſolet poſtquã lignea crate(quàm noſtri grade vocant) ad æqualitatem reductus eſt. Sic (ſud)incruſtare ſeu calce linire,& ad modum agricultei parietem equare. Vnde(ſadéh)id eſt, ager cultus & æqualis. Si ergo(Siddim)non ſit proprium nomen loci, ſignificat campos, ſeu agros modo prædicto cultos:& vertendum eſt. In valle, ſeu profunditate agrorum, ſcilicet cultorum. Ipſa mare. Hebraice eſt pronomen maſculinum(Hu) id eſt, ipſe, ſed nomen(Hémec)id eſt, vallis, poteſt eſſe maſculini generis apud hebræos. Eſt ergo ſenſus quod vallis illa ſit mare ſalis. Neq; putes antea non fuiſſe cum ſemper in illo lacu ſe Iordanis fluuius exoneraret: ſed non ſe extẽdebat ad Sodomam, ſicut poſt ſubuerſionem illarũ ciuitatum. Percuſſerũt Rephaím. id eſt, gigantes. Sic à ſanitate, vel integritate dictos. Puto enim(ruph)& (raphá)eſſe eiuſdẽ ſignificationis,& (ruph) videtur ſignificare integrare,& ſanare: quoniam quod ex rupto integratur, videtur ſanari. Vnde illud Iob.26. quod noſtri vertũt columnæ cœli(Ierophápbu) id eſt, contremiſcunt: melius vertendum puto integrantur, ſeu rigeſcunt: quemadmodũ metuentes, rigeſcere ſolent. Et forte gigantes ſic dicti ſunt, quod ſint rigidi, aut quod homines ex eorum aſpectu rigeſcant. In Aſteróth Carnáijm, atque zuzím. Nomina ſunt ciuitatum in quibus antea gigantes habitabãt: & videntur ciuitates Philiſtinorum. Poſſet etiam legi. Percuſſerunt gigantes in Aſteroth Charnáim atq; Zuzím. i. & populos: qui vocãtur(Charnáim,& zuzím)cum eis. ſ. gigantibus, percuſſerunt. Aut pro, cum eis, poteſt verti in(hám)vt(hám)ſit nomen vrbis: qua percuſſi ſunt iſti populi.(Emim) etiam videntur populi, In ſauéh chiriath thaim. Alij qui putant loci nomen: Aly interpretantur in planitie(chiriathaim)neque ſine cauſa: quoniã verbũ(ſauáh,)vt diximus ſignificat æquare adæquare: vnde(ſauéh) id eſt, ager ſic ab æqualitate dictus. Non tamen memini me legiſſe nomẽ in hac ſignificatione in alio ſcripturæ loco.

Et Háchori. Nomen eſt populi, qui ante filios Eſau, incoluit montem(Sehír. In monte eorum Seir vſque ad Parám. Nomẽ eſt loci iuxta deſertũ, aut deſerti, in quod ex Aegypto venerunt filij Iſrael, dum in terrã promiſſam contenderent. Venerunt ad Hen Miſpat. Nomen loci eſt. Poſſet tamen interpretari in oculum, aut fontẽ iudicij. Ipſa eſt Cades. In qua. ſ. poſtea Iudæi ex Aegypto venientes, caſtrametati ſunt. Et ponit Moſéh, nomina antiqua locorũ, atque etiam, quibus ſuo tẽpore appellabantur. Et percuſſerũt omnem agrum Amalechitæ, id eſt, qui poſtea fuit Amalechitarum. Nondum enim, nati erant Amalechitæ: vt infra dicetur. Et dicuntur agrum percuſſiſſe, quoniã blada illius ſucciderunt,& memento hebraiſmum: non ſolum homines,& iumenta: ſed etiam agros percuſſos dicere. Habitantem in Chaſaſón Thamár. Nomen loci eſſe videtur: quẽ Amorræi incolebãt. Ordinauerunt cum eis bellum. Nõ plenè conſtat de propria ſignificatiõe verbi(harách)quod hîc Sãctes, ordinare vertit: illa eñ eſt cõmunior: licet ſint aliquot loci: quibus nõ videtur cõuenire: vt Pſalm. 89. Quoniã quis in cœlo(Iaharóch)id eſt, æquabitur Domino? Poſſet tamen verti. ordinabit. ſ. præliũ cũ Domino? Sic Iob.36.(haiaharócha) id eſt, nũquid æſtimabit diuitias tuas? Aut nũquid ordinabit ſe ad clamorẽ tuũ? Eſt etiã alia cõiectura, quod ſignificet ordinare, quoniã(maharacháh)quod ex eo deſcẽdit, ſignificat ordinẽ. Exodi.39. aut aciẽ: ſic dictã ab ordinatione: qua ordinata eſt. ſignificatio tamẽ nondũ mihi omnino certa eſt. In valle Haſſiddim, id eſt, ſic appellata, aut agrorũ: vt iam diximus. Vallis Siddim putei, putei bituminis. Non plenè, nota eſt hebræis ſignificatio verbi (chamár) à quo(chemár)id eſt, bitumẽ. Et latini cretã vocãt & de verbo diximus diffusè ſupra capite.11. Hîc vero(chemar)ſignificat lutum viſcoſum: quod noſtri greda vocant: quo, vt diximus, vaſorum foramina liniuntur. Vallis autem illa erat plena foſſis: quibus

hoc

hoc genus luti fodiebatur. Sunt tamen qui putant fuiſſe, ibidem puteos: quibus bitumen decoquitur: quos noſtri vocant furnos picis. Dicit autem: Putei putei: quia (vt in Hebraiſmis explicuimus) ſolet hebraiſmus multitudinẽ, eiuſdem nominis geminatione oſtẽdere. Et ceciderunt ibi, *ſcilicet in foſſis, aut puteis illis.* Nunciauit Abrám Hebræo. *Nominatur Hebræus, aut quia venerat à loco transflumen: aut ab (héber), vt iam diximus. 11. capite.* Fratris Eſchol, *Conſtat ex hoc loco (mãre) eſſe viri nomen: cuius fratres hic duo deſcribũtur.* Ipſi coniuncti fœdere cũ Ahrám. *Verbum (bahál) à quo (bahalé) ſignificat ſuperiorem eſſe, ſupergredi, aut coniungi, ſicut ſuperior inferiori: vt Malachi. 2. (Vbahál) id eſt, ſupergreſſus eſt, ſicut maritus vxori, filiam Dei alieni: ac ſi dicat rem habuit: cõiunctus eſt, ſicut vir vxori, cum filia Dei alieni. Sic Deuterο. 24. Cum acceperit vir vxorem: (Vbehaláh) id eſt, ſupergreſſus fuerit ei, ſcilicet ſicut vir vxori, aut ſuperior illi fuerit: quemadmodum vir vxori. Quia vero iſti erant ſuperiores ad Abrám: dicit textus, quod ſupergreſſi ſunt, ſeu vt ſuperiores, confederati ſunt Abrám. Et aduerte, quod vult ſcriptura ſignificare, quod quã quã Abrahæ iſti viri ſuperiores eſſent: timebãt tamẽ ipſum: & voluerunt cũ eo fœdus inire. Vnde litera verti poſſet. Et ipſi ſuperiores fœderis, ſeu autores, cũ Abrám.* Et expediuit. *Verbũ (ratách) ſignificat proprie euacuare, & ex cõſequẽti euaginare quod euaginatio ſit euacuatio vaginæ: & ſenſus eſt: quod abſtulit à ſuis ea q̃ impedimento eſſe poterant ad committendum prælium. Et quod ſequitur* Initiatos ſuos, natos domus ſuæ, *Eſt aduertendum (chanach) à quo (chanich) ſignificare incipere, vti aliqua re, aut erudire prima rudimenta: denique primum incipere aliquid: vt Deutero. 20. Quis vir qui ædificauit domũ nouam: & non (chapachó) id eſt, dedicauit eam, aut non incœpit ea vti. Et. 2. Paralipo. 7. Vaiachnéchu) id eſt, & dedicauerunt domũ Dei, aut de nouo eam conſecrarunt. Quare (chanichu) videtur ſignificare incipientẽ, id eſt, quos Abrám domi nutrierat, & docuerat, ſeu qui in domo eius creſcere cœperant, & erudiri. Vnde non inepte vertas, incipientes ſuos, natos domus ſuæ: vt ſcilicet (natos domus ſuæ) ſit more hebraico, explicatio ſententiæ præcedentis.* Perſecutus eſt. *ſ. Reges:* vſque Dan. *Sunt qui putãt locum Dan, eſſe vbi fontes Ior, & Dan, quã Iarden flumen conficiunt, cõiunguntur: vbi eſt ciuitas Dan, ad Libani montis radices ſita. 12. leucis, à Sidone diſtans: quæ poſtea Cæſarea Philippi dicta eſt, & Lais: quã Agrippa in Neronis gratiam, Neronam vocaſſe dicitur.* Et diuidere fecit ſuper eos nocte, *id eſt, diuiſit ſuos in turmas. Et nota, quod verbum (chaláс) licet propriè ſignificet diuidere, ex conſequẽti tamẽ ſignificat lenire: eo quod lenia, facile diuidantur: vt patet Pſal. 5. Linguam ſuam (Iachalichún) id eſt, lenificabunt. Vnde (chaláсh) id eſt, lenis infra. 37.* Vſq; (Chouáh) *Nomen loci eſt prope ciuitatẽ Damaſcum: quæ hîc dicitur Daméſech. Omnia hæc cõtigerunt, ad partem Aquilonarem terræ ſanctæ: in qua Damaſcus ſita eſt.* Et egreſſus eſt rex (Sedóm) in occurſum eius. *Nõ explicat ſcriptura, vnde fuerit egreſſus: coniectura tamen eſt, quod ex vrbe ſua, quã intrauerat poſt exitum inimicorum ex ea.* Ipſa vallis regis. *Non indicat ſcriptura: quam ob cauſam dicatur hæc vallis regis. Sed cõmune eſt, loca à regibus denominari: ob aliquam cauſam: quæ regi attineat, Sicut in patria mea eſt mõs: qui vſque hodie dicitur Caput regis: & locus alier: in quo eſt puteus: qui vſque hodie dicitur Regis: ſed nunc ignoratur cauſa. Putarem autem hanc vallem regis dici, quod rex ibi prædia ſua haberet, aut quia q̃ pulcra ſolemus vocare regia: vel vt Hebræi putant: quia erat locus, vbi reges, aut pueri eorũ ludebant.* Et Malchiſédec rex Salé protulit panẽ & vinũ. Et ipſe ſacerdos Deo altiſsimo. *Ignoratur, quis fuerit iſte Malchiſédec, licet hebræi autument fuiſſe Sem filium Nóach. Egeſsipus dicit fuiſſe Chananæum. Similiter nõ plene conſtat, an Salem, & Ieruſalẽ idẽ ſint. Eſt tñ cõiectura eſſe eandẽ: quod Pſal. 76. Salẽ dicatur habitatio Dei: ſicut Syõ, & Ieruſalẽ. Veriꝰ tñ mihi apparet hãc*

Salem, eſſe illam: cuius meminit Iohãnes euangeliſta.3.cap. quoniã hæc propè Iordanem erat: vt patet ex Dan ciuitate: ad quàm, vſque Abrám reges perſecutus eſt, à qua longè diſtat Ieruſalem. Erat enim ciuitas Dan extremitas altera terræ ſanctæ aquilonẽ verſus: iuxta illud.1. Samuel.1. Cognouerũt omnes à Dan, vſque Berſabeh. Sonat autem (malchiſédec) Regem meum iuſtitiæ: de quo Pſal.110. Et quod dicitur eum protuliſſe panem & vinum, putant quidam hoc feciſſe ad paſcendos viros: qui erãt cum Abrám: qui venerant ex bello laſſi. Videns enim eũ cum ſuis laſſum, ex ſua ciuitate, protulit panem & vinum: quo bellatores vires reſumerent. Aduerte etiam (chóhen) id eſt, ſacerdos, non ſolum ſacerdotem, ſed principem in ſacris literis ſignificare: vt patet.2. Samue.20. vbi dicitur. Et etiam (hiráh Iaritha) erat (cóhen) id eſt, princeps Dauidi. Et clarius, ſecundo Samuel.2. Et filij Dauid (chohanim) id eſt, principes erant: vbi nullo modo conuenit ſacerdotes vertere: cũ ſacerdotes nõ eſſent de tribu Iudah, vt Pau. ad Hebr. habet: ſed Leui. Idẽ.1. Para.18. Frequentius tamẽ ſacerdotẽ ſignificat. Et hîc pro ſacerdote accipiendum videtur: quoniam benedixit Abrææ: quod munus ſacerdotis erat, licet nõ ſolũ, vt ex multis ſacræ ſcripturæ locis conſtat: imò ſupra dictum eſt, benedicere, eſſe bona precari: quod ſæpius eſt hominis ad hominem: & hominis a Deum. Tum quia illi decimas dedit Abrám: quæ ſacerdotibus dari ſolebant. Quidam tamen modernus hebræus, vertit. Et (Malchiſedech) rex Salem protulit panem & vinũ. Et ipſe princeps Deo altiſſimo. Vocatur autem princeps Deo altiſſimo (inquit) eo ſchemate: quo filij (eber) vocant Abrám infra principẽ Dei. Sed cũ Paulo, potius ſentiẽdum eſt: quod ſcilicet iſte (Melchiſedech) quicunque ille ſit, fuerit Dei ſacerdos: & quod panẽ & vinũ protulerit ad ſacrificiũ gratiarũ actionis pro debellatis hoſtibus Abrahæ. Aduerte etiam, quod licet.70. & vulgata æditio vertant. Erat enim Dei ſacerdos: quaſi ſequens ſententia cauſam prioris reddiderit: in hebræo tamen eſt, vt vertimus, ſcilicet. Et ipſe ſacerdos Deo altiſſimo. Dicitur autem aliquis princeps Dei: aut Deo, duplici de cauſa. Aut quia magnus eſt, quemadmodum ſupra capite.6. diximus: filios Dei, dici homines magnæ ſtaturæ, ſicut cedros Dei. Vel quod tanta pietate, veritate, & iuſtitia quis præditus ſit: vt quaſi Deus ſit in medio populi: quemadmodum viri ſancti, viri Dei dicũtur, ac ſi dicatur, Princeps loco Dei, aut dei locũ tenens. Et bñdixit ei, id eſt, precatus eſt illi à Deo bona. Bñdictus Abrám Deo excelſo, id eſt, ab eo benedicatur, & augeatur in bonis. Qui tradidit inimicos tuos in manu tua. Non plenè conſtat de radice (miggén) quod hîc ponitur. Nam quidam dirtuantà (vagan) aut (ganan) quod eſt protegere. Alij vero (Magán) radicẽ eſſe putant, quæ, ſignificat tradere: ad quod citãt illud Hoſe.11. (amagéncha), id eſt tradã te, ſeu dabo te Iſrael. Et Prouer.4. Coronã decorũ (temagéncha) id eſt, tradet tibi. Si autẽ à ſcuto, ſeu protectione dirtues, tunc ſequenda eſſet vulgata æditio, & vertendum quo ſcuto, id eſt, quo protegẽte: ſed primũ melius. Et dedit illi ſcilicet Abrã Malchiſedec, decimas ex omnibus, ſcilicet quæ acquiſierat in bello. Et ex hoc ortum puto in Iſraél, dare Domino donaria ex præda inimicorum: vt patet in Numerorum libro, & Deutero. quod non parua coniectura eſt fuiſſe Malchiſedec ſacerdotem, cui Abrám decimas dedit. Neque quadrat Melchiſedec dediſſe Abrææ decimas, vt aliqui hebræi opinati ſunt, vt myſterium hîc adumbratum fugerent. Da mihi animam, ſcilicet hominum, pro animas. Leuaui manum meam ad Deum, aut fortem, excelſum: poſſeſſorem cælorum, & terræ. Modus eſt iurandi: quem à Domino ſanctos patres didiciſſe crediderim. Quod enim, hîc ſit modus iurandi Dei, conſtat Deutero.32. vbi ſic dicit Dominus. Leuabo ad cælum manum meam: & dicam. Viuo ego in æternum: ſi acuero aciem, &c. Solebãt enim Dominus manum leuare: & iurare per vitam ſuam. Eſt ergo ſenſus locutionis Abrææ Proteſtor leuando manum meam ad deũ; eũ. ſ. poſſeſſorem cæli & terræ. Vel leuatio manus ſignificabat firmitatem iuramenti. Vnde Angli (vt audio) vſque hodie eleuato digito

gito iurăt. Si à filo, & vſq; ad corrigiã. *Incerta eſt ſignificatio (ſeróch) quod noſtri hîc corrigiã vertũt: quoniã verbum (ſarách) aliud ſignificare videtur. Ierémiæ .2. vbi dicitur. Dromedaria leuis (meſſarécheth) id eſt, capiens, vel circuiens vias ſuas. Mihi vero videtur verbum ſignificare aſſueſcere, ſeu terrere: & (ſeróch) detritum, aut detritionem. Vnde hîc videtur ſignificare veterem calceum, & detritum. Et locus Ierémiæ reddẽdus eſt, quemadmodum vulgatus vertit, ſcilicet, iterãs, vel aſſueſcẽs vijs ſuis. Hic vero vertendum eſt: quod à filo, vſque ad detritionem calcei, id eſt, ad calceũ detritum, non erat accepturus de bonis ipſius. Neq; mihi omnino certũ eſt, (chut) ſignificare filum: quoniam etiã vittam inuenitur ſignificare. Cantico. 4. Sunt tamen aliquot loci: qui conuincere videntur ſignificare filũ: ex quo fit chorda, nõ chordã ipſam: vt patet Ioſue. 2. primo Regum. 7. & Eccle. quarto. Vnde verti poſſet. Si à funiculo, vſque ad detritum calceum.* Et non dices. Ego ditaui Abrám, *id eſt, non iactabis te, quod me diuitem feceris.*

¶ In Cap. XIIII. ad mores *adnotatio.*

FEcerunt bellum cum Bérah. *Antiqua eſt Regum ambitio: quæ, dũ regna ſua dilatare cupiũt: tyrãnicè alios reges finitimos opprimere, & ſuo imperio ſubijcere volunt.* Percuſſerunt omnẽ agrũ Hamalechitæ. *Hoc eſt commodum, quod terra: qua tranſeunt bellatores: ex eorum tranſitu conſequitur: neque reges hoc reſtituere curant.* Vallis (Siddím) plena erat puteis. *Diſcant ex hoc loco qui bellis vacant: qualis ſibi eligendus eſt locus ad congrediendum.* Ceperunt Loth. *Admonet locus iſte, quàm ſit cauenda iuſtorum iniuria: quoniam propter vnicum iuſtum: iſti coacti ſunt omnia, quæ detulerant: reſtituere. Sicut enim boni: ſæpius propter vnũ iniquũ oĩa bona ſua perdunt: ita mali, propter vnũ iuſtũ perdita recuperãt. Loth enim iuſtus, propter Sodomitas malos, ſubſtantiam ſuam amiſit: ipſi vero vice verſa, propter eius iuſtitiam, licet mali, quæ amiſerant receperunt. Vnde textus quaſi reddens rationem captiuitatis Loth, & amiſsionis bonorum, dicit.* Et ipſe habitabat ĩ Sedóm. *Ac ſi dicat. Hac de cauſa amiſit bona: quoniam inter peſsimos ſodomitas morabatur.* Ipſi erãt fœderaticũ Abrám. *Vides, hîc quam potentes ſint iuſti etiam peregrini, & aduenæ: quod opus fuerit hunc Amorræũ cum eo fœdus inire: etiã ſi eo potẽtior eſſet.* Audiuit Abrám, quod captus eſſet frater eius. *Docentur hic conſanguinei, qualiter pro conſanguineis vita exponenda eſt.* Expediuit pueros domus. *Duo hoc loco notatu digna: occurrũt nimirum cũ quibus bellum gerẽdum: pro ijs qui nos diligant: tum quod patres familias ſuos familiares debent inſtruere ad pacem, & bellum: ſi opus ſit. Vbi ſimul aduerte, ſanctiſsimum virum, optimum ducem: qui non ſolum ſuos expedire, ſed diuidere nouit, ad victoriam conſequendam. Sciunt enim ſancti ſuo tempore, bellare: & pacem habere. Similiter licet pro vicinis, & amicis arma ſumere, ſi eos iniuſtè ab alijs vexari contingat.* Malchiſédech protulit panem, & vinum. *Occurrendũ eſt laſsis cum victu. Vnde Deutero. 23. præcipit Dominus non admittere Hammonitas, & Moabitas in eccleſiã Domini: etiam in decima generatione: eo quod non occurrerunt Iſraelitis venientibus ex Aegypto cũ aqua, & pane,* Et benedixit ei. *Docet locus iſte, quod Paulus Romanos admonet, ſcilicet congaudere gaudentibus. Omnes gaudere ſolent in ſucceſſu iuſtorum: quemadmodum gemunt: cum malis bene ſuccedit.* Bñdictus Abrám Deo. Et benedictus Dominus. *Benedicẽdus eſt homo in ſuis bene geſtis: ſed magis Dominus: qui dedit bene, & præclare operari.* Da mihi animas. *Audiant hoc reges, pluris ſcilicet eſſe faciendas animas ſubditorum, quàm ſubſtantiam ſuam: quod eos arguit: qui ad pecuniam, & bona eorum inhiant, non curantes, an bene, an malè viuant,*

neque

neque ſi viuant: docemur præterea aliena, etiã ſi iuſto bello acquiſita, reſtituere: licet non teneamur. Vt nõ dicas. Ego ditaui Abrã. *Audis quãti animi ſint ſerui dei: ut à nullo alio bona, imo neque mala, niſi à Deo ſuſcipere velint. Qui enim ditari non à Deo volũt, nõ ſunt ſerui Dei. Et de bonis hic exemplũ habes: de malis vero, quòd non niſi à Deo acceptare ea velint, exempla ſcripturæ accipe. Cum. 2. Samue. 15. Semei malediceret Dauid, noluit Abiſái Dauidem, à ſeruo maledictionẽ accipere, eũque punire: quod regem malediceret, & eum iam iam occidere conſtituerat. Ibo (inquit) & amputabo caput eius. Cui rex magni animi ſui non oblitus, reſpondit. Dimitte eum: quia Dominus præcepit ei, vt malediceret Dauid. Arbitraris (ait) quod de manu ſerui debeam maledictionem ferre? Non ſum tam puſilli animi, vt alium, quam Deum mihi malefacere poſſe putem. Nihil mali ab alio, quam à Deo, ſuſcipere noui. Quod ſi aliud exemplum huius rei velis. lege ſecundum caput Iob, vbi habes. Si bona ſuſcepimus de manu Domini, & malũ non ſuſcipiemus? Dominus dedit: Dominus abſtulit. Nihil enim aliud Diabolus prætẽdebat, quã quod putaret Iob, ſe poſſe ab eo lædi: vt eũ aut timeret: aut ex timore honoraret. Quod vir ſãctus præuidens, nõ ſolum bona, ſed mala non ab illo, ſed à Domino recepiſſe fatetur. Et hoc tibi documentum ſerua. Quoniam non ſolum in eo animi tui magnitudinem oſtendes: ſed liberaberis ab odio inimicorum tibi nocentium: ſi te ab eis in nihilo lædi poſſe exiſtimaueris. Addam adhuc de bonis alterum exemplum, ſcilicet Christi: cui famelico ex quadragenario ieiunio, (vt Mathei quarto, ſcriptum eſt) cũ Diabolus cibum obtuliſſet, accipere noluit: & quia à Diabolo oblatum panem reſpuit, oſtendens bona nullo pacto eſſe à malis & inimicis acceptanda: ecce Angeli acceſſerunt: & famelico neceſſaria miniſtrarunt.* Præterea, quæ comederunt pueri. *Qui commodè negotium alterius tractat, iuſtè partem bonorum eius accipit. Vnde noſtri doctores dicunt, prædicatores: qui vſurarios male ablata reſtituere faciunt: iuſtè eleemoſynas, & miniſterii ſui operas ab eis accipere.*

¶ In Cap. XV. Annotatio ad literam.

FVit verbum Domini ad Abrám in viſione dicendo. *Videtur, quod Dominus Abrahæ apparuit aliqua ſenſibili forma, cum ei ſequentia dixit: quam ſcilicet ei oſtendit.* Ne timeas. *Quoniam debellauerat reges: forte timebat, ne illi congregato exercitu, eum delerent: ideo eum ſecurum reddit Dominus.* Ego ſcutum tuum, *ideſt protectio. Nam à (ganán) quod eſt abſcõdere, protegere, eſt (magén), id eſt, ſcutum, ſic dictum, quòd geſtantem protegat. Vnum tamen hic admonebo. Malè ſcilicet noſtros Threno. 3. vertere (megináh) dolorem: dicẽtes. Dabis eis (meginách) id eſt, dolorẽ cordis: cũ ſignificatio hæc nullam habeat conuenientiam cum uerbi ſignificatione. Sed vertendum puto. Dabis eis opertionem cordis, ideſt cæcitatem mentis: quod ideo admonui: quia maxime doleo hebræos, & noſtros non curare alluſiones, & facilè mutare ſignificationes verborum, & nominum hebraicorum.* Et merces tua multa valde. *Per mercedem videtur intelligere copiam: cũ filiorum, tum omnium rerum vltra beatitudinem. Et in his duobus omnia complecti videtur: quod ſcilicet à malo liberabit: & bona faciet.* Domine Deus meus, quid dabis mihi? *Verba videntur eſſe diffidentis verbis Domini: à quibus poſtea fidens & credens purgatur: cum illi fides ad iuſtitiam reputatur.* Ego vadens vnicus. *Dicunt hebræi, & noſtri (hariri) ſignificare vnicum hic, & Leuiti. 20. Peccatum ſuum portabunt (haririm) ideſt, unici, ſeu abſque liberis morientur. Quia tamen verba geminata, quieſcentia ſecunda & tertia: ſũt eiuſdẽ ſignificationis, vt plurimũ, puto (harar) ſignificare idẽ quòd (harah) & (vr) Cũ vero illa duo ſignificẽt nudare, ſpoliare: ſequitur etiã (harar) idẽ ſignificare: & (hariri) nudum, ſeu ſpoliatum. Vnde vertendum arbitror. Ego vadẽs, ſcilicet ad mortem (hariri) .i. ſpoliatus ſeu nudatus herede.* Et filius gubernator domus meę ipſe Damaſcus

Elihézer

Elihézer. *Dictio (méſſec) quam noſtri uertunt, procuratorem: meo quidem iudicio, illum non ſignificat: ſed proprie diſcurrentem, ſiue ſit procurator, ſiue filius. Quod cõiector ex eo, quod radix uerbi, ſiue ſit (maſſác) ſiue (ſachác) ſiue (ſuc) ſignificat proprie currere, diſcurrere, fluere: vt patet conſulenti lexicon hebraicũ. Vnde Sophóniæ. 2. tam noſtri, quã hebræi vertunt (Minſſácc harúl, id eſt, exitus vrticæ, vel cardui. Vnde vertendum eſt. Et filius exiens, aut diſcurrẽs domum meam, eſt ipſe Damaſcus Elihézer. Solet enim filius domus, poſt quã pater ſenio confectus eſt, domum gubernare, intrare & exire: & hinc inde diſcurrere. Et eſt ſenſus. Filius exiens, & diſcurrens domũ meã, debebat eſſe filius meus: & tamen non eſt: ſed eſt Damaſcus Elihézer. Quod ſtatim more ſuo explicat, dicens. Ecce mihi non dediſti ſemẽ.* Filius domus, *id eſt, procurator, ſeu gubernator.*

¶ Et ſtabiliuit ſe in Domino: & reputauit illud illi iuſtitiam.

Antequam ſenſum horum verborum reddamus: ſignificationem duorũ verborũ, ſcilicet (amán) id eſt, ſtabiliuit: & (chaſſáb) id eſt, reputauit, explicãda eſt. & prius. ſ. (amán) ſignificat proprie ſtabilire, firmare, fidere, & credere: vt ex multis ſcripturæ locis conſtat. Primo enim Regum. 8. dicit Dauid. Et nunc Deus Iſrael (ieamén) id eſt, ſtabiliantur, ſeu firmentur verba tua. Et primo Paralipo. 17. habes. Verbum: quod locutus es ſuper ſeruum tuum: & ſuper domum eius (ieamén) id eſt, ſtabiliatur, ſeu firmum ſit. Aliud vero verbum, ſcilicet (chaſſáb) ſignificat proprie cogitare: vt patet Ierémiæ. 49. vbi dicitur. Cogitationes: quas (chaſſáb) id eſt, cogitauit. Et Iſaiæ. 33. Nõ (chaſſab) id eſt, cogitauit, ſeu reputauit hominem. Nihil enim aliud eſſe videtur reputare, & putare, quam cogitare. Eſt etiam aduertendum pronomen (lo) cum (vau) dupliciter poſſe interpretari: vnomodo, vt idẽ ſit, quod (illi) vt ſit ſenſus. Et reputauit, ſcilicet Deus illi. ſ. Abrahæ hoc iuſtitiã. Secundo, vt idẽ ſit, quod (ſibi) & verbi ſuppoſitũ ſit Abrahám: vt ſit ſenſus. Et reputauit, ſcilicet Abrám illud ſibi iuſtitiam, fidere ſcilicet verbis & promiſſionibus Dei. Et ſecũdũ quod ſuppoſitũ verbi poteſt eſſe Dominus, aut Abrám: & dictio (lo) interpretari (illi) aut (ſibi) duplex poteſt eſſe ſenſus. Alter, quẽ omnes Chriſtiani ſequuntur: quem & diuus Paulus ad Romanos expreſſit, dicens. Credidit Abrahám Deo: & reputatũ eſt illi ad iuſtitiam, id eſt, firmauit, ſeu ſtabiliuit ſe Abrahám, ſeu credidit verbis, & promiſſionibus Dei: & hanc fiduciam, ſeu fidem: reputauit Dominus illi, pro iuſtitia: ac ſi dicat. Ex hac fide iuſtificatus eſt: in quo fere tota illius epiſtolæ doctrina innititur: qua probare vult, Deum hominem ex fide, ſine operibus legis, poſſe iuſtificare: quemadmodũ iuſtificauit Abrahám hic. Secundus ſenſus: quem multi ex Hebræis ſequũtur: eſt. Quod ſtabiliuit ſe, ſcilicet Abrám in Domino: & cogitauit hoc ſibi eſſe iuſtitiã: aut iuſtum eſſe: quod potius in verbis & promiſſionibus Dei, quam in ſua diſpoſitione fideret. Ac ſi apertius dicat. Cogitauit iuſtius ſibi eſſe, ut potius in verbis, & promiſſionibus Dei fideret, quam in ſua cogitatione, vel opinione: qua dixerat. Ecce ego vado abſque liberis. Sed prior expoſitio germana eſt, non ſolum ex Paulo, ſed ex cõtexts. In quo ſciam. *id eſt, quod erit ſignum mihi, quod eam ſim poſſeſſurus? Non dubitat de verbis Dei: ſed ſignum ad rei firmitatem vult: aut ad ſui conſolationem, quemadmodum Angelus virgini dixit. Ecce Eliſábeth cognata tua.* Accipe mihi, *id eſt, ad ſacrificium meum,* vitulam triplicatam. *id eſt, triplicem. Noſtri verterũt hic triennem: ſed in textu non habetur (triennem) ſed potius triplicem: quia vaca filia. 3. annorum vocatur (paráh) & non (hegláh) vt hic ponitur: vt dicit Chimi in ſuis radicibus, & Rabbi Abrahám in commentariis. At Rabbi Abrahã exponit triẽnem. Sed prior expoſitio mihi magis arridet. Et capram triplcem (hez), id eſt, capra ab (hazáz) quod eſt fortificare: ortum habet: quod inter pecudes ſit fortis & dura. (Heglah) vero, id eſt, vitula, à rotunditate pedis, aut à via: quam ungula premit: nomen ſortitur.* Et arietem trinũ. *Etiã dictio (áil) à fortitudine dicitur. Vnde dicunt hebræi ſignificare*

gnificare arietem: qui annum iam tranſierit. Turturem. *Conuenit dictio hebraica (thor) id eſt, turtur, cum nomine latino turtur, & dicitur à (thur) quod eſt cogitare, meditari: quod videatur turtur intus loqui, quemadmodum meditantes.* Et pullum columbæ. *Dictio hebraica (gozál) ortum habet à (gazál) quod eſt rapere: & non video aliam alluſionem, quam quòd pipio dicatur (gozál) quod cibum à roſtro matris rapere videatur: vnde non quemcunque columbum ſignificat, ſed paruum: qui adhuc ex ore matris cibum rapit, aut cicurem: qui ad manum domi nutritur.*

Poſuit ſingulam diuiſionis eius partem, alteram contra alteram. *Senſus redditus eſt, nam in Hebræo habetur: & dedit virum diuiſionem eius, è regione fratris ſui. Iudicio meo, poſtquam diuiſerat: reliquit viam mediam inter partes illas: & poſuit eas ordinate, ex vna & altera parte: vnamquanque è regione comparis ſuæ. Aut melius. Dedit virum appoſitiue diuiſionem eius, id eſt, partem alteram: è regione comparis ſuæ. Et vocat diuiſionem, mediā partem animalis.* Auem pro aues, non diuiſit. *Eſt (ſipór) aliquando commune nomen auis, vt hic: quandoque vero ſignificat paſſerē, certam videlicet ſpeciē auium: vt Leui. 14. patet.* Et deſcendit auis ſuper cadauera, *pro, & deſcenderunt aues. Aduertetamen, quod dictionis (háyt) id eſt, auis ſignificatio, non plene nota eſt Hebræis. Nam radicem eius (haiát) ſignificare dicunt inuehi, propter illud primi Samuelis. 25. (Vaiáhat bahē) id eſt, inuectus eſt in eos. Sed meo iudicio, aut auem, aut feram ſignificat.* Abigebat eas Abrám, *ne ſcilicet, comederent ſacrificij carnes.* Cum ſol occubuiſſet. *Nam à principio diei: quando offerri ſolebat matutinum holocauſtum. ſacrificare cœperat: & Dominum vſque ad ſolis occaſum expectauerat. Et omittuntur hic quedā: que poſtea ſupplērur, ſcilicet, ſopor, & horror, & verba Dei.* Terror tenebroſus, *id eſt, ex tenebris cauſatus magnus.* Affligent eos. *Melius, et humiliabunt: quoniam verbum (hanáh.) hęc duo ſolum ſignificat, ſcilicet, reſpondere, & humiliari: & omnia alia ad hæc duo reducuntur.* Quadringentis annis. *Exodi. 12. dicitur. Et habitatio filiorum Iſraél: qua habitauerunt in AEgypto: fuit per triginta annos, & quadringentos ānos. Sic enim ibi habet textus. Et habitatio filiorum Iſraél: qua habitauerunt in AEgypto: fuit per quadringentos triginta annos. Et fuit in fine quadringentorum triginta annorum, in corpore diei huius, egreſſi ſunt omnes exercitus Domini de terra AEgypti. Chronographi vero Iudæorum conſtanter affirmant, eos ad ducentos decem annos tantum, ibidem detentos: quibus & ſcriptura ipſa adſtipulari videtur. Nā conſtat ex quadrageſimo ſexto capite Geneſis Chaath filium Leui in AEgyptum cum patre & auo intraſſe: & ex ſexto capite Exodi conſtat vixiſſe centū triginta tribus annis, Ham ram vero filium eius centum triginta ſeptem, eodem capite Móiſem vero cōſtat: ex. 7. eiuſdē libri capite fuiſſe octoginta annos natum: cum ex AEgypto diſceſſit: qui anni conficiunt trecentos. 50. vnde conſtat eos non ad. 400. annos ibidem manſiſſe. Voluerunt autem noſtri. hunc implicatiſſimum nodum varie diſſoluere, incipientes huiuſmodi peregrinationē à natiuitate Iſaác: qui fuit ſemen Abrahe, & fuit peregrinus in terra non ſua: & ibidem afflictus à Philiſtæis. Mihi vero hæc ſolutio nō multum arridet: quoniam homo non dicitur peregrinus in terra, qua natus eſt: & cum Iſaác in terra Chenáhan fuerit natus: ſequitur non proprie ibi peregrinum dici: ſed quia queſtio valde difficilis eſt, neque facile explicabilis, eam relinquendam duxi nunc, diſſoluendam tamen Exodi. 12. vbi tractatur mora: qua in AEgypto filij Iſraél morati ſunt. Dicendum eſt ergo nunc, Iudæos in AEgypto affligendos quadringentis annis, id eſt, quatuor generationibus: quæ vt plurimum continent quadringentos annos. Secundo dicitur, quod parum pro nihilo reputatur, ſed hanc queſtionē fuſius loco Exodi citato tractabimus Deo dante.* Iudico ego, *id eſt punio. Vſurpat enim hebraiſmus ſæpe iudicare, pro punire, aut ius pro aliquo dicere: vt patet infra. 30. vbi dicitur (Danáni) .i., iudicauit mi*

hi *Dominus, id eſt, pro me ipſe dixit.* Tu ibis ad patres tuos. *it ad mortuos patres in integritate, ſeu incolumitate potius, quã in pace. Nam dictio (ſalóm) potius incolumitatem, & integritatem: quam pacẽ ſignificat. Iſaiæ.60. (Veſalému) id eſt, complebuntur dies luctus tui. Et ſenſus verborum eſt: tu deſcendes ad patres tuos ſine vlla diminutione in corpore, aut bonis, ſed integer in omnibus: quemadmodum de Moſéh legimus, et de Auguſtino, quod integro aſpectu, et auditu obierint. Et ire ad patres, eſt hebraiſmus ſignificans mori.* In canitie, *aut,* ſenectute bõa. *Vocatur ſenectus bona, cum complet ſenex dies ſuos: aut in ſenectute bona, id eſt, diuturna: aut bona, quia integer.* Generatione quarta reuertẽtur huc. *Vocatur vna generatio ætas vnius hominis, & homines eiuſdem ætatis, dicuntur vna generatio: iuxta illud Eccleſiaſtes primo. Generatio præterit, & generatio venit. Et quia ætas hominis illius temporis erat centum annorum: ideo dicit, generatione quarta reuertentur huc. Baruch tamen.6. vocatur decennium vna ætas: vbi dicitur. Eritis ibi annis plurimis, & temporibus longis, vſque ad generationes ſeptem .i. ad annos ſeptuaginta: ſed hic non ſumitur hoc modo generatio: quia tunc ad ſolos.40. annos fuiſſent in Ægypto. Septuaginta verterunt hic: generatione quinta reuertẽtur huc: quod vt Lira dicit, verum eſt ſupputando generationes per lineam ſacerdotalem, computando pro priori Leui. pro ſecunda Cáhath, pro tertia Hamrám, pro quarta Aharõ, pro quinta Elehazar. Si vero ſupputes per lineam regiam: tũc quarta generatione reuerſi ſunt, computando pro prima Iudã, pro ſecunda Pháres, pro tertia Eſrón, pro quarta Caléph, qui fuit filius Eſron: vt dicitur primo Paralipo.2.* Quoniam nõ completa eſt iniquitas Amorræi vſque adhuc. *Capitur hic (hauón) pro pœna iniquitatis: & ſenſus eſt. Quoniam nondum cõpletũ eſt tempus punitionis Amorræi, id eſt, quo Amorræos punire decreui. Multi hic per iniquitates intellexerunt peccata, dicentes Deũ hominem expectare vſque ad certum peccatorum numerum: quo impleto: non amplius expectare: ſed ſtatim punire. Sic Luce.21. habes. Ieruſalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationum. In quem ſenſum referũe illud Chriſti apud Matthæũ. Vos implete menſuram patrum veſtrorum. Sed mihi prior expoſitio germanior videtur: quoniam ſæpe Deus hominem non ſtatim punit: etiã ſi nõ reſipiſcat.* Et ſol occubuit. *Supplẽtur hic quæ omiſſa fuerãt ſuperius.* Et caligo fuit. Et fax, *aut,* teda ignis. *Non eſt hic vertendum lampas, quoniam dictio (lapíd) facem potius, quam lampadem ſignificat. Iudicum.15. Et poſuit (lapíd) id eſt, facẽ vnam.* Tranſiés inter diuiſiones illas. *Putarem, ad conſumendum ſacrificium.* A fluuio Ægypti. *ſcilicet, riuo: corula qui à parte Auſtrali, eſt terminus terræ ſanctæ Ægyptum verſus.* Vſque ad flumen. *Nempe flumen magnum* (Peráth) *id eſt, (Euphrátén) quod eſt ei terminus ab Aquilone.* Chenæum, & Chenizæum. *Nomina ſunt gentium: quas Dominus tradidit Iſraéli. Similiter Gigantes, id eſt, terram Gigantum: quæ erat (Baſſán:) vt patet Deutero.3. Quæ promiſſio tempore Dauidis impleta eſt: vt patet.2. Samuelis.8. & .1. Paralipoménon.18. Volunt aliqui ex noſtris, aptare viſionem Abrahæ captiuitati: quæ Ægyptij detinuerunt ſemen Abrahæ: ſed meo iudicio ſatis eſt ad literam intelligendam, quod Dominus ei verbo oſtenderit, quicquid ſemini ſuo venturum erat. Non tamen inficias eo: aliquid captiuitatis in viſione fuiſſe adumbratum, & in ſacrificio oſtenſum. Sacrificio enim ſemen eius figurabatur: quod aues, id eſt, Ægyptij deuorare ſatagebãt: ſed merita Abrahæ prohibebant. Illa vero expectatio: qua Deum expectauit: adumbrare videtur moram Dei ad eorum liberationẽ. Vndecim animalia occiſa in ſacrificio præferebant vndecim tribus Ægyptum ingreſſas. Ioſeph enim iam ãtea ibi erat. Dantur autem hic.10. gentes filijs Abrahæ.*

¶ In Cap. XV. Adnotatio ad mores.

EGo ſcutum tuum, & merces tua multa valde. *Quid fides, ſeu fiducia in Deum nobis valeat, pulchre oſtendit locus iſte. Nihil enim de Abrám tam præclarũ huc vſque legimus, quam fidem: propter quã omnia conſecutus eſt. Eodem modo aduerte etiam quam difficile ſit, iuſtum mala attingere: cuius ſcutũ eſt Deus. Et ſimul diſce mercedẽ à Deo non ſemper dari propter labores & ſudores: licet bona opera ſoleat optime remunerare, ſed propter fidem, aut fiduciam: quam in Deo habemus: & propter obedientiam: qua in arduis, voci eius obedimus. Tum etiam quo pacto, propter vnicum miniſterium, Dominus tantum beneficium confert.* Domine Deus quid dabis mihi? *Commune malum hominũ eſt, pluris facere miniſterium, quam mercedem: præſertim cum Dominus laudauerit miniſterium eorum. Cõmendauit ſemel Dominus operas Iſraélis. Iſaiæ. 49. dicẽs. Seruus meus es tu Iſraél: quia in te gloriabor: quod cum ille perſenſiſſet: ſtatim æſtimauit pluris ſuum miniſterium, quam Dei mercedem. Ait enim: in vacuum laboraui, inniter, & vane fortitudinem meam conſumpſi, vere iudiciũ meũ eſt cũ Domino: & opus meum cum Deo meo. Et nunc dixit Dominus, formans me ex vtero ſeruũ ſibi. Vbi expẽde verba. Cũ enim perſenſit Deũ de eo, tanquam de bono miniſtro, ſe gloriaturũ, ſtatim dicit, ſe in vacuum laboraſſe: &, quod deterius eſt, vult Dominum ad iudicium conuenire, quaſi operas eius iniuſtè detineret: iudicium (inquit) meum cum Domino: & opus meum cum Deo meo. Sic & hic ſanctus ſenex: quoniã viderat Dominũ dicere, ſe illius eſſe protectionem, & mercedem eius apud eum multã: ſtatim miniſteria ſua euexit, & æſtimauit: mercedem vero Domini nihili fecit, dicens. Domine Deus, quid (inquit) dabis mihi? quaſi dicat: nihili, quæ mihi contuliſti, æſtimo. Sed quid propter Dominũ hucuſque feciſti bone ſenex? Nunquid ſubſtantiam dediſti, aut caput iugulo, ob eius gloriam obtuliſti? Minime: ſed ſolum patriam, & patrem, mercede præuia, reliquiſti. Nunquid tanti hoc facis, vt non pluris facias quæ à Domino accepiſti? Nam propter te Párhoh Regem AEgypti plagis maximis flagelauit: vxorem tuam ab eo contingi prohibuit: quam tu tua ſponte proſtituebas: tantam ſubſtantiam dedit: vt ad debellãdos reges, pluſquã trecentos expeditos vernaculos habueris, et armaueris. Nunquid parum tibi videtur, polliceri tibi terram decem gentium: & ſobolem veluti ſtellas cæli innumerabilem? Sed omnia hæc pro nihilo æſtimas: & dicis. Domine Deus, quid dabis mihi? Et vide nequitiam hominum. Quidquid Deus pro nobis facit, nihili pendimus: pluris vero: ſiquid propter eũ faciamus. Audi Dominum ad Dauid dicẽtem. 2. Samuelis. 12. Ego vnxi te: vt eſſes Rex ſuper Iſráel: eruíque te de manu Saul: dedique tibi domum Domini tui, & vxores Domini tui in ſinu tuo, & tradidi tibi domum Iſráel, & Iudáh. Et ſi parum eſt: adijciam tibi ſimilia, et ſimilia. Nos vero ſiquid parum pro eo facimus, ſtatim oſtendimus ſudores: labores euehimus. Audi Iſráel labores extollentem in Pſalm. 43. Propter te (inquit) mortificamur tota die: æſtimati ſumus, vt oues occiſionis. Quid ditis Iſráel? Nonne propter peccata tua pateris hæc? Priuſquã humiliarer, ego deliqui. Neq; fuit illi ſatis propter Deum ſe pati dicere: quæ propter ſcelera ſua patiebatur: neque dicit ſe propter illum diuexatum, aut percuſſum: ſed mortificari: neque ſemel, aut bis, aut ſaltem ter: ſed tota die. Nonne alibi dicis: caſtigans caſtigauit me Dominus: & morti nõ tradidit me? Non eſt opus Domino: qui tam attente miniſteria noſtra conſiderat: & tam abũdãter remunerat: merita noſtra iactare. Sed noſtra pro nihilo reputare: vt ipſe ea pluris faciat, quã ſint: vt facere conſueuit. Eſt et aliud: quod hic aduertas, homines. ſ. nihili facere quæcunque illis contuleris: niſi quæ cupiunt, addideris. Multa et præclara munera Dominus ſancto ſeni contulerat: ſed quoniam cum eis nõ dederat optatum ſemen: ea pro nihilo reputabat: & ideo dixit.* Dñe Deus quid dabis mihi? Ecce ego liberis priuatus incedã. Mihi nõ dediſti ſemẽ. *Audis hic quãti faciãt homines prolẽ, ſuiq; ſimilẽ, hæredẽ domus relinquere* Mihi non dediſti ſemen. *Verba videntur anxietate plena: ac ſi dicat. Brutis,*

& ſceleratis, & malis copiam ſeminis tribuis: mihi vero obedienti mandatis tuis, ſemen vnicum nō dediſti. Iſte Damaſcus Elihézer. *Videtur ex hoc loco haberi gubernatores domus, dominos in defectu ſobolis hereditaſſe. Similiter habetur, quod vbi eſt filius: non poteſt alienus heres inſtitui. Adduxit eum foras: vide hominis miſeriam, & diffidentiam: cui tot adminiculis opus eſt: vt credat veriſsimis verbis Dei. Et mirum valde eſt, quod verbis dæmonis ſine ſignis, ſine iuramento, ſed ſimplici verbo credimus: Deo vero omnia hæc adhibenti, vix fidem habemus. Cū enim diabolus promiſit primis parentibus immortalitatem, nunquid ſigna dedit eis, aut ſacramentis ſe conſtrinxit, aut illi hæc ab eo exacta ſunt? Minime: ſed ſimplici eius verbo fœmina credidit.* Credidit Abrám Deo. *Habes hic, quanti meriti ſit fides: vt ſcilicet propter illam Dominus nos iuſtos reputet. Neque hic charitatem excludimus: quemadmodum Lutherani: inter quos, & nos, in hac re, hoc eſt diſcriminis: quod ipſi dicunt, nos ſola fide appræhendere Chriſti iuſtitiam: per quam iuſti ſumus. Non enim putant nos iuſtos iuſtitia nobis inhærente: ſed iuſtos denominatione extrinſeca denominari, iuſtitia, ſcilicet, quæ in Chriſto eſt ſubiectiue: quam per ſolam fidem nos appræhendere, & nobis applicare, ſeu noſtram facere contendunt. Eccleſia vero ſentit nos iuſtitia: quæ nobis ineſt: iuſtificari: quæ tamē à iuſtitia Chriſti in nobis cauſatur, neq; nos ſola fide in Chriſtū iuſtitiā appræhendere, ſed etiam charitate: quoniam quantūcunque Deo fidamus, & credamus: niſi amici fuerimus: non iuſtificabimur. Sed de his alios vide diſputantes pro Eccleſia.* Ego Dominus: qui tuli te de Vr Chaldæorum. *Tria hic aduerte. Primum, qualiter ille: qui vtcunque diffidere videtur: manutenendus eſt, ne omnino corruat. Secundū, ne beneficia: quæ nobis Deus confert: ab alio collata reputemus. Tertium, quod illis: qui paruipendunt beneficia: extollenda, & inculcanda ſunt: quemadmodum gratis, & beneficia magnificentibus, paruipendenda.* In quo cognoſcere poſſum? *Non ſemper eſt peccatum ſignum petere, quando ad conſolationem petitur, et ad maiorem firmitatem. Porro attendendum eſt, qualiter Deus fragilitati noſtræ, veluti pius, condeſcendere ſoleat, & faciat nos videre quæ pollicetur.* Cum volatilia deſcendiſſent. *Admonuit hic beatus Gregorius, quomodo importunæ cogitatiōes nos dum orationis ſacrificium offerimus: turbant: quas ſolicite abigere debemus: ne purū ſacrificium fœdare præſumant.* Scito ſciens. *Licet Dominus hic prædixerit Abrahæ futurā ſeminis captiuitatem: non tamen ei prædixit quo loco, neque à quibus detinendi eſſent: ne vir ſanctus odio haberet eos: à quibus ſemen ſuum eſſet affligendum, & malus eſſet, antequam mala ab hoſtibus pateretur. Quo nos pulchre docuit, velle ignorare eos: qui malorū nobis autores ſūt. operæpreciū vero eſſe laborare, vt ſcias, vnde tibi veniant bona: vt gratus ſis: ſed malum ſcire, vnde tibi mala procedant: ne aliquem odio habeas, & forte eum oderis: qui tibi nihil mali intulit. Duo in Euangelio legis. Iohannis alterum, Regulū: cuius filium Chriſtus ſanauerat: ſolicite quæſiſſe, qua hora filius melius habuiſſet: vt ſciret, an filij ſalus à Chriſto: an naturæ beneficio accidiſſet: & intelligens à Chriſto, quaſi illi gratus, credidit cum tota domo. Alterum, Chriſtum: cum alapis à miniſtris Pilati cæderetur: voluiſſe ſibi oculos vitta operiri: qui optime nouerat percutientes velatus. Sed hoc nos voluit ſymbolo admonere, non eſſe multum laborandum: vt autorem percuſſionum ſciamus, autorem vero bonorum ſolicite inquiramus. Primum, ne quenquam odio habeamus ignorare optimū. Secūdum vero: ne ingrati ſimus.* Peregrinum futurum eſt ſemē tuū. *Occulta ſunt iudicia Dei. Nō enim apparet, ob q̄ peccata ſemē Abrahæ fuerit quadringētis annis afflictū: vt ſciamus flagella, etiā ſine culpa, à Deo irrogari: et viā eſſe ad promiſſam patriam. Similiter diſcimus, affligētes pœnas daturos, etiā ſi mala, quæ nos Deus pati diſpoſuit: inferant. Cuius rei aliud exemplū Iſaiæ. 14. videbis: vbi de Aſſúr Dn̄s dicit. Veh Aſſúr virga furoris mei, ipſe vero nō ſic arbitrabitur.*

Notabis

Notabis etiam hic iuſtis raro mala improuiſa euenire. Iob.6. Quod verebar (inquit) accidit. Et hic Abrahæ mala ſeminis ſui oſtendit Deus: ita quod vtraque illis ante demonſtrat, ſcilicet bona, & mala: bona, vt gaudeant, mala, vt caueant ab eis, aut certe æquo animo ferant. Tu vades ad patres tuos integer. *Nouit Dominus bonos auferre prius, cum mala eſt mundo illaturus. Vnde Iſaiæ.57. Iuſtus perijt: & non eſt quiſquam, qui ponat ſuper cor: & viri miſericordes congregantur ad populum ſuum: & non eſt, qui intelligat. Quia propter malum mundo venturum congregatur iuſtus ad patres ſuos.* Quia nondum completa eſt punitio Amorrçorum. *Admonet locus iſte, malos a malo tandem ceſſare, ne tempus dilatæ punitionis impleant. Atque etiam aduerte Dei patientiam: quæ tam longo tempore peccatores ad pœnitẽtia expectat.* In die illa percuſsit fœdus. *Admonui alias, quare fœdus inire, dicatur fœdus percutere: quod, ſcilicet, dũ iniretur: victimæ percuterentur: & iugularentur. Et eſt hic tertia promiſsio terræ ſigno firmata: vbi non dicit, dabo: ſed dedi.*

¶ In Cap. XVI. Adnotatio ad literam.

ECce nunc clauſit me, aut retinuit Dominus. *Hoc enim verbum (haſar) ſignificat. Vnde illud. 2. Paralipome.14. Vbi noſtri ſignificationem verbi mutare volunt, interpretantes: Dominus Deus noſter es tu: non (Iahasór) ideſt dominabitur tecum homo? Sic verte: non prohibebit tecum, id eſt, te homo, ne ſcilicet nobis auxilio ſis: aut te adiutore, non prohibebit homo.*

¶ Si forte filios ſuſcipiam ex ea:

Hebraice habetur: forte ædificabor ex ea. Vocat hebraiſmus filium (ben) à (banáh) quod eſt ædificare: quod ſit quaſi patris ædificium filius. Quemadmodum enim domus ædificatur: & facta vna, aliæ illi coniunguntur: & quanto plures, tanto maior eſt domus: ita familia creſcit, adiungendo filijs filios. Quare familia vocatur domus: quoniam ad modum domus ædificatur, & multiplicatur. Et noſtri vſque hodie familiam, domum vocãt: quam ob rem hebraiſmus vocat domum ædificare, multiplicare ſobolem: vt patet. 2. Samuel. 7. Vbi Nathan dicit Dauidi. Et annũciat tibi Dominus, quod domum faciet tibi: id eſt familiam multiplicabit. Et paulo inferius. Domus ſerui tui, erit ſtabilita coram te. Quare illud, quod dicitur Exodi.4. de obſtetricibus: quod, quia timuerũt Dominum, ædificauerit illis domos: intelligendum eſt, quod familias earum multiplicauerit: vt ibidem dicemus. Sic Rachel infra capit.30. dicit eadem verba Iacób viro ſuo: quæ hic Sarái Abrahæ. Ingredere ad ancillam meam: & pariet ſuper genua mea: & ædificabor etiam ego, ſcilicet, ſicuti ſoror ex alia. Quẽ hebraiſmum in alijs ſcripturæ locos ſerua: quoniam non repetemus, niſi locus exigat. A fine decẽ annorum. *Hebraiſmus eſt, id eſt, finitis. 10. annis a ſua habitatione in terra Chenáhan.* Sibi in vxorem. *Non quaſi adulteram, ſed in vxorẽ: iam enim licitũ reputabatur, plures vxores habere.* Deſpecta eſt dõmina ſua. *Admonui ſupra verbum (caláh) ſignificare alleuiare, leuem reputare: deſpicere. Et dictio (gebiráh) non tam dominã, quam præualentem ſignificat, ſeu ſuperiorem. Et quod ſequitur.* In oculis eius. *Idem eſt, quod coram ea: non enim reuerebatur eam, vt antea.* Oppreſſio, ſeu ſubuerſio mea, ſuper te. *Admonui ſupra c.6. ignotam eſſe propriã ſignificationẽ nominis (chamás). i. oppreſſio. Videt̃ tamen oppreſſionem, aut punitionem ſignificare. Vnde hic ſenſus eſt: punitio mea, aut ſubuerſio ſuper te, id eſt, tu dabis pœnas oppreſſionis: qua ab ancilla mea nunc opprimor: quoniam tui cauſa ſuperbit, ſcilicet: quia concepit ex te. Aut punitio mea, id eſt, mei cauſa ſuper te: ſeu mei gratia punieris.* Dedi ancillã meã in ſinu tuo *.i. ad latus tuũ: vbi eſt hõinis ſinus, aut in ſinu tuo .i. tibi eam coniunxi: quẽadmodum res: quam in ſinu habemus, ſeu intime.*

Iudicet Domin' inter me & inter te. *id eſt, ius dicat, culpabilem puniẽdo: aut ius pro me dicat contra te: & eſt Hebraiſmus.* Ecce ancilla tua in manu tua, *id eſt, in tua poteſtate, quod manu oſtendatur poteſtas vindicandi, & puniendi.* Quod bonum eſt in oculis tuis, *id eſt quod placuerit tibi: aut quod tibi bonũ videt*. Et humiliauit eam Sarái. *Sic melius vertas, quam affligente eam Sarái.* Fugit à facie eius. *Verbum (barách) ſignificat fugere, aut velociter tranſire. Inde (beriách) ideſt vectis, ſic à veloci trãſitu dictus, aut à fugiendo, cum retrahitur, videtur enim fugere, & reuerti.* Iuxta fontes in via Sur. *Videtur Sur eſſe nomẽ deſerti loci, inter Aegyptum & Harabiam: quod multi dicunt eſſe Ethan.* Hagar ancilla Sarai. *Dictio (Ei) videtur eſſe vocãtis aduerbium.* A quo véiſti *ſ. loco?* Et humilia te. *Ideſt verbum, ſcilicet, (hanáh) quod hic noſtri vertunt humilia: ponitur ſupra, vbi verterunt affligente eam Sarái. Sed cum hæc ſignificatio ibi optime quadret, vt iam diximus: nõ video quare mutetur.* Vocabis nomen eius Iſmahél, *id eſt, audiet Deus, quoniam Dominus vocem, ſeu afflictionẽ eius audierit: quod ſtatim explicat more ſuo: & pro afflictione, tu lege humiliationẽ tuam.* Erit Syluestris homo. *Verbũ (pará) à quo (pére) id eſt. ſylueſtris, ſignificat fructificare: vt patet Hoſch. 13. Ipſe inter fratres (Iaphri) ideſt fructificabit: tum etiam, quia (parah) quod videtur eſſe eiuſdẽ ſignificationis: idẽ ſignificat. ſ. fructũ (pére) vero dicũt hebræi ſignificare aſinũ ſylueſtrẽ: & per trãſlationẽ hominem ſylueſtrem: vt Iob. 6. Nunquid rudet (pére) id eſt aſinus, ſeu onager? Si tamen alluſio debet eſſe ſignificationis nominis ad verbum: putarem potius ſignificare animal fecũdum, aut creſcens. Vnde (par) ſignificat iuuencum: quod eiuſdem ſignificationis eſſe videtur. Dupliciter ergo poteſt verti locus iſte. Primo ſic. Ipſe erit ſylueſtris homo. Cui ſenſui concordant ſequentia, ſcilicet, manus eius in omnes, id eſt, contra omnes: & manus omnis, pro omnium, in eum. Si vero ſignificet fructificans animal: tunc ſenſus eſt. Ipſe erit fructificãs homo. Nam Hagareni maxime fructificant inter alias gẽtes, propter vxorum multitudinem: quæ eis permittitur: & omnibus alijs bella indicere videntur: vt pote quibus lex præcipit gladio legem defendere. Et quod ſequitur, hunc ſenſum habet.* Manus eius in omnes. *Nam propter filiorum copiam manus eius erit contra omnes & cætera. Poſſet etiam verti.* Ipſe erit fortis hõ, *quale eſt (pére) .i. illud animal.* Iuxta faciem omnium fratrum ſuorum habitauit, *id eſt, eis videntibus, néque potentibus prohibere: aut prope fratres ſuos habitabit: ita vt poßit ab eis videri. Vocat autem fratres eius filios Abrahæ alios: iuxta quos habitauit: infra enim dicitur, eum cum Iſaác interfuiſſe exequijs Abrahæ: & ſupra cap. 11. habes ſimilem locutionem: vbi de Harám dicitur, fuiſſe mortuum ſuper faciem patris ſui, id eſt, eo ſuperſtite, & vidente.* Et vocauit nomẽ Domini loquentis ad eã. *Alij, & inuocauit nomen Domini loquentis ad eam.* Tu Domine vidésme, *id eſt, humilitatem meam, aut videns me miſericorditer.* Quoniam dixit: nonne etiam hic vidi poſteriora vidétis me? *Videtur quod Angelus noluerit ei faciem oſtendere: ſed cũ recederet, ſibi poſteriora oſtendit: quemadmodũ Dñs Moſeh: & ideo dicit ſe vidiſſe poſteriora videntis ſe. Aduerte tamẽ, quod dictio (halám) à qua (halôm) ſignificat contundere, aut onerare: vt Iudicum. 5. tunc (halému) id eſt, contritæ ſunt vngulæ equorum. Et Iſaiæ. 28. (halém Iayn) id eſt, onerati, aut contriti vino, & ſi (halôm) eſſet hic huius ſignificationis: ſenſus eſſet. Nonne etiam contritio, ſcilicet erit mihi, quoniam vidi poſteriora videntis me? Quicũq; enim Dominum videbat: ſe moriturũ arbitrabatur: vt infra dicetur. Quia tamen dictio (halôm) inuenitur in multis ſcripturæ locis ſignificare, (hic) vt Exodi. 5. Ne appropinques (halôm) id eſt) huc. Sic Iudicum. 18. Quis adduxit te (halôm) id eſt, huc: ideo arbitror pro aduerbio vertendum. Eſt ergo ſenſus. Et vocauit*

uit nomen Domini loquentis ad ſe. Tu Domine, videns me, id eſt afflictionem meam: quoniam dixit. Nome etiam hîc vidi poſteriora videntis me, id eſt, terga angeli: qui vidit me ad conſolandum me: aut poſt videntem me, id eſt, poſtquam ipſe me vidit: vidi eum. Sed quare vocat Deum videntem ſe: cum viſa eſſet ab eo: dicendum, quod vocat Deum videntem ſe, quod ab ea ſit viſus, & quia vidit eam. Propter quod vocauit puteum. Puteum viuentis, id eſt, Dei, qui ſemper viuit: videntis me, id eſt, meam humilitatem. Duobus nomen impoſuiſſe videtur: ſcilicet Domino, & loco: & Dominum vocauit, tu Domine videns me: locum vero Puteum videntis me. Et vtriuſque videtur rationem reddere in illis verbis: quoniam hic vidi poſteriora videntis me: quia vidit, & viſa eſt, vocauit locum à viſione. Ecce eſt, ſcilicet puteus inter Cadés & inter Bared. Eſt autē (Bared) locus medius inter Chebrôn, & Cadés: vt aliqui dicunt, & infra. 21. capite habes deſcriptum locum: vbi habitauit Iſmahél. Vocauit Abrám nomē filij ſui Iſmahél, aut quia ab Hagar didicerat ab āgelo impoſitum, aut à Deo edoctus. Filius. 86. annorū, id eſt. 86. annos natus.

In Cap. XVI. Ad mores adnotatio.

HAbuit ancillam Ægyptiam. Oſtendit locus iſte fuiſſe ab initio mundi ſeruitutem: & maledictionem Nóach impletam in filijs Chám, quorū vnus fuit Miſráim: à quo Aegyptij. Prohibuit me Dominus, ne parerem. Audis hîc, quod ſuperius annotauimus, viros videlicet ſanctos omnia bona, & mala in Deum referre: etiam naturalia: vt quemadmodum prolem ſe à Deo habere gaudent: ita & ſterilitatem ab eo eſſe cognoſcunt: & de prole exemplum habes infra. 30. vbi Léah dicit. Dotauit me Dominus dote bona. Ingredere ad ancillam meam. Manifeſte ex hoc loco colligimus, ſanctas fœminas non zelaſſe viros ſuos quondam, quemadmodum nunc. Similiter oſtenditur amor, quē ad eos habebant: à quibus ſemen, etiam per ancillas, habere volebant. 3. quàm naturalis ſit fœminæ prolis amor. Vnde querella illa Rachelis infra capite. 30. Da mihi liberos: alióquin moriar. Vt ſaltem ex ea ædificer. Hinc ardor ille conſtituendi domum, & ſolicitudo relinquendi poſt ſe heredem: in quo domus permaneat, & prolis augendæ. Similiter conſidera, quàm parum libidinis erat ſanctis fœminis illius temporis. Et videtur ex hoc loco haberi, tunc temporis non licuiſſe addere ſecundam vxorē priori, ſine prioris conſenſu. Cū enim corpus viri totum ſit vxoris: & poſſit eo vti cum voluerit: videtur vir iniurius vxori eſſe: ſi ſine eius conſenſu aliam vxorem accipiat: ideo ſanctus ſenex noluit ad Agar intrare, niſi conſcia & rogante vxore. Et audiuit Abrám vocem Sarái. Docetur hîc etiam viri aliquando obedire voci vxoris: cum non contra diuina præcepta ſuadent: quemadmodum Eua, Adæ. Cum ingreſſus eſſet ad Hagar: concepit illa. Commune eſt, vt iuuencula ſeni iuncta, prolem edat, & multiplicet. Videns ſe grauidam, vilipenſa eſt domina eius ab ea. Admonentur hîc qui ſeruos habent, non nimis delicate eos nutrire, ne ſe, aut vxores deſpiciant. Hoc enim commune eſt: vt ſeruus in dignitate conſtitutus, dominū vilipendat. Propter tria (ait Salomon) mouebit ſe terra, ſcilicet propter ſeruum, cum regnauerit: propter odioſam mulierem, cum fuerit in matrimonium aſſumpta: & propter ancillam, cum fuerit heres dominæ ſuæ. Oppreſsio mea ſuper te. Audiant verba hæc iudices; audiant Reges, & qui alios in officio continere tenentur, ſcilicet ſe daturos pœnas propter mala: quæ impotentibus fiunt. Similiter illos: cuius fauore freti mali, mala perpetrare non timēt. Et hoc loco ſtabilire licebit, quod theologi dicunt, eos ad reſtitutionem teneri: qui cum obſtare malis ex officio teneantur, non obſtant: ſed diſſimulant. Iudicet Do-

minus inter me, & te. Timendum val-
de eſt, cum eo contendere: qui cauſam ſuam
proſequi nolens, eam diuinæ iuſtitiæ dereliu-
quit: quoniam horrendum eſt incidere in ma-
num Dei viuentis. Hebræ. 10. Et diffici-
lius eſt cum Deo, quā cum homine pugnare. Pu
tant homines ſecum benè actum hic eſſe: cum
pars nolens cauſam ſuam proſequi, iuſtitiæ re
linquit: cum qua tamē difficilius agendū eſſet,
quàm cum parte. Proſequitur enim iuſtitia
humana alterius cauſam tepide valde, quaſi
non ſit magis ſua, quàm partis. Audiant iſti
Dauidem in morte legantem Salomoni. Tu
(inquit) noſti, quid fecerit mihi Ioab, quomo-
do occiderit duos viros meliores ſe. Non dixit
tu noſti, quid fecerit Ioab, Abnér, & Hama-
ſe: ſed mihi: quoniam optime nouerat ſanctus
Rex, homines hominibus iniurios magis iuſti-
tiæ iniurios eſſe: quā parti. Cognoui (ait iuſtus)
quia faciet Dominus iudicium inopis, & vindi
ctam pauperum. Cum enim Aharón, & Mi-
riám aduerſum Moséh murmuraſſent tacuit
ille: ſed Dominus, Moséh cōtra eos cauſam egit:
& Miriám lepra impleuit. Nume. 12. Sic Lu-
cæ. 10. Cum Maria à ſorore accuſaretur: noluit
reſpōdere: ſed cauſam ſuā iuſtitiæ diuinæ cōmi
ſit. Sic dn̄s eā excuſauit cū accuſaretur à Pha
riſæo, & diſcipulis. Vnde iterū Dauid ait. For
titudinē eius. ſ. aduerſarij mei, ad te cuſtodiā. i.
tibi relinquā, quoniā impar illi viribus ſum:
tu vero ſuperior, & fortior qui eum facile ſu-
perare potes. Sic ſæpius Dauid Sauli dixit, Iu-
dicet Dominus inter me & te: ac ſi diceret: cau
ſam meam (tibi viribus impar) proſequi nō va
leo: ideo eam diuino iudicio committo: à quo faci
le te poſſe ſuperari credo. Ancilla tua ı́ ma
nu tua. Vxoris munus eſt ancillas caſtigare:
neque hoc debent viri prohibere, aut ſeſe earū
punitioni inmiſcére: quemadmodum ſeruo-
rum punitio: viri, non vxoris eſt. Cum hu-
miliaret eam Saraí. Caſtigandi ſunt mo-
derate ſerui: ne eos, & eorū miniſteria perdas:
dum fugiunt. Docemur etiam, quā difficile ſit,
ſeruum: qui ſemel in honorē euectus eſt: humi-
liare. Reuertere ad Dominam tuam.
Ecce quo pacto ſancti curæ Deo ſint: vt etiam
fugitiuos eorum ſeruos ipſe requirat, & reſti
tuere curet. Vbi ſimul docemur omnes, cum
ſeruum, aut ſubditum de prælato ſuo conquerē-
tem audimus: aut ab eo fugientem inuenimus:
non irritare, aut exacerbare aduerſus dominū
ſed potius delinire, & vt ad Dn̄m reuertatur,
& eum patienter ferat, admonere. Et humi
lia te ſub manibus eius. Nihil melius
eſt ſeruo, quā ſe Domino ſuo humiliare. Vnde
& puer Dn̄i dicebat. Pſal. 114. Humiliatus
ſum, & liberauit me. Et. 1. Petri. 5. Humilia-
mini ſub potenti manu Dei: vt vos exaltet in
die viſitationis. Multiplicando multi-
plicabo ſemen tuum. Admonui ſuperius
13. cap. quid muneris ſit, ſanctu & iuſtu adhæ-
rére. Et nunc hic quid valeat illis ſeruire: quo-
niā propter Abrám multiplicatur ſemen Ha
gar. Et ſoluit Dominus omnia miniſteria: quæ
iuſtis fiunt. Quo etiam docemur. Deū bona mi
niſteria ſeruorum: etiā ſi ſint debita, & homi
nibus fiant, perſoluere: modo homini propter
Deum ſeruias: aut Deo in homine. Vbi etiam
docemur, Deum ſtatim conſolari eos: quos mun
dus conturbat & humiliat. Et etiam conſtat,
quàm bonus cōſolator ſit Deus. Vocabis no
men eius Iſmahél. Ecce quàm velit Deus
eius beneficia memoriæ noſtræ cōmendari, &
voluiſſe: vt ex nomine filij, recordaretur Ha-
gár muneris ſibi ab eo collati. manus eius in
oēs. Cōmune eſt, vt omnes aduerſentur ei: qui
omnium aduerſarius eſt. Vocauit nomen
putei viuentis, & videntis. Non fuit im
memor accepti beneficij: ſed vt eius recordare-
tur: puteo nomen beneficij impoſuit, quod etiam
ſuperius admonuimus: omnia volunt iuſti ſibi
beneficia Dei referre. Vocauit Abrám.
Expectatur ſemper in arduis ſententia viri.
Sic Lucæ. 2. Voluerunt vocare Iohannem Za-
chariam: & licet mater dixerit, eum Iohan-
nem vocandum, innuerunt tamen patri, quem
vellet eum vocari: & quod ille ſcripſit nomen,
puero inditum eſt.

In Cap. XVII. adnotatio
ad literam.

Ego

EGo Deus autem fortis omnipotens, ambula coram me. *Multa ex cognitione ſignificatiõis nominis (ſaddái) quod noſtri omnipotentẽ vertunt: pẽdere videntur: ideo examinanda eſt ſignificatio eius: quæ meo iudicio, vſq; hodie noſtris, & Iudæis ignota eſt. Sunt autem inter hebræos, qui dictionem compoſitam eſſe putant, ſcilicet à (ſin) litera: quæ eſt cui, & à (dái) quod eſt ſufficientia: vt idem ſit (ſaddái) quod cui ſufficientia. Alij vero vnicam eſſe dictionem aſſerunt, ſed de ſignificatione diſceptant, dum alij omnipotentem, alij fortem vaſtatorẽ interpretãtur. Sed miror cur, omnipotentẽ ſignificare dicant, cum radix eius nihil, quod omnipotentiæ conueniat, ſignificet. Nam ſi radix ſit (Sád) quod eſt mãma, ſignificabit Deum, quatenus ab eo bona fluunt, vel vt eſt dulcis quale eſt lac. Si vero à (ſaddád:) quod eſt ſuggere: vel prædari: nã qui prædatur: bona eius: quẽ deprædatur ſuggere videtur ſignificabit Deũ, quatenus prædatorem. Mihi autẽ melius videtur ſignificare Deũ: quatenus benefactor eſt, & quatenus ab eo cuncta bona procedũt: quẽadmodũ ab vbere lac. Moueor aũt primo ex nois radice: ꝙ ſiue ſit (ſad) ſiue (ſaddád) ſignificat vbertatẽ, aut cui ſufficit: vt alij dicunt. Secũdo quia infra. 35. Dominus dicit Iaacob. Ego ſum (El ſaddái) id eſt, fortis à quo bona procedunt, ſeu liberalis, & ſtatim ſequitur. Creſce, & multiplicare. Vbi videtur nominis rationem explicare: quare videlicet ſit (el ſaddái) quoniam creſcere facit, & multiplicat bona, cui vult. Idem cap. 28. ſequenti vbi Iſaác, benedicens Iáacob, dicit (El ſaddái) benedicat tibi: & creſcere faciat te. Tertio quia Exo. 5. Dicit Dominus Moſeh. Viſus ſum Abrahæ, Iſaác, & Iaacób in (el ſaddái) id eſt, in fortẽ beneficũ, ſed in nomine meo (iehouáh) quod eſt destructor, ſeu punitor: vt alias diximus, capite ſcilicet primo huius libri, & fuſius dicemus Exodi. 6. Non ſum notus eis. Quod nomen tunc oſtẽdere volebat in punitione Paróh & Aegyptiorum, vt ibi dicetur. Eſt ergo locus iſte ſic reddendus. Ego fortis beneficus ſeu liberalis, plenus omnibus bonis: aut Ego fortis exhuberans: & quoniam talis ſum; ambula coram me, timẽdo me: ac ſi ſeruus coram Domino ſuo ambularet: & eſto perfectus, vt ſcilicet nihil omittas eorũ: quæ tibi præcepero, nihil tibi deſit, vt ſcilicet dignus ſis bonis: quæ tibi facere decreui: & pollicitus ſum. Lucæ. 2. Eſt ſimilis locutio, vbi Zacharias dicit. In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris. Et eſt Hebraiſmus: de quo ſuo loco diximus. Et videtur ſignificare: time me, quemadmodũ ſeruus coram Domino ambulans: aut miniſtra mihi: quemadmodum ſeruus Domino. Solent enim ſerui expediti coram dominis ambulare iuxta illud Ezechie. Memento quomodo ambulauerim coram te, id eſt, ſeruierim tibi.* Multiplicabo te in valde valde, *id eſt, vehementiſſime, tum in prole, tum in ſubſtantia, & opibus.* Eris in patrem multitudinis gentium. *Nõ ſolum Iudæorum, ſed etiã gentilium: vt Paulus interpretatur: & ex textu conuincitur, etiam ſecundum carnem fuiſſe patrem multarum gentium. Nam Hagareni omnes ab eo ſunt per Hagar. Alij vero per filios Cheturæ, Hebræi dicunt, quod non eſt ſenſus, quod erit pater gentilium: ſed quod multã gentẽ generabit ex Iſraelitis.* Non vocabitur amplius nomen tuum Abrám: *quod eſt pater excelſus, ſed Abrahám: quod eſt pater populorum. Et nomen eſt compoſitũ ex Abrám, & (hamón) & dicendum erat (Abrám hamón) verum ad cacophoniam tollendam, duæ literæ emedio ſubtrahuntur.* Multiplicabo te. *Verbum (paráh) potius fructificare, quã multiplicare ſignificat: vt primo capite huius libri annotauimus: quare vertendum eſt: Fructificare faciam te valde valde, id eſt, vehementiſſime.* Dabo te in gentes, *id eſt, faciam ex te multas gentes oriri,* & reges ex te egredientur, *ſcilicet reges Iſrael & gentium.* Inter me & inter te: & inter ſemẽ tuum. *Sic factũ eſt: quod Dominus pepigit fœdus cum Abrahám: vt in fine huius cap. patet: & cum ſemine eius. Exodi. 24. Et ſtatim oſtenditur in quo pactũ conſiſtebat, ſcilice, quod Abrahám eſſet eum habiturus in Deũ: & Deus daturus illi terras illas.* Terram peregrinationis tuæ, &

omnem

nem terrã Chenahnæi. Quia Abrahã non totam terram illustrauerat peregrinando: ideo dicit totam terram Chenáhnæi. In poſſeſsioné perpetuam. Dictio (achuzzáh) id eſt, poſſeſſio, non poſſeſsionem: ſed comprehẽſionem propriè ſignificat, quẽadmodũ (acház) comprehendere, & apprehẽdere. Et ſumitur hic pro occupatione. Vocat aũt ſe hic Dominus (elohim) vbi de pacto mentio fit: quia vt alias diximus (elohim) ſignificat Deũ, quatenus ab eo mala alijs imprecamur, veluti à iudice: quaſi ſe voluerit obligare, ad ſtandum pacto, ſub aliquã pœna. Hoc eſt pactum meũ: quod cuſtodietis, id eſt, hoc eſt ſignum pacti: vt Paulus habet ad Roma. 4. Et inferius explicatur. Vt circũcidatur in vobis omnis maſculus. Verbum (mul) ſignificat ſcindere, & ex conſequenti circuncidere: quod circunciſio, ſciſſio ſit rotunda. Pſal. 118. in nomine Domini quia (amilám) id eſt, ſcindere, ſeu diuidere faciam eos. Natus domi, & poſſeſsio pecuniæ, id eſt, pecunia emptus. Filio alieni: qui nõ eſt de ſemine tuo, ſcilicet ſi ſit ſeruus tuus: et legẽdũ eſt. Et emptus à filio alieni. Omnis ergo maſculus ſiue eſſet filius eius: ſiue natus domi ex ſeruo, ſiue pecunia emptus circũcidendus erat, filius tamen alienigenæ, qui non erat ſeruus: non erat inuitus circuncidendus, ſed ſi vellet. Vide ſimile Exod. 12. Succidetur anima eius de populo eius. vel ſuo. i. morietur. ſ. aut à Domino occidente, aut à magiſtratu imperãte: quemadmodũ ſunt poſtquã Iudæi in regnum ſunt euecti. Quidam hoc excidiũ eſſe putant, quando quis præmatura morte præuentus obijt, hoc eſt circa annum. 51. Alij, cũm quis ſine liberis moritur. Videtur aũt hic ratio reddi, quare in pactu victimæ iugulabantur: quod videlicet morte dignus eſſet, qui pacto non ſtabat: ideo hic Dominus præcipit pacti violatorem ſuccidere. Si autẽ quæras, cur Deus ſignum pacti in tali membro expetierit: dicendum, quod quia pactum erat de ſemine multiplicando; voluerit Dominus in mẽbro generati opus charactere poni. Sed quod talis eſſe à Domino occidẽdus ex duobus conſtat. Altero, quod Dominus. Leuitic. 17. pro ſuccidetur anima eius de populo eius, dicit. Excidam eã è medio populi ſui. Altero, quod Exod. 4. Dominus voluit occidere Moſeh ob omiſſam filij circunciſionẽ: quare videtur huius legis tranſgreſſor à Domino occidendus. Sarai vxoré tuam. Sonat Sarai principes mei. Saráh vero, ſeu (ſar) princeps: per quod Dominus oſtendere vult ſe velle Saráh extollere, vt eſſet princeps multitudinis gẽtium: quemadmodum vir eius. Et in huiuſmodi nominũ immutationibus nihil aliud Dominus prætẽdere videtur, quã admonere eos: quorum nõia mutat: debere de cætero alios ſe exhibere. Erit in gentes. Hebraiſmus eſt, pro multiplicabit prolem. Et riſit. Nõ quidem diffidẽs, ſed comparando ſenium filio, aut generationi. Filio centum annorum naſcetur? Subaudi filius? Viuat coram te. Videtur idiotiſmus linguæ eſſe, aut te vidente, & conſeruã tecum. Vere Sarah. (Abál) verbum ſignificat lachrymari: ſed nomẽ dicunt hebræi ſignificare vere: ſicut & infra cap. 42. (Abal) id eſt vere delinquimus contra fratrem noſtrum. Et 2. Regum. 4. (Abal) id eſt vere filius nõ eſt ei. Vocabis nomen eius Iiſchác. i. riſus: quoniã riſerat ad promiſſionẽ. Et ſtare faciã. i. firmabo pactũ meũ cum eo. Pro Iiſmahél exaudiui te, quia dixerat. Vtinã viuat Iiſmahel coram te. Benedixi ei. ſ. dando prolis copiam. Et fructificare faciam eum: & multiplicabo illum: ac ſi dicat dabo prolẽ, & in copia. Et principes. Melius & germanius eleuatos. Nam à (naſſá) quod eſt portare, eleuare, venit (neſſijm). i. eleuati & principes, quod ſuper alios eleuati ſint. Quem pariet tibi Saráh tẽpore iſto. Radicẽ (mohéd) hebræi ponunt (Iahád) quod eſt conſtituere, cõuenire, maxime ad tempus ſtatutum. 2. Samuel. 20: Et tárdauit (mim móhed). i. a conſtituto: quod conſtituerat ei. Videtur ergo ſignificare tempus certũ, ſeu conſtitutum: vnde verti poſſet: quem pariet tibi Saráh ad cõſtitutũ hoc. ſ. tempus. Et ſignificatio nominis videtur explicari. 2. Samuel. 24. Dedit Dominus peſtem in

Iſrael, à mane vſque ad tempus (mohéd).i.ſtatutum. Iuxta Abrahám. Quoniam forte ſederat apud eũ: aut à ſuper Abrahã, quoniã de cœlo ei loquebatur. In robore diei hui⁹. .i. in ipſomet die: aut dum ádhuc ille dies duraret: vt alias capit.7.huius libri prædiximus.

¶ In Cap. XVII. Adnotatio ad mores.

Ego ſum Deus liberalis, aut, fortis beneficus. Non ſolum ſum fortis ad mala punienda: ſed etiam ad largienda bona amicis. Ne putaret homo ſe in vanum laborare in cultu veri Dei: oſtendit ſe Dominus largũ in muneribus ſeruitoribus ſuis. Nouit enim pi⁹ pater nos non aliter illi ſeruituros, niſi ab eo bona ſperemus, & mala timeamus. Sic ſupra cap. 15. Ego ſcutum tuũ, & merces tua magna nimis. Vbi ſimul docet, qualiter homines alliciẽdi ſunt muneribus & promiſſionibus ad fidẽ, non minis, & terroribus: & conſidera (quæſo) hominum diffidentiam: quod nullo pacto ſint Deo ſeruituri, niſi merces in manu eius præcedat. Nam ante miniſterium præmiũ præcedit: ideo dicit. Ego ſum Deus fortis beneficus: poſtea ſequitur. Ambula coram me. Docet nos hic Dominus viam totius perfectionis: vt .ſ. cogitemus Dominum Deum ſemper præſentem. Et expẽde hoc. Si enim Rex, aut magnus Dominus aſtaret operibus tuis, aut verbis: auderés ne facere, aut loqui aliquid turpe, aut inhoneſtum? Minime: imo neque muſitare. Hoc ipſum de Deo tuo cogita: qui non ſolum factis, & verbis: ſed & intimis cogitatiõibus tuis præſens adeſt: & verêre in oculis eius dicere, aut facere: quod homine præſente facere, aut cogitare non auderes. Audi Dauidem. Fiat (inquit) cor meũ immaculatum: vt non confundar, cum .ſ. me Dominus viderit turpia cogitantem. Et alius quidam Sapiens. Beatus vir (inquit) qui in ſapientia morabitur: & in iuſtitia meditabitur: et in ſenſu cogitabit circunſpectionem Dei. Eſto integer ſeu perfectus. Ecce quales Deus vult amicos ſuos eſſe: vt .ſ. nihil illis deſit ex ijs, quæ ad perfectionẽ pertinẽt. Dabo pactũ meũ inter me & te. Ad quid quæſo Domine, cũ ſeruo paciſceris: & tot ac tanta illi bona promittis? Nonne ipſe, etiam ſi nihil promiſeris: iure creationis, tibi cuncta, ac ſe ipſum debet? Oſtendit locus iſte, quam male debita Deo noſtro ſoluamus. Nonne creditor debitorem illum male ſoluturum crederet: cui ad ſoluenda debita, plura oporteat donare, quam eſſent debita? Vere ita eſſet. Hoc Deum facere nobiſcũ videbis: qui vt illi obſequia debita præſtemus, maioris momenti bona nobis promittit, & præſtat: quã ſint miniſteria noſtra. Neque ſolũ temporalia: ſed æterna. Opus meũ vix eſt vnius horæ, multiſq; debitũ modis: & tamen præmiũ illius eſt: quod neque oculus vidit, neque audiuit auris, neq; in cor hominis aſcendit. Vbi ſimul expende, quot modos inuenit Deus tuus, ne te ſuis bonis propter peccata tua priuaret. Licet enim cuncta nobis ſub conditione pollicitus ſit: voluit tamen pactũ addere: vt ſi aliquando deficeremus: ille ſui pacti memor, defect⁹ noſtros perpetuæ traderet obliuioni. Vnde, & ſanctus Moſeh, vt populo peccati remiſſionem obtineret: pactum cum patribus factum Deo obiecit, dicens. Memineris (inquit) Abrahám, Iſaác, & Iacób: quibus iuraſti te terram promiſſam daturũ. Cecidit Abrahám in faciem ſuam, Docet nos ſanctus ſenex, promiſſis gratos eſſe debere: qui vtinam beneficijs exhibitis nõ eſſem⁹ ingrati. Eſt porro hic aduertendum, quomodo Deus cõtinuo euehit, quem ſemel cœperit exaltare. Non vocabitur vltra nomen tuum Abrám. Conſideratione dignum exiſtimo, cur Deus eis: quos ad munus aliquod eligit: nomina mutare ſolitus ſit: quemadmodum Abrahæ, Saræ, Iacób, & Petro feciſſe legimus. Et hoc facere videtur: vt quotieſcunque nominis ſui memores fuerint: toties in gratiarum actionẽ prorrumpant. Et meminerint mores in melius de cætero mutare. Multiplicabo te in gentes: & Reges ex te orientur. Non ſat fuit Domino ſemen Abrahæ multiplicare: ſed ſemen excellens illi dedit: vt meminerint Reges muneris: quod à Deo acceperunt: ſiquidem progenitoribus ſuis pro magno munere datur, eos genuiſſe. Statuã pa-

pactum meum inter me & te: & in-
ter ſemen tuum poſt te. Ex hoc loco colli-
gimus patres ſe poſſe pro filijs etiam ad fidem
obligare: imo & filios ipſos: & niſi Dominus
ſtatuiſſet, neminem ad fidem cogendum: eſſet
hic non paruum argumentum, filios fidelium
poſſe ad fidem cogi: ſi parẽtes pro ſe, & filijs pa
ciſcerẽtur cum Deo de fide ſua, & filiorum ſer
uanda. Sed quia Deus non uult coacta ſeruitia:
pactum poſtea cum filijs renouauit Exodi. 24.
Similiter docemur hic, poſſe etiam de religione
& cultu cum Deo paciſci. Vbi aduerte, vt iam
diximus, pactum inter Deum, & Abrahàm
fuiſſe, quod ipſe, & ſemen eius ipſum haberent
in Deum: & Dominus daret illi, & ſemini eius
terram promiſſionis, in poſſeſſionem æternam.
Terram Chenáhan. Audis terram ma-
lis poſſeſſoribus iure adimi: vt melioribus detur.
Quibusuis etiã bonis infideles: ſi Deo vero iniu
rij: ſint, aut naturæ poſſe à Domino ſpoliàri.
Quicquid ſit de hominibus. Et hæc eſt cauſa:
propter quam communiter habitatores à ſua
patria ejciuntur: cum .ſ. creatori: & naturæ
iniurij ſunt. Creatori quidem: eum non colendo,
ſed eius loco idóla. Naturæ vero: cum promiſ-
cuè coeunt, aut cum iumentis, aut homicidia pri
uata autoritate perpetrant. Qua de re fuſius
infra diſputabo Leuiti. 18. vbi poſtquã inceſtu
oſos concubitus Dominus prohibuit: dicit. Ne pol
luamini in omnibus his: in his enim omnibus
polluerunt ſe gentes: quas ego emitto à facie ve-
ſtra: & polluit ſe terra: & viſitabo iniquitatẽ
eius ſuper eã: et euomet terra habitatores ſuos.
Circũcidatur in vobis oĩs maſculus.
Admonet nos locus hic ſpiritualem omniũ mẽ-
brorũ circunciſionẽ. Natus domi. Sicut Do
mini, & parẽtes, ſuis prouidere tenentur neceſ
ſaria naturæ: ita, & quæ ad ſalutem neceſſaria
ſunt. Et ex hoc loco videtur, quod inuitus poſſit
filius circuncidi. Sarài vxorem tuam nõ
vocabis Sarài. Oſtendit textus iſte, quantũ
debeat fœmina laborare, vt viro iuſto coniun-
gatur: & quid lucri ſit fœminis, ſanctis coniũ-
gi viris. Vbi etiã nota, qualiter Deus iuſtis bo-
na ſua acumulat. Cecidit in faciẽ ſuam:
& riſit. Mirum eſt, quãta Deus tolerat iuſtis:
quæ forſitan alijs non toleraret. Nunquid fi-
lio centum annorum naſcetur filius?
Solent viri iuſti ad extollẽda beneficia diuina:
quaſi impoſſibilia oſtendere: quemadmodum
Moſéh Numeri. 11. dicit Deo pollicẽti carnes ad
menſem integrum populo. Nunquid pecudes,
& boues iugulabuntur eis: & ſufficient eis?
Aut omnes piſces maris congregabuntur ad
eos? Habent enim ſancti mirabiles modos ex-
tollendi Deum, in beneficijs: quæ ab eo accipiũt.
Vtinam viuat Iſmahél coram te: con-
tentos ſe eſſe fatẽtur verè humiles paruis mu
neribus Dei: ſed ipſe non contentus eſt eis par
ua donare, aut data conſeruare: ſed maiora,
& quæ ipſi non ſuſpicati ſint: præſtare ſo-
let. Similiter aduerte, ſanctos parua munera
Dei, magna reputare. Solent etiam parentes na
turales filios curare: præſertim cum alios non
habẽt. Statuã pactum meum cum eo.
Licet Iſmahél eſſet primogenitus: nõ tamẽ pla
cuit Domino cum eo paciſci: quoniam filij ancilla
rum, matres referre ſolẽt: & mores matris po
tius, quã patris ſequũtur. Et pro Iiſmahél
exaudiui te. Habes hic, quam breues fuerint
ſanctorum orationes, & quam facile à Deo ex
audiantur: & plura, quam petant, illis concedan
tur à Dño. Solũ dixerat ſanctus ſenex. Vtinã
viuat: Dominus autem non ſolum vitam: ſed ſe
minis propagationem, & nobilitatem maximã
pollicetur. Quia ſemen Abrahę. Nõ pro-
pter matris ſanctitatem, vt diſcas, nõ tantum
verba in oratione valere: quantum vitæ ſancti
moniam. Pariet tibi tempore. hoc: ãno al
tero. Nõ differt Dominus Deus cõmuniter, quæ
pollicetur ſanctis, quin et certa ſigna tribuit ad
conſolationem eorum. Tulit Abraham Iſ-
mahél. Admonui ſupra, quã ſoliciti ſint ſan-
cti ſeruare præcepta diuina. Nam eódem die:
quo Deus illi circunciſionem præcepit: eodẽ om-
nes maſculos domus ſuæ circuncidit. Quo exẽplo
nos arguit: qui præcepta Dei aut negligimus:
aut

aut in aliam diem differimus: & ſic Deus curauit certa die eius ſemen ex AEgypto liberare. Nã expletis 430. annis eãdem die egreſſi ſunt inde, vt dicitur Exodi. 12.

¶ In Cap. XVIII. Ad literam aduotatio.

IN quercubus Mamrè. Admonui ſuperius dictionem (elôn) ſignificare arborẽ fortem: quæcũq; illa ſit. Noſtri cõmuniter quercũ vertunt. Ex verbis tamẽ Iſaiæ. 2. cap. Videtur ſignificare arborem eleuatã: vbi dicitur. Dies Domini ſuper omnem ſuperbum, & excelſum, & eleuatum, & humiliabit ſe: & ſuper omnes cedros Lebanon ſublimes, et eleuatas: & ſuper, aut contra omnes (alonè) id eſt quercus, aut pinus baſſan. Sunt qui planiciem vertunt: ſed nõ tam germane iudicio meo. Erat autem in loco: vbi Abrahám morabatur: quercuum multitudo, aut pinuũ. Et aduerte, quod vallis hæc mamrè ab Hebrõ ſex ſtadijs diſtat: in qua valle vſque ad Cõſtantini tẽpora quercus oſtẽdebatur: ſub qua Abrahám Dominum hoſpitio recepit. Leuauit oculos ſuos. Videtur, quod via publica eſſet ſuper tabernaculum Abrahæ: nam ipſe morabatur ad deſcenſum collis: & quia domus erat ad latus collis, & via in ſummitate, aut in ſuperiori parte, quam eſſet domus: leuaſſe oculos. ſ. ad viam dicitur. Angeli enim fingebant ſe velle præterire domum eius, per viam publicam: ideo cucurrit ſenex ad eos detinendos: & videtur cognouiſſe eſſe angelos. Stantes ſuper eum. Forſitan è regione domus eius ſubſtiterũt. Non tranſibis à iuxta ſeruo tuo, aut, à ſuper ſeruo tuo. Sic in Hebræo eſt, id eſt, per viã ſuperiorẽ domo mea, aut poſtquam tam propinque ad me veniſti, non trãſibis a iuxta me ieiunus. Et loquitur vni: quia ille videbatur præcipuus, & honorabilior inter tres. Innitimini ſub arbore, id eſt, ſedete ſub arbore innixi ei: ſeu appoſitis dorſis arbori. Verbum (ſahán) proprie inniti, aut recumbere ſignificat: & loco magis quadrare videtur recumbere, quam inniti, vt ſit ſenſus: & recumbite ſub arbore, quoniam illo tempore homines comedebant recumbentes: vt ex multis ſcripturæ locis conſtat. Sic. 2. Samuelis. 1. Saul (niſhán) id eſt, recumbebat ſuper lanceam ſuam. ſ. feſſus, quaſi ſuper baculum innitens. Si tamẽ legas, ĩnitimini, nõ erras. Fulcite cor veſtrũ. Verbum (ſabád) fulcire qualitercunque ſignificat, ſiue fulcias domum columnis, aut fulcris, ſiue corpus tuum pane & vino. Prouerbio. 20. (veſabád) id eſt, et fulcietur in miſericordia ſolium eius. Inde (miſbád) id eſt fulcrũ, cui domus aut aliquid innititur: et fulcire cor, eſt illud laſſum refocillare. Propterea tranſitis ſuper ſeruum veſtrum, id eſt, iuxta domum ſerui veſtri, vt. ſ. ab eo aliquod miniſterium reciperetis. Aut ſuper ſeruum veſtrum, id eſt, ſuperiori via. Feſtina. (& hic ſit punctus). Tria ſata farinę ſimilę miſce. Dictio (ſeáh) genus certæ mẽſuræ ſignificat: ſed quod illud ſit ignoratur: ex præcio tamẽ videtur, nõ fuiſſe magna, quoniã ſiclo vẽdebatur, vt dicitur. 2. Reg. 7. Licet etiam ibidem ſit coniectura aliqua fuiſſe magnam: quoniam Eliſæus tanquam miraculum prædicebat, ſequenti die ſatum, ſiclum valiturum: cum tunc temporis eſſet valida fames: & ipſe abundantiam futuram prophetaret tãtam, vt ſatum valeret (ſiclum.) Aliqui vertũt modium. Hieronymus aliquã do ſtaterem. Etiã ex hoc loco videtur fuiſſe menſura parua: quæ ſufficeret ad prandium trium virorum (ſóleth) vero, florẽ farinæ ſignificare dicitur: quã ſimilam latini vocant. De qua Martialis. Nec poteris ſimilæ, dotes numerare, neque vſus. Cõſperge, et fac ſubcinericios panes. Vnica eſt dictio in Hebræo. ſ. (hugóth) quam noſtri vertũt, ſubcinericios panes: nos vocamus (Bólos de ſoborrállo). Poteſt etiam ſignificare placentas: quas nos (Bólos) vocamus: ſed coniectura eſt Hoſe. 7. ſignificare ſubcinericios panes: vbi dicitur. Ephráim fuit (hugáh) id eſt, panis ſubcinericius: nõ reuerſatus. Feſtinauit ad faciendum illum, id eſt, ad præparandum. Secundum tempus vitæ, id eſt, modo vita duret, vſque ad illud tempus: & eſt modus loquendi, quemadmodum latini dicunt.

Faciam

Faciam hoc, Deo volēte, aut vita comite, vſque ad illud tempus: & more hominum loquitur: licet immortalis ſit. Aut ſecundū tempus vitæ, ad Abrahám, et Saráh refertur: ac ſi dicat: Modo tu, & vxor, viuatis illo tēpore. Et ipsū *.ſ. oſtium,* erat poſt ipſum. *ſ. angelum: qui loquebatur. Poſſet etiam verti. Et ipſe .ſ. angelus erat poſt ipſum .ſ. oſtium, id eſt, inter Saráh & angelū erat oſtium intermedium: ſed prior expoſitio eſt ſimplicior.* Senes venientes in dies. *Explicat Scriptura more ſuo, quod obſcure dixerat, Senes.* Ceſſauit vt eſſet Saræ via mulierum: *id eſt, conſuetudo. Dictio tamen (orách) viam ſignificat: vt patet Pſal. 16.* Poſt veteraſcere meum, *id eſt, poſtquam conſenui. Verbū (baláh) ſignificat veteraſcere, aut detritum eſſe.* Quare hoc. *ſ. dictum meū* Riſit Saráh. *Sic eſt in hebræo: & ſenſus eſt. Quare riſit promiſſionem?* Num etiam vere pariam? Et ego ſenui. *Dictio (vmám) quam noſtri vertunt (vere,) videtur habere pronomen affixū meum: & quod litera ſit vertenda hoc modo. Nunquid etiam verū eorum, .ſ. angelorū dictū tantū: aut: nunquid etiā veritas eorum, quæ iſte mihi dixit, erit?* Nūquid abſcondetur à Domino quicquam?

Non ſciunt hebræi propriam ſignificationem verbi (palá) ideo dicunt ſignificare mirificare, difficile eſſe, abſconditū eſſe, et ſeparare. Si quis tamen bene conſideret: videbit proprie ſignificare ſeparare, & ex conſequēti, abſcōdere: quod id, quod eſt abſconditum a noſtra notitia: ſeparatum ſit: quæ ſignificatio omnibus locis: quibus verbum ponitur: conuenire videtur: vt Exod. 33. (veniphlínu) id eſt, & ſeparabimur ego & populus tuus, ab omni populo. Hic vero pro abſcondere ponitur. Poſſet etiam verti. Nunquid Deo ſeparabitur, id eſt, prohibebitur verbum, vt, ſcilicet, non poſſit illud facere? Et ſumitur verbū pro re. Primo vero modo ſenſus eſt. Nūquid abſcondetur a Domino verbum, vt ſcilicet illud non audiat: etiam ſi in occulto dicatur? Et reſpondet ad id: quod Saráh dixit. Non riſi.

Ad ſtatutū. *ſ. tempus,* reuertar ad te. Negauit Saráh. *Dictio (ebachás) ſignificat proprie negare quod dixeris, aut pollicitus fueris: & quia mentiēs in promiſſis, videtur ea negare, ſignificat ex conſequenti mentiri.* Abrahám ambulans cum eis, ad dimittendum eos. *Ex hoc loco colligitur, quā antiqua ſit illa conſuetudo: qua conſueuimus nobiles deducere: & cum eis ad aliquod ſpatium ambulare eos comitando.* Propterea quod præcipiet filijs ſuis, & domui ſuæ poſt ſe: vt cuſtodiāt viam Domini. *Aſſignat rationem, quare velit ei reuelare punitionem Sodomorum. Nam videns punitionem iniuſtorum, præcipiet filijs ſuis ſeruare iudicium, & iuſtitiam. Non plene conſtat ex hebræis diſcrimen inter (ſedacáh) .i. iuſtitiam, & (miſpát) id eſt, iudiciū, niſi quod (miſpát) videtur ſignificare actum iuſtitiæ, ſeu iudicium actuale: quo tribuitur vnicuique quod ſuum eſt: & aliquando punitionem (ſedacáh) vero, id eſt, iuſtitia: importare videtur immunitatē & munditiā a peccato. Aliqui dicunt ſignificare iuſtificationem. Et per viam Domini, voluntatem eius, & legem intelligit.* Clamor Sedō & Hamorah: *quia multiplicatus eſt,* & peccatū eorum, *quoniā aggrauatū eſt valde,* venit ad me. *Cōtextus videtur indicare, quod ſumitur hic clamor pro rumore: & loquitur Deus more principis: ad quem rumor peccatorū expectantium punitionem venit. Nam infra ſequitur. Deſcendam nunc, & videbo, an ſecundū rumorem: qui venit ad me, fecerunt. Aut clamor Sedóm, & Hamoráh .ſ. venit ad me, quoniam multiplicatus eſt. Vel tertio, clamor ſanctorum Sedóm, & Hamoráh. Quemadmodum ſupra 4. cap. de Abelis ſanguine dixit Chaino, ſanguinem fratris eius ad eum clamare de terra: ſed primus ſenſus videtur eſſe germanior.* Videbo, an ſecundum rumorem eius: qui venit ad me: fecerunt, cōſumatio *.i. Si inuenero eos feciſſe ſecundum rumorem: qui venit ad me: erit finis ſeu conſumptio ciuitatum.*

Noſter Sanctes vertit. Videbo, an ſecundum rumorem eius: qui venit ad me: fecerint conſummationẽ, id eſt, conſummauerint peccata ſua, quẽadmodum audiui: ac ſi dicat. Videbo, an peccata conſũmauerint. Et ſi non, ſcilicet, fecerunt ſecundum rumorẽ, aut ſi non conſummarunt. Videbo. Verterũt ſe inde viri .ſ. duo angeli. Dominus vero, aut qui eum referebat, mãſit cum Abrahám: vnde ſequitur. Et Abrahã adhuc ipſe ſtabat corã Dño .ſ. poſt angelorum receſſum. Nunquid etiam perdes iuſtum cum impio? Poſſet etiam verti. Nunquid ita diſperdes iuſtũ cum impio? Verbum (ſapáh) proprie ſignificat deficere, conſumere, & vertendum eſt. Nunquid etiam deficere, vel finire facies etiam iuſtum cum impio? In medio ciuitatis, id eſt, intra ciuitatem. Vnde conſtat (thoch) non ſemper vere medium ſignificare. Et non parces loco. Hebraice eſt. Et non leuabis .ſ. punitionem à loco. Abſit tibi. Hebrei, & noſtri dicunt (chalilah) ſignificare prohibitionem: & ſecundum eos vertendum eſſet. Prohibitio tibi, vt facias rem hanc. Sed quia huius nominis ſignificatio nullam ad verbum (chalál) quod polluere, & initiari ſignificat: alluſionẽ habet: videtur melius vertere. Pollutio .ſ. erit tibi: ſi feceris hoc, .i. blaſphemabitur, & polluetur nomẽ tuum ab hominibus: quod videlicet ſis iniuſtus. Sic Ezechielis. 36. habes. Ingreſſi ad gentes: ad quas venerunt, polluerunt nomen ſanctum meum: dum diceretur eis: populus Domini ſunt: & de terra eius egreſſi ſunt. Nunquid iudicás omnem terram, non faciet iudicium? Vult dicere. Iudices particulares: habent qui eorum ſententias corrigãt .ſ. ſuperiores: tu autem nõ: qui iudicas omnem terram: & ideo non debes punire iuſtum cum impio: vt talis ſit cauſa iuſti, qualis & impij. Parcam omni loco. Etiã hic ponitur (naſſá) id eſt, portare, & vertendũ eſt. Leuabo .ſ. punitionem à loco. Et reſpõdit Abraham. Vſurpat Hebraiſmus ſæpiſſime reſpondere, pro dicere. Vnde etiam Matthæus capit. 2. dixit. Et reſponſo accepto in ſomnis: vbi reſponſum pro oraculo poſuit. Ecce nunc volui loqui. Incerta eſt ſignificatio propria verbi (Iaál) Cõmunior tñ videtur eſſe velle: ideo ſic vertimus, potius quã incipere: vt primo Samuelis. 12. Quia (óil) id eſt, voluit Dominus facere nos ſibi in populum. Alij vertunt, incipere. Sic infra pro, incipere verte. Ecce nunc volui. Loquar adhuc vice, videlicet vna. Et nota, quod (pahám) verbum à quo (páham) nomẽ: ſignificat frequentatis ictibus calcare aliquid, aut contundere. Vnde illud Iudicum. 13. incœpit ſpiritus Domini, (lepahamó) conterere illũ: melius vertas, frequentatis pulſationibus mouere, ſeu pulſare illũ. Quare (páham) id eſt, pes, ſic dictus à frequenti pulſatione: qua terram pulſat: eſſe videtur.

¶ Capitis. XVIII. Ad mores.

ET viſus eſt ei Dominus in quercubus Mamré. Quam vtilis ſit viris ſanctis herémus, & ſolitudo, pulchre oſtendit locus iſte: in quo Dominus tam frequenter videtur. Vbi ſimul expende, quam difficile Domino erat Abrahám dilecto ſuo diu abeſſe, vel longius. Ipſe ſedebat in oſtio tabernaculi, in æſtu diei. Vide, quantæ charitatis fuerit beatiſſimus ſenex. Ad hoc enim iuxta viã morabatur, vt frequentius hoſpites: quos reciperet: habere poſſet: & ne vllus hoſpitiũ ſine refectione præteriret: ad oſtium manebat in æſtu diei. Nos autẽ qualibet áeris intemperies ab operibus charitatis impedit. Si enim pluuia ſolito durius exuberauerit: domum exire, & Eccleſiam intrare formidamus. Si pauperem videmus: abſcõdimus nos, & noſtra: ne cogamur eleemoſynam ei porrigere. De Chriſto legis Iohannis. 9. quod cum pertranſiſſet: vidit hominem natura cæcum. Ille prætereundo videt: nos videndo pauperes, præterimus, ne videamus. Ecce tres viri ſtabant iuxta eum. Sicut homini aſſueto peccatis, diabolus ſemper peccandi occaſionem offert: quo nefanda deſideria poſſit explere: ita volenti facere bonum Deus materiam obijcit: qua bonam voluntatem poſſit perficere.

perficere. Si quis enim ebrietati ſtudet: in qualibet domo ſibi vinũ propinatur. Si luſor: vbiq; ludus illi paratus eſt. Si incontinens, aut lubricus: vbique fœminæ: quas male concupiſcat: ſe impudice ingerũt. Sed ſi miſericors: omni loco, omnique tẽpore videas ei pauperes occurrere. Cum enim ſanctus, & pius Dauid interrogaret ſeruos ſuos: an de domo Saulis aliquis eſſet relictus: cum quo miſericordia Domini vteretur: ſtatim audiuit. Eſt filius Iónathæ debilis pedibus. Et expẽde, quare vocet miſericordiam Domini, quam erga domum Saulis volebat exercere. Noſtra in hoc a diuina diſtare videtur miſericordia, quod noſtra ad noſtros tãtum ſe extendit, diligentes ſolum eos: qui nos diligunt, amicos, non inimicos. Miſericordia vero Domini, præcipue eſt ad inimicos: qui ſolem ſuum ſuper bonos, & malos facit oriri: & pluit ſuper iuſtos, & iniuſtos, Sic, & Chriſto: quoniã pius & miſericors erat: vbique leproſi, mortui, hydropici, & alijs varijs langoribus detẽti occurrebãt: ſancto aũt viro Abrahám: quoniã ſumma erat charitate præditus: non ſolum homines, ſed angeli, imo Deus ipſe ſeſe illi in hoſpitem offerebat. Ex quo diſcere poſſumus, quantũ Deo placeat hoſpitalitas. Sed hodie periſſe videtur hoc opus miſericordiæ, & ita a nobis abeſſe: vt nemo aliquem, niſi amicum, aut ſanguine iũctũ hoſpitio recipiat: & cũ quondam omnium hominum domus, hoſpitalia fuerũt, nunc cõmunes domus ad hoc deputatæ defuerunt. Neque mihi obijcias furem, ſub paupere timere: aut lubricũ, ſub hoſpite. Nõne inter Chriſti diſcipulos Iudas fur erat, & latro: & forſitan lubricus? Sed nunquid Martha propterea eum cum Chriſto venientem, ab hoſpitio expulit? Cum tamẽ ipſa & ſoror, pudicitiæ ſuæ iuſte timere poſſent. Sed eſto, pauper fur, aut lubricus eſt, vel vtrunque, & furetur argentum, aut vas. Expẽde quæſo, vtrum deterius ſit, argentum ne, an potius charitatem (hoſpitem non recipiendo) perdere. Et times ne amittas vtenſiliũ aliquid: & nõ times virtutẽ, quæ ſine dubio precioſior eſt: amittere. Quid quæſo Iudici, in die iudicij dicturus es: cũ tibi dixerit. Hoſpes erã: & non collegiſti me?

Si inueni gratiam in oculis tuis: ne tranſeas à ſeruo tuo. *Docet nos, non gratiã facere pauperi, eum hoſpitio recipiẽdo: ſed maiorem recipere: ſi ſe ille recipi a nobis permittat. Arbitratur (ait Auguſtinus) diues magnum bonum, pauperem nactum: ſi illi diues obuius ſit à quo eleemoſynam recipiat: & non cogitat, ſibi maiorem gratiam exhibitam, quod ei Dominus pauperem: cui eleemoſynam præſtet: obiectaue rit. Pauper a te obolum recipit: tu vero a Deo centuplum, & vitam æternam. Propterea, ille ex tua parua eleemoſyna non eſt effectus diues: tu vero, quia dediſti, factus es iuſtus: iuxta illud. Diſperſit: dedit pauperibus: iuſtitia eius manet in ſeculum ſeculi. Quia enim Dominus volebat viduam Sareptanam ditare, Eliam ad eam miſit, quaſi ab ea panis eleemoſynam accepturus: cum re vera potius domum eius intraſſet: vt copiam farinæ & olei ei prouideret. Vbi etiam nos docet, non expectare, vt pauper eleemoſynam, aut hoſpes hoſpitium deprecetur: ſed potius illũ ad hæc inuitare, et precibus quaſi cogere, quemadmodum illi qui in Emaus ibant: Dominum ad hoſpitium coegerunt: & quidam phariſæus rogabat Luce. 7. Quis mihi daret, vt ſic homo ſe cogi, & rogari fineret ab operibus vitiorum, ſicut ſe cogi ſinit ab operibus virtutum. Nondum ira animam pulſat, & iam illi das manum, pedem, enſem, & alia bellica inſtrumenta. Ad primum luxuriæ motũ, fœminam: cũ qua libidinẽ explere poſſis: inquiris. Nõ remoraris gulam: ſed quamprimum os aperis: cibum tribuis. Cur non ſic ſinis vitia importuna ſe tibi exhibere, quemadmodũ hoſpitem, aut pauperẽ remoraris? Non ſic ſanctus ſenex, ſed hoſpites cogere videtur: ne ſine charitatis officio domũ eius præterеant.* Tolletur parũ aquę. *Docet locus iſte, quanta ambitione, quondã hoſpites reciperẽtur, & quot humanitatis officia, illis exhibebantur.* Capiã buccellã panis. *Plura iuſti ſemper exhibent ex bonis, quam promittant. Inuitat eos ad buccellam panis: & inſtruit ſolenne conuiuium. Nõ ſic impij. Sed cum multa polliceantur: perpauca exhibent.* Sic facies. *Docentur hic nobiles, non ſpernere: quæ ſibi à ſeruis hilari animo offeruntur.* Feſtina

uit

uit Abrahám. *Quemadmodũ iuſti ad opera charitatis feſtinãt: ſic impij ad opera impietatis. Exurgẽs (inquit Lucas) Maria abijt in mõtana cũ feſtinatiõe. Neq; ſolus feſtinat Abrahã: ſed Sáram, & puerũ feſtinare cogit, ad opera charitatis. Sic mali nõ ſolũ ſeipſos, ſed etiã vxores, filios, & oẽs ſuos vrgẽt, ad opera impietatis. Audi Dñm apud Iere. 7. ca. conquerentẽ. Nonne (inquit) vides: quid iſti faciũt, in ciuitatibus Ichudáh, & in plateis Ieruſalẽ? Filij colligũt ligna: et patres accẽdũt ignẽ: et mulieres impaſtãt paſtã, vt faciãt placẽtas reginæ cœli: & libẽt libamina dijs alienis: vt me iraſci faciãt?* Tria ſata farinæ ſimilę. *Aduerte hic, qualiter ſelegit ſanctus ſenex, quod pauperibus erogãdũ erat, & hoſpitibus. Nos vero viliorẽ obolum, pecus morbidũ, & id genus alia, Deo, & pauperibus tribuere ſolemus.* Vbi eſt Saráh vxor tua? *Docet hic Saráh fœminas honeſtatẽ: vt nõ ſe impudice, aut temere oculis hoſpitũ ingerãt.* Reuertendo reuertar. *Admonet locus iſte, hoſpites gratos eſſe eis: qui eos hoſpitio receperũt. Sic ſanctus Eliſæus hoſpitã inquirit, an apud Regẽ negociũ habeat: & filiũ illi ſuis precibus impetrat à Domino.* Saráh audiebat. *Antiquum vitium fœminarũ eſt, omnia velle audire: oẽs velle videre, ex latebris.* Riſit Saráh. *Etiam ſi promiſſa Dei impoſſibilia, aut difficilia videantur: non tamen ridenda ſunt.* Poſtquam ſenui: erit mihi voluptas. *Senes lubricos etiã cũ vxoribus proprijs, arguit loc⁹ iſte.* Negauit Saráh. *Facile eſt fœminis mentiri, & veritatem negare: peccatumque excuſare: aut in alium reijcere, quemadmodum Eua. Vbi tu ſimul aduerte, quanti Deus faciat infidelitatem, & diffidentiã.* Abrahám ibat cum eis. *Sancti viri nõ ſolum ſancti ſunt: ſed etiam vrbanitatem norunt. Abhorret Dominus à ſanctis inciuilibus.* Nunquid celo ego? *Tractanda ſunt cum amicis conſilia. Neque faciet Dominus verbum, niſi prius reuelauerit ſeruis ſuis prophetis. Incerta, & occulta (inquit) ſapientiæ tuæ manifeſtaſti mihi. Et ſi in omnibus: quæ facturi ſumus: conſilium accipere debeamus: maxime tamen cũ vindicta exercenda eſt, ne in ea excedamus. Solet enim ira ita hominem excæcare: vt raro non excedat ĩ verbis: aut factis. Si ergo Deus ad vindictam qui excedere nequit: conſulit amicum: quis tu: qui illum conſulere dedigneris? Vbi ſimul docentur parentes, admonere filios cuſtodire viã Domini, & prædicere eis vindictam eius. Occulte autẽ nos docet litera hæc miſericordiam Domini. Vt quid enim reuelare voluit Dominus Sodomorũ vindictã: niſi vt pro eis oraret ſanctus Abrahám: & quoad potuiſſet, prohiberet? Sic Moſeh Exodi. 32. Reuelauit peccatum populi: vt ipſe apud eum pro eo intercederet.* Vt faciat iudiciũ, & iuſtitiã: & venire faciat Dominus ſup Abrahám: quod locutus eſt ſuper eũ. *Ecce qualiter iuſtitia, aut iniuſtitia noſtra, impediat, vel complere faciat promiſſa Dei. Quare optime Petrus cõſulit, noſtris orationibus facere certam noſtram prædeſtinationẽ.* Clamor Sedõ. *Caue dũ nobis eſt à peccatis, ne illa ad Deũ aduerſus nos clament: quorũ multitudo maxime nobis vitanda eſt.* Deſcendã nunc: & videbo. *Graues eſſe debent prælati in criminibus credendis, & puniendis, vt nõ facile cuilibet perſonæ, aut varijs rumoribus credant, ſed ipſi oculis videant, quæ debent punire. Similiter notãdũ eſt, neminẽ ex ſola infamia iudicandũ.* Acceſsit, & ſtetit corã Dño. *Debẽt audacter viri ſcti accedere ad Deũ, aut iudicẽ: vt veniã alijs impetrẽt: maxime cũ viderint iudiciũ peruerti: quod bea. Nicolaũ ſæpe feciſſe legimus, & Andreã.* Nũquid pdes iuſtũ cũ ipio? *Tãta erat Abrahæ iuſtitia: vt Deũ ipſum docere videatur, quod iuſtũ eſt. Similiter docet prælatos, quã patiẽter ſubditorũ monitiões audire debeãt.* Abſit tibi facere rẽ hanc: vt perdas iuſtũ cũ impio. *Nihil terra grauius ſuſtinet, quã videre cauſã iuſti: ac ſi impius eſſet: iudicari. Similiter audis, quanti Deus faciat iuſtos: vt propter decem, omnibus alijs parcat.* Nunquid iudex omnis terrę non faciet iudicium? *Docentur hic Reges, & ſupremi iudices, quãta diligentia debeãt examinare cauſas: poſtquam nouerunt, non eſſe in terris, qui eorum errata corrigat.* Sum puluis, & cinis.

Admonemur,quãta reuerẽtia erga ſuperiores vti debeamus:& quã benigne,& patiẽter debeãt nos audire. Sic Ierémias.12.cap. Iuſtus quidẽ tu es Domine:veruntamẽ iuſta loquar ad te. Similiter docemur,quã attẽte verba corã Dño proferẽda ſunt. Et,vt vnico verbo rẽ abſoluã: ferẽdã docet locus iſte ſubditorũ nimiã importunitatẽ.

¶In Caput. XIX. ad literam annotatio.

VEnerunt duo angeli Sodomam. Nã tertius:qui Dei perſonam gerebat:& forte Deus erat:diſparuit:aut mãſit cum Abrahám parũ tẽporis. Veſpere.i.inter ſolis occaſũ,& noctẽ:aut noctis initio. Et Loth ſedens in porta Sedóm. Licet manifeſtũ ſit (Sáhar) portã ſignificare,incerta tamẽ eſt ſignificatio radicis eius.ſ.(Sáhar),quod noſtri & hebræi Prouerb.23.exiſtimare vertũt:vbi textus habet. Quia ſicut (Sáhar).i.exiſtimauit animo ſuo:ſic fuit ſermo eius. Sed quod hæc ſignificatio loco non conueniat, ex contextu manifeſtũ eſt. Sequitur enim. Comede,& bibe:dicet tibi:ſed cor eius non eſt tecũ. Ex quo conſtat, cor verbis non eſſe conforme,et per cõſequẽs,non ſicut exiſtimauit animo ſuo:ſic fuit ſermo eius.ſed prorſus oppoſitũ:cũ verbo dicat:comede,& bibe:ſed cor eius non ſit tecũ. Quia tamẽ (Sáhar) pro mẽſura accipitur ĩfra.26.vbi dicitur. Et inuenit anno ipſo centũ (ſcharím).i.menſuras. Aliqui melius vertunt:quia ſicut ipſe menſurauit in animo ſuo. Sic ipſe.ſ.cogitat te comeſturũ.i.licet dicat tibi: comede,& bibe:cor tamen eius non eſt tecũ: ſi te excedere videris præſcriptã mẽſurã. Hinc (ſaharurijáh) quod noſtri turpitudinẽ vertũt. Ex quibus conſtat ignotã eſſe propriã ſignificationem. Si autẽ quæras, quid Loth faciebat in porta ciuitatis:reſpondeo:ibi expectaſſe,quos hoſpitio reciperet:quemadmodum Abrahám in oſtio tabernaculi ſui. Incuruauit facies ſuas,aut nares in terra. Vel, quia angelos eos cognouit: quos apud Abrahã auunculũ viderat: aut,quia honorabiles ſuſpicabatur ex habitu. Pernoctate, & lauate pedes veſtros. Licet tã noſtri quã hebræi dicant verbum (lun) ſignificare, pernoctare: ſi quis tamen recte locos expendat: propriè ſignificare deprahendet manere,& perſiſtere firmiter. Moueor autẽ,quia video verbo addi nomen noctis in multis locis,quod ſuperfluũ eſſet,ſi verbũ pernoctare ſignificaret: vt patet Numeri.22. vbi dicit Bilhám (línu).i.manere hic nocte. Idẽ Ruth.3. ideo hic germanius vertas. Et manete,& lauate pedes veſtros. Ratio (vt reor) quare tunc hoſpitibus aqua ad pedes abluẽdos, ad ingreſſum dabatur,eſt:quia oĩs pedites incedebant:neque erat tunc vſus equorum:ideo,ne illotis pedibus domũ fœdarent,atque etiã,vt melius quieſcerẽt:pedes in ingreſſu lauare ſolebãt. Crediderim etiã tunc tẽporis,nudis pedibus homines inceßiſſe. Et leuabitis vos.ſ.mane, & ambulabitis per viam veſtrã. Dixi ſuperius cap.9. verbũ (ſachám) potius ſignificare leuare ſe,quã mane ſurgere:quod ibi probauimus. In platea manebimus. Dicitur platea (rechób) à latitudine. Et coegit eos valde. Meo iudicio,ignota eſt hebræis propria ſignificatio verbi (paſſár) licet ipſi dicant ſignificare, cogere: ſed quod hoc non ſignificet,non parua coniectura eſt illud primi Samue.15. Quaſi peccatũ diuinationis rebellio,& iniquitas & teraphím (hapeſſár) vbi nullomodo quadrat cogere,ſeu coactio,ſed magis perſiſtere,quod videtur verbum ſignificare: & ſecundũ, vhoc ertendũ eſſet. Et perſtitit cum eis valde: vt.ſ.manerent: ſignificatio tamẽ nondum mihi plene nota eſt:& poteſt cõmunis ſignificatio tollerari. Fecit eis cõuiuium. Dictio hebraica (miſtéh) bibale potius,quam conuiuium ſignificat. Nam (ſatháh) eſt bibere, potare, & nos etiam vocamus (beberéte) aut (ſi latinus ſermo permitteret) bibale. Et azyma coxit, id eſt placentulas illas infermentatas: quas (vt dixi,noſtri vocãt (bolós) quæ poſſunt facile fieri & coqui. Et hoc faciebant antiqui: vt molles panes hoſpitibus apponerent. Viri Sedóm circuierũt domũ. aut iuxta domũ. verbum (ſabáb) in paſſiua voce ponitur hic: ſed in actiua legitur, vt apud Hebræos frequentiſſime fit: & verbum ſignificat propriè circuire: & ex conſequenti, conuerti, quod conuertens, ſeu vertens ſe, videatur circuitum facere. Vnde

de illud primi Samu.22. Ego (ſabbòthi).i.cauſa fui in omnē animā domus patris tui (vt noſtri vertūt) vertendū tñ puto. Ego me verti in oēm animā domus patri tui .ſ. occidendo eos: ac ſi dicat. Habui me, ac ſi me ad eā occidendā verterē. Dicit autē viri Sedō: quia dixerat, viri ciuitatis: neque explicuerat, cuius ciuitatis. Omnis populus ab extremitate.ſ. ciuitatis: ſeu à fine ciuitatis. Furioſa valde libido hæc fuit: et quæ merito pœnas dedit. Cognoſcemus eos. Admonui ſupra.4.cap. cur Hebraiſmus vocet concubitū cognitionem. Non facietis verbū.i.rem.ſ. malā. Quoniā ꝑpter ſic .i.propter hoc, vt .ſ. tuti eſſent venerunt, ſub vmbra tigni mei. Verbū (caráh) ſignificat proprie contigare, ſeu tignis tegere: quæ vero occurrere ſignificant, ſunt à (chará) potius quā à (caráh:) licet cōtinguare ſit occurrere domui, ne .ſ. cadat, aut pluat in ea. Vade vltra. Verbū (nagás) appropīquare ſignificat, ſed ſæpius pro, ire accipitur. Dictio aūt (hálah) dicunt hebræi ſignificare vltra, trās: ſed nō eſt certa ſignificatio. Poſſemus etiā dicere ſignificare, lōge: propter illud. Nume.16. vbi dicitur. Et ignē diſperge (hálah).i.longe: ſignificatio tamen incerta eſt. Eſt ergo ſenſus appropinqua vltra.i. diſcede longe. Appropinqua ad aliū locū .ſ. ad viuendū, aūt ad aliū locū abeo: in quo ſtas ſi vis prohibere nos: quod ſtatim explicat dicēs. Vnus venit.i.ſolus. ad peregrinandū: & iudicabit iudicando. Ac ſi dicāt. Solus venit & ad peregrinādū: & vult nobis eſſe iudex & iudicare nos, prohibēdo quod facere volumus Malū. Male faciemus tibi.ſ. abutēdo te magis quā illis. Verbū tñ (Varàh) in paſſiua voce ponitur. Et vim fecerūt aut præſtiterūt in virū.i. contra eū.ſ. inſiſtentes. Amplius quis tibi hic eſt gener? Et filios tuos & filias tuas: & oē qđ tibi eſt in ciuitate: educ de loco, germanius ſic vertendū puto. Et dixerūt viri ad Loth. Adhuc vel amplius, (& ibi ſit punctus) iūc ſequitur. Quid tibi hic eſt, generum & filios & filias, & oē quod tibi eſt, educ de loco. Aut dixerūt. Amplius quid tibi hic eſt.ſ. præter te? Quid amplius hic præter te habes, generū, & filios, & filias, & oē quod tibi eſt, educ de loco: & iſte ſēſus videtur verior & ſimplicior. Magnus clamor eorū corā Dño.i. magnus rumor malorū eorū. Aut magnus clamor quo oēs ab eis iniuriā paſſi clamāt corā Dño. Forte exteri ad vrbē applicātē, iniuriā paſſi, ad Deum pro vindicta clamabant. Fuit ſicut ludēs in oculis eorū. Verbū (ſachác) ſignificat ridere, irridere, ludere verbis, vel factis. Nos dicimus (zōbár) fazer zōbaria: & eſt ſenſus, quod viſus eſt eis nō ſerio, ſed ioco loqui. Cū aurora aſcēdiſſet. Dicūt tā hebræi, quā noſtri verbū (ſachár) ſignificare nigreſcere nigrū eſſe: ſed nō bene ſtare videtur nigrū cū aurora. Ideo dicēdū eſt verbū ſignificare turbidū eſſe, ſeu mixtum ex claro & obſcuro: qualis eſt aurora: nos vocamus (pardo) quod eſt mediū (vt diximus) inter obſcurū, & clarū Iob.30. Cutis mea (ſachár) .i. ſubnigra eſt, ſeu fuſca. Vnde (ſichór).i. nilus fluuius ſic dictus, quod quaſi ſemper ſit turbidus, ſi tamē hebræorū ſignificationē teneas: nō prohibeo. Et feſtinauerunt angeli .i. vrgebāt Loth. Verbi tñ (os) quod vertimus feſtinare, ſignificatio, non plene nota eſt: hec enī videtur eſſe cōmunia, & oī loco quadrare: vt Ioſue.10. Et nō (as).i. feſtinauit.ſ. ſol occūbere. Eſt tñ locus: cap.16. eiuſdē libri: qui cōuincere videtur verbum ſignificare anguſtari, ſtringere: vbi ſic habetur. Si (as).i. anguſtus eſt mons.ſ. ad habitādū. Vnde hic verti poſſet. Et anguſtabāt eū, ſeu ſtringebāt, vt.ſ. à loco exiret. Quę inueniūt .i. præſētes ſūt. Neforte deficias ī iniquitate ciuitatis Melius in punitione ciuitatis: quoniā, vt ſæpius dixi (hauón) potius pœnā iniquitatis, quā iniquitatē ipſā ſignificat. Et tardabat, & apprehēderūt viri manū eius. Verbū (chazár) ſignificat roborare, firmare: & in tertia coniugatione fortiter tenere. & ſic poſſet verti hic. Et fortiter tenuerūt viri manū eius, aut fortificauerūt ſe viri ī manu eius: & in manu vxoris ſuæ. Et reliquerūt eū extra ciuitatem,

ſcilicet vt redirēt ad eam deſtruendā. Nec vertimus: & poſuerunt: quod verbū non proprie ſignificet ponere: ſed relinquere: vt patet in omnibus locis: in quibus verbum ponitur: vt infra. 39. Vathanách. i. dimiſit veſtimētum ſuum apud eā. Libera te ſuper animā tuam. Senſus eſt: ſis contentus liberare te: & euadere viuus. Nō cures relicta in ciuitate: vnde ſequitur. Ne reſpicias poſt te: ſed quare nolunt eum poſt ſe reſpicere? Ne forte, viſa ciuitate, voluiſſet ad eam reuerti ex amore: & ne verteretur in ſtatuam ſalis, quemadmodum vxor. Ne ſteteris in omni parte, ſcilicet hac. Alij vertunt, in omni planitie. Ne forte deficias. aut finiaris. Ne quæſo mi Dñe, loquitur ad vnum: quia vt hebræi dicunt: alter ierat ad ſubuertendā ciuitatē. Ne forte adhæreat mihi malū. ſ. ciuitatis: aut aliud. Ecce leuaui faciem tuam, etiā ad verbum hoc. Hebraiſmus eſt: & eſt ſenſus: Ecce honoraui te in hoc: aut tuli te, ſunt enim ferendi ſenes: licet importuni ſint. Vocatum eſt nomē eius çóhar, ideſt, parua: quoniā Loth vocauerat eā illo noīe. Et Dominus pluere fecit ſup Sedóm, & ſuper Hámoráh, ſulphur, & ignē, à Dño de cœlo. De dictiōe (góphrith) diſputauimus abūde ca. 6. huius libri, quod aliqui putarēt ſignificare ligna certi generis. ſ. pinea: alij vero picē, alij ſulphur: mihi vero probabilius videtur, quod ſignificet picē: & ſi (gòpher) ſignificat lignū, aut arborē: putarē ſignificare pinū, cuius reſina decocta, fit pix: vt. ſ. (gópher) ſignificet arborē: à qua fit pix, (góphers) vero picem ipſam: & hic pro ſulphure, picē verte. Senſus aūt loci eſt. Et Dominus. i. Angelus: qui ſubuerſiōis miniſter erat: pluere fecit ſuper Sedóm, & ſuper Hămoráh, picem, & ignē a Domino de cœlo. i. fecit, quod Dominus de cœlo plueret picē & ignē ſuper illas duas ciuitates: quia tamē Dominus ī priori loco eſt (iehouáh) videtur, quod pro vero Deo & ſūmo ſit accipiēdū: & tunc ſenſus eſt. Et Dominus. i. Deus ſupremus pluere fecit miniſterio aeris, aut angelorū ſuper Sedóm, & Hămoráh: picē & ignē: à Dño. i. quæ quidē pix et ignis à Domino de cœlo deſcenderunt. Aut a Domino de cœlo. ſ. deſcēderūt hæc. ſ. pix & ignis. Et oēm partē illā. Aliqui, vt iā diximus, planitiē vertūt. Et reſpexit vxor poſt illū. i. quæ erat poſt illū: aut poſt illum. ſ. verſus vrbē. Sed prius melius: quoniam in hebræo habetur: à poſt illū. Hoc aūt ideo factū eſt: quoniā prohibitū illis ab angelo erat, ne poſt ſe reſpicerēt. Et leuauit ſe mane Abrahā: Aliqui vertūt ſurrexit mane. Sup oēm faciē terræ partis. ſ. illius, aut planitiei: vt alij vertūt. Sicut fumus fornacis. Verbū (chabáſs) à quo (chibſán). i. fornax, ſignificat ſubijcere, deijcere, vt hebræi dicunt. & patet Nechémiæ. 5. & . 2. Paralip. 28. (lichbós) id eſt ſubijcere in ſeruos. Vnde (chibſán) potius videtur ſignificare locū profundū, aut ſubagitatū: à quo vapor exijt: quā fornacē. Significatio tamē nondū mihi omnino certa eſt. Non tamen prohibeo, ſi fornacē vertas. Recordatus eſt Abrahám. oſtēdit, quod nō propter merita Loth, ſed Abrahæ, liberauit Dominus Loth ab illa ſubuerſiōe. Et aſcēdit Loth de çóhar quoniā nō ſe ibi ſecurū eſſe arbitrabatur. Et manſit in ſpelunca. Ignota vtcunq; eſt ſignificatio (mecharáh). i. ſpelūca: quoniā radix ignoratur & incertū eſt, an ſit (mahár) an potius (aráh) & ſi dictio eſt ab (aráh) ſignificat diſcoperturā potius, quam ſpeluncā. Aut dicetur ſpelunca (meharáh). i. diſcooperta, quod videlicet oſtia nō habet: quibus claudatur. Quod enim ſpeluncā ſignificet, cōiectura eſt ex eo: quod dicitur infra ca. 23. Det mihi (meharáth). i. ſpeluncā duplicitatis. Secundū viā oīs terræ. i. ſecundū conſuetudinē. Nā cōſuetudo videtur eſſe res detrita: quēadmodū via detrita eſt. Viuificabimus de patre noſtro ſemē. ſ. humanum. Ac ſi dicat. Reparabimus humanū ſemē, concipiēdo ex patre noſtro. Quādo iacuit, ideſt, accubuit. & quando ſurrexit. Erat enim totus vino ſopitus. Et mirum valde eſt, quod potuerit cum ea cōgredi: neque aduertere.

Sed poſſet dici, quod ſenſerit cõgreſſum, & nõ
ſenſerit, quãdo accubuit: neque quãdo ſurrexit:
quoniam illa timens ſentiri, aut deprehẽdi à pa
tre, clanculũ accubuit: & clam ſurrexit. Neq;
dicit textus eũ non cognouiſſe: cũ concubuit: ſed
propter ebrietatẽ nõ diſcreuit, an eſſet vxor an
filia. Et fuit in craſtino. Hebraice à craſti-
no. Sed aduerte (machár) (vt mea fert ſenten
tia) non eſſe radicem, ſed à radice (chúr) quod
eſt lucidum, aut album eſſe. Vnde vertendũ pu-
to. Et fuit à luce, id eſt, poſt lucem, ſcilicet illius
diei: poſtquã primogenita ſurrexit. Dormi-
ui heri, ſeu iacui. Dictio (émes) meo iudicio
nõdũ eſt plene nota hebræis & noſtris: interim
tñ trãſibimus cum ſignificatione: quã nobis ipſi
tribuũt. Vocauit nomen eius (Moáb)
id eſt, de patre. Impudica ſatis apparuit primoge
nita: cui nõ ſat fuit de patre prolẽ ſuſcipere: ſed
peccatũ ſuũ prædicauit in impoſitione nominis.
Ipſe pater Moáb, id eſt moabitarũ vſque
hodie. Vocauit eũ (ben hámu). i. filium
populi mei. i. ad propagandum populum meum.

In Cap. XIX. ad noſtrã eru-
ditionem adnotatio.

LOth ſedebat in porta Sedõ. Mirũ
in modum (vt præcedenti capite admonui)
antiqui colebant hoſpitalitatem: quam
nos ita negligimus: vt vix veſtigiũ aliquod il-
lius antiquæ charitatis, apud nos remanſiſſe vi
deatur. Ecce nunc Domini mei, decli-
nate nunc ád Domum ſerui veſtri.
Expẽde cuncta humanitatis officia. Primo ſur-
rexit in occurſum eorũ. Secundo incuruauit ſe
ſuper terrã. Tertio dicit. Declinate ad domum
ſerui veſtri. Quarto: pernoctare. 5. lauate pedes
6. Vim illis intulit: vt intrarent domũ. 7. Con-
uiuiũ fecit. Nos vero miſere ſatis, pauperẽ hoſpi
tẽ tractare ſolemus. Quid faciamus, audi. Pri-
mo, ſi nouimus venturũ pauperẽ hoſpitẽ: fugi-
mus: aut abſcondimus nos. Secundo, dura verba
damus: vt ſtatim ille præſentiat, quali animo il
lũ recipiamus. Tertio, ad cõmune hoſpitiũ mitti
mus, aut alterius domũ: qui hæc facere ſolet: o-
ſtendimus. Quarto, ſi admittere contingat: ſta
tim de receſſu eius inquirimus ab eo: qui tã vix
intrauit. Pedes autẽ lauare, neque cogitamus.
Simili modo diſce, quid valeat à puero apud ho-
nos enutriri. Vnde putas Loth didicit in porta
hoſpites explorare, eiſque aſſurgere, currere in
eorũ occurſum, & ſe ſuper terrã projicere, &
eos ad hoſpitiũ cogere? niſi quia hæc in domo a-
uunculi Abrahæ. ſ. didicerat: & ea frequenter
viderat eũ feciſſe. Nequaquã: ſed in pla-
tea manebimus. Admonentur hic hoſpites,
non ſe ingerere, aut recipi facile permittere, niſi
rogatos. Viri Sedóm circuerunt circã
domũ, à puero vſque ad ſenem. Mirum
valde eſt, ita omnẽ pudorẽ apud iſtos cecidiſſe:
vt viderentur oẽs in facinus coniuraſſe. Simili
ter aduerte, mentium diuerſitatẽ. Loth ſanctus
quærebat hoſpites: vt honoraret: iſti vero, vt de
honeſtarent: & iniuris afficerent. Vbi valde
mirandũ eſt in natione tã praua, tã piũ & ſan
ctum hominẽ inueniri: quo fiunt in excuſabiles,
qui ex malorũ ſocietate, peccata ſua excuſant.
Aduerte etiã, quã culpabiles ſunt ſenes: qui ma
la exẽpla pueris oſtendunt. Sequebantur enim
pueri in vitio ſenes: neque ſenes pudebat natu-
ræ eſſe iniurios. Eſt etiã conſideratione dignũ,
quomodo iſti erant intenti, & ſpeculabantur,
quibus abuterẽtur. Quẽadmodũ enim iuſti ſem
per inquirunt virtutis exercitium: ita nefandi,
materiã vitiorũ. Ne nũc fratres mei ma-
le faciatis. Docet nos ſanctus vir, peccatores,
noſtris verbis admonere: & eos: ſi poſſumus: à
peccatis reuocare, blandis ſermonibus. Ecce
mihi ſunt duæ filiæ virgines. Admonet
locus iſte, quãti faciebãt antiqui hoſpitum hone
ſtatem: & vt nullus illis eſſet iniurius. Vnde
illud vulgatum apud poetas. Iupiter, hoſpitibus
nam te dare iura loquuntur. Diſquirut hic mul
ti, an peccauerit in hoc ſanctus ſenex: & cũ offer
re materiã minoris mali, ad maius vitandũ ſine
intentione faciendi liceat: conſtát iuſtũ virũ à
peccato immunem, præſertim cũ nõ ad cõcubitũ
offerat: ſed dicat, vt faciãt eis quod bonũ fuerit ĩ
oculis eorũ. Arbitratus eſt iuſtus ſenex: quẽad
modũ ſub tecto ſuo protexerat eos: ita ſe teneri,
eos ſuo patrocinio iuuare. Et ex hoc videtur, mo
rẽ illũ inoleuiſſe: vt hõ defẽdat eos, qui ad eũ cõ-

 fugiunt

fugiunt: modo ſint boni. Vade vltra: *Admonet locus iſte, quã male recipiant furioſi, & libidinoſi admonitiones iuſtorũ, neq; ſolum nõ recipiunt conſiliũ, ſed iniuriam pro eo reddunt.* Dicentes. Vnus venit, *ac ſi dicant. Nihil attulit, neque conſanguineos habet. Similiter ad uerte, malos, quaſi iudices torquẽtes: ferre bonos Sic & ille Hebræus Moiſi dicit. Quis inquit te cõſtituit iudicẽ ſuper nos? Exodi. 2. Hoc peßimũ mali habẽt: quòd nõ ſolum verbera recipere, ſed & verba audire cõtemnũt.* Nũc magis male faciemus tibi quã illis. *Ecce quid lucri habeat, qui malos arguit: ſed nũquid omittenda eſt propterea admonitio? abſit.* Miſerũt viri manũ ſuã: & introduxerunt Loth. *Ecce quid iuſto profuit angelos hoſpitio recepiſſe. Vbi docemur iuuare eos, qui noſtri gratia aliquid patiũtur.* Percuſſerũt viros cæcitatibus. *Qui libidine intus cæci erãt, nõ mirũ ſi extra cæcitate oculorũ percuterẽtur.* Generum & filios & filias. *Ecce quid valeat, iuſtis coniũgi, & qualiter mali propter bonos ſæpius bene habeant: & quã periculoſum ſit, bonus inter malos viuere: aut poſſeßionem habere. Expende quæſo horum cæcitatem: vt etiam Angelis velint abuti: qui mißi erant ad eos ſubuertendos. Solent enim mali aliquando in iudicem impingere.* Quia creuit clamor. *Diſce peccator ex hoc loco, non augere peccata tua. Similiter quam bonum ſit iuſtitiæ miniſtros hoſpitio recipere. Tertio quòd vix miniſtri iuſtitiæ celare poſſunt hoſpitibus ſuis: quæ ſint facturi.* Locutus eſt ad generos & fuit ſicut ludens in oculis eorum. *Excæcare ſolẽt malitia oculos impiorum: ne audiant iuſtorũ ſalutaria monita, deludunt etiam impij comminationes Dei.* Vim faciebãt angeli Loth. *Magna eſt ſummi Dei pietas erga iuſtos: vt eos etiam ignorantes, & nolentes, à malis liberet: quo in facto docemur, bona bonis etiam inuitis facere.* Erue te in anima tua. *Non ſunt curanda bona, inter malos poſita: quoniam ſolent cũ eis perire. Opes enim ſuas perire cupit, qui apud malos eas deponit.* Ecce inuenit ſeruus tuus gratiá. *Volebat petere vrbis liberationẽ, ſed prius proponit collata beneficia quæ valde exaltat: vt nos doceat, cum volumus noua obtinere bona ab aliquo: accepta numerare, quod & Dauid feciſſe inuenies. 2. Samuel. 8. Quis (inquit) ego ſum, quæ domus mea, quia adduxiſti me vſque adhuc? Et parum hoc fuit, niſi loquereris de domo ſerui tui in longinquum.* Et eſt parua. *Hoc (vt ſuperius admonui) commune eſt, vt. ſ. qui poſtulat, parua faciat quæ poſtulat: quod ex arte eſſe conſtat, quoniam ſolent homines, quæ parua ſunt, facile donare: nõ ſic autem magna: Sic Berſabe cũ Adõniæ apud Salomõ. Sunamitẽ poſtulaſſet cũ qua ſimul poſtulabat & regnũ: petitionẽ tamẽ paruulã ſe petere dicebat. 1. Reg. Qui vero donãt magna facere ſolẽt donaria ſua quẽ admodũ ibi Salomõ. Vnde & filiorum Zebedei mater aliquid ſe petere dixit: cũ tamen Regni Chriſti aſſeſſores filios poſtulaſſet. Similiter docemur hic, eos: qui gratiã fecerunt, debere maiora exhibere: vt perficere quæ ceperunt: videãtur. Videtur enĩ hic Loth obligare angelos, poſtquam vitam conceſſerant: concedere ciuitatem: qua ſaluetur.* Nõ potero eruere me ad montem. *Audis hic hominem debere, viuere, vbi viciniam habeat, qua poßit quæ ſibi deſunt ſaltem mutuo accipere: niſi velit Deo vacare.* Nõ potero facere quicquam: donec ingrediaris illuc. *Claudere, & ligare ſolẽt ſancti Deo et ãgelis manus, ne poßint illis, aut alijs nocere, niſi voluerint ipſi. Quod de ſctõ Moſe etiam legimus. Dimitte (ait illi Dominus) me, vt iraſcatur furor meus. Quis te Domine quæſo ligauit, vt à ſeruo ad puniendũ poſtules dimitti?* Pluit Dominus ſuper Sedon picem & ignem. *Conueniens fuit pœna delicto, vt qui luxuriæ inſolitæ igne flagrabant, pice, & igne, de cœlo mißis, cõburerentur.* Omnem planitiem & germen terrę. *Ecce quam mali ſint impij terræ, & herbis, vt ſcilicet propter eos terra & germen eius patiatur: apud Ieremiam capite. 12. legis vſque quo lugebit terra, & herba oĩs regiõis ſiccabitur?*

Propter

propter malitiam habitantiũ in ea, conſumptũ eſt animal & volucre. Reſpexit vxor eius à poſt eum. Difficile quis prohibet oculos fœminarũ. Sed conſueuit Dominus punire huiuſmodi licentioſos aſpectus: quemadmodũ fecit in Eua. Et putarẽ eam non ſolũ oculis, ſed etiã animo Sodomã reſpexiſſe: ob quã ingratitudinem in ſalis cumulũ verſa narratur. Vbi ſimul docet mala, non ſolũ non eſſe facienda: ſed neque reſpicienda: quod ideo fieri puto: ne quis illorũ punitionibus moueatur. Surrexit Abrahã mane. Quia securi iuſti vidẽt impiorũ mala: propterea (inquit) non timebimus: dũ turbabitur terra: transferentur mõtes in cor maris.

Recordatus eſt Deus Abrahám: & emiſit Lóth. Miſericordior eſt Deus in cõſanguineos iuſtorũ: quam ipſi ſint in eis. Non legimus Abrahã pro nepote oraſſe: & legimus Deum, eius gratia eum ab incendio liberaſſe. Similiter docemur, quid Dominus iuſtorũ gratia facere ſoleat. Habitauit in monte. Mirũ valde eſt, quod fuerit ab incendio liberatus, & non ab inceſtu. Admonet beatiſsimus Gregori. Nullũ eſſe locum: vbi iuſti tuti eſſe poſsint, niſi in Deo. Quamobrem ſanctus Dauid dicit. Eſto (inquit) mihi in Deũ protectorẽ, & in domum refugij. Quia nouerat nullũ a peccatis tutũ eſſe locũ: poſtulat Deũ, vt ſeſe illi domum, & locũ faciat: quo ſe a peccatis tueatur. Similiter docemur, quã periculoſa ſit viris, etiã conſanguineis & parentibus, fœminis cohabitare. Vnde Bern. in ſermõe quodã ſuper Miſſus eſt. Vis (inquit) o homo in timoribus eſſe ſecurus: time ſecuritatem. Vis (inquit) o fœmina ab extraneis eſſe libera: cõſanguineorũ tuorũ, & eorum: cũ quibus ſecura eſſe videris: time contuberniũ. Legimus enim Virginem, angelos timuiſſe, & cogitaſſe, qualis foret angeli ſalutatio. Nullos enim ſecurius viuere deprehendimus: quã qui, quæ ſecura videntur: ſuſpecta habent. Pater noſter ſenex eſt. Quærunt ſemper fœminæ rationes: quibus vitia ſua tegere poſsint. Vbi etiã aduerte, fœminæ ad malũ ſubtilitatẽ: & niſi ignorãtia eas excuſet, neſcirẽ excuſare, quas inceſtus nefandiſsimus accuſat. Similiter docemur, quam facile fœminæ ad malum perſuadentur.

Ecce dormiui heri cum patre noſtro. Cõmune eſt perditis, alios etiã coniunctos perdere velle: vt .ſ. vitioſos eos: quos diligunt: delectentur habere: ne ſoli peccatores eſſe videantur. Sic Eua maritũ ad peccatum perſuaſit faciendum. Vbi etiã aduerte, quã ſit ebrietas fugienda. Vocauit nomẽ eius Moáb. Peccatum ſuũ prædicauit, quaſi Sodoma. Non æquo animo Deus vnquã tulit, eos: qui peccata prædicant, aut iactant. Legimus enim, quã ægre tulerit Dauíd Ioáb, ſanguinẽ Abnér in calceis ad iactantiam poſuiſſe, & in cingulo: quod culpã vehementer auxiſſe videtur. Fuit pater filiorum Hamón. Solet Dominus ex peccatis bona elicere.

¶ In Cap. XX. Ad literã adnotata.

PRofectus eſt inde Abrahám ad terram auſtralem. i. Aegyptũ verſus quæ terra ſancta eſt ad meridiem. Et habitauit inter Cadés, & Sur. Vidẽtur nomina locorũ in deſerto. Et peregrinatus eſt in Gerár. Dicit beatus Hiero. in Poralipo. hunc locum etiã dici (Gabaál): qui olim fuit ſedes regia Philiſtinorũ. Diſtat autẽ a Ieroſolyma itinere trium dierum. Infra eam autem eſt vallis eiuſdẽ nominis: in qua Abrahám peregrinatus eſt. Sunt etiã qui dicunt literæ ordinẽ hic inuerſum: cũ hic Saráh raptus longe ante hoc acciderit. Soror mea eſt ipſa. Quemadmodum antea apud Aegyptios ſororẽ vocauerat: ita et nunc. Neque tamen eam inſtruit: vt ſuperius fecerat: quia iam inſtructam habebat. Ecce tu mortuus, id eſt, ſtatim morieris, aut mortuũ te reputato. Ipſa maritata eſt marito. Dixi alias verbum (báhal) quod hic ponitur: ſignificare ſuperiorẽ eſſe, ſupergredi, coniungi, vt ſuperius inferiori. Vnde verti poſſet. Et ipſa dominata Domino: ſed clarius, vt verſum eſt. Non intrauerat, aut, appropiquauerat ad eam: & ſecunda lectio magis quadrat. In perfectione, aut integritate cordis mei, id eſt, nihil mali machinans. Vocat Hebraiſmus cor integrum illud: quod nihil mali, aut inſidiarum machinatur. Et in

mũditia volæ meæ: aut, in innocentia. Hebraiſmus eſt, pro neque corde, neque opere, peccaui in re hac: de quo loquendi modo in Hebraiſmis diximus. Quoniam propheta ipſe. Si certa eſſet nobis radix verbi (nabí) facile cognoſceremus, quare Abrahám propheta diceretur: & ſi radix eſt (bán) .i. intellexit, tunc (nabí) intelligentem ſignificaret. Si autem (núb) quod eſt loqui, ſignificat loquentem. Sed prior ſignificatio magis arridet, vt .ſ. Abrahám dicatur propheta, quod videlicet intelligeret viſiones Domini. Poteſt etiam vere, & proprie propheta dici: cui Deus capite 15. ſuperiori captiuitatem ſui ſeminis, & redemptionem reuelauit, et Sodomorum ſubuerſionẽ: & credibile eſt, eum poſteris ſuis viſionem, & captiuitatem prædixiſſe, quo animæquiores facti, eã facilius tolerarẽt. Aut ſicut eos vocauit in pſal. Chriſtos dicẽs. Corripuit pro eis Reges. Nolite tangere Chriſtos meos, & in prophetis meis nolite malignari: ſic nunc Abrahám. Sed credendum eſt Abrahám verum fuiſſe prophetam: vt hic Dominus dicit. Orabit vſq; ad te, & viues. Sic in Hebræo eſt, & eſt ſenſus. Et extendet orationem vſque ad te: & viues. Aduerte hic, quod verbum (palál) quod noſtri hic orare vertunt, duo ſignificat .ſ. diuidere, diſcernere, & iudicare, vt Primo Samuelis .2. Si peccauerit vir in virum, (vpilaló) id eſt, diſcernet, aut diuidet, ſeu ius dicet illi Deus: ſed ſi in Dominum: quis (yepalél) id eſt, diuidet illi, ſeu ius dicet? Secundo ſignificat orare, ſcilicet, in quarta coniugatione: quod ſi ab hac eſt radice: poteſt Domini orare, dici (palál), quod orans ſeipſum iudicare videatur, ſeſe culpabilem oſtẽdens. Aut (quod verius puto) ſibi ius dici petat à Domino. Opera: quæ non ſunt facienda: feciſti. In Hebræo eſt: facta: quæ non ſunt faciẽda, ſeu quæ nõ fient .i. fieri debent: feciſti. Quia dixi profecto. Varie interpretes reddũt dictionem (rac). Aliquando profecto, vere, nonnũquã, tamen: quæ ſignificatio multis locis quadrat. Propter vxorem meã. Hebraice eſt, ꝑpter verbũ vxoris meę. .i. ſi dixero, eam meam eſſe vxorẽ: aut, vt verſum eſt. Et vere etiam ſoror mea eſt: filia patris mei. Conſtat ex hoc loco, non fuiſſe tunc temporis cognitum, eſſe prohibitum, ſororem ex altero tãtum parente in vxorẽ duxiſſe: neque contra leges naturæ hoc eſſe. Ex vtroque tamen parente putarem poſt Adam, non fuiſſe in vſu. Fuit, quando errare fecit me Deus. Conſtat ex hoc loco Saráh antequam cum coniuge in terram promiſſam veniret: à viro edoctam, vt ſororem eius ſe vbique diceret. In bono in oculis tuis habita. .i. in loco: qui magis oculis tuis placuerit: habita. Et ad Saráh dixit.

¶ Ecce dedi fratri tuo mille argenti: pro argenteos. Ecce ipſe tibi velamẽ oculorum ad omnes: qui tecum ſunt: & omnes: & increpata eſt.

Iſte eſt Hebraiſmus.

Inter huius libri difficiles ſentẽtias, hæc quæ hic ſcribitur: difficillima videtur: ita vt etiam Gigantes ſub mole gemere videantur: & duo meo iudicio locum difficilem reddiderunt. Alterum eſt: quid pronomen hebraicum (Hu) referat. Aliqui enim putant illud referre argẽtum. inter quos eſt vulgatus interpres: qui vertunt hoc .ſ. argẽtum, aut pannus ex eo emptus, erit tibi in velamẽ oculorum. Alij vero: qui rectius ſentire videntur: arbitrantur (Hu) referre fratrem, ſeu Abrahám ſub nomine fratris. Alterum vero, verbum (cháchath) id eſt, repræhenſa eſt, quod qualiter cum præcedẽtibus cohereat, difficile eſt cognoſcere. Tenendo ergo, pronomen referre Abrahám ſub nomine fratris: dupliciter poteſt textus exponi. Vno modo ſic. Ecce dedi mille argenteos fratri tuo, id eſt, Abrahæ: quem falſo fratrem appellas. Ipſe .ſ. Abrahám ſub nomine fratris, erit tibi velamẽ oculorum, id eſt, operimentũ verecundiæ: ſi mala, & adultera eſſe volueris: ad eos qui tecum ſunt: & ad omnes. Ac ſi dicat. Si cum domeſticis, vel alijs volueris adulterari: adulteriũ tuũ teges, dicendo, maritum eſſe fratrem: quibus verbis illa redraguta, ſeu repræhenſa eſt. Sed hũc ſenſum exibilare videtur id: quod dicitur. Ad eos, qui tecum ſunt: quoniam non poterat

Saráh

Saráh domeſticis adulterium ſuum tegere nomine fratris: qui quidem domeſtici probe noſſent eum eſſe maritũ. Sed quia ſenſus bonus eſt: poßet dici, quod non omnes domeſtici noſſe poſſent, eum eſſe maritum: & ſi noſſent: poſſent ſaltem ſe excuſare dicentes, eam aſſeruiße ſuũ eſſe fratrem. Sed eſt ſecundus ſenſus: qui meo iudicio germanior eſt: iſte .ſ. Ecce dedi mille argenteos fratri tuo: ipſe .ſ. ſub nomine fratris, erit tibi velamen oculorum, id eſt, operimẽtum verecundiæ, tũ erga domeſticos, tum etiã erga omnes alios: qui tibi exprobrare voluerint adulterium mecum: & te iniuria afficere: poteris enim te excuſare, quod ipſe perſuaſerit tibi eum vocare fratrem: ac ſi apertius dicat. Si domeſtici tibi ſint iniurij, aut alij vocantes te adulteram: habes quo opprobrium, & verecundiam reijcias, dicendo, eum tibi perſuaſiſſe: vt fratrem, non maritum vocares. Sed etiam hic ſenſus ſuas anguſtias patitur: quod iuxta eum his verbis non repræhenſa: ſed conſolata videtur. Sed ad hoc dicitur, quod prudẽtißime Abimélech conſolationi, increpationem miſcuit. Dixit enim. Ecce dedi mille argenteos fratri tuo, id eſt, marito: quem male fratrem appellas, & falſo: & in hoc redarguta, & increpata eſt: in eo vero: quod ſequitur, ipſe .ſ. erit tibi velamẽ oculorum, id eſt, in hoc tamen conſolaberis verecundiam tuam, contra eos: qui te adulterã vocauerint: quod .ſ. ipſe tibi hoc præceperit. Si vero teneas pronomen referre argentum: ſenſus erit. Hoc .ſ. argentum: quod fratri tuo dedi: erit tibi operimentum verecundiæ: quod .ſ. ea pecunia ſatiſfecerim illi peccatum: quod peccaui in eum, auferẽdo illi vxorem. Caietanus dicit verba eſſe monitoria: vt de cætero Saráh vocet Abraham maritum, non fratrem: vt apud ſe fecerat: quoniam hoc titulo, nomine videlicet mariti, velabit oculos omnium: ne eam concupiſcãt. Ac ſi dicat. Ipſe .ſ. Abrahám ſub nomine mariti, erit tibi velamen oculorum, id eſt, prohibitio concupiſcentiæ, ijs: qui tecum ſunt: & alijs. Sed quia relatiuũ, ipſe, videtur referre fratrẽ: qui præceſſerat: non multum placet ſenſus. Tũ quia his verbis non videtur reprehenſa. Sanauit Abimélech, & vxores eius. Conſtat ex hoc loco plagã: qua percuſſus fuerat Abimélech: fuiſſe impedimentum prolis: ne videlicet poſſet cum vxoribus congredi: aut eas nõ potuiſſe concipere, aut parere.

¶ In Cap. XX. ad mores cõponẽdos, adnotatio.

PEregrinatus eſt in Gerár. Mirabilis valde fuit æquitas, et patientia viri ſancti Abrahæ: qui ex ſummis diuitijs, ad ſummam paupertatẽ deiectus, nihil fuit propterea mutatus. Nuper armauerat. 300. Vernaculos domus ſuæ: quibus Reges Syriæ debellarat: & nũc, baculo in manu aſſumpto, ipſe & vxor eius cogitur ad Gerár deſcendere: ibíque mẽdicare. Vbi ſunt illi: qui ablatis ſibi a Deo diuitijs: quas ab eo mutuo acceperant: murmurant, conqueruntur, blaſphemant, ac deſperant? Diſcant à ſene, qualiter vtranque fortunã tollerare debeant. Dixit de Saráh, ſoror mea eſt. Admonui ſupra, quã parum carnales fuerint ſancti patres: qui tam facile ſibi permittebant vxores capi. Miſit Abimélech Rex Gerár: & accepit Saráh. Facile impingit homo lubricus, & cupidus, & quæ mala potentia pariat, indicat locus iſte. Habent Reges ad manum quæ volunt, ſiue bona, ſiue mala ſint. Venit Deus ad Abimélech. Qualiter Deus curet res iuſtorum, textus iſte indicat: vt .ſ. nollit eos, etiam ſi ipſi velint: dehoneſtari. In quo docemur, ſolum curare legem Dei: quoniã ipſe curat honorem noſtrum, & omnem aliã noſtrã vtilitatem. Similiter admonentur magni, non tangere res ſanctorum: ſi nolunt a Domino plagis caſtigari. Ecce tu mortuus. Arguit locus iſte, minæ Dei quam ſint timendæ, ac mala ipſa: quoniã non nouit Dominus mentiri. Admonet etiam locus iſte, qualiter Dominus ſubueniat illis: qui ex ignorantia peccant: neque ſinat eos in peccata labi. Abimélech nõ appropĩquauerat ad eã. Curat Dominus honorem iuſtorum, quanto minus ipſi illum curare videntur. Nunquid etiam gentẽ iuſtam occides? Communis animi cõceptio eſt,

Deum non punire iuſtum, neque impunitũ peccatorem relinquere. Vbi etiam noſtram innocentiam coram Domino allegare diſcimus. Etiam ego noui, quod in perfectione cordis tui. *Si hæc Domine noſti, cur regem innocentem de peccato arguis? Arguit Dominus opera, non peccamina contra iuſtos facta. vt nemo cõtra eos audeat re vera peccare. Qui enĩ ita arguit quæ peccata nõ ſũt, qualiter arguet, & puniet, quæ ſunt re ipſa peccata?* Prohibui te ego, ne peccares mihi. *Quantum valet opera bona, & ſimplici corde facere: quoniã ſi contingat ex ignorantia in peccatum ire, Dominus occurrere ſolet. Admonui etiam ſupra, qualiter Dominus Deus non permittit, eum peccata perficere: qui ſolitus erat ea ſolũ inchoare.* Redde vxorem viro. *Docet locus iſte non valere illius deprecationes apud Deum: qui alienã retinet adhuc. Antequam ergo ores, redde vnicuique quod ſuum eſt, poſtea offeres munus tuũ.* Quoniam propheta eſt: & orabit pro te. *Ecce prophetarum munus, ſcilicet orare pro populo. Vbi ſimul diſcimus rogare eum: quem offendimus. iam à nobis placatum, vt oret pro nobis. Et hac de cauſa, orationes Chriſti fuerũt efficaciſſimæ: quoniã à nobis iniuriã paſſus, pro nobis orauit.* Vocauit ões ſeruos ſuos. *Tenentur Domini, & parentes, ſeruis & filijs narrare, vnde Deum timeant: & lædere proximum non præſumant.* Quid feciſti nobis? *Arguendi merito ſunt, qui alijs præbent occaſionem ruinæ.* Induxiſti ſuper me, & ſuper regnum meum peccatum graue. *Solet enim regnum ſæpius luere peccata regis: cum ſcilicet non punit iniurias: quæ innocẽtibus fiũt.* Vere nõ eſt timor Dei ĩ loco iſto. *Ecce quam neceſſariũ eſt regnis, Deum timere vtorem. Vbi ſimiliter docet, occultandam eſſe veritatẽ: vbi eã dicere non ſolũ non prodeſt, ſed valde nocet.* Occident me, propter vxorem meam. *Iſti ſunt: qui pluris faciunt minora, quàm maiora mala: qui ne adulterium cõmittant, homicidium perpetrant: & maiora mala, maioribus cõpenſant.* Et vere ſoror mea eſt. *Tenentur viri ſancti, de ſe rationem reddere: maxime, quod non ſunt mendaces.* Hæc eſt miſericordia: quam facies mecum. *Tenentur vxores, viros iuuare, quoad poſſunt.* Cepit Abimélech pecudes. *Non ſolum veras iniurias, ſed tales reputatas tenemur reſarcire: & iuxta poſſibilitatem recompenſare. Vbi ſimul aduerte, poſſe illatam iniuriam alijs rebus externis reſarciri.* Ipſe tibi velamen oculorũ. *Auferẽda ſũt fœminis, quæ poſſunt illis ruinæ occaſionem dare, & ea: quibus poſſũt peccata tegere.* Quia claudendo clauſerat. *Sicut nos ĩ peccato præcedimus, ita Deus in punitione: vt ſcilicet peccatum inceptum punire incipiat, conſummatũ vero, aut prolongatum, conſũmata punitione. Vbi ſimul diſcimus, quid proſit oratio iuſti.*

Capitis. XXI. adnotata ad literam.

Viſitauit Dñs Saráh. *Dicũt Hebræi verbum (pacád) ſignificare viſitare, recordari, reſpicere, deficere, munerare, præcipere, & deponere, quoniam, vt ſæpius admonui nolunt aduertere, an vnum ſignificatum quadret omnibus locis. Et ſi quis expendat: deprehẽdet, ſignificare, recordari, & ex conſequenti numerare: quod videatur eſſe quoddã recordari: quæ duæ ſignificationes videntur conuenire omnibus locis: quibus verbum (pacád) ponitur, vt Exodi. 4. Audierunt, quod (pacád) id eſt, viſitaſſet: vbi optime vertas, recordatus eſſet Dominus filiorũ Iſrael. Similiter hic optime conuenit, ſi vertas.* Et recordatus eſt Dominus Saráh. *Neque ſolum recordari, ſed etiam numerare: vt ſi vertas. Et numerauit Dominus, ſcilicet tempus Saræ, ſcilicet promiſſum ſupra. 18. capite. Moueor autem, ſic eſſe vertendum, ex literæ cõtextu: quia dicit ſequẽs litera duo: & quod peperit: & quod tẽpore quo prædixerat Deus. Ac ſi diceret. Numerauit tẽpus cõdictum: & fecit, quemadmodum pollicitus eſt*

eſt. Si ergo hoc placet: Sic reddēda eſt litera. Et Dominus numerauit, ſcilicet tempus concipiendi Saræ. id eſt, quo illi conceptum promiſerat: fecitquè Dominus Saræ quemadmodum locutus eſt. Et cōcepit: & peperit Sarah Abrahám filium in ſenectute eius: ſecūdū tempus, quo locutus illi fuerat Deus. *Si vero magis placeat prior ſignificatio, ſcilicet recordatus eſt, non prohibeo.* Riſum fecit, vel ludum. Quis diceret Abrahám? *Non eſt vſquequaquè certa ſignificatio verbi (milél) id eſt, dicere: licet noſtri vbique vertant, loqui: interim tamen accipiamus hanc ſignificationem ab eis. Sic etiam incerta eſt ſignificatio verbi (gamál) id eſt, ablactare: quod Hebræi non ſolum ablactare, ſed retribuere, & maturare, ſignificare dicunt: à quo (gamál) id eſt, camellus. Neque potui ex locis vbi ponitur, cōiectari propriam ſignificationem eius.* Et vidit Saräh filium Agar Ægiptiæ: qué peperit Abrahæ ludenté. *Iam capit. 18. tractauimus ſignificationē verbi (ſachác) quod videlicet ſignificaret proprie ludere, illudere, irridere, ſiue animo, ſiue exterioribus geſtibus: noſtri ſignificātius vocant (fazer zombaria): vt Exodi. 32. Sedit populus manducare, & bibere: & ſurrexerunt (leſachéch) id eſt, ad ludendum, ſeu iocandum: & infra cap. 39. Venit ad me ſeruus hebræus: quem introduxiſti (leſachéc) id eſt vt illuderet mihi. Vidit ergo. Saráh Iſmahélē, illudentem, Non explicat textus cui illuderet, ſed ſubiuncta verba ſubindicant, illuſiſſe Iſáac: & crediderim eum dixiſſe, ſe primogenitum, & heredem totius ſubſtantiæ patris ſui: ideo dicit Saráh, eum non debere eſſe heredem cū filio ſuo (Iiſchác) Caietanus putat Iiſmahelē feciſſe alios pueros illudere Iiſchac, propter verbū quartæ cōiugationis. ſ. illudere faciētem: ſed non raro huiuſmodi verba habent reciprocam ſignificationem. Conſultò omittimus hic expoſitiones Rabbi Salomonis, quod videantur mihi relatu īdignæ.* Malum viſum eſt verbum valde, *id eſt, valde diſplicuit, ſic filium eycere. Et quod ſequitur.* Super cauſam filij ſui. *Dictio (odóth) non eſt nobis, neque Hebræis plene nota. Dicunt tamen ſignificare cauſam. Inuenitur tamen (vd) Hamos. 4. & Zacha. 3. & Iſaie. 7. ſignificare torrem ſeu titionem. Si autem radix nominis eſſet (Ed) cū Iod media radicali: tunc ſignificaret inundationē & afflictionem, & verti poſſet. Super aut propter afflictionem filij ſui. Sed (vt dixi) incerta eſt res hæc.* In Iischac vocabitur tibi ſemen, *id eſt, ſoli deſcendentes ex te per Iiſchac, vocabuntur ſemen tuum. Aut ſolus Iiſchác, vocabitur ſemē tuum: ſed prior ſenſus germanior eſt.* In gentem ponam, *id eſt, in multitudinem gentium.* Et ſurrexit. *Aut melius.* Et leuauit ſe. ¶ In deſerto Beerſabah. *Sonat (beér) puteus (Sábah) vero ſeptem, fuit autem prius fons, poſt modū vero amplus vicus tribus Iudæ, & ſimeonis, cōtiguus magno deſerto: & alter limes longitudinis promiſſæ terræ. 20. miliaribus in auſtrū diſtans à chebrón, iuxta viam: quæ Sinai ducit. Ad eam enim (Elias) peruenit, fugiens iram Iezabél in montem Choréb: qui & Sinai.* Emiſit puerū ſub vna arborum. *Dixi de ſignificatione nominis (ſiách) Gene. 2. quod ſignificaret arbuſtum, ſeu arborem tenuem, & tenerám. Nam cum ſub ea puerū proiecerit, conſtat non fuiſſe herbam, tū quia (vt ibidem diximus) herba ſæpe illi coniungitur.* Secundum iactus arcus. *In plurali ponitur iactus. Vnde videtur quòd nō ad iactum vnū, ſed plures, elongauerit ſe à puero.* Robora manum tuá cum eo, *id eſt, robora eum manu tua, Da inquit illi manum tuā: vt fortificetur, & ſurgat.* Fuit iaculator ſagittarius. *Dictio hebraica (rabáh) à qua robéh) quod noſtri hic iaculatorem vertunt: ſignificat proprie multiplicare, augere, creſcere, ſicut rabbáb. quod eſt eiuſdem ſignificationis. Et nullibi (quod ſciam) ſignificat iaculari, niſi hic: quapropter ſuſpecta valde mihi eſt hæc ſignificatio: ideo cōſultius putaui videre, an propria ſignificatio aliquo modo loco conueniat, quā temere nouā inuenire. Eſt autem locus ſic reddēdus, tenendo propriam ſignificationem.* Et fuit

eleuan

eleuans arcum. Solent enim Iaculatores ad iaciendum, vtcunque arcum leuare. Sic Thren. 2. Et euaſorem & ſuperſtitem: quos educaui (verib́íthi) id eſt, euexi, ſeu auxi. Aut germanius. Et fuit multiplicans arcum. i. frequentans, & hæc mihi ádhuc videtur germanior interpretatio. In deſerto (Paran) Eſt (Parán) herémus magna, ad ſolitudinem Sinái ſupra Aſphaltiden lacum: & vt colligitur ex. 33. cap. Deutero. eſt mons prope montem Seír: ibi enim dicitur: ortum eſſe Deum è Seír eis: & illuxiſſe de mõte (paran). Huius etiam montis meminit Abacuch. 3. capite: vbi Deum à meridie veniſſe dicit, ſanctumque de monte (parán) Cuius mentio etiam facta eſt ſupra. 14. & Numeri. 10. Accepit illi vxorem de terra Ægypti. Quoniam erat Aegyptia: inde voluit filio vxorem accipere. Dominus tecũ eſt in omnibus. quæ tu facis. Hebraíſmus eſt pro: Deus in omnibus tibi auxilio eſt. Iura mihi hic per Dominum. Diximus de dictione (hénnah) ſupra. 15. capite, quòd locum oſtendat, id eſt, hic. Si mentitus fueris mihi, & filio meo, & nepoti meo. Incerta eſt hebræis ſignificatio propria dictionis (nin) quàm hic noſtri filium vertunt: quoniam propriam nominis radicem ignorant. Sunt tamen conjecturæ aliquot ad hanc ſignificationem, ſicut eſt illud Iob. 18. Non (nin) id eſt, filius ei, neque nepos in populo eius. Sic Iſaiæ. 14. Succidam ipſi Babél nomen, & reſiduum: & (nin) id eſt, filium. Vnde Burgenſis illud Pſal. 72. Ante ſolem (Iinón) id eſt, filiabitur (ſi ſic loqui fas eſſet latinis auribus) vertit, id eſt filius vocabitur. Si autem radix ſit (Ianáh) vt multi putant: cum (Ianáh) ſignificet aliorum ſubſtantiam accipere, veluti hæredem: tunc ſenſus erit. Quia non mẽtieris hæredi meo, & nepoti meo. Super cauſam putei. Iam alias admonui, ignotæ ſignificationis eſſe (odóth) id eſt, cauſas, vt noſtri vertunt. Septem agnas ouium. Dicunt Hebræi (chébes) id eſt, agnus ſignificare agnum anniculum. Superiorem vero dici (Ayl). Sed parum fido his differentijs: quoniam diſcrimen, requirit plenam notitiam eorum: inter quæ diſcrimina ponuntur. Quid ſeptem agnæ iſtæ? Omiſerunt fere omnes interpretes hic dictionẽ (hénnah). i. hic, quò parũ interſit ſiue eam interpretentur, ſiue non. Quod fodi puteum iſtum. Tribuunt hebræi multas ſignificationes verbo (chapár) ſcilicet fodere, ſcrutari, & erubeſcere. Sed meo iudicio, illa duo ſolum ſignificat, ſcilicet proprie fodere, & alludere, ſiue erubeſcere: quod erubeſcens, velit ſe abſcondere, & defodere ſub terra: ſi poſſet. Potes etiã tertiũ admittere, ſcilicet ſcruptari, quòd nihil aliud ſit effodere, quã ſcruptari viſcera terræ: Iob. 39. Inde (chapár) id eſt, effodit eſcam, id eſt, videt, vt effodiat: vbi noſtri vertunt. Inde contẽplatur eſcã: Propter quod vocauit locũ illum (béersábah) id eſt, puteum ſeptem. Quoniam ibi iurarũt, & pcuſſerũt ambo fœdus. Non putes nomen (béerſábah) explicare iuramentum, aut percuſſum fœdus: quoniam (vt diximus) ſonat puteum ſeptẽ: propter ſeptem agnas. Plantauit arborem. Putarẽ (éſſel) eſſe proprium arboris nomen. Sed, vt ſæpius admonui, hebræi ignorant ſignificata nominum arborum, & lapidum, auium, & piſciũ. Quod tñ ex ſcripturis colligere potui, eſt, quod ſit arbor magna: ſub qua quis poteſt tabernaculum tendere: quoniam. 1. Samue. cap. 22. de Saule dicitur, quod habitabat in (Gábah) ſub (haéſſel) id eſt, ſub illa arbore: & cap. 31. dicitur, quod ſepelierunt eum ſub (haéſſel) id eſt ſub illa certa arbore: aut ſub arbore. Aliqui nemus vertũt: ſed non placet. Plantauit ergo Abrahám arborem: aut illud certum arboris genus: & ad quẽ finẽ, conſtat: quoniã ibi recipiebat hoſpites: vt de angelis patuit. Vocauit ibi in noĩe Dñi fortẽ æternũ, aut fortis æterni. Hæc inuocatio ſubindicat ibidem obtuliſſe ſacrificium inuocando Deum, ſub nomine (Iehouáh) fortem & æternum: quemadmodũ feciſſe legitur capi. 12. Et bene aduerte, quod inuocauerit Deum fortem, æternum: vt intelligas id: quod Dominus Exodi. 3. dicit. Ero qui ero, ſcilicet ſemper. Nã in hoc ſe voluit ab alijs Dijs diſcriminare: quod illi noui recentes que venerunt: quos non colue-

coluerũt patres eorum: ipſe vero ſit (Iehouáh) (él holám) id eſt, Deus fortis perpetuus.

Capitis. XXI. ad morum correctioné annotatio.

ET recordatus eſt Dominus Saráh, quemadmodũ dixit. *Inter cætera: quæ in Deo relucent: præcipuum eſt veritas: vt non ſolum quæ promiſerit, compleat: ſed eo, quo promiſerit tempore. Et iniquum valde videtur, quod compleat Deus nobis pollicita, & nos non impleamus, quæ promiſimus illi miniſteria. Quemadmodum (vt alias dixi) iuſti nõ ſolum præcepta Dei implent, ſed ſuo tẽpore: ita & Deus præterire non ſolet promiſſum eis tẽpus. Vbi aduerte, quod non obſtante riſu Saræ & Abrahæ, Dominus quod promiſerat, adimpleuit: vt in hoc ſuam oſtenderet veracitatem. Quare Paulus ad Roma. ait. Eſt autem Deus verax: omnis autem homo mendax.* Vocauit Abrahám filium ſuũ Iſaác, *id eſt riſum Etiam hic conſidera, quàm velit Deus, nos ſuorum beneficiorum recordari. Nam quia miraculoſe filiũ dederat, quaſi deſperato: voluit, vt omnes cognoſcerent, in nomine filij, eſſe miraculo acquiſitum.* Circuncidit eum octauo die: vt illi præceperat Deus. *Docentur hic illi: quibus Deus aliquid pollicitus eſt: obſeruare mandata Dei: quoniã hæc videtur eſſe via ad verificandas promiſsiones: vnde ſupra capite 18. dixit Dominus de Abrám. Noui eum, quod præcipiet filijs ſuis, & domui ſuæ poſt ſe: & cuſtodient viam Domini: vt faciant iuſtitiam & iudicium: vt venire faciat Dominus ſuper Abrahám, quod locutus eſt ſuper eum.* Riſum fecit mihi Dominus. *Omnia tribuũt Deo iuſti, ſcilicet riſum & planctũ.* Omnis, qui audierit: corridebit. *Docemur hic, ridere, & gaudere: cum audimus bona proximorum: contra eos, qui inuidia torquentur: cum bona audiũt, et de malis lætantur.* Quis locutus eſt Abrahám? *Hinc arbitror illam cõſuetudinẽ ortã: vt cũ natus fuerit alicui filius: dicamus illi proſit filius, aut bene natus ſit.* Fecit Abrahã cõuiuiũ in die: quo filiũ ablactauit *Non ſunt omnino damnanda conuiuia: quæ virorum iuſtorum autoritate comprobantur. Similiter docemur gaudere: cum ab ijs: quæ puerorũ ſunt; ad maiora proficimus: vt non ſimus ſemper paruuli fluctuantes.* Vidit filium Hagar ludentem. *Adoleſcens (ait Sapiens) iuſta viã ſuã cũ ſenuerit: nõ recedet ab ea: ideo parẽtibus elaborãdũ eſt: vt nõ ſinant pueros ſuos cum malis verſari. Vbi etiã aduerte, auaritiã nobis quaſi connatam: cum audias Iſmahelem à puero, iam de hæreditate cum fratre cõtendere.* Eijce ancillam, & filium eius. *Cauendæ ſunt valde diſcordiæ domeſticæ, & potius de ſubſtantia aliquid perdendum eſt: quàm diſcordias permittere. Non reputauit Saráh ancillã perdere: ne poſtmodum filium cum ſeruo litigãtes audiret. Hic etiam fundari videtur lex, quod filij ancillarum non ſint hæredes cum legitimis. Tertio diſcimus, vt plurimum filios ancillarum eſſe ad malũ procliues.* Diſplicuit res valde Abraham. *Quis eſt, qui & ſi ſanctus ſit: poſsit naturæ iura negare?* Ne ſit diſplicentia in oculis tuis. *Ecce qualis mœſtorum conſolator ſit Deus: qui in minimis etiã ſuccurrit ſuis.* In omnibus, quæ dixerit tibi Sarah: audi vocem eius. *Audienda eſt aliquando vxor: quando iuxta Dei voluntatem conſulit. Sic beatus Zacharias Iohannis pater, audiuit Eliſábeth: & ambo in nomine pueri concordarunt.* In Iſaác vocabitur tibi ſemen. *Cõſtat ex hoc loco, Deũ ſine meritis præeligere homines.* Filium ancillæ in gentẽ ponam: quoniam ſemen tuum eſt. *Omnia quæ ſunt iuſtis: Deo placent: omniáque exaltare ſolet, quemadmodum omnia opera iniquorum reprobat.* Errauit in deſerto béer ſébah. *Ecce in quas anguſtias permittit Dominus bonos venire: vt inde eruat eos.* Non videbo, quando morietur puer. *Non libenter vident, qui diligunt, mortem eorum: quos diligunt: imo neque audiunt.* Audiuit Deus

vocem

vocem pueri. *Flenit mater, & Dominus nõ quidem matris ſed pueri vocem audiſſe dicitur vt diſcamus, quid valeãt innocentũ voces & orationes apud Deum: etiam ſi paruuli ſint. Vnde ſolemus in neceſſitatibus & anguſtijs paruulorum innocẽtum lácrimas ad Deum mittere Quamobrem rex ille Niniuitarum, etiam paruulos ieiunio afflixit, quẽadmodum apud Ionã legimus. Eſt etiã hic aliud, quod aduertas, qualiter bonus amicus non rogatus: rebus amicorũ ſuorum ſubueniat. Nam quia puer erat ſemen Abrahæ: pereclitãti ſubuenit Deus. In quo nos docet amicorum res in abſentia curare, quemadmodum diximus de Loth. Vbi etiam diſce, quod plus nobis ad miſericordiã valent fletus noſtri, quã amicorum: & aliorum pro nobis.* Quid tibi eſt agar, *licet Dominus optime nouerit mala, quæ patimur, ea tamen à nobis audire deſiderat: ne poſtea dicamus, eum nobis ſine neceſſitate ſubueniſſe. Quæſiuit Chriſtus à languido: quem apud probaticã piſcinam ſanauit: vellet ne ſanus fieri, ad quid quæſo? Nonne Domine noueras eum velle? Noui (inquid): ſed interrogaui: ne poſtea diceret me inuitum illum ſanaſſe: & beneficium tanquam ingratum, præteriſſet.* Apperuit Deus oculos eius. *Iuxta nos ſunt bona quæ conſequimur: & mala, quæ vitamus: ſed Dominus claudit, & apperit oculos noſtros: vt illa videamus, vel prætereamus.* Accepit ei mater vxoré. *Diſcant ex hoc loco filij non deligere ſibi vxores: ſed expectare eas à parentibus ſuis. Similiter vxorem ex patria eſſe deligendam: cuius mores prius noueris, ſaltem in communi.* Deus tecum eſt. Nunc iura mihi. *Quãtum homo debeat laborare, vt Deum ſecum habeat, admonet locus iſte. Nam quia Abrahám ſecum Deum habeat etiam Regibus timori erat. Simulque docemur pacem habere cum bonis & iuſtis: ne contrariũ nobis Deum habeamus. Docemur tertio, quàm facile ſit cognoſcere hominem: qui apud ſe Deũ habet. Cum enim videris iuſtum bonis etiam tẽporalibus abundare: cognoſce: eum Deum apud ſe habere.* Secundum miſericordiam, quam feci tecum: facies mecum. *Nõ eſt cum fortuna inſolẽdum: ſed eorum: à quibus bona recipimus: recordari debemus.* Ego iurabo. *Aſtringunt ſe iuſti, quantum poſſunt, ad bona facienda: & mala vitanda. Hoc enim intereſt inter bonos, & malos, quod boni ita mala faciunt: aut facere proponunt, vt facile ab inſtituto recedant. Non enim vouent, neque iurant hæc facere, ne ſe aſtringant. Quod ſi aliquando hæc iurare, aut vouere contingat, pro nihilo ducunt vota, vel iuramenta reſcindere, Ad bona vero facienda, aut mala vitanda mille ſe votis aut ſacramẽtis aſtringunt. Iuraui (inquit puer Domini) et ſtatui, cuſtodire iudicia iuſtitiæ tuæ. Et votum vouit Deo Iacob, quod non intraret lectum ſtrati ſui: niſi prius inueniret locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. Mali vero, vice verſa, bona ita faciunt, aut facere proponunt: vt facile ab eis deſiſtant: quæ nullius momẽti ſunt facile eos impediunt. Ad mala vero, ita ſe conſtringunt, ita votis & iuramentis ſe alligant: vt nullo modo poſſint ab eis dimoueri. Sanctus ergo ſenex, libens iurauit: ſe non nociturũ regi.* Et cum terra: in qua peregrinatus es. *Debitores ſumus nõ ſolum hominibus beneficijs ſed terræ: que nos libenter ſuſcepit: & in qua bene nobis fit.* Increpauit eum, propter puteum: quem rapuerant ſerui eius. *Docẽtur hic Domini cognoſcere ſe culpabiles, in ijs: quæ ſerui ſui malefaciũt: neque ſeruos ipſos eſſe increpandos, ſed Dominos: qui cum poſſint, & debeant prohibere non curãt. Sic Phariſæi ad Chriſtum. Quare (inquit) diſcipuli tui trãſgrediũtur traditiones ſeniorum. Secundo aduerte, quãta patientia præditi ſint iuſti: qui licet ſe vindicare facile poſſint, nolunt tamen: volentes potius ſubſtantiam, quàm pacem, & quietem perdere. Tertio, quàm audaces ſint canes aulici ad aliena rapienda. Dedit etiam iuſtus ſenex Regi quæ poſcebat: neque tamẽ pepercit reprehẽſioni.* Non noui quis fecerit, *Gerit iſte eorum perſonam: cognoſcunt ſe aliena detinere inuito Domino: neque tamen reſtituunt.* Accepit Abrahám pecudes. *Quanti facienda eſt pax, quæ debet multo emi, ſi opus eſt.* Septem agnas capies de manu mea: vt ſint mi-

hi

hi in teſtimonium. *Multis cautellis cũ mẽdacibus agendum eſt: ne poſtea veritatem negare poſſint. Et hoc eſt, quod nos præcipue docet caput hoc, ſcilicet eſſe cum ijs: qui pacem oderũt: pacificos.*

¶Capitis. XXII. annotationes ad literam.

TEntauit *aut* tentare fecit Deus Abrahám. *Non, vt quod antea ignorabat ſciret: ſed vt oſtenderet, quãta cauſa, & ratiõe hominẽ ſic extuliſſet.* Ecce ego, *id eſt, adſum, & eſt hebraiſmus.* Filium tuũ, vnicum tuum, quem diligis Iſcháh. *Vt fortior eſſet tentatio: appoſuit omnia, quæ poſſent immolationem impedire. Nempe quod eſſet filius, nõ filia: quod vnicus: quoniã Iſmahél iam non erat domi: ſimiliter vnicus ex vxore: tertio dilectus, non odio habitus: quarto Iiſchac id eſt. riſus. i. ob quem riſiſti, ſeu tibi miraculoſe donatus. Dicunt autem Hebræi, Abraham decies tentatum. Primo, quando egreſſus eſt à patria: cuius dulcis amor eſt: vocatus in alienam terram ſupra. 12. cap. Secundo duplici fame, qua in Aegyptum, & in Gerár deſcendere compulſus eſt. Quarto in ablatione vxoris. Quinto in bello aduerſus. 4. reges. Sexto in matrimonio Hagár: vbi videtur tentatus de deſperãda prole. Septimo in circuncisione in ſenili corpore. Octauo in expulſione Hagár. Nono in ablegatione Iiſmahelis. Decimo in immolatione Iſaác. Sed ex his. 5. videntur fuiſſe tentationes, aliæ vero minime, ſcilicet de relinquẽda patria, quod ex ſummis diuitiis ad ſummam paupertatẽ deiectus eſt ſæpe. Tertia circuncisio in tali ætate, Quarta expulſio ancillæ cũ filio. Quinta immolatio vnici, & dilecti filij.* In terrã Morijáh *Nouerat Abrahám terram: ſed montem ignorabat: quem ſe illi oſtenſurum Dominus pollicetur: & ex ſcriptura conſtat, in eo Dauidem holocauſta obtuliſſe, pro peſte ſedanda: ſimiliter in eodem fuiſſe conſtructum templum Domini poſtea: vt patet. 2. Paralip. 3. Cæterum quod Hebræi addunt, ibidẽ obtuliſſe Cháin & Abel, ſimiliter Nóach incertum mihi eſt, & valde timeo mendacia ſcripturis ſanctis adiungere: quod non verentur hebræorũ multi. De étymo nominis morijáh dubitatur. Nam quidam deducũt à (marár) aut (mar) quod eſt myrrha: et ſic appellatũ locũ putãt, quod myrrha, & cinnamomo, & aloé abundaret: de quo in cant. 4. capite dicitur. Ibo mihi ad montem myrrhæ. Alij vero à (iará): quod eſt timere, quod videlicet in illo monte Dominus deberet poſtea coli, & timeri. Tertij à (iaráh) quod eſt docere, deſcendere, quod ex eo monte deſcenſura, & proditura eſſet doctrina, & lex, iuxta illud Iſaiæ. 2. De Sion exibit lex. Mihi vero (ſi à (mar) deducitur) videtur vocari amarum, propter amaritudinem Abrahæ immolãtis filium, aut filij immolati. Si vero à (iará) quod eſt timere: aut à timore, quẽ ibi habuit Iſaác: aut (quod verius puto) à timore præſentiæ diuinæ, futuræ ibidem in templo. Sunt etiã qui a (raáh) quod eſt videre, deducunt (morijáh) quaſi diceret. Ad terram viſionis, id eſt, in qua tibi antea apparui. Neque iſta etymologia improbanda videtur.* Et offer eũ ibi. *Hebraice habetur. Et aſcendere fac eum ibi in holocauſtum. Et ſenſus eſt. Et combure eum ibi, ita, vt in fumum aſcendat ad Dominum, quemadmodum holocauſtum: quod, vt iã alias dixi, dicitur Hólah, non quod eſſet totũ incẽſum, ſed quod in fumũ aſcẽderet ad Dñm (Haláh) enim aſcẽdere nõ incẽdere ſignificat.* Ignẽ, & gladiũ. *Dictio (maachéleth) ab (achál) quod eſt comedere, ortum habet. Dicitur autem gladius comedẽs, quod homines deuorare: aut comedere videatur: & nomen in hac ſignificatione ponitur Iudicum. 19. & Prouerb. 30.* Vbi pecus in holocauſtum? *Dicunt Hebræi, dictionem (ſeh) id eſt pecus, ſignificare tam agnum: quàm hædũ: vt probant ex eo: quod habetur Exodi. 12. (Sehtamim) id eſt agnus, aut pecus erit vobis immaculatum anniculum. De ouibus, vel de capris, accipietis eum. Idem Deutero. 14.* Dominus videbit ſibi, *id eſt, prouidebit ſibi pecus.* Ædificauit Altare, *ſcilicet coniũgendo lapides ad modũ aræ:*

ex quo

ex quo poſtea puto Deum præcepiſſe Iudæis, ne ſibi facerẽt ex lapidibus politis, ſeu dolatis altare. Ordinauit ligna. *Non eſt omnino certa ſignificatio verbi (harách), licet enim cõmunior ſignificatio eius ſit ordinare: inuenitur tamen Pſal. 89. ſignificare æquare: vbi dicitur. Quoniam quis in cælo (iaharóch) id eſt, æquabitur Domino? Poſſet tamẽ hic tollerari prima ſignificatio, ſi vertas. Quoniam quis in cælo ordinabit, ſcilicet exercitum Domino, id eſt, cõtra Dominum? Aut. Quis in cælo ordinabit, Domino, ſcilicet aſtra: quæ admodum ordinati exercitus egrediuntur: iuxta illud Iob. Nunquid noſti ordinem cæli? Iob etiam. 36. Videtur ſignificare æſtimare, & ĩ multis alijs locis: aut numerare: quoniã quæ in numerũ venire ſolẽt, æſtimãtur: quæ vero nõ æſtimãtur, neq; numerãtur. Hic vero ordinare, eſt vnũ ſuper aliud: aut ſub alio ordinate ponere, quẽadmodũ facit qui numerat.* Alligauit Iſaác filiũ ſuũ. *Infra cap. 3. dicitur de Iaacób, quod poſuit facies pecudum ad (achód) id eſt, ad ligatum: quod noſtri interpretãtur, ad maculoſum, in loco vbi alligari ſolet, id eſt, in pedibus. Sed meo iudicio non aduerterunt, quod hebraiſmus vocat maculoſum, ligatum: quoniam macula videtur pecus: ĩ quo eſt: cingere: et cinctũ, quod macula per circuitũ cingit. Vnde in vulgari noſtro dicimus (bácoro cilhádo) id eſt, porcus cinctus, quãdo macula ipſum cingit. Quoniam ergo macula videtur pecus cingere, aut totum, aut partem: vocãt Hebræi pecus maculoſum, cinctum. Quod ſeruare memento: vt ſcias, quæ in citato capite dicuntur.* Nunc cognoui, *id eſt, ad modũ denouo cognoſcentis me habui: experientia noui, quod timeas Dominum, id eſt, timeas mandata eius præterire.* Et non prohibuiſti filiũ tuum, vnicum tuum, à me, *id eſt, non retinuiſti filium tuum: ne illum occideres propter me. Aut cum ego eum occidi voluiſſem: tu eum non retinuiſti.* Ecce aries poſt, *ſcilicet* ſe. *Dicunt Hebræi (áyl) ſignificare arietem: qui iam annum tranſierit. Nam dictio à fortitudine ortum habet: & ſignificat fortem arietẽ.* Tentus, *ſeu* comprehenſus in perplexitate cornibus ſuis, *aut in dẽſitate. ſ. arborum, vel ramorũ, aut ſpinarũ. Dictio (ſabách) dicitur ſignificare complecti, implicari, vt patet Iob. 8. Iuxta fontes, radices eius (ieſſubachó). i. complicabũtur. Illud vero Ierém. 4. quod noſtri vertunt. Aſcendit leo de (ſubachó) id eſt, de cubili, melius vertas, de perplexitate ſua, id eſt, de ſylua: in qua perplexus eſſe videbatur.* Aſcendere fecit illum, *ſcilicet arietem, aut ſuper altare, aut in fumum ad Deum, quia obtulit eũ in holocauſtum Domino.*

Vocauit Abrahám nomen loci illius, Dominus videbit quod, *aut* qui dicetur hodie, in mõte Dominus videbitur. *Iſte eſt hebraiſmus huius loci: cuius ſenſus eſt, quod Abrahám vocauit nomen loci illius Dominus videbit, id eſt, prouidebit, ſcilicet victimam. Nã antea cum interrogaret Iſaác, vbi victima eſſet: Abrahám reſpondiſſe fertur. Dominus videbit, id eſt, prouidebit ſibi de victima: quàm ob cauſam vocauit nomen loci Dominus videbit: qui quidem locus hodie dicetur pro dicitur. (Et videtur eſſe verba ſcriptoris libri.) Dominus videbitur, id eſt, qui locus hodie dicetur pro dicitur, mutato actiuo in paßiuum, in monte Dominus videbitur. Cum enim quis inquirit, dicit, ſeu vocat montem illum. In mõte Dominus videbitur, ſicut dicitur ĩ mõte Sinái: in monte (hebál): & iſte ſenſus mihi ſimplicior, et planior eſſe videtur. Alius ſenſus eſt, quod Abrahám vocauit nomen loci, Dominus videbit, ſcilicet hoſtiam, vt ſupra: aut meã afflictionem, qui quidem mõs hodie dicitur: in monte Dominus videbitur: quoniam ibi poſtea templum ædificatum eſt: in quo erat præſentia Domini: ſed quia dominus ibi non videbatur tẽpore templi: prior expoſitio præſtrẽda videtur. Sunt qui in priori loco, vbi dicitur: quod vocauit locum Dominus videbit: dicunt actiuum verbũ, pro paßiuo poni: et quod debeat legi. Videbitur: ſed non audeo literam mutare.* In me iuraui: dicit Dominus. *Hebraicæ ad literam eſt. In me iuratum eſt, aut iuratus ſum, dictum Domini. Sed ſenſus bene redditus eſt.* Nõ prohibui,

hibuiſti, *aut* retinuiſti filiũ tuũ: vnicũ tuũ. *ſ. me præcipiẽte ĩmolari.* Hæreditabit ſemé tuũ portas inimicorũ ſuorum, *id eſt, vrbes q́ ſtatim capiũtur, cũ captæ fuerĩt portæ: per quas eſt ingreſſus, ac ſi dicat. Vincẽt inimicos ſuos filij tui.* Bñdicent in ſemine tuo oẽs gẽtes terræ, *aut* benedicent ſe in ſemine tuo. *Longe aliter Hebræi, præcipue moderni, explicãt locũ hũc, quã Chriſtiani, à Paulo edocti: Iudæi enim dicũt in ſemine Abrahæ oẽs gẽtes ſe benedicere, dicẽtes. Ponat Dñs ſemẽ meũ, ſicut ſemẽ Abrahæ: aut multiplicet Dñs ſemẽ tuũ, ſicut ſemẽ Abrahæ. Quod vero iſte ſit ſẽſus, arguũt ex eo, quod infra ca. 48. dicit Iaácob filio ſuo Ioſeph, in te (inquit) benedicet ſe Iſrael .i. in ſemine tuo, dicendo. Ponat te Deus, ſicut Ephraim, & Menaſſeh: qui textus, vt dicũt, explicat ſimiles locutiones. Tũ quia antea dixerat, benedicẽdo bñdicã tibi, & multiplicãdo multiplicabo ſemen tuũ: vbi videtur benedictio nihil aliud eſſe, quã ſeminis multiplicatio. Sed quia non videmus gẽtes oẽs, ſeſe benedicere in ſemine Abrahæ modo prædicto: ſed potius in Chriſto, qui eſt verũ Abrahæ ſemẽ: ideo cũ Paulo melius dicitur ĩ ſemine tuo .i. in Chriſto, qui eſt ſemẽ tuũ, ſecundũ carnẽ: benedicẽt ſe oẽs gẽtes terræ.* Eo quod audiſti vocé meã. *Dictio (echeb) dicitur ſignificare eo, propter, ſignificat etiam mercedẽ: vnde quis poſſet vertere. Merces. ſ. erit tibi, eo quod obedisti voci meæ. Quod vero mercedẽ ſignificet conſtat. Pſal. 19. & 40. et. 119.* Patré Arã. *i. Sirorũ. Sic enĩ vocat Hebraiſmus Siriã. Eſt autẽ ſermo de Arám ſola, nõ de ea quæ eſt inter Euphratẽ, & Tigrim.* Et cõcubina eius, et nomẽ eiꝰ (Reumáh). *Eſt cõcubina (teſte Rabbi David) ãcilla iuncta viro, abſq; ſcriptura, ſeu cõtractu ſpõſaliũ. Vocatᷓ aũt pellex, apud iuriſprudẽtes illa, q̃ cũ eo cui vxor ſit, corpus miſcet. Concubina vero: q̃ cũ celibe viro ſine nuptijs, locũ vxoris tenet: ſed in ſacris literis vera eſt vxor, vt patet de cheturah, quæ vocatur infra vxor Abrahæ, capite. 25.*

Capitis. XXII. ad mores cõponendos annotationes.

ET fuit poſt hæc: tẽtauit Deus Abrahã. *Quid eſt (ait Iob) hõ quia magnificas eũ, aut quid apponis erga eũ cor tuũ? Viſitas eũ diluculo: & ſubito probas illũ. Licet enim oĩbus hoĩbus timẽda tẽtatio ſit, illis tamẽ maxime: qui ab eo extollũtur: aut illi ſũt familiares. Cũ enim Chriſtus in baptiſmo, preclara ſuæ laudis audiret à patre encomia: Hic (inquit) eſt filius meus dilectus: in quo mihi bene cõplacuit: ſtatim in deſertũ poſt hæc ductus eſt, vt à Diabolo tentaretur. Similiter cũ diabolus virtutes, & geſta preclara ſancti Iob, à Dño audiret: quod illi ſimilis in terra nõ eſſet: quod eſſet ſimplex, & rectus, ſtatim à Dño impetrata licẽtia, eũ in varias induxit tẽtationes. Sic ſãctũ virũ Abrahã Dñs, poſt quã tot preclara cõceſſerat: grauiſſima eius animũ pulſauit tẽtatione. Vbi tu aduerte, diſtributas à dño tẽtatiões, ſecũdũ eorũ qui tentantᷓ: vires. Dñs (ait Paulus) Bñs: qui non permittet vos tẽtari ſupra id: quod poteſtis. Quia enim nouerat neminẽ, niſi Chriſtũ victorẽ euaſurũ ex præſentata mũdi monarchia: eũ ſolũ voluit illa tẽtari. Similiter de dignitate Meſſiæ, qua ſolũ Iohannẽ pulſari voluit: quia ſolũ nouerat eam refutaturũ: ſic etiã, quia nullũ, aut rarũ inueniret, qui tã cũſtãti aĩo, ex filio holocauſtũ faceret, quẽadmodũ ſctũs ſenex: ideo eũ ſolũ voluit hoc velut ariete pulſare.* Tolle (ĩquit) filiũ vnicũ tuũ: quẽ diligis. *Nõ ſolũ precepit filiũ ĩmolare, ſed oĩa q́ poſſent ſenis animũ à parẽdo retrahere, ſimul, cũ precepto adiũgere voluit: vt quãto in parẽdo difficiliora perirãſeundo ſuperaret: tãto eũ preclarioribus muneribus & laudibus, corã oĩbus extolleret. Putas nõ pulſaſſe in fidelitatẽ, ſenis animũ, vt Deũ reputaret mẽdacẽ: qui ĩ Iſaác vocaturũ ſe ſemẽ ei promiſerat: quẽ nũc ante prolẽ precipiebat immolare? Nõne poſſet ſctũs vir dicere in corde ſuo. Ad quid mihi ſeni filiũ in ſenectute totiẽs promittẽdo, pro magno numere dediſti, ſi eũ tam cito mihi ablaturus eras? Nõne melius erat non dediſſe, quã datũ in tali ætate auferre: præſertim meis manibus dillaniandũ? Nonne hominum necem Nóach, & patribus prohibuiſti? Quid ergo me cogis innocentẽ puerũ iugulare?*

An hæ ſunt promiſſiones tuæ, vt des quæ non petimus, vt poſtquam dederis: tam facile auferas? Hæc et his ſimilia ſenis animam pulſaſſe crediderī: ſed ille omnibus ſuperatis, ſine lachrymis, ſine ſingultu, aut gemitu, iuſſa cōplere, filiumque immolare diſponit. Pleniſſime (vt inquit Paulus) ſciens, quod a mortuis reſuſcitare eum poſſet Deus. Vbi nos docet, quod quanto difficiliora bella aduerſus nos ſuſcitari viderimus: tanto maiori ſimus animo, ſcientes quod qui tentat, dare vires ſolet ad tentationem ſuperandam. Offer eum ibi in holocauſtū. Quid hoc eſt Domine? Si enī me laniū filij facere vis: cur ſepeliri nō permittis: & ſaltē ſepulchri preſentia cōſolari? Nihil horū: ſed in fumū carnes abibūt, & oſſa, vt nihil veſtigij, quo conſoleris: relictū tibi ſit. Surrexit Abrahā mane. Parū eſſet oſtēdere diligentiā in delectabilibus, aut non tā grauib⁹: ſed iuſtus ſenex, grauiſſimū mandatū ſine vlla dilatione perficit: ita vt poſtquā noctu mandatū de īmolādo filio acceperat: ſūmo mane implere diſpoſuerit, quaſi ad epulas inuitatus.

Leuauit oculos procul: & vidit locū.

Oīa hec pertinēt ad tentationē. Toties enī quis mori videtur, quoties mortis amaræ recordatur. Manete vobis hic. Omnia relinquit: quæ ad immolationem filij poſſent impedimēto eſſe. Si enim ſerui viderent patrem, puerum iugulare volentem: nonne eum ſenem delirum vocarent, eumque ab hoc: quod facimus putarent: prohiberent? Ideo ſanctus ſenex neminem: qui præceptum opus impedire poſſet: ſecum habere voluit. Quo nos optime docet: cū aliquod bonum facere voluerimus: neminē habere nobiſcum: qui poſſit bonum opus impedire. Si tibi quis dixerit maceranti corpus. Cur te is perditum? noli credere, noli talem habere operis inſpectorem. Reuertemur ad vos. Intelligendum erit: ſi Deus diſpoſuerit: & neſciens, prophetat. Poſuit ligna ſuper Iſaác. Onus aſini portat puer, neque indignatur: aut onus reijcit. Vbi pecus in holocauſtum? Acerba valde fuit tentatio hæc, quæ adhoc inducta videtur: vt pater ab incepto opere reuocaretur: cum cogitaret filium ſe pro pecore immolaturū. Deus videbit ſibi. Putant multi Deum aliquo egere, cū ipſe optime nouerit ſibi in omnibus prouidere. Ligauit Iſaác. Verum horum magis mirer, ignoro: patremne ligantem ſiccis oculis filiū: an filium ſe ſine fletu, & metu ligari permittentem. Vbi optime nos docet obedientiam vterq;: etiam ſi quæ mandantur, dura videantur, & aſpera. Clamauit ad eū angel⁹ dē cœlo. Ecce fructus obedientiæ, non moritur filius: & ipſe fructum occiſionis portabit. Non prohibuiſti filium tuū, vnicum tuū à me. Solent homines circumſtantias operum bonorū ſuorum Deo obiectare, & oſtendere: ac ſi ipſe oculos ad hæc videnda non haberet. Ieiuno (ait Phariſæus Lucæ. 18.) bis in ſabbato: decimas do omnium, quæ poſſideo: cum tamen ipſe Deus nihil horum omittat: & per ſingula laudet. Non conſiderauit mulier: quæ erat in ciuitate peccatrix: ſui operis ſubſtantiam, aut qualitatem: quæ tamen ſingula Chriſtus phariſæo enumerat: & quod ſimilia non fecerit, arguit. Aquam (inquit) pedibus meis non dediſti. Hæc dedit lachrymas ad lauandū. Nec oſculum ori impreſſiſti: hæc autem, poſtquam intrauit, oſculari non deſinit pedes meos: & ſic de alijs. Sic, & hic Dominus non ſolum opus cōmendat, ſed tanti facit: vt nomen, quo laudet aut operi imponat, non inueniat. Non dicit: quoniam voluiſti immolare filium mei cauſa: ſed: quia feciſti rem hanc. Quam queſo Domine? Non inuenio nomen, operi dignum. Et non pepercisti vnico tuo, filio tuo. Quia ille iſta pertranſierat: ne impedirent: Deus recordatur: vt remuneret. Vbi etiam aduerte, quanti Deus faciat voluntatem bene operandi efficacem: vt pro opere reputet. Obtulit in holocauſtum pro filio. Solet Dominus pro iuſtis, malos immolare: vt apud Iſaiam habes, & in Eccleſiaſtico legis: iuſtum ab anguſtia liberatū: & pro eo impium tradendū. Multi-

pli-

plicando, multiplicabo te. Ecce quid ſit pro Deo aliquid exponere. Expoſuit vnicũ: & eũ non amiſit: ſed pro eo habuit ſicut ſtellas cœli: & ſicut arenã: quæ eſt in littore maris. Nunciatũ fuit Abraham, Ecce peperit Milcáh. *Mirũ valde, qualiter Dominus vnum opus bonum remunerat: & quot bona propter hoc opus dederit Abrahe, & ſuis propter eum.*

¶ Capitis. XXIII. ad literã annotationes.

Mortua eſt Saráh in (Ciriáth arbáh) *ciuitas eſt (Chebrón) vt ſtatim textus indicat: hæc quæ quidem (Chebrón) fuit in vmbilico ſortis (Iehudáh) ſic dicta, à filio Caléph, à Ieruſalém diſtãs milliaribus. 22. in monticulo locata: quã cũ olim filij Iſraél in Aegyptũ profecti, reliquiſſent: gigantũ, & filiorum (Henách) facta eſt habitaculũ. Antea vocabatur (Ciriáth arbáh) .i. ciuitas quatuor: ſi (arbáh) nomẽ appellatiuũ ſit. Si vero propriũ nomen ſit: vt cõſtat Ioſue. 14. Tũc ciuitas dicetur Arbáh ab illo gigãte ſic nominato: qui prius ibi habitauit. Sic enim habetur loco (Ioſúah) citato Nomen (chebrón), antea fuit (ciriáth arbáh), hoc eſt ciuitas Arbáh, homo magnus in (Enachím) ipſe. Ex quo cõſtat fuiſſe gigantẽ ſic nominatũ: et iſta eſt veritas. Qui aũt (Arbáh) quaſi appellatiuũ accipiũt: dicũt eã ideo vocatã ciuitatẽ quatuor, quod quatuor cõiuges in ea ſepulti ſint. ſ. Adã cũ vxore, Abrahã cũ Saráh, Iſaác, & ribcáh, Iacób, & Leáh. Sed quomodo poterat ante ſepulturã Abrahe, & ſequentiũ, dici ciuitas quatuor, ſi nondũ ibi erant quatuor ſepulti. ſed ſolus Adám cũ vxore: ſi ibi ſepulti ſunt? quod dico, quia arbitror nõ fuiſſe ibidẽ ſepultos Adám et Euã: ſed prope terreſtrẽ paradiſum: quẽ potius iuxta Chaldeã, quã Palæſtinã fuiſſe ſuperius diximus. Quod autẽ anſam huic ſententiæ dedit, fuerũt verba vulgatæ editionis citata in libro Ioſúah: quæ ſic habẽt. Nomen (Chebrón) antea dicebatur (ciriáth arbé) Adã maximus ibi, inter (Henachím) ſitus eſt quo loco in hebræo habetur. Homo magnus in (henachím) ipſe. Sed quia ibi pro hoĩe ponitur Adám: vulgatus putauit nomen proprium.* Vt plangeret Saráh, & vt fleret eã. *(Sapád) eſt, magno eiulatu, & vocibus flere, (bacháh) vero, proprie flere, ſeu lacrymari.* Surrexit Abrahã à ſup facie mortui ſui, *i. à ſuper mortuo ſuo. Solẽt enim qui mortuum plangunt, iactare ſe ſuper cadauer.* Ad filios (cheth) *Iſti ſunt qui ca. 15. ſupra dicti ſunt Chitæi, de ſtirpe chenanæorũ.* Peregrinus, & aduena. *Nomẽ (toſſáb) ſignificat eũ: qui diu habitauit in aliquo loco, ſeu manẽtẽ. Vnde ad verbũ vertendũ eſſet. Peregrinus, & diu habitãs fui apud vos: aut & manens fui, ſeu mãſi apud vos. Et allegat mãſionẽ: vt oſtẽdat ſe iure petere ſepulturam inter eos. Siquidẽ diu fuerat moratus viuus inter eos: ac ſi diceret. Recipite inter veſtros mortuũ meũ: quod viuũ inter vos admittere dignati eſtis.* Date mihi hęreditatẽ ſepulcri. *Verbũ (achúz) ſignificat apprehẽdere cõprehendere. Et vertẽdũ eſt. Date mihi cõprahẽſionẽ, ſeu apprahẽſionẽ ſepulcri .i. tãtũ terræ: quãtũ quaſi brachijs cõprahẽdere poſſum: aut aliquid, quod quaſi propriũ apprehendã.* Sepeliã mortuũ meũ à facie mea. *i. auferẽdo ipſum à facie mea: quod corã me habeo.* Princeps Dei tu in medio noſtri. *Dictio (neſſi) ab eleuatione ortũ habet: & principẽ ſignificat: quod inter alios, eleuatus ſit. Porro quod dicitur princeps Dei: idẽ eſt, quod magnus: ſicut mõtes Dei, cedri Dei. Seu tã equus, et iuſtus, ſicut eſſet Deus, ſi in medio noſtri eſſet.* Nõ ꝓhibebit vir. *Verbũ (chaláh) ſignificat finire, limitare: & ſenſus eſt. Nõ limitabit quis ſepulcrũ ſuũ à te. i. non claudet aliquo limite, vel vallo: quod bene redditũ eſt, per non prohibebit. Opus tamen fuit, verbi vim indicare.* Incuruauit ſe populo terræ. *i. humiliauit ſe.* Si eſt cũ anima vr̃a, *aut* ſi eſt voluntas veſtra. *Dictio enim (nephes) vtrũq; ſignificat: licet cõmunius, aĩam.* Intercedite pro me apud Ephrón. *Varias tribuũt Hebræi, & noſtri ſignificationes, verbo (pagá) .ſ. occurrere, incurrere, aggredi, rogare, precari. cũ re vera ſolũ ſignificet intermediũ eſſe: quod in lingua noſtra ſignificãtius dicitur (ſer medianeiro, ou atraue*

ſarſe):& per occurrere aliquando bene redditur, licet illud non proprie ſignificet: ſed occurrere, quaſi intermediũ ſe opponẽdo. Hamos. 5. dicitur. Quum fugerit quiſpiam à facie leonis, (vpegaó) .i. intermedius erit vrſus, atrauerſar ſelha hũ vſo: quod noſtri vertunt. Occurret illi vrſus Iſaie. 47. vltionẽ capiã, & non (ephgá) id eſt, intermedius erit homo .i. non admittam intercesſorẽ pro eis hominẽ. Sic, & hic, intercedite, aut medij eſtote mihi cum Ephrón.

Dabit mihi ſpeluncam duplicitatis. Dictionẽ (maár) dicunt Hebræi eſſe per ſe radicem: & ſignificare ſpeluncã. Sed alij (quibus ſubſcribendũ arbitror) à radice (aráh) quod eſt nudare, diſcooperire, diriuant: & dicitur ſpelũca (maár) .i. diſcooperta, quod non habeat oſtia clauſa, vel quod non claudatur: quẽadmodum Domus clauditur. Quare autem ſpelunca illa dicatur duplicitatis, incertum eſt: & forte erat duplex, ſeu duæ. Nam hebraiſmus vtitur hoc modo loquendi, ſpelunca duplicitatis pro duplici: ſicut electione ſepulcri, pro electo ſepulcro. Aben Ezráh, putat ſic dictum, quod fuerit altera intra alteram. Cum argento plenitudinis, ſeu Pleno det eam mihi. Vocat argentum plenum monetam non attonſam aut non diminutam in pondere. Et videtur, antiquos non fuiſſe vſos moneta aurea: & omnia nũmiſmata tunc tẽporis fuiſſe ponderata, quẽadmodũ nũc multis regnis fit. Et quod ſequitur In medio noſtri. Voluit Abrahám contractum coram omnibus fieri, quoniam forte nouerat eorum mendacia: ne poſtea agrum, ſeu ſpeluncam reſumerent. Similiter quod dicitur, in poſſeſsionẽ ſepulcri: poteſt verti, in apprehenſionẽ ſepulcri. Non Domine mi, ſcilicet ſic vt vis: ſed audi me. Tãtũ ſi tu, ſcilicet vis, vtinã audias me. Non eſt plene certa ſignificatio partium indeclinabilium: coniunctionũ, & præpoſitionũ apud Hebræos: ideo varie ab interpretibus redduntur, prout locus exigere videtur: ſicut (ach) quod aliquando tantum, non nunquàm profecto. Similiter (lú) .i. vtinã: quæ hîc ponitur. Vnde bene verſum eſt tantũ .ſ. acquieſce, ſi tu .ſ. vis, vtinam audias me. Terra quadringentorũ ſiclorum argenti, ſcilicet eſt: valet. 400. ſiclos argẽti, inter me, et te. Noſtri dicunt, inter duos amicos, hæc res tãtũ valet. Aut hoc eſt precium inter me & te. Aut melius, terra quidẽ valet quadringentos ſiclos: ſed hoc inter me, & te, quid eſt, vt .ſ. non dem eos tibi? Argentum tranſeuntem ad mercatores. Verbũ (ſachár) videtur ſignificare circuire: vt patet Iere. 14. Tã propheta, quã ſacerdos: (ſacháru) .i. circuierunt terrã. Vnde (ſochérah) .i. ſcutũ .ſ. rotundum, & ex cõſequẽti negotiari. quod mercatores ſoleãt hinc inde diſcurrere ad negotia peragenda. Et quia mercatores ſolent maxime examinare nũmiſmata: ideo dicit textus, tranſiens .ſ. argentum per mercatores .i. tã probatũ, quod poſſet inter mercatores tranſire: aut commune, quale apud mercatores tranſibat. Nos dicimus monetæ currentis. Aut tertio, quod iam per mercatorũ libram tranſiuit .i. iuſti ponderis: quoniã, vt diximus mercatores ſolebãt nũmiſmata ponderare.

Et ſurrexit ager Ephron, aut ſtetit Abrahæ, .i. extincto dominio Ephrõis: cœpit eſſe ſub dominio abrahæ. Videtur enim agri dominiũ extingui: cũ venditur: & de nouo ſurgere, in dñiũ alterius: licet ager nõ moriatur in ſe. Qui erat in, aut cum duplicitate, quę erat ante manrę. Ager inquam, & ſpelunca: quę erat in eo. Sic in hebræo eſt clauſula: quã reddere voluimus: quoniã interpretes multa addũt explicãdi gratia: et eſt ſenſus, quod ager, qui erat cũ ſpelũca duplici: ſimul ceſſit Abrahæ. In oculis filiorũ cheth, cũ omnibus ingredientibus, qui .ſ. non erãt de filijs Cheth, ſed exteri intrãtes vrbẽ. Aut voluit Abrahám oẽs intrãtes per portam, etiã ſi ciues eſſent, ſcire emptionẽ: ne poſtea poſſet venditor vẽditionẽ negare. Ad ſpeluncã agri duplicitatis, licet interponatur agri, inter ſpeluncã, & duplicitatis, ſenſus tamẽ eſt ad ſpelũcã duplicitatis agri. Super faciẽ .i. è regiõe, aut in proſpectu. Manrę. De quo ſupra dictũ eſt fuiſſe .ſ. virũ, à quo locus denominatus eſt. In poſſeſsionẽ. Hebraice. Ad apprehenſionem, ſeu comprehenſionem ſepulcri.

Capitis

¶Capitis. XXIII. ad noſtram eruditionem adnotata.

FVit vita Saráh. 127. anni. *Non eſt argumentũ ſanctitatis vitæ longitudo: cũ legamus ſanctam fœminam non diu vixiſſe: implent tamen ſancti dies ſuos. Neque ſimiliter dolendum eſt: ſi extra patriã moriaris: cũ videas ſanctã Sáram in aliena patria mortuã.* Venit Abrahám ad plangẽdũ Saráh, & ad lugendũ eã. *Vt ſentias non impiũ eſſe, neq; alienũ à fide, plangere, & lugere inter Chriſtianos charos ſuos: audis hic ſanctũ Abrahám luxiſſe mortuũ ſuũ. Similiter hinc viri coniugati diſcant, quantũ debeãt vxores diligere: & funera curare.* Peregrinus & aduena fui. *Ius quæſitũ eſſe videtur, vt ij: qui inter nos viuunt: inter nos ſepulcrũ habeant: & hinc orta videtur cõſuetudo: vt homo curet habere locũ propriũ ad ſepeliendum mortuos ſuos. Et ex hoc loco puto iudæos, vſq; hodie quærere ſibi peculiarẽ ſepulturæ locum.* Audi nos Domine. *Docẽt nos hic Chitæi qualiter tractare debeamus peregrinos, maxime quos inter nos pie viuere didicerimus: & etiã cõſtat eos: qui pie, & iuſte inter extraneos viuũt, eſſe magis dilectos: quam ſi ciues eſſent.* Princeps Dei tu in medio noſtri. *Ecce qualiter debemus inter impios viuere: vt virtus diuina in nobis relucere videatur: inde Paulus philippẽſes laudãs, dicit. Inter quos lucetis: ſicut luminaria.* In electis ſepulcris. *Boni extranei, hæredes ſunt in bonis ciuium. Vbi ſimul docemur, quales erga extraneos eſſe debeamus.* Incuruauit ſe populo terræ. *Semper profuit humilitatem oſtẽdere. Etiam hinc cognoſcimus, quã antiqua ſit conſuetudo: quemque habere ſepulcrũ pro ſua proſapia.* Vt det mihi ſpelũcã *Non ſolum in vita, ſed etiam in morte voluerunt iuſti ab iniuſtis ſeparari: quod non paruã nobis ſpem reſurrectionis tribuit. Et ſecluſo iure pontificio: nihil ſimoniæ interuenit: ſi agrũ ad ſepulcrum: aut ſepulcrum ipſum emas. Arguit etiã locus iſte. morẽ fuiſſe apud Iudæos: cuilibet cadaueri, ſuũ conſignare ſepulcrum: & hac de cauſa emiſſe Abrahám duplicem ſpelũcam. Plurimũ etiã valet, in terra, qua viueis, aliquid propriũ poſſidere.* Dabo argentum. *Quid agis bone ſenex, emendo quod tibi à Domino donatum eſt? Quãta patientia ſancti expectãt promiſſa Dei, docet ſanctus Abrahám. Qui etiam nos docet, nihil ab aliquo gratis accipere, quod poſſimus pecunia emere, maxime ab ijs qui poſſũt exprobrare.* Terra: quadrĩgẽtorũ ſeclorũ eſt: ſed quid hoc eſt inter me & te? *Sunt qui præ ſe ferunt facere quod petimus: ſed tã difficile factu faciũt, vt & ipſa difficultate cognoſcas eos nolle facere: & ab ijs nihil gratis accipiendum conſulerem.* Tranſeuntes per mercatores. *Optime feceris, ſi ab ijs: qui pactis ſtare neſciunt: oẽm occaſionem reſcindendi pacta ademeris. Vbi ſimul docemur: quam iuſti ſint ſancti, in emptionibus ſuis: vt non ſolũ venditorum arbitrio præcium rei venditæ relinquãt: ſed probatiſſimam, & plenam monetam ſoluãt.* Omnis arbor: quæ erat in agro. *Quicquid in agro meo naſcitur: meum eſſe probatur. Et videntur ex hoc loco arbores agri, cum eo non vendi: niſi exprimantur in contracta.*

¶Capitis. XXIIII. ad literã annotationes.

ABrahám ſenex venit in dies. *Frequentiſſimũ eſt, quod admonuimus in regulis, ſcripturæ conſuetudinem eſſe, ſtatim, quod obſcurius dixerit: explicare. Sat enim fuiſſet dicere, Abrahám fuiſſe ſenẽ: ſed quia obſcurum erat, illud ſtatim explicuit, dicẽs. Venit in dies.* Benedixerat Dñs Abrahám in oĩbus, *id eſt, benefecerat, ſubſtantiam auxerat.* Qui dominabatur oĩbus quę erãt illi. *Duo ſignificat verbũ (maſſál) quod hic ponitur. ſ. dominari, & parabolice loqui, ſeu aſſimilari. Pſal. 49. (Nimſ̃ál) id eſt, aſſimilatus eſt aĩalibus.* Sub femore meo. *Tria ſignificare dicũt Hebræi (iarách) ſcilicet*

femur, latus, & haſtile: ſed meo iudicio, proprie ſignificat haſtile: & per alluſionē femur, quod modū haſtilis habeat, ſuſtentando corpus, quod ſuperponitur illi. Significat etiam limitē, quod ſcilicet ſtipitibus ſoleāt limites deſignari. Exodi. 37. habes. Fecit candelabrum (ierecháh) ideſt femur, vel haſtile eius, quod eſt ad modum femoris. Et Gene. 49. (veiarchatho) ideſt, limes eius iuxta ſidon, ſeu ſtipes: quoniā ſtipitibus (vt diximus) limitari ſolent termini. Sed meritò diſquirendum eſt, de huiuſmodi ritu, quare. ſ. pacta & iuramenta: ſic firmarentur. Et quidam dicant, hoc ideo eſſe: quod inde, ſcilicet ex genitalibus, poſteritas eſſet: ad quod citāt illud Exodi. 1. aias. ſ. egreſſas de femore Iacob: ſed ſi hoc eſſet verū, potius ſub genitalibus, quā ſub femore ponēda eſſet manus. Rabbi Salomon putat, hoc ideo fieri, quod ī mēbro virili eſſet præcipuū fœdus, à quo oīa alia firmitatē habebant: ſed eadē rōne hæc interpretatio excluditur, quoniā nō ſub mēbro ponebatur manus, vt dictum eſt. Tertij vero ſentiūt, hac ceremonia ſignificari ſuperioris poteſtatē: & promptū inferioris ad obediendū, animū. Mihi vero (ſaluo perſpicaciori iudicio) videtur, ſuppoſitione manus ſub femore pacta firmari, quod femur ſit pars in homine firmior: in qua veluti domus in columnis (quarum figuram præ ſe ferunt femora) totum corpus ſuſtentatur. Eſt ergo ſenſus. Pone nunc manum tuam ſub femore meo, id eſt, oſtende ſignum firmitatis iuramenti: ponendo manum tuam in firmiori loco meo, ſcilicet ſub femore. Qui iurandi modus (vt aben Ezráh autor eſt) adhuc apud idos obſeruatur.

Ad terram meam, & ad cognationē meam ibis. Nō quidem ad Vr chaldæorum: ſed ad Meſopotomiam Syriæ: inter Euphratē & Tigrim: in qua moratus fuerat poſt egreſſum, ex Vr Chaldæorū. Caue tibi. Hebraica eſt. Sis cuſtoditus tibi. ſed ſenſus redditus eſt. Innocēs eris à iuramento hoc. .i. non obligaberis, aut melius: non eris reus violati iuramenti. De bonis dñi ſui in manu eius. .i. precioſa quæque, quæ erant in domo Domini ſui, maxime quæ ad cultum muliebrē erāt accommoda: ſicut anuli: margarita, veſtes et id genus alia ſecum tulit. Ad Syriam fluuiorū. .i. quæ erat inter duo flumīa Euphratē, videlicet et Tigrim. Ad ciuitatē Nachór .i. in, qua (Nachór) frater Abrahā habitabat Et accubare fecit camelos. Verbū (barách) quod accubare vertimus, proprie benedicere ſignificat. Secundo vero genu flectere: quod homines ad benedictionem accipiēdam ſoleāt genua flectere. Et de priori ſignificatiōe, infinita ſunt exēpla in ſcriptura. Secūdā vero habes ſecundo Paralip. 6. (Vaybrách) id eſt, genuflexit ſe, ſuper genua ſua. Itē Pſal. 95. (Nibrecháh) id eſt, genuflectamus coram Domino. Ad tempus veſpertinum, quod eſt inter occaſum ſolis, & noctem. Occurrere fac. Dicunt Hebræi, (chaáh) quod hic ponitur: ſignificare contignare, operire, occurrere: & vſu venire. Sed meo iudicio, quæ ſignificant occurrere: ſunt à radice (chará) quod eſt occurrere, non (acharáh) quod eſt contignare, vel tegere: & mutatur (aleph) in (he): vt ſepiſſime fit in hebraiſmo. Et cum dicitur. Fac occurrere. ſubaudiendum eſt: quod cupio. Inclina nunc hydriam tuam, aut cātharum tuum. Duo ſignificat (chidód), ſcilicet ſcintillam, vt patet Iob. 41. (chidodé). i. ſcintillæ ignis egredietur. Secundo ſignificat hydriam, aut potius cātarum: quia infra dicitur de (ribcáh). (Vechadáh) id eſt, et cātharus eius, ſuper humerū eius. Nam hydria non ſolet ſuper humerum deferri, ſed ſuper caput: neque anſam habet. Illam p̄paraſti ſeruo tuo Iſaác, aut Iiſchaác Verbum (Iachách) alias ſignificat increpare, arguere, aut potius expoſtulare cū aliquo: ſed quia video ſignificationem: qua præparare ſignificat, raro in ſcripturis inueniri: timeo non eſſe propriam, & potius putarem hic ſignificare indicare, quā præparare: quoniam alludit ad principale ſignificatum: quod eſt (vt diximus) expoſtulare, diſceptare: et ſēſus eſt, illa eſt quā indicaſti ſeruo tuo Iſaác. Si tñ cōu lectio magis arrideat, permitto. Bona aſpectu. i. pulcra viſu. Virgo: & vir nō cognouit eā.

Etiam

Etiã hic exemplũ habes, quod ſcriptura ſtatim explicat, quod obſcure dixit. Poſtquã enim dixit. Virgo: addidit. Et vir non cognouit eam. Et aſcendit. ſ. vrbem verſus. Bibere fac nunc parum aquę. Dubia eſt ſignificatio propria verbi (gamá) id eſt, bibere: quoniã non bene quadrat omnibus locis: quibus verbũ ponitur, ſicut Iob. 39. In impetu ſuo, & ira (Iegamé) id eſt, bibet, vel abſorbebit terrã. ac ſi dicat. Tanta eſt eius leuitas, & velocitas, quod terrã videatur bibere dũ currit: quod Sanctes ibi vertit. Effodiet terrã. Sic Abacuc. 1. (megamát) .i. bibens, vel ſorbens facies eorum, ventus oriẽtalis. Et nomen (gomé) quod iuncũ vertunt: ſic forte dictũ à bibendo, quod videlicet aquas, quibus nutritur: bibat. Significatio tamen mihi adhuc ſuſpecta eſt. Et hinc perpendes qualiter Iudæi (quos duces in huiuſmodi ſignificatiõibus habemus) eas nouerint. Effudit hydriam ſuã ſuper canale, aut ſulcum aquarum. Etiam verbũ (Aráh) ignotæ ſignificationis eſt hebræis, cui rei argumento eſt, multitudo ſignificationũ: quas verbo tribuunt. Dicũt enim ſignificare fundere, effundere, euacuare, nudare, adhærere, & coniungere. Non enim curant propriam loco aptare ſignificationẽ, ſed mutãt, & alienant: prout ſibi textus exigere videtur. Sed ſi quis aſpiciat, videbit ſolum ſignificare nudare, ſeu diſcooperire: & ex conſequẽti euacuare: quod res vacua nudari videatur: quod oſtendemus congruere locis, quibus ipſi ſignificatũ proprium mutare deprehenduntur: vt Iſaiæ. 22. vbi vertunt. Et parieti (heráh) id eſt, adhæſit clypeus: vbi rectius vertas. Et parietẽ nudauit clypeo, id eſt, clipeis, ſcilicet ad bellum. Loquitur enim ibi textus de Elamitis, viris bellatoribus, dicens. Helam ſumpſit pharetram: in curru hominis, & equitum. Et parietem nudauit clypeis: qui ſcilicet erant ſuſpenſi in pariete, vt ſolet fieri: qui cum auferuntur, paries nudatus manet, qui eis operiebatur. Et ex hoc diſces, quid valeat proprias ſignificationes expendere: ad germanum ſenſum literæ obſtruſum eruendum. Illud etiam Pſal. 37. Vidi impium fortem (vmitaréh) (quod noſtri vertunt) Et vireſcentem. Melius vertas. Et effundentem, ſcilicet ramos ſuos: qui in eo veluti in trunco deliteſcebant. Vnde (heruáh) (meo iudicio) potius nuditatem: quàm turpitudinem ſignificat. Eſt ergo locus iſte reddendus ſic. Et feſtinauit, & euacuauit, ſeu aqua nudauit hydriã ſuam, ĩ canali, vel ſulco. Et vir ſtupebat in ea. Verbum (ſaáh) ſignificat proprie ſonare: vt ex nomine (ſaón) id eſt, ſonitus conſtat Iſaiæ. 66. Vox (ſaón) id eſt ſonitus, de ciuitate. Item Hoſeæ. 10. Conſurget (ſaón) id eſt, ſonitus. Et ex conſequenti deſertum, aut concauum locum: qui vocem reddere videtur: quam echo vocant: & verbum deſolare deſerere, aut deſeri. Vnde locus ſic reddendus eſt. Et vir deſertus eſt, ſcilicet viribus, aut ſpiritu deſtitutus eſt, in ea: videns ſcilicet omnia, prout orauerat eueniſſe: & quod ſequitur. Tacens: melius vertas cogitans, ſcilicet intra ſe. Verbum (cháras) (vt ſæpe dixi) ſignificat arare, & fabricare, & ex conſequenti cogitare, quod cogitans in corde fabricare videatur. Vtrũ ſecundaret. Etiam varia eſt hebræis ſignificatio (ſalách) quod ſignificare dicunt proſperari, ſcindere, & tranſire. Sed meo iudicio: potius ſignificat anteire, præcedere præire. Et ex conſequenti proſperari. Nam qui vltra procedit, in bonũ, proſperatur, qui verò retrocedit infœlix reputatur Secundo Samu. 10. Ieſalechu, id eſt, præceſſerunt, & tranſierunt Iardén, ſeu iordanem. Et primo capite. 10. (Veſalechah) id eſt, præibit ſuper te ſpiritus Domini: aut præcedet te? Item Ieræ. 12. Cur via impiorum (ſalecháh) id eſt, præit, ſeu ſecundatur, vltra: procedit Nam anteeſſe, hebræis eſt proſperari: ſicut retro deficere. Vnde hic vertendam puto. Vt videret, an pręiret, ſeu pręcederet Dominus viã eius, id eſt, an Deũ ductorem viæ ſuæ habuiſſet. Accepit vir inaurem aureã. Eſt (nézem) ornamentum non ſolum auris, ſed etiam naſi: vt infra hoc eodẽ capite patebit: & eſt circulus gracilis: quem in foraminibus aurium, puellæ geſtare ſolent, & viri etiam apud indos: vt me vidiſſe memini in oratore regis Hormuz y indi, ad Iohãnẽ 3. Regẽ noſtrũ deſtinatũ: qui ad circulos illos aureos ligata habebat margarita precioſiſſimã, & magna. Quod

vero ſint ornamenta aurium, conſtat inferius cap. 35. Et Exodi. 32. Dimidij ſicli eius, *ſcilicet pondus. De ſiclis, ſunt qui dicũt Moſeh tempore, ſiclum vnum ponderaſſe centum ſexaginta grana ordei: tempore verò ſecundi tẽpli, ad. 384. grana (Iudaeorum auaritia) aſcendiſſẽ ferũt: & valebat circiter. 17. ſolidos.* Et duas armillas ſuper manus illius. *Admonui in regulis, ignota eſſe nomina propria ornamẽtorum, animalium, piſcium, arborum, & lapidum, hebraeis. Videtur tamen fuiſſe manus, aut brachiorum ornamenta. Ezechi. 16. habes. Et dedi (zemidím) id eſt, armillas ſuper manus tuas. Mihi videtur, fuiſſe circulos magnos, rotũdos: quibus brachia ornantur: & ſuper manus deſcendunt: ſi brachia demittantur. Noſtri vocant (manilhas). Sunt & alia brachiorum ornamenta: etiam rotunda, ſed lata: quae noſtri vocant (bracelletes): & communiter ſunt duo, alterum ad vnum brachiorum, alterũ ad aliud. Radix (ſamád), coniungere ſignificat.* Ad permanendum nobis. *Iam ſupra admonui, verbum (lón) non pernoctare, ſed permanere potius ſignificare: ideo ſic vbique verte.* Etiam pabulum. *Ignorant Hebraei, an (miſpó) ſignificet communiter pabulum: aut (quod verius puto) certum pabuli genus, ſcilicet auenam, aut foenum.* Inclinauit ſe vir, & adorauit Dominum. *Videtur (chadád), ſignificare verticẽ inclinare. Vide (choddhód) id eſt, vertex.* Qui non dereliquit miſericordiam ſuam, *id eſt, non omiſit miſericordiam: qua vti ſolet, cum Domino meo. De ſignificatione autem verbi (hazáb). Exodi. 23. Deo dante diſputabimus: quoniam dubia eſt.* Et veritatem ſuam, *ſcilicet pacti ſui: quod cum Abrahámi pepigerat.* Ego in via, *Subaudi erã.* Duxit *pro.* Et duxit me Dñs, in domũ fratrũ Dñi mei, *id eſt, conſanguineorum, qui omnes hebraeis dicuntur fratres.* Ego verti domum. *Noſtri fere omnes vertunt paraui, cum verbum potius vertere ſignificet: vt patet Deute. 31. Quia (panáh) id eſt, vertit ſe ad deos alienos. Dicit autẽ Laban: ſe domum vertiſſe, ſcilicet mundando, & ſcopando eam. Nam domus mundata alia abim munda videtur: & verſa in aliam, & ad hoc vt mundetur, vertuntur, quae in ea ſunt.* Sed ad domũ patris me, *id eſt, vbi pater meus habitauit: aut ponitur domus pro cognatione. Hebraice habetur.* Si non ad Domum patris mei ibis, *id eſt, reus iuramẽti eris: ſi non ieris ad domum patris mei: & ita ſenſus ab interprete redditus eſt.* Dominus ſecundabit, *aut praeibit, ſeu praecedet, vt iam diximus.* Mundus eris *ſeu* innocens ab execratione mea. *Noſtri vertunt. A maledictione mea: ſed in idem redit iam enim primo cap. huius libri diſputaui, de ſignificatione verbi (aláh) ibi vide.* Si es tu nunc praecedens viã meã, *id eſt, dirigens, aut ſecundas: & tandem idẽ eſt ſenſus.* Puella egrediẽs ad hauriendum. *Ponitur hic nomen (Almáh) à verbo (halám) quod eſt proprie abſcondere: ideo (almáh) puellam abſconditam & latentem ſignificat: aut quod lateat, qualis ſit futura: aut quia aſpectibus hominum abſcondita ſit: ſicut (Elém) id eſt, puer ſic vocatus, quod ignotum ſit nobis, qualis futurus erit. An vero corruptam foeminam ſignificet: aſſerit Hieronymus: quod non, Sed Caietanus in prouerbijs oppoſitum dicit, ſuper illud. Et via viri in (almáh), id eſt, foemina: quoniam in virgine facile cognoſcitur via viri: non ſic in corrupta. De quibus latius Iſaiae. 7. Si Deus vitam dederit diſputaturi ſumus, & in prouerbijs. Sententia tamen Hieronymi magis pia eſt.* Quàm praeparauit *aut* adiudicauit Domin' *vt ſuprà.* In corde meo, *aut* iuxta cor meum, *id eſt, quae deſiderauera̅m: aut quae in corde habebam. Sed poſterior ſenſus eſt ſimplicior.* Poſui inaurẽ ſuper naſum eius. *Arbitror: vt iam dixi, eſſe huiuſmodi inaures circulos: qui non ſolum ad aurium extremitates ſuſpendi poterant: ſed in naſo, ad modum ocularium, ſeu ſpecillorum aptari.* Inclinaui,

ſcilicet

ſcilicet caput, & incuruaui me Dño. Duxit me per viam veritatis, *id eſt, nõ me permiſit à vera via errare.* Filiã fratris, *.i. neptẽ, aut vocat Bathuelẽ fratrẽ, qui nepos eius erat.* Si facitis miſericordiam, & veritatem. *Eſt facere cum aliquo veritatẽ, facere cum eo, quod aliquo iure debetur. Debent enim conſanguinei, inuicem ſeruare veritatem, aut ſtabilitatem, ſcilicet amicitiæ.* A Domino egreſſum eſt verbũ. *Hebraiſmus eſt: id eſt, non caſu, ſed Domini voluntate, hoc actũ eſt.* Non poterimus loqui ad te malũ vel bonum, *id eſt, aliud, quàm quod à Deo decretum eſt.* Dedit (Ribcáh) *vt ſcilicet animũ eius ad cõiugium inclinaret.* Precioſa dedit fratri eius. *Ignota meo iudicio eſt, propria ſignificatio nominis (migdanóth): quã noſtri vertunt pretioſa. Neque nactus ſum bonam aliquam coniecturam: qua ſignificatum eius venari poſſem. 2. Paralipo. 32. videtur quid precioſum ſignificare: vbi habetur. Multi afferebant munus Domino in Ieruſalem: (V migdanóth) id eſt, & precioſa Ezechiæ regi Iehudáh.* Et pernoctarunt. *Melius. Et manſerunt.* Dimittite me Domino meo, *id eſt, vt vadam ad Dominum meum.* Diebus, vel decem. *Miror, quod tam facile noſtri abeant in mendacia Chaldæorum, & Hebræorum: quæ nullum in literis ſacris fundamentũ habent: vertentes hic.* Per dies, annũ: & p decẽ, decẽ menſes. *Quomodo enim ſeruus Abrahæ eſſet ad annum, aut decem menſes expectaturus: qui feſtinabat ad Dominum ſuum ire: ſed quia ille ſtatim abire cupiebat, frater, & mater dicebant: vt ſaltẽ ad decẽ dies maneret puella: quoniã in hoc nõ eſſẽt multũ remoraturi iter eius. Eſt ergo ſenſus. Maneat puella nobiſcum, per dies, ſcilicet aliquot, vel ad minus decem. Lege Numeri. 11. Vbi Dominus dicit. Non die vno comedetis, & non diebus, & non quinque: vbi ſi per dies decem, menſes interpreteris: tu videris, quàm bene conueniat. Oportebat iſtos aliquem in ſacris literis locum citare: vbi per dies annus, & per decem, decem menſes intelligerentur, & non iſtos ſequi contra apertũ ſcripturæ ſenſum.* Dñs ſecundauit: *aut preceſſit viam meã.* Interrogabimus os eius. *Hebraiſmus eſt, pro inquiremus, quid ipſa dicat.* Sis in millia millium. *Hebraice. Sis in millia multitudinis: aut in mille multitudines.* Hæreditet ſemen tuum portam inimicorum ſuorum. *Ex hoc loco conſtat eſſe adagium, quod imprecando bonum, ſolebãt homines iis, quibus bona imprecabãtur: dicere. & ſenſus redditus eſt cap. 22. ſupra. Cupiũt enim hoïes maxime inimicorũ vindictã. i. ſis tuis inimicis ſuperior: ita, vt vrbes eorũ capias.* Aſcẽderũt ſup camelos, *aut melius: ſederũt: aut equitarũt.* Et Iſaác venit à veniendo à puteo viuentis vidẽtis me. *i. veniendo veniebat à puteo: qui fuerat oſtenſus (Hagár): qui vocabatur viuentis, & videntis me: ob cauſam iam illic dictã.* Habitabat in terra auſtrali, *ſcilicet reſpectu terræ ſãctæ, ſcilicet Ægyptũ verſus.* Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro. *Significat verbum (ſaách) ore, aut corde loqui: ſeu meditari. Sunt qui vertant. Adorandum.* Dum verteret ſe veſpera. *i. dum ſol occumberet: aut dũ ad veſperã declinaret.* Accepit velum. *Significat (ſaiph) operimentum, ſed quod illud ſit, ignoratur. Aliqui velum arbitrantur: quo fœminæ ſolent ſe operire. Italæ operiunt ſe velo lineo, aut ſericeo: noſtræ vero, & germanæ panno, totam fœminã operiente, nigri coloris: quod manto vocãt.* Et narrauit. *Verbum (ſapár) proprie numerare ſignificat: & ex conſequenti narrare: quod qui narrat, quaſi rem aliã poſt aliam numeret.* Fuit illi vxor. *Conſtat ex hoc loco, nullas fuiſſe matrimonij ceremonias apud priſcos: ſed ex hoc, quod vir introducebat fœminam in domum ſuam: & ad eam intrabat: fiebat ei vxor.* Pœnituerat Iſaác poſt matrem ſuam, *id eſt, pœnituit eum triſtitiæ, quam poſt mortem matris ſuæ habuerat, ob lætitiam*

lætitiam nouæ cõiugis: quoniam diligebat eam. Aliqui vertunt. Et conſolatus eſt Iſaác ſe hoc coniugio, poſt mortem matris ſuæ, aut poſt matrem ſuam: nullam maiorem habuit conſolationem: quàm iſtam cum vxore: ſed prior ſenſus ſimplitior videtur.

¶ Cápitis. XXIIII. adnotata ad morum compoſitionem.

ABrahám venerat in dies, & Dominus benedixerat illi in oĩbus. *Solet Dominus ſinere iuſtos, dies ſuos implere: & raro infortunio prope mortem lædi permittit, ne triſtitia affecti moriãtur. Iſaiæ enim. 65. Pollicetur Deus, quod non egredietur inde vltra ad ſepulcrũ infans dierũ: & ſenex qui non impleuerit dies ſuos. Quia puer centenarius morietur: & peccator centenarius male dicetur.* Vocauit ſeruum ſeniorem domus ſuę. *Docet ardua negotia non niſi ſenioribus, & præcipuis domus eſſe committẽda: maxime ea, in quibus prudentia opus eſt: licet enim ad iter conficiendum aptiores iuuenes videantur: ſi tamen negotium diſcretione eget: eis dimiſſis, ſeniores mittendi ſunt.* Adiurabo te per Deum cœli. *Vide prudentiam ſenis, quẽ ſuſpectum magis in matrimonio filij habebat: eum adiurat, & matrimonij filij miniſtrũ eligit. Poterat enim iſte, diſſimulare, & protrahere filij coniugium, vt hæres domus fieret: ideo voluit eum adiurare, vt cogeretur ipſe filio vxorẽ accipere. Sed quid bone ſenex times, filium chenanæam in vxorẽ duceret? Nõne tu ſtatim Chethurã, es accepturus? Laborãt iuſti, nihil agere: quod Dei promiſſiones poſſit impedire. Similiter nõ dare iuueni occaſionem, adorandi & colendi idola. Vbi docentur parentes, qualiter laborare debeant, vt filijs coniungendis bonas vxores eligant, maxime quod nõ ſint alterius ſectæ: quoniam facile coniugis animum ſeducit fœmina: quamobrem Dominus poſtea Iudæis prohibuit accipere filijs ſuis chenanæas vxores: & eas ſibi cõiũgere. Similiter aduerte, quomodo pius ſenex, oẽs ſeruos ſuos, ad vnius Dei cultũ induxerit. Non enim ſeruum per Deũ cœli, & terræ adiuraret, niſi noſſet eum, Dei cœli eſſe cultorem: & quoniam non ſibi (iam in Dei fide, & dilectione perfecto) timebat: ideo vxorem alterius fidei, accipere non formidauit.* Perges ad terram & cognationem meam. *Vxorem eam eſſe deligendam admonet, quam ſi non facie noſti: maiorum tamen ſuorũ mores, probe noueris. Vbi etiam aduerte licuiſſe tunc temporis, neptem in vxorem ducere: quod poſtmodum in lege licuiſſe notũ eſt.* Caue ne reducas. *Tene (ait cuidam Epiſcopo in Apocalypſi Chriſtus) quod habes: ne alius accipiat coronam tuam: & mirum valde, quàm tenacieer ſancti patres, promiſſæ terræ adhæſerũt: vt nullo pacto amplius inde exire ſine Dei mãdato voluerint. Quo facto nos docent, nullo modo relinquere quæ nobis promiſſa ſunt, quouſq; poſſideamus: in quo etiã notare licebit, quàm ſit periculoſum habitare inter eos: qui idola colunt. Quare ſanctus Dauid dicebat. Maledicti ſint illi, qui me relicta patria, exulare cogunt, dicentes. Vade ſerui Dijs alienis: pro eodem reputans, agere in terra idolorũ: & idola colere.* Dominus Deus cœli qui me tulit de domo patris mei. *Admonui ſuprà, iuſtorum eſſe morem, enumerare accepta beneficia, cum noua accipere cupiunt: ſimiliter ex acceptis beneficijs, animum ſumere accipiendi maiora.* Mundus eris à iuramento meo. *Docet nos ſeruus iſte, cautos eſſe in iuramentis, & promiſſis.* De omni bono Domini ſui erat in manu eius. *Etiam locus iſte oſtendit, ſerui huius prudentiam: qui fœminam ad coniugium allecturus, munera, quibus hoc facere poſſet, ſecum tulit.* Deus Domini mei Abrahæ. *Nouerat ſeruus iſte, res melius precationibus, quàm induſtria fieri: ideo precatur Dominũ. Vbi etiã nos docet, in orationibus noſtris apud Deũ, ſanctorum ſuorum merita iactare, vt quod poſſibilitas noſtra non obtinet, eorum nobis interceſſione donetur.* Fac miſericordiam cũ Domino meo. *Induſtria optima eſt, negotia*

noſtra, facere ſanctorum: vt Dominus illorum gratia, ea facilius expediat. Ecce ſto ad fontem aquę. *Sine Dei tentatione, poſſumus expectare à Domino quæ ab eo poſcimus, in veritate alicuius cultus.* Puella quę dixerit bibe: & camelis tuis hauriam. *Non immerito vir iſte, hoc potius ſigno, quàm alio vxorem Domini ſui cognoſcere voluit: vt eam videlicet Dominus Iſaac eligere didiciſſet in qua charitas, & dilectio proximi reluceret, quæ ſcilicet libēter, & ſibi, & camelis ſuis hauriret. vt hos ad bona eligendos à Domino ſcias: qui alacriori animo proximorū indigentijs ſuccurrere nouerint.* Antequam cōpleſſet loqui. *Solet Dominus pijs petitionibus adeſſe: & facile eas implere.* Puella erat aſpectu pulcra. *Audi, quales Dominus vxores pijs eligit: quæ non ſolum moribus, ſed etiam mēbrorum pulcritudine ſint adornatæ. Similiter quā eſſet curæ, puellis illius tēporis pudicitiā, & integritatem ſeruare: quod noſtræ valde negligūt.* Hauſit camelis. *Memento huc aduertere, illius temporis charitatē.* Tulit vir inaurem auream. *Docet nos eſſe gratos, omnibus miniſterijs, quantuncunque minimis.* Filia cuius es? *Non fuit ſeruus iſte cōtētus, ſic vt orauerat, accidiſſe: ſed vt ſciret, an Dominus iter eius præceſſiſſet, voluit ſcire, an eſſet ex cognatione Dñi ſui. Et nos admonet, non cuicunque ſigno fidere: etiam in ijs: quæ à Deo euenire putamus.* Palea, etiam pabulum eſt apud nos. *S[illegible] viri impij docere filios, & filias, negare vicinis: quæ apud eos ſunt: ne illi ab eis ea, quibus indigent, petant. Non ſic viri probi, ſed omnes qui domi ſunt, indicare quæ alijs vſui eſſe poſſunt: docent. Vbi etiam nos docet: libenter quæ habemus, hoſpitibus offerre.*

Dñe Deus Domini mei Abrahám *Nihil viri iuſti ſibi, aut meritis ſuis tribuunt, ſed ſanctorum orationibus: quorum ope ſe omnia nactos arbitrantur. Docentur etiam: homines, omnia à Deo petere.* Nunciauit Domui matris ſuæ. *Cum tunc temporis homines plures haberent vxores, quælibet cum filijs ſuis ſeorſum habitabat. Viro vero licebat cum qua maluiſſet, manere.* Cucurrit Labā ad virum foras. *Parant munera hoſpiciū: exhilarant recipientis faciem, & animum.* Vt quid manes foris? *Capite. 19: Admonui, quantum deceat hoſpites verecundia intrandi gratuitum hoſpitium: & receptores eos ad hoc cogere.* Venit vir domum: & ſoluit camelos. *Nouerat iſte ſeruus pie iumenta tractare: qui prius eorum pabulum, & ſolutionem, quam cibum ſuū curauit.* Dixit. Non comedam. *Vides, quales famulos Dominus concedat iuſtis: qui ita negotia curant dñorum vt prius ea expedire velint: quā comedant, aut bibant.* Dominus benedixit Domino meo. *Nō poſſum ſatis mirari, huius ſerui prudentiam: qualiter exaltat Dominum ſuum, & eū ditiſſimū à Dño prædicat: quoniā nouerat diuitias à coniugibus præcipue quæri. Ac ſi diceret. Si diuitias quæras, ditiſſimus eſt ī omni diuitiarum genere. Et quod maius eſt: Deum amicum habet, a quo omnia hæc procedunt. Vbi latenter Dominum cōmendat: qui ſuos ditare nouit.* Dedit omnia, quę ſunt ei. *Ne putaret bona inter filios diuidenda. Et hinc habes ortum maioricaeus: & quod in poteſtate patris fuerit, ante legē: omnia ſua vni, quē maluiſſet: ex filijs dare.* Si facitis miani & veritaté cùm Domino meo. *Debet eſſe inter conſanguineos adinuicē miſericordia, & veritas. Et licet in re illa maxime puella lucraretur, et parentes: eos tamen cum Domino ſuo miſericordia vſuros prædicit.* A Domino egreſſa eſt res. *Non poſſumus quæ à Deo ordinata ſunt, mutare: neque debemus. Contra eos: qui diuinæ prouidentiæ obuiam ire præſumunt.* Protulit vaſa argentea, & aurea, & dedit (Ribcáh) *Etiam huc relucet prudentia ſerui. Nam (Ribcáh) dedit vaſa aurea, & argentea, & veſtes, matri vero, & fratribus dedit donaria: quoniam illa erat principalis in negotio: ex cuius conſenſu præcipuè pendebat res. Secundo*

quia

quia quecunque precioſa illi dediſſet, illa erat ſecum in domum mariti allatura: & ſic nihil in re illa perderet Abrahám. Dimittite me ad Dn̄m meū. *Admonet locus iſte, feſtinãter agēda eſſe negotia: quæ poſſunt impediri: qualia ſunt matrimonia.* Maneat puella nobiſcum, vel ad decem dies. *Oportet eum: qui ex domo aliquã recedit: amorem erga domeſticos oſtendere, ante receſſum, ne putent eum libenter abire.* Ne tardetis. Domin⁹ ſecūdauit viam meam. *Vtendum eſt bona fortuna, & Dei beneplacito: ne mutari contingat.* Vocemus puellam. *Nõ debet ſine vtriuſque conſenſu, coniugium fieri.* Dixit Ibo. *Audis, quam verū ſit illud. Propter hãc dimittet homo patrem, & matrem: & facile hæc oblita parentum eſt: vt iret ad virū ſuum.* Dimiſerunt eam, & nutricem. *Grati debemus eſſe nutricibus: ſimiliter, puellas non eſſe dimittendas, niſi cum honeſta ſocietate, docet locus iſte. Debet enim puella ſemper seniorē fœminam ad latus habere: quæ mores eius cõponat.* Benedixerunt (Ribcáh) *Conſtat ex hoc loco, nihil aliud eſſe benedicere: quam bona precari: vt primo cap. diximus. Sequitur enim hic.* Et dixerunt. Sis in millia milliū. Ad meditandum: aut orandum in agro. *Ecce qualiter iuuenes edocentur à iuſtis parentibus, vt qualibet die, locum ſolitarium adorandum, vel meditandū de Deo quærãt.* Et leuauit oculos ſuos. *Hoc dicit textus de puella, & iuuene, vt oſtendat quam pudici fuerint, & honeſti, pueri & puellæ illius tēporis.* Iactauit ſe de camelo. *Debent fœminæ viros revereri.* Accepit operimētū, & operuit ſe. *Etiam erga viros ſuos, honeſtas pulcra eſt, in fœminis. Ad hæc tempora apud Turchas mulier aſpectibus virorum non apparet nuda facie, ſed operta.* Introduxit in tabernaculū matris. *Vt nouo vxoris gaudio, compeſceret triſtitiam: quã ex matris pia functione acceperat, tum vt vxor memor probitatis ſocrus ſuæ, mores illius diſceret.* Conſolatus eſt poſt matrem. *Nullus eſt qui magis, & melius poſsit virum ſolari, quàm vxor.*

¶ Capitis. XXV. ad literam annotationes.

NOmē eius (Chethuráh). *Credendum eſt, etiam ex chenanæis fuiſſe: licet hoc in litera nõ explicetur.* Midian. *Conſtat ex hoc loco Midianitas, ortum habuiſſe ab Abrahám.* Sebba, & Dedan. *Ex ijs, orti ſunt populi orientales: quorum ſcriptura meminit Ezechie. 27. vbi dicitur. Filij Dedan negotiatores tui, inſulæ multæ, negotiatio manus tuæ. Et paulo inferius. Dedã inſtitores tui: in pannis precioſis procurribus. Ex quibus verbis arbitror duo Dedan eſſe. Eodem etiam capite habetur. Negotiatores Sebba, & Rahamáh, ipſi negotiatores tui: præcipua inter omnia aromata, & omnem lapidem precioſum, & aurū dederunt in negotiationibus tuis. Fuiſſe autem populos orientales, ex hoc capite conſtat: vbi dicitur. Abrahám hos ab Iſaác ablegaſſe, ad orientem. Ephấh vero meminit Iſaias, cap. 60. vbi Midianitis coniungitur: vbi etiam meminit Sebba, & auri eius.* Dedit Abrahám oĩa: quæ erant illi: Iſaác. *Conſtat ex hoc loco, apud patres eſſe ſitum: dare omnia ſua cui maluiſſent filio: vt iam diximus. Sunt tamen qui putant, hoc de filijs principalium vxorum non fuiſſe licitum: ſed vbi ſimul erant filij concubinarum: quos licebat alie[illegible]b hereditate facere, & legitimo omnia dare, & hoc vidētur præ ſe ferre verba (Saráh) dicentis, non futurū heredem filium ancillæ, cum filio eius: & de filijs ancillarum dubium non eſt, ſecus de vxoribus alijs.* Filiis cõcubinarum. *Præ ſe fert textus iſte Abrahám non ſolū Chethuram, ſed & alias concubinas accepiſſe: quod valde mirandum eſt, hominē iam ſenem voluiſſe in tali ætate, generationi indulgere: quare multi putãt, eum in vita Saræ, has ſibi coniunxiſſe, & quod hic dicitur, eum filijs concubinarū munera dediſſe, intelligēdū de Chethura, et Hagar: quod*

videlicet

videlicet filijs Chethuræ, & Iſmahelifilio Hagár, munera cõtulerit. Sed cũ Abrahám talis eſſet: nõ mirũ, ſi Deus voluerit per ipſum mũdũ bono ſemine replere. Filijs cõcubinarũ. *Cõſtat ex hoc loco minus principales vxores cõcubinas dici. Et de noie (pelé ges) .i. cõcubina, ſtã diximus ſupra.* Dedit munera, *aut* dona. *Nõ plene conſtat, quid proprie ſignificet (mathantóh): quod noſtri hîc vertunt, dona, vel munera.* Dimiſit eos à ſuper, *vel* à iuxta Iſaác. *Ne ſ. eſſet inter eos ſuper hæreditate contentio.* Ad orientem. *Quod explicans addit. Ad terram orientalem. Quidam tamẽ hîc (quédem) putant nomen proprium terræ: & putarem iſtos Arabiam Sebbá coluiſſe, quoniã Sebbá: & Dedan: videntur Arabes fuiſſe: iuxta illud Pſalm. Reges Arabum, & Sebba.* Obijt & mortuus eſt. *Dicit Rabbi Dauid. Verbum (gauáh) ſignificare obire, ſeu leuiter mori: & non lõga ægritudine tabeſcere. Mihi vero videtur, propter adiunctum verbũ (móth) quod mori ſignificat (ne inutiliter repetat text⁹) (gauáh) ſignificare deficere: quod coniector, ex Pſal. 88. vbi dicitur. Pauper ego (ve goueáh) .i. & deficiens ab adoleſcentia: vbi 70. vertunt. Et in laboribus. Hiero. vero. Et erũnoſus. Sic ergo reddendus eſt locus iſte. Deficit, & mortuus eſt.* In ſenectute, *aut* in canicie bona. *i. in ſenectute lõgæua, ac ſi dicat: ſenio confectus obijt: aut per ſenectutem bonam intelligit eam, quæ non multũ viribus deficit: quemadmodum legimus de Moſéh. Deuterono. 34. quod cum obijt, non caligauerit oculus eius, neq; defecerit vigor eius. Et de beato Auguſtino: quod integro auditu, & aſpectu vita functus eſt: prior tñ ſenſus ſimplicior videtur.* Senex, & ſatur. *Poteſt hoc eſſe explicatio præcedentis ſententiæ, vt ſcilicet idem ſit bona canities, quod ſenex, & ſatur, ac ſi dicat. Mortuus eſt in canitie bona, id eſt, ſenex valde, & ſatur vitæ, ſeu annorum. 2. poteſt eſſe per ſe ſententia, & poteſt dupliciter exponi. Vno modo, quod obierit ſenex, id eſt, longæuæ ætatis, & ſatur, ſcilicet dierũ, ita quod non deſiderarit amplius viuere, aut ſenex, & ſatur, id eſt, implens dies ſuos, ſeu menſuram annorum ſuorum. quomodo de (Iehoiadáh) pontifice legimus. 2. Paralipo. 24. quod ſenuerit, & ſaturauerit ſe diebus Secũdo modo poteſt intelligi, quod obierit ſenex & ſatur, ſcilicet temporalibus bonis, & diuitijs plenus. Nos enim Luſitani, vſque hodie vocamus diuites, ſaturatos. Dicimus enĩ. (He hũ homẽ farto, & abaſtado). i. Eſt vnus homo ſatur, & abundans. Prior tamen expoſitio germanior eſſe videtur.* Et additus eſt ad populos ſuos. *i. ad ſtatũ mortuorũ quẽadmodũ maiores ſui. Sunt qui idẽ dici putãt, addi ad patres ſuos, quod mori in fide parẽtum ſuorũ: quod de Abrahã falſiſſimũ eſſe cõſtat: cũ populus eius fuerit idolatra. Caietanus ex hoc loco ſtatuere vult animæ immortalitatẽ: quod vtinam faciat. Dicit autem appoſitum ad populos ſuos, idem eſſe, quod animam eius eſſe in limbo, coniunctam omnibus iuſtis, ex quacunque natione, vel gente. ſed hoc oportebat probare, iuſtos. ſ. cuiuſcunque nationis dici populũ Abrahæ, aut cuiuſcunque alterius iuſti: quod, meo iudicio, nõ facile probabitur. Idẽ de Iiſmahele hic dicitur: quod ſcilicet fuerit additus populus ſuis. De Aharon etiã legimus ſimile. Numeri. 20. vbi Dominus dicit Moſeh, congregabitur Aharon ad populos ſuos. Et paulo inferius. Expoliare fac Aharon veſtes ſuas, & induere faceas Elhazar filiũ eius, & Aharon congregabitur, & morietur. Vbi, per morietur, videtur explicare hoc, quod dixerat, congregabitur: quaſi congregari, ſit periphraſis mori: quod hebræi etiã aſſerunt, dicentes. Qui moritur, ambulat per viam. per quã ambularũt patres eius, & quaſi colligatur ad eos, & videtur eſſe idem cũ dormire cum patribus ſuis: quod de regibus frequẽter dicitur in libris Regum. Et videtur quod ſit idem, quod mori, quemadmodum patres mortui ſunt. Si quis animæ immortalitatem ſtatuere clarius velit, legat. 12. caput libri Eccleſiaſtes & ibi ad oculum videbit Salomonem aſſerere, ſpiritũ hominis in morte redire ad Deum: qui dedit illum, vt obturet ora loquentium iniqua.*

Primogenit⁹ Nebaioth. *A biſto dicta eſt*

Harabia nabathæa: quam geographi duplicem aſſignant. Alteram circa oppidum (Cheſbón) Alterã circa fœlicẽ Harabiam. Et Cedar. Ab iſto deſcenderũt Harabes. Nam Ezechie. 26. habes. (Harab) ideſt, Harabia, & vniuerſi principes Cháder, ipſi negotiatores manus tuæ: cum agnis, & arietibus, & hircis, negotiatores tui. Sunt enim omnes fere Harabes pecudum, & armentorum paſtores: qui vt plurimũ, morantur in cãpis ſub tentorijs: iuxta illud, Canti. prim. Nigra ſum, ſed formoſa: ſicut tabernacula Cedár, ſicut pelles Salomõis. Et Dumáh. Iſaiæ. 21. habes. Onus Dumáh, ad me clamat è Sehir: vnde conſtat iſtos prope Edomæam, vbi eſt mons Seir, habitaſſe: niſi ſit alia Dumáh: vnde videtur, quod Edomæi poſtea horum terram incoluerint. Nam hîc etiã ponitur Themã à quo themãtes Edumei. Per vilnias ſuas & per palatia ſua. Dictio (chasér) quã Sanctes, hîc villam vertit, atriũ ſignificare hebræis dicitur, et meo iudicio ſignificat atriũ ſub diuo: in quo ſunt herbæ. Noſtri vocant (reſio), & quandoque eſt circundatum vallo, aut muro. Moueor autem, quia (chaſir) herbã ſignificat. 1. Reg. 18. Si forte inueniatur (chaſir) id eſt, herba, aut pratum virens: & Iſaiæ. 15. Aruit (chaſir) id eſt, herba, aut pratum. Vnde hîc melius vertas: per atria, aut prata ſua: quam per villas ſuas. Cum enim (vt diximus, omnes iſti ſint Harabes, morantur per prata, ſeu cãpos: vbi herbam in copia inueniunt. Si tamen atria vertas admittam: quoniam. 1. Regum. 6. atriũ ſignificare videtur: vbi dicitur. Et ædificauit (hachasér) id eſt, atriũ. Solent enim Harabes circundare, valo campum vbi morantur, et ibi, ſuper gramina, extendere tentoria ſua. Sequẽs vero dictio, ſcilicet (tiráth). Nullo modo poteſt palatium ſignificare, cum Harabes nõ ſoleant in palatijs morari. Sed ſi radix eſt (tur) quod ordinem ſignificat, ſignificabit ordinem. Videtur etiam (tiráth) ſignificare pinnas: quas ſuper muros & mœnia ciuitatis collocare ſolent. Noſtri vocant (Améas) aut ordines. Et de pinnis exemplum habes Cãti. 8. vbi dicitur. Si murus eſt, ædificemus ſuper eum (tiráth) id eſt, ordinem argenti, id eſt, pinnarum argentearum: hîc vero, meo iudicio, ordinẽ ſignificat: & vertendum eſt. Per ordines ſuos. Solent enim Arabes in campis tentoria ſua ordinatè diſponere: quemadmodum domus in ciuitate ordinatæ ſunt. Et obijt melius: Et defecit. Ab hauilah. Non videtur hæc hauiláh a eadẽ, cũ ea, de qua mentio facta eſt ſuperius capi. primo Et Sur. Nomen deſerti eſſe videtur, & quod ſequitur. Veniente te in Sur. ſẽſus eſt, verſus Aſſyrios. Quę eſt ſup faciẽ Ægypti id eſt, quæ è regione, Aegyptum reſpicit. Et meo iudicio, iſti habitarũt in terra: quæ poſtea vocata eſt Edon. Super faciem omnium fratrum ſuorum cecidit. Noſtri ferè omnes intelligunt, quod Iiſmahél ſit mortuus, fratribus ſuis videntibus, aut ſuperſtitibus. Neq; prohibeo. Sed meo iudicio, hîc non eſt ſermo de caſu per mortem. Iam enim mortem eius prædixerat, quod ſcilicet defecerat, et mortuus fuerat, & additus ad populum ſuum. Sed videtur eſſe ſermo de ſorte terræ: vt ſit ſẽſus, quod ſors ſcilicet terræ ceciderit illi ſuper faciem fratrũ ſuorum, id eſt, è regione terræ Iſraelitarum. Cum enim terra eius fuerit inter Aegyptum, & Palæſtinã. ex vna parte, ſcilicet verſus meridiem reſpiciebat Aegyptum, verſus Aquilonem vero, reſpiciebat terram Iſrael. Quod aũt (napál) nõ ſolum ſignificet cadere per mortẽ, ſeu mori, ſed etiam ad ſortem referatur, conſtat ex cap. 11. Nechémiæ: vbi dicitur hipalu, id eſt, cadere fecerunt ſortes: & capite. 10. eiuſdẽ idem dicitur. Moueor autem, quia ſermo præcedens tractat ſitũ terræ: quã filij Iiſmahel incolebant. Nam dicitur. Et fuit habitatio eorum ab Heuiláh, vſque ad Sur: quæ eſt iuxta terminum Aegypti, veniente te in Aſſur. Et ſequitur. Super faciem, id eſt, aſpectum fratrum ſuorum cecidit, ſcilicet illi ſors, aut habitatio. Si vero communem expoſitionem ſequi velis, nõ prohibeo. De Padan Aram. id eſt, Syriæ. Et aduerte, quod Aram, ſeu Siria eſt duplex: quædam quæ dicitur Aram, id eſt, Syria (neharím) id eſt, fluuiorum: quæ ſita eſt inter duo fiumina, ſcilicet Euphratem, & Tigrim. Altera vocatur Syria (padán) id eſt, coniuncta

cta quæ .ſ. trat coniuncta priori. Sonat enim (padán) Syris copulam, vel partẽ. Aliqui vertunt: Syriã agrorum: quod ager, vel regio in lingua Hiſmahelitica vocetur (padán.)

Et multiplicauit Iſaac Domino cõtra vxorem ſuam: quoniam eradicata ipſa.

Variè hunc locũ exponunt Hebræi, & noſtri. Nam aliqui vertũt. Et orauit pro vxore: alÿ, e regione vxoris. Alÿ, contra vxorem. Tu vero aduerte, quod verbũ (határ) quod noſtri orare vertunt, etiam ſignificat multiplicare, ſiue verba, ſiue preces, ſiue quodcumque aliud: & quia hæc ſignificatio quadrat fere omnibus locis, quibus verbum ponitur: non autem orare: ideo videtur magis ſignificare multiplicare, ſeu iterare, quam orare. Quod autem multiplicare conueniat locis, quibus noſtri orare vertunt, cõſtat primo Iob. 33. vbi dicitur. (Iethár) id eſt, multiplicabit, ſcilicet præces ad Dominũ et placabit eum: vbi noſtri vertunt. Orabit ad Dominum. Sic Iudicum. 13. (Vaiethar) id eſt, & orauit (Manoach) vbi eam bene vertas. Et multiplicauit .ſ. præces (Manoach) & ſic in multis locis, quæ cauſa breuitatis omittimus. q̃ ſi placet vide in Lexico Sanctus Pagini. 1857. Quod vero orare non conueniat omnibus, patet Ezechie. 35. vbi dicitur. (Vehatartim) .i. (vt noſtri vertũt) Locuti eſtis, vbi, ſi orare vertas, nullo modo congruit, ſed vertendum eſt. Et multiplicaſtis ſuper me, aut contra me, verba veſtra, ſcilicet iniuria. Vnde nomẽ (atar) id eſt multiplicatio. Hic ergo etiam videtur ſignificare multiplicare. Sequens vero dictio, ſcilicet, (nochah) in multis ſcripturæ locis ſignificat cõtra è regione: vt Exodi. 40. (Nochach) id eſt, contra, vel è regione menſæ: ſeu recte ad menſam. Eſt ergo hic vertendum. Et multiplicauit Iſaac, ſcilicet, preces, aut iterauit orationem, contra vxorem ſuam, id eſt, contra ſterilitatẽ vxoris ſuæ: quod ſtatim explicat, quoniã ſterilis erat. Vertimus autem, eradicata, quia ſic eſt in Hebræo: quia filÿ ſunt parentum radices. Si quis tamen communem interpretationẽ ſuſtinere voluerit, poterit: præſertim, quia verbum (atar) ſignificat, (vt diximus) etiam orare: & hic inferius, vbi dicitur. (Vaiehatér ló) id eſt, exoratus eſt illi: videtur magis quadrare exoratus, quã multiplicatus eſt illi .ſ. Deus: licet illa poßit ſuſtineri, ſi intelligas, quod fuit multipliciter petitus ab eo. Et collidebãt ſe. *Verbũ (raſás,) ſignificat frangere, confringere non omnino, aut conculcare, & intereſt hoc, inter (ſcabár) et (raſás) quod ſcabar eſt cõfringere, omnino frangere: ſed raſas frangere qualitercunque: & proprie non omnino: quod diſcrimen clare conſtat ex verbis Iſaiæ capit. 42. vbi de Méßia loquens dicit. Calamũ (raſús) .i. fractũ (ló Iiſchór) id eſt, nõ cõteret, vbi vtrũque verbum ponitur. Videbantur ergo pueri in vtero confringere ſe, collidentes ſe inuicem.* Si ſic, quare hoc ego? *ſ. deſideraui, aut volui. Ac ſi dicat. Si ſic pueri debent poſt modum corrixari ad inuicem, ſicut modo in vtero meo, quare ego volui concipere, aut deſideraui prolem? Aliqui vertunt. Si ſic, vt quid ego? Sed in Hebræo habetur (lámah zéh) .i. quare hoc? Ideo prior ſenſus amplectendus eſt. Poſſet etiam exponi. Quare hoc? id eſt, quare ſic pueri corrixãtur? Communis vero ſenſus eſt: Vt quid ego, ſcilicet viuo, aut concepi?* Iuit ad quærendum Dominũ. *Putarem iuiſſe ad ſacrificium offerendum Domino, & ibidem à Domino reſponſum habuiſſe: quemadmodũ Abrahám. Neque ſolicitus ſis de ſacerdote, quoniam ſine ſacerdote tunc, quilibet Domino hoſtias offerebat: vt legimus de Abrahám ſupra capite. 15. & de Iacob infra. 33. Non enim audeo dicere eam iuiſſe ad Melchiſedech: quia nullum huius rei veſtigium in ſcriptura inuenio. Forte etiam aliquis propheta erat Domini: à quo ſciſcitari potuit: ſed quis ille fuerit ignoratur.* Maior ſeruiet minori. *In hebræo eſt. Amplior, aut multus ſeruiet pauciori. Ac ſi diceret. Populus Edomæorũ, qui ãplior erit: aut maior, ſeruiet Iſrahelitico: qui paucior erit: & ſic fuit tẽpore Dauidis.* Sicut veſtis pellis, ſeu piloſa. *Verbum (adár) à quo (adéreth,) id eſt, veſtis ſignificat proprie extẽdere, potius, quam magnificare, aut roborare, quod Hebræi ſignificare dicunt. Pſalm. 8. Domine Dominus noſter, quã (adir,) id eſt,*

ex-

extenſum eſt nomen tuum in vniuerſa terra. Sic Exodi .15. In aquis adirim, id eſt, extenſis: vbi noſtri vertunt, vehementibus. Nomen vero aderet Ezechi. 17. extenſionẽ ſignificat, vbi dicitur. Vt ſit in vitem aderet, id eſt, extenſam. Significat autem pallium. Ioſue.7. & Ionæ.3. quod videlicet ſit extenſum. Sic etiã hic. Vocat, autem pallium piloſum: quod fiebat ex pilis camelorum, aut aliorum animaliũ talis, inquam egreſſus eſt Eſau ex vtero. Poſſet etiam verti ſicut extenſio pili: ſed ſenſus idem eſt. Sonat Eſau factus, aut factura eius, ſed qualiter alludat ad rẽ, ignoratur: niſi dicamus eum ſic vocari, quod quaſi factus homo, ſit ex vtero egreſſus: ferens ſecũ pilos: qui in alijs pueris ſuceſſu temporis naſcuntur, & creſcunt. Manus eius comprehendens calcaneum Eſau. Hac de cauſa vocatus eſt Iaacob. à verbo (achab) quod hebræi ſupplãtare ſignificare dicunt, ſed melius dicerent ſe propriã ignorare ſignificationem. Dicunt enim ſignificare ſeducere, ſupplantare, fraudare aſtute agere, & retardare: cum re vera ſignificet proprie, aut tortuoſum eſſe, aut poſt tergare (liceat mihi ſic latinis loqui) a tergo ſequi, ſiue ſequendo, ſiue vt ſeducas, aut quacunque alia ex cauſa: vt tenendo, aut detinendo: vt exẽpla monſtrabũt. Hoſe.12. in ventre Achab, id eſt, poſtergauit fratrem ſuum. ſ. tenendo calcaneum pedis eius. Iob.36. Tonabit voce maieſtatis ſuæ, & non Ieachebem, id eſt, poſt tergabit, ſeu retardabit a tergo tenendo ea .ſ. fulgura, aut pluuias. Et quia communiter inſidioſe agẽtes, a tergo, ſeu retro inſidiãtur: ideo ſignificat inſidioſe agere, aut tortuoſum eſſe: vt Iere.17. Achob, id eſt, inſidioſum eſt cor hominis. Sic Hoſe.6. Gilhad ciuitas operantium iniquitatem: (achubah) .i. inſidiatrix ſanguinum: vbi noſtri vertunt, fedata ſanguine. Sic Iſaiæ.40. Erit (heachob) .i. inſidioſum, aut tortum in rectitudinẽ. Neque egre feras prudens lector, quod aliquãdo in oſtendendis proprijs dictionum ſignificationibus immoremur, quoniam hinc pendet genuinus literæ ſenſus, vt in regulis admonuimus. Vir ſciens venationem. i. gnarus venãdi: quod more ſuo explicãs addit. Vir agri Iacob vero vir perfectus. Hoc enim ſignificat tam: a verbo (tamam) quod eſt perficere, finire, complere. Quoniam venatio in ore eius. i. quoniã comedebat de venationibus Eſau. Coxit Iacob coctionem. Qualis fuerit infra declaratur, quod fuerit lentium. Ipſe laſſus. Confuderunt hic Hebræi & noſtri duas aut tres radices .ſ. Iaaph quod ſignificat laſſare, & (vph) quod eſt volare, & Iapha, quod eſt ſplẽdere, & omnia hæc citant in radice (vph) quod eſt volare. Eſt ergo nomen (aieph) citandũ in (Iaaph) & nõ in (vph). Erat ergo Eſau laſſus a venatione: quæ ſolet homines fatigare. Ciba me nunc de rufo rufo hoc. Non eſt certum verbum (laat) id eſt, cibare, hoc ſignificare, neq; eſt coniectura præter contextum aliqua, ad venandam propriam ſignificationem, cum verbũ ſolum hic inueniatur, et ex contextura textus videtur ſignificare cibare. Ideo quia .ſ. ſic appetijt de rufo edulio comedere, vocatum eſt nomen eius (edom) id eſt, rufus. Sonat enim Adã rubeſcere. Vende, ſicut hodie, primogenituram tuam mihi. Aliqui vertũt: iuxta hunc diem, id eſt, præſenti tempore, abſque vlla dilatione: & videtur eſſe germanus literæ ſenſus, aut ſicut eam hodie habes, ſeu poßides ita eam mihi vende. Eſt autem hic merito diſquirendum ius primogenituræ: quid .ſ. prærogatiuæ primogenitus inter fratres habebat. Et ex ſacris literis conſtat eum ſucceſiſſe, in patris dignitate. Nam Rubenitæ Datan ſcilicet, & Abiron, & On: vt Nume.16. habetur, ſurrexerunt aduerſum Moſeh quaſi illis, vt pote primogenitis, auferret principatum illis debitũ, iure patris Reuben. Vnde infra cap. 49. dixit Iaacob Reubẽ primogenito ſuo. Tu viror meus, & principium fortitudinis meæ. Reſiduum honoris, ſeu eleuationis meæ, id eſt, cui relinquendus eſſet honor meus. Similiter debebatur primogẽito locus primus inter fratres, ſicut infra capit.43. vbi de fratribus Ioſeph dicitur, quod ſederint ante eum primogenitus ſecundum primogenituram ſuam, & paruus iuxta paruitatem ſuam. Et admirati ſunt viri vnuſquiſque ad proximũ ſuum .3. debebatur ei duplex

portio

portio. Nam Ioſeph, qui pro Reuben nactus eſt primogenituram: vt dicitur primo Paralipo. 5. duplicem portionem habuit in terra ſancta: cuius duo filij, ſcilicet Ephraim & Menaſſes pro patre duas habuerunt ſortes. Regnum tamẽ non eſt datum Ioſeph, aut filijs eius: tum quia ſtatuendum erat Deutero. 17. dandum ei, quẽ Dominus deſignaret: tũ quia à Domino dandũ fuerat Iehudahę infra capite 49. cuius cauſa aſſignatur loco citato libri Paralipome. quod, ſcilicet fuerit Iehudah fortis viribus. Et forte quia primogenitura etiam data fuerat Ioſeph, redijt regnum ad tribum Ephraim tẽpore Hieroboam. Sacerdotium tamen putarem nõ fuiſſe ante legẽ debitum primogenito. Poſt legem tamen primogeniti illud requirebant, quaſi ſibi iure debitũ: vt patet de chorach & ſequacib⁹. Patet etiã de Elhazar, & Ithamar quorũ primus patri ſucceſſit: qui erat primogenitus: & videtur hoc firmari ex verbis Dñi Exod. 29. vbi Dominus dicit veſtes ſummi ſacerdotis pertinere ad filios eius: et ex cap. 20. numerorum: vbi præcipit poſt mortẽ Aharõ induere Elhazar filiũ eius primogenitum veſtes patris ſui. Ante legem vero, licet multi hoc aſſerant, non tamen mihi perſpicuũ eſt, in populo Dei: quicquid fuerit apud Gentiles. Cum videam Abel, quemadmodum Cain hoſtias Dño immolaſſe. Neque filij Reuben vſ(que) ad (quod ſciam) de ſacerdotio contenderunt: ſed poſt ſacerdotij inſtitutionẽ, cũ filius eſſet hæres ĩ patris dignitate: credibile eſt prĩogenitũ ſacerdotiũ hæreditaſſe. Petit ergo Iaacob ſibi oĩa hæc iura vendi. ſ. quod ſit dignior fratre, hæreditando patris honorem, & locum. Secũdo quod in bonis duplicior illo ſit: vt de facto contigit. Quid hoc mihi primogenitura? *Aut quid hæc mihi prĩogenitura, ſubaudi, valebit poſt mortẽ? quaſi dicat, nihil.* Iura mihi, ſicut hodie. *Expone, vt ſupra hoc eodem capite. i. iuxta diem hãc, ſeu in hac die.* Dedit Eſau pané, & coctioné lentiũ *.i. lentes decoctas. Vbi tamen aduerte, non eſſe omnino perſpicuum, quid ſignificet dictio (hadaſſim), quam noſtri lentes vertunt. Ponitur autẽ dictio 2. Samue. 17. & 23. & Ezechie. 4. Coniectura tamẽ eſt ex citatis locis, lentes ſignificare.* Contempſit Eſau primogenituram, *id eſt, non æſtimauit, quid mali ſibi foret, eam vendidiſſe.*

¶ Capitis. XXV. Ad mores.

ADdidit Abrahám, & accepit vxorem. *Elaborant ſancti vt filios, qui Deum indefeſſe colant, multiplicent. Gaudet etiam Deus iuſtorum ſemen multiplicare: ſimulque docemur, non eſſe malum ſenes, ſi non poſſunt continere, vxores accipere. Tertio admonemur, nõ eſſe peccatũ, alterius ſectæ vxores accipere, ſi talis ſis: qui eam facile ad fidẽ reducere poſſis.* Peperit ei Zimrram, & Iocſtam. *Non magnifacit Deus filios carnis, ideo nihil curat horum progeniem enumerare: quemadmodum fecit de generatione Iiſmahél & Iiſcac.* Dedit omnia, quę erãt ſibi, Iiſcac. *Conſtat ex hoc nullum eſſe peccatum, ſi homines primogenitis ſuis pluſquam alijs filijs, de bonis ſuis, conferant: maxime cũ fuerint cæteris meliores. Alij tamen filij non ſunt exhæredandi: ſed illis elargiendũ eſt, quo poſſint viuere.* Ablegauit eos ab Iſaac: ſe viuente. *Duo hinc colligo. Alterum, parẽtes debere diſponere ante mortem bona ſua, vt non ſit iurgium inter filios poſtea. Alterum, diuiſionem bonorum inter hæredes conſulto in vita fieri: quod ſi parentes facerent, nõ ita filij poſt illorum obitum litigarent. Docentur tertio filij, eſſe contenti diſtributione parentum ſuorũ: quemadmodum iſti filij Cheturah.* Iſti ſunt dies annorum vitæ Abrahę. *Solet Dominus Deus, iuſtis vitam prolongare: vt ſemper iuſtiores fiant. Hinc promiſſio illa legalis apud Ezechielẽ. Quem faciẽs hõ, viuet in eis. Iſthuc pertinent quæ ſequũtur, vt. ſ. moriatur in bona ſenectute, & ſatur dierũ. Debẽt enĩ ſenes vita ſaturari, neq; velle in æternũ viuere. Pro maximo Dei munere (vt alias diximus)*

veteres habebant: ſi non longa ægritudine, aut multum deficientes obirent. Sepelierunt eũ Iſcac, & Iſmahél. *Docentur filij curare funus parentum ſuorum. Fuit etiam illis cura ſepeliri cum ſuis: abhominabile enĩ reputabãt, aut nõ ſepeliri, aut non cũ ſuis. Vnde Dominus, apud Ieremiam de Iechonia dicit cap. 22. Sepultura aſini, ſepultura eius. Et Nume. 14. Dominus dixit Iudæis, in deſerto cadauera eorum caſura. Similiter aduerte, Iſmahélem iniuriæ ſibi illatæ à patre immemorem: cum opus fuit eum ſepelire: licet noßet ſe cũ matre ab eo abiectum, & maiorem natu, hæreditate pulſum.* Ibi ſepultus eſt Abrahám, & Saráh vxor eius. *Laudabilis profecto conſuetudo: vt quos vna domus viuos collegit: eos mortuos eadem recipiat ſepultura. Similiter oſtenditur hic, nullum malum eſſe, locum curare ſepulcro: non tamen nimis curioſum, aut elaboratũ quærere. Arguit enim Dñs Beſnam apud Iſaiam cap. 22, quod ſepulcrũ exciderit. Vide Eze. 32.* Poſtquã mortuus eſt Abrahám, benedixit Dominus Iſcac. *Admirabilis eſt Dei bonitas erga iuſtos: vt non ſolum illorũ, dum viuunt, curam gerere videatur, ſed filiorũ & nepotum: vt verificet illud. Et faciens miſericordiam in millibus his, qui diligunt me. Vnde, vt alias admonui, docentur parentes, colere iuſtitiam, nõ ſolum: vt illis bene in vita ſit: ſed & filijs eorũ poſt mortẽ ſuã. Nã bona, & mala parentum, filios, et poſteros tenere ſolent.* Habitauit Iiſcac ad puteum viuentis, & videntis. *Multum vitæ confert, ſi eũ ad viuendum locũ deligas, vbi noueris Dei præſentiam peculiariter adeſſe.* Iſte generationes Iiſmahél. *Mirum valde eſt, quanti faciat Deus ſuas promißiones, & illarum veritatem. Nam quia pollicitus fuerat, ſe illum in gentem magnam facturũ, duodecimque duces generaturum, ſe hæc exhibuiſſe oſtendit.* Ancilla Sarah. *Sicut ſerui, precipuè Dominos potius, quam Dominas ſuas colunt: & illis miniſtrant: ſic ancillarum eſt Dominas reuereri, oculosque ſuos in earum manibus habere: ideo hæc dicitur ancilla Saráh potius, quã Abrahæ.* Iſte ſunt generationes. *Vide quid ad hæc verba annotauimus ſupra cap. 10. & 5.* Erat quadragenarius, quãdo accepit Ribcáh. *Non poſſũ non taxare noſtri tẽporis homines: qui filios ſuos vix. 20. annorum vxoribus coniungunt: qui non ſolũ domum ſuam regere neſciunt, ſed neque ſeipſos: propter hoc filios immaturos gignunt, & ante maturum tempus ſeneſcũt.* Orauit Iſaac pro vxore ſua. *Admonentur coniuges, à Domino expectare prolem, & pro ſe inuicẽ Dominũ precari. Similiter opus eſſe, eũ te deligere: qui eſt pro te precaturus: quoniam ardentiores pro te preces coram Domino fundet. Similiter aduerte, plus tibi prodeſſe alienas preces, quã tuas vnde mos exoleuit, vt iuſtos pro nobis orare precemur.* Collidebant ſe in vtero filij. *Nõ eſt malum, aliquando futura ex præſentibus præſagire, mõ abſit ſuperſtitio, & Deus, & nõ Dæmõ cõſulatur.* Maior ſeruiet minori. *Cõmendat valde gratiã locus iſte, docetque homines non ex meritis, ſed ex vocãte eligi. Dñs ab vtero vocauit me: ait Iſrael Iſaiæ. 49.* Egreſſus eſt prior ruffus tot' ipſe, vt pallium piloſum. *Stupẽda valde ſunt iudicia Dei. Vt Iſrael eſſet magis gratus Deo, noluit eũ primogenitũ facere, ſed eũ extollere ad primogeniturã. Non ſolet Dñs alta eleuare, ſed infima. Nouit enĩ nos pluris facere ſi propter nos, alijs, præſertĩ inimicis mala fiãt, quã ſi nobis bona faciat Deus. Nõ gaudet Dñs facta facere, ſed infecta. Eſau ex vtero factus exijt: ideo nihil amplius voluit Dñs in eo facere. Nõ ſic frater eius: ideo à Domino factus eſt magnus.* Tenebat calcaneum fratris. *Nõ mirũ ſi tanta pro primogenitura ſit inter fratres diſceptatio. poſtquã videmus, quæ pueri faciãt propter hoc. Similiter expendendũ eſt, qualiter Dominus Deus, ſignis quibuſdam, quæ velit, oſtendat. Nã quia. 2. genuũ, primogenitũ facere voluit, eũ iam ab vtero fratris primogeniturã impedire diſpoſuit.* Fuit Eſau vir venationis: Iacob vero vir perfectus.

Solet

Solet Dominus oſtendere ſe merito elegiſſe, quos eligit: aut potius facere tales. Et verè raro huiuſmodi homines venatores, & agricolas deuotos videas, aut pietatis cultores. Dilexit Iſaac Eſau: quia venatio in ore eius. *Mirum valde eſt, quod etiam inter parentes, & filios munera amorem gignant, & augmẽtent: inde vulgatum illud prouerbium. Matrem & filiam mutuis donarijs amicas fieri.* Fac me comedere de rufo hoc. *Arguit locus iſte gulam: ob quam iſte perdidit quod præcipuum habebat. Secundo docet licere medijs bonis, quod noſtrum eſt vendicare ab eis: qui illud iniuſte detinent.* Vende mihi hodie primogenituram tuam. *Nõ eſt perdenda bona occaſio alicuius negotij, maxime ſi multis poſſit modis impediri. Diſputant, & corrixantur hic multi: an peccauerit Iacob, emendo primogenituram: & ſi illa annexum non habebat ſacerdotium, nullum fuit peccatũ: maxime, ſi mater ſibi reſponſum Domini explicauit: ſi etiam ſacerdotium illi fuiſſet adiunctum, intelligendum eſt ſuam iniuſtam oppreſſionem redemiſſe. Vbi ſimul aduerte iuſtitiam Domini. Licèt enim iuſtè primogenituram poſſet ab Eſau auferre, & dare illam Iacob: ne poſtea de eo poſſet Eſau conqueri, voluit eum, eam ſua ſponte fratri vendere: vt ſibi imputaret, quod eam à ſe abiecerit.* Ecce vado, vt moriar. *Vitam honori eſſe præponendam admonet locus iſte. Similiter aduerte tu qui quæſtionibus vaccas: nos non teneri gratis paſcere fame morientẽ, quandiu ille aliquid habet: quod poſſit vendere. Nam hic licet Eſau ſe fame mori oſtenderet: non tamen frater voluit illum gratis paſcere.* Iura mihi. *Tam facilè homines, etiam fratribus, pacta frangunt, vt conſulto faciant, qui eos iurare compellunt. Similiter taxantur hic, qui pro cibo, honorẽ proprium facile cõmutant.* Contempſit primogenituram. *Non eſt honor paruipendẽdus, ſed eſt expendendum, quid à te abijcias, ne poſtea abieciſſe pœniteat.*

¶Cap. XXVI. ad lr̃am ãnotatiões.

NE deſcendas in Ægyptum. *Nolebat Dñs patres relinquere, promiſſa ne mẽdacij eũ arguerent, quod videlicet promiſſis nõ ſteterit. Noluit autẽ eũ in Ægyptum deſcendere ne locus placeret, & amplius non reuerteretur.* Benedicam tibi, *id eſt, dabo bona in copijs.* Stare faciam, *aut,* ſurgere faciam iuramentum, *id eſt, complebo quæ patri tuo iuraui.* Benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ. *Vide horum verborum expoſitionẽ ſupra cap. 22.* Eo quod. *Dictio (héqueb) inuenitur etiã ſignificare mercedem, & poſſet verti.* Merces videlicet hæc, erit tibi: quod obedierit *vel,* audierit Abrahám vocẽ meá, *.i. obtẽperauerit his, quæ ad eũ locutus ſum.* Et cuſtodierit cuſtodiam meam. *In regulis, poſt hebraiſmos, explicui diſcrimẽ inter nomina hæc: ibi vide. Et aduerte, quod ex hoc loco voluerunt multi ex Iudæis colligere omnia legalia, à patribus ante datam legem fuiſſe ſeruata: ſed mihi videtur multa eos non ſeruaſſe: licet vtraque opinionum probabilis ſit, vt iam alias diximus. Et apparet hinc haberi, fuiſſe præcepta aliquot ſcripta ante datam legem: quoniam (choch) videtur ſignificare præceptũ ſcriptum: ſed quia etiam limitationem ſignificat, aut præceptũ quatenus limitat, & coercet hominem, non omnino vrget litera, vt hoc credamus.* Soror mea ipſa *didicerat hoc à patre. Noluit tamen vxorẽ ad mendaciũ inſtruere: quia nouerat matrem, ob hoc redargutã à Rege Abimélech.* Bona aſpectu, *id eſt, pulchra ipſa.* Per feneſtram. *Hebraicè eſt, in vſque ad feneſtram, ſed ſenſus redditus eſt. Et aduerte, quod (chol) non propriè feneſtram ſignificat, ſed aut fiſſuram, aut foramẽ: à (chalal) quod eſt ſcĩdere, aut perforare, quod noſtri occidere vertunt.* Ludentẽ cum Ribcáh. *Diximus abunde de ſignificatione huius verbi (ſachách) id eſt, ludere ſupra capite 21. quod ſcilicet, ſignificet ludere, illudere, et derridere.* Verè ecce vxor tua eſt. *Incerta eſt (vt diximus) ſignificatio aduerbij (ach) ideo aliquã-*

do interpretes vertũt, verè: nonnũquam tantum quãdoque, profectò. Quid hoc feciſti nobis? *ſ. malum. Reputabant antiqui maximum malum adulterium: quod Chriſtiani, pro nihilo ducunt.* Sicut parum, aut quaſi parum: coiuit vnus populi, cum vxore tua, *id eſt, parum abfuit, aut pro paruo reputaſſes vnus de populo, cum vxore tua coire: audiens eam ſororẽ.* Induxiſſes ſuper nos delictum. *Non plenè cõſtat, quid propriè ſignificet (aſſám) quod noſtri, & Hebræi delinquere vertunt. Quantum autem ex coniecturis noſſe datur, videtur ſignificare ignorãter peccare, aut ſolitari, vel occulte: quod coniector ex eo, quod dicitur Pſalm. 69. vbi dicitur. (Veaſſmothái) id eſt, delicta mea à te non ſunt abſcondita: ac ſi dicat. Non ſolum peccata mea: quæ ſciens, & volẽs operor, cognouiſti: ſed etiã, quæ peccata eſſe ignoro, aut ſolitarius feci nota ſunt tibi. Et locus iſte hoc probare videtur.* Et induxiſſes ſuper nos delictũ, *id eſt, graue peccatum, ex ignorantia tamen cõmiſſum. Quia etiam (aſſam) non ſolum delictum, ſed & delicti pœnam ſignificat: poſſet hic verti. Induxiſſes ſuper nos delictum, id eſt, pœnam delicti: & videtur germanior ſenſus. Coniectura vero, quod ſignificet occultè, aut ſolitarie peccare, eſt, quòd verbum Hoſeæ. 6. & 10. & Iſaiæ 24. & Ezechielis. 6. & multis alijs locis ſignificare videtur deſolare. Et iuxta hanc ſignificationem, vertẽdum eſſet hic. Et induxiſſes ſuper nos deſolationem, id eſt, fuiſſes cauſa, quod terra deſolaretur propter hoc peccatum.* Centum modios. *Dixi de ſignificatione verbi (ſcaár,) & nominis ab eo deriuati (ſcaar) ſupra capite. 22. ſuper illud. Poſſidebis ſemen tuum portam inimicorum ſuorum. Et dictio ignotæ ſignificationis eſt, & videtur à porta originem trahere: fortè menſura erat aperta, ad modum portæ, vel formam portæ habens.* Clauſerunt eos. Piliſtim, et impleuerũt puluere. *Explicat ſecunda ſententia priorem: ſecundũ morẽ ſcripturæ.* Et fixit. ſ. tentoria ſua in torrẽte Gerár. *Licet noſtri ferè omnes verterint hic. Et manſit, verbum tamen propriè figere tentorium ſignificat: ſiue ad habitandum, ſiue caſtrametando: dum quis vrbẽ obſidet. Quod autem figere tentoria propriè ſignificet, duæ ſunt coniecturæ. Altera, quia nomen (chanít,) lanceam ſignificat, ſic à figẽdo dictam. Altera, quod hæc ſignificatio omĩbus ferè locis, quibus verbum ponitur, quadrat: vt patet Iſaiæ 29. vbi dicitur. (Veariél) ciuitas in qua fixit Dauid, id eſt, ad quam expugnandam Dauid fixit tentoria. Et hanc interpretationem ſerua: vt locum Iſaiæ germanè intelligas. Sic illud Zachariæ. 9. (Vechaníti) id eſt. Et figam domui meæ ab exercitu, id eſt, caſtrametabor, ſeu tentoria figam: quemadmodum oppugnãs vrbem: domui meæ, ab exercitu. Ac ſi dicat. Defendam domum meam ab exercitu inimicorum figendo tentoria: ſicut caſtrametantur ad vrbem expugnandam. Eodem modo illud Iſaiæ. 29. (Vechaníti) id eſt, figam, ſcilicet, tẽtoria ſicut pilam id eſt, rotunde ſuper te, id eſt, tentoria bellatorum figam rotunde, ſeu in circuitu ſuper te.* Foderunt in torrente. *Tunc enim ſicus erat.* Puteum aquarum viuentium. *Vocant Hebræi aquas viuas: quæ fluunt, ſeu egrediuntur: quoniam ſe mouent, quod eſt ſignum rei viuæ. Aquas vero: quæ ſe non mouent, neque ſcaturiũt: vt quæ ſunt in lacunis, & alijs congregationibus, mortuas vocant.* Vocauit occupationem, *vel* detẽtionẽ: *quoniam occuparunt eum, aut detinuerunt eum. Incerta valde eſt ſignificatio verbi (haſſach) quod occupare, vel detinere vertimus. Ponit autem Rabbí David in libro radicum diſcrimen inter (haſſách) & (gazál) quoniam (haſſách) eſt nolle reddere, aut reſtituere rẽ proximi ſui: quæ peruenit ad manus cuiuſpiam per depoſitum, mutuum, vel obligationem: vt eſt merces mercenarij: quam quis tenetur illi reddere. Sed (gazál) eſt rapere, vi auferre. Rabbi vero Abrahã in cõmentarijs Leui. 6. dicit (gazál) eſſe vi auferre, ſeu rapere, (haſſach) vero occulte accipere. Hiero. cõmuniter vertit calũniari. Mihi vero magis probatẽ ſententia Rabbí Dauidis, & meo iudicio, aut detinere, aut opprimere ſignificat: ad quod id Iſaiæ. 52.*

conie-

*coniecturæ eſt, vbi dicit. Et Aſſúr pro nihi-
lo (haſſachó) id eſt, detinuit eum, videlicet po-
pulum: ſeu occupauit: rem tamen nondum diſ-
finio: quoniam nondum plene compertam habeo.*
Vocauit nomen eius (ſitnáh). i. inimi-
citiam. *Dicunt tam noſtri, quam Hebrei
(ſatán) ſignificare odio habere. Sed vt ex locis
quibus ponitur apparet, potius videtur ſignifi
care diuertere: vt ex Pſalm. 109. colligitur,
vbi dicitur. Hoc opus (ſcotenai) id eſt, diuer-
tentium me à Domino, ſeu declinare facientiũ me
à Domino. Secundo videtur hoc ſignificare:
quia (ſatah,) & (ſut) quæ videntur eſſe eiuſ-
dem ſignificationis, ſignificant (Hebræis auto-
ribus) declinare: vnde vertendum puto. Et vo
cauit nomen eius (ſitnáh) id eſt, declinationem
aut diuerticulum. quia diuertebant puteum
à Domino ſuo, ad ſe. Si autem aduerſarium ſi-
gnificet, tunc vertendum eſt. Vocauit illum
aduerſionem, quoniam illi aduerſati ſunt pro-
pter illum.* Tranſtulit ſe inde. *Etiam ver
bi (hatách) id eſt, tranſtulit, ſignificatio pro-
pria ignota eſt: tribuunt enim illi omnes iſtas
ſignificationes Hebræi, ſcilicet ſeneſcere, vete-
raſcere, craſſeſcere, remouere, eradicare, &
transferre. Sed re vera propriè ſignificat,
aut elongare, aut extendere: & hoc ſignifica-
re hic videtur. Vnde locus ſic reddẽdus eſt. Ex-
tendit ſe, aut elongauit inde, ſcilicet taberna-
cula ſua: vt diſſenſiones fugeret. Dixi de hoc
verbo ſupra capite. 12. nondum tamen ſignifi-
catio propria mihi cognita plene eſt: niſi quod
mihi, vt dixi, videtur ſignificare eradicare, &
extendere. Neque deeſt cõiectura ad hoc, illud
ſcilicet Danielis. 7. (Vettích) id eſt, & lon-
gus, ſeu extenſus dierum ſedit. Illud etiam Iob
21. ad hoc eſſe videtur, vbi dicitur. Cur impij vi
uent (atéchu) id eſt, elongauerunt, ſeu exten-
derunt, ſcilicet annos vitæ, aut ſeipſos mul-
ta prole. Neque obeſt illud Pſal. 8. (Vatechal)
(quod noſtri vertunt veteraui inter omnes ini
micos meos) quod melius vertendum puto.
Extendit ſe, aut elongauit ſe, ſcilicet oculus. Nã
propter nimium fletum diſtenduntur oculi.
Illud etiam Prouerbiorum 25. quod noſtri ver
tunt. Iſtæ ſunt parabolæ: quas (hetichu). i.
tráſtulerunt viri (chidchitiahu) ſeu Ezechie.
Melius vertas, quas extẽderũt viri Ezechie-
lis, aut ſcribendo, aut diuulgando: Quod enim
euulgatur, extenditur in vulgus: vnde verti
poſſet, quas euulgarunt viri Ezechie. Ver-
te ergo hic. Et elongauit ſe inde.* Vocauit eũ
Rechebóth. *i. dilatatiões, ſeu latitudines:
fortè propter abundantiam aquæ: aut quod la
tius viueret ibi: vt ſtatim explicat. Dilataue-
rat enim Dominus ſubſtantiã eius.* Et fructi
ficauimus in terra. *Sic potius verte, quam
& creuimus. Nam plantæ cum dilatantur, &
extenduntur, fructificant.* In (beer ſébba)
*id eſt, puteo ſeptem, aut iuramenti: de quo di-
ctum eſt ſupra. 21.* Vocauit in nomine
Domini, *id eſt, inuocauit nomen Domini,
dum ſcilicet offerret: quemadmodum patrem
feciſſe viderat.* Erit nunc iuramentum.
*Melius execratio inter nos, inter nos inquam,
& inter te, ſcilicet frangenti iuramentum.*
Emiſiſus te in pace. *Melius in integrita-
te: non lædendo, ſcilicet te in aliquo: quia dictio
(ſalóm) integritatẽ potius, quam pacem ſigni-
ficat.* Fecit eis conuiuium. *Hebraicè, bi-
bale, (ſi liceat mihi nunc ſic explicandi gratia
latinius loqui).* Et leuantes ſe mane. *Ver-
bum (ſacam) Hebræis eſt mane ſurgere. Sed
quia additur illi (bocher) id eſt, mane, videtur
potiꝰ ſignificare leuare ſe, aut ſurgere.* Super
cauſam putei. *Dixi ſuperius ignotam omni
no eſſe Hebræis propriã ſignificationẽ (odód)
quod vertimus cauſam: neque eſt coniectura,
quam ſciam, ad eam inueniẽdam, interim vtar
communi.* Vocauit illum ſibbhah, *id eſt,
iuramentum, propter iusiurandum, quod ibi
fuerat inter eos. Verbum enim (ſabá) iurare
ſignificat in (niphal). (Sebbá) vero, ſeptem:
propter quod ciuitas vocata eſt puteus iura-
menti, vſque in diẽ hanc, ſcilicet à puteo.* Fue-
runt amaritudo ſpiritus Iiſcac, &
Ribcah. i. *amarum fecerunt ſpiritum eorũ.*

¶ Capitis. XXVI. Ad mores.

FVit fames in terra, præter famé: quæ fuerat diebus Abrahę. *Nõ eſt ergo mirandum, ſi terram, vbi iuſti morantur: Deus fame premat, & alijs flagellis: poſtquam eam in qua ſanctus Abrahám, & iuſtus Iſaac agebant, ſic afflixit. Vbi etiam illud valde notandum eſt, non murmuraſſe Iſaac, ſicut neque Abrahám: quod cum eſſent ſancti, & iuſti: cogerentur extra propriam terrã mẽdicare.* Perrexit Iſaac ad Regé. *Docẽtur hic Reges auxilio eſſe peregrinis, & extraneis, vbi etiam conſidera, quam æquo animo iuſti Dei flagella ſuſtineãt. Non eſt Iſaac Deum ſuum precatus pro depellenda fame, ſed regnũ hominis idolatræ, quo paſceretur, intrauit.* Ne deſcendas in Ægyptum. *Timet Deus ſuis loca amœna, & abundantiã: quoniam nouit homines, etiam iuſtos, facilè amœnitate loci delectari. Erat enim terra Aegypti fertilis, & quæ ſua abundantia, & copia facilè poſſet allicere Iſaac: ideo noluit eum illuc deſcendere. Eſt etiam huius rei alia ratio: quoniam nolebat eum perdere poſſeſſionem conceſſæ ſibi terræ.* Ero tecũ, & benedicá tibi. *Vnde homini ſit copia, & rerum abundantia pulchre docet locus iſte: quod ſcilicet ex præſentia Dei. Deute. 31. habes. Iraſcetur furor meus contra eum in die ipſa, & derelinquam eum, & abſcondam faciem meam ab eis, & erit in conſumptionem, & inuenient eum multa mala, & anguſtiæ, & dicent in die illa. Nonne, quia non eſt Deus meus in medio mei, inuenerunt me mala hæc? Nam quemadmodum mala nobis occurrunt ex abſentia Dei: ita bona ex eius præſentia eueniunt.* Stare faciá iuramentum. *Quamdiu in nobis manet iuſtitia, permanet Dominus in pacto & iuramento: & tam miſericors eſt, vt etiam fidefragis pacta teneat.* Eo quod obediuerit Abrahám voci meæ. *Ecce quid valeat filijs patrum iuſtitia. Et quod ſequitur.* Cuſtodierit cuſtodiam meam. *Oſtendit iuſtum nõ ſolum in certis obedire Deo, ſed in omnibus: quoniam qui in vno offenderit: factus eſt omnium reus.* Interrogauerunt de vxore ſua. *Vtinam tanti Chriſtianis eſſet adulterium, quanti Ethnicis. In hoc tamen errabant: quod plus deteſtabantur illud, quam homicidium. Similiter expendenda eſt continentia ſanctorum patrum: qui tam facile permittebant vxores: cum alijs conſortiũ habere.* Aſpexit Abimélech per feneſtram, & vidit eum ludentem cum Ribcáh.

Debent Reges explorare geſta ſuorũ: maxime cũ ſuſpicantur eos metu, veritatem tacere. Sic Salomonem Prouerbio. 7. feciſſe legimus: qui de feneſtra vidit iuuenem corde deficientem. Docentur etiam coniugati honeſte, & in abſcondito vxores ſuas tractare. Quid hoc feciſti nobis? *Arguendi merito ſunt, qui alijs prebent occaſionem peccandi.* Venire feciſſes ſuper nos delictum. *Nouerat iſte Deum caſtigare grauia peccata: maxime quæ aduerſus peregrinos committuntur. Similiter docemur prohibere peccata, & abſtinere ab ijs etiam, quæ ignorantia committuntur.* Pręcepit Abimélech populo ſuo. *Tenẽtur Reges prohibere iniurias omnium, maxime peregrinorũ. Neque quacũque pœna, ſed maxima.*

Inuenit centum modios. *Quid proſit æquo animo inopiam ferre, oſtendit locus iſte: quia enim Iſaac tam libenter paupertatem tulit, benedixit illi Deus, & multiplicauit illũ.* Creuit pergendo, & creſcendo. *Optimum conſilium fuerit, non ſubito creſcere: ſed paulatim: ne alios vicinos, ad inuidiam prouocare videaris: quemadmodum etiam Deum ipſum ſeruare hic vides. Si enim iſtũ, qui ſucceſſu temporis auctus eſt, rex terræ ferre nequiuit, quo modo eum tuliſſet: ſi ſe ſubito ab eo vidiſſet in bonis ſuperatũ?* Abi à nobis. *Vides hic, quæ mala pariat inuidia, & qualiter inuidus ferre nequit alium meliorem, aut ditiorem. Hoc enim malum inter cætera inuidia habet: vt omnes, quos occupat, minimos inter cæteros æſtimare ſe faciat. Quare Iob dicebat, inuidiam paruulum occidiſſe. Iob. 5.*

Erat

Erat Rex, iſte Abimélech: & tamen tam puſilli animi fuit: vt ſeruo inuideret, & à ſe expulerit. Similiter docentur rectores expellere potentes: maxime ſi timent eos rebellaturos, aut rem publicam ſimultatibus turbaturos. Vocauit puteos noĩbus: quibus pater vocauerat. *Vix filiũ inuenias qui permittat quæ pater instituit permanere: cũ volunt mutare, vt ſe patribus ſapientiores eſſe oſtendãt. Similiter aduerte, in quam minimis rebus inuidus vindictã exerceat, in obturandis, ſcilicet, puteis: & qualiter Dominus meliora ſemper tribuit eis, qui iuribus ſuis cedunt, vt pacem foueant. Nam, quia obturarunt puteos mortuæ aquæ, conceſſit Deus puteum aquæ viuæ.* Elongauit ſe inde. *Fugiendæ ſunt contentiones: quoniam laus eſt homini: qui ſe ſeparat a contentionibus.* Dilatare fecit Dominꝰ nos. *Omnem bonum ſucceſſum, iuſti in Deum reducere ſolent: malum verò in peccata ſua, aut ſuorum.* Propter Abrahám ſeruũ meũ. *Omnia illi tribuit, Abrahæ intuitu, vt videas quid valeat apud eum iuſtum eſſe, & quid valeat iuſtus ſuis.* Ædificauit ibi altare. *Quoties te Deus beneficio viſitat, toties redire illud in eum facias, gratiarum actione.* Abimélech perrexit ad eum. *Coguntur inimici, iuſtos timere, & eis reconciliari.* Videndo vidimus, Deum eſſe tecum. *Qui Deum ſecum habet, neminem timet: & ab omnibus timetur.* Fecit eis conuiuium. *Hoc proprium ſanctorum eſt, ſcilicet, pro malis bona reddere: quod ſtatim Dominus illi ſoluiſſe videtur, dando nouam aquam.* Amaritudo fuerunt. *Raro nurus cum ſocru conuenit, maxime ſi ſint diuerſorum morum. Tales etiam filij debent vxores accipere: quæ matribus non ſint amaritudini.*

¶ Cap. XXVII. Annotatiões iuxta literam.

ET caligaſſent oculi eius. *Verbum (caháh) quod noſtri hic caligare vertũt, videtur potius ſignificare reſtringere, quæ eſt vna ex ſignificationibus, quas verbo Hebræi tribuunt, quod dicunt ſignificare rugare, reſtringere, debilitare, remittere, ſeu remiſſum eſſe. Deuteronomi. 34. dicit textus de Moſeh, quod non (chahátah) id eſt, reſtrinxit ſe oculus eius: quemadmodum in ſenibus reſtringi ſolet. Sic primo Samuelis. 3. dicit textus de Heli ſacerdote. Et non (chihah) id eſt, reſtrinxit, vel prohibuit eos, ſcilicet, filios. Illud autem Iſaiæ. 42. quod noſtri vertunt. Et lignum (chéah) id eſt, fumigãs non extinguet. Melius vertas. Et lignum reſtrictum, id eſt, in quo reſtrictus eſt ignis, ne ſcilicet totum cõbureret, aut prohibitum non extinguet: quod alij exponunt ferè extinctum. Propria tamen ſignificatio nondum mihi plenè nota eſt.* Pharetram, & arcum. *Verbum (taláh) ſignificat ſuſpendere: inde (theli) id eſt, pharetra à ſuſpenſione ſic dicta: nam ad collum ſuſpendũt eam ſagittarij. Paraphraſtes Chaldæus gladium vertit.* Fac mihi cibos. *Verbum (tahám) ſignificat guſtare, ſapidum eſſe: neque ſolum ad cibos, ſed ad verba hominum refertur. Nos vſque hodie vocamus ſapidos homines: qui in ſermone ſunt ſuaues, dulces, & grati. Primo Samuelis. 14. Et nõ (tahám) i. guſtauit omnis populus panem. Inde (tahám) id eſt, guſtus, & ex conſequenti cibus, non quicunque, ſed qui guſtui ſit ſuauis: ſimiliter ſapor: Numeri. 11. Et erat (thamó,) id eſt, ſapor, aut guſtus eius, ſcilicet, mannæ. Quod etiam verba grata, & ex ſapientia prolata vocetur guſtus, ſeu ſapore, conſtat Iob. 12. vbi dicitur, (Vetáham) id eſt, ſaporem, vel guſtum ſenum tollet, & per guſtum, ſeu ſaporem ſenum, intelligit ſermonem ſapientiæ, ſeu in ſapientia prolatum: qualis eſt ſermo ſeniorum.* Benedicam coram Domino, vel ante Dominum, *id eſt, Domino præſente, & approbante benedictiõem meam.* Secundum quod præcipio tibi, *id eſt, ſicut præcipio, vt in nullo declines à mandato meo.* Vt benedicat tibi. *In Hebræo eſt. Propter quod benedicat tibi: ſed ſenſus idem eſt.* Eroin ocu-

lis eius ſicut errare, aut declinare faciens, *ſcilicet, eum, vt cum velit fratrem benedicere, faciam eum errore benedicere mihi: aut ero in oculis eius veluti decipiens: arbitrabitur me deceptorē ſuum.* Inducet ſuper me maledictionem. *Aut deſpectionem: qua eū volui deſpicere, aut contemptum: quo volui eū contemnere, ſuper caput meum inducet, vel contemnet me, ſeu contēptibilem faciet loco benedictionis, vel mala pro bonis imprecabitur mihi, & videtur ſenſus ſimplicior.* Super me maledictio tua, aut deſpectio tua, id eſt, pœna contemptus tui fili mi. *ſ. ſit,* Pelles hędorū. *Eſt dictio (oróth) id eſt, pelles ab (vr) quod eſt nudare: quod videlicet denudetur animal, vt illa extrahatur: quæ eſt veſtis eius.* Super molliciē coli eius. *Dictio (ſauár) id eſt, collum a ſur, quod eſt ſtringere ortum habet, quod ſit ſtrictum comparatione capitis, & corporis.* Quid hoc, *ſubaudi eſt? tunc ſequitur.* Feſtinaſti ad inueniēdum fili mi. *Ac ſi diceret. Mirum valde eſt, quod ſic feſtinaueris ad inueniēdū, aut quid ſic feſtinaſti ad inueniendū?* An tu ſis. *Hebraice. An tu iſte, aut tu ipſe. ſ. filius meus Eſau.* An nō, *vel ſi non?* Vox, vox Iaacob, *ſubaudi ē,* & manus, manus Eſau. Et nō cognouit eum. *Verbum (nachár) non eſt plene notum Hebræis: cui aſſignant varias, & contrarias ſignificationes. ſ. agnoſcere, alienare ſe, oſtendere, diſſimulare, præſeferre, claudere, & tradere: ita quod prout textus exigit, nouam inueniunt ſignificationem. Recte autē conſideranti apparet, ſolum ſignificare claudere, occultare, & cognoſcere. Videtur enim eſſe de numero verborum, quæ contrarias habēt ſignificationes. Omnes autem aliæ facilè reducuntur ad iſtas. Vnde illud primi Samue. 23. quod noſtri vertūt. Et dixit Saul (Nichár) id eſt, tradidit eum Dominus in manu mea: melius vertas, clauſit illum Dominus in manu mea, vt ſcilicet non poſſit fugere: quemadmodū res manu clauſa. Similiter Iob. 34. Non (nichar) id eſt, occultus eſt, aut clauſus diues ante pauperem: ac ſi dicat, notus eſt. Hic videtur ſignificare cognoſcere, & bene vertitur, nō cognouit eum.* Tu ipſe filius meꝰ Eſau? *ſubaudi es.* Appropinquare fac mihi. ſ. cibos, & comedam. Appropinqua nūc, & oſculare me. *Verbum (naſ͡ach) duo dicitur ſignificare Hebræis. ſ. oſculari, & armare, & ad ſecundam ſignificationem pro exemplis citant illud Pſal. 78. Filij Ephraim (noſſeche) id eſt, armati iacientes arcu. Sed meo iudicio vnica eſt verbi ſignificatio. ſ. coniungere ſe, aut coniunctum eſſe: & citata loca ſic reddenda exiſtimo. Filij Ephraim coniuncti, iacientes arcu, aut coniungentes. ſ. ſagittas in faſciculis & iacientes arcu. Sic illud primi Paralipo. 12. (Noſſeche) id eſt, coniungentes arcu. ſ. ſagittam. Eſt ad hanc ſignificationem probandam illud Ezechie. 3. Sonitus alarū animaliū (maſſichoth) id eſt, pertingentium, aut oſculantium mulierem ſororem ſuam: ſed rem non certo diffinio: quoniam coniecturis agor.* Video odore filij mei. *Phraſis linguæ eſt, ac ſi dicat. Conſidera oderē filij mei, & ponitur, vide, pro olfac. Eſt enim (vt diximus in regulis) phraſis linguæ, quod eſt vnius ſenſus, alteri tribuere. Et quod ſequitur.* Cui benedixit Dn̄s. *id eſt, quem fructificare fecit in copia.* De rore cœli, aut pluuia. *Nā verbum (talál) à quo (tal) id eſt, ros, ſignificat tegere, & quia ros, cum deſcendit, terram tegit: ideo rorem ſignificare videtur: & ſi (tal) rorem ſignificat, verbum (talál) ſignificabit qualitercunque operire. Vnde (tala) ſignificat punctatum, ſeu punctis roris reſperſum: quod nos, noſtro idiomate dicimus Camarinhado.* Et pinguedines terræ. *A (ſcemen) quod eſt oleum diriuatur (miſman) id eſt, pinguedo. Et ſicut oleū videtur eſſe pinguedo terræ, ita & ros pinguedo cœli. Et eſt ſenſus. Det tibi Deus de cœlo ea: quæ pinguedinem cauſant: ſicut eſt ros, pluuia & cætera: & ſimiliter ſolum pingue, aut fructus terræ pingues. Dicit autē de rore potius, quam de pluuia: quia ros minus nocet terræ naſcentibus, & magis nutrit ea.* Multitudinem frumenti, & muſti. *Eſt explicatio*

illius

illius, quod dixerat, de pinguedinibus terræ: quæ ſunt frumentum, & muſtum. Seruiant tibi populi, et incuruēt ſe tibi populi, aut familiæ. *Arbitror enim (laám) nō eſſe radicem, ſed radicem eſſe (amám) aut (em) .i. mater, & (lámed) eſſe literam addititiam: ſed de hac re non diſceptabo.* Eſto Dominus, *aut*, pręualens fratribus tuis. *Verbū enī (gabár) potius præualere, quā dominari ſignificat. Hoc impletum eſt tēpore Dauidis: quādo Edomæa illi ſeruire cōpulſa eſt.* Maledicens tibi: ſit maledictus. *Dictio (arár) videtur potius ſignificare contrahere, quā maledicere: vt diximus. Nā (aráh) quod apparet eſſe, eiuſdem ſignificatiōis, ſignificat cōtrahere, colligi. Sicut enim Hebræi vocant benedictū eum: qui in bonis abundat: ita maledictum eum: qui in bonis eſt cōtractus, neque creſcit.* Et fuit Tātum egreſſus eſt, *id eſt, tātum fuit ſpatiū egrediendi ipſi Iaacob, cum intrauit Eſau.* Expauit Iiſcác. *Verbum (charád) prius commoueri, & ſolicitari ſignificat, quam expaueſcere. Nam Hoſſeh. 11. habetur. (Iechérdu) id eſt, mouebunt ſe ſicut auis ex Aegypto. Vnde hic verti poſſet. Et commotus eſt (Iiſcác,) commotione magna valde.* Quis: Vbi ille? *.i. quis eſt? & vbi eſt ille, qui venatus eſt venationē?* *Aut*, quis etiā. Ille qui .ſ. venat⁹ ē? Etiā benedictus erit? *Nō enim licebat huiuſmodi benedictiones retractare, quia coram Domino, & ab eo fiebant, aut quia ſibi reuelatum a Domino fuerat, non eſſe retractandam.* Benedic me. Etiam ego, *ſubaudi*, filius tuus ſum. *Aut. Etiā ego ſto corā te, aut etiā ego feci: quia præcepiſti mihi.* Venit frater tuus doloſe, ſeu in dolo. *Non plene cōſtat de ſignificatiōe verbi (ramáh) à quo (mirmáh) id eſt, fraus, dolus. Et ſi omnia hæc ſunt à radice, (rum) quod eſt eleuare, ſignificabunt etiā leuitatem, et eleuare, vt proijcias. Vnde Hebræi dicunt ſignificare proijcere, ſed non eſt certa ſignificatio, nec ex aliqua cōiectura potui ſignificationem propriam venari.* Nū, *aut*, nōne quia vocauit nomen eius Iaacob? *ſ. fecit hoc. Ac ſi dicat. Nonne hoc ideo fecit, quia imponēs illi nomē, vocauit, ſcilicet, eum Iaacob?* Et ſupplātauit me iſte duabus vicib⁹, *aut doloſe mecū egit.* Nunquid non reſeruaſti mihi? *Verbum videtur potius ſignificare ſeparare, quā reſeruare: licet quaſi eadē ſit vtraque ſignificatio. Numeri. 11. (Vaiaſél) id eſt, ſeparauit de ſpiritu: qui erat in Moſeh.* Ecce pręualidum poſui illum tibi. *.i. fortiorem, robuſtiorem.* Et omnes fratres eius, dedi illi in ſeruos. *Per fratres videtur conſanguineos intelligere, & præcipue Edomæos.* Frumento, & muſto ſuſtentaui eum, aut ſtabiliui eum. *Senſus eſt. Dedi ei frumentum, & vinum, in copia, vt ſuſtētarem eum. Et aduerte varias ſignificationes Hebræos, & noſtros tribuere verbo (ſamách) .ſ. inniti, iungere, imponere, appropinquare: circuire, circundare, ſtabilire, fulcire, confirmare. Cum, re vera, ſolum ſignificet ſuſtentare: quod patet ex locis: vbi illi vertūt coniungere, & ſecundū alia ſignificata, quibus melius quadrat ſuſtentare: vt patet Deutero. 34. Ioſuah repletus eſt ſpiritu ſapientiæ: quoniam (ſamach) .i. ſuſtētauit Moſeh manus ſuas ſuper eum, id eſt impoſuit manus ſuper caput eius: quo videntur ſuſtentatæ. Sic Ezech. 24. (Samach) id eſt fulciuit Rex Babel, ſcilicet, exercitum ſuum ad Ieruſalem, id eſt, contra Ieruſalem. Exodi etiā 29. (Veſaméchu) id eſt, ſuſtentabunt Aharon, et filij eius manus ſuas ſuper caput arietis, modo prædicto: vbi noſtri vertunt, coniungent.* Et tibi nunc quid faciam? *Dictio (ephó) quā antea verterunt interpretes vbi, nūc vertunt nunc. Quoniam vt ſæpius admonui, incerta eſt propria ſignificatio harum partiū. Poſſet tamen verti. Et tibi etiā quid faciā fili mi?* Benedic mihi. Etiam ego pater mi, *.ſ. filius tuus ſum.* Etiam pinguedines terrę. *i. terra pinguis erit habitatio tua.* Et de rore cœli deſuper. *ſ. erit tibi copia fructuum.* Super gladium tuum viues,

id eſt, eris vir bellicoſus, aut terram gladio acquires, vt viuas. Erit, quādo extēdes te. *Dicunt tam noſtri, quā Hebræi verbū (rud) ſignificare dominari, conqueri, plangere, & migrare: cum, meo iudicio, ſignificet ſolum extendere ſe: ſicut (radád,) & (radáh) quæ videntur eſſe eiuſdem ſignificationis, vt ſæpius admonuimus. Sed tu aduerte, quod ſignificat extendere ſe, ſiue dominando, ſiue quocunque alio modo. Vnde illud Hoſe. 11. interpretandū eſt. Et (Iehudah) adhuc (rad) id eſt, dominatur cū Deo ſuo, id eſt, ſub eius dominio eſt. Et Iere. 2. Cur dixerunt populus meus (radénu) id eſt, dominamur. Nō nos tractas vt filios, ſed vt ſeruos. Vnde locus iſte ſic venit reddēdus. Et erit quum extenderis, ſcilicet te, id eſt, multiplicatus fueris, aut cum extenderis dominiū tuum.* Et franges iugum eius. *Etiam ſignificatio verbi (parác) varia eſt Hebræis, ſcilicet, frangere, diuidere, & ſeruare: ſed, vt videtur, ſignificat excutere, aut frangere, ſeu diſcerpere: quæ ſignificatio congruit omnibus locis: maxime huic: & Pſalm. 7. Ne forte rapiat vt leo animam meam (pérec) id eſt, excutiat, & nō ſit qui eripiat. Sic Threno. 5. Serui dominati ſunt nobis (pórec) id eſt, excutiens; nō eſt de manu eorum. Non tamen prohibeo, ſi vertas franges, aut diſcerpes. Videtur enim verbum ſignificare accipere, ſeu rapere confringendo illud, quod rapitur. Et nomen (hol) .i. iugū eſt ab (balál) quod eſt facere inclinare, ſeu curuare, quod ſcilicet iugū faciat curuare, quod ſub ſe premit.* Conſolatur ſe de te. *Hebraice conſolatur ſe tibi: ſed ſenſus redditus eſt.* Et fuge, *aut.* Et tranſi tibi (charánah) *.i. in Syriam.* Diebus vnis *.i. ad aliquos dies. Hāc nos loquendi phraſim habemus. (Eſtarás là hūs dias .i. ad aliquot dies ibi manebis.* Quo uſq; reuertat' ira, aut calor fratris tui. *Et videtur melius calorē, quam iram vertere: tum quia (chamách) videtur a (iachám) dirinari, quod eſt caleſcere, ſeu caluit: tum quia infra ſequitur, & auertatur (aph) id eſt, ira fratris tui.* Quare priuabor duobus vobis die vna: *Quia forſitā mutuo occideritis vos, aut victor, occidentē occidet.* Deſeci, aut finiui me in vita mea à facie filiarū Cheth *id eſt, viuens morior. Vbi aduerte varias ſignificationes Hebræos, & noſtros ſignare verbo (chaſás) ſed meo iudicio, verbum à fine ortum habet, vnde (chaſeh) id eſt, finis extremitas. Hebræi dicunt ſignificare ſuccidere, quod non prohibeo: quoniam quod ſuccidetur, finiri videtur: & præciſio finem facit rei præciſæ. Vnde dicendum, verbum proprie ſignificare præcidere, & ex conſequenti finire, ſeu finem facere: quia quod præciditur, vt diximus, finitur. Verte ergo, Succiſa ſum in vita mea. Et dicit propter filias Cheth, id eſt, nurus, quæ erāt ex filiabus Cheth Chenanæorum.* Sicut iſtæ: quę, ſcilicet ſunt vxores Eſau: ad quid vita mihi?

¶ Capitis. XXVII. Ad mores componendos.

VT non videret. *Vt quid quæſo Domine ſeruū tuum excæcare voluiſti? Quia ſenex ægre ferret minorē maiori præferri: voluit eū prius excæcare. Miris modis Deus diſponit res ſuas, & noſtras, quoniam diſpoſuerat Iacob furari benedictionē Eſau, ne pater hoc deprehēdere, voluit eū prius excæcare. Neq; Deus illos ſemper præfert, quos præfert homo.* Vocauit Eſau filium ſuum. *Habēt parentes idola ſua quæ colant, nempe filios, & vt plurimum, quos pater diligit, mater odit: & vice verſa: ſicut & hic vides: quorū amicitia ſæpe in vtilitate fundata eſt, non in virtute. Audi etiā hic qualiter parētes magis ſolicitātur pro filijs ditādis, quam filij ipſi.* Vides, quod ſenui, & mortis diem ignorē. *Ecce de quibus ſolicitantur parētes in hora mortis. Nā qui deberent aliena reſtituere, propria pauperibus largiri: ſolum de ditandis filijs cogitant. Non ſic Chriſtus, ſed ſciens horā ſuam veniſſe, vt ex hoc mundo tranſiret ad patrem, iter mortis dilectione ſuorum præuenit, & cum, quod re-*

re-

relinqueret eis melius nõ haberet, reliquit mutuã dilectionem. Fac mihi cibos, quemadmodum dilexi. Admonui ſupra, amorem etiam inter parentes & filios, muneribus conſeruari. Similiter inſtruuntur filij, parẽtes huiuſmodi cibis nutrire, ſi ab eis præ alijs, cupiunt hæreditari. Noluit tamẽ Dominus, gulam viã eſſe ad promiſſiones ſuas. Et Ribcah audiebat. Docentur coniugati ſecreta ſua, etiam ab ea; quæ in ſinu ſuo dormit, occultare: quoniã inimici hominis domeſtici eius. Neque timet mater maritum offendere: propter filiũ, quẽ immodicè diligit. Vbi etiam nos inſtruit ſancta fœmina, magis Deo obtemperandum eſſe, quam hominibus: etiam ſi mariti ſint: & pro nihilo reputare, maritum offendere, vt Deo obedias. Et nunc fili mi, obedi voci meæ. admonẽtur optime hic filij, obedire ſuperiorib⁹, non ſolum cum quæ præcipiũtur dura ſunt, ſed etiam cum prima fronte peccata eſſe vidẽtur: præſertim cum ſuperiores ſuos, viros timoratos nouerunt. Quemadmodum dilexit. Non eſſe malũ, oſtendit locus iſte, ſi vxor ſciat cibos, quos diligit vir ſuus, & ſi vt vult, illi parare curet. Frater meus eſt vir piloſus. Non debẽt ægrè ferre prælati, cum præcipiũt, quæ aduerſari Dei legibus, & ſuperiorum mãdatis videntur: ſi ſubditi illis obiectent, quod eis videtur: ſed debent eos inſtruere, vt ſciant non ita eſſe, vt exiſtimant. Venire faciam ſuper me maledictionem. Timẽda valde eſt parentum indignatio, & maledictio: ſed cum ſine cauſa ira afficiuntur, nõ eſt curandũ. Super me ſit maledictio tua. Potiſſimum ſignum dilectionis eſt, pro amico mala grauia perpeti. Amicos inuenies qui tibi bona conferant: ſed pauciſſimos, qui tui gratia mala grauia ferãt. Vbi ſimiliter docemur, quam tenax propoſiti ſit fœmina: vt nihil mali vereatur, modo faciat quod concupiſcit. Accepit veſtes Eſau, & pelliculás. Mirabilis artifex ſimulationum fœmina: neque ſolũ verbo, ſed facto nouit optime mẽdacia cõponere.

Feſtinaſti vt inuẽires. Inſtruit locus iſte ſubditos, quanta diligentia prælatorum debeãt curare commiſſa ſibi negotia. Similiter laudãdos eſſe de diligentia in negotio miniſtros, vt diligentiores fiant. Occurrere fecit mihi Dominus Deus tuus. Hoc bonũ iuſti habent, vt nihil ſibi, aut meritis ſuis, ſed ſuperiorum tribuant: quemadmodum ſeruus Abrahæ ſuperius fecit: qui omnem bonum ſucceſſũ ſuum in Deum, & merita Domini ſui iactare curabat. Appropinqua, & palpabo te. Adhibenda diligentia eſt, ne decipiaris: quoniam voluntaria ignorantia peccatorẽ non excuſat à peccato. Vox, vox Iaacob. oſtẽdit locus iſte tactum facilius decipi, quam auditũ. Odoratus eſt odorem veſtimentorum eius Sumebant prophetæ ex quibuſcunque rebus, prophetandi occaſionẽ: ſicut Achias ſilonites ex veſtimento nouo Ieroboam. Heliſeus ex oleo. Helias in hydria farinæ, & lechito olei. Sicut odorem agri: cui benedixit Deus. Solent ſancti nõ ſolum magna, ſed etiam parua in Deum referre. Non extulit agri fructum, ſed odorem. Det tibi Deus de rore cœli. Non ſolum ſpiritualia dona à Domino ſperanda ſunt, ſed etiam copia temporalium. Eſto Dominus fratribus tuis. Non debent fratres ægrè ferre ſeruire illi, etiã ſi minimus ſit: quem Deus illis præfecit: quẽadmodum in fratribus Ioſeph nouimus. Vbi etiam aduerte, omnia ſeruire ſeruis Dei, præcipue .3. ſcilicet terræ naſcentia, homines, & con ſ[illegible]d maximum eſt, cum videãtur æquales. Maledicentes tibi, maledicti erunt. Caue, ne vnquam velis maledicere iuſtum, aut eum, quem noueris Deũ benedixiſſe: quoniam qui iuſto maledicunt à Deo maledicũtur. Quomodo (ait Bilhan) maledicam cui benedixit Dominus? Surgat pater meus, & comedat, vt benedicat mihi anima tua. Audis hic, quanti faciebant quondam filij, parentum benedictionem, ſimiliter bene-

benedictionē non niſi certis modis, & geſtibus dari conſueuiſſe. Sic, & de Iaacob legimus ſuper lectum ſediſſe, cum filijs benedicere voluiſſet: vt capit. 49. Benedixi ei, & erit benedictus. Non ſunt reuocāda, quæ Dei ordinatione fieri dignoſcuntur, ſed firmanda. Nouerat ſiquidē Iſaac, nō eſſe tanto animo Iaacob, vt ſine numine inſtructus, voluiſſet eum decipere, & fratris benedictionem vſurpare: ideo rem penitius conſiderans, confirmauit benedictionem. Amaritudine affectus eſt. Et ſi Deū, vt nobis reconcilietur, facilè lachrymis mutare poſſimus, non tamen lachrymis noſtris conſueuit æternas diſpoſitiones diſſipare, aut inuertere. Supplantauit me duabus vicibus. Solent nomina rebus nonnunquam conuenire, ſed elaborandum eſt, vt non ſis malus, licet malum nomen habere contingat. Similiter docet locus iſte, non eſſe iteranda peccata: quoniam nouis, vetera in memoriā reducuntur. Similiter licet ex ante actis ſuſpicari ſequentia. Tibi nunc quid faciam? Docentur hic parentes, & ſuperiores nón prodigere bona: quæ in multos diuidenda eſſent, ſed alijs diſtribuenda reponere. Solandos etiam eſſe triſtes cōpaſſione vicis ſuæ. Eleuauit vocem, & fleuit. Ecce quid valeant lachrymæ & importunæ precationes, vt nouam benedictionem prodire ex dura voluntate faciant. Gladio tuo viues, & fratri ſeruies. Laborioſa res eſt, gladio viuere: ſed valde durior, & laborioſior fratribus tuis, quibus æqualis eras, ſeruire. Odio habuit fratrem, et ſeſe illum occiſurum, poſt patris obitū dixit. Duo hic aduerte. Alterum, quantum intereſt filios patrem habere ſuperſtitem, vt Eſau patrem ſenem, cæcum, & mancum metuerit, neque audeat eo viuente, fratrem occidere. Alterum, quæ mala ſequantur odium. Nam prius odiuit fratrem, poſtea ad homicidium armabat ſe: quare protinus odium ſeparādum à corde eſt, ne ad mala deteriora inducat. Conſolatur ſe de te, vt occidat te. Maximum malum eſt, malis, & peccatis conſolari. Sunt nanque multi, qui non peccatis ipſis, ſed illorum memoria, & determinatione paſcuntur. Videbis lubricos ſua imaginatiōe repræſentantes obſcænos luxuriæ modos: quibus, ita vt rebus ipſis, delectantur. Sic guloſum, & auarum: quod maxime cauendum eſt. Commune tamen eſt, iratum vindicta delectari. Vnde apud Iſaiam legis. Heu vindicabor de hoſtibus meis, & conſolabor de inimicis meis. Donec quieſcat furor fratris. Optimū eſt, vt qui dat conſilium ad malum, det etiā remediū ad illud vitandū. Sunt multi: qui mala cōſilia alijs præbent, ſed cū te viderint malis affectum, rident: & fugiunt. Docemur etiā hic optimum odij remedium eſſe, cōſpectum odientis vitare, quantū poſſis. Si acceperit Iaacob vxorem de filiabus Cheth. Admonui ſupra. 24. qualiter parentibus elaborandū eſt: vt bene filios coniungant.

¶ Capitis. XXVIII. Ad literam.

BEnedixit ei. Nouerat iam voluntatis diuinæ eſſe, quod maior fieret minor: ideo quod ante neſciens fecerat, voluntarius approbat. In Padan Aram. Dixi cap. 25. quare vocatur altera pars Syriæ Padan Aram: ibi vide. Deus omnipotens. Dixi ſuperius capite. 17. de nomine (ſcadái) quod noſtri vertunt omnipotens: quod non omnipotentem, ſed ſufficientem, vberemque ſignificet. Fructificare faciat te, & multiplicet te. Non vertas, creſcere faciat te: quoniam verbū (paráh) fructificare ſignificat: & ſequens verbum (rabáh) ſignificat creſcere, ſeu multiplicare, & eſt ſenſus. Det tibi fructum, & in copia. Det tibi benedictionem Abrahę. quæ deſcripta eſt cap. 22. & 15. Vidit Eſau quod malę eſſent filiæ Chenahan, id eſt, quod diſplicerent patri, & matri. Occurrit in locum, aut obuium habuit. Dixi ſuperius capite. 23. verbum (pagá) ſignificare inter medium eſſe, & occurrere, & pro

perno-

pernoctauit, verte, et mãſit ibi. Et ſõniauit. *Sunt aliquot in ſcriptura loci, vbi verbum non ſomniare, ſed quieſcere, aut pingueſcere, vt alij vertunt, ſignificare videtur: vt Iob.39. (Iademu) id eſt, pingueſcent filij earum, aut dormient, ſeu quieſcent. Sic Pſalm. 126. Fuimus (chechholemim) id eſt, ſicut ſomniantes, aut dormiẽtes: vbi ſeptuaginta vertunt conſolatio. Nõ tamen mihi plene nota eſt ſignificatio, quia video varia ſignificare.* Domin⁹ ſtabat iuxta eam, aut ſuper eam. *i. in parte ſuperiori eius.* Multiplicabis te. Sparges te ad occidentem. *Aliqui ex noſtris vertũt. Multiplicaberis, & bene, alij propagaberis. Dicũtq; verbum ſignificare diuidere, rumpere, diruere, cogere, multiplicare, & tranſire. Sed ſi expendas: videbis verbum vbique ſignificare diuidere, & multiplicare. Quod autẽ iſtos coegit mutare ſignificationem verbi, fuerũt loci aliquot: quibus non videtur illa ſignificatio quadrare: veluti illud Iob primo. Poſſeßio eius (parás) id eſt, creuit. Illud etiam Pſalm. 8. Vt quid (paráſtha) id eſt (vt noſtri vertunt) diruiſti macerias eius? Vbi vertendum eſt. Vt quid macerias eius? Nam cum maceria, aut murus deſtruitur, lapides diuidũtur, & illa ex quibus murus conſtituitur. Ideo hebraiſmus deſtructionem rei, vocat diuiſionem, quoniam cum res deſtruitur: fragmenta ex quibus facta eſt, diuidũtur: vt patet. 2. Paralipo. 20. cum Dominus diſsiparet naues Ioſaphat, dicit textus. (Parás) id eſt, diuiſit Dominus opera tua, id eſt macerie\[m\] operum tuorum. Sic ergo hic vertendum eſt, diuides te, ſeu multiplicabis te ad occidentem, & cetera.* Benedicentur in te, & in ſemine tuo. *Hoc capite. 22. expoſitum eſt ſatis: ibi vide.* Quam terribilis, *aut,* timẽdus eſt locus iſte? *Aut. Quã timẽdus eſt locus iſte? Aut quare timẽdus eſt locus iſte? Et reſpondet.* Quia non hoc aliud, niſi domus Dei, & porta cœli. *Ac ſi dicat. Ideo timẽdus eſt locus, quia hic eſt porta cœli, & domus Dei, id eſt, adeſt hic præſens Deus. Neque eſt verum quod quidam hic ſcribunt, fuiſſe. ſ. hic poſtea templum ædificatum: cum locus iſte multis milliaribus diſtet à Ieruſalẽ.* Et leuauit ſe Iaacob mane. *Sic melius vertas, quam manicauit.* Poſuit illum ſtatuam, *aut* eleuationẽ. *Nã verbũ (naſá) eleuare ſignificat. Neque intelligas idolum ex eo feciſſe, aut ſculptile: ſed nudum, & ſimplicem lapidem eleuauit: qui forte erat oblongus, ita vt figi potuiſſet in terra. Voluit autẽ ibi ſignum ponere, propter Dei promißionem ibi factam ſibi.* Vocauit nomen loci illius (Bethél) *id eſt, domus Dei: quoniam dixerat: non eſt aliud hoc niſi domus Dei. Vocauit autẽ eam domum Dei: quia domus alicuius dicitur, vbi eſt oſtiũ domus eius, & quia viderat oſtium in cælo apertum, & famulos Dei, ſcilicet angelos aſcendentes, & deſcendentes: dixit ibidem eſſe domum Dei.* Lapis iſte: quem poſui erit domus Dei. *Non intelligas hic poſtea ædificatum templum, ſed fuit locus domus Dei Iaacob: quia ibi rediẽs à Meſopotamia, Domino litauit, & poſtea ſæpius.* Decimãdo, decimabo illud tibi. *Si quæras, cui tradebat decimas: ſunt qui putent Melchiſédech, cui eas antea dederat Abrahám. Alij dicunt, & verius videtur, quod eas Domino in ſacrificio offerebat: & partem comedebat ſecundũ morem ſacrificántium hoſtias pacificas, ſeu integritatis Domino. Poſſet etiam dici, eum decimas vouiſſe dandas tẽpore legis ſacerdotibus.*

¶ Capit. XXVIII. Ad morum compoſitionem.

VOcauit Iſaac Iaacob, & benedixit ei. *Reuocandum docet ſenex, ſi quid, Dei voluntatem ignorãs, decreuiſti: poſtquam ſciueris.* Et mandauit, vt non acciperet vxorẽ de filiabus Chenanæorũ. *Omnia hæc ſuperius annotauimus, qualiter debeamus voluntatem, & appetitum noſtrũ diuinæ voluntati ſubijcere: & benedicere, cui ille benedixit. Similiter, quam ſolicitI eſſe debeant pa-*

parentes, de coniunctione filiorum: vt ſcilicet, bonis fœminis eos copulent: quod olim fecerat ſanctus Abrahám. Cape vxorem de filiabus Laban. *Docentur parentes, eas vxores (vt diximus) filijs accipere, quarũ mores antea nouerint. Nouerat enim Iſaac mores Ribcháh, & tales exiſtimauit neptes futuras.* Det tibi benedictionem Abrahæ. *Solent parentes filijs non ſolum ſuas optare benedictiones, ſed maiorum ſuorũ: vnde & Chriſtus. Non dicit iuſtis. Venite benedicti mei, ſed patris mei: de quo me iam dixiſſe memini. Et ex hoc loco videtur benedictionem Abrahæ, fuiſſe donationem terræ peregrinationũ ſuarũ.* Abijt Eſau ad Iiſmahél. *Fecit Eſau quãtum potuit: vt patri, & matri non diſpliceret: ſed nihil illi profuit: quoniam à Domino fuerat reprobatus. Vbi nos docet alijs ſpiritualia inuidere: non quod doleamus fratres ea habere, ſed vt nos ſimilia acquiramus.* Sõniauit. *Diſcimus hic, quam accommodus ſit ſolitudinis locus, & lecti aſperitas ad diuinas locutiones, & viſiones.* Angeli Dei aſcendebant, & deſcendebant. *Vigilat ſuper nos indefeſſus ille diuinæ prouidentiæ oculus, mittens, & remitens ad miniſtratorios illos ſpiritus: qui nos cuſtodiant in omnibus vijs noſtris. Et cauendum eſt nobis à malis factis, aut verbis: cum ſciamus Deum ad nos inceſſanter angelos deſtinare: qui omnia noſtra bona, & mala illi renuncient. Et conſidera, qua auiditate noſtras res audiat, qui ad oſtium accedit ad nuncios ſuſcipiendos.* Et Dominus ſtabat ſuper ſcalam, *vt oſtenderet neminem ad eum ire poſſe, niſi ille tenuerit viã eius: ſcalamque ſuſtentauerit. Vbi ſimul diſce, quam ſit periculoſa via, & accliuis aſcenſus.* Ego Dominns Deus Abrahám patris tui. *Nouit Dominus hominum inſtabilitatem, etiam in fide: ideo cum omnibus poſteris Abrahæ pactum renouare vult, quod videlicet colant eum ſolum, & pollicetur ſe terram peregrinationis daturum. Vbi ſimul diſce, Deum velle homines iure hæreditario, inter alia paterna bona, ipſum in hæreditatẽ habere: ideo dicit.* Ego Deus Abrahám, & Iſaac. *Quare etiam tuus eſſe debeo. Admonet etiam locus iſte, homines ad fidem, & cultum vnius Dei, fore promiſſis alliciẽdos.* Verè Domin' eſt in loco iſto. *Veneranda, & metuenda valdè ſunt loca diuino cultui applicata. Docet etiam locus, quã caute vbique nobis agendum ſit: cum præſentem ſciamus vbique, quod cum ſciuerimus, metuendum eſt.* Tulit lapidem, & poſuit in ſtatuam. *Docet nos hic ſanctus Iaacob teſtes vocare ad promiſſiones Dei, qui ad memoriam pollicita deferant, neque hoc ipſi Deo diſplicere.* Fudit oleum. *Putarem conſuetum fuiſſe illo in tempore, oleum ſacrificijs miſcere: quẽadmodum poſtea ſub lege.* Vocauit nomen loci Bethél. *Optimum eſt loca quibus nobis Dei beneficia cõtigere adnotare, vt nobis diuinorum beneficiorum ſemper admoneant.* Vouit Iaacob votũ. *Oſtendit locus, Deo vota noſtra placere, etiam ſi illorum ſint: ad quæ natura tenemur. Vbi ſimul diſce, quid optet ſanctus vir, vt ſcilicet Deus cum eo ſit, & cuſtodiat eũ in via.* Erit mihi Deus in Deũ. *Tenebatur Iaacob, quia filius Abrahæ, Deum verum, pro Deo habere: nihilominus hoc vouet: vt nos doceat ad eandẽ rem poſſe pluribus vinculis alligari: & quod vota poſſunt ad temporalia ordinari.* Lapis erit mihi dõus Dei *id eſt, ſignum, quod hic ſit domus Dei. Debet iuſtus locũ peculiarem habere ad orandum, & ſacrificandum.* Decimando decimabo illud tibi. *Antiqua valde eſt ſolutio decimarum: de quibus ſupra. 14. capite.*

¶ Capitis. XXIX. Ad literam annotationes.

LEuauit Iaacob pedes ſuos. *Hebraiſmus eſt, id eſt poſt quietem ambulauit: quod homines ambulare volentes, pedes leuare ſoleant. Aut ſurrexit. Nam animal cum ſurgit: pedes leuare ſolet. Aut tertio. Maturauit*

uit iter ſeu feſtinauit aurora. In terram fi
liorum orientis. Vocat Syriam terrā ori
entis: quoniam vtcunque erat verſus orientē
euntibus à Paleſtina: & orientales dicūtur
filij oriētis, id eſt, nati in oriente: aut quia cō-
iuncti orienti, ſicut filij auroræ, id eſt, propin-
qui auroræ. Iſaiæ. 14. quomodo cecidiſti de
cœlo Lucifer fili auroræ, id eſt, propinque au-
roræ: ſeu lucide .ſ. ad modum auroræ. Ecce
ibi tres greges ouium Dicunt Hebræi, et
noſtri, verbum (hadár) à quo (héder) id eſt,
grex, ſignificare deeſſe, priuare, fodere, diſpo
nere, & ordinare: ſed meo iudicio, ſolum or-
dinare, & ab ordine deficere, ſeu deordinari
ſignificat: quoniam loca, in quibus ipſi vertūt
deeſſe, & priuare, optime exponuntur in hac
ſignificatione: vt eſt illud primi Samuelis. 30.
Non (nedár) id eſt, deordinatus eſt eis à par
uo, vſque ad magnum, id eſt, non defuit ab or-
dine, ſeu acie. Idē Iſaiæ. 4. & ſecundo Samue.
17. Illud etiam Iſaiæ. 5. quod noſtri vertunt.
Non putabitur, & non (iehadér) id eſt, fodi-
etur. Melius retenta ſignificatione vertas or
dinabitur. Solent enim fodiētes vineas, terrā
in monticulis ordinare, ſeu diſponere. Hinc
(héder) id eſt, grex, ſic ab ordinatione dictus.
Vnde verti poſſet. Et ecce ibi tres ordines
ouium. Poſſet etiam dici, ſignificare monticu-
los, ſeu paruos aceruos facere: quemadmodū
in vinea fiunt, dum foditur, & (hedér) cōgre
gationem pecudum, quod ſit ad modum horū
aceruorum, ſed primum germanius. Nun-
quid integritas illi? Aliqui (ſalóm) pacē
vertunt, ſed melius integritatem. Vocāt aūt
Hebræi hominem integrum qui nihil infortu
nij paſſus eſt, aut cui nihil ex accidenti infor-
tunio deeſt. Ecce adhuc dies magna, id
eſt, multum diei adhuc ſupereſt. Cum au-
diſſet auditū Iaacob, id eſt, rumorem.
Vſurpat enim hebraiſmus ſæpius pro obiecto
potentiam, vt auditū, pro re audita. Et nar-
rauit Labā omnia verba iſta. Hebrai-
ce eſt. Et numerauit: ſed ſenſus redditus eſt.
Et per verba intelligit omnia: quæ ſibi accide-
rant, & cauſam: ob quam venerat. Manſit
cum eo per menſem dierum, id eſt, per
dies vnius menſis. Oculi Leáh molles: Nā
verbum Achach mollire ſignificat. i. lippa ocu
lis erat: vnde pſal. 55. dicitur (Rachu) i. mollita
ſunt verba eius. Rachel uero pulcra for
ma aut, figura, & pulcra aſpectu. Signi
ficat verbū (thar) deſcribere. Ioſuáh. 15. Vnde
nomen Thoar, ſignificat delimationē corporis
Sicut dies aliquot. Hebraice vni, ſed ſen-
ſus redditus ē. Et fuit mane, & ecce ipſa
leáh. Admonui ſupra primo cap. nomē bócher
id eſt mane, à (bachár) quod eſt diſcernere, ortū
habere, quod tunc res diſcernantur: vt ex hoc
loco conuincitur: vbi dicitur, quod facto mane
fuit (Leáh) id eſt, diſcreuit eſſe Leah. Quare
decepiſti me? Melius vertas, quare deſpexi
ſti me, aut proieciſti me. Verbū (ramáh) ſigni
ficat proprie proijcere, & ex conſequenti deſ-
picere, quod deſpecta proijci ſoleant. Quod aūt
proijcere ſit hebreis idem, quod deſpicere, patet
1. regū. 14. vbi Dominus dicit Ieroboā. Proie
ciſti me poſt corpus tuū. i. deſpexiſti me. Quod
vero propria ſignificatio ſit proijcere, conſtat
ex multis ſcripturæ locis. Exodi. 15. vbi dicitur.
Equum & currum eius (ramáh). i. proiecit in
mare. Idem Ieremiæ. 4. & pſal. 78. Si tamen
deſpexiſti vertas, nō dāno. Rachel ſterilis.
Verbum (Achár) ſignificat eradicare, vnde
(echer) radix, et (acharah). i. eradicata: de quo
iam cap. 11. diximus. Vocat enim hebraiſmus fi
lios, parentū radices. Vocauit nomē eius
Reuben. Sonat reuben videte, vel viderunt
filium: & ratio nominis ſubditur. Et pro Vi-
dit Dominus afflictionem meā. verte
humilitatē meā: quia verbum (hanáh,) vt ſæ-
pe admonuimus, ſignificat ſolum reſpondere, et
humiliare. Et vocat hebraiſmus contemptum
humiliationē. Vocauit nomē eius Simhō.
id eſt auditus, vel obediētia: à (ſamáh) quod eſt
audire. Vice hac copulabitur vir meus
mihi. In hebræo non habetur hac, ſed tantum
vice: & verbū (lauah) dicunt tā noſtri, quam
hebræi ſignificare, mutuare, & adhærere: ſed
re vera ſolum mutuare ſignificat: quoniā qua
drat

drat vbi ipſi vertūt adherere, vt pſal. 83. Etiā Aſſur (niluáh) ideſt mutuauit ſe illis: vbi noſtri vertunt ſociatus eſt illis. Sed prior interpretatio melior videtur: & eſt ſenſus, quod illis aſſociatus eſt Aſſur hac lege, vt cum opus fuiſſet, etiā illi ſe illi accōmodarent. Aut mutuauit ſe pro mercede: quoniā mutuantibus ſe aliquid dabatur. Idem Iſaie. 14. vbi dicitur. (Ve niluáh) .i. adherebit illi peregrinus: vbi melius uertas mutuabit ſe illi. ſ. pro mercede, vt diximus. Sic & hic optime vertas. Vice hac mutuabit ſe mihi maritus meus. *Non enim poterat virum habere, niſi cum ſoror mutuabat illum illi: aut mutuabit ſe mihi, quaſi pro filiorum mercede. Vnde (Leui) idē eſt, quod mutuatus, aut mutuo acceptus. Et ex hoc videbis, quantum referat expendere propria dictionum ſignificata.* Vice hac cōfitebor. *Melius eleuabo Dominū. Nā (Iadáh) eſt eleuare, hic & multis alijs ſcripturæ locis: vnde (Iehudáh) potius eleuationem, quam confeſſionem ſignificat: licet laus vocalis nihil aliud eſſe videatur, quā eleuatio illius, quē laudas.* Stetit à pariendo. *ideſt ceſſauit parere.*

¶ Capitis XXIX. ad morum compoſitionem.

LEuauit Iacob pedes ſuos. *Ecce quā ſecurum, auxilium diuinum hominē reddit, & qualiter eū feſtinare facit.* Et uidit, & ecce puteus erat in agro. *Optimum eſt in rebus, iudicium expectare peregrinorum. Sunt enim aliqui tantum ſuis moribus & conſuetudinibus addicti, vt etiam de errore conuicti, nolint illum emendare. Iſti enim paſtores, pecora lōga expectatione vexabant: cū tamē facile, ſeorſum poſſent adaquare. Venit Iaacob, & docere voluit eos: ipſi verò noluerūt: ſed non ſic ſanctus Moſes: qui cum a ſocero audiret. Exod. 18. Stulto labore cōſumeris, emēdauit, quod peregrinus admonuit.* Fratres mei vnde eſtis? *Docet nos optima ad extraneos habere verba: non ſuperbire.* Rachel venit cum pecudibus. *Hoc muneris, non ſolum ſancti patres, ſed & matres Iſrael habuerunt: quæ tamē Deo fuerunt gratiſſimæ. Nūc vero abhominabile eſt nobis, fœminas oues paſcere.* Quando vidit Iaacob Rachel, & pecudes Labán. *Docemur hic curare ea, quæ ſunt conſanguineorum, quēadmodum noſtra: neque ſolum homines, ſed etiam alias eorum res.* Oſculatus eſt Iaacob Rachel. *Ecce quæ ſimplicitas fuit in hominibus illius temporis. Nunc vero omnia libidinibus ita ardent, vt vix inuenias qui fœminam ſincero animo oſculetur.* Cucurrit in occurſum ei⁹ *Modo, fratrū gratia rara eſt.* Habitauit cum eo menſem dierum. *Docet nos hic Laban famulos experiri, ſaltem ad menſem: antequam eos mercede conducamus.* Nunquid quia frater es: ſerui es mihi gratis? *Nos non ſolum fratres, ſed extraneos volumus nobis gratis ſeruire. Similiter docemur, de mercede ante obſequium paciſci, ad vitandas lites.* Seruiā tibi ſeptē annos pro Rachel. *Solebant illo tempore viri vxores precio acquirere: quod & Sarraceni hodie faciunt: & putarem hoc ideo factum, quoniam licebat reijcere, ſi diſpliceret fœmina. Nunc vero, cum dote maxima accipere recuſant: quoniam reſcindi matrimonium non poteſt: & coguntur eam retinere, etiam ſi ſerpens ſit.* Melius eſt, vt dem eam tibi. *Admonentur parentes, vt ſæpius dixi, illi viro filias tradere: cuius mores, & genus nouerint.* Fuerunt in oculis eius ſicut pauci dies: quia diligebat eā. *Omnia grauia, facit facilia amor. Vnde & Chriſtus Ioh. 14. Si quis, inquit, diligit me, ſermonē meum ſeruabit, ac ſi dicat, qui me dilexerit: lex mea nō lex illi videbitur, ſed ſermo: neq; multæ leges, ſed vnus ſermo. Timor vero, ex vnica lege multas facit: quēadmodum ſupra. 3. capit. admonuimus: vbi Eua ſerpenti ait. De fructu ſciētiæ boni, & mali præcepit, ne comederemus, neque tāgeremus illū. Non enim Dominus cōtingere prohibuerat, ſed quia timore agebatur femina, ex vnica duas leges fecit.* Da vxorē meam mihi. *Hec malum Domini habent,*

quod

quod obliuiſcuntur mercedis: neque computant tēpus, ſicut mercenarij. Sed ſi hoc homines faciunt, non tamē Deus: qui ad memoriā ſeruorū ſuorū reducit: quæ ipſi obliuioni tradiderūt obſequia. Matth. enim. 24. legimus, iuſtos in die iudicij Chriſto dicturos. Domine quando te vidimus famelicū, & pauimus, ſitibundū, & potauimus, quaſi ſuorū bonorū operū obliti? Sed Chriſtus. Quod (inquit) vni ex minimis feciſtis, mihi feciſtis. Neque ſolū bonis, ſed etiam malis ſeruis ſoluere curat: quæ ipſi non petunt. Ezechie. 26. habes Deum propheta dicere. Fili hominis Nabucdonoſor ſeruire fecit exercitū ſuum, ſeruitute dura aduerſus Tyrū: & merces non eſt data ei. Dabo illi Aegyptum. Vbi tu ſimul aduerte, quod merces miniſtris iuſtitiæ debetur, cum peccatores ex Dei mandato puniunt. Congregauit viros loci. Non ſunt damnanda conuiuia, cū iuſta cauſa fiunt. Et docemur vicinos participes facere lætitiæ noſtræ. Accepit Leah filiam ſuam, & venire fecit ad eum. Ars eſt, mala bonis miſcere: vt cum bonis tranſeant. Vbi vides, quid ſint boni malis, quod propter eos tolerantur. Similiter vides ab initio fuiſſe fraudes, etiā inter cognatos: & forte hac fraude, voluit Dñs punire illam: quā fecerat ipſe Eſau. Non fit ita in loco noſtro. Optimum eſt loci laudabiles ſeruare conſuetudines: & videtur prius curandus filius: qui prius natus eſt. Vbi etiā diſce, aduenas debere locorum, ad quæ veniunt, ſeruare conſueta placita. Dedit illi ancillam. Non eſt malū, honorabilē fœminā, famulam, ad miniſteriū habere: vt de Sarah legimus. Vidit Dominus, quod exoſſam haberet Leah. Mirabilis valde eſt Domini prouidentia, & cuncta ſumma ratione diſtribuit: vnde colligimus, omnes qui alijs videtur inferiores, & deteriores, aliquid habere, in quo alijs præſtant: & hoc in fœminis commune eſt: vt quæ pulcræ facie nō ſunt, optimis adornatæ ſint moribus, & ſumma prudētia præſtēt. Quia vidit Dominus. Optimum eſt in minimis Deum interpellare, & rogare: vt noſtra minima, pro ſua benignitate curet. Et omnia beneficia, etiam naturalia in Deum refert ſancta fœmina. Putarem Deū. Op. Ma. nos vehementer aucturū, ſi hæc minima in eū referremus.

¶ Capitis. XXX. Iuxta literam annotationes.

SI non, mortua ego, id eſt, hac de cauſa moriar. Tāta triſtitia afficiar propter hoc, vt moriar. Aduerte dictionem (ayn) id eſt, nō, etiam eſſe aduerbium loci, id eſt, vbi: vt capite præcedenti dictum eſt: vbi quærens Iaacob dixit. Fratres mei (meayn) id eſt, vnde eſtis? Qui phibuit à te fructū vētris, id eſt, prohibuit ventrem tuum ne fructificaret, ſeu à fructu. Ædificabor etiā ego. ſ. ſicut ſoror, ex ea. Admonui ſupra cap. 16. filium vocari apud Hebræos ædificium, & cauſa ibi data eſt: quoniam filius filio additus eſt, ſicut domus domui addita. Et ædificari, eſt domum, ſeu familiā facere. Litigauit mihi Dominus, id eſt, cauſam meam egit, aut iudicauit me, ſeu ius dixit pro me. Vide quæ de verbo ſcripſimus ſupra cap. 6. Videbatur Dominus cauſam ſororis meæ fouiſſe, & pro eaius dixiſſe: ſed nunc etiā pro me ius dicere voluit (dan) eſt idem quod iudicare, aut iudicauit.

Calliditatibus Dei, callide egi, cum ſorore mea. Etiam præualui.

Difficilem reddidit locum iſtum, ignorantia ſignificationis verbi (patal) quod Hebræi, & noſtri, peruertere, luctari, & conari ſignificare dicunt. Cum re vera, ſolum ſignificet inuolutū eſſe: quod ex his coniecturis conſtare videtur. Primo, quia vbiq; cōgruit hæc ſignificatio. Secundo, quia nomina à verbo deriuata inuolucrum ſignificant: vt patet de (patil) quod ſignificat fruſtum panni, quo os vaſis inuoluitur, ne deturpetur quod intus eſt: & etiam pannum, quo caput inuoluitur. Et filum inuolutum, & tortum, in quo ſunt duo fila torta ſimul: vt exemplis monſtrabimus. Et primo Deuteronomij. 32. vbi dicitur. Generatio praua (Vpetaltol) id eſt, & inuoluta, ſeu

inuerſa & callida. Itē Nume. 19. Et omne vas apertū, ſuper quo nō eſt cōiunctū, ſeu cōiūctio (patil) id eſt, inuolucri. Infra etiā. 38. vbi dicit (Thamar Iehudah) anulum tuum (V petilecha) id eſt, inuolucrum tuum, ſeu pannū, quo caput inuoluis, dabis mihi. Exodi quoque. 24. Pones eam (hal petil) .i. in filo torto hyacinthino: aut ſuper inuolucrum hyacinthinū. Quod vero hæc ſignificatio quadret, vbi verbū ponit̃, ex multis locis vnum, aut alterū citabimus. 2. Samue. 22. Cum peruerſo (titapal) id eſt, inuolutus eris, ſeu callidus. Prouerbio. 8. Non eſt in eis. ſ. ſermonibus Domini (niptal) id eſt, inuolutum, ſeu peruerſum. Eſt ergo locus iſte ſic reddendus ad literam Et dixit Rachel Naptule .i. inuolutionibus Dei .i. magnis, aut à Deo conceſsis inuoluta ſum cum ſorore mea: & potui, ſeu præualui. Videbatur enī Racheli, ſe magnis calliditatibus ſorori abſconditis, & ſibi à Deo detectis cum ſorore callide egiſſe: & ſuperaſſe. Et modus fuit egregius, & noua inuētio. Vocauit nomen eius Naptali, quod vt dixi ſonat inuolutū. Et ait Leah. Cū fortuna. Noſtri moti ex eo quod dicitur Iſaiæ. 65. Qui paratis (lagad) id eſt, fortunæ mēſam: verterūt hic (bagad) id eſt, cum fortuna. Nolunt enim ſignificata verborum, & nominum expēdere: ideo in multis nō plene aſſequuntur literæ mentem. Tu autem aduerte verbum (gadad) à quo nomen (gad) etiam eis autoribus ſignificare exercitum congregare, ſeu exercitare (ſi ſic liceret Latinis loqui.) Vnde (gedud) id eſt, exercitus. Hinc etiam (gad) .i. coriandrū, quod grana eius ſint ordinata ad modū exercitus, aut multiplicata. Nume. 11. Et man, ſicut ſemen (gad) id eſt, coriādri: qui ad modū exercitus in multitudine cōgregat grana ſua. Vnde illud quod ex Iſaia citauimus vertendū melius eſt. Qui paratis exercitui cœli menſā. Et illud quod hic dicitur ſic. Et ait Leah. In exercitum, id eſt tantam filiorum copiam habeo, quod poſſent exercitum cōſtituere. Et re vera iſte eſt germanus literæ ſenſus. Vnde etiam intelliges illud Pſalm. 65. Sulcos eius innebria, deſcendere fac, (gedudéah) id eſt, exercitum, ſeu multitudinē eius, ſcilicet guttarum pluuiæ, aut roris. Illud etiā Iere. 48. Super omnes manus (gedudóth) id eſt, notæ, ſeu pūcta. Solebant enim homines pungere ſe puncturis, triſtitiæ cauſa: vt cōſtat de ſeruis Baal. 3. Regum. 18. Et Dominus Leuitici. 19. prohibet huiuſmodi notas, & pūcturas in carne fieri. Vocauit nomē eius Gad, id eſt, exercitum: quoniam adiunctus alijs, videbatur exercitum conſtituere. In beatitudine mea, ſeu, cum beatitudine mea. Tam varias tribūnt Hebræi, & noſtri ſignificationes verbo (aſ̈ar) & nomini (aſ̈ér) vt homo neſciat, quo ſe vertat. Nam (aſ̈ér) vt dicunt, eſt relatiuum qui, quæ: (Aſſeráh) vero lucus (Aſré) beatus, (Aſ̈úr) via, pes (aſ̈úr) buxus arbor. Sed tu aduerte duas eſſe radices ſcilicet (iaſ̈ár) quod eſt rectum eſſe, rectificare: à quo (aſſeráh) quod noſtri lucum vertūt: & videtur ſignificare arbores rectas: quales in lucis plantare ſolebant Gentiles. Hinc etiā (aſ̈úr) id eſt, rectitudo, aut recta via: iuxta illud Iob. 23. Si declinauit (aſſurí) id eſt, rectitudo mea: vbi noſtri vertunt, pes meus. Et (teaſ̈úr) arborem rectam ſignificare arbitror. Ezechi. 27. aut potius aſ̈yrios, forte ſic dictos, quod recta ſtatura eſſent. vt patet Ezechi. 23. verſu. 11. & 21. Altera radix (Si tamē altera dicenda eſt) eſt (Aſ̈ér, ſeu aſré) quæ vt plurimum in numero plurali inuenitur, & beatū noſtri interpretantur. Si tamen ipſi permitterent me quod ſentio ſcribere: dicerem vnicam eſſe radicem, & (aſré) non beatum, ſed potius rectum ſignificare. Cui rei argumento eſt illud primi Pſalmi: vbi noſtri vertunt. Beatus vir: qui nō ambulauit in conſilium impiorum. Vbi magis quadrare videtur. Rectus, ſcilicet, eſt ille vir: qui non ambulauit, ſeu deflexit in conſiliū impiorū. Nā rectus dicitur ille vir, qui nō declinauit ad malū: & in alijs locis, vbi verbū ponitur, verterem etiā rectus. Et licet (aſſer) radix per ſe eſſet (vt multis videtur) dicēdum eſſet, eſſe eiuſdē ſignificationis cum (Iaſſar.) Et tenendo hoc, locus iſte ſic reddendus eſſet. Ait Leah. In rectitudine mea: quoniā rectificabūt me filiæ .i. rectam eſſe dicent: quia

dedi

dedi ancillam meam viro meo: quod non niſi recte fœmina facere ſolent. Parce prudens lector ſi quod intelligo, expreſſi: quoniam non prohibeo communem interpretationem. Confer quæ dicimus, & ſi probaueris: tene: ſin minus reÿce. Dominus ipſe nouit quid laboris pertulerimus, in eruendis veris dictionum ſignificationibus. Vocauit nomen eius Aſér, id eſt, rectitudo, aut eleuatio, ſeu beatitudo: ſi cõmunem teneas interpretationem. Abijt Reuben in diebus meſſis triticeę: & inuenit mãdragoras. Significat dictio (chaſir) meſſẽ, à (chaſár) quod eſt ſtringere: quod illo tẽpore manipuli a meſſoribus ſtringantur: & faſces fiant. Altera vero dictio, ſcilicet (dudaim) magis ignota eſt, & vere neſcio vnde Hebræi, aut noſtri inuenerunt mandragoras ſignificare. Nam in ſignificationibus nominũ, ad radices recurrendum arbitror, potius, quam ad proprium, aut alienum cerebrum. Inuenio aũt nomen (dad) ſignificare mãmam. Ezechie. 23. Ibi confregerunt (dadé) id eſt, vbera virginitatis earum. Et Prouerb. 5. (Dadeah) id eſt, vbera eius inebrient te. (Dud) vero patruum. i. patris fratrem primo Samue. 10. & multis alÿs locis, forte quod patre defuncto teneatur filiũ eius nutrire, & quaſi lactare, eũ et loco patris ſuccedat. Dicunt etiam ſignificare amorem in Cãticis cap. 5. & 6. ſed quod ibi potius collactaneum ſignificet, quam amorem: probatur ex cap. 8. eiuſdẽ libri, vbi dicit ſpõſa. Quis det te, vt fratrem meum, ſugentem vbera matris meæ: vbi videtur explicare, eum quem diligit, eſſe veluti fratrem, & ſuggere vbera matris eius, quod eſt, eſſe collactaneum. Vnde in Canticis pro dilecto, vel amore vertendum puto, collactaneum. (Dud) etiã teſtibus Hebræis ſignificat ahenum, aut cacabum: quod modum mãmæ habeat, aut caniſtrum eadem ratione: vbi vides omnia hæc, aut mãmam, aut, quod modum mãmæ habet, ſignificare. Sunt etiam in ſcriptura duæ coniecturæ, ad venandam propriam nominis ſignificationem. Altera eſt Cantico. 7. vbi dicitur. (Dudaim) odorem dediſſe. Ex quo conſtat, rem eſſe odoriferam. Altera hic, quod ſcilicet, reperiatur tempore meſſis triticeæ. Significabit ergo (Dudaim) rem in qua hæc tria ſimul concurrant, ſcilicet forma mãmæ, odor ſuauis, & quod tempore meſſis triticeæ reperiatur: Inuenio autem genus quoddã albi liliÿ: quod noſtri vocant, (cepe çaçom,) in quo omnia iſta tria ſimul concurrũt. Nam radix eſt (çepe) quæ omnino aſſimilatur manmæ, flos vero albus, optimum odorem habens. Neque reperitur, niſi ad finem Aprilis, aut in Maio, & in agro facile inuenitur illo tempore: quare arbitror eſſe hoc genus liliÿ albi: quem diximus. Noſtri ſecant haſtilia, & in vaſe aqua pleno mittunt, & ibi ſicut in terra, ſeruatur: non tamen ad longum tempus: & in menſa, aut ſuper altare collocant: vt odore paſcantur. Si autem mandragoris delectaris, quod non prohibemus, ſcito, (teſte dioſcoride) in eis tria eſſe, ſcilicet mala inter folia ſita. Sunt, & folia ipſa, radices quoque binæ, vel ternæ, cuiuſcũque caulis, eæque mutuis complexibus coniunguntur, nõ puero diſſimiles, proditum eſt à medicis hãc herbam menſtrua ciere, vuluãque muliebrem ad conceptum mirifice accõmodare. Aben ezrah tamen miratur, quomodo iſtam virtutẽ habeat, cum ſit frigidæ qualitatis. Rabbi vero Dauid dicit eſſe genus herbæ: quæ eſt inſtar maſculi: cuius duo ſunt genera. Candidus, qui mas, et niger, qui fœmina exiſtimatur. Ferũt mala auellanarum nucum magnitudine. Vis eius, in poculo, ſomnorifera eſt, ac etiã olfactu, ſed non video qualiter textui hæc herba poſſit accomodari. Q m̃ mercãdo, mercata sũ te: aut mercede conducẽdo mercede cõduxit te. Hoc enim ſignificat (ſachar) .ſ. mercari, mercede conducere. Dedit Dñs mercedẽ meam. i. dedit mihi pro mercede huius, quod dederim ancillam meam viro meo, filium: ideo vocauit eum (Iiſſachar) id eſt, merces: aut vir mercedis, id eſt, in mercedẽ datũ. Dotauit me. Non plene conſtat quid ſignificent hæc duo verba, ſcilicet (zabad) id eſt, dotauit, & (zabal) id eſt, cohabitauit: quoniam dictiones raræ in ſcripturis ſunt: neque eſt aliqua coniectura ad venandam propriam ſignificationẽ. (Zebulun) id eſt, cohabitatio. Abſtulit Deus. Verbũ (aſaph) ꝓprie ſignificat colligere, ac ſi dicat. Opprobriũ meũ ibat,

id eſt, diuulgatum vbique erat: ſed Dominus collegit illud, ſeu retraxit. Vocauit nomē eius Ioſeph. *i. additio.* Expertus ſum, & benedixit me Dñs ad pedem tuum, *id eſt, ad introitum. De verbo autem (nachás) id eſt, expertus ſum, dixi Gene. 3. et. 4. Aliqui vertunt. Auguratus ſum. Significatio verbi incerta eſt. Videtur autem ſignificare augurium ſumere, ſuper vas alicuius metalli, propter illud quod infra habetur cap. 44. Ipſe (naches ienaches) id eſt, augurando, auguratur in eo.* Explica mercedem tuam. *Verbum (nachab) ſignificat perforare proprie: vt patet. 2. Regum. 18. Ingredietur manum eius, (vnechabah) id eſt, perforabit eam: inde fœmina dicitur (necbebah) id eſt, perforata. Ex conſequenti vero ſignificat explicare: quoniam id quod perforatur peruiū luci fit, & clarius. Addūt adhuc tertiam ſignificationem. ſ. maledicere: quæ ſuperflua eſſe videtur: quia vbi ipſi vertunt maledicere, poteſt melius verti perforare, id eſt, ad modum perforātis ſe habere. Nam qui blaſphemat, videtur pungere Deū, & ſuo modo perforare: vt Leuiti. 24. (Venocheb) .i. pūgens nomen Domini, ſeu blaſphemās: qui (vt dixi) pungere videtur illum quē blaſphemat: morte moriatur. Inde (machébet) id eſt, malleus, ſic appellatus, quod ſit inſtrumentum perforandi. Iudi. 4. Et poſuit (hamachebét) id eſt, malleum in manu ſua.* Et quæ fuit ſubſtantia tua mecum. *i. quam aucta fuerit.* Quoniam parum, quod tibi fuit ante me: extendit ſe, *ſeu ſparſit ſe, hoc enim verbum (parás) ſignificat. ſ. ſpargere, diſpergere, & extēdere.* Quando faciam ego, pro domo mea? *aut domui meæ. Ac ſi dicat. Hucuſque pro domo tua augenda feci, & laboraui: ſed nunc quando faciā pro domo mea: quam iam curare oportet, propter ſobolem?* Redibo, ſeu reuertar, oues tuas cuſtodiam. Remouebo inde omne pecus maculoſum, & punctatum. *Dicūt tam Hebræi, quam noſtris (nachod) ſignificare punctatū, & maculis paruis reſperſum. (Talu) vero maculoſum magnis maculis. Sed ſi radices ſpectes, deprhēdes oppoſitū eſſe: quod videlicet (nachod) ſignificet maculoſum, ſiue paruis ſiue magnis maculis: (talu) vero pūctatū, ſeu paruis pūctis reſperſū: quod ex radicibus probabimus. Nā Cantico. 1. habes. Margaritas aureas faciemus tibi: cum (nechudim) .i. maculis argenti .i. argenteis, aut varietatibus argēteis. Sic Ioſue. 9. Omnis panis cibi eorum ſiccus erat, (nechudim) .i. maculæ, ſeu varietatis .i. cum diuerſis coloribus: qualis eſt panis mucidus, quem nos vocamus (Borolento) Itē primo Regum. 14. dicit. Rex Ierobohan vxori, cum eam ad Prophetam deſtinauit, ſciſcitaturā de morte filij. Capies in manu tua decē panes: (venichudim) .i. varietatem .i. varios. Volebat enī: vt panes diuerſos viro Dei afferret, aut legumina varia, ſeu fercula ex diuerſis leguminibus: vt Thargū interpretatur. Ex noſtris quidam cruſtulas vertūt: quod neq; radici quadrat, neque contextui: cum iam de panibus feciſſet mentionem. Quod autem ſequens dictio, ſ. (talu) ſignificet punctatū, patet: quia (tal) quod videtur eſſe eiuſdē radicis, ſignificat guttas roris: quæ ſunt veluti puncta. Et Ioſue. 9. dicitur de Gabbaonitis. Et calciamenta vetera (Vmetulaoth) .i. & punctata, ſeu varijs cōmiſſuris corij reparata: erant in pedibus eorū. Nos dicimus, (Remendados.) Eſt ergo vertēdus ſic textus. Remouebo inde. ſ. ex omni grege, omne pecus maculoſum, ſeu varium, & punctatum. Aut ſi (nachod) cinctū, ſeu cingulo maculæ ligatum, ſignificat, verte cinctū, & punctatum.* Et omne pecus nigrum. *Dictio (chum) à calore ortū habet: qui nigredinē cauſat. Erat autem conuentio inter Iaacob, & Laban, quod omne pecus variū, & punctatū in capris, & nigrū, ſeu iniuſtū in ouibus eſſet merces Iaacob: cādidū, & variū in ouibus, & nigrū, & albū in capris erat Labā.* Reſpōdebit in me iuſtitia mea die craſtina *.i. oſtendet futuro tēpore, iuſtitia mea quod meum eſt. Aut dabit mihi aperte quod meū eſt, ſine vlla dubitatiōe.* Quoniam veniet *ſ. iuſtitia mea,* ſuper mercedē meā corā te. *i. oſtēdet q̄ ſit merces mea in oculis tuis.* Virga pſi viridem.

A (laban) quod eſt album, eſt (libneh) quod eſt populus arbor, ſic dicta propter corticẽ, & foliorum albedinẽ. Amigdalinam, & caſtaneam. Dixi in regulis nomina propria arborum, ignota eſſe Iudæis: ideo hic aliqui (amigdalinam, alij corillum vertunt. Verbi radix. ſ. (luz) videtur ſignificare declinare, recedere: vt patet Prouerb. 3. Fili mi, (ne ialuzu). i. recedant ab oculis tuis, & (luz) videtur ſignificare arborẽ: à qua cortex facile recedit. Sic dictio ſequẽs (harmon) ab (aram) quod eſt nudare deſcendit, & ſimiliter ſignificat arborem quæ facile nudatur. Poſuit virgas: quas decorticauit in trabib⁹, in canalib⁹ aquarũ. Non puto Iaacob totam pellem, ſeu corticem a virgis abſtraxiſſe, ſed corrigias quaſdam, & forte cingentes in rotundũ: vt ſic oues cinctos fœtus ederent. Dictio (rehatim). i. trabes ignotæ ſignificationis eſt hebræis: cãtic. tamen primo videtur trabes ſignificare, vbi dicitur. (Rehatim). i. laquearia noſtra (berotim). i. abiegna. Solent autẽ canales ex trabibus fieri: ideo videtur hic dictio (Rehatim) huiuſmodi trabes ſignificare. Poſſet etiam verti. In canalibus potationum aquarum. Conceperunt oues ad virgas. i. ad aſpectum virgarum. Pepererunt oues. alligatos. Vocat alligatos eos qui habebant maculas cingentes eos. Neque cũ Sancte vertendum puto maculis reſperſos, vbi ligari ſolent. Et aduerte tria macularũ genera hic poni. ſ. cingentia, magna, & pũctata. Et agnos ſeparare fecit Iaacob, & dedit facies ouium, ad varium, & omne. i. & ad omne nigrum in ouibus Laban. Alij vertunt: Et pecudes diuidere fecit Iaacob & poſuit facies pecudum ad varium, et omne rufum in pecudibus, erat Laban. Sed prior lectio germanior eſt: quoniã in pacto ſuperius poſito, õe nigrũ in ouibus debebat cedere Iaacob. In omne coire ouium colligatarum modo prædicto, id eſt, quando maculis cinctæ coibant: ponebat virgas. Verbũ enim (chaſ̈ar) ſignificat ligare, & nihil aliud: ideo nullo modo vertendum eſt: robuſtiorum. In atenuatione, ſeu tenuitate ouium. i. quãdo oues erant tenues: non poſuit. ſ. virgas. Ignorant Hebræi propriam ſignificationẽ verbi (ataph) ideo ſignificare dicunt tegere, anguſtijs afficere, ſerotinum eſſe: cum re vera ſignificet ſolum attenuari, & ſtringi: vt patet Threno. 2. vbi noſtri vertunt. Pro anima paruulorum tuorũ (hatuphim). i. qui afflicti erant fame: vbi melius vertas qui attenuati erant fame. Sic pſal. 73. (Iaataph). i. ſtringet ſe, ſeu attenuabit ſe, vt tollat prædam ſibi. Hic ergo vertẽdum eſt: in tenuitate ouium. i. quando tenues erant: non ponebat virgas: & fuerunt attenuatæ Labã: & cinctæ, ſeu ligatæ Iaacob. Et ſparſit ſe vir valde, ſeu extendit ſe, ſcilicet, in peculio, & ſubſtantia.

¶ Capitis. XXX. Ad morum compoſitionem annotata.

VIdit Rachel quod non pareret Iaacob. Nihil debet eſſe animæ Chriſtianæ infœlicius ſterilitate ei: ſi Chriſto non fructificet, & fructificet morti: quod eſt deterius. Tolerabilius enim eſt ſterilem eſſe, quã morti fructificare. Inuidit ſorori ſuę. Periculoſum valde eſt habere apud te: cui poſſis inuidere. Neque ſancta fœmina ſorori inuidebat, quod haberet filios: ſed dolebat, quod nõ haberet ipſa ſimiliter, ſicut ſoror. Vbi ſimul diſcimus, quid ſancti patres, & matres a coniugio expectabant. Non enim, vt libidini inſatiabili inſeruirent, ſed prolis procreationi operam dabãt. Da mihi filios. Quã irrationabilia ſint ſæpius fœminarum placita, oſtendit aperte locus iſte: niſi dicamus eã voluiſſe, virum precibus ſibi prolem impetrare: quemadmodũ fecerat pater eius vxori ſterili. Quo nos docet patronos quærere: qui pro nobis petant ea, quæ nos non poſſumus noſtris precibus impetrare. Iratus eſt furor Iaacob, in Rachel. Debent viri immoderata vxorum deſideria arguere, & temperare. Qui prohibuit te fructu. Nouit ſanctus vir à Domino eſſe prolem, & ſterilitatem: neque ſe poſſe diuinã

mutare voluntatem. Ecce ancilla mea ingredere ad eam. *Mirabilis erat quondam in fœminis prolis amor: quæ ex ancillis liberos ſuſcipere volebant, quando ex ſe non poterant. Vbi pulchre docentur ſteriles coniuges, aliorum filios, etiam ancillarum ſuos facere, eoſque, veluti proprios, enutrire. Quo etiã Dominæ docentur: filios ancillarum non negligere: ſed quaſi ſuos curare.* Iudicauit mihi Deus. *Etiam ad minima, iudicia diuina extẽdi credendum eſt.* Caliditatibus magnis callidè egi cum ſorore mea. *Excitare ſolet ingenium cupiditas vehemens, & etiam miſeria: inuenerat enim ſancta fœmina ſubtilem valde modum ædificandi domũ ſuam: neq; parum de inuentione gaudet. Multi ſunt, qui cum ſubſtantiam ex proprio labore augere neſciunt, augentur alieno. Vbi admonemur, non gloriari in malitia, aut fraude: quemadmodũ ille, cui in Pſal. dicitur. Quid gloriaru in malitia, qui potens es iniquitate? In quibus verbis expende: qui potens es: vt videas potentiſſimos eſſe fraudulentos, & doloſos in iniquitatibus: quorum mala tanto plus nocent, quanto minus ſunt præuiſa.* Accepit Leah Zilpah. *Artibus noſtris nonnunquã inimicos inſtruimus, & nonnunquam doloſus capitur arte, qua aliũ capere voluit.* Venit exercitus. *Non ſolum ad pacem, ſed ad tuendam patriam, & patrios mores: nutriendi ſunt filij.* Beatam me dicent filiæ. *Honore afficiendæ ſunt fœminæ, quæ genus humanum multiplicare ſtudent prolis multiplicatiõe: quo docemur eos exaltare: qui communitati vtiles eſſe ſtudent.* Reperit Reubẽ mãdragoras, & attulit matri ſuæ. *Admonet locus iſte filios, patri, & matri ſuæ acquirere, & inuenire.* Da mihi de mandragoris filij tui. *Inuida res valde fœmina: quæ etiã minimis inuidet.* Nunquid parum eſt, quod acceperis maritum meum? *Quicquid pauperes habent, volunt ſibi diuites habere.* Dormiat te cum nocte pro mandragoris. *Coguntur pauperes precio ſua propria emere: quæ cũ inuitis diuites detineat: de quo conquerebatur ſanctus Iere. Threno. vltimo. Aquam noſtrã pecunia bibimus: ligna noſtra precio comparamus.* Exaudiuit Deus Leah. *Exaudit Dominus Deus afflictos potius, quam hilares, & quos mundus abijcit, recipit Deus: vt de cæco nato narrat Iohannes cap. 9.* Dedit Deus mercedem meam, quia dedi ancillã meam viro meo. *Mirum valde eſt videre, qualia opera Deus mercede remunerat, etiã infima, & pro qualibus operibus: homines mercedem à Deo expectant: ita vt nihil gratis faciant propter Deum. Similitèr oſtendit Leáh maximam mercedem à Deo dari ijs, qui ſe cõtemni æquanimiter ferunt.* Habitabit me cum vir meꝰ, quia peperi ei ſex filios. *Tenentur viri grati eſſe fœminis: quæ domũ augent, & prolem multiplicant.* Recordatus eſt Deus Rachel. *Hinc habetur, eum quem Dominus caſtigat, poſt modum conſolari: modo nõ ægre flagella ferat. Et quod ſequitur.* Et exaudiuit eam. *Admonet filios non ſolum congreſſu viri, & vxoris, ſed potiſſimum precibus impetrandos. Similiter Deum exaudire iuſta deſideria, veluti preces.* Abſtulit Deus opprobrium meũ. *Probro dabatur illo in tẽpore, eſſe ſterilem fœminã. Vnde apud Iſaiam legis fœminas propter virorũ paucitatem dicturas, inuocetur nomen tuũ ſuper nos: collige opprobrium noſtrũ. Vbi ſimul diſce, curæ Deo eſſe: iniuſta opprobria auferre.* Addat Dominus mihi filium alterũ. *Parat gratitudine viam, ad maiora percipienda beneficia: & modeſta valde eſt in prece: quoniam vnicũ ſibi addi poſtulat filium.* Da vxores. *Admonui ſuperius: raro Dominos recordari miniſterij famulorũ, an finiatur, aut quãdo, neque ſic mercedis, ſicut operis meminiſſe.* Tu noſti ſeruitutẽ meã. *Quia non aduerterat ipſe Laban, opus fuit: vt Iaacob oſtenderet operas ſuas.* Expertus ſum: quod benedixit mihi Dominus propter te.

Audis

Audis hic quid valeat iuſtũ domi apud te hẽre. Quando faciam ego domum meã? *Curãda eſt propria domus: neq; ſemper aliorũ commodu inſeruiẽdum eſt.* Teſtificabitur mihi iuſtitia mea. *Volunt iuſti ita iuſtitiã ſuam oſtendere: vt nullus poßit eos iniuſtos arbitrari. Vbi ſumme expende iuſtitiam: vt plurimum, iuſtu reſpõdere, & præſtare illis, etiã in hac vita: mercedem ſuam.* Vtinam ſit ſecundum verbum tuum. *Tam æquas conditiones, & placita iuſti iniquis offerunt: qualia ipſi nunquam cogitarent.* Tulit Iaacob virgam populeam. *Nullum peccatum interuenit, ſi tua induſtria vtaris: vt diteris: modo abſit dolus, & fraus. Si autẽ quæras, an naturale ſit: vt tales conciperẽt fetus, quales dum conciperũt imagines habent. Puto quod ſic, modo imaginatio ſit vehemens. Non tamen eſt cauſa omnino neceſſaria.* Quando ſerotina non ponebat. *Colligitur hinc, neminem teneri ſua induſtria alium ditare, cum ſe ad hoc non obligauerit.*

¶ Capitis. XXXI. Ad literam annotationes.

FEcit omnem gloriam iſtam. *Verbum (chabad) ſignificat grauare, onerare: & vocat hebraiſmus diuites graues, ſeu grauatos .ſ. ſubſtantia ſua. Vnde verti poſſet. Fecit omnes opes iſtas.* Ero tecum. *ſ. defendendo perſonam, & augendo ſubſtantiam.* Deus patris mei fuit mecum. *Aut augendo ſubſtantiam, aut præcipiendo redditum in patriam.* In omni fortitudine mea. *Dictio (choach) ſignificat fortitudinem, & vigorem qui indicat arboru fortitudinẽ. pſal. 22. Aruit tanquã teſta (choci) id eſt, vigor meus.*

Pater veſter irriſit me: *aut,* fefellit me. Et trãſire fecit, ſeu mutare fecit mercedẽ meã decẽ vicib⁹, *ſed verbũ (chalaph) ꝓprie trãſire ſignificat: chabachub primo. Tũc (chalaph). i. tranſiuit ſpiritus: & quia id quod tranſit mutatur, ſignificat etiam mutare.* Si dixit. Maculoſi erunt merces tua, pepererunt oues maculoſos. Si vero ſic dixit. Ligati erunt merces tua, pepererunt oues ligatos. *Iam capite præcedenti dixi, per ligatos intelligi debere cinctos macula, ſeu habentes maculam cingentem totam pellem: licet dictio (achad) nondum mihi plene nota ſit: videtur tamen, aut ligare, aut extendere ſignificare. Quod enim ligare ſignificet, illud quod capite 22. huius libri dicitur, argumento eſt, vbi dicitur. (Vaiahacod). i. ligauit Iiſcach filium ſuum: ſed etiã ibi bene quadrat extendere fecit.* Et ſpoliauit Deus, aut exuit ſubſtantiam patris veſtri. *Hoc enim verbum (naſal) ſignificat .ſ. ſpoliare, & exuere. Aut ſpoliauit Deus peculium patris veſtri, & dedit mihi.* Fuit in tempore in caleſcendi oues, *id eſt, quo ad concipiendum incaleſcere ſolent.* Ecce hirci aſcendebant ſuper capras. *Dictio (Athudim) quam noſtri vertũt hircos (vt alias diximus) ſignificat duces gregis: ſiue ſint hirci, ſiue arietes. Nam (athad) à quo (Athudim) ſignificat ordinare: vnde (Athudim) ordinatores gregis ſignificat. Quod vero non tam bene vertas hircos; patet ex contextu, vbi dicitur.* Vidi hircos aſcendentes ſuper oues, *quod inſolitum eſt, ſcilicet hircos ſuper oues aſcendere. Et dictio (ſon) ouem proprie ſignificat, non caprã: vt hic Sanctes vertit. Si velis tibi probari dictionem (hatudim) ſignificare duces, & ordinatores: lege illud Iſaiæ. 14. Omnes (hatude) id eſt, duces terræ, ſeu ordinatores. Et Iob. 15. Sicut Rex (hatir) id eſt, ordinatus ad præliũ. Vertendũ eſt ergo hic.* Et vidi duces gregis aſcendentes ſuper oues, aut ſuper pecudes cinctos, maculoſos .ſ. magnis maculis, & grandinatos. i. maculis paruis, ad modũ grãdinis reſperſos. *Nam (barad) eſt grando. Vbi tu aduerte, quã bene dictum ſit capite præcedenti, quod (talu)*

ſignificaret paruis maculis reſperſum: cuius loco nūc ponitur (barád) quod eſt grandinatū. Nunquid adhuc nobis pars, aut diuiſio in domo patris noſtri? *Quoniā (chalách) propriè ſignificat diuidere, (chélech) partem, aut diuiſionem, neceſſe eſt ſignificare.* Comedit, comedēdo argētū nrūm, *id eſt, precium noſtrum. Videbatur enim illis, quod pater eas vendidiſſet Iaacob pro miniſterio ſuo: quo illi ſeruierat annis. 14. & comediſſet illud: quod tenebatur ſoluere illi. Dictio (chaſaph) à qua (chéſeph) id eſt, argentum: ſignificat diligere, amare, & (chéſeph) argentum: quod ſit omnibus amabile, & deſiderabile.* Minauit omne pecus ſuum. *Alij vertunt. Duxit, ſed verbum potius minare ſignificat: vt patet Iſaiæ. 11. Puer paruus (noheg) id eſt, minabit eos, aut ſi mauis ducet.* Furata eſt Rachel idola: quæ erāt patri ſuo. *Non conuenit inter Hebræorū doctores, quid ſignificet dictio (teraphím) quam idola vertimus. Hoc certi de hac dictione habemus, quod videlicet ſignificet imagines hominū, & quod loquerentur. Nam primo Samu. 19. dicitur. Et tulit Michol (teraphím) & poſuit in lecto. ſ. pro Dauid: vt putarēt apparitores Saulis, imaginem eſſe Dauidis decumbentis. Ezechiæ vero. 21. dicitur. Conſuluit. ſ. Rex Babel (bateraphím) id eſt, idóla. Ex quo conſtat eſſe imagines: quæ conſulentibus reſpondebant. Idē Zachariæ. 10. vbi dicitur. Quia (teraphim) locuta ſunt mendacium.* Furata eſt Iaacob cor Laban. *Hebraiſmus eſt, pro eo inſcio, diſceſſit.* Non indicauit illi, quod fugeret. *Verbū (barách) non ſolum fugere, ſed & trāſire ſignificat: & poſſet verti. Et nunciatum eſt illi, quod tranſiret ipſe, id eſt, tranſitū fluminis diſpōeret.* Poſuit faciē ſuá ad mōtem Gilhad. *Sunt aūt Gilhad mōtes trans Iordanem ſiti: qui à Libano initium ſumentes, per duo regna. ſ. Amorrei, & Baſſan, quondam portendebantur, paſcuoſi, & odoriferi: & videntur eſſe illi: quos ſtrabo thraconos appellat.* Perſecutus eſt eum via ſeptem dierum. *Nam filij Laban oues paſcebant via trium dierum à domo Laban. Iaacob vero etiā via trium dierum à domo Laban diſtabat verſus aliam partē, &, vt textus dicit: Laban tondebat tunc temporis oues, & cum filijs erat: ideo ſeptē diebus peruenit ad Iaacob.* Aſſecutus eſt eum in monte Gilhad. *Verbum (dabách) ſignificat propriè coniūgi, & adhærere: ideo poſſet verti. Et coniunctus eſt illi in monte Gilhad.* Caue tibi. *Hebraice, ſis cuſtoditus tibi.* A bono, vſque ad malum, *idiotiſmus linguæ eſt, id eſt, non loquaris cum eo aliquid, quod illi diſpliceat, quo loquendi modo nos vtimur. Nolo tecum bonum, aut malum, id eſt, nolo tecum contendere.* Et aſſecutus eſt Laban Iaacob. *Melius. Et attigit.* Quid feciſti, *ſcilicet fugiendo,* & furatus es cor meum? *aut,* Quid feciſti, vt furareris cor meū, & minare, *ſeu ducere* feciſti filias meas, quaſi captiuas gladio. *Dixi hoc eodem capite de ſignificatione verbi (nahág) quod hic ponitur: quod ſignificet minare, aut ducere: præſertim cū velocitate.* Furatus es me, *id eſt, me inſcio, receſſiſti.* In tympano, & cithara. *Omnes hic tympanum vertunt, & citharam: ſed (chinór) conſtat eſſe inſtrumētum, quod ſuſpendi poteſt: vt patet Pſalm. 137.* Eſt Deus patris veſtri, *id eſt, tui, & patrum tuorū, aut tuus, & eorum, qui ſunt tecum: qui edocti à Iaacob verum Deum colebant.* Nocte pręterita dixit ad me. *Non plene conſtat de ſignificatione propria (emes). Dicūt tamē Rabbini ſignificare noctem præteritam: quā nunc acceptabimus ſignificationem vſque quo detur propriam inuenire.* Et nunc ambulando ambulaſti, aut abeundo abijſti, quoniam deſiderando deſideraſti domū patris tui, *id eſt, dato quod paternæ domus deſiderio mot⁹, à me diſceſſiſti.* Quare furatus es Deos meos? *Antea vocauit (teraphim) quod modo Deos vocat: vnde conſtat*

fuiſſe

fuiſſe idololatrã. Quod autẽ Catharinus Rachelem idololatrã non fuiſſe contendit, nullo modo damno. Puto enim, eam potius argenti, aut auri deſiderio, ex quo idóla erant conflata, ea abſtuliſſe: quam colendi gratia. Licet enim in domo Iaacob idóla poſtea fuiſſent, non puto ea apud ſuos fuiſſe ad cultum. Res tamen incerta eſt: ideo nõ facile poteſt diffiniri. Non eſt enĩ mirum, quod illi, qui fuerant de domo Laban aſſueti idololatriæ, ſecũ talia detuliſſent furtim, & Iaacob inſcio, etiã coluiſſent. Agnoſce tibi, quid mecum, *ſcilicet eſt de tuo.* In clitella Cameli. *Non conſtat quid proprie ſignificet (chac) communiter tamen Hebræi dicunt ſignificare clitellam, aut ſellam. Dictio rara eſt in ſcripturis. Si tamẽ radix eſſet (charáh,) quod eſt fodere, ſignificaret foueam: ſed quæ ſit fouea Cameli, ignoratur.* Quia via mulierum mihi, *id eſt, conſuetudo: quæ eſt menſtruum: mihi ſcilicet accidit, & eſt hebraiſmus.* Et inueſtigauit, & non inuenit. *Dicunt Hebræi, & noſtri verbum (chapás) ſignificare ſcrutari, & mutare: ſed meo iudicio, vnica eſt verbi ſignificatio, ſcilicet reuoluere, cum ſcilicet ſcrutando, res quas ſcrutaris, reuoluis, ſeu voluis. Inde mutare ſe, quod nihil ſit aliud, quam inuoluere ſe, alium ſe oſtendere.* Quæ iniquitas mea? *Rabbí Dauid putat verbum (paſſá) ſignificare rebellare, & à voluntate Domini exire, aut à præcepto ex ſuperbia. Mihi vero videtur, quod aut hoc, aut infideliter agere ſignificet: incerta tamẽ eſt verbi ſignificatio: & etiã nominis (peſſé) Poſſet etiam verti, rebellio.* Quia perſecutus es me. *Incerta eſt ſignificatio verbi (dalách) cui Hebræi duas ſignificationes tribuunt, ſcilicet accendere, & perſequi: & prioris illud Threno. 4. exemplo ſit. Super montes, (delachúnu) id eſt, perſecuti ſunt nos: ſecũdi vero illud Ezechie. 24. (hadlaches,) id eſt, accende ignem. Poſſet tamen dici, verbũ proprie ſignificare perſequi, & ex conſequenti ardere, aut accendi: quod perſequentes aliquem incaleſcere ſoleant. Significatio tamen non eſt plene nota. Hieronymus vertit. Quia ſic exarſiſti poſt me & litera conſentit.* Increpét inter duos. *i. diiudicent, & reum increpent.* His. 20. annis fui tecũ. *In Hebræo dictio (Zeh) quam vertimus his, ponitur in ſingulari, ſed pro plurali accipiẽda eſt.* Ego pœnas dabam. *Hebraicè ad literam eſt. Ego peccabã, ſed frequẽtiſſime peccare accipitur apud Hebræos pro peccati pœnas dare.* Fui *ſ. in ea diſpoſitione, aut ſtatu, quod in die conſumebat me æſtus, & gelu in nocte. Aut fui. ſ. in cãpo, Dicitur autem gelu (cherách) à (charách) quod eſt decaluare: quod ſimilitudinem caluitij præ ſe ferat.* Et recedebat ſomnus ab oculis meis. *Melius: elongabat ſe ſomnus meus: quia verbũ (nadád) propriè elongare ſignificat.* Hoc mihi. ſ. accidit tecum. *hæc fuit vita mea apud te. pro quo aliqui vertunt. Iam (Alyhẽ) ſed in hebræo eſt (Zeh lib). i. hoc mihi Aut vltra precedentia hoc mihi fuit, quod. 20. annis ſeruiui tibi in domo tua.* Mutaſti mercedem meam decem vicibus. *Verbum (chaláph) proprie ſignificat tranſire, & ex conſequenti trãsfigere (vt diximus,) quod in trãſfoßione ferrum tranſeat ab vna in alterã partem. Pſalm. 90. Mane florebit, (vechaláph) .i. & tranſibit: & Iudi. 5. (vechaléph) .i. tranfodit, ſeu transfixit tẽpus eius, aut tranſire fecit. Significat etiã mutare, quod qui ſe, aut aliquid mutat, tranſire faciat vnum in alterum: vt. 2. Samue. 12. (vaichaléph) id eſt, mutauit veſtes ſuas, ſeu tranſire fecit veſtes ſuas: mutãdo quas geſtabat in alias. Sic, & hic. Tranſire fecit mercedem meam, ſcilicet vnam in alterã mutando.* Et pauor Iſaac. *Vocant Hebræi aliquando Deum pauorem: quod maxime ſit timendus: quod forſitan à Chaldæis mutuarũt: qui frequentißime, Deum pauorem vocãt: cuius rationem quidam Hebræorum aßignant, quod Iſaac adhuc in vita extiterit, ideoq; adhuc peccare potuiſſet: vnde illi neceſſe fuiſſet: vt in timore, & tremore Dei vitam ſuam traduceret. Forſitan etiã vocat timorem Iſaac illũ*

quem habuit cum pater eũ voluiſſet iugulare Et afflictionem meam. *Melius humilita tem: quoniam (vt ſapius admonui) verbum (anah) propriè ſignificat reſpondere, et humiliare.* Increpauit, *ſcilicet te nocte præterita Dicunt Hebræi (emes) ſignificare præteritã noctem: vt iã ſupra diximus, quod ex eo quod dictum eſt ſupra cap. 19. habere ſe putant: vbi altera filiarum Loth, alteri dicit. Ecce dormiui (emes) id eſt, nocte præterita cũ patre meo. Sed meo iudicio, dictionis ſignificatio nondum plene nota eſt eis.* Filiæ. *ſ. iſtæ*, filiæ meæ, *ſubaudi ſunt.* Quid faciam eis, *ſcilicet mali.* Leuauit illum. *ſ. lapidem.* in ſtatuam, *id eſt, ſtatuit illum eleuatum, & erectum.* Fecerunt cumulum, *aut melius inuolutionem, ſcilicet lapidum: quia verbum (galal) inuoluere ſignificat.* Vocauit illum. *ſ.* cumulum Labã, legar ſahaduta, *i. tumulũ teſtificantẽ. Sunt enim verba ſyriaca nõ hebraica: loquebatur enim Laban linguam ſyriacam, non ignarus hebraicæ. Iaacob vero appellauit illum (galeed) id eſt, cumulũ teſtificantẽ. Verba Iaacob ſunt hebraica: licet etiam ſyriacam caleret linguã. Et licet verba ſint diuerſa: ſignificat tamẽ idẽ.* Et miſpah, *id eſt ſpecula*, quia dixit, *ſcilicet Laban*, ſpeculetur Dominus inter me, & inter te. *Duplex nomen ſortitus fuit aceruus ille lapidũ. Nam vocatus eſt (galeed) id eſt, aceruus teſtimonij, & (miſpah) id eſt, ſpecula: cuius ratio in litera ponitur.* Si affliixeris filias meas. *Admonui nõ ſemel verbum (hanah) potius humiliare, quam affligere ſignificare: ideo vertendum eſt. Si humiliaueris filias meas, faciendo, ſcilicet ex vxoribus ancillas. Et ſi acceperis vxores ſuper filias meas. Conſtat ex hoc loco non fuiſſe tunc temporis apud omnes conſuetudinem multiplicandi vxores: niſi velis dicere Laban voluiſſe Iaacob non accipere alias vxores quas per filiabus diligeret, aut eis præferret.* Non vir nobiſcum, *id eſt, teſtis inter nos, nullus erit tunc qui pro me teſtimoniũ ferat. Aut dicat apud te?* Non eſt vir nobiſcum, *ideo faciam quod lubet ſed prior interpretatio germanior eſt, ideo ſequitur.* Videat Dominus, qui eſt teſtis inter me, & te. Ecce ſtatua, quam ieci inter me & te. *Conieceratenim lapidum multitudinem, ad conſtituendum aceruum: quem ſtatuam vocat: vt. ſ. eſſet teſtis inter ambos.* Teſtis eſt aceruus iſte, & ſtatua iſta: *qua non erat aliud ab aceruo. Poteſt tamen teneri fuiſſe diſtinctam ab aceruo lapidũ. ſ. aliquem erectum & volebant huiuſmodi aceruo aut ſtatua erecta ſignificare pacti firmitatẽ & ſtabilitatem: vt quandiu ſtatua duraret & ſtaret: duraret & ſtaret pactum initum.* In malum. *Poterat tamen vterque tranſire præfixum terminum: ad ſe mutuo inuiſendum ſed non ad malefaciendum.* Iurauit Iaacob in pauore patris ſui Iſaach. *i. per Deum quem timebat Iſaach pater ſuus.* Mactauit Iaacob victimã in monte. *i. obtulit pacifica: ideo vocauit fratres ad comedendum: per quos intellige ſororios, ſeu fratres vxorum.* Pernoctauit in monte. *Admonui nõ raro verbum (lun) non pernoctare, ſed potius manerẽ ſignificare: ideo verte. Et manſit in mõte.* Et ſurrexit Laban mane. *Diſerui aliás de ſignificatione verbi (ſacham): quod potius videtur ſignificare leuare ſe, quam ſurgere mane: cum ei adiungatur, Mane hic.*

¶ Capitis. XXXI. ad mores componendos.

AVdiuit Iaacob verba filiorũ Laban. *Docet locus iſte quantum homo debeat fugere, habere ſubſtantiam alterius hominis, etiam ſi eam iuſto titulo poſſideat: quoniã prouocat in ſe Dominos illarum rerum. Iſti enim non curarũt, quo titulo Iaacob habuerat ſubſtantiam patris ſui: ſed ſolum ſe ſpoliatos conſiderarunt. Et quod maxime cauendum eſt oſtendere te diuitem, aut pompã coram eo. cuius*

prius

prius fuerunt res, quas poſſides. Non enim ſunt diuitiæ oſtentãdæ, ne alios ad inuidiam prouocare videaris. Vidit Iaacob faciẽ Labã

Nihil melius vultu, amorem, aut odium oſtendere ſolet. Similiter raro inter generum, & ſocerũ bonam amicitiam fuiſſe deprælendimus. Et qui generum, & filiam coniugatam domi habet, furem ſe ſecum habere exiſtimet: quia quicquid è domo parentum habere poſſunt, ſuffurãtur. Reuertere ad terram patrum tuorum. *Nihil viris ſanctis ſine numine agendũ eſt: Iaacob enim, licet reditũ ſumme deſideraſſet: Non tamen redire ſine Dei imperio auſus eſt. Vbi tu ſimiliter perdiſce, quam ſint curæ iuſti Deo: qui eos ducere, et reducere curat.* Vocauit Rachel, & Leáh. *Audiendum eſt conſilium vxoris, non tamen in eo ſiſtendum. Et perdiſce prudentiam Iaacob: Nouerat enim ex arbitrio vxorũ pendere maxime reditũ in patriã: quoniam eis nolẽtibus ire cum eo, non erat ipſe abiturus, propter amoris vinculũ: ideo voluit eas conſulere, iuſtificareq́; cauſam ſuã apud eas.* Non permiſit eum Deus malefacere mihi. *Ecce qualiter Deus curet iuſtos, vt non permittat aliquẽ nocere illis: iuxta illud pſal. Non reliquit hominem nocere eis, & corripuit pro eis reges. Nam quẽadmodum nemo poteſt Deum decipere, ita neque iuſtum, cuius curam gerit Deus. Vbi ſimul aduerte iuſtum figuram gerere ſphericam: vt quocunque eum vertas, ſedem propriã habeat. Mutationes: quas fecit Laban, in vtilitatẽ ceſſerũt ipſi Iaacob. Hoc enim intereſt, inter impium, & pium: quoniam ſi impium vertas, non eſt amplius. Si autẽ pium, quocunque ſe vertat, ſuam ſedem acquirit: quia Dominus ſupponit manum ſuam. Vos (inquit Ioſeph fratribus) cogitaſtis mihi malũ, ſed Deus vertit illud in bonũ. Nam quod vt malum impij iuſtis inferũt, cernunt ſibi in bonum cedere: & quod impij eligunt vt bonum, illud illis in malũ vertit Deus.* Abſtulit Deus gregem patris veſtri & dedit mihi. *Mirũ valde eſt, quod furatur Deus impijs, vt tribuat iuſtis: neque ſolum ſpiritualia illis largitur bona, ſed & temporalia.*

Leuaui oculos meos in ſomno, & vidi: & ecce hirci aſcendebant. *Perdiſce hinc, quam Deus velit nos cognoſcere beneficia quæ nobis largitur.* Ego Deus bethel: vbi vnxiſti ſtatuam. *Quem admodũ Deus memor eſt, vt nobis benefaciat, ſic memores eſſe debemus, vt pollicita reddamus illi.* Nũquid adhuc eſt nobis pars, in hęreditate patris noſtri? *Ecce qualiter filij, et filiæ, propter hæreditatem patrem diligunt, illique ſeruiunt & quã verũ illud ſit, quod propter virũ, vxor patrẽ relinquat, & matrẽ.* Nunquid non extraneę reputatę ſumus? *Cõmune malũ murmurantiũ eſt: vt nõ inueniãt qui impediãt, ſed qui iuuẽt. Detraxerat Iacob Labã, mẽtitumque aſſeruit, mercedemque ſuã decẽ vicibus mutaſſe, & filiæ: quæ debuerant patrem excuſare apud virum, accuſant: & maiora mala, quam audierint, detegũt, & aduerſus patrẽ cauſam viri, veluti ſuam, tuẽtur. Vide quæ crimina patri obijciãt: quod. ſ. eas extraneas reputauerit, quod eas vendiderit, illorũque pecuniã conſumpſerit. Hinc eſt quod filiæ coniugatæ, quaſi alienæ reputãtur: quod in virorum partẽ omnino trãſierint.* Furata eſt Rachel idôla patris ſui. *Admonui ſuperius, eum qui filiam coniugatam domi habeat, furem, ac latronem potius, quã filiam habere: quod ſi religionis gratia idôla patri abſtulit, docemur proximis, quæ illis ſunt nocitura, auferre. Dicunt enĩ Hebræi Rachelem tribus ex cauſis patris idôla ſurripuiſſe: prima ob ablatam mariti mercedem à patre: ſecunda, ne pater illorum monitis per quod iter abiſſẽt, cognoſceret. Tertia (vt diximus) vt ita patrem ab idololatria auocaſſet* Venit Deus ad Laban nocte. *Non eſt quod hîc admoneam, qualem Deus ſuorum curã habeat, vt nõ ſolum prohibeat nocere, ſed etiam dure alloqui.* Dimiſiſſem te cum lętitia *Impij nunquam meminerunt bona facere, niſi cum non eſt tempus faciendi.* Fortitudo in manu mea, ad faciendum vobiſcum malum. *Hoc intereſt inter bonos, & malos in bonis & malis faciendis, quod bonis ſatis eſt*

poſſe

poſſe nocere, nō nocent tamen. Boni vero in bonis poſſe bene agere ſatis eſſe non putāt, niſi facultatem bene faciēdi opere impleant. Impij verò cōtra: bona poſſe facere volunt, ſed nō faciūt mala vero exequuntur: neq; potentia contenti ſunt. De bono enim diuite ſcriptū habes, quòd potuit trāſgredi, & nō eſt trangreſſus: facere malū, & nō fecit. Sed Deus patris veſtri. *Audis hic quam bonus amicus ſit Deus: qui nō iactat bona, quæ pro amicis facit: cupitq; eos potius ab alio, quā à ſe audire, quæ propter eos bona fecerit.* Ne ſit ira: in oculis Domini mei: quia nō poſſū tibi aſſurgere: *Promptæ ſunt valde fœminæ, ad mēdatia: quibus mala opera excuſent.* Et ira fuit ipſi Iaacob *Oſtendit locus iſte qualiter culpæ timor, timidum faciat hominem: iuſtitia verò audacē: quādiu enim timuit: ne fortè ſocer eſſet idola inuēturus, tacuit: poſtquam verò nō inuenit, audax factus eſt. Permittit etiā Dominus iuſtorum tabernacula inueſtigari, vt illorum iuſtitiā oſtendat.* Viginti annis fui tecum. *Conſidera hic quam fideliter ſancti dominis inſeruiant, neque vtantur iuribus ſuis. Quis paſcit gregem, & de lacte eius nō mā ducat. Arguuntur hic infideles ſerui, ſuæ infidelitatis erga dominos ſuos: cum videamus quali cura, & ſolicitudine Iaacob ſeruabat pecora Labā.* Niſi fuiſſet Deus p̄ris mei. *Omnia bona in Deum ſancti referunt, & potius in merita parentum, quā ſua illa conijciūt Nemo ergo iuſtum iuſta mercede fraudet, cū ſciat eum Deum habere vltorem.* Vacuum remiſiſſes me. *Commune malum valde eſt, Dominos male ſoluere, ſibi impenſa miniſteria: vt opus fuerit Deum mercedem ab inuitis auferre, & ſuis dare, ſic fecit etiā Aegyptijs.* Filiæ, filiæ meæ ſunt. *Sæpe enim aliqui putantes in alios ſæuire, in ſeipſos ſæuiunt: & eſt optima conſideratio: eum qui ſæuire in aliquem vult, conſiderare an ſibi quicquam mali faciat. Vnde Auguſt. ſermone. 16. de verbis Domini dicit neminem poſſe in inimicum ſæuire: qui ſibi maius malum non inferat, quā illi. Nō poteſt (inquit) fieri, vt qui odit alterum, nō ſibi prius noceat, illum enim lædere conatur extrinſecus, ſe vaſtat intrinſecus, quanto autem animus noſter corpore maior eſt, tanto ipſi proſpicere debemus, ne ipſe lædatur. Lædit autem animum ſuum, qui alterum odit. Et quid facturus eſt ei quē odit? Tollit pecuniam. Nūquid fidē? lædit famā. Nūquid cōſciētiā. Quicquid nocet, forinſecus nocet. Sibi attēde quid noceat intus. Sibiipſi inimicus eſt, qui odit alterū: ſed quia nō ſentit, quid ſibi mali faciat, in alterū ſæuit eo periculoſius viuens, quod non ſentit quid ſibi mali agat: quia ſæuiendo, ſenſum perdidit. Te ſæuiente ille nudatus eſt, tu vero iniquus factus es. Multum intereſt inter nudum, & iniquum eſſe. Ille perdidit pecuniā, tu innocentiā. Quære quis grauius dānum perpeſſus eſt. Ille perdidit rem perituram: tu factus es periturus. Cogitauit ergo Laban ſibi illaturum omne malū, quod Iaacob intulliſſet: ideo facere noluit. Vbi ſimiliter aduerte: quod qui nō poteſt multum nocere, ſi odit, nocet eo modo quo poteſt. Nam quia Laban adeo prohibitus, nō potuit quicquā mali inferre Iaacob, lubēs dicit ōnia illius ſua fore.* Veni percutiamus fœdus. *Iuſti ſunt timori iniquis: ideo cum eis fœdus inire cupiunt. Et aduerte, quod lapidum collectio, ſignificabat duros prius animos, in vnum coire: quē admodum duri lapides in aceruum.* Speculetur Dn̄s, quia latemus alter alteri. *Admonentur hic ſidigraphi, non reſcindere pacta, quando non eſt qui fractam fidem exigat: quoniam Dominus, qui teſtis pacti fuit, exiget.* Si acceperis vxores ſuper illas. *Diuiſus amor non ita ardet, ſicut coniunctus: ideo optime coniugibus conſultum eſt, vt vna vni coniungatur. Docentur etiam homines vxores nō multiplicare* Deus Abraham & Deus Nachor. *Admonet locus iſte per illum Deū iurandum eſſe, quem nouimus vtrumq; iurantium colere: modo ſit verus Deus. Vnde quando iuſiurandū eſt inter homines, diuerſos deos colētes, optimū eſt, ſi per eū qui vere Deus eſt, quicunq; ille ſit, iurent.* Iurauit Iaacob, per pauorem patris ſui. *Quam timendus à nobis ſit*

bis ſit

bis ſit Deus, docet locus iſte: qui Deũ timorem vocat. Vocauit fratres ſuos, vt comederent panem: immemor murmuris: quo aduerſum ſe murmurauerãt: eos modo ad hoſtiã pacificam inuitat. Mordet hoc in loco, Catharinus noſter Caietanum bis, quod videlicet dicat Rachelem fuiſſe idololatrã, & quia putat cultus diſparitatem matrimonium non impedire ex naturali iure: ſed quid interſit inter Caietani, & Catharini peritiam etiam cæci norũt. Eſt autem prior Caietani ſententia Diui Chryſoſtomi Homil.67. in Gene. Fuiſſeq; idola in domo Iacob, textus ipſe indicat inferius cap.35. vbi Iaacob dicit admonendo domum ſuam. Remouete deos alienos: qui ſunt in medio veſtri, & mũdate vos, & mutate veſtimenta veſtra. Et dederunt ipſi Iaacob omnes deos alienos, qui erant in manu ſua, & inaures, quæ erant in auribus ſuis, & abſcondit eas ſubtèr quercum, quæ erat apud Sechem. Neque eſt credibile fœminas, & ſeruos, aliosque comites Iaacob, idòlis aſſuetos, tam facile omnia reliquiſſe, cultumq; deorum ſuorum ſic oblitos, vt non ſecum idolatriæ aliquod veſtigium deferrent. Præſertim ſi theraphim futura prædicebãt: quæ ſciẽdi omnes auidiſſimi ſumus. Quod autem coniugiũ inter cultu diſpares iuri naturæ nõ aduerſetur, ſanctus Dauid: qui Macham filiam regis geſſur in cõiugẽ accepit, argumeto eſt. Similiter ſanctiſſima Heſter, quæ idololatræ, marito iũcta eſt: vt interim Salomonem omittamus, qui filiã Pharaonis, dum adhuc iuſtus eſſet, accepit. Eſt etiã quidam minorita: qui nuper in Caietanum inuehitur, non ea modeſtia: quæ minoritam decet: qui, dum Caietanus in humanis eſſet, neque mutire quidem in eum auſus eſt, ſicut neque in Eraſmum. Poſtquàm vero eos vidit eſſe vita functos, gladium linguæ in eos exeruit: neque paſſus eſt illorum vmbras quieſcere. Tuum bone pater, erat eos fraterne admonere, dum viuerent: ſi quid tibi in eis admonitione dignum videbatur. Vmbras autem illorũ cædere, non ſtrenui, ſed debilis militis eſt. Sed ſunt qui putant ſe glorioſos milites oſtendere, etiam ſi debiles ſint, ſi cum gigantibus ſeſe certaſſe oſtendant: ſed ſat ſit te pater admonuiſſe, vt in poſterũ talia non audeas, ſciẽs. D. Caietanum patrono non indigere: neque defuturum, ſi egeat. Audiuimus non ſemel te in concilio diſſerẽtem, neq; ignoramus cuius peritiæ ſis, quare cõſuleremus, vt tua prodas, & aliena non laceres.

¶ Capitis. XXXII. Ad literã annotationes.

OCcurrerunt ei angeli Dei. Miſerat Deus angelorum acies in auxilium ipſi Iaacob aduerſus fratrem: quẽ timebat: & iſti ſunt angeli, qui ei occurriſſe dicuntur hic. Verbũ autem (pagaa) ſignificat occurrere re intermediãdo: vt ſupra ca.23. probauimus. Vnde angelorũ caſtra, manſerunt inter Iaacob, & Eſau fratrem ſuum, vel forte alterum caſtrorum erat ante Iaacob, alterum à tergo, vel ad latera, ita tamen, quod antea erant milites inter ambos fratres. Ad agrum Edõ. Significatur, quod Iaacob miſerit nũcios ad terram Sehir in agrum, ideſt ad cãpeſtria Edom: vbi forte morabatur frater: aut vbi tunc erat cum.400. viris. Cúm Laban peregrinatus ſum, & poſteà, vſque nunc. Sic hebraiſmus habet, & ſenſus eſt. Cum Laban peregrinatus ſum à diſceſſu meo à te, & poſtea vſque nũc. Aut peregrinans acceſſi Domum Laban: & poſtea vſque nunc, apud eum manſi. Miſi ad annunciandum. ſcilicet aduentum meum Domino meo: vt inuenirem gratiam in oculis tuis, ideſt vt tua gratia liceret trãſire, aut vt tibi gratus eſſem qui anteà fuerã ingratus. Timuit Iaacob valde, & coarctatus eſt. Aliqui hic vertũt anguſtia affectus eſt. Sed re vera verbum (Sur) ſignificat proprie ſtringere, arctare: vt patet Deute.14. (Veſarta) ideſt ſtringes argentũ, ſeu pecuniã in manu tua. Idem ca.20. (Veſarta) ideſt arctabis illã, ſeu ſtringes. ſ. ciuitatẽ. Vnde illud pſal.39. quod noſtri vertunt. Ante, & retro (ſartam) ideſt formaſti aut figuraſti me, vertendum eſt, arctaſti, cõpreſſiſti: quemadmodum figulus lutum, dum vas formare

cupit

cupit. Vnde ſequitur. Poſuiſti ſuper me manum tuam, ac ſi dicatur. Non ſolum ante, & retro compreſſiſti, ſed manum tuam poſuiſti ſuper me: quem admodum figulus ſuper lutum. Poſſet etiam hic verti. Et anguſtia affectus eſt, ab anguſtando, ſeu ſtringendo. Non enim videbat Iaacob modum quo poſſet euadere fratris iram. Hebraice adijcitur in ſe, ſeu anguſtia affectus eſt ſibi, id eſt in ſe. Si venerit Eſau ad turmá vnam, & percuſſerit eam: turma reſidua eruetur. Arbitrabatur enim, quod dum Eſau percuteret alteram turmarum, altera poſſet interim fugere, & tranſire terminos Edomæorum. Aut quod ſatiatus vnius turmæ percuſſiõe, nollet ãplius in aliã ſæuire. Minor ſum omnibus miſericordijs tuis, & oĩbus veritatibus tuis: quas feciſti ſeruo tuo. id eſt excedunt miſerationes tuæ, merita mea: & veritates tuæ ſimiliter excedũt merita mea: per quas intelligit promiſſorum impletiones: quas cum patribus, tum etiam ipſi fecerat, quod ſtatim explicat. Promiſerat enim Dominus multa illi, præſertim quod liberaret eũ cap. 28. Dicit enim ſe in baculo ſuo, id eſt ſine vlla ſupellectili, ſine diuitijs, ſine armẽtis, & pecudibus, ſine ſeruis, ſed ſolo baculi comitatu tranſiſſe Iordanem. Et aduerte, quod dicit ſe minorem miſerationibus Dei: propter ſubſtantiam quam illi, ſine meritis dederat. Dicit autem ſe minorem cunctis veritatibus, ratione promiſſionum impletarum. Percutiat matré ſuper filios. id eſt poſt filios. Et pernoctauit ibi. Melius. Et manſit ibi. Et accepit de eo quod veniebat ad manũ ſuam. munus Eſau Nõ deligebat. ſed quod manui occurriſſet, ſeparabat pro munere, quod ideo feciſſe credo, quia non habebat tempus deligendi: ſed mirũ valde eſt eum non delegiſſe quæ mittenda erãt. Audierat enim fratrem iam venire ei obuiam. Similem loquendi modum habes primo Samuelis 25. vbi pueri Dauidis dicunt Nabal. Da, quod inueuerit manus tua ſeruis tuis, id eſt non deligas dona. Gregem & gregé, ſeorſum ipſe. id eſt tradidit ſeruis turmam vaccarum ſeorſum, & camellorum, & omnium aliorum, & ipſe ſequebatur eos. Interſtitium ponetis inter gregem, & gregem. Hebraicè eſt. Reſpiratio ſit inter gregem, & gregem. Vocat enim Hebraiſmus ſpatiũ quod eſt inter duas res, ſpirationem, id eſt inter medium: quo poſſit flatus tranſire ab vna in aliã partem. Cuius es tu. Hebraicè ad literam habetur. Ad quem tu. ſ. pertines: ſic infra. Et ad quem iſta ante te? id eſt ad quem pertinent iſta, quæ ſunt ante te, ſed ſenſus redditus eſt. Etiã ipſe poſt nos. Prudẽter valde ſe habuit Iacob, quia fratris animum ignorabat, noluit eſſe primus, ne primus periret, ſi frater malo aĩo illi occurreret. Placabo faciem eius munere. Non plenè cõſtat, quid proprie ſignificet verbũ (chapar:) quod noſtri hîc placare vertũt: de cuius ſignificatiõe Gen. 6 diſputauimus, & videtur propriè ſignificare linire, & ex cõſequẽti placare, quod placatus videatur linitus: vt nõ appareat eius ira. Noſtri in libris legis, fere ſemper expiare vertunt. Si fortè leuet faciem meam. Nam offendentes coram offenſis deijcere faciem ſolẽt: & cũ offenſus parcit, facit eos leuare faciem ſuã: & hoc eſt quod hîc dicit Iaacob. Cum enim illũ offenderim, faciem coram ipſo deprimam: ſed ipſe ſi mihi fuerit propitius, faciem meam leuabit. Aut ſi fortè parcat: quod erit cauſa, quod ego leuem faciem meam coram eo. Similem locutionem habes. 2. Samuel. 2. vbi Abner dicit Haſſaeli fratri Ioab. Si percuſſero te, quomodo leuabo faciem meã ad Ioab fratrem tuum? Sic ſupra. 4. Si bene egeris, leuabis, ſeu erit leuare faciem. Alio modo poſſet exponi. Si fortè portet, ſeu ferat faciem meam. Solent enim homines non ferre inimicorum aſpectum. Ipſe manſit, potius, quam pernoctauit in nocte illa in caſtris. Tranſitũ Iaboch. Erat Iaboch torrẽs regionis petræ, ad ortum Iordanis. diſtãs à geraſſa. 4. milliarib⁹, fuitq;

quondam

quondam Hãmonitarum terminus, quem aliqui ſic nominatum a Iacobo putant. Et luctabatur vir cum eo. *Variè tam Hebræi quã noſtri ſentiunt, de ſignificatione verbi (abach) quod hic vertunt luctari. Dicunt enim Abach nomen, ſignificare puluerem, vt patet Deute. 28. Dabit Dominus pluuiam terræ tuæ. Abach ideſt puluerem: & multis alijs ſcripturæ locis. Et quia luctantes puluerẽ pedibus ciere ſolent, inde verbum Abach, luctari ſignificare dicũt. Sed ſi quis rectè expendat, videbit, nomen potius ſignificare exhalationem, ſeu nebulam tenuem, quã puluerem: & verbum exhalare, ſeu flatum emittere potius, quã luctari: & etiam luctari: quod luctantes ſoleant propter laborẽ, flatum frequenter mittere. Quod autẽ (abach) potius nebulam ſignificet, quam puluerem: conſtat Deutero. 28. in loco citato. vbi textus habet. Dabit Dominus pluuiam terræ tuæ (abach) id eſt puluerem, vt iſti vertunt. (Ve aphar) ideſt & puluerem. vbi vides inutilem omnino repetitionẽ fieri: ſi dictio abach puluerẽ ſignificet: cum poſt eam ſequatur aphar, quod propriè puluerem ſignificat. Quod autem quoſdam ad hãc ſignificationem compulit, fuit illud, quod habetur Cãt. 3. Præ omni abchat, id eſt puluere aromatarij (vt iſti intelligunt): non videntes melius quadrare, ſi vertas. Præ omni fumo, ſeu nebula aromatarij. Vertendum eſt ergo. Ecce vir luctabatur: ſed ratio ſignificationis huius non eſt à puluere, ſed ab anhelitu (vt diximus) quem luctantes crebro emittere ſolent. Vnde illud Nachum primo Nubes puluis pedum eius: melius vertas. Nubes nebulæ, ſeu nebuloſa pedum eius, id eſt quã excitabant pedes eius, aut quã pedibus ſuis excitabat.* Tetigit neruũ. *Melius curuitatem, aut curuum femoris eius: & eſt locus, vbi genu curuatur ad modũ volæ manus:* Extẽdit ſe curuitas femoris Iaacob. *ſeu receſſit à loco ſuo: & eſt ſenſus: aut quod plus ſolito extenderit ſe, aut, quod nerui ſuſtinentes curuitatem illam, à ſuo loco receſſerint. Verbũ enim (Iachah) ſignificat propriè extendere ſe, & recedere à loco ſuo: vt patet Ezechie. 23. (Vatheca) id eſt receſſit, extẽdit ſe, anima mea ab ea. Significat etiam ſuſpendere: quod ſuſpenſi extendãtur penduli: vt habes. 2. Samuelis. 21. & numeri. 25.* Dimitte me, quia aſcendit aurora. *Quærendum eſſet, cur angelus, ante auroram diſcedere volebat: & cauſa meo iudicio eſt, quia nolebat cognoſci quantum ad effigiem. Nolunt enim ſuperni ciues, ſeſe tam palam oſtendere: ne familiarius cognoſcantur. Nam inferius cum Iaacob nomẽ eius inquireret: noluit indicare: vnde conſtat quod nolebat cognoſci.* Quoniam principatum habuiſti, *ſeu* princeps fuiſti. cum Deo, & cum hominibus poteris, *ſeu* præualebis: *& ſenſus eſt. Quoniam ſi conflixiſti cum Deo, aut ſi cum Deo æquis viribus contendiſti, poteris cum homine contendere, & præualere. Sunt qui interpretantur: ſi præualuiſti cum Deo: ita vt eũ coegeris rogare te, vt eum dimitteres: præualebis etiã mortalibus. Sed quia angelus videtur: præualuiſſe tangendo curuitatem fæmoris eius: prior ſenſus germanior eſt. Secundum tamen ſenſum verba Hoſæe. cap. 12. probare videntur: vbi dicitur. In vtero ſupplãtauit fratrem ſuum, & fortitudine ſua præualuit angelo, & præualuit angelo, & præualuit, fleuit, & rogauit eũ: quæ verba, ſi ad angelum referãtur, videtur quod angelus fleuerit, rogãs Iaacob, vt eũ dimitteret: & ſic, principem fuiſſe, ſeu eſſe cum Deo, ſeu in Deum nihil aliud eſt, quam Deo dominari, & ei præualere. In hebræo tamẽ habetur. Quoniã princeps fuiſti cum Deo, vel in deum: & cum hominibus, aut in homines. ſ. princeps eris, & potuiſti. ſ. in Deum & in homines. i. & ſi potuiſti in Deum: poteris in homines. Quia tamen coniunctio (Et) frequẽtiſſime ponitur ocioſe: arridet mihi magis prior interpretatio. Conſtat autẽ ex hoc loco non bene illos etymon nominis Iſrael explicare: qui dicunt ſignificare hominem Deum videtẽ.* Vocauit Peniel, *ideſt, facies Dei, & ratio ſubditur. Videre Deum facie ad faciem hebraiſmus eſt ſignificãs videre Deũ familiariter. Quod enim nõ ſit reuera faciem videre, conſtat Deuterono. 5. vbi de populo dicit Hoſee vidiſſe Deum facie ad faciẽ.* Salua facta eſt anima mea. *Cõmune fuit Hebræis,*

neminẽ

neminem, qui Deũ vidiſſet, poſtea viuere poſſet. vnde Exo. 33. & Deus Moyſi dicit. Nõ videbit me homo, & viuet. Ipſe claudicãs, ſuper femur ſuum: *id eſt claudicabat, dũ ſe ſuſtentaret ſuper femur ſuum. Hebraicè ad literam eſt. Et ipſe laterizans, id eſt ad latus pendebat, ſuper femur ſuũ.* Non comederunt filij Iſrael neruum contractionis. *Incerta eſt ſignificatio nominis (Naſſeh) quod noſtri contractionem vertũt: ſicut & verbi (Naſſah) à quo deſcẽdit: quod meo iudicio, ſignificat obligare, & contrahere: quoniam obligatus, cõtractus eſſe videtur. Eſt ergo ſenſus. Quia neruus curuitatis femoris extenſus eſt, nõ comedũt filij Iſrael neruos contrahentes crura: aut quia dimotus eſt.* In neruo contractionis. *Expone vt ſuprà. ſ. extenſionis. Permittitur tamen contractionis lectio.*

¶Capitis. XXXII. Ad mores.

Miſit Iacob nuncios, ad Eſau. *Docet nos hic ſanct' patriarcha Iacob, qualiter debemus ijs, quos offendimus, recõciliari.* Sic dicetis Dño meo Eſau. *Nouerat optimè ſanctus vir, nihil magis offenſi animum placare, quam ſi te illi ſubiectum, & humilem oſtẽdas: ideo vocat eum Dominũ. Vbi ſimul aduerte, qualiter nuncij, quos mittimus: inſtruendi ſunt, vt decenter loqui ſciant: maxime cũ ad magnos mittuntur.* Sunt mihi boues, & aſini. *Si quæras, ad quid hec fratri receſet, putarem, quod ne frater æſtimaret eum pauperem, velle ab eo ſuſtentari, & ſimiliter habere, vnde eum poſſet iuuare, ſi opus eſſet, ſimiliter ne putaret tantum receſſum ſine fructu feciſſe.* Timuit Iaacob valde, & diuiſit populũ. *Fuerat Iaacob certior factus, quod Deus foret cum eo, & quod fratre futurus eſſet ſuperior. Nouerat Deũ arguiſſe propter eũ Laban, nihil tamen induſtriæ humanæ prætermittit, vt nos doceat facere, quæ in nobis ſunt, etiam ſi certi ſimus Deum nos adiuturum. Quod autem populum diuiſit in turmas, induſtrij ducis opus eſt.* Deus patris mei Abraham. *Expende orationis argumenta. Poſt quam enim quod ſuum erat fecerat, ad diuinum recurrit auxilium: & primum Deum Abraham nominat: quia nouerat, quã gratus illi fuerat Abraham. Secũdo loco promiſſa proponit, quòd ſuo imperio iter arripuiſſet.* Minor ſum cunctis miſericordijs tuis. *Cõmemorat præterita beneficia, vt præſentibus dignus ſit: quo nos optimè ſanctus vir docet, de præteritis gratias agere, cũ volumus impetrare noua à Deo munera.* Tulit ex ijs: quę manui occurrebant: munera Eſau: *lenire (vt diximus) ſolẽt munera faciem irati, & ex irata in hilarem mutare.* Interſtitiũ ponetis inter gregem, & gregem. *Nouit ſanctus vir munus ſuum decorare: vt maius appareret.* Placabo faciem eius muncre. *Ac ſi dicat. Videat ipſe prius munus, quã ego faciem eius: vt munus faciẽ leniat ad aſpectum meum, ne in me malum, quod ſibi intuli, videat: ſeu videat oculis muneris me, nõ ſuis: qui enim munera accipiũt, vidẽt per munera, non oculis ſuis.* Remanſit Iaacob tãtum. *Requirit oratio locum ſecretum: & qui orat, debet ſecretiora loca, vbi nemo poſſit eum impedire, quærere.* Luctatus eſt vir cũ eo. *Solet Dominus ſuos reddere certiores bonorũ ſuorũ, vt his letẽtur: ſemel in ſpe, & iterũ in re.* Nõ dimittãte, niſi benedixeris mihi. *Non eſt Deus dimittendus, neque ab oratione ceſſandum, niſi obtinueris quæ poſtulas. Vnde & ſponſa in canticis dicebat Canticorum 3. Tenui eum, neq; dimittam, donec inducam eum in domum genitricis meæ. Multa enim videntur facere ſancti coacti: quæ ante a facere nolebãt, vt patet de Eliſeo, & ſunnamite: quæ illius veſtigia appræhendit, neque dimiſit, donec ad reſuſcitandũ filium cõpulit.* Princeps fuiſti cum Deo. *Ecce quãta ſit orationis poteſtas: vt angelum deſcendere fecerit ad luctam: & Iaacob Deum ipſum ſuperaſſe videtur, ac benedictionẽ ab eo obtinuiſſe.* Quid interrogas de

gas de nomine meo? *Debent ſancti viri, noīa celare, quantū poſſunt: neq; niſi inuiti, prodi.* Vocauit nomen loci Peniel. *oſtenditur ex hoc loco ſanctorū gratitudo, quod etiā locis, vbi bona adeo ſuſcipiūt, noua noīa imponūt.* Euaſit aīa mea. *Quā terribilis ſit diuinus aſpectus, docet locus iſte: vt nemo citra mortem eū videre poſſit.* Id circo nō comedūt filij Iſrael neruū. *Debēt filij ſentire mala parentum, & flagella quibus Deus parētes ſuos caſtigauit, ſua reputare.*

¶ Cap. 33. Ad lrām annotatiões.

DIuiſit filios ſuper Leah. *i. adiunxit vnicuiq; vxori liberos ſuos: vt queq; pro ſuis intercederet: ſi contingeret fratrē ſeuire.* Poſuit ācillas, & filios earū in principio: *vt. ſ. irā fratris minus dilecte exciperēt prius: quo docet minus dilecta pro conſeruatione eorū quæ magis diligimus eſſe periculis obiectāda.* Quid iſti tibi? *ſubaudi attinent. Aliqui vertūt. Qui ſunt iſti? ſed hebraicè priori mō habetur.* Quos donauit Dn̄s ſeruo tuo. *Non conſtat quid proprie ſignificet verbū (chanan) videtur tamen ſignificare donare, condonare, et parcere gratis, quod parcere nihil aliud ſit, quā gratis condonare: ſed nondū aīus in hac ſignificatiōe quieſcit.* Quid tibi. i. quid ad te ꝑtinet, ōnis turma illa cui occurri? *aut melius. Quid tibi. ſ. pretendis, in turma illa cui occurri?* Eſt mihi multū, *& ibi ſit punctus. Poſtea ſequitur.* Fr̄ mi, ſit tuum tibi, aut erit tibi quod tuū eſt. Q m̄ ꝓpterea vidi faciē tuā, ſicut ſi viderē faciē Dei: & cōplacuiſti in me. *Sicut enim qui volebāt Dei faciē videre, non debebāt apparere vacui corā eo, ſic Iaacob dicit ideo ſe voluiſſe munus offerre, quod faciē eius ad placationē ſuā viderit, ac ſi vidiſſet faciē Dei. Vnde ſenſus eſt. Ideo munus tibi offerre volui, quia vidi faciem tuā ad placationē: ſicut quis videt faciē Dei: vt ſibi ſit placabilis: quā ſine munere videre nō audet. Et condonaſti, ſeu pepercisti mihi.* Accipe benedictionē meā. *i. munus, quod vocatur benedictio, quod cū benedictione offerri ſoleat.* Quoniā donauit mihi Deus. *ſ. ſubſtantiam. Sunt qui vertant. Quoniā miſertus eſt mihi Deus, ſed prior interpretatio germanior eſt. Vnde ſequit̄.* Et qm̄ eſt mihi omne, *quod. ſ. do tibi, nō emo, non mutuo accipio: ſed ex eo quod abūdo, dono.* Et vim fecit in eū, & accepit. *Duplicē tā hebræi, quā noſtri, ſignificationē tribuūt verbo (paſar). ſ. cogere ſupra 19. & Iudi. 19. et iterū 2. Regū. 2. Et trāſgredi 1. Samue. 15. vbi dicit̄. Et (teraphim, eſt hapſar) .i. trāſgredi: vbi melius vertas. Vim facere, ſeu reſiſtere. Et ſenſus eſt, perinde eſt Deo reſiſtere, ac habere (teraphim) ſeu colere idola. Quare hic vertēdū reor. Et vim illi intulit, aut reſtitit ei, & accepit.* Ambulabo ante te, *ne, ſcilicet poſſit quis tibi nocere.* Et boues fœtę ſunt mihi. *Verbū (alah) ſignificat proprie aſcēdere, & reuoluere. Hebræi etiā, quos & Santes, & Mūſterus ſequūtur, fœtas vertūt: carpitq; Mūſter⁹ Steuchū, quod verterit aſcēdētes. Sed cum tā bene textui quadret aſcēdētes: nō video cur verbū à ſua natiua ſignificatiōe diſtrahamus, et iā ſæpius admonui. Hebræis in huiuſmodi parū fidēdū eſſe: quod ex coniecturis: quēadmodū & nos, ſignificatiōes venētur: & pro vt eis videt̄ mutāt, et alienāt verborū ſignificata. Vnde licet Eugubi⁹ in hac ſentētia ſolus ſit, cū pro ſe habeat verbi propriā ſignificationē, malo ei ſoli adhærere, quā multis hebræis cæcucientibus, & pro libito ſuo mutātibus verborū ſignificata. Quare cū ſteucho vertendū puto. Et boues aſcēdētes ſunt iuſta me. Eſt enī terra ſctā cæteris vicinis altior, & cū boues lēto aſcēdāt gradu: oportebat Iaacob etiā lento gradu aſcēdere, ſi cum eis aſcendere diſpoſuiſſet.* Si pulſauero eas vna die. *Verbum (dapach) videtur ſignificare crebris ictibus pulſare: vt patet Iudicū 19. (Mirdachim) id eſt, pulſantes crebro ad oſtium; & Canticorum. 5. Vox dilecti mei (Dopech) id eſt, crebro pulſantis oſtium.* Ducā ad quietem, *ſeu quietē* ad pedem ſubſtātiæ. *Aduerte quod dictio (iti) ſeu (at) à noſtris, & Hebræis dicitur ſignificare pedetentim,*

Q

tim,quiete: vt patet.2.Samue.18.(leat,li) id eſt quiete mihi,ſeu propter me puero Abſalō. Si tamen radix eſt (natah) quod eſt inclinare, tunc ſenſus eſt. Ducam me ſummiſſe,ſeu demiſſe ad pedē ſubſtantiæ.i.quemadmodū ſubſtātia mea potuerit: per quā intelligit vxores, & paruulos,oues,et boues,cæteraque id genus. Inueniā gratiam in oculis tuis, *hanc.ſ. vt neminē mecū relinquas, aut hoc ſolum contentus ſum, vt gratiā corā te inueniā,ſeu tibi gratus ſim. Timebat enim, ne aliquid inſidiarū moliretur frater cōtra eum.* Iaacob profectus eſt in Succoth. *Non ſic tunc appellabatur,ſed illa de cauſa ſic poſtea appellatus eſt locus,quod ibi Iacob tuguria gregibus ſuis ædificauerit. Erat aūt hæc Succoth propinquus torrenti Iabboch,in tribu Gad. Eſt & altera,quæ fuit prima manſio Iudæis de Aegypto egredientibus, multū ab hac diſtans. Alia duo ponit Hieronymus in ſorte (iehudæ.) Eſt autē Succoth tecta à (ſachach) quod eſt tegere.* Venit Iaacob integer, ciuitatem Sechem *Senſus eſt, quod venit ſine alicuius rei defectu, cum omnibus quæ illi erant. Admonui alias (ſalam) non ſignificare pacificum eſſe: vt multi,tam ex noſtris, quā ex Hebræis arbitrati ſunt, ſed potius integrū eſſe, nihil illi deeſſe: quare cū noſtri interpretatur. Eſt ne pax? tu verte. Eſt ne integritas? Et ſic alias ſimiles locutiones: ad quod probandū, optimus eſt locus iſte, vbi (ſalem) non ſignificat pacem,ſed integritatē. Aliqui voluerunt (ſalem) eſſe nomen propriū loci: cuius meminit ſcriptura ſupra cap.14. quorum ſententiā non probo. Et quod ſequitur.* Ciuitatem Sechem. *Deſcribitur vir,cuius erat illa ciuitas: vt ſtatim textus explicat. Qualibet enim ciuitas tunc tēporu ſuū regē habebat.* Manſit ante vrbé. *Verbum (chanah) non manere,ſed potius figere tētoriū ſignificat, aut caſtrametari: vt patet Iſaiæ 29. vbi dicit.(Vechanithi).i.figā tētoria,ſicut pilla ſuper te.i. cingā te caſtris in rotundū,ſeu per circuitū. Et eodē cap. Væ Ariel, Ariel ciuitas (chanah).i. in quo fixit tentoria Dauid, ſeu quā circundedit. Eſt ergo hic verēdū. Et fixit tentoria ante ciuitatē. Diſponebat enim manſionem ſuā,ad modū caſtrorū: circundans .ſ. eam vallo per circuitum.* Centum numis. *Alij vertūt. Centū agnis: quia ignota eſt propria ſignificatio nominis (cheſitah) Probat aūt Rabbi achibah ſignificare nūmum: quoniam audiuit Arabes (vt ipſe teſtatur) vocare nūmum (cheſſitah) Ex quo diſces qualiter Iudæi ſignificata nominū mendicent ab Arabibus. Mihi vero magis probatur ſignificare agnam, aut pecudem. Nam Iob.42. vbi dictio ponitur, & habetur. Et dederūt ei.ſ.Iob vnuſquiſque.ſ. cōſanguineorū, & amicorū (cheſſitah) vnā: melius quadrat pecudem vnā. quoniā ſtatim ſequitur, quod Dominus benedixerit nouiſſimo Iob magis, quā principio. & fuerunt ei.14. millia ouium. quaſi oues illæ paucæ: quas amici dederāt, Dei benedictione in tantū creuerint multitudinē. Secūdo, quia tūc tēporis rarus erat nūmorum vſus. Eſt etiā Ionatas Chaldæus paraphraſtes, cū vulgato interprete, in hac ſentētia.* Vocauit illud. *ſ.altare* fortis Deus Iſrael. *Probauerat enī Iaacob Dei fortitudinē in ſua liberatione, & incolumitate: quoniā à Laban, & à fratre liberauerat eum: & ſanū, & incolumem cū multa ſubſtantia in patriā reduxerat. Et quod dicitur eū altare vocaſſe, fortē Deum Iſrael, non eſt ſenſus, quod crederet altare Deū: ſed Dei fortis Iſrael. Vocauit altare Dei fortis Iſrael. Similē loquendi modū nos Luſitani frequentiſſimū habemus, dicētes. Eamus ad ſanctū Andreā.i. ad domū ſancti Andreæ, vocantes domū dedicatā ſctō, noīe ſctī. Sic, & altare Dei, Deus hic appellatur: quod in eo Iaacob litauerit Deo Iſrael.*

¶ Cap. XXXIII. Ad mores.

VIdit, & ecce Eſau veniebat. *oſtēdere ſolet Dñs pericula ſua ſanctis: vt cognoſcant, à quibus eos liberauerit, & grati ſint illi. Si enī mala ſibi īminētia nō cernerēt, neſcirēt Dominum eos ab huiuſmodi liberaſſe.* Diuiſit liberos *Cōmune, & naturale eſt, vt quæ minus diligimus prius periculis obijciamus opponamus: ſicut hic Iaacob ancillas cū liberis præmiſit.* Et adiunxit liberos matribus ſuis. *Quia melius eos cuſtodirent, & pro eis fratrem deprecarentur.* Incuruauit ſe ſu-

per

per terram decem vicibus. *Admonui ſupra nihil magis flectere irati hominis animũ, quã ſubiectionẽ illi oſtendere, & reuerentiã. Et hoc peculiare habent Hebræi, vt cũ timent, aut aliquid à te obtinere volũt calceum præferant: cũ vero tu illorũ opẽ egueris pilleum, (vt noſtri dicũt) .i. ſuperbiã maximã oſtẽdũt.* Cucurrit Eſau in occurſum eius. *Admonet locus iſte non debere nos perpetuo eſſe memores iniuriarũ: & quòd multũ proſit fugere eum, quẽ offenderis: quoniã ſucceſſu temporis, animus irati placatur.* Quos donauit Deus ſeruo ſuo. *Omnia bona ſua, dona Dei eſſe: iuſti arbitrãtur.* Appropinquauit Ioſeph, & Rachel, & incuruauerũt ſe. *Debẽt viri docere familiã morigerã eẽ: & qualiter magnos debeant reuerentijs tractare, et honorare.* Eſt mihi multum frater mi. *Docentur diuites non acceptare munera: quibus non egent.* Ne quæſo, ſed, ſi inueni gratiam. *Optime nouerat ſanctus vir munera hominẽ ligare, ne poſſit, aut audeat ei, qui dedit nocere: ideo fratrẽ ad accipiendũ coegit. Vbi ſimul aduerte quã probe nouerit palpare verbis fratrẽ. Duo ſunt quæ maxime ſolent hominẽ flectere .ſ. munera & laudes: quibus nunc ſanctus Iaacob vtitur in fratrẽ. Diſcant ex hoc loco iudices, qui alios punire habẽt, nihil à reis accipere: cũ ſciant munera non ſolum excecare, ſed ligare hominẽ, ne iniuriã vindicet.* Ambulabo ante te. *Admonet locus iſte, eum quẽ ſemel offenderis, ſemper habere ſuſpectũ: & non libenter acceptare eius miniſteria.* Si pulſauero vna die. *Docẽtur hic fortes, & robuſti ad aliquot munus, non exigere à debilibus ea, quæ ipſi faciunt: ſed ſe potius illorũ imbecillitatibus accõmodare: quod prælati aduertãt, neq; ab omnibus ſubditis exigãt quod ſoli robuſti facere poſſunt.* Ad quid hoc? *Nihil voluit Iaacob à fratre accipere, & coegit eum ad ſua munera capiẽda: quia nouerat potẽtes, & diuites, non libenter dare: & libentiſſime accipere.* Emit partem agri. *Docet nos emere noſtra: vt pacẽ habeamus, iuxta illud Threno. vltimo, ligna noſtra pretio cõparamus.* Statuit ibi altare. *Admonemur hic cũ incolumes de via redimus, gratias Deo agere, & munera offerre.*

¶Cap. XXXIIII. Ad literã.

AFflixit eam. *Sæpiſſime admonui verbũ (anah) non ſignificare affligere, ſed reſpondere, & humiliare. Vnde hic vertẽdũ eſt. Et humiliauit eã. Vnde Gerundenſis hic dicit omnẽ violentũ coitũ vocari oppreſſionẽ, ſeu humiliationẽ.* Adhęſit, ſeu coniuncta eſt anima illius cũ dinah *.i. affectus illius cõiunctus eſt puellæ: quod ſtatim ſuo more explicat dicens.* Et dilexit puellam. Locutus eſt ad cor puellæ *.i. cõſolatus eſt eã: & eſt hebraiſmus frequens in ſcripturis: de quo abũde in hebraiſmis diximus. Eſt enim ad cor loqui, dicere ea quæ cor deſiderat. Sic Iſaiæ. 40. loquimini ad cor Ieruſalem: vbi præceſſit conſolamini: conſolamini populũ meũ .ſ. vos prophetæ, loquimini ad cor Ieruſalẽ .i. blanda, & ea quæ cor triſte deſiderat.* Quoniam polluiſſet Dinah filiam ſuam. *Vocãt Hebræi coitum pollutionẽ, quod eo corpora congredientium polluantur ſemine.* Siluit Iaacob. *Varias ſignificationes hebræi tribuũt verbo (charas.) Propria tamen videtur eſſe arare, & exinde fabricare, præſertim ſculpendo: quod ſculptores ſtilo metalla aperiant, quemadmodum aratores terram. Similiter cogitare aliquid, quod ſis facturus: quod cogitans ſit quaſi arãs & locatio, vel opera ſit quaſi fructus aratiõis. Significat vltimo ſurdũ ſe exhibere, ſeu ſurdeſcere: vt patet Michææ. 7. Aures eorũ (techeraſnah) .i. ſurdeſcẽt: quod fabricatores ob ſtrepitũ malleorũ ſurdeſcant, aut operi ſuo intenti, non aduertant quæ dicuntur. Hic vero ſignificat ſurdeſcere. Exhibuit enim Iaacob ſe ſurdum, quaſi non audiret filiæ ſtuprũ. cuius ſimile habes. 1. Samue. 10. de Saule de quo dicitur quod fuerit (chemacharis) .i. ſicut ſurdeſcens. Fecit autẽ hoc Iaacob ne filios ad vindicandũ ſtuprũ prouocaret.* Cũ audiſſent ipſi, aut eã: anguſtiati ſunt: ſeu ãguſtia ſunt affecti.

Verbum (haſab) videtur proprie ſignificare premere, cõprimere, anguſtiari: quod anguſtia affectus ſit, quaſi compreſſus. Primo Regũ. 1. Et non (haſabo) .i. compreſſit eum pater ſuus, ſeu nõ repreſſit. Et darius Iob. 10. Manus tuæ (hiſebuni) .i. compreſſerũt me. De quo verbo iam diximus Gene. 6. Et ſuccẽſi ſunt, ſeu irati illis. *ſ. Chemor, & Sechem valde. Aut* Et irati ſunt ipſi valde. Quoniã fœditatem fecerunt in Iſrael. *Verbũ (nabal) proprie ſignificat cadere, & quia res quæ cadit deturpatur, & fœdatur, ſignificat exinde fœdare, turpare. Inde (nebelah) .i. fœditas, aut turpitudo. Erat enim fœdũ apud Iſraelitas, puellam opprimere, aut vi cognoſcere.* Et ſic nõ fiet. *i. non ſolet fieri. ſ. apud Iſraelitas* Connubia iungite. *Aliqui vertũt.* Facite affinitatem. *Sed idem eſt: verbũ tamen (chatan) ſignificat cõnubia iungere Ioſue. 23. & primo Samue. 18.* Habitate, & negociamini eam *ſ. terrã. Nondum plene conſtat, quæ ſit ſignificatio propria verbi (ſachar) videtur autem ſignificare diſcurrere hinc inde negotiationis gratia. Iere. 14. Quia tã propheta quam ſacerdos ſacharu el eres. i. diſcurrerunt ad terram, ſeu hinc inde. Vnde verbũ ſequens ſ. comprehendite in ea, videtur precedẽs explicare. Poſſet etiã verti. Habitate, & diſcurrite eam, & comprehendite in ea. ſ. poſſeſſionẽ, ſeu partem in qua habitetis, & quam colatis.* Multiplicatę valde dotem, & donũ. *Differui de ſignificatiõe verbi (mahar) ſupra cap. 18. Et vt ibidẽ diximus, verbũ proprie ſignificat feſtinare, accelerare: vt ſupra 27. Quomodo (mihartа) .i. acceleraſti, ſeu feſtinaſti, ad inueniendũ, & in multis alijs ſcripturæ locis. Vnde nomẽ (maher) .i. feſtinus. Et (maherah) .i. cito. Et in (niphal) ſignificat præcipitem eſſe in agendis. Eſt tamen locus Exodi. 22. ex quo tã noſtri, quã hebræi occaſionẽ ſumſeſere alterius ſignificationis qua ſignificãt dotare, vbi dicit̃. Si ſeduxerit quis virginẽ, quæ non eſt deſpõſata: & rẽ habuerit cu illa (mahor, ymharenah) .i. dotando dotabit eã: & eodẽ cap. ponitur nomen, aut participiũ (mohar) vbi dicitur (chemohar) .i. ſecundũ dotem virginũ. Sed cum in locis citatis propria ſignificatio quadret nõ video quamobrẽ mutemus eã, & nouã fingamus: locus enim citatus in Exodo ſic optime reddi poteſt. Feſtinando feſtinabit eam vxorẽ. i. in vxorem accipere. Et ſequitur. Si renuerit pater eius dare eam illi, argentũ appendet: iuxta dotẽ, aut iuxta accelerationẽ virginum. i. tam cito, quam cito argentũ ſolet dari alijs virginibus: quibus ſtatim, cũ nubunt datur. Aut tam cito, qui cito virgines feſtinant ad nuptias, ac ſi dicat. Tam cito dabit, quã cito virgo fuerit nubilis. Poſſet etiam dici, ſuſtinendo cõmunem opinionẽ, dotem virginum vocari feſtinationem: quod cito, & feſtine ſoleat virginibus coniugatis tradi. Dupliciter ergo poteſt locus iſte reddi. Altero modo ſic. Multiplicate dotem, & donum. Secũdo. Multiplicate ſuper me valde feſtinanter, aut feſtinando donũ. i. multiplicate donum, & iniungite quod feſtinè illud ſoluã.* Reſponderunt filij Iaacob Sechem, & Chemor patri eius in dolo. *Nutant Hebræi in ſignificatione verbi (ramah) quod dicunt ſignificare proijcere, fraudare, & doloſe agere. Et verbũ videtur ſignificare proprie proijcere, & ex conſequenti doloſe agere: quod doloſus ſoleat demittere ſe, & inclinari, vt doloſe agat iuxta illud. Eſt qui nequiter ſe humiliat. Vnde illud Prouerb. 10. Pauperẽ facit manus (remiyah) .i. fraudulẽta (vt noſtri vertũt) melius vertas. Manus deiecta, aut proiecta. i. non eleuata ad laborandũ, aut proijciens. ſ. prodigẽdo bona ſua.* Et locuti ſunt. ſ. ſecum, ſeu mutuo, quod polluiſſet Dynam ſororem eorũ. *Cœperunt (inquit) tractare filij Iaacob inter ſe opprobriũ ſuũ, ob ſororis ſtuprum. Vnde puto non ſtatim dediſſe illis reſponſum, ſed paululũ inter ſe fratres deliberaſſe, et tractaſſe rẽ, & opprobriũ ſibi factũ. Aut melius.* Et locuti ſunt, *ſcilicet ad duos* quod polluiſſet filius ſororem eorũ, *ac ſi dicat. Obiurgarunt eos verbo, ob ſororis ſtuprũ prius, poſtea dixerunt verba ſequẽtia.* Quoniã obprobriũ, aut turpitudo. *Reputant enim Hebræi immũdos omnes præ-*

pucıatos

puciatos. Et placuerunt verba eorum. Hebraicè. Et bona fuerunt. Ipſe honorabilior prę omni domo patris ſui, id eſt, pluſquam omnes, qui erãt in domo patris. Poſſet etiam verti. Et ipſe ditior quia (chabat) grauare ſignificat, & vocat Hebraiſmus diuites graues, ſeu onuſtos, ſcilicet diuitiys: ſed prior expoſitio germanior eſt. Pacifici nobiſcũ. Melius integri. Nihil doli meditantur. Diſcurrẽt illam, aut circuibunt. Et terra ecce lata eſt manibus, id eſt, locis, Vocat (vt alias in Hebraiſmis diximus) Hebraiſmus manus, omne id: quod a magna latitudine egreditur, quemadmodum ab Oceano ſinus, quos nos etiam in vulgari, & latini brachia maris vocamus. Similiter valles, qui à campo magno egrediuntur: de quo affatim in loco citato. Nonne nobis ipſa: ſ. erũt, ac ſi dicat. Nonne habebimus eorũ ſubſtantiã, & bona? Dum eſſent ipſi dolentes. Nõ plene cõſtat, quid proprie ſignificet verbum (chaab,) quod noſtri dolere vertunt. Nam illud .2. Regum .3. vbi dicitur. Et omnem agrum bonum (tachibu) non bene redditur, ſi vertas: dolore afficientes lapidibus, quoniam ager non eſt doloris capax: quare puto potius ſignificare percutere, aut plagis afficere, quam dolere: quoniam hæc ſignificatio omnibus locis, quibus verbum ponitur, congruit: vt Pſalm. 69. Et ego pauper (vechoeb) id eſt, percuſſus, aut plagatus. Sic Iob. 14. Caro eius ſuper ſeipſam (ychab) id eſt, percutiet ſe. Sic, & hic. Et factũ eſt die tertia à percuſſione ſua, ſeu à circunciſione, id eſt, dum eſſent ipſi percuſſi circunciſione: quæ erat quædam percuſſio. Filij Iaacob .ſ. reſidui venerunt ſuper occiſos. Vocãtur occiſi Hebraice (chalalim) à (chalal) quod eſt polluere: eo quod ſint ſuo ſanguine polluti, aut quia tangentes eorum cadauera polluantur. Rapuerunt vrbem, id eſt, prædati ſunt eã: Et omnem ſubſtantiã eorum: Dictio (chel) proprie ſignificat robur, & exinde ſubſtantiam, quod ſit quaſi robur hominis. Turbaſtis me. Aly vertũt. Corrupiſtis me. Neque verbi (hachar) ſignificatio certa eſt. Secunda tamen ſignificatio magis conuenit cum ſequenti verbo, ſcilicet: vt putreſcere, ſeu fœtere faceritis me. Quod enim corrumpitur, ſtatim fœtere incipit. Et ego viri numeri, id eſt, habeo paucos viros, & qui facile poſſunt numerari. Et eſt hebraiſmus, aut. Et nos viri numeri, id eſt, pauci ad pugnam. Conſumar, ſeu finiar ego, & domus mea. Hoc enĩ verbũ (ſcamad) proprie ſignificat. Nũquid ſicut meretricẽ, faciet ſororẽ nr̃am? vt .ſ. non vt coniuge ea vtatur, ſed, vt pellice.

¶ Cap. 34. Ad morũ emendationẽ.

EGreſſa eſt Dinah filia Leah. Colligimus hinc, quã periculoſa, & pernicioſa ſit fœminis euagatio: quod Paulus primæ ad Thi. 5. prohibet, de viduis loquens. Ocioſe (inquit) diſcunt circuire domos: neque ſolum ocioſe, ſed, & verboſe, & curioſe loquentes, quæ non oportet. Vidit eam Sechem. Hoc malum principes habent, quod facilè poſſunt, quæ male cupiunt, habere. Et ignorãt pauperes & debiles, quã bene cum eis agat Deus, quod etiam ſi velint, non poſſunt multa vitia, quæ improbe conſequi volunt, opere complere. Non cogitant in quæ mala labi poſſunt: ſi diuites fieret, ſed multa bona ſe facturos ſomniãt. Adhæſit anima eius Dinah. Commune eſt, vt hoĩes magis afficiantur extraneis, quã ſuis: vt de Sãſone cõſtat. Surduit Iaacob. Oportet prudẽtẽ hominẽ multa nolle audire, nẽ cogatũ cũ diſcrimine vitæ ſuæ honorẽ tueri. Sic fecit Saul, cum in regẽ vnctus eſſet. Quæ enim honorẽ tangũt, melius diſſimulãtur, quã dicũtur. Qui enim de his cõqueritur, approbriũ ſuũ diuulgat. Egreſſus eſt Chamor pater Sechem. Docet locus iſte parentes, non facile debere condeſcendere filiorum malis deſiderys. ex quorum impletione multa mala orta fuiſſe didicimus. Dixit Sechem ad patrem eius. Commune eſt, vt ille, cuius negocium proprium eſt, diligentius, & ardentius curet illud. Vbi ſimul aduerte hominis aliquid

vehementer cupientis animum: vt nihil neget, nihil differat: vt conſequatur quod aliquando improbè cupit. Reſponderunt in dolo. *Non fidere illi: cui fuiſti iniurius, admonet locus iſte: quoniã dolos, vt plurimũ meditatur.* Non poſſumus dare ſororem noſtrã viro incircunſo. *Conſtat ex hoc loco, licere fidem, & religionem, temporalibus promiſſis dilatare, boniſque ad eam talibus allicere. Similiter quod raro coeunt in eadem Republica homines diuerſarum religionum, & diuerſa fidei.* Tollemus ſororem noſtram. *Cauendũ valde eſt: ne inimicus tuus ſciat, quid multum deſideres.* Non tardauit puer facere. *Non ſolum ſua bona, ſed religionem facile relinquit quis: vt quod auidè deſiderat habeat.* Viri iſti pacifici, ſeu integri ſunt nobiſcum. *Hoc ſummè extranei obſeruare debent, cum apud ignotos commorantur: vt ſcilicet pacifici ſint: quia vir pacificus vbiq; gentiũ acceptatur.* Greges eorum, & ſubſtantia eorum noſtra erunt. *Sæpe accidit: vt ſuis bonis priuetur: qui aliena requirit.* Obedierunt Chamor. *Quã facile propter mandatum principis, ſubditi religionem mutent, nouamque amplectantur, optime docet locus iſte: vt iam non ſimus Chriſti, aut Dei: Chriſtiani, ſed principũ: quod Anglia, & Germania noſtris temporibus oſtenderunt: quæ ſtatim regem apoſtatantem ſecutæ ſunt.* Acceperũt Simon, & Leui gladios ſuos. *Quos magis lædit opprobrium, audaciores fiũt ad iniuriam vindicandam.* Filij Iaacob venerunt ad occiſos. *Extremũ malum eſt, eſſe malorum exemplar, quod alij videntes ſequantur. Vbi ſimul diſce, quot mala ex vno impunito oriant͂.* Turbaſtis me. *Extremum malum eſt, patrem habere procaces filios.*

¶ Capitis. XXXV. Ad literæ explicationem.

SVrge, aſcende Bethel. *Voluit Dominus: vt ipſe declinaret aſpectũ Chananæorum: ne videntes eum, iniuriæ memores in eum ſæuirent: & etiam vt liberius ſibi vacare poſſet.* Et ad oẽs, qui erant ſecũ. *Forſitan aliqui de populo terræ cum eo erant, aut ſimul venerant cum eo de Padan Aran.* Remouete deos alienos, *id eſt, quos alieni à nobis, id eſt, gentes colunt. Vocãt enim Hebræi omnes Deos gẽtiũ, Deos alienos, id eſt, quos alieni ab Iſrael adorant. Et conſtat ex hoc loco, non ſolum Rachelem idola patris habuiſſe, ſed etiam multos alios, qui erant in ſocietate Iaacob: & iſto modo crediderim fuiſſe apud Aegyptios, dum Iſrael de Aegypto egrederetur. Similiter tempore Samuelis. Nunquam enim, aut raro gens hæc fuit ab idolis munda.*

Mundate vos. ſ. *ab huiuſmodi Dijs.* Et mutate veſtimenta veſtra. *Verbũ (chalaph) ſignificat proprie trãſire: vt patet pſal. 90. Mane florebit, ve (chalaph) id eſt, & tranſibit. Et exinde ſignificat penetrare: quod ſit tranſire ab vna, in alteram partem: vt patet Iudicũ. 5. (Vechalephah) id eſt, & penetrauit, ſeu tranſiuit ferro tempus eius: vbi aliqui male vertunt. Abſcidit. Sic Iſaiæ. 2. Idola penitus (iachaloph) id eſt, penetrabit, perforabit, gladio transfiget. Significat tertio mutare, quod nihil aliud ſit, quam tranſire facere alteram rem, in alteram: vt 2. Samue. 12. (Vaichaleph) id eſt, mutauit, ſeu tranſire fecit veſtes. ſ. quas habebat: in alias. Vnde hic vertendum eſt. Et trãſire facite, ſeu remouete veſtes veſtras, ſcilicet quas habetis, & alias induite. Et hoc etiam ſolebat fieri, ad cultum Dei: quemadmodum habes Exodi. 19. Vnde (macalaph) id eſt, culter, ſic à penetrando dictus, aut potius veru, ſic à perforando dictum. Et colligunt ex hoc loco Iudæi, quod acceſſuri ad orationem, debent corpus, & veſtimenta, & alia munda habere, nec male: licet magis curanda ſit interior munditia: quæ Deo magis placere dignoſcitur: vt conſtat Iſaiæ. 1. vbi Dominus dicit. Lauamini: mundi eſtote. Ne autem putarent exteriorem ſuffi-*

cere

cere munditiam, addidit. Auferte malum cogitationum veſtrarum.

¶ Capitis. XXXV. Ad literam.

QVi exaudiuit me. *Aut reſpõdit mihi. Hoc enim verbum (hanah) ſignificat.* Dederunt Iaacob omnes Deos alienos: qui erant in manu eorum, & in aures: quæ erant in auribus eorum. *Dicunt Hebræi (nezem) ſignificare inaurẽ, quod ex hoc loco probant, & Exodi. 32. ſed, vt iam admonuimus ſupra. 24. Non ſolũ erat ornamentum aurium, ſed etiam naſi: vt patet Prouerbio. 11. (Nezem) id eſt, in auris aurea in naſo ſuu. Idem ſupra. 24. Similiter Iſaiæ. 3. Et crediderim ego fœminas illius terræ feciſſe foramina in extremitate naſi: quemadmodũ in auribus: ad quæ ſuſpendebant huiuſmodi inaures: quæ ſunt circuli aurei, aut argentei: quibus ſolent margaritæ ligari, & ſuſpendi.* Sub quercu. *Admonui in regulis Hebræos ignorare ſignificata nominum ſignificãtiũ determinatas arbores. Vnde aliqui putant (elah) quod hic ponitur, ſignificare quercũ: alij terebinthum: alij caſtaneam. Si tamẽ radix nominis, quæ eſt (alah) (quod ſignificat execrari, malũ imprecari) inſpiciatur: dicendũ eſſet ſignificare arborẽ execrabilem funeſtã, quales communiter apud idolorum delubra plantari ſolebant: & forte hac de cauſa Iaacob ſub ea, execrabilia idóla recondidit.* Fuit terror Domini ſuper ciuitates. *Verbum (chatat) à quo (chitat) id eſt terror, ſignificat proprie frangere: quod non ſolum ad corporalia, ſed etiam ad animum refertur. Solent autem timentes animo frangi, dicitur autem terror Domini, id eſt, à Domino ĩmiſſus, ſicut primo Samue. 26. vbi dicitur, ſoporem Domini irruiſſe ſuper eos: qui erant in caſtris Saul. Alij vertunt, terror Domini, id eſt, magnus, ſic, & ſopor Domini, id eſt, vehemens: ſed primũ melius.* Omnis populus, qui erat cum eo. *Ex quo conſtat fuiſſe magnam hominum multitudinẽ cum Iaacob.* Vocauit locum fortem Bethel, *aut,* Deum Bethel. *Quemadmodum capite præcedenti diximus: domum alicuius ſancti ſortiri ſancti ipſius nomen: ſic & locus: vbi colitur.* Mortua eſt ibi debo rah nutrix Rebeccę. *Omnes noſtri hic nutricem vertunt, quod non prohibeo: ſed dictio poteſt tam collactaneam, quam nutricem ſignificare. Et verbi ſignificatio cõſentit: quod proprie ſuggere ſignificat: licet in (hiphil) ſignificet lactare: ad quod, coniectura magna eſt illud Cantico. 8. (ionech) id eſt, ſugentem vbera matris meæ. Eſt tamen locus. 2. Regum. 11. qui cogere videtur dictionem ſignificare nutricem, vbi dicitur: quod (iehoſebah) filia Regis Ioram tulit Ioas, & nutricẽ eius: vbi melius quadrat nutrix, quã collactanea. Ideo prior ſignificatio amplectenda eſt. Si autem quæras ad quid erat nutrix Rebeccæ cũ Iaacob: dicũt Hebræi Rebeccã eam miſiſſe: vt nũciaret Iaacob ex parte eius, & patris reditũ, quemadmodũ mater promiſerat, quod poſtea mitteret pro eo, cum dimitteret eum: vt patuit ſupra capite. 27. Poſſet etiã dici, eã domui Iaacob hæſiſſe poſt reditum ex meſopotamia, Non enim textus dicit, eam illuc deſcendiſſe.* Sepulta eſt ſub Bethel, *id eſt, ad radicem montis: in quo erat ciuitas illa Bethel. Et quod ſequitur.* Sub quercu. *Aliud eſt nomen: quod hic ponitur, ſcilicet (alon) aliud quod ſupra poſitum eſt, ſub quo poſuit Iaacob idóla: quæ familiares obtulerãt: ſed tam ignota eſt ſignificatio huius, ſicut illius. Ex verbis tamen Ezechie. 27. videtur ſignificare arborem: ex qua remi nauium fiunt: quæ apud nos non eſt quercus: licet videatur genus illius. (Noſtri vocant bordum,) ex quibus etiam mali nauium fiunt. Hoſeh etiam. 4. conſtat fuiſſe arborem: ſub qua idóla colebant idololatræ. Et ſi radix eſt (alal) quod eſt leue, aut vanũ, ſignificabit arborem leuẽ: qualis eſt pinus. Conſtat etiam eſſe arborem excelſam. Iſaiæ. 2. Et ſuper omnes quercus Baſan, aut pinus. Res incerta eſt. Mihi tamen videtur, aut bordum: quem diximus, eſſe quercus ſpeciem, aut pinum ſignificare. Vocauit autẽ quercũ fletus, quod illi domeſtici eius fleuerint anum illã: quæ forſitan omnes enutrierat.* Et viſus eſt Deus a Iaacob adhuc.

Dubiũ mihi eſt, an hæc noua ſit apparitio, vel potius referatur illa, qua antea Deus illi apparuerat, quando cũ eo in arenam deſcendit. Non enĩ videtᷣ neceſſaria noua impoſitio nominis: quæ antea impoſita à Deo ipſo fuerat: niſi dicamus, Deum confirmaſſe nominis impoſitionem factam ab Angelo. Ego Deus omnipotens. *Diſputauimus abunde ſupra cap. 17. de ſignificatione nominis (ſadai) quod noſtri hic vertunt omnipotens: quod potius ſignificaret vberẽ, & abundantẽ à (ſad) quod eſt mãma.* Fructifica, & multiplica te. *Nõ ſolum fructum feras, ſed in magna copia: quæ locutio non rectè à noſtris, meo iudicio, explicata eſt: vt ſupra primo capite huius libri oſtendimus. Vide ibi.* Reges de lumbis tuis egredientur. *Dicunt tam noſtri, quam Hebræi (chalaſaym) lũbos ſignificare. Cum re vera non ſignificet niſi (renes:) quod ex ſignificatione radicis conecto r. Nam verbum (chalas) (eis etiam autoribus) ſignificat proprie diuidere ſe, & recedere: vt patet Hoſæ. 5. Ibũt ad quærendum Dominum, & non inuenient (chalas) id eſt, diuiſit ſe, ſeu ſeparatus eſt ab eis. Item Threno. 4. Etiam ſerpentes (chaleſu) id eſt, diuiſerunt, ſeu ſeparuerunt mammam, ſcilicet ſingulis catulis ſuam tribuentes, lactauerunt catulos ſuos. Cum ergo (chalaſaym) ſit ex hac radice, videtur ſignificare ſeparatos duos. Et quia lumbi non ſunt ſeparati, ſicut renes: qui ſunt quaſi ſeparati à reliqua carne; videtur dictionem (chalaſaym) potius ſignificare renes: quam lumbos: rem tamen non omnino definio: quoniã nõ demonſtrationibus, ſed cõiecturis agor.* Statuit Iaacob ſtatuã *Non intelligas idolum, ſed informem lapidem eleuatum.* Extendit ſuper illum extenſionem. *Alij: effudit effuſionem, & cuiuſmodi fuerit effuſio: ſtatim explicat. Ponuntur hic duo verba: quaſi eiuſdem ſignificatiõis: ſcilicet, (naſach) & (iaſach.) Prius tamen videtur proprie extendere ſignificare. Secundum vero fundere.*

Et fuit adhuc milliare terræ.

Varie tam noſtri, quam Hebræi hunc locum reddiderunt: & ex Hebræis quidam arbitrantur (chibrath) eſſe à radice (barah) & (caph) eſſe aduerbiũ ſimilitudinis, & iſti vertunt. Et fuit adhuc ſicut milliare terræ. Rabbi vero Dauid dicit in libro radi. eſſe menſuram ambulantis terram, à mane, vſque ad tẽpus comeſtionis. Ita enim viatores metiri ſolent vias. Alij interpretãtur. Cum dat cibum terra, aut cum gignit cibum terra, id eſt, in vere, & iſthuc reſpexit vulgatus interpres: qui vertit. Erat autem vernum tempus: & iſti putarunt (chibrath) eſſe macor, ſeu infinitiuum. Sed non mirum, quod iſti in tales incidant expoſitiones: quia nollunt ſignificationẽ radicis attendere. Conſtat autem (chabar) eſſe per ſe radicem, & ſignificare multum eſſe: vt patet Iob. 8. Et ſpiritus (chabir) id eſt, multus eloquia oris tui, id eſt, eloquia oris tui ſunt ventus multus, ſeu ventoſa. Idem capite. 15. Etiã canus, etiam decrepitus, inter nos eſt: (chabir) id eſt, multiplicior, ſcilicet in annis, quam patres tui. Idem capite. 31. & . 34. & Iſaiæ. 16. Cum ergo conſtet radicem hoc ſignificare, expendendum erat, an loco hæc ſignificatio quadraret, & re vera optime conuenit. Nam textus intendit reddere rationem, quare Rachel ſit ſepulta in via: & oſtendit hoc factum fuiſſe, quoniam adhuc erat multum terræ, ad veniendum in (ephrathah) id eſt, multũ itineris, ac ſi dicat. Hac de cauſa non eſt ſepulta in (ephrathah) ſed in via: quia multum viæ ſupererat adhuc aduenieñdũ in (ephrathah.) Vertendum eſt ergo hic. Et profectus eſt a Bethel: & fuit adhuc multũ terræ, id eſt, multũ itineris, ſeu multũ iter, ad veniendũ in (Ephrathah.) Et mirũ eſt quod iſti milliare vertãt, cum neque (barah) neque (chabir) quæ radices nominis ab eis ponũtur, hoc ſignificare alicubi inueniãtur: & ſi aduerterẽt radices, et expẽderẽt: an nõen cũ ſuo verbo in ſignificatiõe poſſet cõuenire, nõ tã facilè huiuſmodi facerẽt mutatiões. Dicũt etiã (chebarah) ſignificare cribrũ, q̃d multitudinẽ foraminũ habeat, aut aceruũ tritici. Vnde illud Hamos. 9. Quemadmodum mouebitur, ſeu concutitur (bachebarah) id eſt in cribro triticum. Poſſet etiam verti in aceruo,

ſic

ſic à multitudine granorum dicto, dum. ſ. pala mundatur. mare a: quia tamen Exodi. 27. videtur cribrum ſignificare: admittenda eſt hæc ſignificatio, ſed ſic dicitur à multitudine aut foraminum, aut filorum in ordine diſpoſitorum, aut, quod verius credo, nõ ſignificat quodcunq; cribrum, ſed quod ex multis ſetis fieri ſolet caprarum: quod noſtri (peneira rara) vocãt. Caſtellani (çedaço) quod ex ſetis fiat. Moueor ad hoc, quia. 2. Regũ. 8. videtur hoc ſignificare: vbi dicitur. Et tulit. ſ. (Aſabel hamachber) id eſt pãnum. ſ. ex huiuſmodi ſetis factũ, aut pellem, & intinxit in aquã, & expandit ſuper faciem eius. ſ. regis Syriæ. Sic primo Samuelis. 19. ve & chebir, id eſt pannum ex pilis caprarũ aũt pellem caprarum poſuit ad caput eius: vt. ſ. appareret caput pilloſum Dauid: aut vt corpus eius videretur, quod fortè pilloſum erat. Et difficultatẽ paſſa eſt dũ pareret. Verbum (chaſſah) ſignificat durũ, aut graue eſſe, vt patet primo Samuelis. 5. Quia (chaſſetah) id eſt grauis eſt manus eius ſuper nos. Vnde hîc melius vertas. Et grauauit dũ pareret, id eſt grauem partum paſſa eſt, aut difficultatem paſſa eſt. Nam verbũ etiã ſignificat difficilè eſſe: vt patet Exodi. 13. vbi dicitur. Rẽ (diachaſſeh) id eſt difficilem afferent ad (moſſeh.) Dicũt autẽ Hebræi, & noſtri nomẽ (michſſah) quod eſt ex hac radice, ſignificare æquale, aut planũ: ad quod citant illud Exodi. 25. (michſſah) id eſt ductile facies illud. ſ. candelabrum, ſed retenta propria ſignificatione, melius vertas Durum, aut graue: ac ſi dicat. Non erit intus vacuum candelabrum: quia ſic eſſet leue, & facilè moueri poſſet: ſed facies illud ſeu ſtipitem, & haſtile eius graue, ſeu intus plenum. Illud etiã Iſaiæ. 3. Et pro opere (michſſeh) id eſt æquali caluitium, ſeu pro æquali diſpoſitione, caluitiũ. Melius vertas. & pro opere graui. ſ. capillorũ caluitium. Et videtur vocare opus graue, diſpoſitionem grauem capillorũ, ſeu capillos grauantes. Nam de capillis Abſalon legimus, virum grauaſſe, vt eos ferre nequiret. Dum egrederetur anima ei⁹. quod ſtatim explicat dicẽs. Dum moreretur: vocauit nomen eius Ben oni; id eſt filiũ doloris, Pater vocauit eũ Biniamin, id eſt filiũ dextræ. Dictio (on) ſignificare videtur fortitudinem, & laborem: quod in labore oſtẽdatur fortitudo hominis. Pſal. 105. Principium omnis (onam) id eſt laboris, aut fortitudinis eorũ. Vnde poſſet verti. Vocauit nomen eius filium laboris, id eſt in cuius partu laboraſſet mater. Aut fortitudinis. i. fuit matre fortior, vt. ſ. viueret mortua matre. Quare autem pater vocauerit eum filiũ dextræ, duplex poteſt cauſa aſsignari. Altera, quod in eo oſtẽderetur virtutem apud eũ adhuc eſſe ad generandum filios, ſolet enim robur dextra ſignari: vnde cum dicitur: Vocauit eũ filiũ dextræ ſenſus eſt. Vocauit eum filiũ fortitudinis ſuæ. Secunda, quia pueri vltimo nati ſolent ſemper eſſe ad dexteram patris ſui: vocauit eum filium dextræ. Erexit ſtatua ſeu erectionem ſuper ſepulchrum eius: per quam intelligo pyramidem aliquam, aut lapidem eleuatum. Hæc eſt ſtatua, ſeu titulus ſepulturę Rachel. Solebant enim illo tempore pyramides ſuper ſepulchra inſignium perſonarum eleuari, ſicut vſq; hodie oſtẽditur ſuper ſepulchrũ Iob. Trãs turrim gregis. Quare autẽ hæc turris dicatur turris gregis, ex ſcriptura non conſtat: dicũt tamen Hebræi eſſe locum, vbi poſtea templum fuit cõſtructũ, citantes ad hoc illud Michææ. 4. Ad te autẽ turris gregis, turris filia Sion, vſq; ad te veniẽt: dominium primum regnum filiæ Hieruſalem Dicũt autem vocari turrim, quod templum in turris modum fuerit conſtructum: gregis vero, quod illuc greges ad immolãdum adducerentur. Sed hoc non mihi multũ probatur: de quo in Michea fuſius dicemus. Poſſet etiã verti. Ad eleuationem gregis, id eſt ad collem. Fuerũt filij Iſrael. 12. Putarem reſiduum huius capitis locandum poſt finem capitis ſequentis: vbi eſt ſermo de filijs Iaacob.

¶ Capitis. XXXV. Ad noſtram eruditionem.

SVrge aſcende Bethel. Frequentiſsime nos admonet gratitudinis ſupremus pater, quod nouerit nos ad ingratitudinẽ

prōptiſſimos: & vbi beneficia contulit, aut promiſit, illic nos gratos eſſe cupit. Neq; fuit ſatis, quod Iaacob iam illi, pro gratiarum actionibus victimas obtuliſſet, altareq; conſtruxerit: vt videas, non ſat eſſe ſemel Deo pro magnis beneficijs gratias agere, & hoſtias obtuliſſe. Remouete deos alienos de medio vr̃i. *Qui Deo ſummo eſt litaturus, oportet eum mūdari intus & extra: maximè à cultura alterius Dei. Vbi ſimul nos Hebræi docent cum ſancto patre Iaacob, non ſolum interiora, ſed & externa mundare, dum ad orationem, aut alium quemuis Dei cultum accedimus: vt ſcilicet lotis veſtibus, & manibus, accedamus: quemadmodū celebraturi facimus: modo abſit Iudæorum ſuperſtitio.* Qui exaudiuit me: & fuit mecum in via. *Tametſi pro omnibus ſummi Dei beneficijs, gratia rependenda eſt: maximè tamen pro eo, quod te in die anguſtiæ liberauerit: & ſe tibi comitem exhibuit.* Dederunt ei omnes deos alienos. *Docentur hîc ſubditi, ea prælatis ſuis tradere libenter, etiam ſi talia forent: quæ intenſiſſime diliguntur, aut in ſummo precio habentur.* Abſcondit ea Iaacob ſub quercu. *Audiant hoc communitatum rectores: & diſcant à ſubditis auferre, quæ illis ſunt nocitura. Sic ſanctus Moſſeh vitulum combuſſit, & contriuit, atque idolatris potum dedit: ne poſtea putarent aliquid illius relictum, quod colere non vererentur.* Fuit terror Dei ſuper vrbes. *Solet Deus ſeſe aduerſus iuſtorum inimicos opponere.* Mortua eſt deborah. *Cōmonet nos locus iſte, officiorum: quæ erga pios exhibere debemus, & quantū nutricibus debeamus. Similiter debere filios, eos qui de parētibus ſuis benè meriti ſunt, enutrire ſenes, & anus: quod multi, obligationis huius immemores, negligūt.* Cœtus gentium erit ex te, & reges è renibus tuis egredientur. *Parum eſt multitudinem generare, niſi nobiles, & probos, ex te producas. Similiter diſce: qualiter Deus iuſtos multiplicare ſolet.* Terras: quas dedi Abrahā, tibi dabo. *Non ſolū ob ipſam virtutem boni eſſe debemus, ſed etiā, vt patrum promiſſa hereditare poſſimus: ſæpe enim mala ſoboles, parentū hæreditatē ſua culpa amittit.* Statuit Iaacob titulum, ſeu ſtatuam in loco: in quo ei locutus eſt Dñs. *Sicut Dominus ex nobis teſtes exigit, qui mentita promiſſa, aduerſum nos teſtificentur: ita & ſancti, præſertim veteris inſtrumēti, teſtes inuocabant ſtatuas, diuinorum promiſſorum: licet ijs opus non haberent. Et patitur hoc pius pater, videns nos ad diffidentiam pronos. Cogitaui aliquando apud me, vnde nobis eſſet tanta promiſſorum diuinorum diffidentia, vt non ſolum de hominibus nobis ſimilibus, & qui nobis ſæpe mentiti ſunt, ſed de Deo ipſo diffidamus ſæpius. Et arbitror hoc ex malitia noſtra ortū habere: vt quemadmodum nos fallaces ſumus, & tales nos cognoſcimus, tales cæteros arbitramur. Nam quia ego ſæpius Deo & hominibus ſum in promiſſis mētitus, arbitror neminē mihi promiſſa redditurum.* Erat adhuc multum terræ. *Admonentur. hic viri, curare vxorum funera, & ſimiliter non multum ſolicitari, vt funus longe defferas: licet hoc de patriarcha ipſo legamus.* Ne timeas. *Debēt medici non in deſperationē adducere infirmos, ſed conſolari: etiam ſi eos videant morti eſſe propinquos: quia ſæpius ſolus timor hominem, pluſquam langor diuexat.* Vocauit eum filium laboris mei. *Sic omnes filij appellandi eſſent, pro quibus parentes in continuo labore, & ſolicitudine ſunt.* Abijt Reuben, & cōcubuit cū Bilhah vxore patris ſui. *Mirum eſt, quod iam ab olim fuerit in hominibus tam cæca cupido, vt patris vxorem violaret quis. Sed nō impune hoc fecit Reuben: cum propter hoc non creuerit: vt infrà cap. 49. dicitur: & perdiderit ius primogenituræ: quæ data eſt Ioſeph: vt dicitur primo Paralipo. 5. Ipſe, ſcilicet Reuben (ait textus) fuit primogenitus: & cum violaſſet ipſe torum patris ſui: data eſt primogenitura eius filijs Ioſeph, filij Iſrael.* Venit Iaacob ad Iſaac patrem ſuū. *Crediderim ego eum, hac de cauſa ad patrem ſenem veniſſe, vt eius poſſet nutrire ſenectā:*

quo

quo facto nos admonet pietatis erga parentes ſenio confectos. Senex, & ſatur dierum. *Saturantur vita ſancti: iniqui vero, nunquã ab hac vita egredi vellent.* Sepelierunt eũ Eſau, & Iaacob. *Debent filij parentum curare funus. Non meminit ſcriptura mortis Rebecæ, quòd fortè ante reditum Iaacob de Meſopotamia obierit, & hac de cauſa nutrix eius. Deborah, ad Domum Iaacob ſe contulit.*

¶ Capitis. XXXVI. Ad literæ explicationem.

Ipſe eſt Edom, *id eſt qui alio nomẽ dicitur Edom: & cauſa dicta eſt cap. 25. ſuprà à rubedine .ſ. iuris lenticularum: cuius auiditate deperijt.* Sororem Nebaioth. *Crediderim hunc Nebaioth virum inſignem: à quo ſoror deſcribitur.* Eliphaz. *à quo puto vnum ex amicis Iob vocatum Eliphaz Themanitem. Conſtat enim ex ſcripturis Iob fuiſſe Edomæum: vt ſuo dicemus loco.* Animas domus ſuæ. *Ex hoc loco habetur nomine animarum, venire perſonas cuiuſcunque conditionis: ex quo etiã intelliges illud, quod ſuprà cap. 12. dictum eſt de Abraham, & Loth: quod tulerunt ſecũ animas, quas fecerãt in Aram, id eſt perſonas genitas illo in loco.* Omnem poſſeſsionem: quã acquiſierat in terra Chenahã. *Capitur hic poſſeſsio, pro re poſſeſſa: & de verbo (rachas) id eſt acquiſiuit diximus. 14. cap. huius libri: cuius ſignificatio non plene nota eſt.* Abijt ad terrã .ſ. Seir: *quæ eſt Seir.* A facie Iaacob fratris ſui: Quoniã fuit ſubſtantia eorũ multa. *Maximè in pecoribus. Paſcua forſan nõ ſufficiebant pecoribus vtriuſq; alendis, quemadmodum hac de cauſa diuiſus eſt Loth, ab Abrahã. Et potiſsimũ, quia volebat Dominus ſolos Iudæos in terra Chenahan habitare: quam illorum patribus promiſerat.* Habitauit Eſau in monte Seir. *Qui quidem mons eſt quaſi terminus terræ ſanctæ ad auſtralẽ plagam.* Patris Edom, id eſt Edomæorum, in monte Seir, *id eſt quos genuit in monte Seir: præter filios quos genuerat in terra Chananæorum, aut melius in monte Seir, id eſt qui habitauerũt in mõte Seir.* Teman, *à quo illa regio orientalis nomen ſortita eſt.* Iſti ſunt prĩcipes, ſeu duces. *Radix nominis (aluph) eſt (eleph) quod mille ſignificat & videtur (aluph) ſignificare ducẽ mille virorũ. Vnde etiã (eleph) quod noſtri interpretantur bouem: potius ducem gregis (iuxta radicis ethymon) ſignificare videtur.* Iſti ſunt principes Elephã, *id eſt ex elipham.* Iſti ſunt filij Seir, *id eſt qui incoluerũt mõtem Seir: aut qui nati ſunt in mõte Seir.* Horræi. *i. qui dicti ſunt Horræi, ſed qua de cauſa, nõ cõſtat.*

Ipſe eſt Hanah: qui inuenit mulos, dum paſceret ipſe aſinos Sibeoni patri ſuo. Dux Hamalech: *à quo arbitror Hamalechitas ortum habuiſſe.*

Impingunt hic omnes in vulgatum interpretem, quod pro hemim legerit (maym) id eſt aquas, & ex ſuo, calidas addiderit, Hierony. in libro Hebraica. quæſt. de hac re ſic dicit ad verbũ. Multa, & varia apud Hebræos de hoc capite diſputantur. Nam apud Græcos, & noſtros ſuper hoc ſilentium eſt. Alij putant (Iemim) maria appellata: iiſdem enim literis ſcribitur maria, quibus & nunc hic ſermo deſcriptus eſt: & volunt illum, dum paſceret aſinos patris ſui in deſerto, aquarum congregationẽ reperiſſe: quæ iuxta idioma linguæ Hebraicæ, maria nucupantur, quòd ſcilicet ſtagnum repererit: cuius rei inuentio in eremo difficilis eſt. Nonnulli putant aquas calidas, iuxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebrææ contermina eſt, hoc vocabulo ſignari. Sũt qui arbitrentur onagros ad hoc admiſſos ad aſinas, & ipſum per iſtiuſmodi inueniſſe concubitum, vt velociſſimi ex iis aſini naſcerentur: qui vocantur (Iemim.) Pleriq; putant, quod equarum greges, ab aſinis in deſerto ipſe fecerit prius aſcendi, vt mulorum inde, noua contra naturam animalia naſcerentur. Vt autem ego etiam quid

de hac

Nam in libri initio dicitur. Vir erat in terra Vz. Ex quibus clare colligitur eũ fuiſſe Edomæum.

¶ Capitis. XXXVI. Admores.

H*OC potiſsimum ex hoc capite colligitur qualiter, ſcilicet Deus vltra promiſſa dederit ſanctis patribus: Licet enim Iacob elegerit, & Eſau odio habuerit, non tamen multiplicare eius ſemen deſijt, quaſi in immenſum: quod ſemen ſanctum eſſet: vt in hoc capite vides.* Accepit vxores de filiabus Chenahan. *Cum primum Deus hominem deſerit, ſtatim ad noxia perducitur. Reliquit Dominus Eſau, qui ſtatim idololatras vxores ſibi aſciuit.* Accepit omnia ſua, & iuit ad aliam terrã. *Audis hic qualiter Deus remouet à ſuis omnia illa, quæ eorum quietem impedire poſſunt.* Nequirent pariter habitare. *Vix conuenit inter duos diuites: quã obrem honeſta paupertas eligenda eſſet.* Iſti ſunt duces *Non ſat eſt Deo filijs ſanctorum prolem copioſam dare, niſi etiam nobilem dederit.*

¶ Capitis. XXXVII. Ad literam annotationes.

ISte ſunt generationes Iaacob. *Quæ ſcilicet dicta ſunt in fine præcedẽtis capitis, vel huc vſq;.* Paſcebat cum fratribus ſuis gregem, aut oues. *Poſſet etiam verti: Paſcebat, ſcilicet ipſe, & fratres eius gregẽ: ſed ſenſus idẽ eſt.* Et ipſe erat cum filijs: Bilhah. *Varias cauſas doctores aſsignant, quare Ioſeph eſſet cum filijs ancillarum, & videtur quod quia ſemper fuerat lis, inter Rachel, & Leam ſuper viro, etiã inter filios earum, inimicitia perſeuerarit: quare coniungebat ſe filijs ancillæ matris ſuæ: cum quibus fuerat nutritus: & alterius ancillæ qui eum non tanto odio proſequebantur quanto filij Leah.*

¶ Et adduxit famam, ſeu oblocutionem eorũ malã ad patrem eorũ.

Difficilis vt cunq; eſt locus iſte, cuius difficultas præcipuè pendet, ex ignorantia ſignificationis vocabuli quod hîc ponitur. ſ. (dibbah) quod aliqui infamiam: ſeu famã malam, Alij oblocationem, ſiue bonam, ſiue malam ſignificare dicunt. Hoc certum eſt, quod. ſcilicet ſit rumor ſeu res quæ auditur: quod conſtat ex pſal. 31. vbi dicitur. Quoniam audiui (dibbat) id eſt vituperationem, vel oblocutionem multorũ. Idem Ieremia. 20. Sic Numeri. 13. de exploratoribus dicitur quod eduxerunt (dibbat) id eſt oblocutionem, vel infamiam terræ, ſeu eã quæ ad infamiam terræ erant. Clarius, Ezechielis. 36. vbi ſic habetur. Pro eo quod aſcendiſtis in labia linguæ (loquitur ad mõtes Iſrael) & oblocutionem populi. Ex quibus omnibus apparet, quod propriè ſignificet oblocucionem, ſiue malam, quæ eſt infamia, ſiue bonam. Verbum (dabab) ponitur Cantico. 7. vbi dicitur. Palatum tuum, ſicut vinum optimum, propter bonitatem (dobeb) id eſt faciẽs loqui labia veterum, aut dormientium. Sed quæ nã fuerit iſta oblocutio: quam detulit Ioſeph patri ſuo, nõ facilè conſtat. Aliqui dicũt eum retuliſſe patri, qualiter eum odio haberent, & de eo loquerentur. Mihi verò (ſalua prudẽtiorum ſententia) videtur ex ſequentibus, quod fratres loquebantur de eo, & patre: qualiter, ſcilicet plus æquo ab eo diligeretur, ſine vlla ratiõe. Nam ſtatim paucis interpoſitis habetur: vidiſſe fratres eũ plus cæteris à patre diligi: quare nec poterant ei pacificè loqui. Eſt ergo ſenſus. Et deduxit Ioſeph oblocutionem eorum malã patri, *id eſt murmura quibus de patre propter ſe, ſeu eius ſpecialem amorẽ erga ſe murmurabant.* Quia filius ſenectutis (*aut, vt Hebraicè habetur*) ſenectutũ ipſe ei. *Sũt qui hic per filiũ ſenectutis intelligãt ſapientẽ: ac ſi dixiſſet. Quia filius ſapiens erat ipſe illi. Mihi verò cõmunis expoſitio magis arridet, eum, ſcilicet ideo præ cæteris dilectũ, quod ab eo in ſenectute fuerit genitus. Solent enim ſenes puerulis affici, & eorum verbis, & iocis maximè delectari: tum, quia eos ſemper ad manũ habent, vt huc & illuc mittãt.* Fecit ei tunicam polimitam, ſeu diuerſorũ

liciorum,

liciorum, aut colorum. *Dictio Hebraica (pas, ſeu paſſas) videtur propriè ſignificare partem, ſeu particulam: vt patet pſal. 72. Erit (piſat bar) ideſt particula frumenti, in terra. Vnde videtur quod tunica fuerit, nõ ex diuerſis filis diuerſorum, ſcilicet colorum, ſed quod fuerit ex particulis, quæ quidẽ particulæ erãt diuerſorum colorum. Quare vertendum arbitror. Et fecit ei tunicarũ partium, ſeu particulorum, ſcilicet diuerſarum: & diuerſorum colarum. Idem nomẽ habetur. 2. Samuelis. 13. vbi dicitur de Thamar, quod erat induta talari tunica, & quod ſciderit tunicam (paſſim) id eſt partium diuerſarum.* Non potuerunt ei loqui pacificè. *Melius integrè, id eſt integro animo, ſeu ad integritatẽ: vt ſcilicet illi integritatem verbis imprecarẽtur: vt fieri ſolebat cum ſeſe aliqui amicè ſalutabant: & ſeſe mutuo videbãt.* Ecce nos ligabamus manipulos in medio agri. *Varias ſignificationes Iudæi tribuũt verbo Alam, ſcilicet manipulare (ſi ſic loqui liceret.) Obmuteſcere, ſed ſiquis rectè expendat, videbit ſignificare propriè ligare, & ſi obmuteſcere, ideo eſt quod mutus appareat lingua ligat⁹. Inde (almanah) i. vidua, quod videatur habere ligatũ os: vt non audeat loqui. Vnde illud Iſaiæ. 53. Sicut agnus coram tondente ſe, (ne elamah) id eſt obmuteſcet, aut obmutuit. Poſſet etiam verti. Coram tondente ſe ligatus eſt. Solet enim agnus corã tondente ſe, ballare cum os ligatum nõ habeat, & voces querulas emittere, ac ſi dicat. Fuit ille coram tondẽte ſe ligatus, velut agnus: vt nõ poſſet pedem, aut manũ mouere ad percutiendum. Vnde, & Pſal. de eo dicit. Placebit Deo ſuper vitulum novellum cornua extendem, & vngulas, vt .ſ. ligarentur.* Narrauit eis. *Dixi alias verbum (ſapar) ſignificare propriè numerare: & exinde narrare: quod narrans vnũ poſt aliud narret veluti numerãs.* Nun ego, & mater tua, & fratres veniendo venient⁹, vt incuruemus nos tibi. *Ex hoc videtur Rachel tunc vixiſſe, & autorem libri, non ſeruare ordinem rei geſtæ: quod & alio argumento fundatur: quia ſi tunc mortua fuiſſet Rachel. Nõ fuiſſet Ioſeph filius ſenectutis, ſed Biniamin. 3. quia Ioſeph in Aegypto vocat Biniamin filium dicens. Deus miſereatur tui fili mi. Ideo multum placet eorum ſentẽtia, qui dicũt adhuc vixiſſe Rachel cũ hæc acciderunt. Sed alius inſurgit nodus difficilioris ſolutionis qualiter .ſ. verũ ſit, quod pater, & mater adorauerint eum, cum pater nõ adorauerit eum, mater vero .ſ. Rachel fuerit mortua & in Aegyptũ non deſcenderit, vt eũ adorare poſſit. Hebræorum aliqui hic dicũt, quod licèt pater, et mater nõ adorauerint eũ in perſonis proprijs: voluiſſe tamẽ dñm (vt verificaret ſomniũ) poſtea ipſum ſolem, & lunam, non ipſum Ioſeph, ſed Ioſue (qui fuit de tribu eius) vt habetur Ioſue. 10. adoraſſe. Sed quia ibi nõ legitur ſolem & lunã adoraſſe Ioſue, ſed voci eius obediſſe, non multum huic ſolutioni tribuo. Alij dicunt hic per matrem non debere intelligi Rachel, ſed vxorem Iaacob, præſertim ancillam Rachel: quæ eum nutrierat veluti filium. Sed neque iſta ſolutio plenè ſoluit: cum illa non adorauerit. De patre autem quod adorauerit non in perſona propria, ſed per filios cõſtat infrà cap. 43. vbi dicit eũ munera miſiſſe viro, qui in Aegypto dominabatur, quod ſaltẽ fuit ſignum ſubiectionis, & reuerentiæ, quare dicerem, aut quod in patre adorauit ſimul mater: quæ reputatur in ſubiectione idem cum viro: Aut quod non ſit opus omnia, quæ in ſomnio oſtendebãtur, poſtea verificari, ſed ſat eſſe, ſi maior pars eorum quæ ſomniauerat vera fuerint præſertim cum primũ ſomniũ nihil habeat quod ad patrem, vel matrem pertineat: quod tantũ de manipulos adorantes figurabat. Poſſet etiã dici eũ vidiſſe quidẽ, ſolẽ & lunã, & ſtellas vndecim, ſed non omnia ſe adorare, ſed ſolũ ſtellas. 11.* Pater obſeruabat verbum, *an ſcilicet verificaretur necne: quia enim videbat iuuenis ſimplicitatem, putauit hoc aliquid numinis eſſe: ideò exitũ rei obſeruabat, aut diſquirebat intra ſe, an eſſet veritas, vel vanitas que in ſomnijs eſſe ſolet.* Ecce ego: *Hebraiſmus eſt, pro ecce adſum, aut praeſto ſum: quem loquendi modum nos Luſitani hodie obſeruamus ſic enim loquimur.*

Ex

Eјs meeu aqui, id eſt ecce hîc adſum. Vide pacem fratrum tuorum, & integritatem gregis. Melius. Vide integritatem fratrum, & integritatem gregis, an omnia ſint integra, an deſit aliquid fratribus, aut gregibus: aut, an acciderit eis aliquid. Ex valle Chebron. Dictio (Emech) ſignificat profunditatem, & vallem à profunditate. Machinati ſunt cōtra eum. Ignota videtur eſſe propria ſignificatio verbi (nachal) id eſt machinati ſunt: Dicunt tamen Hebræi, ſignificare malum corde cogitare. Hieronymus vertit. Doloſe agere. Malachi. primo. habes. Maledictus (nocliel) id eſt cogitans malum: vbi vulgatus habet. Maledictus doloſus. Mihi verò videtur verbum ſignificare pluſquā cogitare malum, ſcilicet tractare faciendū. Significatio, vt dixi, incerta eſt. 70. vertunt. Dolū facere. Chaldæus verò, cogitare. Ecce Dominus, ſeu dominator ſomniorum. Dixi aliàs nomen (Baal) ſignificare ſuperiorem, perfectum à (ba) quod eſt in & (al) .i. ſuper, quaſi inſuper ſeu ſupra. Aliqui per Dominum ſomniorum, ſomniatorem intelligunt, id eſt qui conſueuit ſomniare. Alij magiſtrū: ſed meo iudicio, ſenſus eſt. Ecce qui ſe Dominum ſomniat, aut qui in ſomnijs Dominus eſt, qui non quidem re, ſed ſomnio ſe Dominum noſtrum futurū arbitratur. Aut, ecce Dominus ſomniorū ille, id eſt qui ſomnia ad manum habet, & in ſua poteſtate eſt ſomniare quod vult: neq; abijcio ſuperiores expoſitiones. Nos enim vſq; hodie irriſorie dicimus (Eјs ho ſenhor Rei, Ecce Dominus Rex. Videbimus, quid erunt ſomnia eius, quod. ſ. nihil eueniet eorū, quæ ipſe ſomniauit. Audiuit Reuben, & liberauit eū de manu eorum. perſuadendo fratribus, ne eū interficerēt: vt ſtatim ſequitur. Nō percutiamus animam, id eſt non occidamus. Et ponitur anima pro vita. Exuerunt eum tunica particularum, ſcilicet diuerſarum: de qua iam hoc cap. diximus, & videtur quod fuerit veſtis ſuperior. Non enim crediderim eos eum nudū in puteū proieciſſe. Verbū (paſſat) Hebræis, ſignificat exuere, expoliare, excoriare, irruere, & irrūpere. Sed ex pēſis locis, quibus ponitur: ſolum exuere ſignificat, ſiue quod exuitur ſit veſtis, ſiue coriū, ſiue arboris cortex. Nachū. 3. habes. (bruchus paſſat) .i. decorticauit, ſeu cortice exuit, & auolauit. Et quod illi Iudi. 6. vertūt irrues ſuper ciuitatē, tu verte: expoliabis ciuitatem. Sic illud. 1. Semuel. 27. (Al peſſat tem) id eſt ad quē irruiſtis hodie? tu verte. Quē exuiſtis, ſeu ſpoliaſtis hodie? Viuebant enim ſocij Dauid ex rapto. Ecce turma. Verbū (arach) ſignificat iter facere, inde (orach) id eſt via, & turma, ſeu ſodalitium viatorū vocatur (orechah). Portantes aromata. Nō puto hic bene verti aromata, ſed potius precioſa quæq;, quod ex eo coniector, quod Iſaia. 39. ſignificat precioſa quæq;. Nam Hebræi dicunt eſſe à radice (nachat) quod ex ſecūdo Regum. 2. videtur ſignificere eſſe deſiderabilem, quia ibi dicitur de Ezechia. Et oſtendit eis, ſcilicet oratoribus Regis Babylonis, omnem domum (nechoto) id eſt precioſorum ſuorum, argentum & aurum, & aromata, vbi fruſtra adideret aromata, ſi (nechot) aromata ſignificaret. Significata horū noīm Hebræis, & noſtris ignota ſunt, vt in regulis admonuimus: ideò tā variè hîc ſunt interpretationes: quare ad radices recurrendum puto. Sequens vero dictio. ſ. (ſeri) à (ſarar) quod eſt ſtrigere, & ligare deducitur. Vnde ſignificat aut reſinam, vt communiter noſtri vertunt, quæ quodam ligamen eſſe videtur, aut aliquod aroma, quod ligat fractionē: certū eſt ſignificare rem medicinalē: quoniā Hiere. 5. habetur. Capite (ſeri) id eſt reſinā ad dolorem eius: ſi fortè ſanetur. Tertia vero dictio, ſcilicet (lot) à (lut) orū habet: quod eſt inuoluere, operire, & videtur ſignificare aliquid inuolutū. Aliqui hac de cauſa caſtaneam vertunt, aut glandem, quod ſint inuolutæ cortice, vt Chaldæus. Alij (ſtacten) eſſe dicūt, quod eſt mirrhæ gutta. Nomē Arabicum (balot) caſteneā, aut glandem ſignificat. Nos etiam glādes, bolletas vocamus. Vt deſcendere facerent. ſ. hæc aromata in

Ægyptum

lum eunuchum, ſed principem ſignificare. Sed illud .2. Regum .24. obſtare videtur, vbi habetur. Et principes eius, & (ſariſau) id eſt, eunuchos eius: vbi ſi ſecundo loco principẽ vertas: inutilem facies repetitionem. Mihi vero videtur, dictionem ſignificare cuſtodem domus, aut perſonæ. Potuit tamen fieri: vt tales eunuchi eſſent: & dictionem vtrunque ſignificare, Res nondum mihi plene certa eſt, quæ, cum fuerit: indicabo, interim vtamur communi expoſitione. Princeps Laniorum. *Ex noſtris aliqui putant: fuiſſe militiæ principem. Alij verò præfectum coquorũ. Alij autẽ Laniorum: per quem eum intelligunt: qui plectendorum damnatorum curam habet. Verbum hebraicum (tabach) ſignificat mactare, aut potius rem mortuam, aut morituram ſcindere. Primo Samue. 25. Victimam meam, quam (tabachthi) id eſt, iugulaui tonſoribus meis. Cõſtat ergo verbum ſignificare laniare, aut iugulare: ſed an (tebach) ſignificet eum, qui animalia iugulat, ſeu laniat, vel potius qui homines, certum non eſt. Nam primo Samue. 9. habes, quod dixerit Samuel (latabach) id eſt, lanio, ſeu coquo: qui carnes decoquendas iugulat, ſeu laniat: vt partem meliorem carnium ſeruaret Sauli: vbi coquum videtur ſignificare. Qui autem per (tebach) intelligunt militiæ principem, inde argumentum ſumunt, quod Ieremiæ 39. dicitur de Nebuzardam, quod fuerit princeps (tabachim) quem conſtat fuiſſe militiæ principem: vt ibidem dicitur. Mihi vero videtur, quod iſte Putiphar fuerit princeps Laniorum, non quidem coquorũ, ſed eorum qui homines plectebant, & iugulabant: & cum hoc potuit eſſe princeps militiæ: quia de Banaiah legimus primo Regum .2. quod fuerit princeps militiæ Salomonis: & cum hoc miſſus ad occidendum, vel iugulandũ Ioab, quare crederem tũc temporis munus laniandi reos demandatum principibus militiæ fuiſſe. Vnde, & Chaldæus vertit Principem interfectorum. Indubie ergo tenendum eſt hunc fuiſſe principem Laniorum modo prædicto.* Deſcendam ad filiũ meum lugẽs in ſepulchrum, *id eſt, lugebo filium meum vſquequo ſepeliar. Dicitur autem ſepulchrum Hebræis (ſcheol) à (chaal) quod eſt petere, quod videlicet ſemper petat, & nunquam ſatietur, quemadmodum dicit Salomon Prouerbi. 30. Tria ſunt quæ non ſaturantur: inter quæ ſepulchrum enumerat. Et capit. 27. dicit. Infernum, & perditionem non ſaturari. Sed lubet paucis hic cum quodam Theologo agere, qui longo ſermone (parum catholicè) aſſerit Chriſtum, ſeruatorem noſtrum ad inferna non deſcendiſſe: contra illud quod aperte Eccleſia in ſymbolo Apoſtolorũ (vt vocant) docet, et affirmat: vbi habet Crucifixus, mortuus, & ſepultus, & ſequitur. Deſcendit ad inferos: quod ipſe interpretatur fuiſſe ſepultum. Sic enim habet. Non ergo (ſceol) hoc in loco, locum pœnarum, & damnatorum ſignificat. Adhuc enim non deſcendit Iacob. Sed potius communem illum ſtatum omnium defunctorum, tam piorum, quam impiorũ hominum. Id quod ex multis ſacræ ſcripturæ locis manifeſtum eſt. Ex quo facile (inquit) eſt articulum fidei noſtræ intelligere, in ſymbolo Apoſtolico: vbi de Chriſto dicitur. Deſcendit ad inferos: quo ſine dubio ſignificatur, Chriſti mortem non fuiſſe fictitiam, ſed veram, re vera illum mortuum fuiſſe, ac ſepultum, cõmunemque illum defunctorũ ſtatum, pro nobis peccatoribus deguſtaſſe. Dicit vlterius Chriſtum ex tribus cõſtitiſſe, corpore ſ. anima, & ſpiritu: quibus verus homo conſtat, & iam moriturum ſpiritum, hoc eſt animam illam immortalem, in manus patris cœleſtis comẽdaſſe dicẽdo. Pater in manus tuas. Is ergo ſpiritus non deſcendit ad inferos illos. Corpus emortuum, ſepultũ fuit, & anima deſcẽdit ad inferos: hoc eſt, ad triduum vita illa naturali, & ſenſitiua: quæ Hebræis (nephech) dicitur priuatus fuit. Locũ vero illum Pſal. 15. quem alij ei obijciũt. Quoniam non derelinques animam meam in inferno: de vita illa naturali, & ſenſitiua: quæ eſt præſentis ſeculi, qua Chriſtus ad tres dies fuit deſtitutus: intelligit. Hæc ille. Sed miror virum alioqui doctum, in re tam clara halucinatum. Poſtquã enim in Apoſtolorũ ſymbolo dicitur. Crucifixus, mortuus, & ſepultus: Ad quid quæſo adderetur iterũ mortuus, & ſepultus, ſi idem apud iſtum eſt dicere: deſcendit ad*

inferos, quod eſt mortuus, & ſepultus. Poſtquam enim dicitur mortuum, & ſepultum fuiſſe, inutiliter repeteret eum mortuũ, & ſepultũ, ſi per hoc nihil aliud voluit ſignificare. Voluit ergo aſſerere, & cõfiteri eum, poſtquã fuerit mortuus, & ſepultus, ad inferos deſcendiſſe: quod Auguſtinus lõgo ſermone proſequitur ſecũdo ſermone in die ſancto Paſcha: qui intitulatur de deſcenſu Chriſti ad inferos: vbi, inter cætera, ſic habet. Carnem in ſepulchro poſuit, & comitãte ſecum anima, ad inferna deſcendit, & poſt pauca. Omnia enim traxit, qui de electis ſuis apud inferos nullum reliquit: ad quod citat illud Hoſe. 13. Ero mors tua, ô mors. Vide ibi. Omitto multa ex ſacris literis citare: quoniã non ex profeſſo cũ homine contendo. Quod enim hoc ſtare nequeat, patet. Cum enim per te, Chriſtus conſtet illis tribus ſpiritu, corpore, & anima, vel illa anima deſcendit ad inferos, vel non: ſi deſcendit, habemus quod volumus, ſi non: ergo Chriſtus non eſt mortuus, cum per te deſcendere ad inferos ſit vita priuari. Secũdo peto ex te: quid ſit eſſe mortuum, & cum nõ ſit aliud, quam vita priuari, ſeu anima, ſequitur quod cum dicitur in ſymbolo Chriſtum fuiſſe mortuum: explicatur re vera eum fuiſſe vita priuatum, non ergo opus eſt addere eum deſcendiſſe ad inferos, poſtquam apud te hoc nihil ſit aliud, quam eſſe priuatum vita, ſeu anima ſenſitiua. Illud vero Pſalm. 15. Quoniã non derelinques animã meã in inferno: quod apud eũ idem dicere eſt, quod non derelinques animã meã .i. vitã ſenſitiuã in ſepulchro, perperã eum explicare conſtat: quoniã vita Chriſti ſenſitiua nõ deſcendit in ſepulchrũ. Si enim deſcendiſſet, viuus Chriſtus in ſepulchrũ deſcẽdiſſet. Anima ergo, quæ nõ erat in inferno relinquẽda, apud inferos fuit: cuius oppoſitũ conſtat de vita ſenſitiua: vt diximꝰ, licet locus ille poſſit de morte intelligi. Quod etiam dicit Chriſtum ex tribus conſtare, corpore, ſcilicet anima, & ſpiritu, ſi per ſpiritum aliquid realiter ab anima diſtinctum intelligit, falſum dicit, quoniam ſpiritus ab anima rationali non diſtinguitur re, ſed ratione. Omitto interim Petrum .3. capite ſuæ prioris Epiſtolæ ſic dicentem. In quo etiam ſpiritibus, qui erant in carcere profectus prædicauit: qui inobediẽtes fuerant quondam. Et homini Chriſtiano ſat eſſe debuerat Eccleſiam hoc aſſerere. Ad hæc etiam eſt beatiſſimi Petri interpretatio in geſtis apoſtolorum. 2. capite: quæ ſic habet. Quem, ſcilicet Chriſtum Deus ſuſcitauit à mortuis ſolutis doloribus inferni: iuxta quod impoſſibile erat teneri illum ab eo: vbi ſi per dolores inferni, intelligas dolores ſepulchri: falſo intelligas: cum in ſepulchro nulli ſint dolores. Sed quia, vt prædiximus, non ſuſcepimus modo diſceptandi cum hæreticis prouinciam: ſat fuerit oſtendiſſe, quã inepte vir iſte locum Symboli Apoſtolorum tractauerit. Neque in hominem: quem in Chriſti viſceribus diligimus: hæc iactamus, ſed in dogma.

¶ Capitis. XXXVII. Ad morum compoſitionem.

IOſeph paſcebat cum fratribus ſuis pecudes. *Sinit Dominus dilectos ſuos ad infima deiici: vt poſtea ab illa vilitate eos ad ſuprema extollendo, glorioſior appareat: quare Pſalm. 80. habes. Teſtimonium in Ioſeph poſuit illud, linguam quam non nouerat audiuit. Diuertit ab oneribus dorſum eius, manus eius in cophino ſeruierunt, id eſt, in caniſtro, quo lateres ad opus deferuntur. Hic vero cum cum filiis ancillarum poſuit: vt poſtea faceret et inter principes ſapientiam loqui. Vbi ſimul docet, quid periculi ſit, inter eos: qui nos odio proſequuntur: habitare.* Retulit famam eorũ malam. *Habes hic, nihil mali eſſe: ſi omiſſa correctione fraterna (quando non ex te libenter accepta ibitur) pergas denunciare mala, quæ noſti, prælato, veluti patri: quod Auguſtinus in regula docet. Cõmune etiã eſt pueris referre parentibus: quæcũque audierint: vbi ſimiliter aduerte, non eſſe mala quæ vides, vicinis aut amicis denũciãda, ſed iis: qui poſſũt ea emẽdare. Sũt enim multi: qui mala: quæ de proximis ſciunt: prius per totã viciniã diuulgãt: quã dicant*

patri, aut Domino illius qui male operatur. Viderunt quod pater præcũctis filijs eum diligeret. *Admonui ſupra .4. capite, quam oculati deberent eſſe principes, & ſuperiores in oſtendenda dilectione (quod etiã nunc de parentibus dico.) Ne cæteros, an eorum quos præcæteris diligunt, inuidiam prouocent: quemadmodum Cainum in fratrem legimus, et nũc fratres Ioſeph in eum. Mallet enĩ homo ſæpius non diligi, quam alterũ illi in amore præferri. Vbi ſimul aduerte inuidiæ malum: quæ neque fratribus parcit: ſicut legimus de Haron, & Maria aduerſum Moſeh.* Non poterat eũ alloqui pacifice. *Difficile eſt inuidiam, aut odium vultu, aut verbis non prodere: quemadmodum ſupra diximus de Laban, & filijs erga Iaacob.* Sõniauit Ioſeph ſomnium, & addiderunt amplius eum odire. *Solet Dominus inuidos torquere, augẽdo bona eis, quibus inuident. Non ſat fuit Deo Ioſeph facere ampliori dilectione dignum, ſed oſtendit fratribus eum fore eis præponẽdum in Regno: duplici ſomnio. Vbi ſimiliter aduerte non deeſſe, qui inuidis bona eorum quibus inuident, narret: quemadmodum de Phariſæis apud Iohannem legimus: quibus tanquam inuidis voluit Dominus Lazari reſurrectionẽ narrari: qui ſtatim commoti, conſiliũ inierunt: vt eum morti traderent. Quare elaborãdum maxime tibi eſt, ne ſis inuidus: quoniam non ſolum bona, ſed mala aliorum tibi in bona vertentur: vt illis inuideas, & torquearis.* Nunquid regnando, regnabis ſuper nos? *Omnia interpretatur inuidia in malum ſuũ. Vbi ſimul docentur homines, tacere preclara ſua corã inuidis. Egre ferunt etiam fratres, regnum fratris ſui.* Increpauit eum pater. *Tenentur parentes increpare in filijs ea, quæ ad eorum vanitatem pertinent: quando tamen vident ea, quæ dicunt non ex vanitate, ſed potius ex ſimplicitate procedere: trutinanda, & expendenda ſunt.* Vide pacem, aut integrigaté fratrum. *Tenẽtur parẽtes explorare filiorũ geſta: quemadmodum, & ſuperiores ſubditorũ opera recta ne ſint, an peruerſa: vt male geſta poſſint in eis arguere, præcipue pacem, ſine qua corpus Reipublicæ non poteſt conſiſtere.* Videntes eũ fratres, machinati ſunt occidere eum. *Debet odioſus homo maxime cauere aſpectum eorum, quibus eſt odioſus: ne videlicet illis, aut illorum obtutibus ſe exhibens eos in ſe prouocet.* Venite, occidamus eum. *Timida res malitia eſt: & mali trepidi: è contra vero audax virtus: & boni audaciſſimi. Nuſquam enim videbis malos, malum aliquid, aut facinus comittere, niſi ſint in magna multitudine quod Pſalm. 8:9. optime depingit vbi mali ſeſe ad malum cohortantur: & ſic habetur. Super populum tuum malignauerunt conſilium: cogitauerunt aduerſus abſcõditos tuos: dixerũt. Venite & diſperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Iſrael vltra. Sed qui conuenerunt? Tabernacula Idumæorũ, & Iſmaelitæ, Moab, Agareni, Gebal, & Amon, & Amalech, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Etenim Aſſur venit cũ illis: facti ſunt in adiutorium filijs Loth. Audis hic innumerabiles malos aduerſus paucos bonos cõueniſſe, neque fortes, ſed abſconditos perſequi. Sic Prouerbiorum.1. cap. ſe inuicem vocant ad malum: quia ſoli non audent. Vides etiam hic viros robuſtiſſimos, ſeſe hortari ad pueri occiſionem. Nonne duo, aut tres ex vobis, ad hoc facinus ſufficiũt? Quid omnes ad hoc cõuenitis? Timet etiam malus ſolus plecti, ideo ſocios quærit. Malũ etiam in ſe formidabile eſt, ideo non niſi multi ſimul audent illud perpetrare. Sic apud Mattheũ.22. Phariſæi audiẽtes, quod Ieſus ſilẽtium Saducæis impoſuiſſet, in vnum conuenerunt: vt ſcilicet multitudine vincerent: quem ratione ſuperare non poterant.* Dicemus, beſtia mala. *Multa peccata ſecum affert, vnum peccatum. Nam hic homicidium peperit mendatium, et patris meſtitiam: quia nõ pepercit inuidia.* Videbimus quid erunt ſomnia. *Ea, quæ volũt mali via Dei conſilia impedire, ea illa perficiunt: vt beatus Gregori⁹ in Moralibus multis probat exẽplis.* Audiuit Reubé, et voluit liberare eũ.

Sed cur potius Reuben, quā omnes alij? Putarem, quoniam maior natu erat: cuius muneris eſt, minores fratres in abſentia parentum arguere, & caſtigare, aut quia magis curabat patris conſolationem cum eſſet primogenitus. Non effundamus ſanguinē. *Mira valde eſt peccatorum cecitas. Timebant valde ſanguinem fundere, ſeu gladio occidere: & non timebant fame cruciare fratrē, & facere perire. Talis eſt peccatorum conditio: qui timent, proprio gladio, non alieno percutere: vt patet de Dauide. 2. Samue. 11. Et habes hic duo exempla quibus probatur licere, parato facere maiora mala, ſuadere minora: quemadmodum hic Reuben: vt eos ab homicidio deterreat, ſuadet proiectionem in puteum: & infra Iudas ſuadet venditionem, ne fratrem occidant. Vbi docemur, quam difficile ſit, homines determinatos ad malum detinere: quos, cum non omnino auertere poſſumus: ſaltem perſuadere illis debemus: vt minus peccent.* Quæ vtilitas, ſi occiderimus, *ſeu quæ vindicta? Expendere debet, qui alteri vult nocere, an ſibi etiā noceat, & magis. Nam Iudas hac conſideratione fratres ab homicidio deterruit: quibus ſuadebat non ſolum puero, ſed ſibi malum facere, cū puer eßet caro eorum, et frater: quod ſupra ex Auguſtino extēdimus.* Sederunt: vt comederent. *Magna eſt malorū lætitia cum mala, quæ cœperunt, expleuerint, ſed ſæpe accidit: vt in medijs gaudijs ad pœnam vocentur: vt patet de Rege Achab, qui dum deſcenderet ad poſſidendam vineā Naboth audiuit quæ ventura erāt mala ſuper ſe.* Reuerſus eſt Reubē. *Homo paratus malum aliquod facere, non eſt relinquendus. Si enim Reuben non abſceßiſſet, forſitan fratres, non tam graue facinus perpetraſſent.* Deferre fecerūt tunicam ad patrem. *Neque parentibus parcet malitia, licet enim iſti vidiſſent patris ſenectam, & caniciem, non pepercerunt tamen: ad eum falſum & triſte nuntium mittere, & ita pertinaces in malo fuerunt: vt poſtea patris meſtitiā videntes, venditionem nō reuelarint.* Scidit veſtimenta ſua. *Hinc ortum habuiſſe credo morem ſcindēdi ob luctum veſtes apud Iudæos. Vbi docet Sanctus ſenex quā deplorandus ſit obitus ſanctorum.* Surrexerunt filij: vt cōſolarentur eū. *Debēt cognati cōſolari ſuos: in eorum aduerſis rebus.* Et noluit eos audire, *quia forſitan ſuſpectā habebat eorū conſolationem: & putabat ab eis prodijſſe malum illud. Vbi docemur, eos qui cauſa mali fuerint, non eſſe bonos conſolatores.*

¶ Capitis. XXXVIII. Ad literam.

Declinauit ad virū Hadulamitā. *Erat hadulam vicus in ſorte Iudæ, in cōfinibus Dan ſitus: decē miliaribus ab Eutropoli ciuitate diſtās, verſus ortū ſolis. Erat aūt vir iſte Gentilis: vt hinc diſcas gentē ſanctā: non omnino abhorrere gentiliū cōnubia.* Nomen eius. ſ. fœminę Suach. Ingreſſus eſt ad eam. *Vocat hebraiſmus congreſſum maris, & fœminæ, ingreſſum: quia intra cubiculū fieri ſoleat.* Et erat in Chezib, cū peperit ipſa eū. *Multi putant Chezib, eſſe hic loci nomē, quemadmodū eſſe videtur Michæ. 1. vbi habetur. Et domus (Achzib). i. talis loci, erunt (leachzab). i. in mendatium: vt Sanctes vertit. Probatur etiā eſſe nomen loci. Ioſue. 15. Et (Cheilab) & (Achzib.) Dicunt etiam Hebrei (Chazab) ſignificare mendatiū: ad quod citant illud Pſal. 4. Quæretis (chazab). i. mēdatiū. Sed Hieronymus dicit Iſaiæ. 54. verbū (chazab) ſignificare deficere: vbi interpretatur, cuius non (iechazebu). i. deficient aquæ, ex conſequenti vero mentiri, quod nihil aliud ſit, quam à veritate deficere: & nomen (chezib) defectū, & mendatiū ſignificare videtur. Vnde illud Pſal. 116. Ego dixi in feſtinare meo: omnis homo (chozeb). i. deficiēs, ſeu deficit, & tandē moritur, ac ſi dicat. Dū dies meos feſtinare conſiderarē, dixi omnē hominē tandem per mortē deficere: & proculdubio iſte eſt germanus illiꝰ literæ ſēſus. Illud etiā: quod Nume. 23. habetur. Non eſt vir Deus: vt mentiatur. Melius vertas: vt deficiat: & filius hominis: vt mutetur, ſeu vt pœniteat eum. Hic vero non*

arbitror

arbitror loci eſſe nomen, ſed ſignificare defectum: & ſenſus eſt. Et fuit defectus, id eſt, defecit a pariendo, dum pareret illa illum, ſcilicet (Selah) Neque obſtat quod verbum, fuit, cũ ſit generis maſculini, nõ poteſt ad vxorem referri: quoniam hoc ſæpe fit: vt. ſ. verba fœminina ponãtur pro maſculinis, & cõtra, ſed hic non eſt opus, cum verbum poſsit eſſe imperſonale. Non veto, quin cõmunẽ teneas lectionẽ. Fuit Her primogenitus Iudæ, malus in oculis Domini. Non conſtat quo malitiæ genere malus fuerit. Dicunt tamen Hebræorum aliqui, eum prohibuiſſe vxoris grauidationem, ob nimium amorem, quo eam proſequebatur: crediderim enim, cum in actu coniugij deliquiſſe, poſtquam Dominus eum occidit, dum eſſet in coniungio fratriæ. Ingredere ad vxorem fratris tui. Conſtat ex hoc loco, hoc legale: fuiſſe ante legem ſeruatũ, de ſemine fratri ſuſcitando: ſicut & multa alia. Et quod ſequitur. Affinitatem contrahe cum ea, aut, accipe eam in vxorem. Significatio propria verbi (iabam) non plene nota eſt. Videtur tamen ſignificare cognatam accipere, aut cognationem facere. Vnde (iabĩ) id eſt, cognatus Deutero. 25. Renuit (iebami). i. cognatus meus ſuſcitare fratri ſuo nomẽ. Poſſet etiam verti. Sororiam eam effice. quoniã Ruth primo habetur. Ecce reuerſa eſt (iebimtech) id eſt, ſoror tua tibi, non tam bene quadrare videtur cognata. Non tamẽ prohibeo cognatam vertere. Indulſit autem Dominus in hoc, deſiderio hominum: quia vidit propenſos: vt poſt mortem ſuam, ſimilem ſibi relinquerent: qui eorum gereret perſonam: & cũ mortuus re vera eſſet, mortuus non reputaretur, ſed viuus. Surge fac ſemen frĩ tuo, id eſt, quod pro fratre tuo ſtare videatur: & accipitur ſemen pro prole: ac ſi dicat. Stare fac filium eius pro patre: qui licet tuus ſit, reputabitur tamen eius: cum natus ſit in fundo eius, nempe in vxore. Quoniam non ſibi erit ſemen, id eſt, non reputabitur filius eius, ſed fratris. Cum ingrederetur ad vxorem fratris ſui. i. cum eam carnaliter cognoſceret, corrumpere faciebat terram. Sic eſt in hebræo: & locus eſt vtcũque difficilis qualiter. ſ. iſte terram deſtrueret, vel corrumperet. Verbum (ſachat) ignotum vtcunque eſt hebræis, ex locis tamẽ, quibus verbum ponitur, videtur ſignificare deſtruere, & diſſoluere: de cuius ſignificatione abunde diximus Geneſ. 6. Variæ ſunt hic expoſitiones. Quidam vertunt eum corrupiſſe terram: quoniam impediebat generationem, qua deficiente, terra corrumpitur. Sed ſenſus iſte, non multum arridet: & ideo communis amplectẽdus eſt: quod videlicet iſte, vt Iudæi dicunt, dũ ingrederetur ad vxorem fratris ſui, in vaſe coibat: ſed cum ſemen erat emittendum, fundebat illud foras. ſ. ſuper terram, & vocat hoc deſtruere terram. i. polluere, & fœdare, quod quædã corruptio terræ ſit. Aut cauſa eſt, quod deſtruatur à Domino. Nam ſupra. 6. capite. dicitur, Deum vidiſſe terram eſſe corruptam, aut deſtructam, et: vt ibi diximus, corrupta erat fœdiſsimis cõmixtionibus. Poſſemus etiam dicere eum corrupiſſe terrã, aut ſe in terra, quod ante ingreſſum ad vxorem fratris deijciebat ſe ſuper terrã, quaſi concumbens, & ſuper terram fundebat ſemen: vt poſtea in vaſe vxoris non poſſet ſeminare: & ſic fœdabat terram, quem ſenſum cæteris arbitror præponendum: & ſic vertendũ puto. Et cum ingrederetᷣ ad vxorẽ fratris ſui: corrumpere faciebat, aut corrũpebat. i. fœdabat ſuo ſemine terram: ne daret ſemen fratri ſuo. i. potius ſemẽ terræ dabat, quam fratri ſuo. Et conſolatus eſt Iehudah. Verbũ (nachã) vt iã diximus, pœnitere ſignificat: vnde verti poſſet, & pœnituit. ſ. Iehudã luctus, & dolorꝭ. In (tinnhatah.) Fuit olim (Tinnat) ciuitas maxima, in monte Ephráim ſita, cõtra ſeptentrionalem plagam Iehudah. cuius ager, etiam Tinnat dictus eſt, in quo erat Iaath ſaltus, in quo Sãſon Leonẽ occidit. Operuit ſe velamie. Putarem eſſe velamen lineum, aut ſericeũ, quo vtũtur fœminæ Orientales, et etiã Italæ, quãdo domũ egrediũtur: quod caput, & mediũ corpus tegit, quo ſuper oẽs alias veſtes vtũtur,

noſtræ pallia nigra, quæ totum corpus tegunt, portant, cum exeunt. Aliqui peplum vertunt, quod (autore Suida) eſt æſtiuum veſtimentũ. De dictione (ſaiph) iam ſupra. 24. capite diximus. Et inuoluit ſe. Non libenter hic verto inuoluit ſe, quia iam dixerat operuit ſe velo, tum quia inuenio verbum (alaph) in tribus ſcripturæ locis ſignificare areſcere, aut incaleſcere. Primo Ionæ. 4. vbi dicit̃. Percuſſit ſol ſuper caput Ionæ (vatithalaph) id eſt, et aruit, ſeu ſiccabatur. 2. Hamos. 8. quo loco habet̃. In die illa (tithalaphnah) id eſt, areſcent virgines pulchræ, & iuuenes ſiti. 3. Ezechiæ. 31. qui de rege Aſſur, aut Aegypti loquens dicit. Prohibuit flumina eius, & prohibite ſunt aquæ multæ: & tenebreſcere feci ſuper eum Libanon, & omnia ligna agri (vlph) id eſt, aruerunt, ſeu exſiccata ſunt. Ex quibus coniectura magna eſt, verbum ſignificare areſcere, exſiccari. Sed ſunt alij tres loci in ſcriptura, in quibus hæc ſignificatio non videtur quadrare .ſ. Iſaiæ. 41. vbi habetur. Filij tui defecerũt, dormierunt in capite omnium platearum: ſicut bos ſilueſtris in reti: vbi ponitur hoc verbum in loco, quo noſtri aliquando vertunt defecerunt: nonnunquã laſati ſunt. Sed ſi quis rectè aſpiciat, videbit, quod prior ſignificatio etiam hic conueniat, ſi vertas. Filij tui (vlephu) id eſt, aruerunt, aut æſtuarunt, iacuerunt in capite omnium platearum, ſcilicet, expoſiti ardoribus ſolis. Illud etiam Cantico. 5. vbi dicitur. Venter eius: vt candidum (ebur) obductum ſaphyris: in quo loco ponitur participium huius radicis .ſ. (meulephet) poſſet verti. Ardens ſaphyris, aut inflamatus ſaphyris: quod dicit propter ſplendorem ſaphyri, ac ſi dicat. Splendens ſaphyris. Quod autem cuiuſmodi ſplendores dicantur inflamationes, conſtat ex ſignificatiõe (vrim) quod flamas ſignificat: & ponitur pro ſplendoribus lapidum præcioſorum: vt ſuo loco dicemus. Hic autem verti poteſt. Operuit ſe velamine, aut cum velamine, & ſtrinxit ſe .ſ. illo velamine. Apud nos enim cũ fœmina vult non cognoſci ſtringit opertorium, quod ſuper caput habet circa os, aut ſuper faciem, & ſic occultat ſe. Secundo, poſſet verti. Et incaluit .ſ. æſtu: & ſedit in oſtio, ſeu apertura fontium pro fontis. Nam quia æſtuabat, ſedit iuxta fontem: & per oſtium, ſeu apertionem fontis, intelligo canale, ſeu aquæ ductũ ipſius fontis. Et ſi (henaym) hic fontem ſignificat, indubie vertendum eſt: & caluit, ſeu ſiccata eſt, ſcilicet, ſolis ardore, & ideo iuxta canale fõtis ſedebat. Res tamẽ adhuc mihi dubia eſt, cum autẽ nactus fuero coniecturas certiores propriæ ſignificationis, indicabo tibi. Et ſedit in oſtio (henaijm) quod eſt ſuper viã (tinnatah.)

Difficilis vtcunque intellectu eſt locus iſte: & tribus modis à noſtris redditur. Sanctes in ſua priori editione, arbitratur nomen proprium loci, ſed quia additur in oſtio, non videtur multũ expoſitio cõuenire: niſi ſit ſenſus. Sedit in oſtio id eſt, ingreſſu illius loci (henaiim) & dicendũ eſt locum fuiſſe clauſum. Alij putant, ibi (henaiim) ſignificare oculos: vertentes. Sedit in apertiõe oculorum, id eſt, in publico loco: qui omnium aſpectibus peruius erat, aut melius. Sedit in oſtio oculorũ, id eſt, in loco, à quo magna pars illius terræ videri poterat: vbi oculi aperiuntur verſus omnem partem, ac ſi dicat. Sedit in apertione oculorum, id eſt, in loco in quo oculi verſus omnem partem poterant aperiri. Neque iſta expoſitio reijcienda eſt. Si (henaiim) hic oculos: (vt iam diximus) ſignificat. Si autem dictio (henaiim) ſignificet fontem, tunc ſenſus eſt. Sedit in apertione fontium, id eſt, in riuulo, ſeu canali ipſius fontis, aut in principio aquæ ductus, per quem fontis aqua decurrebat, aut melius. Sedit in oſtio fontium, id eſt, in porta, qua erat ingreſſus ad fontẽ. Solent enim fontes eſſe clauſi ne immũditia turbentur, aut beſtiæ bibant, & habere oſtium per quod eſt ingreſſus ad eos. Et vt iam admonuimus, iſte eſt ſenſus literæ, ſi verbum (halaph) ſignificat incaleſcere, ſeu æſtuari. Arbitror tamẽ poſteriorẽ ſenſũ eſſe literæ germanũ. Rationẽ in regulis reddidimus, quare (hen) et fontẽ, & oculũ ſignificat, quod fons cũ egreditur: formã oculi habeat, aut quod oculus, quidã ſit fons, à quo lachrimæ quaſi aquæ fõte egrediunt̃. Putauit meretricẽ, qm̃ operuerat faciẽ ſuam.

Dum

Dum olim venetijs agerem, memini me vidiſſe meretrices incedere per vrbem, operta facie, nigro velo, & forſan tunc temporis mos erat ſic meretrices faciem operire: & tunc quod dictum eſt Thamar operuiſſe ſe velo, intelligendum eſſet de huiuſmodi velo quo meretrices faciem occultare ſolebãt. Da queſo, aut nũc ingrediar ad te, *id eſt, concede, prebe aſſenſum. Diximus de ſignificatione verbi (habah) id eſt, dare, ſupra capite.11. vide ibi ſi places.* Si dederis arabonẽ vſquequo mittas *aut (vt hebraicè habetur)* vſque ad mittere tuum. *Verbum (harab): vt primo huius libri cap. diximus, ſignificat proprie ligare, obligare, coniungere: vt patet infra.44. vbi dicit. Iehudah ſeruus tuus (harab) id eſt, obligauit ſe pro puero: aut fide iuſſit. Nos vocamus (Fiar) .i. fidẽ pro aliquo dare. Inde (arrabon) id eſt, pignus: quod quaſi fide iubeat pro Domino ſuo, aut obliget eum, & forte ab Arrabon Latini verbum ſubarrare deriuarunt: hoc nomẽ quẽadmodum multa alia ab Hebræis mutuantes.*

Anulum tuum, amictum tuũ, & baculum tuum: quod eſt in manu tua. *Dictio hebraica (chotam) quam anulum vertimus, eſt à (chatam) quod eſt claudere, & ſigillare: quod ſigillo claudantur literæ. Deute.32. Nonne hæc recondita ſunt apud me: et (chatũ) .i. clauſa, aut ſigillata ĩ theſauris meis? Et Iob 14. (chatũ) .i. clauſa eſt, aut ſigillata, ligamine forti: preuaricatio mea. Inde eſt (chotam) .i. anulus ſigillũ: à claudẽdo, vel ſigillãdo. Eſt enĩ anulus clauſus, & claudit digitum, & literas. Sequens vero dictio .ſ. (patil) id eſt, tegumentũ non plene conſtat, quid ſignificet, ex coniecturis tamen: vt iam ſuperius cap.30. diximus, videtur ſignificare inuolucrũ, aut inuolutũ quid: ſicut (patal) inuolutũ, & tortuoſum eſſe: vt ibi multis exemplis monſtrauimus. Videtur ergo (patil) ſignificare inuolucrum, quo aliquid inuoluitur, & meo iudicio, ſignificat pannum, quo caput inuoluitur. Non tamen ſum longè ab hoc, quod putem ſignificare ligamen quo aliquid ligatur: vt diximus, dictio ſignificat inuolutum quid. Secundo, quia infra hoc eodem capite ponitur in plurali numero: cum dicit Thamar. Agnoſce quæſo cuius ſit anulus, vt (apetilim) id eſt, & inuolucra, ſeu capitergia ſic dicta, quia ex duobus, aut multis tortis filis fiant. Si ergo ſignificat pannum, ſeu inuolucrum capitis: dicitur (petilim) propter duas extremitates, quibus ligaẽ caput. Dictio enim (patil) Nume.19. videtur operculũ ſignificare. Nã ibi dicitur. Omne vas apertum, ſuper quo non eſt coniunctum, aut coniũctio (patil) id eſt, inuolucri aut ligaminis ſuper eo, immundum erit. Vbi quã verti poſſet, coniunctio panni. Dicitur enim pannus tortum quid, quod ex multis tortis filis fiat. Exodi. vero.28. tortũ filum ſignificat, & Iudicum.16. vbi de Samſone dicitur quod funes, quibus erat ligatus rupit, quemadmodũ rumpitur (petil) id eſt, filum ſtupe. Ex quibus omnibus colligo dictionẽ ſignificare filum tortum, aut pannum ex huiuſmodi filis contextum, vel quid inuolutum. Quare meo iudicio, hic ſignificat, aut pannum quo caput inuoluitur, vt diximus, aut ligamẽ ex tortis filis conflatum forte cingulum. Vtũtur enim homines aliquando cingulo ex tortis filis contextis, & forſitan hac de cauſa ponitur in plurali: & ex hoc diſces quam bene Hebræi norunt ſignificationes nominum, & verborum hebraicorum. In loco enim quem ex Numeris citauimus, quidam eorum vertunt fruſtrum panni: vt diximus. Aly pallium: vt habet Thargum Hieronymus hic armillã vertit.* Remouit vellum ſuum *.ſ. meretricium: vt iam diximus: quod operiebat faciem eius.* Vbi eſt meretrix illa. *Dicũt tam noſtri, quam Hebræi verbum (chapas) tria ſignificare, ſcilicet, ſanctificare, preparare, & immundum eſſe. Sed re vera verbum proprie ſeparare ſignificat: ſanctificare autem, quod quæ ſanctificabantur, ſepararentur à vſibus prophanis, & cultui Dei manciparẽtur. Significat vero immundum eſſe, quod etiam immũda ſeparari ſolebant: vt patet de leproſis ſemini fluis, & alijs immunda tangentibus. Vnde meretrix dicitur hic (chedeſſah) id eſt ſeparata: quod ſepararetur à ciuitatibus, & maneret in loco ſemoto. Vbi etiã ipſi vertũt preparare:*

vt Michæ.3.(Vechideſſu).i.& præparabunt aduerſus illum prælium:eu melius vertas. Et ſeparabunt.ſ. homines aduerſus illum in prælium. Sic illud Ioelis.1.(chadeſſu)id eſt,præparate ieiunium (quod vulgatus vertit) ſanctificate. Optime vertas. Separate ieiunium.i. homines ab imundicijs: vt rectè poſſint ieiunare. Diximus de hoc verbo cap.1.huius libri. Poſſet ergo hic verti. Vbi ſeparata illa? i. meretrix. In fontibus ſuper viam *.i. quæ erat in oſtio fontiũ, aut in oculis, ſeu in loco: quo multa loca videri poſſunt?* Producite eam, & comburatur. *Ex hoc loco videtur, quod habuerit Iudas gubernationem loci illius: vt poſſet præcipere comburere hominẽ, & ſaluare. Ex quo loco coniectari licebit Iehudæ prudentiam: qui etiam inter gentes ius dicebat.* Cognoſce quæſo, cuius ſit anulus. *Melius. Ad quem.ſ. pertineat anulus: & inuolutiones, aut cinguli, aut pãni: vt diximus.* Fuit cũ pareret, dedit manum *.ſ. alter eorum.* Ligauit ſuper manum eius coccinũ. *Meo iudicio,(ſani) non eſt à (ſen) quod eſt dẽs, & (ebur:) ſed à (ſanah) quod eſt duplicare, iterare, & ſignificat aut duplicatum colorem, aut duplicatum filum: & per duplicatum colorem intelligo, inteſtũm valde, magis tamen mihi arridet ſecunda ſignificatio: vt ſcilicet, duplicatũ filum ſignificet, quæ ſignificatio cõſtat ex eo, quod dicitur Prouerbio.31. Omnis domus eius induta(ſanim) id eſt, duplicibus, ſcilicet veſtibus. Sic illud.2. Samuelis.1. qui induere faciebat nos duplicatis, ſcilicet, veſtibus potius, quam coccineis. Vnde verti poſſet. Et ligauit ſuper manum eius, duplicatum, ſcilicet filum, & mihi videtur germanior lectio.* Quid diuiſiſti ſuper te diuiſionem? *Noſtri exponunt. Quare rupiſti ſecundinam, id eſt, pelliculam: qua fœtus in vtero matris inuoluitur: vt .ſ. prior egredereris. Verbum (paras) ſignificat proprie diuidere, & multiplicare, quod ea quæ diuiduntur, multiplicentur: vt .2. Samue.5.(paras) id eſt, diuiſit Dominus inimicos meos. Aliqui legunt: neque male. Quare diuiſiſti? Super te, ſubaudi, erit diuiſio, ſed prior lectio ſimplicior eſt, ſcilicet, quare diuiſiſti diuiſionem: quæ erat ſuper te? Sonat (zerach) ortum: & puto nominis rationem eſſe, quod prius fuerit ortus, vel quod ortu ſaltem manus, fratrem præceſſerit.*

¶ Capitis. XXXVIII. Ad mores componendos.

DEſcendit Iehudah à fratribus ſuis: & declinauit. *Homini multũ prodeſſe nouimus, eſſe in fidelium conſortio. Nam licet fratres iſti iniuſti eſſent, non tamen defuerunt inter eos, qui alios a tanto facinore, ſcilicet fratricidio retraherent: & Iudas: qui nuper alios à peccato auerterat homicidij, hic à fratribus recedens, alienigenam coniungit ſibi. Sic de Samſone legimus.* Accepit Iehudah vxorem filio ſuo. *Diſcant hic filij expectare parentes (qui melius mores fœminarum norunt) deligere ſibi vxores: non ipſi ignari accipiant: quod ſupra de Abrahamo annotauimus: qui Iſaac filio ſuo vxorẽ delegit.* Erat Her primogenitus Iudę malus, in oculis Domini. *Audiant hæc qui fœdis congreſſibus, & commixtionibus ſeſe polluunt, maxime qui vxores habent: quibus non bene vtuntur. Et quam ſeuere caſtiget Dominus, quos viderit iniurios eſſe naturæ.* Suſcita fratri ſemen. *Docemur hic curare quæ ſunt fratrũ noſtrorum, præſertim defunctorum: qui obliuioni traditi eſſe videntur: & qualiter pius pater, poſtquam hominem mortis ſententia damnarat, voluit alia via diuturnum, aut perpetuum facere. Hinc natura docente, homines nomina ſua filijs imponere cõſueuerũt: vt qui in ſe viuere nequeunt, in filijs viuerent: vt hac pia fraude, aliorum oculos deciperent, hinc Eccleſiaſticus habet. Mortuus eſt pater, & quaſi non ſit mortuus. Inde etiam cognati beati Iohannis, eum nomine patris ſui Zachariam vocabant. Sed non permittit Dominus: vt homines nomina rebus, quibus ipſe ad ſuum miniſterium vtitur: imponant.* Cognouit Onan non ei fore ſemen.

Omnia

Omnia turbat priuatus amor. Sed qui non curat aliena, perdit propria. Nam, quia iſte noluit fratri filium gignere, proprijs deſtitutus eſt. Vbi ſimiliter expende, quæ mala ſibi homines faciant, ne alijs bona facere contingat. Quoties contingit, rem propriam apud eũ: qui eam noluit accõmodare: perire. Et aduerte etiã quàm graue crimen apud Deum ſit, molitiei fœditas. Mane vidua. Non ſunt omittenda diuina præcepta, ad damna temporalia vitanda: quoniam qui hæc faciunt, maiora incurrunt. Audi etiam, quàm vindicatiua ſit fœmina: & qualiter nihil horreat, vt ſuam expleat voluptatem. In domo patris tui. Nullibi vidua ſecurior eſt: quàm in domo patris, & putarem illius temporis conſuetudinẽ fuiſſe, iuniores viduas, poſt virorum obitum, in domum patrum remitti. Nunc verò liberè viuere volunt: & ſinuntur. Ipſe, & Chirach amicus eius. Nihil melius in triſtitijs, amicorum ſocietate: ſed hoc malum in magnis amicis inuenitur, quod non ſolum bona cõſulunt, ſed & mala permittunt: vt patet de Ionadab, & Annon filio Dauid ſecundo Semue. Operuit ſe velamine. Nihil eſt, quod non auſit fœmina libidine tacta. Viderat, quod creuiſſet Selah. Cui ius ſuũ negatur, neceſſe eſt, vt ſibiipſi ius dicat ſi poteſt. Declinauit ad eã. Ecce quid mali faciat occaſio peccandi: & qualiter cõſulendũ eſt viduis, quæ continere nequeũt: vxores accipere, aut maritos, ne fœdo cõcubitu polluãtur. Da quæſo: ingrediar ad te. Oſtendit locus iſte, neque meretricibus eſſe inferendam vim ad concubitũ. Non nouerat, quod nurus eſſet. Excuſat ſcriptura, quoad poteſt peccata ſanctorum. Quid dabis mihi? Iuſtam eſſe corporis mercedẽ, quæ datur meretricibus, locus iſte oſtendit. Dabis harabonem. Docet hominem ſecurum ſe reddere pignore, cum de veritate promittentis diffidit. Miſit hœdum. Omnibus perſonis fides ſeruanda eſt. Capiat ſibi: ne ſimus contẽptui. Admonemur, hîc non debere multam inquiſitionem facere, vbi honor, & fama periclitantur: maximè in rebus carnis: & potius multa temporalia perdẽda ſunt, quàm vt homo veniat in opprobrium: quod multi prælati religioſorum parũ curant: qui dum exactè quærere volũt quædã ſemiocculta, pluribus faciunt manifeſta. Fornicata eſt Thamar nurus tua. Mirum: valde, quod pœna mortis tam horrendæ: vidua fornicata plecteretur illo tempore. Putarem tamen hãc reputari coniugatam, cuius vir, ad eam quodã modo erat obligatus. Agnoſce, cuius ſit ſigillum. Putant multi ſua peccata occulta eſſe: quæ tamen ſuo tẽpore autorem ſubvindicant. Vbi tu ſimul aduerte, qualiter qui in alios ſæuiunt peccatores: cum ſeſe reos intelligunt, mitius iudicãt: quemadmodũ de Dauid legimus: qui tã ſeuere voluit diuitẽ pauperis ouis occiſſorem punire, ignorans aduerſum ſe tuliſſe ſententiam mortis. Iuſtior me tu. Cõſidera hîc veritatem ſanctorũ patrum. Poterat ille negare pignora eſſe ſua, & noluit: & vltra hoc fatetur ingenue iniuſtitiam ſuam. Vbi diſcãt parentes non detinere nuptias filijs, & filiabus nubilibus, ne in fœdiores concubitus prolabãtur. Non addidit cognoſcere eam. Cauẽda eſt valdè peccatorum iteratio. Hinc etiam illa lex poſtmodum ſancita, ne ſocer cognoſceret nurum ſuam. Iſte egredietur prior. Vult Dominus oſtẽdere, nõ pẽdere ex arbitrio noſtro, quis ſit primogenitus, ſed ex voluntate eius.

¶ Capitis. XXXIX. Ad litteram annotationes.

FVit vir proficere faciens. Significatio verbi (ſalach) nõ eſt plene nota Hebræis, & noſtris: ex coniecturis tamen apparet, quod ſignificet proficere, vltra ire, & tranſire: vt. 2. Semue. 10. (Veſalechu) id eſt, & tranſierunt Iarden. & primo Samuelis. 10. (Veſalechah) id eſt trãſib. ſuper te ſpiritus Domini, ſeu præibit te ſpiritus Domini. Diximus de ſignificatione huius verbi ſuprà 24. & 22. nondũ tamẽ intellectus meus omninò in hac ſignificatione, quieſcit. Sic infrà. Omne

quod ipſe faciebat Dominus proficere faciebat, in manu eius. Nos cum hominem proficere, & proſperari videmus, dicimus (tudo lhe vai a diã te). Et præpoſuit eum ſuper domum ſuam. *Verbum (pachad) vt alias diximus, ſignificat propriè numerare, & recordari: quod ille qui recordatur videatur multa numerare, vt recordetur alicuius, aut quia numerare, ſed quodam reminiſci. Sunt tamen aliquot loci in ſcriptura, in quibus magis quadrat præficere, præponere, quã recordari, aut numerare: ſicut hîc, & Iob. 34. vbi dicitur. Quẽ (pachad) id eſt præfecit ſuper ſe, ſuper terram? Poſſet tamen retenta propria ſignificatione hic verti. Qui recordari fecit eum ſuper domum ſuã, id eſt fecit quod ipſe eſſet memor omnium quæ erant in domo ſua: & omnibus numeratis tradidit ei cuncta. Sic quod infra dicitur. Et fuit ex tunc quo recordari fecit eum domus ſuæ, id eſt quo curam domus illi cõmiſit. Aut ex tunc quo illum domui ſuæ præfecit.* Benedixit domui Ægyptij, ꝓpter Ioſeph. Aut in reuolutione Ioſeph, *id eſt dũ Ioſeph reuolueret, quæ erant in domo eius: aut ad circuitum, Ioſeph. Nam Galal voluere, & reuoluere ſignificat. In multis tamen locis videtur (galal) ſignificare propter, vt Deutero. 18. ſupra. 12. & 30. Per benedictionem autem intelligit beneficentiam: qua Dominus illi benefecit.*

¶ Et non cognouit cum eo quicquã, *ſed aut niſi* panem, quem ipſe comedebat.

Variè tam noſtri, quàm Hebræi, hunc locum reddunt: cum meo iudicio ſenſus non ſit obſcurus. Aben Ezrah ſic vertit. Nõ diſcernebat cum eo quicquam, niſi panem, id eſt omnia illis, communia erant, niſi quod Dominus in cibo non communicabat cum eo: quoniam non licebat Aegyptijs comedere cum Iudæis: vt infrà dicetur. Alij ad Ioſeph verbum referẽtes, vertunt. Non cognouit, ſcilicet Ioſeph cum Domino ſuo, niſi panem, id eſt nihil præter ſiccum panem: in domo Aegyptij comedebat. Expoſitio indigna relatu eſt. Quidam, quod non haberet cum eo quicquã ratiocinij. Sed ſimplex, & germanus literæ ſenſus eſt: quod Dominus Ioſeph, de rebus ſuis nihil cognoſcebat, niſi panem quem comedebat: ac ſi dicat. Ioſeph cũcta curante: Dominus non curabat niſi comedere, & bibere, aut nihil eorum, quæ poßidebat nouerat, niſi ſolum panem, id eſt cibum, ſeu comedere, & bibere. Nam hoc ſolum querebat. An cibus ad comedendum eſſet paratus necne: & hunc ſenſum, contextus approbat. Nam anteà dictum eſt: quod Dominus cõſtituerat eum ſuper domum ſuam: & omnia quæ habebat tradiderat in manu eius, vt ſcilicet ipſe de cætero ea curaret, & Dominus ipſe vaccaret ab huiuſmodi curis. Infrà etiã dicit heræ ſuæ Ioſeph. Ecce Dominus meus, nõ cognouit mecum, quid ſcilicet ſit in domo, & omne quod eſt illi, dedit in manu mea. Vbi præcedens textus locũ explicare videtur. Fuit pulcher forma, *id eſt lineamentis. Nam (taar) eſt formare, deſcribere, ſignare: & putarẽ hic ſignificare colorem, ſeu colores aptos: vt ſcilicet rubeus eſſet ſuo loco, & candidus ſuis, vnde reſultabat quod eſſet viſu pulcher.* Non eſt maior me, in domo iſta, *aut eleuatior loquetur de conſeruis.* Quomodo faciam malum magnum hoc, *ſcilicet aduerſus herum, & peccabo in Deum. Duos timebat offendere, ſcilicet herum, & Deum.* Cum loqueretur ipſa ad Ioſeph dietim. *Hebraice eſt (Die) & (die) id eſt ſingulis diebus.* Vt iaceret apud eam: vt eſſet cũ ea. *Duo dicit textus, quod ſcilicet Ioſeph noluit cum ea accumbere: & quod noluit cũ ea eſſe. Vitabat enim quãtum poterat, eſſe in loco, in quo illa erat: vt illi auferret peccandi occaſionem. Aut noluit acquieſcere, vt iaceret iuxta eam, neq; vt eſſet cum ea, aut in lecto, aut in eadem domo.* Et fuit ſecundũ diem hãc, *id eſt ſicut omni die ſolebat, vt ſcilicet Ioſeph intraret ad faciendũ opus ſuum. Aut fuit ſecundum diem hanc, qua ipſa eum ſolicitare ſolebat: & per opus intellige opus quod illi erat faciendum, aut quod facere ſolebat.* Vocauit viros, aut clamauit ad viros domus ſuę. *Nam infrà dicit. Et clamaui voce magna.*

Vt

Vt illuderet in nos, ſeu nobis. *Diximus abunde, de ſignificatione verbi (ſachach) ſupra. 21. ibi vide.* In domum carceris. *Dictio (ſahar) rotundum ſignificat vnde videtur, quod Domus carcerum illo tempore eſſent rotūdæ, & hoc manifeſtè habetur ex capite ſequenti vbi puteus vocatur. Cantic. 7. Venter tuus crater (haſahar). i. rotūdus. Et quod ſequitur.* Et dedit eū in domū carceris: in qua incarcerati: regis tenebātur; *Conjecturā nonnullā præbet textus, quod iſte eſſet princeps Laniorū, ſeu plectendorum: qui, quos volebat in carcerabat. Et per vinctos Regis intellige eos, quos rex includi præcipiebat.* Inclinauit ad eum miſericordiam. *ſcilicet Deus.* Dedit gratiam ſuā Deus in oculis principis domus carceris: *vt. ſ. bono aſpectu aſpiceret Ioſeph.* Omnia quæ faciebant ipſi. *ſ. vincti ipſe. ſ. Ioſeph* faciebat: *ipſe omnia quæ vincti faciebāt: fiebāt ex imperio Ioſeph. Aut omnia quæ ipſi erāt factari. i. neceſſaria illis: faciebat Ioſeph.* Neq; prīceps dom⁹ carceris videbat quicquā, ex hijs quę erāt in manu ei⁹. *Hebraicè ſic habetur. Nō princeps Domus carceris videbat omnia, quicquā in manu eius: & poſſet negatio præcedens ſubintelligi, ſcilicet neque quicquam, ſcilicet erat in manu eius, ſcilicet principis: ac ſi dicat. Nihil videbat, neque habebat quicquam in ſua poteſtate, cunctis Ioſeph traditis: & ratio ſubdicitur.* Quia De⁹ erat cū Ioſeph. Nam quod ipſe. ſ. Ioſeph faciebat, Dn̄s ꝓficere faciebat, *ſeu vltra tranſire faciebat, quod eſt proficere.*

¶ Capitis. XXXIX. Ad mores.

EMit eum Potiphar princeps, aut cuſtos paroh. *Cum Dn̄s parat iuſtis tentationes: ſtatim parat quæ leuiter eos excipiant, quemadmodum parauit Ionæ belluam marinam: quæ eum deglutiret, ſed non deuoraret. De iuſtis in pſal. ſcriptum eſt: quod dedit Dominus eos, in miſericordias, in cō ſpectu omnium qui cœperant eos.* Fuit Dominus cum Ioſeph. *Quocunq; pergit iuſtus Dominus eum cōcomitatur. Si (inquit ſanctus) ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala: quoniam tu mecū es, Qui venditum iuſtum non dereliquit, ſed cum eo deſcendit in foueā, donec afferret illi ſceptrū regni.* Vidit Dn̄s eius, quod Deus eſſet cū eo. *Facilè cognoſcitur homo, in quo eſt Deus. Nihil eſt in iuſto, quod Deū adeſſe non oſtendat. Oſtendunt oculi, os, manus, pedes, & cætera membra: quemadmodum in impio: abſentiam Dei cuncta proclamant. Ex confuſione enim. (vt dicit apoſtolus) Deum abeſſe malis oſtenditur: quēadmodum ex ordine præſentia Dei in bonis.* Oīa quę faciebat Dn̄s ꝓſperabat. *Nō ſolū iuſtis, ſed etiā rebus eorū De⁹ adeſt, & cūcta eorū, ſecūdat.* Præpoſuit eū domui ſuæ. *Audis ad quid Dominus ſuos, ſeruos eſſe permittat: vt ex ſeruis Dominos faciat. Similiter quid valeat bonus ſeruus.* Omnia ſua dedit in manu eius. *Idem enim eſt, ſua iuſto tradere, ac ſi Deo ipſe tradidiſſes.* Ex quo eū præpoſuit domui ſuæ: benedixit Deus omnibus quæ erāt ei. *Non creſcunt vel augētur opes in manu impiorum: quare ſi ditari cupias: iuſtis eas tradas neceſſe eſt. Vbi ſimul expēde, quid vtilitatis ſit iuſtū domi habere. Sic ad ingreſſum Iaacob, Laban fatetur ſe à Domino benedictū. Sūt manus iuſti manus Dei, vt ſicut quæ Deus manibus tāgit augentur: ita & quæ iuſti tractant.* In domo & in agro: *vt ſcias quam late diffunditur benedictio iuſti.* Reliquit omnia ſua in manu Ioſeph. *Docentur hic Dn̄i fidere bonis ſeruis.* Leuauit vxor Dn̄i oculos ſuos in Ioſeph. *Audis quid valeat honeſtas in fœmina. Nam quandiu hec oculos habuit demiſſos, non peccauit: cū vero leuauit, ſcandalum paſſa eſt. Et ſimul aduerte, quantum proſit ad honeſtatem: oculos deijcere* Dormi mecum. *Mirum valde eſt, quod ſic apud fœminas cecideri omnis pudor, vt nō*

expectaret

prõptiſſimos:& vbi beneficia contulit, aut promiſit, illic nos gratos eſſe cupit. Neq; fuit ſatis, quod Iaacob iam illi, pro gratiarum actionibus victimas obtuliſſet, altareq; conſtruxerit: vt videas, non ſat eſſe ſemel Deo pro magnis beneficijs gratias agere, & hoſtias obtuliſſe. Remouete deos alienos de medio vſ̃ri. Qui Deo ſummo eſt litaturus, oportet eum mũdari intus & extra: maximè à cultura alterius Dei. Vbi ſimul nos Hebræi docent cum ſancto patre Iaacob, non ſolum interiora, ſed & externa mundare, dum ad orationem, aut alium quemuis Dei cultum accedimus: vt ſcilicet lotis veſtibus, & manibus, accedamus: quemadmodũ celebraturi facimus: modo abſit Iudæorum ſuperſtitio. Qui exaudiuit me: & fuit mecum in via. Tametſi pro omnibus ſummi Dei beneficijs, gratia rependenda eſt: maximè tamen pro eo, quod te in die anguſtiæ liberauerit: & ſe tibi comitem exhibuit. Dederunt ei omnes deos alienos. Docentur hîc ſubdiei, ea prælatis ſuis tradere libenter, etiam ſi talia forent: quæ intenſiſſime diliguntur, aut in ſummo precio habentur. Abſcondit ea Iaacob ſub quercu. Audiant hoc communitatum rectores: & diſcant à ſubditis auferre, quæ illis ſunt nocitura. Sic ſanctus Moſſeh vitulum combuſſit, & contriuit, atque idolatris potum dedit: ne poſtea putarent aliquid illius relictum, quod colere non vererentur. Fuit terror Dei ſuper vrbes. Solet Deus ſeſe aduerſus iuſtorum inimicos opponere. Mortua eſt deborah. Cõmonet nos locus iſte, officiorum: quæ erga pios exhibere debemus, & quantũ nutricibus debeamus. Similiter debere filios, eos qui de parẽtibus ſuis benè meriti ſunt, enutrire ſenes, & anus: quod multi, obligationis huius immemores, negligũt. Cœtus gentium erit ex te, & reges è renibus tuis egredientur. Parum eſt multitudinem generare, niſi nobiles, & probos, ex te producas. Similiter diſce: qualiter Deus iuſtos multiplicare ſolet. Terras: quas dedi Abrahã, tibi dabo. Non ſolũ ob ipſam virtutem boni eſſe debemus, ſed etiã, vt patrum promiſſa hæreditare poſſimus: ſæpe enim mala ſoboles, parentũ hæreditatẽ ſua culpa amittit. Statuit Iaacob titulum, ſeu ſtatuam in loco: in quo ei locutus eſt Dñs. Sicut Dominus ex nobis teſtes exigit, qui mentiea promiſſa, aduerſum nos teſtificentur: ita & ſancti, præſertim veteris inſtrumẽti, teſtes inuocabant ſtatuas, diuinorum promiſſorum: licet ijs opus non haberent. Et patitur hoc pius pater, videns nos ad diffidentiam pronos. Cogitaui aliquando apud me, vnde nobis eſſet tanta promiſſorum diuinorum diffidentia, vt non ſolum de hominibus nobis ſimilibus, & qui nobis ſæpe mentiti ſunt, ſed de Deo ipſo diffidamus ſæpius. Et arbitror hoc ex malitia noſtra ortũ habere: vt quemadmodum nos fallaces ſumus, & tales nos cognoſcimus, tales cæteros arbitramur. Nam quia ego ſæpius Deo & hominibus ſum in promiſſis mẽtitus, arbitror nẽminẽ mihi promiſſa redditurum. Erat adhuc multum terræ. Admonentur hîc viri, curare vxorum funera, & ſimiliter non multum ſolicitari, vt funus longe defferas: licet hoc de patriarcha ipſo legamus. Ne timeas. Debẽt medici non in deſperationẽ adducere infirmos, ſed conſolari: etiam ſi eos videant morti eſſe propinquos: quia ſæpius ſolus timor hominem, pluſquam langor diuexat. Vocauit eum filium laboris mei. Sic omnes filij appellandi eſſent, pro quibus parentes in continuo labore, & ſolicitudine ſunt. Abijt Reuben, & cõcubuit cũ Bilhah vxore patris ſui. Mirum eſt, quod iam ab olim fuerit in hominibus tam cæca cupido, vt patris vxorem violarent quis. Sed nõ impune hoc fecit Reuben: cum propter hoc non creuerit: vt infrà cap. 49. dicitur: & perdiderit ius primogenituræ: quæ data eſt Ioſeph: vt dicitur primo Paralipo. 5. Ipſe, ſcilicet Reuben (ait textus) fuit primogenitus: & cum violaſſet ipſe torum patris ſui: data eſt primogenitura eius filijs Ioſeph, filij Iſrael. Venit Iaacob ad Iſaac patrem ſuũ. Crediderim ego eum, hac de cauſa ad patrem ſenem veniſſe, vt eius poſſet nutrire ſenectã:

quo

quo facto nos admonet pietatis erga parentes ſenio confectos. Senex, & ſatur dierum. *Saturantur vita ſancti: iniqui vero, nunquã ab hac vita egredi vellent.* Sepelierunt eũ Eſau, & Iaacob. *Debent filij parentum curare funus. Non meminit ſcriptura mortis Rebecæ, quòd fortè ante reditum Iaacob de Meſopotamia obierit, & hac de cauſa nutrix eius. Deborah, ad Domum Iaacob ſe contulit.*

¶ Capitis. XXXVI. Ad literæ explicationem.

IPſe eſt Edom, *id eſt qui alio nõĩe dicitur Edom: & cauſa dicta eſt cap. 25. ſuprà à rubedine. ſ. iuris lenticularum: cuius auiditate deperijt.* Sororem Nebaioth. *Crediderim hunc Nebaioth virum inſignem: à quo ſoror deſcribitur.* Eliphaz. *à quo puto vnum ex amicis Iob vocatum Eliphaz Themanitem. Conſtat enim ex ſcripturis Iob fuiſſe Edomæum: vt ſuo dicemus loco.* Animas domus ſuæ. *Ex hoc loco habetur nomine animarum, venire perſonas cuiuscunque conditionis: ex quo etiã intelliges illud, quod ſuprà cap. 12. dictum eſt de Abraham, & Loth: quod tulerunt ſecũ animas, quas fecerãt in Aram, id eſt perſonas genitas illo in loco.* Omnem poſſeſſionem: quã acquiſierat in terra Chenahã. *Capitur hic poſſeſſio, pro re poſſeſſa: & de verbo (rachas) id eſt acquiſiuit diximus. 14. cap. huius libri: cuius ſignificatio non plene nota eſt.* Abijt ad terrã. ſ. Seir: *quæ eſt Seir.* A facie Iaacob fratris ſui: Quoniã fuit ſubſtantia eorũ multa. *Maximè in pecoribus. Paſcua forſan nõ ſufficiebant pecoribus vtriuſq; alendis, quemadmodum hac de cauſa diuiſus eſt Loth, ab Abrahã. Et potiſſimũ, quia volebat Dominus ſolos Iudæos in terra Chenahan habitare: quam illorum patribus promiſerat.* Habitauit Eſau in monte Seir. *Qui quidem mons eſt quaſi terminus terræ ſanctæ ad auſtralẽ plagam.* Patris Edom, id eſt Edomæorum, in monte Seir, *id eſt quos genuit in monte Seir: præter filios quos genuerat in terra Chananæorum, aut melius in monte Seir, id eſt qui habitauerũt in mõte Seir.* Teman, *à quo illa regio orientalis nomen ſortita eſt.* Iſti ſunt prĩcipes, ſeu duces. *Radix nominis (aluph) eſt (eleph) quod mille ſignificat & videtur (aluph) ſignificare ducẽ mille virorũ. Vnde etiã (eleph) quod noſtri interpretantur bouem: potius ducem gregis (iuxta radicis ethymon) ſignificare videtur.* Iſti ſunt principes Elephã, *id eſt ex elepham.* Iſti ſunt filij Seir, *id eſt qui incoluerũt mõtem Seir: aut qui nati ſunt in mõte Seir.* Horrei. *i. qui dicti ſunt Horræi, ſed qua de cauſa, nõ cõſtat.*

Ipſe eſt Hanah: qui inuenit mulos, dum paſceret ipſe aſinos Sibeoni patri ſuo. Dux Hamalech: *à quo arbitror Hamalechitas ortum habuiſſe.*

Impingunt hic omnes in vulgatum interpretem, quod pro hemim legerit (maym) id eſt aquas, & ex ſuo, calidas addiderit, Hierony. in libro Hebraica. quæſt. de hac re ſic dicit ad verbũ. Multa, & varia apud Hebræos de hoc capite diſputantur. Nam apud Græcos, & noſtros ſuper hoc ſilentium eſt. Alij putant (Iemim) maria appellata: iiſdem enim literis ſcribitur maria, quibus & nunc hic ſermo deſcriptus eſt: & volunt illum, dum paſceret aſinos patris ſui in deſerto, aquarum congregationẽ reperiſſe: quæ iuxta idioma linguæ Hebraicæ, maria nuncupantur, quòd ſcilicet ſtagnum repererit: cuius rei inuentio in eremo difficilis eſt. Nonnulli putant aquas calidas, iuxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebrææ contermina eſt, hoc vocabulo ſignari. Sũt qui arbitrentur onagros ad hoc admiſſos ad aſinas, & ipſũ per iſtiuſmodi inueniſſe concubitum, vt velociſſimi ex iis aſini naſcerentur: qui vocantur (Iemim.) Pleriq; putant, quod equarum greges, ab aſinis in deſerto ipſe fecerit prius aſcendi, vt mulorum inde, noua contra naturam animalia naſcerentur. Vt autem ego etiam quid de hac

Nam in libri initio dicitur. Vir erat in terra Vz. Ex quibus clare colligitur eũ fuiſſe Edomæum.

¶ Capitis. XXXVI. Admores.

HOC potiſsimum ex hoc capite colligitur qualiter, ſcilicet Deus vltra promiſſa dederit ſanctis patribus: Licet enim Iacob elegerit, & Eſau odio habuerit, non tamen multiplicare eius ſemen deſijt, quaſi in immenſum: quod ſemen ſanctum eſſet: vt in hoc capite vides. Accepit vxores de filiabus Chenahan. *Cum primum Deus hominem deſerit, ſtatim ad noxia perducitur. Reliquit Dominus Eſau, qui ſtatim idololatras vxores ſibi aſciuit.* Accepit omnia ſua, & iuit ad aliam terrã. *Audis hic qualiter Deus remouet à ſuis omnia illa, quæ eorum quietem impedire poſſunt.* Nequirent pariter habitare. *Vix conuenit inter duos diuites: quã ob rem honeſta paupertas eligenda eſſet.* Iſti ſunt duces *Non ſat eſt Deo filijs ſanctorum prolem copioſam dare, niſi etiam nobilem dederit.*

¶ Capitis. XXXVII. Ad literam annotationes.

Iste ſunt generationes Iaacob. *Quæ ſcilicet dictæ ſunt in fine præcedẽtis capitis, vel hic v. 13.* Paſcebat cum fratribus ſuis gregem, aut oues. *Poſſet etiam vertiː Paſcebat, ſcilicet ipſe, & fratres eius gregẽ: ſed ſenſus idẽ eſt.* Et ipſe erat cum filijs: Bilhah. *Varias cauſas doctores aſsignant, quare Ioſeph eſſet cum filijs ancillarum, & videtur quod quia ſemper fuerat lis, inter Rachel, & Leam ſuper viro, etiã inter filios earum, inimicitia perſeuerarit: quare coniungebat ſe filijs ancillæ matris ſuæ: cum quibus fuerat nutritus: & alterius ancillæ qui eum non tanto odio proſequebantur quanto filij Leah.* ¶ Et adduxit famam, ſeu oblocutionem eorũ malã ad patrem eorũ.

Difficilis vt cunq; eſt locus iſte, enim difficultas præcipuè pendet, ex ignorantia ſignificationis vocabuli quod hic ponitur. ſ. (dibbah) quod aliqui infamiam: ſeu famã malam, Alij oblocutionem, ſiue bonam, ſiue malam ſignificare dicunt. Hoc certum eſt, quod ſcilicet ſit rumor ſeu res quæ auditur: quod conſtat ex pſal. 31. vbi dicitur. Quoniam audiui (dibbat) id eſt vituperationem, vel oblocutionem multorũ. Idem Ieremiæ. 20. Sic Numeri. 13. de exploratoribus dicitur quod eduxerunt (dibbat) id eſt oblocutionem, vel infamiam terræ, ſeu ea quæ ad infamiam terræ erant. Clarius, Ezechielis. 36. vbi ſic habetur. Pro eo quod aſcendiſtis in labia linguæ (loquitur ad mõtes Iſrael) & oblocutionem populi. Ex quibus omnibus apparet, quod propriè ſignificet oblocutionem, ſiue malam, quæ eſt infamia, ſiue bonam. Verbum (dabab) ponitur Cantico. 7. vbi dicitur. Palatum tuum, ſicut vinum optimum, propter bonitatem (dobeb) id eſt faciẽs loqui labia veterum, aut dormientium. Sed quæ nã fuerit iſta oblocutio quam detulit Ioſeph patri ſuo, nõ facilè conſtat. Aliqui dicũt eum retuliſſe patri, qualiter eum odio haberent, & de eo loquerentur. Mihi verò (ſalua prudẽtiorum ſententia) videtur ex ſequentibus, quod fratres loquebãtur de eo, & patre: qualiter, ſcilicet plus æquo ab eo diligeretur, ſine vlla ratiõe. Nam ſtatim paucis interpoſitis habetur: vidiſſe fratres eũ plus cæteris à patre diligi: quare nõ poterant ei pacificè loqui. Eſt ergo ſenſus. Et deduxit Ioſeph oblocutionem eorum malã patri, *id eſt murmura quibus de patre propter ſe, ſeu eius ſpecialem amorẽ erga ſe murmurabant.* Quia filius ſenectutis (*aut, vt Hebraicè habetur*) ſenectutũ ipſe ei. *Sũt qui hic per filiũ ſenectutis intelligãt ſapientẽ: ac ſi dixiſſet. Quia filius ſapiens erat ipſe illi. Mihi verò cõmunis expoſitio magis arridet, eum, ſcilicet ideo præ cæteris dilectũ, quod ab eo in ſenectute fuerit genitus. Solent enim ſenes paerulis affici, & eorum verbis, & iocis maximè delectari: tum, quia eos ſemper ad manũ habent, vt huc & illuc mittãt.* Fecit ei tunicam polimitam, ſeu diuerſorũ

liciorum,

liciorum, aut colorum. *Dictio Hebraica (pas, ſeu paſſas) videtur propriè ſignificare partem, ſeu particulam: vt patet pſal. 72. Erit (piſat bar) ideſt particula frumenti, in terra. Vnde videtur quod tunica fuerit, nõ ex diuerſis filis diuerſorum, ſcilicet colorum, ſed quod fuerit ex particulis, quæ quidẽ particulæ erãt diuerſorum colorum. Quare vertendum arbitror. Et fecit ei tunicarũ partium, ſeu particulorum, ſcilicet diuerſarum: & diuerſorum colorum. Idem nomẽ habetur 2. Samuelis. 13. vbi dicitur de Thamar, quod erat induta talari tunica, & quod ſciderit tunicam (paſſim) id eſt partium diuerſarum.* Non potuerunt ei loqui pacificè. *Melius integrè, id eſt integro animo, ſeu ad integritatẽ: vt ſcilicet illi integritatem verbis imprecarẽtur: vt fieri ſolebat cum ſeſe aliqui amicè ſalutabant: & ſeſe mutuo videbãt.* Ecce nos ligabamus manipulos in medio agri. *Varias ſignificationes Iudai tribuũt verbo Alam, ſcilicet manipulare (ſi ſic loqui liceret.) Obmuteſcere, ſed ſi quis rectè expendat, videbit ſignificare propriè ligare, & ſi obmuteſcere, ideo eſt quod mutus appareat lingua ligat⁹. Inde (almanah) i. vidua, quod videatur habere ligatũ os: vt non audeat loqui. Vnde illud Iſaiæ. 53. Sicut agnus coram tondente ſe, (ne elamah) id eſt obmuteſcet, aut obmutuit. Poſſet etiam verti. Coram tondente ſe ligatus eſt. Solet enim agnus corã tondente ſe, ballare cum os ligatum nõ habeat, & voces querulas emittere, ac ſi dicat. Fuit ille coram tondẽte ſe ligatus, velut agnus: vt nõ poſſet pedem, aut manũ mouere ad percutiendum. Vnde, & Pſal. de eo dicit. Placebit Deo ſuper vitulum nouellum cornua extendem, & vngulas, vt. ſ. ligarentur.* Narrauit eis. *Dixi alias verbum (ſapar) ſignificare propriè numerare: & exinde narrare: quod narrans vnũ poſt aliud narret veluti numerãs.* Nun ego, & mater tua, & fratres veniendo venient⁹, vt incuruemus nos tibi. *Ex hoc videtur Rachel tunc vixiſſe, & autorem libri, non ſeruare ordinem rei geſtæ: quod & alio argumento fundatur: quia ſi tunc mortua fuiſſet Rachel. Nõ fuiſſet Ioſeph filius ſenectutis, ſed Biniamin. 3. quia Ioſeph in Aegypto vocat Biniamin filium dicens. Deus miſereatur tui fili mi. Ideo multum placet eorum ſentẽtia, qui dicũt adhuc vixiſſe Rachel cũ hæc acciderunt. Sed alius inſurgit nodus difficilioris ſolutionis qualiter. ſ. verũ ſit, quod pater, & mater adorauerint eum, cum pater nõ adorauerit eum, mater vero. ſ. Rachel fuerit mortua & in Aegyptũ non deſcenderit, vt eũ adorare poſſit. Hebræorum aliqui hic dicũt, quod licèt pater, et mater nõ adorauerint eũ in perſonis proprijs: voluiſſe tamẽ dñm (vt verificaret ſomniũ) poſtea ipſum ſolem & lunam, non ipſum Ioſeph, ſed Ioſue (qui fuit de tribu eius) vt habetur Ioſue. 10. adoraſſe. Sed quia ibi nõ legitur ſolem & lunã adoraſſe Ioſue, ſed voci eius obediſſe, non multum huic ſolutioni tribuo. Alij dicunt hic per matrem non debere intelligi Rachel, ſed vxorem Iaacob. præſertim ancillam Rachel: quæ eum nutrierat veluti filium. Sed neque iſta ſolutio plenè ſoluit: cum illa non adorauerit. De patre autem quod adorauerit non in perſona propria, ſed per filios cõſtat infrà cap. 43. vbi dicit eũ munera miſiſſe viro, qui in Aegypto dominabatur, quod ſaltẽ fuit ſignum ſubiectionis, & reuerentiæ, quare dicerem, aut quod in patre adorauit ſimul mater: quæ reputatur in ſubiectione idem cum viro: Aut quod non ſit opus omnia, quæ in ſomnio oſtendebãtur, poſtea verificari, ſed ſat eſſe, ſi maior pars eorum quæ ſomniauerat vera fuerint præſertim cum primũ ſomniũ nihil habeat quod ad patrem, vel matrem pertineat: quod tantũ de manipulos adorantes figurabat. Poſſet etiã dici eũ vidiſſe quidẽ, ſolẽ & lunã, & ſtellas vndecim, ſed non omnia ſe adorare, ſed ſolũ ſtellas. 11.* Pater obſeruabat verbum, *an ſcilicet verificaretur necne: quia enim videbat iuuenis ſimplicitatem, putauit hoc aliquid numinis eſſe: adeò exitũ rei obſeruabat, aut diſquirebat intra ſe, an eſſet veritas, vel vanitas quæ in ſomnijs eſſe ſolet.* Ecce ego: *Hebraiſmus eſt, pro ecce adſum, aut præſto ſum: quem loquendi modum nos Luſitani hodie obſeruamus ſic enim loquimur.*

Ex

Eys meen aqui, id eſt ecce hîc adſum. Vide pacem fratrum tuorum, & integritatem gregis. *Melius. Vide integritatem fratrum, & integritatem gregis, an omnia ſint integra, an deſit aliquid fratribus, aut gregibus: aut, an acciderit eis aliquid.* Ex valle Chebron. *Dictio (Emech) ſignificat profunditatem, & vallem à profunditate.* Machinati ſunt cõtra eum. *Ignota videtur eſſe propria ſignificatio verbi (nachal) id eſt machinati ſunt: Dicunt tamen Hebræi, ſignificare malum corde cogitare. Hieronymus vertit. Doloſe agere. Malachi. primo. habes. Maledictus (nochel) id eſt cogitans malum: vbi vulgatus habet. Maledictus doloſus. Mihi verò videtur verbum ſignificare pluſquã cogitare malum, ſcilicet tractare faciendũ. Significatio, vt dixi, incerta eſt. 70. vertunt. Dolũ facere. Chaldæus verò, cogitare.* Ecce Dominus, ſeu dominator ſomniorum. *Dixi aliàs nomen (Baal) ſignificare ſuperiorem, perfectum à (ba) quod eſt in & (al) i. ſuper, quaſi inſuper ſeu ſupra. Aliqui per Dominum ſomniorum, ſomniatorem intelligunt, id eſt qui conſueuit ſomniare. Alij magiſtrũ: ſed meo iudicio, ſenſus eſt. Ecce qui ſe Dominum ſomniat, aut qui in ſomnijs Dominus eſt, qui non quidem re, ſed ſomnio ſe Dominum noſtrum futurũ arbitratur. Aut, ecce Dominus ſomniorũ ille, id eſt qui ſomnia ad manum habet, & in ſua poteſtate eſt ſomniare quod vult: neq; abijcio ſuperiores expoſitiones. Nos enim vſq; hodie irriſoriè dicimus (Eys ho ſenbor Rei, Ecce Dominus Rex.* Videbimus, quid erunt ſomnia eius, *quod. ſ. nihil eueniet eorũ, quæ ipſe ſomniauit.* Audiuit Reuben, & liberauit eũ de manu eorum. *perſuadendo fratribus, ne eũ interficerẽt: vt ſtatim ſequitur.* Nõ percutiamus animam, *id eſt non occidamus. Et ponitur anima pro vita.* Exuerunt eum tunica particularum, *ſcilicet diuerſarum: de qua iam hoc cap. diximus. & videtur quod fuerit veſtis ſuperior. Non enim crediderim eos eum nudũ in puteũ proieciſſe. Verbũ (paſſat) Hebræis, ſignificat exuere, expoliare, excoriare, irruere, & irrũpere. Sed ex pĩſis locis, quibus ponitur: ſolum exuere ſignificat, ſiue quod exuitur ſit veſtis, ſiue coriũ, ſiue arboris cortex. Nachũ. 3. habes. (bruchus paſſat). i. decorticauit, ſeu cortice exuit, & auolauit. Et quod illi Iudi. 6. vertũt irrues ſuper ciuitatẽ, tu verte: expoliabis ciuitatem. Sic illud. 1. Semuel. 27. (Al peſſat tem) id eſt ad quẽ irruiſtis hodie? tu verte. Quẽ exuiſtis, ſeu ſpoliaſtis hodie? Viuebant enim ſocij Dauid ex rapto.* Ecce turma. *Verbũ (arach) ſignificat iter facere, inde (orach) id eſt via, & turma, ſeu ſodalitium viatorũ vocatur (orechah).* Portantes aromata. *Nõ puto hic bene verti aromata, ſed potius precioſa quæq;, quod ex eo coniector, quod Iſaiæ. 39. ſignificat precioſa quæq;. Nam Hebræi dicunt eſſe à radice (nachat) quod ex ſecũdo Regum. 2. videtur ſignificere eſſe deſiderabilem, quia ibi dicitur de Ezechia. Et oſtendit eis, ſcilicet oratoribus Regis Babylonis, omnem domum (nechoto) id eſt precioſorum ſuorum, argentum & aurum, & aromata, vbi fruſtra adideret aromata, ſi (nechot) aromata ſignificaret. Significata horũ nõim Hebræis, & noſtris ignota ſunt, vt in regulis admonuimus: ideò tã variè hîc ſunt interpretationes: quare ad radices recurrendum puto. Sequens vero dictio. ſ. (ſeri) à (ſarar) quod eſt ſtrĩgere, & ligare deducitur. vnde ſignificat aut reſinam, vt communiter noſtri vertunt, quæ quodam ligamen eſſe videtur, aut aliquod aroma, quod ligat fractionẽ: certũ eſt ſignificare rem medicinalẽ: quoniã Hiere. 5. habetur. Capite (ſeri) id eſt reſinã ad dolorem eius: ſi fortè ſanetur. Tertia vero dictio, ſcilicet (lot) à (lut) orũ habet: quod eſt inuoluere, operire, & videtur ſignificare aliquid inuolutũ. Aliqui hac de cauſa caſtaneam vertunt, aut glandem, quod ſint inuolutæ cortice, vt Chaldæus. Alij (ſtacten) eſſe dicũt, quod eſt mirrhæ gutta. Nomẽ Arabicum (balot) caſteneã, aut glandem ſignificat. Nos etiam glãdes, bolletas vocamus.* Vt deſcendere facerent. i. hæc aromata in

Ægyptum

lum eunuchum, ſed principem ſignificare. Sed illud. 2. Regum. 24. obſtare videtur, vbi habetur. Et principes eius, & (ſariſau) id eſt, eunuchos eius: vbi ſi ſecundo loco principẽ vertas: inutilem facies repetitionem. Mihi vero videtur, dictionem ſignificare cuſtodem domus, aut perſonæ. Potuit tamen fieri: vt tales eunuchi eſſent: & dictionem vtrunque ſignificare, Res nondum mihi plene certa eſt, quæ, cum fuerit: indicabo, interim vtamur communi expoſitione. Princeps Laniorum. *Ex noſtris aliqui putant: fuiſſe militiæ principem. Alij verò præfectum coquorũ. Alij autẽ Laniorum: per quem eum intelligunt: qui plectendorum damnatorum curam habet. Verbum hebraicum (tabach) ſignificat mactare, aut potius rem mortuam, aut morituram ſcindere. Primo Samue. 25. Victimam meam, quam (tabachthi) id eſt, iugulaui tonſoribus meis. Cõſtat ergo verbum ſignificare laniare, aut iugulare: ſed an (tebach) ſignificet eum, qui animalia iugulat, ſeu laniat, vel potius qui homines, certum non eſt. Nam primo Samue. 9. habes, quod dixerit Samuel (latabach) id eſt, lanio, ſeu coquo: qui carnes decoquendas iugulat, ſeu laniat: vt partem meliorem carnium ſeruaret Sauli: vbi coquum videtur ſignificare. Qui autem per (tebach) intelligunt militiæ principem, inde argumentum ſumunt, quod Ieremiæ 39. dicitur de Nebuzardam, quod fuerit princeps (tabachim) quem conſtat fuiſſe militiæ principem: vt ibidem dicitur. Mihi vero videtur, quod iſte Putiphar fuerit princeps Laniorum, non quidem coquorũ, ſed eorum qui homines plectebant, & iugulabant: & cum hoc potuit eſſe princeps militiæ: quia de Banaiah legimus primo Regum. 2. quod fuerit princeps militiæ Salomonis: & cum hoc miſſus ad occidẽdum, vel iugulandũ Ioab, quare crederem tũc temporis munus laniandi reos demandatum principibus militiæ fuiſſe. Vnde, & Chaldæus vertit Principem interfectorum. Indubie ergo tenendum eſt hunc fuiſſe principem Laniorum modo prædicto.* Deſcendam ad filiũ meum lugẽs in ſepulchrum, *id eſt, lugebo filium meum vſque quo ſepeliar. Dicitur autem ſepulchrum Hebræis (ſcheol) à (chaal) quod eſt petere, quod videlicet ſemper petat, & nunquam ſatietur, quemadmodum dicit Salomon Prouerbi. 30. Tria ſunt quæ non ſaturantur: inter quæ ſepulchrum enumerat. Et capit. 27. dicit. Infernum, & perditionem non ſaturari. Sed lubet paucis hic cum quodam Theologo agere, qui longo ſermone (parum catholicè) aſſerit Chriſtum, ſeruatorem noſtrum ad inferna non deſcendiſſe: contra illud quod aperte Eccleſia in ſymbolo Apoſtolorũ (vt vocant) docet, et affirmat: vbi habet Crucifixus, mortuus, & ſepultus, & ſequitur. Deſcendit ad inferos: quod ipſe interpretatur fuiſſe ſepultum. Sic enim habet. Non ergo (ſceol) hoc in loco, locum pœnarum, & damnatorum ſignificat. Adhũc enim non deſcendit Iaacob. Sed potius communem illum ſtatum omnium defunctorum, tam piorum, quam impiorũ hominum. Id quod ex multis ſacræ ſcripturæ locis manifeſtum eſt. Ex quo facile (inquit) eſt articulum fidei noſtræ intelligere, in ſymbolo Apoſtolico: vbi de Chriſto dicitur. Deſcendit ad inferos: quo ſine dubio ſignificat, Chriſti mortem non fuiſſe fictitiam, ſed veram, re vera illum mortuum fuiſſe, ac ſepultum, cõmunemque illum defunctorũ ſtatum, pro nobis peccatoribus deguſtaſſe. Dicit vlterius Chriſtum ex tribus cõſtitiſſe, corpore ſ. anima, & ſpiritu: quibus verus homo conſtat, & iam moriturum ſpiritum, hoc eſt animam illam immortalem, in manus patris cæleſtis comẽdaſſe dicẽdo. Pater in manus tuas. Is ergo ſpiritus non deſcendit ad inferos illos. Corpus emortuum, ſepultũ fuit, & anima deſcẽdit ad inferos: hoc eſt, ad triduum vita illa naturali, & ſenſitiua: quæ Hebræis (nephech) dicitur priuatus fuit. Locũ vero illum Pſal. 15. quem alij ei obijciũt. Quoniam non derelinques animam meam in inferno: de vita illa naturali, & ſenſitiua: quæ eſt præſentis ſeculi, qua Chriſtus ad tres dies fuit deſtitutus: intelligit. Hæc ille. Sed miror virum alioqui doctum, in re tam clara hallucinatum. Poſtquã enim in Apoſtolorũ ſymbolo dicitur. Crucifixus, mortuus, & ſepultus: Ad quid quæſo adderetur iterũ mortuus, & ſepultus, ſi idem apud iſtum eſt dicere: deſcendit ad*

inferos, quod eſt mortuus, & ſepultus. Poſtquam enim dicitur mortuum, & ſepultum fuiſſe, inutiliter repeteret eum mortuũ, & ſepultũ, ſi per hoc nihil aliud voluit ſignificare. Voluit ergo aſſerere, & cõfiteri eum, poſtquã fuerat mortuus, & ſepultus, ad inferos deſcendiſſe: quod Auguſtinus lõgo ſermone proſequitur ſecũdo ſermone in die ſancto Paſchæ: qui intitulatur de deſcenſu Chriſti ad inferos: vbi, inter cætera, ſic habet. Carnem in ſepulchro poſuit, & comitãte ſecum anima, ad inferna deſcendit, & poſt pauca. Omnia enim traxit, qui de electis ſuis apud inferos nullum reliquit: ad quod citat illud Hoſe. 13. Ero mors tua, ô mors. Vide ibi. Omitto multa ex ſacris literis citare: quoniã non ex profeſſo cũ homine contendo. Quod enim hoc ſtare nequeat, patet. Cum enim per te, Chriſtus conſtet illis tribus ſpiritu, corpore, & anima, vel illa anima deſcendit ad inferos, vel non: ſi deſcendit, habemus quod volumus, ſi non: ergo Chriſtus non eſt mortuus, cum per te deſcendere ad inferos ſit vita priuari. Secũdo pero ex te: quid ſit eſſe mortuum, & cum nõ ſit aliud, quam vita priuari, ſeu anima, ſequitur quod cum dicitur in ſymbolo Chriſtum fuiſſe mortuum: explicatur re vera eum fuiſſe vita priuatum, non ergo opus eſt addere eum deſcendiſſe ad inferos, poſtquam apud te hoc nihil ſit aliud, quam eſſe priuatum vita, ſeu anima ſenſitiua. Illud vero Pſalm. 15. Quoniã non derelinques animã meã in inferno: quod apud eũ idem dicere eſt, quod non derelinques animã meã .i. vitã ſenſitiuã in ſepulchro, perperã eum explicare conſtat: quoniã vita Chriſti ſenſitiua nõ deſcendit in ſepulchrũ. Si enim deſcendiſſet, viuus Chriſtus in ſepulchrũ deſcẽdiſſet. Anima ergo, quæ nõ erat in inferno relinquẽda, apud inferos fuit: cuius oppoſitũ conſtat de vita ſenſitiua: vt diximus, licet locus ille poſſit de morte intelligi. Quod etiam dicit Chriſtum ex tribus conſtare, corpore, ſcilicet anima, & ſpiritu, ſi per ſpiritum aliquid realiter ab anima diſtinctum intelligit, falſum dicit, quoniam ſpiritus ab anima rationali non diſtinguitur re, ſed ratione. Omitto interim Petrum .3. capite ſuæ priorũ Epiſtolæ ſic dicentem. In quo etiam ſpiritibus, qui erant in carcere profectus prædicauit: qui inobediẽtes fuerant quondam. Et homini Chriſtiano ſat eſſe debuerat Eccleſiam hoc aſſerere. Ad hæc etiam eſt beatiſſimi Petri interpretatio in geſtis apoſtolorum. 2. capite: quæ ſic habet. Quem, ſcilicet Chriſtum Deus ſuſcitauit à mortuis ſolutis doloribus inferni: iuxta quod impoſſibile erat teneri illum ab eo: vbi ſi per dolores inferni, intelligas dolores ſepulchri: falſo intelligas: cum in ſepulchro nulli ſint dolores. Sed quia, vt prædiximus, non ſuſcepimus modo diſceptandi cum hæreticis prouinciam: ſat fuerit oſtendiſſe, quã inepte vir iſte locum Symboli Apoſtolorum tractauerit. Neque in hominem: quem in Chriſti viſceribus diligimus: hæc iactamus, ſed in dogma.

¶ Capitis. XXXVII. Ad morum compoſitionem.

IOſeph paſcebat cum fratribus ſuis pecudes. Sinit Dominus dilectos ſuos ad infima deijci: vt poſtea ab illa vilitate eos ad ſuprema extollendo, glorioſior appareat: quare Pſalm. 80. habes. Teſtimonium in Ioſeph poſuit illud, linguam quam non nouerat audiuit. Diuertit ab oneribus dorſum eius, manus eius in cophino ſeruierunt, id eſt, in caniſtro, quo lateres ad opus deferuntur. Hic vero cum cum filijs ancillarum poſuit: vt poſtea faceret inter principes ſapientiam loqui. Vbi ſimul docet, quid periculi ſit, inter eos: qui nos odio proſequuntur: habitare. Retulit famam eorũ malam. Habes hic, nihil mali eſſe: ſi omiſſa correctione fraterna (quando non ex te libenter accepta ibitur) pergas denunciare mala, quæ noſti, prelato, veluti patri: quod Auguſtinus in regula docet. Cõmune etiã eſt pueris referre parentibus: quæcũque audierint: vbi ſimiliter aduerte, non eſſe mala quæ vides, vicinis aut amicis denũciãda, ſed ijs: qui poſſũt ea emẽdare. Sũt enim multi: qui mala: quæ de proximis ſciunt: prius per totã viciniã diuulgãt: quã dicant

patri, aut Domino illius qui male operatur. Viderunt quod pater prę cũctis filijs eum diligeret. *Admonui ſupra .4. capite, quam oculati deberent eſſe principes, & ſuperiores in oſtendenda dilectione (quod etiã nunc de parentibus dico.) Ne cæteros, in eorum quos præcæteris diligunt, inuidiam prouocent: quemadmodum Cainum in fratrem legimus, et nũc fratres Ioſeph in eum. Mallet enĩ homo ſæpius non diligi, quam alterũ illi in amore præferri. Vbi ſimul aduerte inuidiæ malum: quæ neque fratribus parcit: ſicut legimus de Haron, & Maria aduerſum Moſeh.* Non poterat eũ alloqui pacifice. *Difficile eſt inuidiam, aut odium vultu, aut verbis non prodere: quemadmodum ſupra diximus de Laban, & filijs erga Iaacob.* Sõniauit Ioſeph ſomnium, & addiderunt amplius eum odire. *Solet Dominus inuidos torquere, augẽdo bona eis, quibus inuident. Non ſat fuit Deo Ioſeph facere ampliori dilectione dignum, ſed oſtendit fratribus eum fore eis præponẽdum in Regno: duplici ſomnio. Vbi ſimiliter aduerte non deeſſe, qui inuidis bona eorum quibus inuident, narret: quemadmodum de Phariſæis apud Iohannem legimus: quibus tanquam inuidis voluit Dominus Lazari reſurrectionẽ narrari: qui ſtatim commoti, conſiliũ inierunt: vt eum morti traderent. Quare elaborãdum maxime tibi eſt, ne ſis inuidus: quoniam non ſolum bona, ſed mala aliorum tibi in bona vertentur: vt illis inuideas, & torquearis.* Nunquid regnando, regnabis ſuper nos? *Omnia interpretatur inuidia in malum ſuũ. Vbi ſimul docentur homines, tacere preclara ſua corã inuidis. Egre ferunt etiam fratres, regnum fratris ſui.* Increpauit eum pater. *Tenentur parentes increpare in filijs ea, quæ ad eorum vanitatem pertinent: quando tamen vident ea, quæ dicunt non ex vanitate, ſed potius ex ſimplicitate procedere: trutinanda, & expendenda ſunt.* Vide pacem, aut integrigaté fratrum. *Tenẽtur parẽtes explorare filiorũ geſta: quemadmodum, & ſuperiores ſubditorũ opera recta ne ſint, an peruerſa: vt male geſta poſſint in eis arguere, præcipue pacem, ſine qua corpus Reipublicæ non poteſt conſiſtere.* Videntes eũ fratres, machinati ſunt occidere eum. *Debet odioſus homo maxime cauere aſpectum eorum, quibus eſt odioſus: ne videlicet illis, aut illorum obtutibus ſe exhibens eos in ſe prouocet.* Venite, occidamus eum. *Timida res malitia eſt: & mali trepidi: è contra vero audax virtus: & boni audaciſſimi. Nuſquam enim videbis malos, malum aliquid, aut facinus comittere, niſi ſint in magna multitudine quod Pſalm. 8:9. optime depingit vbi mali ſeſe ad malum cohortantur: & ſic habetur. Super populum tuum malignauerunt conſilium: cogitauerunt aduerſus abſcõditos tuos: dixerũt. Venite diſperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Iſrael vltra. Sed qui conuenerunt? Tabernacula Idumæorũ, & Iſmaelitæ, Moab, Agareni, Gebal, & Amon, & Amalech, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Etenim Aſſur venit cũ illis: facti ſunt in adiutorium filijs Loth. Audis hic innumerabiles malos aduerſus paucos bonos cõueniſſe, neque fortes, ſed abſconditos perſequi. Sic Prouerbiorum. 1. cap. ſe inuicem vocant ad malum: quia ſoli non audent. Vides etiam hic viros rubuſtiſſimos, ſeſe hortari ad pueri occiſionem. Nonne duo, aut tres ex vobis, ad hoc facinus ſufficiũt? Quid omnes ad hoc cõuenitis? Timet etiam malus ſolus plecti, ideo ſocios quærit. Malũ etiam in ſe formidabile eſt, ideo non niſi multi ſimul audent illud perpetrare. Sic apud Mattheũ 22. Phariſæi audiẽtes, quod Ieſus ſilẽtium Saduceis impoſuiſſet, in vnum conuenerunt: vt ſcilicet multitudine vincerent: quem ratione ſuperare non poterant.* Dicemus, beſtia mala. *Multa peccata ſecum affert, vnum peccatum. Nam hic homicidium peperit mendatium, et patris meſtitiam: quia nõ pepercit inuidia.* Videbimus quid erunt ſomnia. *Ea, quæ volũt mali via Dei conſilia impedire, ea illa perficiunt: vt beatus Gregori⁹ in Moralibus multis probat exẽplis.* Audiuit Reubẽ, et voluit liberare eũ.

arbitror loci eſſe nomen, ſed ſignificare defectum: & ſenſus eſt. Et fuit defectus, id eſt, defecit a pariendo, dum pareret illa illum, ſcilicet (Selah) Neque obſtat quod verbum, fuit, cũ ſit generis maſculini, nõ poteſt ad vxorem referri: quoniam hoc ſæpe fit: vt .ſ. verba fœminina ponãtur pro maſculinis, & cõtra, ſed hic non eſt opus, cum verbum poſsit eſſe imperſonale. Non veto, quin cõmunẽ teneas lectionẽ. Fuit Her primogenitus Iudæ, malus in oculis Domini. Non conſtat quo malitiæ genere malus fuerit. Dicunt tamen Hebræorum aliqui, eum prohibuiſſe vxoris grauidationem, ob nimium amorem, quo eam proſequebatur: crediderim enim, eum in actu coniugij deliquiſſe, poſtquam Dominus eum occidit, dum eſſet in coniungio fratris. Ingredere ad vxorem fratris tui. Conſtat ex hoc loco, hoc legale: fuiſſe ante legem ſeruatũ, de ſemine fratri ſuſcitando: ſicut & multa alia. Et quod ſequitur. Affinitatem contrahe cum ea, aut, accipe eam in vxorem. Significatio propria verbi (iabam) non plene nota eſt. Videtur tamen ſignificare cognatam accipere, aut cognationem facere. Vnde (iabã) id eſt, cognatus Deutero. 25. Renuit (iebami) .i. cognatus meus ſuſcitare fratri ſuo nomẽ. Poſſet etiam verti. Sororiam eam effice. quoniã Ruth primo habetur. Ecce reuerſa eſt (iebimtech) id eſt, ſoror tua tibi, non tam bene quadrare videtur cognata. Non tamẽ prohibeo cognatam vertere. Indulſit autem Dominus in hoc, deſiderio hominum: quia vidit propenſos: vt poſt mortem ſuam, ſimilem ſibi relinquerent: qui eorum gereret perſonam: & cũ mortuus re vera eſſet, mortuus non reputaretur, ſed viuus. Surge fac ſemen frĩ tuo, id eſt, quod pro fratre tuo ſtare videatur: & accipitur ſemen pro prole: ac ſi dicat. Stare fac filium eius pro patre: qui licet tuus ſit, reputabitur tamen eius: cum natus ſit in fundo eius, nempe in vxore. Quoniam non ſibi erit ſemen, id eſt, non reputabitur filius eius, ſed fratris. Cum ingrederetur ad vxorem fratris ſui. i. cum eam carnaliter cognoſceret, corrumpere faciebat terram. Sic eſt in hebræo: & locus eſt vtcũque difficilis qualiter .ſ. iſte terram deſtrueret, vel corrumperet. Verbum (ſachat) ignotum vtcunque eſt hebræis, ex locis tamẽ, quibus verbum ponitur, videtur ſignificare deſtruere, & diſſoluere: de cuius ſignificatione abunde diximus Geneſ. 6. Variæ ſunt hic expoſitiones. Quidam vertunt eum corrupiſſe terram: quoniam impediebat generationem, qua deficiente, terra corrumpitur. Sed ſenſus iſte, non multum arridet: & ideo communis amplectẽdus eſt: quod videlicet iſte, vt Iudæi dicunt, dũ ingrederetur ad vxorem fratris ſui, in vaſe coibat: ſed cum ſemen erat emittendum, fundebat illud foras .ſ. ſuper terram, & vocat hoc deſtruere terram. i. polluere, & fœdare, quod quędã corruptio terræ ſit. Aut cauſa eſt, quod deſtruatur à Domino Nam ſupra. 6. capite. dicitur, Deum vidiſſe terram eſſe corruptam, aut deſtructam, et: vt ibi diximus, corrupta erat fœdiſsimis cõmixtionibus. Poſſemus etiam dicere eum corrupiſſe terrã, aut ſe in terra, quod ante ingreſſum ad vxorem fratris deijciebat ſe ſuper terrã, quaſi concumbens, & ſuper terram fundebat ſemen: vt poſtea in vaſe vxoris non poſſet ſeminare: & ſic fœdabat terram, quem ſenſum cæteris arbitror præponendum: & ſic vertendũ puto. Et cum ingrederet͛ ad vxoré fratris ſui: corrumpere faciebat, aut corrũpebat. i. fœdabat ſuo ſemine terram: ne daret ſemen fratri ſuo. i. potius ſemẽ terræ dabat, quam fratri ſuo. Et conſolatus eſt Iehudah. Verbũ (nachã) vt iã diximus, pœnitere ſignificat: vnde verti poſſet, & pœnituit. ſ. Iehudã luctus, & doloris. In (tinnhatah.) Fuit olim (Tinnat) ciuitas maxima, in monte Ephráim ſita, cõtra ſeptentrionalem plagam Iehudah. cuius ager, etiam Tinnat dictus eſt, in quo erat Iaath ſaltus, in quo Sãſon Leonẽ occidit. Operuit ſe velamĩe. Putarem eſſe velamen lineum, aut ſericeũ, quo vtũtur fœminæ Orientales, et etiã Italæ, quãdo domũ egrediũtur: quod caput, & mediũ corpus tegit, quo ſuper oẽs alias veſtes vtũtur,

noſtræ pallia nigra, quæ totum corpus tegunt, portant, cum exeunt. Aliqui peplum vertunt, quod (autore Suida) eſt æſtiuum veſtimentū. De dictione (ſaiph) iam ſupra. 24. capite diximus. Et inuoluit ſe. Non libenter hic verto inuoluit ſe, quia iam dixerat operuit ſe velo, tum quia inuenio verbum (alaph) in tribus ſcripturæ locis ſignificare areſcere, aut incaleſcere. Primo Ionæ. 4. vbi dicit̃. Percuſſit ſol ſuper caput Ionæ (vatithalaph) id eſt, et aruit, ſeu ſiccabatur 2. Hamos. 8. quo loco habet̃. In die illa (tithalaphnah) id eſt, areſcent virgines pulchræ, & iuuenes ſiti. 3. Ezechiæ. 31. qui de rege Aſſur, aut Aegypti loquens dicit. Prohibuit flumina eius, & prohibitæ ſunt aquæ multæ: & tenebreſcere feci ſuper eum Lebanon, & omnia ligna agri (vlph) id eſt, aruerunt, ſeu exſiccata ſunt. Ex quibus coniectura magna eſt, verbum ſignificare areſcere, exſiccari. Sed ſunt alij tres loci in ſcriptura, in quibus hæc ſignificatio non videtur quadrare. ſ. Iſaiæ. 41. vbi habetur. Filij tui defecerūt, dormierunt in capite omnium platearum: ſicut bos ſilueſtris in reti: vbi ponitur hoc verbum in loco, quo noſtri aliquando vertunt defecerunt: nonnunquā laſſati ſunt. Sed ſi quis rectè aſpiciat, videbit, quod prior ſignificatio etiam hic conueniat, ſi vertas. Filij tui (vlepha) id eſt, aruerunt, aut æſtuarunt, iacuerunt in capite omnium platearum, ſcilicet, expoſiti ardoribus ſolis. Illud etiam Cantico. 5. vbi dicitur. Venter eius: vt candidum (ebur) obductum ſaphyris: in quo loco ponitur participium huius radicis. ſ. (meulephet) poſſet verti. Ardens ſaphyris, aut inflamatus ſaphyris: quod dicit propter ſplendorem ſaphyri, ac ſi dicat. Splendens ſaphyris. Quod autem cuiuſmodi ſplendores dicantur inflamationes, conſtat ex ſignificatiōe (vrim) quod flammas ſignificat: & ponitur pro ſplendoribus lapidum precioſorum: vt ſuo loco dicemus. Hic autem verti poteſt. Operuit ſe velamine, aut cum velamine, & ſtrinxit ſe. ſ. illo velamine. Apud nos enim cū fœmina vult non cognoſci ſtringit opertorium, quod ſuper caput habet circa os, aut ſuper faciem, & ſic occultat ſe. Secundo, poſſet verti. Et incaluit. ſ. æſtu: & ſedit in oſtio, ſeu apertura fontium pro fontis. Nam quia æſtuabat, ſedit iuxta fontem: & per oſtium, ſeu apertionem fontis, intelligo canale, ſeu aquæ ductū ipſius fontis. Et ſi (henaym) hic fontem ſignificat, indubie vertendum eſt: & caluit, ſeu ſiccata eſt, ſcilicet, ſolis ardore, & ideo iuxta canale fōtis ſedebat. Res tamē adhuc mihi dubia eſt, cum autē nactus fuero coniecturas certiores propriæ ſignificationis, indicabo tibi. Et ſedit in oſtio (henaijm) quod eſt ſuper viā (tinnatah.)

Difficilis vtcunque intellectu eſt locus iſte: & tribus modis à noſtris redditur. Sanctes in ſua priori editione, arbitratur nomen proprium loci, ſed quia additur in oſtio, non videtur multū expoſitio cōuenire: niſi ſit ſenſus. Sedit in oſtio id eſt, ingreſſu illius loci (henaiim) & dicendū eſt locum fuiſſe clauſum. Alij putant, ibi (henaiim) ſignificare oculos: vertentes. Sedit in apertiōe oculorum, id eſt, in publico loco: qui omnium aſpectibus peruius erat, aut melius. Sedit in oſtio oculorū, id eſt, in loco, à quo magna pars illius terræ videri poterat: vbi oculi aperiuntur verſus omnem partem, ac ſi dicat. Sedit in apertione oculorum, id eſt, in loco in quo oculi verſus omnem partem poterant aperiri. Neque iſta expoſitio reijcienda eſt. Si (henaiim) hic oculos: (vt iam diximus) ſignificat. Si autem dictio (henaiim) ſignificet fontem, tunc ſenſus eſt. Sedit in apertione fontium, id eſt, in riuulo, ſeu canali ipſius fontis, aut in principio aquæ ductus, per quem fontis aqua decurrebat, aut melius. Sedit in oſtio fontium, id eſt, in porta, qua erat ingreſſus ad fontē. Solent enim fontes eſſe clauſi ne immūditiis turbentur, aut beſtiæ bibant, & habere oſtium per quod eſt ingreſſus ad eos. Et vt iam admonuimus, iſte eſt ſenſus literæ, ſi verbum (halaph) ſignificat incaleſcere, ſeu æſtuari. Arbitror tamē poſteriorē ſenſū eſſe literæ germanū. Rationē in regulis reddidimus, quare (hen) et fontē, & oculū ſignificat, quod fons cū egreditur: formā oculi habeat, aut quod oculus, quidā ſit fons, à quo lachrimæ quaſi aquæ fōte egrediunt̃. Putauit meretricē, qm̄ operuerat faciē ſuam.

Dum

Dum olim Venetijs agerem, memini me vidiſſe meretrices incedere per Vrbem, operta facie, nigro velo, & forſan tunc temporis mos erat ſic meretrices faciem operire: & tunc quod dictum eſt Thamar operuiſſe ſe velo, intelligendum eſſet de huiuſmodi velo quo meretrices faciem occultare ſolebãt. Da queſo, aut nũc ingrediar ad te, *id eſt, concede, prebé aſſenſum. Diximus de ſignificatione verbi (habah) id eſt, dare, ſupra capite.11. vide ibi ſi placet.* Si dederis arabonẽ vſquequo mittas *aut (vt hebraicè habetur)* vſque ad mittere tuum. *Verbum (harab): vt primo huius libri cap. diximus, ſignificat proprie ligare, obligare, coniungere: vt patet infra. 44. vbi dicit. Iehudah ſeruus tuus (harab) id eſt, obligauit ſe pro puero: aut fide iuſſit. Nos vocamus (Fiar) .i. fidẽ pro aliquo dare. Inde (arrabon) id eſt, pignus: quod quaſi fide iubeat pro Domino ſuo, aut obliget eum, & forte ab Arrabon Latini verbum ſubarrare deriuarunt: hoc nomẽ quẽadmodum multa alia ab Hebrais mutuantes.*

Anulum tuum, amictum tuũ, & baculum tuum: quod eſt in manu tua. *Dictio hebraica (chotám) quam anulum vertimus, eſt à (chatam) quod eſt claudere, & ſigillare: quod ſigillo claudantur litera. Deute.32. Nonne hac recondita ſunt apud me: et (chatũ) .i. clauſa, aut ſigillata ĩ theſauris meis? Et Iob 14. (chatũ) .i. clauſa eſt, aut ſigillata, ligamine forti: preuaricatio mea. Inde eſt (chotam) .i. anulus ſigillũ: à claudẽdo, vel ſigillãdo. Eſt enĩ anulus clauſus, & claudit digitum, & literas. Sequens vero dictio .ſ. (patil) id eſt, tegumentũ non plene conſtat, quid ſignificet, ex coniecturis tamen: vt iam ſuperius cap.30. diximus, videtur ſignificare inuolucrũ, aut inuolutũ quid: ſicut (patal) inuolutũ, & tortuoſum eſſe: vt ibi multis exemplis monſtrauimus. Videtur ergo (patil) ſignificare inuolucrum, quo aliquid inuoluitur, & meo indicio, ſignificat pannum, quo caput inuoluitur. Non tamen ſum longè ab hoc, quod putem ſignificare ligamen quo aliquid ligatur: vt diximus, dictio ſignificat inuclutum quid. Secundo, quia infra hoc eodem capite ponitur in plurali numero: cum dicit Thamar. Agnoſce queſo cuius ſit anulus, vt (apetilim) id eſt, & inuoluera, ſeu capitergia ſic dicta, quia ex duobus, aut multis tortis filis fiant. Si ergo ſignificat pannum, ſeu inuolucrum capitis: dicitur (petilim) propter duas extremitates, quibus ligatᷣ caput. Dictio enim (patil) Nume.19. videtur operculũ ſignificare. Nã ibi dicitur. Omne vas apertum, ſuper quo non eſt coniunctum, aut coniũctio (patil) id eſt, inuolucri aut ligaminis ſuper eo, immundum erit. Vbi quã verti poſſet, coniunctio panni. Dicitur enim pannus tortum quid, quod ex multis tortis filis fiat. Exodi. vero.28. tortũ filum ſignificat, & Iudicum.16. vbi de Samſone dicitur quod funes, quibus erat ligatus rumperit, quemadmodũ rumpitur (petil) id eſt, filum ſtupe. Ex quibus omnibus colligo dictionẽ ſignificare filum tortum, aut pannum ex huiuſmodi filis contextum, vel quid inuolutum. Quare meo indicio, hic ſignificat, aut pannum quo caput inuoluitur, vt diximus, aut ligamẽ ex tortis filis conflatum forte cingulum. Vtũtur enim homines aliquando cingulo ex tortis filis contextis, & forſitan hac de cauſa ponitur in plurali: & ex hoc diſces quam bene Hebrai norunt ſignificationes nominum, & verborum hebraicorum. In loco enim quem ex Numeris citauimus, quidam eorum vertunt fruſtrum panni: vt diximus. Alij pallium: vt habet Thargum Hieronymus hic armillã vertit.* Remouit vellum ſuum. *ſ. meretricium: vt iam diximus: quod operiebat faciem eius.* Vbi eſt meretrix illa. *Dicũt tam noſtri, quam Hebrai verbum (chapas) tria ſignificare, ſcilicet, ſanctificare, preparare, & immundum eſſe. Sed re vera verbum proprie ſeparare ſignificat: ſanctificare autem, quod que ſanctificabantur, ſepararentur a buſibus prophanis, & cultui Dei manciparẽtur. Significat vero immundum eſſe, quod etiam immũda ſeparari ſolebant: vt patet de leproſis ſemini fluis, & alijs immunda tangentibus. Vnde meretrix dicitur hic (chedeſſah) id eſt ſeparata: quod ſeparare tur à ciuitatibus, & maneret in loco ſemoto. Vbi etiã ipſi vertũt preparare:*

vt Michæ.3.(Vechideſſu).i.& præparabunt aduerſus illum prælium: tu melius vertas. Et ſeparabunt.ſ. homines aduerſus illum in prælium. Sic illud Ioelis.2.(chadeſſu) id eſt, præparate ieiunium (quod vulgatus vertit) ſanctificate. Optime vertas. Separate ieiunium .i. homines ab immundicijs: vt rectè poſſint ieiunare. Diximus de hoc verbo cap.1.huius libri. Poſſet ergo hic verti. Vbi ſeparata illa? i. meretrix. In fontibus ſuper viam *.i. quæ erat in oſtio fontiũ, aut in oculis, ſeu in loco: quo multa loca videri poſſunt?* Producite eam, & comburatur. *Ex hoc loco videtur, quod habuerit Iudas gubernationem loci illius: vt poſſet præcipere comburere hominẽ, & ſaluare. Ex quo loco conijectari licebit Iehudæ prudentiam: qui etiam inter gentes ius dicebat.* Cognoſce quæſo, cuius ſit anulus. *Melius. Ad quem .ſ. pertineat anulus: & inuolutiones, aut cinguli, aut pãni: vt diximus.* Fuit cũ pareret, dedit manum. *ſ. alter eorum.* Ligauit ſuper manum eius coccinũ. *Meo iudicio, (ſani) non eſt à (ſen) quod eſt dẽs, & (ebur:) ſed à (ſanah) quod eſt duplicare, iterare, & ſignificat aut duplicatum colorem, aut duplicatum filum: & per duplicatum colorem intelligo, intẽſum valde, magis tamen mihi arridet ſecunda ſignificatio: vt ſcilicet, duplicatũ filum ſignificet, quæ ſignificatio cõſtat ex eo, quod dicitur Prouerbio.31. Omnis domus eius induta (ſanim) id eſt, duplicibus, ſcilicet veſtibus. Sic illud.2.Samuelis.1. qui induere faciebat nos duplicatis, ſcilicet, veſtibus potius, quam coccineis. Vnde verti poſſet. Et ligauit ſuper manum eius, duplicatum, ſcilicet filum, & mihi videtur germanior lectio.* Quid diuiſiſti ſuper te diuiſionem? *Noſtri exponunt. Quare rupiſti ſecundinam, id eſt, pelliculam: qua fœtus in vtero matris inuoluitur: vt .ſ. prior egredereris. Verbum (paras) ſignificat proprie diuidere, & multiplicare, quod ea quæ diuiduntur, multiplicentur: vt .2. Samue.5.(paras) id eſt, diuiſit Dominus inimicos meos. Aliqui legunt: neque male. Quare diuiſiſti? Super te, ſubaudi, erit diuiſio, ſed prior lectio ſimplicior eſt, ſcilicet, quare diuiſiſti diuiſionem: quæ erat ſuper te? Sonat (zerach) ortum: & puto nominis rationem eſſe, quod prius fuerit ortus, vel quod ortu ſaltem manus, fratrem præceſſerit.*

¶ Capitis. XXXVIII. Ad mores componendos.

DEſcendit Iehudah à fratribus ſuis: & declinauit. *Nemini multũ prodeſſe nouimus, eſſe in fidelium conſortio. Nam licet fratres iſti iniuſti eſſent, non tamen defuerunt inter eos, qui alios a tanto facinore, ſcilicet fratricidio retraherent: & Iudas: qui nuper alios à peccato auerterat homicidij, hic à fratribus recedens, alienigenam coniungit ſibi. Sic de Samſone legimus.* Accepit Iehudah vxorem filio ſuo. *Diſcant hic filij expectare parentes (qui melius mores fœminarum norunt) deligere ſibi vxores: non ipſi ignari accipiant: quod ſupra de Abrahamo annotauimus: qui Iſaac filio ſuo vxorẽ delegit.* Erat Her primogenitus Iudæ malus, in oculis Domini. *Audiant hæc qui fœdis congreſſibus, & commixtionibus ſeſe polluunt, maxime qui vxores habent: quibus non bene vtuntur. Et quam ſeuere caſtiget Dominus, quos viderit iniurios eſſe naturæ.* Suſcita fratri ſemen. *Docemur hic curare quæ ſunt fratrũ noſtrorum, præſertim defunctorum: qui obliuioni traditi eſſe videntur: & qualiter pius pater, poſtquam hominem mortis ſententia damnarat, voluit alia via diuturnum, aut perpetuum facere. Hinc natura docente, homines nomina ſua filijs imponere cõſueuerũt: vt qui in ſe viuere nequeunt, in filijs viuerent: vt hac pia fraude, aliorum oculos deciperent, hinc Eccleſiaſticus habet. Mortuus eſt pater, & quaſi non ſit mortuus. Inde etiam cognati beati Iohannis, eum nomine patris ſui Zachariam vocabant. Sed non permittit Dominus: vt homines nomina rebus, quibus ipſe ad ſuum miniſterium vtitur: imponant.* Cognouit Onan non ei fore ſemen.

Omnia

Omnia turbat priuatus amor. Sed qui non curat aliena, perdit propria. Nam, quia iſte noluit fratri filium gignere, proprijs deſtitutus eſt. Vbi ſimiliter expende, quæ mala ſibi homines faciant, ne alijs bona facere contingat. Quoties contingit, rem propriam apud eũ: qui eam noluit accõmodare, perire. Et aduerte etiã quam graue crimen apud Deum ſit, mollitiei fœditas. Mane vidua. Non ſunt omittenda diuina precepta, ad damna temporalia vitanda: quoniam qui hæc faciunt, maiora incurrunt. Audis etiam, quam vindicatiua ſit fœmina: & qualiter nihil horreat, vt ſuam expleat voluptatem. In domo patris tui. Nullibi vidua ſecurior eſt: quam in domo patris, & putarem illius temporis conſuetudinẽ fuiſſe, iuniores viduas, poſt virorum obitum, in domum patrum remitti. Nunc vero liberè viuere volunt: & ſinuntur. Ipſe, & Chirach amicus eius. Nihil melius in triſtitijs, amicorum ſocietate: ſed hoc malum in magnis amicis inuenitur, quod non ſolum bona cõſulunt, ſed & mala permittunt: vt patet de Ionadab, & Annon filio Dauid ſecundo Semuę. Operuit ſe velamine. Nihil eſt, quod non auſit fœmina libidine tacta. Viderat, quod creuiſſet Selah. Cui ius ſuũ negatur, neceſſe eſt, vt ſibiipſi ius dicat ſi poteſt. Declinauit ad eã. Ecce quid mali faciat occaſio peccandi: & qualiter cõſulendũ eſt viduis, quæ continere nequeũt: vxores accipere, aut maritos, ne fœdo cõcubitu polluãtur. Da quæſo: ingrediar ad te. Oſtendit locus iſte, neque meretricibus eſſe inferendam vim ad concubitũ. Non nouerat, quod nurus eſſet. Excuſat ſcriptura, quoad poteſt peccata ſanctorum. Quid dabis mihi? Iuſtam eſſe corporis mercedẽ, quæ datur meretricibus, locus iſte oſtendit. Dabis arrabonem. Docet hominem ſecurum ſe reddere pignore, cum de veritate promittentis diffidit. Miſit hędum. Omnibus perſonis fides ſeruanda eſt. Capiat ſibi: ne ſimus contẽptui. Admonemur, hîc non debere multam inquiſitionem facere, vbi honor, & fama periclitantur: maximè in rebus carnis: & potius multa temporalia perdẽda ſunt, quam vt homo veniat in opprobrium: quod multi prælati religioſorum parũ curant: qui dum exactè quærere volũt quædã ſemiocculta, pluribus faciunt manifeſta. Fornicata eſt Thamar nurus tua. Mirum valde, quod pœna mortis tam horrenda: vidua fornicata plecteretur illo tempore. Putarem tamen hãc reputari coniugatam, cuius vir, ad eam quodã modo erat obligatus. Agnoſce, cuius ſit ſigillum. Putant multi ſua peccata occulta eſſe: quæ tamen ſuo tẽpore autorem ſubindicant. Vbi tu ſimul aduerte, qualiter qui in alios ſæuiunt peccatores: cum ſeſe reos intelligunt, mitius iudicãt: quemadmodũ de Dauid legimus: qui tã ſeuere voluit diuitẽ pauperis ouis occiſſorem punire, ignorans aduerſum ſe tuliſſe ſententiam mortis. Iuſtior me tu. Cõſidera hîc veritatem ſanctorũ patrum. Poterat ille negare pignora eſſe ſua, & noluit: & vltra hoc fatetur ingenue iniuſtitiam ſuam. Vbi diſcãt parentes non detinere nuptias filijs, & filiabus nubilibus, ne in fœdiores concubitus prolabãtur. Non addidit cognoſcere eam. Cauẽda eſt valdè peccatorum iteratio. Hinc etiam illa lex poſt modum ſancita, ne ſocer cognoſceret nurum ſuam. Iſte egredietur prior. Vult Dominus oſtẽdere, nõ pẽdere ex arbitrio noſtro, quis ſit primogenitus, ſed ex voluntate eius.

¶ Capitis. XXXIX. Ad litteram annotationes.

FVit vir proficere faciens. Significatio verbi (ſalach) nõ eſt plene nota Hebræis, & noſtris: ex coniecturis tamen apparet, quod ſignificet proficere, vltra ire, & tranſire: vt. 2. Semue. 10. (Veſalechu) id eſt, & tranſierunt Iarden. & primo Samuelis. 10. (Veſalechah) id eſt trãſibit ſuper te ſpiritus Domini, ſeu præibit te ſpiritus Domini. Diximus de ſignificatione huius verbi ſupra 24. & 22. nondũ tamẽ intellectus meus omninò in hac ſignificatione, quieſcit. Sic infrà. Omne

Vt illuderet in nos, ſeu nobis. *Diximus abunde, de ſignificatione verbi (ſachach) ſupra. 21. ibi vide.* In domum carceris. *Dictio (ſahar) rotundum ſignificat vnde videtur, quod Domus carcerum illo tempore eſſent rotũdæ, & hoc manifeſtè habetur ex capite ſequenti vbi puteus vocatur. Cantica. 7. Venter tuus crater (haſahar). i. rotũdus. Et quod ſequitur.* Et dedit eũ in domũ carceris: in qua incarcerati: regis tenebãtur: *Coniecturã nonnullã præbet textus, quod iſte eſſet princeps Laniorũ, ſeu plectendorum: qui, quos volebat in carcerabat. Et per vinctos Regis intellige eos, quos rex includi præcipiebat.* Inclinauit ad eum miſericordiam. *ſcilicet Deus.* Dedit gratiam ſuã Deus in oculis principis domus carceris: *vt. ſ. bono aſpectu aſpiceret Ioſeph.* Omnia quæ faciebant ipſi. *ſ. vincti ipſe. ſ. Ioſeph* faciebat: *ipſe omnia quæ victi faciebãt: fiebãt ex imperio Ioſeph. Aut omnia quæ ipſi erãt factari. i. neceſſaria illis: faciebat Ioſeph.* Neq; prĩceps dom⁹ carceris videbat quicquã, ex hijs quę erãt in manu ei⁹. *Hebraicè ſic habetur. Nõ princeps Domus carceris videbat omnia, quicquã in manu eius: & poſſet negatio præcedens ſubintelligi, ſcilicet neque quicquam, ſcilicet erat in manu eius, ſcilicet principis: ac ſi dicat. Nihil videbat, neque habebat quicquam in ſua poteſtate, cunctis Ioſeph traditis: & ratio ſubdicitur.* Quia De⁹ erat cũ Ioſeph. Nam quod ipſe. ſ. Ioſeph faciebat, Dñs ꝓficere faciebat, *ſeu vltra tranſire faciebat, quod eſt proficere.*

¶ Capitis. XXXIX. Ad mores.

EMit eum Potiphar princeps, aut cuſtos paroh. *Cum Dñs parat iuſtis tentationes: ſtatim parat quæ leniter eos excipiant, quemadmodum parauit Ionæ belluam marinam: quæ eum deglutiret, ſed non deuoraret. De iuſtis in pſal. ſcriptum eſt: quod dedit Dominus eos, in miſericordias, in cõſpectu omnium qui cæperant eos.* Fuit Dominus cum Ioſeph. *Quocunq; pergit iuſtus Dominus eum cõcomitatur. Si (inquit ſanctus ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala: quoniam tu mecũ es, Qui venditum iuſtum non dereliquit, ſed cum eo deſcendit in foueã, donec afferret illi ſceptrũ regni.* Vidit Dñs eius, quod Deus eſſet cũ eo. *Facilè cognoſcitur homo, in quo eſt Deus. Nihil eſt in iuſto, quod Deũ adeſſe non oſtendat. Oſtendunt oculi, os, manus, pedes, & cætera membra: quemadmodum in impijs abſentiam Dei cuncta proclamant. Ex confuſione enim. (vt dicit apoſtolus) Deum abeſſe malis oſtenditur: quẽadmodum ex ordine præſentia Dei in bonis.* Omĩa quę faciebat Dñs ꝓſperabat. *Nõ ſolũ iuſtis, ſed etiã rebus eorũ De⁹ adeſt, & cũcta eorũ, ſecũdat.* Præpoſuit eũ domui ſuæ. *Audis ad quid Dominus ſuos, ſeruos eſſe permittat: vt ex ſeruis Dominos faciat. Similiter quid valeat bonus ſeruus.* Omnia ſua dedit in manu eius. *Idem enim eſt, ſua iuſto tradere, ac ſi Deo ipſe tradidiſſet.* Ex quo eũ præpoſuit domui ſuæ: benedixit Deus omnibus quæ erãt ei. *Non creſcunt vel augẽtur opes in manu impiorum: quare ſi ditari cupias: iuſtis eas tradas neceſſe eſt. Vbi ſimul expẽde, quid vtilitatis ſit iuſtũ domi habere. Sic ad ingreſſum Iaacob, Laban fatetur ſe à Domino benedictũ. Sũt manus iuſti manus Dei, vt ſicut quæ Deus manibus tãgit augentur: ita & quæ iuſti tractant.* In domo & in agro: *vt ſcias quam late diffunditur benedictio iuſti.* Reliquit omnia ſua in manu Ioſeph. *Docentur hic Dñi fidere bonis ſeruis.* Leuauit vxor Dñi oculos ſuos in Ioſeph. *Audis quid valeat honeſtas in fœmina. Nam quandiu hec oculos habuit demiſſos, non peccauit: cũ vero leuauit, ſcandalum paſſa eſt. Et ſimul aduerte, quantum proſit ad honeſtatem: oculos deijcere* Dormi mecum. *Mirum valde eſt, quod ſic apud fœminas ceciderit omnis pudor, vt nõ*

expectaret

expectaret iſta rogari, ſed inuiteret. Ecce Dominus non cognouit mecum. *Docet iuuenis iſte pudicitiæ ſpeculũ, qualiter nos cum inuitantibus ad vitia habere debeamus. Nullo enim modo ſuadenti aſſentiendum eſt: ſed econtra, perſuadendus ſuaſor bonis verbis & rationibus, vt deſiſtat: qui ſi vim inferre voluerit, pallium potius in manu eius relinquendum eſt, & cuncta mala ferẽda: quam in vitia prolabẽdum. Similiter propoſuit beneficia Domini in ſe collocata. Vbi tu aduerte, non eſſe malũ pro bono reddendum.* Quomodo faciam malum grãde? *Hoc malum peccatores: dũ peccare volunt habent: quod cũ peccare cupiunt peccatum attenuãt, iuſti vero omnes, eius neruos extendunt: & tam graue & magnum faciunt: vt vires eorum omninò excedat: & ſic dimittãt: nec ſe poſſe, aut ſcire facere fatẽtur, Excedit enim iuſtorum vires peccatum. Mirũ valde eſt conſiderare quãtum poteſt iuſtus in bonũ, quàm parum in malũ. Peccatores vero potentiſsimi ad mala ſunt, debiles vero ad bona. Similiter licèt iuſti optimè ſciant bona facére, mala vero facere ſe neſcire fatentur. Neque obijcit ei, Timeo videri, aut peccatũ meum ſciri: ſed quod ſit contra Deũ obiectat: vt nos doceat, nõ dimittere peccata, timore pœnæ alicuius: ſed Dei.* Cum loqueretur ad eũ diectim. *Importuna res mulier, in deſiderijs ſuis: & quæ hominem non ſinat quieſcere niſi cõcedat quæ poſcit. Exemplo tibi ſit Dalilah quæ precibus ſuis importunis, Sãſonem deiecit, ſed nõ quandiu cum eo fuit Deus: Cum quo ſimul aduerte, iuuenis conſtantiã: quã importuna mulier vincere nequiuit.* Non erat quiſquam ex viris domus domi. *Quis mihi daret, vt ſic iuſti ſcirẽt tempus captare ad opera virtutis: quemadmodum vitioſi & peccatores ad peccata ſua. De Iuda traditore legimus: quæſiſſe opportunitatẽ, quomodo Chriſtum opportune traderet. Sancti vix ſciunt tempus opportunum ad bona opera quærere.* Reliquit veſtimẽtum. *Ne relinqueret pudicitiam.* Adduxit nobis virum Hebræum. *Mirabilis malitiæ artifex fœmina. Quæ vim intulit, & iniuria fuit: conqueritur: qui autem damna patitur tacet, Neq; peccatum ſaltem ſemel excuſat. Solent qui nimium innocentes ſunt, tacere, & malunt ſe reos æſtimari, quã cauſam ſuam defẽdere. Sic fecit illa pudiciſsima fœmina Suſanna. Sperant enim ſuĩ cauſam à Deo defendi: qui cũ innocẽtes: ſint tacẽt.* Retinuit veſtimẽtũ apud ſe. *Si pudica eſſet, abſconderet opprobriũ ſuum: ſed quia diuulgat, ſeipſam reã conſtituit. Docemur hic non eſſe peccandũ cuiuſcũq; metu. Puto eã ſæpius iuueni periculũ mortis, ſi non acquieſceret, cõminatam: ſed ille magis periculum diuinæ offenſionis curauit, quam vitæ.* Secũdũ hæc fecit mihi ſeruus tuus. *Peccatũ ſerui, in maritũ: qui emerat: impingit: quemadmodũ Adam vxoris peccatum in Deum: qui dederat vxorem: retulit.* Iratus eſt furor eius. *Voluit Dominus, huius impudicæ fœminæ technas oſtendere. vt de cætero ſint cauti viri, & ſciant non in oĩbus vxori fidem eſſe adhibendam.* Poſuit eum in domo carceris. *Audis iuſti patiẽtiam, & qualiter ream non prodit, ſed mauult talia ſuſtinere, quam peccatum eius detegere: vt ſciamus, quam curanda ſit proximi fama. Sic ſancta fœmina Suſanna apud Danielẽ. 13. cap.* Fuit Dominus cum Ioſeph. *Quemadmodum fuerat cum eo, in venditione. ita & in vinculis nũc. Et ſi Dominus iuſtum nuſquam deſerat, maximè tamen in malis, illi adeſt: ne manus ſuas propter mala, quæ patitur, ad malum extendat. Et hîc collige quid fidelitas valeat: vt quemadmodum prius herus omnia ſua illi tradiderat, ita & nunc princeps carceris. Vnde merito ſapiens cõſulit, fidelem ſeruum, eſſe diligendum ſicut animam.*

Capitis. XL. Ad literam annotationes.

ET piſtor. *Verbum (aphah) ſignificat coquere: ſiue ſint carnes, ſiue panes. Hic videtur (opheh) ſignificare coquum, aut piſtorem. Supra. 19. Et azima (aphah) id eſt coxit azima. Sed ſtatim explicatur, quod iſti fuerũt principes pincernarum & piſtorũ.*

Iratus

Iratus eſt Paroh. *Verbũ (chaſaph) ſignificat ferbere ira, nõ qualitercũq; iraſci.* Cõtra duos eunuchos. *Melius cuſtodes, vt iã diximus.* Dedit illos in cuſtodiã domus principis laniorum. *Multos fuiſſe laniorum principes. Similiter cuſtode carceris fuiſſe vnum ex eis: ſequentia probant.* Et propoſuit princeps laniorum Ioſeph, illis: Aut numerauit eos Ioſeph, *ſcilicet vinctos. Solent enim numerari: quæ alterius cuſtodiæ traduntur. Nõ enim bene coherẽt, vt præpoſuerit eum illis, & quod miniſtraret eis: vt. ſ. eſſet præpoſitus, & miniſter, ſed dicitur quod præpoſuit eũ eis, vt cuſtodiret, ſed quia inuenit vt miniſtraret* Vnus quiſq;, aut vir ſecundũ interpretationẽ ſomnij ſui. *id eſt conformem interpretationi ſuæ, qua poſtea Ioſeph interpretatus eſt: Aut ſecundum interpretationem ſuam, id eſt ſecundum veritatẽ interpretatiõis ſuæ.* Erãt turbati. *Dicunt Hebræi verbum (Zaaph) ſignificare iraſci, turbari, dolore affici, & mæſtè, ſed turbare, videtur congruere omnibus locis quibus verbũ ponitur, aut cõmoueri & mutari. Vnde (azeph) id eſt turbatio Ionæ primo. Et ſtetit mare (mirapho) id eſt à turbatione ſua. Sic & hic, Ecce ipſi turbati, aut commoti Danielis autem primo habes. Et ſi viderit vultus veſtros (zoaphim) id eſt magis mutatos, quam aliorũ puerorum. Vnde indubie dicendũ eſt: verbum ſignificare commoueri mutari & turbari, ſiue huiuſmodi cõmmotio ſeu mutatio ſit in animo, vt in iratis apparet: ſiue in vultu, mutãdo vultus colorem. Iſti autem erant mutati vultu ſeu colore vultus, in aliũ.* Quare facies veſtræ malę hodie. *id eſt ipſæ præſeferũt morbũ. Erãt enim (vt diximus) mutatæ in pallorẽ: ac ſi infirmi eſſent V ſq; hodie Caſtellani vocãt infirmos, malos (Eſta a malo) id eſt infirmatur.* Nunquidnon Dei interpretatio eſt, *id eſt ex diuina reuelatione pẽdẽt, aut ex Deo eſt veritas ſomnij, quod ſcilicet verificetur vel non* Narrate mihi. *Hic (ſapar) ſignificat narrare: inuenitur etiã ſignificare numerare, vt alias diximus.* Me ſomniãte *Hebraicè* Eram in ſomnio meo, & ecce vitis ante me. *Sumitur autem hic vitis, non pro palmite: ſed pro matre, a qua palmites prodeunt: quia ſequitur in qua, ſcilicet vitã, erant tres rami, id eſt palmites verbũ (ſarag) proprie ſignificat complecti, circundare, Threno. 1. (liſtorgum) id eſt circundabunt ſe ſuper collum meum: & Iob. 4. Nerui teſticulorũ eius (Ieſſoragu) id eſt perplexi ſunt. Hinc (ſaris) id eſt palmes, ſic a complectendo, ſeu a complexu ſeu circundando dictus. Sunt enim palmites complexi & eis caput coronamus: factis ex eis circulis.* Et ipſa, *ſcilicet vitis:* ſicut pululans aut germinãs. *Hæc enim duo verbũ (parach) ſignificare videtur Quidam addunt. florere, ſed non placet.* Aſcendit flos eius. Et matureſcere fecerunt, ſeu decoqui: botri eius vuas. *Verbũ (baſſal) quod matureſcere vertimus, ſignificat proprie coquere decoquere: & exinde matureſcere, quod matura videãtur à ſole decocta: aut quia apta ad comedẽdũ, vt cibus decoctus. Dictio (Eſchol) id eſt botrus, (aſachal) quod eſt priuari, aut ſeparare ortũ habet: & vocatur ſic botrus, quod ſit ſeparatus a vite ſua: aut quaſi ſeparatus, vel quia vitis, eo priuatur, dum ſcinditur botrus. Significatio tamen verbi propria: non plenè nota eſt. Videtur tamen ſignificare priuari filijs, maximè ab uberibus pendentibus: quemadmodum a palmite botri ſui: & vt vno verbo dicatur ſignificat diuidere filios à matre, à quo veluti botri a palmite pendent. Vnde Hieronymus cap. 42. vertit. Abſq; liberis me eſſe feciſtis.* Et calix paroh. *Non proprie meo iudicio (cos) calicem ſignificat: ſed vas habens roſtrum ad modum falconis aut auis rapacis: Cui rei argumento eſt, quod dictio (chos) falconem etiam ſignificat, aut aliã auẽ rapacẽ, vt patet, pſal. 102. fui (chechos) id eſt ſicut falco aut niticorax, in domicilio: noſtri vas illud, quod ad modum auis, roſtrum habet tortum vocant gomil.* Tres rami, *Clarius tres*

palmites

palmites. Reddire faciet te ſuper ſedẽ tuã. Dictio (chanah) ſignificat baſim, vel ſedem, (áchum) quod eſt firmare inde (chanah) ideſt baſis, ſic à firmitate dicta. Secũdum conſuetudinem, aut morem primũ. Hebraicè ſecundum iudicium primum, id eſt diſtributionem: & vocat officium diſtributionem, quod ſoleant diſtribui à principibus miniſteria in ſeruos, Sed recordatus eris mei ſecundum quod bene tibi fuerit, Hebraicè eſt. Quoniam ſi recordatus, fuiſti mei tecum: quemadmodum tibi bene fuerit: & facies quæſo mecũ miſericordiam: vt facias memoriã mei apud Paroh. Et ſenſus eſt. Quoniam ſi memor fuiſti mei tecum, id eſt dum eſſem tecum, ſcilicet hic in carcere. Secũdum quod bene tibi fuerit, id eſt quando tibi bene fuerit, ſcilicet recordaberis mei Ac ſi dicat, Sicut memor fuiſti mei, dum in malo fuiſti, ſcilicet in carcere, vbi me continuò videbas: ita precor ſis mei memor, dum tibi bene fuerit. Et facies mecum miſericordiã, qui ſenſus mihi magis arridet, quoniam vt diximus verbum ſum in præterito ponitur, aut Quoniã ſi recordatus fueris mei tecum, id eſt apud te cum tibi, bene fuerit: & feceris mecum miſericordiam, ſcio quod facies memoriam mei apud (Paroh). Vel aliter, Si recordatus ita fueris mei quemadmodum tibi bene erit: ſcio quod facies miſericordiam mecum memorando me apud Paroh. Quoniã poſuerunt me in puteo. Conſtat ex hoc loco carceres fuiſſe rotundos ad modum puteorum, vt iam diximus. Ecce tria caniſtra alba ſuper caput meum. Dictio (ſale) id eſt caniſtra: ortum habet (aſalal) quod eſt calcare, conculcare, terere, & aſſueſcere, Neque aſſentior Hebreis dicentibus ſignificare etiã exaltare: quoniam vbi ipſi exaltare vertunt, melius quadrare videtur terere: vt Prouer. 15. Semita rectorum (ſelulah) id eſt trita: vbi noſtri vertunt eleuata. Sed magis trita cõuenit, vt ſit ſenſus quod via rectorum eſt trita, in qua. ſ. nemo errare poteſt: aut nullus in ea error ſit: aut in qua nemo ledatur. Sic Iere. 18. Via nõ (ſelulah) id eſt trita aſſueta: & ſic ibi Hieronymus vertit. Idem Iſaiæ. 57. Et dicet. ſ. preco (Solu Solu) ideſt eleuate eleuate Melius terite terite, ſeu facite tritam viã: in qua viator non ledatur, neq; erret. Quod autem terere ſignificet, conſtat Ieremiæ. 50. vbi dicitur (ſalauah), id eſt terite eam, ſicut aceruos: ſcilicet, manipulorum. Vnde (ſale) ſignificat caniſtra, quod dum fiunt terantur: vt æqualia ſint. Dictio verò ſequens, ſcilicet (chori) quam Sanctes noſter alba vertit, frequentius ſignificat foramen. Vnde quidam vertunt foraminum id eſt perforata: & melius meo iudicio. Quod autem dictio etiam albedinem ſignificet conſtat Daniel. 7. vbi dicitur Veſtimenta eius ſicut nix (chouar) id eſt candida: aut ſplendida: & candorem caniſtrorum, aliqui ad vimina decorticata ex quibus fiunt: alij vero ad panes albos, quos in caniſtris deferabat referunt. Melius tamen ad caniſtra referendum puto. Fecit conuiuiũ Admonui alias (miſteh) potius bibale (vt ita dixerim) quam cõuiuium ſignificare: (aſatah) quod eſt potare propinare. Et leuauit caput principis pincernarum, id eſt leuando ſeu eleuando ſummam ſeruorum ſuorum, in medio eorum leuauit capita iſtorum duorum: aut leuauit à carcere, vt in alijs locis multis ſcripturæ.

Capitis. XL. Ad morum compoſitionem.

IRatus Pharao cõtra principem pincernarum & piſtorũ. Hoc communiter ſeruis principiũ euenire ſolet: vt propter facilem cauſam in carcerẽ detrudãtur: & vna hora perdant, quod tota vita ſua meruerunt. Varia & inuiſta res principis animus: & qui pro re minima hominem ſumme euehat & pro nihilo deprimat. Poſuit eos in cuſtodia in qua erat Ioſeph. Mirabiles vias Dominus quærit ad liberandos ſuos à malis, & ad exaltãdos eos. Etiã hic nota qualiter in malis & in carcere, voluit honorare ſeruum ſuum Dominus

nus

nus, vt ibi eſſet vinctus Ioſeph, vbi principes vinciri ſolebāt, vt tolerabilior ſit illis probatio. Sic martyres ſuos voluit pro maiori parte decollari: quæ mors nobilium eſſe ſolet, ſic Petrū apoſtolum ſua cruce euexit. Fuerunt per annū in carcere. *Miror cur noſtri, cæcos ſequantur hîc Iudæos: vt pro, per aliquot dies, vt textus habet, vertant per annum: quod iam ſupra. 24. annotauimus, Aduerte hic quam facilè obliuioni tradantur palatini canes, à ſuis conſeruis & à principibus: vt tandiu rex reliquerit iſtos in carcere: neque fuerit qui preces Regi pro eis funderet.* Somniauerūt ſomnium, *licet ſomnia vt plurimum vana ſint: nonnunquam tamen aliquid veritatis continēt. Cum enim ſomniaueris, in peccato exiſtēs; quod daturus ſis pœnas propter illud, nihil periculi eſt, ſi fidē ſomnio adhibeas.* Cur facies veſtræ commotę? *Cum videmus aliquid mutationis in amicis, quærenda eſt cauſa, & ſolandi à nobis ſunt.* Dei ſunt interpretationes. *Ideò vani ſunt, qui ſine Dei reuelatione, ſomnia interpretari præſumunt.* Hæc eſt interpretatio. *Quærunt ambages, qui ſua prudentia interpretari volunt ſomnia. Nō ſic qui à Deo didicerūt: ſed ſtatim explicant: vt apud Danielem videbis.* Sicut memor fuiſti mei tecum. *Hoc malum homines habent, vt ſolum in præſentia ſuorum amicorum memorentur: neque ſolum amicorum, ſed & beneficiorū acceptorum. Voluit autem Dominus, quod iſte amplius nō memoraretur interpretationis: vt ſciret, non eſſe in homine, ſed in ſe fidendum.* Quia furto auferendo furto ablatus ſum de terra Hebræorū, *ſcilicet à fratribus & Iſmahelitis: qui optimè nouerant eum ablatum. Audi, ni falor iuſti prudentiā, & charitatem: vt neminem vel edamnari, neq; nominat autores malorū ſuorū: ſed ſolius innocentiæ ſuæ memor eſt.* Vidit princeps piſtorum, *bonum eſt in alieno capite periculum facere.* Fecit conuiuium omnibus ſeruis ſuis. *Admonētur hic principes ſeruos ſuos nonnunquaam inuitare, vt fideliores habeāt: & numerū eorū haberi, eoſq; ſæpius numerare, quēadmodū Dominus: Apud Heſter legimus Aſuerum, eorum præclara geſta legiſſe: Pharaonem verò hic numeraſſe.* Redire fecit principem pincernarum ad pocillationem ſuam. *Non debent principes diu iram aduerſus ſuos tenere: ſed facilè condonare, & reuocare, ſi quid iræ impetu male geſſerunt.*

Capitis. X L I. Ad literam.

ET fuit poſt duos annos dierum. *id eſt conſtantes ex integris diebus. Annus autem perfectus, qui conficitur ex reuolutione ſolis ad eundem punctum, non cōſtat ex integris diebus: ſed reſtant aliquot horæ, quæ quotannis collectæ diem interalarem pro ſole conſtituunt: & epactas pro luna. Sed an hæc vera ſint neſcio. Lego apud Hebræos fuiſſe: hebdomadā dierū: & hebdomadam annorū vt patet Leuiti. 25. & fortè vocabatur annus iubileus, annus annorū, id eſt ex multis annis conſtans: cōmunis vero annus vocabatur dierum, quoniam ex diebus conſtabat. Et Hebraice habetur.* Et fuit à fine duorum annorum dierum, *id eſt finitis duobus annis, aut poſt finem duorum annorum.* Ecce ſtabat iuxta flumē, *ſignificat (ieor) propriè riuū, vt patet Iſaiæ. 33. vbi dicitur locus fluuiorum (Ieorim) id eſt riuorū. Et Exodi. 8. Super flumina ſuper (Haieorim) id eſt ſuper riuos. Aliquando tamen ponitur pro flumine abſolute: vt patet Exodi. 7. Hic vero poteſt pro flumine abſolute, & pro riuo accipi: & eſt ſermo de Nilo.* Et pingues carne. *Verbum (bara) à quo (bari) ſignificat ſeparare, & etiam creare ſecundum Hebræos (bari) verò videtur ſignificare ſeparatū, electum, aut pingue: quod animalia & aues ſeparari ſoleant, vt impinguentur.* Paſcebant in prato. *ab (achot) id eſt ſoror, venit (achu) quod eſt gramen, ſeu herba virens: & vocatur (achu) .i. ſoror: propter ſimilitudinem inter herbas eiuſdē pratis*

que

que videntur eſſe ſorores. Malę aſpectu, *id eſt deformes & tenues carne.* Super litꝰ fluuij. *Hebraice ſuper labium fluuij. Vocat Hebraiſmus labiũ, littus maris, aut fluminis ripam: quod ſit veluti labium.* Ecce ſeptem ſpicæ aſcendebant in culmo vno. *Dictio (Sibolethi) id eſt ſpica, varie ſignificat Hebræis, ſcilicet alueum, ſpicam, & (ſebil) viã, ſemitã: & (ſobel) pedem, crus, coxam: & alluſionem habent omnia hæc adinuicem. Nam dictio proprie ſignificat alueum: à quo multi riui deducuntur, vt patet Pſal. 69. Ne inundet me (ſiboleth) id eſt alueus aquarum. Significat ſpicam, quod ab ea multitudo ariſtarũ veluti ſetæ pullulent. (Sechil) vero viam, ex qua multæ ſemitæ oriũtur, (Sobel) autem pudẽda, quod inde multi pilli excrinitur: vt patet Iſaiæ. 47. Diſcooperi (ſobel) id eſt pudendum tuum. Et quod culmum vertimus, verti poteſt in canna vna. Vocat enim Hebraiſmus (culmum) cannam: quod modum cannæ habeat.* Aræ facta x orientali, *id eſt vento Euro, qui ſegetes exurere videtur. Hamos. 4. habes percuſsi vos (baſsidaphon) id eſt ariditate.* Euigilauit Parhoh. *Arbitror (iachats & chuts) eiuſdẽ eſſe ſignificatiõis: & ſignificare finire, & euigilare, & potius vtrumq; finire, quam euigilare: cũ euigilare nihil ſit aliud, quã ſomnũ finire: vnde hic verti poſſet. Et finiuit (parhoh) ſcilicet ſomnium, ſeu euigilauit: & ecce erat ſomnium: nõ erat (inquit) vera res, ſed ſomniũ.* Cõtuſus eſt ſpiritus eius. *Verbũ (paam) ſignificat cõtundere, præſertim multiplicatis ictibus, ſeu vicibus. Inde (paam) id eſt pes, ſic dictus, à contundẽdo multis vicibus terram: & (paamon) tintinabulũ, ab ictibus frequẽtibus quibus ſonat.* Vocauit oẽs magos. *Incertũ eſt, quid proprie ſignificet (chartõ). Ex hoc loco videtur ſignificare coniectorẽ ſomniorũ: & ſic Hiero. vertit. Alij tamẽ (genethliacos) ſignificari putant, id eſt, qui ex die natali, fortunã hominis ſucceſſumq; pronunciant, ſequẽs vero dictio, ſcilicet (chacham) ſapientem ſignificat, quacunq; ſapientia.* Peccatum meum ego recordari facio hodie, *id eſt cogor recordari peccati mei: non enim ſponte eius recordabatur: aut peccatũ meũ ad memoriã reduco.* Parhoh iratus eſt, *aut* efferbuit. Vir ſecũdum interpretationem ſuã ſomniauimus, *id eſt ſecundum euẽtum ab interprete coniectatum.* Me redire fecit, *id eſt redire prænunciauit ſuper ſedem meam: aut me redire fecit (Parhoh) ſuper ſedẽ meã: & illum ſuſpendit, id eſt ſuſpendi iuſsit, aut ſuſpendendum prædixit.* Currere fecerunt eũ de puteo, *id eſt de carcere, qui (vt diximus) rotundus erat ad modũ putei.* Et raſit, *ſcilicet raſor,* caput eius *ſ. ad munditiã.* Et mutauit, *ſcilicet nũcius,* veſtes eius, *ſcilicet Ioſeph: aut mutari fecit. Verbum (chalaph) vt diximus ſupra. 31. ſignificat proprie tranſire: & hic in (piel) tranſire fecit, ſcilicet nuncius, aut (Parhoh) veſtes eius. ſ. Ioſeph: quod bene vertitur per mutauit.* Dominus reſpõdit pacem aut integritatem, *id eſt ea, quæ ſunt ad integritatem (Parhoh) ac ſi dicat interpretatio ſomnij, aut res quam indicat ſomnium: non afferet detrimẽtum (Parohi) ſed potius boni indicium eſt.* Turpes forma, *Hebraicæ malas forma, id eſt effigie* valde. *Et quod ſequitur.* In turpitudine *Hebraicæ habetur:* in malo, ſeu ad malũ. *Cuius ſenſus eſt. Non vidi vnquã in Aegypto tã malas.* Venerunt adinteriora, aut ad internum earum, *id eſt intrauerunt vaccæ pingues, interiora vaccarum turpium & macilentarum: ac ſi dicat. Non ſolum comederunt eas, ſed vſq; ad intima ſua perduxerunt: quod ſtatim explicat.* Et non eſt cognitum quod venerunt ad intimum earum. *id eſt nihil creuit pinguedo vaccarũ macilentarum: poſt eſum vaccarum pinguium. Sic fuerunt poſteà: ac ſi nihil eſſet, quod comederãt, ſeu nihil veſtigij vaccarum pinguium remanſit in corpore vaccarum macilentarum: quod erat ſignũ, quod in annis famis, nulla eſſet memoria annorum fertilitatis: vt infra explicatur:*

tur:

tur:& quod latenter anni famis, ſequuturi eſſent annos fertilitatis. Et aſpectus earum malus: quemadmodum in principio. *ſcilicet videram.* Et euigilaui. *Poſſet etiã verti. Et finiui, ſcilicet ſomnium: (vt iam diximus de verbo (Iachats).* Et vidi, *ſcilicet ſecundo,* in ſomnio meo. Septem ſpicæ paruæ & tenues. *Non conſtat, quid proprie ſignificet (ſenumah): quod Sanctes paruam vertit Rabbi Dauid paruas exponit. Rabbi Selomoh abſque humore: quoniam (ſenumah) in lingua Aramea eſt petra. Thargũ inanes, nõ habẽtes niſi flores. Alij tenues, quod in lingua Iſmahelitica tenues dicantur (ſelamim).* Areſactæ, *aut* aridæ Orientali. *Significatio dictionis (ſaduphon) vt diximus: ignota eſt.* Deus facit. *i. facere decreuit:* nũtiauit Parhoh. Hoc eſt verbũ. *i. interpretatio verbi, aut res ſignificata per verbũ (parhoh).* Quod Deus facit. *i. facere decreuit:* videre fecit Parhoh. Septẽ abũdãtię in omni terra Ægypti *Hebraice eſt.* Septẽ eleuatus vel creſcẽs. *i. quibus blãda eleuabuntur, aut creſcẽt, aut ſeptẽ laudati ãni abomnibus, ſeu quos omnes prædicabãt. Nã de ſequẽtibus annis dicitur: quod obliuiſcetur omnis ſaturitas.* Conſumet fames terrã. *i. homines terræ, & memẽto hebraiſmũ, vocare homines terræ, terrã, aut cõſumet fames terrã, ita vt arari nõ poßit.* Nũc videat Parhoh virum. *i. eligat, aut prouideat* intelligẽtẽ & ſapiẽtẽ. *Vix põt ſciri diſcrimen, inter ſignificata horũ duorum nominũ in Hebræo. ſ. inter (baiam). i. intelligentem, & (chacham). i. ſapientem: niſi quod (bin) videtur ſignificare prudẽtem, diſcriminãtem ſeu diſcernẽtem: vnde (ben). i. inter (Chacham) vt plurimũ ad artificialia pertinet: confunduntur tamẽ ſæpius huiuſmõi diſcrimina. Aliqui putant (chacham) ad aſtutiã pertinere.* Et cõſtituat eũ ſuper terram, *Hebraice. Et ponere faciat eũ: ac ſi dicat. Faciat (parhoh) præfectum cõem vnũ.* Pręficiat pręfectos ſuper terrã. *Et iſti debebãt eſſe multi: vt in ſingulis locis curarẽt triticũ ſeruare.* Et quintã partem accipiant. *Hebraice: quintare faciant (ſi latine fas eſſet dicere).* Coaceruabit. *i. in aceruos ponet,* frumentũ. *Dictio (bar) videtur potius puerũ ſignificare, quã frumentum: ſed etiã ad frumẽtum purũ ſignificandũ extẽditur: & eſt ſenſus. Congregetur frumẽtũ à palea purgatum: & cuſtodiatur.* Erit cibus ad depoſitũ terræ, *aut ad numerũ terræ, i. ſecũdũ multitudinem locorũ terræ.* Nõ ſuccidetur terra fame. *i. homines terræ.* Tu eris ſup domũ meã. *i. gubernabis eã.* Et iuxta os tuũ armabitur populus meus. *Varie locus iſte ab interpretibus redditur: propter ignorantiã propriæ ſignificationis verbi (naſſach): quod dicũt ſignificare oſculari, armare. Et de priori ſignificatiõe ſũt multa exẽpla in ſacris literis: de ſecũda non item. Ideò mihi ſuſpecta eſt: & videtur potius poſt oſculari, ſignificare coniũgere, aut coniungi, quod oſculari, nihil ſit aliud, quã os ad os coniũgere. Ne autẽ putes me abſque ratione loqui: lege. 3. cap. Ezechi. & probabis quod dico: ibi enim habetur. Sonitus alarũ animaliũ (maßichoth). i. cõiungẽtiũ, ſeu pertingentiũ ſe, mulier ad ſororẽ ſuã. i. altera ad alterã. Quare meo iudicio vertendũ hic eſt. Et ad os tuũ. i. imperiũ, congregabit ſe omnis populus meus, ſeu coniũgetur, ſiue ad bellũ ſiue ad cõſilia. Rabbi Dauid retẽta priori ſignificatiõe vertit, ad imperiũ tuũ oſculabitur omnis populus meus, vt. ſ. oſtẽdant te eſſe Dñm. Poſſet aliter in hac ſignificatione verti ſic. Ad imperiũ tuũ, oſculabitur. ſ. manũ, aut pedem tuũ: omnis populus meus: in ſignũ ſubiectionis. Solet enim oſculo manus, ſubiectio deſignari, vt pſal. 2. patet vbi dicitur. Oſculamini filiũ, id eſt ſigna ſubiectionis oſtendite: & placet iſte ſenſus. Ac ſi diceret: cum præceperis, omnes tibi ſigna ſubiectionis oſtendent.* Veſtire fecit eum veſtibus biſſi. *i. biſſinis. Eſt biſſus genus lini candidißimi.* Poſuit torquẽ aureũ ſuper collum eius. *Non plene nota eſt ſignificatio nominis (rabid). i. torquis. Nã hic torquẽ ſignificare videtur, cũ ſit ornamẽtũ colli. Prouer. verò. 7. noſtri verbũ (rabad) ornare interpretantur. 70. autẽ, funibus ſẽdere. Mihi autẽ videtur verbũ ſignificare*

re ad modum catenæ coniungi, ſeu ligari ad modum anullorum catenæ. Neque (rabid) ſignificare torquem, ſed catenulã, quæ eſt ornamentũ colli. Et illud Prouer. 31. citatũ: ſic vertẽdũ puto. Ligaminibus ligaui lectulũ meũ aut ornamẽto ad modũ catenarũ, cõplexa ſum lectũ meũ, ſeu funibus ligaui lectũ meũ. Poſſet etiã dici verbũ (rabad) ſignificare ligare (rabid) vero catenã, aut torquẽ: quod collo ligit. Equitare fecit eũ ſup currũ ſcd̃m: qui erat ſibi. *Aut curru vehi fecit eũ, quoniã (rachab) ſignificat curru vehi.* Clamauerunt corã eo, genu flectite. *Dictionẽ Hebraicã (abrech) aliqui cõpoſitã arbitrãtur: ex (ab) quod eſt pater, & (rech) quod eſt tener, quaſi vocarẽt eũ patrem tenerum: & patrem propter ſapiẽtiam: tenerũ vero propter iuuentutem: ac ſi vocarẽt patrem ſeu ſenem iuuenem, aut ſapiẽtem iuuenem: & infra dicit Ioſeph, ſe poſitũ Deo, quaſi patrem (Parhoh). Alij vero ſimplicem putãt eſſe dictionem, & futurũ verbi (barach), quod eſt benedicere: et hũc ſubeſſe ſenſum. Benedicã. i. benedicite. Targũ vertit: hic eſt pater regis. Et quia (barach) ſignificat etiã genuflectere: ideò priores ſic verterũt. Ego vero illis ſubſcribendũ puto, qui vnicã dicũt eſſe dictonẽ: & ſenſum eſſe. Et clamauerũt ante eũ, genuflectã. Omnes enim vidẽtes eũ, dicebãt: genuflectã. Si tamẽ vertas, benedicã: nõ prohibeo. Vltimo verti poſſet. Eleuatio tua, ab (abar) quod eſt eleuare: & quod ſequitur arridet huic expoſitioni. Nam ſequitur.*

Et dedit illũ ſup oẽm terrã Ægypti. Abſq; te nõ leuabit vir manũ ſuã, aut pedem ſuum in tota terra Ægypti. *Senſus eſt. Nihil fiet arduũ, ſine tuo imperio: & eſt loquẽdi modus, aut quia per manũ opus deſignari ſolet: ſenſus eſt. Nihil operis ſine tuo imperio fiet. Et quod dicitur.* Ego ſum Parhoh, *videtur eſſe promiſſiõis cõfirmatio, ac ſi dixiſſet: per me (Parhoh). promitto tibi, quod nihil ſine te fiet in Aegypto: aut ego ſum (Parhoh) cuiꝰ imperiũ nemo audebit præterire, aut immutare.* Et vocauit nomen eius Saphnat, Pahneach. *Sic de hijs nominibus Hiero. dicit, in lib. Hebraicarũ. q. Licet hebraicè, hæc nomina ſonẽt abſcõditorũ reuelatorem: tamẽ quia ab Aegyptio ponũtur, ipſius linguæ debẽt habere rationẽ: Interpretatur autem huiuſmodi ſermo, in lingua Aegyptia, Saluator mũdi: eo quod orbem terræ, ab imminenti famis excidio liberauerit. Rabbi autẽ Abraham in Cõmẽtarijs dicit. Si ſit dictio Aegyptia, neſcimus eius ſignificationẽ. Thargũ vertit. Vocauit eũ, virũ cui abſcõdita ſunt reuelata. Rabbi Salamõ. Expoſitorem abſconditorũ. Et ſi dictiones ſint Hebraicæ, vt mihi videtur: nullũ eſt dubium, quin prior. ſ. (ſaphnath) ſignificet occultũ: à (ſaphã) quod eſt abſcõdere, occultare, vt patet Prouer. 27. vbi dicit (Sopheneach). i. abſcõdẽtes eã, abſcondũt ventũ. De ſignificatione vero ſecũdæ magis dubitatur, quia ſolũ hic reperit. Rabbini tamẽ, & omnes alij putant ſignificare reuelatorem: vt ſit ſenſus: quod eũ vocauerit abſcõditorũ reuelatorem. Et poſtquã nulla eſt alia cõiectura, ad venandã propriã ſignificationẽ ſecũdi nominis: acceptanda eſt communis ſententia.*

Dedit illi Aſnath filiã pothiferah. *Nõ credo hũc (pothipherah) fuiſſe Potiphar, qui eũ emit ab Iſmahelitis: quia ille princeps Laniorũ, iſte ſacerdos dicitur. Aduerte tamen, vt iam ſupra cap. 14. admonuimus, nomen (Cohen) non ſolum ſacerdotem, ſed & principem ſignificare: Nam. 2. Samuel. 8. dicitur. Et filij David (Coheni) ideſt principes erant. Non enim poſſumus dicere fuiſſe ſacerdotes, cum ſola tribus Leui ſacerdotes produceret. Et aduerte, quod hac ſignificatione eludunt Iudæi ſacerdotij Chriſti æternitatem: cum enim aduerſus eos citamus illud pſal. 110. Tu es ſacerdos in æternum, ſecundum rem, ſeu diſpoſitionem Melchiſedec: dicũt vertendum eſſe. Tu es princeps in æternũ. Sed ſaltem hoc fateri cogũtur regnum, ſcilicet Meſſiæ æternum futurum, quod ipſi negant: cum purũ hominem arbitrentur. Sunt ad hoc duo Pſal. ſcilicet ſecũdus: vbi dicitur de rege Meſſia. Vitam petijt à te, dediſti ei longitudinem dierũ, in ſeculum & in ſeculum. Et. 60. vbi habetur dies ſuper dies Regis adijcies: anni eius ſicut generatio & generatio. Ad quæ reſpondẽt, regem meſſiã diu victurũ, & permanſurũ in æternũ, non in ſe, ſed in poſteritate ſua: iuxta illud Pſal. 131. Si*

cuſtodierint

cuſtodierint filij tui pactū meū, & teſtimoniū meū quod docebo: etiā filij eorū vſq; in ſæculū, ſedebunt ſuper ſoliū tuū. Sed illos in ſua cæcitate relinquamus. Sequentē autē dictionē. ſ. (on) Aliqui vertunt (Heliopoleos). ſ. Hieronymus & Targhum, quæ eſt ciuitas Aegypti nobiliſſima. Sonat autem (on) fortitudinē & laborem. Pertranſiuit omnē terrā Ægypti, *vt ſcilicet præponeret viros, qui frumenta colligerēt in annis fertilitatis, & vt ſe terræ præpoſitum oſtenderet.* Et fecit terra in ſeptē annis fertilitatis ad aceruos ſeu aceruos. *Sic eſt in Hebræo i. protulit frumēti magnos aceruos: Incertū eſt quid proprie ſignificet dictio (chemaſim), quod aliqui pugillos, alij menſuras vertunt. Tertij horrea. Verbum vero (chamats) a quo deriuat̃, ſignificare dicit capere pugillū cuiuſlibet rei. Nā Leuiti. 2. dicit̃ (Ve chamats) .i. pugillabit (ſi ſic loqui latinis auribus licet) ſeu pugilli menſurā accipiet, ſeu colliget inde: plenitudinē pugilli ſui. Sed huic ſignificationi aduerſari videt̃, quod dicitur Leuiti. 6. Tolles ab ea pugillo ſuo de ſimila oblationis: & de oleo eius, & totū thus. Non ſolet autem oleū pugillo colligi, vnde aliqui propter hoc: collectionem vel menſurā ſignificare dicūt. Sed poſſet ſic intelligi locꝰ Leuiti Tollet ab ea pugillo ſuo, de ſimila oblationis: & tollet etiam de oleo eius, non quidem pugillo, ſed alia menſura. Si ergo teneamus dictionem pugillum (vt videtur ſignificare: tunc ſenſus eſt.* Et fecit terra illis ſeptem annis, pugillos, *id eſt in magna copia fructū. Quem loquendi modū, noſtri vſque hodie habēt: dicētes. (Tem dinheiro a punhados) id eſt habet pecuniā ad pugillos: neq; pugillum vocamus, quod vnius manus vola colligi poteſt: ſed quantū vtraq; manu aperta quis poteſt capere: quod ſi illa ſignificatio non placet, poſſumus vertere ad mēſuras, vel ad collectiones, & mihi placet magis quod ſignificet collectionem, aut menſurā quā pugillū.* Poſuit cibum in vrbibus, Cibū agri ciuitatis. *qui. ſ. ager erat per circuitū: dedit in vrbe eius. ſ. agri. Senſus eſt quod cibū, ſeu frumentū agrorū cuiuſlibet ciuitati: recondebat in medio ipſius ciuitatis.* Antequam veniret annꝰ. *ſ. primus famis, aut ante annos famis.* Vocauit primogenitū Menaſſeh: *quod obliuionem ſonat Ephraim vero ſonat fructificationē.* In terra afflictionis meę. *Melius humilitatis meæ. i. in qua antea humilis fui.* Fuit fames in omnibus terris, *ſcilicet finitimis.* Aperuit Ioſeph omñe quod in eis, *id eſt omne frumētū quod in vrbibus erat Cōciſa eſt locutio, vt in multis alijs locis ſcripturæ. 1. Samue. 13. Secūdum tēpus quod Samuel. ſubaudi prædixerat.* Et vēdidit Ægyptijs. *Confuſa valde eſt ſignificatio verbi (ſcabar) & Hebræi dicunt ſignificare conterere, vendere, emere, exponere: & ſciber. eſcam cibum, & alia multa: quod meo iudicio accidit, quia propria ſignificatio ignota eſt. Et ſi quis rectè conſideret, deprachēdet, verbum ſignificare diuidere, ſcindere, & aperire. Nam explicatio, quædam apertio eſt, & confractio apertio eſſe videtur. Et loci quibus ipſi emere, aut vendere vertunt: poſſunt bene verti per frangere: & videtur hebraiſmus vocare eſcam, fractionem: eo quod famen frangas. Vnde illud quod infrà cap. 47. dicitur. Collegit Ioſeph omnem pecuniam, quæ inuēta eſt in terra Aegypti, & in terra Chenahan, pro alimento, quod ipſi emebant: poſſet melius vertī pro fractione, quā ipſi frangebāt, ſcilicet famēs vocādo (vt prædiximus) cibū fractionē famis: & hic verti poſſet. Et diuiſit Aegyptijs. ſ. eſcā ad frāgendū famē, aut diſtribuit Aegyptijs. Sic infra vbi dicitur. Et venerūt oēs in Aegyptū, vt emerēt à Ioſeph: vertere potes. Et venerūt ad Aegyptū ad Ioſeph, vt frāgerent. ſ. famē ſuā. Sed quia aliqui ſunt loci quibus nō bene videtur quadrare propria ſignificatio. ſ. frangere admittendæ ſunt aliæ. ſ. vēdere & emere.*

¶ Cap. XLI. Ad morū cōpoſitionē.

PArhoh ſomniauit. *Mirandū valde eſt quod tanto tempore antequā veniret fames Deus regi eam reuelarit: & quod ſolus ipſe de ea ſomniaret & prouiderit. Oſtendit enim Dominus futurā famem, regi potius quā alijs: quoniā eorū eſt prouidere quæ ſuis neceſſaria ſunt, vt etiā doceat principes præuidere neceſſitates, antequā ſint, & prouidere, & ſuccur*

rerecis. Debēt enim ſic publicis rebus inuigilare: vt ex curis multis quas in die habēt: nocte ſomniēt quæ curāda ſunt in republica, Nō enim ſolēt homines ſomniare: niſi quæ animo ſæpius reuoluūt. Vnde ſignū euidēs eſt (Parhoh) frequētiſſime de prouidēdis neceſſitatibus ſuorum cogitaſſe in vigilia: quod de eis noctu ſōniarit. Vbi tū ſimiliter aduerte patris pietatē, qui cū velet Aegyptū fame diſcruciari: prius hoc oſtē dit: vt ſuccurrere poſſet: quod ſepi⁹ facere ſolet: vt hoīes fugiāt à facie arcus. Tertiò adnotare licebit poſt bona tēpora expectare mala, preparare animū ad tentationē. Quartò nulli Deum dare aliquod infortuniū, niſi prius dederit, quæ ſufficiāt ad illud, æquo animo ferēdum, quēadmodum hic prius dedit abundantiam, qua ferre poſſent penuriā. Comederūt vaccę malę aſpectu: pingues. *Cōmune eſt: vt magis mala ſentiamus quā bona.* Ecce ſeptem ſpicæ. *Nonnulla licētia hic dari videtur nobis, vt atcē damus ſōnia cū multiplicata fuerint, & certa.* Nō erat qui interpretaretur. *Cū Dominus vult aliquē ex ſuis exaltare, alios excecat etiā ſapientes: vt accidit tēpore Nabucdonoſor.* Peccati mei ego recordor hodie. *Arguit loc⁹ iſte, quātā dificultate, hoīes peccatorū ſuorū memorentur: quod ideo fieri puto: ne penarū quæ peccata comitari ſolēt: recordētur. Et recordatus eſt peccati ſui: nō tamen interpretis ſui, in quo etiā tu aduerte, quā facile prīcipes inueniāt qui eos cōſolētur: & qui a cōſilijs ſint. Et ſimul perdiſce, aliorū malis, ea remedia adhibere: quibus tua curaſti, ſimulq; medicū cōmendare.* Currere fecerunt eum de carcere. *Talia ſolent eſſe miniſteria regis. Omnes currunt, & quā citius faciunt quæ imperat rex.* Totondit ſe. *Docetur qui apparere debet in cōſpectu principum, parare ſe: & multo magis qui Dei obtutibus ſunt præſentandi.* Præter me Deus reſpōdebit quę ad integritatem ſunt Parhoh. *Omnes ſolent regibus bona prophetare: quēadmodum conſtat de prophetis Achab.* Non fuit qui indicaret. *Mirū valde eſt: quod viderit (Parhoh) ſomnium: neq; ſciuerit quid ſignificaret quod viderat: ſed interprete opus fuit: vt reges diſcant ſe egere cō ſilijs ſapientum, & peritorū.* Prouideat Parhoh. *Adagium apud nos eſt, vt qui cōſilium præſtat: præſtet remedium. Sed conſidera quod rex vidit fertilitatem & pænuriā, ſed non vidit remedium: Deus verò omnia vidit. & prouidit: vt diſcas non eſſe in noſtra prudētia, cognoſcere ea quibus indigemus. Et ſequitur.* Virū prudentem & ſapientem. *Quia horū eſſe debet gubernatio.* Et quintum ſoluere iubeat. *Conſtat ex hoc loco principem, ſuis poſſe tributa imponere: ſed quæ poſtea in eorū vtilitatē expēdat.* Erit cibus pro ſeptē annis famis. *Prudētum gubernatorum eſt, tempore abundātiæ: ſeruare in tēpus pænuriæ: & egeſtatis.* Nūquid inueniem⁹ talem virum. *Quos Deus euehit, exaltet princeps. Multi enim ſunt, quibus Deus optimas dotes dedit: quos principes nō curant: & inhabiles loco eorū ſubrogant.* Tu eris ſup domū meā. *Meliora regni, principes accipere ſolent: ſed nō ſemper meliores homies. Vide primo Samue. 8.* Remouit annulū ſuum. *In poteſtate regis eſt nobiles facere: ſed nō ſapientes: ideò Maximilianus Cæſar: ſapientes nobilibus præferre ſolebat. Docentur etiam hic principes, qualiter honorare debeāt ſapiētes.* Præter te nō leuabit vir manum ſuam. *Admonētur hic populi: nihil facere ſine cōſilio ſapientū. Ne putares regem, bonū priuatū curaſſe, præponendo Ioſeph domui ſuæ, toti regno eum præponit.* Egreſſus eſt Ioſeph ſuper terrā Ægypti. *Debent gubernatores viſitare & videre ſuis oculis, quæ ſibi cōmiſſa ſunt.* Cibū agri ciuitatis. *Solēt aliquādo ciuitates aliæ, aliarum cibum comedere: & aliæ abūdant: & quæ protulit fame perit: quare conſultum eſſet: vt vnaqueq; vrbs, quæ ſua ſunt comederet: & de ſuperfluo alias aleret.* Quia obliuiſci fecit me Deus. *Solent homines poſtquā filios habent, non curare parentes neq; patriā. Qui diu domum non habent, patriæ domus memores*

eſſe

eſſe ſolent. Vbi ſimul aduerte, qualiter Ioſeph omnia regia beneficia, non in regem, ſed in Deũ refert, quia ſancti à nullo ditari volunt, niſi à Deo. Fuit fames in omnibus terris, & in Ægypto panis. *Licèt in Aegypto rara ſit fames, & magna frumenti copia: audis tamen hic famem ad ſeptẽniũ paſſam: quia niſi Dominus ſuam dederit agris benedictionem, nihil valet humana induſtria.* Clamauit ad regem pro pane. *Mirũ valde eſt, quod ad regem, vt panem praeberet, irẽt: vt hinc Reges diſcant nõ eſſe tam Domini, quã parẽtes omnium ſuorum, & curent temporalia etiam ſuis adminiſtrare: & vereãtur chriſtiani Reges hæc negligere, vidẽtes hæc gẽtilem curaſſe. Vnde apud Iſaiã cap. 3. legis. Indumentũ tibi eſt, prĩceps eris nobis. Et iurabit in die illa. Nõ ero Dominus, & in manu mea non eſt panis. Noluit ille eſſe princeps, quia non habebat ad dandũ, vt eos oſtẽdat non debere reges eſſe: qui nihil dant.* Ite ad Ioſeph. *optimè ſibi conſulit princeps, cũ diſtribuere neſcit: conſtituere qui hoc facere ſciat: & ei negotia cõmittere: qui facere ea ſcit. Et hinc diſce, qualiter principes labores, & negotia regni in alios reijciunt: & ipſi quaſi ſtatuæ luxui vacant.*

¶ Cap. XLII. Ad literę expoſitionẽ.

Et vidit. *i. audiuit* Iaacob qđ eſt frumentũ in Ægypto. *Viſu venit Hebræũ (vt in regulis admonuimus) vt quod eſt vnius ſenſus, alteri tribuãt: vt ſupra. 27. Vide odorem filij mei pro (olfac). Et Exod. 5. fœtere feciſtis odorẽ noſtrũ in oculis: pro in naribus (Parhoh). Poſſet etiã verti: quod eſſet fractio, id eſt cibus ad frangendã famem: vt cap. præcedẽti diximus.* Quare aſpicitis. *i. quare otio vacatis? Viſque hodie nos Luſitani hoc vtimur hebraiſmo, quo ſignificamus aliquem eſſe otioſum: neq; curare quod ſibi curandum eſt. Cũ enim Dominus viderit famulum: quem ad negotium aliquod mittit, aſpicere aliquid quod occurrit, & in eo aſpiciendo detineri, neq; curare quæ iuſſa ſunt: dicit illi. Quid aſpicis? id eſt quid aſpiciẽdo quod ad rẽ nõ pertinet, occupas te? Eſt ergo idẽ dicere: Quid aſpicitis, quod quare nõ curatis, aut quare negligitis, vt vulgatus vertit. Solẽt etiã hoĩes pigri ſe inuicem reſpicere: cũ aliquid faciendũ eſt: & vnus aliũ ſperare facturum. Sic erant filij Iaacob, quod quiſq; illorũ ſperabat aliũ in Aegyptũ iturũ, qui pro ſe & alijs emeret: & iſte videtur ſenſus literæ germanus.* Et Ioſeph ipſe præſes: ſuper oẽm terrã. *Non plenè ſciunt Hebræi, propriã ſignificationẽ verbi (ſcalat) quod aliqui dominari. Alij præeſſe vertũt: aut poteſtatẽ habere. Vnde (ſcalit) .i. poteſtas vel dominiũ. Nomẽ tamẽ (ſcelatim) ſcuta ſignificare dicitur: quod eſt ab hac radice.* Et ꝙ ſequitur Ipſe vẽdebat om̃i populo terræ, *poſſet verti,* Ipſe diſtribuebat, *aut* diuidebat. Cognouit eos: & alienũ ſe oñdit eis. *Admonui ſuperius, verbũ (nachar) cõtrarias habere ſignificatiões. ſ. agnoſcere, & occultare, ſeu alienum ſe oſtendere: quod aliquot verbis Hebraicis accidit, vt in regulis admonuimus.* Locut⁹ eſt res duras. *ſ. verba.* Exploratores vos: *ſubaudi eſtis. A verbo (ragal) quod eſt ambulare, detrahere, deſcẽdit (regel) .i. pes: & explorator: quod hinc inde diſcurrat. Vbi aduerte Hebraiſmũ per ambulare, facere intelligere, detrahere. Nã qui detrahũt, videntur deferre mala eorũ: de quibus detrahũt, ad eos: quib⁹ detrahũt: vt habes. 2. Samue. 19. (Vai ragel) .i. ambulare fecit ſeruũ tuũ, ad Dominũ meũ .i. detraxit mihi dñe apud te: & ſtatim hic text⁹ ſeipſũ more ſuo explicat dicẽs.* Ad videndã nuditatẽ terræ veniſtis. *i. quã vacua ſit terra munitionibus. Poſſemus etiã per terræ nuditatẽ intelligere ſecretiora terræ: & ſenſus tũc erit: ad vidẽda ſecretiora terræ veniſtis Iudæi & noſtri, varias verbo (arah) tribuũt ſignificatiões. ſ. effundere, euacuare, nudare, adhærere. Sed re vera verbũ ſolũ ſignificat nudare, euacuare, & illud Iſaiæ. 22. Pariete (herah) .i. adhæſit clypeus: tu melius vertas. Et paries nudatus eſt clypeo. Præcedit enim ibi Helã ſumpſit pharetrã, in curru hominis & equitũ: & parietem nudauit clypeo pro clypeis. Solent enim ſcuta ad parietẽ ſuſpẽdi, qui tegitur illis: & cum inde tolluntur: videtur paries*

qui eis erat opertus: nudari. Veraces ſum⁹, *aut* certi ſumus. *Non vagi, quales exploratores eſſe ſolẽt: ac ſi dicãt. Ex certo loco ſumus, & ex certo patre: & iſte ſenſus videtur ſequentibus probari.* Et vnus non ipſe, *ideſt non comparet.* Hoc eſt quod dixi ad vos dicẽs: exploratores eſtis, *ideſt, hoc eſt indicium, habere.ſ. vos adhuc aliũ fratrem, quod ſitis exploratores. Si quæras, qualiter ex hoc eos iudicet exploratores, crediderim, quod ex fratrũ multitudine. Dixerant enim ſe eſſe.12. fratres, filios eiuſdem viri: & iterum ſe adhuc fratrem alium habere, aut melius. Quia dixerant minorẽ fratrem nõ comparere: quaſi ille occult⁹ exploraret.* In hoc probabimini, *ibi eſt punctus in Hebreo. Poſteà ſequitur.*

Viuit Parhoh, *id eſt per vitam (Parhoh)* ſi exibitis hinc: donec veniat frater vr̃ minor iſte. *Erat modus iurãdi tunc per vitã principum: ſicut per vitam Dei. Et vt admonui ſupra.14.cap. à Deo mos iſte iurandi ortũ habuit: vt patet Deute.cap.32. vbi Deus dicit. Leuabo ad cœlum manũ meã. & dicam viuo ego in æternum: & in Pſal. habes. Qui non accepit in vanum animã meam, id eſt qui non iurauit vane, ſine impletione eius, quod iurauit: per animam, ſeu vitam meam.* Per vitam Parhoh: qđ exploratores vos. *ſ. eſtis ſi non permittitis vnum è vobis mitti, ad fratrem minimũ adducẽdũ. Si quæras an Ioſeph mẽdatiũ iuret, aduerte, quod ipſe nõ iurat, eos eſſe exploratores: ſed quod erit indiciũ eos fore exploratores, ſi cõuincãtur mendacij, vt pote nõ habere fratrẽ minorem, quem ſe habuiſſe dixerũt: ac ſi dicat. Si nõ eſt ita: vt dicitis, per ſalutem (Parhoh) quod eſt cõiectura vos eſſe exploratores.* Hoc facite: & viuetis. Deũ ego timeo. *i. Nolo vos occidere oẽs, quia Deũ timeo: qui prohibuit occidere ſine probatiõe ſufficiẽti.* Si veraces eſtis. *Poſſet etiam verti.* Si firmi eſtis, *ſeu* ſtabiles. Alimẽtũ ad expellẽdam famẽ. *Hebraice eſt fractionẽ famis: & eſt cõiectura magna, quod dictio (ſcebar) ſignificet fractionem, potius quã eſcã.*

Vere delinquẽtes nos, ſuper fratrem noſtrũ. *Melius vertas: vere deſolati nos, quoniã verbũ (aſſam) etiã deſolare ſignificat, vt patet Hoſeh.14. & multis alijs locis: & eſt ſenſus. Vere & merito non habemus hic aliquem, qui pro nobis loquatur: quoniã non curauimus fratris deſolationem, dũ ipſe precaretur nos: aut germanis. Dũ frater miſerũ ſe exhiberet ad nos. Verbũ.n. (chanor) ſignificat miſereri, & miſerũ ſe exhibere. Aduerte etiã quod dictio (abal). i. vere, videt̃ à radice (abal) diriuari: quod ſignificat lugere, lachrymari, decurrere. Nec conſtat quã alluſionẽ habeat (Abal) nomẽ, ad verbũ in ſignificatiõe, quia tamen Gen. 17. videtur ſignificare vere vel profectò, vbi dicitur (Abal). i. vere vel profectò (Sarah) vxor tua, pariet tibi filiũ: & .2. Regũ.4. ideo admittẽda eſt ſignificatio hæc. Eſt ergo ſẽtẽtia ſic reddẽda.* Merito, *aut* profecto deſolati nos propter fratrẽ nr̃m. *i. propter malũ quod illi intulimus,* qui vidimus anguſtiã aĩæ eius. *i. vitæ eius,* dũ miſerũ ſe nobis exhiberet: & nõ audiuim⁹. *i. acquieuimus, vt eius miſereremur:* propter quod venit ſuper nos anguſtia iſta. Et etiã: ecce ſanguis ei⁹. *i. vltio ſanguinis eius,* quæritur. *ſ. à Deo. Hoc enim quaſi à Dño ſancitũ credebãt, vt qui humanũ effũdiſſet ſanguinẽ, pœnas daret: vt ſupra ca.9. dictũ eſt ad (Noach).* Audiret. *i. intelligeret* Ioſeph. Q m̃ interpres inter eos. *Verbũ (luts) videt̃ proprie ſignificare loquacẽ eſſe: & inde (melits). i. interpres: ſic à loquẽdo dictus. Significat etiã rectorẽ ea de cauſa, Iob.33. Si fuerit pro eo angelus (melits). i. eloquẽs ſeu loquax. Si tñ (malats) eẽt per ſe radix, ſũc (melix) ſignificaret dulcẽ in ſermõe eſſe: & blãdũ. Nã (malats) eſt dulce ſcere.* Accepit ab eis Simonẽ. *Forte iſte fuit inter cæteros culpabilior ĩ caſu eius, vt Hebræi ſẽtiũt.* Vt daret pabulũ aſino ſuo. *Videtur (ſapa) eſſe eiuſdem ſignificatiõis cum (ſapah): quod ſignificat finire, deficere, conſumere: & (ſapa) fœnũ, quod cito deficiat: iuxta illud Matthæi.6. Hodie eſt. & cras inclibanum*

banũ mittitur:& quod ſequitur In hoſpitio *vertit poteſt in manſione à (lun) quod eſt manere, potius quam pernoctare.* Ecce ipſam, *ſcilicet pecuniã* in ore ſacci, *aut* extẽſiõis. *Et vocatur ſaccus extenſio vel expanſio, quod extendatur, cum impletur.* Egreſſum eſt cor eorũ. *Hebraiſmus eſt: ac ſi dicat: corde defecerunt: quem loquẽdi modũ nos vſq; hodie habemus: quod ſtatim ſuo more explicat dicẽs.* Et expauerunt vir ad fratrem ſuum, *Aut cõmoti ſunt: & videtur eſſe admiratio alicuius rei, cuius cauſam ignoramus: quod nos pauorem vocamus, & admirationem.* Dedit nos, quaſi exploratores terræ, *id eſt iudicauit nos tales eſſe.* Fratrẽ veſtrũ vnũ dimittite mecũ, *Hebraice, requieſcere facite mecũ, ac ſi dicat, nõ eam grauabo. Et quod ſequitur,* Frumentum ad expellendam famem accipite. *Hebraice eſt. Famem domorũ veſtrarũ accipite, ſed ſenſus reddit⁹ eſt.* Et terrã negotiabimini, *id eſt in terra, aut terram circuibitis. ſ. libere: nõ prohibebo, neq; retinebo, quaſi exploratores. Dixi de ſignificatione huius verbi ſupra. 34.* Ecce ligatura pecuniæ. *Portabant enim ligatã pecuniam, ſeu inuolutam panno: vt fieri ſolet. Et dictio (ſeror) eſt à (ſara) quod eſt ſtringere, ligare.* Et timuerunt. *Ne fortè propter illã pecuniam: malũ aliquod illis accideret. Aut timuerunt, id eſt admirati ſunt, ignorãtes, vt ſupra.* Me orbaſtis. *Admonui ſupra. 27. & 40. verbũ (ſachal) ſignificare præcidere à patre filios, quẽadmodũ botros à palmite. Videntur enĩ filij præſertim paruulli, à patre & matre pẽdere, quẽadmodũ à palmite botri: & ſic ſuccidi, cũ auellũtur. Pendet. n. paruulus ob vbere matris, ſicut à palmite botrus: & ad hoc alludit ſignificatio huius verbi: vnde Vulgatus hic vertit. Abſq; liberis me eſſe feciſtis.* Super me fuerũt oĩa. *ſ. mala hæc: ac ſi dicat. Ego omnia damna hæc luo.* Duos filios meos occide. *Inſipiens conſiliũ fuit iſtud. Perinde enim eſt filios, ac nepotes perdere.* Deſcẽdere facietis canitiem meã, cũ triſtitiã *aut* in triſtitia ad ſepulchtum. *Nomen (Iagon) id eſt triſtitia, quod noſtri hic dolorẽ vertũt: triſtitiã ſignificare potius videtur: vt patet Heſter. 9. ibi ex oppoſito ad lætitiam: ponitur: nam ibi dicitur (miiagon) id eſt à triſtitia in lætitiam. Iere. 31. Et lætificabo eos (migonam) id eſt à triſtitia eorũ: aliqui vertunt, deſcendere facietis caniciem meã præ triſtitia ad ſepulchrũ: ſed prior lectio germanior eſt. Et memẽto hic aduertere (ſceolah) nõ ſignificare ſaltem vbiq; dãnatorũ locũ: quod quidã heremitanus, ex huiuſmodi locis euincere voluit: ſtinã fœliciter. Vide quæ cap. 37. ſcripſimus.*

Capitis. XLII. Ad morum compoſitionem.

Vidit Iaacob, quod alimẽtũ eſſet in Ægypto. *Qualis ſit cura parentũ erga filios, etiã iam prouectos: locus iſte pulchre oſtẽdit: vbi ſimiliter docentur gubernatores reipublicæ, quales debeãt oculos habere: vt. ſ. inſtantem miſeriã, ante alios videant, & prouideant. Non curant filij Iaacob, alimenta quærere, neque ſibi deeſſe ſentiunt: ſed pater omnia hæc vidit, & procurauit obuiam ire. Sic ſeruatorem Chriſtum feciſſe inuenies Iohannis. 6. quem cum maxima multitudo ſequeretur, antequam ipſa ſibi cibum deeſſe ſentiret: iam ille procurabat afferre. Cum enim vidiſſet multitudinem, dixit ad Philippum. Vnde ememus panes, vt mãducent hi? Vbi etiam tu aduerte, ſapiẽtum eſſe, cognoſcere indigentiãs & conſilium præſtare, qualiter ſubueniẽdum ſit. Iuuenum vero, exequi quæ ſenes, & prudẽtes conſuluerunt. Et ſicut vitio daretur ſeni, non proſpicere, ita iuueni datur, ſi otio torpeat. Quare iſti à patre moniti, deſcenderunt, vt ſibi prouiderent, & patri: ſicut enim ſenes, non ſolum ſibi, ſed iuuenibus vident: ita iuuenes nõ ſolum ſibi, ſed & ſenibus debẽt prouidere.* Binjamin fratrem Ioſeph non miſit. *Non facile quæ diligimus, periculus exponimus.* Ne forte accidat ei mors.

Quando ego non timui, grauiora pericula veris: res eſt ſoliciti plena timoris amor, vt poeta dixit. Venerunt filij Iacob in medio venientium. *Docent nos hic patriarchæ, quærere comitiuam, cum longum & periculoſum iter faciendū eſt. Sit tibi Thobias ſanctus exēplum.* Ipſe vēdere faciebat om̃i populo terræ. *Optimus gubernādi modus. Non quiſque pro libito ſuo vendebat: ſed princeps ſtatuendo, ſcilicet precium & menſuram, vendere faciebat.* Incuruauerunt ſe ei facietenus ſuper terram. *Hoc malū habet eos, qui nolūt humiliari, & ſubijci, cū Deus eos vult eſſe ſubiectos: vt poſtea magis ſubdantur & humilientur. Quoniā iſti noluerūt vtcunq; ſubeſſe, coacti ſunt nūc, demiſſa in terra facie fratrem Dn̄m adorare. Quāobrem .1. Petri. 5. dicebat Petrus. Humiliamini ſub potēti manu Dei: vt vos exaltet in die viſitationis. E cōuerſo qui humiliatur, dum Deus eum vult humilem eſſe, nunquam tantum deijcitur, quantum erat deijciendus: ſi non humiliaret ſe. Humiliatus ſum (inquit) & liberauit me.* Recordatus eſt Ioſeph ſomniorum. *Non dicit eum memorem venditionis, aut mortis ſibi intentatæ: ſed ſomniorū: vt nos doceat, non eſſe memores, ſed obliuioni tradere iniurias fratrum noſtrorū. Cū ergo eū: qui te grauiter læſit: ante te deiectū videris, non recorderis malorū, quæ ipſe tibi fecit, ſed beneficij diuini: quo eū corā te humiliauit.* Exploratores eſtis. *Bonū eſt aliquādo fingere, vt veritatem ſcias: ſed nūquā mētiri.* Oēs filij eiuſdē viri ſumus. *Nō debēt homines pluſquā oporteat, aperire ſe, maximè cū examinātur. Sat enim iſtis erat reſpondere ſe nō eſſe exploratores.* Per vitam parhoh. *Ex hoc loco arbitror ortum, iurandi modū, per vitā & ſalutem Regū & magnatū.* Dixit ad eos die tertia. *Non ſinit amor amātem diu cruciari, quem amat: ſed neq; fingere.* Deū ego timeo. *Videtur eos ijs verbis arguere malorū in ſe geſtorū. Ego timeo, vos (forſitā innocentes) punire: vos non timuiſtis vendere, quem innocentem noueratis. Vbi nos admonet, nō ſolū fugere mala innocētibus facere, ſed neque ficte aliquid aduerſus eos moliri: & Deū vindicare non tantū quæ malo animo in eos fiunt: ſed etiā quæ ſimulate, aut ioco.* Frater veſter vnus ligetur. *Vis fieri alicui poteſt, ad bonū eius: quēadmodū phreneticos ligamus, vt ſani fiant.* Merito deſolati ſumus propter fratrem noſtrū. *Optima cōſideratio, cū ſenſeris pœnā, culpæ meminiſſe. Cum enim Chriſti diſcipuli (vt Ioā. 9. ſcribitur) cæcū natiuitate hominem vidiſſent, ſtatim culparum memores, Chriſto dixerunt. Quis peccauit, hic aut parētes eius, vt cæcus naſceretur? Licet enim aliquādo pœna ſine culpa homini eueniat, nihil tn̄ mali eſt, ſi ſe propter culpā caſtigatum putet, vt aliquid in ſe emendandū corrigat. Vt enim quidā ex amicis Iob dicit, Pœna: quidā loquendi modus Dei eſt: quo culpā nobis oſtēdit.* Dū deprecaretur nos. *Audis hic ſcripturā ſupplere: quæ ſuo ī loco ſubticuit. Non enim legimus Ioſeph fratres deprecatum fuiſſe, quādo in puteū cōiectus eſt: quod tamen hic ſuppleuit. Similiter docētur hic, qui alios puniunt, preces eorū audire: vt poſtea ipſi audiātur: cū clamauerint. Tertio nullū malum fore impunitum. Nemo ſit qui ſecreto male agnes, ſe arbitretur impune facturum: quoniā dabit pœnas, quādo minus ſperat.* Nonne dixi vobis: nolite peccare in puerum. *Audiendi ſunt qui nos prohibent, & arguunt, dū mala facimus. Et cōmune eſt dū aliquis peccat, babere qui arguat interius vel exterius: ne poſteà poßit peccatum excuſare dicēs: nō adfuiſſe qui admoneret, & etiam pius pater hoc permittit, vt gratia illius qui arguit, cæteris peccatoribus parcat. Si peccauit Iſrael, non delinquat ſaltem Iuda: vt propter Iudā innocentem parceret Iſraheli peccāti.* Ecce ſanguis eius requiritur. *Audiāt hæc qui ſanguini inſidiātur, quoniā & ſi non ſit homo requirens: requiret tamen Deus.* Vertit ſe ab eis: & fleuit. *Quoniā nullo modo poterat ferre peccatū fratrū, in fratres vindicari: vt nos eadem faciamus.* Accepit ab eis Simon. *Audis hic multū eſſe, non eſſe in malis primū.*

Impleuerunt vaſa eorum fruméto. *Non dicit ſaccos, ſed vaſa: vt intelligas, non ſolum ſaccos, ſed alios pãnos impleuiſſe eis. Et bonum pro malo reddere diſce.* Quid hoc fecit Deus nobis? *Norunt iuſti, omnem euẽtum bonum, vel malũ, in Deum referre: à quo cuncta procedere ſciunt.* Et viderunt pecuniam ipſi, & pater eorum. *Hoc hic miror, quam obedientes fuerint iſti patri: vt nõ auſi ſint ſaccos ſuos, niſi eo vidente aperire: vt ipſe pri⁹ acciperet, quod vellet.* Dixit Reubé *Videtur iſte cæteris mitior: qui, & erga Ioſeph antea, & nunc erga Simonem pietatis viſcera oſtendit: ſed callide cum patre agere vult. Obijcit enim filios à patre interficiendos: quia nouerat ſenem nepotes ſuos nõ eſſe interfecturum: aut potius ex ſimplicitate: & ſolent ſimplices miſericordiores cæteris eſſe.* Deſcendere facietis canitiem meam cum triſtitia ad ſepulchrum. *Magnum malum antiquis erat, triſtitia affectũ mori. 1. Regũ. 2. præcipit Dauid Salomoni, ne permittat canitiẽ Ioab, pacifice ad ſepulchrũ deſcẽdere, Boni læti debent mori, mali vero triſtitia affecti.*

¶ Capitis. XLIII. Ad literam.

INterrogando interrogauit vir ille de nobis. *Melius vertas, nos. Licet ponatur coniunctio, in, ſequenti dictione. Nos Luſitani dicimus (Por mym perguntou,) pro me petijt.* Et de generatione, *id eſt, progẽie noſtra.* Indicauimus illi ſecundũ verba iſta. *Hebraicè eſt. Secundum os, ſeu iuxta os, verborum iſtorum: vbi ponitur os pro locutione, aut interrogatione, id eſt, interrogauit nos ſecundum locutiones verborũ iſtorum.* Ego fideiubeo, *aut melius.* Ego obligo me pro eo, *quoniã (vt alias dixi) verbũ (harab) videtur ſignificare ligare, obligare, & etiam fideiubere.* Pœnę obnoxius ero tibi omnibus diebus. *Hebraicè ẽ. Peccaui tibi, omnibus diebus: et poſſet alter eſſe ſenſus, ſcilicet. Omnibus diebus ero peccator tibi, id eſt, me peccatorem in te appellabis, & eſt hebraiſmus.* Accipite de laudabili terræ. *i. de laudabilibus terræ. Verbum (zamar) à quo (zimrath) id eſt, laudabile: ſignificat pſallere, canere, laudare cum clamore, & ſtrepitu, ſeu fragore. Secundo, ſignificat putare, ſcilicet vineã. Poſſet etiam dici, quod verbum ſignificat præcidere, frangere, præſertim vocem: & ex cõſequenti putare, quod eſt palmitem ſcindere: ſignificatio tamen mihi adhuc ſuſpecta eſt. Hic vero (vt diximus) (zimrath) ſignificat laudabile: & quæ ſint iſta laudabilia, ſtatim explicat, ſcilicet,* parum reſinę. *Dixi de hac dictione ſupra capite. 37. & vt ibi diximus, eſt res medicinalis: vt patet Ieremiæ. 51. & ſi radix ſit (ſur) (aut ſur) & (ſarah) ſint eiuſdem ſignificationis: eſt res, quæ ſtringit: ideo merito hic quidam reſinam verterunt. Alij rẽ conſolidantem, & ſtringentẽ.* Aromata. *Ignota eſt ſignificatio vocabuli (nechoth.) Noſtri cõmuniter vertunt hic, & ſupra. 37. aromata: ſed quod non ſignificet aromata, colligi videtur ex eo, quod dicitur. 2. Regum. 20. & Iſaiæ. 39. vbi dicitur. Oſtẽdit eis .ſ. Ezechias, oratoribus Regis Babel, omnem domum (nechotho) id eſt, deſiderabilium ſuorum, argentum, et aurum, & aromata, & vnguentum optimum, & domũ vaſorum ſuorum, vbi ſi priori loco, vbi ponitur (nechotho) vertas aromatũ, fruſtra ſecũdo loco adderetur, & aromata. Niſi dicamus, quod per domum aromatum, intelligit domum præcioſorum ſuorum: in qua erat aurum, argentum, & aromata. Et ſi radix eſt (nachal) quod eſt percutere: tũc (necoth) ſignificaret, aut balſamũ quod ab arbore ſciſſa, & percuſſa decurrit, aut domum in qua erant arma, ſic à percutiendo dicta. Sed mihi magis arridet prior interpretatio, quod .ſ. ſit res precioſa: aut deſiderabilis. Dictionis tamen ſignificatio, nondum plene nota eſt.* Stacten. *Verbum à quo (loth) id eſt, ſtacten, ſignificat inuoluere: ideo ſignificare videtur fructum inuolutum: aut rem inuolutã: ſed quæ ſit, ignoratur, Chaldeus caſtaneam vertit; ſed cum illa precio non habe-*

vt Michæ.3.(Vechideſſu).i.& præparabunt aduerſus illum prælium: ſeu melius vertas. Et ſeparabunt.ſ. homines aduerſus illum in prælium. Sic illud Ioelis.2.(chadeſſu) id eſt, præparate ieiunium (quod vulgatus vertit) ſanctificate. Optime vertas. Separate ieiunium.i. homines ab immundicijs: vt rectè poßint ieiunare. Diximus de hoc verbo cap.1. huius libri. Poßet ergo hic verti. Vbi ſeparata illa? i. meretrix. In fontibus ſuper viam .i. *quæ erat in oſtio fontiũ, aut in oculis, ſeu in loco: quo multa loca videri poſſunt?* Producite eam, & comburatur. *Ex hoc loco videtur, quod habuerit Iudas gubernationem loci illius: vt poſſet præcipere comburere hominẽ, & ſaluare. Ex quo loco coniectari licebit Iehudæ prudentiam: qui etiam inter gentes ius dicebat.* Cognoſce quæſo, cuius ſit anulus. *Melius. Ad quem.ſ. pertineat anulus: & inuolutiones, aut cinguli, aut pãni: vt diximus.* Fuit cũ pareret, dedit manum.*ſ. alter eorum.* Ligauit ſuper manum eius coccinũ. *Meo iudicio (ſani) non eſt à (ſen) quod eſt dẽs, & (ebur:) ſed à (ſanah) quod eſt duplicare, iterare, & ſignificat aut duplicatum colorem, aut duplicatum filum: & per duplicatum colorem intelligo, intẽſum valde, magis tamen mihi arridet ſecunda ſignificatio: vt ſcilicet, duplicatũ filum ſignificet, quæ ſignificatio cõſtat ex eo, quod dicitur Prouerbio.31. Omnis domus eius induta (ſanim) id eſt, duplicibus, ſcilicet veſtibus. Sic illud.2. Samuelis.1. qui induere faciebat nos duplicatis, ſcilicet, veſtibus potius, quam coccineis. Vnde verti poſſet. Et ligauit ſuper manum eius, duplicatum, ſcilicet filum, & mihi videtur germanior lectio.* Quid diuiſiſti ſuper te diuiſionem? *Noſtri exponunt. Quare rupiſti ſecundinam, id eſt, pelliculam: qua fœtus in vtero matris inuoluitur: vt .ſ. prior egredereris. Verbum (paras) ſignificat proprie diuidere, & multiplicare, quod ea quæ diuiduntur, multiplicentur: vt .2. Samue.5.(paras) id eſt, diuiſit Dominus inimicos meos. Aliqui legunt: neque male. Quare diuiſiſti? Super te, ſubaudi, erit diuiſio, ſed prior lectio ſimplicior eſt, ſcilicet, quare diuiſiſti diuiſionem: quæ erat ſuper te? Sonat (zerach) ortum: & puto nominis rationem eſſe, quod prius fuerit ortus, vel quod ortu ſaltem manus, fratrem præceſſerit.*

¶ Capitis. XXXVIII. Ad mores componendos.

DEſcendit Iehudah à fratribus ſuis: & declinauit. *Homini multũ prodeſſe nouimus, eſſe in fidelium conſortio. Nam licet fratres iſti iniuſti eſſent, non tamen defuerunt inter eos, qui alios à tanto facinore, ſcilicet fratricidij retraherent: & Iudas: qui nuper alios à peccato auerterat homicidij, hic à fratribus recedens, alienigenam coniungit ſibi. Sic de Samſone legimus.* Accepit Iehudah vxorem filio ſuo. *Diſcant hic filij expectare parentes (qui melius mores fœminarum norunt) deligere ſibi vxores: non ipſi ignari accipiant: quod ſupra de Abrahamo annotauimus: qui Iſaac filio ſuo vxorẽ delegit.* Erat Her primogenitus Iudę malus, in oculis Domini. *Audiant hæc qui fœdis congreßibus, & commixtionibus ſeſe polluunt, maxime qui vxores habent: quibus non bene vtuntur. Et quam ſeuere caſtiget Dominus, quos viderit iniurios eſſe naturæ.* Suſcita fratri ſemen. *Docemur hic curare quæ ſunt fratrũ noſtrorum, præſertim defunctorum: qui obliuioni traditi eſſe vidẽtur: & qualiter pius pater, poſtquam hominem mortis ſentẽtia damnarat, voluit alia via diuturnum, aut perpetuum facere. Hinc natura docente, homines nomina ſua filijs imponere cõſueuerũt: vt qui in ſe viuere nequeunt, in filijs viuerent: vt hac pia fraude, aliorum oculos deciperent, hinc Eccleſiaſticus habet. Mortuus eſt pater, & quaſi non ſit mortuus. Inde etiam cognati beati Iohannis, eum nomine patris ſui Zachariam vocabant. Sed non permittit Dominus: vt homines nomina rebus, quibus ipſe ad ſuum miniſterium vtitur: imponant.* Cognouit Onan non ei fore ſemen.

Omnia

Omnia turbat priuatus amor. Sed qui non curat aliena, perdit propria. Nam, quia iſte noluit fratri filium gignere, proprijs deſtitutus eſt. Vbi ſimiliter expende, quæ mala ſibi homines faciant, ne alijs bona facere contingat. Quoties contingit, rem propriam apud eũ: qui eam noluit accõmodare: perire. Et aduerte etiã quam graue crimen apud Deum ſit, molitiei fœditas. Mane vidua. *Non ſunt omittenda diuina præcepta, ad damna temporalia vitanda: quoniam qui hæc faciunt, maiora incurrunt. Aduerte etiam, quam vindicatiua ſit fœmina: & qualiter nihil horreat, vt ſuam expleat voluptatem.* In domo patris tui. *Nullibi vidua ſecurior eſt: quam in domo patris, & putarem illius temporis conſuetudinẽ fuiſſe, iuniores viduas, poſt virorum obitum, in domum patrum remitti. Nunc vero libere viuere volunt: & ſinuntur.* Ipſe, & Chirach amicus eius. *Nihil melius in triſtitijs, amicorum ſocietate: ſed hoc malum in magnis amicis inuenitur, quod non ſolum bona cõſulunt, ſed & mala permittunt: vt patet de Ionadab, & Annon filio Dauid ſecundo Semue.* Operuit ſe velamine. *Nihil eſt, quod non auſit fœmina libidine tacta.* Viderat, quod creuiſſet Selah. *Cuius ſuũ negatur, neceſſe eſt, vt ſibiipſi ius dicat ſi poteſt.* Declinauit ad eã. *Ecce quid mali faciat occaſio peccandi: & qualiter cõſulendũ eſt viduis, quæ continere nequeũt: vxores accipere, aut maritos, ne fœdo cõcubitu polluãtur.* Da quæſo: ingrediar ad te. *Oſtendit locus iſte, neque meretricibus eſſe inferendam vim ad concubitũ.* Non nouerat, quod nurus eſſet. *Excuſat ſcriptura, quoad poteſt peccata ſanctorum.* Quid dabis mihi? *Iuſtam eſſe corporis mercedẽ, quæ datur meretricibus, locus iſte oſtendit.* Dabis harabonem. *Docet hominem ſecurum ſe reddere pignore, cum de veritate promittentis diffidit.* Miſit hędum. *Omnibus perſonis fides ſeruanda eſt.* Capiat ſibi: ne ſimus contẽptui. *Admonemur, hic non debere multam inquiſitionem facere, vbi honor, & fama periclitantur: maximè in rebus carnis: & potius multa temporalia perdẽda ſunt, quam vt homo veniat in opprobrium: quod multi prælati religioſorum parũ curant: qui dum exacte quærere volũt quędã ſemiocculta, pluribus faciunt manifeſta.* Fornicata eſt Thamar nurus tua. *Mirum: valde, quod pœna mortis tam horrendæ: vidua fornicata plecteretur illo tempore. Putarem tamen hãc reputari coniugatam, cuius vir, ad eam quodã modo erat obligatus.* Agnoſce, cuius ſit ſigillum. *Putant multi ſua peccata occulta eſſe: quæ tamen ſuo tẽpore autorem ſubindicant. Vbi tu ſimul aduerte, qualiter qui in alios ſæuiunt peccatores: cum ſeſe reos intelligunt, mitius iudicãt: quemadmodũ de Dauid legimus: qui tã ſeuere voluit diuitẽ pauperis ouis occiſſorem punire, ignorans aduerſum ſe tuliſſe ſententiam mortis.* Iuſtior me tu. *Cõſidera hic veritatem ſanctorũ patrum. Poterat ille negare pignora eſſe ſua, & noluit: & vltra hoc fatetur ingenue iniuſtitiam ſuam. Vbi diſcãt parentes non detinere nuptias filijs, & filiabus nubilibus, ne in fœdiores concubitus prolabãtur.* Non addidit cognoſcere eam. *Cauẽda eſt valdè peccatorum iteratio. Hinc etiam illa lex poſtmodum ſancita, ne ſocer cognoſceret nurum ſuam.* Iſte egredietur prior. *Vult Dominus oſtẽdere, nõ pẽdere ex arbitrio noſtro, quis ſit primogenitus, ſed ex voluntate eius.*

¶ Capitis. XXXIX. Ad litteram annotationes.

FVit vir proficere faciens. *Significatio verbi (ſalach) nõ eſt plene nota Hebræis, & noſtris: ex coniecturis tamen apparet, quod ſignificet proficere, vltra ire, & tranſire: vt. 2. Semue. 10. (Veſalechu) id eſt, & tranſierunt Iarden. & primo Samuelis. 10. (Veſalechah) id eſt trãſibit ſuper te ſpiritus Domini, ſeu præibit te ſpiritus Domini. Diximus de ſignificatione huius verbi ſupra 24. & 22. nondũ tamẽ intellectus meus omninò in hac ſignificatione, quieſcit. Sic infrà. Omne*

Vt illuderet in nos, ſeu nobis. *Diximus abunde, de ſignificatione verbi (ſachach) ſupra. 21. ibi vide.* In domum carceris. *Dictio (ſahar) rotundum ſignificat vnde videtur, quod Domus carcerum illo tempore eſſent rotūdæ, & hoc manifeſtè habetur ex capite ſequenti vbi puteus vocatur. Cantica. 7. Venter tuus crater (haſahar). i. rotūdus. Et quod ſequitur.* Et dedit eū in domū carceris: in qua incarcerati: regis tenebātur: *Coniecturā nonnullā præbet textus, quod iſte eſſet princeps Laniorū, ſeu plectendorum: qui, quos volebat in carcerabat. Et per vinctos Regis intellige eos, quos rex includi præcipiebat.* Inclinauit ad eum miſericordiam. *ſcilicet Deus.* Dedit gratiam ſuā Deus in oculis principis domus carceris: *vt. ſ. bono aſpectu aſpiceret Ioſeph.* Omnia quæ faciebant ipſi. *ſ. vincti ipſe. ſ. Ioſeph* faciebat: *ipſe omnia quæ vincti faciebāt: fiebāt ex imperio Ioſeph. Aut omnia quæ ipſi erāt factitari. i. neceſſaria illis: faciebat Ioſeph.* Neq; prīceps dom' carceris videbat quicquā, ex hijs quę erāt in manu ei'. *Hebraicè ſic habetur. Nō princeps Domus carceris videbat omnia, quicquā in manu eius: & poſſet negatio præcedens ſubintelligi, ſcilicet neque quicquam, ſcilicet erat in manu eius, ſcilicet principis: ac ſi dicat. Nihil videbat, neque habebat quicquam in ſua poteſtate, cunctis Ioſeph traditis: & ratio ſubdicitur.* Quia De' erat cū Ioſeph. Nam quod ipſe. ſ. Ioſeph faciebat, Dn̄s ꝓſicere faciebat, *ſeu vltra tranſire faciebat, quod eſt proficere.*

¶ Capitis. XXXIX. Ad mores.

EMit eum Potiphar princeps, aut cuſtos paroh. *Cum Dn̄s parat iuſtis tentationes: ſtatim parat quæ leuiter eos excipiant, quemadmodum parauit Ionæ belluam marinam: quæ eum deglutiret, ſed non deuoraret. De iuſtis in pſal. ſcriptum eſt: quod dedit Dominus eos, in miſericordias, in conſpectu omnium qui cœperant eos.* Fuit Dominus cum Ioſeph. *Quocunq; pergit iuſtus Dominus eum cōcomitatur. Si (inquit ſanctus ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala: quoniam tu mecū es, Qui venditum iuſtum non dereliquit, ſed cum eo deſcendit in foueā, donec afferret illi ſceptrū regni.* Vidit Dn̄s eius, quod Deus eſſet cū eo. *Facilè cognoſcitur homo, in quo eſt Deus. Nihil eſt in iuſto, quod Deū adeſſe non oſtendat. Oſtendunt oculi, os, manus, pedes, & cætera membra: quemadmodum in impijs abſentiam Dei cuncta proclamant. Ex confuſione enim. (vt dicit apoſtolus) Deum abeſſe malis oſtenditur: quēadmodum ex ordine præſentia Dei in bonis.* Om̄ia quę faciebat Dn̄s ꝓſperabat. *Nō ſolū iuſtis, ſed etiā rebus eorū De' adeſt, & cūcta eorū, ſecūdat.* Præpoſuit eū domui ſuæ. *Audis ad quid Dominus ſuos, ſeruos eſſe permittat: vt ex ſeruis Dominos faciat. Similiter quid valeat bonus ſeruus.* Omnia ſua dedit in manu eius. *Idem enim eſt, ſua iuſto tradere, ac ſi Deo ipſe tradidiſſes.* Ex quo eū præpoſuit domui ſuæ: benedixit Deus omnibus quæ erāt ei. *Non creſcunt vel augētur opes in manu impiorum: quare ſi ditari cupias: iuſtis eas tradas neceſſe eſt. Vbi ſimul expēde, quid vtilitatis ſit iuſtū domi habere. Sic ad ingreſſum Iaacob, Laban fatetur ſe à Domino benedictū. Sūt manus iuſti manus Dei, vt ſicut quæ Deus manibus tāgit augentur: ita & quæ iuſti tractant.* In domo & in agro: *vt ſcias quam late diffunditur benedictio iuſti.* Reliquit omnia ſua in manu Ioſeph. *Docentur hic Dn̄i fidere bonis ſeruis.* Leuauit vxor Dn̄i oculos ſuos in Ioſeph. *Audis quid valeat honeſtas in fœmina. Nam quandiu hæc oculos habuit demiſſos, non peccauit: cū vero leuauit, ſcandalum paſſa eſt. Et ſimul aduerte, quantum proſit ad honeſtatem: oculos deijcere* Dormi mecum. *Mirum valde eſt, quod ſic apud fœminas ceciderit omnis pudor, vt nō*

expectaret

Iratus eſt Paroh. Verbũ (chaſaph) ſignificat ferbere ira, nõ qualitercũq; iraſci. Cõtra duos eunuchos. Melius cuſtodes, vt iã diximus. Dedit illos in cuſtodiã domus principis laniorum. Multos fuiſſe laniorum principes. Similiter cuſtode carceris fuiſſe vnum ex eis: ſequentia probant. Et propoſuit princeps laniorum Ioſeph, illis: Aut numerauit eos Ioſeph, ſcilicet vinctos. Solent enim numerari: quæ alterius cuſtodiæ tradũtur. Nõ enim bene coherẽt, vt præpoſuerit eum illis, & quod miniſtraret eis: vt. ſ. eſſet præpoſitus, & miniſter, ſed dicitur quod præpoſuit eũ eis, vt cuſtodiret, ſed quia inuenit vt miniſtraret. Vnus quiſq;, aut vir ſecundũ interpretationẽ ſomnij ſui. id eſt conformem interpretationi ſuæ, quã poſtea Ioſeph interpretatus eſt: Aut ſecundum interpretationem ſuam, id eſt ſecundum veritatẽ interpretatiõis ſuæ. Erãt turbati. Dicunt Hebræi verbum (Zaaph) ſignificare iraſci, turbari, dolore affici, & mæſte, ſed turbare, videtur congruere omnibus locis quibus verbũ ponitur, aut cõmoueri & mutari. Vnde (azeph) id eſt turbatio Ionæ primo. Et ſtetit mare (mirapho) ideſt à turbatione ſua. Sic & hic, Ecce ipſi turbati, aut commoti Danielis autem primo habes. Et ſi viderit vultus veſtros (zoaphim) id eſt magis mutatos, quam aliorũ puerorum. Vnde indubie dicendũ eſt: verbum ſignificare commoueri mutari & turbari, ſiue huiuſmodi cõmmotio ſeu mutatio ſit in animo, vt in iratis apparet: ſiue in vultu, mutãdo vultus colorem. Iſti autem erant mutati vultu ſeu colore vultus, in aliũ. Quare facies veſtræ malę hodie. ideſt ipſæ præſeferũt morbũ. Erãt enim (vt diximus) mutatæ in palorẽ: ac ſi infirmi eſſent. Vſq; hodie Caſtellani vocãt infirmos, malos (Eſt a a malo) id eſt infirmatur. Nunquid non Dei interpretatio eſt, ideſt ex diuina reuelatione pẽdẽt, aut ex Deo eſt veritas ſomnij, quod ſcilicet verificetur vel non. Narrate mihi. Hic (ſapar) ſignificat narrare: inuenitur etiã ſignificare numerare, vt alias diximus. Me ſomniãte Hebraicè Eram in ſomnio meo, & ecce vitis ante me. Sumitur autem hic vitis, non pro palmite: ſed pro matre, a qua palmites prodeunt: quia ſequitur in qua, ſcilicet vitã, erant tres rami, id eſt palmites. Verbũ (ſarag) propriè ſignificat complecti, circundare, Threno. 1. (liſtorgum) id eſt circundabunt ſe ſuper collum meum: & Iob. 4. Neruus teſticulorũ eius (Ieſſoragu) id eſt perplexi ſunt. Hinc (ſaris) id eſt palmes, ſic a complectendo, ſeu a complexu ſeu circundando dictus. Sunt enim palmites complexi & eis caput coronamus: factis ex eis circulis. Et ipſa, ſcilicet vitis: ſicut pululans aut germinãs. Hæc enim duo verbũ (parach) ſignificare videtur. Quidam addunt florere, ſed non placet. Aſcendit flos eius. Et matureſcere fecerunt, ſeu decoqui: botri eius vuas. Verbũ (baſſal) quod matureſcere vertimus, ſignificat propriè coquere decoquere: & exinde matureſcere, quod matura videãtur à ſole decocta: aut quia apta ad comedẽdũ, vt cibus decoctus. Dictio (Eſchol) id eſt botrus, (aſachal) quod eſt priuari, aut ſeparare ortũ habet: & vocatur ſic botrus, quod ſit ſeparatus a vite ſua: aut quaſi ſeparatus, vel quia vitis, eo priuatur, dum ſcinditur botrus. Significatio tamen verbi propria non plenè nota eſt. Videtur tamen ſignificare priuari filijs, maximè ab uberibus pendentibus: quemadmodum a palmite botri ſui: & vt vno verbo dicatur ſignificat diuidere filios à matre, à quo veluti botri a palmite pendent. Vnde Hieronymus cap. 42. vertit. Abſq; liberis me eſſe feciſtis. Et calix paroh. Non propriè meo iudicio (cos) calicem ſignificat: ſed vas habens roſtrum ad modum falconis aut auis rapacis: Cui rei argumento eſt, quod dictio (chos) falconem etiam ſignificat, aut aliã auẽ rapacẽ, vt patet, pſal. 102. fui (chechos) ideſt ſicut falco aut niticorax, in domicilio: noſtri vas illud, quod ad modum auis, roſtrum habet tortum vocant gomil. Tres rami, Clarius tres

palmtiet

palmites. Reddire faciet te ſuper ſedẽ tuã. Dictio (chanah) ſignificat baſim, vel ſedem, (áchum) quod eſt firmare inde (chanah) ideſt baſis, ſic à firmitate dicta. Secũdum conſuetudinem, aut morem primũ. Hebraicè ſecundum iudicium primum, id eſt diſtributionem: & vocat officium diſtributionem, quod ſoleant diſtribui à principibus miniſteris in ſeruos, Sed recordatus eris mei ſecundum quod bene tibi fuerit, Hebraicè eſt. Quoniam ſi recordatus, fuiſti mei tecum: quemadmodum tibi bene fuerit: & facies quæſo mecũ miſericordiam: vt facias memoriã mei apud Paroh. Et ſenſus eſt. Quoniam ſi memor fuiſti mei tecum, id eſt dum eſſem tecum, ſcilicet hic in carcere. Secũdum quod bene tibi fuerit, id eſt quando tibi bene fuerit, ſcilicet recordaberis mei Ac ſi dicat, Sicut memor fuiſti mei, dum in malo fuiſti, ſcilicet in carcere, vbi me continuò videbas: ita precor ſis mei memor, dum tibi bene fuerit. Et facies mecum miſericordiã, qui ſenſus mihi magis arridet, quoniam vt diximus verbum ſum in præterito ponitur, aut Quoniã ſi recordatus fueris mei tecum, id eſt apud te cum tibi, bene fuerit: & feceris mecum miſericordiam, ſcio quod facies memoriam mei apud (Paroh). Vel aliter, Si recordatus ita fueris mei quemadmodum tibi bene erit: ſcio quod facies miſericordiam mecum memorando me apud Paroh. Quoniã poſuerunt me in puteo. Conſtat ex hoc loco carceres fuiſſe rotundos ad modum puteorum, vt iam diximus. Ecce tria caniſtra alba ſuper caput meum. Dictio (ſale) id eſt caniſtra: ortum habet (aſalal) quod eſt calcare, conculcare, terere, & aſſueſcere, Neque aſſentior Hebreis dicentibus ſignificare etiã exaltare: quoniam vbi ipſi exaltare vertunt, melius quadrare videtur terere: vt Prouer. 15. Semita rectorum (ſelulah) id eſt trita: vbi noſtri vertunt eleuata. Sed magis trita cõuenit, vt ſit ſenſus quod via rectorum eſt trita, in qua. ſ. nemo errare poteſt: aut nullus in caerror ſit: aut in qua nemo ledatur. Sic Iere. 18. Via nõ (ſelulah) id eſt trita aſſueta: & ſic ibi Hieronymus vertit. Idem Iſaiæ. 57. Et dicet. ſ. preco (Solu Solu) ideſt eleuate eleuate Melius terite terite, ſeu facite tritam viã: in qua viator non ledatur, neq; erret. Quod autem terere ſignificet, conſtat Ieremiæ. 50. vbi dicitur (ſalsuah), id est terite eam, ſicut aceruos: ſcilicet, manipulorum. Vnde (ſale) ſignificat caniſtra, quod dum fiunt terantur: vt æqualia ſint. Dictio verò ſequens, ſcilicet (chori) quam Sanctes noſter alba vertit, frequentius ſignificat foramen. Vnde quidam vertunt foraminum. id eſt per forata: & melius meo iudicio. Quod autem dictio etiam albedinem ſignificet conſtat Daniel. 7. vbi dicitur Veſtimenta eius ſicut nix (choúar) id eſt candida: aut ſplendida: & candorem caniſtrorum, aliqui ad vimina decorticata ex quibus fiunt: alij vero ad panes albos, quos in caniſtris deferabat referunt. Melius tamen ad caniſtra referendum puto. Fecit conuiuiũ Admonui alias (miſteh) potius bibale (vt ita dixerim) quam cõuiuium ſignificare: (aſatah) quod eſt potare propinare. Et leuauit caput principis pincernarum, id eſt leuando ſeu eleuando ſummam ſeruorum ſuorum, in medio eorum leuauit capita iſtorum duorum: aut leuauit à carcere, vt in alijs locis multis ſcripturæ.

Capitis. XL. Ad morum compoſitionem.

IRatus Pharao cõtra principem pincernarum & piſtorũ. Hoc communiter ſeruis principiũ euenire ſolet: vt propter facilem cauſam in carcerẽ detrudãtur: & vna hora perdant, quod tota vita ſua meruerunt. Varia & inuiſita res principis animus: & qui pro re minima hominem ſumme euehat & pro nihilo deprimat. Poſuit eos in cuſtodia in qua erat Ioſeph. Mirabiles vias Dominus quærit ad liberandos ſuos à malis, & ad exaltãdos eos. Etiã hic nota qualiter in malis & in carcere, voluit honorare ſeruum ſuum Domi-

nus

nus, ut ibi eſſet vinctus Ioſeph, vbi principes vincíri ſolebãt, vt tolerabilior ſit illis probatio. Sic martyres ſuos voluit pro maiori parte decollari: quæ mors nobilium eſſe ſolet; ſic Petrũ apoſtolum ſua cruce euexit. Fuerunt per annũ in carcere. *Miror cur noſtri, cæcos ſequantur hîc Iudæos: vt pro, per aliquot dies, vt textus habet, vertant per annum: quod iam ſupra. 24. annotauimus, Aduerte hic quam facilè obliuioni tradantur palatini canes, à ſuis conſeruis & à principibus: vt tandiu rex reliquerit iſtos in carcere: neque fuerit qui preces Regi pro eis funderet.* Somniauerũt ſomnium, *licet ſomnia vt plurimum vana ſint: nonnunquam tamen aliquid veritatis continẽt. Cum enim ſomniaueris, in peccato exiſtẽs; quod daturus ſis pœnas propter illud, nihil periculi eſt, ſi fidẽ ſomnio adhibeas.* Cur facies veſtræ commotę? *Cum videmus aliquid mutationis in amicis, quærenda eſt cauſa, & ſolandi à nobis ſunt.* Dei ſunt interpretationes. *Ideò vani ſunt, qui ſine Dei reuelatione, ſomnia interpretari præſumunt.* Hæc eſt interpretatio. *Quærunt ambages, qui ſua prudentia interpretari volunt ſomnia. Nõ ſic qui à Deo didicerũt: ſed ſtatim explicant: vt apud Danielem videbis.* Sicut memor fuiſti mei tecum. *Hoc malum homines habent, vt ſolum in præſentia ſuorum amicorum memorentur: neque ſolum amicorum, ſed & beneficiorũ acceptorum. Voluit autem Dominus, quod iſte amplius nõ memoraretur interpretationis: vt ſciret, non eſſe in homine, ſed in ſe fidendum.* Quia furto auferendo furto ablatus ſum de terra Hebræorũ, *ſcilicet à fratribus & Iſmahelitis: qui optimè nouerant eum ablatum. Aude, ni fallor iuſti prudentiã, & charitatem: vt neminem vel e damnari, neq; nominat autores malorũ ſuorũ: ſed ſolius innocentiæ ſuæ memor eſt.* Vidit princeps piſtorum, *bonum eſt in alieno capite periculum facere.* Fecit conuiuium omnibus ſeruis ſuis. *Admonẽtur hic principes ſeruos ſuos nonnunquam inuitare, vt fideliores habeãt: & numerũ eorũ haberi, eoſq; ſæpius numerare, quẽadmodũ Dominus. Apud Heſter legimus Aſuerum, eorum præclara geſta legiſſe: Pharaonem vero hic numeraſſe.* Redire fecit principem pincernarum ad pocillationem ſuam. *Non debent principes diu iram aduerſus ſuos tenere: ſed facilè condonare, & reuocare, ſi quid iræ impetu male geſſerunt.*

Capitis. X L I. Ad literam.

ET fuit poſt duos annos dierum. *id eſt conſtantes ex integris diebus. Annus autem perfectus, qui conficitur ex reuolutione ſolis ad eundem punctum, non cõſtat ex integris diebus: ſed reſtant aliquot horæ; quæ quotannis collectæ diem interalarem pro ſole conſtituunt: & epactas pro luna. Sed an hæc vera ſint, neſcio. Lego apud Hebræos fuiſſe: hebdomadã dierũ: & hebdomadam annorũ vt patet Leuiti. 25. & fortè vocabatur annus iubileus, annus annorũ, id eſt ex multis annis conſtans: cõmunis vero annus vocabatur dierum, quoniam ex diebus conſtabat. Et Hebraice habetur.* Et fuit à fine duorum annorum dierum, *id eſt finitis duobus annis, aut poſt finem duorum annorum.* Ecce ſtabat iuxta flumẽ, *ſignificat (ieor) propriè riuũ, vt patet Iſaiæ. 33. vbi dicitur locus fluuiorum (Ieorim) id eſt riuorũ. Et Exodi. 8. Super flumina ſuper (Haieorim) id eſt ſuper riuos. Aliquando tamen ponitur pro flumine abſolute: vt patet Exodi. 7. Hic vero poteſt pro flumine abſolute, & pro riuo accipi: & eſt ſermo de Nilo.* Et pingues carne. *Verbum (bara) à quo (bari) ſignificat ſeparare, & etiam creare ſecundum Hebræos (bari) verò videtur ſignificare ſeparatũ, electum, aut pingue: quod animalia & aues ſeparari ſoleant, vt impinguentur.* Paſcebant in prato. *ab (achot) id eſt ſoror, venit (achu) quod eſt gramen, ſeu herba virens: & vocatur (achu) i. ſoror: propter ſimilitudinem inter herbas eiuſdẽ pratis*

quæ

quæ videntur eſſe ſorores. Malę aſpectu. id eſt deformes & tenues carne. Super litt° fluuij. Hebraice ſuper labium fluuij. Vocat Hebraiſmus labiū, littus maris, aut fluminis ripam: quod ſit veluti labium. Ecce ſeptem ſpicæ aſçendebant in culmo vno. Dictio (Sibolєth) id eſt ſpica, varia ſignificat Hebræis, ſcilicet alueum, ſpicam, & (ſebil) viā, ſemitā: & (ſobel) pedem, crus, coxam: & alluſionem habent omnia hæc adinuicem. Nam dictio proprie ſignificat alueum: à quo multi riui deducuntur, vt patet Pſal. 69. Ne inundet me (ſiboleth) id eſt alueus aquarum. Significat ſpicam, quod ab ea multitudo ariſtarū veluti ſetæ pullulent. (Sechil) vero viam, ex qua multæ ſemitæ oriūtur. (Sobel) autem pudēda, quod inde multi pilli exoriūtur: vt patet Iſaiæ. 47. Diſcooperi (ſobel) id eſt pudendum tuum. Et quod culmum vertimus, verti poteſt in canna vna. Vocat enim Hebraiſmus (culmum) cannam: quod modum cannæ habeat. Aræfactæ orientali, id eſt vento Euro, qui ſegetes exurere videtur. Hamos. 4. habes percuſſi vos (baſſidaphon) id eſt ariditate. Euigilauit Parhoh. Arbitror (iachats & ebuts) eiuſdē eſſe ſignificatiōis: & ſignificare finire, & euigilare, & potius vtrumq; finire, quam euigilare: cū euigilare nihil ſit aliud, quā ſomnū finire: vnde hic verti poſſet. Et finiuit (parhoh) ſcilicet ſomnium, ſeu euigilauit: & ecce erat ſomnium: nō erat (inquit) vera res, ſed ſomniū. Cōtuſus eſt ſpiritus eius. Verbū (paam) ſignificat cōtundere, præſertim multiplicatis ictibus, ſeu vicibus. Inde (paam) id eſt pes, ſic dictus, à contundēdo multis vicibus terram: & (paamon) tintinabulū, ab ictibus frequētibus quibus ſonat. Vocauit oēs magos. Incertū eſt, quid proprie ſignificet (chartō). Ex hoc loco videtur ſignificare coniectorē ſomniorū: & ſic Hiero. vertit. Alij tamē (genethliacos) ſignificari putant, id eſt, qui ex die natali, fortunā hominis ſucceſſuſq; pronunciant, ſequēs vero dictio, ſcilicet (chacham) ſapientem ſignificat, quæcunq; ſapientia. Peccatum meum ego recordari facio hodie, id eſt cogor recordari peccati mei: non enim ſponte eius recordabatur: aut peccatū meū ad memoriā reduco. Parhoh iratus eſt, aut efferbuit. Vir ſecūdum interpretationem ſuā ſomniauimus, id eſt ſecundum euētum ab interprete coniectatum. Me redire fecit, id eſt redire prænunciauit ſuper ſedem meam: aut me redire fecit (Parhoh) ſuper ſedē meā: & illum ſuſpendit, id eſt ſuſpendi iuſſit, aut ſuſpendendum prædixit. Currere fecerunt eū de puteo, id eſt de carcere, qui (vt diximus) rotundus erat ad modū putei. Et raſit, ſcilicet raſor, caput eius. ſ. ad munditiā. Et mutauit, ſcilicet nūcius, veſtes eius, ſcilicet Ioſeph: aut mutari fecit. Verbum (chalaph) vt diximus ſupra. 31. ſignificat proprie tranſire: & hic in (piel) tranſire fecit, ſcilicet nuncius, aut (Parhoh) veſtes eius. ſ. Ioſeph: quod bene vertitur per mutauit. Dominus reſpōdit pacem aut integritatem, id eſt ea, quæ ſunt ad integritatem (Parhoh) ac ſi dicat interpretatio ſomnij, aut res quam indicat ſomnium: non afferet detrimētum (Paroh) ſed potius boni indicium eſt. Turpes forma, Hebraice malas forma, id eſt effigie valde. Et quod ſequitur. In turpitudine Hebraice habetur: in malo, ſeu ad malū. Cuius ſenſus eſt. Non vidi vnquā in Aegypto tā malas. Venerunt ad interiora, aut ad internum earum, id eſt intrauerunt vaccæ pingues, interiora vaccarum turpium & macilentarum: ac ſi dicat. Non ſolum comederunt eas, ſed vſq; ad intima ſua perduxerunt: quod ſtatim explicat. Et non eſt cognitum quod venerunt ad intimum earum. id eſt nihil creuit pinguedo vaccarū macillentarum: poſt eſum vaccarum pinguium. Sic fuerunt poſteà: ac ſi nihil eſſet, quod comederāt, ſeu nihil veſtigij vaccarum pinguium remanſit in corpore vaccarum macillentarum: quod erat ſignū, quod in annis famis, nulla eſſet memoria annorum fertilitatis: vt infra explicatur:

tur:& quod latenter anni famis, ſequuturi eſſent annos fertilitatis. Et aſpectus earum malus: quemadmodum in principio. ſcilicet viderā. Et euigilaui. Poſſet etiā verti. Et finiui, ſcilicet ſomnium: (vt iam diximus de verbo (Iachats). Et vidi, ſcilicet ſecundo, in ſomnio meo. Septem ſpicæ paruæ & tenues. Non conſta, quid proprie ſignificet (ſenumah): quod Sanctes paruam vertit Rabbi Dauid paruas exponit. Rabbi Selomoh: abſque humore: quoniam (ſenumah) in lingua Aramæa eſt petra. Thargū inanes, nō habētes niſi flores. Alij tenues, quod in lingua Iſmahelitica tenues dicantur (ſelamim). Areſactæ, aut aridæ Orientali. Significatio dictionis (ſaduphon) vt dixim⁹: ignota eſt. De⁹ facit. i. facere decreuit: nūtiauit Parhoh. Hoc eſt verbū. i. interpretatio verbi, aut res ſignificata per verbū (parhoh). Q ꝺ De⁹ facit. i. facere decreuit: videre fecit Parhoh. Septē abūdātię in oīni terra Ægypti Hebraice eſt. Septē eleuat⁹ vel creſcēs. i. quibus blāda eleuabuntur, aut creſcēt, aut ſepē laudati āni ab oīb⁹, ſeu quos oēs prædicabāt. Nā de ſequētibus annis dicit: quod obliuiſcet oīs ſaturitas. Conſumet fames terrā. i. hoīes terræ, & memēto hebraiſmū, vocare hoīes terræ, terrā, aut cōſumet fames terrā, ita vt arari nō poſſit. Nūc videat Parhoh virum. i. eligat, aut prouideat intelligētē & ſapiētē. Vix pōt ſciri diſcrimen, inter ſignificata horū duorum nominū in Hebræo. ſ. inter (baiam). i. intelligentem, & (chacham). i. ſapientem: niſi quod (bin) videtur ſignificare prudētem, diſcriminātem ſeu diſcernētem: vnde (ben). i. inter (Chacham) vt plurimū ad artificialia pertinet: confunduntur tamē ſæpius huiuſmōi diſcrimina. Aliqui putant (chacham) ad aſtutiā pertinere. Et cōſtituat eū ſuper terram, Hebraicæ. Et ponere faciat eū: ac ſi dicat. Faciat (parhoh) præfectum cōem vnū. Pręficiat pręfectos ſuper terrā. Et iſti debebāt eſſe multi: vt in ſingulis locis curarēt triticū ſeruare. Et quinta partem accipiant. Hebraicè: quintare faciant (ſi latine fas eſſet dicere). Coaceruabit. .i. in aceruos ponet, frumentū. Dictio (bar) videtur potius puerū ſignificare, quā frumentum: ſed etiā ad frumētum purū ſignificandū extēditur: & eſt ſenſus. Congregetur frumētū à palea purgatum: & cuſtodiatur. Erit cibus ad depoſitū terræ, aut ad numerū terræ, .i. ſecūdū multitudinem locorū terræ. Nō ſuccidetur terra fame. i. hoīes terræ. Tu eris ſup domū meā. i. gubernabis eā. Et iuxta os tuū armabitur populus me⁹. Varie locus iſte ab interpretib⁹ reddit: propter ignorantiā propriæ ſignificationis verbi (naſſach): quod dicūt ſignificare oſculari, armare. Et de priori ſignificatiōe ſūt multa exēpla in ſacris literis: de ſecūda non item. Ideò mihi ſuſpecta eſt: & videtur potius poſt oſculari, ſignificare coniūgere, aut coniungi, quod oſculari, nihil ſit aliud, quā os ad os coniūgere. Ne autē putes me abſque ratione loqui: lege. 3. cap. Ezechi. & probabis quod dico: ibi enim habetur. Sonitus alarū animaliū (maſsichoth). i. cōiungētiū, ſeu pertingentiū ſe, mulier ad ſororē ſuā. i. altera ad alterā. Quare meo iudicio vertendū hic eſt. Et ad os tuū. i. imperiū, congregabit ſe omnis populus meus, ſeu coniūgetur ſiue ad bellū ſiue ad cōſilia. Rabbi Dauid retēta priori ſignificatiōe vertit, ad imperiū tuū oſculabit oīs populus meus, vt. ſ. oſtēdant te eſſe Dnm. Poſſet aliter in hac ſignificatione verti ſic. Ad imperiū tuū, oſculabitur. ſ. manū, aut pedem tuū: omnis populus meus: in ſignū ſubiectionis. Solet enim oſculo manus, ſubiectio deſignari, vt pſal. 2. patet vbi dicitur. Oſculamini filiū, id eſt ſigna ſubiectionis oſtendite: & placet iſte ſenſus. Ac ſi diceret: cum præceperis, omnes tibi ſigna ſubiectionis oſtendent. Veſtire fecit eum veſtibus biſſi. i. biſsinis. Eſt biſſus genus lini candidiſsimi. Poſuit torquē aureū ſuper collum eius. Non plene nota eſt ſignificatio nois (rabid). i. torquis. Nā hic torquē ſignificare videtur, cū ſit ornamētū colli. Prouer. verò. 7. noſtri verbū (rabad) ornare interpretant. 70. autē, funibus ſēdere. Mihi autē videtur verbū ſignifica

re ad modum catenæ coniungi, ſeu ligari ad modum anullorum catenæ. Neque (rabid) ſignificare torquem, ſed catenulã, quæ eſt ornamentũ colli. Et illud Prouer. 31. citatũ: ſic vertẽdũ puto. Ligaminibus ligaui lectulũ meũ aut ornamẽto ad modũ catenarũ, cõplexa ſum lectũ meũ, ſeu funibus ligaui lectũ meũ. Poſſet etiã dici verbũ (rabad) ſignificare ligare (rabid) vero catenã, aut torquẽ: quod collo ligetᷓ. Equitare fecit eũ ſup currũ ſcđm: qui erat ſibi. *Aut curru vehi fecit eũ, quoniã (rachab) ſignificat curru vehi.* Clamauerunt corã eo, genu flectite. *Dictionẽ Hebraicã (abrech) aliqui cõpoſitã arbitrãtur: ex (ab) quod eſt pater, & (rech) quod eſt tener, quaſi vocarẽt eũ patrem tenerum: & patrem propter ſapiẽtiam: tenerũ vero propter iuuentutem: ac ſi vocarẽt patrem ſeu ſenem iuuenem, aut ſapiẽtem iuuenem: & infra dicit Ioſeph, ſe poſitũ Deo, quaſi patrem (Parhoh). Aly vero ſimplicem putãt eſſe dictionem, & futurũ verbi (barach), quod eſt benedicere: et hũc ſubeſſe ſenſum. Benedicã. i. benedicite. Targũ vertit: hic eſt pater regis. Et quia (barach) ſignificat etiã genu flectere: ideò priores ſic verterũt. Ego vero illis ſubſcribendũ puto, qui vnicã dicũt eſſe dictionẽ: & ſenſum eſſe. Et clamauerũt ante eũ, genuflectã. Omnes enim vidẽtes eũ, dicebãt: genuflectã. Si tamẽ vertas, benedicã: nõ prohibeo. Vltimo verti poſſet. Eleuatio tua, ab (abar) quod eſt eleuare: & quod ſequitur arridet huic expoſitioni. Nam ſequitur.*

Et dedit illũ ſup oẽm terrã Ægypti. Abſq; te nõ leuabit vir manũ ſuã, aut pedem ſuum in tota terra Ægypti. *Senſus eſt. Nihil fiet arduũ, ſine tuo imperio: & eſt loquẽdi modus, aut quia per manũ opus deſignari ſolet: ſenſus eſt. Nihil operis ſine tuo imperio fiet. Et quod dicitur.* Ego ſum Parhoh, *videtur eſſe promiſsiõis cõfirmatio, ac ſi dixiſſet: per me (Parhoh) promitto tibi, quod nihil ſine te fiet in Aegypto: aut ego ſum (Parhoh) cuiꝰ imperiũ nemo audebit præterire, aut immutare.* Et vocauit nomen eius Saphnat, Pahneach. *Sic de hijs nominibus Hiero. dicit, in lib. Hebraicarũ. q. Licet hebraicè, hæc nomina ſonẽt abſcõditorũ reuelatorem: tamẽ quia ab Aegyptio ponũtur, ipſius linguæ debẽt habere rationẽ: Interpretatur autem huiuſmodi ſermo, in lingua Aegyptia, Saluator mũdi: eo quod orbem terræ, ab imminenti famis excidio liberauerit. Rabbi autẽ Abraham in Cõmẽtarijs dicit. Si ſit dictio Aegyptia, neſcimus eius ſignificationẽ. Thargũ vertit. Vocauit eũ, virũ cui abſcõdita ſunt reuelata. Rabbi Salamõ. Expoſitorem abſconditorũ. Et ſi dictiones ſint Hebraicæ, vt mihi videtur: nullũ eſt dubium, quin prior. ſ. (ſaphnath) ſignificet occultũ: à (ſaphã) quod eſt abſcõdere, occultare, vt patet Prouer. 27. vbi dicitᷓ (Sophene ach). i. abſcõdẽtes eã, abſcondũt ventũ. De ſignificatione vero ſecũdæ magis dubitatur, quia ſolũ hic reperitᷓ. Rabbini tamẽ, & omnes alij putant ſignificare reuelatorem: vt ſit ſenſus: quod eũ vocauerit abſcõditorũ reuelatorem. Et poſtquã nulla eſt alia cõiectura, ad venandã propriã ſignificationẽ ſecũdi nominis: acceptanda eſt communis ſententia.*

Dedit illi Aſnath filiã pothiferah. *Nõ credo hũc (pothipherah) fuiſſe Potiphar, qui eũ emit ab Iſmahelitis: quia ille princeps Laniorũ; iſte ſacerdos dicitur. Aduerte tamen, vt iam ſupra cap. 14. admonuimus, nomen (Cohen) non ſolum ſacerdotem, ſed & principem ſignificare. Nam. 2. Samuel. 8. dicitur. Et filij David (Coheni) ideſt principes erant. Non enim poſſumus dicere fuiſſe ſacerdotes, cum ſola tribus Leui ſacerdotes produceret. Et aduerte, quod hac ſignificatione eludunt Iudæi ſacerdotij Chriſti æternitatem: cum enim aduerſus eos citamus illud pſal. 110. Tu es ſacerdos in æternum, ſecundum rem, ſeu diſpoſitionem Melchiſedec: dicũt vertendum eſſe. Tu es princeps in æternũ. Sed ſaltem hoc fateri cogũtur regnum, ſcilicet Meſsiæ æternum futurum, quod ipſi negant: cum purũ hominem arbitrentur. Sunt ad hoc duo Pſal. ſcilicet ſecũdus: vbi dicitur de rege Meſsia. Vitam petijt à te, dediſti ei longitudinem dierũ, in ſeculum & in ſeculum. Et. 60. vbi habetur dies ſuper dies Regis adijcies: anni eius ſicut generatio & generatio. Adquæ reſpondẽt, regem meſsiã diu victurũ, & permanſurũ in æternũ, non in ſe, ſed in poſteritate ſua: iuxta illud Pſal. 131. Si*

cuſtodierint

cuſtodierint filij tui pactū meū, & teſtimoniū meū quod docebo: etiā filij eorū vſq; in ſeculū, ſedebunt ſuper ſoliū tuū. Sed illos in ſua cæcitate relinquamus. Sequentē autē dictionē. ſ. (on) Aliqui vertunt (Helíopoleos). ſ. Hieronymus & Targhum, quæ eſt ciuitas Aegypti nobiliſſima. Sonat autem (on) fortitudinē & laborem. Pertranſiuit omné terrā Ægypti, *vt ſcilicet præponeret viros, qui frumenta colligerēt in annis fertilitatis, & vt ſe terræ præpoſitum oſtenderet.* Et fecit terra in ſepté annis fertilitatis ad aceruos ſeu aceruos. *Sic eſt in Hebræo i. protulit frumēti magnos aceruos: Incertū eſt quid proprie ſignificet dictio (chemaſim), quod aliqui pugillos, alij menſuras vertunt. Tertij horrea. Verbum vero (chamats) a quo deriuač, ſignificare dicit capere pugillū cuiuslibet rei. Nā Leuiti. 2. diciē (Vechamats). i. pugillabit (ſi ſic loqui latinis auribus licet) ſeu pugilli menſurā accipiet, ſeu colliget in die: plenitudinē pugilli ſui. Sed huic ſignificationi aduerſari videč, quod dicitur Leuiti. 6. Tollet ab ea pugillo ſuo de ſimila oblationis: & de oleo eius, & totū thus. Non ſolet autem oleū pugillo colligi, vnde aliqui propter hoc collectionem vel menſurā ſignificare dicūt. Sed poſſet ſic intelligi loc⁹ Leuiti Tollet ab ea pugillo ſuo, de ſimila oblationis: & tollet etiam de oleo eius, non quidem pugillo, ſed alia menſura. Si ergo teneamus dictionem pugillum (vt videtur ſignificare: tunc ſenſus eſt.* Et fecit terra illis ſeptem annis, pugillos, *id eſt in magna copia fructū. Quem loquendi modū, noſtri vſque hodie habēt: dicētes. (Tem dinheiro a punhados) id eſt habet pecuniā ad pugillos: neq; pugillum vocamus, quod vnius manus vola colligi poteſt: ſed quantū vtraq; manu aperta quis poteſt capere: quod ſi illa ſignificatio non placet, poſſumus vertere ad mēſuras, vel ad collectiones, & mihi placet magis quod ſignificet collectionem, aut menſurā quā pugillū.* Poſuit cibum in vrbibus, Cibū agri ciuitatis. *qui. ſ. ager erat per circuitū: dedit in vrbe eius. ſ. agri. Senſus eſt quod cibū, ſeu frumentū agrorū cuiuſlibet ciuitati: recondebat in medio ipſius ciuitatis.* Antequàm veniret ann⁹. *ſ. primus famis, aut ante annos famis.* Vocauit primogenitū Menaſſeh: *quod obliuionem ſonat Ephraim vero ſonat fructificationē.* In terra afflictionis meę. *Melius humilitatis meæ. i. in qua antea humilis fui.* Fuit fames in omnibus terris, *ſcilicet finitimis.* Aperuit Ioſeph omē quod in eis, *id eſt omne frumētū quod in vrbibus erat Cōciſa eſt locutio, vt in multis alijs locis ſcripturæ. 1. Samue. 13. Secūdum tēpus quod Samuel. ſubaudi prædixerat.* Et vēdidit Ægyptijs. *Confuſa valde eſt ſignificatio verbi (ſcabar) & Hebræi dicunt ſignificare conterere, vendere, emere, exponere: & ſcheber. eſcam cibum, & alia multa: quod meo iudicio accidit, quia propria ſignificatio ignota eſt. Et ſi quis rectè conſideret, deprehēdet, verbum ſignificare diuidere, ſcindere, & aperire. Nam explicatio, quædam apertio eſt, & confractio apertio eſſe videtur. Et loci quibus ipſi emere, aut vendere vertunt: poſſunt bene verti per frangere: & videtur hebraiſmus vocare eſcam, fractionem: eo quod famen frangat. Vnde illud quod infrà cap. 47. dicitur. Collegit Ioſeph omnem pecuniam, quæ inuēta eſt in terra Aegypti, & in terra Chenahan, pro alimento, quod ipſi emebant: poſſet melius verti pro fractione, qua ipſi frangebāt, ſcilicet famē vocādo (vt prædiximus) cibū fractionē famis: & hic verti poſſet. Et diuiſit Aegyptijs. ſ. eſcā ad frāgendū famē, aut diſtribuit Aegyptijs. Sic infra vbi dicitur. Et venerūt oēs in Aegyptū, vt emerēt à Ioſeph: vertere potes. Et venerūt ad Aegyptū ad Ioſeph, vt frāgerent. ſ. famē ſuā. Sed quia aliqui ſunt loci quibus nō bene videtur quadrare propria ſignificatio. ſ. frangere admittenda ſunt alia. ſ. vēdere & emere.*

¶ Cap. XLI. Ad morū cōpoſitioné.

PArhoh ſomniauit. *Mirandū valde eſt quod tanto tempore antequā veniret fames Deus regi eam reuelarit: & quod ſolus ipſe de ea ſomniaret & prouiderit. Oſtendit enim Dominus futurā famem. regi potius quā alijs: quoniā eorū eſt prouidere quæ ſuis neceſſaria ſunt, vt etiā doceat principes præuidere neceſſitates, antequā ſint, & prouidere, & ſuccur*

rere eis. Debẽt enim ſic publicis rebus inuigilare: vt ex curis multis quas in die habẽt: nocte ſomniẽt quæ curãda ſunt in republica, Nõ enim ſolẽt homines ſomniare: niſi quæ animo ſæpius reuoluũt. Vnde ſignũ euidẽs eſt (Parhoh) frequẽtiſsime de prouidẽdis neceſsitatibus ſuorum cogitaſſe in vigilia: quod de eis noctu ſõniarit. Vbi tñ ſimiliter aduerte patris pietatẽ, qui cũ velet Aegyptũ fame diſcrutiari: prius hoc oſtẽdit: vt ſuccurrere poſſẽt: quod ſepi⁹ facere ſolet: vt hoĩes fugiãt à faciæ arcus. Tertiò adnotare licebit poſt bona tẽpora expectare mala, præparare animũ ad tentationẽ. Quartò nulli Deum dare aliquod infortuniũ, niſi prius dederit, quæ ſufficiãt ad illud, æquo animo ferẽdum, quẽadmodum hic prius dedit abundantiam, qua ferre poſſent penuriã. Comederũt vaccę malę aſpectu: pingues. Cõmune eſt: vt magis mala ſentiamus quã bona. Ecce ſeptem ſpicę. Nonnulla licẽtia hic dari videtur nobis, vt attẽdamus ſõnia cũ multiplicata fuerint, & certa. Nõ erat qui interpretaretur. Cũ Dominus vult aliquẽ ex ſuis exaltare, alios excecat etiã ſapientes: vt accidit tẽpore Nabucdonoſor. Peccati mei ego recordor hodie. Arguit loc⁹ iſte, quãta dificultate, hoĩes peccatorũ ſuorũ memorentur: quod ideo fieri puto: ne pennarũ quæ peccata comitari ſolẽt: recordẽtur. Et recordatus eſt peccati ſui: nõ tamen interpretis ſui, in quo etiã tu aduerte, quã facile prĩcipes inueniãt qui eos cõſolẽtur: & qui à cõſilijs ſint. Et ſimul perdiſce, aliorũ malis, ea remedia adhibere: quibus tua curaſti, ſimulq; medicũ cõmendare. Currere fecerunt eum de carcere. Talia ſolent eſſe miniſteria regis. Omnes currunt, & quã totius faciunt quæ imperat rex. Totondit ſe. Docetur qui apparere debet in cõſpectu principum, parare ſe: & multo magis qui Dei obtutibus ſunt præſentandi. Præter me Deus reſpõdebit quę ad integritatem ſunt Parhoh. Omnes ſolent regibus bona prophetare: quẽadmodum conſtat de prophetis Achab. Non fuit qui indicaret. Mirũ valde eſt: quod viderit (Parhoh) ſomnium: neq; ſciuerit quid ſignificaret quod viderat: ſed interprete opus fuit: vt reges diſcant ſe egere cõſilijs ſapientum, & peritorũ. Prouideat Parhoh. Adagium apud nos eſt, vt qui cõſilium præſtat: præſtet remedium. Sed conſidera quod rex vidit fertilitatem & pænutiã, ſed non vidit remedium: Deus verò omnia vidit. & prouidit: vt diſcas non eſſe in noſtra prudẽtia, cognoſcere ea quibus indigemus. Et ſequitur. Virũ prudentem & ſapientem. Quia horũ eſſe debet gubernatio. Et quintum ſoluere iubeat. Conſtat ex hoc loco principem, ſuis poſſe tributa imponere: ſed quæ poſtea in eorũ vtilitatẽ expẽdat. Erit cibus pro ſeptẽ annis famis. Prudẽtum gubernatorum eſt, tempore abundãtiæ: ſeruare in tẽpus pænuriæ: & ægeſtatis. Nũquid inueniem⁹ talem virum. Quos Deus euehit, exaltet princeps. Multi enim ſunt, quibus Deus optimas dotes dedit: quos principes nõ curant: & inhabiles loco eorũ ſubrogant. Tu eris ſup domũ meã. Meliora regni, principes accipere ſolent: ſed nõ ſemper meliores homĩes. Vide primo Samue. 8. Remouit annulũ ſuum. In poteſtate regis eſt nobiles facere: ſed nõ ſapientes: ideò Maximilianus Cæſar: ſapientes nobilibus præferre ſolebat. Docentur etiam hic principes, qualiter honorare debeãt ſapiẽtes. Præter te nõ leuabit vir manum ſuam. Admonẽtur hic populi: nihil facere ſine cõſilio ſapientũ. Ne putares regem, bonũ priuatũ curaſſe, præponendo Ioſeph domui ſuæ, toti regno eum præponit. Egreſſus eſt Ioſeph ſuper terrã Ægypti. Debent gubernatores viſitare & videre ſuis oculis, quæ ſibi cõmiſſa ſunt. Cibũ agri ciuitatis. Solẽt aliquãdo ciuitates aliæ, aliarum cibum comedere: & aliæ abũdant: & quæ protulit fame perit: quare conſultum eſſet: vt vnaqueq; vrbs, quæ ſua ſunt comederet: & de ſuperfluo alias aleret. Quia obliuiſci fecit me Deus. Solent homines poſtquã filios habent, non curare parentes neq; patriã. Qui diu domum non habent, patriæ domus memores

eſſe

eſſe ſolent. Vbi ſimul aduerte, qualiter Ioſeph omnia regia beneficia, non in regem, ſed in Deũ refert, quia ſancti à nullo ditari volunt, niſi à Deo. Fuit fames in omnibus terris, & in Ægypto panis. Licèt in Aegypto rara ſit fames, & magna frumenti copia: audis tamen hic famem ad ſeptẽniũ paſſam: quia niſi Dominus ſuam dederit agris benedictionem, nihil valet humana induſtria. Clamauit ad regem pro pane. Mirũ valde eſt, quod ad regem, vt panem praberet, irẽt: vt hinc Reges diſcant nõ eſſe tam Domini, quã parẽtes omnium ſuorum, & curent temporalia etiam ſuis adminiſtrare: & vereãtur chriſtiani Reges hæc negligere, vidẽtes hæc gẽtilem curaſſe. Vnde apud Iſaiã cap. 3. legis. Indumentũ tibi eſt, prĩceps eris nobis. Et iurabis in die illa. Nõ ero Dominus, & in manu mea non eſt panis. Noluit ille eſſe princeps, quia non habebat ad dandũ, vt eos oſtẽdas non debere reges eſſe: qui nihil dant. Ite ad Ioſeph. Optimè ſibi conſulit princeps, cũ diſtribuere neſcit: conſtituere qui hæc facere ſciat: & ei negotia cõmittere: qui facere ea ſcit. Et hinc diſce, qualiter principes labores, & negotia regni in alios reijciunt: & ipſi quaſi ſtatuæ luxui vacant.

¶ Cap. XLII. Ad literæ expoſitioné.

ET vidit. i. audiuit Iaacob qđ eſt frumentũ in Ægypto. Vſu venit Hebræis (vt in regulis admonuimus) vt quod eſt vnius ſenſus, alteri tribuãt: vt ſupra 27. Vide odorem filij mei pro (olfac). Et Exod. 5. fœtere feciſtis odorẽ noſtrũ in oculis: pro in naribus (Parholi). Poſſet etiã verti: quod eſſet fractio, id eſt cibus ad frangendã famem: vt cap. præcedẽti diximus. Quare aſpicitis. i. quare otio vacatis? Vſque hodie nos Luſitani hoc vtimur hebraiſmo, quo ſignificamus aliquem eſſe otioſum: neq; curare quod ſibi curandum eſt. Cũ enim Dominus viderit famulum: quem ad negotium aliquod miſit, aſpicere aliquid quod occurrit, & in eo aſpiciendo detineri, neq; curare quæ iuſſa ſunt: dicit illi. Quid aſpicis? id eſt quid aſpiciẽdo quod ad rẽ nõ pertinet, occupas te? Eſt ergo idẽ dicere: Quid aſpicitis, quod quare nõ curatis, aut quare negligitis, vt vulgatus vertit. Solẽt etiã hoĩes pigri ſe inuicem reſpicere: cũ aliquid faciendũ eſt: & vnus aliũ ſperare facturum. Sic erant filij Iaacob, quod quiſq; illorũ ſperabat aliũ in Aegyptũ iturũ, qui pro ſe & alijs emeret: & iſte videtur ſenſus literæ germanus. Et Ioſeph ipſe præſes: ſuper oẽm terrã. Non plenè ſciunt Hebræi, propriã ſignificationẽ verbi (ſcalat) quod aliqui dominari. Alij præeſſe vertũt: aut poteſtatẽ habere. Vnde (ſcalit). i. poteſtas vel dominiũ. Nomẽ tamẽ (ſcelatim) ſcuta ſignificare dicitur: quod eſt ab hac radice. Et ꝙ ſequitur Ipſe vẽdebat oĩmi populo terræ, poſſet verti, Ipſe diſtribuebat, aut diuidebat. Cognouit eos: & alienũ ſe oñdit eis. Admonui ſuperius, verbũ (nachar) cõtrarias habere ſignificatiões. ſ. agnoſcere, & occultare, ſeu alienum ſe oſtendere: quod aliquot verbis Hebraicis accidit, vt in regulis admonuimus. Locut' eſt res duras. ſ. verba. Exploratores vos: ſubaudi eſtis. A verbo (ragal) quod eſt ambulare, detrahere, deſcẽdit (regel) i. pes: & explorator: quod hinc inde diſcurrat. Vbi aduerte Hebraiſmũ per ambulare, facere intelligere, detrahere. Nã qui detrahũt, videntur deferre mala eorũ: de quibus detrahũt, ad eos: quib' detrahũt: vt habes. 2. Samue. 19. (Vairagel). i. ambulare fecit ſeruũ tuũ, ad Dominũ meũ. i. detraxit mihi dñe apud te: & ſtatim hic text' ſeipſũ more ſuo explicat dicẽs. Ad vidẽdã nuditatẽ terræ veniſtis. i. quã vacua ſit terra munitionibus. Poſſemus etiã per terræ nuditatẽ intelligere ſecretiora terræ: & ſenſus tũc erit: ad vidẽda ſecretiora terræ veniſtis. Iudæi & noſtri, varias verbo (arah) tribuũt ſignificatiões. ſ. effundere, euacuare, nudare, adhærere. Sed re vera verbũ ſolũ ſignificat nudare, euacuare, & illud Iſaiæ. 22. Pariete (berali). i. adhæſit clypeus: tu melius vertas. Et paries nudatus eſt clypeo. Præcedit enim ibi Helã ſumpſit pharetrã, in curru hominis & equitũ: & parietem nudauit clypeo pro clypeis. Solent enim ſcuta ad parietẽ ſuſpẽdi, qui tegitur illis: & cum inde tolluntur: videtur paries

qui eis erat opertus:nudari. Veraces ſum᷒, aut certi ſumus. Non vagi, quales explora tores eſſe ſolẽt:ac ſi dicãt. Ex certo loco ſumus, & ex certo patre: & iſte ſenſus videtur ſequentibus probari. Et vnus non ipſe, ideſt non comparet. Hoc eſt quod dixi ad vos dicẽs: exploratores eſtis, ideſt, hoc eſt indicium, habere. ſ. vos adhuc aliũ fratrem, quod ſitis exploratores. Si quæras, qualiter ex hoc eos iudicet exploratores, crediderim, quod ex fratrũ multitudine. Dixerant enim ſe eſſe. 12. fratres, filios eiuſdem viri: & iterum ſe adhuc fratrem alium habere, aut melius. Quia dixerant minorẽ fratrem nõ comparere: quaſi ille occult᷒ exploraret. In hoc probabimini, ibi eſt punctus in Hebreo. Poſteà ſequitur. Viuit Parhoh, id eſt per vitam (Parhoh) ſi exibitis hinc: donec veniat frater vr̃ minor iſte. Erat modus iurãdi tunc per vitã principum: ſicut per vitam Dei. Et vt admonui ſupra. 14. cap. à Deo mos iſte iurandi ortũ habuit: vt patet Deute. cap. 32. vbi Deus dicit. Leuabo ad cœlum manũ meã. & dicam viuo ego in æternum: & in Pſal. habes. Qui non accepit in vanum animã meam, id eſt qui non iurauit vane, ſine impletione eius, quod iurauit: per animam, ſeu vitam meam. Per vitam Parhoh: qđ exploratores vos. ſ. eſtis ſi non permittitis vnum è vobis mitti, ad fratrem minimũ adducẽdũ. Si quæras an Ioſeph mẽdatiũ iuret, aduerte, quod ipſe nõ iurat, eos eſſe exploratores: ſed quod erit indiciũ eos fore exploratores, ſi cõuincãtur mendacij, vt pote nõ habere fratrẽ minorem, quem ſe habuiſſe dixerũt: ac ſi dicat. Si nõ eſt ita vt dicitis, per ſalutem (Parhoh) quod eſt cõiectura vos eſſe exploratores. Hoc facite: & viuetis. Deũ ego timeo. i. Nolo vos occidere oẽs, quia Deũ timeo: qui prohibuit occidere ſine probatiõe ſufficiẽti. Si veraces eſtis. Poſſet etiam verti. Si firmi eſtis, ſeu ſtabiles. Alimẽtũ ad expellẽdam famẽ. Hebraice eſt fractionẽ famis: & eſt cõiectura magna, quod dictio (ſcebar) ſignificet fractionem, potius quã eſcã.

Vere delinquẽtes nos, ſuper fratrem noſtrũ. Melius vertas: vere deſolati nos, quoniã verbũ (aſſam) etiã deſolare ſignificat, vt patet Hoſeh. 14. & multis alijs locis: & eſt ſenſus. Vere & merito non habemus hic aliquem, qui pro nobis loquatur: quoniã non curauimus fratris deſolationem, dũ ipſe precaretur nos: aut germanis. Dũ frater miſerũ ſe exhiberet ad nos. Verbũ.n. (chanor) ſignificat misereri, & miſerũ ſe exhibere. Aduerte etiã quod dictio (abal). i. vere, videt̃ à radice (abal) diriuari: quod ſignificat lugere, lachrymari, decurrere. Nec conſtat quã alluſionẽ habeat (Abal) nomẽ, ad verbũ in ſignificatiõe, quia tamen Gen. 17. videtur ſignificare vere vel profectó, vbi dicitur (Abal). i. vere vel profecto (Sarah) vxor tua, pariet tibi filiũ: & . 2. Regũ. 4. ideo admittẽda eſt ſignificatio hæc. Eſt ergo ſẽtẽtia ſic reddẽda. Merito, aut profecto deſolati nos propter fratrẽ nr̃m. i. propter malũ quod illi intulimus, qui vidimus anguſtiã aĩæ eius. i. vitæ eius, dũ miſerũ ſe nobis exhiberet: & nõ audiuim᷒. i. acquieuimus, vt eius miſereremur: propter quod venit ſuper nos anguſtia iſta. Et etiã: ecce ſanguis ei᷒. i. vltio ſanguinis eius, quæritur. ſ. à Deo. Hoc enim quaſi à Dño ſancitũ credebãt, vt qui humanũ effũdiſſet ſanguinẽ, pœnas daret: vt ſupra ca. 9. dictũ eſt ad (Noach). Audiret. i. intelligeret Ioſeph. Q m̃ interpres inter eos. Verbũ (luts) videt̃ proprie ſignificare loquacẽ eſſe: & inde (melits). i. interpres: ſic à loquẽdo dictus. Significat etiã recto rẽ ea de cauſa, Iob. 33. Si fuerit pro eo angelus (melits). i. eloquẽs ſeu loquax. Si eñ (malats) eẽt per ſe radix, tũc (melix) ſignificaret dulcẽ in ſermõe eſſe: & blãdũ. Nã (malats) eſt dulce ſcere. Accepit ab eis Simonẽ. Forte iſte fuit inter cæteros culpabilior ĩ caſu eius, vt Hebrei ſẽtiũt. Vt daret pabulũ aſino ſuo. Videtur (ſapa) eſſe eiuſdem ſignificatiõis cum (ſapah): quod ſignificat finire, deficere, conſumere: & (ſapa) fœnũ, quod cito deficiat: iuxta illud Matthæi. 6. Hodie eſt. & cras indi-

banum

banũ mittitur: & quod ſequitur In hoſpitio *vertit poteſt in manſione à (lun) quod eſt manere, potius quam pernoctare.* Ecce ipſam, *ſcilicet pecuniã* in ore ſacci, *aut* extẽſiõis. *Et vocatur ſaccus extenſio vel expanſio, quod extendatur, cum impletur*. Egreſſum eſt cor corũ. *Hebraiſmus eſt: ac ſi dicat: corde defecerunt: quem loquẽdi modũ nos vſq; hodie habemus: quod ſtatim ſuo more explicat dicẽs.* Et expauerunt vir ad fratrem ſuum, *Aut cõmoti ſunt: & videtur eſſe admiratio alicuius rei, cuius cauſam ignoramus: quod nos pauorem vocamus, & admirationem.* Dedit nos, quaſi exploratores terræ, *id eſt indicauit nos tales eſſe.* Fratrẽ veſtrũ vnũ dimittite mecũ, *Hebraice, requieſcere facite mecũ, ac ſi dicat, nõ eum grauabo. Et quod ſequitur,* Frumentum ad expellendam famem accipite. *Hebraice eſt. Famem domorũ veſtrarũ accipite, ſed ſenſus reddit⁹ eſt.* Et terrã negotiabimini, *id eſt in terra, aut terram circuibitis. ſ. libere: nõ prohibebo, neq; retinebo, quaſi exploratores. Dixi de ſignificatione huius verbi ſupra. 34.* Ecce ligatura pecuniæ. *Portabant enim ligatã pecuniam, ſeu inuolutam panno: vt fieri ſolet. Et dictio (ſeror) eſt à (ſara) quod eſt ſtringere, ligare.* Et timuerunt. *Ne fortè propter illã pecuniam: malũ aliquod illis accideret. Aut timuerunt, id eſt admirati ſunt, ignorãtes, vt ſupra.* Me orbaſtis. *Admonui ſupra. 27. & 40. verbũ (ſachal) ſignificare præcidere à patre filios, quẽadmodũ botros à palmite. Videntur enĩ filij præſertim paruulli, à patre & matre pẽdere, quẽadmodũ à palmite botri: & ſic ſuccidi, cũ auellũtur. Pendet. n. paruulus ob vbere matris, ſicut à palmite botrus: & ad hoc alludit ſignificatio huius verbi: vnde vulgatus hic vertit. Abſq; liberis me eſſe feciſtis.* Super me fuerũt oĩa. *ſ. mala hæc: ac ſi dicat. Ego omnia damna hæc luo.* Duos filios meos occide. *Inſipiens conſiliũ fuit iſtud. Perinde enim eſt filios, ac nepotes perdere.* Deſcẽdere facietis canitiem meã, cũ triſtitiã *aut* in triſtitia ad ſepulchrum. *Nomen (Iagon) id eſt triſtitia, quod noſtri hic dolorẽ verũt: triſtitiã ſignificare potius videtur: vt patet Heſter. 9. ibi ex oppoſito ad lætitiam: ponitur: nam ibi dicitur (miyagon) id eſt à triſtitia in lætitiam. Iere. 31. Et lætificabo eos (migonam) id eſt à triſtitia eorũ: aliqui vertunt, deſcendere facietis caniciem meã præ triſtitia ad ſepulchrũ: ſed prior lectio germanior eſt. Et memẽto hic aduertere (ſceolah) nõ ſignificare ſaltem vbiq; dãnatorũ locũ: quod quidã heremitanus, ex huiuſmodi locis euincere voluit: & minã fœliciter. Vide quæ cap. 37. ſcripſimus.*

Capitis. XLII. Ad morum compoſitionem.

Vidit Iaacob, quod alimẽtũ eſſet in Ægypto. *Qualis ſit cura parentũ erga filios, etiã iam prouectos: locus iſte pulchre oſtẽdit: vbi ſimiliter docentur gubernatores reipublicæ, quales debeãt oculos habere: vt. ſ. inſtantem miſeriã, ante alios videant, & prouideant. Non curant filij Iaacob, alimenta quærere, neque ſibi deeſſe ſentiunt: ſed pater omnia hæc vidit, & procurauit obuiam ire. Sic ſeruatorem Chriſtum feciſſe inuenies Iohannis. 6. quem cum maxima multitudo ſequeretur, antequam ipſa ſibi cibum deeſſe ſentiret: iam ille procurabat afferre. Cum enim vidiſſet multitudinem, dixit ad Philippum. Vnde ememus panes, vt mãducent hi? Vbi etiam tu aduerte, ſapiẽtum eſſe, cognoſcere indigentiãs & conſilium præſtare, qualiter ſubueniẽdum ſit. Iuuenum vero, exequi quæ ſenes, & prudẽtes conſuluerunt. Et ſicut vitio datur ſeni, non proſpicere, ita iuueni datur, ſi otio torpeat. Quare iſti à patre moniti, deſcenderunt, vt ſibi prouiderent, & patri: ſicut enim ſenes, non ſolum ſibi, ſed iuuenibus vident: ita iuuenes nõ ſolum ſibi, ſed & ſenibus debẽt prouidere.* Binjamin fratrem Ioſeph non miſit. *Non facilè quæ diligimus, periculis exponimus.* Ne forte accidat ei mors.

Quando ego non timui, grauiora pericula veris: res eſt ſoliciti plena timoris amor, vt poeta dixit. Venerunt filij Iacob in medio venientium. Docent nos hic patriarchæ, quærere comitiuam, cum longum & periculoſum iter faciendũ eſt. Sit tibi Thobias ſanctus exẽplum. Ipſe vẽdere faciebat om̃i populo terræ. Optimus gubernãdi modus. Non quiſque pro libito ſuo vendebat: ſed princeps ſtatuendo, ſcilicet precium & menſuram, vendere faciebat. Incuruauerunt ſe ei facietenus ſuper terram. Hoc malũ habet eos, qui nolũt humiliari, & ſubyci, cũ Deus eos vult eſſe ſubiectos: vt poſtea magis ſubdantur & humilientur. Quoniã iſti noluerũt vtcunq; ſubeſſe, coacti ſunt nũc, demiſſa in terra facie fratrem Dñm adorare. Quãobrem. 1. Petri. 5. dicebat Petrus. Humiliamini ſub potẽti manu Dei: vt vos exaltet in die viſitationis. Ecõuerſo qui humiliatur, dum Deus eum vult humilem eſſe, nunquam tantum deycitur, quantum erat deyciendus: ſi non humiliaret ſe. Humiliatus ſum (inquit) & liberauit me. Recordatus eſt Ioſeph ſomniorum. Non dicit eum memorem venditionis, aut mortis ſibi intentatæ: ſed ſomniorũ: vt nos doceat, non eſſe memores, ſed obliuioni tradere iniurias fratrum noſtrorũ. Cũ ergo eũ: qui te grauiter læſit: ante te deiectũ videris, non recorderis malorũ, quæ ipſe tibi fecit, ſed beneficij diuini: quo eũ corãte humiliauit. Exploratores eſtis. Bonũ eſt aliquãdo fingere, vt veritatem ſcias: ſed nũquã mẽtiri. Oẽs filij eiuſdẽ viri ſumus. Nõ debẽt homines pluſquã oporteat, aperire ſe, maximè cũ examinãtur. Sat enim iſtis erat reſpondere ſe nõ eſſe exploratores. Per vitam parhoh. Ex hoc loco arbitror ortum, iurandi modũ, per vitã & ſalutem Regũ & magnatũ. Dixit ad eos die tertia. Non ſinit amor amãtem diu cruciari, quem amat: ſed neq; fingere. Deũ ego timeo. Videtur eos ijs verbis arguere malorũ in ſe geſtorũ. Ego timeo, vos (forſitã innocentes) punire: vos non timuiſtis vendere, quem innocentem nouratis. Vbi nos admonet, nõ ſolũ fugere mala innocẽtibus facere, ſed neque ficte aliquid aduerſus eos moliri. & Deũ vindicare non tantũ quæ malo animo in eos fiunt: ſed etiã quæ ſimulate, aut ioco. Frater veſter vnus ligetur. Vis fieri alicui poteſt, ad bonũ eius: quẽadmodũ phreneticos ligamus, vt ſani fiant. Merito deſolati ſumus propter fratrem noſtrũ. Optima cõſideratio, cũ ſenſeris pœnã, culpæ meminiſſe. Cum enim Chriſti diſcipuli (vt Ioã. 9. ſcribitur) cæcũ natiuitate hominem vidiſſent, ſtatim culparum memores, Chriſto dixerunt. Quis peccauit, hic aut parẽtes eius, vt cæcus naſceretur? Licet enim aliquãdo pœna ſine culpa homini eueniat, nihil tñ mali eſt, ſi ſe propter culpã caſtigatum putet, vt aliquid in ſe emendandũ corrigat. Vt enim quidã ex amicis Iob dicit, Pœna: quidã loquendi modus Dei eſt: quo culpã nobis oſtẽdit. Dũ deprecaretur nos. Audis hic ſcripturã ſupplere: quæ ſuo i loco ſubticuit. Non enim legimus Ioſeph fratres deprecatum fuiſſe, quãdo in puteũ cõiectus eſt: quod tamen hic ſuppleuit. Similiter docẽtur hic, qui alios puniunt, preces eorũ audire: vt poſtea ipſi audiãtur: cũ clamauerint. Tertio nullũ malum fore impunitum. Nemo ſit qui ſecreto male agnes, ſe arbitretur impune facturum: quoniã dabit pœnas, quãdo minus ſperat. Nonne dixi vobis: nolite peccare in puerum. Audiendi ſunt qui nos prohibent, & arguunt, dũ mala facimus. Et cõmune eſt dũ aliquis peccat, habere qui arguat interius vel exterius: ne poſteà poſsit peccatum excuſare dicẽs: nõ adfuiſſe qui admoneret, & etiam pius pater hoc permittit, vt gratia illius qui arguit, cæteris peccatoribus parcat. Si peccauit Iſrael, non delinquat ſaltem Iudah: vt propter Iudã innocentem parceret Iſraheli peccãti. Ecce ſanguis eius requiritur. Audiãt hec qui ſanguini inſidiãtur, quoniã & ſi non ſit homo requirens: requiret tamen Deus. Vertit ſe ab eis: & fleuit. Quoniã nullo modo poterat ferre peccatũ fratrũ, in fratres vindicari: vt nos eadem faciamus. Accepit ab eis Simon. Audis hic multũ eſſe, non eſſe in malis primũ.

Imple-

Impleuerunt vaſa eorum fruméto. *Non dicit ſaccos,ſed vaſa : vt intelligas,non ſolum ſaccos,ſed alios pãnos impleuiſſe eis.Et bonum pro malo reddere diſce.* Quid hoc fecit Deus nobis? *Norunt iuſti, omnem euẽtum bonum,vel malũ,in Deum referre : à quo cuncta procedere ſciunt.* Et viderunt pecuniam ipſi, & pater eorum. *Hoc hic miror,quam obedientes fuerint iſti patri : vt nõ auſi ſint ſaccos ſuos,niſi eo vidente aperire: vt ipſe priꝰ acciperet,quod vellet.* Dixit Reubé *Videtur iſte cæteris mitior : qui,& erga Ioſeph antea,& nunc erga Simonem pietatis viſcera oſtendit:ſed callide cum patre agere vult. Obijcit enim filios à patre interficiendos : quia nouerat ſenem nepotes ſuos nõ eſſe interfectu rum : aut potius ex ſimplicitate: & ſolent ſimplices miſericordiores cæteris eſſe.* Deſcendere facietis canitiem meam cum triſtitia ad ſepulchrum. *Magnum malum antiquis erat, triſtitia affectũ mori .1. Regũ .2. præcipit David Salomoni,ne permittat canitiẽ Ioab,pacifice ad ſepulchrũ deſcẽdere,Boni læti debent mori,mali vero triſtitia affecti.*

¶ Capitis. XLIII. Ad literam.

INterrogando interrogauit vir ille de nobis. *Melius vertas,nos. Licet ponatur coniunctio,in, ſequenti dictione. Nos Luſitani dicimus (Por mym perguntou,) pro me petijt.* Et de generatione, *id eſt, progẽie noſtra.* Indicauimus illi ſecundũ verba iſta. *Hebraicè eſt. Secundum os, ſeu iuxta os, verborum iſtorum : vbi ponitur os pro locutione, aut interrogatione,id eſt,interrogauit nos ſecundum locutiones verborũ iſtorum.* Ego fideiubeo , *aut melius.* Ego obligo me pro eo, *quoniã (vt alias dixi) verbũ (harab) videtur ſignificare ligare,obligare, & etiam fideiubere.* Pœnę obnoxius ero tibi omnibus diebus. *Hebraicè ẽ. Peccaui tibi,omnibus diebus: et poſſet alter eſſe ſenſus,ſcilicet. Omnibus diebus ero peccator tibi,id eſt,me peccatorem in te appellabis,& eſt hebraiſmus.* Accipite de laudabili terræ. *i. de laudabilibus terræ. Verbum (zamar) à quo (zimrath) id eſt,laudabile: ſignificat pſallere,canere,laudare cum clamore, & ſtrepitu,ſeu fragore. Secundo, ſignificat putare, ſcilicet vineã. Poſſet etiam dici,quod verbum ſignificat præcidere,frangere, præſertim vocem : & ex cõſequenti putare, quod eſt palmitem ſcindere : ſignificatio tamen mihi adhuc ſuſpecta eſt. Hic vero (vt diximus) (zimrath) ſignificat laudabile : & quæ ſint iſta laudabilia,ſtatim explicat,ſcilicet,* parum reſinę. *Dixi de hac dictione ſupra capite.37. & vt ibi diximus,eſt res medicinalis : vt patet Ieremiæ.51.& ſi radix ſit (ſur) (aut ſur) & (ſarah) ſint eiuſdem ſignificationis: eſt res,quæ ſtringit:ideo merito hic quidam reſinam verterunt. Aly rẽ conſolidantem,& ſtringentẽ.* Aromata. *Ignota eſt ſignificatio vocabuli (nechoth.) Noſtri cõmuniter vertunt hic,& ſupra.37. aromata:ſed quod non ſignificet aromata,colligi videtur ex eo,quod dicitur.2.Regum.20. & Iſaiæ.39. vbi dicitur. Oſtẽdit eis .ſ. Ezechias,oratoribus Regis Babel, omnem domum (nechotho) id eſt,deſiderabilium ſuorum,argentum, et aurum,& aromata,& vnguentum optimum, & domũ vaſorum ſuorum,vbi ſi priori loco,vbi ponitur (nechotho) vertas aromatũ,fruſtra ſecũdo loco adderetur,& aromata. Niſi dicamus, quod per domum aromatum, intelligit domum preciosorum ſuorum : in qua erat aurum,argentum,& aromata. Et ſi radix eſt (nachal) quod eſt percutere : tũc (necoth) ſignificaret,aut balſamũ quod ab arbore ſciſſa, & percuſſa decurrit,aut domum in qua erant arma,ſic à percutiendo dicta. Sed mihi magis arridet prior interpretatio, quod .ſ. ſit res precioſa : aut deſiderabilis. Dictionis tamen ſignificatio,nondum plene nota eſt.* Stacten. *Verbum à quo (loth) id eſt,ſtacten, ſignificat inuoluere : ideo ſignificare videtur fructum inuolutum : aut rem inuolutã : ſed quæ ſit,ignoratur, Chaldæus caſtaneam vertit ; ſed cum illa precio non habe-*

atur, timeo ſic exponere: vbi ad oculum vides, quam bene Hebræi norunt ſignificata terminorũ hebraicorũ. Amygdala. Dictio (botnim) ideſt, amygdala à (beten) quod eſt veter ſeu vterus ortum habet: & cũ amygdala modum vteri habeãt, videtur per dictionẽ ſignificari, aut nuces ea de cauſa. Sequens vero dictio .ſ. (ſechedim) à (ſachad) quod eſt vigilare ortum habet: qua de cauſa multi putãt per (ſechedim) amygdala ſignificari: quod vigilent ad maturitatem, aut arbor acceleret eas: & ſi hoc verum eſt, per præcedentem, vt diximus, intelligendæ ſunt nuces: & tunc non mirũ, quod per (loth) intelligantur caſtaneæ, ſed de ijs nihil certi eſt. Reddẽda eſt ergo litera ſic.

Deferte viro munus: parum reſinę, & parum mellis, aromata, caſtaneas, nuces, & amygdala. Et Deꝰ omnipotens, aut melius liberalis abundans: det vobis miſericordias coram viro. Dictio (racham) vt ſæpius dixi, ſignificat intus commoueri, quod bene per miſereri redditur. Et ego quemadmodũ orbatus ſum, orbatus ſum. Difficilis eſt ſenſus huius loci. Quidam reddunt. Sicut prius orbatus ſum Simone, ita nũc orbabor Biniamin. Aben Ezrah vero ſic. In morte Ioſeph, puto me omnibꝰ orbatum: ſed non placet iſte ſenſus. Mihi hic videtur eſſe ſenſus. Et ego ſiue mittam hunc Biniamin, ſiue non, orbatus ſum .ſ. Simone. Nos dicimꝰ. (Eu aſsi como aſsi ſão priuado dos filhos) Nam ſi non mitto, perpetuo orbabor Simone, ſi autem mittam: timeo orbari Biniamin. Sed melius eſt Biniamin cum periculo mittere: vt duos recuperem: quam altero perpetuo priuari. Neque, meo iudicio, hic eſt ſermo de Ioſeph, quem amiſſum putabat pater: vnde antea pro duobus viuis Deum orat. Secundo modo poſſet ſic locus reddi. Ego etiamſi non mittam, orbatus duobus iam ſum .ſ. Ioſeph, & Simone, parum eſt ſi etiam iſto Biniamin priuer. Macta victimam, aut mactationem. Mecũ comeſturi ſunt in meridie. (Zahar) à quo (zaharim) ideſt, meridies, proprie ſignificat lucidum eſſe, & (zaharim) medium duarum lucium .ſ. eius, quæ eſt ante meridiẽ, & quæ eſt poſt. A qua radice eſt etiam (ijzhar) id eſt, oleum ſic dictum à luce, ſeu quod ſit lucidum: & prioris nominis exemplum habes Pſalm. 91. Veſpere, & mane (vezahorim) id eſt, meridie meditabor. Secũdi vero 2. Regum capite. 18. Terram oliuæ (ijzhar) id eſt, olei & mellis. Vt voluat ſe ſuper nos, & cadere faciat ſe ſuper nos, & accipiat nos in ſeruos. Verbũ (galal) ſignificat proprie voluere, reuoluere: vt patet Ioſuæ. 5. vbi dicitur. Hodie (galothi) id eſt, reuolui opprobriũ Aegypti de ſuper nos. Et ſupra. 29. (vegalalu) id eſt, & reuoluant lapidem ab ore putei. Vtitur autem hic textus metaphora quadã, ſumpta ab eo, qui molarem lapidem, ſuper aliquem iactat: quo eum opprimit. Sic enim putabãt fratres Ioſeph, eũ velle voluere ſe, et iactare ſe ſuper eos, occaſiõe ſumpta ab ablata pecunia: et opprimere eos ſeruitute. Et quod ſequit. Vt cadere faciat ſe ſuper nos, videt explicatio præcedẽtis ſentẽtiæ. In oſtio domꝰ, id eſt, antequam domum Ioſeph ingrederetur. Quæſumus Domine mi. Dictio (bi) incertæ eſt ſignificationis. Gerundenſis tamẽ, quem hic Sanctes ſequitur: vertit, quæſumus. Dicunt autem Hebræi eſſe vocem deprecationis, & ſemper inueniri adiũctã Adonai, ideſt Domino. Poſſet etiam verti. Mi Domine, aut in me Dominus: vt ſit litera ſeruilis cum affixo primæ perſonæ. Pecuniam noſtram ſecundum pondus ſuum. Dicit hoc, quia illo tempore ſolebant pecuniam librare. Pecuniam alteram deſcendere fecimus. Hoc dicit, quia venientes de terra Chenáhan deſcendere oportet, cum ad Aegyptum veniunt. Eſt enim terra Aegypti, terra Chenáhan humilior. Pax vobis, ſeu integritas ſit vobis. Nihil pericli eſt ſuper hac re: ſeu nihil à vobis minuetur hac de cauſa. Dedit vobis theſaurũ in ſaccis veſtris. Verbum (taman) abſcondere ſignificat, vnde (matmõ) id eſt, theſaurꝰ, quod abſcõdi ſoleat. Lauerũt

pedes

pedes ſuos. *Erat conſuetudo illius temporis, præbere aquam hoſpitibus, ad lauandos pedes: quam primum domum intrabant: vt patet de Abraham ſupra. 18. de cuius defectu Chriſtus arguit Phariſæum Lucæ. 7. dicens. Aquam pedibus meis non dediſti, cum in domum tuam intraui. Et quod ſequitur.* Dedit pabulum, *verti poteſt,* fœnum. De pace, *melius de integritate. Sic quod ſequitur.* Nunquid integritas eſt patri veſtro ſeni: de quo dixiſtis? *Et vbicunque iſti vertunt pacem, tu integritatē verte: quia hoc ſignificat verbū (ſalam) aut Salom.* Prociderunt, & adorauerunt, *melius.* Incuruauerunt ſe, & adorauerunt. *(Nāchidah) eſt caſſia, ſic à curuitate dicta: quod eſt ſignum verbū (chadad) à quo deſcendit, ſignificare curuare.* Feſtinauit Ioſeph .ſ. *exire inde,* quoniā incaluerunt miſerationes eius. *Ignota eſt propria ſignificatio verbi (chamar) Hebræis, & noſtris: ideo varias illi tribuunt .ſ. reuoluere, reſonare, incaleſcere, & denigrare. Sed (ſaluo iure doctioris) videtur potius ſignificare ſolum incaleſcere, aut exuri, ſeu exſiccari. Nam Threno. 5. habes. Pelles noſtræ, ſicut clibanus (nichmaru) id eſt, incaluerūt, ſeu exuſtæ ſunt. Hinc (chamar) id eſt, ſacerdos idolorum, qui erat niger, aut exuſtus. Inde etiam (michmar) id eſt, rete, ſic dictum à ſiccitate, aut à calore ſub rufo, res tamen nondū eſt plenè certa. Vnde hic vertendum puto.* Feſtinauit Ioſeph, quoniam incaluerunt viſcera eius. *i. cōmota ſunt.* Quæ ſiuit flere, *id eſt, propè fuit: vt fleret. Parum abfuit quin fleret .ſ. coram omnibus.* Et ingreſſus eſt cubiculum. *Dictio (cheder) ſignificat cubiculum, vbi quis dormit: vt patet. 2. Regum. 6. Nam cum eſſet cum eis, quæſiuit flere: & ne ipſi eum flentem viderent, cubiculum intrauit.* Fortificauit ſe. *Ferè omnes noſtri hic vertunt continuit ſe: ſed verbum (apach) videtur potius ſignificare roborare ſe, et fortificare ſe: vt patet primo Samue. 13. (Vaethapach) id eſt, Et roboraui, ſeu fortificaui me, & obtuli ſacrificium. Vnde (apich) id eſt, fortis, vehemens, licet bene hic explicetur verbū per cōtinere ſe.* Quoniā abominatio hoc eſt Ægyptijs: comedere cum Hebræis. *Propter immunditiam puto. Nam: vt capite. 46. ſequēti patet: Aegyptij abominabantur omnes paſtores ouium: & cum tales eſſent Hebræi, arbitrabantur eos Aegyptij immundos: ſicut re vera inculti, & immundi ſunt fere omnes.* Primogenitus ſecūdum primogenituram ſuam, *id eſt, in loco priori: qui illi iure primogenituræ debebatur.* Leuauit eleuationes, *id eſt, fercula à facie ſua. Vocātur autem eleuationes, quod eleuate ad menſam deferri ſoleāt.* Et multiplicata ē eleuatio, ſeu portio Biniamin præ eleuationibus omnium eorū quinq; partibus. *Hebraicè eſt .5. manibus, & meo iudicio, eſt hebraiſmus, quo nos Luſitani vtimur dicentes. Iſte homo eſt maior alio (hūa mão traueſſa,) id eſt, vna manu tranſuerſa. Vocamus autem tranſuerſam manum, quantitatem manus ab vna extremitate ad aliā, ſecundum latitudinē. Vnde. 2. Samue. 19. habes. Decē (iadoth) .i. manus ſunt mihi in Rege: ſed dictio bene per partes vertitur: modo vim dictionis non ignores.* Inebriati ſūt cū eo, *aut* vino ſaturati. *ſeu opulenter comederunt.*

¶ Capitis. XLIII. Ad morum honeſtatem.

CVm finiſſent edere alimentum: dixit pater. *Mira eſt patris prouidentia: & filiorum mirabilior neglectus. Sed vt iam precedēti capite admonuimus, munus ſanum eſt futura præuidere: iuuenum verò, quæ illi facienda imperauerint, perficere. Vbi etiā aduerte mirabilē amoris vim: vt potius amās permittat ſe mori: quam ab amato diuelli.* Vt quid male feciſtis mihi? *Sæpius accidit: vt ſine noſtro placito proximos, & conſanguineos lædamus: & memento hic aduerteres*

quam

quam cæcus ſit amor, vt culpet eos, qui omnino inculpabiles ſunt. Mitte puerum mecū. *Cōmendatur in multis ſcripturæ locis, prudentia Iudæ. Quia enim amor impediebat ſenē, ne malum, quod ſibi imminebat, attenderet: opus fuit de eo admoneri. Erat enim moriturus ſenex, ſi non irent: & ſic perditurus amatum: quod ille cognoſcens annuit.* Ego fide iubeo pro eo. *Itidē dixiſſe Reuben patri capite præcedenti didicimus, neque acquieuit pater: vt diſcamus non omnium verbis, & fideiuſſionibus eſſe fidendum. Similiter quid operentur importunæ preces.* Niſi tardauiſſemus. *Negociorum inimica moroſitas eſt: quæ quoniam aliquando in bonum moroſis ceſſit, prudentiā arbitrātur, moroſitatē. Vbi tu expende prudentiam Iehudæ, & rationes vrgentiſſimas, quibus patrē coegit: quarum altera fuit vitæ propriæ diſcrimē. Altera diſpendium ex moroſitate.* Si ita nunc. *Acquieſcēdum eſt rationi, neq; perſiſtēdū in re: quæ totius ratiōis expers eſt.* Tollite de laudabilioribus terræ. *Mira eſt huius ſenis prudētia. Nam quia nouerat quam bene negocium cum fratre ceſſerit, ob munera præmiſſa: docuit filios, ſic modo, rē ſuam apud Aegypti principē expedire. Multi enim ex auaritia muneribus parcunt: qui poſtmodum innumerabilia, ſine fructu expendunt. Vbi etiam docet precioſiora eſſe principibus offerenda.* Et pecuniam duplicem. *Scrupuli omnes tollendi ſunt, cum apud ſcrupuloſum agēdum eſt. Et ſimul diſce ſenis iuſtitiā: qui ſuum vnicuique reſtitui cupit, & mādat.* Deus omnipotens det vobis mīas. *Vbique docet faciendum eſſe, quod in nobis eſt: poſtea ad preces recurrendum. Sic cum fratre egit ſupra.* Ego quemadmodum orbatus ſum, orbatus ſum. *Cōmune eſt ei, qui aliquid amittit, quærere rationes, ne ſentiat amiſſionem. Sic & Iob cum cūcta perdidiſſet, rationes ſolandi ſe quæſiuit dicens. Si bona ſuſcepimus de manu Domini: Dominus dedit Dominus abſtulit. Et facile rationes ad ea, quæ volumus, inuenimus, & mutamus.* Mecum comedent viri meridie. *Audis hic, quanta fuerit in principibus illius tēporis parſimonia: vt merito ſapiens conqueſtus dicat. Veh terræ cuius Rex eſt iuuenis: & cuius principes mane comedunt: beata vero, quæ ſapientem gubernatorē ſortita eſt, & cuius principes ſuo tempore comedunt. Hinc Dominus apud Iſaiam capite. 5. Veh (inquit) qui cōſurgitis mane ad bibendum vinum.* Timuerunt viri. *Sequitur ſemper peccatores pœnæ meritæ propter peccatis timor: qui ſufficiens cauſa eſſe deberet, ad deterrendum eos à peccato. Iuſti vero pacifici, & ſecuri vbique agūt. Sed vtinam mali hoc ei merent, antequā inciperent puniri. Neque meminerunt ſatiſfacere, niſi poſtquam cœperunt opprimi: vt diſcas, quam difficile ſit, aliena reſtituere.* Pax vobis. *Non dure, neque aſpere recipiendi ſunt, qui peccata cognoſcunt: & ſatiſfacere volunt. Sunt tamen aliqui, qui tam acerbe ſatiſfacientes recipiunt: vt pœniteat eos ſatiſfeciſſe.* Deus veſter, & Deus patris veſtri. *Sicut iniquus omnes miniſtros impios habet: ſic iuſtus omnes iuſtitia præditos: & vt plurimum cuius fidei eſt Dominus, eiuſdē eſt ſeruus: & quali vultu Dominus aliquem recipit, tali, & miniſtri eius. Vbi ſimul aduerte, qualiter iuſti non ſolum munera Dei Deo reddunt: ſed etiā quæ ſua induſtria acquiſiere: iniqui vice verſa. Sibi tribuūt, non ſolū quæ ſua induſtria acquirūt, ſed quæ Dei mūere cōſequūtur.* Dedit aquā pedib⁹ eorū, & fœnū aſinis. *Non ſolū hoſpes amice tractādus eſt, ſed & iumentū eius: quoniā ſæpius pluris facit, quod eius iumento fit, quam quod ſibi. Sic ſupra Rebecca, cum ſeruo Abrahæ potū ex hydria dediſſet, camelis ſuis etiam ſe daturam potum obtulit.* Parauerunt munus. *Aptāda eſſe munera quæ offers: locus admonet iſte: quoniam ſæpe accidit: vt pluris aptatio, quam munus ipſum fiat.* Sāitas eſt patri veſtro? Adhuc viuit? *Interrogatis tantum, reſpondere iam didicerant: qui antea liberaliores in verbis, pluſquam oportuit fuerant.* Et prociderunt, & incuruauerunt ſe.

Hic

Hic videtur ſomnium Ioſeph etiam in patre impletũ quoniã iſti, patris vice: ſecũdo videtur incuruari, & adorare fratrẽ. Deus miſereatur tui fili mi. *Optima imprecatio pueris, & omnibus dicenda. Cum enim illi ſint imbecilles: precanda eſt ſuper eos miſeratio Domini. Apud Pſal. legis. Non ſit illi (viro videlicet impio) adiutor: neque ſit qui miſereatur pupillorum eius.* Incaluerant viſcera eius. *Non poteſt negare natura quod ſuũ eſt. Non eſt cõmotus ſuper alios fratres: & ſuper hũc commotus eſt.* Queſiuit flere, & ingreſſus eſt cubiculum. *Non eſt ſeruis oſtendẽda animi debilitas: ne te talem putent poſtea, qualẽ te viderint: faciendaq; eſt lachrimis vis: vt paſſionũ tuarũ dominari diſcas. Viri enim fortes, non ſolum alios, ſed ſeipſos potiſſimum vincere ſatagunt.* Poſuerunt ei ſeorſum. *Antiqua conſuetudo principum, & magnatũ eſt, ſeorſum comedere: neque hoc eſt vitio dãdum.* Non poterant Ægyptij comedere cum Hebræis. *Vides qualeſele gerit Deus, quos .ſ. omnes faſtidiunt: & à quibus abhorrent. Quos enim mundus reijcit Deus admittit.* Primogenitus iuxta primogenituram ſuam. *Amabilis res eſt ordo: vt vnaquæque res ſuo loco conſiſtat: & à principio mũdi primus locus primogenito debitus eſt. Neque eſt quod magis homines mirentur, quã ordinẽ: vt ex Paulo didicimꝰ .1. ad Chorint. 14. qui ex ordine Deum adeſſe, vel non adeſſe conuentibus demonſtrat.* Multiplicauit partem Biniamin. *In inuidia fratres alios induxiſſet forſitan: niſi timerent, & putarent illi licere: quod facere voluiſſet.* Innebriati ſunt cum eo. *Docet locus iſte non debere cõuiuia eſſe defectuoſa. Melius eſt enim non inuitare: quam in conuiuio penuriam, aut defectum alicuius rei oſtendere.*

¶ Capitis. XLIIII. Ad literam.

ET ciphum meum, ciphum argẽtẽum. *Verbum (gaba) à quo (geba) .i. ciphus eleuare ſignificat: (geba) vero eleuationẽ, & exinde collem: quod ſit eleuatus. Vnde (mighaot) quod noſtri thiaras, ſeu mitras vertunt ſic dictas puto: quod eleuatæ eſſent ad modũ collis. Hinc etiam (gabia) id eſt, ciphus, non qualiſcunque, ſed qui formã collis habeat: & meo iudicio habebant huiuſmodi ſciphi formam dimidiæ amygdalæ, aut indiani coci.* Apprẽhende eos. *Verbũ (naſſag) proprie ſignificat attingere: vt patet Leuiti. 26. (Vehiſſig) id eſt, attinget tritura vindemiam.* Ipſe augurando auguratur in eo, vel pro eo. *Tam varie Hebrei & noſtri hũc locum reddunt, vt homo neſciat, quis ſit germanus literæ ſenſus: quod ex ignorantia propriæ ſignificationis verbi nachas: accidiſſe arbitror, de qua ſupra capit. 3. & 4. & 30. abunde diximus. Aliqui vertunt ipſe .ſ. Ioſeph augurãdo auguratur in eo .i. auguria ſua in eo facit. Alij pro eo augures conſulit vt .ſ. eũ inueniat. Tertij malum omen ex hoc ſumit: quod .ſ. ſit ablatus ciphus in quo ipſe bibit. Vt autem quod ſentio proferam: arbitror verbum, alterum è duobus ſignificare .ſ. incantare muſitãdo aut circuire: & primum potius quam ſecundum. Moueor autem quia ex hac radice eſt Nachas .i. ſerpens, ſic vt videtur ab incantatione, aut ſibilatione dictus: inde etiam (Nechoſſet, id eſt) es, ſic à tinnitu dictum vt reor. Similiter (nechoſti) id eſt compes etiã a tinnitu ſic dictus, & podex a crepando ſeu ſono quem ex ſe mittit. Solebãt autẽ huiuſmodi incantationes cum ſtridore aut cantu, ſeu ſibilo fieri: vt patet Iſaie. 8. vbi dicitur. Qui ſtrident in incantationibus ſuis. Inde Virgilium, dixiſſe legimus. Frigidũ in pratis cãtãdo anguem diſrumpi. Et forte tinnitu vaſis, ſolebant facere incantationes. Si ergo verbũ ſignificet tinnire, & incantari: tunc ſenſus eſt. Et ipſe .ſ. Dominus meus (Naches Ienachis) id eſt incantando incantat, ſeu auguria ſua facit in eo. Et hunc ſenſum probare videntur verba Ioſeph ſequentia, in hoc cap.* Nunquid non cognouiſtis quod incantando, aut augurando augurabitur homo: qui eſt ſicut ego? *ac ſi dicerent. Nonne noſti profeſſionem.*

ſionem meā, quæ eſt augurari, incātare, ſom-
nia interpretari? Quod vero ſignificet circu-
ire, & exinde augurari: quod augures hinc
inde diſcurrāt: ex eiſdem coniecturis apparet.
Nam (nachas) ideo forte ſerpentem ſignifi-
cat: quod circulum cauda faciat. Cōpedes ve-
ro (nechoſſet) dicuntur, quod ſint circuli enci,
& podicem a rotunditate: & iuxta hanc ſigni
ficationē poſſet locus verti. Ipſe circuēūdo cir-
cuit pro eo, id eſt, hinc inde diſcurrit. Prior ta-
men ſenſus mihi magis arridet: vt .ſ. ſit ex
ſono alicuius rei, ſiue animate, ſiue in animatæ,
aliquid diuinare .2. Regum .11. habes. (Veni-
ches) id eſt, augurabatur, ſeu omen ſumebat:
& ſupra .30. dixit Labā. Si queſo inueni gra-
tiam in oculis tuis (vichaſti) id eſt, auguratus
fui, & benedixit mihi Dominus ad introitum
tuum. Item Deutero. 18. Non inuenietur in te
(vmenaches) .i. & augurans, vel ex ſomnio
aliquid cognoſcens. Et appræhendit eos.
Melius attigit: vt iam diximus. Abſit à ſer
uis tuis: facere ſecundum verba iſta.
Dictio (chalilah) à (chalal) quod eſt polluere,
prophanare, ortum habet: & ſignificat pol-
lutionem, turpitudinem, & reddenda eſt lite-
ra ſic. Turpitudo eſſet ſeruis tuis: facere rē hāc.
Sanctes dicit, ſignificare prohibitionē, ſed non
bene: quoniam reclamat radicis (chalal) ſigni
ficatio. Vos eritis innocentes. Melius mū
di .ſ. à peccato hoc. Et ſcruptatus eſt. Ver-
bum (chapas) proprie ſignificat ſcruptari: &
ex conſequēti reuoluere, & mutare: quod is qui
aliqua ſcruptat̃, reuoluat ea, et mutet. Quod
augurando auguratur vir, qui eſt ſi-
cut ego? Nonnihil videtur locus iſte fauere
illis, qui interpretati ſunt. Augurando augu-
ratur, id eſt, auguriū ſumit: vt inueniat. Eli-
gat prudens lector quam maluerit. Deus in
uenit iniquitatem ſeruorum tuorum
id eſt, inuenit peccatū in ſeruis tuis, ob quod vo
luit nos punire, aut Deus punire voluit iniquita
tem ſeruorum tuorum, & eſt hebraiſmus.
Et dixit. Abſit mihi. Potius. Turpe mi
hi eſt facere hoc. Dixit obſecro mi

Domine, aut in me Domine mi .ſ. reſpice,
vel aduerte. Quoniā ſicut tu. Sic Paroh
id eſt, idem eſt loqui ad te, ſicut ad Paroh: aut
tanti te facio quanti Paroh. Et puer ſene-
ctutum, id eſt, quē genuit in ſenectute. Vn-
de iſte locus videtur explicare, quod dictum eſt
capit. 37. vbi dictum eſt. Diligebat Iaacob Io-
ſep: quoniam filius ſenectutum ipſe: & hic ſe
quitur paruus: quaſi reddens rationem quare
vocauerit filium ſenectutum. Dicit autē in plu
rali ſenectutum quoniam erat filius patris ſe-
nis, & matris vetule, ſeu anus, aut multæ ſe-
nectutis. Relictus eſt ipſe ſolus mr̃i ſuę.
Ex hoc loco videtur adhuc vixiſſe Rachelem,
cum Ioſeph fuit in Aegyptum venditus: &
ideo dixiſſe Iaacob. Nūquid ego, & mater tua
& cætera. Ponam oculos meos ſuper
eum. Hebraiſmus eſt, id eſt, videam eum,
aut acceptus erit mihi, & gratus. Et ſi de-
reliquerit. Hebraice eſt. Dereliquit, mori-
etur pater eius, ſed ſenſus redditus eſt. Et
dixi. Diſcerpēdo diſcerptus eſt. Ver-
bum (amar.) in prima perſona ponitur: ſed vi
detur alia lectio. Et dixiſti. Poteſt tamen
prior tollerari, & ſenſus eſt. Quam pri-
mum à me egreſſus eſt: ſtatim dixi diſcer-
ptus eſt, id eſt, preſagiuit animus cum diſcer-
pendū. In malo, vel cum malo: in ſepul
chrum, id eſt, malam ſenectutem prebebitis
mihi: aut (vt dictum eſt) cum triſtitia, & vo
cat triſtitiā malum abſolute, quod magnū ma
lum ſit: præſertim cum hominem vſque ad ſe
pulchrum ſequitur. Anima eius colligata
eſt cum anima ipſius. Capitur hic anima
pro vita: ac ſi dicat. Vita patris a vita filij pē
det: cuius ſimilem habes .1. Samue. 18. Anima
Ionathæ colligata fuiſſe cū anima Dauid. Di-
cunt tam noſtri, quam Hebræi (chaſſar) ſigni
ficare ligare, & coniurare: ſed melius vertas,
vbi ipſi vertunt coniurationem, colligationem.
Solent enim mali ligare ſe ad malum, ſiue iu-
ramēto aliquo, ſiue ſacramēto: vt patet. 1. Re-
gum. 16. & Hamos. 7. Quoniam ſeruus
tuus

tuus fideiuſsit, *aut melius obligauit, ſeu ligauit ſe pro puero.* Ne forte videá malum. *Hebraice eſt. Ne forte videam cum malo.* Quod inueniet patré meum, *& ſenſus eſt. Ne forte videam patrem meum cũ malo: quod inueniet eũ. Sunt enim huiuſmodi trāſpoſitiones apud Hebræos frequentes.*

¶ Capitis. XLIIII. Ad morum compoſitionem.

IMple ſaccos eorum, quátum potuerint ferre. *Hæc eſt menſura: quã facere ſolet amor: cuius ſimile habes in libro Ruth.* Cyphum meum argéteum pone in ore ſacci iunioris. *Licitum eſt, amoré alicuius erga nos, vel alium, experiri. Diſquirunt hic aliqui, an peccauerit Ioſeph in hoc facto, cũ fecerit fratres, ſaltē ad horam ſuſpicari Biniamin furem: & etiam iuuenem commoueri, & fratres: & puto in priori ſaltem, venialiter peccaſſe peccato imprudentiæ: quod ſcilicet non attenderit, neque cauerit ſuſpicionem, quæ apud fratres de puero oriri poſſet. In ſecundo vero non.* Ipſum eſt: in quo bibit Dominus meus. *Tanto furtũ aliquod grauius eſt, quãto id: quod furto aufertur, aut precioſius, aut magis neceſſarium eſt. Neque hinc licere putes, ſortibus, aut alijs ſortilegijs, aut ſuperſtitionibus perdita, aut ablata quærere: quoniam omnia hæc ficte dicuntur.* Vt quid loquitur Dominus meus? *Cauendum valde eſt, ne verbis malis, iuſtum crimineris. Similiter diſcimus, quã patienter iniuria verba tolleranda ſunt.* Turpitudo ē ſeruis tuis hoc facere. *Tã graue eſſe debet facinus iuſto, quam graue illi eſſet, turpe aliquid manu tangere.* Pecuniam retulimus. *Diſcimus quam difficile iudicium ferendum ſit de peccato alicuius iuſti. Nam qui bona fecit, et iuſtum ſe eſſe oſtendit: quando ad hoc non tenetur: credibile eſt, eum iuſtitiam ſeruaturum in re: ad quam tenetur. Et qui ſuum reſtituit: incredibile eſt aliena furari.* Is cũ quo fuerit inuétus: moriat᷑: & nos ſerui tui erimꝰ. *Facile innocentes ſeſe pœnis obligant, neque præſumendum male eſt de eo, quem probe nōſti. Vbi etiam diſcimus, non eſſe verba prodigenda, neque facile promitendum, quod neſcis, an poſſis præſtare. Poſſumus enim teſtari facile propriam innocentiam: alienam vero non tam facile.* Sciderunt veſtimenta ſua. *Dolendum valde eſt, de malis proximorũ: maxime conſanguineorum.* Nonne noſtis, ꝙ augurãdo auguratur vir ſimilis mei? *Non eſt malum aliquod faciendum ei, qui facile, & autorem cognoſcere poteſt, & ſuum recuperare: vnde cauendum valde eſt, ne ſapientibus, aut diuitibus noceas.* Quid dicemus, & quomodo iuſtificabimus nos? *Obſtruit peccatum, aut peccati conuictio os peccatoris: vt neque loqui, neque excuſare poſsit illud. Vbi etiã aduerte, quanto melius ſit peccatum fateri: quam excuſare.* Deus inuenit iniquitatem ſeruorum ſuorum. *Docet nos locus iſte, vt quam primum peccauerimus, peccatum precibus diluamus: ne Deus illud in nobis inueniẽs puniat.* Etiam ſerui ſumus Domini mei. *Nobis conſulimus, ſi nos peccatores pœnæ offeramus. Nihil enī melius peccatorem à pœna debita excuſat: quam ſi ſeſe illi offerat ipſe.* Turpe eſſet mihi. *Etiam ſi innocens ſeſe pro peccatore offerat puniendum, non tamen puniri debet: imo hac de cauſa facilius peccatori dimittendum peccatum eſt.* Acceſsit ad eum Iehudah. *Quãtumcũque aliquis magnus ſit: reddere licet illi rationem eorum: quæ agimus, debita reuerentia. Et cõſidera orationis Iehudæ vim, qui nititur probare, Ioſeph fuiſſe in cauſam illius furti: qui tam obnixe eos aſtrinxerit: vt puerum deferrent ad eum: & ſimul reddere rationẽ, quare non audeat patrem ſine puero videre.*

Deſcendere facient ſerui tui canitiẽ patris cum triſtitia ad ſepulchrum. *Pulcre locus iſte docet, quam ſit cauendũ filijs*

patrem

cant, aut deuoret: ac ſi combureret. Nam (baar) videtur ſignificare comedere, & ex conſequenti comburere: quod ignis comburens comedere videatur ea quæ cõburit. Et domos veſtras, id eſt, ſuppellectilia domus, & omnia quæ ad domum pertinent. Et tu iuſſus es. Hoc facite. Difficilis eſt ſenſus huius loci. Quidam ſic vertunt. Tu præceptus es, id eſt, potes omnia præcipere. Alij. Tu iuſſus es, ſcilicet dicere fratribus tuis. Hoc facite, id eſt, vt hoc faciant. Tertij. Tu iuſſus es: vt loquaris fratribus tuis meo nomine, in hunc modum. Hoc facite. Tollite, & cætera, & eu hunc ſubeſſe ſenſum videt̃. Et tu iuſſus es, ſcilicet facere quod bonũ fuerit in oculis tuis, aut quod prædixi: Sequentia vero verba, ſcilicet hoc facite videntur eſſe verba Ioſeph ad fratres, aut. Et tu iuſſus es, dicere fratribus. Hoc facite, id eſt, vt hæc quæ prædixi faciant. Dixerat enim Parhoh ſupra. Dic fratribus tuis. Hoc facite. Vnde ſic legenda eſt litera. Et tu iuſſus es à me, ſcilicet dicere fratribus tuis. Hoc facite, id eſt, vt hoc faciãt. Accipite vobis de terra Aegypti plauſtra, ac ſi dicat. Ego præcepi tibi dicere fratribus tuis: vt accipiant plauſtra de terra Aegypti, & quæ ſequuntur. Accipite vobis de terra Ægypti plauſtra pro paruulis veſtris. Dictio (agalah) .i. plauſtrum, non plene nota eſt Hebræis. Nam (agol) quod eſt eiuſdem radicis, dicunt ſignificare rotundum. (Agil) vero in aurem. (Maagal) locum caſtrorum, & ſemitam, aut viam. (Egel) vero vitulum, à (galah) autem plauſtrum: & mirum valde eſt: vnam radicem in tot diſtrahi ſignificationes. Mihi vero libratis omnibus, videtur ſignificare clauſuram maceriarum, ſeu quod maceria, aut macerijs, aut vallo clauſum eſt, ſiue ſit rotundum: ſiue oblongum, quemadmodum via inter duas macerias: vt exempla monſtrabunt. Nam primo Regum. 7. habes quod fecit Salomon mare fuſum .10. cubitorum à labro, vſque ad labrum, (agol) id eſt, clauſum, ſcilicet maceria in circuitu, vbi alij vertunt. Rotundum in circuitu. Idem eodem capite. Et os eius clauſum opere baſis, aut rotũdum. Inauris etiã ſic dicta eſt quod ſit clauſa, aut rotunda. (Maagal) vero ſignificat locum caſtrorum vallo clauſum per circuitum: & etiam ſemitam inter duas macerias clauſam. Et (egel) vitulum quod in pede habeat quaſi ſemitã inter duas macerias, aut quia pedem rotundũ habet: ſi tamẽ rotundũ ſignificare dicas, nõ prohibeo. Non enim mihi adhuc ſignificatio eſt omnino certa: inde etiã plauſtrũ quod habeat quaſi maceriam in vtroque latere cum oneratur: & in medio ſit quaſi ſemita. Oculus veſter non parcat ſuper vaſis veſtris, id eſt, omnia ſupellectilia veſtra vobiſcum aſportate: nullum quantumcunque, vile videatur vas, quod ad vos pertineat relinquatis, ſed omnia vobiſcum adducite. Aduertetamen non eſſe plene notum, quid proprie ſignificet verbum (chus) quod parcere vertimus. Iuxta os Parhoh, id eſt, vt Parhoh mandauerat. Dedit eis eſcam ad viam. Dictio (ſedah) etiam ſignificat venationem: ſed bene reddita eſt. Biniamin dedit trecentos argenteos. Eſt autem argenteus, monetæ nomen: qui tempore Chriſti valebat ſeptem ſolidos. Nunc vero cuius valoris ſit ignoratur. Oſtenditur hodie Pariſijs in æde diui Iohannis ad lateranum vnus ex ijs quos Iudas ad templum reiecit: ex altera parte habens hominis effigiem aduerſam, & integrã: ex altera floſculũ nullo indice. De bono Ægypti .i. de ijs quæ precio habentur apud Aegyptios. Panem, & cibum patri ſuo. Dictionis (mazon) .i. cibus propria ſignificatio ignota eſt: ideo varia illi & radici eius ſignificata tribuunt Hebræi, cõmuniter tamen dicunt (zan) ſignificare ſpeciem, præſertim aromaticã. Vnde verti poſſet. Panem, & ſpeciem, pro ſpecies aromaticas ad viam: panem ad viã, & ſpecies aromaticas pro muner Ne .e iraſcamini ĩ via. Melius, ne commoueamini .ſ. vnus contra alterum: quia verbum (ragam) hoc ſignificare videtur: vt patet Iob. 9. Nouerat quidẽ prudẽtiſſimus vir fratres in via facile ſuper culpã venditionis ſuæ corrixaturos

ideo de hac re:eos præcipue admonet. Et ceſſauit cor eius. *ſ. amotu ſuo. Verbum (pug) non plene notum eſt Hebræis, ex coniecturis tamen, videtur ſignificare ceſſare, & quieſcere. Nam Pſalm. 77. habes. Plaga mea deſluxit nocte, & non (tapug) id eſt, ceſſauit, ſeu quieuit. Et Threnorũ. 2. Ne des (pugath) id eſt requiem, ſeu ceſſaßionem tibi. Et capite. 3. Eo quod non eſſent (hapugoth) id eſt, ceſſaſiones, ſcilicet à fletu. De hac dictione ſic ſcribit Rabbi Abraham in Commentarijs Chabacuc primo, vbi hunc locum citat. Omni tempore, quo homo viuit, pulſat cor eius, in medio eius. Sed quando dixerunt ei Ioſeph viuit, tacuit cor eius, & nõ pulſabat, quia territus conturbatusq; erat: vnde inferius dicitur ſpiritum eius reuixiſſe.* Multum, *ſcilicet eſt,* ſi adhuc Ioſeph filius meus viuit, *aut. Multum eſt hoc, quod narratis mihi, quod adhuc filius meus Ioſeph viuit: & iſte ſenſus videtur ſimplicior. Poteſt & tertius addi, iſte ſcilicet. Multum eſt. ſ. hoc quod dicitis. Adhuc filius meus viuit? id eſt, eſt ne hoc verum quod filius meus Ioſeph adhuc viuit?*

¶ Capitis. XLV. Ad noſtram eruditionem annotata.

EDucite omnem virum a me. *Solent hoĩes, infirma ſua paucis amicis oſtendere, grandia vero, amicis & inimicis: & inimicis potius quam amicis. Cũ enim mortuus eſſet Saul, & Ionathas, & triſtis nuncius ad Dauid perueniſſet. Nolite (inquit) anunciare hæc in Geth: ne forte lætentur filiæ incircuncifforum. Chriſtus autem noſter, non ſic, ſed diuitias ſuas paucis diſcipulis, in monte quo trãſfiguratus eſt, oſtendit: quos vltra hoc conteſtatus eſt, vt nemini viſionẽ, ante eius reſurrectionem dicerent. Paßionẽ vero ſuam, celebratißimam, & vulgatißimam eſſe voluit: quã acerbißimam coram inimicis paßus eſt: vt nos doceret, infirma noſtra diuulgare, ſuprema vero & glorioſa abſcondere. Sed illi, & illis: quos ille docuit: ſeruata eſt res hæc. Aduertant etiam hic prælati, qualiter arguere debeãt alios ſubditos: vt ſcilicet prius eijciant eos, qui ſcandalizari, aut malã opinionem de eis: quos corrigere volunt, habere poſſunt. Debebat enim Ioſeph oſtendere ſe fratribus: quod non poterat facere: niſi ad memoriã reuocaret illis peccatum quod in ipſum commiſerant: & ne eorum peccatum apud exteros diuulgaretur: omnem extraneum à ſe eiecit. Sic cum Dominus voluit arguere Iob, ſolum eum conuenit: quem cum arguiſſet ſeorſum: in publico apud amicos cõmendauit. Non eſtis (inquit) locuti coram me rectum: ſicut ſeruus meus Iob. Mirabilis prudentia Domini conuicerat ipſe Iob: vt fateretur ſe ſtulte locutum: & apud amicos cõmendat eius locutionem rectitudinis. Sic etiã cum arguere voluiſſet Aharon, & Mariam murmuris in Moſeh: eos ad fœderis tabernaculum ſeorſum ire præcepit cum fratre.* Territi erant a facie eius. *Et ſi malos: vt prediximus: timor comitetur, maxime tamen, cũ eos: quibus fuerũt iniurij: vident.* Ne dolore afficiamini. *Non vindicat peccatum, neque ſaltem exprobrat: ſed ex peccato, opus bonũ efficere nititur: imo opus Dei. Sicut enim impij ex operibus iuſtitiæ, peccata faciunt: ita & iuſti ex peccatis opera iuſtitiæ, & Dei. Nullum eſt enim opus tã iuſtũ, aut ſanctũ: in quo iniquus nõ inueniat circũſtantiã aliquã, qua illud damnet. Calũniabantur ſæpe Iudæi ſaluatoris pijßima opera curationũ & ſanitatũ, quod ea Chriſtus in die ſabbathi feciſſet. Sic filij Amõ, quorum Regem, cum ob patris interitum Dauid cõſolari niteretur ex pietate: ſuſpicati ſunt principes, illum terræ illorum inſidiari: & ex miſericordiæ opere, opus fecerũt impietatis. Didicerunt à diabolo patre, qui cum in nobis opus bonum damnare non poßit: damnat intentionem. Cõmendauerat enim Dominus opera ſancti Iob, ipſe vero eius mentem, apud Deũ damnare ſatagebat, dicens. Nunquid fruſtra Iob timet Deum? Boni vero vice verſa, cum opus malum aliter excuſare non poſſunt: ſaltem intentionem, quam non norant: excuſant: & bonam, quoad poſſunt, faciunt. Quod enim opus in rerum natura deterius lapidatione innocentis? & tamen Beatus Stephanus eam,*

ignoran-

ignorantia lapidantium excuſat: dicens. Domine ne ſtatuas illis hoc peccatum: quia neſciunt quid faciūt. Didicerat a magiſtro, qui opus peſſimum crucifigentium, patri quaſi non malum offeri dicens. Pater ignoſce, quia neſciunt quid faciunt. Sic nunc iuſtus: nephandiſſimum venditionis opus Dei opus & maxime clemētiæ Dei fuiſſe contendit: & graue facinus in eorū vtilitatē cōuertere nititur. Hoc enī peculiare opus Dei eſſe oſtēdit: vt mala opera noſtra, in noſtrū vertat cōmodū: à quo hoc ſancti facere didicerūt. Oīa enī iis qui ſcti vocati ſunt in bonū cooperātur. Miſit me Deus ante vos. *Mira valde, & ſtupēda eſt cura, qua Deus electos in hac vita cuſtodit, & quam ſolicitus eſt: de ſeruādis eorum reliquiis. Niſi enim ipſe (vt inquit ſanctus Iſaias cap. 1.) nobis ſanctū ſemen reliquiſſet, quaſi Sodoma fuiſſemus: & Gomorræ ſimiles.* Non vos me huc miſiſtis, ſed Deus. *Quod in operibus malis malum eſt, noſtrum eſſe dignoſcitur, ſed ſi quid boni habet, Dei munus eſt, & vbiq; nitit̄ opus eorum malū excuſare.* Poſuit me patrem Parhoh. *Debent Reges habere ſapientes, loco parentum.* Poſuit me Deus in Dn̄m. *Non gratia iactandi ſe, ſed conſolandi ſenem patrem: hæc verba protulit Ioſeph. Vbi diſcāt filii, qualiter tractare, & alere debeant parentes, ſenio cōfectos. Et conſidera ſolicitudinem, quam gerit erga patris domum: vt nō tam filius quam pater paternæ domus videatur.* Obſculatus eſt fratres ſuos. *Ecce qualiter ſoluunt ſancti mala ſibi à fratribus illata. Vide ſi placet Bernar. in ſermone Magdalenæ: & intellige qualiter peccata fratrū, deflet iuſtus.* Placuit in oculis Parhoh. *Licet ex vilibus parentibus eſſet Ioſeph, gaudet tamen Rex & ſui: quod cognouerit eos. Doleo aulicorum huius temporis conditionem: qui cū aliquem ſublimatum vident, ex inuidia progeniem inquirunt, & obiectant, ſi quid in ea vile inuenerint.* Dic fratribus tuis onerate iumenta veſtra. *Debent principes: non ſolū in bene meritos, liberales eſſe: ſed in ſuos: & quod ſeruus nō audet petere princeps imperat. Quo loco conſidera Ioſeph modeſtiam, qui ſine Rege nō audet aliquid patri mittere.* Capite currus de terra Ægypti ꝓ paruulis. *Quoniam Ioſeph ſolicitus erat pro bono Reipublicæ Aegyptiæ: fuit etiam Rex ſolicitus patris, & dom⁹ illius. Qua in re admonētur principes, curare eos: qui rebus ſuis neglectis, pro communi bono inceſſanter inuigilant.* Biniamin dedit. 300. argenteos. *Nullum crimen eſt, ſi in beneficiis, fratres deſtinguas: vbi ordo charitatis cōmendatur.* Eſcā patri ſuo pro itinere. *Oſtendit hic locus prudentiam ſingularem ipſius Ioſeph: qui omnia curauit. Quod etiam oſtenditur in eo quod addidit.* Ne iraſcamini in via. *Nouerat enim vir prudēs eos in via diſquiſituros, quis nam eorū fuerit in eius cauſa culpabilior: ideo pacis eos admonuit ante.* Quieuit cor eius. *Difficilimus credimus bona nuncia, quam male. Vnde noſtri dicunt. (Tanto me he de bem, que ho nam ereo) id eſt, tantum bonum in hoc eſt, vt non credam. Reputamus enim difficiliora nobis bona quam mala: quoniam communiora, & frequentiora.*

¶ Capitis. XLVI. Ad literam annotata.

MActauit victimam Deo patris ſui iiſchach. *Quoniam venerat ad locum, vbi pater habitauerat, & Deū coluerat: voluit ibi victimas oferre: vt ſcilicet Deus eſſet memor ſuarum promiſſionū, quas patribus ſuis fecerat. Secundo, vt Deus ſibi reuelaret: an in Aegyptum deſcendendū eſſet.* In gentem magnam ponam te ibi, *id eſt, multiplicabo tuos, vt ſint gens magna.* Ego aſcēdere faciā te inde. *Aliqui vertūt .i. cadauer tuū, ſed melius in ſeīe tuo, cuius cauſa vocāit eū Iſrael. quēadmodū dixit ſuperius. Multiplicabo te, nō in perſona, ſed in ſeīe.* Ioſeph ponet manū ſuā ſuper oculos. *id eſt, claudet oculos morienti, aut aſtabit tibi dum obieris: & ex hoc loco videtur fuiſſe con-*

ſuetudinem illius temporis: vt qui morituro gratior in vita fuiſſet: eius clauderet oculos in morte. Filiæ eius. *ſ. Iaacob. Vocat nurus filias. Non enim legimus eũ habuiſſe niſi Dinã, aut ponitur plurale pro ſingulari, & forte alias habuit: quæ non ſunt nominatæ, aut notæ.* Iſta ſunt nomina filiorum Iſrael intrantium Ægyptum. *Quod cũ ijs ſic pater annumerandus, ſequens textus ſubindicat dicẽs, Iaacob, & filij eius: & per hoc ſoluitur nodus, qui hic quibuſdam perplexus videtur, qualiter, ſcilicet textus dicat. Omnes animas filiorum, & filiarum eius .33. eum in textu ſine patre ſolum .32. numerentur. Vnde locus fingendi datus eſt Iudæis de Iocabeth matre Moſeh, & Aharon, quã in vtero matris, Aegyptum intraſſe perhibent. Vbi etiam fingũt Chenanitidẽ, cuius hic textus meminit, fuiſſe Dinam filiam Leah: quo quid abſurdius dici poßit ignoro. Annumerandus eſt ergo pater Iaacob cum filijs, & ſic numerus integratur.* Et cum dicitur omnes animas filiorum, & filiarum eius .33. *intelligendũ eſt cũ patre Iaacob, quẽ etiam inferius in numero ſeptuaginta ſupputandũ ſentio. Et Saul dicitur filius Chenanitidis, quod eſſet filius mulieris Chenanææ.* Omnes animæ egreſſæ de femore Iaacob. *Cum audis animas, intellige perſonas. Solemus enim nos vſque hodie vocare perſonas: animas cum dicimus, tot animas captiuas duxerũt ſarraceni. Neque credas propterea animas ex traduce oriri.* Egreſſæ de femore Iaacob, *id eſt, ex fortitudine ipſi⁹, quæ in femore, quod eſt fortior pars in homine deſignatur: vt ſuperius in iuramento ſerui Abrahæ annotauimus, aut pudenda honeſte nominat. Nam (ierech) ſignificat etiam id, ſuper quo aliquid ſuſtentatur: vt patet Leuiti. primo iuxta (ierech) .i. pedem, aut (baſim) altaris.* Vt doceret, ſeu ad docẽdum ante eũ (goſſenah,) *id eſt, vt doceret eum, vbi eſſet terra Goſſen. Verbum etiam ſignificat iacere, proijcere, & ſecundum hanc ſignificationẽ vertendum eſt: vt iaceret, ſeu mitteret ſe Ioſeph ante eum in terram Goſſen: vnde ſequitur quod Ioſeph currum iunxit, & aſcendit in occurſum Iſrael patris ſui in Goſſen.* Fleuit ſuper collum eius adhuc, *id eſt, non ſolum ruit ſuper collum eius: ſed etiam fleuit. Secundo ſic. Et fleuit amplius quam antea: cum ſuper colla eius rueret. Dicit autẽ colla, aut quia ex vtraque parte circũdatur collum, dum amplexantur ſe mutuo homines: aut quia collum vnius ruit ſuper collũ alterius.* Moriar hac vice: poſtquam vidi faciem tuã, quoniam adhuc tu viuis, *id eſt, parum mihi eſt iam mori: poſtquam hac vice vidi faciem tuam: & quoniam tu viuis. Videtur eſſe ſecũda ſententia, explicatio prioris, ac ſi dicat. Non curo mortem: poſtquam vidi nunc faciem tuã: quod explicans ait. Parũ mihi eſt mori: poſtquam te viuum, & ſuperſtitem relinquo. Putabam te me in morte præceßiſſe: ſed nũc lætus moriar: quod te præcedam in morte.* Omnes animæ domus Iaacob adductæ in Ægyptũ, ſeptuagĩta. *Filij Ioſeph hic ſupputantur: qui tamen non ſunt Aegyptum ingreßi. Erant tamen pars domus Iaacob ducta in Aegyptum: ideo inter ingreſſos numerantur.* Viri pecudum fuerunt. *id eſt, paſtores ſicut vir terræ .i. agricola: de qua phraſi ſupra. 9.* Quod eſt opus veſtrum? *i. opificium. Quid muneris habetis?* Vt habitare poſsitis in terra Goſſen. *Eſt Goſſen magna pars terræ Aegypti, cuius portio eſt Remeſſes: vbi filij Iſrael manſerũt. Dicitur autẽ Goſſen eſſe in agro vrbis Heliopolis: ad quã ferunt parentes Chriſti, eũ infantẽ detuliſſe.*

¶ Capitis. XLVI. Ad morum compoſitionem.

VEnit ĩ Beerſebah, *vbi ſcilicet Abraham & Abimelech fœdus iniere: vt patet ſupra capite .21. & etiam Iſaac, & Abimelech ſupra .26. vbi tam Abrahã, quã Iſaac Deo cœli immolarunt: quo in loco etiã Iaacob victimas offerre voluit: antequam in Aegy-*

Aegyptum deſcenderet. Qua in re colligimus nihil ſine Dei conſilio viris iuſtis eſſe faciendum. Cogitabat enim prudens ſenex ſibi promiſſam terram: & timebat eam relinquere, ignorans, an Deus propter demerita filiorum eam negaret: quod ſi eum ad manum non habes, legem eius conſule, quemadmodum Dauid. Conſilium (inquit) meum: iuſtificationes tuæ. Hoc intereſt inter pios, & impios: quod pij antequam quicquam operentur, Dei conſulunt volũtatem in lege: impij vero poſt opus, de Dei lege inquirunt. Si mercaturam vis facere, aut contractum aliquem: quare non conſules leges Dei, aut in lege peritos, an ibi ſit vſura, aut fraus aliqua necne? Sed prius te ſinis peccato illaqueari: poſtmodum vero quæris, an iuſtum opus fuerit, vel non. Nõ ſic hic ſanctus Iaacob neque Ioſaphat: qui ſine conſultatione Dei nõ voluit cum (Achab) in bellum deſcendere in Ramod. Ne timeas in Ægyptum deſcendere. *De duobus erat ſanctus Iaacob ſolicitus: timebat enim ſemen ſuum cum gentibus in Aegyptũ miſceri. Secundo perdere promiſſam hæreditatem: ideo Dominus eum de vtroque ſecurũ reddere curat.* Ponam (inquit) te ibi, in gentem magnam: & aſcẽdere faciá te inde. Ego deſcendã tecũ. *Admonui ſæpius hoc bonum habere ſanctos, quod ſecum Deum deferunt quocunque vadũt: ideo nihil eis nocere poteſt. Iſaiæ .43. habes. Cũ tranſieris per aquas tecum ero: & flumina nõ operient te: cum ambulaueris per ignem, non combureris: & flama nõ ardebit in te.* Ioſeph ponet manũ ſuam ſuper oculos tuos. *Curat Dominus facere etiam in minimis quæ ſancti deſiderãt. Vtinam ſic nos maxima, quæ ex nobis ipſe poſtulat faceremus: qui non ſolũ quæ ipſe vult negligimus, ſed etiam quæ magno ſtudio præcipit: quemadmodum de Salomone legimus, cui Deus non ſolum quæ poſtulauit dedit: ſed etiam quæ poterat ipſe deſiderare. Sic cum Abraham egit: vt non ſolum Iſmahelẽ viuere faceret, quod ſenex poſtulabat: ſed in gentem magnam, & robuſtam multiplicauit, quod nouerat ſenem deſiderare.* Leuauerunt filij Iſrahel patrem. *Vide quali affectu, & diligentia iſti patri ſuo inſeruiãt: cum tamen fere omnes eſſent coniugati. Nũc vero filij maxime vxoribus addicti, patrem et matrem negligunt: ſolum curantes quæ ſua ſunt, nõ quæ parentum.* Iehudah miſit ante ſe ad Ioſeph. *Vbique ſtrenue gerit negotia Iudas: vt hinc diſcas eum merito a Deo electum ad regnum.* Aſcendit in occurſum patris. *Princeps erat Ioſeph, & Aegypti Dominus: ſed non dedignatur patri occurrere: contra filios qui cum ſe in dignitate conſtitutos vident: non amplius parentes, neque ſeipſos agnoſcunt.* Moriar hac vice. *Qui vere amat, ſeipſum quam amatum mauult mori.* Aſcendam, & nunciabo Parhoh. *Poſtquam patrem vidit, ſtatim negotia curat: vt nos doceat non negligere curãda, in medijs gaudijs.* Dicetis. Viri paſtores ſunt ſerui tui. *Non curauit fratres exaltare: ſed potius humiliare ad eorum vtilitatem: vt hinc diſcas, & humiliari, & exaltare, cũ opus ſit. Vbi ſimul diſce, cum fueris odio habitus: non te miſcere ijs qui oderunt te.*

¶ Capitis. XLVII. Ad literam.

DE extremitate fratrum ſuorum accepit quinque viros. *Timuit Ioſeph. Ne Rex, ſi homines robuſtos, et ſtrenuos vidiſſet: eos in negotijs Reipublicæ occuparet, aut ad bella mitteret: & quia volebat eos inquiete agere: extremos Regi propoſuit: vt eos ad ſua remitteret, & greges ſuos alerent, & etiã ne ſe moribus gentium miſcerent, & idola colerent.* Statuit eos coram Parhoh, *aut poſuit. Significatio verbi (iaſag) non plene nota eſt: ſed ponere, aut ſtare ſignificare videtur ſupra .43. Niſi (vehiſagti) id eſt, ſtatuero eum videlicet puerum, coram te. Dulgam autem reddit ſignificationẽ hanc id quod dicitur Exodi .10. Tantũ pecus veſtrũ, & bos veſter (iuſag) .i. ſtatutũ eſt .i. ſtatuetur, aut locabiẽ in loco ſuo: vt expoſuit Rabbi Salomõ: vbi hæc*

ſignificatio: vt cunque dura videtur. In optima terra habitare fac. Hebraice eſt. In benefaciēte terra: & eſt ſenſus. In terra quæ bonū facit fructum. Et ſi cognouiſti, & ſunt in eis viri fotitudinis. i. robuſti, ſeu fortes. Dictio (chail) ſignificat fortē, & exercitū, ſic à fortitudine dictū. Habebat autē parhoh pecora ſua, ad quorū cuſtodiam fortitudine erat opus. Benedixit Iaacob Parhoh. Admonui Geneſ. 2. verbum (barach) cum dicitur de homine erga alium hominem, aut reſpectu Dei: eſſe idem quod bonum præcari: cum vero dicitur de Deo in ordine ad homines: eſſe bene facere eis: quod multis exemplis probauimus. Eſt ergo ſenſus quod Iaacob bona fuerit regi imprecatus. Quot ſunt dies annorū vitæ tuæ. Hoc eſt, quod communiter à ſenibus petimus, ætatem videlicet ſuam: Hebraice eſt. Secundū quod ſunt dies annorū vitæ tuæ? Dies annorum peregrinationis meę. Hoc dicit, quia in terra Chenahan tam ipſe, quam patres eius quaſi peregrini vixerunt: & etiā quia vitam ſuam in peregrinatione apud Laban quaſi abſumpſerat. Et quod ſequitur. Parui, & mali, ſtatim explicat. Fuerunt parui, quoniam non tot fuerunt, quot fuerunt dies parentum: malos vero vocat, quia quaſi ab vtero in laboribus fuerat. Coactus eſt enim ad viginti annos exulare. Poſtea vxorem dilectā amiſerat. Tertio filium quem tenerrime diligebat. Quarto famem paſſus fuerat, & denique in ſenectute coactus eſt patriam relinquere: & in Aegyptum deſcendere. Pauper (ait Iſrael) ſum ego: & in laboribus à iuuentute mea. Et benedixit Regi. Expone vt ſupra id eſt, illi bona imprecatus eſt. Aliqui exponūt benedixit, id eſt, vale dixit, ſed non placet expoſitio. Dedit eis poſſeſsionem. Nomen à (chuzah) ſignificat proprie comprahenſionē: vnde melius vertas, partē. In optima terra Hebraice in benefaciente: quod expone vt ſupra, referendo ad fructum: & quod ſequitur. In terra Rameſſes. Erat Rameſſes, vt diximus, pars vtilior terræ Goſſen, & fertilior. Panē ad os paruuli, id eſt, præbendo panē fratribus, & domui: ac ſi eſſent paruuli, aut quemadmodū dari ſolet paruulis ad os, id eſt, cū petunt, ac ſi dicat. Saturauit eos. Solēt enim paruuli frequenter comedere: vt opus ſit parētes quaſi ſemper ad manum panem habere: ad porrigendum illis. Vel dando menſuram panis, ſecundum numerum comedentium. Dedit pro vnoquoque menſuram tam magnam: quod ex ea poterant frequenter comedere, quemadmodum paruuli. Poſſet, & quarta addi, id eſt, ſecundum numerum paruulorum. Non ſolum dedit patri & fratribus, ſed menſuram panis dedit, ſecūdum numerum paruulorum domus. Nullus fuit paruulus, cui non ſignaret ſuā portionem. Neq; mihi aliena à litera videtur hæc expoſitio. Et laborauit terra Ægypti.

Ignota eſt propria ſignificatio verbi (lahah) quod noſtri vertunt laborauit. Aliqui vertūt inſaniuit: ſicut Rabbi Dauid, Thargum quem hic ſequuti ſumus, laborauit. Dictio geminata ponitur Prouerbio. 26. ſed tam obſcura eſt eius ſignificatio ibi, ſicut hic. Nam ibi dicitur (chemitelahleah) id eſt, ſicut abſcondit ſe, qui iacit ſcintillas. Alij qui feſtinat, & quia dictio in ſcripturis rariſsima eſt, non facile ex coniecturis poſſumus ſignificationem venari. Et ſuſtentauit eos cum pane, pro omnibus pecoribus, id eſt, pro omni genere pecudum. Verbum (nahal) quod ſuſtentare vertimus, aliqui dicunt ſignificare ducere: & ſic vertūt hic fere omnes Hebræi: ſed re vera germanius ſuſtētauit, aut portauit, quoniam verbum hoc proprie ſignificat: & vbicunque iſti vertunt duxit, tam bene quadrat ſuſtentauit: vt Exodi. 15. (Nehalta) id eſt, duxiſti in fortitudine, tam bene vertas. Suſtētaſti in virtute tua: ad habitaculum, id eſt, vſque ad habitaculum. Sic Iſaiæ. 51. vbi ipſi vertunt. Non eſt (menahel) id eſt, ducens eam, tam bene vertas, ſuſtētans eam. Quod non tam proprie ſignificet ducere patet Pſal. 31. vbi dicitur. Propter nomen tuū duces me (vtenahaleni) .i. & ſuſtentabis me: vbi ſi reperas ducere innutiliter fiet: & ſignificat ſuſtentare qualitercunque, ſiue pane cibando, ſiue quocunque alio fulcimento, aut portando: vt Iſaiæ. 40. vbi dicitur. Fœtas

aut,

aut aſcendentes (ienachel) id eſt, ſuſtentabit. Venerunt ad eũ anno ſecundo, *ſcilicet, famis, ſeu à famis initio: quoniam iſte videtur 2. annus à famis principio. Nam primo ſuſtentauit eos pro pecunia, qua deficiente, ſuſtentauit eos ſecundo anno pro pecoribus.* Non celamus a Domino meo. *Tam noſtri, quã Hebræi aſſerunt, verbum (chachad) id eſt, celare: ſignificare non ſolum celare, ſed ſuccidere, & remouere: propter illud Iob.4. Et vbi recti (nichad) id eſt, ſuceiſi ſunt: vt noſtri, & Hebræi vertunt. Sed etiam hic melius vertas occultati ſunt, ſcilicet ſub terra: quaſi ſubmerſi. Sic capite.22. eiuſdem libri, vbi noſtri vertunt. An non (nichad) id eſt ſucciſſa eſt, erectio noſtra: tu melius lege. Subuerſa eſt. Ac ſi dicat, dũ volumus erigi: ſubuerſi ſumus: & terra quaſi occultati: & ideo arbitror verbum ſolum ſignificare occultare. Illud etiam Iob.15. Habitabit ciuitates ſucciſſas: tu lege ſubuerſas, ſeu obrutas: ita vt non amplius viderẽtur.* Niſi corpora noſtra. *Confundũt (meo iudicio) hic Hebræi duas radices, ſcilicet (gauah) à quo (geuah) id eſt, corpus: cũ (gaah) quod eſt eleuare, ſeu eleuari, aut ſuperbire: & quæ ſignificant corpus ſunt à (gauah) cum vero (geuah) ſignificat ſuperbiam, eſt à (gaah) quod eſt ſuperbire. Poſſet etiã dici (gaah) & (nauah) eandem eſſe radicem: & ſignificare eleuationem, aut eleuare: & corpus, quoniam eleuatum eſt. Nam literæ (eui) permutabiles ſunt: vt ex grammatica conſtat.*

Quare morimur etiam nos, etiam terra noſtra. *Dicitur terra mori, ſeu mortua: cum non producit ex ſe fructum. Nam ſignum vitæ in nobis eſt operatio, & ſimiliter in terra productio fructuum: & quia tunc nõ poterat ſeri, ideo mortuã dicunt, & eſt ſenſus. Quare moriemur nos: vt ſcilicet amplius non operemur, & terra, non dans fructum ſuum? ac ſi dicant. Da nobis panem ne moriamur: & ſemen ad ſerendum: ne moriatur terra non fructificanda.* Terra non deſoletur. *ſ. cultoribus, vel fructu ſuo, aut nõ in ſolitudinẽ redigatur. Deſolata eſt enim terra: cũ caret fructu ſuo. Verbũ (ſamã) ſignificat deſolare, & ſtupeſcere: quod ſtupẽs videatur deſolatus ſpiritu.* Et populum tranſire fecit ad ciuitates, *aut ex agro ad ciuitates, aut ab vna ciuitate in aliã: vt nemo de cætero putaret eſſe ſuum: quod pro frumento vẽdiderat.* Quoniam ſtatutum, *id eſt, ſtatuta menſura,* erat ſacerdotibus a Parhoh, vt comederent. *A (chachach) quod eſt ſcribere, & terminare: venit (coch) id eſt, ſtatutum ſcriptum, aut determinatum, ſeu limitatum.*

Quatuor partes erunt vobis. *Hebraice eſt, & quatuor manus. Vocatur manus pars, quia manibus ſolet fieri partiũ diuiſio.* Poſſeſsiones fecerunt in ea. *Verbum (achã) ſignificat comprahendere, partem accipere: et ponitur in paſsiua voce. Vnde verti poſſet: & comprahendit eam, id eſt, partem in ea accepit: & ponitur actiuũ pro paſsiuo: vt ſæpeſsime accidit.* Creuerunt, & multiplicati ſunt valde. *Geneſis primo ad oculum oſtenditur, verbum (parah) non ſignificare creſcere, ſed fructificare: vnde (peri) id eſt, fructus: & vertendum eſt. Et fructificauerunt, & multiplicati ſunt: ac ſi dicat, fructum fecerunt, & in magna copia.* Pone manum tuam ſub femore meo. *Admonui ſupra capite 24. conſueuiſſe priſcos, hoc modo iurare, ad oſtendendam firmitatem iuramenti: quod fiebat poſita manu in parte fortiori ipſius hominis: quæ quaſi columna corpus totum ſuſtentat, ſcilicet, in coxa.* Miſericordiam, & veritatem *aut,* ſtabilitatem. *Miſericordiã, quidẽ faciendo quod volo, licet nõ ſit debitũ: veritatem implendo omnino.* Adorauit Iſrael ſuper caput lectuli. *Crediderim ſenem incuruaſſe ſe ſuper ceruical, quod erat ad caput lectuli, & gratias Domino egiſſe, quod nactus eſſet quod cupiebat: nempe vt in terra & ſepulchro patrum, ſepeliretur. Et dictio (mitah) eſt à (natah) quod eſt extendere: & ſignificat lectum, aut quod in eo homo, aut lectiſternia extendantur.*

¶ Capitis. XLVII. Ad morum compoſitionem.

ECce ſunt in terra Goſſen. *Non abs re voluit Ioſeph patrem, & fratres venire in terram Goſſen, antequam venirent ad Parhoh: vt ſcilicet viderentur iã ibi ſedes habere, ne Parhoh in alium locũ eos mitteret. Et mira prudentia cum gentili egit, vt .ſ. mitteret fratrum ſuorum ineptiores ad Regem, ne Rex in alijs miniſterijs, eis vteretur. Timuit etiam vir prudens, ne fratres Aegyptijs cõmixti, illorum mores & ceremonias diſcerent, aut cum eſſent paſtores, illis inuiſi eſſent.* Dixit Parhoh ad fratres. *Debent Reges audire non ſolum nobiles: ſed viles, ac pãnoſos.* Vt peregrinaremur in terra tua venimus. *Videntur proteſtari ſe peregrinos, ne Rex poſtea, captiuos & ſeruos arbitraretur.* In optima terra habitare eos fac. *Conſuetum, & antiquum malum eſt, eos qui regibus grati ſunt: comedere medullam terræ.* Cõſtitue eos principes. *Nihil gratis dãt principes, ſed ſemper aliquid emolumẽti ab eis volunt, aut miniſterij, quibus aliquid boni fecerunt. Vbi etiã aduerte: robuſtos debere principes conſtitui: qui laboribus pro Republica ſuſtinere queant.* Benedixit Iaacob ipſum Paroh. *Non parui facienda ſunt ſenum benedictiones: quibus nobis bonum imprecantur.* Dies peregrinationum. *Quam laborioſa ſit vita præſens, oſtendit locus iſte: & quæ potius peregrinatio dicenda ſit, quam vita.* Parui, & mali. *Hoc eſt, quod Iob alijs verbis dicit. Breui viuens tempore, repletus multis miſerijs. Et quemadmodũ merita filiorũ, non attigerunt merita patrum: ita neque anni vitæ.* Benedixit Iaacob Regi. *Hinc perpendere licebit, quam antiqua ſit conſuetudo, amicos in diſceſſu vale dicere: quemadmodum in ingreſſu benedicere. Similiter omnes debere à ſenibus, expectare benedictionem.* Quemadmodum prçcepit parhoh. *Nihil ſine Pharaonis imperio facere auſus eſt Ioſeph: quantũcunque illi fuerit acceptus, qui autem nunc principibus ſunt grati: quæ volunt faciunt.* Aluit Ioſeph patrẽ, & fratres, prçbendo panem ad os paruuli. *Senes parentes, alendos docet litera, ac ſi parvuli eſſent: & quemadmodũ multa paruulus ferimus: ita & parentibus ſenio confectis multa ferenda ſunt. Vbi mirabilem amorem docemur: vt ſcilicet, non curantes proximorum, & fratrum iniurias: naturam noſtram tantum in eis conſideremus.* Intulit pecuniam in domum Parhoh. *Non poſſum ſatis mirari, videre eos qui grati Regibus ſunt diteſcere: Regem vero ipſum, in dies pauperiorem fieri. Neque aliud iudicare poſſum, quam quod ipſi non ad Regis erarium: ſed ad ſuum, pecunias venẽtur a populo. Sed non minus mirum eſt, ſanctum virum, ſic voluiſſe ditare Regem, vt non curaret aliquid gratis dare: præſertim cum videret populum in arctam eſſe poſitum neceſſitatem: ne dicam extremam. Ex quibus etiam colligi videtur, neminem teneri gratis alium alere: quandiu quod vẽdere poſſit habet: etiam ſi opus ſit idipſum vendere.* Da ſemen. *Mirabilis amor quem habet artifex ad artificium ſuum: vt fere tam ſoliciti ſint iſti de colenda terra, quam de propria vita, & hinc diſces, quid valeat hominem eſſe artificẽ non mercenarium. Nam licet homo malus ſit, ſæpe tamen munus ſuum bene adminiſtrat, ob amorẽ quod ad munus ſuum gerit, quod vicarius non facit. Vnde conſultum optime Reipublicæ eſſet: vt quiſque artifex, per ſe munus ſuum adminiſtraret non per alium. Nam ideo mercenarius fugit, quia mercenarius eſt: qui ſi paſtor eſſet, animam pro ouibus poneret.* Populum tranſire fecit ad vrbe. *Optimum eſt nihil in hac vita tanquam propriũ poſſidere: ne poſtea: dum reliqueris doleas: vbi etiam iuriſprudẽtes diſcere poſſunt, non ſufficere ad dominij translationẽ: venditionis & emptionis pactũ: ſed dimittendã eſſe poſſeſſionẽ. Et econtrario ad dominiũ: non ſufficere emptionem: ſed neceſſariã eſſe rei emptæ poſſeſſionẽ.* Pars ſa-

cerdotibus erat à Parhoh. *Clamat locus iſte publicos miniſtros. Dei à populis alendos eſſe: præſertim à rege. Et etiam quantũ æditui regibus curæ eſſe debeant: etiam ſi aliunde habeãt vnde ſe ſuſtẽtent: quia nemo ſuis ſtipẽdijs militare debet.* Ecce vobis ſemen. *Optima lex: vt Dñs dẽt agricolis ſemẽ: & ab eis non expectẽt o͞ẽm terræ prouentũ: ſed eis vxoribus, & paruulis: vnde ſuſtentẽtur relinquãt: Infœlicia tẽpora noſtra, quibus & oĩa Domini ſibi volũt: & agricolæ, quicquid poſſunt Domino ſuffurãtur: Vbi etiã aduertere licebit, quã ſit antiquũ, Regem quintam partem à ſuis colonis expetere.* Pone quæſo manũ. *Parũ curant filij quicquid parẽtes iniũxerint. Nouerat q; hoc prudẽs ſenex, ideò filiũ iurare cogit, implere quæ vult. Eſſet mihi hic amplus locus arguẽdi filios, qui nihil minus curant, quã quæ parentes defuncti præceperũt. Aequo q; iudicio Dei hoc parẽtibus euenit: vt qui propter filios euehendos, aliena ſurripere non ceſſarunt: nihil emolumẽti ab eis poſt mortem recipiãt.* Ne ſepelias me in Ægypto. *Dulcis patriæ amor eſt, vt non ſolum viui eam deſideremus dũ abſumus: ſed non niſi in ea: mortui nos requieſcere putemus. Et ſi altius rem repetere vis: collige hinc, quid ſolacij ſit animã, iuſtorũ habere ſocietatem poſt quã eis mortuis coniungere corpus: ſic à pijs deſideratur. Neq; ſolũ in vita, ſed etiã in morte, fugienda eſſe malorũ cõſortia. Sunt qui dicãt cum ad hæc voluiſſe in terrã Chenahã deferri: vt tẽpore reſurrectionis Chriſti cum patribus reſurgeret.* Incuruauit ſe Iſrael ad caput lectuli. *Non filio, ſed Deo gratias egit: quod ad vota ſibi cum filio ſucceſſiſſet.*

¶ Capitis. XLVIII. Ad literam annotata.

FVit poſt verba iſta. *i. poſt res iſtas* Dixit. *ſ. aliquis* Ioſeph. *Sũt in hebraiſmo frequẽter conciſæ orationes, vt in hebraiſmis admonuim⁹.* Ecce pr̃ tu⁹ egrotat. *Verbũ (chalah) ſignificat languere: debilitari.* Et nunciauit. *ſ. aliquis,* Iaacob, & dixit. Et fortificauit ſe. *Nos dicimus (esforconſe).* Fortis beneficus vel abũdans, *vt ſæpius admonuimus ſignificare (El ſcadai): quod alij vertunt Deus omnipotẽs.* Benedixit mihi. *id eſt bona promiſit certò danda.* Ecce fructificare facio te. *Hoc enim verbũ (parah) potius ſignificat: quã creſcere.* Et multiplicari facio te. *Non ſolũ faciã te fructificare: ſed in copia.* In apprehenſionem, vel cõprehenſionem ſeculi. *Significat verbũ Aebã, propriæ cõprehendere. Exodi. 4. (Veechoz). i. cõprehẽde caudã ei⁹. ſ. ſerpẽtis: & quod ſequitur* Seculi. *Verbũ (halam) à quo (holã). i. ſeculũ, ſignificat propriæ abſcõdere occultare latere. Vnde (olam) ſignificat tẽpus occultũ, longũ, & quaſi cuius initij non eſt memoria.* Sicut Reuben & Simon. *Inſtituere videtur ſenex filios Ioſeph primogenitos loco Reubẽ.* Ego dũ venirem de Padan, *id eſt Siria. Excuſat ſe apud Ioſeph, quare matrem eius non ſepelierit in ſepulchro patrum ſuorũ, neq; in ciuitate, ſed in via.* In via, qua adhuc multũ terræ erat, ad veniendum Ephratah. *Expoſuimus hæc ſupra cap. 35. Hæc autem (Ephratah), eadem eſt quæ Betlechem: & vult dicere Iaacob ſe ideo nõ ſepiliſſe Rachel in Betlechem, neq; in ſepulchro patrũ, ſed in via: quod diſtaret adhuc multũ ab vrbe Ephratah: & diſpendioſum illi eſſet, illuc cadauer adducere.* Duc eos ad me, *Hebraica eſt. Accipe eos ad me: ſed ſenſus redditus eſt: ac ſi dicat tu tolle eos: & adduc ad me.* Oculi Iſrael graues, *id eſt nõ poterat eos facilè mouere & aperire, propter ſenium.* Videre faciẽ tuã nõ iudicaui. *Dicunt Hebræi verbum (palal) id eſt, iudicare, quod hic ponitur, ſignificare iudicare, & orare, quod. ſ. orans videatur ius à Deo petere: vt plurimũ. Significat etiam diuidere, quod iudicans diuidat, & dirimat, inter litigãtes. 1. Samuel 2. Si peccauerit vir in virũ, (vpilalo) id eſt, ius dicet illi Deus. ſ. de aduerſario. Sed ſi in Deum quis (ytpalel) id eſt, ius dicet illi, ſcilicet cõtra Deum: quaſi dicat nemo. Vide de* hac

hac re, caput. 9. Iob, vbi habet. Si iuſtificauero me: os meũ condẽnabit me. Si perfectus fuero, peruerſum iudicabit me: quia nõ eſt Deus ſicut ego vir, vt poſſem reſpondere ei: vt intremus ſimul iudicium. Non eſt inter nos qui increpeti qui ponat manũ ſuã ſuper ambos nos. Eduxit eos Ioſeph de genibus patris. *Ne. ſ. ſenẽ grauarẽt: & incuruauit ſe facie ten⁹ in terra: aut Deum adorando pro exhibendis beneficijs: quæ pater prædixerat: aut patri reuerentiam faciendo.* Cognoſcere, *ſeu* intelligere faciens manus ſuas. *i. ita eis vſus eſt, in impoſitione: ac ſi in eis eſſet intellectus. Aliqui Hebræi vertũt, intelligere fecit man⁹ ſuas. ſ. quod Ephraim eſſet primogenitus potius, quam Manaſſ. ... Poſſet etiã verti, diſcernere faciens manus ſuas. ſ. Ephraim a Menaſſeh, aut prudenter. dirigens manus ſuas. ſ. ponens dexteram ſuper Ephraim, & ſiniſtram ſuper Menaſſeh: quoniã niſi prudẽter manus poneret, ponenda erat dextra ſuper Menaſſeh, qui erat primogenitus: ſiniſtra vero ſuper Ephraim: & hic mihi videtur planus literæ ſenſus. Et ex hoc loco Iudæi modũ benedicendi colligunt. imponẽdo. ſ. manum dextram ſuper caput benedicendi: aut vtrãq;.* Qui paſcit me à tempore præcedenti vſq; ad diẽ hanc *Hebraicè eſt. Ab adhuc me. i. poſtquã fui, ſeu eſſe habui.* Vocetur eis nomen meũ, *id eſt vocentur Iſrahelitæ, & de genere Abraham, Iſaac & Iaacob: eius ſimile habes Iſaiæ. 4. Panem noſtrũ comedemus, & veſtimẽtis noſtris operiemur: tantummodo inuocetur nomen tuũ ſuper nos. i. vocemur vxores tuæ. Aut vocetur in eis nomen meũ. i. cũ benedicendi fuerint, benedicantur in nomine meo: & patrũ meorũ, dicẽdo Deus Abraham, Deus Iſaac, Deus Iaacob, benedicat tibi. Et aduerte, quod benedictio erat in nomine Domini: ſed ſimul cũ nomine Domini, miſcebãtur nomina patrum, dicẽdo. Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iaacob* Et inſtar piſcium multiplicentur. *Vnicũ verbũ eſt in Hebræo. ſ. (ydgu) cui nullũ verbum in ſermone latino reſpondet.* Et ſuſtẽtauit *melius* appræhendit: *quoniam verbum (tamach), potius apprehendere: quã ſuſtentare, ſignificare videtur: non tamen prohibeo ſi, ſuſtẽtare vertas.* Nõ ſic pr̃mi. *ſcilicet fieri debet: vt. ſ. maiori præponatur minor.* Erit in populum. *Ponuntur hic duo hebraiſmi. ſ. eſſe in populũ, & eſſe in multitudinẽ gentium: quod plus eſt, quàm eſſe in populum.* Benedixit eos, *Aut. ſ. pueros, aut tã patrẽ quam pueros* in te. *ſ. Ioſeph,* & ſemine tuo bñdicet ſe Iſrael. *Dicendo: Benedicat tibi, id eſt iſte erit modus, quo ſe alij benedicẽt in eis.* Ponet te Dñs. *i. faciat te, aut multiplicet te,* vt Ephraim & Menaſſeh. *Et hoc ẽ quod dicitur: in te benedicentur gentes.* Dedit tibi partem vnam. *Dictio (ſechem), videtur ſignificare, leuationem ſicut (ſacham) leuare, eleuare. Vocatur autem pars leuatio: quod à toto auferatur: eleuãdo eã.* Quã accepi de manu amorrei. *Videt quod nõ ſit hic ſermo de bello aduerſus ſichimitas, à filijs Iaacob geſtũ: quoniam (ſichimitæ) nõ fuerunt Amorræi: ſed (Hiuei). Non conſtat autem de bello cuius hic meminit Iaacob: vnde coniectari licebit, multa præclara à patriachis geſta, eſſe omiſſa in ſuis locis: vt in regulis admonuimus.*

¶ Capitis. XLVIII. Ad morum compoſitionem.

Ecce pater tuus, languet. *Duo hic expendere licebit. Alterum pietatem, quã parẽtibus debemus. Alterum, quãti antiqui facerẽt parentũ benedictionẽ & maledictionem: tam ſibi quã filijs.* Qui roborauit ſe: & ſedit ſuper lectum. *Tãta eſt amoris vis, vt ſenio grauatis, nouas conferat vires.* Deus omnipotens viſus eſt mihi. *Debent etiã parẽtes honorare filios maximè beneficos. Sũt prædicãda filijs & nepotib⁹ munera Dei: vt ſciãt Deũ timere, & amare, & digni fiãt: quib⁹ cõferãtur, res promiſſæ.* Duo filij tui, mei ſũt. *Habes ex hoc loco, in poteſtate patris eſſe: ex nepote facere hæredem, & filiũ. Sed dignũ conſideratione eſſet: cur illi: qui ante aduentũ Iſrael in Aegyptũ nati ſunt, adoptãtur: non autem ſequentes.*

quentes. Ad quod dicitur: quod illi iam erant nati:neq; erant alij tũc præter illos ipſi Ioſeph. Etiã aduertere licebit, quid proſit patri obſequi. Adoptauit enim Iaacob filios Ioſeph non qualitercũq;, ſed veluti primogenitũ: & ſecũdo genitũ, aut quod oẽs ſunt adoptati in ijs duobus. Cũ venirem ex Meſapotamia, mortua eſt Rachel. *Debent viri, pij eſſe in vxores ſuas: & parentes non dedignentur apud filios excuſare: quæ mali ſpeciem habere videntur. Neq; cõuenire, in via aliquem ſepelire: niſi neceſſitas vrgeat.* Filij mei quos mihi dedit Dominus. *Quæcũq; ſunt iuſtorũ bona, munera. Dei ſunt. Et iã alias admonui iuſtos, ex naturalibus facere dona Dei: impios, verò ex donis Dei bona naturæ.* Adhuc eos ad me, vt benedicã eis. *Nõ ſat eſt ſeni filium benedicere. ſed quaſi cogit filiũ proles adducere, vt benedicat: vt hinc diſcas parentes honorare, & eis morem gerere.* Me videre faciẽ tuã non iudicaui. *Oportet humilia ſentire de ſe: qui altiora cõſequuturus eſt. Similiter cũ Paulo aduerte Deũ iuſtis pluſquã cogitãt donare. Et quod dicitur.* Oſtẽdit mihi Dominus ſemen tuum. *i. multitudinem & copiã ſeminis tui.* Accepit Menaſſeh ad dexterã ſuam. *Naturalis amor parentũ eſt erga primogenitos, etiam ſi inepti ſint.* Extendens dexterã: poſuit ſup caput Ephraim. *Gaudet Deus ſũme, ex minoribus maiores: & vicè verſa facere: vt ſi cupias maior fieri, te in oculis tuis minorem facias. Sic fecit filijs Abrahæ: Iſaac & Iſmaheli. Sic Iaacob & Eſau, ſic & nunc Ephraim: præ Menaſſe extollit.* Prudẽter dirigẽs manus ſuas. *Oculata ſunt omnia iuſtorũ. oculus, manus, pes: ita vt nullum horũ ſine conſideratione moueant: neq; manus alicui ſine intellectu ponant.* In cuius cõſpectu ambularunt patres mei. *Arbitror idem eſſe ambulare in conſpectu Dei, quod eum timere: Aut eidem placere: quẽadmodũ principes eos quos diligunt ſemper coram ſe habere volunt. Seruus enim maximè timet: cũ in conſpectu Dñi ſui ambulat.* Angelus qui redemit me. *Non incongrue ex hoc loco haberi poſſet: quenque hominũ, ſuũ angelũ habere cuſtodem: qui eũ à malo eruat: & ad bonũ prouocet. Et habes hic quid gratiæ Deus patribus contulit: vt ſimul nominarentur cũ eo: dum quis eſſet benedicendus. Neq; contentus eſt Iaacob ſua benedictione, ſed patrũ merita etiam inuocauit: vt hoc loco diſcas, cur Chriſtus electis dicat. Venite benedicti patris mei. Nõ benedicti mei. Solẽt enim benedictiones noſtræ: benedictionibus patrũ adiunctæ eſſe fortiores. Notare etiã licebit, benedictiões patrũ, vt plurimũ: in ſeminis multiplicatione cõſiſtere.* Diſplicuit in oculis Ioſeph: quod pater dexteram poſuiſſet ſuper Ephraim. *Docentur hic iuuenes, non præponere iudicia, & cõſilia ſua cõſilijs & iudicijs ſenum: quoniã melius ſciunt quæ faciũt, quã iuuenes. Voluit Ioſeph emẽdare patris placitum: ſed tandem acquieuit prudẽtiori. Neque eſt voluntati Dei obuiã eundum: cũ aliquẽ alteri præponere vult.* Ponat te Deus ſicut Ephraim. *Explicatur hic quod ſupra cap. 12. dictũ eſt Abrahæ à Domino. In te benedicentur omnes cognationes terræ: neq; me in memorem putes, verborũ Pauli: cuius. ſ. cauſa Abraham poſteris fuerit benedictio.* Dedi tibi partem vnam. *Diſcant hic iuriſconſulti, licere patri, de bonis ſuis: plus vni filiorum quam alteri conferre: maximè de bonis caſtrenſibus. Diſcãt etiam parentes: gratos eſſe filijs, qui in eos maiora beneficia colocarunt.*

¶ Capitis. XLIX. Ad literam annotationes.

VOcauit Iaacob filios ſuos. *Tam obſtruſa & obſcura ſunt, quæ in hoc capite à Iaacob dicũtur: vt putem vſq; hodie, nos & Iudæos, in multis: genuinũ ſenſum non attigiſſe. Multa tamen ſunt, quæ anteà obſcuriſſima erant: quæ nunc interpretũ diligẽtia, & linguæ peritia, præſpicua ſunt: quoniam vt video, ſucceſſu tẽporis, multa in ſcripturis anteà ignota, prodita ſunt: ideò animum non deſpõdimus,*

quod

quod nos. Etiã, numinis diuini gratia, aliquid explicemꝰ, ad quod ſuppetias ex tribꝰ potiſſimũ petiuimus. Primũ ex cap. 29. & 30. huius libri, in quibus Leah & Rachel, noĩa filijs imponentes, noĩbus rebus alludunt: quod, & hic Iaacob facere in benedictiõe Iehude cõſtat. Dicit enim Iehudah tu: ſubaudi es: & ſtatim nomini alludẽs, adiũgit, laudabũt te fratres tui. Secũdo ex cap. 33. Deutero. vbi ſanctus Moſſeh tribubus benedicẽs, non nulla quæ hic obſcura dicuntur, explicare videt̃: ſicut eſt illud benedictiõis Aſſer. De Aſſer pinguis eſt panis eius: & ipſe dabit pinguedines, aut irrigationes regis, ſeu regias: vbi explicatur quænam ſit hæc pinguedo huius tribus. Explicat autem eam Moſſeh, loco citato: dicẽs. Benedictus præ filijs Aſſer: ſit placẽs fratribus ſuis: & tingens in oleo pedem ſuũ: vbi explicare videtur in ſorte terræ Aſſer: futurã copiã olei tantam, vt pedes in eo lauare poſſit: & hac de cauſa videtur Iaacob hic, panem eius pinguem prædicere: propter olei. ſ. mixturã, & copiam. Tertio ex 2. cap. iudicũ, vbi ſancta illa fœmina Deborah: etiã in benedictiones tribuũ prorũpit Dan inquiẽs, vt quid habitabit in nauibus. Vbi ſitum huius tribus: maritimũ prædicat. Elaborabimus ergo, huius capitis germanũ ſenſum: ex hijs quæ prædiximus, & ex ſignificatiõe propria vocabulorũ, quo ad fieri poterit, obſtruſum ſenſum eruere: quod ſi nõ vbiq; fecerimus, ſcias tamen nos labori nõ pepercisse. Sed iam ad literam. Aduerte autem hic, cũ dicitur Indicabo vobis, qđ vobis occurret. Verbũ (chirah) ſignificare proprie clamare: altaq; voce legere, & ex conſequenti occurrere quod occurrẽtia tã mala quã bona, videant̃ nos ad ſe vocare. Vnde & hic verti poſſet. Et indicabo vobis, quę vos vocãt. Et quod ſequitur. In extremis ſeu nouiſſimis diebꝰ, Poſſet verti in poſteru diebus: quia multa quæ hic ſanctus Iaacob vaticinatur: iam diu præceſſerunt: vt infra oſtendemus, quẽadmodũ de regno Biniamin: quod. ſ. futurus eſſet lupus rapax. Deſcribit enim hic textus, quæ ſucceſſu tẽporũ, ventura erant populo Iſrael, à die ſeu tẽpore prophetiæ: vſq; ad extrema tẽpora. Omitto quod dictio (achar), quæ hic ponitur proprie ſignificat poſteà: vt ex multis ſcripturæ locis conſtat. ſ. ſupra. 18. & iudicum. 7.

¶ Tu virtus ſeu viror meus, & principium roboris mei: reſiduum eleuatum, & reſiduum fortè.

Significat dictio Hebraica (choc). i. virtus proprie, vim & fortitudinem: vt patet. Numeri. 14. Magnificetur queſo (choach). i. fortitudo, ſeu potẽtia Domini. Et Deutero. 8. Ipſe eſt qui dat tibi (choach). i. robur ad faciendũ. Ex conſequenti ſignificat virorem, quod in eo virtus arboris & terræ demonſtretur: vnde Pſalm. 22. Aruit tanquã teſta (chochi). i. viror meus, Significat etiã pomum, ſeu fructũ viridẽ Iob. 6. (Vmichochachem). i. de fructu ſeu virore veſtro: (per quem abundantiã, ſeu proſperitatem intelligit) donare mihi. Et cap. 31. Si (chochah) id eſt fructũ eius. ſ. terræ: comedi abſq; argẽto. Idem Gene. 4. Inuenitur etiã ſignificare lacertum, ratione viriditatis, Leuiti. 11. Dictio autẽ (On). i. robur, licèt ſit, vt cunq; occulta, ex locis tamẽ quibus inuenitur, videtur ſignificare fortitudinem: & laborem, quod ex fortitudine procedat Pſal. 75. Primitias vel principiũ (onim). i. fortitudinũ eorum. Et Pſal. 105. Primitias vel principiũ omnis onã. i. fortitudinis eorũ. Itẽ Iob. 40. (Veono). i. virtus ſeu fortitudo eius, in vmbilico eius: vbi nullo modo videtur quadrare labor. Et Hoſe. 12. (Veono). i. in fortitudine ſua directus eſt cũ angelo. Colligitur ergo dictionẽ hac duo ſignificare. ſ. fortitudinẽ, & laborem: vt diximus: & vt inferius oſtẽdã, videtur huic loco magis quadrare fortitudo, quã labor. Sed ſi laborem vertas, ſenſus eſt. Tu labor meꝰ. id eſt cuius gratia laboraui in acquirenda ſubſtantia. Solent enim parẽtes laborare: poſtquã filios habent: ad eorum ſuſtentationem: vt illis relinquant quo viuãt. Si autem fortitudinem vertas, aut virorem ſenſus eſt. Tu fortitudo mea, id eſt es id in quo virtus & fortitudo mea, oſtenſa ſunt Latet enim in homine virtus generatiua: quæ in generatione prodire videt̃. Aut tu fortitudo mea. i. eras qui me defendere ſenio confectũ debueras. Sed primũ melius. Vnde quaſi explicans mort ſuo addit Principiũ roboris

boris mei.i.es id, quo primū robur meum apparuit. Explicatur locus Deutero. 21. vbi dicitur. Sed primogenitū filiū ex oſſe agnoſcet: vt det ei partes duas: ex eo quod inuentum fuerit ei. Ipſe enim eſt principiū fortitudinis ei9. Dictio verò ſequēs.ſ.(ieter) propriè ſignificat reſiduū, vt patet Ioſue.13.(ieter).i. reſiduū regni Sichō. Et Iudicū.7. Omne (ieter).i. reſiduū populi, incuruauit ſe. Nam verbū (iatar) a quo (ieter, ſignificat propriè reſiduū eſſe: vt patet Exo.10. Et omnē fructū arboris, quē (hotir).i. reliquit grando: aut qui reſiduus fuit grandini. Idem Iſaiæ primo. Niſi dominus exercituū (hotir).i. reliquiſſet nobis ſuperſtitem. Loci autem: quos noſtri citant, ad probandū dictionem ſignificare excellentiam: multo melius exponuntur, ſi reſiduū interpreteris: veluti illud. Prouerb.12. vbi vertūt (iater).i. excellentior proximo ſuo, erit iuſtus. Melius vertas, permanētior, ſeu diuturnior: quoniā plures filios relinquit, quā impius. Sic etiā Eccleſiaſtæ.7. Melior eſt ſapiētia cū hæreditate, & dignior. Meli9 & germanius vertas. Et diuturnior, vidētibus ſolem. Sequens vero dictio (ſceet).i. eleuatio dicit Rabbi Ionath eſſe per ſe radicem: ſed verius puto, eſſe à radice (naſſa): quod eſt leuare eleuare. Vnde (ſceet) eleuationem ſignificare arbitror, & excellētiā: & loco aptiſſime quadrare videtur: vt dicat Iaacob Reuben: debuiſſes eſſe reſiduū eleuationis meæ.i. ille in quo mea dignitas, & eleuatio ſeu excellētia deberet remanere. Solēt.n. primogeniti eſſe hæredes honoris, & dignitatis paternæ. Vltima verò clauſulæ dictio.ſ.(am).i. fortitudo ſignificat robur, & fortitudinē: vt patet Iudi.14. Quid (am) ideſt fortius leone? Eſt ergo huius clauſulæ ſenſus integer iſte. Reuben primogenitus meus. Tu fortitudo mea.i. es id quo fortitudo mea generatiua manifeſtatur: & principium roboris mei.i. in quo primum robur meū oſtēſum eſt. Reſiduū ſeu permanētia eleuationis.i. honoris mei, ſeu in quo honor meus, dignitas mea, remanere debuit: & reſiduum roboris mei, ſeu fortitudinis meæ.i. in quo progenies mea & poſteritas: quæ robur domus paternæ dicitur: relinquēda erat. Poſſet etiam verti: (quoniā dictio (ieter) nō videt̄ eſſe in regimine) Reſiduū.i. tu deberes eſſe reſiduū mei.i. in quo ego debebā permanere. Et tu eleuatio.i. deberes eſſe dignitas mea: quæ in te erat relinquenda: aut eleuatio.i. qui me à laboribus leuare debueras. Deberes etiā eſſe reſiduū, fortè ad defendēdum me, aut in quo mea fortitudo relinquēda erat. Feſtin9 aut leuis, ſicut aquę. Verbū (pachaz) ſignificat proprie feſtinū eſſe: & ex cōſequēti leuem: quod leues ſint feſtini, dū incedūt. Vnde Sophoniæ.3. prophetæ ei9 (pochazim) id eſt feſtinātes.ſ. ad prophetandū: iuxta illud Ieremiæ.13. Nō mittebā eos: & ipſi currebāt. Et Iudicū.9. quoniā mercede cōduxit ex eis Abimelech, viros vacuos: (vpochazim).i. & leues .i. non grauatos pecunia. Solet enim hebraiſm9 vocare diuites, graues ſeu grauatos. Pauperes vero leues. Et Iere.23. Errare fecerunt populū meū mēdatijs ſuis: (vbepachazuthā).i. & leuitatibus, aut feſtinatione ſua.ſ. in prophetando. Si ergo hic feſtinū vertas: ſenſus eſt. Eris feſtinus.i. cito perdes dignitatem primogenituræ, quemadmodū aquæ cum feſtinatione tranſeunt. Nā primo Parali.5. habes de Reuben. Ipſe (inquit) fuit primogenitus, & cū violaſſet thorū patris ſui: data eſt primogenitura eius filijs Ioſeph filij Iſrael: trāſiuit ergo cito eius primogenitura, in aliā tribū.ſ. Ioſeph: qui in duobus filijs.ſ. Ephraim & Menaſſeh, duplicem portionem ſubſtantiæ paternæ hæreditauit. Et idē ſenſus eſt, ſi leuem legas, Aut feſtinus, vt aqua.i. non conſiderans malū: quod volebas perpetrare, quantū eſſet. Non reſiduus, ſubaudi eris in honore.ſ. patris. Nō ages perſonā meā. Relinquitur enim primogenitus loco patris, aut non permanebis modo prædicto.ſ. hæres dignitatis & roboris: & cauſa ſubditur. Quoniā aſcēdiſti cubile pr̄is tui. Alij vertūt. Non erit tibi reſiduū.i. pluſquā alijs fratribus tuis: cū tamen debuiſſet eſſe iure primogenituræ: neq; eſt mala interpretatio. Tūc polluiſti, ſtratū meum aſcendit. Verbū (hallal), ſignificat polluere, fœdare, & poſſet eſſe ſenſus. Tūc polluiſti.ſ. te: aut ſtratum meū, ſtratum meū aſcendit. Dictio (Ieſua) Hebræis ſignificat ſtratum, ex ligno ſeu tabulis: quod eſt ſub culcitra, & alijs lectiſternijs. Verbum (iaſa) ponitur

nitur Iſaiæ.14. vbi dicitur. Subter te (iuſa) ideſt ſternetur vermis: aut ſtratus fuit vermis. Et dupliciter poteſt litera iſta legi primo ſic. Tūc polluiſti.ſ.te aut me, & ibi punctus: poſteà ſequitur, ſtratū meū aſcendit: quaſi admirando quod auſus fuerit ſtratū eius aſcendere: & eſt ſermo ad alios fratres. Alio ſic. Tunc polluit ſtratū meū, & ibi ſit quies, Poſteà. Aſcendit, ſcilicet ſtratū meū, aut aſcendit ipſum. Non eſt (inquit) veritus, ipſum aſcēdere Res geſta ſcripta eſt ſuper cap.35.

¶ Simon & Leui fratres: Vaſa deſtructionis, ſeu ſuccisionis: in habitaculis eorum.

Non eſt ſenſus quod Simō & Leui ſint fratres germani. Hoc enim manifeſtū eſt: ſed ſenſus eſt, eos eſſe ſocios in malo, ſeu ſimiles (vaſa) ideſt inſtrumēta, ad ſuccidēdū, ſeu ſubuertendum: ſunt in habitationibus eorum. De dictione (chamas).i.ſuccisio, diximus ſupra cap.6. cuius ſignificatio propria, nō eſt plenè nota. Sequēs vero.ſ.(mecherah).i. habitaculū, etiā ignota eſt. Nam radix eius ponitur (machar), quod eſt vēdere cum quo nullā habet in ſignificatione cōuenientiā. Si radix nōis Mecherah: eſſet (chur) quod eſt fornax: ſenſus eſſet (vaſa) ſuccisionis in fornacibus ſuis.i.ſunt veluti arma ſuccisionis dum ſunt in fornacibus ſuis ac ſi dicat. Sūt arma ſuccisionis ardētia & inflamata: in quibus perdurat ardor diu. Ideò maledictus furor eorum. &c. Alij putant eſſe nomen inſtrumenti ſeu gladij, quod Græcis dicitur (macherah): & hunc ſenſum ſubeſſe putant. Macheræ eorum ſunt arma ſuccisionis.i. ad ſuccidendū: Locū dificilem reddit ignorātia ſignificationis vocabuli. Qui putāt nomen ſignificare habitationem: citāt illud Ezechie.16.(mecurotaich).i. habitationes tuæ. Mihi tamē hæc expoſitio non multū arridet: & ſi eſſet aliquis locus in ſcriptura, vbi dictio (macheram) ſignificaret: nulla lectio: magis quadraret textui, & ſequētibus, vt ſenſus eſſet Simō & Leui ſocij.ſ. in crimine. Macheræ eorū ſunt arma ſuccisionis.i. ordinata ad perdendū. Sed quia dictio Nullibi (quod ſciam) in ſcripturis (macheram) ſignificare inuenitur, ideò reiicienda eſt: hæc interpretatio & quia dixerat eos eſſe ſocios ad malum: ideò deſiderat quod in cōſilio, *ſeu* ſecreto eorū non veniat anima.*i. vita eius,* & in cōgregatione eorum, nō veniat gloria eius. *ac ſi dicat: Quoniā Simō & Leui ſunt fratres.i. ſocij ad faciendū malū: cupio quod nō tractent in conſilio ſuo de vita mea: neq; in cōgregatiōe ſua de gloria mea, aut de ſubſtātia mea: quoniā quēadmodū tractarūt de vita, & ſubſtantia, aut gloria Sichimorū perdendis, & perdiderunt: ſic facerent vita mea, & gloria mea. Secundò modo poteſt textus exponi. In ſecreto eorū nō veniat anima mea.i. Non ſim cū eis in conſilio, neq; gloria mea vniatur congregationi eorū: aut grauitas mea, & loquitur de grauitate & gloria ſenū: ſeu cōſiliariorū. Poſſunt ergo anima & gloria, hic accipi, aut pro vt pertinent ad perſonam venientem ad conſilium & congregationem: aut pro rebus, ſeu materia conſilij: & ſecundo modo ſenſus eſt in conſilio eorū, nō veniat anima mea.i. vita mea, tanquā res ſuper qua eſt conſiliu: neq; gloria mea, & honor, eadē ratiōe veniat, in cōgregatione eorū. Primò modo eſt ſenſus in conſilio eorū, non veniat anima mea.i. perſona neq; gloria mea.i. autoritas mea, non vniatur cœtui eorū: & cauſam aſsignat. Et videtur loqui de impetu, quem fecerunt in Sichimitas, ſuprà.34. & per virū intelligo. aut Sechem, aut omnes viros ciuitatis, more Hebraico: Aut melius.* Quoniā in furore ſuo occiderunt virū. *ſ. Emor & in voluntate ſua, eradicauerunt taurum, id eſt Sechem qui erat iuuenis. Et aduerte quod verbū (achar) ſignificat proprie eradicare: & etiam ſubneruare, ſeu ſuccidere hominem: quod crura in homine ſint quaſi radices, quibus corpus quaſi arboris truncus ſuſtētatur. Sunt hic qui ſor interpretātur murū: vertentes eradicarūt, ſeu ſubuerterūt murū: & licet (ſur) ſignificet murum, infrà hoc eodem cap. in benedictione Ioſeph, vbi dicitur: Filiæ incedebant ſuper (ſur) id eſt murum. (Sor) tamen, non inuenio alicubi aliud quā bouem ſignificare: bouem autem in multis ſcripturæ locis ſignificat: vt ſuprà.31. Fuit mihi (ſor) id eſt bos, & aſinus. Idem Leuiti.9. & Deute.22.* Maledictus furor eorū, quia

fortis

fortis & tranſitus, aut impetus illorũ, quia durus. *Verbũ (arar) maledicere ſignificat: & etiã contrahere, aut contrahi: quoniam id quod maledicitur, videtur contrahi ne ſe extendat, aut creſcat. Dicitur autem furor eorũ fortis, & impetus durus: quia nihil potuit eos diuertere à malo: quod facere cogitarant.* Diuidam eos in Iaacob. *ne ſcilicet aduerſus alias tribus vniantur.* Et diſpergã eos, *id eſt longe à ſe inuicem eſſe faciam. Erit ergo perfectus huius ſententiæ ſenſus iſte* Simon & Leui fratres. *i. ſocij ad malũ.* Arma iniquitatis, *aut* ſucciſsionis. *ſ. ſunt: in tabernaculis eorum. i. arma ad ſuccidendũ,* ſunt in tabernaculis eorum, *incluſa.* In conſilio eorum non veniat anima mea: *tanquã res: de qua perdenda conſiliantur:* & in congregatione eorum non vniatur gloria mea: *eodem modo ac ſi dicat. Nõ conſulãt de perdenda vita mea: neq; vniantur ad perdẽdam gloriam, aut ſubſtantiã meã. Portugallice (Guarde Deos de ſeus conſelhos & aiuntamentos: a peſſoa, & a faziẽda).* Quoniã in furore ſuo occiderũt virum. *ſ. (Emor)* & in volũtate, ſeu appetitu ſuo ſubneruauerunt, aut eradicarunt taurũ *ſcilicet Sichem.* Maledictus furor eorum, quia fortis. *ſ. ad deſtruendũ:* & impetus eorũ, ſeu trãſitus: quia durus ad retinendũ: *ideò ne ſimilia faciant fratribus ſuis.* Diuidã eos in Iaacob. *i. faciam, quod non habitẽt ſimul:* & diſpergam eos, *ſcilicet lõge lateq;* in Iſrael, *ne coniungi ad malũ poſsint. Poſſet etiam illa clauſula, Arma ſucciſsionis in tabernaculis eorum, iuxta aliũ ſenſum verti. Arma ſucciſsiõis in fornacibus ſuis. i. ſunt veluti arma ad ſuccidendũ, dum ſunt ignita: à quibus tarde calor ille aufertur. Vnde ſequitur.* Maledictꝰ furor eorum. *Et quia hic pater fere maledixerat Leui: Moſeh Deute. 33. quaſi conſolando eum. miris encomijs eũ commẽdat: quẽadmodum Reuben: cui dicit ibidẽ. Viuat Reuben: & non moriatur: fortè quia hic dixerat ei Iaacob. Non creſces.*

¶ Iehudah tu, laudabũt te fratres tui, manus tuę in ceruice inimicorum tuorum, incuruabunt ſe tibi: filij patris tui.

Alludit ſenex ad nomen (Iehudah), quod eſt laus, exaltatio vocis in laudem alicuius. Verbum (iadah), à quo (Iehudah) duo ſignificat. ſ. Proijcere, deijcere, & laudare, ſeu laudibus attollere. Exemplum prioris ſignificationis habes Zacha. 1. vbi dicitur (leiadoth). i. & deijciãt cornua gentiũ. Et Ieremiæ. 50. (Iedu). i. proijcite in eam, aut deijcite eã. Et Iſaiæ. 11. Ablactatus manũ ſuã (hadah). i. proijciet, ſeu deſcendere faciet. Licet in his locis poſsit bene tollerari. ſecũda ſignificatio. ſ. vt leuent cornua gentiũ à loco ſuo. Ablactatus manũ ſuã leuabit. Similiter illud Ieremiæ verti poſſet: leuate in eã, aut cõtra eã. ſ. ſagitas, aut arma. Secundæ vero ſunt infinita ferè exempla, in ſcripturis. Et videtur verbũ quaſi cõtraria ſignificare. ſ. deijcere, & exaltare: & poteſt eſſe alluſio alterius ad alteram, ſi ſignificet proijcere, quod etiã ſignificet laudibus attollere: quod ille qui alterũ laudibus extollit, videatur in eum laudes proijcere: & ſic non ſunt contraria ſignificata omnino. Eſt ergo ſenſus. Merito vocaris (Iehudah). i. laus: quoniam laudibus attollent te fratres tui. Solebãt enim Iehudæi Regem ſuũ, præſertim nouiter inſtitutum, laudibus extollere dicentes. Viuat Rex viuat Rex: vt patet primo Regũ. 1. Poſſet etiam verti. Deijcient ſe tibi fratres tui: iuxta aliã verbi ſignificationem: ſed quia ſtatim ſequitur: Incuruabunt ſe tibi filij patris: videtur prior ſenſus germanior & magis alludit ad nomen Iehudah prior ſignificatio. Manus tuę in ceruice, *aut* collo inimicorũ tuorũ. *ſcilicet ad deijciendum eos. Solent enim qui alios deijcere volunt: ſi fortes ſunt: ponere manũ ſuã ſuper collum eorum, quos proſternere volũt. Et dictio (oreph), ſecundũ Hebræos, ſignificat poſteriorem partem colli, qua manus ad deijciendum iniiciuntur: & in hoc prædicit robur, & fortitudinem*

fortitudinem huius tribus aduerſus inimicos: & ex decurſu ſcripturæ verũ eſſe conſtat. Incuruabunt ſe tibi filij patris tui. *id eſt fratres tui regiã reuerentiam exhibebunt. Et aduerte: quam caute loquatur ſenex, de regno Iehude. Nõ dicit ei aperte. Eris Rex, ne fratres ad inuidiam prouocaret quemadmodum amor in Ioſeph, ſed velate in iis omnibus loquitur.* Catulus leonis Iehudah. *Putãt Hebræi nomen (Gur) id eſt catulus, eſſe à radice (gur), quod eſt peregrinari: ſed meo iudicio confundũt duas radices. ſ. (gur) quod eſt peregrinari, & (iagar) quod eſt pauere. Vnde (gur), id eſt catulus leonis, non eſt à (gur), ſed à (iagar): & ſignificat aut pauores, aut leonem ratione pauoris, quem hominibus incutit. Poſſumus ergo vertere catulus leonis, & melius. Pauor leonis Iehudah. i. tam pauendus vt leo: vnde infra dicitur. Quis ſuſcitabit eum?* A preda aſcendiſti fili mi. *Dictio (tereph) ſignificat propriæ partem diſcerptam ab animali: & ſenſus eſt. A diſcerpſione. i. accepta parte animalis, veluti leo, aſcendiſti. Et per partem diſcerptam, ſeu raptã, intelligit regnũ, aut regni partem quã trib⁹ Iehudah, vt quaſi abſtulit à domo ſeu tribu Biniamin tempore Saulis: & ſenſus metaphore eſt, quod quemadmodum leo, quoniam pauor eſt omnibus animalibus: intrat gregem, & partem ab animali ſibi decerpit, & cũ ea aſcendit ad locum ſuũ: ſic tribus Iehudah in Dauid, Iſrael, (tempore Saulis) inuaſit regnũ, & abſtulit, aut rapuit, à filio eius. Et prius partem, ſcilicet tribũ Iehudah: poſt eà vero totũ Iſrael.* Curuauit ſe, iacuit ſicut leo, quis ſuſcitabit eum? *Aduerte hic nomen labi meo iudicio non ſignificare leonem, licet Hebræi dicãt (arieh) ſignificare leonem minorẽ, labi vero maiorem, ſed potius aliud animal ferociſſimũ: quia Naum. 2. & Numeri. 23. Lebi coniũgitur (arieh). i. leo leoni. Poteſt tñ ſuſtineri oppinio Hebreorũ. Senſus est eſt. Quẽadmodũ leonẽ poſtquã prædã rapuit, & aſcẽdit, & incuruauit ſe & iacet cõmedẽdo prædã, nemo audet ſuſcitare: ita neq; tribũ Iehudah poſtquã regnũ rapuit à Saulis domo. Poſtq; .n. ſemel regnu accepit: nunquam ex toto amiſit poſt eà: licet bene partem.*

¶ Non recedet virga de Iehudah, & ſcribere faciẽs, de inter pedes eius: vſq; quo veniet ſciloh: & illi obedientia populorum. *Sic eſt ſententia in Hebræo.*

Duo ſignificat dictio (ſcebet). ſ. virgam: & familiã, ſeu progeniem: quod hoĩes ex vno producantur, ſicut ex virga folia, aut rami Iſaiæ 10 (Veh Aſſur, ſcebet). i. virga furoris mei. Idem Prouer. 10. Quod autẽ virgã regni ſignificet habes Pſal. 45. (ſcebet). i. virga rectitudinis, (ſcebet). i. virga regni tui. Quod vero familiã, cõſtat Pſal. 78. Vbi dicitur (ſcebet). i. tribũ, aut familiã Ephraim non elegit: & multis alijs locis. Sequit autem participium. ſ. (cochech), à (chachach): ſignificat proprie limitare, ſcribere, decreta facere, maximè prohibitiua, terminare præſertim linea, vel radio Ezechi. 4. Fili hominis. Accipe tibi laterem, & pone illũ corã te: (Vechachota) id eſt deſcribet delimabis ſuper illum ciuitatem Ieruſalem. Vnde (mechoche). i. ſcribere faciẽs: aut ſtatuere faciens: ſeu ſtatuta faciẽs. Sed participiũ, vt plurimũ ſignificat legiſlatorẽ, ſeu decreta facientem: ſiue ſcribendo, ſiue condendo. Pſal. 108. habes (Iehudah mechochechi). i. legiſer meus. Idem Iſaiæ. 33. Domin⁹ iudex noſter. Dominus (mechokenu). i. legiſer noſter. Et Deute. 33. Et vidit principiũ ſibi. ſ. terræ ſanctæ, eſſe bonum. ſ. pro alendis pecoribus: quod ibi eſſet pars. (Mechochech), id eſt legiſlatoris recti. i. Moſeh ibi abſcõditi. Hic vero accipiendũ videtur, aut pro ſcriba, ſcribente decreta quæ Rex dictauerit: aut promulgãte decreta à Rege edita: ſeu facta. Quiquidẽ ſcriba, aut promulgator decretorũ, ſolet ſedere inter pedes principis, ſedẽtis in ſolio ſuo. Dictio vero ſequẽs ſcilicet (ſciloh) occultiſſimè ſignificationis eſt: ita vt neq; Hebræi neq; noſtri, ſciant quid ſignificet: ignorãtes cuius ſit radicis. Poteſt autẽ eſſe à radice (ſcil), quod ſecũdũ Hebræos eſt filius: ſed cũ dictio (ſcil), nullibi in ſcripturis reperiatur: ſuſpecta mihi eſt hæc ſignificatio, & videtur ficta, potius quam vera: quare ea reiecta, arbitror potius radicem eſſe (ſcalah): quod eſt quietum & ſecurum eſſe: vt patet. 2. Reg. 4. Nonne dixi tibi non (taſleh), id eſt noli me

ſecuram

ſecurā reddere,ſcilicet de filio habendo? Iob etiā
tertio.Nō(ſalauchi),id eſt fui quietus, aut paci
ficus.Et Ieremiæ.12.(ſalu),id eſt quieſcunt,ſeu
pacifici ſunt omnes: qui præuaricantur:& ſic
puto(ſciloh)ſignificare quietum & pacificum.
Aliqui putant dictionem(ſciloh),ortum habe-
ret à(ſciliah),quod eſt ſecundina,ſeu pellicula
illa,qua partus obuolutus,vtero prodit,citantes
illud Deutero.28.(Vbeſilatah),id eſt & in ſe
cūdinas,quæ egrediuntur è loco,qui eſt inter pe
des eius:ſed mihi non arridet hæc ſignificatio.
Eſt ergo ſenſus.Non recedet virga,ſcilicet re-
gia ,aut ſceptrum : de Iehudah,& ſcribere fa-
ciens:ſcilicet decreta, aut decreta proferens, de
inter pedes eius:donec veniat quietus:per quem
Meſsiam intelligit:& ei obediētia populorum,
ſcilicet erit.Et per ſcribentem,aut decreta fa-
cientem, intelligit ſcribam: qui ſolet eſſe inter
pedes eius,ſcilicet Regis,aut eum qui Regis no-
mine decreta promulgat.Et ſi(mechochech)ſi-
gnificaret decretū ipſum: clarior eſſet ſenſus:
quod ſcilicet neq; virga iudicis,ſeu poteſtas iu-
diciaria receſſura ſint à Iehudah: nec decre-
tum:id eſt liber decretorum,de inter pedes eius:
donec veniat quietus:ſed quia participium,po-
tius quam nomen videtur eſſe(mechochech):
prior expoſitio & communis amplectenda eſt.
Quod vero Meſsias debeat eſſe quietus:& pa-
cificus:ex multis locis ſcripturæ conſtat:præſer
tim ex.9.Zachariæ cap. vbi de eo dicitur, quod
ſit venturus manſuetus:& poſt pauca.Et ſuc-
cidere faciam quadrigas Ephraim : & equos
de Ieruſalem: & ſuccidentur arcus bellici; &
loquetur pacem gentibus. Sed aduerte hic qua-
liter Iudæi moderni hunc locū de Chriſto aper
te loquētem peruertunt. Dicunt enim.Non eſſe
ſenſum, quod quū primum ceſſauerit regnum
Iehudah: ſtatim Meſsias ſit venturus: quem
ſenſum litera prima fronte prætendere vide-
tur:ſed quod non dabitur alteri tribui, donec
Meſsias venerit:itaque ſecundum eos , ſenſus
eſt.Non recedet virga:ſcilicet iudicis , aut re-
gia poteſtas : de tribu Iehudah: vt ſcilicet al-
teri detur,quantuncunque ceſſent reges Iehu-
dah : vſquequo veniat quietus: id eſt Meſsias:
quod ex præcedētibus cōfirmāt.Præcedit enim
Iehudam accepto regno,accubuiſſe,neque ali-
quem auſum ab eo auferre illud : quem vt leo
quietus defendit. Sed hunc ſenſum eſſe extor-
tum,& alienum à litera:lippis, & tonſoribus
notum eſt. Sunt aliqui , qui dictionem(ſciloh)
in duas partes diuidunt:ſcilicet in ſcin ſeruile,
quod eſt qui quæ quod: & (lo), quod eſt ei, illi,
vt ſit ſenſus.Donec veniat cui illi,id eſt donec
veniat ille, cui debetur corona regni: & ſi poſ-
ſet dictio diuidi,optimus eſſet ſenſus iſte:quem
locus apud Ezechiel.capite vigeſimo primo illu
ſtrare videtur: vbi dicit propheta iuxta veri-
tatem Hebraicam,ad Iechoniam,qui tūc tem
poris regnabat, aut ad regem:qui tunc tēporis
erat.Remoue(cidarim),& tolle coronam, hæc
non eſt hæc, humilem ſubleua, & ſuperbum hu
milia,ſubuerſionem,ſubuerſionem,ſubuerſionē
ponam eam : etiam hoc non fuit ei ad coronam
donec veniret cui eſt iudicium : & tradam illi
eam.Vbi Propheta Regi Iehudah iubet remo-
uere mitram , quæ ſub corona ponebatur.
Hæc corona non erit amplius corona,id eſt ceſ-
ſabit regnum. Superbum, ſcilicet Regem: qui
nunc regnat humilia,& humilem .ſ.Meſsiam
ſubleua. Ego Dominus ponam eam, ſcilicet co-
ronam ſubuerſionem, id eſt ſæpius eam ſubuer
tam , & deiiciam : & corona hæc non erit Re-
gi corona,id eſt non reputabitur amplius Rex:
vſquequo veniat:cui datum eſt iudicium. Ioā-
hanis quinto. Poteſtatem dedit ei iudiciū face-
re: & tradam eam ei. Qui ſenſus valde pla-
ceret,ſi dictionem ſentirem poſſe diuidi.Chal-
deus & ſeptuaginta,non longè ſunt ab vltima
interpretatiōe: quorū primus vertit. Donec ve
niat Meſsias. Alij vero. Donec veniant repoſi-
ta ei. Ligans ad vitem pullum ſuum,
& ad perplexam , ſcilicet vitem fi-
lium aſinæ ſuæ. Lauabit, ſeu lauare
faciet in vino veſtimentum ſuum: &
in ſanguine vuarum operimentum
ſuum. *Commendat nunc ſortem tribus Iehu-*
dah,à copia vini. Et poſtquam laudauit homi-
nes,laudat ſortem terræ eius. Aduerte hic no-
men(ir)ſignificare proprie ciuitatem : ſed ex
verbis Zachariæ nono cap conuincitur etiam
pullum ſignificare : vbi dicitur. Super aſinum

& ſuper (aÿr) pullum filiũ aſinarũ. Sed quia hic non ponitur (air), ſed (iroh): puto potius nomen eſſe ab (arah) quod eſt nudare, euacuare, quam (abir), quod eſt ciuitas: & ſignificare potius (iroh) vacuum, quam pullum. Neque libenter admitto, quod ponatur ibi (he), loco (Vau): quia licet hoc frequens in hebraiſmo ſit: hic tamen nulla eſt neceſſitas huius mutationis. Dictio autem ſequẽs, ſcilicet (ſerechah), incerta eſt ſignificationis: quidam vitem optimam interpretantur:, cuius vuæ non habent acinos. Ex coniecturis autem, videtur ſignificare vuam diuerſi coloris: quam nos vocamus (baſtardam), quæ non eſt plene rubra: ſed ſubruffa. Moueor ad hoc: quoniam zachariæ primo legimus. Et poſt illum, equi ruffi (ſeruchim), id eſt coloris illius vuæ: aut diuerſi coloris. Et Iſaiæ.19. Et pudore ſuffundentur, operantes (lina ſericot), id eſt ſubruffa, qualia eſſe ſolent piſcatorum. Ieremiæ ſecundo. Plantaui te (ſorech) id eſt vitem ſubruffam: ſeu baſtardam. Solent apud nos vuæ huiuſmodi vitis, in precio eſſe. Eſt ergo ſenſus verborum iſte. Ligans ad vitem pullum (ſi pullum legas), ſcilicet ad onerandum illum. Tanta (inquit) erit racemorum copia, vt in vite vna: poſſit pullus onerari. Si autem vacuum, per illud caniſtrum intellige, & ſenſus eſt: ligans, id eſt ſuſpendens ad vitem vacuum: ſcilicet caniſtrum, & ad optimam vitem, ſeu baſtardam (liceat mihi ſic explicandi gratia loqui) filium aſinæ ſuæ, eadem ratione, ſcilicet propter copiam: quod ſtatim ſuo more explicat, dicens. Tãta erit copia vini, quod Lauabit in vino veſtimentum ſuum: id eſt ac ſi aqua eſſet, tanta erit eius copia: & in ſanguine vuarum. i. in vino rubro, operimentum. Non plene conſtat (ſur) ſignificare operimentum, neque eſt vlla coniectura, ad venandam propriam ſignificationem: cum non alibi quam hic, in ſcriptura reperiatur. Sed ſi (ſetau) eſſet radix nominis, quod eſt hyems. tunc ſignificaret veſtem hyemalem pilloſam, quæ dum madeſit, multam aquam, aut vinum attrahit. Et per vinum, album intelligit, qui ſpeciem aquæ habere videtur: ideo dicit, lauabit veſtimentum: per ſanguinem vero vuæ, rubrum: iuxta illud, Deutero.32. ſanguinem vuæ biberent meraciſſimum. Rubeus oculis à vino, & albus dentibus a lactè. Commendat (Iehudæ) ſortem à copia vini, & lactis. Solẽt autem qui egregie potãt, oculos rubicundos habere: & ſimiliter dentes albos, qui lacte veſcuntur. Quod autem dictio (chachlal) ſignificet rubeum, cõſtat ex.23.cap. Prouerb. vbi dicitur. Cui (vech) cui rixe, cui loquacitas, cui vulnera fruſtra, cui rubor oculorũ? vbi ponit (chachlilu) loco ruboris. Eſt ergo integer huius loci ſenſus iſte: Ligãs ad vitem, racemis, ſcilicet onuſtam vacuum, ſcilicet caniſtrum, aut pullum ad onerandum in eadem vite: & ad vitem precioſam, ſeu baſtardam filiũ aſinæ ſuæ: eadem ratione. Et præ copia vini, lauare faciet in vino: ſcilicet albo ad modum aquæ veſtimentum ſuum: & in ſanguine vuæ, id eſt rubeo vino: operimentũ, ſcilicet hyemale ſuũ: id eſt tanta erit in terra eius vini copia, vt in albo vino, veluti in aqua poſſit veſtimenta lauare: & operimentum tingere in vino rubeo, aut lauare. Et præterea hac de cauſa conſequetur oculorum rubedinem, & præ copia lactis, albeſcent dentes eius.

¶ Zabulun ad ſinum marium habitabit: & ipſe ad ſinũ nauium, terminus eius ſuper Sydon.

Verterunt hic omnes ferè noſtri portum: ſed dictio (choph) videtur potius ſinum ſignificare, aut locum, quo naues à ventis tegũtur, quã portum abſolute. Nam (capah) radix nominis, ſignificat tegere, ſeu abſcondere: vt patet Deuterono.33. (Chapeph), id eſt tegens eum tota die. Vnde (cupaph), id eſt thalamus, ſic dictus: quod ibi abſcondatur ſpõſa cũ ſponſo: vt habes Pſal. 19. Quaſi ſpõſus, egrediẽs mecupatho. i. è thalamo ſuo. Ex quo manifeſtè apparet (choph), ſignificare ſinũ, ſeu locũ, quo naues tegũtur, & protegũtur à ventis. Ad hoc eſt res ipſa. Nam terra Zebulun, vt in charta oſtenditur, ſinus maris eſt, iuxta carmeli montis promontoriũ: ſi deſcriptioni fides adhibenda eſt. Dicit autem marium, quia in ſinu videntur duo maria, ſcilicet: quod ſinu cõcluditur, & quod eſt extra

ſinum

ſinum. Vnde ſtatim explicat quod dixerat. Et ipſe ad ſinum nauium, ſcilicet morabitur. Et ſtipes eius, id eſt limes. Solebant enim quōdam ſtipitibus lapideis quemadmodum nūc termini terrarum deſignari. Vnde ad literam vertendum erat. Et ſtipes eius iuxta Sidon: in qua, ſcilicet ciuitate erat terminus illius tribus. Vertimus autem ſtipitem, quia (iarech) proprie ſignificat ſtipitem: & exinde haſtille, & femur, quod modum ſtipitis habeant. Memento hic etiā (onijah), id eſt nauis, eſſe ab (anah) quod eſt currere, ſic dicta à curſu: & licet pater nihil boni hic (zebuloni) imprecari, aut prædicere videatur: Moſſeh tamen Deutero. 33. cōſolatur eum dicens Lætare (zebulun), quando egredieris, ſcilicet terram tuam ad nauigandum. Et Iſachar in tabernaculis tuis, populos ad montem vocabunt, ibi ſacrificabunt ſacrificia iuſtitiæ: quia affluētiam marium ſugent: & tectos teſauros arenæ. Ex quibus conſtat. Non parum Iaacob hic tribui zebulun prædixiſſe: dum eū ad ſinum marium locat. Solēt enim vrbes maritimæ ditiſſimæ, & opulentiſſimæ eſſe.

¶ Iſachar aſinus dorſi, aut dorſeus: cubans inter duos ordines.

Modo ponit quæ ventura ſint (Iſachar): & prius ponit methaphoram, & poſtea explicat eam. Non vertimus aſinum fortem, ſed dorſi: quoniam (gerem), proprie ſignificat ſpinā dorſi, ſeu dorſum ipſum: vt patet. 2. Regum. 9. vbi de conſtituentibus (Iehu) in Regē dicit textus. Accepit vnuſquiſque veſtimentum ſuum: & poſuit ſubter eum (El gerem), id eſt in dorſum graduum. Fecerunt enim ei gradum ad modū graduum tribunalis: ſuper quod Rex ſedere ſolet: quod tu valde nota: quoniam in eo loco omnes rabini hallucinati ſunt: dum quidam verterant, ſuper gradus ipſos: Ac ſi gerem nullius eſſet ſignificantiæ Chaldeus vero ſuper gradus horarum. Hieronymus rem proprius attigiſſe videtur, qui vertit in ſimilitudinem tribunalis. Sanctes vero, ſuper faſtigium gradus. Nomen etiam (miſperetaijm) quod ordines hic fere omnes vertunt: ignotæ ſignificationis eſt. Nam Ezechiel. 40. noſtri vertunt vncinos, quibus carnes ſuſpendi ſolēt. Pſal. vero. 68. (chitropodes). Si dormiatis inter (ſephataijm), id eſt (chitropodes): vbi aliqui ſortes vertunt. Hic vero terminos, aut ordines. Alij acies: ex quo conſtat ignotam eſſe propriam nominis ſignificantiam. Si autem verbum (ſaphat), ſignificet ordinare diſponere, ſicut Hebræi colligūt, ex eo quod habetur 2. Regum. 4. vbi dicitur (ſephoth), id eſt diſpone, ſeu ordina ollaz: & idem Ezechiel. 24. & ſi (ſephataijm) ſignificet ordines: ſenſus eſt (Iſachar) aſinus dorſi: id eſt fortè dorſum habens: iacuit inter duos ordines: id eſt inter duas ſarcinas ordinatas. Et vult dicere quod permiſit ſe tributis onerari: vt quieſceret. Nō curauit tributa multa ſibi impoſita ſoluere: modo quieſcere poſſet. Vnde ſequitur. Et vidit requiem. Poſſet etiam dici, verbum ſignificare ordinare: & nomen (Sephataijm cacabos), aut (ollas) ſic dictas, quod ordinari ſoleant in culina: propter illud Pſalm. 68. Si dormiatis inter (ſephataijm), id eſt cacabos vel ollas. Similiter. Ezechiel. 40. (Vehaſephataijm). i. & (cacabi), aut (olle) menſuræ vnius: & tunc ſenſus eſſet (Iſachar) aſinus dorſi, vt ſupra: iacuit inter (cacabos) id eſt permiſit ſe in loco villi eſſe: propter requiem: ſed prior expoſitio magis arridet. Neutra tamē intellectum meū adhuc ſatiat: quia non quieſcit in ſignificatione termini. Vnde Moſſeh, ſignificās huius tribus quietem: dicit Deutero. 33. Lætare (Iſachar), in tabernaculis tuis. Et vidit requiē quoniā bona: id eſt eſſe bonum requieſcere, & terrā: quia dulcis. Hoc enim, ſignificat (naemah), ſcilicet dulce: a Naam quod eſt dulceſcere: vt patet Prouerbio. 9. Panis abſconſionū, id eſt abſconditus (ijnam), id eſt dulceſcet. Inclinauit humerum ſuū ad portandum: & fuit tributo ſeruiens, id eſt paſſus eſt tributo onerari: ne quietem, & requiem relinqueret. Dictio (mas) quam tributum vertimus: eſt (amaſas) quod eſt diſſolui: ſeu (amaſſa) ſeparari, & exinde ſignificat pecuniam tributi: quod à (maſſa) diſſoluatur nummus: aut quod hominis ſubſtantiam diſſoluat, ſi multiplicetur. Eſt ergo perfectus huius benedictionis ſenſus (Iſachar), eſt veluti aſinus, fortè dorſum

ad portandum habens: (iacens), id eſt quieſcens inter duos ordines, ſeu ſarcinas: quod explicat. Vidit requiem eſſe bonam: & terram ſortis ſuæ dulcem: quia dulcis erat fructibus, & amena: & ideo inclinauit humerum ſuum, ad onera. ſ. tributorum portanda: & fuit tributo ſeruiés *Regibus. ſ. & principibus.* Dan iudicabit populum ſuũ: ſicut vna tribus Iſrael. *Quemadmodũ Leah Dan nomen filio impoſuit, quod Dominus ius prō ea dixerit: ita nunc pater, à iudicando populo: eũ nomen ſortitum aſſerere videtur. Signiſicat autem Dan iudicare, litigare, contendere. Iudicauit autem hec tribus populum in Sanſone, vt habetur iudicum. 13.* Erit Dan ſerpens ſuper viam, *id eſt ſimilis ſerpenti in via quem. ſ. nemo aduertit. Nullus viator conſiderat,* Ceraſtes ſuper ſemitã. *Significatio nominis (ſephiphon) ignota eſt Radix eius (ſi tamen ea eſt), ſcilicet (ſeaphat) ſignificat mordere, contundere: vnde coniectari licebit (ſephiphon) ſignificare rem quæ mordet, & cõminuit: fortè viperam. Aliqui ceraſtem vertunt: quæ eſt ſerpentis genus & autore Plinio. lib. 8. quadrigemina cornua præfert: ſimilima arietũ. Vide Pliniũ ſi placet cap. 33. lib. 8.* Mordens calcaneos equi: cadere faciens currum eius retrorſum. *Significatur hac metaphora tribũ Dan futurã calidam: cuius nemo impune dominetur. Quãdo autẽ hac vſa ſit caliditate tribus Dã: nõ cõſtat. Qui autem Antichriſtũ futurũ dicũt de tribu Dan: nihil dignũ autoritate, aut fide, aſſerunt: ideo malo ignorantiam fateri: quam fabuloſa recitare. Caliditatem hanc Dan: firmare videtur id: quod de ea dicit Moſeh. Deute. 33. Dicens Dan, vt catulus leonis, fluet ex baſſan: quaſi ex inſidijs proſiliens.* Salutare tuũ expectabo Domine. *Duo hic dubia ſunt. Alterum ſignificatio verbi (chauah) quod noſtri hic expectare vertunt: & Iudæi dicunt ſignificare expectare, & congregare: ſed meo iudicio tam ipſi quam noſtri: propriam ignorãt ſignificationẽ. Dixi de ea. Gene. 1. & ſi rem expendas: videbis quod ſignificat extẽdere, & ex conſequenti expectare: quod expectanti extendatur res ſperata, aut tempus ad id quod ſperat. Moueor autẽ: quoniam (chau), quod eſt huius radicis, ſignificat lineam, ratione vt reor extenſionis: quod. ſ. extenſa ſit. Si autem congregare ſignificat, non video qualem alluſionem habeat hæc ſignificatio cum ſperare, & cum linea: niſi dicamus lineam ſignificare, quod facilè colligatur & congregetur Res autem mihi adhuc dubia eſt. Alterum eſt, ad quid hæc ſententia hic ponatur. ſ. Saluti tuæ, aut ſalutem tuam expectaui Domine, & de verbi ſignificatione diximus. Hoc tamen conſtare videtur, quod in piel ſignificet expectare: vt patet Iob. 7. o. Sicut mercenarius (Iechaueh), id eſt expectabit opus ſuum. i. mercedẽ operis ſui. Item Iſaiæ. 5. Expectauit vt faceret vuas: vbi idem verbũ ponitur. Si autem ſignificaret ligare, tũc omnia cõuenire viderentũ: quoniã congregari eſt colligari inuicẽ: & linea diceretur (chau) à ligatione. Secũdũ vero adhuc videtur dificilius. & e duobus alterum mihi videtur. Aut quod quemadmodum ſolent ſenes, & egroti, inter verba ſuſpiria ſua emittere: ſicut inter comedẽdum: ſic faciat hic Iaacob: qui defeſſus inter (tot) verba: vocem illã ad Deum emiſit. Salutem tuam expecto Domine, id eſt ſpero: quod ſanabis me. Aut ſana me Domine: quoniam ſalutem tuam ſpero. Si vero ſententiã cum præcedentibus coniungere vis: tunc ſenſus erit. Quoniam hanc tribum Dani ſerpentina aſtutia præditam video: ſpero Domine, vt me ſalues ab ea: quemadmodum de Simon & Leui dixerat. In conſilio eorum non veniat anima mea: & in cetu eorum, non ſit gloria mea. Prior tamen expoſitio mihi magis germana literæ videtur. Eſt & tertia Salutem tuam expecto Domine vt, ſcilicet impleãtur hec omnia per meſſiam ſalutem tuam.*

¶ Gad exercitus exercitabit eum: & ipſe exercitabit in fine: ſeu poſtea, aut à tergo. *Sic eſt in Hebreo.*

Obſcurus valde eſt locus iſte: cum propter verbi (gadad) ſignificationem ignotam, tum propter ſenſum, quem ex verbis eruere dificile eſt. Vertimus autem exercitabit. Non quidem latinæ, ſed vt verbum, verbo Hebraico redderemus. Sicut enim (Gad) exercitum

tum

tum, & multitudinem ſignificat. Sic (Gadad) exercitum facere: quod vt verbum verbo redderemus, vertimus exercitare. Et ſenſus eſt, quod (Gad) quod exercitum ſonat. Alludit enim ſenex in ijs nominibus communiter ad nomina filiorũ: vt patuit de (Iehudah), & Dan exercitus congregabit eum, id eſt ſe aduerſus eum: ſed ipſe: ſcilicet exercitus: tandem caſtra metabitur ab eo, ſcilicet Gad. Ac ſi apertius dicat. Hac eſt prophetia Gad: quod exercitus congregabit ſe contra eũ: ſed ipſe exercitus poſteà deuincet, ſeu ſuperabitẽ ab ipſo Gad, aut & ipſe ſcilicet Gad cõgregabitur poſt ea, contra eum. Sed quãdo hoc acciderit, nõ conſtat. Aliqui hic vertunt (gad), exercitus ſuccidet eum. Et verbum (Gadad) etiã ſignificat ſuccidere: vt patet 1. Regum. 18. vbi de ſacerdotibus Baal dicitur, quod (ijthgodedu), id eſt ſuccidebãt ſe, ſeu incidebant ſe more ſuo cultris. Licet autẽ de ſignificatione huius verbi dixerimus ſupra cap. 30. hic etiam repetemus. Verbũ (Gadad), vt diximus, ſignificat exercitum facere, aut cõgregare: vt patet Pſal. 94. vbi dicitur (iagodu), id eſt congregabant exercitum, cõtra animam iuſti: aut multiplicabunt ſe. Sic Habacu. 3. Quando aſcẽdet ad populũ, vt (igudenu), id eſt exercitum congreget contra eum, ſeu multiplicet ſe contra eum. Significat etiam in (hit pael), punctatum eſſe multis puncturis, ordinatis ad modũ exercitus: vt patet Ieremiæ. 41. vbi dicitur. Et venerunt ſciſſu veſtibus (vmitgodedim), id eſt & punctati, ſeu punctis ſciſſi. Solebant enim gentiles triſtitiæ cauſa, ſe huiuſmodi puncturis incidere, vt patet Ieremiæ. 48. Super omnes manꝰ (gedudoth), id eſt pũcturæ, quod noſtri vertũt inciſiones. Quem ritum Dominus ſuis prohibet Deute. 14. Inde, (gedud), id eſt exercitus multitudo, & (gedudah), id eſt punctura, inciſio, in multitudine tamen: inde etiã, (gad) id eſt coriãdrum, quod eius grana multa ſint, & ordinata admodũ exercitus. Et quod aliqui. Pſal. 65. vertunt, lineas: vbi dicitur. Sulcos eius inebria, deſcendere fac (gedudeah), id eſt in lineas eius, vt noſtri vertunt. Melius vertas. Deſcendere fac grana eius: per quæ grandinem, ſeu grana grandinis intellige, quæ multiplicantur ad modum exercitus, ſicut de coriandro diximus. Et hinc arbitror, (gedi) hædum ſignificare, aut quia dux gregis, ſeu exercitus pecudum, aut quia admodum exercitus in multitudine congregẽtur hædi. Sũt qui hũc locũ ſic vertũt. Gad cõgregando cõgregabit eũ. ſ. exercitũ Domini, quãdo terrã promiſſam erant ingreſſuri filij Iſrael: & ipſe extremã partem, ſcilicet caſtrorum Domini congregabit. Pollicetur enim tribus Gad Nume. 32. ſe præceſſurã filios Iſrael, ad eos cuſtodiendos. Sed neſcio, an hic ſit verus literæ ſenſus. Fateor hunc ſenſum mihi hunc locum legenti occurriſſe: quem poſtea inueni in quodam ex noſtris annotatũ. De Aſſer pinguis panis eius, aut oleo litus, id eſt pinguis eſt panis Aſſer. Explicat hunc locum Moſſeh cap. 33. Deutero. vbi cõmendans terram tribui Aſſer, dicit. Tingens in oleo pedem ſuum: quo oſtendit ſolum, ſeu ſortem tribus Aſſer, oleo ita abundare: vt in eo pedes poſſet quis lauare: quemadmodum Iob butyro & lacte. Eſt ergo ſenſus. Panis Aſſer eſt pinguis, id eſt erit multo oleo mixtus. Et ipſe dabit voluntates Regis, id eſt regias, aut Regibus: id eſt dabit oleum, ad facienda vnguenta: quibus Reges vtuntur, & in delicijs ſuis inunguntur. Solebant enim Reges, & nobiles, in ſignum lætitiæ, & ad delicias ſuas vti oleo: iuxta illud pſalmi. Oleum peccatoris non impinguet caput meum. Et illud Mathei. 6. Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum. Erat ergo Aſſer præſtaturus Regibus oleum, quo in ſuis delicijs vterentur. Dictio, (madan) ſignificat delicias, delectationem, aut potius rem: quæ cauſa illius eſt. Vtuntur enim Hebræi actibus pro obiectis, & contra. Napthali cerua miſſa, dans eloquia pulchritudinis. Aduerte hic dictionem Hebraicam, (aialah) quam hic turbam doctorum ſequentes vertimus, ceruam: meo iudicio non ſignificare eam, ſed potius aliquod aliud aial fortis naturæ, emittens magnam vocem, quaſi tuba. Moueor, quod dictio animal, quæ eſt radix eius: ſignificat fortitudinem. Similiter (aialuth). Hinc etiam (El), id eſt Deus, ſic a fortitudine appellatus. Et (vl) Inde (elah), id eſt quercus quod fortè lignum ſit. Etiam (ayl), id eſt aries. Non

ſignificatio: vt cunque dura videtur. In optima terra habitare fac. *Hebraice eſt. In benefaciẽte terra: & eſt ſenſus. In terra quæ bonũ facit fructum.* Et ſi cognouiſti, & ſunt in eis viri fotitudinis, *i. robuſti, ſeu fortes. Dictio (chail) ſignificat fortẽ, & exercitũ, ſic à fortitudine dictũ. Habebat autẽ Parhoh pecora ſua, ad quorũ cuſtodiam fortitudine erat opus.* Benedixit Iaacob Parhoh. *Admonui Geneſ. 2. verbum (barach) cum dicitur de homine erga alium hominem, aut reſpectu Dei: eſſe idem quod bonum præcari: cum vero dicitur de Deo in ordine ad homines: eſſe benefacere eis: quod multis exemplis probauimus. Eſt ergo ſenſus quod Iaacob bona fuerit regi imprecatus.* Quot ſunt dies annorũ vitæ tuæ. *Hoc eſt, quod communiter à ſenibus petimus, ætatem videlicet ſuam: Hebraice eſt. Secundũ quod ſunt dies annorũ vitæ tuæ?* Dies annorum peregrinationis meę. *Hoc dicit, quia in terra Chenahan tam ipſe, quam patres eius quaſi peregrini vixerunt: & etiã quia vitam ſuam in peregrinatione apud Laban quaſi abſumpſerat. Et quod ſequitur.* Parui, & mali, *ſtatim explicat. Fuerunt parui, quoniam non tot fuerunt, quot fuerunt dies parentum: malos vero vocat, quia quaſi ab vtero in laboribus fuerat. Coactus eſt enim ad viginti annos exulare. Poſtea vxorem dilectã amiſerat. Tertio filium quem tenerrime diligebat. Quarto famem paſſus fuerat, & denique in ſenectute coactus eſt patriam relinquere: & in Aegyptum deſcendere. Pauper (ait Iſrael) ſum ego: & in laboribus à iuuentute mea.* Et benedixit Regi. *Expone vt ſupra id eſt, illi bona imprecatus eſt. Aliqui exponũt benedixit, id eſt, vale dixit, ſed non placet expoſitio.* Dedit eis poſſeſsionem. *Nomen à (chuzah) ſignificat proprie compræhenſionẽ: vnde melius vertas, partẽ.* In optima terra *Hebraice in benefaciente: quod expone vt ſupra, referendo ad fructum: & quod ſequitur.* In terra Rameſſes. *Erat Rameſſes, vt diximus, pars vtilior terræ Goſſen, & fertilior.* Panẽ ad os paruuli, *id eſt, præbendo panẽ fratribus, & domui: ac ſi eſſent paruuli, aut quemadmodũ dari ſolet paruulis ad os, id eſt, cũ petunt, ac ſi dicat. Saturauit eos. Solẽt enim paruuli frequenter comedere: vt opus ſit parẽtes quaſi ſemper ad manum panem habere: ad porrigendum illis. Vel dando menſuram panis, ſecundum numerum comedentium. Dedit pro vnoquoque menſuram tam magnam: quod ex ea poterant frequenter comedere, quemadmodum paruuli. Poſſet, & quarta addi, id eſt, ſecundum numerum paruulorum. Non ſolum dedit patri & fratribus, ſed menſuram panis dedit, ſecũdum numerum paruulorum domus. Nullus fuit paruulus, cui non ſignaret ſuã portionem. Neq; mihi aliena à litera videtur hæc expoſitio.* Et laborauit terra Ægypti.

Ignota eſt propria ſignificatio verbi (lahah) quod noſtri vertunt laborauit. Aliqui vertũt inſaniuit: ſicut Rabbi Dauid, Thargum quem hic ſequuti ſumus, laborauit. Dictio geminata ponitur Prouerbio. 26. ſed tam obſcura eſt eius ſignificatio ibi, ſicut hic. Nam ibi dicitur (chemitelahleah) id eſt, ſicut abſcondit ſe, qui iacit ſcintillas. Alij qui feſtinat, & quia dictio in ſcripturis rariſſima eſt, non facile ex coniecturis poſſumus ſignificationem venari. Et ſuſtentauit eos cum pane, pro omnibus pecoribus, *id eſt, pro omni genere pecudum. Verbum (nahal) quod ſuſtentare vertimus, aliqui dicunt ſignificare ducere: & ſic vertũt hic fere omnes Hebræi: ſed re vera germanius ſuſtẽtauit, aut portauit, quoniam verbum hoc proprie ſignificat: & vbicunque iſti vertunt duxit, tam bene quadrat ſuſtentauit: vt Exodi. 15. (Nehalta) id eſt, duxiſti in fortitudine, tam bene vertas. Suſtẽtaſti in virtute tua: ad habitaculum, id eſt, vſque ad habitaculum. Sic Iſaiæ. 51. vbi ipſi vertunt. Non eſt (menahel) id eſt, ducens eam, tam bene vertas, ſuſtẽtans eam. Quod non tam proprie ſignificet ducere patet Pſal. 31. vbi dicitur. Propter nomen tuũ duces me (vtenahaleni) .i. & ſuſtentabis me: vbi ſi repetas ducere innutiliter fiet: & ſignificat ſuſtentare qualitercunque, ſiue pane cibando, ſiue quocunque alio fulcimento, aut portando: vt Iſaiæ. 40. vbi dicitur. Fœtas*

aut,

aut aſcendentes (ienachel) id eſt, ſuſtentabit. Venerunt ad eũ anno ſecundo, *ſcilicet, famis, ſeu à famis initio: quoniam iſte videtur 2. annus à famis principio. Nam primo ſuſtentauit eos pro pecunia, qua deficiente, ſuſtentauit eos ſecundo anno pro pecoribus.* Non celamus a Domino meo. *Tam noſtri, quã Hebræi aſſerunt, verbum (chachad) id eſt, celare: ſignificare non ſolum celare, ſed ſuccidere, & remouere: propter illud Iob. 4. Et vbi recti (nichad) id eſt, ſuccisi ſunt: vt noſtri, & Hebræi vertunt. Sed etiam hic melius vertas occultati ſunt, ſcilicet ſub terra: quaſi ſubmerſi. Sic capite. 22. eiuſdem libri, vbi noſtri vertunt. An non (nichad) id eſt ſucciſſa eſt, erectio noſtra: tu melius lege. Subuerſa eſt. Ac ſi dicat, dũ volumus erigi: ſubuerſi ſumus: & terra quaſi occultati: & ideo arbitror verbum ſolum ſignificare occultare. Illud etiam Iob. 15. Habitabit ciuitates ſucciſſas: tu lege ſubuerſas, ſeu obrutas: ita vt non amplius videretur.* Niſi corpora noſtra. *Confundũt (meo iudicio) hic Hebræi duas radices, ſcilicet (gauah) à quo (geuah) id eſt, corpus: cũ (gaah) quod eſt eleuare, ſeu eleuari, aut ſuperbire: & quæ ſignificant corpus ſunt à (gauah) cum vero (geuah) ſignificat ſuperbiam, eſt à (gaah) quod eſt ſuperbire. Poſſet etiã dici (gaah) & (nauah) eandem eſſe radicem: & ſignificare eleuationem, aut eleuare: & corpus, quoniam eleuatum eſt. Nam literæ (eui) permutabiles ſunt: vt ex grammatica conſtat.*

Quare morimur etiam nos, etiam terra noſtra. *Dicitur terra mori, ſeu mortua: cum non producit ex ſe fructum. Nam ſignum vitæ in nobis eſt operatio, & ſimiliter in terra productio fructuum: & quia tunc nõ poterat ſeri, ideo mortuã dicunt, & eſt ſenſus. Quare moriemur nos: vt ſcilicet amplius non operemur, & terra, non dans fructum ſuum? ac ſi dicant. Da nobis panem ne moriamur: & ſemen ad ſerendum: ne moriatur terra non fructificando.* Terra non deſoletur. *ſ. cultoribus, vel fructu ſuo, aut nõ in ſolitudinẽ redigatur. Deſolata eſt enim terra: cũ caret fructu ſuo. Verbũ (ſamã) ſignificat deſolare, & ſtupeſcere: quod ſtupẽs videatur deſolatus ſpiritu.* Et populum tranſire fecit ad ciuitates, *aut ex agro ad ciuitates, aut ab vna ciuitate in aliã: vt nemo de cætero putaret eſſe ſuum: quod pro frumento vẽdiderat.* Quoniam ſtatutum, *id eſt, ſtatuta menſura,* erat ſacerdotibus a Parhoh, vt comederent. *A (chachach) quod eſt ſcribere, & terminare: venit (choch) id eſt, ſtatutum ſcriptum, aut determinatum, ſeu limitatum.*

Quatuor parteserunt vobis. *Hebraice eſt, & quatuor manus. Vocatur manus pars, quia manibus ſolet fieri partiũ diuiſio.* Poſſeſsiones fecerunt in ea. *Verbum (achã) ſignificat comprahendere, partem accipere: et ponitur in paſſiua voce. Vnde verti poſſet: & comprahendit eam, id eſt, partem in ea accepit: & ponitur actiuũ pro paſſiuo: vt ſæpeſſime accidit.* Creuerunt, & multiplicati ſunt valde. *Geneſis primo ad oculum oſtenditur, verbum (parah) non ſignificare creſcere, ſed fructificare: vnde (peri) id eſt, fructus: & vertendum eſt. Et fructificauerunt, & multiplicati ſunt: ac ſi dicat, fructum fecerunt, & in magna copia.* Pone manum tuam ſub femore meo. *Admonui ſupra capite 24. conſueuiſſe priſcos, hoc modo iurare, ad oſtendendam firmitatem iuramenti: quod fiebat poſita manu in parte fortiori ipſius hominis: quæ quaſi columna corpus totum ſuſtentat, ſcilicet, in coxa.* Miſericordiam, & veritatem *aut,* ſtabilitatem. *Miſericordiã, quidẽ faciendo quod volo, licet nõ ſit debitũ: veritatem implendo omnino.* Adorauit Iſrael ſuper caput lectuli. *Crediderim ſenem incuruaſſe ſe ſuper ceruical, quod erat ad caput lectuli: & gratias Domino egiſſe, quod nactus eſſet quod cupiebat: nempe vt in terra & ſepulchro patrum, ſepeliretur. Et dictio (mitah) eſt à (natah) quod eſt extẽdere: & ſignificat lectum, aut quod in eo homo, aut lectiſternia extendantur.*

¶ Capitis. XLVII. Ad morum compoſitionem.

ECce ſunt in terra Goſſen. *Non abs re voluit Ioſeph patrem, & fratres veni re in terram Goſſen, antequam venirent ad Parhoh: vt ſcilicet viderentur iã ibi ſedes habere, ne Parhoh in alium locũ eos mitteret. Et mira prudentia cum gentili egit, vt .ſ. mitteret fratrum ſuorum ineptiores ad Regem, ne Rex in alijs miniſterijs, eis vteretur. Timuit etiam vir prudens, ne fratres Aegyptijs cõmixti, illorum mores & ceremonias diſcerent, aut cum eſſent paſtores, illis inuiſi eſſent.* Dixit Parhoh ad fratres. *Debent Reges audire non ſolum nobiles: ſed viles, ac pãnoſos.* Vt peregrinaremur in terra tua venimus. *Videntur proteſtari ſe peregrinos, ne Rex poſtea, captiuos & ſeruos arbitraretur.* In optima terra habitare eos fac. *Conſuetum, & antiquum malum eſt, eos qui regibus grati ſunt: comedere medullam terræ.* Cõſtitue eos principes. *Nihil gratis dãt principes, ſed ſemper aliquid emolumẽti ab eis volunt, aut miniſterij, quibus aliquid boni fecerunt. Vbi etiã aduerte: robuſtos debere principes conſtitui: qui laboribus pro Republica ſuſtinere queant.* Benedixit Iaacob ipſum Paroh. *Non parui facienda ſunt ſenum benedictiones: quibus nobis bonum imprecantur.* Dies peregrinationum. *Quam laborioſa ſit vita præſens, oſtendit locus iſte: & quæ potius peregrinatio dicenda ſit, quam vita.* Parui, & mali. *Hoc eſt, quod Iob alijs verbis dicit. Breui viuens tempore, repletus multis miſerijs. Et quemadmodũ merita filiorũ non attigerunt merita patrum: ita neque anni vitæ.* Benedixit Iaacob Regi. *Hinc perpendere licebit, quam antiqua ſit conſuetudo, amicis in diſceſſu vale dicere: quemadmodum in ingreſſu benedicere. Similiter omnes debere à ſenibus, expectare benedictionem.* Quemadmodum præcepit parhoh. *Nihil ſine Pharaonis imperio facere auſus eſt Ioſeph: quantũcunque illi fuerit acceptus, qui autem nunc principibus ſunt grati: quæ volunt faciunt.* Aluit Ioſeph patrẽ, & fratres, præbendo panem ad os paruuli. *Senes parentes, alendos docet litera, ac ſi parvuli eſſent: & quemadmodũ multa paruulis ferimus: ita & parentibus ſenio confectis multa ferenda ſunt. Vbi mirabilem amorem docemur: vt ſcilicet, non curantes proximorum, & fratrum iniurias: naturam noſtram tantum in eis conſideremus.* Intulit pecuniam in domum Parhoh. *Non poſſum ſatis mirari, videre eos qui grati Regibus ſunt diteſcere: Regem vero ipſum, in dies pauperiorem fieri. Neque aliud indicare poſſum, quam quod ipſi non ad Regis erarium: ſed ad ſuum, pecunias venãtur a populo. Sed non minus mirum eſt, ſanctum virum, ſic voluiſſe ditare Regem, vt non curaret aliquid gratis dare: præſertim cum videret populum in arctam eſſe poſitum neceſſitatem: ne dicam extremam. Ex quibus etiam colligi videtur, neminem teneri gratis alium alere: quandiu quod vẽdere poſſit habet: etiam ſi opus ſit idipſum vendere.* Da ſemen. *Mirabilis amor quem habet artifex ad artificium ſuum: vt fere tam ſoliciti ſint iſti de colenda terra, quam de propria vita, & hinc diſces, quid valeat hominem eſſe artificẽ non mercenarium. Nam licet homo malus ſit, ſæpe tamen munus ſuum bene adminiſtrat, ob amorẽ quod ad munus ſuum gerit, quod vicarius non facit. Vnde conſultum optime Reipublicæ eſſet: vt quiſque artifex, per ſe munus ſuum adminiſtraret non per alium. Nam ideo mercenarius fugit, quia mercenarius eſt: qui ſi paſtor eſſet, animam pro ouibus poneret.* Populum tranſire fecit ad vrbe. *Optimum eſt nihil in hac vita tanquam propriũ poſſidere: ne poſtea: dum reliqueris doleas: vbi etiam iuriſprudẽtes diſcere poſſunt, non ſufficere ad dominij translationẽ: venditionis & emptionis pactũ: ſed dimittendã eſſe poſſeſſionẽ. Et econtrario ad dominiũ: non ſufficere emptionem: ſed neceſſariã eſſe rei emptæ poſſeſſionẽ.* Pars ſa-

cerdotibus erat à Parhoh. *Clamat locus iſte publicos miniſtros, Dei à populis alendos eſſe: præſertim à rege. Et etiam quantũ æditui regibus curæ eſſe debeant: etiam ſi aliunde habeãt vnde ſe ſuſtẽtent: quia nemo ſuis ſtipẽdÿs militare debet.* Ecce vobis ſemen. *Optima lex: vt Dñi dẽt agricolis ſemẽ: & ab eis non expectẽt oĩm terræ prouentũ: ſed eis vxoribus, & paruulis: vnde ſuſtentẽtur relinquãt: Infœlicia tẽpora noſtra, quibus & oĩa Domini ſibi volũt: & agricolæ, quicquid poſſunt Domino ſuffurãtur: Vbi etiã aduertere licebit, quã ſit antiquũ, Regem quintam partem à ſuis colonis expetere.* Pone quæſo manũ. *Parũ curant filÿ quicquid parẽtes iniũxerint. Nouerat q; hoc prudẽs ſenex, ideò filiũ iurare cogit, implere quæ vult. Eſſet mihi hic amplus locus arguẽdi filios, qui nihil minus curant, quã quæ parentes defuncti præceperũt. Aequo q; iudicio Dei hoc parẽtibus euenit: vt qui propter filios euehendos, aliena ſurripere non ceſſarunt: nihil emolumẽti ab eis poſt mortem recipiãt.* Ne ſepelias me in Aegypto. *Dulcis patriæ amor eſt, vt non ſolum viui eam deſideremus dũ abſumus:: ſed non niſi in ea: mortui nos requieſcere putemus. Et ſi altius rem repetere vis: collige hinc, quid ſolacÿ ſit animã, iuſtorũ habere ſocietatem poſtquã eis mortuis coniungere corpus: ſic à pÿs deſideratur. Neq; ſolũ in vita, ſed etiã in morte, fugienda eſſe malorũ cõſortia. Sunt qui dicãt eum ad hæc voluiſſe in terrã Chenahã deferri: vt tẽpore reſurrectionis Chriſti: cum patribus reſurgeret.* Incuruauit ſe Iſrael ad caput lectuli. *Non filio, ſed Deo gratias egit: quod ad vota ſibi cum filio ſucceſſiſſet.*

¶ Capitis. XLVIII. Ad literam annotata.

FVit poſt verba iſta. *i. poſt res iſtas* Dixit. *ſ. aliquis* Ioſeph. *Sũt in hebraiſmo frequẽter conciſæ orationes, vt in hebraiſmis admonuim⁹.* Ecce pr̃ tu⁹ egrotat. *Verbũ (chalah) ſignificat languere: debilitari.* Et nunciauit. *ſ. aliquis*, Iaacob, & dixit. Et fortificauit ſe. *Nos dicimus (efforconſe).* Fortis beneficus vel abũdans, *vt ſæpius admonuimus ſignificare (El ſcadai): quod alÿ vertunt Deus omnipotẽs.* Benedixit mihi. *id eſt bona promiſit certò danda.* Ecce fructificare facio te. *Hoc enim verbũ (parah) potius ſignificat: quã creſcere.* Et multiplicari facio te. *Non ſolũ faciã te fructificare: ſed in copia.* In apprehenſionem, vel cõprehenſionem ſeculi. *Significat verbũ Achã, propriæ cõprehendere. Exodi. 4. (Veechoz). i. cõprehẽde caudã eius. ſ. ſerpẽtis: & quod ſequitur* Seculi. *Verbũ (halam) à quo (holã). i. ſeculũ, ſignificat propriæ abſcõdere occultare latere. Vnde (olam) ſignificat tẽpus occultũ, longũ, & quaſi cuius initÿ non eſt memoria.* Sicut Reuben & Simon. *Inſtituere videtur ſenex filios Ioſeph primogenitos loco Reubẽ.* Ego dũ venirem de Padan, *id eſt Siria. Excuſat ſe apud Ioſeph, quare matrem eius non ſepelierit in ſepulchro patrum ſuorũ, neq; in ciuitate, ſed in via.* In via, qua adhuc multũ terræ erat, ad veniendum Ephratah. *Expoſuimus hæc ſupra cap. 35. Hæc autem (Ephratah), eadem eſt quæ Betlechem: & vult dicere Iaacob ſe ideo nõ ſepeliſſe Rachel in Betlechem, neq; in ſepulchro patrũ, ſed in via: quod diſtaret adhuc multũ ab vrbe Ephratah: & diſpendioſum illi eſſet, illuc cadauer adducere.* Duc eos ad me, *Hebraicæ eſt. Accipe eos ad me: ſed ſenſus redditus eſt: ac ſi dicat tu tolle eos: & adduc ad me.* Oculi Iſrael graues, *id eſt nõ poterat eos facilè mouere & aperire, propter ſenium.* Videre faciẽ tuã nõ iudicaui. *Dicunt Hebræi verbum (palal) id eſt, iudicare, quo l hic ponitur, ſignificare iudicare, & orare, quod. ſ. orans videatur ius à Deo petere: vt plurimũ. Significat etiam diuidere, quod iudicans diuidat, & dirimat, inter litigãtes. 1. Samuel 2. Si peccauerit vir in virũ, (vpilalo) id eſt, ius dicet illi Deus. ſ. de aduerſario. Sed ſi in Deum quis (yitpalel) id eſt, ius dicet illi, ſcilicet cõtra Deum: quaſi dicat nemo. Vide de*

hac

quentes. Ad quod dicitur: quod illi iam erant nati: neq; erant alij tūc prater illos ipſi Ioſeph. Etiā aduertere licebit, quid proſit patri obſequi. Adoptauit enim Iaacob filios Ioſeph non qualitercūq;, ſed veluti primogenitū: & ſecūdo genitū, aut quod oēs ſunt adoptati in ijs duobus. Cū venirem ex Meſapotamia, mortua eſt Rachel. *Debent viri, pij eſſe in vxores ſuas: & parentes non dedignentur apud filios excuſare: quæ mali ſpeciem habere videntur. Neq; cōuenire, in via aliquem ſepelire: niſi neceſſitas vrgeat.* Filij mei quos mihi dedit Dominus. *Quæcūq; ſunt iuſtorū bona, munera Dei ſunt. Et tū alias admonui iuſtos, ex naturalibus facere dona Dei: impios, verò ex donis Dei bona naturæ.* Adhuc eos ad me, vt benedicā eis. *Nō ſat eſt ſeni filium benedicere. ſed quaſi cogit filiū proles adducere, vt benedicat: vt hinc diſcas parentes honorare, & eis morem gerere.* Me videre faciē tuā non iudicaui. *Oportet humilia ſentire de ſe: qui altiora cōſequuturus eſt. Similiter cū Paulo aduerte Deū iuſtis pluſquā cogitāt donare. Et quod dicitur.* Oſtēdit mihi Dominus ſemen tuum. *i. multitudinem & copiā ſeminis tui.* Accepit Menaſſeh ad dexterā ſuam. *Naturalis amor parentū eſt erga primogenitos, etiam ſi inepti ſint.* Extendens dexterā: poſuit ſup caput Ephraim. *Gaudet Deus ſūme, ex minoribus maiores: & vice verſa facere: vt ſi cupias maior fieri, te in oculis tuis minorem facias. Sic fecit filijs Abrahæ: Iſaac & Iſmaheli. Sic Iaacob & Eſau, ſic & nunc Ephraim: præ Menaſſe extollit.* Prudēter dirigēs manus ſuas. *Oculata ſunt omnia iuſtorū: oculus, manus, pes: ita vt nullum horū ſine conſideratione moueant: neq; manus alicui ſine intellectu ponant.* In cuius cōſpectu ambularunt patres mei. *Arbitror idem eſſe ambulare in conſpectu Dei, quod eum timere. Aut eidem placere: quēadmodū principes eos quos diligunt ſemper coram ſe habere volunt. Seruus enim maximè timet: cū in conſpectu Dñi ſui ambulat.* Angelus qui redemit me. *Non incongruè ex hoc loco haberi poſſet: quenque hominū, ſuū angelū habere cuſtodem: qui eū à malo eruat: & ad bonū prouocet. Et habes hic quid gratiæ Deus patribus contulit: vt ſimul nominarentur cū eo: dum quis eſſet benedicendus. Neq; contentus eſt Iaacob ſua benedictione, ſed patrū merita etiam inuocauit: vt hoc loco diſcas, cur Chriſtus electis dicat. Venite benedicti patris mei. Nō benedicti mei. Solēt enim benedictiones noſtræ: benedictionibus patrū adiunctæ eſſe fortiores. Notare etiā licebit, benedictiões patrū, vt plurimū: in ſeminis multiplicatione cōſiſtere.* Diſplicuit in oculis Ioſeph: quod pater dexteram poſuiſſet ſuper Ephraim. *Docentur hic iuuenes, non præponere iuditia, & cōſilia ſua cōſilijs & iudicijs ſenum: quoniā melius ſciunt quæ faciūt, quā iuuenes. Voluit Ioſeph emēdare patris placitum: ſed tandem acquieuit prudētiori. Neque eſt voluntati Dei obuiā eundum: cū aliquē alteri præponere vult.* Ponat te Deus ſicut Ephraim. *Explicatur hic quod ſupra cap. 12. dictū eſt Abrahæ à Domino. In te benedicentur omnes cognationes terræ: neq; me in memorem putes, verborū Pauli: cuius. ſ. cauſa Abrahā poſteris fuerit benedictio.* Dedi tibi partem vnam. *Diſcant hic iuriſconſulti, licere patri, de bonis ſuis: plus vni filiorum quam alteri conferre: maximè de bonis caſtrenſibus. Diſcāt etiam parentes: gratos eſſe filijs, qui in eos maiora beneficia colocarunt.*

¶Capitis. XLIX. Ad literam annotationes.

Vocauit Iaacob filios ſuos. *Tam obſtruſa & obſcura ſunt, quæ in hoc capite à Iaacob dicūtur: vt putem vſq; hodie, nos & Iudæos, in multis: genuinū ſenſum non attigiſſe. Multa tamen ſunt, quæ anteà obſcuriſſima erant: quæ nunc interpretū diligētia, & linguæ peritia, præſpicua ſunt: quoniam vt video, ſucceſſu tēporis, multa in ſcripturis anteà ignota, prodita ſunt: ideò animum non deſpōdimus, quod*

quod nos. Etiã, numinis diuini gratia, aliquid explicem⁹, ad quod ſuppetias ex trib⁹ potiſſimũ petiuimus. Primũ ex cap. 29. & 30. huius libri, in quibus Leah & Rachel, nõĩa filijs imponentes, nõĩbus rebus alludunt: quod, & hic Iaacob facere in benedictiõe Iehudę cõſtat. Dicit enim Iehudah tu: ſubaudi es: & ſtatim nomini alludẽs, adiũgit, laudabũt te fratres tui. Secũdo ex cap. 33. Deutero. vbi ſanctus Moſſeh tribubus benedicẽs, non nulla quæ hic obſcura dicuntur, explicare videt̃: ſicut eſt illud benedictiõis Aſſer. De Aſſer pinguis eſt panis eius: & ipſe dabit pinguedines, aut irrigationes regis, ſeu regias: vbi explicatur quænam ſit hæc pinguedo huius tribus. Explicat autem eam Moſſeh, loco citato: dicẽs. Benedictus præ filijs Aſſer: ſit placẽs fratribus ſuis: & tingens in oleo pedem ſuũ: vbi explicare videtur in ſorte terræ Aſſer: futurã copiã olei tantam, vt pedes in eo lauare poſſit: & hac de cauſa videtur Iaacob hic, panem eius pinguem prædicere: propter olei. ſ. mixturã, & copiam. Tertio ex 2. cap. iudicũ, vbi ſancta illa fœmina Debora lueriã in benedictiones tribuũ prorũpit Dan inquiẽs, vt quid habitabit in nauibus. Vbi ſitum huius tribus: maritimũ prædicat. Elaborabimus ergo, huius capitis germanũ ſenſum: ex hijs quæ prædiximus, & ex ſignificatiõe propria vocabulorũ, quo ad fieri poterit, obſtruſum ſenſum eruere: quod ſi nõ vbiq; fecerimus, ſcias tamen nos labori nõ pepercisse. Sed iam ad literam. Aduerte autem hic, cũ dicitur Indicabo vobis, q̃d vobis occurret. *Verbũ (chirah) ſignificate proprie clamare: aliaq; voce legere, & ex conſequenti occurrere quod occurrẽtia tã mala quã bona, videant̃ nos ad ſe vocare. Vnde & hic verti poſſet.* Et indicabo vobis, quę vos vocãt. *Et quod ſequitur.* In extremis ſeu nouiſſimis dieb⁹, *Poſſet verti in poſteru diebus: quia multa quæ hic ſanctus Iaacob vaticinatur: iam diu præceſſerunt: vt infra oſtendemus, quẽadmodũ de regno Biniamin: quod. ſ. futurus eſſet lupus rapax. Deſcribit enim hic textus, quæ ſucceſſu tẽporu, uentura erant populo Iſrael, à die ſeu tẽpore prophetiæ: vſq; ad extrema tẽpora. Omitto quod dictio (achar), quæ hic ponitur proprie ſignificat poſteà: vt ex multis ſcripturæ locis conſtat. ſ. ſupra. 18. & iudicum. 7.*

¶ Tu virtus ſeu viror meus, & principium roboris mei: reſiduum eleuatum, & reſiduum fortè.

Significat dictio Hebraica (choe). i. virtus proprie, vim & fortitudinem: vt patet. Numeri. 14. Magnificetur quæſo (choach). i. fortitudo, ſeu potẽtia Domini. Et Deutero. 8. Ipſe eſt qui dat tibi (choach). i. robur ad faciendũ. Ex conſequenti ſignificat virorem, quod in eo virtus arboris & terræ demonſtretur: vnde Pſalm. 21. Aruit tanquã teſta (chochi). i. viror meus, Significat etiã pomum, ſeu fructũ viridẽ Iob. 6. (Vmichochachem). i. de fructu ſeu virore veſtro: (per quem abundantiã, ſeu proſperitatem intelligit) donate mihi. Et cap. 31. Si (chochah) id eſt fructũ eius. ſ. terræ: comedi abſq; argẽto. Idem Gene. 4. Inuenitur etiã ſignificare lacertum, ratione viriditatis, Leuiti. 11. Dictio autẽ (On). i. robur, licèt ſit, vtcunq; occulta, ex locis tamẽ quibus inuenitur, videtur ſignificare fortitudinem: & laborem, quod ex fortitudine procedat Pſal. 75. Primitias vel principiũ (onim). i. fortitudinũ eorum. Et Pſal. 105. Primitias vel principiũ omnis onã. i. fortitudinis eorũ. Itẽ Iob. 40. (Veono). i. virtus ſeu fortitudo eius, in vmbilico eius: vbi nullomodo videtur quadrare labor. Et Hoſe. 12. (Veono). i. in fortitudine ſua directus eſt cũ angelo. Colligitur ergo dictionẽ hæc duo ſignificare. ſ. fortitudinẽ, & laborem: vt diximus: & vt inferius oſtẽdã, videtur huic loco magis quadrare fortitudo, quã labor. Sed ſi laborem vertas, ſenſus eſt. Tu labor me⁹. *id eſt cuius gratia laboraui in acquirenda ſubſtantia. Solent enim parẽtes laborare: poſtquã filios habent: ad eorum ſuſtentationem: vt illis relinquant quo viuãt. Si autem fortitudinem vertas, aut virorem ſenſus eſt. Tu fortitudo mea, id eſt es id in quo virtus & fortitudo mea, oſtenſa ſunt Latet enim in homine virtus generatiua: quæ in generatione prodire videt̃. Aut tu fortitudo mea. i. eras qui me defendere ſenio confectũ debueras. Sed primũ melius. Vnde quaſi explicans more ſuo addit Principiũ ro*

boris

boris mei.i.es id,quo primũ robur meum appa-
ruit. Explicatur locus Deutero.21. vbi dicitur.
Sed primogenitũ filiũ ex oſſe agnoſcet: vt det
ei partes duas: ex eo quod inuentum fuerit ei.
Ipſe enim eſt principiũ fortitudinis ei⁹. Dictio
verò ſequẽs.ſ.(ieter) propriè ſignificat reſiduũ,
vt patet Ioſue.13.(ieter).i.reſiduũ regni Sichõ.
Et Iudicũ.7. Omne(ieter).i.reſiduũ populi,in-
curuauit ſe. Nam verbũ(iatar) a quo (ieter,ſi-
gnificat propriè reſiduũ eſſe: vt patet Exo.10.
Et omnẽ fructũ arboris,quẽ(hotir).i. reliquit
grando: aut qui reſiduus fuit grandini. Idem
Iſaiæ primo. Niſi dominus exercituũ(hotir).i.
reliquiſſet nobis ſuperſtitem. Loci autem: quos
noſtri citant,ad probandũ dictionem ſignifica-
re excellentiam: multo melius exponuntur, ſi
reſiduũ interpreteris: velut illud. Prouerb.12.
vbi vertũt (iater).i.excellentior proximo ſuo,
erit iuſtus. Melius vertas,permanẽtior,ſeu diu
turnior: quoniã plures filios relinquit,quã im-
pius. Sic etiã Eccleſiaſtæ.7. Melior eſt ſapiẽtia
cũ hæreditate,& dignior. Meli⁹ & germanius
vertas. Et diuturnior, vidẽtibus ſolem. Sequens
vero dictio (ſceet).i.eleuatio dicit Rabbi Ionath
eſſe per ſe radicem: ſed verius puto eſſe à radi-
ce(naſſa): quod eſt leuare eleuare. Vnde (ſceet)
eleuationem ſignificare arbitror,& excellẽtiã:
& loco aptiſſime quadrare videtur: vt dicat
Iacob Reuben: debuiſſes eſſe reſiduũ eleuatio-
nis meæ.i.ille in quo mea dignitas,& eleuatio
ſeu excellẽtia deberet remanere. Solẽt.n.primo
geniti eſſe hæredes honoris,& dignitatis pater
næ. Vltima verò clauſulæ dictio.ſ.(am).i.for-
titudo ſignificat robur,& fortitudinẽ: vt patet
Iudi.14. Quid(am) ideſt fortius leone? Eſt ergo
huius clauſulæ ſenſus integer iſte. Reuben pri-
mogenitus meus. Tu fortitudo mea.i.es id quo
fortitudo mea generatiua manifeſtatur: &
principium roboris mei.i.in quo primum robur
meũ oſtẽſum eſt. Reſiduũ ſeu permanẽtia ele-
uationis.i.honoris mei,ſeu in quo honor meus,di
gnitas mea,remanere debuit: & reſiduum ro-
boris mei,ſeu fortitudinis meæ.i. in quo proge-
nies mea & poſteritas: quæ robur domus pater
næ dicitur: relinquẽda erat. Poſſet etiam verti:
(quoniã dictio(ieter) nõ videt̃ eſſe in regimine)
Reſiduũ.i.tu deberes eſſe reſiduũ mei.i. in quo

ego debebã permanere. Et tu eleuatio.i. deberes
eſſe dignitas mea: quæ in te erat relinquenda:
aut eleuatio.i.qui me à laboribus leuare debue-
ras. Deberes etiã eſſe reſiduũ,fortè ad defendẽ
dum me, aut in quo mea fortitudo relinquẽda
erat Feſtin⁹ aut leuis, ſicut aquę. Verbũ
(pachaz) ſignificat proprie feſtinũ eſſe: & ex
cõſequẽti leuem: quod leues ſint feſtini,dũ ince
dũt. Vnde Sophoniæ.3. prophetæ e1⁹(pochazim)
id eſt feſtinãtes.ſ.ad prophetandũ: iuxta illud
Ieremiæ.13. Nõ mittebã eos: & ipſi currebãt. Et
Iudicũ.9. quoniã mercede cõduxit ex eis Abi-
melech, viros vacuos: (vpochazim).i.& leues
.i.non grauatos pecunia. Solet enim hebraiſm⁹
vocare diuites,graues ſeu grauatos. Pauperes
vero leues. Et Iere.23. Errare fecerunt populũ
meũ mẽdatijs ſuis: (vbepachazutha).i.& leui-
tatibus,aut feſtinatione ſua.ſ. in prophetando.
Si ergo hic feſtinũ vertas: ſenſus eſt. Eris fe-
ſtinus.i. cito perdes dignitatem primogenitu
ræ,quemadmodũ aquæ cum feſtinatione tranſ
ſeunt. Nã primo Parali.5. habes de Reuben. Ipſe
(inquit) fuit primogenitus,& cũ violaſſet tho
rũ patris ſui: data eſt primogenitura eius filijs
Ioſeph filij Iſrael: trãſiuit ergo cito eius primo
genitura,in aliã tribũ.ſ. Ioſeph: qui in duobus
filijs.ſ. Ephraim & Menaſſeh, duplicem portio-
nem ſubſtantiæ paternæ hæreditauit. Et idẽ ſen
ſus eſt,ſi leuem legas, Aut feſtinus, vt aqua.i.
non conſiderans malũ: quod volebas perpetra-
re,quantũ eſſet. Non reſiduus, ſubaudieris
in honore.ſ.patris. Nõ ages perſonã meã. Relin
quitur enim primogenitus loco patris, aut non
permanebis modo prædicto.ſ.hæres dignitatis
& roboris: & cauſa ſubditur. Quoniá aſcẽ
diſti cubile priſtui. Alij vertũt. Non erit
tibi reſiduũ.i.pluſquã alijs fratribus tuis: cũ ta-
men debuiſſet eſſe iure primogenituræ: neq; eſt
mala interpretatio. Tũc polluiſti, ſtratũ
meum aſcendit. Verbũ(hallal), ſignificat
polluere,fœdare,& poſſet eſſe ſenſus. Tũc pol-
luiſti.ſ.te: aut ſtratum meũ, ſtratum meũ
aſcendit. Dictio(Ieſua) Hebræis ſignificat
ſtratum,ex ligno ſeu tabulis: quod eſt ſub cal-
citra,& alijs lectiſternijs. Verbum (iaſa) po-
nitur

nitur Iſaiæ.14. vbi dicitur. Subter te (iuſa) ideſt ſternetur vermu: aut ſtratus fuit vermis. Et dupliciter poteſt litera iſta legi primo ſic. Tūc polluiſti.ſ.te aut me, & ibi punctus: poſteà ſequitur, ſtratū meū aſcendit: quaſi admirando quod auſus fuerit ſtratū eius aſcendere: & eſt ſermo ad alios fratres. Alio ſic. Tunc polluit ſtratū meū, & ibi ſit quies, Poſteà. Aſcendit, ſcilicet ſtratū meū, aut aſcendit ipſum. Non eſt (inquit) veritus, ipſum aſcēdere Res geſta ſcripta eſt ſuper cap.35.

¶ **Simon & Leui fratres: Vaſa deſtructionis, ſeu ſucciſionis: in habitaculis eorum.**

Non eſt ſenſus quod Simō & Leui ſint fratres germani. Hoc enim manifeſtū eſt: ſed ſenſus eſt, eos eſſe ſocios in malo, ſeu ſimiles (vaſa) ideſt inſtrumēta, ad ſuccidēdū, ſeu ſubuertendum: ſunt in habitationibus eorum. De dictione (chamas) .i. ſucciſio, diximus ſupra cap.6. cuius ſignificatio propria, nō eſt plenè nota. Sequēs vero.ſ. (mecherah) .i. habitaculū, etiā ignota eſt. Nam radix eius ponitur (machar), quod eſt vēdere cum quo nullā habet in ſignificatione cōuenientiā. Si radix noīs Mecherah: eſſet (chur) quod eſt fornax: ſenſus eſſet (vaſa) ſucciſionis in fornacibus ſuis.i. ſunt veluti arma ſucciſionis dum ſunt in fornacibus ſuis ac ſi dicat. Sūt arma ſucciſionis ardētia & inflamata: in quibus perdurat ardor diu. Ideò maledictus furor eorum. &c. Alij putant eſſe nomen inſtrumentiſe u gladij, quod Græcis dicitur (macherah): & hunc ſenſum ſubeſſe putant. Macheræ eorum ſunt arma ſucciſionis.i. ad ſuccidendū: Locū dificilem reddit ignorātia ſignificationis vocabuli. Qui putāt nomen ſignificare habitationem: citāt illud Ezechie.16. (mecurot aich) .i. habitationes tuæ. Mihi tamē hæc expoſitio non multū arridet: & ſi eſſet aliquis locus in ſcriptura, vbi dictio (macheram) ſignificaret: nulla lectio: magis quadraret textui, & ſequētibus, vt ſenſus eſſet Simō & Leui ſocij.ſ. in crimine. Macheræ eorū ſunt arma ſucciſionis.i. ordinata ad perdendū. Sed quia dictio Nullibi (quod ſciam) in ſcripturis (macheram) ſignificare inuenitur, ideò reiicienda eſt: hæc interpretatio & quia dixerat eos eſſe ſocios ad malum: ideò deſiderat quod **in cōſilio,** ſeu **ſecreto eorū non veniat anima.** i. vita eius, **& in cōgregatione eorum, nō veniat gloria eius.** ac ſi dicat: Quoniā Simō & Leui ſunt fratres.i. ſocij ad faciendū malū: cupio quod nō tractent in conſilio ſuo de vita mea: neq; in cōgregatiōe ſua de gloria mea, aut de ſubſtātia mea: quoniā quēadmodū tractarūt de vita, & ſubſtantia, aut gloria Sichimorū perdendu, & perdiderunt: ſic facerent vitæ meæ, & gloriæ meæ. Secundò modo poteſt textus exponi. In ſecreto eorū nō veniat anima mea.i. Non ſim cū eis in conſilio, neq; gloria mea vniatur congregationi eorū: aut grauitas mea, & loquitur de grauitate & gloria ſenū: ſeu cōſiliariorū. Poſſunt ergo anima & gloria, hic accipi, aut pro vt pertinent ad perſonam venītem ad conſilium & congregationem: aut pro rebus, ſeu materia conſilij: & ſecundo modo ſenſus eſt in conſilio eorū, nō veniat anima mea.i. vita mea, tanquā res ſuper qua eſt conſiliū: neq; gloria mea, & honor, eadē ratiōe veniat, in cōgregatione eorū. Primò modo eſt ſenſus in conſilio eorū, non veniat anima mea.i. perſona neq; gloria mea.i. autoritas mea, non vniatur cœtui eorū: & cauſam aſſignat. Et videtur loqui de impetu, quem fecerunt in Sichimitas, ſuprà.34. & per virū intelligo. aut Sechem, aut omnes viros ciuitatis, more Hebraico: Aut melius, **Quoniā in furore ſuo occiderunt virū.** ſ. Emor & in voluntate ſua, eradicauerunt taurum, id eſt Sechem qui erat iuuenis. Et aduerte quod verbū (achar) ſignificat proprie eradicare: & etiam ſubneruare, ſeu ſuccidere hominem: quod crura in homine ſint quaſi radices, quibus corpus quaſi arboris truncus ſuſtētatur. Sunt hic qui ſor interpretātur murū: vertentes eradicarūt, ſeu ſubuerterūt murū: & licet (ſur) ſignificet murum, infrà hoc eodem cap. in benedictione Ioſeph, vbi dicitur: Filiæ incedebant ſuper (ſur) id eſt murum. (Sor) tamen, non inuenio alicubi aliud quā bouem ſignificare: bouem autem in multis ſcripturæ locis ſignificat: vt ſuprà.31. Fuit mihi (ſor) id eſt bos, & aſinus. Idem Leuiti.9. & Deute.22. **Maledictus furor eorū, quia**

fortis

fortis & tranſitus, aut impetus illorũ, quia durus. *Verbũ (arar) maledicere ſignificat: & etiã contrahere, aut contrahi: quoniam id quod maledicitur, videtur contrahi ne ſe extendat, aut creſcat. Dicitur autem furor eorũ fortis, & impetus durus: quia nihil potuit eos diuertere à malo: quod facere cogitarant.* Diuidam eos in Iaacob. *ne ſcilicet aduerſus alias tribus vniantur.* Et diſpergã eos, *id eſt longe à ſe inuicem eſſe faciam. Erit ergo perfectus huius ſententiæ ſenſus iſte* Simon & Leui fratres. *i. ſocij ad malũ.* Arma iniquitatis, *aut* ſucciſsionis. *ſ. ſunt: in tabernaculis eorum. i. arma ad ſuccidendũ,* ſunt in tabernaculis eorum, *incluſa.* In conſilio eorum non veniat anima mea: *tanquã rei: de qua perdenda conſiliantur:* & in congregatione eorum non vniatur gloria mea: *eodem modo ac ſi dicat. Nõ conſulãt de perdenda vita mea: neq; vniantur ad perdẽdam gloriam, aut ſubſtantiã meã. Portugallice (Guarde Deos de ſeus conſelhos & aiuntamentos: a peſſoa, & a faziẽda).* Quoniã in furore ſuo occiderũt virum. *ſ. (Emor)* & in volũtate, ſeu appetitu ſuo ſubneruauerunt, aut eradicarunt taurũ *ſcilicet Sichem.* Maledictus furor eorum, quia fortis. *ſ. ad deſtruendũ:* & impetus eorũ, ſeu trãſitus: quia durus ad retinendũ: *ideò ne ſimilia faciant fratribus ſuis.* Diuidã eos in Iaacob. *i. faciam, quod non habeãt ſimul:* & diſpergam eos, *ſcilicet lõge lateq; in Iſrael, ne coniungi ad malũ poſsint. Poſſet etiam illa clauſula, Arma ſucciſsionis in tabernaculis eorum, iuxta aliũ ſenſum verti. Arma ſucciſsiõis in fornacibus ſuis. i. ſunt veluti arma ad ſuccidendũ, dum ſunt ignea: à quibus tarde calor ille aufertur. Vnde ſequitur.* Maledictꝰ furor eorum. *Et quia hic pater fere maledixerat Leui: Moſeh Deute. 33. quaſi conſolando eum. miris encomijs eũ commẽdat: quẽadmodum Reuben: cui dicit ibidẽ. Viuat Reuben: & non moriatur: fortè quia hic dixerat ei Iaacob. Non creſces.*

¶ Iehudah tu, laudabũt te fratres tui, manus tuę in ceruice inimicorum tuorum, incuruabunt ſe tibi: filij patris tui.

Alludit ſenex ad nomen (Iehudah), quod eſt laus, exaltatio vocis in laudem alicuius. Verbum (iadah), à quo (Iehudah) duo ſignificat. ſ. Proijcere, deijcere, & laudare, ſeu laudibus attollere. Exemplum prioris ſignificationis habes Zacha. 1. vbi dicitur (leiadoth). i. & deijciãt cornua gentiũ. Et Ieremiæ. 50. (Iedu). i. proijcite in eam, aut deijcite eã. Et Iſaiæ. 11. Ablactatus manũ ſuã (hadah). i. proijciet, ſeu deſcendere faciet. Licèt in his locis poſsit bene tollerari ſecũda ſignificatio. ſ. vt leuent cornua gentiũ à loco ſuo. Ablactatus manũ ſuã leuabit. Similiter illud Ieremiæ verti poſſet: leuate in eã, aut cõtra eã. ſ. ſagitas, aut arma. Secundæ vero ſunt infinita ferè exempla, in ſcripturis. Et videtur verbũ quaſi cõtraria ſignificare. ſ. deijcere, & exaltare: & poteſt eſſe alluſio alterius ad alteram, ſi ſignificet proijcere, quod etiã ſignificet laudibus attollere: quod ille qui alterũ laudibus extollit, videatur in eum laudes proijcere: & ſic non ſunt contraria ſignificata omnino. Eſt ergo ſenſus. Merito vocaris (Iehudah). i. laus: quoniam laudibus attollent te fratres tui. Solebãt enim Iehudæi Regem ſuũ, præſertim nouiter inſtitutum, laudibus extollere dicentes: Viuat Rex viuat Rex: vt patet primo Regũ. 1. Poſſet etiam verti. Deijcient ſe tibi fratres tui: iuxta aliã verbi ſignificationem: ſed quia ſtatim ſequitur: Incuruabunt ſe tibi filij patris: videtur prior ſenſus germanior & magis alludit ad nomen Iehudah prior ſignificatio. Manus tuę in ceruice, *aut* collo inimicorũ tuorũ. *ſcilicet ad deijciendum eos. Solent enim qui alios deijcere volunt: ſi fortes ſunt: ponere manũ ſuã ſuper collum eorum, quos proſternere volũt. Et dictio (oreph), ſecundũ Hebræos, ſignificat poſteriorem partem colli, quo manus ad deijciendum iniciuntur: & in hoc prædicit robur, &*

fortitudinem

fortitudinem huius tribus aduerſus inimicos: & ex decurſu ſcripturæ verũ eſſe conſtat. Incuruabunt ſe tibi filij patris tui. id eſt fratres tui regiã reuerentiam exhibebunt. Et aduerte: quam caute loquatur ſenex, de regno Iehude. Nõ dicit ei aperte. Eris Rex, ne fratres ad inuidiam prouocaret quemadmodum amor in Ioſeph, ſed velate in iis omnibus loquitur. Catulus leonis Iehudah. Putãt Hebræi nomen (Gur) id eſt catulus, eſſe à radice (gur), quod eſt peregrinari: ſed meo iudicio confundũt duas radices. ſ. (gur) quod eſt peregrinari, & (iagar) quod eſt pauere. Vnde (gur), id eſt catulus leonis, non eſt à (gur), ſed à (iagar): & ſignificat aut pauores, aut leonem ratione pauoris, quem hominibus incutit. Poſſumus ergo vertere catulus leonis, & melius. Pauor leonis Iehudah. i. tam pauendus vt leo: vnde infra dicitur. Quis ſuſcitabit eum? A preda aſcendiſti fili mi. Dictio (tereph) ſignificat propriæ partem diſcerptam ab animali: & ſenſus eſt. A diſcerpſione. i. accepta parte animalis, veluti leo, aſcendiſti. Et per partem diſcerptam, ſeu raptã, intelligit regnũ, aut regni partem quã tribus Iehudah, vi quaſi abſtulit à domo ſeu tribu Biniamin tempore Saulis: & ſenſus metaphore eſt, quod quemadmodum leo, quoniam pauor eſt omnibus animalibus: intrat gregem, & partem ab animali ſibi decerpit, & cũ ea aſcendit ad locum ſuũ: ſic tribus Iehudah in Dauid, Iſrael, (tempore Saulis) inuaſit regnũ, & abſtulit, aut rapuit, à filio eius. Et prius partem, ſcilicet tribũ Iehudah: poſt eà vero totũ Iſrael. Curuauit ſe, iacuit ſicut leo, quis ſuſcitabit eum? Aduerte hic nomen labi meo iudicio non ſignificare leonem, licet Hebræi dicãt (arieh) ſignificare leonem minorẽ, labi vero maiorem, ſed potius aliud animal ferociſſimũ: quia Naum. 2. & Numeri. 23. Lebi coniũgitur (arieh). i. leo leoni. Poteſt tñ ſuſtineri oppinio Hebreorũ. Senſus eſt. Quẽadmodũ leonẽ poſtquã prædã rapuit, & aſcẽdit, & incuruauit ſe & iacet cõmedẽdo prædã, nemo audet ſuſcitare: ita neq; tribũ Iehudah poſtquã regnũ rapuit à Saulis domo. Poſtq;. n. ſemel regnu accepit: nunquam ex toto amiſit poſteà: licet bene partem.

¶ Non recedet virga de Iehudah, & ſcribere faciẽs, de inter pedes eius: vſq; quo veniet ſciloh: & illi obedientia populorum. Sic eſt ſententia in Hebræo.

Duo ſignificat dictio (ſcebet). ſ. virgam: & familiã, ſeu progeniem: quod hoĩes ex vno producantur, ſicut ex virga folia, aut rami Iſaiæ 10 (Veh Aſſur, ſcebet). i. virga furoris mei. Idem Prouer. 10. Quod autẽ virgã regni ſignificet habes Pſal. 45. (ſcebet). i. virga rectitudinis, (ſcebet). i. virga regni tui. Quod vero familiã, cõſtat Pſal. 78. Vbi dicitur (ſcebet). i. tribũ, aut familiã Ephraim non elegit: & multis alijs locis. Sequẽs autem participium. ſ. (cochech), à (chachach): ſignificat proprie limitare, ſcribere, decreta facere, maximè prohibitiua, terminare præſertim linea, vel radio Ezechi. 4. Fili hominis. Accipe tibi laterem, & pone illũ corã te: (Vechachta) id eſt deſcribes delineabis ſuper illum ciuitatem Ieruſalem. Vnde (mechoche). i. ſcribere faciẽs: aut ſtatuere faciens: ſeu ſtatuta faciẽs. Sed participiũ, vt plurimũ ſignificat legiſlatorẽ, ſeu decreta facientem: ſiue ſcribendo, ſiue condendo. Pſal. 108. habes (Iehudah mechochechi). i. legifer meus. Idem Iſaiæ. 33. Dominus iudex noſter. Dominus (mechokenu). i. legifer noſter. Et Deute. 33. Et vidit principiũ ſibi. ſ. terræ ſanctæ, eſſe bonum. ſ. pro alendis pecoribus: quod ibi eſſet pars. (Mechochech), id eſt legiſlatoris tecti. i. Moſeh ibi abſcõditi. Hic vero accipiendũ videtur, aut pro ſcriba, ſcribente decreta quæ Rex dictauerit: aut promulgãte decreta à Rege edita: ſeu facta. Quiquidẽ ſcriba, aut promulgator decretorũ, ſolet ſedere inter pedes principis, ſedẽtis in ſolio ſuo. Dictio vero ſequẽs ſcilicet (ſciloh) occultiſſimè ſignificationis eſt: ita vt neq; Hebræi neq; noſtri, ſciant quid ſignificet: ignorãtes cuius ſit radicis. Poteſt autẽ eſſe à radice (ſcil), quod ſecũdũ Hebræos eſt filius: ſed cũ dictio (ſcil), nullibi in ſcripturis reperiatur: ſuſpecta mihi eſt hæc ſignificatio, & videtur ficta, potius quam vera: quare ea reiecta, arbitror potius radicem eſſe (ſcalah): quod eſt quietum & ſecurum eſſe: vt patet. 2. Reg. 4. Nonne dixi tibi non (taſleh), id eſt noli me

ſecuram

ſecurã reddere, ſcilicet de filio habendo? Iob tertiã tertio. Nõ (ſalaucthi), id eſt fui quietus, aut pacificus. Et Ieremiæ. 12. (ſalu), id eſt quieſcunt, ſeu pacifici ſunt omnes: qui præuaricantur: & ſic puto (ſcíloh) ſignificare quietum & pacificum. Aliqui putant dictionem (ſcíloh), ortum haberet à (ſciliah), quod eſt ſecundina, ſeu pellicula illa, qua partus obuolutus, vtero prodit, citantes illud Deutero. 28. (V boſilatah), id eſt & in ſecũdinas, quæ egrediuntur è loco, qui eſt inter pedes eius: ſed mihi non arridet hæc ſignificatio. Eſt ergo ſenſus. Non recedet virga, ſcilicet regia, aut ſceptrum: de Iehudah, & ſcribere faciens: ſcilicet decreta, aut decreta proferens, de inter pedes eius: donec veniat quietus: per quem Meßiam intelligit: & ei obediẽtia populorum, ſcilicet erit. Et per ſcribentem, aut decreta facientem, intelligit ſcribam: qui ſolet eſſe inter pedes eius, ſcilicet Regis, aut eum qui Regis nomine decreta promulgat. Et ſi (mechochech) ſignificaret decretũ ipſum: clarior eſſet ſenſus: quod ſcilicet neq; virga iudicię, ſeu poteſtas iudiciaria receſſura ſint à Iehudah: nec decretum: id eſt liber decretorum, de inter pedes eius: donec veniat quietus: ſed quia participium, potius quam nomen videtur eſſe (mechochech): prior expoſitio & communis amplectenda eſt. Quod vero Meßias debeat eſſe quietus: & pacificus: ex multis locis ſcripturæ conſtat: præſertim ex. 9. Zachariæ cap. vbi de eo dicitᷣ, quod ſit venturus manſuetus: & poſt pauca. Et ſuccidere faciam quadrigas Ephraim: & equos de Ieruſalem: & ſuccidentur arcus bellici; & loquetur pacem gentibus. Sed aduerte hic qualiter Iudæi moderni hunc locũ de Chriſto aperte loquẽtem peruertunt. Dicunt enim. Non eſſe ſenſum, quod quã primum ceſſauerit regnum Iehudah: ſtatim Meßias ſit venturus: quem ſenſum litera prima fronte prætendere videtur: ſed quod non dabitur alteri tribui, donec Meßias venerit: itaque ſecundum eos, ſenſus eſt. Non recedet virga: ſcilicet iudicis, aut regia poteſtas: de tribu Iehudah: vt ſcilicet alteri detur, quantumcunque ceſſent reges Iehudah: vſquequo veniat quietus: id eſt Meßias: quod ex præcedẽtibus cõfirmãt. Præcedit enim Iehudam accepto regno, accubuiſſe, neque aliquem auſum ab eo auferre illud: quem vt leo quietus defendit. Sed hunc ſenſum eſſe extortum, & alienum à litera: ipſis, & conſortibus notum eſt. Sunt aliqui, qui dictionem (ſcíloh) in duas partes diuidunt: ſcilicet in ſcin ſeruile, quod eſt qui quæ quod: & (lo), quod eſt ei, illi, vt ſit ſenſus. Donec veniat cui illi, id eſt donec veniat ille, cui debetur corona regni: & ſi poſſet dictio diuidi, optimus eſſet ſenſus iſte: quem locus apud Ezechiel. capite, vigeſimo primo illuſtrare videtur: vbi dicit propheta iuxta veritatem Hebraicam, ad Iechoniam, qui tũc temporis regnabat, aut ad regem: qui tunc tẽporis erat. Remoue (cidarim), & tolle coronam, hæc non eſt hæc, humilem ſubleua, & ſuperbum humilia, ſubuerſionem, ſubuerſionem, ſubuerſionẽ ponam eam: etiam hoc non fuit ei ad coronam donec veniret cui eſt iudicium: & tradam illi eam. Vbi Propheta Regi Iehudah iubet remouere mitram, quæ ſub corona ponebatur. Hæc corona non erit amplius corona, id eſt ceſſabit regnum. Superbum, ſcilicet Regem: qui nunc regnat humilia, & humilem. ſ. Meßiam ſubleua. Ego Dominus ponam eam, ſcilicet coronam ſubuerſionem, id eſt ſæpius eam ſubuertam, & deiciam: & corona hæc non erit Regi corona, id eſt non reputabitur amplius Rex: vſquequo veniat: cui datum eſt iudicium. Ioãnis quinto. Poteſtatem dedit ei iudiciũ facere: & tradam eam ei. Qui ſenſus valde placeret, ſi dictionem ſentirem poſſe diuidi. Chaldeus & ſeptuaginta, non longè ſunt ab vltima interpretatiõe: quorũ primus vertit. Donec veniat Meßias. Alij vero. Donec veniant repoſita ei. Ligans ad vitem pullum ſuum, & ad perplexam, ſcilicet vitem filium aſinæ ſuæ. Lauabit, ſeu lauare faciet in vino veſtimentum ſuum: & in ſanguine vuarum operimentum ſuum. *Commendat nunc ſortem tribus Iehudah, à copia vini. Et poſtquam laudauit homines, laudat ſortem terræ eius. Aduerte hic nomen (ir) ſignificare proprie ciuitatem: ſed ex verbis Zachariæ nono cap. conuincitur etiam pullum ſignificare: vbi dicitur. Super aſinum*

& ſuper (ayr) pullum filiũ aſinarũ. Sed quia hic non ponitur (air), ſed (iroh): puto potius nomen eſſe ab (arah) quod eſt nudare, euacuare, quam (abir), quod eſt ciuitas: & ſignificare potius (iroh) vacuum, quam pullum. Neque libenter admitto, quod ponatur ibi (he), loco (Vau): quia licet hoc frequens in hebraiſmo ſit: hic tamen nulla eſt neceſſitas huius mutationis. Dictio autem ſequẽs, ſcilicet (ſerechah), incertæ eſt ſignificationis: quidam vitem optimam interpretantur:, cuius vuæ non habent acinos. Ex coniecturis autem, videtur ſignificare vuam diuerſi coloris: quam nos vocamus (baſtardam), quæ non eſt plene rubra: ſed ſubruffa. Moueor ad hoc: quoniam Zachariæ primo legimus. Et poſt illum, equi ruffi (ſeruchim), id eſt coloris illius vuæ: aut diuerſi coloris. Et Iſaiæ.19. Et pudore ſuffundentur, operantes (lina ſericot), id eſt ſubruffa, qualia eſſe ſolent piſcatorum. Ieremiæ ſecundo. Plantaui te (ſorech) id eſt vitem ſubruffam: ſeu baſtardam. Solent apud nos vuæ huiuſmodi vitis, in precio eſſe. Eſt ergo ſenſus verborum iſte. Ligans ad vitem pullum (ſi pullum legas), ſcilicet ad onerandum illum. Tanta (inquit) erit racemorum copia, vt in vite vna poſſit pullus onerari. Si autem vacuum, per illud caniſtrum intellige, & ſenſus eſt: ligans, id eſt ſuſpendens ad vitem vacuum: ſcilicet caniſtrum, & ad optimam vitem, ſeu baſtardam (liceat mihi ſic explicandi gratia loqui) filium aſinæ ſuæ, eadem ratione, ſcilicet propter copiam: quod ſtatim ſuo more explicat, dicens. Tãta erit copia vini, quod Lauabit in vino veſtimentum ſuum: *id eſt ac ſi aqua eſſet, tanta erit eius copia:* & in ſanguine vuarum. *i. in vino rubro,* operimentum. *Non plene conſtat (ſur) ſignificare operimentum, neque eſt vlla coniectura, ad venandam propriam ſignificationem: cum non alibi quam hic, in ſcriptura reperiatur. Sed ſi (ſetau) eſſet radix nominis, quod eſt hyems. tunc ſignificaret veſtem hyemalem pilloſam, quæ dum madeſit, multam aquam, aut vinum attrahit. Et per vinum, album intelligit, quiſpeciem aquæ habere videtur: ideo dicit, lauabit veſtimentum: per ſanguinem vero vuæ, rubrum: iuxta illud, Deutero.32. ſanguinem vuæ biberent meraciſſimum.* Rubeus oculis à vino, & albus dentibus a lactè. *Commendat (Iehudæ) ſortem à copia vini, & lactis. Solẽt autem qui egregie potãt, oculos rubicundos habere: & ſimiliter dentes albos, qui lactè veſcuntur. Quod autem dictio (chachlal) ſignificet rubeum, cõſtat ex.23.cap. Prouerb. vbi dicitur. Cui (vech) cui rixe, cui loquacitas, cui vulnera fruſtra, cui rubor oculorũ? vbi poniť (chachlilu) loco ruberis. Eſt ergo integer huius loci ſenſus iſte: Ligãs ad vitem, racemis, ſcilicet onuſtam vacuum, ſcilicet caniſtrum, aut pullum ad onerandum in eadem vite: & ad vitem precioſam, ſeu baſtardam filiũ aſinæ ſuæ: eadem ratione. Et præ copia vini, lauare faciet in vino: ſcilicet albo ad modum aquæ veſtimentum ſuum: & in ſanguine vuæ, id eſt rubeo vino: operimentũ, ſcilicet hyemale ſuũ: id eſt tanta erit in terra eius vini copia, vt in albo vino, veluti in aqua poſſit veſtimenta lauare: & operimentum tingere in vino rubeo, aut lauare. Et præterea hac de cauſa conſequetur oculorum rubedinem, & præ copia lactis, albeſcent dentes eius.*

¶ Zabulun ad ſinum marium habitabit: & ipſe ad ſinũ nauium, terminus eius ſuper Sydon.

Verterunt hic omnes ferè noſtri portum: ſed dictio (choph) videtur potius ſinum ſignificare, aut locum, quo naues à ventis teguntur, quã portum abſolute. Nam (capah) radix nominis, ſignificat tegere, ſeu abſcondere: vt patet Deuterono.33. (Chapeph), id eſt tegens eum tota die. Unde (cupaph), id eſt thalamus, ſic dictus: quod ibi abſcondatur ſpõſa cũ ſponſo: vt habes Pſal. 19. Quaſi ſpõſus, egrediẽs mecupatho. i. è thalamo ſuo. Ex quo manifeſtè apparet (choph), ſignificare ſinũ, ſeu locũ, quo naues teguntur, & proteguntur à ventis. Ad hoc eſt res ipſa. Nam terra Zebulun, vt in charta oſtenditur, ſinus maris eſt, iuxta carmeli montis promontoriũ: ſi deſcriptioni fides adhibenda eſt. Dicit autem marium, quia in ſinu videntur duo maria, ſcilicet: quod ſinu cõcluditur, & quod eſt extra ſinum

ſinum. Vnde ſtatim explicat quod dixerat. Et ipſe ad ſinum nauium, ſcilicet morabitur. Et ſtipes eius, id eſt limes. Solebant enim quondam ſtipitibus lapideis quemadmodum nunc termini terrarum deſignari. Vnde ad literam vertendum erat. Et ſtipes eius iuxta Sidon: in qua, ſcilicet ciuitate erat terminus illius tribus. Vertimus autem ſtipitem, quia (iarech) proprie ſignificat ſtipitem: & exinde haſtille, & femur, quod modum ſtipitis habeant. Memento literiū (onijah), id eſt nauis, eſſe ab (anah) quod eſt currere, ſic dicta à curſu: & licet pater nihil boni hic (zebuloni) imprecari, aut prædicere videatur: Moſſeh tamen Deutero. 33. cōſolatur eum dicens Lætare (zebulun), quando egredieris, ſcilicet terram tuam ad nauigandum. Et Iſachar in tabernaculis tuis, populos ad montem vocabunt, ibi ſacrificabunt ſacrificia iuſtitiæ: quia affluentiam marium ſugent: & tectos teſauros arenæ. Ex quibus conſtat. Non parum Iaacob hic tribui zebulun prædixiſſe: dum eū ad ſinum marium locat. Solēt enim vrbes maritimæ ditiſſimæ, & opulentiſſimæ eſſe.

¶ Iſachar aſinus dorſi, aut dorſeus: cubans inter duos ordines.

Modo ponit quæ ventura ſint (Iſachar): & prius ponit metaphoram, & poſtea explicat eam. Non vertimus aſinum fortem, ſed dorſi: quoniam (gerem), proprie ſignificat ſpinā dorſi, ſeu dorſum ipſum: vt patet. 2. Regum. 9. vbi de conſtituentibus (Iehu) in Regē dicit textus. Accepit vnuſquiſque veſtimentum ſuum: & poſuit ſubter eum (El gerem), id eſt in dorſum graduum. Fecerunt enim ei gradum ad modū graduum tribunalis: ſuper quod Rex ſedere ſolet: quod tu valde nota: quoniam in eo loco omnes rabini hallucinati ſunt: dum quidam verterant, ſuper gradus ipſos: Ac ſi gerem nullius eſſet ſignificantiæ. Chaldeus vero ſuper gradus horarum. Hieronymus rem propriùs attigiſſe videtur, qui vertit in ſimilitudinem tribunalis. Sanctes vero, ſuper faſtigium gradus. Nomen etiam (miſperetaijm) quod ordines hic fere omnes vertunt: ignotæ ſignificationis eſt. Nam Ezechiel. 40. noſtri vertunt vncinos, quibus carnes ſuſpendi ſolēt. Pſal. vero. 68. (chitropodes). Si dormiatis inter (ſephataijm), id eſt (chieropodes): vbi aliqui ſortes vertunt. Hic vero terminos, aut ordines. Alij acies: ex quo conſtat ignotam eſſe propriam nominis ſignificantiam. Si autem verbum (ſaphat), ſignificet ordinare diſponere, ſicut Hebræi colligūt, ex eo quod habetur. 2. Regum. 4. vbi dicitur (ſephoth), id eſt diſpone, ſeu ordina ollaz: & idem Ezechiel. 24. & ſi (ſephataijm) ſignificet ordines: ſenſus eſt (Iſachar) aſinus dorſi: id eſt fortè dorſum habens: iacuit inter duos ordines: id eſt inter duas ſarcinas ordinatas. Et vult dicere quod permiſit ſe tributis onerari: vt quieſceret. Nō curauit tributa multa ſibi impoſita ſoluere: modo quieſcere poſſet. Vnde ſequitur. Et vidit requiem. Poſſet etiam dici, verbum ſignificare ordinare: & nomen (Sephataijm cacabos), aut (ollas) ſic dictas, quod ordinari ſoleant in culina: propter illud Pſalm. 68. Si dormiatis inter (ſephataijm), id eſt cacabos vel ollas. Similiter. Ezechiel. 40. (Vehaſephataijm). i. & (cacabi), aut (ollæ) menſura vnius: & tunc ſenſus eſſet (Iſachar) aſinus dorſi, vt ſupra: iacuit inter (cacabos) id eſt permiſit ſe in loco villi eſſe: propter requiem: ſed prior expoſitio magis arridet. Neutra tamē intellectum meū adhuc ſatiat: quia non quieſcit in ſignificatione termini. Vnde Moſſeh, ſignificās huius tribus quietem: dicit Deutero. 33. Lætare (Iſachar), in tabernaculis tuis. Et vidit requiē quoniā bona: id eſt eſſe bonum requieſcere, & terrā: quia dulcis. Hoc enim, ſignificat (naemah), ſcilicet dulce: a Naam quod eſt dulceſcere: vt patet Prouerbio. 9. Panis abſconſionū, id eſt abſconditus (ijnam), id eſt dulceſcet. Inclinauit humerum ſuū ad portandum: & fuit tributo ſeruiens, id eſt paſſus eſt tributo onerari: ne quietem, & requiem relinqueret. Dictio (mas) quam tributum vertimus: eſt (amaſas) quod eſt diſſolui: ſeu (amaſſa) ſeparari, & exinde ſignificat pecuniam tributi: quod à (maſſa) diſſoluatur nummus: aut quod hominis ſubſtantiam diſſoluat, ſi multiplicetur. Eſt ergo perfectus huius benedictionis ſenſus (Iſachar), eſt veluti aſinus, fortè dorſum

ad portandum habens: (iacens), id eſt quieſcens inter duos ordines, ſeu ſarcinas: quod explicat. Vidit requiem eſſe bonam: & terram ſortis ſuæ dulcem: quia dulcis erat fructibus, & amena: & ideo inclinauit humerum ſuum, ad onera. ſ. tributorum portanda: & fuit tributo ſeruiẽs *Regibus. ſ. & principibus.* Dan iudicabit populum ſuũ: ſicut vna tribus Iſrael. *Quemadmodũ Leah Dan nomen filio impoſuit, quod Dominus ius pro ea dixerit: ita nunc pater, à iudicando populo: eũ nomen ſortitum aſſerere videtur. Significat autem Dan iudicare, litigare, contendere. Iudicauit autem hæc tribus populum in Sanſone, vt habetur iudicum. 13.* Erit Dan ſerpens ſuper viam, *id eſt ſimilis ſerpenti in via quem. ſ. nemo aduertit. Nullus viator conſiderat,* Ceraſtes ſuper ſemitã. *Significatio nominis (ſephiphon) ignota eſt Radix eius (ſi tamen ea eſt), ſcilicet (ſcaphat) ſignificat mordere, contundere: vnde coniectari licebit (ſephiphon) ſignificare rem quæ mordet, & cõminuit: fortè viperam. Alii qui ceraſtem vertunt: quæ eſt ſerpentis genus & autore Plinio. lib. 8. quadrigemina cornua præfert: ſimilima arietũ. Vide Pliniũ ſi placet cap. 33. lib. 8.* Mordens calcaneos equi: cadere faciens currum eius retrorſum. *Significatur hac metaphora tribũ Dan futurã calidam: cuius nemo impune dominetur. Quãdo autẽ hac vſa ſit caliditate tribus Dã: nõ cõſtat. Qui autem Antichriſtũ futurũ dicũt de tribu Dan: nihil dignũ autoritate, aut fide, afferunt: ideo malo ignorantiam fateri: quam fabuloſa recitare. Caliditatem hanc Dan: firmare videtur id: quod de ea dicit Moſeh. Deute. 33. Dicens Dan, vt catulus leonis, fluet ex baſſan: quaſi ex inſidijs proſiliens.* Salutare tuũ expectabo Domine. *Duo hic dubia ſunt. Alterum ſignificatio verbi (chauah) quod noſtri hic expectare vertunt: & Iudæi dicunt ſignificare expectare, & congregare: ſed meo iudicio tam ipſi quam noſtri: propriam ignorãt ſignificationẽ. Dixi de ea. Gene. 1. & ſi rem expendas: videbis quod ſignificat extẽdere, & ex conſequenti expectare: quod expectanti extendatur res ſperata, aut tempus ad id quod ſperat. Moueor autẽ: quoniam (chau), quod eſt huius radicis, ſignificat lineam, ratione vt reor extenſionis: quod. ſ. extenſa ſit. Si autem congregare ſignificat, non video qualem alluſionem habeat hæc ſignificatio cum ſperare, & cum linea: niſi dicamus lineam ſignificare, quod facilè colligatur & congregetur Res autem mihi adhuc dubia eſt. Alterum eſt, ad quid hæc ſententia hic ponatur. ſ. Saluti tuæ, aut ſalutem tuam expectaui Domine, & de verbi ſignificatione diximus. Hoc tamen conſtare videtur, quod in piel ſignificet expectare: vt patet Iob. 7. Sicut mercenarius (Iechaueh), id eſt expectabit opus ſuum. i. mercedẽ operis ſui. Item Iſaiæ. 5. Expectauit vt faceret vuas: vbi idem verbũ ponitur. Si autem ſignificaret ligare, tũc omnia cõuenire viderent: quoniã congregari eſt colligari inuicẽ: & linea diceretur (chau) à ligatione. Secũdũ vero adhuc videtur dificilius. & e duobus alterum mihi videtur. Aut quod quemadmodum ſolent ſenes, & egroti, inter verba ſuſpiria ſua emittere: ſicut inter comedẽdum: ſic faciat hic Iaacob: qui defeſſus inter (tot) verba: vocem illã ad Deum emiſit. Salutem tuam expecto Domine, id eſt ſpero: quod ſanabis me. Aut ſana me Domine: quoniam ſalutem tuam ſpero. Si vero ſententiã cum præcedentibus coniungere vis: tunc ſenſus erit. Quoniam hanc tribum Dani ſerpentina aſtutia præditam video: ſpero Domine, vt me ſalues ab ea: quemadmodum de Simon & Leui dixerat. In conſilio eorum non veniat anima mea: & in cetu eorum, non ſit gloria mea. Prior tamen expoſitio mihi magis germana literæ videtur. Eſt & tertia Salutem tuam expecto Domine vt, ſcilicet impleãtur hæc omnia per meſſiam ſalutem tuam.*

¶ Gad exercitus exercitabit eum: & ipſe exercitabit in fine: ſeu poſtea, aut à tergo. *Sic eſt in Hebreo.*

Obſcurus valde eſt locus iſte: cum propter verbi (gadad) ſignificationem ignotam, tum propter ſenſum, quem ex verbis eruere difficile eſt. Vertimus autem exercitabit. Non quidem latinæ, ſed vt verbum, verbo Hebraico redderemus. Sicut enim (Gad) exercitum

tum

tum, & multitudinem ſignificat. Sic (Gadad) exercitum facere: quod vt verbum verbo redderemus, vertimus exercitare. Et ſenſus eſt, quod (Gad) quod exercitum ſonat. Alludit enim ſenex in ijs nominibus communiter ad nomina filiorũ: vt patuit de (Iehudah), & Dan exercitus congregabit eum, id eſt ſe aduerſus eum: ſed ipſe: ſcilicet exercitus: tandem caſtra metabitur ab eo, ſcilicet Gad. Ac ſi apertius dicat. Hac eſt prophetia Gad: quod exercitus congregabit ſe contra eũ: ſed ipſe exercitus poſteà deuincet, ſeu ſuperabit̃ ab ipſo Gad, aut & ipſe ſcilicet Gad cõgregabitur poſtea, contra eum. Sed quãdo hoc acciderit, nõ conſtat. Aliqui hic vertunt (gad), exercitus ſuccidet eum. Et verbum (Gadad) etiã ſignificat ſuccidere: vt patet 1. Regum. 18. vbi de ſacerdotibus Baal dicitur, quod (ijthgodedu) id eſt ſuccidebãt ſe, ſeu incidebant ſe more ſuo cultriũ. Licet autẽ de ſignificatione huius verbi dixerimus ſupra cap. 30. hic etiam repetemus. Verbũ (Gadad), vt diximus, ſignificat exercitum facere, aut cõgregare: vt patet Pſal. 94. vbi dicitur (iagodu), id eſt congregabant exercitum, cõtra animam iuſti: aut multiplicabunt ſe. Sic Habacu. 3. Quando aſcẽdet ad populũ, vt (ieguđenu), id eſt exercitum congreget contra eum, ſeu multiplicet ſe contra eum. Significat etiam in (hit pael), punctatum eſſe multis puncturis, ordinatis ad modũ exercitus: vt patet Ieremiæ. 41. vbi dicitur. Et venerunt ſciſſu veſtibus (vmitgodedim), id eſt & punctati, ſeu punctis ſciſſi. Solebant enim gentiles triſtitiæ cauſa, ſe huiuſmodi puncturis incidere, vt patet Ieremiæ. 48. Super omnes manꝰ (gedudoth), id eſt pũcturæ, quod noſtri vertũt inciſiones. Quem ritum Dominus ſuis prohibet Deute. 14. Inde, (gedud), id eſt exercitus multitudo, & (gedudah), id eſt punctura, inciſio, in multitudine tamen: inde etiã, (gad) id eſt coriãdrum, quod eius grana multa ſint, & ordinata admodũ exercitus. Et quod aliqui. Pſal. 65. vertunt, lineas: vbi dicitur. Sulcos eius inebria, deſcendere fac (gedudeah), id eſt in lineas eius, vt noſtri vertunt. Melius vertas. Deſcendere fac grana eius: per quæ grandinem, ſeu grana grandinis intelligit, quæ multiplicantur ad modum exercitus, ſicut de coriandro diximus. Et hinc arbitror, (gedi) hœdum ſignificare, aut quia dux gregis, ſeu exercitus pecudum, aut quia admodum exercitus in multitudine congregẽtur hædi. Sũt qui hũc locũ ſic vertũt. Gad cõgregando cõgregabit eũ. ſ. exercitũ Domini, quãdo terrã promiſſam erant ingreſſuri filij Iſrael: & ipſe extremã partem, ſcilicet caſtrorum Domini congregabit. Pollicetur enim tribus Gad Nume. 32. ſe preceſſurã filios Iſrael, ad eos cuſtodiendos. Sed neſcio, an hic ſit verus literæ ſenſus. Fateor hunc ſenſum mihi hunc locum legenti occurriſſe: quem poſtea inueni in quodam ex noſtris annotatũ. De Aſſer pinguis panis eius, aut oleo litus, id eſt pinguis eſt panis Aſſer. Explicat hunc locum Moſſeh cap. 33. Deutero. vbi cõmendans terram tribus Aſſer, dicit. Tingens in oleo pedem ſuum: quo oſtendit ſolum, ſeu ſortem tribus Aſſer, oleo ita abundare: vt in eo pedes poſſet quis lauare: quemadmodum Iob butyro & lacte. Eſt ergo ſenſus. Panis Aſſer eſt pinguis, id eſt erit multo oleo mixtus. Et ipſe dabit voluntates Regis, id eſt regias, aut Regibus: id eſt dabit oleum, ad facienda vnguenta: quibus Reges vtuntur, & in delicijs ſuis inunguntur. Solebant enim Reges, & nobiles, in ſignum lætitiæ, & ad delicias ſuas vti oleo: iuxta illud pſalmi. Oleum peccatoru non impinguet caput meum. Et illud Mathæi. 6. Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum. Erat ergo Aſſer præſtaturus Regibus oleum, quo in ſuis delicijs vterentur. Dictio, (madan) ſignificat delicias, delectationem, aut potius rem: quæ cauſa illius eſt. Vtuntur enim Hebræi actibus pro obiectis, & contra. Napthali ceruа miſſa, dans eloquia pulchritudinis. Aduerte hic dictionem Hebraicam, (aialah) quam hic turbam doctorum ſequentes vertimus, ceruam: meo iudicio non ſignificare eam, ſed potius aliquod aliud aial fortis naturæ, emittens magnam vocem, quaſi tuba. Moueor, quod dictio animal, quæ eſt radix eius: ſignificat fortitudinem. Similiter (aialuth). Hinc etiam (El), id eſt Deus, ſic a fortitudine appellatus. Et (vl) Inde (elah), id eſt quercus quod fortè lignum ſit. Etiam (ajl), id eſt aries. Non

quicunq;,ſed fortis,& qui iam annum tranſierit, vt rabbini dicunt. Similiter poſtus eadem ratione. Quamobrem arbitror (atelah), ſignificare, vt dixi, animal fortè, & velox: propter id quod dicitur. Pſal. 18. Poſuit pedes meos (chaaialoth). i. ſicut illius animalis: & ex hoc loco propter velocitatem, aliqui putarunt ſignificare ceruam. Neq; inficias eo, poſſe ſignificare ceruam, modo ſit cerua grandis & fortis. Pſal. etiam. 42. habes (chahaial). i. ſicut cerua deſiderabit ad fontem aquarũ. Aduerte. 2. dictionẽ (ſcapher) quã hic omnes pulchritudinem vertũt, potius ſignificare ſonorũ & famoſum, quã pulchrũ: quod ex eo conſtare videtur, quia (ſopher), quod eſt eiuſdem radicis, tubam, præſertim corneam ſignificat, vt patet Exodi. 19. Et ſonitum (ſophar). i. buccinæ. Ioſue. 6. Capiens. 7. (ſophyoth). i. tubas arietum. Et vbicũq; noſtri vertunt hanc dictionem pulchritudinem, tã bene quadrat famoſum, laudatũ, & nominatum, vt Pſal. 16. Etiam hæreditas (ſapherath). i. pulchra, tam bene vertas laudata. Et Iob. 26. ſpiritũ ſuo cœlos ornauit. non inepte vertas cœlos tonare fecit. Sunt tamen qui putant (ſupherath), non eſſe à radice (ſophar), ſed eſſe nomen quatuor literarũ. Dupliciter ergo poteſt locus iſte reddi. Primò ſic. Napthali cerua miſſa, ideſt tã pulcher ſicut cerua, quæ in munus alicui mittitur: dans eloquia pulchritudinis, id eſt compte & ornate eloquens: vt commendet hanc tribum à pulchritudine, & à venuſtate verborum, ſeu ornatu. Si vero proprietatem nominum ſequaris, ſic redde. Napthali animal fortè dimiſſum ſcilicet à iugo: dans eloquia ſonora, id eſt emittẽs tubales voces, quod ſe liberũ à iugo videat: quemadmodum ſunt quædam animalia ita laborem ferẽtia, quod cum à iugo ſoluuntur, calcitrant, voces emittunt. In quo cõmendare vult hanc tribum, quod maximè libertate gaudeat. De cuius libertate (inquit) Moſſeh. Deutero. 3. Napthali ſaturitas volũtatis. Filius fructificans Ioſeph: filius fructificãs ſuper fontem, id eſt tam fructuoſus erit filius meus Ioſeph: quemadmodum arbor iuxta, aut ſuper ipſum fontem plantata. Non vertimus creſcens: quoniam, vt ſæpius admonuimus, verbum (parah) non creſcere, ſed fructificare ſignificat: vnde (peri) id eſt fructus. Filiæ diſcurrerunt per murum, ſcilicet ad videndam pulchritudinem eius. Confundantur meo iudicio rabbini duas radices, ſcilicet (iaſſar), quod eſt aſpicere. vnde (ſur), ideſt murus ſic dictus, quod inde homines quæ procul ſũt aſpicere ſoleant, & (ſur) quod eſt canere: ad quod nullam habet (ſur) alluſionem. Amaritudine affecerunt eũ: & multiplicauerũt, aut ſe, aut ſagittas contra eum. Odio habuerunt eum Domini ſagittarum. Lege Pſal. 77. & intelliges locum hunc, vbi ſic habet. Filij Ephraim armati, iacientes arcu, id eſt peritiſſimi in arte ſagittandi, verterunt ſe in die belli. Commendat ergo hic pater filium, aut tribum, à peritia ſagittandi: quæ tanta futura erat, vt magiſtri in ea arte illi inuiderẽt, & ex inuidia eum odio habuerint: & multiplicauerint ſe in bello aduerſum eum: aut ſagittas in eum. Sed non potuerunt, ſcilicet hoſtes eius eum debellare: quoniam, Sedit in duro, ſeu forti arcus eius, ideſt in Deo: qui eſt fortis, & durus: & roborauerunt ſe brachia manus eius: ſcilicet ad iaciendum, & defendẽdũ ſe arcu. Aduerte hic verbũ, (pazam) quod hic ponitur: & roborarunt vertimus, non eſſe certæ ſignificationis. Rabbini dicũt ſignificare roborare, & fortificare: ad quod citat hũc locum; & illud. 2. Samuel. 6. Et vidit. ſ. Michol Regem Dauid (mepazem), id eſt roborantẽ ſe coram Domino, & deſpexit illum in corde ſuo. Hinc dicunt, (paz) ſignificare aurum optimum, & purificatũ, ſic à fortitudine dictum. Sed coniectura eſt nõ parua ad oppoſitum, illud quod dicitur. 1. Regum. 10. Fecit rex ſoliũ eburneũ grande, & texit illud auro (mupaz). Vbi ſi (mupaz) aurum vertas, inutiliter repetes aurum, niſi vertas: auro roborato, aut depurato. Et Daniel. 10. Et lumbi eius accincti auro (mupaz), ideſt puro, vt iſti vertũt. Idem Ieremiæ. 10. mihi videtur quod potius ſignificat extendere, & (paz) extenſum. Et ſic ſenſus erit. (Vaiapozu), id eſt & extenſa ſunt brachia manuum eius: quemadmodum extendunt ſagittantes

gittantes. Et illud Regum citatum: ſic reddendum. Vidit regem Dauid eleuantem ſe, ſeu extendentem. De manu potentis, aut eleuati, ſeu velocis Iaacob. Licet enim Rabbini dicant (abar) ſignificare roborare (eber) tamen, id eſt, penna, ſeu ala, nonnullam coniecturam præbet, quod ſignificet eleuare: quemadmodum auis, aut leuem, & velocem eſſe, eadẽ cauſa. Eſt ergo ſenſus, quod arcus tribus Ioſeph ſedit in forti, & roborauerunt, ſeu extenderunt ſe brachia manus eius .ſ. ad tendendum arcum de manu eleuati, aut fortis Iaacob, id eſt, adiutorio Dei: qui eſt fortitudo Iaacob. Inde, id eſt, ex hac tribu paſtor, lapis Iſrael, id eſt, ex hac tribu eſt Ioſeph: qui fuit paſtor Iſrael, cibando ipſum: & lapis, id eſt, fortitudo Iſrael defendendo eum, quandiu vixit. Si vero ad poſteros referas, ſenſus eſt. Inde .i. ex hac tribu erit paſtor, id eſt, Ieroboam: qui fuit rex, & paſtor gubernans Iſrael: & inde lapis, id eſt, defenſor Iſrael. Iuxta illud Pſalm. 59. Ephraim fortitudo capitis mei. Nã tribus Ephraim robuſtiſſima erat, ad populum defendendum. Poſſet tertio cõtinuari hæc ſententia cum ſequenti. Inde paſtor, & inde lapis id eſt, fortitudo Iſrael. A Deo patris tui. & cætera. Si vero alia ſit ſententia, quæ ſequitur, ſenſus eſt. A Deo patris tui, ſubaudi, erunt tibi bona, quæ ſequũtur. Et benedicet te .i. & beneficus, ſeu abundans benedicet tibi, benedictionibus cœlorum deſuper: quæ ſunt pluuia, & ros, & quæ de cœlo deſcendunt ad terram irrigandã. Et benedictionibus abyſsi, ſeu profundæ aquæ cubantis deorſum: ad irrigãdam terram, & terræ naſcentia. Fontes enim, & flumina ab aqua profunda, quæ ſub terra eſt, prodeunt. Et per hæc ſignificat tribum Ioſeph in ſorte ſua habituram copiam omnium fructuum, quæ cœli clementia, & irrigatione deorſum nutriuntur, & multiplicantur. Et quod ſequitur. Benedictionibus vberum, & vuluæ. Copiam filiorum, & prolis futuram ſignificat. Nam filij in vtero geſtãtur, & vberibus nutriuntur. Ex hoc loco non parua coniectura eſt, quod (ſadai) vt ſæpius diximus, non omnipotentem, ſed beneficum ſignificet: cum hic ponatur tot benedictiõibus affluere. Benedictiones patris tui, id eſt, nõ putes paruas meas benedictiones, aut infirmas, non venturas ſuper te, quoniam, Robuſtiores fuerunt, ſeu fortiores; benedictionibus progenitorum meorum. Fuerunt enim multo plures, & ad meliora ſe extenderunt, quam benedictiones Abraham, & Iſaac. Illi enim vnicos benedixerunt, iſte vero. 12. Illi paucos habuerunt, iſte multos: quos particularibus benedictionibus benedixit: quod patres non fecerant abundanter. Non loquimur hic de benedictione Abrahæ: quæ meſſiã reſpicit, ſed de temporalibus. Vſque ad deſiderium collium ſeculi, erit pro, erunt capiti Ioſeph, & vertici Nazarei fratrum ſuorum .i. inter fratres ſuos. Si radix (taauath) id eſt, deſiderium, eſt (taah) clarus eſt huius clauſulæ ſenſus, nempe iſte. Durabunt huiuſmodi bona prædicta tribui Ioſeph vſque dum terminẽtur, & finiantur colles æterni, id eſt, ſemper durabunt, quemadmodum colles. Sed ſi radix eſt (auah) quod eſt deſiderare, obſcurus valde eſt locus. Sed poteſt eſſe ſenſus: quod benedictiones Ioſeph erunt ſuper caput eius: vſque quo veniat deſiderium, id eſt, ille quem æterni colles deſiderant: qui eſt Meſſias: iuxta illud Pſalm. Gaudebunt campi, & omnia quæ in eis ſunt. Tunc exultabunt omnia ligna ſyluarum à facie Domini: quoniam venit iudicare terrã. Poſſet etiã eſſe ſenſus, benedictiones patris tui fortiores fuerunt, id eſt, durabiliores quã progenitorum meorum: magis quam deſiderium collium, id eſt, præ collibus, qui deſiderant perpetuo eſſe. Nondum tamen intellectus huic acquieſcit expoſitioni. Quod autẽ dicitur. Nazaræi inter fratres ſuos: aduerte quod (nazar) eſt ſeparare: inde (nezir) id eſt, ſeparatus. Dicebatur autem Nazaræus ſeparatus: quoniam tempore ſui Nazaræatus ſeparabatur a mul-

tis rebus, quæ alijs hominibus licebant: vt patet Numeri. 6.

¶ Biniamin lupus, diſcerpet: in mane comedet adhuc, & veſpere diuidet ſpolium.

Dictio (ad) interpretata adhuc, poteſt etiã verti præda, aut ſpolium à radice (auad) Et eſt ſenſus: quod Biniamin erit veluti lupus, & diſcerpet, ſcilicet animal, accipiendo ſibi partem. Mane comedet adhuc, *id eſt, mane adhuc comedet .ſ. vſque ad veſperam, aut non ſolum diſcerpet, ſed amplius mane comedet: quod diſcerpſerit. Sed veſpere diuidet ſpolium, ſcilicet prædæ cum alio. Nomen (ſalal) quod ſpoliũ vertimus, eſt a (ſalal) quod ſignificat ſpoliare, & ſpolium dimittere. De ſenſu autẽ huius prophetiæ varie tam noſtri, quam Iudæi ſcribunt. Mihi vero videtur, quod voluerit hic Iacob prædicere Biniamin accepturum regnum in Saule: qui accipiendo regnũ, quod erat tribui Iehudah debitum, videtur lupum geßiße, quod quidem regnum ſtatim cũ Dauide (quoniam parũ durauit) diuiſit: ſed prius partem reliquit Dauidi .ſ. tribũ Iehud[illegible]: poſtea vero totũ. Quod autẽ per prædam regnũ intelligatur, cõſtat ex benedictione Iehudah ſupra poſita: cui dictũ eſt. A præda aſcendiſti fili mi .i. à regno accepto cœpiſti aſcendere, aut accepto regno veluti præda, aſcẽdiſti. Eſt ergo ſenſus. Biniamin .i. tribus Biniamin lupus, id eſt, veluti lupus diſcerpet, & mane, id eſt, in initio regni Iſrael adhuc comedet: quoniam adhuc Iſboſet illi ſucceßit, ſed veſpere regnum cũ Dauide diuiſit, aut prædabitur regnũ mane, id eſt in prima inſtitutione regis apud Iſrael, & comedet adhuc: quoniam filius Saul Iſboſet patri ad Bienniũ ſucceßit. Non ſolum ergo prædatus eſt, ſed comedit adhuc, id eſt, permanſit in regno. Sed non perpetuo: quoniam veſperi, id eſt, poſtquam à Deo declinare cœpit, ſtatim regnum cum Dauide diuiſit: vt patet primo Samue. 15. cum enim Saul pallium Samuelis tenuiſſet, & ſcidiſſet, audiuit à Samuele. Scidit Dominus regnum tuum. Nam reliquit Dauidi tribum Iehudah, & tandem totũ regnum. Neque mihi obiectes Saulem non fuiſſe regni raptorem, ſed à Deo electum: quoniam neque Dauid regnum tyrannicè inuaſit, & de eo nihilominus ſupra dictum eſt a præda aſcendiſſe. Neque textus habet, quod rapiet mane, ſed quod diſcerpet: ſed etiamſi diceret, verum eſſet: quoniam qui, quod alteri debitũ eſt, accipit, quodammodo rapere dicitur, quemadmodum de Chananæa dicit Ambroſius, quod rapuit ſalutẽ a Iudæis. Et de Hæmorrhoiſa, quod prædata eſt ſalutem, quam Chriſtus filiæ principis afferebat: & Eccleſiam ſponſum Synagogæ ſurripuiſſe aſſerit, quoniam quod erat alteri debitum, acceperunt. Expende huius loci omnes expoſitiones, & ſi germaniorẽ inueneris, amplectere: ſin minus, hac vtere mecum.* Ego colligor ad populum meum .i. *ad ſtatum defunctorũ: in quo eſt populus meus, .i. oẽs prædeceſſores mei. Diximus de haephraſi ſupra .25. & de ſpelunca duplici ibidẽ diximus. Similiter de Manre.* In poſſeſsionẽ, *Hebraice. In comprehenſionem ſepulchri. Vocatur autem comprehenſio pars, quam quiſq; apprehendit.* Emptio agri, *id eſt, emptus, eſt ager, quod dicit ne (chitæi) forte non permitterẽt cadauer ſuũ ſepelire.* Collegit pedes ſuos ad lectum. *Nã ſedebat ſuper lectum pedes in terra habens: ideo nunc dicitur eos collegiſſe.* Et obijt. *Dicunt Hebræi (gaual) ſignificare obire, ſeu blande, & leniter mori. Nõ longa ægritudine, non geſtibus corporis. Sed ex Pſalm. 88. conſtat potius ſignificare deficere: vbi habetur. Pauper ſum ego, (vegouea) id eſt, & deficiens, ab adoleſcentia: & Numeri .17. Num conſumendi ſumus (ligoa) id eſt, vt deficiamus, videlicet omnes.*

¶ Capitis. XLIX. Ad mores componendos.

CONgregate vos, & anunciabo vobis. *Et ſi parentes ſemper debeãt filios ſuos admonere, maxime cum eis ab hac vita migrandum eſt: quod Dauidem feciſſ*

ciſſe legimus.1.Regũ.2. Et Ioſeph ſequẽti cap. & admonẽdi ſunt de bonis,& malis. Tu fortitudo mea. *Sapienter valde primogenitum arguit. Nam primũ proponit illi bona, et quæ ad dignitatẽ pertinent, poſtea arguit eum leuitatis ſuæ. Vbi tu ſimul aduerte:quid homo propter vnicum peccatum amittat. Similiter nota,quam graue malum ſit parentes offendere: qua de cauſa abiectus eſt Eſau.* Arma ſuccisſionis. *Maximum malum eſt ſocietas ad malum. Quare merito beatus ille vir,qui in conſilium impiorum non abijt.* Maledictus furor eorum, quia pertinax. *Humanũ eſt paſsiõibus excitari, ſed in eis pertinacẽ eſſe extremũ malum.* Diuidá eos in Iaacob. *Conſulium eſt Reipublicæ: vt qui in ea facile ad malum ſocientur, diuidantur.* Incuruabũt ſe tibi: filij patris tui. *Ex hoc loco colligimus,etiam fratres regis,debere eidem reuerentiam exhibere.* Quis ſuſcitabit eum? *Docet locus iſte,non eſſe eos prouocandos, qui ſunt alicui rei nimium affecti,veluti leones ad prædam: vnde Iob.6. habes. Maledicãt illi qui parati ſunt ſuſcitare (Leuiathã) ideſt,qui ita tedioſam vitam habent: vt audeant Leuiathan prouocare: vt eos occidat. Sunt enim aliqui ex triſtitia odio habentes vitam: qui mortẽ prouocant. Nam tales videntur ebrij.* Non recedet virga. *Maximum bonum eſt cum Deus alicui non ſolum bonum facit,ſed gratiam,non amittendi vnquam, præſtat. Et etiã aduerte hæc duo ſemper in rege,& Iudice debere ſociari.ſ. virgã directionis,& percuſsionis,& librũ legis. Nam Iudex neminẽ debet corrigere, aut punire niſi iuxta leges. Tertio, memento iudicẽ nihil ſine ſcriba debere facere.* Ligás ad vité. *Aeſtimanda eſt copia tẽporaliũ,quoniã Dei donum eſt.* Zebulun in portu mariũ habitabit. *Optimum eſt ei, qui negotiationibus vacat, iuxta litus maris habitare.* Vidit requiem quod eſſet bona. *Quæcunque dura,& moleſta ferẽda ſunt,ob quietẽ. Et quãti æſtimãda ſit pax: admonet Iſachar, qui ſe onerare duplici ſarcina permiſit, potius quam ſuam quietem amittere.* Erit Dan, vt ſerpens. *Cauenda eſt in homine aſtutia ſerpentina.* Aſſer pinguis panis eius. *Hoc malum habet eos, qui aliquid pulchrum, & delicioſum habent: quod non tam ſibi, quam regibus,& magnatibus habere videtur, vide ius regium: primo Samue.8. Filios veſtros tollet.* Odio habuerunt eum ſagittarij. *Hinc illud antiquũ dicterium. Homo tui muneris, tibi inimicus eſt: & qui in arte aliqua excellunt, inuidiæ aliorũ ſubijciuntur.* Benedictiones patris tui. *Videtur ex hoc loco ſequi,tãto benedictiones fore robuſtiores, quanto fuerint proximiores.* Biniamin lupus rapiet. *Commune eſt, vt raptores breui tempore poſsideãt quæ rapuerint.* Quá emit Abrahá. *Debent parentes admonere filios de titulis,& inſtrumentis poſſeſsionum, ad vitandas lites.* Ibi ſepelierunt Abraham. *Hinc ortum puto conſuetudinem illam, quod omnes qui ſunt ex eadem familia, eodem condantur ſepulchro.* Collegit pedes ſuos, ad lectum. *Optimum eſt hominem moriturũ, omnia ſua membra colligere, vt honeſte moriatur: & memẽto quæ de Iullio Cæſare, cum occideretur hiſtoriographi tradunt.*

¶ Capitis .L. Ad literam annotata,

PRęcepit ſeruis ſuis medicis. *Significat verbum (rapha) à quo (ropheim) .i. medici, ſanare,& curare: & (rophenim) medicos: quod ſanare, aut curare ſoleãt hoĩes.* Vt aromatibus cõdirét patrem ſuũ. *Ignota eſt Hebræis propria ſignificatio verbi (chanat.) Tribuunt autem hebræi (binam) .ſ. proferre, producere,& aromatibus condire. Et priorem ex illo, quod dicitur Cantico .2. Ficus (chanetah) ideſt, protulit groſſos ſuos, eliciũt. Secundã vero ex hoc loco. Neque coniecturam firmam ad propriam ſignificationem inuenire potui: quoniã rara eſt dictio in ſcripturis.*

Sed

Sed re vera puto potius verbum ſignificare implere, & inſlare, quam proferre: quæ ſignificatio vtrique locorũ conuenire videtur. Neq; me putes pro meo arbitrio mutare ſignificationes. Cũ enim Hebræi: vt ſæpius teſtati ſumus, ex coniecturis agant ad ſignificationes venandas, arbitramur id nobis non eſſe prohibitũ. Vnde quod ſequitur verti poteſt. Et impleuerũt medici Iſrael. i. cadauer Iſrael, ſic implebuntur, id eſt, impleri ſolent dies impletorum, aut aromatibus conditorum. Loquimini in auribus parhoh. Putabat enim Ioſeph, regem non facile permiſſurũ eius receſſũ. Etiam equites. Admonui ſuperius, à (paras) quod eſt diuidere, deriuari, (paraſim). i. equites, quod dum equitant deuidantur eorum crura. Venerunt vſque ad arcã Atad. Aliqui arbitrantur, hic Atad eſſe nomẽ proprium loci: alij appellatiuum, vertentes vſque ad aream ſpinæ, id eſt, quam ſpinoſa arbor circundat. Inuenitur hoc nomen Pſalm. 50. vbi dicitur. Priuſquam intelligerent ſpinæ veſtræ, aut ollæ veſtræ (atad) id eſt, carduum, vel ſpinã: quod ſeptuaginta verterũt Rhanũ. Quæ eſt in tranſitu, id eſt, iuxta tranſitum. Iarden. Planxerunt ibi planctu magno. Melius eleuato, id eſt, eleuando vocem (gadol) enim non tam magnum, quam eleuatum ſignificat. Et quod ſequitur. Grauem valde. Vocatur planctus grauis, quando eſt multorum. Fecit patri ſuo luctum. Dictio (ebel) videtur ſignificare magis proprie lachrymationem, quam luctũ, ſicut (abal) lachrymari: potes tamen luctum vertere. Et quod dicitur ſeptem dierum. Illa fuit conſuetudo apud antiquos ad ſeptem dies mortuos ſuos lugere, niſi eſſet inſignis perſona, iuxta illud Eccleſi. 22. luctus mortui ſeptem dies: fatui vero, omnes dies vitæ eius. Ob quod vocauit. ſ. Chenanæus locum, luctum Ægyptiorum. Super facie Manre, id eſt, in proſpectu. Forte aduerſabitur nobis Ioſeph. Hoc ſignificare videtur verbũ (ſatan) id eſt: aduerſari: non tamen ſignificatio propria plene nota eſt. Inde (ſatan) id eſt, aduerſarius. Reddendo, reddet nobis malum, quod retribuimus ei. Tam varias tribuunt Hebræi verbo (gamal) id eſt, retribuere ſignificationes, vt arbitrer eos propriam ignorare. Dicunt enim ſignificare retribuere, ablactare, & maturare, nomen vero (gamal) camelũ, & harum illam illi tribuũt, quam contextus exigere videtur. Neque eſt aliqua bona coniectura ad venandam propriã, ideo cum communi tranſeundum eſt. Et præceperunt ad Ioſeph dicendo, id eſt, præcepta patris indicarunt, aut præceperunt nuntio ire ad Ioſeph. Obſecro parce nunc. Hebraice eſt: leua nunc. Vocant Hebræi leuare peccatũ ab aliquo, non punire illud: quẽadmodum onus eleuatur ab aliquo, quod illud onerabat. Et tu leua peccatum ſeruorũ Dei patris tui, id eſt, age nobiſcum, quemadmodum Deus cum ſeruis: vt. ſ. leues a nobis peccatum, id eſt, peccati pœnã, ſicut ipſe leuat à ſeruis, aut à nobis qui ſumus ſerui Dei patris tui. Ne timeatis, quoniam, num pro Deo ego. ſ. ſum? Senſus eſt. Ne timeatis me velle malum, quod mihi intuliſtis, vindicare in vos: quoniam ego non ſum Deus: vt poſſim impedire quæ ille diſpoſuit. Quod etiã. 45. capite dixerat. Et nunc nõ vos miſiſtis me huc, ſed Deus. Vos putaſtis ſuper me malũ, id eſt, cogitaſtis mihi malum facere vendendo me: ſed Deus cogitauit illud bonum, id eſt, facere bonum tam mihi, quam vobis. Locutus eſt ad cor eorum, id eſt, quæ illis erant cordi, nẽpe blãda. Deus viſitando, viſitabit. Melius recordando, recordabitur veſtri. Poſuerunt in arca. Putarem ſaxeam.

¶ Capitis. L. Admores annotata.

IActauit ſe Ioſeph ſuper patrem. Pietatis erga parentes nos admonet, & eam docet hic ſanctus Ioſeph. Vt aromatibus

tibus

tibus condirent. *Antiqua valde eſt cõſuetudo condiendi corpora defunctorũ: quæ ſeruari volumus.* Fleuerunt eum Ægyptij 7. diebus. *Varia eſt conſuetudo gentium: in lugendis mortuis. Nam iſti luxerunt .7. Iudæi Moſeh, & Aharon. 30. Alios vulgares .7. vt iam annotauimus.* Et fleuit Ægyptus patrem: *neque legimus fleuiſſe filium: vt diſcamus, qualiter aulici ei in omnibus obſequuntur: quem viderint regi eſſe acceptũ, & gratum: & quam facile quicquid pro communi bono feceris, obliuioni traditur.* Si quæſo inueni gratiam in oculis veſtris. *Cõſueuerũt qui grati ſunt regibus, non pro ſe, neque per ſe quicquam petere, ſed rogare alium, qui pro ſe poſtulet: quoniã non tam effrenate quis pro ſe petit, quam amicus eius pro eo. Vbi ſimul diſcimus, quam difficile debet eſſe regibus ſeparare à ſe prudentes.* Aſcende, quemadmodũ iurare feci te. *Debem⁹ quãtũ poſſumus, iuuare eos, qui iuramẽtis, aut votis conſtricti ſunt, vt vota, & iuramẽta ſua reddãt. Neq; debent ſuperiores iuramẽta licita, et hõeſta, ſubditorũ ſine cauſa irritare, licet poſſint.* Aſcẽderũt cum eo omnes ſerui Parhoh. *Etiã hic oſtenditur, qualiter omnes ſeruiũt eis, qui principibus grati ſunt.* Planxerunt ibi plãctu magno. *Nullum eſt malum, mortuos plangere: modo eos non lugeas, quemadmodũ ij: qui nullam reſurrectionis ſpem habent.* Fecerũt filij, quemadmodum præceperat eis. *Diſcant hinc filij, implere, quæ parentes in ſuis teſtamentis mandarunt: quod tamen raro fit.* Viderunt fratres Ioſeph, quod mortuus eſſet pater. *Ecce quid fratribus faciat præſentia patris. Arbitrati ſunt iſti Ioſeph eſſe de numero illorum: qui ob aliquem, mala ſibi illata diſſimulant, & poſtea vindicãt. Vbi ſimul aduerte, qualiter mala conſciẽtia, ſemper ſibi timeat.* Pater tuus præcepit. *Docemur hic, cum merita propria deſunt, ad veniã obtinendam, interponere merita eorũ, qui grati ſunt. Ex quibus diſcant Lutherani, ſanctorũ merita media eſſe inter nos, & Deum. Iniquitatem ſuam in patrem cõijciunt, quemadmodũ Deus in Chriſto iniquitates omnium noſtrum. Sic Ribcah, in me (inquit) ſit maledictio. Facile enim qui amant, iniquitates amatorum ſuper ſe ponũt, ac ſi dicant. Et ſi patri non parcis: parce Deo: cuius ſerui ſumus. Norunt iſti iniquitates ſuas in Deum ſuum reijcere. Hinc diſcant parentes, filiorum iniquitates portare, & Domini ſeruorum ſuorum.* Iactauerunt ſe coram eo. *Nullum lapidem non mouent, ad veniam impetrandum: quoniam videbãt ſe illius ope indigere: in quo nos docent ſigna humilitatis oſtendere ei: à quo veniam poſtulamus.* Nunquid loco Dei ſum? *Admonui ſupra .45. capite. Munus eſſe bonorum, ex malis bona facere: quemadmodum Deus: malorũ vero conſuetudo eſt, ex bonis mala: vbi maxime Dei benignitas commẽdatur.* Ego alam vos. *Non auferenda ſunt beneficia ingratis.* Vidit Ioſeph filios Ephraim. *Solet Deus iuſtos, etiam temporalibus bonis iocundos facere.* Aſcendere facite oſſa mea hinc. *Audis hic, quam mala ſit coniũctio malorum, vt non ſolum viui, ſed etiam defuncti nolint iuſti cum eis commorari.*

LAVS DEO.

¶ Quoniam in operis proceſſu, aliquot Hebraiſmi occurrerunt nobis, dignum duximus, eos ad operis calcem adnotare: ne quid pio lectori deeſſet, quod noſtra illi poſſet induſtria præſtare: quos quemadmodum priores, alphabetico ordine digeſsimus.

A

AMbulare in cogitatione cordis, eſt Hebræis facere quod lubet: quem Hebraiſmū babes Deutero. 29.

C

COgnoſcere faciem in iudicio: eſt alicuius gratia iudicium peruertere: & per oppoſitum. Non cognoſcere faciem, eſt illud non peruertere alicuius perſonæ intuitu Deuterono. primo, & Prouerbiorū. 24.

¶ Cuſtodire cuſtodiam, eſt ſeruare præcepta officij, aut muneris ſui. Eſt etiam cuſtodire rem ſuæ fidei creditam: qui Hebraiſmus frequens eſt. Numeri. 18.

D

DEum loqui bonum ſuper aliquem, eſt bona illi promittere. Numeri. 10 babes, dixiſſe Moſeh Chobab. Veni nobiſcum, quia Dominus bona locutus eſt ſuper Iſrael, id eſt, bona illi promiſit.

¶ Dare aliquid corā aliquo, eſt tradere illud in poteſtate eius. Deutero. 2 Incepi dare coram te Sichon, id eſt illū cœpi tradare in tua poteſtate. Item Geneſis. 20. Terra coram vobis eſt .i. in veſtra poteſtate.

¶ Dare faciem in aliquem, eſt illi iraſci, quod facie ira maxime oſtendatur. Leuiti. 17. Dabo faciem meam in animam comedentem ſanguinem. Et Ieremiæ. 21. Dedi faciem meam contra ciuitatem banc in malū.

E

ESSE ſub pedibus alicuius, eſt eſſe illi ſubditū, quod ſubdita ſoleant eſſe ad pedes noſtros. Ponitur Hebraiſmus Exodi. 11. Pſalm. 8. & Deuterono. 11.

F

FAcere aliquid coram ſole, eſt facere illud publicæ, & manifeſte, quod lux, & ſol ſoleant omnia oſtendere, & manifeſtare. Numeri. 25. & 2. Samuelis. 12.

I

IRe ad patres, pro mori vſurpat ſæpius Hebraiſmus: vt Geneſis. 15. Tu ibis ad patres tuos, id eſt, morieris, ſeu congregaberis ad ſtatum defunctorum.

¶ Implere poſt aliquem, eſt eum plene, vel in omnibus ſequi. Ponitur Hebraiſmus Numeri 32. bis.

¶ IVdicium mortis alicui eſſe, eſt eum eſſe dignū morte, aut qui morti adiudicetur: & è contra. Non eſſe alicui mortis iudiciū, eſt eum nō eſſe morte dignū. Habes Hebraiſmum Deutero. 19.

L

LIgare ligamen ſuper animam, eſt Hebræis vouere quod vouens obliget animā .i. vitam ſuā punitioni: ſi votum non ſoluat Nume. 30. babes Hebraiſmū.

M

MIttere cū aliquo manū, eſt eū iuuare, quod auxiliū ſoleat manu exhiberi Ponitur hebraiſmus. Exo. 23

¶ Manum Domini eſſe, vel fuiſſe ſuper aliquem, eſt puniire, aut puniuiſſe eum. Deutero. 2. Etiam manus Domini fuit in eos.

N

NOmen Dei eſſe in aliquo, ſeu Deum ponere alicubi nomen ſuum eſt illud ſortiri diuinum nomen, vel à Domino denominari. ſicut angelus: qui præcedebat Iſrael: aliquando dicitur Dominus. & templum Domini à Domino denominatur. Vide Hebraiſmum Exodi. 23 & Deutero. 12.

P

PRæputiare præputium, eſt immundum reputari. Leuiti. 19. quod præputiati apud Iſraelitas immundi reputarentur.

¶ Polluere verba, Hebræis eſt mentiri: quod mentiens videatur conſpurcare veritatem verborum mēdacio ſuo. Ponitur Hebraiſmus Numeri 30.

¶ Ponere ſanguinē ſuper domū, eſt domū vltioni obligare, ſeu facere ſanguini obnoxiā. Deute. 22. Non pones ſanguinem in domo tua.

R

REuelare nuditatē, aut turpitudinem, pro coire, frequenter vtitur Hebraiſmus, & ponitur Hebraiſmus ſæpius Leuitici 18.

¶ Remittere manū, eſt Hebræis debita condonare, aut parcere. Habes loquendi modum Deutero 15.

S

SI, pro non, ſæpe vtuntur Hebræi vt Numeri 32. Si videbunt terrā quam promiſi .i. non videbunt eam. Semel iuraui in ſancto meo: ſi Dauidi mentiar .i. quod non mentiar Dauidi. Pſalmo 88.

¶ Seminari ſemine, pro concipere. dicunt ſæpius Hebræi: vt patet Nume. 5. vbi Dominus fœminæ innocenti pollicetur, quod ſeminabitur ſemine.

¶ Sanguinem alicui reputari, eſt illum ob patratum crimen, eſſe occiſione dignum. Leuitici. 17. babes phraſim linguæ.

¶ Sanguinē alicui eſſe, eſt ſanguinē eius vindicari, & non illi ſanguinem, eſt non eſſe ulciſcendum ſanguinem ipſius Hebraiſmus ponitur Exodi. 22.

¶ Surgere pro patribus, eſt eis ſuccedere. Numeri 30.

¶ Stare coram aliquo, eſt illi miniſtrare, quod miniſtri ſoleant coram Dominus ſuis aſtare, parati ad miniſteria Ponitur Hebraiſmus Deutero primo.

¶ Secundum diem banc, idem eſt Hebræis: quod prout in præſenti cernitur. Deuteronomij. 2.

V

VIdere aliquem in malum: pro videre ſiniſtro, aut toruo oculo, aut ad puniēdum vtitur Hebraiſmus, Exodi. 5. vbi dicitur præfectos Iudæorum vidiſſe eos in malum.

QVORVNDAM LOCORVM
EXPLICATIO, IN QVIBVS PIVS *Lector hærere Poteſt: in noſtris ſcholiis in Geneſin.*

ANTEQVAM MENTEM NOSTRAM IN locis ex quibus aliquis offendi poteſt explicemus: hanc regulã tibi ob oculos ponere uolumus. Nullam uidelicet expoſitionem, eſſe quaſi hæreſim damnandam: quæ ſacris literis, aut eccleſiæ diffinitionibus nõ aduerſatur: ne cum tibi aliena à tuo antiquo codice occurrerint: ſtatim hæreſim inclames aut opus damnes: quo præmiſſo ad rẽ ueniã.

Quoniã in noſtris cõmẽtarijs, præſertim in Geneſin, ſunt nõ nulla, quæ pij lectoris animum mouere poſſunt: opere prætium duxi, amice lector, horum tibi hic rationem reddere: & omnem ſcrupulum, qui animum tuũ turbare poteſt, quod me attinet, expungere: tuum ergo erit, & quæ prius diximus boni conſulere, & hãc noſtram excuſationẽ beneuolè acceptare.

Primũ in epiſtola ad Henrricum Cardinalem, nobis uitio datur, quod hominem nimium palpãtes, uocauerimus tutelarem deum: quod neque ſomniauimus, ſed diximus: quod quemadmodum hi qui alicuius momẽti libros in lucem ædere decreuiſſent: deum ſibi tutelarem eligere ſolebãt: ita ego de patrono, libro eligendo, penes me iuditium fecerim: quod non eſt eum deum appellare ſed patronum. Quod uero gentiles id conſuetudinis haberent præſertim Poetæ, omnibus præſpicuum eſt: quemadmodum Vergilius Caliopen, Ouidius omnes deos, in operis patronos uocãt: neque ſolum ethnicos, ſed etiam Chriſtianos uates, id facere deprehẽdes: ſiue latino, ſiue uulgari, poemata ædant. Quare qui id taxauit, taxare potius debuit: ſe quod nõ intellexerit arguiſſe: et ſi etiam hominem, deum uocaſſem tutelarem, non id ſine authore feciſſem. Nam Paulus Fagius Germanus, in epiſtola quam dedit ad Fridericum Palatinũ, cui ſcholia in Penthateuchum dicauit: eum deum appellat tutelarem, in hæc uerba. Sic iſtud ipſum, & ego ſecutus, huic meo libro, iam primum in lucem emergenti: tutelarem aliquem deum, fidelemque patronum quæram.

Taxauit etiã quidã Doctor: qui nobis rẽ nõ ingratã faceret, ſi de eo qđ prĩcipis auribus inſtilauit, & in ãgulis ꝓtulit, nobis pio animo prius admoneret. Is in quã uitio nobis dedit, qđ omiſſa uulgata æditione, Sãtis biblia interpretaremur: cũ in concilio Tridẽtino id cautũ fuerit, ut nemo aliã quã uulgatam interpretaretur æditionem. Cuperẽ hominẽ uidiſſe prius uerba ſinodi, quàm taxaret. Sunt enim hæc. Inſuper eadem ſacroſancta ſinodus, conſiderans nõ parum utilitatis accedere poſſe eccleſiæ dei: ſi ex omnibus latinis æditionibus, ſacrorũ bibliorum, quæ circunferũtur: quænam pro autentica habenda ſit innoteſcat, ſtatuit & declarat: ut hæc ipſa uetus & uulgata æditio, quæ longo tot ſæculorum uſu, in ipſa eccleſia probata eſt, in publicis lectionibus, diſputationibus, prædicationibus, & expoſitionibus, pro autentica habeatur: & quod nemo illam reiicere, quouis prætextu audeat, uel præſumat. Vbi uides ſacram ſinodum, non prohibere alias interpretari, ſed præcipit pro autentica haberi in publicis lectionibus, & quod nemo illam reiiciat, nos uero licet aliam interpretemur, eam pro autentica habemus, neque alicubi eam reiicimus immo multis locis probamus, ut canone priori, & in præfatione ad lectorem, & etiam explicamus. Ad hæc in eadem præfatione dicimus, nos non tam Santis, quam hebraicam ueritatem in ea exponere: quod uero hebraicam ueritatem interpretari liceat: conſtat ex illa clementina de magiſtris, ædita in concilio Vienẽſi, ubi præcipitur, quod in publicis ginnaſiis, ſint magiſtri, qui linguã Chaldęam, hebraicam, & arabicam, doceant, quos neceſſe eſt eas linguas in latinum aut alium ſermonem interpretari, ubi etiam dicitur, huiuſmodi peritos debere hebræos, Chaldaicos, & Arabicos libros, in latinum interpretari. Cur etiam non licebit nobis, quod multis licuit? Noſter Cardinalis Caieta. in tota ſacra ſcriptura, noui ac ueteris inſtrumẽti, hebraicã gręcãq; exponit ueritatem, non uulgatam. Hieronymus etiam, in libris Selomonis, eam explicat in multis locis. Item Eraſmus. Campenſis, Vataber, & alii quamplurimi. Æditio etiam Santis, non ſine pontificum beneplacito & licentia ædita eſt. Extant ad operis initium, duo diplomata, alterum Clementis. 7. alterum uero Adriani. 6. quibus eum adhortantur, ad ædendum, & facultatem concedunt, quare non debet alicui diſplicere, ſi id facimus quod nulli facere uetitum eſt, & quod tam graues uiri fecerunt ante nos.

Mouit etiam animum huius boni uiri, quod tam crebro rabbinos citemus, & adducamus ad probanda ea quæ dicimus. Cum (Chriſto teſte) ab eis ablata ſit ſcientia ſcripturarum. Quibus etiam Chriſtus dixit. Erratis neſciẽtes ſcripturas. Sinite eos quia cęci ſunt & duces cęcorum. Peto

ex te

ex te bone uir. Si de ſignificatione grçcæ dictionis, controuerſia uertere-tur, à quibus niſi à græcis, uera ſignificatio petenda eſt? Idem de galica, itala uel hiſpana linguis, cito autem eos, ubi de dictionum hebraicarũ ſignificationibus res in dubiũ uertitur, quanquã ſciã eos, ut in quodam canone admonuimus multas ignorare. Quod ſi de explicatione alicuius loci dubii loquatur, non mirum illorum etiam interpretationes interdum citare, & acceptare, quoniam licet in myſteriis Chriſti cçci & excçcati ſint, non tamen in aliis: ubi ſenſus ex ſignificationibus pendet. Expendendum etiam eſſet, quibus ſeruator dicit. Erratis, quod. ſ. ſaduceis, qui mortuorũ negabant reſurrectionem. Licet enim non infitias eam, eos in myſteriis ſaluatoris & ſalutis hallucinari, errorem tamen puto dicere, eos nullam ſcripturæ ſententiam recte intelligere & explicare: cum Chriſtus dicat eos clauem ſcientiæ habere. Hieronymus etiam dic mihi, quos iudices, in controuerſiis appellet? Nonne hebræos? Audi eum in prologo prioris libri Paralipomenon. Cum à me nuper flagitaſſetis literis, ut uobis Paralipomenõ, latino ſermone transferrem: de Tiberiade, quendam legis doctorem, qui apud hebræos admirationi habebatur, aſſumpſi, & contuli cum eo, à uertice ut aiunt, uſque ad extremum unguem, & ſic confirmatus, auſus ſum facere, quæ iubebatis. Et poſt pauca ſubdit. Si quis in hac interpretatione uoluerit aliquid reprehendere, interroget hebræos. In prologo etiã galeato, audi quid dicat. Si inquit incredulus es, lege grçcos codices, & confer cum his opuſculis, & ubicunque diſcrepare inter ſe uideris: interroga quemlibet hebræorum, cui magis accommodare debeas fidẽ; & ſi noſtrã firmauerit, puto quod non me æſtimes coniectorem, ut in eodem loco, mecum ſimiliter diuinarit. Item in prohemio Eſdrç, uide quid dicat. Quid interpretem laniant? Interrogent hebræos, & ipſis autoribus, tranſlationi meæ uel arrogent, uel derogent fidem. Similiter in præfatione in Iob audi quid dicat. Memini me, ob huius uoluminis intelligentiam, Lydeum quendam præceptorem, qui apud hebræos primus habebatur: non paruis redemiſſe nũmis. Et in prologo Thobiæ dicit, ſe loquacem quendam hebræum reperiiſſe peritiſsimum, & unius diei labore arrepto: quicquid ille hebraicç expreſsit, ſe accito notario; ſermonibus latinis expoſuiſſe: & multis aliis locis, hæc eadem apud eum offendes: quç nos causa breuitatis omittimus. Mirum ergo uidetur; quod diuus Hieronymus, nihil audeat interpretari, inconſultis hebræis: & eorum ſuppetias totiens expetierit, nobis uero non liceat eos ſaltem citare. Liranus etiam, non contentus eos ſuis nominibus citare; placita & expoſitiones afferre, hanc regulam in ſui operis ueſtibulo ponit. In hoc inquit opere, non ſolum catholicorum doctorum dicta adducam, ſed hebræorum:

Mathæi 23.

bræorum : præſertim rabbi Selomonis , qui inter hebræos rationabilius locutus eſt: quem in omnibus feré capitibus citat, & ſententiam eius in multis ſequitur & approbat. Ad hæc. Nemo tam acerrimé in rabbinos inuehit, quám ego: quorum multa mendatia detego canone.15. quos etiam cæcos duces ibidem appello.

In prologo ad lectorem ſentio emendandam uulgatam æditionem. Non deberet mihi uitio dari, ſi id peto quod ſacra Tridentina ſinodus fieri præcepit, quód.ſ.uulgata æditio, de cętero, quam emendatiſsime imprimatur, ad quod munus, utinam doctos uiros deligeret, quibus tam pium opus demandaret. Locos uero aliquot in epiſtola ad Lectorem, typographorum incuria deprauatos notauimus: & plures annotare poſſem ſi uellem.

In priori canone id offendere poteſt, quod dicimus multos ex antiquis patribus alioqui doctiſsimos, quod peritia linguarum eſſent deſtituti, ſcripturæ genuinum ſenſum non fuiſſe conſequutos, cum illi abundãtiorem nobis ſpiritum ad hæc habuerint. Dico me loqui de his ſenſibus, qui ex linguarum peritia pendent, non de reuelationibus. Si enim ſententię cognitio, ex modo loquendi pendet, quomodo eam cognoſcere poteſt, qui illius ſcientię peritia deſtitutus eſt? Non loquor de Hieronymo qui omnibus his prędictus fuit, nõ de Auguſtino, qui gręcas literas optimé nouit, neque de diuo Ambroſio quem non latebant, ſed de aliis qui nihil earum nouerunt: pręſertim cum ex Hieronymo deduxerimus eum in multis non ſibi fidiſſe, ſed doctiorem conſuluiſſe hebręum.

Quarto etiam canone: illud Ieremię.31. Creabit dominus in terra nouum: fœmina circuibit uirum, quod multi ſancti, de diua uirgine interpretantur, de ſinagoga intelligo, pium lectorem mouere poteſt. Sed nihil officiet, ſi mens noſtra intelligatur. Dico enim ibidem, literę genuinum ſenſum, ex contextu uenandum: cum uero uerba quæ pręcedunt, nullo pacto debeant uirgini accommodari, cum non ſit filia uaga, aut rebellis, qualis ibi dicitur ſinagoga: non puto locum ad literam de ea loqui. Si uero lubeat non ſequi literę ſeriem, ſed truncata uerba, aut prophetiam diuidere, placet mihi ualde, de intemerata uirgine locum interpretari, & idem dico de alio loco Iob. Ducunt in bonis dies ſuos, quem ſi contextum à principio uideas, uidebis de diuitibus, & de eorum ſucceſsibus loqui.

Canone

Canone etiam.6.illud Pſalmi.68. Super dolorem uuluerum meorum addiderunt, quod ad literam de Chriſto loquitur, interpretor. Super dolorem uulneratorum meorum addiderunt: quod utcumque oſtendit, Pſalmum, non de uno Chriſto, ſed de aliis loqui. Ad quod dicimus, loca quæ de Chriſti benedicta loquuntur paſsione, non ſolum enarrare quę ille ſemel in ſua perſona pertulit, ſed quæ etiam ſui aut ſimul cum eo, aut poſt eum paſsi ſunt: ut eodem Pſalmo in fine uidere licebit, ubi ſic habetur. Quoniam exaudiuit pauperes dominus; & uinctos ſuos non deſpexit. Videant pauperes & lætentur, querite deum & uiuet anima ueſtra. Quos enim antea uulneratos dixerat, pauperes nunc uocat, quales fuerũt diſcipuli Chriſti, & alia membra eius. Quod uero in textu hebræo ſic habeatur uideat, qui etiam mediocriter hebraicam cognouit linguam. Et idem reſpondemus ad id quod canone.11. de multis dictum putamus Pſalmum.109. quem ſanctus Petrus in actis apoſtolorum de uno Iuda prodito re interpretatur, ad quod etiam dicimus Pſalmum de eo, & etiam de ſui ſimilibus loqui, quoniam iuxta hebraicam ueritatem, ſtatim in Pſalmi initio dicitur. Deus laudis meę, ne taceas: quia os impii & doloſi, ſuper me aperuerunt ſe, & locuti ſunt mecum lingua mendatii; ubi uides textum non ſolum de uno, ſed de multis loqui.

Canone etiam.13. illud Geneſis. 4. Maior eſt iniquitas mea interpretor. Maior eſt pœna iniquitatis, quod multi ſancti de peccato deſperationis Chaiim intelligunt, fateor, ſed ſic ante me Santes interpretatus eſt, neque propterea eius æditio reiecta eſt, & ſignificatio dictionis aon conſentit: quæ & iniquitatem, & iniquitatis punitionem ſignificat: & contextui magis quadrat, & nos capite.4. utroque modo exponimus. Licet enim aliqui ex patribus aliter expoſuerint, non tamen ſequentibus facultatem aliter exponendi abſtulerunt: ſi fide ſalua expoſitio tolerari poſsit, ipſi enim patres ſæpius diuerſe ualde ne dicam contrarie, eundem locum interpretantur, & uarię ſalua fide ſentiunt de multis ſacræ ſcripturæ locis.

Dico etiam eodem canone: immunditiam puerperę, leproſi, & ſemini flui, uocari peccatum in ſacris literis: fateor, quod à textu & Paulo burgenſi. Leuitici.12. accepi: quoniam, ut ibidem diximus: non uideo quod peccatum ſit; cum propria uxore non libidinis, ſed filiorum gratia congredi: lepram incurrere, aut ſeminifluum eſſe. Si quis uero in his, culpam aliquam deprehenderit: nos facile ſententiam reuocabimus & eius ſequemur.

 Ad calcē

Ad calcem.16.Canonis dicimus:uaticinia quæ nos de Chriſto intelligimus, hebræos de populo Iſraelitico multis modis adflicto, interpretari.Hoc facimus, ut ſi contingat cum eis diſputare, noſcas quibus armis ipſi utantur, & tu aduerſus eos uti debeas.

Capite priori Geneſis, ſuper illud Creauit, miror cur Thelogi, uerbũ creare, in eam ſignificationem qua ex nihilo aliquid facere ſignificat, uſurparint.Cum ſententiarum magiſter,priori diſtinctione ſecundi:dicat eum creatorem dici prorié : qui ex nihilo aliquid facit. Lege quæſo eũ paulo inferius, & inuenies eum dicere : in ſcriptura ſępius accipi creatorem pro factore, & creare pro facere. Secundo illi Auguſtinum opponã: qui libro contra legis & prophetarum aduerſarium ſic habet.Facere, eſt quod omnino non erat : creare uero, eſt ex eo quod iam erat: educendo aliquid conſtituere. Sanctus etiam Thomas licet parte.1.q.45. articulo primo dicat, creare eſſe ex nihilo aliquid facere, exponit hoc eſſe: cũ totum eſſe rei creatur : non autem cum creatur eſſe huius uel illus rei, hoc etiam tam apertis authoritatibus monſtrauimus: ut non ſit opus hoc magis explicare.

Pono ibidem aliã interpretationem ſcilicet ſeparauit pro creauit,ubi de creatione aliter ſentire uideor.Abſit hoc a me,ſed uim uerbi bara explicuimus, quod etiam hebræis ſeparare ſignificat : ut ibidem exemplis monſtrauimus, & ſtatim ſubiunximus nos non ita ſentire, ſed uerbi uirtutem, explicare.

Ibidem etiam teneo, cœlum ex aquis productum potius quam creatum : cum feré omnes illud ex nihilo productum credant. Ad quod dico me de firmamento loqui, non de cœlo impireo, quod ut ſanctus Thomas parte.1.q.68.articulo.1.dicit,multi ex elementis factum eſſe crediderunt, ut Empedocles: nos uero illud ex ſola aqua factum fuiſſe dicimus,quod ex uerbis beati Petri in ſua canonica deduximus. Neque obſtat illud eſſe incorruptibile ſecundum naturam: quoniam ex elementis poteſt rerum omnium artifex, facere aliquid incorruptibile, quemadmodum corpora beatorum : quæ licet ex elementis compoſita ſint,erunt tamen poſt iuditium incorruptibilia munere Dei.

Dico ibidem ex nomine Elohim, non cõuinci aduerſus Iudeos myſterium trinitatis, quod inde ueteres ſancti & multi ex modernis eruere uoluerunt. Fateor me in eo loco Caietani noſtri ſententiam ſequutum : qui

ibidem

ibidem dicit, falſó perſonas diuinas uocari iudices, quemadmodum falſó dicerentur dii: ne ergo cogeret te Iudeus ponere multos deos, arbitrati ſumus, ſacrum myſterium, non plené ex eo loco firmari: ſi tamen illud inde habere uelis, placet mihi ualde quod dicis.

Eodem etiam loco dicimus, trinitatis myſterium nimis uelatum Iudæis, & aſſeruatum, ut Meſsię tempore reuelaretur: ex quibus uerbis quidã collegit nos uelle dicere, nemini ante Meſsiam reuelatum, quod non dicimus neque ſomniauimus, ſed indefinité loquuti ſumus, & intelligimus. non paſsim ſed paucis proditum, tempore uero Chriſti omnibus creditum & manifeſtatum, iuxta illud Chriſti. Pater manifeſtaui nomen tuum hominibus, non quo uocaris Deus, ſed pater meus, ut Auguſtinus interpretatur.

Illud etiam eiuſdem capitis, quod dicitur, Spiritus Domini ferebatur ſuper aquas, quód omnes fere ſancti de ſpiritu Sancto intelligunt, ego interpretor de uento elementari. Fateor, ſed ante me multi ſic interpretati ſunt. Nam Onchellus de elementari exponit. Liranus uoluntatem Dei. Caietanus ſpiritum angelicum. Alii ſapientiam Dei. Eugubius elementarem aerem, ubi uides, non omnes eandem in ea re ſententiam tenuiſſe, nos vero utranque expoſitionum tenemus & approbamus.

Ibibem etiam cõtra Auguſtinum tenemus, deum cuncta non momento uno creaſſe, ſed ſex dierum ſucceſsione, uerum, ſed ſequuti diuum Chriſoſtomum, qui eandem ſententiam tenet, & in rebus nondum ab eccleſia definitis, licet opinari quod uolumus, modo ad id non ſine ratione moueamur.

Pro creſcite & multiplicamini, uerti, fructificate & multiplicate uos. De ea re lectorem ad uerborum ſignificationem, & rationem ibi adductum remitto, ut iudicet quid magis quadret loco.

Dico etiam illud creſcite & multiplicamini, non eſſe præceptum, quód ſanctus Thomas præceptum eſſe affirmat. Non iurauimus in uerba magiſtri, & ſequuti ſumus Iohannem Cocleum,

ut eo mucrone Lutheranos configeremus, & ſubiuncta ratio, id aperte probare uidetur.

Super illud faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram: dico Deum in formatione hominis humanam effigiem aſſumpſiſſe, & ratione corporis hominem dici ad umbram Dei: ratione uero animę ad eius imaginem: quod nullus hucuſque dixit: & ſequitur ex hoc, quod dimiſſo illo fantaſtico corpore: homo non diceretur amplius ad imaginem Dei. Fateor me illud dixiſſe, quoniam textus ibi habet, Deum ſpiritum uitę, in hominis nares ſufflaſſe, & etiam quod deſcenderit ad hortum ad auram poſt meridiem, ibidemque, Adam conuenerit, & de tranſgreſsione conuicerit: quæ omnia humanam effigiem eum tunc habuiſſe: præſe ferunt. Poſtmodum etiam eum legimus Abrahæ, Moiſi, & aliis patribus, in humana forma apparuiſſe. Tantum enim Deus ab initio mundi, humanam formam quam aſſumpturus erat poſtea dilexit, ut eam antea ſæpius licet ſtatim depoſiturus acciperet, quouſque eam aſſumeret in unitatem perſonæ: quaſi iam uellet experiri, quàm bene ſibi habitus ille noſter conueniret, unde de eo homine in Pſalmo legimus. Spetie tua & pulchritudine tua: intende proſpere, procede & regna. Quod uero obiicitur ſequi, hominem non dici ad imaginem Dei: ſi Deus fantaſticam illam formam deponeret, inficias eo hoc conſequium, quoniam homo, non ratione corporis aſſumpti ſed ſpiritus: dicitur ad eius imaginem. Quod ſi urgeas ſaltem non tam perfecte dici ad eius ſimilitudinē. Fateor licet ad huc poſſet d,ci ad eius ſimilitudinē, quēadmodū ſi quis tabulā ad regis ſimilitudinē, dū in throno ſedet depingeret, eo ē ſede leuato, & purpura depoſita, adhuc illa diceretur regis imago. Ad hæc, nos nō ſolū illā expoſitionē poſuiſſe, ſed aliā: ut ex cōmētariis conſtat, quoniam ſecunda clauſula, poteſt eſſe prioris expoſitiua: ut in hebraiſmo frequenter accidit.

Ibidem aſſero, imaginem Dei in homine, conſiſtere in iuſtitia & ſanctitate ueritatis: unde ſequi uidetur hominem peccatorem non poſſe dici ad imaginem Dei: quod falſum eſſe uidetur, cum eſſe ad imaginem Dei ad eſſentiam animæ pertinere uideatur. Ad quod dicimus imaginem Dei eſſentialiter quidem, ad animę eſſentiam pertinere, & hanc hominem nunquam amittere, etiam ſi in multa crimina labatur, accidentaliter uero pertinere ad iuſtitiam & ſanctitatem quam nullum inconueniens eſt amittere per peccatum. Sententia uero non noſtra eſt, ſed diui Auguſtini. 3. ſuper Geneſim ad literam, ubi ſic habet. Non corporis lineamentis, ſed quadam forma intelligibili mentis

mentis illuminatę: dei ſimilitudo in homine conſiſtit, iuxta illud apoſtoli. Renouamini ſpiritu mentis ueſtræ: & induite nouum hominem, qui renouatur in agnitione dei, ſecundum imaginem eius qui creauit eum. Eodem etiam libro capite. 20. dicit hominem ratione dominii dici ad imaginem Dei.

Eodem loco non inueho in iudęos, negantes trinitatis myſterium: quod eo loco aperte deſcribitur. Ibidem rationem qua id fecimus afferimus: quoniam, ſcilicet multi rem illam ex profeſſo tractant: qui diſputationibus uacant, & me rem tractaturum polliceor peculiari libro, indignum reputans ſacram ſcripturam, rixoſis diſputationibus implere.

Super illud. Dominamini piſcibus maris, dubito an animantia, primo homini tunc ad nutum obedirent: cum ſanctus Thomas & multi alii, hoc aſſerere uideantur. Fateor, quoniam uideo deum animantia adduxiſſe ad Adam, quo non eſſet opus, ſi illi ad beneplacitum obtemperarent: non tamen prohibeo, unumquęque ſuam ſententiam tenere: neque puto eccleſiam rem illam unquam hucuſque diffinijſſe.

Capite ſecundo adnotata.

Illud. 7. capitis Iob. Militia eſt uita hominis ſuper terram, expono. i. certum & limitatum eſt tempus militandi ſeu uiuendi homini, cum omnes ferè expoſitores, de uita hominis exponant, quod ſit quaſi militia ſuper terram. Sic illud Iſaiæ completa eſt militia, pro malitia. Ad quod dico nulli, qui ſacras literas (ſaltem á limine ſalutauit) dubium fuiſſe apud Hebræos Saba ſignificare exercitum uel militiam, unde dominus uocatur Deus ſebaot, ideſt exercituum: & quia homines ad certum tempus militabant, & ſeruiebant in templo, nempe uſque ad annum. 50. ut patet. Numeri. 4. exinde ſignificat certum tempus militandi, ſeu militare ad tempus certum. Vnde loco Iob citato poſtquam dixerat. Nonne militia homini ſuper terram? ſequitur, & ſicut dies mercenarii dies eius, ideſt numerati ſunt dies uitæ eius, quemadmodum dies mercenarii, quare planus literæ ſenſus eſſe uidetur. Nunquid non dies certi, quales ſunt dies militiæ, ſunt dies hominis ſuper terram, & ſicut dies mercenarii dies eius? ut. 2. clauſula ſit prioris explicatio. Secundo etiam loco, militiam uertimus: quoniam ſic in omnibus bibliis hebraicis (quas uidere datum eſt) habetur, & ſic omnes moderni interpretantur, & Santes dicit ſic haberi in bibliis emendatis, & loco optime conuenit. Non tamen infitias eo, poſſe

malitiam

malitiam legi, eligat prudens lector quod magis placeurit.

Super illud. Omne quod uocauit Adã, hoc eſt nomẽ eius: teneo Adam non fuiſſe ſapientiſsimum, cum. S. T. p. 1. oppoſitum teneat cum multis aliis Theologis, quorum ratio eſt, quia nomẽ rebus indidit, iuxta naturam ſuam, quare oportuit eum omnium animantium naturas noſſe. Iam diximus, nos in uerba non iuraſſe diui Thomæ. Secundo dicimus textum non dicere, nomina quæ animantibus Adam impoſuit, eſſe nomina naturæ eorum: ſed eſſe nomina eorum, quare non eſt neceſſe dicere eum omnium animalium nouiſſe naturas, ſed quod nomen illis impoſuerit quaſi inſtrumentis, quibus illi utendum erat: quemadmodum artifex omnibus inſtrumẽtis ſuæ artis, nomina imponit, neque puto eccleſiam huius ſententiæ oppoſitum diffiniiſſe, liberum ergo erit cum diuo Thoma & aliis ſentire, ſi noſtra ſententia diſplicuerit.

Item ſuper illud. Tulit unam é coſtis eius, dico plures, aut duas tuliſſe, cum textus unam dicat. Dixi ibidem hębraicam dictionem quæ ibi ponitur. ſ. ſelach, ſignificare hebræis non ſolum coſtam ſed latus, & coniectura quã ad hoc habui, ſumpta eſt ex eo quod Adam oſtenſa ſibi fœmina dixerit. Hac uice, os ex oſsibus meis, ubi fœminam uocare uidetur os ex oſsibus ſui s, fateor tamen locum reddi poſſe. Hac uice hoc os, ex quo mulier producta eſt, unum ex oſſibus meis eſt. Fuit etiam nobis altera coniectura, quoniam plures ex uno latere quam ex alio coſtæ, in homine relinquerẽtur, & uidetur conuenientius, eum ęqualem ex utroque latere remanſiſſe, quam truncum.

In caput tertium adnotata.

Expono illud. Cur præcepit uobis Deus. Ira eſt uobis, quoniam quidã rabbinus ſic interpretatur. Si uulgatam æditionem interpretarer, nihil mihi mutandum eſſet: ſed quia hębraicum interpretamur textum, opus eſt dictionum hebraicarum uim examinare & explicare. Dictio uero aph, ut ibidem diximus, licet multa ſignificet, inuenitur frequenter iram ſignificare, & literæ optime quadrat, neque damno alias interpretationes. Poteſt enim ſalua fide, ſcriptura in multis locis uarias ferre expoſitiones, eligat uero prudens lector, quæ ſibi germanior uidetur.

Explicans illud. Sub uiri poteſtate eris, dico fœminę deſiderium uiro ſubditum: cum actus interior, homini non ſubiiciatur. Nollem nodoſam illam intrare quæſtionem, an motus interior præceptis ſubdatur humanis, & noui Caietanum noſtrum dicere, eum ſubiici, ut exterioris

ratio

ratio eſt,& eo modo fœminæ deſideriū arbitror uiro ſubiectum, ut ſi fœmina uellet hinc inde diſcurrere,uirum poſſe eam domi retinere.

Verba illa. Fuit ſicut unus ex nobis, dico ad angelos dicta: niſi gratia honoris à domino dicantur, quo loco alii trinitatis myſterium indicari putant. Ad quod dico me uerba ſtatim reſtrinxiſſe addens, niſi myſterium ſubſit.

In caput quartum.

Quod dicitur in uulgata æditione.Maior eſt iniquitas mea,uerto.Maior eſt pœna iniquitatis, uerum quia ſic Santes uertit,& expoſitio bona eſt,neque reiicio immo utranque explico, & iam de hac re ſuperius diximus. Hoc ſolum ex lectore cuperem,ut rationes quibus noſtra fultio expendat,& ſic damnet aut probet,quoniam uidi aliquem,quæ reuera non intellexit taxaſſe, qui aſſeruit me in canone,illud. Non auferetur ſceptrū, non de Meſsia exponere, cum ad locum illuſtrandum, explicuerim Ezechielis uerba. Legant prius & intelligant,ut Hieronymus dicit: poſtea ſi libuerit damnent,ne ueluti cęci de coloribus quos non uiderūt unquam, iudicare uideantur aut potius cęcutire.

In caput.5.

Verſum Pſalmi.86.Ecce alienigenæ Tyrus populus Æthiopum, de Ieruſalem intelligo,cum de eccleſia ueniat intelligendum. Dico nullum inconueniens eſſe, eandem literam uarios habere ſenſus etiam literales,ut omnes dicunt.

In caput.6.

Videntes filii dei,hominum filias,quod eſſent pulchræ:muto,in uidentes homines proceræ ſtaturæ, filias hominum, quod magno corpore eſſent. Fateor,& ſic multi alij ante me:& ſignificatio nominis hębraici conſentit:& aliorum interpretationes non reijcimus.

Ibidem ubi noſter uertit,non permanebit:ego,non litigabit. Sic diuus Hieronymus ad locum uarias adducit interpretationes: ſequuti ſumus eam quæ nobis uerior & germanior uiſa eſt.

Voco ibidem animam portionem ſpiritus dei:fateor,ſed portionē pro effectu ſeu participatione accipio.

In Caput.7.

Teneo,in cœlo diluuij tēpore foramina à domino facta, ad aquas inde demittendas:cum cœlum incorruptibile ſit,et oppoſitū omnes feré Theologi & Philoſophi ſentiunt.Dico ſcripturam hoc aperte dicere: etſi ſuper cœlum

cœlum ſunt aquæ præſertim elementares, ut multi ex ſanctis putarunt, nullum inconueniẽs uideo: quoniam quæ natura incorruptibilia ſunt, à deo non ſolum corrumpi, ſed ad nihilum redigi poſſunt.

In caput. 8.

Theologos arguo, quod uocem hebraicam holam, incenſum uerterint: cum illa interpretatio ſit multorum ſanctorum, uerũ ſed uocis propriam ſignificationem ſequor: quæ non accendere ſeu incendere, ſed potius aſcẽdere ſignificat: ut omnes qui hebraica norunt, cognoſcunt.

Odorem etiam ſuauitatis, in odorem muto quietis: Fateor, ſed naturã nominis & uerbi hebraicorum ſequor quæ hoc ſignificant.

In caput nonum.

Qui hominem occidit, dico deſtruere imaginem dei. Verum in quantum pertinet ad corpus aut totum compoſitum: ſi totum illud ſit ad imaginem dei: quoniam Deus ad prohibendum homicidium, & deterrẽdum homines ab eo, pro ratione adducit hominem eſſe ad imaginẽ dei, ut quaſi illi iniurius ſit, qui hominem uita priuat.

Ibidem ad mores dico, eos qui laborare contẽnunt, aut in aliorum laboribus luxuriantur, taxatam ſibi pœnitentiam reiicere, ubi nobilium otium dãnare uideor. Dico nobiles ſuo modo debere laborare, quos excuſare neſcirem, ſi omnino ocientur, & aliorum labores comedũt, quos etiã Paulus taxat neque manducare ſinit.

Hæc ſunt pie Lector, quæ nobis in ſcholiis noſtris ſuper Geneſin explicatione digna uiſa ſunt: tu multo plura quæ noſtros oculos effugere, deprehendere poteris, de quibus ſi nos Chriſtiano pectore admoneas, rẽ nobis gratiſsimam ualde feceris: quæ omnia boni conſule quæſo. Et Vale.